

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI
Dr DOMANOVSKY SÁNDOR VÁLASZTMÁNYI TAG

L. ÉVF. 1. SZÁM. 1916. JANUÁR 15
BUDAPEST, 1916. AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS
NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT NYOMÁSA ❀❀❀

Ez úton értesítjük azon tagtársainkat, a kik a **M. Történeti Életrajzok 1915.** vagy a **Zichy Okmánytár XI.** kötetére előfizettek, valamint a válaszmányi és a 400 K-ás vagy nagyobb alapítványt tett alapító tagokat, hogy a fenti két kiadványunkat szétküldöttük. A mennyiben e kötetek valamelyikét nem kapták volna meg, reclamatiókat csak **február végéig** fogadunk el.

Tartalom.

	Lap
Csánki Dezső. Az új magyar és az ú. n. közös címerekről	1
Auner Mihály: Latinus	28
Kovács Lajos János: Brutus magyar történetének forrásai (I. közl.)	42

Történeti irodalom.

Koszó János: Fessler Ignác Aurél élete és szépirodalmi működése. Ism.	
<i>Madzsar Imre</i>	62
Csetti, Radu: Actiunea politicea rusesti in țările române. Ism. <i>Gagy</i>	
<i>Jenő</i>	65
Rosetti, Radu: Nici într'un chip cu Rusia. Ism. <i>Gagy Jenő</i>	65
Frunza, Jon: Ce are să face România în răsboiu. Ism. <i>Gagy Jenő</i> ..	65
Dabrowski, Jan: Studya nad stosunkami polskow-egierskimi w. XIV.	
w. Ism. <i>Divéky Adorján</i>	67
Chobot Ferencz: A váczai egyházmegye történeti névtára. I. Ism.: <i>Juhász Kálmán</i>	68
Domaszewski, Alfred von: Die Rangordnung des römischen Heeres. Ism.	
<i>Téglás Gábor</i>	72
Németh Ambrus: Szent Kamill-rendi szerzetesek Győrött (1761—1786).	
Ism. <i>T. L.</i>	77
Folyóiratszemle	78

Tárca.

Dékány Kálmán: Küküllői munkájának kritikájához	90
Hivatalos értesítő	95

Munkatársainkat, a történeti társulatokat és a történeti munkák kiadóit, illetve szerzőit kérjük, hogy a kéziratokat és az ismeretetésre szánt könyveket szíveskedjenek egyenesen a **szerkesztő lakására (I., Attila-utca 13. sz. III. 10.)** küldeni.

Az **elnökség** és a **titkárság** részére szánt küldemények **Budapest, I. Vár. Országos levéltár** címre küldendők.

A reklamációkat és a kiadványok szétküldésének ügyeit a **titkárság** intézi.

A tagsági és előfizetési díjak **Cserhalmi Sámuel pénztárnokhoz, Budapest I. Logodi-utca 49. sz., földsz. 1/a** címre küldendők. A **tagdíj** évi 10 K, előfizetők a **Századokat** 12 K-ért rendelhetik meg. A **Történeti Életrajzok** évfolyamainak előfizetési díja tagoknak 10 K, nem tagoknak 16 K.

Postatakarékpénztári számlánk száma **1099.**

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

DR. DOMANOVSKY SÁNDOR

VÁLASZTMÁNYI TAG

L. ÉVFOLYAM

1916.

BUDAPESTEN, 1916.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

51593

Budapest, az Athenaeum nyomása.

TARTALOM.

	Lap
ANGYAL DÁVID: Magyar politikai perek a XIX. század első éveiben	433
AUNER MIHÁLY. Latinus	28
CSÁNKI DEZSŐ: Az új magyar és az ú. n. közös címerekről ..	1
CSÁNKI DEZSŐ: A háború és a nemzeti eszme.....	209
CSÁNKI DEZSŐ: I. Ferencz József †	561
FEST ALADÁR: Fiume Magyarországhoz való kapcsolásának előzményeiről és hatásairól.....	239
GÁRDONYI ALBERT: Buda város közigazgatása és közgazda- sági viszonyai a XVII. század végén.....	477, 585
GYALOKAY JENŐ: Görgey mint hadvezér	444
HÓMAN BÁLINT: A magyar pénzverés Szent István korá- ban	116, 267
KÁLMÁN ÖDÖN: Mióta hívják a jászokat filisteusoknak?..	378
KEREKES GYÖRGY: Kassa árúmegállító jogának utolsó fel- ujtása (1688—1694)	620
KOVÁCS LAJOS JÁNOS: Brutus magyar történetének for- rásai	42, 128
MÁRKI SÁNDOR: Pór Antal emlékezete	337
MELICH JÁNOS: Nándorfehérvár	160
PELZ BÉLA: Rokkantellátás a hétéves háború után	369
SÖRÖS PONGRÁCZ: A székesfehérvári örkanonokság története 1543-ig	565
WERTHEIMER EDE: Magyarország és a forradalmi propa- ganda	97, 225

Történeti irodalom.

Angyal, Zoltán: Rudolfs II., ungarische Regierung; Ur- sachen, Verlauf und Ergebnis des Aufstandes Bocskay ..	529
Bal Jeromos: Szepesvára története. Ism. —r.	663
Balogh Albin, l. <i>Zoltányi</i> alatt.	
Basák, A budai — magyar nyelvű levelezése I. köt. 1553— 1589. Ism. <i>Zsinka Ferencz</i>	636

Benedek Elek, 1. <i>Hőseink</i> alatt.	
Benedek Marczel, 1. <i>Hőseink</i> alatt.	
Berend Miklós : Harcztéri naplója. Ism. <i>Hóman Bálint</i>	403
Boros János : Az unió (hitegyesülés) kezdete Lugoson és Jakabffy Miklós táblabíró működése. Ism. <i>Gagyí Jenő</i>	305
Briebrecher R., 1. <i>Festschrift der Hermannstädter Oberrealschule</i> alatt.	
Chobot Ferencz : A váczí egyházmegye történeti névtára. I. Ism. <i>Juhász Kálmán</i>	68
Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Vol. VIII—XII. Ism. <i>Baranyai Béla</i>	384
Csáky Rudolf, 1. <i>Festschrift der Hermannstädter Oberrealschule</i> alatt.	
Csillag Mária : Esztergom története a tizenöt éves török háború alatt	408
Csoma József—Kemény Lajos : Abauj és Torna vármegye történelmi monographiája. II. 1. és II. 2. köt. Ism. <i>Iványi Béla</i>	179
Dabrowski, Jan : Stosunki Władisława Łokietka z Wegrami. Ism. <i>Divéky Adorján</i>	67
Dabrowski, Jan : Elżbieta Łokietkówna. Ism. <i>Divéky Adorján</i>	661
Darkó Jenő : Bölcs Leó Taktikájának hitelessége magyar történeti szempontból. Ism. <i>Fehér Géza</i>	297
Dietz, Meister Johann des Grossen Kurfürsten Feldscher und königlicher Hofbarbier. Ism. <i>Lukinich Imre</i>	520
Domaszewski, Alfred von : Die Rangordnung des römischen Heeres. Ism. <i>Téglás Gábor</i>	72
Eckhart Ferencz. 1. <i>Basák</i> alatt.	
Erdélyi László : Magyar művelődéstörténet. I. korszak. Ism. <i>Pfeiffer Miklós</i>	172
Fest Aladár : Báró Dévay Pál altábornagy. Ism. <i>Morvay Győző</i>	293
Festschrift der Hermannstädter Oberrealschule zur Fünfundjahrfeier. Ism. <i>Gagyí Jenő</i>	187
Frunza, Jon : Ce are să face Romania în rásboiu. Ism. <i>Gagyí Jenő</i>	65
Garber, Josef : Das Haller Heiltumbuch mit den Unika-Holzschnitten Hans Burgkmairs des Älteren. Ism. <i>Eber László</i>	302
Görgey István : Görgey Arthur ifjúsága és fejlődése a forradalomig. Ism. —ys—	503
Grexa Gyula : Carafa és az eperjesi vértörvényszék. Ism. <i>Zs. P.</i>	191

Herpay Gábor, l. <i>Koncz</i> alatt.	
Hóman Bálint: Magyar pénztörténet 1000—1325. <i>Ism.</i>	
<i>Domanovszky Sándor</i>	510
Homonnai Betti: Veér Judit életrajza. <i>Ism. Zs. P.</i>	190
Horváth Sándor, l. <i>Thallóczy Lajos</i> alatt.	
Hőseink, A mi —. <i>Ism. S.</i>	528
Jánossy István: A magyar jobbágyság Mátyás korában. <i>Ism.</i>	
<i>Tóth Zoltán</i>	182
Karácson Imre: Török-magyar oklevéltár. 1533—1789. <i>Ism.</i>	
<i>Zsinka Ferencz</i>	286
Karácsonyi János: Szent László meghódítja a régi Szlavóniát.	
<i>Ism. Patek Ferencz</i>	389
Kemény Lajos, l. <i>Csoma</i> alatt.	
Kohut, Adolph: Bismarcks Beziehungen zu Ungarn und zu ungarischen Saatsmännern. <i>Ism. Gárdonyi Albert.</i>	665
Koncz Ákos és Herpay Gábor: Debreczen sz. kir. városi rangra emelésének története	530
Koszó János: Fessler Ignác Aurél élete és szépirodalmi működése. <i>Ism. Madzsar Imre.</i>	62
Krämer Tamás: A protestáns vallás terjedésének oka hazánkban 1551-ig	306
Lampérth Géza: A magyar katona ezer éven át	530
Laszowsky Emil, l. <i>Codex Diplomaticus Regni Croatiae etc.</i> alatt.	
Lea, Homer: The day of the Saxon. <i>Ism. Marczali Henrik</i>	392
Lechner Jenő: A krakói Wawel és renaissance műemlékei. <i>Ism. —x.</i>	407
Lechner Jenő: A pártázatos renaissance-építés Magyarország határai körül. <i>Ism. —x.</i>	407
Miskolczy István: Bajtay J. Antal. <i>Ism. —ch. —e.</i>	655
Molnár Ferencz: Egy haditudósító emlékei. <i>Ism. Hóman Bálint</i>	403
Németh Ambrus: Szent Kamill-rendi szerzetesek Győrött (1761—1786). <i>Ism. T. L.</i>	77
Osváth Gyula: A magyar vármegyei szervezet 1608-ig. <i>Ism. Iványi Béla</i>	515
Palóczy Edgar: Báró Tóth Ferencz, a Dardanellák megerősítője. <i>Ism. Lukinich Imre.</i>	645
Pasteiner Iván: Adalékok a magyar főiskolai oktatás bibliographiájához. <i>Ism. B.</i>	307
Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. VI. Band. <i>Ism. Gyárfás Tihamér</i>	167
Reich Árpád, l. <i>Hőseink</i> alatt.	

	Lap
Rosetti, Radu : Actiunea politicei ruseşti in ţările române. Ism. <i>Gagyí Jenő</i>	65
Rosetti, Radu : Nici într'un chip cu Rusia. Ism. <i>Gagyí Jenő</i>	65
Scheffer János : VIII. Sándor pápa és a bécsi udvar (1689— 1691). Ism. <i>Patek Ferencz</i>	185
Schiff Péter : A krassói nemes hadak felkelése 1809-ben....	530
Sebők Zsigmond, l. <i>A mi hőseink</i> alatt.	
Sipos Kamillo : Az 1840-es évek közgazdasági eszmeköre. Ism. <i>G. A.</i>	406
Šmičiklas Táde, l. <i>Codex Diplomaticus Regni Croatiae etc.</i> alatt.	
Sörös Pongrácz, l. <i>Zoltványi</i> alatt.	
Stanovsky Ottó : Austria sancta. Ism. <i>P. F.</i>	525
Szádeczky Kardoss Lajos : Przemysltól Breszt-Litovszkig. Ism. <i>Tomcsányi János</i>	524
Szekfü Gyula, l. <i>Basák</i> alatt.	
Szely Lajos : Az 1711. évi bakonybéli összeírás és I. András győri püspöksége. Ism. — <i>nb.</i> —	527
Szentgáli Károly : A sziglak megfejtése felé. Ism. <i>Hóman Bálint</i>	526
Szentkláray Jenő : Debreczeni Bárány Ágoston élete és mun- kái. Ism. — <i>ch</i> — <i>e</i>	660
Szentpétery Imre : A borsmonostori apátság Árpádkori okle- velei. Ism. <i>Hóman Bálint</i>	290
Takáts Sándor, l. <i>Basák</i> alatt.	
Takáts Sándor : Rajzok a török világból. I—II. köt. Ism. <i>Srs.</i>	650
Thallóczy Lajos és Horváth Sándor : Jajcza (bánság, vár és város) története 1450—1527. Ism. <i>Szentpétery Imre</i>	630
Thallóczy, Ludwig v., : Johann Christian Engel und seine Korrespondenz 1770—1814. Ism. <i>Patek Ferencz</i>	658
Ujhelyi Péter : Az állandó hadsereg története I. Lipót korá- tól Mária Terézia haláláig (1657—1780). Ism. <i>D.</i>	170
Vári Rezső : Történeti intézetek Rómában.	667
Veltzé Alajos, l. <i>Hőseink</i> alatt.	
Veress, Andreas : Matricula et acta Hungarorum in uni- versitatibus Italiae studentium. Vol. I. Ism. <i>Karácsonyi</i> <i>János</i>	168
Woinovich Emil, l. <i>Hőseink</i> alatt.	
Zoltványi Irén : A pannonhalmi főapátsági főiskola év- könyve az 1914—15-iki tanévre. Ism. <i>P.</i>	189
Folyóiratszemle	78, 191, 307, 408, 531, 667
A Cél	78, 191, 307, 667
Adalékok Zemplén vármegye történetéhez	668
Adásvárul	408
A Hét.....	191, 308, 669
Akadémiai Értesítő	308, 409, 670

	Lap
Alkotmány	78, 192, 309, 409, 531, 670
A Nap	192
Archaeologiai Értesítő	532
Az Est	309
Az Ujság	192, 309, 409, 535, 670
Budapest	410
Budapesti Hírlap	78, 192, 309, 410, 535, 670
Budapesti Szemle	78, 410, 536
Debreczeni Közlöny	670
Délmagyarország	538
Die Zeit	539
Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum ércm- és régiség- tárából	309, 539
Egyetemes Philologiai Közlöny	80, 540
Egyházi Közlöny	192, 670
Eperjesi Lapok	311, 540
Erdély	81
Erdélyi Múzeum	311, 414
Foaia Diecezană	312
Földrajzi Közlemények	192, 312, 540, 671
Gazeta Transilvaniei	81
Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini	415
Görög Katholikus Szemle	540
Hadtörténelmi Közlemények	82, 312, 540
Historische Vierteljahrschrift	671
Historische Zeitschrift	192, 671
Hrvatska Prosvjeta	314, 415
Husadik Század	314, 541, 671
Irodalomtörténet	83, 416, 542
Karpathen-Post	314, 542
Katholikus Szemle	83, 192, 416, 672
Katonás Nevelés	193
Kelet Népe	84
Keresztény Magvető	314, 542
Komárom	673
Komáromi Hírlap	84, 417
Komáromi Lapok	315
Komáromi Ujság	542, 673
Korponai Közlöny	193
Könyvtári Szemle	315, 673
Közlemények Szepes Vármegye Multjából	193
Le Temps	194
Levéltárosok Lapja	84, 542
Magyar Figyelő	85, 194, 316, 543, 673
Magyar Hírlap	417
Magyar Könyvszemle	85, 674
Magyar Középiskola	195, 674
Magyar Kultúra	195, 417, 675
Magyar Nyelv	85, 195, 316, 417, 543, 675
Magyar Nyelvőr	86, 195, 317, 417, 544, 676
Magyarország	196, 317, 417, 544, 676
Magyar Paedagogia	86
Mitteilungen d. Instituts für österr. Geschichtsforschung	196, 676
Moldva	196

	Lap
Múzeumi és Könyvtári Értesítő	544, 677
Népművelés	317, 544
Neues Archiv	544
Neues Pester Journal	196, 317, 418, 545
Numizmatikai Közlöny	677
Nyelvtudomány	317
Nyugat	86, 197, 317, 679
Ország-Világ	197, 545
Ösvény	197, 680
Pester Lloyd	86, 197, 318, 418, 545, 680
Pesti Hírlap	418
Pesti Napló	318, 418, 545
Pressburger Zeitung	87, 197, 418
Protestáns Szemle	87, 318, 418
Református Szemle	319
Religio	418, 681
Revista Teologica	319
Romanul	197
Sárospataki Hírlap	681
Siebenbürgisch Deutsches Tagblatt	87, 545
Soproni Napló	319
Szilágyság	545
Telegraful Roman	87, 198
Temesvári Hírlap	419, 545
Theologiai Szaklap	419
Tolnavármegye és a Közérdek	545
Történeti Szemle	87, 545
Uj Idők	199, 319, 548, 681
Uj Nemzedék	88, 199
Ukránia	200, 681
Ungarische Rundschau	201, 419
Uránia	89, 320, 420, 682
Vasárnapi Újság	89, 201, 320, 548, 683
Világ	320, 420, 549
Vjesnik kr. hrvatsko-slavonko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva	201
Zalai Közlöny	89

Tárca.

D.: A hazai német telepítés története és a nyelvtudomány	323
Dékány Kálmán: Külföldi munkájának kritikájához	90
Domanovszky Sándor: Jelentés a Magyar Történelmi Társulat 1915. évi működéséről	321
Erdélyi László: Nyílt levél a szerkesztőhöz	204
H.: A Magyar Nemzeti Múzeumban elhelyezett családi levéltárak	555
Iványi Béla: Egy adat a rokkantellátás történetéhez	550
Kemény Lajos: Mikor lett Tinódy kassai polgár?	421
R. Kiss István: Külföldi munkájának kritikájához	203

	Lap
Srs. : A magyar országgyűlés Rákos neve.....	553
Szabó Dezső : A magyar országgyűlés Rákos neve.....	684
Gr. Teleki Pál : Marczali Henrik culturpolitikai gondolataihoz	551
Ortvay Tivadar †	553
Téglás Gábor †, írta <i>Ortvay Tivadar</i>	325
A Magyar Tudományos Akadémia történeti jutalomtétellei..	422
Az esztergomi székesfőkáptalan pályatétellei.....	424
Vegyes Közlések	206, 421
Hivatalos Értesítő	95, 207, 326, 425, 558, 685
Pályázathirdetés.....	560

Melléklet.

Hellebrant Árpád : A magyar történeti irodalom 1915-ben.. I—64

Az új magyar és úgynevezett közös címerekről.

(Felolvasás, tartatott háborús jótékony célra, Budapesten, a Budapesti Közlöny hivatalos lap 1915. évi 257. számában ez ügyben közzétett legfelső elhatározások alkalmából.)

Azt gondolom, a magyar országos vagy állami címér minden magyar ember előtt eléggé ismeretes, s inkább csak a körülmények változnak, a melyekhez képest a jól ismert és naponta látott címérre időnként nagyobb szeretettel és lelkesedéssel tekintünk.

Most azonban a sok mindent felforgató és sok értéket újra meghatározó háborúban valami történt e címérben és e címér körül, a miről érdemes, sőt kell is beszélnünk, hogy ez esemény jelentőségét kellőleg megértsük.

I.

Mikor a magyar országos címérnek *főleg történelmi és heraldikai alapon* való ismertetésébe s egyes részei jelentőségének magyarázatába fogok, a fonalat ott veszem fel, a hol hazánk történetének az 1867. évvel kezdődő alkotmányos korszakában először állapították meg Magyarország címérét. Ez 1874 február 9-ikén történt, a mikor is Ő Felsége, mint látszik, az akkori kormány által bizalmasnak tekintett úton, Magyarország címérét az új állampécset jóváhagyásával szentesítette.

E címér két főrészből áll. A középső pajzsban Magyarországnak kisebb címere foglal helyet, mely a Dalmát, Horvát és Szlavon országok, továbbá Erdély és Fiume címérét magában foglaló nagyobbik pajzsra van fektetve. (L. I. ábra.)

Az 1874-ben szentesített címért 1896-ban báró Bánffy Dezső akkori minis-terelnök a millennium alkalmából, minis-tertanácsi határozat alapján, »addig is míg a törvényhozás e részben intézkednék«, némely kisebb jelentőségű változ-

tatással, helyes rajzban (színesen és színtelenül) közzétette. A magánhasználatban ugyanis (az illető ministeri rendelet szerint) ez országos címér körül, mivel az eddig szabatos rajzban nem tétegetett közzé, sok ingadozás és bizonytalanság mutatkozott, melynek kiküszöbölése már halaszthatatlannak látszott. Az ezredévi országos ünnep jó alkalmul kínálkozott e célra. Mert mi sem jelképezi egyszerűbben és méltóbban az ország és nemzet messze századok alapjain nyugvó történelmi lételet és önállóságát, mint az országos címér és zászló. Így jött létre egy csinos kiállítás, festményekkel és rajzokkal ékes félhivatalos kiadvány.

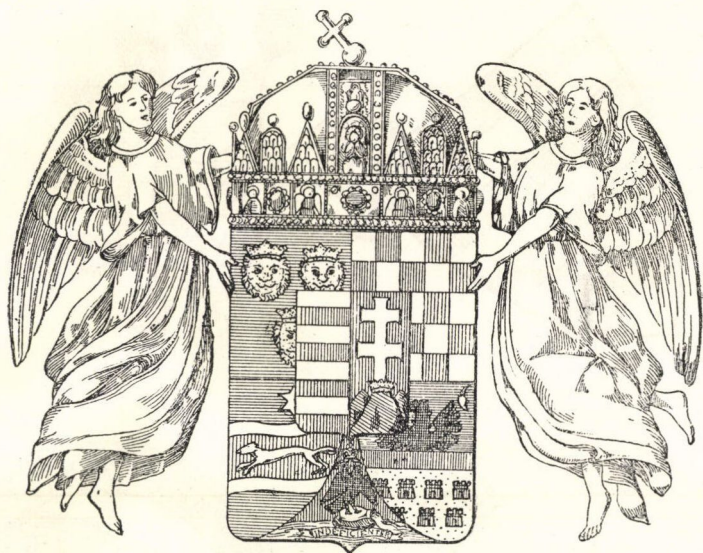
Ennek címerei tekinthetők oly címereknek, melyek hazánk és nemzetünk ezeréves történetéből mint értékes és sok évszázados életük után *ma is mint élő jelvények* ránk maradtak. Ezek közül az ú. n. egyesített vagy középccímert 2. ábránk mutatja.

De hogyan kerültek így össze ez országos címér egyes részei?

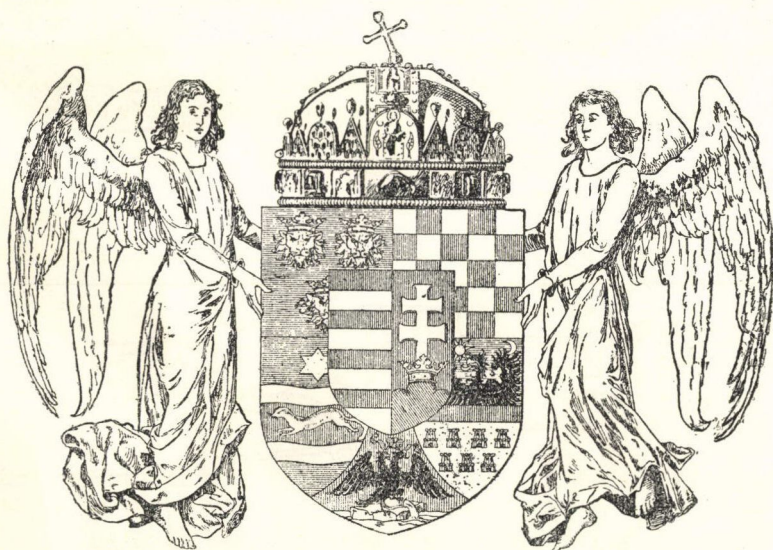
Az e kérdésre adandó válasz különösen történelmi szempontból, de ezenkívül az országos címér jelentősége szempontjából is becses lehet. Összefügg azokkal a hatalmas eseményekkel, nemzetünk életébe vágó zivatarokkal, melyek területünkön századok folyamán keresztül száguldottak, s a melyeknek eredményeképen hazánk és nemzetünk a mai és a szomszédos területeken időnként kiterjeszkedett vagy összezsugorodott. Ezek a címerek fogják nekünk heraldikai nyelven megmutatni: *mit tudtunk annyi küzdés után megtartani vagy visszaszerezni.*

Az eddig érvényben volt 1896. évi országos címér úgynevezett hasított szívpajzsában (mely különben mint »Magyarország kis címere« is használtatik) két címer-részt látunk. A *jobb oldalon* levő, tehát főbb címeralakot a heraldika *vörössel és ezüsttel kétszer vágott mezőnek* mondja, mely vágásból egymást felváltó négy vörös és négy ezüst (*fehér*) csík származik.

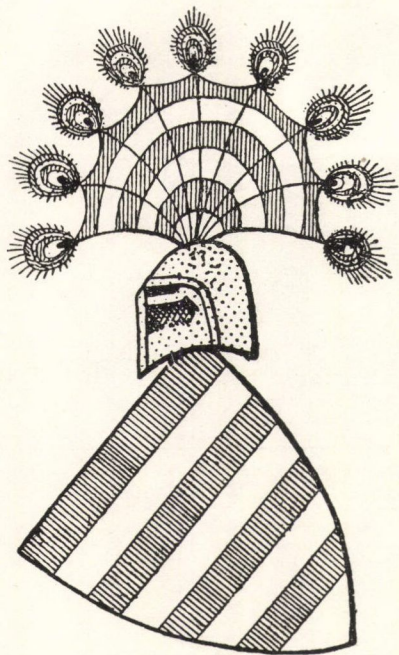
Ez a címeralak hazánk legrégibb s legnemzetiebb korába vezet vissza bennünket: az Árpádok korszakába. 1202-ben jelenik meg először, egy egész pajzsot elfoglalva (l. 3. ábra), Imre király aranypecsétjén (a mely előtt különben ily királyi, országos vagy állami címert Magyarországon egyáltalában nem ismerünk), majd az utána következő, a hírneves »aranybulla«-törvényt kiadó II. András király arany- és viasz pecsétein. E pecséteknek felváltva páratlan, másutt páros számú csíkjaiban azonban ekkor még más ábrázolásokat

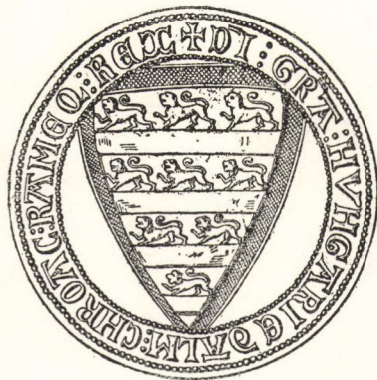
1. Az 1874-ben Ő Felsége által jóváhagyott magyar országos címér.

2. Az 1896-ban megállapított magyar országos címér.

5. A zürichi címertekercsen levő magyar országos címer.

3. Imre kir. 1202. évi kettős arany-pecsétjének hátlapja.

4. II. András 1223. évi kettős arany-pecsétjének hátlapja.

6. III. Béla kezében az ország zászlajával, az ú. n. bécsi képes krónikában.

is látunk, t. i. több-kevesebb számú lépegető oroszlánokat (l. a 3. és II. András király 1223. évi aranybulláján : 4. ábra), melyek később, a következő XIV. századtól fogva e csíkokról eltűnnek. Az Árpádok családi jelvényei voltak-e ezek az oroszlánok, avagy csupán egyszerű díszek, — a tudomány eddig nem tudta pontosan megállapítani. Tény azonban, hogy maguk a *vágások vagy csíkok*, mikor az Árpádház kihalta után a francia eredetű *Anjou-ház liliomaival* (l. 10. ábra), majd a vegyesházbeli királyok többi czímer-jelvényeivel (l. pl. V. László király pecsétjén, a 11. ábrán), a Habsburgok oroszlánjával egy ú. n. hasított pajzsban összekerülnek, mint az Árpád-házi királyok után maradt örökség az (országéval szorosán egybeforrt) királyi hatalom symbolumának tűnnek föl. E csíkokat már Verbóczi korában, a XVI. század elején, hazánk négy főfolyója : a Duna, Tisza, Dráva és Száva heraldikai ábrázolásának tartották. Hogy tévesen, a mellett különösen ez ősi vágásos Árpád-czímernek azóta eltűnt oroszlánjai tanúskodnak.

E *csíkok színeire* nézve az említett régi királyi pecsétek természetesen nem nyújtanak felvilágosítást. E színeket legelőször egy 1320. évből való heraldikai emlékből, az úgynevezett zürichi czímertekercsből tudjuk meg, melynek egyik, Magyarország akkori czímerét színesen ábrázoló rajza (l. 5. ábra) szerint e csíkok (mindössze 8) pirossal kezdődnek és ezüsttel végződnek. A csíkoknak ugyane számát és színbeli elrendezését mutatják a valamivel később, de szintén a XIV. században Nagy Lajos király korában készült ú. n. bécsi Képes Krónika czímer- és zászlóábrázolásai, melyek közül egyet (a III. Béla királyt ábrázolót) itt bemutatok. (L. 6. ábra.) És ezt nyomatékosan kell itt megjegyeznünk, mert e tény megállapításával ki van mutatva, hogy a legősibb, azaz ismert legelső magyar királyi és országos czímer vörös-ezüst vagyis vörös-fehér csíkokat mutat, azaz e csíkok vörössel kezdődnek és ezüsttel végződnek. Kétségtelen, hogy e szerint kell igazodnia a mai országos czímerben levő vágások, vagyis csíkok szín-sorrendjének is. Annál inkább, mert — mint látjuk — ennek felel meg a magyar *országos vagy nemzeti zászlónak* ősrégi piros-fehér színe, azaz szín-sorrendje is. A harmadik, azaz zöld szín t. i. kimutathatólag csak az újabb korban jött a zászlón használatba. Első nyomát a XVII. század elején, a magyarok iránt jóindulatú II. Mátyás király idejében (1611), a másodikat ugyane század vége felé, I. Lipót király korában, fia I. József koronázásakor (1687) találjuk.

A hasított középpajzs, vagyis Magyarország »kis« címereinek baloldali azaz második része *vörös mezőben zöld, hármashalom nyílt, leveles, arany koronával ékesített kiemelkedő középsőjén ezüst, kettős, ú. n. talpas keresztet* mutat. Ez a címeralak szintén ősrégi, ugyancsak Árpád-királyaink korából való. Legelőször III. Béla király érmén, majd II. András király pénzein tűnik föl; királyi, kettős függő pecséten azonban először IV. Béla király használja (l. 7. ábra), s utána a XIII. században valamennyi Árpád-házi király és királyné, egy egész címerpajzsot betöltő alkalmazásban. A kettős kereszt azonban ez időben még lebeg, azaz sehol sem ér a pajzs széléhez. A hármashalom először a XIV. század legelején, az Árpád-ház leányágából származó cseh Venczel (l. 8. ábra) és bajor Ottó királyok pecsétein tűnik fel, de az utánuk következő I. Károly pecséteiről ismét elmarad (l. 10. ábra) s először Nagy Lajos király pecsétein kezd a maihoz hasonló alakban állandósulni (l. 9. ábra), de korona nélkül, a mely csupán a mohácsi vész utáni Habsburg Rudolf király idejében, a XVI. század végén merül föl. E hármashalom magyarázatául újabban Magyarország három nagy hegységét: a Tátra, Fáttra, Mátra hegységet képzeltek; de alap nélkül. Azt sem lehet tudományosan igazolni, hogy e hármashalom a Megváltó kínszenvedésének helyét: a Golgotát ábrázolná. Inkább a természetes ábrázolásra való törekvésnek következménye lehetett a hármashalom. Erre mutat az is, hogy Nagy Lajos király és leánya Mária királyné idejében, a XIV. század második felében, a kettős keresztet egyetlen dombra látjuk helyezve.

IV. Béla király óta, hosszú időn át, a vegyesházból való királyok korában is inkább ezt a kettős keresztet használták királyaink azokon a nagy függő kettős pecséteken, a melyeknek egyik oldalán saját, trónon ülő alakjukat ábrázolták. Bajos tudományos biztossággal eldönteni, mit jelképez az így kialakult kettős kereszt. Verbőczy a XVI. század elején az apostoli királyi méltóság vagy hatalom jelképének veszi, s valószínű is, hogy erre czéloz az Árpád-királyok használata. Időnként azonban változhatott a kettős kereszt ez értelmezése. Erre mutat az, hogy Zsigmond király trónról történt letétele idején, 1401-ben, valamint később, a Hunyadi János kormányzóságát megelőző királytalan időkben (interregnum) a kettős kereszt az országot kormányzó országnagyok pecsétjén foglal helyet (l. 1446-ból a 15. ábrát), még pedig egyedül, a mi által szembekerül a vágásokkal vagyis csíkokkal, a melyekkel, mint a királyi méltóság jel-

7. IV. Béla 1240. évi kettős pecsétjének hátlapja.

8. Venczel kir. 1302. évi kettős pecsétjének hátlapja.

9. Nagy Lajos 1364. évi kettős pecsétjének hátlapja.

10. I. Károly kettős pecsétjének hátlapja.

11. V. László 1454. évi titkos pecsétje.

12. I. Mátyás 1459. évi titkos pecsétje.

vényeivel, királyaink ez időben, mint említém, saját családi címereiket egyesíteni szokták.

Mindezekből világos, hogy e két czímerábrázolat, t. i. *a vágások és a kettős kereszt arra az egész magyar királyságra, illetve országra vonatkoznak*, a mely az Árpádok és a vegyes-házi királyok korában hatalma és függetlensége magaslatán állva, magában egyesítette a külön vajda alatt állott Erdély s a külön bán alatt állott Szlavónia, Horvátország és Dalmácia, sőt a többi, időnként való melléktartományok heralzikai jelzését is. Mely körülmény e két czímerábrázolatnak a mai országczímerben levő többi címerek fölött való fennsőbbiségét s magasan kiemelkedő értékét jelenti. Ez érték még jelentősebbnek tűnik fel annak a nevezetes ténynek megállapításával, hogy a vegyes házból származott királyaink családi címerei közül sem az Anjou-, sem a Luxemburgi-, sem a Korvin-, sem a Jagelló-család címere nem élte túl e családok uralkodási idejét. Sőt még az Albert és V. László királyokkal a XV. század első felében Magyarország trónjára jutott Habsburg-családé sem lett országos czímerünk szerves részévé, s mint látjuk, ma sincs benne abban. Csupán a király által használt ú. n. állampecsét, helyesebben: királyi pecsét szív-pajzsába volt és van behelyezve legújabbban is az uralkodó Habsburg-Lothringeni-család három alkatrészből egyesített címere.

Az Árpádok kihaltával tehát az ezután következő évszázadokat egyedül első, vérünkben való *nemzeti dynastiánk családi címerei* éltek túl, s *lettek tulajdonképeni országos czímerünk alkatrészeivé*. Mely körülmény ez uralkodócsalád nagy tekintélyét s a nemzetnek ez iránt érzett mély ragaszkodását és kegyeletét fényesen bizonyítja.

E két czímeralkatrész, mint láttuk, a vegyesházból származott királyok korában rendszerint még *külön-külön pajzsban* jelenik meg, főleg a királyok kettős pecsétein, olykor pedig, mint pl. az Anjouknál, hasított félpajzsban, ezek *liliomaival egyesítve*. (Előbbire példakép a Mátyás király 1464. évi kettős pecsétjének hátlapját mutatjuk be. L. 14. ábra. Utóbbira nézve főntebb már utaltunk az 10. ábrára.)

De már Nagy Lajos korában előfordulnak e királyok pénzén, *a vágások vagyis csíkok a kettős kereszttel együtt, egyetlen, szintén hasított pajzsban*, úgy mint ma; s azután Mátyás király korában is, habár szintén csak ritkán, pl. a Korvinába tartozó könyvek díszítésein. Később a Habsburgok korában még sűrűbben szerepel e két czímeralkatrész egy pajzsban, leginkább a királyi udvari kancellária

és személynök pecsétein. Az ország főkormányzati és bírói méltóságai: a nádor, az országbíró és a bán ugyanis kiadványaikon csupán saját családi címmerüket ábrázoló pecséteket használtak.

E két címmeralkatrésznek egy pajzsban való egyesítésére példakép 1624-ből, II. Ferdinánd király korából, a Cheösy-család díszes címmerlevelét mutatom be. (L. 17. ábra.)

S ez időben, a mikor t. i. a vágások és a kettős kereszt már egyetlen hasított pajzsban állandósulnak, jelenik meg aztán zászlónkon a *harmadik nemzeti szín: a zöld, mint a hármashalomnak a (vágások piros és fehér színét kiegészítő) színe.*

Különben pedig, mióta főleg Zsigmond királylyal külső országok fejedelmi méltóságait, sőt a német-római királyi majd császári méltóságot is viselő uralkodók léptek a magyar királyi trónra: a magyar királyok kisebb (titkos) pecséteiken ez országok közül a legkiválóbbaknak címmerét vagy saját családi címmerüket egyesítették egyetlen, ú. n. hasított, avagy hasított és vágott (tehát rendszerint négyelt, szív-pajzsossal vagy a nélkül) pajzsban. Máskor ugyanilyen titkos, még inkább pedig nagy kettős ú. n. méltóságpecséteikre egy nagyobb, sőt egy vágott vagy négyelt címmerpajzs, avagy méltóságukat ábrázoló, trónon ülő alakjuk köré, külön-külön pajzsokba foglalva, a legváltozatosabb s a Habsburgok korában, mondhatni, a legtarkább ország- és tartományi címmereket vésették. (L. pl. a középkorból V. László király 1454. évi már fentebb említett pecsétjét a 11. ábrán, I. Mátyás király 1459. évi pecsétjét a 12. ábrán s 1464. évi pecsétjének hátlapját a 14. ábrán; a későbbi korból pedig I. Lipót király pecsétjét a 23. ábrán, sőt még I. Ferencz király pecsétjét is a 24. ábrán.)

Mária Terézia kezdi királyi pecsétein e külön pajzsokat véggképen mellőzni s a különféle *ország-, tartományi vagy területi címmereket egyetlen nagy pajzsba foglalni.*

Mindezen sokféle címmerábrázolatról bővebben beszélni nincs helyünk. Egy magyarázattal azonban még tartozom.

A magyar országos címmer ugyanis, a mint az a XII. század vége óta a fennmaradt különböző emlékekben feltűnik, belső ábrázolás, illetve címmerrészek, alak és nagyság tekintetében változó, majd határozottan ingadozó, főleg azon uralkodó-családi és területi viszonyok s politikai eszmék hatása alatt, a melyeket jelképezni hivatva van. Egységesnek s rendezettnek és megállapítottnak a magyar országos vagy állami címmer inkább csak 1874 illetve 1896 óta

13. Zsigmond kir. 1405. évi kettős pecsétjének hátlapja.

15. Az országrendek 1446. évi pecsétje.

14. I. Mátyás 1464. évi kettős pecsétjének hátlapja.

mondható. Ezek az ép említett évekből való országos czímerek mutatják meg tehát, hogy *a sokféle országokat és tartományokat ábrázoló régi, tarka czímerkeverékből tulajdonképpen mi maradt meg az 1867 utáni alkotmányos időkre, azaz a mi korunkra.*

Ezért legalább ezen országos czímerek ábrázolataival kívánunk röviden, főleg történelmi és heraldikai szempontból foglalkozni, még pedig különösen *czímer-levelek és királyi pecsétek alapján, melyek az országos czímer történetének legközvetlenebb és legmegbízhatóbb forrásai.*

Heraldikai rang szerint első helyen áll e czímerekben *Dalmátországe*: kék mezőben három nyílt, leveles koronával ékesített, szembe néző arany oroszlánfej; felül kettő, alul egy.

Dalmáciát Kálmán király 1105-ben csatolta Magyarországhoz, melytől aztán a bizanczi császárság, majd a velencei köztársaság, I. Napoleon idejében a francziák, majd különösen 1816 óta Ausztria hatalma alá került. S bár az 1800-as évek folyamán törvényben is kifejezésre jutott az a magyar álláspont, hogy Dalmácia Magyarországhoz tartozik és ahhoz visszacsatolandó: Dalmácia ma is Ausztria egyik koronaországa.

Az eddigi »egyesített« vagy »közép« czímer országos czímerei közül különben mai alakjában kétségtelenül Dalmácia czímere a legrégebb, mert már Zsigmond király (1405), s aztán Mátyás király (1464) és Jagelló-házból való utódai nagy kettős, sőt olykor kisebb pecsétein is előfordul. (Lásd az előbbi kettőre nézve a 13. és 14. ábrát.)

A következő czímer *Horvátországe*: öt sorban ezüsttel és vörössel összesen huszonötször sakkozott mező.

Horvátország Szent László király korában, a XI. század végén került Magyarországhoz, a hol azóta állandóan, korunkig megmaradt. Ez elnevezés alatt azonban a mai Horvát-Szlavon-Dalmátországnak csupán Száván-túl, a dalmát tengerpart s Bosznia és Hercegovina közt levő része értendő.

A mai sakkozott czímer jóval későbbben tűnik fel, mint Dalmáciáé, jelesül 1525-ben II. Lajos király egy érmén. (L. 21. ábra.) Pár évre rá: 1527-ben pedig egy, ez ország főurai által kiállított és saját pecséteikkel is ellátott oklevélen, melyben a Habsburg-házból való I. Ferdinándot királylyá választják. E czímerekben, jelesül 1525-ben $5 \times 5 = 25$, 1527-ben pedig $8 \times 8 = 64$ koczká látható. Később a koczkák száma még mindig ingadozik; bár talán legtöbb-

ször a mai $5 \times 5 = 25$ koczka fordul elő. E szám 1874 óta állandósul végkép.

A következő czímer *Szlavóniáé*, vagy mint régebben magyarul mondták, Tótországé: kék mezőt átszelő két ezüst, hullámos keskeny pólya közt vörösben természetes színű nyest jobbra fut; a felső keskeny pólya fölött arannyal keretezett, sugárzó, hatágú vörös csillag lebeg.

Szlavónia is Szent László korában került, úgy látszik, Magyarországhoz. Ez elnevezés alatt azonban a középkorban a mai Szlavóniánál jóval kisebb területet értettek. A Száva-Dráva közben elterülő mai Szerém megye, továbbá a mai Verőcze megye keleti kétharmada, Pozsega megye, végül a mai Belovár-Körös megye délkeleti része ugyanis a középkorban nem Szlavóniához, hanem magához a magyar anyországhoz tartozott. E régi magyar területek az 1867–8. évi kiegyezés s később az itteni határörvidék polgárosítása alkalmával kerültek végkép Horvát-Szlavonországhoz.

A földrajzilag ekként meghatározott Tótország már a királyság kezdetén híres volt nyestjeiről, melyeknek bőreivel fizette eleinte adóját is. Ez adót később is nyestadónak (mardurina) nevezték, a mikor azt már pénzben rótták le. Ez országrész eredeti régi czímere is egy futó nyest volt. Ennek ábrázolását már IV. Béla király s az utána következő királyok pénzein is megtaláljuk. Királyi pecséten azonban a XV. században csak Mátyás király nagy pecsétein fordul elő. (L. 14. ábra.) II. Ulászló király 1496-ban, a zágrábi országos levéltárban ma is meglevő külön czímerlevélben e címeralakot megbővítette olyformán, hogy azt, t. i. a nyestet a Dráva és Száva folyókat ábrázoló két hullámos pólya közé helyezte, s a felső folyó fölé egy aranszegélyű sugárzó vörös csillagot adott, mely — emlékeztetve ez országrész lakóinak katonai erényeire — a Mars csillagot volt hivatva jelképezni. Ez Szlavóniának ma is érvényben levő, imént pontosan leírt czímere. (L. 18. ábra.)

A következő czímer *Erdélyé*. Vörös keskeny pólyával két mezőre van osztva. A felső kék mezőben a pólyából jobbra néző, stilizált fekete sas nő ki, melyet fönt jobbról sugaras arany nap, balról fogó ezüst hold kísér; az alsó arany mezőben pedig hét (felül négy, alul három) vörös bástya lebeg, tetejükön hármás, közepükön négyes oromsorral, két-két ablaknyílással és egy-egy kapuval.

Erdélynek — habár már a királyság első századai óta külön vajdák által kormányoztatott — ez az egységes czímere csak a XVI. század végén, Báthory Zsigmond

16. Erdély czímere Mária Terézia 1765. évi adománylevelében.

17. A Cheösy család 1624. évi armalisának címerrajza.

18. Szlavónia czímere II. Ulászló 1496. évi adománylevelén.

19. Bosznia czímere.

20. Fiume czímere I. Lipót 1659. évi adománylevelén.

erdélyi fejedelem korából ismeretes. Az ép leírt czímerábrázolás pedig Mária Terézia királynőnek abból az 1765. évi, az Orsz. Levéltárban két példányban ma is meglevő díszes diplomájából van véve, melylyel Erdélyt nagyfejedelemségre emelve, neki czímert is adományozott. (L. 16. ábra.) E czímer alakjai Erdélynek 1848 előtti három kiváltságos nemzetét jelképezték, jelesül a jobbra néző nővé egyfejű sas a magyar, a nap és hold a székely, a hét bástya vagy vár (Siebenbürgen) pedig a szász nemzetet.

Az utolsó czímer *Fiume* czímere: vörös mezőben, sziklán álló, balra néző, arannyal fegyverzett fekete kétfejű sas, mely bal karmát fekvő, barna urnán tartja, s ebből víz ömlik bőségesen a szikla alja felé; a kétfejű sas fölött kékbélésű, lengő kékszalagos császári korona lebeg. (L. 20. ábra.)

E czímerét, melynek diplomája ma is megvan a város levéltárában, I. Lipót császártól 1659 június 6-án kapta Fiume. E czímernek eredeti keretében az »Indeficienter« jelmondat-szalag is bennfoglaltatik. Ez azonban Magyarországnak csupán 1874. évi egyesített czímerébe kerül bele, az 1896. évi egyesített czímerből mint mellékeset már kihagyták.

Fiume, mely az újabb korban a Habsburgok birtoka volt, Mária Terézia uralkodása alatt csatoltatott előbb (1776) Horvátországhoz, majd (1779) közvetlenül Magyarországhoz, s azóta változó, sőt nehéz sors után, máig a magyar koronához csatolt külön testet képez.

Az 1874-ben jóváhagyott és 1896-ban szabályozott magyar országos czímernek régi századokból ránk maradt járulékei: az ezen czímer pajzsa fölé helyezett korona és mellé állított két pajzstartó angyal.

A korona a XV. században jelenik meg az országos czímer pajzsán, V. László király korában. Ez azonban még nyílt leveles korona. Ugyanilyen a korona az I. Mátyás király némely pecsétein előforduló czímerpajzsokon is. (L. pl. a 11. és 12. ábrán.) De ugyancsak az ő idejében már a zárt korona is feltűnik a czímerpajzsokon, pl. az 1464. évin (l. 14. ábra), valamint utódai idejében is. II. Mátyás király, majd még inkább Mária Terézia királynő korában (l. 22. ábra) kezd ez a zárt korona némiképp a mai szent koronához hasonlítani. Az 1867 utáni országos címereken pedig a korona már hű utánzata a magyar szent koronának; de csak 1896 óta van úgy elhelyezve a pajzs felső vonalára, hogy e vonalnak csak középső nagyobb részét fedi. (L. az 1. és 2. ábrát.)

Az *angyalok* kezdetleges alakban már a XIV. század második felében, a Nagy Lajos és Zsigmond király pecsétein ábrázolt címERPajzsok mellett feltűnnek. Zsigmond király XV. századi pecsétein már határozottan mint pajzstartók szerepelnek; még inkább az V. László, I. Mátyás (már többször említett 1464. évi) és II. Ulászló király pecsétein. (L. 14. ábra.) Utóbbi két király nagy kettős pecsétjének hátlapján pl., a középső pajzsot oldalt két, fönt egy angyal lendületes szép állásban tartja. Az angyalok, mint pajzstartók, a Habsburgok alatt nem igen szerepelnek. Mária Terézia, majd I. Ferencz alatt szerepelnek újra (olykor egyszerre a kétfejű sassal), de álló alakban. (L. a 22. ábrát a Mária Terézia s a 25. ábrát I. Ferencz király osztrák császársága korából.) 1874 óta állandósulnak pajzstartó gyanánt a többé-kevésbé kiterjesztett szárnyú, lebegő, kimon-dottan fiú-angyalok. (L. 1. és 2. ábra.)

II.

Ime tehát, mai országos címERünk tanúsága szerint Horvát és Szlavon országok címEREiben olyan címEREket örököltünk át az ősi időkől, a melyeknek megfelelő ország-részek vagy országok már az Árpádok korában Magyar-országhoz tartoztak, s ma is oda tartoznak; Erdélyében oly címERT, a melynek megfelelő terület szintén az Árpádok kora óta Magyarországhoz tartozik, s a legújabb korban az anyaországgal egyesítettett (»egygyé alakítottatott«), a melyre vonatkozó címER tehát az országos közép címERben az emlékcímEREK egy nemének tekinthető; végül Fiuméében oly címERT, a melynek megfelelő külön terület ugyan kifejezetten csak Mária Terézia korában csatoltatott Magyarország területéhez, de ma is odatartozik. Ezenkívül már csak egyetlen címERörökségünk van, t. i. Dalmát-országé, mely ma nem valóságos része ugyan hazánk területének, de a melyre vonatkozó jogaink kétségtelen királyi nyilatkozatok, illetve törvények szentesítése által vannak biztosítva. E jogbiztosításnak nem utolsó kifejezése az, hogy újabban, már az alkotmányos korszakban (1874) legfelső szentesítést is nyert ország címERünkben első helyen épen Dalmácia címERE áll.

Ennek daczára azonban kétségtelen, hogy Dalmácia címERE már egy neme az úgynevezett *igénycímEREKNEK*, a milyenekkel a magyar királyoknak 1867 előtti régebbi nagy méltóság címEREI úgyszólván el vannak árasztva. Oly

országok vagy tartományok czímerei ezek, a melyek valaha csupán voltak, de ma már nincsenek Magyarország és a magyar királyok birtokában. Ilyen czímereket tartalmazó zászlókat szoktak körülhordozni a XVI. századtól kezdve a Habsburg-királyok koronázása alkalmával felvonuló díszmeneteken. Minők például Ráma, azaz Bosznia, Szerbia, Galiczia, Lodomeria, Bulgária és végül Kumánia (a későbbi Moldva-Oláhorország azaz a mai Románia területén) czímerei.

Ily természetű országczímereknek a mai magyar országos czímerbe leendő beillesztésével lehetne megszerkeszteni Magyarországot ú. n. *nagy czímerét*, melynek összeállításától politikai szempontokból 1896-ban és most is elállottak.

Ez ép felsorolt régi külső országok közül legujabban *Bosznia* a hozzá tartozó Hercegovinával együtt visszaszerzeztett. De — bár Boszniához kétségtelenül Magyarországnak vannak történelmi jogai — mivel e visszaszerzés az egy személyben levő osztrák császár és magyar király, tehát Ausztria és Magyarország közös hadimunkájának tekintett, Magyarországhoz való visszacsatolása nehézségekbe ütközött. E nehézségek közjogilag nem lévén eddig megoldhatók, azaz Bosznia hovatartozandósága véglegesen nem lévén eldöntve, a heraldikai megoldás sem volt keresztülvihető, bár a sürgetés magyar részről állandóan felszínen tartatott.

A multból mindezen kívül egy oly czímerábrázolást is örököltünk, a mely különösen mintegy száz év óta nálunk az elmékben sok félreértést, a szívekben pedig sok fájdalmat okozott. *E szomorú örökség a kétfejű sas.*

A XV. században Zsigmond király s később a mohácsi csata után trónra lépett Habsburg-királyaink olykor a német-római királyi, majd a német-római császári méltóságot is viselték. Ehhez képest a német-római királyi méltóságnak megfelelő egyfejű s a német-római császári méltóságnak megfelelő kétfejű sást is alkalmazták czímerükben, még pedig magyar királyi czímerükben is. E királyi, illetve császári sas bizonyos személyes méltóság kifejezése volt, mely e méltóság viselőjének a többi keresztyén uralkodókkal szemben bizonyos tiszteleti elsőbbséget biztosított. Ez elsőbbséget annak idején maga Magyarország is elismerte, sőt az 1723. évi XCVIII. törvényczikk a német-római császári sasnak a magyar helytartótanács pecsétjében levő országos czímerben is helyet adott. Féltékenységre nem láttak okot. A kétfejű sas hatalma, vagy mint akkor mondták: imperiuma

ugyanis nem terjedt ki Magyarországra, mert Magyarország sohasem volt területi alkatrésze a német-római birodalomnak.

A német-római császári címet és méltóságot azonban a múlt század elején (1804–1806) a Magyarország trónján is ülő Habsburg-családban az osztrák császári cím és méltóság váltotta fel. Ezt kezdetben különösen Magyarországgal szemben csak címnek mondták. Lassanként azonban az ezen címnek megfelelő, a német-római császári sasra emlékeztető¹ új osztrák császári kétfejű sas mindinkább területi jelvénynyé vált, mely területbe Magyarországot is beleértették olyformán, hogy az osztrák császári méltóságnak, illetve az ezt jelképező kétfejű sasnak hatálya Magyarországra is kiterjed, s ennél fogva a magyar királyság az osztrák császárság hatalomkörébe, s Magyarország Ausztria területéhez tartozik.

Igy állt a dolog egész 1867-ig; holott oly magyar törvény, mely a magyar címert az osztrák császári sassal összekötötte volna, sohasem hozatott.

1867-ben Magyarország Ausztriával kiegyezett. E kiegyezést a nálunk 1723-ban törvénybe iktatott s a Habsburg-ház női ágának trónöröklési jogát elismerő ú. n. »pragmatica sanctio« alapján kötötte meg, a melyből kifolyólag a védelem és külügyi képviselő és az e kettőre vonatkozó pénzügy közösségét is törvénybe iktatta. Ez úgynevezett közös intézmények használatára szolgáló címerekben azonban az osztrák császári méltóságot jelképező kétfejű sas 1867 után is bennmaradt; más szóval: e közös ügyek intézésénél oly címereket használtak, a melyek kifejezetten az osztrák császárságot és császári méltóságot jelképezték.

Ausztria államjogászai ugyanis, az 1867. évi kiegyezésnek alapul szolgáló, magyar részről sokat emlegetett ú. n. »pragmatica sanctio«-t többé-kevésbé kifejezetten úgy értelmezték, hogy a Habsburgi- vagy másként Ausztriai-ház alatt álló monarchia összes országai, tehát ezzel együttesen a magyar korona országai is megoszthatatlan és szétválaszthatatlan egységes területet, tehát egy-éget alkotnak, minél-

¹ A főkülönbség a kétféle kétfejű sas közt az, hogy a *német-római császári kétfejű sas* koronázatlan s mindenik fejének nimbusa (aureola) van, az *osztrák császári kétfejű sasnak* pedig mindenik feje koronát visel s nimbustalan. Egy másik különbség, hogy a német-római sasnak karmai üresek, az osztrák császári sas pedig jobb karmában kardot és kormánypálcát, bal karmában birodalmi almát tart. Az utóbbi különbség azonban nem következetes; gyakran a német-római császári sas karmaiban is megtaláljuk a kardot és kormánypálcát, illetve a birodalmi almát.

fogva ezen császári monarchián belül valamely külön s önálló országterületről, vagy épen államról szó sem lehet.

A szétválaszthatatlan egység állami egység, melynek souverainitása a császári Felség legmagasabb személyében testesül meg. S állam az államban nem létezhetik. Csupán két birodalmi rész (Reichstheil) van, egy-egy birodalmi részparlamenttel és birodalmi részministeriummal. *E szerint Magyarország a monarchikus császári birodalomnak csupán kormányzati részterülete, de nem önálló állam, sőt egyáltalában nem is állam.* Ehhez képest az ú. n. közös ügyek egységes birodalmi vagy állami ügyek, s a közös szervek a birodalmi egység szervei, s ezeknek, tehát *a közösségnek kifejezése a kétfejű sas, az osztrák császári méltóság jelképe.*

Ezzel szemben az 1867. évi magyar kiegyezési törvény alapján álló magyar államjogi felfogás szerint az osztrák császárságban levő ú. n. örökös tartományok és a magyar szent korona országai megoszthatatlanul és elválaszthatatlanul ugyan, de *két paritásos, azaz egyenjogú állam szövetségét alkotják.* Ehhez képest az egy uralkodó alatt álló két szövetséges állam — bár az ú. n. *pragmatica sancti*ót is tartalmazó 1723. évi 1., 2., 3. törvényczikk értelmében együttesen és feloszthatatlanul birtoklandók és kormányozandók, s így közös ügyeik is vannak — *két külön államterülettel, külön törvényes alkotmánynyal és önállósággal bír;* az együttbirtoklás ténye semmiféle magasabb állami (császári) souverainitást meg nem állapít, hanem a közös uralkodónak legmagasabb személyében, a magyar királynak és az osztrák császárnak egymástól elkülönített fejedelmi jogköre egyesül.

Kiegyenlíthetetlen ellentéttel állunk itt szemközt, melyben ha akár a magyar, akár az osztrák fél akarja *heraldikailag* jelképezni a maga államjogi felfogását, azt *csupán a másik fél álláspontjának mellőzésével teheti.*

Pedig a magyar közvélemény mind szívósabban és hangosabban követelte ezen államjogi felfogásának heraldikai úton való kifejezését, azaz a közös ügyek és intézményeik használatára rendelt czímerek kérdésének magyar álláspont szerint való rendezését.

A német királyi egyfejű, a német-római császári kétfejű és osztrák császári kétfejű sasos magyar királyi czímerekről számos történelmi emléket lehetne bemutatni. A rövidség kedvéért azonban ezuttal csupán három (azaz két német-római és egy osztrák császári kétfejű sasos) magyar királyi pecsétet mutatok be. Ezek elseje a nagy abszolút uralkodó I. Lipót királytól való. E pecséten a nimbuszal övezett

s a lebegő házi (később osztrák császári koronává lett) koronával ékesített kétfejű sas mellén, kerek pajzsban, a vágásos és kettős keresztes magyar országos címér van ábrázolva, a szív-pajzsban *az uralkodó család ú. n. genealogiai címérével*; a kétfejű sas körül pedig külön nyílt koronákkal ékesített címerpajzsokban Dalmácia, Bosznia, Kumánia, Szlavónia, Lodoméria, Galiczia, Szerbia, Bulgária és Horvátország címerei foglalnak helyet. (L. 23. ábra.) Ez az egész kétfejű sasos címerösszeállítás tehát részben, t. i. a későbbi osztrák császári kétfejű sasos címerrel szemben ártatlanabb, részben pedig előnyös reánk nézve. Ártatlanabb, mert a német-római császári kétfejű sas, mint láttuk, inkább az ugyanegy személyben egyesülő magyar királyt is ékesítő díszjelvény és nem egyszersmind területi, vagy állami méltóságjelvény; s előnyös, mert olyan országok címerei is felvétetnek s ezáltal igényeltetnek a magyar királyság számára, mint Kumánia, Galiczia és Lodoméria, Szerbia, Bulgária, Bosznia és Dalmácia, melyeknek megfelelő területek ma részben önálló államok, részben Ausztriához tartoznak, részben pedig Ausztriával közös birtoka (condominiuma) a magyar királyságnak.

Mária Terézia korában a magyar királyi pecsétek már meglehetősen egy pajzsba foglalva mutatják a különféle ország- és területi címereket. Magyarországnak egy ilyen, 1741. évből való, még nem kétfejű sasos címerét is bemutat-hatom (l. 22. ábra), bár ez a kisebbek közül való. E címer szív-pajzsában Magyarország vágásos és kettőskeresztes kis címere foglal helyet, nagyobbik pajzsában pedig heraldikai rang szerint felsorolva: Csehország, Dalmácia, Horvátország, Szlavónia s a betolt ékben a régi Ausztria és Burgundia címere. *Mária Terézia* férje: Lotharingiai Ferencz 1745-ben a német-római császári méltóságra emeltetvén, a királynő új magyar pecsétet vésetett, a melynek Magyarország címerét ábrázoló óriási pajzs a (később osztrák-császári koronává lett) ú. n. házi koronával ékesített német-római császári kétfejű sas mellén nyugszik. Az így kialakult óriási címerpajzs a magyar szent koronával ékesített szív-pajzsába vették ugyan fel — a magyar udvari kancellária határozott felszólalására — Magyarország kis címérét, e címer körül azonban zűrzavaros összevisszaságban helyezték el a Habsburgok mint magyar királyok és a német-római császári méltóságot is viselő osztrák főhercegek által igényelt legkülönbözőbb országok és területek címereit. Egy másik ilyen *Mária Terézia*-féle, szintén két-

21. II. Lajos 1525. évi emlékérmé.

23. I. Lipót 1673. évi titkos pecsétje.

22. Mária Terézia 1741. évi titkos pecsétje.

24. I. Ferencz 1804. előtti magyar kettős pecsétjének hátlapja.

25. I. Ferencz 1806. utáni magyar kettős pecsétjének hátlapja.

fejű sasra fektetett óriási czímerpajzs magyar koronás szív-pajzsa köré egy középpajzsban helyezték el a Magyarország-hoz tartozó Dalmácia, Horvátország, Szlavónia és Bosznia czímereit; e közép czímerpajzs körül azonban folytatódik a többi (Erdély kivételével) idegen czímereknek magyar szempontból rendszertelen összehalmozása. S a heraldikai és államjogi zűrzavar még nagyobb fokozására a pecsétnek a körirat és a kétfejű sas közt alakított belső keretébe még $6+6=12$ idegen címert vettek fel, a nagy czímerpajzs felső jobb szélére pedig a cseh királyi s felső bal szélére az osztrák főhercegi koronát is ráhelyezték.

Utóbbihoz hasonló az I. Ferencz magyar király (és német-római császár) nagy kettős magyar királyi pecsétének hát-lapján mutatkozó s a 24. ábrán látható magyar (nagy) országos czímer is. Csupán a nagy pajzsot alkotó, és a főntebbi, Mária Terézia-féle pecsétnél említett s itt is alkalmazott belső keretben elhelyezett egyes czímerek egymás-utánja nem azonos. A magyar czímer azonban itt is egy nagy középpajzsban van, melynek koronás szív-pajzsában a vágásos és kettős-keresztes magyar kis czímer látható. A magyar középpajzs czímerei pedig rang szerint a következők: Dalmácia, Horvátország, Szlavónia, Bosznia, Szerbia, Kumánia, Galiczia, Lodóméria és Bulgária. A magyar királyság igényczímerei tehát e nagy czímerben azonosak az I. Lipót czímerén főntebb leírtakkal.

Ezen a nyomon alakulnak ki Magyarország nagyobb és kisebb czímerei az osztrák császári címnek a múlt század elején (1804—1806) I. Ferencz által történt felvétele utáni, Magyarország önállóságára nézve már sokkal veszedelmesebb időkben is.

Ezt mutatja pl. a 25. ábrán látható, I. Ferencz magyar királytól (már mint egyszersmind osztrák császártól) eredő, az esztergomi érsek (mint kir. kancellár) által leendő pecsételésre szánt magyar királyi pecsét nagy czímere.

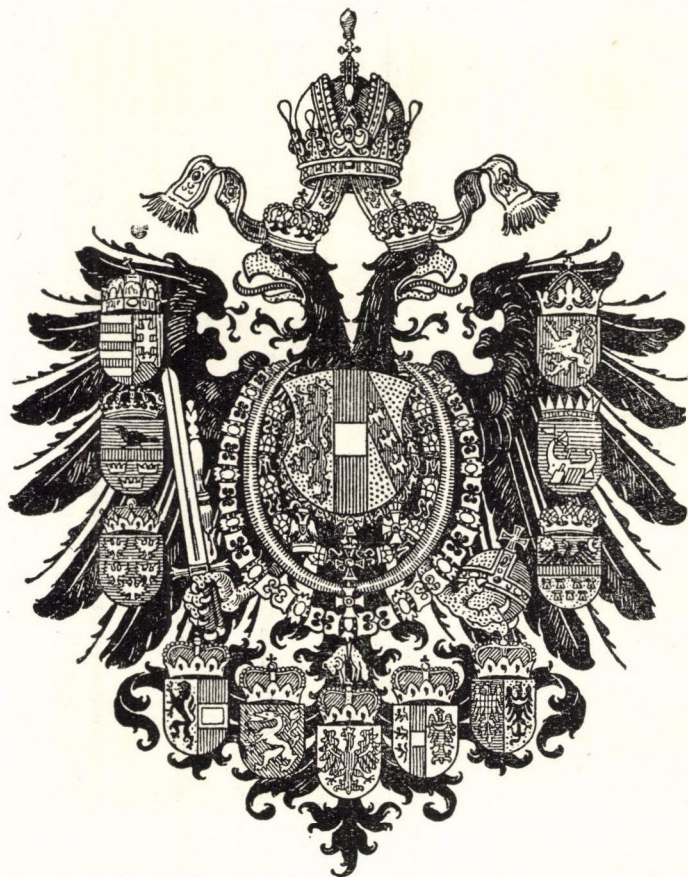
E szabatos vésetű szép pecséten az álló angyaloktól tartott külön nagy pajzsba foglalt s karmaiban kardot és kormánypálczát, illetve birodalmi almát tartó, koronázott és nimbusztalan, *tehát már kifejezetten az osztrák császári méltóságot jelképező* kétfejű sas mellére fektetett czímer szív-pajzsában a vágásos és kettős-keresztes magyar országos kis czímer van elhelyezve, ez pedig a Magyarországhoz tartozó, imént felsorolt országok czímereit, illetve igény-czímereit tartalmazó középpajzsra, ez viszont egy még nagyobb pajzsra van fektetve, a mely — mint ugyanezen

uralkodónak német-római császársága korából való, előbb leírt czímere — bár más elrendezésben, a Habsburgok különféle ország- és területi címereit (köztük az akkor közvetlenül Magyarországhoz nem tartozott Erdély czímerét is) foglalja magában. A magyar korona azonban e czímer-nél már nem a szív-pajzsra, hanem a kétfejű sas mellére helyezett nagyobbik pajzs felső vonalának közepére van helyezve. (A föntebbi, t. i. Mária Teréziától és I. Ferencztől eredő nagy pecséteknél alkalmazott címeres belső keret e pecsétről már elmarad.)

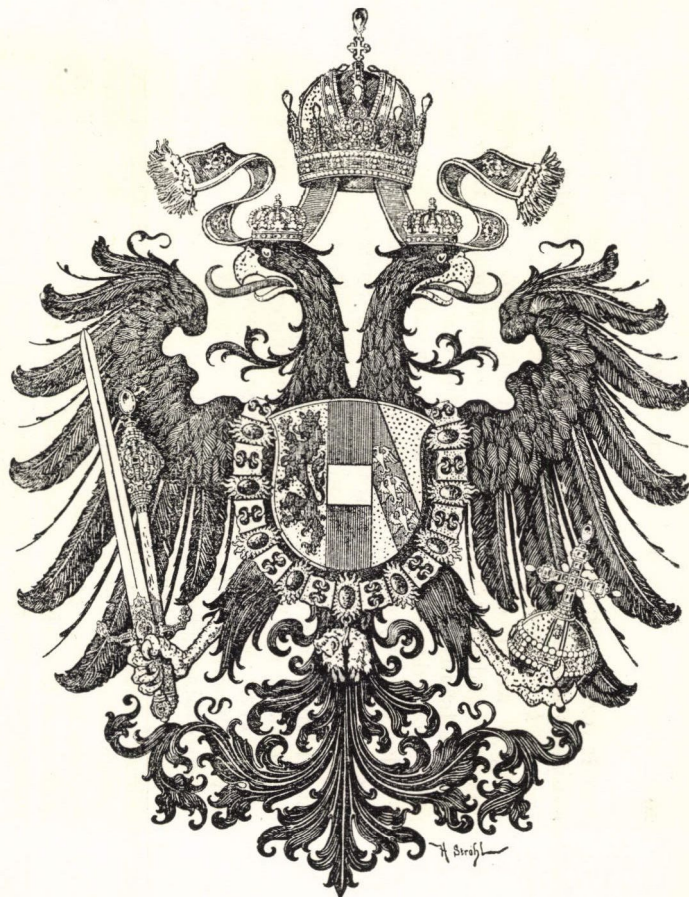
Mindebből világos, hogy a címerkérdésnek Magyarországra nézve a kétfejű sason kívül *egy másik fájó pontja* is volt, t. i. *hogy a magyar királyság czímerébe olyan címerek is keveredtek, a melyekhez Magyarországnak soha semmi köze sem volt*, hanem inkább Ausztriának, illetve a német-római, majd az osztrák császári, de egyszersmind a magyar királyi méltóságot is viselő Ausztriai vagy Habsburg-háznak. Ennek következtében a magyar királyság czímere olykor igen zavarossá, s a címerek mögött rejlő, s az igény-címerek által jelzett országokra való történelmi joga homályossá és érthetatlenné vált.

Ennek a zürzavaros helyzetnek aztán, mikor 1867-ben és 1867 után az államjogi helyzet és a címer tisztázására került a sor, az lett az eredménye, hogy az ország, illetve a király czímerében csupán a Magyarországhoz tényleg vagy (Ausztriával szemben) kimondott joggal tartozó országok vagy területek címerei maradtak benne (a király czímerében a genealogiai szív-pajzs-szal), a többi, föntebb többször felsorolt, a Magyarország czímerében régebben benne volt *magyar igénycímerek* pedig mind kimaradtak abból, illetőleg — és ez volt a címerkérdésnek *harmadik fájó pontja* — Magyarország teljes czímerével együtt benne maradtak *»az osztrák császári államnak«* 1836-ban újra megállapított, *ú. n. nagy czímerében*. A miből azt következtethették az osztrák államjogászok s utánuk a nyugateurópaiak is, hogy Magyarország az igénycímerek által jelzett országokra való jogát elvesztette, s az tulajdonképen az osztrák császárságé vagyis Ausztriáé, ellenben maga Magyarország, a hozzátartozó területekkel együtt benne foglaltatik az osztrák császárságban.

Ez a »nagy«, igazán nagy osztrák állami címer azonban 1867 után az *ú. n. közös ügyek intézésével kapcsolatban* nem használtatott. *E célra* a szintén 1836-ban megállapított *ú. n. közép osztrák császári birodalmi címerhez* (a benne

26. A közös intézményeknél 1867 óta használt közép címér.

27. A közös intézményeknél 1867 óta használt kis címér.

foglalt címerek számára és elrendezésére nézve) hasonló *közép*, és az ugyanekkor megállapított kis címerrel egészen azonos *kis osztrák császári birodalmi címer szolgált*; még pedig a közép címer inkább útleveleknél és ünnepélyes államszerződéseknél, a kisebbik pedig, főleg 1906 azaz báró Aehrenthal külügyministersége óta a közös hivataloknál és a hadseregnél. (L. a 26. és 27. ábrát.)

Ezen, 1867 óta az ép említett célra használt osztrák császári közép és kis címer alapja az osztrák főhercegi, illetve osztrák császári koronával ékesített kétfejű sas. Ennek mellére a közép címernél az osztrák és magyar főbb rendjelekkel díszített Habsburg-Lothringeni-házi, vagyis műszóval élve: genealogiai címer, szárnyaira pedig 11, koronával díszített címerpajzs van helyezve, melyek közül az első Magyarország kis, a kilenczedik Erdély címerét ábrázolja, a többi pedig különböző osztrák tartományi címer. A kisebb címernél a sas mellén csupán az aranygyapjas renddel ékesített genealogiai címer foglal helyet.

Szerencsére *Ő Felsége legújabbán kelt elhatározása óta már a multénak kell tekintenünk ezeket a törvényeinkkel merev ellentétben álló, s idegen és elavult közjogi elveket tartalmazó, konok életű heraldikai jelképeket.*

III.

Azt a kérdést, hogy a magyar közvélemény milyen időnként való megnyilatkozása mellett és mikor vette kezdetét a mi időnkben *a magyar felfogásnak megfelelő ily közös jellegű címerek* tervezése, ez alkalommal nem tárgyalhatjuk. Csupán az eredményről óhajtok lehető röviden beszámolni.

A közös ügyek intézésénél használandó címerek magyar közjog szerint való tervezésének alapjául *a ma e tekintetben érvényben levő 1867. évi XII. törvényczikken*, illetve az ebben is többször idézett ú. n. *pragmatica sanction* *felépült, paritásos (dualistikus) államszövetség gondolata* szolgált. *E gondolatot kellett heraldikailag lehető szabatosan ábrázolni.*

Ennek megfelelően leghelyesebbnek látszott *Magyarországnak*, illetve a magyar államnak az összes jelenleg hozzá tartozó országok vagy területek eddig használt címerét tartalmazó *egyesített vagy közép címerét*, vagy az ezen országokat és területeket (a fönnebbi történelmi kifejtés szerint) is jelképező *kisebb vagy kis címerét*, valami-

kép *szembehelyezni Ausztria hasonló* országos vagyis állami czímerével, avagy másként kifejezve : a magyar királyság ily czímerét az osztrák császárság ily czímerével.

Csakhogya Ausztriának eddig nem volt a magyar országos vagyis állami közép- és kis czímerhez hasonló országos vagyis állami czímere. Alkotni kellett tehát ilyeneket. De mely czímernek kerüljenek bele ez új osztrák országos vagyis állami czímerbe? Ausztria úgy látta jónak, hogy e célra szolgáló országos vagyis állami *közép czímerébe* valamennyi ma is valósággal az osztrák császársághoz tartozó királyság, ország, vagy terület czímere felvétessék, *kis czímerében* pedig egyedül a régi Ausztria ú. n. pólyás czímere (vörös mezőben ezüst pólya) foglaljon helyet. Ez ellen nem lehetett kifogást tenni. Habár, mint az eredmény mutatta, az új osztrák országos vagyis állami közép czímer a magyar országos vagyis állami közép czímerrel szemben túlsúfoltnak, az új osztrák országos, vagyis állami kis czímer pedig a magyar országos vagyis állami kis czímerrel szemben igen egyszerűnek mutatkozik.

Az egymással szembehelyezendő magyar és osztrák országos vagyis állami közép- és kis czímer megalkotásánál azonban *három főkérdés* merült fel :

1. Mi legyen az osztrák császári méltóságot jelképező *kétfejű sassal*?

Ez semmikép sem maradhatott meg abban az elhelyezésében, a mint az a mostanig használatban volt közös czímereken látható, a mikor is a kétfejű sas, mint czímerhordozó, a czímereket mellén és szárnyain viseli. Mert a magyar királyi méltóságot ábrázoló hasonló heraldikai jelvényünk nincs. A kettős-kereszt, mint láttuk, tekinthető lenne ugyan a magyar apostoli királyi méltóság vagy hatalom jelképének, de a pajzsból kivéve s czímerhordozóként a pajzs mögé állítva egészen új, tehát szokatlan és a heraldikai ízlés szempontjából is úgyszólván lehetetlen alkalmazás lett volna. Ezért a kétfejű sasnak be kellett mennie Ausztria új országos vagyis állami czímereinek pajzsába. Ekként e czímernek jellege adva volt : a kétfejű sást tartalmazó pajzs hátsó- vagy alappajzsúl (Rückenschild) fog szolgálni Ausztria ország- vagy tartományi illető czímereinek.

2. Mi legyen *Dalmácia* czímerével, mely jogilag Magyarországhoz, valósággal pedig Ausztriához tartozik? E kérdés az ideiglenes állapotnak megfelelőleg akként intéztett el, hogy az ország czímere egyelőre mind a két országos czímerbe behelyeztessék.

3. Mi legyen a Hercegovinával egyesített Boszniával, mely eddig Magyarország és Ausztria közös kormányzata alatt álló birtok (condominium)? *Bosznia* közjogi helyzete más ugyan mint Dalmáciáé, de a heraldikai megoldás itt sem lehetett más mint Dalmáciánál, azaz hogy Bosznia címere addig is, míg a monarchiában elfoglalt államjogi helyzete végleges megoldást nyer — szintén mind a két országos címerbe felvéssék. Mert Boszniának a két országos címeren kívül való bárminő alkalmazása az annyira kerülendő trialismusnak lett volna kezdődő kifejeződése.

Bosznia címerét a közös pénzügyi kormányzat, mint ez ország legfőbb kormányhatósága, főleg magyar szak-
 férfiak döntő véleménye alapján, 1886-ban következőképen állapította meg: arany mezőben a bal szélén ezüst felhők-
 ból kinyúló, könyökben hajlott vörösruhás kar, pusztá kezé-
 ben aranymarkolatú kivont görbe szablyát tart. (L. 19.
 ábra.) E címer Bosznia uralkodójának: Hervojának érmén
 már a XIV-ik század végén előfordul; II. Ulászló korá-
 tól kezdve pedig egész korunkig királyaink érmein, pecsétein
 vagy igényzászlóin szakadatlanúl szerepel, bár a Habsburg-
 királyok korában már csak mint a törökök birtokában
 levő ezen tartomány igénycímere. Bosznia különben Mátyás
 király s utódai: II. Ulászló és II. Lajos és I. Ferdinánd
 alatt tartozott Magyarországhoz.

Hogyan alakult ehhez képest *Ausztria új országos
 vagyis állami* közép és kis címere, itt csak egészen röviden
 akarom vázolni.

A *középczímernek* összesen négy egymásra helyezett
 pajzs van, ú. m. az *alappajzs*, mely a már említett módon
 aranyban a mindkét fején királyi koronás, aranynyal fegy-
 verzett, jobb karmában kardot és kormánypálczát, bal
 karmában pedig birodalmi almát tartó fekete kétfejű sast,
 mint a császári méltóság jelképét tartalmazza; az erre
 helyezett *nagypajzs*, Galiczia-Lodoméria, Csehország és Dal-
 mátország, azután a két Szilézia és Salzburg, azután Morva-
 ország és Tirol, azután Bukovina és Bosznia, s ezek közé
 betolva Vorarlberg és Istria, Görz és Gradiska, végül egy
 alsó ékben Trieszt címerét tartalmazza; a *középpajzs*, mely
 Alsó- és Felső-Ausztria, azután Stájerország, Krajna és
 Karinthia címerét; végül a *szívpajzs*, mely az »Ausztriai
 Ház« címerét (vörös pajzsban ezüst pólya) foglalja ma-
 gában.

A *kis címer* egyetlen arany pajzsban az ép leírt két-
 fejű sast ábrázolja, melynek mellére, mint már fentebb em-

litém, az Ausztriai Háznak vörös pajzsban ezüst pólyás czímere van fektetve.

Az így alakuló új osztrák országos vagyis állami czímerek fő- vagy alappajzsán az *osztrák császári korona* nyugszik.

Ezen új osztrák országos vagyis állami közép illetve kis czímerrel mint egyenjogú volt szembeállítandó a *magyar országos vagyis állami közép illetve kis czímer*, de azzal a fentebb említett pótlással, hogy beléje az Ausztriával ez idő szerint közösen birtokolt *Bosznia országos czímere is felveendő*.

E czímer — tekintetbe véve a magyar országos czímer eddigi berendezését, melyet érinteni az ez által szerzett jogok és a heraldika különben is rendkívül conservatív szempontjai miatt sem volt tanácsos, tekintve továbbá Magyarországnak az elég nagyterjedelmű Boszniára vonatkozó régi igényeit — a csak újabban Magyarországhoz csatolt Fiume város czímere elé helyeztetett el, egy a Szlavónia és Erdély czímere közé betolt ú. n. hasított ékben. (L. 28. ábra.)

Ekként alakítottatott át Magyarország új »közép«-czímere, mely az ország kis, vagy kisebb *czímerét is magában foglalja*. E czímernek egyes részei, jelesen Szlavónia, Erdély és Fiume czímere ez alkalommal az eredeti czímerlevelekkel összehasonlítottván, az eddig használatos középczímer egyes kisebb jelentőségű, *nem helyesen megrajzolt részei helyesbítették*. Így Szlavónia czímerében az eddigi arany csillag arannyal keretelt, sugárzó piros csillagnak (l. 18. ábra); Erdély czímerében a növekvő félhold fogyó félholdnak vétetett fel (l. 16. ábra); s Fiume czímeréből a kétfejű sas alatt álló sziklát körülfolyló tenger is mellőztetett, mert az eredeti czímerlevél leírása szerint az urnából kifolyó víz csupán a szikla aljához ömlik alá bőségesen.

Az így kialakult magyar országos közép czímer, valamint a vágásokat és kettős keresztet tartalmazó ú. n. kis czímer — mint eddig, ezután is *kétféle díszítésben* ábrázoltatik, ú. m. lebegő *angyalokkal*, melyek a pajzsot tartják, s alul összeérő *cserfa- és babérággal*, melyek a pajzsot övezik.

Az eddigi angyalok helyett azonban — melyek mindig fiúknak értendőek — egész elhelyezésükre, főleg pedig szárnyaik és lábaik tartására nézve *művészebb angyalokat* rajzoltak.

A *szent koronának* a közép- és kis czímerre való helyezése az 1896. évi országos címereken látható módon történt. (L. 2. ábra.)

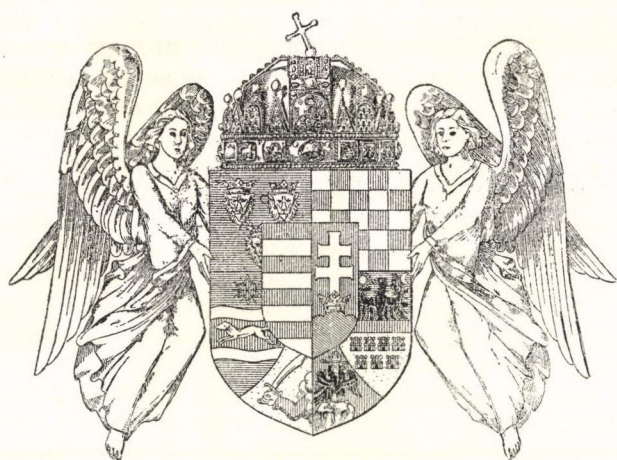
Ekként a közös intézmények használatára szolgáló, egyenlő nagyságú és elhelyezésű két, azaz közép- és kis címerben, a paritásos, azaz egyenjogú dualistikus államszövetségnek megfelelőleg, *két országos vagyis államczímer áll egymással szemközt, mindenik a megfelelő állami imperiumot jelző koronával ékesítve.*

E célra azonban ezeket a nem egyforma magasságú és alakú koronákat kétségkívül nehéz volt sikeresen szembeállítani. (L. 29. ábra.)

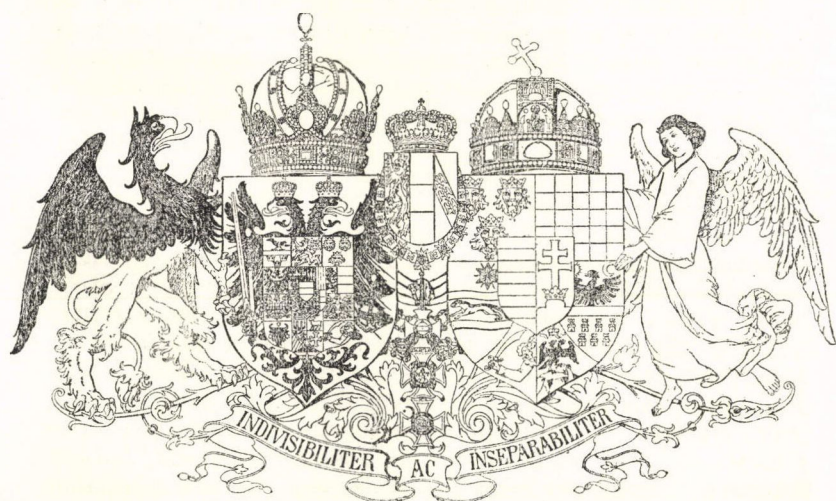
Az osztrák császári korona német renaissance stílű, tehát magasra törekvő s merevebb formájú. 1602-ben Rudolf császár készítette, az osztrák örökös tartományok házi koronájának. 1806-ban az osztrák császárság koronája lett. Rendkívüli értékű ötvös készítmény.

Ezzel szemben a magyar szent korona a XI-ik századból, Szent István király s Géza herczeg (majd király) korából ered, s román illetve byzanczi stílű, tehát körivalakú s az osztrák császári koronával szemben zártabb, alacsonyabb és lágyabb formájú. Arany és drágakő értéke kisebb, mint az osztrák császári koronáé; stíl szerint való műbecsénél és történelmi értékénél fogva azonban minden élő koronák között első helyen áll.

Azt is lehetne mondani, hogy a kérdés ezzel el van intézve. De az ú. n. *pragmatica sanctio* azon egyik alapintézményének, hogy a két ország *a közös uralkodó által* megoszthatatlanúl és elválaszthatatlanúl együtt birtoklandó és kormányozandó, s hogy ennél fogva utóbbi által *elválaszthatatlanúl egybekötöttetik*, — a közös intézmények használatára szolgáló címeren valamely *heraldikai formában* szintén kifejezést kellett nyernie. Erre nézve az uralkodó, illetve az *uralkodócsalád saját, ú. n. genealogiai címerének a címerbe való felvétele* látszott szükségesnek. E címer kétszer hasított pajzsot ábrázol, melynek középső vörös mezejében egy ezüst pólya a régi Ausztriának még a Babenbergektől örökölt, főntebb már több ízben említett címerét mutatja, s az »Ausztriai Ház« címerének is neveztetik; jobb aranymezejében kék-koronás, kékkel fegyverzett, kiöltött kéknyelvű vörös oroszlán a Habsburgok ősi címerét ábrázolja; szélső, azaz bal arany mezejében pedig a három, haránt helyzetű, csonkított ezüst sassal megrakott vörös harántpólya a Lotharingiai házét. E pajzs, melyen az osztrák-császári hercegeket és főhercegeket és a magyar királyi hercegeket megillető hétabroncsos herczegi korona nyugszik, Ausztria és Magyarország címerpajzsaira, föléjük emel-

28. Az új magyar közép czímer.

29. A közös intézmények használatára megállapított új közép czímer.

kedve, akként helyezkedik, hogy azt a két államczímer történelmi koronái : az osztrák császári korona és a magyar szent korona magasságban felülmúlják. (L. 29. ábra.) *Ez összeállítást mintegy magyarázzák az ú. n. pragmática sanctiōt is tartalmazó 1723. évi magyar törvény 2. cikkelyéből (7. §.) az eredeti latin nyelven átvett s a megoszthatatlanságot és elválaszthatatlanságot jelentő : »indivisibiliter ac inseparabiliter« szavak.*

A genealogiai címerről az úgynevezett kis címeren az *aranygyapjas rend* jelvénye függ alá, s tölti ki az »ac« latin szó fölött alakuló üres térséget. Az ú. n. kis címer ezzel be is fejeződik. A középczímeren ezenkívül ugyane *rend* jelvénye alatt a két állami címer között a három legmagasabb érdemrend nagykeresztjei foglalnak helyet olyképen, hogy a katonai Mária Terézia-rend a maga vörös-fehér-vörös szalagján legfelül van, és ehhez csatlakozva következnek egy sorban, egymás alatt, nyaklánczaikon a magyar királyi Szent István-rend és az osztrák császári Lipót-rend, s a genealogiai címert ékesítve, az aranszélű ezüst mondat-szalag és az itteni két nagyobb címer közötti tért a mondat-szalag alapjául szolgáló díszítményekkel együtt kitöltik. E díszítmény szélső részén állva, Ausztria pajzsát jobbról : arannyal fegyverzett, feketével és arannyal vágott griff, a magyar címert pedig balról : e díszítmény fölött lebegve, fehér ruhás angyal tartja. Előbbi címertartó a Habsburgok által használt régi német-római, illetve újabb osztrák császári, utóbbi a magyar országos címerekről vétetett.

IV.

Az új magyar, valamint a közös intézmények használatára szolgáló új címereket ekként részletesen megismertük. Kétségtelen, hogy az öreg bécsi címerfestő : Ströhl által tervezett s a Budapesti Közlöny, hivatalos lap 1915. évi november 6-iki 257. számában színjelzés nélkül közzétett közös közép címer különösen a magyar stíl szempontjából nem felel meg a követelményeknek. Nagyon is csúcsíves formájú. Ezért nyúlt meg feltűnően a magyar szent korona (s hogy a különben is hosszabb osztrák császári koronához alkalmazkodjék), valamint a középpajzsban túlságosan kicsinyre szabott magyar kis címer kettőskeresztje is.

A hivatalos lap ugyane számában, ezúttal pedig 28. ábra alatt közölt, Sebestyén József heraldikai festőművész-

től eredő, magyarosabb jellegű, magyar közép címerral való összehasonlítás erről azonnal meggyőz bennünket.

A közös ügyek használatára szolgáló közép címér angyalával sem érthetünk egyet, mert ez a magyar közép címér méltóságosabban lebegő angyalaihoz képest mintegy tánczlejtést végez, s fejét is, bár mereven, ily tánczmozdulatban tartja. (L. 29. ábra.)

Kétségtelen ezenkívül, hogy a közös ügyek használatára megállapított ezen címerek, a kívánatosnál nagyobb terjedelműek, s a mi még kevésbé válik javukra, különösen a közép címér nagyon is szélében terjed ki. Az uralkodócsalád által egybekötött, s közös ügyekkel is bíró egyenjogú két állam szövetségét azonban heraldikailag alig lehetett másként kifejezni. Külsőleg talán legtetszetősebb és legegyszerűbb az egyetlen pajzsban való egyesítés lett volna. Ily egyesítést látunk csodálatosképen, a legújabb elválásukig csupán personalis unióban egyesült Svéd- és Norvégország most már érvényét veszített címérében. De daczára, hogy Ausztria és Magyarország egyesülése sokkal több és bensőbb a personalis uniónál, ily egy pajzsban való egyesítésbe Magyarország nem egyezhetett bele, mert, mint láttuk, épen a fennálló közös ügyek s az osztrák császárság hatalmi túlsúlya miatt ez egyesülésből őt önállóságának halálos veszedelme fenyegette volna.

Hinnünk kell, hogy e veszedelem most már elvonult. Az új címerrajzok ép említett fogyatékokosságait is helyrehozta majd az idő.

A heraldika a most készült, külsőleg tekintve talán kissé terjengős új címerekkel világosan igyekszik jelezni ama sokszorosan hangoztatott és sok kiontott vérral megpecsételt álláspontunkat, hogy *Magyarország önálló ország és állam, mely semmi más országnak vagy államnak alávetve nincsen.*

Dr. Csánki Dezső.

Latinus.

A Magyarországra bevándorolt idegen települők közt a XII. század óta számos latinussal találkozunk. Azon általánosan elterjedt vélemény ellen, mely ezen latinusokat mai értelemben vett olaszoknak tekinti, Karácsonyi János lépett fel elsőnek.¹ Utána Kaindl is hasonlóan nyilatkozott,² a ki azonban tévedett, midőn a kútfőinkben gyakran a latinusokkal együtt előforduló gallikusokat flamandokkal azonosította. Az egész kérdés behatóbb forráskritikai tanulmányozása eddig még hiányzik.

Ilyen forráskritikai tanulmányt pedig nagyon megokolás részint a magyarul »Olaszi« vagy »Olasz« nevű »Villa Latina« telepek nagy száma, valamint azon körülmény, hogy ez a kutatás végső eredményében azon kérdéshez vezet: mily módon érvényesül az úgynevezett »olasz« telepek hatása Magyarország gazdasági és magánjogi fejlődésére a középkorban?

Nyelvészeink pár évvel ezelőtt bebizonyították, hogy az »olasz« szó X. vagy XI. századbéli horvát-szlovén átvétel és hogy eredeti jelentése: homo Romanae originis, majdnem valamennyi szláv nyelvben kimutatható. Melich azonban, a kinek ezt a fontos megállapítást köszönhetjük, már azzal, hogy a homo Romanae originist a homo Italicae originisszel egyszerűen azonosította, egyszersmind elhomályosította a kérdés tisztázására vezető utat. Melich felhasználta ugyan a Karácsonyi által felhozott bizonyítékokat, hogy nem minden Olaszi = Villa Latinorum, Italiából jött emberek települése, hanem hogy van közöttük francia és vallon telep is, fejtegetéseiből azonban mégis kitűnik, hogy ezen telepeseknél elsősorban a mai értelemben vett olaszokra gondol és hogy ezek mellett a francziáknak és vallonoknak telepítési történetünkben csak másodrendű jelentőséget tulajdonít. A rendelkezésünkre álló források tüzetesebb vallatása azonban mutatja, hogy a hazánkban való XIV. század előtti olasz

¹ Magyar Nyelv II. 273—74.

² Kaindl, Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern II. 207—9. Az »olasz« szó etymológiáját Melich adja: M. Nyelv V. 433—37.

bevándorlás a francia-vallonhoz képest csak eltűnő csekély szerepet visz és hogy mindannak a túlnyomó nagy része, a mit eddig az Árpádok korában olaszföldi befolyásnak tulajdonítottunk, a francia és vallon hatásnak köszönhető.

Mielőtt azonban a magyarországi Latini származásának kérdését hazai kútfők nyomán megkísérelnők kideríteni, nem lesz talán hiábavaló, ha először is azt állapítjuk meg, mit értenek a IX. század utáni nyugateurópai források Latini néven? A IX. századot azért tesszük kutatásunk kiindulópontjává, mivel ebben az időben egyes nagyobb kereskedelmi góczpontokon, mint pl. Regensburgban, még a régi római középeurópai lakosság maradványaival találkozunk; félezer esztendővel azelőtt, tehát még a népvándorlás kezdete előtti időben kerültek ide és ezen Latinik vagy — a mint itt-ott nevezik őket — Romanik biztos támpontot nyújthatnak azon néprajzi kérdések megítéléséhez, melyekről jelen fejtegetéseinkben szólni akarunk.¹

A IX. és X. századbeli nyugateurópai kútfők alapján megállapíthatjuk, hogy a latinus fogalma először is tisztán egyházi jellegű, mely a nyugati egyházközösség összes tagjait magában foglalja. Ez különösen kitűnik Nagy Károly Odilbert milanói érsekhez intézett egyik leveléből.² Ismeretes, hogy a frankfurti (794) és aacheni (809) zsinatok óta a nyugati és keleti egyház közötti ellentétek mennyire kiélesedtek, részint a szentképek tisztelete, részint a »filioque« a Nicaeno-Constantinopolitanumba való felvétele körüli vita következtében.³ Az aacheni zsinat határozataival összefüggésben áll Nagy Károly fentemlített levele, melyben többek között azzal is megbízza az érseket, hogy híveit felvilágosítsa de symbolo, quae sit eius interpretatio secundum Latinos. Az interpretatio secundum Latinos-nak tehát megfelel egy interpretatio secundum Graecos, épúgy mint a patres Latini és patres Graeci (aacheni zsinat 836),⁴ a latin és görög zárdák (concilium Romanum 769),⁵ vagy a latin és görög írás⁶ egymással ellentétbe helyeztetnek. Ezen szembeállításal az egykorú egyházi íróknál is találkozunk. Elegendő Walafrid Strabora rámutatni, a ki »Li-

¹ Jung: Römer und Romanen in den Donauländern, Innsbruck. 1887. 260—261. 1.

² Mon. Germ. Capitularia I. 246—47.

³ V. ö. Hefele, Conciliengeschichte III². 750—52.

⁴ M. G. Concilia II. 2, 729.

⁵ M. G. Concilia II. 1, 81.

⁶ M. G. Concilia II. 1, 236.

bellus de exordiis et incrementis rerum ecclesiasticarum» című művében több ízben kiemeli ezen ellentéteket.¹ Hasonlóan III. Honorius pápa a visegrádi latin szerzeteseket,² továbbá VI. Kelemen szent Demeter zárdának barátjait a görög szerzetesekkel szembeállítja.³ Leghatározottabban kifejezésre jut ezen szembeállítás III. Honorius II. Endréhez intézett egyik levelében, mely az universitas Latinorum in Grecia commorantium, tehát a nyugati keresztesek összeségéről szól,⁴ a kik 1202-ben a latin császárságot alapították és II. Endrét uralkodójuknak kérték.

A mit itt a Latinus kifejezésről ki lehetett mutatni, hogy t. i. a nyugati egyházközösség összességét jelenti, az a Romanus kifejezésről is áll, a mely kifejezés az ecclesia szóval kapcsolatban szintén kizárólag az egész keresztyén-katholikus egyházat jelenti a maga teljességében, de sohasem Róma város egyházkerületét, vagy más olaszföldi kerületet. Elegendő itt a Du Cangenal sub voce *Romanus* idézett példákra és a Liber Sextusban összeállított decretálékra utalnom.

A Latinus fogalma azonban ethnografiai jelentőséggel is bír. Már Walafrid Strabo a Graeci és Latini mellett a barbarusokat említi;⁵ az utóbbiak alatt a theotiscusokat érti, a latinusok alatt azokat, kik libris Latinorum et lingua utuntur. A Latini és Teutonici a X. és XI. század több oklevelében együttesen említetnek. Elég rámutatnom III. Ottó Farfa érdekében kiállított egyik oklevelére (999),⁶ valamint II. Henrik és Arduin okleveleire Como számára.⁷ Magából a formulából kitűnik, hogy az uralkodó tilalma nemcsak a németekhez és olaszokhoz, hanem birodalmának összes alattvalóihoz szól. A »Latinus« pontosabb meghatározását I. Ottó egyik 969-ben kiállított oklevelében találjuk, mely szerint a császár birodalmának összes alattvalói számára, omnibus Italicis Francisque atque Teutonicis, bocsátott ki törvényeket és rendeleteket (leges precep-

¹ Pl. M. G. Capitularia II. 499, 31 és 508, 12.

² Theiner, Mon. Hung. I. 29.

³ U. o. I. 668.

⁴ U. o. I. 4—5.

⁵ M. G. Capitularia II. 481, 18—20.

⁶ M. G. Dipl. II. 2, 757: Unde statuimus firmissime ut nullus episcopus dux marchio comes vicecomes sive aliquis homo magnus sive parvus Teutonicus sive Latinus nuntius de eodem monasterio fodrum tollat aut placitum super terram iam dicti monasterii faciat.

⁷ M. G. Dipl. III. 94 (1004) és III. 704 (1002).

taque).¹ A hol tehát a latinusok a teutonikusokkal együttesen említetnek, ezek alatt a német birodalom összes nem német lakóit, olaszokat és franciákat kell értenünk, mint azokat, a kik Walafrid Strabo szerint »latin nyelven beszélnek«. Ezen »latin« nyelvet rustica Romana linguának,² vagy egyszerűen Romana linguának³ is nevezik. A latin nyelvnek francia, spanyol és olasz nyelv szerinti differentiálódása a IX. században nyilvánvalóan még nem vált tudatossá, épúgy mint a X. század elejéig még mindig ragaszkodtak a frank birodalom eszmei egységéhez.⁴ A »Latinus« itt megállapított jelentősége tehát mindenben megfelel az ófelnémet walhisc és középfelnémet welsch-nek = »romanisch, französisch, italienisch«,⁵ és teljesen megegyezik a terra Latina — Kézainál található fogalmával, a ki ezen tekintetben bizonyára eléggé megbízhatónak mondható. Az Alemanniához a német birodalmat számítja, a terra Latinához Olasz-, Francia- és Spanyolországot, az aliae regiones lakóiként pedig a Boemi, Poloni, Graeci, Bessi, Armeni szerepelnek.⁶

Itt kiemelhetjük azt is, hogy a IX. és X. századbéli nyugateurópai kútfők ott, a hol olaszországi viszonyokra vonatkoznak, mindig a konkrét kifejezést használják, így pl. a Divisio regnorum 806-ban⁷ (»terminos Italicorum montium«), továbbá III. Ottó V. Gergelyhez intézett egyik levelében, a melyben azt közli a pápával, hogy az olasz éghajlat egészségének nem kedvező.⁸

Általános fejtegetéseink végén még a dalmátöldi latinusokra utalunk, a kikről Jireček-től bírnak értékes adatokat. Ezen latinusokat a XII. században Diocleas Presbyter egyik feljegyzése szerint az jellemzi, hogy »Latina utebantur lingua«. Tubero történetíró pedig majdnem ugyanazon szavakkal, mint 650 évvel azelőtt Walafrid Strabo, azt mondja,

¹ M. G. Dipl. I. 509.

² Toursi zsinat 813-ban ; v. ö. M. G. Concilia II. 1, 288, 28—29.

³ M. G. Capitularia II. 171—72. Ezen megjegyzés a strassburgi szerződésre (842) vonatkozik, a melyet Károly Romana linguán és Lajos Teudisca linguán esküvel megerősített. Az eskü szövege mindkét nyelven u. o.

⁴ V. ö. Schröder, D. Rechtsgeschichte, V. 397—400.

⁵ V. ö. Kluge, Etym. Wörterb. d. d. Sprache, VII. 489 »welsch« alatt.

⁶ Endlicher, Mon. Arpad. 124—27.

⁷ M. G. Capitularia I. 127.

⁸ M. G. Dipl. II. 2, 643 : naturae necessitas suo iure omnia constringens, qualitates Italici aeris qualitibus mei corporis quadam sui generis contrarietate opponit.

hogy a dalmát föld lakosainak egy részét azért nevezik latinusoknak, quia lingua, habitu et literis Latinis utuntur. Hogy Tubero itt ép oly kevésbé gondolt olaszokra, mint Dio-cleas Presbyter vagy Walafrid Strabo, azt legjobban a Jireček által kiemelt azon körülmény bizonyítja, hogy a dalmát nyelvjárás, teljesen úgy mint a francia, olasz és spanyol nyelv, olyannyira önálló alapon fejlődött, hogy az egész későbbi középkorban az olaszok azt csak nagy nehezen értették meg, míg végre aztán a velencei nyelvjárás a XV. század óta egyre kiszorította. Midőn 1384–87-ben Petrarca egyik tanítványa Ragusában tartózkodott, az itt dívó nyelvben csak nehezen igazodhatott el. Ha a dalmátok egy részét tehát a latinusok nevével illetik, akkor ez a szokás semmi esetre sem arra vezetendő vissza, mintha olasz voltukat akarták volna jellemezni és hangsúlyozni, mivelhogy dalmát földön akkoriban senki sem beszélt olasz, azaz velencei nyelven. A dalmátokat csak azért nevezték latinusoknak, mivel, mint a francziákat, olaszokat és spanyolokat, őket is román nyelvűeknek vették.

Ezen alkalommal még egyszer visszatérhetünk a magyar *olasz* szó etymológiájára.

A mint bevezetőleg megemlítettük, Melich János bebizonyította, hogy e szó a szlovén-horvátból, tehát épen abból a szláv nyelvből való átvétel, mely Dalmácia törzomszédságában vagy épen Dalmáciában magában el volt terjedve. Mivel azonban a középkori dalmátok a tulajdonképeni olasz nyelvtől eltérő román nyelven beszéltek, az eredetileg szláv *ulasi* és a tőle származó magyar *ulosz* eredetileg minden bizonynyal nem speciálisan az olaszt jelenthette.

Látjuk tehát: ott, a hol a középkori kútforrásokban latinusokról van szó, ezek vagy a nyugati, azaz a katolikus egyház hívei nemzeti mivoltuk jelölése nélkül, vagy pedig néprajzi nézőpontból általában a román népek, azaz francziák, olaszok, dalmátok és spanyolok, de sohasem csupán csak és kizárólag olaszföldiek. Sőt épen ellenkezőleg azt tapasztaljuk, hogy minden Olaszországra és lakosaira vonatkozó feljegyzés ezt mindig világosan ki is emeli. A XII. és XIII. századbeli magyar kútfők szintén követik azt az általános szokást, a mennyiben a tulajdonképeni olaszt azon tartomány szerint jelölik, a melyből származik, így pl. De regno Apuliæ, de Lombardia stb.

Magyarországon latinusokkal túlnyomóan olyan helyeken találkozunk, a melyek neve villa Latina vagy Olaszi.

Szepesolaszi, Latina villa in Scepes,¹ 1404-ben mint civitas Walendorf (Wallendorff) szerepel.² Egy Wallendorf nevű község, melyet 1413-ban superior Latinának neveznek,³ Besztercze mellett fekszik. Wallendorf a Wal (= vallon) faluja,⁴ a mi megint a Latinussal azonos. 1206-ban Imre király Johan Latinusnak a Fogaras közelében fekvő terra Cwezfejt adományozza.⁵ Ezen terrán 1231-ben már falu létezik, melynek neve villa Latina,⁶ 1396-ban Waldorph.⁷ Waldorf község tehát nevét alapítójától, Latinustól kapta.⁸ Hogy ezen Latinus vagy Wal német nem volt, Imre király egyik 1204-ben kiállított okleveléből kitűnik.⁹ Ha német lett volna, az oklevél így szólna: Johannem Latinum Theutonicum. Ahelyett azonban ezt olvassuk: Johannem Latinum *inter Theutonicos* Transiluanenses in villa Riuetel *commorantem*. Még egy másik körülményt is kiemelhetünk. A már említett 1206. évi oklevél ezeket írja: Johan (!) Latini hospitis, terra Johan (!), praenominatum Johan (!) daczára annak, hogy az oklevélben a »venerabili Johanne Strigoniensi archiepiscopo« kifejezés fordul elő. Ez azt bizonyítja, hogy az oklevél írója a »Johan« nevét »Johannes« nevétől határozottan meg akarta különböztetni, hogy tehát ezen nevet másképen is ejtették ki. Az 1206. évi oklevélben előforduló Johan neve mindenesetre hasonló kiejtésű, mint az esztergomi 1331. évi Gehan filius Mauricii-é,¹⁰ továbbá a vizaknai Geaninus filius Alardi-é¹¹ és a XIV. század harminczas éveiben előforduló *Jean sacerdos de Olazi* neve.¹² Végre még rámutatunk az 1295. évi Johannes

¹ Endlicher 535.

² Fejér, Cod. dipl. X. 4, 287—89. Szepesolaszitól megkülönböztetjük az esztergomi egyházmegyében fekvő villa Latinát (1390: Mon. Vat. Hung. I. 3, 112.), mivel Szepesolaszi plébániatemploma Ker. Szt. János tiszteletére volt felszentelve, a ki a városi pecséten is előfordul. V. ö. Turul 20, 89.

³ Zimmermann-Werner, Urkundenbuch III. 571.

⁴ V. ö. Kisch, Archiv d. V. f. sbnbg. Ldeskde. 33, 241 és 34, 139 és Pirenne, Geschichte Belgiens, Gotha 1899, I. 15 és 39, 1.

⁵ Urkundenbuch I. 8.

⁶ U. o. I. 54.

⁷ U. o. III. 165.

⁸ V. ö. Teutsch, Johannes Latinus, Nagyszeben 1893, 8. l. és Wenzel, Adalék az erdélyi szászok történetéhez az Andreanum előtti időből, Budapest 1873, 9.—11 l.

⁹ Urkundenbuch I. 7.

¹⁰ Turul 25, 88.

¹¹ Urkundenbuch I. 161 (1289-ből).

¹² Mon. Vat. Hung. I. 1, 69.

Latinus civis Peechyensisre,¹ aki ugyanebben az oklevélben Johannes Gallicusnak neveztetik, továbbá Johannes Walnagyszebeni polgármesterre, a ki 1509-ben ugyanazon a városi számadáskönyvben mint Johannes Olasz szerepel² és végre a Gallici vallis Agriensisre Nagy Lajos korából,³ a kiken Olaszfalu lakóit kell értenünk.

A felhozott adatokból különösen fontos Waldorf község, mely nevét egy Latinusnak köszönheti, kinek keresztnéve francia származást árul el. Ugyanezen eredményre jutunk az említett Jean sacerdos de Olaszit illetőleg is. Ezen pap francia neve a XIV. század harminczas éveiből származó ismeretes pápai tizedlajstrom révén jutott ránk; ezt a lajstromot két olasz írta: Jacobus Berengarius és Raimondus de Bonafata. Ki van zárva, hogy ezek az olaszii pap nevét ne olaszúl írták volna (tehát Giovanninak), ha csakugyan tulajdonképeni olasz lett volna. A pap francia neve azonban nemcsak a maga, hanem Olaszi lakóinak francia származását is bizonyítja. A középkori települések történetéből ugyanis általánosan ismeretes, hogy az idegen bevándorlók saját nyelvű papokat is kaptak. Midőn 1231-ben Róbert brünni püspök ezen városban a Romanusok számára *sacerdotem Romanum* iktat be, ezt azzal okolja meg, hogy a brünni Romanusok nem tudtak csehül és németül (*linguam Moravorum vel Teutonicorum non intelligebant*).⁴ Tehát egészen jogosan feltehetjük, hogy az Olaszi nevű helységben lakó telepések a XIV. században még francziául beszéltek és ezen feltevés épen papjuk francia nevével igazolható.

A mi a *Wal* név magyarázatát illeti, mely név a *Latinus*, *Gallicus* és *Olasz* névvel azonos, ez holland és flamand nyelven még ma is a vallont jelenti; a vallonok a középkori morva, cseh, sziléziai és lengyel forrásokban Romanusoknak is neveztetnek. Mindkét elnevezés: Gallicus és Romanus kizárólagosan a Francus-szal (francia) szemben a vallonra vonatkozik. A belgiumi St. Troude benczés kolostor középkori történetírója ezen kolostor első apátjáról, Adelardusról azt mondja, hogy »*nativam linguam non habuit teutonicam, sed quam corrupte nominant Romanam, teutonicè Wallo-nicam*«.⁵

¹ Wenzel, Cod. dipl. Arpad. XII. 578—79.

² Quellen zur Gesch. Siebenbürgens I. 541.

³ Fejér, Cod. dipl. IX. 7, 481; v. ö. Karácsonyi, M. Nyelv II. 274.

⁴ Cod. Dipl. Moraviae II. 234.

⁵ d'Achery: Spicilegium sive collectio veterum scriptorum. Paris 1720. II. 660.

Az olaszok Magyarországon egyes kútfőkben más néven is szerepelnek. Nagyolaszi (Szerém m.) latin neve Francavilla és 1224-ben Borogdolaszi is úgy nevezetik. Albertus Aquensis 1150 táján írt *Chronicon Hierosolymitanum*ja Nagyolaszit egyenesen *villa advenarum Francorum*nak nevezi és Rogerius Esztergom lakóihoz a Hungari, *Francigenae ac Lombardit* számítja. *Francigenae* névvel azonban a X. század óta általában a francziákat különböztetik meg a németektől, mint latin vagy román frankokat.¹ Mint már említettük, a latinusok ezen megnevezései: Franci és Gallici, nincsenek önkényesen választva, hanem a francziák és vallonok közti megkülönböztetésnek felelnek meg. A genti annalesek szerzője a XIV. században kifejezetten megkülönbözteti a francziákat, mint az Isle de France lakóit a Gallicusoktól, kiken a vallonokat érti.²

A magyarországi latinusok vagy olaszokról szóló fejtegetéseink eredményeként tehát megállapíthatjuk azt, hogy itt francia és vallon telepesekről van szó és további feladatunk az lesz, hogy ezen telepéseknek a középkori Magyarországra irányuló bevándorlásáról szóló híreket tüzetesebb vizsgálat tárgyává tegyük.

Kevéssé méltányolták eddig egy pápai legátus 1463-ból származó, már Kovachich által közzétett relatióját, a ki Magyarország leírása alkalmával kifejti, hogy ezen országban vallonnyelvű belgák laknak. Erre vonatkozó jelentése így szól: *Habitat etiam in dicto regno gens Belga, quae loquitur recte gallice. Haec habet provinciam pro se separatam. Ezen megjegyzést csak az a tény teheti feltűnővé, hogy szerinte ezen belgák, vagy pontosabban mondva: vallonok, provincia separataban laknak. Azonban szem előtt kell tartanunk, hogy a pápai curia diplomatái a XV. században a római jog terminológiájában teljesen jártasak voltak és hogy a *provincia* szó ezen összefüggésben mindenesetre a római alkotmányból átvett kifejezés. Below megállapítása szerint ezen kifejezéssel Közép-Európában általában állami alkerületet (Unterbezirk) vagy ispánságot jelölnek meg. Ilyen ispánsági vagy grófsági kerületben a latinusok Magyarországon már 1280-ban egységet alkotnak, azon ismeretes oklevélben, melynek kiállítóiként »Elyes comes Saxonum et Latinorum et consules ceterique Saxones et Latini de provincia Scepsiensi« szerepelnek. Ebben az oklevélben*

¹ Waitz: Deutsche Verfassungsgeschichte V². 131—132.

² Pirenne: Geschichte Belgiens I. 39, 1.

tehát rámutatást találunk arra, hogy a pápai legátus *provincia separatáját* hol kell keresnünk. Ezen megjelölés csakis a szepesi latinusokra vonatkozhatik, a kik nyilvánvalóan nagyobb zárt tömegekben telepedtek itt le.

Az itt felsorolt adatokat két nálunk is régóta ismeretes lüttichi krónika támogatja. Az egyik krónika¹ szerint 1447 július havában magyar zarándokok az egi egyházmegyéből, loquentes idioma Leodiense, egy aacheni búcsú alkalmával elbeszéltek, hogy elődjeik régen, egy nagy inség következtében Lüttichből Magyarországra kivándoroltak. A zarándokok Lüttichbe is elkerültek, hol barátságosan fogadták őket. »Et dominus Johannes episcopus his cognitis iussit revolvi chronicas et historias antiquas. Quaesitum est et inventum: Anno MLII tempore Wazonis episcopi Leodiensis illos de Leodio exivisse et a rege Hungariae gratiose receptos fuisse ubi in magnam multitudinem excreverunt et villulas multas impleverunt, quae vulgariter ibidem *Gallica loca* vocantur.« A másik krónika² a Magyarországra történt bevándorlás idejéről nem nyilatkozik oly pontosan, hanem csak azt állítja, hogy azóta körülbelül 130 esztendő mult el. Az első helyen említett hír azonban valószínűbbnek látszik, minthogy a kivándorlás idejét meg lehetős pontosan meghatározza — Wazo tényleg 1042—48-ban lüttichi püspök volt —, továbbá mert Felsőmagyarországon már a XIII. század óta gallicusokkal és »olaszokkal« találkozunk, főképen pedig azért, mert a XII. század kezdetéről (1103) származó oklevelek alapján bizonyíthatjuk, hogy a staveloti apátság környékéről többen kivándoroltak Magyarországra és hogy ebben a kivándorlásban nemesek is résztvettek, a kik hűbéri birtokukon kívül saját birtokkal is rendelkeztek.³ Ránk nézve tehát jelentős, hogy még a XV. század közepén Magyarországon vallon nyelvű telepesek éltek és hogy ezen vallon telepítésről szóló hírek egészen Kálmán és I. Endre idejéig visszanyúlnak.

A bevándorolt latinusok telepítési rendszere az egyes

¹ V. ö. Fejér, Cod. dipl. VII. 5, 58—59 E. Martène, Veterum scriptorum et monumentorum historicorum amplissima collectio IV. 1216 alapján.

² Chronicon Cornelii Zantfliet, Martène V. 455. V. ö. még Borchgrave, Essai historique sur les colonies Belges en Hongrie et en Transilvanie, Brüssel 1871, 115—117. l.

³ V. ö. Halkin et Roland, Recueil des chartes de l'abbaye de Stavelot = Malmedy 271. és 289. l. említve Schweisthal, Zur Sprachgeschichte Luxemburgs u. Deutsch-Siebenbürgens című értekezésében, Luxemburg 1908, 7. l. Stavelot Lüttich közelében fekszik.

városokban több megegyező vonással bír. Fontos Imre király 1201. évi (Liszka-) Olaszi lakóinak számára kiállított oklevele, mely V. István egyik átiratában maradt reánk.¹ Azt a körülményt, hogy a király »privilegiuma a bírót, praepositusnak nevezi, mint az Franciaországban és különösen annak északi résziben szokás vala«, már Szalay kiemelte.² Részletesen ismerjük számos oklevél alapján az esztergomi vicus Latinorum belviszonyait. Még a XIV. század kezdetén a városi tanács legtöbb tagjának neve francia eredetre mutat,³ a mi különben Rogeriusnak az ottani francigenákról szóló megjegyzésével is megegyezik. Úgy mint az esztergomi, a székesfehérvári latinusok is saját pecséttel rendelkeznek.⁴ Székesfehérvár lakossága négy városrészre oszlott, melyeknek mindegyike képviselve volt a városi tanácsban.⁵ Feltéhetjük tehát, hogy a latinusok itt is külön városrészben vagy vicusban laktak.⁶ Úgy látszik, hogy Zágráb is synoikismosnak köszöni keletkezését, a mire II. Endre 1198. évi a zágrábi püspök számára kiállított oklevele rámutat.⁷ A zágrábi latinusok származására vonatkozóan a zágrábi káptalan statútumai tartalmazznak egy rövid megjegyzést: apud ecclesiam sancti Anthonii in vico Latinorum.⁸ Padovai szent Antalról mint a zágrábi latinusok védszentjéről itt nem lehet szó, mivel ezt csak 1232-ben canonisálták, a latinusok pedig már a XII. század végén előfordulnak Zágrábban. Templomuk tehát csakis egyiptomi szent Antalnak lehetett szentelve. Ezen védszent tiszteletének középpontja azonban az egész középkorban a viennei egyházmegyében fekvő St. Didier de la Mothe volt. Végre még Nagyváradon is vicus Olaszival találkozunk.⁹ Jellemző, hogy ez a vicus a Padua, Bologna és Velenceze nevű városrészekről el volt különítve. Ha ez

¹ Fejér, Cod. dipl. V. 1, 181—83.

² Századok 1880, 552. A praepositusról mint iudex civitatisról v. ö. E. Mayer, Deutsche u. französische Verfassungsgesch. Leipzig 1899, I. 344.

³ Ezen tényre először Kemény figyelmeztetett: Turul 25, 88.

⁴ V. ö. Archiv. d. V. f. sbnbg. Ldeskde. VII. 81.

⁵ Csánki III. 310. — V. ö. Philippi, Zur Vfassungsgesch. d. westfälisch. Bischofsstädte, Osnabrück 1894, 58.

⁶ V. ö. Du Cange: Vicus.

⁷ Tkalčić, Mon. Ep. Zagrab. I. 7: tam Hungaris quam Latinis seu Sclavis.

⁸ Tkalčić II. 46.

⁹ Zichy család okmánytára III. 591. Váradolaszi pecsétje 1515-ből az Orsz. Levéltárban.

az Olaszi városrész neve tényleg olaszországi települökre vonatkoznék, nehéz elképzelni, hogy az említett három városrésznél emellett még külön lokális elnevezésük lett volna. A váradi latinusok származásának rejtvénye itt is érthetővé válik, ha védszentjükre, Szent Egyedre gondolunk,¹ a kit különösen St. Gilles- és Toulouseban tisztelték.² A püspöki városokban tehát a bevándorolt francziák vagy vallonok külön városrészben laknak, külön önkormányzattal és valószínűleg külön templommal is rendelkeznek.³ A szepesolaszii latinusokat IV. László 1273-ban, ámbár különben jogállásuk tekintetében a szepesi szászszokkal egyenlők, a ius praesentandi gyakorlása miatti vita következtében az esztergomi érsek joghatósága alá rendeli, cum eadem ecclesia et hospites de Latina villa praedicta a iurisdictione et potestate praepositi de Scepes ab ipsorum principio sint exempti.⁴

A mi a magyarországi latinusok egyházi állását illeti, különbséget kell tennünk a földesúri és a királyi területen lakó telepések közt; királyi területen azokat értve, a hol a király nem földesúri jogánál fogva, hanem mint uralkodó telepíti le a bevándorlókat. Ebben a kérdésben Stutz Ulrik a középkori magánegyházjogról (Eigenkirchenrecht) írt korszakalkotó fejtegetéseiből kiindulva, részletkutatások alapján a magyar magánegyházjog kialakulásának és fejlődésének kiderítésére kell törekednünk. Itt csak néhány szóval utalhatunk ezen kérdésre. A magánegyház (Eigenkirche) eszméjéhez hozzátartozik, hogy az illető földesúr, a kinek földjén építették a templomot, nevezte legyen ki a lelkészt. Ezen elv uralkodása mellett csak ott nyílt lehetősége a lelkészválasztásnak, a hol a község tagjai közös területen maguk építettek templomot, Magyarországon tehát az ú. n. királyi területen, melynek lakosai külön királyi szabadságlevelekben részesültek. Oly jelenség ez, a mely az

¹ Csánki I. 600, 1.

² V. ö. a már említett Jean sacerdos de Olaszi nevét a homrogi főesperességben. Ha itt olaszról volna szó, a tizedlajstrom olasz írója bizonyára másképen írta volna a nevét!

³ Ezt Róbert olmützi püspök a brünni romanusok számára 1231-ben kiállított oklevelében részletesen indokolja: Sed quia cives . . maxime erant Romani et linguam Morauorum vel Teutonicorum non intelligebant, ideo auctoritate nostra facta fuit capella sancti Nicolai et a nobis consecrata et dedimus eis Romanum sacerdotem, qui eorum linguas intelligeret. Cod. dipl. Moraviae II. 234. V. ö. Du Cange: Romanus.

⁴ Endlicher 536. 1.

egész középeurópai telepítési területen ismétlődik és Prágában már a XI. század végén Wratislaw cseh herceg szabad-ságlevelében érvényre jut. Hol azonban, mint az említett püspöki városokban, a telek a földesúr tulajdonában volt, ott fennmaradt a földesúr részére ennek az ezen területen létesített plébániának betöltési joga is. Ezen kérdést nálunk csak Kollányi és Kumlik tanulmányozták közelebbről és a magánegyházjognak helyenkénti kialakulása a magyar városi jog további részletes kutatásának feladatát fogja képezni.

A mi végre a magyarországi »olaszok« földrajzi elhelyezését illeti, ezek két nagy csoportban vannak letelepedve, a Dunántúlon és Felsőmagyarországon, a hol a jablunkai hágótól kezdve e telepítések hosszú sora Nagyváradig terjed el. Ehhez járulnak még Zágráb és Nagyolaszi (Szerém megye) és még egy-egy kis elszigetelt terület Erdély északi és déli részében. A dunántúli kerületben latinusokkal Sopron,¹ Vas,² Veszprém,³ Fejér,⁴ Zala,⁵ Somogy,⁶ Tolna⁷ és Baranya⁸ megyékben, továbbá Esztergomban és Budán,⁹ Felsőmagyarországon pedig Liptó,¹⁰ Szepes,¹¹ Borsod,¹² és Zemplén,¹³ továbbá Szabolcs¹⁴ és Biharmegyében¹⁵ találkozzunk. Ezen telepítések felsorolásánál nem törekedtünk ugyan teljességre, de azért mégis elegendő tájékoztatást nyújt a latinusok elhelyezéséről. Már egy futó pillantás Magyarország térképére elegendő, meggyőzni bennünket arról, hogy ez a két csoport földrajzi eloszlása szoros összefüggésben áll azon két nagy kereskedelmi és közlekedési vonallal, mely az egész középkoron át Közép- és Délnémetországból Magyarországra vezetett. Ezen vonalak egyike nyugatról, azaz a mai Belgiumból és Franciaország északi részéből a német

¹ Wenzel IX. 552.

² Csánki II. 780—81.

³ Csánki III. 244.

⁴ Csánki III. 312.

⁵ Csánki III. 87.

⁶ Csánki II. 633.

⁷ Csánki III. 444.

⁸ Csánki II. 512.

⁹ Salamon, Budapest története II. 349, 351; Szalay, Száz. 1880, 546.

¹⁰ Wenzel III. 159; IX. 29; IV. 100; Fejér IV. 3, 209.

¹¹ Csánki I. 253.

¹² Csánki I. 177.

¹³ Csánki I. 337, 358; Karácsonyi, M. Nyelv II. 274.

¹⁴ Zichy-család oklt. VI. 191.

¹⁵ Csánki I. 600, 618; v. ö. még M. Vat. Hung. I. 1, 60.

középhegység aljának mentén Sziléziába vezetett, a hol épúgy mint Cseh- és Morvaországban flandriai és vallon telepítések nagyobb számban mutathatók ki,¹ Sziléziából pedig a jablunkai hágón át Felsőmagyarországba. A másik út Burgundiából a Duna mentén Délnémetországon keresztül Bécsig tart,² Bécsből pedig Pozsonyba, Székesfehérvárra és Budára vezet.³ A magyarországi latinusok földrajzi eloszlásának képe tehát csak akkor tiszta és érthető, ha felteszszük, hogy nyugatról vándoroltak be.

Az említett országokban és városokban a francziák, illetőleg vallonok mint kereskedők és iparosok fontos szerepet játszanak és kétséget nem szenvedhet, hogy a magyarországi városok fejlesztésében is jelentékeny részt vettek. Úgy látszik, hogy Magyarország legfontosabb városai a XIV. század előtt: Esztergom, Székesfehérvár és Buda ezen vallon kereskedőknek köszönhetik virágzásukat.⁴ Nem lehet véletlen, hogy IV. Bélának Pest városa részére szóló kiváltságlevelében a *maior villae*-vel találkozunk és hogy Budán szintén egy Olasz-utcza, tehát egy vicus Olaszi kimutatható. Sem Esztergomban, sem másutt nem találjuk bizonyítékát annak, hogy a lombardok városaink alapításában résztvettek volna. Arra sem gondolhatunk, hogy nagyobb számú olasz földmívelő lakosság nagyobb tömegekben bevándorolt volna, minthogy a két ország földművelésügye egymástól teljesen különbözött. Es végre a mi a Velence és Magyarország közötti kereskedelmet illeti, azt hisszük hogy ezen kereskedelem jelentőségét eddig nagyon is túlbecsülték. Közvetlen kereskedelmi összeköttetésnek Velence és Magyarország között még a XIV. században sincs nyoma. Erre nézve fontos bizonyíték Bécs városának Magyarországgal szemben tanúsított kereskedelmi politikája. A mint említettük, Bécs már a XIII. század kezdete óta az egész közvetlen kereskedelmet Regensburg (Dél-Németország) és hazánk közt meggátolta, a mennyiben ezen időtől kezdve csakis

¹ V. ö. Tzschoppe u. Stenzel: *Uknsammlung z. Gesch. d. Ursprungs d. Städte in Schlesien*, Hamburg 1832, 141—43 és *Lycha: Mitt. d. V. f. Gesch. d. Deutschen in Böhmen* 49, 299—300 és 473—474. Pirenne, i. m. I. 52—54 és I. 104.

² Bécsben flandrensek is szerepelnek, kik 1208-ban külön kiváltságokban részesülnek; v. ö. Schwind-Dopsch, *Ausgew. Urkdn. z. Verfassungsgesch. d. deutsch-östrerr. Erblande im Mittelalter*, Innsbruck 1895. 38. és 39. l.

³ V. ö. F. Müller, *Vierteljahrsschrift f. Sozial- u. Wirtschaftsg.* VI. 26—29.

⁴ V. ö. Salamon F.: *Buda-Pest története*.

Bécs közvetítésével volt ez a kereskedelem lehetséges. Csakis a XIV. század második fele óta törekszik Bécs a Velence és Cseh- és Magyarország közötti kereskedelmet magához ragadni.¹ Hogy ez már azelőtt nem történt, azt mutatja, hogy ilyen kereskedelmi összeköttetések hazánk és Velence közt nem létesültek.

Szerény tanulmányunk eredményei, melyek a cziszterczirend kiterjedt telepítési működésére való rámutatással még megerősítést nyerhetnének, nemrég nyelvészeti szempontból is támaszt nyertek Melich azon kimutatásában, hogy a magyar nyelvben több ó-francia jövevényszóval találkozunk. Ennek okai azonban talán nem annyira a magyar és francia udvar közötti politikai összeköttetésekben (III. Béla) és a francia műveltségnek a magyar felsőbb körökre gyakorolt szellemi hatásában találhatók, hanem elsősorban francia és vallon iparosok és kereskedők bevándorlásában, kik egyszersmind földműveléssel is foglalkoztak.

Auner Mihály.

¹ Th. Mayer: Wiener Stapelrecht. Vierteljahrschrift f. Sozial- und Wirtschaftsgesch. 371—375.

Brutus magyar történetének forrásai.

I. közlemény.

Sokan írtak már Brutus művéről, dicsérőleg vagy elítélőleg, de *magát művét gondos vizsgálat tárgyává még senki sem tette.* A kik forrásairól megemlékeztek, mint pl. Kemény, sőt még Toldy is, — Brutus levelei alapján tették ezt, melyekben forrásairól beszámol; ez az oka, hogy olyan forrást is megneveznek, melyet tényleg nem használt¹ és számos forrásról hallgatnak, melyről Brutus leveleiben nem szól, de művében olykor hivatkozik rájuk.² Ezekre a forrásokra tehát rájöhettek volna más kútfő szövegével való összehasonlítás nélkül is, pusztán a szöveg figyelmes elolvasása alapján. Azt meg teljesen elmulasztották, hogy megjelöljék, mit vett át Brutus az egyes íróktól, pedig e nélkül sem a munka értékét, sem hitelességét megállapítani nem lehet. Nem elég tudni azt, hogy Brutus használta *Gyulafehérvári Tamás deáknak* ma már elveszett *Ephemeriseit*, hanem épen az ilyen esetben, mikor ma már rendelkezésünkre nem álló műből merített, kétszeresen érdekel, hogy mit vett át tőle? Az alábbiakban az egész munkán végighaladva, minden oldalnak kimutatom eredetét, forrását, a hol csak lehet, szövegösszehasonlítás alapján és hitelességét illetőleg is megteszem az esetleges megjegyzéseket.

Brutus nem tartozik ugyan azokhoz a történetírókhoz, a kik forrásaikról soha, vagy csak igen ritkán tesznek említést, de azért egyedül hivatkozásaira támaszkodva még sem jutnánk eredményhez. Forrását ugyanis csak valamely fontosabb adat átvételénél nevezi meg, vagy ha a forrásul szolgáló író nézetét nem fogadja el. Így pl. arról, hogy a mohácsi csata elbeszélésénél *Brodaricsot* használta, kinek művét teljesen átírja, nem tesz említést, csak egy pár adatnál hivatkozik rá, mint pl.: »Csaknem szószerint jegyzem fel, a mit *Brodarics, gravis auctor*, a király szájából hallottakként mond el;«³ »elsorol Brodarics

¹ Pl. *Wernherr György*: »De Admirandis Hungariae aquis« című műve.

² Pl. *Tubero, Dubravius, Brodarics.*

³ B. II. 188.

többeket is, kik elestek Mohácsnál; ¹ »Brodarics azt állítja, hogy 200 ezren pusztultak el a mohácsi vészben«. ² — *Jovius* a legtöbbször bírálat kapcsán említi, adatait gyanakvással fogadja, ha lehet, más kútfők adataival összeveti, vagy azokat a józan ész világánál vizsgálja. Szemére veti a magyarok és németek elleni gyűlöletét, ³ a Medici-család iránti kedvezését; szerinte *Jovius* hadi dolgokban kevésbé jártas, ⁴ sok dolgot a maga fejéből gondol ki, ⁵ nem szokott senkit sem csak úgy vaktában dicsérni, csak ha ez neki hasznot hoz. ⁶

Legtöbbször Brutus *majdnem szószerint* merít forrásából, s hogy ebből micsoda félreértés támadhat, mutatja a következő példa: a II. k. 274. l.-ján a következőket mondja: »A kik II. Lajos temetésén Székesfehérvárott jelen voltak, dicsérték az új király állhatatosságát és lelki nagyságát, közülük némelyek még ma is élnek s tőlük vettük ezeket«. ⁷ E hely alapján azt hinnők, hogy ezeket *hallomásból* írja Brutus, pedig szóról-szóra *Zermeghet* ⁸ írja át a megjegyzéssel együtt, a mely *Zermeghnél* helyénvaló, de Brutusnál nem. — Gyakran megteszi Brutus, hogy egy eseményre vonatkozólag több kútfőnek egymástól eltérő előadását egymás után közli, s ilyenkor csak a legritkább esetben mondja meg a maga véleményét, hogy melyik kútfő adatát tartja valószínűbbnek. Ez az eljárás a mű egységének rovására megy és sok ismételésre ad alkalmat. Miután pl. *Tubero* után leírta a parasztlázadást, elmondja, ⁹ hogyan adja elő ugyanazt *Jovius*; arról azonban egy szó említést sem tesz, hogy miben tér el *Jovius* *Tuberótól* és hogy melyik kútfő adatai felelnek meg a valóságnak? Épen így mondja el Szolnok ostromát előbb *Centorius*, ¹⁰ azután *Forgách* után, egy szó bíráló megjegyzés nélkül. Hasonló eljárást követ a Dévánál történtek elbeszélésénél. Ezt *Centorius* *Forgách*tól némileg eltérőleg adja elő, s ebben az esetben Brutus inkább *Centorius*nak hisz, ¹¹ azzal az okadatolással, hogy megvan *Castaldo* levele, mely szerint az ezen eseményekről írott naplóját átadta *Centorius*nak, ki innen kölcsönözte adatait.

¹ B. II. 240.

² B. II. 248.

³ B. II. 246., 438., III. 136—137., 155., 254.

⁴ B. III. 290—291.

⁵ B. I. 385—386.

⁶ B. III. 300.

⁷ »... quorum adhuc nonnulli, a quibus haec accepimus, supersunt.« B. II. 274.

⁸ Schw. II. 385.

⁹ B. I. 386—393.

¹⁰ B. III. 419—426.

¹¹ B. III. 375.

Az I. kötet forrása.

I. könyv. Brutus művét Mátyás halálától kezdte írni, de az első három év eseményeit tartalmazó rész elveszett. E veszteséget nincs okunk valami nagyon sajnálni, mert e helyen Brutus csak *Bonfinit* használhatta ép úgy mint műve meglévő részének első 16 oldalán. Maga Brutus csak egy ízben említi *Bonfinit*.¹ Hogy itt *Bonfinit* oldalakon keresztül használta, csak a szövegek összehasonlításából tűnik ki.

*Bonfini.*²

728. l. Inter Palatini oppida, Corvini ducis castellum erat, quod Sombor apellabant, in excelso admodum colle situm, non tam arte, quam natura ipsa munitum... primum cum praefecto ejus... agit, magnaue eum pecunia et ingentibus promissis onerat: si sibi castellum, quacunque ratione possit, tradat.

747. l. Deinde inter Nobilitatem... et Patres, Proceresque saeva ac inprimis memorabilis seditio excitata est, cum de tributis pendendis ageretur. Rex ut saepe fecerat, singulos nummos aureos, per singulas domos annui tributum nomine repetebat. Nobilitas autem ad veterem tributorum consuetudinem revocabat... nimirum ut a quinque domibus aureus nummus exigeretur...

Brutus.

4. l. ... Stephanus Palatinus... circumsessum castellum So... positum in Corvini ditione, quod in editissimo colle situm (et inprimis) natura munitum, ditionis suae oppidis parum erat opportunum, ut... praefecto praesidii donis in sententiam traducto, ut successori discessurus, oppidum... traderet, in potestatem redegit.

13. l. In eodem conventu seditio inter nobilitatem et patres orta... Rex novo edicto, et ad eum diem Ungaris inaudito, ostiarii tributum nomine, in singulas domos singulos aureos nummos Ungaricos imperabat, cum ad vetus institutum regum nobilitas rem revocaret, qui quam facillima solutione in quinque domos singulos imperare consuevissent.

A mit Brutus *Bonfini*ből átvesz, összevonva veszi át. Mint-hogy célja *Bonfini* művének folytatása volt, ez a rész mintegy bevezetésül szolgált. *Bonfini* utolsó másfél decasát, a mit Brutus e helyen használt, 1568-ban adta ki Zsámboki.² Brutusnak tehát volt alkalma a munkához hozzájutni.

A következő négy oldalon (17—20) Brutus arról elmélkedik, hogy Ujlaki Lőrincz és Szapolyai István megfenyítéséért a dicséret nem Ulászlót illeti meg, hanem azokat a még Mátyás

¹ B. I. 4.

² Zsámboki kiadása, Bazel, 1568.

³ Ez a kiadás ezután még többször napvilágot látott Zsámboki Appendixével együtt. *Bonfini* művének teljes és legjobb kiadása Bél Endre Károlytól való, megjelent 1771-ben.

tanácsából való államférfiakat, a kik még életben lévén, Ulászló udvarában nagy befolyással bírtak. Ezek halálával Ulászló tekintélye elveszett és udvarának még a külföldön is vesztét híre volt.

A 21. oldalon elmondja *Dubravius* után,¹ hogy a csehek büntetlenül micsoda szidalmakkal illették Ulászlót. Egy ember még rá is nyilazott a királyra, azt kiáltva: le kell ölni a cseh disznót, kedves áldozat lesz az Husz szellemének.

A 22-ik oldalon ismét elmélkedéssel, reflexióval találkozunk, a 23—24-ik oldalon pedig beszéd alakjában közli a jó hazafiaknak Ulászlóhoz intézett buzdításait, hogy ébredjen végre feladatának tudatára.

Hasonlókép legnagyobbbrészt reflexió a 24—30. oldal. A mi történeti adat van benne, visszatekintés előbbi eseményekre, azt részint *Bonfini*-ből részint *Tuberó*-ból vette, ez utóbbitól különösen a török történelemre vonatkozó adatokat.²

A 30—32. oldalon ismét beszédet ad: a cseh követtségét.

A szónok Ulászlót Csehországba hívja, hogy a hosszú távolléte alatt keletkezett bajoknak és zavargásoknak véget vessen és a megrendült királyi tekintélyt helyreállítsa.

A 32—35. oldalon a Csehországban uralkodó vallási viszályról mondottak *Dubravius* alapján íródtak, kit azonban egy szóval sem említ. Csak a szövegek összevetéséből lehet az átvételt megállapítani.

Dubravius.

298. l. Collegia praeterea artificum in eadem Praga per factiones divisa, caedibus inter se mutuis dimicabant, non tam imperito, quam invalido ad cohibendam audaciam, Joanne Genczone, quem Rex summum arcis Prag. praefectum reliquerat.

Brutus.

34. l. Iam in artificum collegia... quasi contagione serpens... pestis saeviebat... Eo vero impunitatis ventum erat, ut... palam in foro, sacris, profanis locis... consererent manus, caedem facerent... frustra contra tendente Joanne Gensone... quem Ladislaus arci praeesse cum potestate regii imperii iusserat.

A mit a 36—38. oldalon a huszitákról és a konstanci zsinatról mond, a köztudatból vehette. Ismerte különben *Aeneas Sylvius* művét is,³ hol szintén találhatott erre vonatkozólag adatokat.

¹ *Jo. Dubravii, Olomuzensis episcopi Historia Bohemica* a Thoma Jordano Medico. Basileae, 1575. Liber 31. 292—294 l.

² B. I. 28.

³ Található *Dubravius* 1575-iki kiadásában. A huszitákról a 24—44. lapon szól *Aeneas Sylvius*.

Ezután folytatja a csehországi zavaros viszonyok ismertetését, a kuttenbergi ezüsbánya tisztviselőinek sikkasztását és a munkások lázadását. Ulászló elmegy Csehországba és Prágában rendezi az ügyeket. Mindezeket¹ *Dubravius*-ból meríti két koholt beszéd kivételével: az egyik a kuttenbergi bánya tisztviselőinek védelme,² a másikban pedig a husziták erős kifejezésekkel kikelnek a katolikusok ellen³ abból az alkalomból, hogy a hitbuzgó Ulászló a prágai nagytemplomot nagyértékű ajándékokkal gazdagította. Ezenkívül egy a boroszlói igazságszolgáltatásra jellemző esetről forrása adatát megerősítette az, a mit Boroszlóban jártakor *ő maga hallott* ez eset felől azoktól, kiknek abban részük volt.⁴

II. Ulászló uralkodásának elbeszélésében Brutus aránytalanul nagy részletességgel tárgyalja a csehországi eseményeket. Saját szavai szerint ezeket a magyar történet írójának nem lehetett hallgatással mellőznie, a mikor Magyar- és Csehország egy uralkodó alatt áll.⁵ A valódi ok azonban az, hogy ezekről az eseményekről részletes forrás állott rendelkezésére, míg Magyarországon a köznemesség és oligarchia közti küzdelem és az országgyűlések ismertetésénél okleveleket és törvényeket kellett volna forrásul használnia, melyekhez az erdélyi udvarban és Lengyelországban valószínűleg nem sikerült hozzájutnia.

Visszatérve Ulászló Csehországból, Anna királynénak leánya születik, nem nagy öröme az oligarcháknak, kik azt remélték, hogy a királyné magtalansága esetén az ország megszabadul a gyámoltalan uralkodó családtól. E reményük ugyan még nem enyészett el teljesen, mert a magyaroknál régi szokás szerint a nőknek nincs részük az uralkodásban, kivéve ha atyjuknak kiváló érdemeik vannak. Erre példákat is hoz fel a magyar történelemből, melyeket *Bonfini*-ből ismerhetett.⁶ — Ez időtájtban a török sikertelenül ostromolja Jajczát.⁷

Két évig azután semmi említésre méltó nem történt, míg végre a királynénak fia született: Lajos. Az a magyar történelemben jártas férfi, kire itt Brutus hivatkozik⁸ annak felemelésénél, hogy Lajos koraszülött volt és hogy az orvosok miként kezelték, *Zsámboki*.

¹ B. I. 39—43., 47—55., 61—67. = Dubr. 298—300.

² B. I. 44—46.

³ B. I. 55—60.

⁴ B. I. 64—65.

⁵ B. I. 38.

⁶ B. I. 68.

⁷ U. o.

⁸ B. I. 67—70. = Zsámboki Bonfini kiadásának függelékében. 754.

A fiörökös születése azonban az anya életébe került. E veszteség mély bánatba, s a szokottnál is nagyobb tétlenségbe merítette a királyt.¹ Közmegegyezéssel az esztergomi érseket küldik hozzá, kinek sikerül őt megvigasztalni azzal a hírrrel, hogy a magyarok készek Lajost még atyja életében megkoronázni. E beszédet is *Dubravius* alapján² írta Brutus, de kibővítve forrása adatait. — A magyarok egy része ellenezte Lajos megkoronázását. Csak azért engedtek végre jogukból, hogy ne maradjanak mögöttes a cseheknek. A különböző pártok felfogásának ez az ismertetése³ nem vezethető vissza írott forrásra, ezt Brutus maga írhatta.

Alig hogy kitette a lábát Ulászló Csehországból, újra zavaros idő köszöntött be.⁴ Az ezt ismertető levelet⁵ az író megint *Dubravius* alapján készítette, a kinek rövid, tartalmas előadását azonban igen elnyújtotta. — Ulászló nem tartotta tanácsosnak a Magyarországból való távozást, ezért két követet küldött Csehországba rendet csinálni: János váradi püspököt és Szaniszló olmuői püspököt.⁶ A váradi püspöknek a prágai gyűlésen tartott beszédének *Dubravius* csak tartalmát közli, Brutus azonban ebből ismét beszédet rekonstruál.⁷ — A picardok tanaira vonatkozólag⁸ saját értesüléseit adja Brutus, melyeket Prágában időztek szerzett;⁹ ezek azonban csak megerősítették azt, a mit erről *Aeneas Sylvius*-nál olvasott.¹⁰ Brutus itt *Dubravius*-ra célozva, kifogásolja a történetírók eljárását, kik nem jegyzik fel, hogy e gyűlésen mit határoztak meg, csak azt említik, hogy

¹ B. I. 70—74. = *Dubr.* 301. — *Katona* ezt, valamint az esztergomi érsek vigasztaló beszédét Brutus koholmányának tartja. (»Plus hic amplificationis rhetoricae, quam narrationis et veritatis historicae videmus.« *Hist. Crit.* 18: 473.) Nem állhat meg az az állítás — mondja tovább *Katona*, — hogy Ulászló elvesztvén feleségében uralkodásának főtámaszát, nem törődött többé az országgal, mert felesége nélkül még tíz évnél tovább »cum laude« vezette az ügyeket. — Ezzel szemben láttuk, hogy Brutus mindezeket *Dubravius*-ból merítette.

² B. I. 74—75. = *Dubr.* 301.

³ B. I. 76—79.

⁴ B. I. 79—82. = *Dubr.* 301.

⁵ B. I. 83—93. = *Dubr.* 301—302.

⁶ B. I. 93—98. = *Dubr.* 302.

⁷ B. I. 98—108. = *Dubr.* 302.

⁸ B. I. 108—111.

⁹ »Equidem cum in regia urbe peritos horum temporum homines percunctatus essem de iis, quae tum essent gesta . . . audiebam secum etiamnum eandem vigere . . .« B. I. 110.

¹⁰ *Aeneas Sylvius*: *Historia Boiémica*. (*Dubr.* 1575-iki kiadásában 37 l.)

a követek bölcseségükkel lecsendesítették a zavargást, de hogy miként és milyen eszközökkel, — azt elhallgatják.¹

Ulászló, mikor megtudja, hogy a követek rendet teremtettek Csehországban, elmegy Prágába és megkoronáztatja Lajost. Az ünnepélyt és az általános örömet megzavarta a magyarok és csehek közt támadt verekedés.² — Ulászló hazamenet betért Kremsierbe Szaniszló püspökhöz, s minthogy híre jött, hogy Magyarországon kolera van, itt akarta fiait hagyni,³ de ebben megakadályozta Szapolyai, ki a királyt utazásának siettetésére kérte és azzal fenyegetőzött, ha gyermekei nélkül érkezik vissza az országba, Buda kapuit bezárva fogja találni.

Dubravius.

304. l. Sed disturbavit totam rem Joannes Comes Sepusiensis e Trencinio Cremsirium ducentis equitibus comitatussuperueniens, regique coram minas proponens, quibus Hungari minarentur, se illum Budam non intromissuros, si absque liberis in Hungariam redeat. Cum liberis itaque reversum est.

Brutus.

124. 127. l. Joannes Sepusius ... de ea re consultantem ab sententia avertit ... cum ducentis equitibus delectis, Trencinio profectus ... Haec principes libere, haec populum queri, et quidem, ut non dissimulent, ni quam primum maturet redire, se illum in regiam urbem ... nisi coactos vi, atque armis haud recepturos.

Brutus ez alkalommal *Dubravius*-nak fent idézett négy sora alapján négyoldalas beszédet⁴ mondat el Szapolyaival. Azután a 128—129. oldalon védi Szapolyait az önhittség vádja ellen és hogy Ulászlónak ellene tett volna.

Ezalatt II. Gyula pápa Európa uralkodóit felizgatta Velencze ellen, kit Bajazet szultán segített. Lajos franczia király legyőzi Velenczét. E külföldi eseményeket⁵ részint *Jovius*-ból, részint *Tubero*-ból⁶ vette, de részletes előadásukat összevonta.

Tubero.

290. l. ... authore Julio secundo, Romano Pontifice, omnes fere Christiani principes, partim per se, partim per legatos, indicto consilio, Samarobrinam convenere: ibique inter illos ad internecionem Veneti nominis foedus ictum est.

Brutus.

129. l. ... Julio secundo pontifice ... universas Europea vires excitante ad exscindendum Venetorum imperium.

¹ B. I. 111—112.

² B. I. 112—120. = Dubr. 302—303.

³ B. I. 120—124. = Dubr. 303—304.

⁴ B. I. 124—127.

⁵ B. I. 129—132.

⁶ *Tubero* (Schw. II. 290., 293—295.).

Ezután ismerteti hogyan vélekedtek ezekről az eseményekről a magyarok.¹

II. könyv. A második könyv elején Brutus elmondja, hogy II. Gyula pápa legyőzve Velenczét, egyezkedni kezdett vele szövetségesei ellenére, kiket, Velenczével szövetkezve, akart megfosztani Itáliától.² Ezt az író *Tuberó*-ból³ vette és *Miksának egy leveléből*,⁴ melyet Brutus később egész terjedelmében is közöl.

Majd áttér arra, hogy Ulászló országgyűlést hív össze márczius 12-ikére Esztergomba, a melyen határozzanak a lejáró fegyverszünet ügyében a törökkel, hogy megújítsák-e, vagy pedig háborút indítsanak, a mint a pápa tanácsolta. Meghívta ide Ulászló Zsigmond lengyel király követeit is, ki azonban míg a moldvai vajdával való szerződés ügye el nem dől, határozott választ nem tudott adni.⁵ Valószínű, hogy Brutus már e helyen is *oklevelek alapján* ír, ép úgy, a mint a Zsigmondtól Tomiczki követnek adott utasításnál.⁶ Ez utóbbi esetben már ellenőrizni is tudjuk Brutus dolgozási módját, mert az eredeti ki van adva az *Acta Tomiciana I. kötetében*.⁷

Acta Tomiciana.

I. 62. l. Composita autem pace cum vojevoda Moldaviensi statim missi fuerunt oratores ad vram s. Mtem vid. mgcus dnus Nicolaus Firley de Dambrowicza, palatinus Lublinensis et rev. pater dnus Joannes de Lasko, coadjutor perpetuus ecclesiae metropolitanae Gnesnensis et regni Polonie cancellarius, qui in ipso itinere admoniti sunt per litteras s. Mtis, ne pro eo tempore ad eandem venirent, quod conventus Strigoniensis dilatus erat per vram s. Mtem ad festum sancti Joannis Baptiste.

Brutus.

142. l. . . . percutso foedere, et pace cum Moldavo constituta, Sigismundus legatos duos summae homines auctoritatis, Nicolaum Firieium Palatinum Lublensem, Joannem Laskium designatum Archiepiscopum Gnesnensem, regni Cancellarium ad fratrem decernit; quibus in Ungariam iter facientibus, occurrit missus cum litteris a Ladislao, qui illos doceret, conventum Strigonium indictum certis de causis, in IIX. kal. Julius dilatum.

Majdnem azt lehetne mondani, hogy lemásolja az utasítást, csak egyes szavak helyébe tesz synonymákat, vagy reflexiókat told közbe.

¹ B. I. 132—136.

² B. I. 139—140.

³ *Tuberó* (Schw. II. 297.).

⁴ B. I. 147—148.

⁵ B. I. 140—141.

⁶ B. I. 142—146.

⁷ *Acta Tomiciana I. 62—64.*

Ezután közli Miksának Zsigmondhoz írt levelét,¹ melyben a pápa ellen panaszkodik. Brutus azonban e levelet pápa-ellenes iránya mellett főképp külföldi adatai miatt közli. Ezt a levelet, mint Brutus maga mondja, hűséggel írta le a királyi levéltárból.² Az *Acta Tomiciana I. kötetében* kiadott eredeti levél-³ való összehasonlítás igazolja is ez állítás valóságát.

Acta Tomiciana.

I. 208. l. Pontifex, qui jam favore hujusmodi confederationis nostre sua consecutus fuerat, oblitus eorum, que in ea pollicitus etiam cum juramento fuerat, forte timens ex propria conscientia et male acte ante vite, cepit cogitare de extrusione nostra et reliquorum confederatorum, quos uno omnes verbo barbaros nuncupat, ex Italia. Compositis igitur rebus illis suis, quas recuperaverat, exercitum suum retraxit, oratores Venetorum, quos paulo ante excommunicaverat et . . . quos nunquam se absoluturum, nisi integre nobis consecutis rebus nostris . . . pollicitus fuerat, ad se admisit et . . . cum eis de extrusione barbarorum, nostra vid. et reliquorum confederatorum, ita enim ipse appellabat, consilia iniit.

Brutus.

147. l. . . audisse pontificem religionis, et constantiae suae oblitum, recuperatis iis, quorum causa reges concitasset ad arma; Venetos victos communes hostes, et quidem, non armis prius, quam gentium iure, omnibus oblitteratis offensionibus, in gratiam recepissem, magna cum sua, atque aliorum regum offensione, quibus se iureiurando obstrinxisset, non prius se passurum cum Venetis de compositione agi, quam foederati reges omnia recuperassent, quae sui iuris ab illis intercepta possiderentur. Neque vero solum victos passum esse secum in gratiam redire, sed dignos etiam habitos quibus cum . . . societatem coiret . . . ut coniunctis viribus . . . Italiam, pulsus barbaris (uno enim nomine omnes comprehendere . . . qui non essent in Italia nati) in antiquum gloriae splendorem vindicaret.

A közlés nem szószerint hű, de követi az eredeti oklevél gondolatmenetét, s csak annyiban tér el tőle, hogy elmékedésekkel bővíti.

Az itt tárgyalt eseményekhez fűzött megjegyzései⁴ után elmondja, hogy ugyanebben az évben Zsigmond fényes győzelmet aratott a scythákon és követeket küldött Magyarországba, egyrészt hogy erről értesítse Ulászlót, másrészt mert magyar nőt akart feleségül venni. Ulászló Szapolyai Borbálát ajánlotta, de ezt csakhamar megbánta, félve Szapolyai János hatalmának

¹ B. I. 146—154.

² »His Maximiliani litteris, cum fide a nobis e regio tabulario descriptis . . .« (B. I. 154.)

³ *Acta Tomiciana I.* 206—211.

⁴ B. I. 154—155.

növekedésétől és Zsigmondot e házasságról le akarta beszélni.¹ Mindezek forrását valószínűleg *követségi iratok* képezték. — Zsigmond királynak Tomiczki követe útján erre adott válaszát² az *eredeti oklevél* után közli, úgyszintén Ulászló válaszát,³ melyet ez Zsigmondnak erre a levelére adott.

Szapolyai büszkén a Zsigmonddal való rokonságra Ulászló leányát akarta feleségül venni. Meg is volt benne mindaz bőségesen — mondja Brutus —, a mi őt a királyság eléréséhez segíthette. Mátyás királyban nem volt semmi oly dicséretre méltó, a mi meg nem lenne Szapolyaiban is, sőt előkelő származásával még felül is múlja azt. Szapolyai dicsérése⁴ után közli ellenségeinek besugásait,⁵ melyekkel ezek Ulászlót Szapolyaitól elidegeníteni igyekeztek.

Ezután áttér Brutus a török dolgokra. Szelim atyját méreggel eltéve láb alól, trónra kerül. Előre megígéri katonáinak, hogy Ulászlónak háborút üzen és ebben a Brutustól koholt beszédben⁶ gyalázza atyját, ki öreg létére, nem tudván megfelelni feladatának, sikertelen hadjárataival sok vitéz katonától fosztotta meg az országot.

A 192—196. oldal legnagyobb része reflexió, a mi történeti adat van benne, azt az író *Tüberó*-ból vette. Ugyancsak reflexiót olvasunk a 196—198. oldalon: micsoda súlyos vádakkal halmozák el az emberek II. Gyula pápát halála alkalmával.

Ulászló követséget küldött az újonnan választott X. Leóhoz és kérte, hogy hozzon létre békét a fejedelmek között és vegye rá őket a török elleni háborúra.⁷ Brutus azt mondja, hogy *e levél másolata megvan nála*,⁸ s azért közli, hogy az utókor tudja meg, milyen pápák állottak a kereszténység élén, a kik míg a magyarokat hangzatos ígéretekkel hitegették, összejátszani látszottak a törökkel. *Pray* Annalesében közölve e levelet,⁹ gyanakszik, hogy Brutus e levelet nem adja elég hűen vissza, minthogy velencei származása folytán gyűlölettel viseltetik II. Gyula pápa iránt, ki Velence ellen háborút indított. Nem is valószínű, hogy Ulászló, a ki a pápák iránt mindig a legnagyobb tiszteletet tanúsította, a mikor legjobban rá volt szorulva X. Leó segítségére,

¹ B. I. 155—160.

² B. I. 160—171. = Acta Tomiciana II. 53—58.

³ B. I. 172—180. = Acta Tomiciana II. 59—62. — B. I. 181. — reflexiók.

⁴ B. I. 182—183.

⁵ B. I. 184—188.

⁶ B. I. 189—191.

⁷ B. I. 199—206.

⁸ »Summa vero haec legationis, cuius adhuc exemplum exstat.« B. I. 199.

⁹ Annal. IV. 344—347.

elődjét oly kegyetlenül és kíméletlenül megtámadta volna.¹ Tárgyalásunk folyamán már eddig is volt, de még lesz is alkalmunk meggyőződni arról, hogy Brutus, ha nem adja is vissza az okleveleket szószerinti hűséggel, azoknak gondolatmenetén és irányán nem változtat.

X. Leó II. Ulászlónak küldött levelét² Brutus *Pray* szerint³ szintén nem adja elég hűen; *Márki* szerint⁴ csak *hallo-másból*, saját szavaival mondja el. Ha azonban összehasonlítjuk a két szöveget,⁵ kitetszik, hogy Brutus pontról-pontra követi az eredeti gondolatmenetét, a mi pusztá hallomás alapján lehetetlen volna. Márkit az vezette félre, hogy Brutus e levelet így vezeti be: »Hinc pontifex . . . ad hunc maxime modum respondisse fertur«.

Pray: Annales.

IV. 348. l. Mitto autem nunc quidem ad illos ea de causa internuncios meos, Episcopos, viros auctoritate, experientia, doctrinaque praestantes, qui eorum controversias componant, ipsosque concilient. Quos quidem singulos tam diu hortari, urge-reque per eosdem internuncios nion desistam, quoad res ad eum, quem volumus, exitum perducat. Id sibi confieri per illos minus commode poterit, aliquot, ex meis fratribus Ecclesiae Romanae Cardinalibus, legabo, qui ad illos propere se conferant, remque conficiant.

IV. 349. l. Non est nunc alia, quam olim fuerit, Dei, Domini-nique nostri dextera: neque tu Wladislai fili, Joanne Vayvoda, qui una cum Capistrano Turcas superavit, es inferior.

IV. 349. l. Creaveramus autem jam ante, quam tuas litteras

Brutus.

208. l. . . nihil sibi prius fuisse . . . quam, ut ex pontificum collegio delectos viros, et spectatae prudentiae, ad reges mitteret, per quos, discordiis et controversiis sublatis . . . ad conficiendam tam taetram, atque immanem belluam, concordibus animis, adhortaretur. Id si minus ex sententia succederet . . . tum vero se per amplissimi ordinis homines, quo legationi auctoritas maior accederet . . . ut inceptam rem perageret et ad tam salutaria arma Christianos reges impelleret, omnibus viribus adin-xurum.

209. l. . . neque fuisse tum alium deum; nunc esse alium . . . cuius forti dextra fidentes Ungari, contra hostem superbum . . . saepe steterint invicti. Cur vero dubitaret Ladislaus rex conferre cum eo hoste signa, quem cum alii saepe, tum Joannes Huniades, . . . militem hinc Capistrano in acie adhortante . . . vicerint?

211. l. Jam sua sponte ad primos belli motus, Thomam Car-

¹ *Pray*: Annal. IV. 347.

² B. I. 206—212.

³ *Pray*: Annal. IV. 348.

⁴ *Márki*: Dózsa György és forradalma. 2. kiad. 1886. 34. l. jegyz.

⁵ *Pray*: Annal. IV. 348.

accepimus, rumore tantum ejus rei audito . . . Thomam Cardinalem Strigoniensem, qui Legatum nostrum tuis in regnis ageret, cujus tu prudentiam, diligentiam, fidelitatem erga te, plurimis, maximisque in rebus optime omnium cognovisti . . .

dinalem Strigoniensem designasse in Ungariam legatum, qui apud regem, cui maxime esset hominis fides et prudentia probata, suo nomine ageret . . .

A szép, kegyes szavaknak üressége keserű kifakadásokra bírta a magyarokat a pápa ellen.¹ Itt már kitűnik Brutus elfogultsága a pápákkal szemben, a mikor azt mondja,² hogy X. Leó egyre azt hajtogatta, hogyan lehetne a megbékéltetett fejedelmekkel a törököt Európából kiűzni, de voltaképen folyton azon volt, hogy pápai pénzen meggazdagítsa a Medicieket. X. Leó ugyanis az ígéretek mellett tényleg küldött is a horvát és bosnyák végvárnak jókarba helyezésére sok búzát, árpát, 1000 font puskaport, ugyanannyi ként, 5000 font salétromot, számos ágyút és 2000 aranyat.³ Brutus erről nem tud, vagy nem akar tudni.

Szelim szultán azonban kénytelen volt bátyja ellen harcolni, s ezért Magyarországnak békét ajánlott föl, melyet Ulászló elfogadott. Pedig Brutus szerint soha jobb alkalom nem kínálkozott arra, hogy a törököt egyesülten tönkre tegyék.⁴ Az adatokat ez eseményekhez — reflexiókkal bőven megtoldva — *Tüderő*-ból vette. — Ezután a *»Magyarok erkölcei«* cz. részt⁵ iktatja be, melyet *saját tapasztalatai alapján* írhatott. Megjegyezzük, hogy miután Brutusnak bevallott célja művében a magyar nemzetet dicsőíteni,⁶ adatait más kútfők adataival kell összehasonlítani, illetőleg ellenőrizni.

A Szelim szultánnal kötött békét a magyarok nagy része ellenszenvvel fogadta, különösen gyűlölték érte Ulászlót, mikor híre ment, hogy a veszprémi püspök legyőzte a törököt. Erről Brutus Zsigmond királynak Tomiczki által elküldött leveléből értesülhetett, melyben ez Ulászlónak szerencsét kíván e győzelemhez. E levélről Brutus maga tesz említést.⁷

Ezután jellemzi Ulászlót a kútfők és a köztudat alapján,⁸

¹ B. I. 212—214.

² B. I. 218.

³ *Márki* i. m. 34.

⁴ B. I. 214—220.

⁵ B. I. 220—229.

⁶ »... in eo agatur de Ungarorum gloria, cujus illustrandi munus suscepi...« Berl. 240.

⁷ »... certe digna victoria visa, quam rex frater Ladislao, misso Budam Tomicio legato, gratularetur.« B. I. 230.

⁸ B. I. 231—232.

majd elmélkedik a magyar katonaság állapotáról e korban.¹ — *X. Leó pápa levelet intéz Ulászlóhoz*, melyben őt a török háborúra buzdítja.² E levél annál értékesebb, mert az *eredeti oklevelet nem bírjuk*; hitelessége mellett szól az, hogy Brutus szerint másolata megvan nála.³

Szól ezután az 1514-iki parasztlázadásnak mintegy bevezetésül, a jobbágyság helyzetéről,⁴ *saját megfigyelés*⁵ és hallo-más alapján. Ez a rész a budapesti egyetemi könyvtár kéziratában — a tinta azonosságából gyanítva — még akkor keresztvonással kitöröltetett, valószínűleg azért, mert ebben a magyar jobbágyság helyzete sötét és a nemességet sujtólag van leírva. Toldy szerint a bécsi példányban nincs meg e törlés. Vajjon a Báthori, vagy a Brutus példánya-e ez, melyben a törlés van és hogy mikor és miért történt a törlés, e kérdésekre csak később napfényre jövő adatok adhatnának feleletet.⁶

III. könyv. E könyvben a parasztlázadást írja le, melynél főforrásul *Tubero*t használta, a mit ő maga bevall⁷ és a kiről a következőképen nyilatkozik: »túlásig lelkiismeretes művében, mindenki ellen egyformán irányítja tollát, nem kíméli a hatalmas királyokat és népeket, nem a római pápákat, kiket püspök létére kíméletlenül ostoroz.⁸ Egy más helyen a következő lesújtó bírálatot mondja róla: »Tubero legtöbbször vaktában ír, minden forrás-alap nélkül, néha gyűlölet irányítja tollát, inkább saját meggyőződésére, mint az igazmondásra gondol.«⁹ Azzal nem számolt Brutus, hogy — gyakran merítve Tubero művéből — fönti nyilatkozatával saját forrása felett mondott lesújtó ítéletet.

Természetes, hogy Brutus nem elégedett meg Tubero műve idevágó részének egyszerű átvételével; itt kínálkozott neki igazán bőségesen az alkalom a teremtésre, az elmélkedésre, hogy kiváló retorikai képzettségét és humanista műveltségét fitogtató beszédekot koholjon, a melyekben e mozgalmas idő hangulatát és különböző felfogását igyekezett visszatükröztetni.

Még Bakócz Tamás megérkezése előtt fölvetette Ulászló

¹ B. I. 233—244.

² B. I. 244—247.

³ »...quarum exemplum apud nos exstat.« B. I. 244.

⁴ B. I. 248—250.

⁵ »...id ipsi aliquando observavimus in quodam Transilvaniae pago...« B. I. 249.

⁶ *Jakab E.*: Brutus kiadásának bírálatja. (Száz. 1877. 864.)

⁷ »Rem, ut a nobis exposita est, adversus rusticos gestam Tubero tradit, quem sumus secuti auctorem...« B. I. 385.

⁸ B. I. 385.

⁹ B. I. 432.

a kérdést a királyi tanácsban, hogy háborút indítsanak-e a török ellen? Egyesek a háború megindítása mellett érveltek,¹ mások ellene.² Márki szerint Telegdinek Istvánffynál található beszéde bentfoglaltatik abban, a mit Brutus szerint az előtanácskozásban a háború ellenzői mondtak.³ Ebben azonban téved Márki. Telegdi beszédében első sorban veszedelmesnek tartja a nemeseket gyűlölő parasztok felfegyverzését; helyesebbnek véli, hogy vagy hallgassák el a pápai bullát, vagy pedig nem azoknak, kik fegyvert fognak a török ellen, ígérjenek bűnbocsánatot, hanem a kik pénzáldozatot hoznak. Azután meg a törökkel kötött három éves fegyverszünet sem telt még le.⁴ Brutusnál az egész beszéd arról szól, hogy Magyarország készületlen, külföldi segélyre a fejedelmek viszálykodásai miatt nem számíthat, s a fegyverszünet nem telt le, pedig hogy megszegőjét az Isten megbünteti, mutatja I. Ulászló esete. E beszédek magvát Brutus Jovius-nál találta.⁵ A két beszéd közt is elmélkedések vannak.⁶

A parasztok panaszait magában foglaló beszéd,⁷ Bakócz⁸ és Dózsa beszéde⁹ után, melyek mind koholtak, a nemesség aggodalmai és a közhangulat ismertetése¹⁰ után, rátér Brutus Szapolyai János jellemzésére,¹¹ kinek vitézsége a mintegy homályba burkolt és bizonytalanságban élő magyarok előtt égből jövő fényként tündöklött. Az emberek visszaemlékeztek atyjának, Szapolyai Istvánnak érdemeire. Szapolyai János nagyravágyó anyjától ösztönözve vetette szemét a magyar koronára. Ez utóbbi adatot megemlíti Herberstein Zsigmond is Önéletrajzában.¹²

Herberstein.

I. 103. l. . . . Graf Hanns ward durch sein mueter, die ain gebornne Hertzogin von Teschen gewest, ain Sinreiche Fraw, dahin gewisen, nach der Hungerischen Cron zutrachten.

Brutus.

327. l. Dicitur quidem mater magni animi femina . . . suscepta spe de filii regno, pro puero quotidie ad aram vota suscipere solita . . . Matris vota filius adolescens . . . numquam destitit fovere . . .

¹ B. I. 254—265.

² B. I. 269—277.

³ Márki i. m. 41—42. és e művének 1913-iki kiadásában 71.

⁴ Istvánffy (Köln, 1622.): 63—65.

⁵ Jovius (Florentiae, 1550.): I. 177.

⁶ B. I. 266—268.

⁷ B. I. 280—283.

⁸ B. I. 286—295.

⁹ B. I. 313—316.

¹⁰ B. I. 317—326.

¹¹ B. I. 326—330.

¹² Fontes Rerum Austriacarum. Scriptores I. 103.

Említi azt is, hogy a hagyomány szerint Szapolyai István Mátyás király asztalánál ült, mikor fia születését hírül hozták; akkor egy csillagász a csillagok állásából azt jósolta a királynak, hogy e napon a magyaroknak királyuk született.¹ A parasztok lázító beszéde előtt és után² reflexiók vannak; a 296—300. oldalon *Jovius*-ból és *Tubero*-ból,³ a 301—313. oldalon pedig *Tubero*-ból merített írónk, megtoldva hosszú elmélkedésekkel.⁴

A 330-ik oldalon Ferdinándnak a pápához, V. Károly császárhoz és a birodalmi rendekhez intézett leveleire hivatkozik, melyekben ez megcáfolni igyekezett párthíveinek Szapolyai ellen emelt vádjait. — E vádak közé tartozik, hogy a szorult helyzetben lévő nemesek azzal az ígérettel vették rá Szapolyait a fővezérség elfogadására, hogy siker esetén királynak választják. Ezt az adatot Brutus *Verancsics*-nál⁵ találta, kit más helyen⁶ meg is említ; művei közül azonban igen keveset ismerhetett, mert különben bővebben fölhasználna volna őket magyar történetében. — Mások szerint még írásbeli kötelezvényt is adott a nemesek Szabolynak; ezt azonban Brutus nem tartja valószínűnek, egyrészt mert e kötelezvényt a legszorgosabb keresés után sem sikerült megtalálnia, másrészt mert erről sem Jovius, »a ki gondosan feljegyezte a pannoniai eseményeket, sem Tubero, ki amannál még gondosabban járt el, — említést nem tesznek.⁷ Szapolyai sem hivatkozik leveleiben arra, hogy a magyarok, tekintettel érdemeire, önként ajánlották fel neki a királyságot.⁸

A beszéd, melyben Szapolyait hívei minden dicsérettel elhalmozzák és egyúttal felajánlják neki a koronát,⁹ valamint Szapolyainak erre adott felelete, — koholt.¹⁰

Dózsa beszédét *Tubero* alapján írta,¹¹ a mi kitűnik a két, bár Brutusnál ugyancsak kibővített beszéd néhány párhuzamos helyének összehasonlításából.¹²

¹ B. I. 328.

² B. I. 278—279., 284—285.

³ B. I. 296—300. = Jovius II. 178.; Tubero (Schw. II. 330—331.)

⁴ B. I. 301—313. = Tubero (Schw. II. 330—331.).

⁵ B. I. 331—332. = M. H. H. II. o. 2 k. 9—10. — B. I. 333—337: reflexiók.

⁶ »Exstant inter alia Ungarorum scripta Antonii Verantii monumenta, gravis hominis, et imprimis rerum Ungaricarum periti...« B. II. 271.

⁷ B. I. 347.

⁸ B. I. 331—332.

⁹ B. I. 338—342.

¹⁰ B. I. 342—347.

¹¹ B. I. 348., 349.: reflexiók. — B. I. 350—358. = Tubero. (Schw. II. 331—332.)

¹² Ezt *Márki* is megállapítja i. m. 1913-iki kiadásában 183. l. jegyz.

Tubero.

332. l. Sequimini igitur Deum, libertatis vestrae auctorem, qui stupentibus adversariis vestris, vos una contraxit, atque armis induit; neque enim sine Dei nutu, in unum armati, nullo nobilium obsistente, convenistis... Nolite praetermittere occasionem hanc vindicandi vos in libertatem...

331. l. Nam quidquid agri ferunt, labore ac industria vestra exculiti, quidquid pecora vestra edunt, nobilitati in praedam cedit. Illis terra aratur, illis vineae ponuntur, illis greges et armenta educantur.

332. l. ... in asserenda libertate vestra, profiteor me ducem esse... Vos, quod nomen imperii assertori vestro imposueritis, eo ad vos tuendos atque adversarios oppugnandos, utar.

Brutus.

350. l. ... ea vestra fortuna, dei beneficio, nunc est, ut si amplecti animis velitis, vobis oblatam occasionem liberandi vos a nobilitatis iniusta dominatione... Id unum modo a vobis requiritur, ut... non patiamini vobis occasionem e manibus effluere...

353. l. Unum scilicet iis curae est, ut vestro squalore niteant; vestro labore partis frugibus saginentur...

358. l. Me vestri ordinis hominem... quo me cumque nomine placeat appellari, paratum semper habebitis ad ea procuranda agendaque omnia, quae vestrae saluti, et securitati conducere arbitror.

A parasztlázadás elbeszélésének további folyamán is főként *Tubero* művéből merít,¹ de e mellett *Cuspinianus* *Diarium*ából és *Jovius*-ból is. *Cuspinianus* mint Miksa császár követe jelen volt az ebben az évben tartott budai országgyűlésen,² s így volt alkalma a történekről hiteles értesülést szerezni. Tőle veszi át *Brutus* a parasztok pusztításának és rablásának ismertetését, mint az alábbi összehasonlítás bizonyítja.

*Cuspinianus.*³

281. l. Rapiebantur liberi ex matrum sinubus, truncabantur ut ferae et abiciebantur. Stuprabantur passim virgines, et matronae, in parentum et maritorum conspectu. Sacra profanabantur, spoliabantur templa, civitates, oppida, arces, villae. evastabantur et incendio corruebant: denique, nihil tam sanctum, quod ab iis Cruciatis non defoedaretur.

Brutus.

361—362. l. Horrenda ubique facies rerum: passim incensi pagi, dirutae arces, oppida aequata solo, exusta templa conspiciabantur... avulsi e matrum uberibus infantes liberi et in parietes illisi, virgines nobiles vulgo prostitute, matronae per vim stuprum passae...

¹ B. I. 359: reflexiók; B. I. 360—363. — *Tubero*. (Schw. II. 332—333.)

² B. I. 385.

³ Kiadva *Bél* Adparatus-ában.

Ezen kívül ugyancsak *Cuspinianus*-ból meríti a megölt emberek számát és hogy micsoda czélokat tűztek ki maguk elé a fellázadt pórok.¹

Tubero adatainak kiegészítésére *Jovius*-t használja.² Az ő alapján írja Dózsának a csata előtt mondott beszédét.³ *Jovius*-t idézi Dózsa és társai büntetésének elbeszélésénél,⁴ végül pedig közli, hogy *Jovius* szerint hogyan folyt le a parasztlázadás.⁵ Ezzel az elbeszélés folyamát megszakítja és zavart idéz elő, mert másodszor mondja el ugyanazt az eseményt, egyes részleteiben eltérőleg, mint előbb, de azt nem dönti el, hogy melyik előadás felel meg az igazságnak.

Ezután a Pray-códexben 16 ívrét lapnyi hézag van. A könyv végén⁶ pedig az író arról elmélkedik, hogy igazságtalanság a papoknak megtiltani, hogy szükség esetén a harcztéren is szolgálják hazájukat.

IV. könyv. A negyedik könyv azzal kezdődik, hogy a parasztlázadás kitörésével a nemesség Ulászlót okolta. Az ő késedelmezése és lassúsága adott alkalmat a parasztoknak, hogy a gonosz emberek tanácsára hajolva, fegyvert ragadjanak. Ulászló ellen a pórlázadás előtt a nemesek közt összeesküvés támadt és őt letenni készültek.⁷ Bizonyítják ezt Zsigmondnak bátyjához írott levelei, melyeket Brutus olvasott és felhasznált, mint azt ő maga mondja.⁸

Ulászlót hívei a Habsburg-házzal tervezett családi szövetség megvalósításával akarták vigasztalni és tekintélyhez juttatni, ámbár Zsigmond már az előző évben Tomiczki Péter követe útján intette Ulászlót, hogy Miksa az Ulászlóval kötendő szerződés ürügye alatt a magyar királyságra akarja útját előkészíteni.⁹ Brutus valószínűleg közölte Zsigmond egész levelét, de ez nem maradt meg, mert e helyen a műben négy levél hiányzik.

¹ B. I. 385. = *Cusp.* (Bél: Adpar. 281.)

² B. I. 364—370. = Tubero (*Schw.* II. 333.) és *Jovius* (I. 179—180.).

³ B. I. 370. = *Jovius.* (I. 180.) — *Márki* i. m. (1913. kiadás) 468. l.-on közli e beszédet magyarul.

⁴ B. I. 375—376. = *Jovius.* (I. 180.) — B. I. 371—374. = Tubero. (*Schw.* II. 333.)

⁵ B. I. 386—393. = *Jovius.* (I. 178—179.) — B. I. 377—384. = Tubero. (*Schw.* II. 334.)

⁶ B. I. 394—398.

⁷ B. I. 401.

⁸ «... cuius rei fidem faciunt Sigismundi fratris ad eum litterae quae adhuc exstant.» B. I. 401.

⁹ B. I. 402.

A három uralkodó összejövetelét Pozsonyban és a két házassági frigy megkötését Bécsben,¹ a lehető leghitelesebb író, a szemtanú *Cuspinianus* után mondja el.

Cuspinianus.

286. l. Vigesima Maii, mane a septima hora, usque in primam post meridiem, uterque Rex, cum duobus Cardinalibus et consiliariis deliberarunt, et deliberatis omnibus in praesentia consiliariorum, Caesaris et amborum Regum articulos legi fecerunt, qui fuerant ipsorum manibus subscripti et sigillis muniti, cum omni favore et plausu. Sequenti die, Rex Hungariae instituit convivium regale, quo regaliter et opipare accepit fratrem suum Regem Poloniae, Cardinalem Gurcensem, et praefatos sex consiliarios Caesaris.

Brutus.

418. l. Ita post aliquot dierum colloquia, accuratius exquisitis sententiis XI. kal. Junias tandem et de his transactum; cum regum signis, manuque obsignata, et de more, magna cum omnium approbatione in consilio perfecta essent. Postridie eius diei apud Ladislaum magnificentissimo apparatu instructum convivium concelebratum est, cum, praeter reges, Gurcensis Cardinalis, et sex Caesaris consilarii primae dignitatis homines accubissent, ingenti omnium laetitia.

A 405—409. oldalon ismerteti, hogyan fogadták a magyarok és különösen Szapolyai hívei ezeket az eseményeket. A nemesség mindenképen igyekezett az összejövetelt, melytől némelyek szerint azért féltek, hogy itt valami új módot találnak ki az oligarchák hatalmának kibővítésére, megakadályozni. Brutusnak nincsen olyan rossz véleménye a magyar nemességről, hogy elhinné, hogy ez elegendő ok nekik a gyűlöletre. Az igazi ok erre az, hogy a német uralom az egyeseknek és az államnak egyaránt káros, a mint ezt már volt alkalmuk tapasztalni Albert alatt.²

A pozsonyi értekezleten több vitás kérdést tárgyaltak; így többek közt a lengyelek az Ulászlótól helyreállított boroszlói piac miatt elégedetlenkedtek, mert ez kereskedelmükre káros volt. Ulászló végre engedett öcsce sürgetésének és a boroszlói piacot bezűntette.³ Ezt valószínűleg *oklevelek alapján* írja Brutus.

Cuspinianuson kívül használja még e könyvben Dubraviust és Tuberót. *Dubravius*-tól veszi át Miksának egy elmés mondását, a ki habozott: öreg létére feleségül vegye-e Ulászló leányát, Annát? Ugyancsak *Dubravius* a forrása annak az adat-

¹ B. I. 403—431. = Cuspinianus (Bél: Adparatus 282—297.).

² B. I. 407.

³ B. I. 412—413.

nak, mely szerint Szapolyai fegyvert fogott a magyar határra betörő törökök ellen és szándékosan elhíresztelte, hogy a török igen nagy sereggel megtámadta a határt. Így akarta rábírní Ulászlót, hogy visszatérjen az ország védelmezésére. Megerősítette ezt a gyanút az a hír, hogy a két testvér-király ellen Miksa megérkezése előtt cselt készülnek vetni az úton, hogy így rájuk nézve kedvezőtlen feltételek elfogadására kényszerítsék őket.¹

Szapolyai csernoviczi kudarczának leírását *Tuberó*-ból vette.² Közlünk itt egy párhuzamos helyet mutatónak.

Tuberó.

337. l. Michael Paxius, coelo iam albente . . . cum his, quibus ipse praeerat, ad tormenta salvanda, secumque revehenda, ne ab hostibus occupata asportarentur, accedit; indeque Turcis levi proelio submotis, dum ea vehiculis imponi curat, ictus pila lapidea, e tormento ab arce forte emissa, concidit. Cuius infelici ac miserabili casu, tam sua cohors, quam reliquus exercitus, relictis tormentis, fugae se, nullo hostium insequente, mandarunt . . .

Brutus.

445. l. Paxius, sub primam lucem . . . cum ea militum manu, quibus ipse praeerat . . . ad tormenta recipienda proficiscitur . . . Inde levi proelio cum iis commisso, quos Turcae tormentis praesidio reliquerant, atque facile in fugam coniectis, dum tormenta conversis vehiculis, quibus avehantur, retro agi in castra jubet, lapideo globo, ex arcis muro emisso ictus interficitur. Ita non illius milites solum, sed universi etiam e castris effusi, tormentis et impedimentis relictis, fugam capessunt . . . urgente ac persequente nemine . . .

Szapolyai e kudarcza után ellenségei felzúdultak ellene,³ hívei védelmükbe vették.⁴ A két véleményt Brutus két koholt beszéd keretében mutatja be. *Tuberó*-nak azt az adatát,⁵ hogy a katonák, bár győzhettek volna Csernovicznál, szándékosan győzettek le magukat, hogy a királynak kedveskedjenek, nem tartja hihetőnek,⁶ mert hiszen a vereségből épen annyi gyalázat érte a királyt, mint Szapolyait és az ebből eredő összes kár a királyt és az egész országot éri. Van-e lehetetlenebb dolog, mint hogy, ilyen szelid király, ellenségének vesztét keresné, mikor ezzel egyúttal a maga vesztét is okozza?

¹ B. I. 428—432. = Dubravius 305—306. — B. I. 433: reflexiók.

² B. I. 434—446. — *Tuberó*. (Schw. II. 335—337.)

³ B. I. 446—448.

⁴ B. I. 448—450.

⁵ Schw. II. 337.

⁶ B. I. 451.

Elmélkedik ezután Ulászló jelleméről;¹ az udvar szegénységére felhoz *Dubravius* nyomán egy jellemző esetet, melyet azonban nem tart valószínűnek.² — Egyes korabeli írók Ulászlónak erkölcstelenséget vetnek szemére, ezt Brutus valótlanságnak minősíti, és élesen kikel az ilyen írók ellen, a kik a valót a valótlansággal összekeverve, nemcsak mások, hanem a nagy királyok hírnevét is tönkre teszik ellenséges tollukkal, melyet a kósza hír és mende-monda vezet. Innen van, hogy kiváló családok hibájukon kívül örökre meg vannak gyalázva, innen a hatalmasok kegyét vadászók magasztalásai, érdemteleneknek jutott kitüntetések, innen mindazok a bajok, melyeket az írók tömege zúdított ránk, kiknek művei már szinte eltemetnek bennünket, úgy hogy *néha panaszkodni volna kedve a könyvnyomtatás feltalálása ellen*, mely lehetővé teszi tudósnak, tudatlannak egyaránt, hogy a mit ébren álmodnak, napfényre bocsásák, csak hasznót reméljenek belőle.³ Brutus itt *Dubraviusra* céloz, a ki azt állítja, hogy Ulászló a prágai nőkkel erkölcstelenedett.⁴

Anna királyné jellemzését *hallomás* alapján adja.⁵ — Ulászló halálát és végső rendelkezéseit leírják *Zsigmond levelei* Laszki János gneznai érsekhez és Schidlovicz Kristófhoz, kiket ebben a dologban bizonyos megbízással küldött Lajoshoz és a nemesekhez.⁶ Zsigmond pedig ezekről Carnkowsky Jánostól, a bátyjánál tartózkodó királyi követtől értesült. Maga Brutus mondja, hogy tőle vette adatait.⁷ E leveleket eredetiben is ismerjük, ki vannak adva az *Acta Tomiciana* IV. 14. és 23—25. oldalain.

Kovács Lajos János.

¹ B. I. 452—455.

² »... illud superat omnium fidem, quod Dubravius... litteris mandavit.« B. I. 455. = Dubr. 306.

³ B. I. 456—457.

⁴ Dubravius 292.

⁵ B. I. 458. »Dicitur...«

⁶ B. I. 459—461. = *Acta Tomic.* IV. 14., 23—25.

⁷ »Rem, ut exposuimus, actam docent Sigis mundi litterae...« B. I. 461.

Történeti irodalom.

Koszó János: Fessler Ignác Aurél élete és szépirodalmi működése. (Német philológiai dolgozatok. Szerk.: Petz G., Bleyer J., Schmidt H. XIV. füzet.)

Majdnem négy évtizede már (1878), hogy folyóiratunk lapjain Abafi Lajos talán első ízben hívta föl közelebbről a figyelmet Fessler önéletírása s néhány jellemző levele alapján erre a regényes, három ország határai között hányt-vetett életre, melyben a felvilágosodás és a romantika átmenete és szellemi forrongásai oly híven és tanulságosan tükröződnek vissza. Az egykori kapuczinusból leMBERGI egyetemi tanárrá, majd német színmű- és regényíróvá, végül pedig oroszországi lutheránus püspökké lett Ahasverus, úgy látszik, valódi példaképe volt a benyomások iránt erősen fogékony, könnyen befolyásolható egyéniségeknek, még abban a korban is, melyet a szellemi hatások intenzitása és az érzékenység kiválóan jellemez. Mint írói tehetség mindenestre azok közé tartozik, a kik sokkal inkább befogadói és terjesztői, mint formálói a korszellem tartalmának. De éppen ezért lelki fejlődésének tanulmánya rendkívül hasznos arra nézve, a ki a XVIII. és XIX. század határpontja körül elterülő évtizedek gondolatvilágával és hangulatával konkrét példában óhajt megismerkedni. Már pedig a történeti tanulmánynak éppen az a legjellemzőbb vonása, hogy az általánost egyes, konkrét eseteken keresztül óhajtja megismerni és bemutatni. Ilyen módon Fessler élettörténete kitűnő anyagot szolgáltat azon új történetírói módszer (Dilthey, Spranger) számára, mely »tipikus« lélektani vizsgálódások útján igyekszik a történelmi megértést még jobban elmélyíteni.

Fessler életének e korjellemző értékét tűzte igen helyesen a maga és olvasója szeme elé a jelen dolgozat szerzője is, ki újból fölvette a Fesslerre vonatkozó életrajzi kutatásoknak Abafi óta szinte teljesen megszakadt fonalát. Főforrásául természetesen szintén az önéletírás szolgált, melynek azonban nem minden állítását fogadja el kritika nélkül. Emellett, mint a munka jegyzeteiből látjuk, szorgalmas kutatást folytatott hazai és külföldi kéziratárakban, főleg Fesslernek kortársaival való összekötteté-

seire vonatkozólag. Apparatusát nem állítja túlságosan előtérbe s dolgozata már ezáltal is előnyösen kiemelkedik a doktori értekezéseknek többnyire inkább csak adatgyűjtő életrajzai közül. Míg ezektől rendszerint nem várunk pszichológiai éleslátást és magasabb szempontokat, a fejlettebb életkor és bővebb tapasztalat adományait, a jelen dolgozat szerzőjének ahhoz is van képessége, hogy ügyesen és érdekesen csoportosítsa és előadja tanulmányának eredményét, általános értékű, kortörténeti nézőpontból is megvilágítva tárgyát s benső életteljességet adva, legalább a főbb vonásokban, annak a képnek, melyet Fessler egyéniségéről megrajzol.

Mint a dolgozat címe és megjelenésének környezete is mutatják, szerzőnk az irodalomtörténet és pedig első sorban a német irodalom szempontjából foglalkozik Fesslerrel. Főfigyelmét szépirodalmi műveinek, Wieland és Meissner hatása alatt keletkezett történelmi regényeinek, Spinoza, Herder, Schlegel és nagy olvasottságú írónk sok más példaképe által befolyásolt vallásbölcseleti és mystikus irányú alkotásainak irodalomtörténeti értékelésére fordítja. Még történeti felfogását is inkább ezen művek kapcsán ismerteti, mint a tízkötetes magyar történelem alapján, melylyel közelebbről nem foglalkozik. Az aesthetikai méltatás áll előtérben, melyhez az életrajz keretül szolgál. Épen azért az utóbbi kissé vázlatos, főleg a fiatal- és az öregkorra vonatkozó részekben. Közrejátszhatott természetesen a dolgozat terjedelmére való tekintet, valamint az életíró természetszerű kegyelete és a jó ízlés is visszatartotta szerzőnket attól, hogy kiszíneze, illetőleg kritika nélkül fogadja el Fessler sokat hányatott életének egynémely, olykor a jó Coignard abbé classikus alakjára emlékeztető (18. l., jegyzet) adatát. Mindazonáltal azt hisszük, nem lett volna érdektelen a fiatal szerzetes élete folyamának, magyarországi és osztrák kolostorokban töltött éveinek kissé részletesebb leírása, mivel szerzőnk mindössze néhány sorban foglalkozik. Nem szól például arról a véletlen, Abafi és Marczali által is említett »sorsdöntő« mozzanatról, melyet a besnyői kapuczinusok református barátjának, báró Podmaniczkynek látogatása jelent a fiatal szerzetes életében. Hasonlóképpen érdekes anyagot szolgáltatott volna Fessler oroszországi levelei a megélhetés örökös bizonytalanságai között is szinte elpusztíthatatlan életerejű »antik férfiú« életestéjének jellemzéséhez.

Mindazt, a mit a jelen munkában esetleg nélkülözünk, még bőven pótolhatja a szerző. Szeretnők is buzdítani a jó reményekre jogosító kezdet alapján Fesslerre vonatkozó tanulmányai folytatására, a minek lehetőségét és szükségét főleg két irányban

képzeljük. Egyik volna, a mire már czéloztunk, Fessler életének tüzetes, az összes ismert vagy felkutatható adatok, a korviszonyok stb. alapján való documentált leírása, a mit a levelezés kiadása egészíthetne ki. Erre természetesen a jelen munkában már a terjedelem miatt sem lehetett gondolni. De még szükségesebbnek kell mondanunk, legalább a mi közelebbi szempontunkból, Fessler legnagyobb és kétségkívül legértékesebb munkája, a *Geschichte der Ungern* beható történeti méltatását. Szerzőnk, mint említettük, nem a történelem, hanem az irodalomtörténet talaján jutott el a Fesslerrel való foglalkozáshoz. Tanulmányai során azonban látnia kellett, hogy Fessler egyéniségében jelentékeny részt követel magának a történelem. Első kritikusan találóan állapítják meg róla, hogy inkább komoly történelmi munkákhoz, mint költői alkotáshoz volna tehetsége. S ha Fessler világnézetének folytonos forrongásai következtében meg is maradt azon a határterületen, mely a positiv történettudományt a költészettel és philosophiával összeköti s oly műveket alkotott, melyekben különböző vegyi arányokban egyesül a történeti és a regényes elem : főműve mégis az a legtörténetibb alkotása, melyet öregkorának kiforrott, nyugodtabb lelkiállapotában írt. Ily módon Fessler, mindazokkal együtt, a kik öregkorukban lettek történetírókká, ismét bizonyosságát szolgáltatja annak, hogy az igazi történeti érzék és megértés rendszerint legkésőbbben erő, legbecsesebb gyümölcse a szellemi fejlődésnek. S ha másfelől figyelembe vesszük, hogy a történetírás fejlődésére, főleg a Fessler korában fellépő történetbölcseleti rendszerekre és eszmékre a legújabb kutatások igen beható világosságot derítettek, azt mondhatjuk, hogy szerzőnk számára, ki Fessler gondolatvilágát behatóan ismeri, nem lehet nehéz feladat megoldani ezt a kérdést is, azaz tüzetesen megállapítani, hogy minő hely illeti meg Fessler történeti művét e fejlődésben. Ezt annál szükségesebbnek kell mondanunk, mivel Buday Károlynak a Békefi-émlékkönyvben megjelent rövid dolgozata e tekintetben igen kevés kielégítőt nyújt.

Néhány kisebb megjegyzéssel zárom e sorokat. A dolgozathoz csatolt bibliographiát teljesebbé tette volna a Fessler határsáról szóló újabb dolgozatoknak, mint Viszota, Zlinszky cikkeinek felvétele, melyekről Koszó csak jegyzetben szól, valamint szintén csak jegyzetben van megemlítve a Mathias Corvinus magyar fordítása. Semmit sem mond szerzőnk az 1810-ben megjelent spanyol történetről; igaz, hogy ez, mint nem szépirodalmi mű, szorosan nem tartozik tárgyához. Kneidinger György, ha nem tévedek, Fessler anyjának fivére volt, nem csupán »egyik rokona«, mint a 4. lapon olvassuk. Fesslernek nagybátyjához

intézett levele (5. l.) 1780 május 20-án kelt, tehát mégsem egészen »alig néhány évvel« a szerzetesrendbe való belépése (1773) után. A 10. lapon 1872 természetesen sajtóhiba 1782 helyett, de a 13. oldalon is talán hibás az 1783-i évszám, hiszen Abafi és a jelen dolgozat szerzője egybehangzóan írják, hogy Fesslert a császár 1784 február 6-án nevezte ki lembergi egyetemi tanárrá. (Halasi Gy. ugyan szintén azt írja, hogy F. 1783-ban lépett be a szabadkőműves együletbe. Vasárnapi Újság, 1864. 489.) Ugyancsak Abafi közöl fordításban egy részletet Fesslernek Langer wolffenbütteli könyvtárhoz 1794 okt. 5-én írt leveléből. Vajjon nem Fessler volt-e irodalmunknak az a »szorgalmas és jeles« munkása (Kovachich, Sammlung kleiner, noch ungedruckter Stücke, Ofen 1805. XV.), a ki a Mügelin-féle krónikát modernizált szövegben még Kovachich előtt kiadni szándékozott s e célból a wolffenbütteli kéziratok másolatát meg is szerezte? Kovachich szavai mintha nem illenének mindenben reá, de másfelől mégis gondolkodóba ejt az a körülmény, hogy Fessler, mint a fenti levélből látható, összeköttetésben állott Langer könyvtárossal s nála a wolffenbütteli könyvtár kéziratai felől érdeklődött, hogy művének előszavában forrásai között említi Mügelnt s hogy végül szándékának megelőzésében épen Bretschneidernek volt része, a kiről a jelen dolgozatban azt olvassuk, hogy nem valami nagy jóakarattal volt Fessler iránt.

Madzsar Imre.

Radu Rosetti: Acțiunea politică rusească în țările române. București, 1915. 157. lap.

Radu Rosetti: Nici într' un chip cu Rusia. București, 1915. 48 l.

Ion Frunza: Ce are să face România în războiul? București, 1914.

A világháború nemcsak a hadviselőknél termelt külön »hadi irodalmat«, hanem a semlegeseknél is, sőt azoknál még inkább, mert nyílt tere van a különböző vélemények megvitatásának. Románia különösen gazdag az ilyen actualis irodalmi termékekben, melyeknek nagy része jó volna, ha feledésbe mehetne, olyan szomorú documentumai a történelmi való elferdítéseinek. Nem új ez a hang és irány a román történetírásban; a Századok régebbi évfolyamai nagyon sok adatot tartalmaznak erre vonatkozólag: a mit Hunfalvy Pál, Réthy László, Jancsó Benedek, Kropf Lajos egykor elmondottak, ma is mind el lehetne ismételni, hiszen azok a történelmi rágalmak, melyek ellen ők csatáztak, ma is mind fegyverek ellenségeinknél. Kár volna azzal vesződni, mit ír Drumar, ki tavaly még a Moldovan Jenő

névre hallgatott nálunk, az »Epocá«-ba, vagy Tăslăuanu Oktáv, ki ugyanakkor még Galicziában hadakozott, mint tartalékos hadnagy (»Cinci luni pe front«, Bucuresci, 1915.), vagy annyi más tollforgató alakja a szökevény hazaárulók táborának. Mi ezeknek szava a Radu Rosettiéhez képest, kinek a jobbágy-ság történetéről írt vaskos tanulmányai olvasásához is aligha elég érettek! Rosetti, a bukaresti külügyminisztérium levéltárnoka, a Román Tud. Akadémia megbízásából Párisban levéltári kutatásokat végezván, kiadott a francia külügyminisztérium levéltárából 20 titkos követjelentést Oroszországnak a Duna-fejedelemségekkel szemben folytatott politikájára vonatkozólag. Az első jelentés 1766-ból való, tehát 8 évvel megelőzi a kucsuk-kajnardzsi békét; a francia követ jelenti, hogy Oroszország követeli Bendert és Akermant, s el akarja foglalni Moldvát; az utolsó a krími háború idejéből.

Minden követjelentés azt mondja, a mit a tények úgyis mutattak már: Oroszország folytonos kísérleteit a Duna-fejedelemségek bekebelezésére.

Rosetti első munkája oklevéltár, tudományos bizonyítéka egy politikai kérdésnek, melyet a szerző csak az előszóban érint, de látva az oroszpárti izgatás terjedését, a nagyközönségnek egy népszerű röpiratban földolgozásban is kezébe adta az orosz politika jellemrajzát, a milyennek azt a francziák elfogulatlan korokban ismerték, s kibővíti történelmi párhuzammal, hogy milyen sorsa volt és van az oláhságnak a magyar állam kereteiben és milyen az orosz-szá lett Besszarábiában.

Rosetti műveit megelőzte egy mindjárt a háború elején megjelent hasonló irányú kötet: *Ion Frunza: Ce are să face România în războiu?* Következtetései ugyanazok, de az a keserű, igazságtalan hang, melylyel a magyarságról beszél, elárulja az objectív romániai Rosettivel szemben az erdélyi emigránst. Az álnév alatt Bianu János rejtőzik, a bukaresti Akadémia főtitkára, s beavatottak szerint a könyv tulajdonképen Sturdza Demeternek, a volt miniszterelnöknek politikai végrendelete. Ennek a Károly királylyal egy időben elhunyt agg államférfiúnak keze döntőleg nyúlt be egy negyedszázaddal ezelőtt Románia sorsába. Ő akadályozta meg, hogy a jelenlegi király elvegye Vacarescu Helént, a ruszofil bojárleányt, Carmen Sylva legkedvesebb udvarhölgyét. A terv annyira komoly volt, hogy a királyné évekre önkéntes száműzetésbe ment, úgy megneheztelt a házasságot megakadályozó Sturdzára. Az államférfi azonban elérte célját: a dynastia vérségileg idegen maradt, s rokonság révén nem sodródhatott pártviszályokba. Ha az utolsó Obrenovicsnak

is meglelt volna a maga Sturdzája, s külföldi hercegnő kerül a szerb trónra, talán sok minden másképp lett volna.

Sturdzának, a ki maga is csinált történelmet és Rosettinek, a hivatott történetírónak művei nem enyésznek el a háborúval.

Gagyi Jenő.

Jan Dabrowski: Studya nad stosunkami polsko-wegierskimi w. XIV w. cz. I.: Stosunki Władysława Łokietka z Wegrami. Kraków. 1915.

A krakói tudományos akadémia július 19-iki ülésén Dabrowski János dr. bemutatta fenti című tanulmányát, mely első része ama tanulmánysorozatnak, melyben a XIV. századi lengyel-magyar vonatkozásokat akarja megvilágítani Dabrowski neve nem ismeretlen a magyar historikusok előtt. E páratlan szorgalmú fiatal lengyel történetíró eddigi munkásságával nagy reményekre jogosít fel bennünket és joggal reméljük tőle, hogy a magyar-lengyel vonatkozásoknak sok érdekes részletét fogja megvilágítani a lengyel történetírás számára.

Fenti tanulmányában kimutatja, hogy Lokietek Ulászló politikája folytatása a kislengyelországi Piastok magyar politikájának, mely a Magyarországgal való együttműködésben állott. Lokietek és III. Endre kölcsönösen támogatták egymást s különösen György a Baksa nemzetségből volt azon, hogy III. Endre jó viszonyban legyen a lengyel uralkodóval. Mindjárt III. Endre trónralépte után követség ment Lengyelországba, a minek következménye rokoni kapcsolat volt. Egyidejűleg üldözőbe vette Baksa György a Lengyelországban bújdosó ál Endrét is, kit a Nida folyóba fullasztottak.

Ennek fejében Lokietek segítséget kapott 1291-ben a kislengyelországi trónért való harcokban. Később még egyszer segítette Endre Lokieteket és pedig glogauai Henrik ellen, a mennyiben a magyarok részt vettek 1297-ben Szilézia megtámadásában, de 1300-ban már nem III. Endre, hanem a felsőmagyarországi urak segítik Lokieteket II. Venczel elűzésében.

Károly Róberttel való szorosabb kapcsolatai csak 1315-ben mutatkoznak. Addig nincsen semmi nyoma annak, hogy a két uralkodó közt szorosabb kapcsolat lett volna. Ezt bizonyítja az is, hogy Károly Róbert ellenfelének, Amadének párthívei az elvesztett rozgonyi csata után Lengyelországba menekülnek, hol szíves fogadtatásban részesülnek. Ha Lokieteket szövetség fűzte volna Károlyhoz, vagy bármiképp lekötelve lett volna neki, nem adott volna menedéket Károly ellenségeinek.

1315-ben Lokietek kísérleteket tesz, hogy szorosabb viszonyt kössön a magyar királlyal, de ez csak a cseh-magyar viszony elhidegülésével áll be. E körülményt, valamint a Habsburgok közeledését Károly Róberthez, ügyesen használta ki Lokietek, a mennyiben megkoronáztatta magát s leányát Erzsébetet Károlyhoz adván nőül, biztosította ennek szövetségét.

Ezzel beáll Magyarországon a csehellenes politika, mely körülmény kedvező volt a lengyelekre nézve. Rövidre reá azonban megint közeledik Károly a csehekhez s ez irány 1328-ig tart. Mind ennek daczára Károly igyekszik Lokietekkel jó viszonyban lenni s mint az okiratok bizonyítják, segítséget nyújtott neki 1325—1327 között. Mikor pedig János cseh király ki akarta használni a Magyarországgal való jó viszonyát s 1327-ben meg akarta szerezni Sziléziát és Krakót, Károly király ellenkezése meghiúsította ezt.

Csakhamar csehellenes áramlat áll be a magyar politikában, a mit bizonyít az is, hogy a magyarok támogatják Lokieteket a német lovagrend elleni harczában 1331—1332-ben, a mikor a csehek a német lovagrend pártján állottak. Ekkor Magyarország Ausztria és Lengyelország együtt harczoltak a csehek és a német lovagrend coalitiója ellen, a mit a szerző Lokietek magyarbarát politikája győzelmének tart.

Divéky Adorján.

Chobot Ferencz : A váci egyházmegye történeti névtára. I. rész. Az intézmények története. Vác 1915, 448 l.

Szerző bevallja, hogy nem járt töretlen úton. Desericzky : *Historia Episcopatus Dieocesis et Civitatis Vaciensis*, Medgyessy : *Schematismus Vaciensis*, Kovách : *Specimen Monographiae Capituli Vaciensis*, Karcsú : *Vác város története* cz. művei, főleg pedig Bednár : *Adatok a váci egyházmegye általános történelméhez és Adatok a váci egyházmegye püspökeinek történelméhez* cz. befejezetlen kéziratai jó szolgálatot tettek neki.

Névtárát két kötetre tervezte. A közzétett első rész az intézmények történetét foglalja magában ; a második rész az egyházi személyek rövid életrajzait fogja tartalmazni.

A *püspökség történetét* a következő négy korszakban tárgyalja : I. A püspökség alapításától a tatárjárásig (1008—1241). II. A tatárjárástól a török hódoltságig (1242—1544). III. A török hódoltság kora (1544—1686). IV. Vác visszafoglalásától napjainkig (1685—1915).

Részletesen tárgyalja a püspökség alapítását. Ismerteti e kérdés irodalmát. A mellett a nézet mellett foglal állást, hogy Szent István alapítása. Az alapítás idejét Karácsonyi nyomán

1008-ra helyezi. Az első püspök nevét azonban — okiratok híján — nem sikerül megállapítania, csak sejti, hogy Szent Gellért társa volt, midőn a Vatha-lázadás elől Székesfehérváron át Budára menekült. Általában az első korszak püspökeinek megállapítása sok nehézségbe ütközik. Szerző ettől nem riadt vissza: nagy fáradsággal állítja össze a püspökök sorozatát, helyreigazítva az eddigi »series«-ek tévedéseit, jöllehet még ez az összeállítás is hiányos.

A püspöki sorozatokat tartalmazó gyűjtemények közül nem használta Gams és Eubel közismert műveit, a budapesti egyetemi kézírattárban őrzött Kaprinay-gyűjteményt s az Országos Levéltárnak »Collationes ecclesiasticae« cz. királyi rendeletre készült hivatalos gyűjteményét, mely 1556-tól kezdve az összes egyházi kinevezéseket magában foglalja. Pedig e püspök-katalógusokból sok becses felvilágosítást meríthetünk. Így pl. a szerző szerint: »okmányaink 1430—1437. években üresedettnek mondják a váczai püspöki széket s Lendvay szerint a pápa János bíborost nevezte ki a püspökség gubernátorává, de ez nem foglalta el a püspökséget« (31. l.). Eubel művéből megtudhatta volna, hogy János bíboros 1430-ban meghalt s az ő halála után Frigyes bambergi püspök kapta meg a váczai püspökséget »in commendam«. (Hierarchia catholica I. 541)

1544—1668-ig török uralom alatt állott a püspökség. A szerzőtől felhasználhat gyér adatokból is kitűnik, mily fontos missiót teljesítenek a váczai egyházmegyében a török hódoltság korabeli lelképásztorkodás kevésbé ismert organumai, a licentiatusok. 1675-ben háromszor annyi licentiatusa volt az egyházmegyének mint papja. Szerző 32-re teszi a licentiatusok számát (35. és 110. l.); valószínűleg azonban csak 31-en voltak, mert az 1675-i zsinat jegyzőkönyvében — mely a licentiatusokat név szerint felsorolja — egynek (Morvay Mártonnak) neve kétszer fordul elő. (A zsinaton résztvevők és a távolmaradottak között. V. ö. »Mily jelentősége volt a licentiatusok működésének Délmagyarországon?« Havi Közlöny, Temesvár 1915 (38. évf.) 772.) Még a XVIII. század elején is 17 licentiatus (és csupán 53 lelkész) működött a váczai egyházmegye területén.

A püspökség e korban úgyszólván csak címében élt. A főpásztorok, javadalmaiktól megfosztva, távol egyházmegyéjüktől valamely felsőmagyarországi káptalani szék vagy prépostság, apátság jövedelméből tartották fenn magukat.

1684 június 27-én Lotharingiai Károly megverte a törököket Verőczenél, mire rövid ostrom után felszabadult Vác is. Ipolykéri báró Kéry János váczai püspök — ki addig Nagyszombatban mint érseki helytartó Szelepcsényi helyett az esztergomi egy-

házmegye ügyeit intézte — bevonult székvárosába s legott hozzáfogott az egyházmegye újjászervezéséhez. 1683 november 3-án azonban a török ismét elfoglalta Vácot. Kérynek is vissza kellett térnie Nagyszombatba, hol már a következő év tavaszán elhunyt. Szerző elnézésből 1685 december 3-ra helyezi Kéry halálát, jóllehet már 1685 április 16-ra teszi Galántai Balogh Miklós váci püspökké neveztetését. (41—42 l.) Kéry 1685 márczius 5-én halt meg. (V. ö. Bathó : Kéry János élete és művei. Budapest 1911, 20—21.)

Utódjára, Liptótelepi Dwornkovich Mihályra várt a váci egyházmegye újjáteremtése. Dwornkovichot követi a váci püspökök sorában gróf Eszterházy Imre pálosrendi generalis. Az országos zavarok miatt nem foglalhatta el püspöki székét. Ezután következett néhány idegen származású főpap : gróf Kolonitsch Zsigmond, későbbi bécsi herceg-püspök, Leslie Vilmos, utóbbi laibachi püspök, gróf Althann Mihály Frigyes bíbornok, gróf Althann Mihály Károly, gróf Migazzi Kristóf bíbornok, bécsi hercegek. A XIX. század püspökei között kiválik a nagytudományú Roskoványi Ágoston, későbbi nyitrai püspök.

A püspökség története után közli a püspökök lajstromát. Kár, hogy csupán az évszámokat tünteti föl s figyelmen kívül hagyja a pontosabb időmeghatározást.

Szabatosabban írhatta volna le pl. *Szentgyörgyi* halálát, — ha már említésreméltónak tartja. Temesváry kiadta a Szentgyörgyi beiktatásáról szóló okmányt, melyből megállapíthatjuk váci püspökké neveztetése napját : 1600 aug. 16. — Ugyanekkor kapta a pozsonyi prépostságot. (Okmánytár 17. és 18. sz.) Halála kapcsolatos erdélyi küldetésével. I. Lipót ugyanis 1662 február havában a zavargások lecsillapítása végett Kolozsvárra küldte, hol árulás következtében Ali pasához Temesvárra szállították s itt fejezte be életét — súlyos fogságban. *Szegedi* Ferencz nem 1663 febr. 6-án (40. l.), hanem már január 13-án lett váci püspökké és egyúttal a pozsonyi prépostság javadalmazásával (V. ö. Temesváry okmánytárát, 21 és 22. sz.) ; egri püspökké pedig nem »az 1669. év vége felé« (U. o.), hanem 1669 szept. 23-án. — *Püskyről* szerző azt írja : »1643-ban kapott kinevezést Vácra Püsky János, a ki még mielőtt székét elfoglalta volna, 1644 szeptemberében, a nyitrai püspökségre lett áthelyezve.« (U. o.). — Püsky 1643 június 6-án lett váci püspökké (Borovszky : Csanád vm. tört. I. 376), tehát (ha tényleg csak a következő év szeptemberében lépett át Nyitrára) *több mint egy esztendeig* viselte a váci püspök címét.

A püspökség történetét követi a *székesegyházi káptalan története*. Szerző ennek alapítását is Szent Istvánnak tulajdonítja.

Egyike volt hazánk legkorábban kifejlődött káptalanainak. A török hódoltság alatt elpusztult s csak a XVIII. században ujul föl. — Csatolja a káptalani tagoknak — aránylag eléggé teljes — névsorát.

Ezután áttér az egyházmegye területén létezett, de már elpusztult, vagy még fönnálló (javadalmas és címzetes) *apátságok és prépostságok* multjának ismertetésére. Az apátságok ma már mind csupán címzetesek. Ezek a következők: a Szent Mártonról, majd Szent Györgyről nevezett mogyoródi, Boldogságos Szűz Máriáról nevezett Vámosgyörk melletti monostori, a hévízi, a B. Sz. Máriáról nev. tereskei s a B. Sz. M.-ről nev. zeermonostori apátság. Realis vagy javadalmas prépostságok: a székesegyházi káptalan nagy prépostsága, a Szent Margitról, majd Szent Mihályról nevezett hatvani s a Keresztelő Szent Jánosról nevezett jánoshidai prépostság. Címzetes prépostságok: a B. Sz. Máriáról nev. albeyi, a Szt. Keresztről nev. aszódi, a Sz. Miklósról nev. csukásmonostori, a B. Sz. Máriáról nev. darnói, a Szt. Hubertről nev. garabi s a Szt. Péter apostolról nev. thenői prépostság.

Fölsorolja az egyházmegye területén létezett *monastorokat*. Ismerteti a papnevelőintézet multját, a Károly Emmánuel-féle »Borromaeum«-ot, a püspöki kórházat és szegények házát stb. A Névtár terjedelmesebb része az egyes *plébániákkal* foglalkozik.

Szerző — kinek neve nem ismeretlen az egyháztörténetírás terén — Névtárában az eddigi »Schematismus«-ok beosztását és sorrendjét követte. Érezhető, hogy kötve volt a terjedelemhez. Ő maga írja előszavában, hogy nem tűzte ki feladatául az egyes intézmények, paróchiák monographiáit megírni. Sőt az egyes püspökök biographiáit is — speciális kutatás nélkül, csupán a megjelent irodalmi termékekre támaszkodva — jóval részletesebben nyújthatta volna, de látszik, hogy szándékosan nem tette. Idézeteiből kitűnik, hogy ismeri pl. Kollányinak az esztergom kanonokokról írt becses forrásművét és még sem aknázza ki eléggé. Lehetséges, hogy a második kötetben behatóbban foglalkozik majd a püspökök életrajzaival. A történetíró e részletek s főleg a püspöki »series« érdeklik.

Szerző célja volt a szokásosnál részletesebb, schematismust adni — magyar nyelven. Ezt sikerült elérnie. A latin nyelvnek a hazaival való fölcserélése lehetővé teszi, hogy szélesebb körben elterjedjen, a mire méltó. Szerző azonban nemcsak laikusok számára dolgozott. Jórészt levéltári adatok segítségével, önálló kutatásai alapján írta meg művét. Sajnálhatjuk, hogy nagyon is dióhéjba szorította a váci egyházmegye intézményeinek történetét. Név- és tárgymutató, vagy legalább részletes tartalomjegyzék nagyban megkönnyítené a Névtár hasznavehetőségét.

Dr. Juhász Kálmán.

Alfred von Domaszewski: Die Rangordnung des römischen Heeres. Bonner Jahrbücher. Jahrbuch des Vereins von Alterthumskunde im Rheinlande. Heft 117. IV. 1—275. Ára 16 márka.

Domaszewski Alfréd hadtörténelmi bűvárlatainak legértékesebb eredményeit képezi a római hadsereg rangrendszeréről a *Bonner Jahrbücher* 117-ik kötetében közzétett monographiája.

A császárság három százada alatt oly bámulatosan érvényesült római hadseregnek az idők viszontagságaival dacolni tudó szervezete egyúttal Augustus szervező talentumának is fényes tanúbizonysága. Mert utódai közül Hadrianus és Galienus a változott idők követelményeinek ugyan a fegyveres erő administrációjában is tért engedtek; de ezek a reformok az organisatio eredeti gerinczét miben sem módosították s az mindvégig alkotója szellemében szolgált a birodalom érdekeit.

A római hadszervezet mintáját tulajdonképen a hellen kis államok szolgáltatták; de Augustus lángelméje a birodalom alapjául szánt zsoldos sereg legénységének szolgálati szervezetével azokénál sokkal szilárdabb és bensőbb kapcsolatot tudott az államfő és a támaszául szolgáló hadsereg állománya között teremteni.

Minthogy pedig Caesar és a triumvirek szörnyűséges proscriptiói Italiát Augustusig annyira elnéptelenítették, hogy a hadsereg kiegészítésére onnan többé nem telhetett, azért a provinciákból különösen azokat vette a nagy államalapító segítségül, melyek nemzeti sajátságaiknál fogva a hosszú katonaszkodás által való elrómaiásodásra különösen alkalmasoknak ítékeztek. Így nyugaton az iberek és gallok, keleten főleg a galaták szolgáltak reá Augustus bizalmára s épen azért utóbbiakat a provinciális szervezettel is sietett mindjárt a principatus megalapítása után elkötelezni és magához kapcsolni. A határszélekre kiállított peregrinus csapatok pedig a köztársaság idejében kifejlett gyakorlat értelmében közéjük osztott itáliai származású altisztek segítségével elrómasiodván, ilyen módon nagyban és egészben a sokféle népelemből összeverődött hadsereg szelleme csakhamar egységessé formálódott.

Minthogy pedig minden zsoldos sereg szelleme a tisztikar tekintélyén nyugszik, Augustus tisztjeit magasabb zsold és kitüntetések segítségével is igyekezett emelni s már a centurioknál elengedhetetlen előfeltételül tűzte ki az itáliai származást. E mellett a túlnyomólag itáliai származású legionariusok hűségét és szolgálati buzgalmát a centurioságra való előléptetés s ebből idővel »magasabb törzstiszti fokozatokra jutathatás kilátásai-

val is igen előnyösen tudta Augustus fokozni. Csakhogy a közlegényből felvergődött tisztek a hadvezetéshez megkívántató magasabb értelmiséget még sem nyerhetvén meg, ezért Itália municipiumainak és az elrómaisodott régi, főleg nyugati provinciák nemességét törzstiszti szolgálatra bevonva, azt is elérte, hogy a hadsereg vezető elemei közt mindig többségben valának azok a férfiak, kik Itáliához családi érdekeiknél fogva is ragaszkodva, nem egyedül a katonai szolgálat kedvéért tekinték a rómaiság megszilárdítását a hadseregben elengedhetetlen feladatuknak.

S még mélyebb államférfiúi érzékre és belátásra vall az a rendelkezés, mely a gondosan kitervezett hadseregnek a vezetését a senatus sarjadékaira bízta. A római nép szemében ugyanis századokon át a senatus személyesíté meg az államiságot; ennek tekintélye, nobilitása tehát a hadsereggel együtt az államszervezetnek is legbiztosabb támaszául szolgálhatott.

Az augustusi határvédelemnek alapeszméjét az egyes helyőrségek harczképessége és támadó készsége képezvén, az egyes tartományok fegyveres állományát háború esetére is elégségesnek ígérkező számban szabták meg. A hadművelati alapot pedig mindig az a kulturterület alkotá, a melynek fedezésére és védelmére a hadsereg hivatva vala.

Ezekről a belső basisokról katonailag kellően biztosított utak sugároztak a végek felé, megannyi jól felszerelt és megbízható parancsnok alá helyezett auxiliaris castellumokban csúcsosodván ki.

A Julius-Claudius-ház uralma alatt egész az utolsó Claudiusig Augustus lángszellemű alkotása jól megállotta helyét. A Flaviusok nyárspolgáris, szellemtelen korszakában a hadsereggel való pompázás daczára a valódi római elem s ezzel ennek szelleme is szemlátomást csökkenteni kezdett a fegyveres állományban. A következő száz éves béke azt a káros irányzatot juttatá felszínre: hogy a katonai szolgálattól való tartózkodásban keresse a maga kiváltságát. Így aztán mindjárt Trajan éveiben a tartományok helyőrségeiben Itália túlsúlya szemlátomást háttérbe kezdett szorulni. Ez a káros átalakulás még tovább fejlődött Hadrianussal, a mikor a provinciák helyőrségeit közvetlen környékükről kezdték sorozni s az önkéntességet lassanként a conscriptio kényszere váltotta fel. Hadrianus az újítás veszélyeit érezve, a *Disciplina Romana* nevű új istenség kötelezővé tétele által próbálta a birodalmi egység gondolatát érvényben tartani s erre a célra a császári gárdát alkalmazá hadseregszervezőül, A provincialis csapatok legénysége előtt a tisztí állások bezárulván, már a centurio-fokozatokra a testőrségből válogatták ki a jelöl-

teket s a fővárosban kiérdemesült praetorianus praefectusokat a tartományi vezérkar élére osztva, a *Disciplina Romana* szellemében való kiképzés technikailag is biztosítottnak látszott.

A törzsisztekül minősíthető *militia equestris* Hadrianus azzal is igyekezett emelni, hogy bizonyos szolgálati évek után megfelelő személyi képességek előfeltételével minden magasabb államhivatalnál előnyt biztosított részükre.

A hadsereg provinciálódásával a határvédelem is átalakul s a fegyveres erő hosszú csatárlánczokba fejlődik s mert számbelileg is csökkentettek, önkényt érthetőleg többé nem bírt a régi harczképességgel, a rendszeres hadviselésre épenséggel képtelenné vált.

De a hadsereg egységére legvégzetesebb Hadrianusnak ama további rendelkezése vált, mely szerint a különben indokolt takarékosági tekinteteből életbeléptetett peregrinus csapatok nem csupán viseletben, kiképzetésben térhettek el a rómaiságtól, de mert a szolgálati nyelvet sem értették, saját idiomájukat használhatták a kiképzésnél.

Igy aztán jóllehet Hadrianus mindenben birodalmának politikai és kulturális egységére törekedett, utódai alatt az ő vallási és katonai reformjai a provinciák separatisticus tendenciáinak kedvezvén, az is lehetővé vált, hogy a Commodussal Rómába került *orientalis* papi sarjadékok a birodalom romlására a legfőbb hatalmat is magukhoz ragadhatták s a római szellemet háttérbe szorították.

Septimius Severus a *Disciplina Romana* daczára barbárnak maradt határőrző katonákkal a római oligarchia befolyását a hadseregből kiküszöbölvén, az illyreket és keleti népelemeket juttatá úgy a helyőrségekben, mint a testőrségben túlsúlyra, úgy hogy különösen a széleken kényük-kedvük szerint zsarnokoskodhattak ezeka barbároks csakis a császár rettegett neve, háborúival kivívott tekintélye tarthatá őket féken. A mikor aztán Caracalla esztelen zsoldemelése a legénység kapzsiságának kaput nyitott s a tisztikar tekintélyének maradványai is porba omlottak, az illyricumi rengetegekből, az Atlas vadonjaiból s az Euphrat völgyéről toborzott legionariusok Itáliának valóságos zsarnokaivá nőttek ki magukat s az egyes tartományok vallásilag és politikailag is erősen önállósítani kezdték magukat.

Gallienus császár ugyan az Augustus császár által Egyiptom kormányzására annak idején alkalmazott kényúri rendszer behozatalával a végleges felbomlás processusát egy időre még feltartóztatá. Ez a despoticus kormányforma vaskapcsaival ugyanis még száz esztendeig összefogá a birodalom bomlaldozó részzeit, csakhogy a császárság jóformán csak névleg vala

már római s a nagy Augustus szellemének feléledése daczára végromlását többé ki nem kerülhette.

A római hadsereg fejlődési meneténél még tanulságosabb és jutalmazóbb az olvasóra a rangszervezet részletezése. A hadsereg organisatiója tükrözvén vissza a császárság valódiságát s politikai és socialis átalakulásait, Domaszewski figyelmét a Corpus Inscriptionum Latinorum, az Ephemeris epigraphica köteteinek rengeteg tömegében a legkisebb adattöredék sem kerülvén el, a Dessau felirattárában (Inscript. lat. sel.), valamint a görög feliratokban (Corpus Inscriptionum Graecorum), az *Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes* és Cagnat, L'année épigraphique 1891—1906. évfolyamaiban s a Klioban nyilvánosságra került adalékokat nemcsak a rangállomány monographiájában értékesítette, de külön epigraphiai fejezetként (198—267. l.) is rendelkezésünkre bocsátva, felettébb megkönnyíté azok munkáját, a kik e nevezetes problémával behatóbban foglalkozni óhajtanak.

A munka derék és a római hadszervezet tanulmányozóira valódi kincsbányául szolgáló részét (1—192. l.) a katonai rendfokozatok megállapítása képezi. Ez a principales, centuriones, primipili, militia equestris, procuratori és senatori tisztségek fejezetében tárja fel a római hadsereg tiszti fokozatait s az egyes fokozatok rangját, javadalmát, a rendes és rendkívüli alkalmaztatás feltételeivel a kitüntetésekkel együtt még további alfejezetekben világítja meg.

A principalesek egymagukban is külön monographiát képviselő terjedelmet (1—80. l.) nyertek s nem kevesebb mint 18 fejezet tárja elének azoknak a különféle csapatállományokban (cohors, castra peregrina, equites singulares, alae, cohortes auxiliares, numeri) a rendes és rendkívüli alkalmaztatások, a zsold és kitüntetések változatait. A centuriók eredete, rangja után a római cohorsok, a castra peregrina, a classis praetoria s a vezérkar centurioi, valamint a tartományi helyőrségben és azonkívül alkalmazott centuriók külön-külön méltatásban részesülnek.

A primipilusokat praefectus castrorum, praefectus legionis, praefecti legionis, castrorum, exercitus Aegypti minőségében is behatólag és egész történeti fejlődésében megvilágítja. A militia equestris fejezete szintén külön tanulmány. A *Tres militiae equestres* fokozatait Claudius teremtette meg. A praefectura cohortis, mint a *tribunus militum* lépcsőfoka az auxiliaris csapatok könnyebb romanisatiója és a törzstisztjelöltek gyorsabb kiképzése kedvéért ékelődött be. Trajanusig ugyan ez a fokozat nem volt kötelező. Ha a praefectus cohortis kineveztetéssel kap-

csolatosan (mint a CIL.VII. 754. *Marcus Caecilius Donatianus militans tribunus in praefecto dono principis*) legio tribunusi címzettség is járt, az esetben a tribunus cohortis fokozat átugrásával érte el azt az illető, A CIL.VIII. 18078-ből kitetszőleg a *tribunus laticlavius*-ból *praefectus* castrorum és utoljára *tribunus legionis* lett. A *tribunus legionis* a *tribunus vigilum* alatt állott (CIL.III. 14387. és XI. 395.), ép úgy, mint a *praefectus castrorum*. Ellenben a *tribunus laticlavius* a *tribunus vigilum*mal egy fokozaton állt. A tribunus cohortis vigilum, a *trib. coh. urbanae*, és a *trib. coh. praetoriae* egymásra következtek. (115. és 131. l.)

A *tres militiae equestres rendszere* a lovagrendre is hivatászerűvé tévé lassanként a katonai szolgálatot. Világosan kitűnik ez például CIL.III. 1198. 6756. 12732. stb. eme formulájából: (*omnibus*) *militiis equestribus functus* (perfunctus, exornatus). Ezt görögül így fejezték ki: ἀπο στρατειῶν ἱπικῶν (Waddington 3. 1172. V. ö. Bull. Corr. Hell. 25. p. 64. Gött. Gelehrten Anz. 1897, 406, τὰς ἐν ἱπικῇ ταξείᾳ ἀρχὰς διαλθὼν Inscr. Gr. ad res Rom. pert. 3. sz. 685.)

A provinciákból trónra jutott császárokkal, mint Trajan és Hadrianus, a militia equestris is túlnyomólag a régi tartományok (Bithynia, Asia, Lydia, Lycia-Pamphilia, Galatia, Pontus Syria) elrómaisodott municipialis nemességéből kezdenek kikerülni. Septimius Severussal az itáliai és nyugatrómai nemességet Asia, Africa és Illyricum nemessége váltja fel. Pannoniában például Mauretania (Cagnat L'année epigr. 1905. 240.), Daciában Mauretania Caesariensis (CIL.III. 6257.), *Theveste* (1193.), *Tipasae* (945.) vannak képviselve, Moguntiában (Mainz) Septimus Severus idejében a tribuni legionisok mind ázsiaiak (XIII. 6819.), egy trib. laticlavius Antiochiát (Syriában) vallja szülőföldjének. (Westd. Korr. Bl. 1906. 170.)

És Septimius Severus kedvenczei előmenetelét a militia equestris állások korábbi viselőinek kivégeztetésével is képes vala siettetni. Baeticaban (111085.) és Mauretaniában is (VIII. 9360. V. ö. 20942.), hol a rómaisodás legerősebb vala, egy-egy a *cognationibus* kirendelt tisztviselő vezette ezeket a hajmeresztő mérsárlásokat.

A procuratorok általános szolgálati viszonyának jellemzése után a *duccennarii*, *centenarii*, *sexaginari* csoportja, a rendkívüli megbízatások esetei s a *procurator Augusti* hivatali külön czímezései megannyi fejezetekben tárgyaltnak.

A három első fizetési fokozatba tartozó procuratorok Marcus Aureliustól *vir egregius* titulust kaptak, mint a többi equus publicus, például *praefecti alae*, a *primipili* (*viro ex equestribus* turmis *egregio* CIL.III. 8361.). Commodus a legfelső fokozatbeli

procuratoroknak vir *perfectissimus* címet adott. Így a *praefectus Aegypti, pr. annonae, pr. vigilum, a cognationibus* praefectus praetorio. Vir eminentissimus vala.

Ép ilyen részletes tájékoztatást nyerünk a senatori tisztségekről: mint *tribunus laticlavius, legatus Augusti legionis, legatus Augusti pro praetore*, s ezek két csoportjáról, t. i. praetori és consularis felől.

Egy Traiana Augustiból (Stara Zagora) Dobrusky által napfényre hozott s a II-ik század derekán Philippus alatt feltűnt Traianus Mucianus pályafutását feltűntető emlékkő segítségével Gallienus katonai reformját deríti fel végül Domaszewski.

A már említetteken felül az *officia militaria* registruma (268—275. l.) is nagyban fokozza a rendkívül sokoldalú munka értékét és használhatóságát. Épen azért kötelességünknek ismerjük arról szaktársainkat tájékoztatni, mert az érintett részletekből s a római hadszervezet fejlődési menetének bemutatott vázlatából megítélhetőleg nélkülözhetetlen tanácsadót nyújt itt Domaszewski mindazoknak, kik tanulmányaink közben a katonai organisatio s főleg a tisztikar felől kimerítőbb és szabatosabb tájékoztatást igényelve, ez irányban további vizsgálódásokra vagyunk utalva.

Téglás Gábor.

Németh Ambrus: Szent Kamill-rendi szerzetesek Győrött (1761—1786). Budapest, 1915. Szent István Társulat.

A kamillanusok rendjét 1584-ben alapította de Lellio Camill Olaszországban, s rendjének a nehéz betegek ápolását és lelki gondozását tűzte feladatul. Rövid idő alatt nagyon elterjedtek, nálunk azonban csak a XVIII. század derekán telepedtek meg és jelentőségre egyáltalán nem emelkedtek. Forgách Pál püspök 1758-ban Vácra hívott két kamillanust Olaszországból, hogy megtelepítse őket, de elhalt, mielőtt tervét megvalósíthatta volna. A két szerzetes ezután Mária Terézia és a győri püspök jóakarata folytán Győrött a nádorvárosban telepedett meg, ahol a betegápoláson kívül a lelkészi és a hitoktatói teendőket is ellátták. Templomot és kolostort építettek maguknak és néhány magyar rendtaggal is szaporodtak. Munkásságuknak 1786-ban szakadt vége, amikor II. József feloszlatta a kolostort, mivel nem kizárólag betegápolással foglalkoztak. Számuk a feloszlátáskor is mindössze öt volt, vagyonukat pedig, mely a vallásalapba kebeleztetett, 23.474 frt 12³/₄ kr.-ra becsülték.

E jelentőségre egyáltalán nem emelkedett rend egyetlen hazai kolostorának történetét írta meg a szerző kimerítő részletességgel az összes adatok felhasználásával. Felkutatta a Győrött

található anyagon kívül az Országos Levéltár anyagát is. Ezek értékesítésével érdemes kis monographiát alkotott, melyvel a felvetett kérdést végleg tisztázottnak és lezártnak tekinthetjük.

T. L.

Folyóiratszemle.

A Cél. November. — *Vay Sándor: Szerelmi varázssítalok és bájitalokról.* A varázssítalok a kora ókortól divatban voltak. Az ókor legkedveltebb varázsszere a mandragóra volt. Példákat idéz az ókori francia, német és olasz történelemből. — *Sassi Nagy Lajos: Támadás a turánizmus ellen.* Válasz Szász Zoltánnak a »Pesti Napló«-ban írott támadására a turáni népek ellen, mely támadás elfogultsága mellett teljes történelmi és etnographiai tudatlanságra vall. — *b. ny.: Szász Zoltán a turánizmusról.* Az előbbi cikkhez hasonló szellemben írt rövidebb közlemény. — *Peregrinus: Tres faciunt collegium.* A *The Dardanelles and their story* cz. névtelen angol könyv ismertetése, mely azonban nem igazi történelmi mű, mint inkább actualis röpírat Törökország ellen.

Alkotmány. 1915. 347. szám. (k. g.) *Rigómező.* (1389. jún. 27.) Leírása a nagy ütközetnek, melyben I. Murad szultán és Lázár szerb fejedelem halálukat lelték.

Budapesti Hírlap. 1915. 358. szám. *Rohonyi Gyula.* A *bolgár-magyar rokonság.* Szerző az elősorolt adatok alapján arra a következtetésre jut, hogy az ural-altáji népcsalád három főágra oszlott; az egyik volt a finn-ugor ág, a másik a török-tatár, a harmadik (nevezhetjük turáni ágnak, mely e kettő között lakott s innen nyugotra rajokat bocsátott ki Európa közepe felé. Ehhez az ághoz tartoztak az avarok, kazárok, kabarok, bulgasok (és nem bulgár-ok) és a magyarok.

Budapesti Szemle. 1915 november. *Marczali Henrik: A pragmatica sanctio új megvilágításban.* Edmund Bernatzik egy újabb tanulmányban próbálja bizonyítani, hogy a *pragmatica sanctio* nem szerződés, de még csak nem is nevezhető annak. Majd sorra veszi a hitlevél- és koronázási eskü, valamint Fiume kérdését s e közben Deákot s Andrássyt valóban hihetetlen vádakkal illeti. A gyanúsítások e tengere ellen elmésen véd Marczali. — *Takáts Sándor: Zrinyi Miklós ismeretlen levelei.* A linzi béke megkötése után az országgyűlésen újjult erővel törtek ki a vallási villongások. Zrinyi ebből az áldatlan harczból kivonta magát, sőt az országgyűlésen meg sem jelent. A törökkel folytatott kisebbszerű harczokat, a melyekkel azonban sok falut s vidéket mentett meg a végső pusztulástól. E csatározásokról ismételtelen beszámol Batthyánynak; sajtó szívvél fájlalja Erdődy Farkas elesétét. Álandóan a kanizsai török sereg szétverésére készül s terveit közli Batthyányval. E levelekből kitűnik mennyire ismerte Zrinyi a hazai törököt, soha becsmérő szóval nem illeti. 1648—1654. váltott levelek többnyire kisebb ellentéteket simítanak el, mert Batthyány és Zrinyi szomszédok lévén, jobbágyaik s katonáik garázdalkodásai miatt gyakran jutottak ellentétbe. A körmendi levéltár rengeteg missilis levele közt akadnak levelek, melyek arról tesznek tanubizonyságot, hogy a nádor, Pálffy Pál, valamint Zrinyi és Batthyány az erdélyi udvarral élénk levelezést folytatnak. — *Hantos Elemér: A monarchia hadikölcsőnei*-t ismerteti. — *Gulyás*

Pál : Mátyás király könyvtára. Mátyás nagy szeretettel és féltő gond-
dal egybehordott könyvtára erősen szétszóródott. A felkutatott 116
kötet hat magyarországi és 32 külföldi gyűjtemény közt oszlik meg.
A könyvtár alapítására nézve biztos adat nem áll rendelkezésünkre.
Mátyás nagyszabású könyvgyűjtését hármas ok irányíthatta: Saját
tudomány- és pompaszeretete, neje családi hagyományai, végül ter-
mészetes fiára vonatkozó paedagogiai tekintetek. A kéziratgyűjte-
mény nagyságára nézve, analogiák útján, az 500—1000 kötet szám
fogadható el. E kötetek egy része fejedelmi elődeitől szállott reá, más
részét a korabeli humanista írók dedikált példányai tehettk. A Má-
tyással összeköttetésben álló fejedelmek s kegyeit kereső főpapok
szintén meg-megörvendeztethették egy-egy fényesen minált kéz-
irattal. Természetesen a legtöbb példány vétel útján, vagy egyenes
rendelésre került Mátyás könyvtárába. Kéziratvásárlással meg-
bizott bizalmi férfiai egész Európát elárasztották s minden vala-
mire való miniatörrel összeköttetésben állottak. Különben Mátyás
saját udvarán is tartott másolókat és miniatöröket. — *Kárpáti Aurél*
az újabb háborús könyveket ismerteti, *Dékány István* pedig a német
háborús irodalom nationalismusáról és imperialismusáról szól, *Mun-
kácsy Mihály Bonkáló Sándor : A szlávok* című hézagpótló könyvecs-
kéjét mutatja be.

1915. december. *Frahnói Vilmos : Tanulmányok a hármasszövetség történetéhez* A világháború előzményeit híven bemutató
diplomatiái acták sok olyan kérdés felderítését könnyítik meg,
melyek eddig csak érdekelték a történetírót, a nélkül hogy a szö-
vevényekbe bepillantható volna. A hármasszövetség mindeztideig
titok volt, egész terjedelmét ma sem ismerjük, mégis a nyilvánosság
elő bocsátott okiratakból egyet-mást megtudunk. A Bismarck és
Andrássy 1879. október 7-én megkötött szerződés támadó és hódító
célok kizárásával egyenesen Oroszország ellen irányult, a szerződés
megkötése után másfél évvel Olaszország csatlakozásra jelentkezett,
mert Franciaország Tunist a maga főnnhatósága alá helyezte.
A hármasszövetség létrehozásában a kezdeményezés dicsősége Sonni-
not illeti. Szerinte az Italia irredenta kérdését ki kell küszöbölni s
noha mind Németország, mind Ausztria nem igen hevültek ez esz-
méért, Umberto neje, a külügyminiszter s a miniszterelnök kíséreté-
ben meglátogatta Ferencz Józsefet Bécsben. Mindez előzékeny-
kedések ellenére sem ment a szerződés-kötés valami könnyen. Ren-
geteg vitás pont volt, míg végre 1882 május 20-án nemcsak Ausztria-
Magyarország, de Németország is megkötötte azonos szerződését
Itáliával. 1887 február 20-án a szerződést a felek megújítják, a
változtatások Olaszországban nagy meglepetést, Franciaországban
annál több keserűséget váltottak ki. A hármasszövetség I., III.,
IV. és VII. cikkei ismereteseek. E paragrafusok szövege tág kapukat
tár föl, a melyeken a társait elhagyni akaró szövetséges kényelmesen,
sőt emelt fővel vonulhat ki. A szövetség Ausztria-Magyarország s
Németország között mindig bensőbbé lett, míg Olaszország és szövet-
ségesi közt egyre lazult. Olaszország a viszonyok oly alakulására
számított, a mely Ausztria-Magyarországot az olaszok lakta területek
önkéntes átadására fogja kényszeríteni. Olaszország terjeszkedési
törekvései a Balkánon nem jártak sikerrel, épen ezért a Földközi-
tenger felé igyekezett. Innen magyarázható erős közeledése Francia-
ország felé, a mely oly benső barátsággá lett, hogy 1902 tavaszán
majdnem meghíusította a hármasszövetség megújítását. A szerző-
dést további tizenkét évre meghosszabbították, Goluchowsky meg

kijelentette a delegatióban, hogy a hérmasszövetség nem áll ellenében a Franciaországgal való jóviszony fenntartásával és fejlesztésével. Az algezirasi konferentián azonban Itália nyíltan Franciaország mellé állt, a mi a szövetséges államok sajtóját s közvéleményét erősen befolyásolta. Azonban a felhőket még Bosznia s Herzegovinának a monarchiához történt kapcsolása után is sikerült Németországnak elsimítania. Újabb nehézségeket okozott Olaszországnak Tripolis meghódítására irányuló szándéka, az osztrák-magyar külügyminiszter azonban ez esetben is az engedékenységet politikáját üzte s a compensatiókra emelhető jogigények érvényesítéséről lemondott.

E messzemenő előzékenységet köszönetet a monarchia nem aratott. — *Stumme János : A berber népekről.* Afrika e kevésbé ismert törzseinek lakóhelyét, kultúráját, nyelvét, főfoglalkozását s költészetét ismerteti igen kellemes modorban. — *Németh József : A balkáni szövetség történetéhez.* A balkáni szövetséget a mostan folyó világháború közvetlen történelmi előzményének kell tekinteni. A balkáni szerbek, görögök és bolgárok törökellenes mozgolódásait ismerteti, majd rátér a balkáni népek monarchiaellenes üzelmeinek megbeszélésére s ezzel kapcsolatban az európai nagyhatalmak viselkedésére s politikájára. — *Gulyás Pál : Mátyás király könyvtára II.* Mátyás könyvgyűjtő szenvedélye kielégítésére tekintélyes összeget fordított, hogy mennyit, nem lehet megállapítani. Könyvtára a budai várban nyert elhelyezést. A teremben hárompolcos fényes allványokon, fekvő helyzetben, címlapjukra fordítva heverték a pompás kéziratok. A könyvtár irányáról és tartalmáról a fennmaradt 116 kötet világosít fel. Latin klasszikusok, grammatikusok, kommentátorok, rhetorok, latin egyházatyák, természettudományi művek, a kiválóbb humanista írók, néhány latinra fordított görög, eredeti görög csak kettő. Ösnyomtatvány eddigelé csak kettő került elő. A nagy költséggel összerakott kéziratok belső értéke vajmi csekély, annál becsesebbek művészi szempontból. A codexek művészi családfáját megállapítani egyelőre még nagy nehézségekbe ütközik. A Corvin-codexekre nézve felette fontos a bekötési tábla. Van selyem- és bársonyszövetből készült, valamint bőrkötés. E kötések díszítő elemei teljesen azonosak s így feltehető, hogy egy helyen, még pedig Budán készültek. A könyvtár rendbentartása a könyvtáros dolga, a ki literatus ember. A könyvtár a király személyes használatára volt fenntartva, de persze az udvarban megforduló előkelőségek is igénybe vehették. A könyvtár Mátyás halála után azonnal veszendőnek indult. II. Ulászló elleinte gondozta a könyvtárt, utóbb azonban sokat ki-
kölcsonzott s elajándékozott. II. Lajos idejében még nagyobb mértékben lopták e becses kéziratokat, 1541-ben a könyvtár ügye végkép elhanyaglott. A mi még valamit ért, Konstantinápolyba került, honnan azután részben ismét visszavándorlott Európába. A Corvina maradványainak sorsa még nincs lezárva, de a lappangó codexek előkerülése azt a képet, a melyet a könyvtárról magunknak ma alkothatunk, aligha fogja megváltoztatni. — *Zolnai Béla : Német philológiai dolgozatok* című gyűjteményt ismerteti.

Egyetemes Philológiai Közlöny. 1915 október. *Heinrich Gusztáv : Bruno Altaner : Dietrich von Bern in der neueren Literatur* című művét ismerteti. Berni Detre a német hősmondának középpontja és főhőse, nevéhez mindenféle mesét és regét kapcsolnak. Homerosa azonban e hatalmas alaknak nem akadt, így az újabbkori költőket sem nagyon vonzhatta. Az egész Detremondát felkaroló művek közül a legsikerültebb Simrock Károly terjedelmes

eposza: Amelungenlied. Több helyütt tűnik fel Detre a Nibelung-monda háttérében, végül szerepel a történeti Nagy Theodorik személyében, de nem mint mondai Detre. — *Váczy János* ismerteti *U. Szabó Gyula Trencsényi Csák Máté a magyar drámai és epikus költészetben* cz. művét, mely sorra bonczolja azokat a műveket, melyekben a történelem ez érdekes alakja szerepel. (Szabó azóta a galicziai harcztéren hősi halált halt.) — *Vértessy Jenő*: *Baksay Sándor* írói érdemeit méltatja nagy szeretettel.

1895. november—december. *Heinrich Gusztáv*: *Koszó János Fessler I. A. élete és szépirodalmi működése* című művét ismerteti. — *Schmidt József*: *Büchler Pál* szanszkritből fordított *Manu törvényei* című munkáját, *Váczy János*: *Pulszky Ferencz* kisebb dolgozatait, *Czeke Marianne*: *Walter Pater görög tanulmányait* ismerteti bővebben. *Gréb Gyula*: *Bruckner Győző A szepesi szász nép* című ismertető füzetét méltatja gazdag, sokoldalú s tudományos szempontból is értékes tartalmáért. — *Láng Nándor*: *René Dussaud*: *Les Civilisations préhelléniques dans le bassin de la Mer Égée* című művét ismerteti s rámutat az Aegaei-tenger szigetein és partvidékein lakó, közelebbről még ismeretlen nép kultúrájának nagyszerűségére. Ennek a Kr. e. III. és II. évezredbe tartozó kultúrának szülőföldje Kréta. A francia szerző az ásátások eredményeiről s a kandiai múzeum gyűjteményeiről nagy szakavatottsággal beszél s az erre vonatkozó irodalmat jelentős lépéssel viszi előre. — *Lajti István*: *Ernst Samter*: *Die Religion der Griechen* című tanulmányát elemzi. — *Alszeghy Zolt*: *Szilárd Leó*: *Szent László a régi magyar irodalomban*, *Bleyer Jakab*: *Thienemann Tivadar*: *A szentgallen Margit-legenda* című program-értékeztetéseket ismerteti.

Erdély. 1915. 1—3. sz. *Cholnoky Jenő*: *Az erdélyi szorosok földrajzi, történeti és hadászati jelentősége.* 4—6. sz. *Szádeczky Lajos* ugyanazon czímen foglalkoznak a tárgygyal. Szádeczky összeállítja mindazon haditetteket, melyeknek színtere valamelyik erdélyi szoros volt. Elsőnek Borgó szerepel 1068-ban a kúnok és besenyők betörése alkalmával, magyar haderő 1345-ben vonult ki először a keleti szorosokon Laczkfi Endre székely ispán vezérlete alatt. 1848-ig 33 adatot sorol fel a szerző az egyes szorosokról, a szabadságharcban majdnem mindegyiket használta hol Bem hol az orosz. — *Békésy Károly*: *Mátyás király születési házáról*; jelenleg az E. K. E. múzeumául szolgáló ház eredetileg három házból jött létre, a közbűlő a legrégibb, a két oldalépület újabb, egyik szobában egyik párkányra be is van vésve az 1558 évszám. Mátyás király a mai kapubejárat helyén állott szobában született.

7—12. sz. *Orosz Endre*: *Téglás István emlékezete.* A dáczi leletek és az erdélyi néprajzi tárgyak buzgó gyűjtőjének és ismertetőjének nekrológja érdekes adatokat közöl a háromszéki székelyek szabadságharczáról is, mert T. I. apja Gábor Áron egyik ágyúöntőtársa volt. A terjedelmes közlemény függelékként az elhunyt tudós múzeumának és irodalmi munkáinak ismertetését is tartalmazza. A múzeum történelmi része 825 drb praehistoricus, 1070 római leletből, 331 római és 1029 drb dák éremből áll, ennél gazdagabb azonban a néprajzi gyűjtés, melyben legértékesebbek a cigány kincsek, a varázsló- és kuruzslószeretek csoportjai.

Gazeta Transilvaniei. 1915. 164—167. sz. *S. Tamba*: *Impietate.* Romániában az Epoca című hírlap köré csoportosuló erdélyi katonaszökevények lármáját — úgy látszik — kezdi unni. A »Seara« című napilap 1915 júl. 24-iki számában *Hirpus* aláírással

megjelent közlemény kifakad e tolakodók terrorja ellen, kik Románia békéjét felforgatják. A czikkíró előtt olyan ellenszenves lett minden erdélyi, hogy a multba elkalandozva, igazságtalan támadást intéz a hazánkból kivándorolt oláh tanárok ellen is, kik — szerinte — mint anachronikus alakok, csak gúny tárgyai voltak és semmivel sem járultak Románia culturájához. E cikkre igen tartalmas válasz S. Tamba közleménye, összeállítva Románia erdélyi születésű tanárainak, tudósainak, államférfiainak, íróinak jegyzékét s ismertetve munkásságukat.

Hadtörténelmi Közlemények. 1915. 3. sz. *Thurzó Kálmán: Fogarasi Nádasdy Ferencz gróf altábornagy.* (II. közl.) A drezdai béke után Mária Terézia ellen Németalföldön és Itáliában folyt a háború; most már a szárd király is hozzácsatlakozott a francia-spanyol szövetséggel szemben. Az olasz harctéren Lichtenstein herceg volt a királynő seregének fővezére, ő alatta követték egymást Nádasdy sikerei. A spanyolokat több ütközetben megverve, elfoglalja Parmát, majd Piacenzát, hol 7000 spanyolt ejt foglyul; ezután a francziákat üldözi, Genovát ostromolja, sőt a Provence-ba is átsap. Haditetteiről részletes adataink nem maradtak s a 8 éves háború a következő (1748 okt. 23.) évben az aacheni békével be is fejeződött. »A magyar csapatok minden dicsősége együvé forrt most már Nádasdynak nagyra vergődött nevével« s a királynő nem is feledkezett meg kipróbált hívéről: 1725-ben kinevezte a magyar birodalomban elhelyezett lovasscsapatok felügyelőjévé. 1753-ban a magyar-stájer határszabályozó bizottság elnöke, a következő évben Budavár és város parancsnoka lesz s megkapja a lovassági tábornoki kinevezést (1754 jún.). 1756 szept. 23-án horvát bán lesz, de a következő évben — kiűtvén a poroszokkal újra a háború — a harctérre jelentkezik s mint hadtestparancsnoknak döntő szerepe van a monarchia születésnapjának nevezett kolini győzelem kivívásában. E diadal emlékére alapítja a királynő a már előbb tervezett Mária Terézia-rendet, melynek nagykereszteseivé Lotheringiai Károly herceget, Daun fővezért és Nádasdyt nevezi ki. — *Kropf Lajos: Francia adatok az 1664. évi szentgotthárdi csatához* (II. közl.). A július 25—augusztus 23-iki események naplója; a naplóíró francia pap meglehetősen rossz véleménynyel van a császári sereg vezetéséről s magáról az udvarról is, mely nem gondoskodik a betegek és sebesültek gondozásáról, a sereg élelmezéséről, lövészerőről. Csípős megjegyzései vannak a németek irigykedésére és gyávaságára s katolikus pap létére megrójjá a jezsuita tábori lelkészeket és dicséri a lutheránus papot. — *Angyal Dávid: Az 1800-iki nemesi felkelés történetéhez.* A bécsi államtanács iratai alapján ismerteti ezt a csatasorba nem került insurrectiót, melyet a megyék a szokásos közjogi óvások mellett elég lelkesen állítottak ki, magánemberek önkéntes megajánlásai s elég lelkesültségre mutatnak. A 37.378 főből álló felkelés azonban a lunevillei békekötés folytán nem került a harctérre, 1801 tavaszán eloszlott. — *Thallóczy Lajos: Mátyás király első két török hadjárata 1463—1464.* A sok zavaros, ellentmondó vagy összefüggésbe nem hozható adat alapos megrostálásával vázolja a szerző a bosnyák királyság végnapjait, utolsó királyának: Tamásfia Istvánnak török fogságba kerülését és kivégeztetését. A váratlan támadás teljesen készületlenül találta nemcsak az országot, hanem szomszédait is, így eshetett meg, hogy pár nap alatt végigszágulhatott a hódító egész Bosznián; Szent Száva hercegség, a mai Hercegovina, akkor még kikerülhette sorsát:

Velenceze peloponcsusi támadása visszafordította a török sereget. Közben Mátyás király is megindította hadjáratát a török ellen, de a szultán vezéreinek ügyes taktikája a Dunavonalra szorította. Végre a szerbiai török seregek kiverése után szövetségre lép Velencezével, majd Herczegovina hercegével s a téli hadjáratban az erős Jajczát és a kisebb váracsokat elfoglalva, hódítási jogán birtokába veszi Boszniát. A hadjáratban és az új berendezkedésben főszerepe Szapolyai Imre kincstárnoknak van, kit »regni Bozne gubernator«-rá nevez ki; ez az állás külön közjogi állás. Bosznia birtokáért a szultán hadjáratot indított; a külföld szokás szerint ígérte a segítséget Mátyásnak, de nem küldte, leszámítva a pápa pénzadományát. A kimerült, felszeretlen kis magyar sereg becsülettel megállta helyét az 1464. évi hadjáratban is, Jajczát a török nem tudta hosszú ostrommal sem visszafoglalni, Mátyás viszont Zvornikot vívta sikertelenül; a hadjárat eredménye: magyar kézen maradt Jajcza s kerülete, meg néhány kelet-boszniai vár, mint végvidék, majd bánáság. A részletes helyszíni tanulmányokon alapuló dolgozatot néhány helyrajzi vázlat egészíti ki. — A *Tárczában Zákonyni Mihály* közöl adatokat a *hadbavonult katonák családjainak ellátásáról II. József korában*. Az ily tárgyú első rendszeres intézkedés 1778-ból való s a törvényhatóságoknál meglehetősen ellenzésre talált; 68 tiszt és 365 altiszt legénységi családot írnak össze az egész országban, szállást és kenyeret utalnak ki nekik. — A *Hadtörténelmi Apróságok*-ban *Merényi Lajos: Adatok az 1644. évi hadjáratához* címen Révai László főhadbiztos 10levelét mutatja be a kismartoni Esterházy-levéltárból; valamennyit Esterházy Miklós nádorhoz intézte írójuk s az I. Rákóczi György erdélyi fejedelem támadása ellen védekező császári sereg ellátására vonatkoznak. — A *Hadtörténeti Irodalom*-ban *Czimer Károly* felel Hóman Bárint bírálataira (Árpádkori hadrendszerünk), az *Okmánytárban Kárfy Odón* közli az Országos Levéltár limbusából *Eger 1690-iki tűzérsgének német jegyzékét*. — A *magyar hadiszabályzatok gyűjteménye*. A magyar lovasság 1722. évi regulamentumát (*Tóth Zoltán*) és a *Khevenhüller-féle hadi utasítás X. folytatását* (*Szendrei János*) tartalmazza.

Irodalomtörténet. 1915. november—december. *Perényi József: Szigeti József*. Bevezetesképen Szigeti pontos életrajzát s a reá vonatkozó teljes bibliographiát adja. Maga az értekezés a drámairól Szigetivel foglalkozik. — *Baros Gyula: Gorzó Gelért: Rádai Ráday Pál* című művét. *Weber Artur Moór Elemér: A Toldi-monda és német kapcsolatai* című értekezését, *Váczy János: Alszegehy Zsolt: Petőfi és az ötvenes évek magyar lírája* című tanulmányt ismerteti. — *B. Gy. Márki Sándor: Kresznerics Ferencz leveleskönyve-t*. *A. L. Vámbéry Ármin: A magyarság bölcsőjénél* című posthumus könyvét mutatja be.

Katholikus Szemle. 1915 októberi számának első oldalai *Vaszary Kolos* volt hercegprimás emlékének van szentelve. — *Hadzsaga Gyula: A galicziai egyesültek hivatása* című cikkében fejtegeti, hogy a galicziai görög szertartású katolikusok hivatottak arra, hogy az orthodox Oroszországgal szemben a monarchia védőgátja legyenek. A cikket több történeti adat, visszapillantás teszi számunkra különösen érdekessé. — *Várdai Béla* nagyon melegen méltatja *Tarczai György* irodalmi működését abból az alkalomból, hogy az írónak »Magyar legendák« címen egy újabb kötete jelent meg. — A könyvismertetések között *Túri Béla* nagyon elismerőleg bírálja a korán elhunyt *Friedreich István »Gróf Széchenyi István«* című

kétkötetes munkáját, *Luttor Ferencz* pedig *Lukács József*: *A pápa-választás jogtörténete és érvényes joga* doktori értekezést.

November. *Szegh Dezső*: *A Balkán nemzeti kérdés*. Az érdekes czikkből a történetet különösen az I. fejezet érdekelheti, mely a mai nemzetiségi viszonyok történeti kialakulását vázolja. Kiemelendők még a közölt statisztikai összeállítások, továbbá az egyházi viszonyok ismertetése. — *Karácsonyi János*: *»A csodálatos gyónás éve.«* Thúróczy krónikájában van elmondva, hogy a mikor Mircse és Dán vajdák küzdöttek Havasalföldön az uralomért, Mircse Zsigmond királyhoz fordult támogatásért, az Losonczy István bánt küldötte segítségére. A csata azonban elveszett, Losonczy maga is elesett. Két év múlva arra járó emberek a csatamezőn ép emberfejet láttak, a mely papot kért, a ki meggyóntassa, hogy azután nyugodtan meghallhasson. A csata és a gyónás közötti időt Karácsonyi két hónapra szorítja le s így az esetet lehetségesnek mondja. A csata idejét az ismert tények összevetésével 1392 júniusára teszi. Thúróczy forrása Ország-h nádor, a ki a dolgot valószínűleg a Temesközön lakó cseri barátoktól hallotta: a gyóntató úgylátszik ezek közül került ki. — *Lovas Elemér*: *Árpádházi boldog Margit születése és halála ideje*. Margit szerinte 1242 november közepe és 1243 január közepe közé eső időben született, de nem Klisszában. Bizonytalan, hogy hol, egyesek szerint Znióvárálján. Halálát Knauzzal szemben 1270 január 18-ra teszi. — *Sipos István* ismerteti *Louis Bertrand*: *Saint Augustin* című művét, a mely Szent Agoston élvezetes életrajzát adja.

Kelet Népe. Ez a *Das Junge Europa* alcímmel Berlinben német nyelven megjelenő tartalmas folyóirat gazdaságpolitikai közleményei mellett történelmi kérdésekben is igyekszik tájékoztatni hazánkról a külföldet. Az 1915. VI. számában *Halmay Elemér* szerkesztő a trónörökös meggyilkoltatásának évfordulóján czáfolgatja a boldogult politikai nézeteiről elterjedt balvéleményeket (*Erinnerung an den Thronfolger Erzherzog Franz Ferdinand*). — *Katharina Baronin von Pommer-Esche*: *Erinnerungen an Kaiserin Königin Elisabeth*. Hazánk és népünk iránt nagy szeretetet mutató emlékezései az északnémet főúri nőnek.

VII. sz. *Halász Imre*: *Zwei grosse Autodidakten*. Párhuzam Bismarck és id. Andrássy Gyula, a két nem czéh-, de vérbeli diplomata közt.

VIII. sz. *Halmay Elemér*: *Kolomann von Széll*. Rövid nekrológ. — *Thallóczy Lajos*: *Ein Jahrhundert: 1894—1914*. A Magyar Tört. Társulat nagynevű elnökének megnyitó beszéde a Társulat 1915. évi közgyűlésén (magyarul megjelent a *Századok* 1915. 3—4. számában.)

Komáromi Hírlap. 1915. 47. szám. *Baranyay József*. A nagymegyeri boszorkányok. 1701-ben Komáromban történt tanuvallosások Nagymegyer pallósjogáról és boszorkányégetéséről.

Levéltárosok Lapja. 1915. 1—2. sz. *Szabó Dénes*: *A Kismányai Miczky-család*. A nyitrai megyei eredetű család leszármazását, birtokait, nemességét és czímerét ismerteti. — *Romhányi János*: *Nemességigazolás Nyitra vármegyében 1754—55-ben*. Folytatása az igazolási jegyzőkönyvben foglalt családtörténeti adatok betürendes ismertetésének, mely a Kelemen-családtól a Kvassay-családig terjed. — *Kempelen Béla*: *A Váradi-Borbély család*. Rövid bevezetés után a család leszármazási tábláját közli. — *Szatmárnémeti szab. kir. város levéltára és levéltárosai*. A levéltári anyag nyilvántartására készült segédkönyvek felsorolása után ismerteti a régi városi levéltárosok szolgálati viszonyait és munkásságát. — *Alapi Gyula*:

Az 1754—55. évi országos nemesi összeírás. Az Illésy János kiadásában megjelent betűrendes névsornak komárommegyei részében előforduló hibás családnevek helyes szövegét közli. — Felsorolja a hazai levéltárakat érdeklő napi eseményeket s végül néhány folyóirat tartalmát ismerteti.

Magyar Figyelő. 1915. sz. *Bonkáló Sándor: A keleti szlávok.* A keleti szlávok két különálló nemzetiségének, az oroszoknak és rutének népnevelési és közművelődési viszonyait, a kievi és moszkvai fejedelemségek megalapítását s a moszkvai fejedelemséggel a moszkoviták uralomrajutásának történetét ismerteti. — *Huszár Imre: A hármasszövetség haldoklása.* Chlumecky Lipót báró e czímen megjelent munkájának ismertetése, mely Olaszország a monarchiával szemben tíz év óta tanúsított hűtlen magatartásának részleteit tárja fel.

18. *Réz Mihály: Bismarck és II. Vilmos külpolitikai ellentéte.* Bismarck és II. Vilmos világpolitikai törekvései között mélyreható különbségeket állapít meg: Bismarck politikáját mint csupán Európára szorítkozó védelmi politikát jellemzi, mely a gyarmat-politikában óvatosan kerülte az idegen érdekek sérelmét s a birodalom európai helyzetének megváltoztatását; II. Vilmos politikájában ezzel szemben terjeszkedő és hatalmi politikát lát, a mely az angol-német ellentét kiélesedését eredményezte. — *Csekey István: Magyar hódoló küldöttség kétszáz évvel ezelőtt a királynál.* Az 1722. július 2-iki hódoló küldöttség leírása, mely a pragmatica sanctio elfogadása alkalmából járt Bécsben.

19. *Hendel Ödön: Olasz imperializmus.* Az olasz imperialistikus politikát a túlnépesedéssel magyarázza, melynek ellenszerét az olasz államférfiak a gyarmatszerzésben keresték.

Magyar Könyvszemle. Július. — Deczember. — *Fraknoi Vilmos: Visegrádon 1367-ben írt codex a klosterneuburgi könyvtárban.* A szóban forgó kézirat egy Gergely pápának Jób könyvről írott munkáját tartalmazza s tulajdonosa Bredenscheid János, Nagy Lajos jogtanácsosa és követe volt. — *Eckhart Ferenc: A magyar kamarai levéltár szervezése a XVIII. században.* A magyar kamarai levéltárat III. Károly állította fel s első levéltárnoka 1738-ban Rajcsányi Ádám lett. A dolgozat részletesen közli Mária Terézia újításait s intézkedéseit a levéltár dolgában. — *Harsányi István: A Rákóczi-könyvtár és katalógusa.* Folytatólagos közlemény. — *Adattár.* Fraknoi Vilmos közli Corderius Boldizsár jezsuita kérvényét 1629-ből, hogy a budai Corvin-könyvtárban görög kéziratok után kutathasson. A *Szakirodalom* rovatában Gulyás Pál ismerteti Heltai Gáspár *Hálójá*-nak új kiadását, melyet Trócsányi Zoltán alaposan és gondosan rendezett sajtó alá. *Σ. Vogelstein Julie Von Französischer Buchmalerei* cz. könyvével foglalkozik, mely túlságos egyéni szempontból tárgyalja a francia könyvfestést. H. R. Fumagalli *L'arte della legature alla corte degli Estensi* cz. könyvét ismerteti, mely az Este-könyvtár történetét adja elő. — *Molnár Imre: Hajnóczy és a Pol.-Kírch. Manch Hermæon.* Az említett munkát Fáy tévesen tulajdonítja a kivégzett Hajnóczynak; szerzője valószínűleg Hajnóczy József kiskéri ev. lelkész.

Magyar Nyelv. XI. é. 10. füz. *Gombocz Zoltán: Arpád-kori török személyneveink* cz. cikksorozatot befejezván, tárgyalja az Ata (Áta, Atád, Ataj, Atány, Atos); Baj (Bajka, Baja, Bajon); Bátor; Inak; Üllő (Ilig; Jelech); Tárkány személy- és helyneveket. — *Réthei Prikkel Marián a Levente* szó eredetét magyarázza; egy-

szer közvetlenül törökből vettük át levent, egyszer pedig délszlávból leventá alakban. — *Jakubovich Emil*: *Régi magyar női nevek névtárát* fejezi be (Viracska—Zsuzsánna).

Magyar Nyelvőr. 44. évf. 9—10. sz. *Wertner Mór*: *Névmagyarázatok* czímen a Hecceser, Hetes; Hernád; Hogel; Konya; Köröspén; Ladány; Locsmánd; Mercubinus; Obér; Obulgán oklevélbeli neveket fejtegeti. — *Lakatos Juszti*n az oroszdulás helyén keletkező új helynevekről értekezik. — *Parászka Gábor* idegen helyneveket magyar földön s magyar neveket idegenben sorol föl.

Magyar Paedagógia. 1915. november. *Ellend József*: *A sárospataki főiskola és az Entwurf*. I. közl. Haynau 1850. február 10-én kiadott rendeletével a hazai protestáns egyháznak, valamint a gondozása és felügyelete alatt álló protestáns intézeteknek autonómiáját felfüggesztette. Néminemű előzetes puhatolódzások után a vallás- és közoktatásügyi minister még ez évben felszólítja a főiskolát, hogy a mennyiben a gymnasiumot továbbra is nyilvános tanintézetnek óhajtja tekinteni: az 1851/2. tanévre az Entwurf rendelkezései szerint való oktatást teljesen készítse elő, mert ettől tétetik függővé az iskola nyilvános jellege s a kiadott bizonyítványok állam-érvényessége. A minister ismételt leirataira a főiskola rektora azt válaszolja, hogy az Entwurf kívánta reform megvalósítása nem egyedül a főiskola helybeli igazgatóságától és tanári karától függ, hanem az összes hazai protestánsok egyetemének, mint a protestáns tanintézetek tulajdonosának törvényes módon és formában hozott határozatától. Épen ezért adassék mód, hogy egyházkerületi közgyűlés legyen tartható. A főiskola tanári kara idő közben elkészítette részletesen megokolt véleményét az Entwurfról nézve. A négy magyarországi egyházkerület is tartott ez ügyben tanácskozmányokat, de érdemleges eredményt nem tudott elérni, ezért végre is a sárospataki főiskola kijelentette, hogy gymnasiumát minden tekintetben az Entwurf követelményei szerint reorganizálja. — I. s.: *Szelényi János*: *Genersich János* című művét ismerteti.

Deczember. *Ellend József*: *A sárospataki főiskola és az Entwurf*. Hiába ígérte a sárospataki tanári testület, hogy mindenben az Entwurf szerint fog eljárni a minister kicsinyes s erőltetett okokból az iskola nyilvánossági jogát nem engedélyezte. A felebbezésnek sem lett jobb eredménye. A minister 1856 május havában kedvezőtlen döntést hozott, a minnek tulajdonképeni oka egyedül politikai. Az iskolának s derék tantestületének még sok kellemetlen hajszán kellett átesnie, a miben különösen Tomasek Pál iskolaügyi tanácsos tett ki magáért, de végre is az 1860. májusi királyi rendelet alapján ismét visszanyerte teljes autonómiáját s folytathatta becsületes működését.

Nyugat. 22. sz. *Feleky Géza*: *Új könyv a Biedermeyerről*. Rövid ismertetés Csizik Gyula könyvéről. — 23. sz. *Feleky Géza*: *India és a világháború*. Nagyobb munka egyik fejezete, mely Oroszország ázsiai hódításaival foglalkozik Jermák óta. Anglia természetes érdeke Oroszországot arra hajtani, hogy a Földközi tenger felé kereszen érvényesülést.

Pester Lloyd. 1915. 340. szám. *Marczali Henrik*: *Wahrheit und Dichtung in der Botonsage*. Akadémiában tartott felolvasását közli. Történeti mondával van dolgunk. Történeti, mert való események képezik alapját; monda, mert a nép fantasiája kedves hősei-nek szavait és tetteit kedve szerint kiszínezi. Individualisálás egye-

sítve van symbolismussal. Az arany kapura mért csapás symbolum; csak Botond neve individualis.

Pressburger Zeitung. 1915. 357. reg. szám. *Kumlik Emil: Die Grafen von Pozsony.* Azon alkalomból, hogy a király gróf Pálffy Gyula, volt pozsonyi főispánnak a »pozsonyi gróf« czímet adományozta, szerző ezen méltóság eredetét és jogait ismerteti.

Protestáns Szemle. 1915. 9—10. füzet. *Zsilinszky Mihály: »Tisza Kálmán emlékezete.«* A Magyar Prot. Irodalmi Társaság ez évi októberi közgyűlésen tartott megnyitó beszéd Tisza Kálmán nagyjelentőségű egyházi érdemeit és küzdelmeit méltatja. — *Nagy Béla: »Bismarck kereszténysége.«* A befejező közlemény Bismarcknak az egyházakkal szemben tanúsított magatartását ismerteti részletességgel. — *Thury Ede: »Batizi Andrásról és a szántói iskoláról.«* Batizinak Melancthonhoz írott, a müncheni udvari és államkönyvtárban megtalált és kivonatban közölt levelét mutatja be, mely a hazai reformációra is jellemző adatokat szolgáltat.

Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt. 1915. 12773—74. szám. *Morascher Ottó: Eine Kriegsanleihe im Jahre 1703.* A Rákóczi-mozgalmak elnyomásával I. Lipót Rabutin tábornokot bízta meg. Minthogy a kormánynak annyi pénze sem volt, hogy a katonák zsoldjait kifizethesse, az országra 100.000 rajnai forintnyi hadikölcsönt írt ki, azaz Rabutin ennyit követelt. A gubernium dolga volt a pénz beszerzése. Az összeg a három rendi nemzetre volt felosztva, s így a szászokra 30.000 r. forint esett. A czikk felsorolja azok neveit, a kiktől leginkább remélte a gubernium a kölcsön aláírását. A nevek mellett van a megszabott összeg. — 12777. szám. *(J.) Unser Theater vor 87 Jahren.* Adatok a nagyszombati szász színház 1828. évbéli működéséről. Az adatok a »Hermannstädter Zeitung« 1828. évfolyamának »Notizen« című időhöz nem kötött mellékletéből vannak merítve. — 12792. szám. *(J.) Aus vergelteten Theaterpapieren.* Az előbb említett »Notizen über die dramatischen Leistungen der Hermannstädter Bühnengesellschaft im J. 1828.« cz. lapból közli Raimund a paraszt mint milliomos darabjáról szóló ismertetést.

Telegraful roman. 1915. *Popa János: Un capitol din monografia Sălăștei.* Az 1914-es háborús év történetét írja meg Szelistye szebenmegyei községben a mozgósítás óta.

Történeti Szemle. 1915. IV. füzet. *Erdélyi László: »Arpád-kori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései.«* (V.) Ezuttal a következő kérdések kerülnek megvitatásra: 8. Mit jelent a miles? 9. Mi a civis és civilis? 10. Inek-e vagy örök? Szent László III. törvényének 2. cikkét tárgyalja Tagányiétól eltérő megvilágításban. 11. Volt-e bérlőosztály Magyarországon a XI. században? — *Thallóczy Lajos: »Bosznia mint Mátyás király foglalmánya.«* című cikkében (a mely mutatóvány szerzőnek »A jajczai bántság története« cz. azóta megjelent nagyobb munkájából) adja tulajdonképen Boszniának történetét Zvorniknak Mátyás részéről történt, sikertelen kimenetelű 1464-iki ostromától kezdve körülbelül Mátyás haláláig, illetve Corvin János fellépéséig. Thallóczy munkáját különben folyóiratunk bővebben fogja ismertetni. — *Wertheimer Ede: »Új adatok a magyar ó-conservatívok történetéhez«* cím alatt a magyar ó-conservatívok, nevezetesen gróf Dessewffy Emil állásfoglalását és működését világítja meg a szabadságharcz korában Dessewffynek néhány, fia, gróf Dessewffy Aurél birtokában lévő emlékirata alapján. Ezek közül kettőt, melyek egyike levélformában gróf Széchen Antalhoz, a másik — a mely úgy látszik, nem végleges szerkesztés-

ben maradt fenn — herczeg Windisch-Grätzhez van intézve, közöl is. Mind a kettő 1849 januárjáról van keltezve. — A kisebb közlemények során Márki Sándor: *Chartresi Fulcher* történetírói működését méltatja, mint a kinck »Historia Hierosolymitana« cz. krónikája az első keresztes hadjárat s a jeruzsálemi királyság első korára vonatkozólag elsőrangú kútfő. Melegen méltatja a krónikának 1913-iki Hagenmeyer-féle kiadását. — *Weber Arthur: Kuruczgúnyoló német költemény* közöl 1705-ből. Az elég terjedelmes vers Sopronban keletkezett akkor, midőn Vak Bottyán a várost 1705-ben ostromolta. A kézirat a Nemzeti Múzeum kéziratárában van. — Az »Irodalom« rovatban Hóman Bálint ismerteti Eckhardt Franz: *Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter*; Patek Ferencz Friedrich Beathgen: *Die Regenschaft Papst Innozenz III. im Königreich Sizilien*; Balanyi György Zanoni: *Gli Umiliati nei loro rapporti con l'eresia etc. nei secoli XIIe XIII.* és Pierron: *Die katholischen Armen*; végül Horváth Jenő ismerteti a *The Cambridge Modern History*-t. — A folyóiratok és könyvek rovata után Auner Mihályemlékezik meg a hirtelen elhunyt Lamprecht Károlyról, melegen, de nem elfogultan méltatva tudományos jelentőségét.

Új Nemzedék. 1915. 27. sz. Szittyá Emil: *Az orosz forradalmárok és a háború.* Az orosz szocialisták fanatikus forradalmárok voltak az 1905. évi forradalomig, ettől kezdve a terrorista irány mindinkább háttérbe szorult a parlamentáris és szakszervezeti elől; az addigi aszkétaság helyett a vezetők nekivetették magukat az élet örömeinek, melyeket hamar meguntva, tömegesen követtek el öngyilkosságot. A mostani világháború felrázta őket az életuntagságból, de régi forradalmi alapjukra vissza nem vezette: »Oroszországban a munkásmozgalom haldoklófélben van, s olyanok lelkesednek ma a háborúért, a kik ezelőtt életüket is szívesen feláldozták volna a forradalomért, s a mai orosz uralmi rendszer megbuktatására. — 29. sz. Védy Felicián: *A Loretto-csata*; május 8—9-én volt a német nyugoti front áttörését célzó rendkívül véres francia-angol támadás. — Szittyá Emil: *A francia munkásmozgalom szélsőségei.* Ugyanaz a kép, a mi Oroszországban: a szélső munkáspártok is forradalmi hangulat helyett a háború folytatását kívánják, akkora a németgyűlölet még az anarchistáknál is. — Móricz Pál: *Eszterházy Pál.* Emlékezések a hősi halált halt főúr debreczeni katonáskodására. — 34. sz. Szittyá Emil: *A holland munkásmozgalom és a háború.* A holland munkáspártok is sürgették a Németország elleni háborút, ma is ententpártiak, de az anarchisták vezérének, az antimilitarista Nievenhuisnak tekintélye megakadályoz minden zavargást. — Lendvay István: *A »harmadik« Franciaország.* A francia közélet legutóbbi 10 évét vázolja; a »harmadik Franciaország« a dolgozó békés francia társadalom, mely a fekete bourbonisták és a vörös radikális demagógoktól nem tudott érvényesülni, melyet alkalmi urai, alelküismeretlen, megvásárolt sajtó és az érdeklparlament belesodort a mostani nagy pusztulásba. Pedig éppen az utóbbi tíz év alatt kezdett már egy komoly, tiszta, regenerált francia ifjú társadalom kialakulni az új-katholicismus jelszavával, mely egyformán küzdött a decadentia és clericalismus ellen, de nem volt elég erős arra, hogy az ország nyakán ülő »közkereseti társaságot« háborús üzelmeiben megakadályozza. — 37. sz. Szittyá Emil: *A belga munkásmozgalom és a háború.* Belgium egész politikai élete a vallonok és flamandok közti harczból állt. Az előbbieket liberálisok és francziábbak a francziáknál, az utóbbiak conservatívok. A szociáldemokratia inkább gazdasági irányzat, mint

politikai. A socialdemokrata szövetkezetek tagjai egyúttal a párt tagjai is, a nélkül, hogy pártfegyelem volna, a politikában sokszor a conservativokat is támogatják. A háború kitörésekor a legnagyobb németellenes terrort a socialdemokrata párt és sajtója fejtette ki, s a német uralommal megbarátkozó flamandokkal szemben ma is ez izgat legjobban még a németektől bevezetett üdvös népjóléti intézményekkel szemben is.

Uránia. Deczember. — *Vargha Zoltán: A Hohenzollern-család.* A Hohenzollern-család ötszáz éve uralkodó, VI. Frigyes nürnbergi várgróf akkor lett brandenburgi választó. A család rövid történetét mondja el napjainkig. I. Frigyes Vilmos porosz királyról részletesebben. — *Fodor Ferencz: A Balkán természeti viszonyai és államalakulásai.* A Balkán állandóan nyugtalan viszonyait némileg magyarázzák a félsziget földrajzi viszonyai, főleg Európa és Ázsia közé esése. — *Molnár Elek: A háború lelki fegyverei.* Az ellenség lelki megrémítése is fontos tényezője a háborúnak, a mire példát egyaránt ad a régi történelem s a most folyó világháború. — *Žsoldos Benő: Szobieszki János szíve.* A törökverő lengyel király szívét a varsói Megdicsőülés templomában őrzik. Rövid megemlékezés Szobieszki pályájáról.

Vasárnapi Ujság. 47. sz. *Árokharcz Julius Caesar korában.* A Caesar és Pompeius közti háború is mutat föl árokharczot, mely a Dyrrachium melletti Apsus folyó partján folyt le s Pompeius időleges győzelmével végződött. — *A háború napjai.* Folytatólagos rovat. — 48. sz. *A pharsalusi csata.* A Caesar és Pompeius között vívott döntő csata részletes leírása. — *A háború napjai.* Folytatólagos rovat. — 49—51. sz. *A háború napjai.* Folytatólagos rovat.

Zalai Közlöny. 1915. 97. sz. *A magyarság legrégibb harczai az oroszokkal.* Álmosnak kiewi ostromától II. Géza halicsi hadjáratáig viselt háborúk rövid elbeszélése. — 99. szám. *L. J.: A régi időkből — a mai időkre illik.* Gr. Zichy Ferencz veszprémi főispánnak Pordán Sámuelhez intézett s 1800. márc. 10-én kelt levelét közli, melyben a megyét felszólítja, hogy a katonaságot rozszzsal, zabbal és hópénzzel lássa el.

Tárcza.

Küküllei munkájának kritikájához.

A Századok mult évi folyamának 515—534 ik lapjain R. Kiss Istvánnak fönti címmel értékes rövid tanulmánya jelent meg, mely Küküllei krónikája keletkezési idejével és módjával foglalkozva, erősen kemény kifejezésekkel bírálgatja az én 1906-ban készült fordításomat és az ahhoz írt bevezető sorok egyik-másik részét. Nem szándékozom a kíméletlen személyeskedésben Kiss István példáját követni, de viszont attól sem zárkozhatom el, hogy az ő támadásait felelet nélkül hagyjam és hogy az általa felvetett kérdéseknek a magam véleménye szerint való megfejtését a tudomány érdekében meg ne kísértsem.

Kiss István főként a krónika fordítását kifogásolja s abból kiindulva állítja föl messzemenő következtetéseit. Sajnos a fordításbeli véleményeltérések tárgyalásától, a rendelkezésemre álló térszűke miatt, a szerkesztőség kívánságára el kellett állnom. Ezért csak arra hivatkozom, hogy igaz, beismerem, az általa hivatkozott egyik-másik helyen nem a legkifogástalanabbul adtam vissza a latin szöveget, de célom főképen a minél magyarosabb, jól érthető fordítás volt. Küküllei mondatai pedig még az eredetiben is rendkívül nehézkesek, bonyolódottak, azokat csak »szabadon« lehetett visszaadni, ha az említettem czélt nem akartam eltéveszteni. Azután meg én bizony igazán nem gondoltam arra, hogy jöjjön valaki és nem az eredeti latin szöveget, hanem annak fordítását vegye alapúl »kritikai szempontból«, mint azt Kiss István tette. Egyébiránt nagyon örvendének, ha ő nemcsak annak a kifogásolt néhány kifejezésnek, hanem a hozzájuk tartozó mondatoknak is az enyémnél sikerültebb fordítását nyújtaná. De — szerény véleményem szerint — kár volna a fáradságért, mert rajta kívül senki se fogja a magyar szöveget tanulmányozni, mikor tanulmányt írni és senki sem fogja a latint olvasni, mikor a krónikát csak olvasni akarja.

Küküllei 25-ik fejezetének befejező sorai különösen azok, melyekből Kiss következtetéseinek egy része kiindúl, sőt így ír e sorokban foglaltakról: »Ebből világos, hogy a leírt decennium elején még nem állott az udvar szolgálatában...« (519. l.)

Túlságos éleslátással sem lehet pedig onnan effélét kihámozni. Kissé tovább azt állítja, hogy Küküllei »egész határozottan« mondja, »hogy nem a saját tapasztalatait írja le.« Quia aliqua per me ipsum didici...» így szól a szöveg. Pedig didici tudtommal azt is jelenti, hogy tapasztaltam.

De szerintem egészen mást is következtethetünk a »Hoc non... enarrare« mondatból. És pedig azt, hogy Küküllei e sorokat nem az első 25 fejezet megírása után közvetlenül írta, hanem később függesztette az utolsó fejezet végére. Egy-két év múlva, vagy meglehet akkor, mikor újból olyan körülmények közé jutott, hogy régen félretett, majdnem elfelejtett munkáját folytatni készült. Mert különben, ha mindjárt az első rész megírása után, a mikor még az oklevelek összegyűjtésének, azok lemásolásának fáradságos munkája eleven benyomásai nála el nem oszlottak s talán a kutatásaiban előkerült, művében feldolgozott s részben lemásolt oklevelek is ott állanak előtte asztalán szétszórva — fogalmazta volna e sorokat, nehezen lehet elképzelni, hogy az a Küküllei, ki művében minduntalan szinte dicsekvően hivatkozik az oklevelekre, a »per me ipsum didici« helyett vagy ahhoz hozzáírva elmulasztotta volna megemlíteni, hogy azokból is sokat megtudott.

A mi pedig a fejezet legutolsó mondatát illeti: Caetera scribenda vel narranda, illis relinquo, qui plura sciunt, quam hic scripta sunt, de gestis eius, tam prosperis, quam adversis, scribere vel tractare« nem kell hogy föltétlenül azt jelentse, mintha le akarna tenni művének folytatásáról. Jelentheti ez azt is: megelégettem már ezt a fáradságos módszert, bele is fáradtam abba, hogy évről-évre haladva minden eseményt részletesen leírjak, ezután e helyett a hosszadalmas és lassú dolgozás helyett inkább csak nagy vonásokban, úgy a hogy emlékezem, egyre-másra fogom művemet folytatni »cum sufficiat rerum gestarum seriem enarrare.« Hadd csinálja tovább más, én már úgyis öreg vagyok, ezzel is megelégszem. És hozzákezd Küküllei műve második részének megírásához, siet azt befejezni s nem csinál olyan nagy lelkiismereti kérdést belőle, hogy itt-ott igen gyorsan végez egyik másik dologgal, csak dolgozik tovább, hogy műve mégis félbe ne maradjon.

De térjünk vissza Kiss István kritikájára. Alább (519. l. jegyz.) azt írja: »Dékáni feltételezi, hogy már 1343-ban *mint literatus* Olaszországba kísért Erzsébetet« (t. i. Küküllei) stb. Én nem feltételeztem ezt, mert dolgozatomban szólván arról, hogy miként lehet megmagyarázni a IV-ik és II. fejezetben elbeszélteknek fordított időrendjét, megemlítem, hogy Erzsébetet valószínűleg ő is elkísért olaszországi útjára: »Útjában a fé-

nyes kíséret között maga a későbbi Küküllei főesperes is ott volt *mint apród*» . . . (39. l.) S azt, hogy mint literatus nem kísérhette a királynét (»ez lehetetlen«) épen ő czáfolja meg, mert pár sorral alább idézi az oklevelet és ebből következtetve kimondja: »ő olyan udvari literatus volt, ki állandóan kísérte a királyt.« Azt is mondja Kiss, hogy »nem is lehet kiolvasni ez oklevélből, hogy *régen* szolgálna.« Én *épen abból* következtettem, hogy Küküllei 1349-ben, mikor az oklevelet kiadták, már nem lehetett új szolgál. (V. ö. i. m. 21. l.)

Egyáltalában nagyon nagyra, sőt túlbecsüli bizonyító érveit. Főntebb tárgyalt soraiban azt írja, hogy már az előbbi jegyzetből is kitűnik, hogy Küküllei nem kísérhette a királynét Olaszországba. A hivatkozott jegyzet azonban (518. l. 2. jegyz.) épen nem tűnteti ki ezt a lehetetlenséget. Itt következőket írja: »Az az érdekes, hogy ő (én) Küküllei félreértése alapján hosszú időközt tételez fel az események és Küküllei értesülései között, másutt meg közvetlen értesülést (»magam tudtam«) tételez fel.« Én ebben semmi »érdekest« nem találok. Vagy nem választotta el Kükülleit hosszú idő a leírt eseményektől, ha azokat a saját maga által tapasztalt és átélt eseményeket később írta le és kivált, ha a hosszú időközt, a praepedientibus intervallis temporumot a befejező sorok írása idejére értette? És miért ne állhatott volna *ezért* (mert ezt is furcsálja) Küküllei udvari szolgálatban, miért ne kísérhette volna el Erzsébetet és miért ne fejezhette volna be 1352-ben a mű első részét? E sok miért azértja épen olyan könnyen megérthető, mint a mily nehezen Kiss István most tárgyalt veszedelmes jegyzetének önmagával vitatkozó utolsó mondata.

A krónika keletkezési idejére nézve Kiss István arra a következtetésre jut, hogy annak első része (az 1—25-ik fejezet) »1363-ban nemcsak készen volt, de közre is bocsáttatott«. Ezt az állítást arra alapítja, hogy Küküllei a 3-ik fejezetben azt mondja a pártütő Sándor vajdáról, hogy »Et ab illo tempore (1344) fidelitatem conservavit«, pedig már 1365-ben újból baj van vele, illetőleg fiával Lászlóval. Az idevonatkozó oklevél ugyanis az apára utalva hirdet felkelést a fiú ellen. Sándor azonban 1364-ben már meghalt, Kükülleinek erről tudnia kellett, tehát 1364 előtt kellett írnia fönti sorait. Eddig rendben is van a dolog, de azt, hogy épen 1363-ban írta, már sokkal merészebb következtetésekkel dönti el.

Abból indul ki, hogy »van is adatunk«, mely szerint Küküllei 1364-ben bemutatta a királynak munkáját. Ebben az »adatban« ugyan efféléről szó sincs, hanem csak épen arról, hogy Lajos király ez évben Pozsonyban megerősít egy 1360-ban kelt rokoni

adománylevelet és a szóbanforgó adományozást mint királyi új donatiót a Küküllei János és testvérei számára biztosítja. Az igaz, hogy az okmány hosszadalmasan szól Küküllei érdemeiről, az életrajz megírásáról vagy épen bemutatásáról azonban nem emlékezik meg. Ilyen gyöngé alapon épen oly módon bele-magyarázhatunk valami benne nem lévő dolgot abba az 1349-iki oklevélbe is, mely Tótselymes adományozásával kapcsolatban szintén emleget »változtatlan hűséget« és egyéb érdemeket Kükülleinél, az akkori literatusnál. Az sem bizonyít semmit, hogy Küküllei épen 1364-ben eszközli ki a királynál az adományozást.

De ha már mindenáron az előbeszéből akarjuk megfejtetni, hogy mikor írta Küküllei művének első részét, akkor mindenesetre inkább azt mondhatjuk, hogy *1363-ban nem írta azt, hanem előbb*. A vitás mondat a következő: ... ego Johannes, *nunc* archidiaconus de Kikullew, in ecclesia Transsilvana, vicarius Strigoniensis in spiritualibus generalis, *tunc* licet indignus, suorum secretorum notarius... Kiss véleménye, hogy a *tunc* arra az időre vonatkozik, mikor az első részt írta. Ez azonban nehezen magyarázható így és csak az teheti, a ki már valamely igaznak hitt tételhez ragaszkodik és azt bizonyítandó, annak lelki beállításából néz minden adatot. A *tunc* itt inkább azt jelentheti, hogy Küküllei a király életében s egyáltalában a mű írásának idején viselte az indignus notariusságot, szembe van állítva az előző megírásának idejével az elmúlt idő, mikor még jegyzője volt az elhúnytak.

Küküllei notariusságáról az egy előszón kívül semminemű közvetlen bizonyítékunk nincs. Sem azt nem tudjuk, hogy mikor lett azzá, sem azt, hogy meddig viselte e tisztelet. 1355-ben az esztergomi érsek jegyzője lett, ez jelenthette egyúttal a királyi jegyzőséget is. Kiss mégis 1364-ig szerepelteti mint ilyent, de csak valószínűségekre alapítja állítását. Abból pl., hogy 1364-ben sub cancellaria nostra maiori teljesített szolgálatai említettnek és hogy már capellanus noster a címe, azt következteti, hogy 1364-ig volt jegyző. De én most is fönn tartom azt a »naív hitemet«, hogy mint érseki helynök nem maradhatott meg királyi jegyzőnek. Hiszen az esztergomi érsek egyúttal a nagy kancellária feje volt; alája voltak rendelve a királyi jegyzők és Küküllei már 1359-ben érseki helyettes, tehát nem lehetett önmagának főnöke. Ezt még azzal sem lehet valószínűvé tenni, a mit Kiss István szintén mint bizonyítékot hoz fel, hogy »a következő esztendőben vásárolt házat Visegrádon«. (529. l.) Küküllei notariussága idejét én a mondottak alapján 1355 és 1359 közé, nem tíz, hanem négy évre tudom tenni. Így aztán még ha a »tunc licet... notarius« szavakat a mű első részének idejére

vonatkoztatjuk is, akkor sem lehet megállapítanunk a »ki-bocsátás« évéül az 1363-ikit, mert Küküllei már 1359-ben nem volt notarius, 1364-ben pedig szintén nem volt az, mert specialis capellanus volt. Különben maga Kiss István is érzi, hogy bizonyítékai nem valami erős alapon állanak, mert azok után így ír: »azt is illő föltételezni, hogy nem maradt ránk mindenik oklevél.« (524. l.)

Ennyi és ily erőszakos véleménybebeszélés után mégis ő az, a ki »önkényesnek« mondja azt a föltevésemet, hogy a krónika első része 1352 előtt kelt. Pedig erre nézve is kifejtettem Küküllei művéhez írt bevezető soraimban okaimat. (59. l.)

Tovább (527. l.) arról is ír, hogy »a Budai Krónikának Nagy Lajos korabeli közvetlen őseit Küküllei János állította össze.« Ez az eszme az én tollamból is kifejezést nyert, mikor a Bécsi Képes Krónikáról szólva a *Budai Minorita Krónikáról* megemlékeztem. (Erdélyi Múzeum 1915. évf. 57—58. l.) »Minoriták írták e krónikát évtizedeken keresztül és könnyen felmerülhet a gondolatunk, hogy vajjon Küküllei Jánosnak Nagy Lajosról szóló történeti műve nem ennek a szerkesztésnek a folytatása. Akkor 1382-ig tartott.« De minthogy Küküllei világi pap volt, a Budai Minorita Krónikát pedig szerzetesek írták, elejtettem gyanításomat és inkább azt tartom valószínűnek, hogy a Dubniczai Krónikában fönntartott és épen a Küküllei műve 4-ik fejezete után betoldott, János minoritának tulajdonított 19 fejezetnyi töredék lehetett ennek a krónikának 1342-ön túli folytatása. Hogy ez a folytatás létezett, azt Wadding művéből (Supplementum P. Antonii Melissani de Macro, Annales minorum VIII. 20.) tudjuk, ki említi, hogy Nagy Lajos életrajzát a budai minorita-klostromban őrizték.

A mi végül Turóczynak Kiss által idézett szavait illeti, hogy ő két krónikát ismer, egyet Károly és egyet Nagy Lajos idejéből, itt sem tudok vele egyetérteni, mikor az elsőben a Bécsi Képes Krónikát, a másodikban a Budai Krónikát látja. Épen ellenkezőleg áll a dolog. A Bécsi Képes Krónika ugyanis (Szabó Károly fordításában) így kezdődik: »Urunk születésének ezerháromszázötvennyolczadik esztendejében, ugyancsak Urunk mennybe menetele után való héten kedden, kezdetett ez a krónika a magyarok régi és legújabb tetteikről...« Tehát 1358-ban, május 11-én kezdtek írni és pár esztendő alatt el is készülhetett. Minthogy semmi okunk sincs e sorok hitelében kételkedni, el kell azokat fogadnunk, úgy a mint vannak. Az sem valószínű, hogy ez az időjelzés az eredeti kéziratban is így nem lett volna és nem szószerint került volna a ránk maradt, képekkel díszített codexbe. A Bécsi Képes Krónika volt tehát a Turóczy által

említett egyik krónika, mely Nagy Lajos idejéből való. Említett tanulmányomban (41. l.) azt is kifejtettem, hogy e codex valószínűleg Franciaországban keresztül a szerb despota birtokába, onnan 1439-ben újra vissza Magyarországra s ismeretlen módon a bécsi császári udvari könyvtárba került. A másik krónika, melyről Turóczy úgy emlékezik meg, mint Károly Róbert király idejében ismeretes történeti munkáról, nem lehetett más, mint a Budai Krónikának őse, a már fentebb említett Minorita Krónika.

Dr. Dékány Kálmán.

Hivatalos értesítő.

A Magyar Történelmi Társulat 1915. december hó 2-án d. u. 5 órakor tartott ig. vál. ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak: dr. Csánki Dezső ügyvezető alelnök elnöklete alatt: dr. Fejérfarkas László alelnök, dr. Áldásy Antal, dr. Angyal Dávid, dr. Boncz Ödön, dr. Császár Elemér, dr. Dóry Ferencz, Fest Aladár, dr. Gárdonyi Albert, dr. Gombos Albin, dr. Hóman Bálint, dr. Illés József, dr. Iványi Béla, dr. Lukcsics József, dr. Madzsar Imre, dr. Reiszig Ede, Soós Elemér, Tagányi Károly vál. tagok, dr. Batkó Béla ügyész és dr. Domanovszky Sándor mint jegyző.

Dr. Csánki Dezső elnök az ülést megnyitva, a jegyzőkönyv hitelesítésére Fest Aladár és Tagányi Károly vál. tagokat kéri fel.

55 Alapító tagokul ajánlatnak: dr. Cristea Miron g. kel. püspök, Karánsebes (aj.: Gagyai Jenő); dr. Csiktusnádi Betegh Miklós főispán, Torda; dr. Csánki Dezső mint. tanácsos, orsz. főlevéltárnok, Budapest; dr. Domanovszky Sándor egyet. tanár, Budapest; Horánszky Lajos bankigazgató, Budapest; Magyar Bank és Kereskedelmi Részvény-Társaság; özv. Pulszky Ágostné, Budapest; br. Rubido-Zichy Iván követs. tanácsos, Konstantinápoly (mind a hetet ajánlja dr. Thallóczy Lajos elnök); Gagyai Jenő orsz. lt. fogalmazó, Budapest (aj.: dr. Csánki Dezső alelnök); Tóth László bölcsészethallgató, Tápiószéle (aj.: dr. Domanovszky Sándor). — Évdíjas rendes tagokul ajánlatnak 1915-től: gróf Eszterházy Sándor, Marczaltó (aj.: Pálóczi Edgár); ifj. Feigl Dénes bölcsészethallgató Budapest; Soós József bölcsészethallgató, Budapest (mindkettőt aj.: Csaba Jenő); 1916-tól: Herrmann Róza fels. leányisk. igazgató, Budapest (aj.: Gagyai Jenő); Lukcsics Pál bölcsészethallgató, Budapest, (aj.: dr. Domanovszky Sándor). — Megválasztatnak.

56. Dr. Panian Ernő bemutatja *dr. Sisic Nándor* r. tag értekezését »A Nándorfehérvár név jelentéséről«.

57. Jegyző előterjeszti az okt. hó 1-től decz. hó 1-ig terjedő időről szóló pénztári kimutatást. E szerint összes bevétel a postatakarékpénztárban: 13.299 K 59 fill.; összes kiadás a postatakarékpénztárban 1341 K 57 fill.; pénzmaradvány a postatakarékpénztárban nov. 30-ikán 11.958 K 2 fill.; folyószámlai tiszta követelésünk a P. H. E. T. E.-ben 15.638 K 96 fill. Összesen rendelkezésünkre állott nov. 30-ikán: 27.596 K 98 fill. Ebből azonban 1753 K 38 fill. alapítvány tőkésítendő és 2155 K 53 fill. a Zichy-Okmánytár XI. kötetének költségeire fordítandó. — Tudomásul szolgál.

58. Elnök jelenti, hogy a választmány meghatalmazása alapján az elnökség a harmadik hadikölcsönre 7300 K névértékű zárolt kötvényt jegyzett, ezzel a Társulat összes hadikölcsönjegyzése 20.300 K-ra rúg. — Helyeslőleg tudomásul szolgál.

59. Az ügyrend 6. pontja értelmében következő a számvizsgáló-bizottság kiküldése, — az igazgató választmány ismét dr. Illés József és dr. Reiszig Ede vál. tagokat választja meg a bizottság tagjaiul.

60. Jegyző az ügyrend 6. pontja értelmében a következő évi vál. ülések idejének meghatározására tesz előterjesztést. — Az igazgató választmány úgy határoz, hogy az 1916. évi ig. vál. ülések jan. 13., febr. 17., ápr. 13., máj. 18., okt. 12., és decz. 7. napján tartassanak.

61. Jegyző bejelenti, hogy dr. Szabó Dezső a Thaly-alapítványból hirdetett munka első kötetével elkészült. Kéri, hogy az ig. vál. az alapítvány ügyrendje értelmében határozza meg a bírálók tiszteletdíját és küldje ki a háromtagú bírálóbizottságot. — Az igazgató vál. a bírálók tiszteletdíját egyenkint 30 K-ban, az előadót 50 K-ban állapítja meg; a jelen kötet megbírlására dr. Csánki Dezső alelnököt, dr. Angyal Dávid és dr. Ortway Tivadar vál. tagokat küldi ki.

62. Döry Ferencz v. tag bemutatja a *Zichy-Ohmánytár* sajtó alól kikerült XI. kötetét, megismertetve az ig. választmányt azokkal a nehézségekkel, a melyek e kötet megjelenését hátráltatták és azokkal a lépésekkel, a melyeket a codex szerkesztő-bizottsága a jövőre nézve tett. — Helyeslőleg örvendetes tudomásul szolgál. Egyben az ig. vál. dr. Döry Ferencz vál. tag indítványára köszönetet szavaz a Zichy-család jelenlegi seniorának: gr. Zichy Nepomuk Jánosnak a család áldozatkészségeért és Kammerer Ernőnek a codex szerkesztése körül sok éven át kifejtett önzetlen munkásságáért, dr. Csánki Dezső alelnök indítványára pedig dr. Döry Ferencz v. tagnak, a jelenlegi szerkesztőnek, buzgó és önzetlen fáradozásáért.

63. Jegyző jelenti, hogy a Magyar Történeti Eletrajzok ez évi kötete: *Dévay Pál altábornagy élete* Fest Aladár v. tagtól szintén elkészült és a napokban már szétküldésre kerül. — Örvendetes tudomásul szolgál.

64. Jegyző az elnökség nevében indítványozza, hogy a Társulat 50 éves fennállását egyebek közt a *Századok* név- és tárgymutatójának elkészítésével is ünnepelje, s e végből előkészítő-bizottságot küldjön ki. — Az ig. vál. az indítványt elfogadja és az előkészítő-bizottság tagjaiul a Társulat elnökeit, a Társulat folyóiratának szerkesztőjét, Gagyi Jenő titkárhelyettesét, továbbá dr. Áldásy Antal, dr. Döry Ferencz, dr. Gombos F. Albin és dr. Hóman Bálint ig. vál. tagokat küldi ki.

65. Jegyző előterjeszti azt a gyűjtési felhívást, a melyet az Eperjesi Lapok szerkesztősége küldött be Eperjesen nyugvó hőseink sírjának méltó megjelölésére. — Az ig. vál. úgy határoz, hogy a Társulat, min erkölcsi testület régi szokásaihoz híven gyűjtésben nem vesz részt.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt, mint fent

Dr. Csánki Dezső, ügyv. alelnök. Dr. Domanovszky Sándor, jegyző.

Hitelesítjük: *Tagányi Károly, Fest Aladár.*

1915. december havában fizettek:

a) alapítványt:

Dr. Csávszky István 200 K

b) tagdíjat:

1910-re: Dr. Jakubovich Emil (5 kor.). Összesen 5 kor.

1911-re: Dr. Jakubovich Emil (10 kor.). Összesen 10 kor.

1912-re: Dr. Jakubovich Emil (5 kor.), Wodráska Venczel (5 kor.). Összesen 10 kor.

1914-re: Dabrowski János (10 kor.). Összesen 10 kor.

1915-re: Bakódi Antal, Brassói r. k. főgymn., Demjén László, dr. Dénes Miklós (5 kor.), Farkas Gyula, n. Felméry Lajos, dr. Gellért Árpád (5 kor.), dr. Györffy István, dr. Iványi Béla, Jankó László, Kőrösi János, Miskolczi ref. főgymn., Nagy Béla, dr. Pasteiner Gyula (10'10 kor.), Révay Mátyás (5 kor.), Sárospataki ref. főiskola, Somorjai Kaszinó, Székely Gyula, Vásárhelyi Zoltán. Összesen 175.10 kor.

1916-ra: Athenaeum, Budapest: VII. ker. áll. főgymn. tanári könyvt., Budapest: Barcsay-utcai gymn. önképző köre, gróf Chotek Rudolf, dr. Comsa György, dr. Costea Oktáv, Csoma József, Csornai prem. székház könyvtára, dr. Dedek Crescens Lajos, Gerold & Comp., Hajdúböszörményi Kálvineum. fiúinternátus (5 kor.), Iglói áll. tanítóképző intézet, Jászberény város, Kalocsai főszékesegyház könyvtára, dr. Mateiu János, dr. Mosony Lipót, Móri áll. polgári iskola, Paksi áll. polgári fiúisk. igazgatósága (12 kor.), Palkovics József, dr. Párvy Sándor, dr. Radnai Farkas, Szabadkai Kaszinó (10'80 kor.), Szeremley Sámuel, Szmracsányi Imre, dr. Walter Gyula, Wiczmándy Ödön, id. Wolf Lipót, Zentai közs. főgymn., Zombori áll. főgymn. Összesen 287.80 kor. — Mindössze 497.90 kor.

Cserhalmi Sámuel.
pénztárnok.

Tagtársaink b. figyelmébe ajánljuk a m. kir.
Országos Levéltár következő kiadványait:

A magyar királyi Országos Levéltár diplomatikai osztályában őrzött pecsétek mutatója.

Tizenkét fénynyomatú táblával. Összeállította dr. Csánki Dezső. Budapest. 1889. Ára 2 korona. — *Tagányi Károly:*

A magyar királyi Országos Levéltár ismertetése.

I. A régi országos levéltár. Bpest, 1887. Ára 40 f. *II. A magyar udvari kancelláriai levéltár ismertetése.* Bpest, 1898. Ára 80 f. *III. Az erdélyi kancelláriai levéltár ismertetése.* Budapest, 1898. Ára 40 f. — *Dr. Illéssy János:*

Községi kiváltságglevek jegyzéke.

Budapest, 1898. — Ára 1 korona.

Vásárszabadalmak jegyzéke.

Budapest, 1900. Ára 1 korona.

Kaphatók a m. kir. Országos Levéltárban (Bpest, I. Vár, Országház-u. 28.)

PÁLYÁZATHIRDETÉS.

A Magyar Történelmi Társulat dr. Thaly Kálmán alapítványából nyílt pályázatot hirdet a következő feladatra:

A magyar nemzet önállóságáért és függetlenségéért vívott küzdelmek története a mohácsi vésztől I. Miksa haláláig, 1526—1576.

Az ajánlkozás a szerző megnevezésével, tervrajz és lehetőleg mutatvány kíséretében a Társulat ügyvezető alelnökéhez (Budapest, I. Országos Levéltár) 1916. évi október hó 31-ikéig küldendő be. A munka tiszteletdíja, beleértve az írói díjat és a nyomtatás költségét, 5500 korona, mely akkor fizettetik ki, ha az egész munka ki lesz nyomtatva. A mű elkészítésének határideje 1918. évi december hó 31-ike. Forrástanulmányon alapuló, önálló, tudományos becsű munka kívántatik. A tulajdonjog a szerzőé marad.

KEDVEZMÉNYEK A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT TAGJAI RÉSZÉRE.

Társulatunk tagjai, ha ez iránt kérelmükkel az Akadémia főtitkári hivatalához (Budapest, V. ker., Akadémia-utca 2. szám) fordulnak

50% engedménnyel

kapják az Akadémia kiadványai közül a

**Történelmi Szemlét
Hadtörténelmi Közleményeket
és a Történelmi Tár** köteteit.

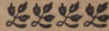
Ez a kedvezmény kiterjed a Történelmi Szemle és a Hadtörténelmi Közlemények előző kötetire is, amennyiben azok még el nem fogytak. A Történelmi Szemle évfolyama 12 K, a Hadtörténelmi Közleményeké 10 K, a Történelmi Tár köteteinek ára kötetenként változik.

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI
Dr DOMANOVSKY SÁNDOR VÁLASZTMÁNYI TAG

L. ÉVF. 2-3. SZ. 1916. FEBR.-MÁRCZIUS
 BUDAPEST, 1916. AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS
 NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT NYOMÁSA

Tartalom.

	Lap
Wertheimer Ede : Magyarország és a forradalmi propaganda (I. közl.)	97
Hóman Bálint : A magyar pénzverés Szent István korában. (I. közl.)	116
Kovács Lajos János : Brutus magyar történetének forrásai. (II. közl., vége.)	128
Melich János : Nándorfehérvár.	160

Történeti irodalom.

Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. VI. Band. Ism. <i>Gyárfás Tihamér</i>	167
Veress, Andreas : Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium. Vol. I. Ism. <i>Karácsonyi János</i>	168
Ujhelyi Péter : Az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig (1657—1780). Ism. <i>D.</i>	170
Erdélyi László : Magyar művelődéstörténet. I. korszak. Ism. <i>Pfeiffer Miklós</i>	172
Csoma József—Kemény Lajos : Abauj és Torna vármegye történelmi monographiája. II. 1. és II. 2. köt. Ism. <i>Iványi Béla</i>	179
Jánossy István : A magyar jobbágyság Mátyás korában. Ism. <i>Tóth Zoltán</i>	182
Scheffer János : VIII. Sándor Pápa és a bécsi udvar (1689—1691). Ism. <i>Patek Ferencz</i>	185
Festschrift der Hermannstädter Oberrealschule zur Fünfundzigjahrfeier. Ism. <i>Gagy Jenő</i>	187
Zoltványi Irén : A pannonhalmi főapátsági főiskola évkönyve az 1914—15-iki tanévre. Ism. <i>P.</i>	189
Homonnai Betti : Veér Judit életrajza. Ism. <i>Zs. P.</i>	190
Grexa Gyula : Carafa és az eperjesi vértörvényszék. Ism. <i>Zs. P.</i>	191
Folyóiratszemle	191

Tárcza.

R. Kiss István : Külföldi munkájának kritikájához	203
Erdélyi László : Nyílt levél a szerkesztőhöz	204
Vegyes közlések	206
Hivatalos Értesítő	207

Munkatársainkat, a történeti társulatokat és a történeti munkák kiadóit, illetve szerzőit kérjük, hogy a kéziratokat és az ismeretetésre szánt könyveket szíveskedjenek egyenesen **a szerkesztő lakására (I., Attila-utca 13. sz. III. 10.)** küldeni.

Az **elnökség** és a **titkárság** részére szánt küldemények **Budapest, I. Vár. Országos levéltár** címre küldendők.

A reklamációkat és a kiadványok szétküldésének ügyeit a **titkárság** intézi.

A tagsági és előfizetési díjak **Cserhalmi Sámuel pénztárnokhoz, Budapest I. Logodi-utca 49. sz., földsz. 1/a.** címre küldendők. A **tagdíj** évi 10 K, előfizetők a **Századok**at 12 K-ért rendelhetik meg. A **Történeti Életrajzok** évfolyamainak előfizetési díja tagoknak 10 K, nem tagoknak 16 K.

Postatakarékpénztári számlánk száma **1099.**

Magyarország és a forradalmi propaganda.

(A mult század harminczas és negyvenes éveiben.)¹

(I. közlemény.)

Ferencz császár trónralépte után arra törekedett, hogy úgy Ausztriát, mint Magyarországot az új eszmék elől, a melyeket az 1789-iki nagy forradalom hirdetett, légmentesen elzárja. Még nyomatékosabban folytatta első Napoleon legyőzése után e küzdelmet. A kormány biztosra vette, hogy ezt az eljárást oly alaposan hajtotta végre, hogy a monarchia a júliusi forradalom viharától, mely Európát heves láz gyanánt lepte meg, meg van kímélve.

Hisz igaz, hogy az 1830. országgyűlés loyális érzelmeinek bizonyítékát adta azzal, hogy Ferdinándot még atyja, Ferencz életében Magyarország királyává koronázta. A ki azonban mélyebbre tekintett, annak figyelmét nem kerülhette el, hogy az ország alapját erjesztő anyagok erősen megtámadták,² egy főúri kortárs kifejezést is ad ennek a nézetnek, a mikor megjegyzi: »Az ország ugyanaz, de mégem az én ifjúkorom Magyarországáa«.

Az 1830/31-iki lengyel forradalom egész határozottan napfényre hozta, mennyire téves volt azt hinni, hogy a szabadság eszméi, melyek megrendítették egész Európát, hozzánk utat nem találtak. Kimutatta, hogy a rendőrségnek és a censurának minden igyekezete daczára sem sikerült a magyar államot a kívülről jövő szabad szellem elől elzárni. Magyarország magatartása az 1830/31. lengyel forradalom alatt és utána világosan mutatta, hogy a rendőrség és a censura által emelt épület dűledezett, és hogy csak

¹ Ezen cím alatt 1905 decz. 15-én már egy tárczát közöltem a Pester Lloydban, melyben ezzel a tárggyal foglalkoztam, azóta a levéltárakban a magyarországi forradalmi propagandára vonatkozólag gazdag anyagot gyűjtöttem össze, mely lehetségessé tette, hogy a mi újabb történetünk e fontos fejezetével behatóbb tanulmányban foglalkozzam. E munka a bécsi cs. és k. belügyminiszterium még publicálatlan actáin alapszik. Kiegészítette az anyagot a cs. és k. állami levéltár. A két levéltárnak az acták szabad használatáért e helyen mondok köszönetet.

² Cs. és kir. áll. udv. és házi ltár. E levéltárt ezentúl a következő rövidítéssel jelzem: udv. ltár.

egy lökés kellett összedöntésére. Nem kis meglepetést keltett, hogy sok vármegyénk a lengyel szabadsághősökért lelkesedett és czekek, a midőn a forradalom elfojtása után nálunk menedéket kerestek, a legszívélyesebben fogadták.¹ És ha a körülmények megengedték volna, bizonyára pénzzel és vérrel támogatták volna őket.

Párisban akkor egy »comité central« állott fenn, mely hatalmas forradalmi propagandát fejtett ki nevezetes személyek, Lafayette és Lelewel,² a lengyel nemzeti és forradalmi kormány egykori tagjának, vezetése alatt. Ez a központi bizottság legnemesebb feladatának tartotta a törvényes hatalmak megbuktatását. Agenseit szétküldte minden országba; ezek azután a propaganda szolgálatában működtek. Legbuzgóbb eszközei voltak a hazájukból elűzött lengyelek, a kik mindenekelőtt arra voltak hivatva, hogy nemcsak Oroszországtól elnyomott hazájukat, de Magyarországot is fellázítsák.

A párisi központi bizottság terveit egyik lengyel se tudta oly hathatósan előmozdítani, mint Krajtsir Károly dr., Szepes megyéből származó orvos. Miután vizsgáit Pesten letette, 1829 decz. végén Eperjesre ment, hol oklevelét akkori szokás szerint publikáltatta, hogy orvosi működését megkezdhesse. Világos fejű, olvasott ember, a ki sok nyelvet tudott és kitűnő társalgó volt. Csakhamar bejutott Eperjes legelőkelőbb köreibe és széleskörű orvosi praxisra tett szert. Idővel azonban többet törődött a külső országok ügyeivel, különösen Lengyelországgal.³ Figyelmét mindenekelőtt a demokratikus berendezések kötötték le. »Minden más, jegyzi meg róla egy korabeli jelentés — szerinte hagyományos lomposág, mely mögött tehetetlenség, családi büszkeség stb. az okos belátás fölött diadalmaskodva elbújik.«⁴

Midőn kitört a lengyel forradalom az akkor körülbelül 30 éves Krajtsirt oly lángoló lelkesedés fogta el, hogy ott, hagyta praxisát és fölajánlotta orvosi szolgálatát a lengye-

¹ Udv. ltár.

² Lafayette a következőt jegyzi fel Lelewelről »Mémoires« VI. 714. l. »un homme, qui a une immense réputation litteraire et scientifique en Pologne, en Russie et dans toute l'Europe.

³ Reviczky gróf a magyar udvari kancellár Sedlnitzkyhez a Polzeihofstelle elnökéhez intézett levele. Wien 1832 márcz. 10. A cs. k. belügyminiszterium levéltára. E levéltár jelölése ezentúl: Bm. lt.

⁴ Drescher rendőrségi bizalmasnak, későbbi pozsonyi censornak, jelentése. Pest 1832 júl. 10. »Alles übrige ist ihm Schlendrian, hinter dem sich Unfähigkeiten, Ahnenstolz über klügere Einsichten triumphierend verkriecht.«

leknek. Midőn a lázadást elnyomták, annak legelőkelőbb vezéreivel Párisba ment, hol egy lengyel demokratikus egyletet alapított. Ezentúl nem ismert szentebb kötelességet, mint a forradalmi propaganda tanait hazájában terjesztetni. Tettvágó természete bírta rá, hogy a central comité-től Olaszországba való kiküldetését kérje, hogy az ott állomásozó magyar ezredeket a forradalmi törekvések számára megnyerje. Azonkívül ajánlkozott, hogy Törökországba utazik, a honnan működését Magyarországra is át akarta terjesztetni. A központi bizottság egy rendkívül serény tagja Garnier útján értesítette, hogy a szükséges pénzt szívesen kiutalják, ha biztosan számíthat arra, hogy Magyarországra bejut. A központi bizottság t. i. épen attól félt, hogy ez nem fog neki sikerülni. E fölött élénk viták folytak Lafayette lakásán. Sokan elleneztek Krajtsir megbízását. Sőt Lelewel be akarta bizonyítani, hogy Krajtsir szinte esztelen és hogy soha sem lesz meg az az eszessége és megfontoltsága, mely ily kényes missio végrehajtására szükséges. Nagyon is kétséges volt, vajjon el fogják-e látni a kért pénzüsszeggel és ajánlólevelekkel és nincs bizonyíték, hogy ez tényleg megtörtént volna. Nem tudjuk mi készítette Lelewelt és híveit ily éles eljárásra Krajtsir ellen. Energiája mellett szól azonban, hogy az 1832. év elején néhány lengyel forradalmárral egy a magyarokat felkelésre buzdító felhívást írt alá, a melyet magyarul és latinul szerkesztettek meg.¹

Bécsben csak később szereztek tudomást erről a magyar udvari kancellár szavai szerint gonosz felhívásról.² Könnyen érthető, hogy Reviczky szükségét érezte annak, hogy közelebbit tudjon meg arról a férfiúról, kinek volt bátorsága felhívással a magyarokat a Habsburg-háztól való elszakadásra felszólítani. Mindenekelőtt a minden tekintetben teljes bizalomra méltó Scitovszky rozsnjó püspökhöz, Magyarország későbbi hercegprímásához fordult.³ »Aus Treue gegen den König und Liebe zum Vaterland« felelte a püspök, »Hab ich Tag und Nacht die grösste Sorge getragen, damit ich zum Zweck etwas Gegründetes beitragen und die gefährlichen Umtriebe entdecken könne«. Utánjárásának eredménye ellentétben állt az eddigi jelentésekkel. E szerint a lengyelek varsói veresége után Krajtsir nem Párisba, hanem Magyarországra menekült volna.

¹ Reviczky gróf Sedlnitzkyhez, Bécs 1832 márcz. 8. Bm. lt.

² Reviczky Metternichhez, 1832 szept. 18. Bm. lt.

³ U. ott.

A rozsnyói püspök megtudta egy bújdosó lengyel tisztől, ki szomorú sorsával könyörületét felébreszté és támogatását kérte, hogy Krajtsir, a kit a tiszt személyesen ismert, álnév alatt a szabolcsmegyei Szent Mihályon a szabadelvű hírben álló Dessewffy József birtokán tartózkodik, mint annak háziiorvosa. Scitovszky annál is inkább adott hitelt ennek a beszédnek, mivel más megbízható források is erősítették.¹ Reviczky gróf nem volt annyira hiszékeny mint a rozsnyói püspök. Azonnal gyanította, hogy ez csak ámitás, egyike azon fortélyoknak, melyeket a forradalmi párt többször alkalmazott csodálatot keltő talentummal, hogy a törvényes hatalmat félrevezesse. Az udvari kanczélár azt írta Metternichnek: »Ha Krajtsir nincs Párisban, és sohasem volt, akkor az ismert felhívás névalírása hamisított, ha pedig Krajtsir külföldön van és volt, akkor az ő rejtélyes álarczát egy család bitorolja Dessewffy József gróf házában, biztosan nem közömbös célokból.« Reviczky gróf világosan akart látni. Fölkérte tehát Scitovszkyt, hogy leplezett ürügy alatt küldjön Szentmihályra az igazság megállapítására egy teljesen megbízható embert.² A küldött bizalmas jelentése ismeretlen, annyi azonban kétségtelen, hogy a rozsnyói püspököt rosszul informálták. Metternich határozottan beszél a Párisban élő Krajtsirról³ és Ferstl,⁴ a bécsi rendőrség főigazgatóságának adjunctusa tudni vélte, hogy a kolera dühöngése alatt a francia fővárosban sok pénzt szerzett magának orvosi működésével. Más hírek szerint 1833-ban a lengyel Gurovsky Ádámmal Angliába utazott, hogy a legjelesebb angol államférfiaknak a lengyel szabadságharczot a legkedvezőbb világításban tüntesse fel. Csak a múlt század 30-as éveiben, mikor működése Franciaországban megbénult, vándorolt Amerikába, hol egy felsőbb iskolán modern nyelveket tanított. 1848-ban visszatért Európába. Akkor ért Párisba, a mikor I. Miklós csárhoz Paskievič herczeg a következő híres szavakat intézte: »Magyarország Felséged lábainál fekszik«. Ez a férfi, ki demokratikus elveihez hűtlen soha se lett, alig hogy ezt

¹ Scitovszky Reviczky grófhhoz, Rozsnyó 1832 szept. 11. Bm. lt.

² Reviczky Metternichhez, 1832 szept. 18. Bm. lt.

³ Metternich Sedlniczkyhez, 1832 máj. 23. Az eredetiben 1824 áll, de a hátulapon következő megjegyzés van: 1832 máj. 24. Bm. lt.

⁴ Ferstl Sedlnitzkyhez, Pozsony 1832 máj. 28. Bm. lt. Ferstl az udvari rendőrség ama tagja, ki Magyarországot legjobban ismerte.

a Hiob-hírt meghallotta, visszatért Bostonba. a hol 1860-ban befejezte mozgalmas életét.

A kormány figyelmét Krajsir ügye minden körülmények közt magára fordította volna. Az ügy szemeikben még nyert is jelentőségében, a mikor a miniszterium rájött, hogy nem elszigetelt jelenség, hanem csak egy szeme a magyarországi forradalmi fondorkodások láncolatának. Biztos hírek érkeztek, hogy a propaganda hazánkat törekvései középpontjába állította, és hogy az angol és francia kormány tudtával Magyarországon forradalmat akartak ébreszteni.¹ A Polizeihofstelle mindennek bizonyítékát látta abban a bár nem egészen megokolt jelentésben, hogy Krajsiron kívül még egy fiatalabb Nehrer nevű magyarországi orvos is, ki egy fél évig tartózkodott Londonban, majd ismételten Párisban, szintén azt a megbízást kapta, hogy mint a párisi comité directeur ügynöke működjék hazájában.²

Különösen a hazájukba Magyarországon át visszazönlő lengyel menekülteket figyelték nagy gyanúval, mert a magyar udvari kancellár szavai szerint elég ok volt a feltevésre, hogy e visszatérő menekülők nagyrészt a propaganda kiküldöttjei, a kiknek feladatuk, hogy Magyarországon is politikai aknamunkával foglalkozzanak.³ Roviczky gróf és Metternich véleménye ebben a tekintetben teljesen megegyezett, az államkancellár fölszólította a Polizeihofstelle elnökét, hogy tiltsa el a bejövetelet Ausztriába minden Francia- vagy más országból vizen vagy szárazon hazatérő lengyelnek, legyen az polgári egyén avagy katona; és azokat, kiknek mégis sikerült becsúszni, tartóztassák föl és vessék alá szigorú kihallgatásnak.⁴ Érdekesebb, hogy viszont azoknak, kik Magyarországból külföldre akartak utazni, föltéve, hogy a szükséges útlevelekkel el voltak látva, mindenképen megkönnyítették az elutazást, hogy ily módon — mint mondják — a veszedelmes egyénektől mielőbb szabadulhassunk.⁵ Azt remélték,

¹ 1832 máj. 24-én közli Metternich Sednitzkyvel egyik bizalmasának jelentését: »qu'il n'y avait aucun doute qu'on travaillait avec l'aveu du gouvernement anglais et de celui de la France au soulèvement de la Hongrie.« Sednitzky Hartig grófhhoz, Lombardia kormányzójához, Bécs, 1832 jún. 17-én. Bm. lt.

² Sednitzky Hartig grófhhoz, 1832 jún. 17-én. Bm. lt.

³ Roviczky gróf Metternichhez, 1832 szept. 16. és 18-án. Bm. lt.

⁴ Metternich Sednitzkyhez, 1832 szept. 20-án. Bm. lt.

⁵ Roviczky a partvidék kormányzójához, 1832 szept. 16-án Bm. lt.

hogy ilyen rendszabályokkal mindenekelőtt a szabadelvű és forradalmi tartalmú könyvek becsempészését akadályozzák.¹

A censura intézkedéseivel különösen két névtelenül megjelent röpirat ellen fordult. Az egyik címe: »Umrisse einer möglichen Reform in Ungarn im Geiste des Juste-Milieu.«² Ma már tudjuk, hogy szerzője a szabadelvűn gondolkodó Andrássy Károly gróf volt, Andrássy Gyulának,³ a későbbi magyar miniszterelnök és külügyminiszter atyja. Már az a szó: »Umrisse einer möglichen Reform in Ungarn« félelmet keltett és az uralkodó rendszer szemében okot látszott szolgáltatni arra, hogy olvasását eltiltsa.

A másik munkának, melynek szerzője ismeretlen maradt, a címe: »Eine Stimme aus Ungarn.«⁴ Ez a névtelen szerző is mélyreható reformokat sürget a kulturális élet minden terén, Magyarország állapotát elhanyagoltnak és elmaradottnak festvén. Főleg az alacsony nép sorsán könyörül meg. Borzad, ha arra gondol, hogy a paraszt szükségét szenved, hogy az adók súlya és a rákényszerített robotmunka igája alatt nyög és sínylek. E tény főoka szerinte első sorban a jól berendezett és az általános műveltségnek megfelelő elemi népiskolák hiánya és hogy a vezető férfiak a tanítókat szolgálíknak, mondhatni csizmatisztogatóiknak tekintik. Éles támadásban részesíti az igazságszolgáltatást, a mely nem »tisztá« nem »becsületes nő«, panaszkodik a túlszűfolt börtönök és rossz igazgatásuk miatt, hogy »házunk belülről és kívülről, diplomatai és kereskedelmi tekintetben egyaránt nem kifogástalan, hogy míg egy társadalmi osztály csak dőzsöl és pazarol, semmit vagy rosszat tesz, hazámban gyakran nyomor uralkodik, hogy az emberbarátnak forró könnyek peregnek le orcáján.«

A kormány az ilyen szavakban, melyek a fennálló viszonyok teljes lerombolását hirdették, természetesen az általa annyira rettegett és üldözött propagandát látta. Meg kellett győződve lennie, hogy e hangok, melyek a két munkából és valószínűleg másokból is felhangzottak, szövetségesei az úgynevezett »Umsturzteinein«, a mely más czélt nem

¹ Metternich Sedlnitzkyhez, 1832 szept. 20-án. Bm. lt.

² Nyomtatták Altenburgban. Az irat két kis kötetből áll.

³ Andrássy Károly grófról közelebbit »Andrássy Gyula gróf« című munkám 1. kötetében 3—6. oldal.

⁴ Hamburg, Hoffmann és Campe 1832. Alcíme: Die ungarische Akademie und mein encyclopädisches Manuskript. A szerző munkáját a magyar Akadémiához intézi.

ismert, mint aláásni az uralkodó hatalmakat. Metternich kíváncsnak látta, hogy a jövőben a külföldön nyomtatott, az államra veszedelmes és erkölcstelen iratok mielőbb az eltiltott könyvek jegyzékébe kerüljenek és azonnal az udvari kancelláriába küldessenek, hogy idejében intézkedhessenek.¹

Az életbeléptetett összes rendszabályok ellenére Metternichnek, Reviczkynek, Sedlnitzkynek meg kellett győződnie, hogy a forradalmi propaganda mindig erősebben növekszik. Az elfogott és súlyosan kompromittált milánói Tinelli kihallgatása napvilágra hozta azt a tényt; hogy az idegen uralkodók alól hazájukat felszabadítani törekvő olasz pártok és a dalmát-illyr, meg a magyar elégedetlenek közt érintkezés áll fenn. Beismerte, hogy tekintet nélkül arra a kijelentésére, hogy lehetetlenség embereik közül valakit Magyarországba küldeni, a central comité mégis ismételten sürgette, hogy találjon utat és módot ennek keresztülvitelére. Jelentésében azt is említette, hogy az olasz összeesküvők fejének, Mazzininek, állítása szerint Magyarország forradalmi elemekkel van tele, melyek az olasz felszabadításnak leghathatósabb támaszai lesznek. Küldött is egy bizonyos milánói Albera közvetítésével Bécsen át Trencsénbe egy latin levelet, de azt már nem tudta megmondani, hogy kinek címezték a levelet. Tinelli vallomásai őszinteségüknél fogva, a nélkül, hogy túlzottak lettek volna, mély hatást gyakoroltak.² A vezető köröket semmi sem érintette kellemetlenebbül, mint hogy állítólag Mazzininek sikerült Magyarországgal összeköttetést teremteni, a melynek célja a magyar ezredek átpártolása lett volna.

A genuai Mazzinitól, ki mindenkit el tudott bűvölni szónoklata erejével ép úgy mint vonzó modorával, különösen félték. Már fiatalon szentelte magát a szabadság küzdelmének, a melynek érdekében tollat is fogott. 1830-ban elfogták mint a köztársasági eszmét képviselő Carboneria tagját és Savona várába vitték. E fogsága csöndjében fogamzott meg benne egy új egyesületnek eszméje, melyet »Giovine Italia«-nak (ifjú Italia) nevezett el. Ennek az 1831 óta fennálló egyesületnek egyik legbuzgóbb és legtevékenyebb tagja volt Tinelli is. Mazzini e szövetség támogatásával meg akarta teremteni az egységes Italiát egy oszthatatlan

¹ Metternich Sedlnitzkyhez, 1832 decz. 5-én. Bm. lt.

² Hartig jelentése Milanóból, 1833 decz. 31-én. Mint az alkirály levelének melléklete, 1834 jan. 12-én. Bm. lt.

demokratikus köztársaság formájában. Könnyen érthető, hogy az összes olaszországi kormányok és így az osztrák is, melynek elkergetését első sorban tervezték, fegyverkeztek Mazzini és társai megsemmisítésére. Egészen helyesen látták benne, ki a forradalmi propaganda lelke volt,¹ annak a tannak apostolát, mely a trónokat, templomot és a nemesseget elpusztítani akarta, szóval annak a tannak megteremtőjét, melynek más célja nem volt, mint az úgynevezett emberi jogokon alapuló köztársaság felállítása.

Hiányzott eddigelé a világos és kétségtelen írásbeli bizonyíték a genuai ezen elveiről. 1833 áprilisában azonban Metternich kezébe került Mazzini egy írása, melyet a Karlsruheban elfogott Garniernál találtak, és melyet ennek terjeszteni kellett volna.² Ez a fölfedezés Tinelli vallomásával kapcsolatban minden kétséget eloszlatott az olasz felforgató terveiről. Metternich a következőképen nyilatkozott: »Mazzini írása nagyon érdekes, tömör összefoglalása annak a forradalmi rendszernek, a melyet Olaszországban régen sejtettünk, s a melyet itt maga is megerősített.«³ Mazzini ebben a levélben, melylyel Garniert és híveit meg akarta nyerni, kiméletlen őszinteséggel fedezte fel azt a tervét, hogy Európa átalakítását a fiatalság segítségével óhajtja végrehajtani. »Szükséges, írja Mazzini a szabadság, egyenlőség és emberiség nevében,⁴ hogy az emberiség sorsát a fiatalság vegye kezébe ; csak neki van ereje, kitartása és lelkesedése, mely szükséges ahhoz, hogy a szabadságot vallásává tegye. Fontos, hogy erre készüljön, hogy missióját szeme előtt tartsa, hogy tudja mire képes. Szükséges továbbá, hogy Európa egyik végétől a másikig egymással érintkezésben álljon. Minden ország fiatalsága alkosson egy bizonyos európai szövetséget, mindenütt ugyanazzal a névvel, mert ez a név egymagában is programm, mindenütt ugyanazok az általános elvek, ugyanaz a végcél, tekintet nélkül arra,

¹ Mazzini a »Scritti« 12. kötetében a 227. oldalon következőképen fogalmazza a propagandát: »La propaganda è, per noi, il segno della redenzione dei populi ; la propaganda è, per noi, il dogma della fratellanza, la verificazione delle sublimi parole di Gesù : amatevi gli uni gli altri ; la propaganda è, per noi, il Vangelo delle nazioni, sul quale il dito di Dio ha tracciato queste parole : «Libertà, Eguaglianza, Umanità.»

² Metternich Sedlnitzkyhez, Bécs 1833 máj. 11-én.

³ U. ott.

⁴ Az »Istruzione generale per gli affratellati nella giovine Italia« következő felirattal: »Libertà, Eguaglianza. Umanità, Indipendenza-Unità.« Mazzini »Scritti«-jének 1. kötet, 107. old.

hogy ahhoz előbb vagy utóbb jutunk el vagy pedig különböző utakon. Így az európai fiatalság messze kiterjedő egyesülése jönne létre és európai szövetségnek nevezné magát; annyi elágazása lenne, a hány külön nemzeti kötelék áll fönn.¹

Az irány, melyet Mazzini vallott, oly messzemenő és minden állam viszonyaira oly mélyreható fontossággal bírt, hogy a Polizeihofstelle elnökének is imponált. Átlátta a hozzá került jelentések alapján, hogy egy messze elágazó, a párisi central-comité-val állandó összeköttetésben levő forradalmi egyletről van szó ² és el kellett ismernie, hogy Mazzini forradalmi terve megalkotásánál igen magas szempontokból indult ki.³ Annál inkább, mert semmi se mutatott oly veszedelmes kilátásokat a jövőre nézve, mint ha Mazzininak és társainak tényleg sikerülne eszméivel Európa egész fiatalságát betölteni és őket az eszme akaraterős eszközeivé tenni. Reszkethettek trónjaikon az összes fejedelmek, ha a nagy, csupa köztársaságból álló európai szövetség, melyet Mazzini törekvései végcéljának hirdetett, megvalósulna.⁴

A bécsi udvari hivatalok tényleg rettegtek Mazzini működésétől és feszült figyelemmel kísérték minden lépését. Természetes volt, hogy a kormány szerette volna tudni, vajjon Mazzininek sikerült e Magyarországra közvetlenül hatnia. A Garniertől elvett levéllel egyidőben elcsípték a genuai egy másik francia nyelvű levelét, melyet Borsiczky István országgyűlési követhez intézett (1833 június). Kétségtelen volt, hogy Mazzini köztársasági elveinek elterjesztésére hozzánk is kereste az utat. Hogy a törekvések előrehaladásáról bizonyosságot szerezzenek, az elfogott levéllel egyik hű emberüket, mint Mazzini titkos követét küldték el Borsiczkyhoz. Ez azonban igen elővigyázó ember letére felismerhette a levél átadójában a rendőrség faux-frère-jét, mert nem

¹ Mazzini Garnierhez. A francia levél Metternich Sedlnitzkyhez intézett jelentéséhez van mellékelve. 1833 máj. 11-én. Bm. lt.

² Sedlnitzky gróf a tartományfőnökhöz, Bécs 1833 jún. 14-én. Bm. lt.

³ Sedlnitzky gróf Hartig grófhöz Milanóban, 1833 jún. 14-én. Bm. lt.

⁴ Mazzini levele Garnierhez: «Le dernier but devrait être celui de constituer une grande fédération Européenne de républiques associées contr' elles par tous les moyens possibles.» Lásd Mazzini «Scritti»-jének V. kötet 37. lapját az «Ifjú Európa» ideáljára vonatkozólag.

adott választ a levélre. Így e tekintetben a további felfedezések reményéről le kellett mondani.¹

De ámbár e várakozásukban csalódtak, más úton meglepő eredményekhez jutottak. A porosz kormány egyik legügyesebb kémjét bizonyos Wedeckét Svájcba küldötte, hogy az élénk forradalmi törekvéseket szemmel tartsa és kikutassa. A porosz kormány ezt a Wedeckét Metternich rendelkezésére bocsájtotta, hogy a bécsi kormány szolgálatában is kémkedjék. Metternich munkájával nagyon meg volt elégedve. Mélyebb pillantást vethetett ez által az abszolutistikusan kormányzott Ausztriával szemben ellenséges forradalmi párt tevékenységébe. Wedecke, a ki megszerezte azoknak a forradalmároknak a bizalmát, a kiket ki kellett hallgatni, Lausanneban az olasz Dorginivel és a lengyel Hornetzkyvel találkozott, a kiktől értékes felvilágosításokat csalt ki elvtársaik terveiről és törekveiről. Tekintettel Európa akkori feszült helyzetére, Hornetzky elmondotta Wedeckének: »Mi se vagyunk tétlenek, Magyarországra két értelmes, bizalomra méltó embert küldünk: egy lengyelt és egy francziát. Ezek feladata a Pozsonyban összegyűlt országgyűlés hazafias gondolkodású képviselőit meggyőzni, hogy arra törekedjenek, hogy a velük egyenlő gondolkodású népek leigázására se pénzt, se katonát ne szavazzanak meg az osztrák császárnak. A lengyeleket is figyelmeztetni kellett, hogy álljanak készen a közeli harcra. A két követnek gondoskodni kellett, hogy a lengyel és magyar nyelvű felhívások, a melyeket vizen Danzigon, Königsbergen vagy Memelen át szállítanak nekik, Magyar- és Lengyelországban mindjárt elterjesztessenek. Dorgini ez alkalommal ki is jelentette, hogy itt az idő a hathatósabb tevékenységre, mivel a kormányon lévő emberektől vajmi kevéssé kell tartani. Poroszországot öreg emberek kormányozzák, a kik a félrendszabályok egész rendszerének hódolnak. Metternich pedig érett korában nem merészel semmit, a mi dicsőségét esetleg veszélyeztetné. A féltékenység, melylyel az olasz államok egymást üldözik, megakadályozza őket, hogy az abszolutismusra kedvező intézkedéseket tegyenek, és biztos, hogy a republikánusok kardja alatt elvérzenek. Dorgini és Skat egy vele barátságban lévő angol, e kijelentésekhez még a következő jelentékeny magyarázatot fűzték hozzá: »Bármit határozott a sors, annyi bizonyos, hogy Európa országai lassanként köztársaság

¹ Udvt. It.

vagy nemzeti kormány nyal igazgatott államokká alakúlnak át. Lajos Fülöp király az ehhez vezető eszköz ; uralkodjon bár tovább a befejezett harcz után vagy pusztuljon el ; jelenleg ő a nem franciaországi hazafiak élesztő eleme.¹

Ezek az adatok avval a tervvel együtt, melyet Mazzini levelében az új európai államforma megalkotásáról elárult, erős támasztékot találtak Apponyi gróf párisi követ jelentéseiben. Szerinte van egy német »Rächerbund« a francia fővárosban, mely szoros összeköttetést tart fenn hasonló forradalmi egyletekkel Bécsben, az osztrák tartományokkal és főképp Magyarországgal.² Ez a »Rächerbund« a legveszedelmesebb egyesülések egyike volt, a melynek Garnier is tagja volt, kinél a már említett Mazzini-féle levelet találták. Ez a szövetség feladataúl a fejedelmek legyilkolását tűzte ki. Ámbár 1833-ban az orosz császár ellen a merénylet nem sikerült, 1834-ben mégis állítólag ismét 4 olasz és 60 lengyel nyilatkozott késznek, hogy a czárt elteszik láb alól. Tatisčev, bécsi orosz követ ismerte jól a négy olasz nevét, kik ezt a gyalázatos tervet végre akarták hajtani. Ezek Develieri, Lenger, Curnolini és Cursani. Kettő közöttük hamis név alatt utazott, az egyik mint Bonjour órás, a másik Bilot ékszerkereskedő néven. Oroszországba Magyarországon keresztül akartak utazni, az orosz követ állítása szerint ajánlólevelük lett volna egy pozsonyi dr. Schönbauerhez, valami Milczickihez (Trencsén közelében), Illésházy és Nyáry grófokhoz.³

Jól volt-e Tatisčev értesülve, mikor Metternichnek azt állította, hogy az említett magyarok és a »Rächerbund« közt egyetértés vagy legalább kapcsolat áll fenn? Nincs ebben túlzás? Lehetséges-e feltenni, hogy egy Illésházy vagy Nyáry támogatott volna ilyen terveket, ha általában tudomásuk volt a négy gyilkos gyalázatos szándékáról? Illésházy a kormány előtt nem állott jó hírben. Brzezinski, egy bújdosó lengyel tiszt beszélte, hogy a lengyelek támogatására jelentékeny pénzösszegeket küldött Párisba, a mit azonban Reviczky gróf kétségbe vont, mert a magyar mágnás akkoriban nem is volt abban a helyzetben, hogy

¹ Metternich Sedlnitzkyhez, Bécs 1833 okt. 31-én, mellékelve Wedecke jelentése. Bm. lt. Skat nevénel kérdőjel van.

² Apponyi Metternichez, Páris nov. 18-án és Metternich Sedlnitzkyhez, 1834 nov. 27-én. Bm. lt.

³ Metternich Sedlnitzkyhez. Bécs 1834 ápr. 21-én ; mellékelve az orosz követ Metternichhez küldött írásának másolata 1834 ápr. 16. Bm. lt.

ezek fölött rendelkezék. Habár azonban Reviczky nem hitt Illésházy bőkezűségében, a kormány őt mégis elkeseredett ellenfelének tartotta. Ámbár Illésházy gróf Borsiczkyhoz önként beküldötte a lengyeleknek a magyarokhoz intézett felhívását, szolgálatkészségének ezen és egyéb jeleivel sem tudta Reviczky gyanúját eloszlatni. Ezt a következőképen okolta meg: »ritkán csalódtam még, ha a felforgató párt embereiről épen ellenkezőjét hittem el annak, a mit különben beszédükből és viselkedésükből következtetni lehetne.«¹ De ha Illésházy gróf határozottan ellenzéki volt is, mégis kételkednünk kell a gróf és a »Rächerbund« hívei közötti egyetértésben mindaddig, míg erősebb bizonyítékok, mint a miket az orosz követ adhatott, hiányoznak. Az ok az elővigyázatosságra annál is inkább megvan, mivel a megindított bűnügyi vizsgálatok többször kimutatták az ilyen bizalmas jelentések tarthatatlanságát. Lehetséges azonban, hogy Illésházy és Nyáry szívesen fogadták a négy utazót házukba, mint a kiket a szabadságeszmék szolgálatában álló emissariusokként ajánlottak pártfogásukba, a nélkül hogy sejtették volna, hogy ezek az olaszok maguknál rejtgetik a tört, melylyel a czárt meggyilkolni akarták.

Bizonyos, hogy nem egyedül csak ezeknek voltak ily szándékaik. Voltak határozott férfiak, kik önként jelentkeztek a zsarnokgyilkosságra.² A zsarnokok ellenségeinek állítólag közös ismertetőjelük volt: bizonyos kézfogás, a melynél a kezek keresztbe kerültek s a hüvelykujj a másik mutatóujját háromszor megnyomta és ugyanakkor valamely kapcsolatban kimondották a *Jalousie* szót.³

Metternich igen megörült, mikor Apponyi gróf segédkezet nyújtott neki a »Rächerbund« egy bécsi fióktársaságának leplezésére. A párisi Rächerbund kapott egy névtelen levelet a császárvárosból, a melyben kérték, hogy küldjenek Bécsbe egy megbizottat, a ki élére álljon az ottani szövetségnek, azt vezesse és szorosabb összeköttetést teremtsen az Ausztriában már fennálló többi politikai társaságokkal. Választ Weiler József polgár címére kértek poste restante Bécsbe. Apponyi gróf, miután erről a levélügyről a párisi »Rächerbund«-hoz tartozó rendőrségi bizalmasa révén értesült, hogy az összeesküvés fonalát a bécsi rendőrség kezébe adja, maga küldött választ Bécsbe, az illető címre.⁴ Metternich telje-

¹ Reviczky gróf Metternichhez 1832 szept. 18-án. Bm. It.

² Sedlnitzky Ferstlhez, 1834 jún. 3-án. U. ott.

³ U. ott.

⁴ Apponyi Metternichhez, Páris 1834 nov. 18-án. Bm. It.

sen egyetértett a tervvel. Azonnal értesítette a Polizeihof-stelle elnökét a jó fogásról és kérte, tegye meg a szükséges rendőri intézkedéseket az egész szövevény leleplezésére. Olyan fontosnak tartotta az esetet, hogy a következőket mondotta Sedlnitzkynek: »Ez egy oly jelentés, mely ha igaz, egy csapásra felfedi az összes felségáruló törekvéseket Ausztriában; ha véletlenségből mégis nyilvánosságra kerülne, nem találhatnánk már helyette semmi kárpótlást, a miért is a vizsgálatot csak a legmegbízhatóbb, legtitoktartóbb és legügyesebb hivatalnokok intézhetik és vezethetik. Sőt azt kívánnám, ha Nagyméltóságod a cél elérésével ezt összeegyeztethetőnek találja, hogy a jelentés főmomentumai egyedül és ön és én személyes tudomásomnak maradjanak főntartva.¹

Sajnos, nem tudjuk, milyen eredményre vezetett a Metternich és Sedlnitzky megindította eljárás, az acták erről már nem adnak felvilágosítást. Csak annyi bizonyos, hogy a párisi comité akkor a bécsi névtelen levélre nem szándékozott válaszolni. Csak arra kérte elővigyázatosan egyik emissariusát, Kempfet, hogy érdeklődjék magyarországi elvtársai útján Weiler és adatai megbízhatóságáról.² Többet erről az ügyről sem tudunk mondani. Ha talán Weiler felkutatása eredménytelen is maradt, azért ez nem mentette fel a kormányt azon gondja alól, hogy ellenségei tevékenységével törődjék. Megakadályozták ezt azok a folytonosan érkező feljelentések is, a melyek az abszolút kormány megbuktatására irányuló próbálkozásokról szóltak. A törvényes hatalom, mint a minden oldalról üldözött vad védekezett mindazon forradalmi egyesületek ellen, a melyek vagy már fennállottak, vagy csak alakulóban voltak.

A kormányt minden pillanat figyelmeztette arra a veszélyre, hogy a régi államépületet levegőbe röpitik. Rémulten látta, hogy minden sarka tüzet fog, hogy az egyik helyen elfojtott tűz, a másikon tüstént annál hevesebben tör ki. A tűz pillanatnyi elfojtására a kormány minden eszközt kipróbált, csak arra nem gondolt, hogyan lehetne a tűz kitörését végérvényesen elkerülni. Nem jutott eszébe a szélteben terjedő forradalmi mozgalom igaz okát kikutatni. A tömegösszeesküvések okát nem a saját, a szabadságtól irtozó magatartásában kereste, hanem egyedül az átkozott újítási vágyban. Az 1789-iki és 1830-iki események

¹ Metternich Sedlnitzkyhez, 1834 nov. 27-én. Bm. lt.

² Apponyi Metternichhez, Páris 1834 nov. 18-án. U. ott.

ismétlődésének lehetősége félelmet és ijedtséget keltett, de nem keltette azt a vágyat, hogy tekintetbe véve a népek jogosult követeléseit, orvosolják azokat az állapotokat, a melyek egészen természetesen a 48-iki forradalomra vezettek. Néha bizonyára sejdítette Metternich, hogy a dolog nem fog jól végződni, hogy a rendőrség kicsinyes eszközei nem vezetnek majd mindig eredményhez. De rögtön ismét szabad kezet adott Sedlnitzkynek. Az államkancellárnak és a Polizeihofstelle elnökének az volt rögeszméjük, hogy a censura és a rendőri hatalom sokkal jobb támogatói az államrendnek, mint a szabadelvű intézkedések, melyek semmi jóra nem vezetnek. Ennek következtében továbbra is csak a régi, elhasznált módokon gyógyították a belsejében súlyosan beteg államot. Azt hitték, hogy kimerítették minden bölcsességet, ha kémeket, faux-frèreseket és hasonló alakokat küldöttek ki, hogy a merész forradalmárok homályban működő törekvéseit felfedjék, és ha a forradalmárokat elfogatásuk után mély tömlöczökben hagyják eltikkadni és senyvedni. Az eljárás következményeképen természetesen még bátrabb és vakmerőbb összeesküvők szálltak síkra az uralkodó rendszer ellen. Ennek folytán alig mult el nap, hogy ne jöttek volna új jelentések egyesek vagy egész forradalmi szövetségek titokban lappangó tevékenységéről.

Az államkancellárt kínosan érintette genfi bizalmasának Grafolónak Dijonból 1834 jan. 31-én¹ beküldött »erdek« jelentése, a mely annál nagyobb figyelemre méltóbb, mert Bramani és Modena titkos ügynökök is »egy Ausztria ellen gyülekező zivatart« jósoltak.² Grafolo olasz iratában a többi között az állt: »A propagandának több nagy terve van és arra törekszik, hogy Magyarországot felizgassa, hogy főképp Pozsonyban a vajúdas számos tényezőjét fenntartsa, a melyek a lengyelhez hasonló forradalmat támaszthatnának és tényleg naponta nagy összegek és legügyesebb elvtársak indulnak hozzájuk.«³ A dolog olyan nagyfontosságúnak látszott, hogy Ferencz császár sajátkezű írással szólította fel Sedlnitzky grófot: kövessen el mindent, hogy a bejelentett titkos francia emissariusokat Pozsonyban felfedezzék. Az ebben a városban és Kolozsvárott feltűnő gyakran forgalomba kerülő francia pénzből is francia ügynökök titkos

¹ Metternich Sedlnitzkyhez, Bécs 1834 febr. 24-én. Bm. lt.

² Hartig gróf Sedlnitzkyhez, 1834 febr. 18-án. U. ott.

³ Mellékelve Hartig írásához, 1834 febr. 18-án. U. ott.

tevékenységére következtettek.¹ Ezért figyelemmel kísérték, vajjon az úgynevezett országgyűlési ifjúság nem költözik-e feltűnőbbben. A figyelem különösen az akkor a magyar koronázó városban tartózkodó Baloghra irányult.² A Polzeihofstelle elnöke ennek következtében a legszigorúbb vizsgálattal bízta meg e hatóság adiunctusát, Ferstlt, a pozsonyi titkos rendőrség vezetőjét.³ Ferstl szerint Balogh és bizonyos Madocsányi kijelentették volna klubbjuk egyik bizalmas embere előtt, hogy Nógrád, Pest, Trencsén és Nyitra vármegyékben a husvéti ünnepek alatt titkos francia emissariusok tartózkodtak. Később ezt a kijelentést csak privát véleményüknek tüntették fel. Prónay azonban nem titkolta, hogy egy francia és egy lengyel a husvéti ünnepek alatt járt Nyitra megyében Osztroluczkynál, a honnan Pestre és azután, utasításuk értelmében Erdélybe mentek. Prónay azt is említette, hogy Pesten kívül más felsőmagyarországi városokat, főképp Kassát, gyakran felkeresik az emissariusok, a kik ott mint nyelvmesterek vagy mint vívómesterek telepsznek le.

Ferstl nem volt abban a helyzetben, hogy az idegenekről, kik állítólag Osztroluczky házában laktak, közelebbit megtudjon. Nevezetes ténynek tartotta mégis, hogy Borsiczky István, a már régen gyanús követ két nap előtt hirtelen eltávozott Pozsonyból és ámbár Pestre utazott, a házanépe azt állította, hogy szülőföldjére tért vissza. Ferstl tudni vélte, hogy Borsiczky, a kit Bezerédy képviselőnek is el kellett volna kísérnie, célja titkos megbeszélés volt az ellenzék két legelőkelőbb vezérével, Wesselényi báróval és a költő Kölcseyvel.⁴ Természetes, hogy a titkos követeket el szeretnék volna fogni. Az udvari haditanács elnöke, Hardegg gróf kiadta a parancsot az alája tartozó katonai hatóságoknak, hogy a Pozsonyban és Trencsén környékén feltűnő két idegent elfogják. Egyidejűleg az illető megyékbe egy bizalmas embert is küldöttek, a ki a katonai személyek előtt mint »ismeretlen magánember« szerepelt. Az összes hatóságok neki tartóztak engedelmességgel, ha ő, a ki minden segédeszközzel rendelkezett, az illetén meghatalmazásra elrendelné egyik vagy másik üldözött emissarius elfoga-

¹ Udv. lt.

² Ferencz Sedlnitzkyhez, Bécs 1834 márcz. 2-án.

³ Sedlnitzky Ferstlhez, 1834 ápr. 14-én. Bm. lt. Hasonló parancs követte ápr. 19-én.

⁴ Ferstl, Pozsony 1834 ápr. 25-én. U. ott.

tását.¹ Úgy látszik ez az ügy is zátonyra jutott a nélkül, hogy eredményhez vezetett volna. Ha ez a francia és lengyel tényleg mint emissarius jött Magyarországra, oly ügyesen rejtőztek el, hogy őket felfedezni nem lehetett.

Alig csillapodott le az izgalom az első feljelentés után, a midőn már másikat kaptak, mely még fontosabbnak látszott az előbbinél. E szerint Erdély egyik mágnása a külföldi forradalmárokkal a legszorosabb egyetértésben lett volna. A Mainzban tartózkodó Noë osztrák rendőrtisztviselő Albert nevű confidense, ki a német forradalmárok körében, kiknek magatartását kellett kifürkésznie, a Don Carlos gúnynevet viselte, tette ezt a felfedezést. A midőn júl. 18-án egyik üzleti útjáról Mannheimből Strassburgba visszatért, hallotta, hogy távollétében megérkezett Schüller és sürgősen beszélni szeretett volna vele. Schüller bajor menekült volt, hírhedt mint kiadó és könyvkereskedő, a ki Párisban élt és az ottani német forradalmi párt feje volt.² Strassburgban találkozott egy gróffal, kiről beszéltek, hogy magyarországi, hogy kamarás és hogy Ferencz császár környezetében sokszor megfordúl. Mivel Schüller ismételten kijelentette, hogy Albert számára fontos közlései vannak, ez elhatározta, hogy egyenesen Párisba, Schüller tartózkodási helyére utazik. Ott megtudta, hogy ez csak abból az okból kívánczozott annyira utána, hogy mintegy a gróf közléseinek ellenőrzésére használja fel. Albert azonban csak annyit tudott kihozni Schüllerből, hogy a gróf erdélyi és kamarás. Nevét kérve, Schüller csak annyit tudott mondani, hogy ez Bethel kezdődik. Albert nem tudta, vajjon Bethlen-re vagy Bethler-re kell azt kiegészíteni. Fontosnak látszott azonban, neki, hogy Schüller, ki kijelentése szerint »semmit sem túloz«, nagy súlyt tulajdonított az erdélyi gróffal való beszélgetésének és úgy gondolkodott, hogy az teljesen meg van nyerve a jó, azaz a forradalmi ügynek. Hogy Albert állítólagos barátjától még többet megtudjon, szántszándékkal kételkedett a gróf megbízhatóságában, mire Schüller azt válaszolta, hogy bizonyos és csálhatatlan bizonyítékai vannak a gróf meggyőzéséről és bizalma irányában korlátlan. Kijelentései megerősítésére felhozta, hogy a gróf az ő kerülete több alárendelt emberének megígérte, hogy bajukon enyhít és ezért mindjárt, a mint visszatér hazájába, úgy Magyarországon,

¹ Hardegg elnöki rendelete 1834 ápr. 24-én. Bm. lt. Ugyanazon napon közölte azt Hardegg Sedlnitzkyvel is.

² Noë Metternichhez, Mainz 1835 aug. 15-én. U. ott.

mint Erdélyben a hasonló gondolkozásúak közt gyűjtést fog indítani és jelentékeny összeget küld számukra. A gróf igazi nevének kitalálására Albert csak néhány támpontot tudott szolgáltatni. Úgy gondolta, a személy azonosságát nem lesz nehéz megállapítani, mivel a gróf útlevele nem Franciaországra szólt, és mert a karlsruhei cs. k. követség-nél júl. 18—20-ika közt felülvizsgálták.¹ Ezen megállapítás nélkül is közelfekvő volt a feltevés, hogy *Beth* csak Bethlen lehet, mivel Erdélyben csak egy ilyen nevű grófi nemzetség volt. Így gondolták Bécsben is és Metternich Sedlnitzkyt főszozlította, »hogy a dolog fontosságára és a következményeire való tekintettel, a melyeket az ilyen felfedezéstől várhatnak, — — Bethlen grófot, midőn a cs. k. állam földjére lépne, lelkiismeretesen átkutassák és megfigyeljék.«²

Nem tudjuk, hogy a keresett Bethlen tényleg visszatért-e Ausztriába, hol már rendőri fogadtatására minden intézkedés megtörtént. Az erdélyi helyettes kancellár jelentése szerint Bethlen Pál gróf és kamarás csak a német szövetséges államokban érvényes útlevelet kapott az államkancelláriában. A mennyire azonban ő a grófot ismeri, ki van zárva, hogy a terhére rótt cselekedetre képes volna. Úgy látszik, az Alberttól kijelölt út sem vezetett kézzelfogható eredményhez. Legalább is semmi egyebet nem tudunk egy Bethlen gróf üldözéséről vagy elfogatásáról.

Ellenben nyomára jutottak egy titkos, mint mondják »tisztán demokratikus, sőt Robespierre szellemében alapított társaságnak«, a melyet Galicziából akartak volna Magyarországra és Ausztriába átültetni. Főügynöke David Adolf volt, a kaluszi (Styr kerület Galicziában) cs. kir. sóellenőr, ki 1834 aug. 27-én Nagyszébenben megmérgezte magát abban a pillanatban, midőn rájött, hogy üzelmait felfedezték. A nála talált iratok teljes világosságot árasztottak a társaság berendezésére és céljára. David, ki régente Selmezen tanult, bizonyos Hofmann társaságában utazgatott Magyarországon és Erdélyben a propaganda érdekében, hogy egyesülésükre híveket verbuváljon. Maschek iskola-mester 1834 nov. 24-iki feljelentése folytán kitűnik, hogy David társasága nyilvánvaló összeköttetésben állott a bányában főképp a Ruskberg bányavárosban fölfedezett mozgalmakkal. Kitűnt, hogy ez utóbbi Erdélyben és Oláhországban

¹ Albert levele, Strassburg 1834 aug. 13-án. Bm. lt.

² Metternich Sedlnitzkyhez, Baden (Bécs mellett) 1834 szept. 4-én. U. ott.

széltében elterjedt és hogy terve az oláh népek egy köztársaságban való egyesítése volt. Bizonyítékul szolgáltak az oláh Marseillaise és a 1835 márcz. 11-iki gyűlésen felolvasott latin proclamatio. Biztosak voltak benne, hogy ez a köztársaságra törekvő mozgalom csak kívülről jövő erőszakos lökésre várt, hogy a tett mezejére lépjen.

Teljes bizonyossággal feltételezték, hogy ez az egyesület egy Károlyi gróffal és Wesselényi Miklós báróval, a bécsi kormány nagy ellenségeivel is benső összeköttetésben áll.¹ Hiszen tudjuk, hogy Wesselényit, kit ellenzékeskedése miatt elfogtak és elítéltek, a leggonoszabbra is képesnek tartották. Ezt a gyanút támogatta az, hogy valami Biazzini Kajetán kolozsvári borkereskedő és bérkocsitulajdonos Hauszmann bécsi fegyverkovácsnál állítólag egy csomó kardot rendelt »Eljen az alkotmány!« — »Eljen Wesselényi« fölírással.

Egy pillanatig se kételkedtek, hogy mindezekben az esetekben a socialis rend külföldi ellenségeinek vakondok munkáját lássák. »A forradalmi propaganda Franciaországban és Schweitzben — mondja 1835 okt. 10-én a Polizeirendőrség egyik hivatalos actája — nem hogy kipróbálatlanul semmiféle eszközt, hogy Magyarországot és Erdélyt saját céljaira megdolgozza, és hogy megrontó és veszedelmes eszméik terjesztése érdekében szervezeteket szerezzen.«² »Sok mozzanat játszott össze, hogy az agitatio valószínűségét elhiggyék. Ismeretes volt, hogy a Czartoryski Ádámnak, az 1831-iki lengyel nemzeti kormány egykori elnökének vezetése alatt álló forradalmi szárny Magyarországot nagy remények ébresztésével erősen megdolgozta.«³ Úgy tudták, hogy egy lengyel demokratagyűlésben felolvasták valami tapolcsányi vagy topliczai (Erdélyben) Pálffy levelét, a melyben többek közt az volt: »Szövetségünkbe, kedves testvér az újabb időben sok befolyásos ember lépett be; de nekünk még többet ér a föld népének lángoló buzgalma. A legnagyobb készséggel vállalkoznak minden áldozatra, küldetésekben híven szolgálnak, hogy lengyel testvéreinkkel folytonos érintkezést tarthassunk fenn. Kilátásaink a különböző, hazánkban tartózkodó ezredeket illetőleg a legjobbak és Hász ez okból úton van.«⁴ Ez megegyezett azokkal a jelentésekkel, a melyek szerint a magyarországi emissariusok

¹ Ud. lt.

² Bm. lt.

³ Ud. lt.

⁴ Sedlnitzky Ferstlhez, 1835 jan. 26-án. Bm. lt.

magyar ezredeket és a fegyverképes lakosságot iparkodnak megnyerni, hogy alkalmas pillanatban felhasználhassák az uralkodó kormányrendszer megdöntésére.¹ Így pl. állítólag Borsiczky, a kiről úgy tudták, hogy már hosszabb idő óta Mauguin francia képviselőtől titkos úton, részben felesége neve alatt, ki Marczibányi leány volt, részben kasznárja Szabolczky neve alatt, levelet kap, azt írta volna Nebiláknak, a lengyel emigratio egyik párisi vezérének: »Levelét és a franciaországi leveleket megkaptam. Biztosítom a magyar rendek meleg ragaszkodásáról. Magyarország egy esetleges francia háború esetén sem katonát, sem pénzt nem fog adni.«²

Wertheimer Ede.

¹ Sedlnitzky a leMBERGI ORSZÁGKORMÁNYZÓHOZ, 1834 decz. 18-án. Ugyanaz Ferstinek Pozsonyba, 1835 jan. 26-án. Bm. lt.

² UdV. lt. és Heyde főkomisszárius jelentése, Prága 1834 decz. 27-én. Bm. lt.

A magyar pénzverés Szent István korában.¹

I. közlemény.

I. A magyarok terménypénze és a »pensa auri«.²

A kezdetleges gazdasági fokon élő népek szükségleteit saját termelésük elégíti ki. Mindenki élvezi munkája — vagy harczos népeknél evvel egyértelműnek tekinthető vitézsége — gyümölcsét. A mennyiben valaki mégis nélkülözne bizonyos szükségleti cikket — ruhadarabot, élelmet stb. — azt *csere* útján a saját termelésének fölöslegéből másnak átadott cikk által vásárolja meg. A cserekereskedés lényege abban van, hogy mindkét cserélő fél oly tárgyat ad át a másiknak, a mely annak gazdaságában (háztartásában) bizonyos hiányzó szükségletet pótol, viszont az ő gazdaságában mint termelési fölösleg szerepel.

A csere útján lebonyolított forgalom rendkívül nehézkes, mert szükséges hozzá, hogy mindkét fél ugyanabban az időpontban épen azt nélkülözze, a mi a másiknak fölösleges. E nehézség következménye, hogy mihelyt valamely nép a legkezdetlegesebb állapotból kiemelkedik s az életfenntartási szükségletek mellett bizonyos — bár korlátolt — fényűzési szükségletei is támadnak, a csere helyét más — a forgalom könnyebb lebonyolítását célzó — intézmény foglalja el.

A tulajdonképeni cserekereskedés helyébe igen korán lép az ú. n. *terménypénzzel* közvetített kereskedés. A forgalom könnyebb lebonyolítása végett bizonyos — mindenki áltai

¹ Részlet *Hóman Bálint* Magyar pénztörténet 1000—1325. cz. sajtó alatt levő művéből. (Kiadja a M. tud. Akadémia.)

² A *terménypénzekről* v. ö. *Hullsch*. Griechische u. römische Metrologie. Berlin, 1882. 162. és 254. l. — *Samwer u. Bahrfeldt*. Geschichte d. ält. röm. Münzwesens. (N. Zschr. XV. Wien, 1883) 14. és köv. l. *Luschin*. Allg. Münzkunde. 135.—144. l. — *Soetbeer*. Beiträge z. Geschichte d. Geld u. Münzwesens. (Forsch. z. d. Gesch. I. 1862.) 208—225. l. — *Seeböhm*. Tribal custom in Anglo-Saxon law. London, 1902. 1—4 l. — *Inama-Sternegg*. Deutsche Wirtschaftsgeschichte. 2. Aufl. I. 238—40. l. — *Földes Béla*. Társadalmi gazdaságtan. I. 5. kiadás. Budapest, 1910. 246—7. l. — *J. Matzerath*. Die altenglischen Namen der Geldwerthe. Heidelberg, 1912. 1—3. l. — *Melich János és Lunzer Vilmos*. Marha. (Nyelvtudományi Közlemények. XXVII. 1897. 474—6. l.)

megfelelő értékűnek tekintett és rendszerint az illető nép termelésének egyik főcikkét képező — termények, állatok vagy tárgyak *állandó értékűeknek* tekintetnek. Ezek mint értékegységek más termények és tárgyak értékének meghatározására szolgáló fizetési eszközzé, *pénzzé* válnak.

Kezdetleges népeknél tudunk *állatpénzről* (többnyire szarvasmarha, juh), *vászonpénzről*, *bőr-* vagy *prémpénzről*. Görögországban és Rómában a szarvasmarha és a juh, a XI. századi magyaroknál a tinó (iuventus), Szlavóniában s másutt is a szláv népeknél a nyestbőrök (martures) darabja, az északi germánoknál bizonyos hosszúságú vászondarabok, más germán törzseknél a tehén rendes fizetési eszközül használtattak. A terménypénzek közt különálló helyet foglal el a *veretlen ércz* mint fizetési eszköz. A rezet, ezüstöt, aranyat termelő népek szívesen használják e fémeket fizetési eszközül. Mint a legfontosabb fényűzési és ipari cikkek anyagai, kétségkívül nagyon alkalmasak is voltak e célra, mert értéüket nem kellett nagyobb ingadozástól féltetni.

Fejlettebb gazdasági viszonyok közt lép fel az *érczpénz*. Valamely meghatározott fémből állandó — legalább is törvényesen állandó — súlyú darabok készíttetnek a forgalom lebonyolítására szánt állandó fizetési eszközül. A szomszédos népekkel való békés vagy háborús érintkezés természetesen vonja a kereskedelmi forgalmat maga után. Ez viszont a másik nép fizetési eszközeinek megismerését. Innét van, hogy a magasabb kulturájú népekkel szomszédságba kerülő népeknél az érczpénz fogalma jóval előbb válik ismertté, forgalma jóval előbb indul meg, mintsem a belföldi pénzverés megkezdődnék.

Természetes, hogy a mikor valamely nép eléri a gazdasági fejlődés oly fokát, a melyen a pénzverés szükségletté válik, valamelyik szomszédos népnek nála is elterjedt és forgalomban levő pénzét s az e pénzt kibocsátó állam súly- és pénzrendszerét veszi át.¹

* * *

¹ A kelta népek görög-macedón eredetű pénzeiről v. ö. *Blanchet*. Manuel de numismatique française. I. 5—9. l. — *Seebohm*. Tribal custom. 8—9. l. és *Monumenta historica Britannica*. I. London, 1848. CLII. l. — Az ó-keleti, arab, etruszk, görög és római pénzrendszer összefüggéséről v. ö. V. *Queipo*. Essais sur les systèmes métriques et monétaires. I—III. Paris, 1859. *Hultsch* id. m. és *Kovács István*. Etruria pénzrendszere. (Erdélyi Múzeum. 1909.) — A római és frank pénzrendszer összefüggéséről a megelőző fejezetben szoltunk.

A lebediai és etelközi őshazákban élő magyarok élénk kereskedelmi összeköttetésben álltak Kelet-Európa és Kis-Ázsia fejlett kultúrájú kereskedőnépeivel. Történetünk első irott forrásai, az arab Ibn Rosteh és a perzsa Gardezi megemlékeznek az ősmagyarok kereskedéséről is. Az arabokkal és byzanciakkal (»rumi«-akkal) kereskedtek. Főárucikkük — a szomszédos ghuzok, szlávok és oroszok soraiból hadjárataik során elhurczolt — rabszolga volt, továbbá mindenféle állatbőr, prém s más efféle. A byzanciakkal Karkh város mellett valóságos vásárokat tartottak. Rabszolgáikért *cserében* aranyszövetet, gyapjútakarókat és más byzanczi árúkat vásároltak.¹

Gardezi a magyarok házassági szokásait írván le, említi, hogy a magyaroknál »a vagyon *marhákból* áll«. »A lány apja megmutatja, mije van menyétbőrökben, nyuszt-prémekben, evetbőrökben, czobolyprémekben, rókabőrben, kamukaselyemszövetben . . . megmutatja *10 prémes ruha értékben*.«² Kitűnik ebből, hogy a magyarok — mint északnyugati szomszédaik, a szlávok (későbbi kisoroszok) — állandó értékkel bírónak tekintették a prémes ruhát, prémet, állatbőrt. Ezek voltak első pénzeik. Azonban *az érczpenz sem volt a IX—X. századi magyarok előtt ismeretlen*. Annak forgalma náluk is — mint más népeknél — megelőzte a belföldi pénzverést.

Gardezi szerint a vőlegény adta »nászajándék marhából, *pénzből* és bútorokból áll«. Minő pénz volt ez, az iránt kétségünk alig lehet. A magyaroknál e korban csak *byzanczi és arab-perzsa pénzek* lehettek forgalomban. Bizonyítják ezt az említett kereskedelmi összeköttetések, a X—XI. századból származó, byzanci aranyakat és szamanida dirhemeket tartalmazó magyarországi sírleletek³ és az arab pénzeknek általános elterjedtsége a mai Dél-Oroszország népeinél.⁴

* * *

¹ Magyar Honfoglalás Kútfoi. Szerk. *Pauler és Szilágyi* Budapest, 1900. 169—173. l.

² U. ott.

³ A sírleletekről v. ö. *Hampel József*. A honfoglalási kor hazai emlékei (A Magy. Honf. Kútfoi. 514 s köv. l.) és Ujabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. Budapest, 1907. 116, 130, 142, 143. l. Egyéb byzanczi leletekről alább szólok.

⁴ A lengyel- és déloroszországi arab-perzsa pénzekről: *Tiesenhäusen*. Über zwei in Russland gemachte kufische Münzfunde (N. Zschr. III. 1871). — *Karabaček*. Spanisch-arabisch-deutsche Nachprägungen für Polen. (N. Zschr. I. 1869. 136. l.)

XI. századi törvényeinkben egy — az egykorú nyugati népekétől teljesen elütő — magyar *vérdíj* (*Wergeld*) és *büntetésdíj-rendszer* áll előttünk. A magyar vérdíjrendszer az *ötös számszereven* alapszik. Alapszámái: 5, 10, 50 és 100.¹ Pénzegysége a *tinó* (iuuencus) és az evvel azonos értékben számított »*pensa auri*«.²

A 6, 12, 55 és 110 pensás vagy tinós díjakban az 5, 10, 50 és 100 fölé eső 1, 2, 5 és 10 pensa vagy tinó a bírák és közbenjárók 10—20%-os illetéke s így nem tartozik a tulajdonképeni díjösszeghez. A bírói tized a későbbi magyar perjogban is nevezetes szerepet játszott. A bírót minden előtte kifizetett vagy általa megítélt összeg után annak *tizede* vagy kilenczede illette meg.³

A vérdíjaknak és büntetéseknek összegét Szent István törvényei — egy-két *pensa auri*-ban kifejezett összeget nem számítva — mindig *tinókban* (iuuencus) fejezik ki. A »*tinó*« tehát a magyaroknál állandó értékmérő eszköz, valódi pénz, állatpénz volt, a melyet törvényeink a »*pensa auri*«-nak nevezett pénzegységgel azonosítanak.

A *pensa auri* jelentése körül a szakirodalomban sok vita folyt és három különböző feltevés merült fel. Némelyek bizonyos *súlymértéket*, a font vagy márka meghatározott részét sejtik benne.⁴ Mások a bajor *solidus longus*-sal azonosítva, 30 denáros *számítási pénzt* keresnek a *pensa auri*-ban.⁵

¹ *Szt István* törvényeiben öt esetben (I. 15., 27., 35., II. 6. t.-cz.) 5, öt esetben (I. 15., 25., 27., 35., II. 9. t.-cz.) 10, három esetben (I. 14., 17., 21. t.-cz.) 12, három esetben (I. 15., 17., 21. t.-cz.) 50, egy esetben 55 (II. 15 t.-cz.), egy esetben (I. 35. t.-cz.) 100 és két esetben (I. 14. és 21. t.-cz.): 110 tinó vagy *pensa auri* a vérdíj vagy büntetésdíj.

² V. ö. *Szt István*. I. 14. és 21. t.-cz. *Szt László*. III. 29. t.-cz. A törvények szövegét lásd: *Závodszky*. A Szent István, Szent László és Kálmán-korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai, (Függelék: A törvények szövege). Budapest, 1904. — *Szt László* III. 29. t.-cz. szövege: »Si quis autem prohibuerit... decem iuuenis mulctabitur valentibus decem pensas.«

³ V. ö. *Hajnik Imre*. A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és Vegyesházi királyok alatt. Budapest, 1899. 449—50. l.

⁴ *Schoenvisner*. Notitia Hung. rei numariae, 1801. 157. l. *Végh Ödön*. A nyugati és keleti érmészet hatása Magyarország érmészetére a középkorban. 13—17. l. és *Kropf Lajos* (M. G. T. Sz. 1899. 295—300., 465—6. l.)

⁵ *Pauler Gyula*. A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok korában. I. 2. kiad. 60., 406—7. l. és M. G. T. Sz. 1899. 368—9. és 466. l. — *Marczali Henrik*. Magyarország története (Szilágyi féle Millenáris történet. II. 256. l.) — *Balogh Albin*. A magyar pénz története az Árpádok idején. Budapest, 1912. 24. l.

Végül Rupp, Finály és Kováts Ferencz *valóságos arany-pénznek* tartják s a XI. században nálunk forgalomban volt byzanczi arannyal azonosítják.¹

Az első feltevessel szükségtelen bővebben foglalkoznunk, mert *pensa* vagy *pensa auri* nevű súlymértéket hazai forrásaink egyáltalában nem ismernek.

A *pensa auri* számítási pénz voltára az egyedüli érv az a tagadhatatlan tény, hogy *pensa* alatt hazánkban a XIII. században valóban egy számítási pénzt, még pedig 40 denár összegét jelentő pénzt értettek. Ebből azonban épen nem lehet következtetést vonni arra, hogy a XI. század elejei *pensa auri* is számítási pénz lett volna. Ellenkezőleg, mivel a számítási pénzek eredetükben mindig és mindenütt valódi pénzdarabokra vagy súlyokra vezethetők vissza, ez alapon is fel kell tennünk, hogy a *pensa* is eredetileg vert pénzt vagy súlyt jelentett. Még inkább ellene mond e feltevésnek az a körülmény, hogy a *pensa* — e feltevés vitatói szerint — Szent István korában 30 denáros — a bajor solidus longusszal azonos — számítási pénz lett volna, holott később mindig 40 denár értéket képviselt. Az előfordult, hogy valamely pénzdarabot különböző korban és helyen különböző számú kisebb pénzdarabbal azonos értékűnek számítottak, de arra, hogy egy pénzdarabból lett számítási pénz, számítási pénzzé alakulása *után* más összegű pénzdarabot jelentett volna, mint keletkezése korában, *egyáltalában nincs, de nem is lehet példa*.² Ha tehát a *pensa* Szent István korában 30 denárt jelentő számítási pénz lett volna, akkor nem változhatott 100 vagy 150 év múlva 40 denáros számítási pénzzé. Ha azonban István korában 30 denárt ért egy *pensa* nevű pénzdarab, akkor azt később — értékarányváltozás vagy kisebb pénzek verése miatt — számíthatták 40 denár értékben.³

A »*pensa*« a *pendo* igéből alkotott latin *penso*, -are a. m. 1. mérlegel, *megmér*, megfontol, megítél ; 2. *megfizet*, megvált,

¹ Rupp Jakab. Magyarország ekkorig ismeretes pénzei. (I.) Budán, 1841. 4—5. l. Finály Henrik id. m. (Erd. Múz. Egylet Évk. IV. 63—65. l.) és Kováts Ferencz. Pénztörténet. (Magyar Közgazdasági Lexikon. III. 204. l.)

² A 12 denáros frank és a 30 denáros bajor solidus sem a 40 denáros frank solidusból alakultak, hanem a 12 denár értékben forgó triens aranyból, illetve a 30 Karoling denár értékű s Bajorországban forgó byzanczi arany solidusból.

³ Ez a változás I. Béla idején következett be. V. ö. munkám 4. fejezetét.

megvásárol igéből¹ származik. Értelme »megmért«. A középkori nyugati forrásokban egyrészt *súly*, másrészt *meghatározott súlymérték* értelmében is előfordul,² de — mint említettük — a hazai források ezt az értelmezését nem igen ismerik. A XI. századi magyarok *pensa auri*-jának jelentése: *megmért arany*, az *arannak bizonyos megmért mennyisége, állandó súlyú aranydarab*, tehát *aranypénz*.³

A *pensa*val teljesen analóg eredetűek és jelentésűek (a *penso*, *are* spanyol származékából) a *mérni*, *mérlegelni* jelentésű »*pesar*« igéből származó »*peseta*« és »*peso*«.⁴ Eredeti értelmük *megmért, súly*; mai értelmük szerint egy-egy meghatározott pénzdarabot jelentenek.⁵

Ez az analogia is igazolja a *pensa auri*-nak tulajdonított *aranypénz* jelentés helyességét, de bizonyítékkal szolgál erre nézve maga a magyar vérdíjrendszer is.

A magyar vérdíjrendszer teljesen független a 4-es számrendszeren alapuló germán vérdíjrendszertől,⁶ tehát azt a germánoktól nem kölcsönözhatték. Mindenesetre ősi hazájukból hozták magukkal e rendszert s mégsem tekinthető önálló magyar vérdíjrendszernek.

¹ A *penso* értelmére v. ö. *Forcellini*. Totius latinitatis lexicon. 3. ed. IV. Prati 1868. 565—6. l. *Finály Henrik*. A latin nyelv szótára. Budapest, 1884. 1441. hasáb.

² *Du Cange*. Glossarium medie et infimae latinitatis. IV. Niort, 1886. 259. l.: »4 millium libris ad pensam eorum«; »et sine fraude, tam in pensa, quam in purgatione denarios concambiant«; »per libras 500 de auro pensante« stb.

³ V. ö. *Finály Henrik*. A régi magyar súlymérték. (Erd. Múz. Egly. Évk. IV. 65. l.)

⁴ *Tollhausen Luis*. Nuevo Diccionario Español-Alemán. I. Leipzig, 1888. 577. l.: »*peseta*, f. *Peseta*, spanische Silbermünzen = 2 Silberrealen«; »*peso*, m. Gewicht, n. Schwere, Silbermünze eine Unze schwer = 8 Silberrealen.« Eredetükről: *Diez*, Fr. Etymolog. Wörterbuch der roman. Sprachen. 5. Ausg. Bonn, 1887. 243. l. — *Körting*. G. Lateinisch-Romanisches Wörterbuch. 3. Ausg. Paderborn, 1907. 736. hasáb.

⁵ A *pendo* és *penso* igékkel s a *pensa*val rokonhangzású a magyar *pénz*, az angol penny, pence régi alakja a *pense*, *penezas* (Murray. The Oxford english dictionary. VII. Oxford, 1905. 633, 646—7, 651. l.), a szláv *pěnězъ*, *pěnjaz* és a német *pfennig* (pfandig). (V. ö. a *pendo* és *pfennig* összefüggését valló régebbi véleményről: *Grimm*. Deutsches Wörterbuch, VII. Leipzig, 1889. 1665. hasáb). — A magyar *pénz* szót némelyek ezért a *pensa*-ból vezették le, de ez a feltevés a nyelvfejlődés törvényei szerint nem állhat meg. V. ö. *Melich János* erről szóló véleményét (Magyar Nyelv. 1915. 47. l.)

⁶ A 160 + 40 solidusos vérdíjról s a 4, illetve 12-ös számrendszerről v. ö. *Hilliger*. Der Schilling, d. Volksrechte. (Histor. Vjschr. 1903. 501—2, 491. s köv. l.) — *Inama-Sternegg* id. m. I. 154. l.

A meggyilkolt szabad emberért járó vérdíj 110 tinó, illetve »pensa auri« volt. Ez összegből 10 tinó a közbenjárókat és bírákat illette meg s így a tulajdonképeni vérdíj 100 tinó, azaz »pensa auri« volt, a miből 50 a megölt rokonainak, 50 a királyi kincstárnak jutott.¹

Az igavonó marha, mint fizetési eszköz ismeretes volt a legtöbb kezdetleges népnél s a vérdíjak is kezdetben mindenütt marhaértékben állapították meg. Nevezetes már most, hogy a vérdíj a keleti népeknél rendszeren 100 igavonó állatban volt megállapítva. Épen mint a magyaroknál a XI. században. A hindú vérdíj 100 tehén, az arab 100 teve, a görög — Homeros szerint — 100 ökör,² a magyar 100 tinó volt. Ez a találkozás nem lehet véletlen, hanem azt bizonyítja, hogy vérdíjrendszerünk az ötös számrendszerrel egyetemben a magyaroknak ősi, keletről hozott hagyományain alapszik. Vajjon eredeti-e, avagy arab-perzsa, vagy más hatások alatt alakult-e ki, a jövő kutatások vannak hivatva kideríteni.³

¹ István. I. 14. t.-cz. : Si quis commiserit homicidium, sciat se secundum nostri senatus decretum centum et X. daturum pensas auri. Ex quibus quinquaginta ad fiscum regis deferantur, alie vero L parentibus dentur, X. autem arbitris et mediatoribus condonentur. — István. II. 4. t.-cz. : »Servum liberari homicidam si seniori placuit, cum centum et X iuvenis aut redimat aut tradat.« István I. 15. t.-cz. szerint a feleséggyilkos csak 50 tinót, tehát $\frac{1}{2}$ vérdíjat fizet a szülőknek. A király ily esetben nem kap semmit. Ugyancsak a 110 pensás vérdíj tűnik ki László II. 6. és 8. t.-cz.-ből. Az István II. 4. t.-cz.-ében a 110 pensa nem a szolga váltsága, tehát ára volt — mint még legújabbban is vitatja — Pauler döntő érvelését figyelmen kívül hagyva — Erdélyi László (Magyarország társadalma XI. századi törvényeiben. Budapest, 1907 98. l.), hanem a megölt szabad ember vérdíja. A »seniore« tetszésére van bízva, kifizeti-e a szolga értékét messze meghaladó díjat vagy a törvény kezére adja-e szolgáját? A szolga értékét Erdélyi Szent Lászlónak III. 20. t.-cz.-e alapján, a mely a bitang ökör váltságát 5, a lóét 12, a szolgáét 90 denárra teszi, teljesen helytelenül állapítja meg. A tinó értékét véve fel az ökörének : 1 szolga : 1 ló : 1 tinó = 18 : 2.4 : 1 pensa, tehát a szolga ára 18 pensára, a lóé $2\frac{1}{2}$ pensára tehető s ezt nem érinti az, hogy Kálmán I. 36. t.-cz. a hadiló értékét 15 pensára teszi. Később is a közönséges 2—5 márkás lovak mellett 10—15 márkás paripákról tudunk. Erdélyi tévedését már Balogh Albin észrevette a lóra vonatkozólag, de a 110 pensát ő is — érthetetlen módon — a szolga vérdíjának mondja. (id. m. 28—30.) A szolga vérdíja 1, később $\frac{1}{2}$ szolga ára volt. V. ö. művem 14. fejezetét.

² V. ö. Seebohm. Tribal custom in Anglo-Saxon law. London. 1902. 3—4. l. A germánoknál is kezdetben az ökörpénz volt a vérdíjszámítás alapja : Brunner. Deutsche Rechtsgeschichte. I. 1906. 321. l.

³ Nagyon kíváncs voltna a magyar vérdíjrendszernek összehasonlító jogtörténeti alapon való vizsgálata s különösen a rokon

Az ércpénz használatának kezdetével a *marha-pénzgye-ség értékben rendszerint a forgalmi aranypénzgye-séggel azonosított*. Az összehasonlító történettudomány eredményei szerint a marha és az aranypénz egyenlősítése is régi, keleti hagyományokra vezethető vissza. Assyriában, Babylonban, Perzsiában, Görögországban ép úgy, mint a kelta íreknél az *ökör* igen korán és általánosan egyértékűnek tekintetik az illető ország aranypénzével, a *statér*-rel.¹ A germán »*Lex*«-ekben az *ökör 2*, a *línó* (16 hónapos és 1 éves ökör) *1 aransolidus* értéket képvisel.²

Összevetve a *pensa auri* jelentését (megmért arany, tehát határozott súlyú aranydarab, aranypénz) — avval a körülménnyel, hogy a marha-pénz egysége más — és közte a magyar vérdíjrendszerrel rokon vérdíjrendszerrel bíró — népeknél is a forgalmi aranypénzzel azonosított, igen nagy valószínűséggel bír az a feltevés, hogy a magyar »*pensa auri*« a hazánkban forgalomban volt aranypénzzel azonos. E feltevés bizonyossággá válik, ha a rendelkezésünkre álló forrásokból bebizonyítható, hogy a X—XI. században a magyaroknál aranypénzek voltak forgalomban és hogy e pénzek *pensa* néven neveztettek.

A X—XI. században, a mikor őseink már az arab kereskedelem érdekkörétől távoleső, mai hazánkban laktak, csakis byzanci aransolidusok lehettek náluk forgalomban. Ezek két oldalról kerülhettek hozzájuk. Részben közvetlenül a szomszédos kelet-római császárság területéről s a Balkán más népeitől, részben közvetve Bajor- és Olaszországból, a hol még a IX—X. században is forgalmi pénz volt — 30 Karoling denár értékben — a byzanci solidus.

A X—XI. századból származó magyarországi sír- és éremleletekben előforduló *byzanci aranyak*³ bizonyítják,

ethnikumu és szomszédos keleti népek vérdíjrendszerének részletes tanulmányozása.

¹ *Ridgeway* kutatásai alapján: *Seebohm* id. m. I—3., 98. l.

² *Inama-Sternegg*, id. m. I. 702—3. l. — *Rietschel* (Münzrechnung d. Lex Salica. Vjschr. f. Soc. u. Wirtschg. 1911. 57. l.) ugyan kétségbevonja, hogy a germánoknál az ökör vagy téhen 1 sol.-sal lett volna egyértékű — szerinte 1—3 solidus közt ingadozik; érvelése azonban épenséggel nem indokolt, mert a »*Lex*«-ek későkori szövegére támaszkodik. *Seebohm* id. m. 18. l.: »1 mancus (arany) = 30 pence = 1 ökör.«

³ *Hampel József* id. m. (Magy. Honf. Kútfoi. 514. s. köv., 572. l.) — Ujabb tanulmányok . . . 116., 135., 142.—3. l. A Délmagyarországon lelt IX—XII. századi byzanciokról: *Berkeszi István*. Délmagyarország éremleletei (Történelmi és régészeti értesítő, XXIII, 1907. 5, 20, 23—24, 30, 33, 45. l.) — A Both-pusztán (Zsámbék mellett)

hogy ezek forgalma meglehetősen kiterjedt volt a magyarok közt.

Irott forrásainkból viszont kitűnik, hogy a »*pensa*« szó a XI. században a byzanci arany jelzésére volt használatos.

Szent László törvényeiben egy helyen az állandóan használatos *pensát* a »*byzanciús*« szó helyettesíti.¹

A Bécsi Képes Krónika, a melynek 1046—1152-ig terjedő része XII. századi jól értesült író műve² a 40 denáros számítási pénzt — melyet más forrásaink mindig *pensának* neveznek — »*aurum*«-nak mondja s eredetét akkép magyarázza, hogy I. Béla olyan denárokat veretett, a melyekből 40 darabot számítottak egy *byzanczira*. »Ezért nevezik ma is 40 denár összegét *aranyinak*« (*aurum*), nem mintha aranyból volnának, hanem mert abban az időben ennyi denár ért egy byzanczit.«³ A XII. századi krónikás szavaiból nemcsak az tűnik ki, hogy »*pensa*«, »*aurum*« és »*byzanciús*« synonym fogalmak vol-

talált éremleletből 3 IV. Romanos és 37 drb III. Nikephoros-féle (1067—1081) arany ismeretes. A leletben azonban több aranypénz volt, a melyeket — sajnos — beolvastottak. Súlyuk 0·813 font. (Arch. Ért. IV. 1870. 134. l. és V. 1871. 219. l.) — Bodrogszerdahelyen Basilios és Konstantinos- (867—87) féle solidust (Arch. Ért. Új f. VI. 1886. 90. l.), Erdélyben ugyanilyen solidust (N. Közl. 1914. 22. l.), Karánsebesen III. Romanos (1028—34) solidusát (N. Közl. 1914. 26. l.), Biharszentandrason 171 drb Szent László-pénz társaságában IX. Konstantinos Monomachos (1042—54) 1 aranyát, Veszprém megyében 6 drb Nikephoros (963—69) és egy VIII. Konstantinos (1025—8.) aranyat (*Rhé Gyula*. Veszprémmegyei éremlelőhelyek. N. Közl. 1908. 11. l.), Gyórrévfalun és Paloznakon (Zala m.) 1—1 drb. III. Nikephoros (1078—81) aranyat (*Börzsönyi Arnold* A győri főgimnáziumi múzeum. N. K. 1915. 98. l.), Szoboszlón X. Konstantinos és II. Romanos aranyát találták (N. Közl. 1906. 105. l.). Ezek a leletek csak igen kis részét adják a tényleg előkerült aranyaknak, mert igen sok lelet kallódik el a hivatásos éremkereskedők révén. Még a tudományos feldolgozás alá került leletek értékesebb darabjai is — első sorban persze az aranyak — gyakran eltűnnek, mielőtt az arra hivatottak erről tudomást szereznének.

¹ II. 11. t.-cz.: »Alii vero . . . liberi reatum suum L.V. *bizanciis* redimant.« *Pauler* a »*bizanciús*« szót későbbi interpolációnak tartja az eredeti »*pensa*« helyett. Ez a feltevés azonban nem állhat meg. A késő középkori másolók semmi esetre sem írhattak a *pensa* helyébe *bizanciust*, mert az ő korukban a *pensa* mindig egy 40 denár összegű számítási pénzt jelentett s a byzanczival synonyme nem használtatott.

² A Krónikának a pénzverésről mondott részek hiteléről művem 4. fejezetében fogok részletesen szólni.

³ *Argenteos denarios . . . quorum quadraginta Bisanciús census erat. Unde et nunc denarii numero quadraginta aurum appellantur, non quod sint aurei, sed quod tot denarii Bisancium valere illo tempore videbantur.* Bécsi Képes Krónika. 52. caput.

tak, hanem az is, hogy a krónikaíró korában igen jól tudták, hogy a 40 denáros számítási pénz eredetében a 40 ezüst denár értékű byzanci arannyal volt azonos.

Szent Istvánnak I. 32. törvénycikkje is bizonyítja a »*pensa auri*« és »*byzanci solidus*« azonosságát. E törvénycikk. egyébként is igen nevezetes, mert *egyetlen történelmi emléküink a XI—XIII. századból, a mely a frank-német (12 denáros) számítási solidust említi.*¹ A törvénycikk a gyűjtogatás büntetődíját »*40 solidust érő 16 tinó*«-ban állapítja meg. A 16 tinós díj egyáltalában nem illeszthető be az ötös számrendszeren alapuló magyar vérdíjrendszerbe. A tinók értékének *solidus*-ban, egy nálunk ismeretlen pénznemben, történt meghatározása és a 16-os szám idegen eredetre utalnak. És valóban, Závodszy Levente XI. századi törvényeinkről írt forrástanulmányában már kimutatta, hogy ez a törvénycikk csaknem szószerint megvan a »*Lex Alamannorum*« és »*Baiuwariorum*«-ban, a régi alemann és bajor törvénykönyvben.²

Szent István. I. 32. t.-cz. :
»De incendiis mansionum. Si quis per inimicias alterius edificia igne cremaverit, decrevimus, ut et edificia restituat et quidquid suppellectilis arsum fuerit, et *insuper XVI. iuvenco*s, *qui valent XL. solidos.*«

Lex Baiuwariorum. X. c. 1. :
»De incendiis domorum et eorum compositione. Si quis per aliquam invidiam vel odium in nocte ignem imposuerit et incenderit liberi vel servi domum : imprimis secundum qualitatem persone omnia edificia componat atque restituat, et quidquid ibi arserit, restituat unaquaque . . . Tunc domui culmen *cum 40 solidis componat.*«³

Szent István I. 32. törvénycikkének forrása kétségtelenül a *Lex Baiuwariorum* vagy a *Lex Alamannorum* volt. A törvények szerkesztője, talán István király egyik bajor udvari papja, a bajor és alemann törvényből átvett cikkekben a germán rendszernek megfelelő díjakat rendszerint a magyar vérdíjrendszernek megfelelő díjjal pótolta, mellőzve minden átszámítást. Így Szent István I. 25. és 27. törvénycikkeiben az alemann, illetve bajor törvény 40 solidusa

¹ A veszprémvölgyi püspökség 1082-iki hamis (a XVIII. században készült) oklevele »centum aureos solidos«-t említ (F. I. 458. l.), vagyis 100 bizanci aranyat.]

² Závodszy id. m. 41., 42. l.

³ Mindkét szöveget Závodszy. 41—42. l. nyomán adom. A *Lex Alamannorum* szövege csekély eltéréssel u. ez.

helyett 10 tinóban van a büntetésdíj megállapítva.¹ Az I. 32. törvénycikkben — úgy látszik — nem tudott szabadulni a forrásul használt törvénykönyv hatásától. Megtartotta az eredeti tételt, de meghatározta azt a Magyarországon szokásos tinó értékben is.

Bajorországban :²

1 (byzanczi arany) solidus = 2.5 (ezüst) solidus, tehát :
16 byzanczi arany = 40 (ezüst) solidus.

Törvényeink szerint :

1 pensa auri = 1 tinó, az I. 32. törvénycikkben :
16 tinó = 40 solidus, a miből következik, hogy

1 pensa auri = 1 byzanczi aranysolidus.

Az összes forrásadatok együttes mérlegelésével megállapítható, hogy Szent István »pensa auri«-ja sem súlymérték, sem számítási pénz nem volt. A X—XI. században hazánkban forgalmi pénzült használt »byzanczi aranysolidus«-nak — a XI. századi magyarországi latinságban — »pensa auri« (= megmért aranydarab, aranypénz) a neve.

* * *

A IX—XI. századi magyarok már túl voltak a cserekereskedés kezdetleges korszakán. A forgalmat pénzzel bonyolították le. Pénzüket a gazdasági élet fejlettségéhez mérten terménypénz volt. Állatbőrök, prémes ruha és a tinó képviseltek állandó értéket, ezek voltak első pénzeik. Keletről hozott vérdíjrendszerük pénzegysége a tinó volt.

A terménypénzek mellett már a Fekete-tenger partján levő őshazáikban megismerkedtek a szomszédos népek — arabok, perzsák és byzancziak — ércpénzéivel. A keleti dirhem, a byzanczi arany új hazájukba is elkísérte őket s itt — a kalandozások korában — megismerték és használták a nyugati, különösen lombardiai ezüstpénzeket is.³ A XI. század elején, a mikor Szent István király írásba foglaltatta a vérdíj- és büntetésdíjrendszert, a byzanczi arany »pensa auri« néven, mint a tinóval egyértékű pénzegység volt forgalomban.

A tinó, a magyarok terménypénze, a nagyobb fizetéseknel a XI. század folyamán végig megtartotta pénz jellegét.

¹ Závodszky 36., 38. l.

² V. ö. művem II. részének 1. fejezetét.

³ A Magyarországon lelt X. századi lombard pénzekről v. ö. Hampel id. művein kívül : Lakner Ambró. A csornai leletekről. (A Sopronmegyei Régészeti Társulat II. évkönyve. 1891. Sopron, 1892. 18—20. l.)

Szent László korában a büntetésdíjak már mindig *pensá*-ban fejeztetnek ki, az egyik törvénycikkben mégis szükségesnek vélték megemlíteni, hogy a büntetés »10 tinó, mely 10 pensát ér«.¹

A *veretlen ércznek* fizetési eszközül való használatára nézve XI. századi forrásainkból semmiféle következtetés sem vonható² s valószínű, hogy az a XII. század közepe előtt nem is volt — mint fizetési eszköz — használatban.

Hóman Bálint.

¹ III. 29. t.-cz.

² A XI. századi — {javarészből hamis — oklevelek záradékának »100 libras auri«, »50 libras auri« etc. kifejezései nem nyújtanak erre bizonyítékot. Ezek egyrészt a külföldi gyakorlatból átvett formularis kifejezések, másrészt pedig az 50, 100, 1000 *font aranyra* szabott *poena* nem volt afféle büntetés, mint pl. a XI. sz. törvények 10, 50, 100 pensás díjai. Az 50, 100, 1000 font arany oly összegek, a melyeket a leggazdagabb embereknek sem állt módjukban megfizetni. E horribilis összegekkel mintegy a királyi rendelkezés megsértésének vétségét lehetetlen és kárpótolhatatlan vétségnek akarták feltüntetni. Hasonló összegű büntetésdíjakra számos példát találunk István kortársai idejéből a *Monumenta Germaniae Hist.* Diplomata regum et imperatorum. II. és III. kötetében. V. ö. még Cod. d. Bohem. I. 142., 259. l. és Smič. III. 70, 259. l.

Brutus magyar történetének forrásai.

(II. közl., vége,)

A II. kötet forrásai.

Az **V. könyv** a 15 éves korában trónra lépett, kellően nem nevelt II. Lajos király uralkodásával kezdődik. Nem hiányoztak Lajosban a jó tulajdonságok, csak nevelő hiányzott, ki ezeket fejlesztette volna.

*Brodarics.*¹

757. *l.* Ingenio erat miti admodum, ac minime feroci, ad omne rectum et honestum mire flexibili, et sua etiam sponte proclivi. Praeterea armorum tractandorum, equitandi, venandi, et alia hujusmodi juvenalia, et militaria opera exercendi studiosus, verax, constans et secreti, si quod ei credidisses, tenacissimus.

Brutus.

4. *l.* Fuit enim in Ludovico virtutis indoles; animus... ad honesta studia proclivis... In eodem mite ingenium, lenitas summa... rei militaris studium, exercitatio armorum, equitandi usus assiduus, atque omnium aliarum artium peritia, quae dignae maiestate regia haberentur.

Lajos királynak *Brodarics*-tól vett eme jellemzéséhez a szerző reflexiókat fűz és valószínűleg *hallomás* alapján ismerteti a különböző pártokat.² Sforza Lajos történetét Brutus *Tubero* művéből ismerte,³ hogy azonban a gyám választását ellenző párt erre az esetre hivatkozott, azt ő gondolta ki.

Zsigmond Laszki János gneznai érseket és Schidlovicz Kristóf kancellárt követekül küldte a magyarokhoz azzal az üzenettel, hogy ő a neki felajánlott gyámságot nem fogadja el, hanem e méltóságra másokat ajánl. Zsigmondnak ezt a levelét⁴ és a követeknek adott utasítást⁵ Brutus a *lengyel királyi levéltárból* írta ki, a mint ő maga megjegyzi, s ezeknek eredetijét is bírjuk, ki vannak adva az Acta Tomiciana-ban.

Lajos országgyűlést hirdetett, hogy döntsenek ebben a

¹ Zsámboki 1568-iki Bonfini kiadásának függelékében.

² B. II. 5—13.

³ B. II. 10—11. = Tubero. (Schw. II. 252.

⁴ B. II. 13—17. = Acta Tomiciana IV. 23—25.

⁵ B. II. 17—21.

kérdésben. Nagyszámú nemesség gyűlt össze Pesten fölfegyverkezve; nemsokára megjelent Szapolyai is 600 válogatott lovasal,¹ a mi az ellenpártnak alkalmat szolgáltatott a vádaskodásra. Brutus itt *Dubravius*ból merített, kivéve Szapolyai ellenségeinek beszédét,² melyhez reflexiókat is fűz.³

Lajos tanácsosai és a főpapok Budán jöttek össze és ott akarták megtartani a gyűlést, hogy a fegyveres sokaság ne veszélyeztesse a király biztonságát. A tömeg azonban követelte az országgyűlés Pestre való áttételét. Tomori szétverte a zavargókat.⁴ — Megjegyzendő, hogy Brutus a budai vár ezen megrohanását Perényi nádor halála után történtnek mondja, *Engel* és *Szalay* szerint⁵ azonban ezt az eseményt előbbre kell tenni. Hogy Szapolyai miért vonakodott átmenni Budára, annak okát Brutus — mint maga mondja⁶ — *a szászoktól tudta meg*, t. i. félt ellenségei erőszakoskodásától. A székelyek fellázadtak és Szapolyai ezt az eseményt hozta fel Erdélybe való távozásának okául. Ezután czáfolja Brutus azt, a mit egyesek híreszteltek ekkor Szapolyairól, hogy bosszúból Lajos vesztére és a királyságra tört.⁷ Szapolyainak ezen védelmezése és az említett szóbeli értesülés kivételével e helyen is *Dubravius*t használta forrásnak.⁷

Követet küldtek Csehországba, hogy ismerjék el II. Lajost. Ismerteti az itteni állapotokat. Néhány jellemző példát hoz fel a király könnyelműségére és a főurak kapzsiságára és arczátlan-ságára, — mindezt *Dubravius* alapján.⁹

Szolimán a perzsák elleni háborúban vallott kudarczát magyar háború által akarta népével elfeledtetni. Könnyű győzelemmel kecsgettette magát, mert a magyarnak harczmezőkön gyakorolnia magát már évek óta nem volt alkalma. Az egymással viszálykodó királyoktól pedig segély nem volt várható. Ezért Zsigmond a törökkel való béke fenntartását tanácsolja Lajosnak. Brutus e levélnek tartalmát közli,¹⁰ eredetije ki van adva *Acta Tomiciana* IV. k. 104. l-on.

Szolimán a hadjáratot Belgrád ostromával akarta megkezdeni. Lajos e fenyegető veszedelem hírére országgyűlést hitt össze,

¹ B. II. 21—22. = *Dubravius* 307—308.

² B. II. 23.

³ B. II. 24.

⁴ B. II. 25—26. = *Dubr.* 307.

⁵ *Szalay László*: Magyarország története. III. 538.

⁶ «Ungarosaxones . . . causam certam tradunt, quare indicto Budensi conventu, ingredi in urbem recusarit . . .» B. II. 27

⁷ B. II. 28—31.

⁸ *Dubravius* 307—308.

⁹ B. II. 31—44. = *Dubravius* 308, 311. — B. II. 45: = reflexiók.

¹⁰ B. II. 46—48.

hol katonaszédést rendeltek el és elhatározták, hogy a pápához pénzt kérő követeket küldenek.¹ Ezen események forrásául *Tubero* szolgált, a kit Brutus egy ízben meg is említ.²

II. Lajosnak a pápához intézett levelét,³ mint történetírónk maga hangsúlyozza, *a királyi levéltárból* másolta le hűen.⁴ Az eredetivel való összehasonlítás meggyőző a fenti kijelentés igaz voltáról.

Pray: Epistolae Procerum.

Brutus.

I. 66. l. Beatissime Pater! Saepius de regni mei, deque Christianorum omnium discrimine, quod a Turcis videbam imminere, apud istam sedem Apostolicam, per litteras, atque Oratores, et nuncios sum questus, ostendi tot annorum bellis, et assiduis hostium incursionibus, fractas et debilitatas regnorum meorum vires, quantum sit Turcarum robur ad bellum nobis inferendum, quanta meorum ad resistendum imbecillitas docui, non sum passus vel Sanctitatem vestram, vel Principes Christianos latere, publica hujus regni vectigalia in tuendis ac retinendis meis arcibus, quae Turcis sunt oppositae, consummi, neque ea tanta sunt, quanta ad sustinendum potentissimi hostis impetum, aliqua parte possent sufficere.

60—61. l. Jam pridem optime et sanctissime Pontifex... ad te summum Christiani orbis moderatorem... litteras dedimus, quibus questi de praesenti rerum nostrarum statu, docuimus quanto in discrimine versaretur omnium communis salus: simul ostendimus, quam nostrae essent fractae et debilitatae vires, Turcarum perpetuis bellis atque excursionibus, qui nos tot iam annos vexant, quantumque esset barbarorum hostium robur nobis inferendo bello, quanta nostra imbecillitas ab illis illato propulsando.... Neque hoc modo te nolimus ignorare, sed regibus exteris etiam... curavimus significandum. Illud etiam non dissimulavimus, alendo milite... arcibus praesidio firmandis, quae sunt in regni nostri finibus barbaris hostibus obiectae, iam... et uberrima olim regni vectigalia consumpta... quae vectigalia etiamsi integra essent, ad tanti hostis sustinendum impetum parum nobis subsidio essent.

II. Lajos követének a pápa előtt tartott beszédét⁵ *Tubero* nyomán maga Brutus fogalmazta; e beszédben a követ főleg a viszálykodó francia király és a császár ellen kel ki.

¹ B. II. 49—60. = *Tubero* (Schw. II. 359—360. 365—366.)

² «Affirmant nonnulli quidem, qui Ungarorum res scripserunt, in his *Tubero*...» B. II. 58.

³ B. II. 60—65.

⁴ «... simul Pontifici Regis litteras reddunt, quarum describendarum cum nobis ex regio tabulario facta potestas sit, cum fide libuit exemplum adscribi...» B. II. 60.

⁵ B. II. 65—74. = *Tubero* (Schw. II. 367—368.)

Belgrádban a fiatal és tapasztalatlan Török Bálint a várnagy, ki Budára megy jelentést tenni a királynak s nemcsak katonákat, de pénzt is kér, hogy őket kifizethesse és élelmezhesse. Itt azonban süket fülekre talált.¹ Ez eseménynél *Dubravius* szolgált forrásául írónknak; a továbbiakat pedig: Szabács és Belgrád ostromát és elestét *Tubero*-ból merítette.² A magyarok azt tartották, hogy a törököt az V. Károly ellen harczoló Velence zudította rájuk, remélve, hogy V. Károly segíti a rokon királyt s így az olasz ügyekkel nem törődik. Ezt az adatot már *Tubero* is czáfolta, de még nála is erélyesebben kel Brutus hazája védelmére. Szerinte ezt a bűnt megczáfolja és visszaveti a velencei senatus becületessége és bölcseége.³

A könyvet Belgrád elvesztének okairól való elmélkedéssel fejezi be a szerző.⁴

VI. könyv. E könyvben folytatja Brutus az események elbeszélését a mohácsi csatáig. Hogy Szolimán ezúttal nem nyomult az ország belsejébe, azt a magyarok saját vitézségüknek tulajdonították és erejüket túlbecsülték. Nagyon megdöbbsentették azonban a történetek Zsigmondot és Ferdinándot. A rossz tanácsosokat el akarják távolítani és Magyarországra küldik Lajos jegyesét, Máriát, tekintélyes és okos férfiak kíséretében, hogy Lajost tanácsukkal segítsék. Megtartják a menyegzőt. Egy ideig csakugyan előnyös változás mutatkozik, de mert a király a bűnösöket nem akarta megbüntetni, csakhamar bekövetkezett a visszaesés.

Lajos nemsokára fényes kísérettel Csehországba utazott az itt megújuló zavarok elintézése végett, mikor híre járt, hogy a törökök elfoglalták Rhodost. A magyarok azonban semmit sem téve, egykedvűek maradtak. Az ország ily szánandó állapota bírta rá Szolimánt a magyarok elleni második hadjáratra. E kijelentésnél Brutus hivatkozik *Jovius*-ra,⁵ ki »e tekintetben egy nézetten van *Dubravius*-szal«; az eseményekre vonatkozólag írónk az utóbbinak művét használta forrásként.⁶

A mohácsi csata előzményeinek és magának az ütközetnek leírásánál elsőrangú hitelességű mű állott Brutus rendelkezésére: *Brodarics István* munkája, mely már 1527-ben megjelent nyomtatásban Krakkóban »De conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohatz verissima descriptio« czímen.

¹ B. II. 75—79. = *Dubravius* 309.

² B. II. 80—111. = *Tubero* (Schw. II. 368—377.)

³ B. II. 110—111.

⁴ B. II. 111—113.

⁵ B. II. 143. = *Jovius*. (II. 14.)

⁶ B. II. 117—144. = *Dubravius* 310—312.

Brodarics művét Brutus teljesen kimerítette, úgy hogy ennek nincs olyan része, mely bent ne foglaltatnék a Brutuséban. Mégis, hogy a mohácsi csata leírásánál Brodarics művét használta, azt *egy szóval sem említi*. Csak egyes adatoknál hivatkozik Brodaricsra, mint azt már másutt említettük. Nem mulasztja el Brutus az alkalmat, hogy a hol Brodaricsnál rövidebb beszédek vannak, azokat ki ne bővítse. Így tett pl. a 148—149. oldalon Tomori beszédével. Ugyancsak ilyen koholt beszédet találunk a 185—187. oldalon.

A 152—153. oldalon II. Lajosnak a pápához írt leveleinek tartalmát olvassuk,¹ a 154—158. oldalon pedig Kelemen pápának Cajetán Tamás bíbornokhoz, Lajos király mellett tartózkodó követéhez intézett levelét, melyben inti őt, hogy bírja rá az ifjú királyt a töröktől felajánlott fegyverszünet visszaautasítására. *Ennek az oklevélnek eredetijét nem ismerjük*, egy író sem tesz róla említést, valamint arról sem, hogy ebben az időben Szolimán fegyverszünetet ajánlott volna fel a magyaroknak, a mint ezt Pray is megjegyezte.² Az kétségtelen, hogy Brutus használt eredeti leveleket és követjelentéseket és nem valószínű, hogy mert volna egy pápai levelet teljesen a maga fejéből kigondolni, különösen mikor művét Báthori István és mások ítélete alá bocsátotta, a kik ilyen valótlanságot bizonyára nem hagytak volna szó nélkül.

II. Lajos a lengyel Trepka Andrást küldte követül Zsigmondhoz; az utasítást és Zsigmond válaszát részletesen közli Brutus,³ valószínűleg a lengyel királyi levéltárban talált eredeti iratok alapján. Az eredeti okiratokat azonban ma már nem bírjuk, az ügyet *egyedül Brutus művéből ismerjük*.

A Brutustól ismert írók közül írt még a mohácsi vészről Jovius, nagyrészt azonban Brodarics hatása alatt, s ennek is csak egyes adatait kölcsönözte, terjedelmes elbeszélését többé-kevésbé kivonatolva, a szerint, a mint kisebb vagy nagyobb fontosságúnak tartotta.⁴ Így Brutus új történeti adatot nem vehetett át tőle. A szereplő egyének jellemét illetőleg azonban már megvan Joviusnak a saját maga alkotta véleménye. Így pl. Tomori jellemét Brodaricstól egészen eltérően ítéli meg, sőt felfogását czáfolja⁵ is és igen élesen kikel Jovius ellen, *«ki köz tudomás szerint igen hazug és neki hitelt adni bűn volna.»*⁶ Daczára

¹ B. II. 152—153. = Brodarics 758.

² Pray: Annal. V. 98.

³ B. II. 158—162.

⁴ Suliča Szilárd: Adalékok Jovius »Historiarum sui temporis« magyar vonatkozásainak forrásaihoz. 115. l.

⁵ B. II. 193—194.

⁶ B. II. 194.

annak, hogy ily rossz véleménynel van Joviusról és annyiszor ócsárolja, mégis igen sokat vett át tőle művébe, mint azt később látni fogjuk. Hasonló a viszony Brutus és Jovius közt, mint Pray és Brutus közt. Pray szintén nézeteltérésben van Brutusszal szemben, kit Szapolyai-párti volta miatt sokat gáncsol, de azért művéből gyakran idéz.

Frangepán Kristóf Lajoshoz írt levelének tartalmát *Brodarics* közli és Brutus ennek alapján egész levelet szerkeszt.¹

Brutus a 238. oldalon a következőket mondja: »Jobb lett volna a királyra és az országra nézve is, ha a király fogságba esik, mert *Szolimán jelleméből következtetve*, méltányos feltételek alatt megengedte volna, hogy adófizetés mellett megtartsa az országot...« Ezt azonban nem pusztá következtetés, hanem *Jovius* és *Centorius* alapján állítja. *Jovius* szerint² Szolimán azt üzente Mária királynénak, hogy ha él a király, ő adófizetés mellett átengedi neki az országot, melyet az nem saját hibájából vesztett el, — »sicuti nos ab his, qui interfuerunt, accepimus«, jegyzi meg *Jovius*, hogy ennek hitelességét kiemelje. *Centorius* »*Commentarii della guerra di Transilvania*« című művében valószínűleg *Jovius* után erre vonatkozólag ezeket írja:³ »... che non mancauano tuttauia di schernirle, e di difformarle, gli furono appresentati i ritratti di Lodouico, e di Maria sua moglie, ne'quali riguardando, e conoscendo la poca età, che haueuano, hebbe della loro cattia e maluagia fortuna compassione, dannando estremamente tutti i suoi Consiglieri, che a quella gli haussero spinti, affermando non esser uenuto per toglierli il Regno, ma solamente per uendicarsi di quelle ingiurie, che gli Ungari haueuano fatte a suoi, dolendosi che Lodouico fosse morto per non hauergli potuto mostrar la uerita di sue parole, che era sotto alcune honeste conditioni di tributo, di ritornarlo nel suo paterno Regno...«

Brutus ezen említett helyek kivételével tehát *Brodarics*ből merített.⁴ Az összehasonlításból kitűnik a két író munkájának viszonya egymáshoz.

Brodarics.

763. l. Alii nondum a Rege discesserant: et ecce infaustus nuntius, Varadinum Petri per plures dies a nostris viriliter decussum, omnibus fere defensori-

Brutus.

180. l. Nondum Statilio cum Basio profecto, alii subsecuti nuncii, qui ferrent Petri Varadini arcem a Solimano in potestatem redactam, nostris cum fortiter

¹ B. II. 203—205.

² *Jovius* (II. 100.)

³ *Centorius* 2.

⁴ B. II. 145—245 = *Brodarics*. (*Sambucus* 1568-iki Bonfini-kiadásának függelékében 757—773.)

bus interemptis, muro (quo per-
vetusto et ideo non satis valido,
arx erat circumdata) crebris tor-
mentorum ictibus in terram de-
jecto, in hostium potestatem
venisse: atque eos inde terra et
aquis ad alias propinquas arces,
maxime ad Uylak oppugnandum
properare.

768. l. Eodem tempore vene-
runt ex Buda naves tormentis
bellicis majoribus, et minoribus,
pulvere item bombardico, et qui-
busdam aliis ad pugnam neces-
sariis plenae: novem etiam ma-
chinas a Viennensibus missas ad-
vehentes. Venerunt et Alexii Tur-
zonis 200 fere pedites, cum aliquot
machinis, nam ipse cum Episcopo
Vesprimiensi Budae relictus erat
apud Reginam.

atque industrie aliquamdiu arcem
defendissent, fere ad unum inter-
fectis. Solimanus . . . ita vetu-
state corruptum murum crebris
ictibus labefactarat, ut eo pro-
lapso et delecto, nuda propugna-
torum virtus suo robore in ex-
tremo salutis discrimine vigens.
hostibus esset admirationi, in
vestigio, timoris nullo edito signo,
morientium. Ea arce potitus Soli-
manus, Vilachum victorem exer-
citus duxerat . . .

219 l. Interea Buda onustae
naves bellicis tormentis, cum
eorum necessario apparatu, tum
novem machinis, ad rei militaris
usum missae Vienna a Ferdinando
ad Danubii ripas appularunt . . .
simul ab Alexio Tursone, thesauri
regii praefecto, quem Rex Budae
cum episcopo Vesprimiensi apud
iuvenem reginam reliquerat, du-
centi pedites.

VII. könyv. Magát a mohácsi csatát már ebben a könyv-
ben beszéli el Brutus. Miután Brodarics művét kimerítette,
Jovius czáfolja,¹ ki közli Szolimán gúnyolódásait a Mohácsnál
elesettek feje felett, szerinte csak azért, hogy így közvetve gya-
lázza a magyarokat. *Jovius*-tól vette még át, hogy micsoda szob-
rokat vitt el Szolimán Budáról,² mint ezt a szövegek összehason-
lítása bizonyítja.

Jovius.

II. 100. l. Exinde aeneas sta-
tuas tres prisci artificii sustulit . . .
Hae clavigeri Herculis, citharoedi-
que Apollinis, et pharetratae
Dianae formas referebant, quas
pro trophaeo Pannonicae victo-
riae monumentum Bizantii in
Hippodromo collocari iussit.

Brutus.

246. l. Buda hostis potitus.
aerea tria signa, antiqui operis
atque artificii, Apollinis, Dianae.
Herculis, quae victoriae monu-
menta, apud posteros illustra-
extarent, demolienda atque aspor-
tanda Byzantium curavit. Ea in
Hippodromo . . . conspiciuntur.

A következő események elbeszélésénél *Zermegh János* művét
használta. Kortársai, így Brutus is, *Zermegh* művét *kéziratból*

¹ B. II. 245—246. = *Jovius* (II. 99—100.) és Brodarics 773.

² B. II. 245—246. = *Jovius* (II. 99—100.)

ismerték, mert először csak 1662-ben adták ki Amsterdamban 16-odrárt kis füzetben.¹

Brutus Zermegh művét is a maga egészében felhasználta, épen úgy, mint a Brodaricsét, de itt már nem elégedett meg egyedül Zermegh adataival, bár ez felfogás tekintetében is meg-egyezett vele, hanem azt más kútfők adataival ellenőrizte vagy kiegészítette. Közlött ezenkívül eredeti okleveleket is.

A két író műve közti viszony feltüntetésére közlünk néhány párhuzamos helyet.

Zermegh.

385. l. Qui missi fuerant, indice locum ostendente, corpus inveniunt, iam arena et limo paene obrutum extrahunt, repurgant, et uti iussi fuerant, Albam deducunt. Cui, et electus Rex, cum proceribus, nobilitate, omnique promiscua multitudo praecunte, magno et celebri numero, cum solitis ceremoniis obviam processit.

390. l. . . . agitatum est in consilio, an obsidio arcis esset continuanda usque in finem, vel Dravus transmittendus, et eundum ad eos Comitatus, qui Comitem magnis obsecrationibus, ut ad se veniret, orabant?

Brutus.

274. l. Ita usi diligentia summa, locum, ubi eum postremo vidisset, indice ostendente, inveniunt. arena et limo obrutum; unde eductum, et pari cum cura. absterso coeno perpurgatum. apparatu magno rege digno, et qui pro suorum salute occubisset, est Albam delatum, obviam cum novo Rege atque e nobilitate praecipuis multitudo effusa, ac sacra carmina de more, lugubri cantu sacerdotibus praecincentibus.

306. l. Qua de re cum in consilio retulisset. alii arcem circum-sedendam . . . transmittendum Dravum amnem alii censebant, ducem e proximis comitatibus accersentibus nonnullis, qui in Joannis Regis fide manebant, a Germanis maxime aversis.

Folytatom az alábbiakban a mű tartalmának ismertetését a mohácsi vésztől kezdve és mikor írónk nem Zermeghből merít, a forrást is kimutatom.

A 249—250. oldalon elmélkedik arról, hogy a magyarok panaszkodnak a történetírók ellen, kik a mohácsi csata miatt őket vádolják,² pedig, mondja Brutus, ha a lelkiismeretes író a vádaskodástól tartózkodva csak a puszta eseményeket mondja

¹ Molnár D. Szulpicz: Zermegh János és emlékirata, Kőszeg, 1896. 7. l.

² Ezt is Brodaricsnál olvasta Brutus az »Ad Lectorem« cz. bevezetésben: »... eo etiam consilio, quod video esse nonnullos partim qui hoc aliter, quam acta sunt, narrent, partim qui nostros, alius aliam ob causam criminari non cessent atque hunc infelicem pugnae eventum non solitis rerum humanarum casibus, sed nostrorum culpe falso adscribere nitantur.« Acta Tomic. VIII. 231.

is el, van-e valaki, ki olvasva a tolnai gyűléseken történeteket, ha az író eltitkolja is a maga véleményét, — lelkében meg nem átkozná azokat, kiknek makacssága oka annak, hogy a róluk elmondott igaz dolgok valószínűtlenneknek látszanak.¹

Ezután az 1505-iki végzés szövegét olvassuk Brutusnál, mint a mely útját egyengette Szapolyainak a magyar trónra.² Hibáztatja a történetírókat, kik a Szapolyai érdekét előmozdító eme végzésről egy szóval sem emlékeznek meg.³ Oka ennek szerinte az, hogy szégyenletes hazugsággal és hízelgéssel valakinek kegyét hajhászszák. Ez azonban a Szapolyai-párti Zermeghre nem illik rá, a ki pedig szintén nem szól e végzésről.

Álljon itt egy részlet az ezen végzést tartalmazó oklevélből, összehasonlítva a Brutus szövegével; látjuk belőle, hogy eredeti példányt másolt le, aránylag hüen, csak egyes szavakat cserélve fel másokkal, helyenként pedig összevonásokat eszközölve.

Pray: Annales.

IV. 314. l. Quod cum nihil in terris sit, aut fiat Deo acceptius, vel naturae humanae accommodatius, quam communi patriae, universorumque hominum coetui quam optime, quamque studiosissime consulere... praesentia pariter, et impendentia exactius, vigilantius que tueri... Sane igitur nos in animo nostro saepius revolventes, gravem illam et prope exitiosam hujus incliti regni Hungariae desolationem atque indigentiam, in quibus illud idem hoc tempore enormiter admodum jacere quisque facile cognoscere potest, volentes more... patriae nostrae amatorum, et conservatorum ejusdem desolationi, atque extremae ruinae ejusdem maturius consulere, plures hinc inde dietas, magnos etiam, et inexplícabiles labores, fatigia, et expensas in ea ipsa re hucusque fecimus...

Brutus.

251. l. Cum nihil esset magis nato homine dignum, nihil deo immortalis acceptum magis, quam patriae commodis servire, et communi hominum societati, quae tota ratio tuendo optimo reipublicae statu, atque iis malis arcendis contineretur, quibus convulsa ad exitium rueret: adductos regni principes, reipublicae perstudiosos homines, calamitate praesentium temporum, quibus vexatum regnum afflictumque iaceret, dignum munus sua in patriam pietate existimasse, praesenti ruinae reipublicae atque exitio mature obviam ire. Cuius quidem rei efficiendae caussa, se magnos labores, et non ferendos perpassos, ut sua in patriam pietas postularet...

Brutus *hallomás alapján* azt állítja,⁴ hogy e végzés ellen egyedül Perényi Imre nádor tiltakozott, azonban már Pray

¹ B. II. 250.

² B. II. 251—254. = *Pray: Annal.* IV. 313—316.

³ B. II. 256.

⁴ »Quae ad hunc modum acta esse affirmant viri graves, exactae

felismerte, hogy Perényi nádor nem az 1505-iki végzés, — hanem az 1515-iki családi szerződés ellen emelte fel tiltó szavát.¹

Szolimánnak az országból kitakarodta után Szapolyai Budára jött, innen seregével Fejérvárra vonult, hová felhívására a megmenekült főurak is összegyűltek.² E helyen Brutus elképzei a Szapolyai,³ azután pedig a Ferdinánd híveinek érveit,⁴ melyekkel ezek meggyőződésüket támogatták és igazolták.

A közhangulat ismertetése⁵ után a 271—272. oldalon elmondja, hogy Szapolyai Ulászlótól és Lajostól való elidegenedésének *Verancsics* szerint⁶ mik voltak az okai. Ez a második és egyúttal utolsó eset, hogy Brutus Verancsicstól merít s ez az átvétel is mind a kétszer Verancsicsnak ugyanarról a helyéről történik.

A 272. oldalon *Jovius*-ra hivatkozik, ki felsorol néhány Ferdinándhoz átpártolt főurat s árulóknak bélyegezve, félszökevényeknek⁷ (semitransfugae) nevezi őket, kik nem meggyőződésből, hanem a Szapolyai elleni gyűlöletből lettek Ferdinánd-pártiak. Ezután Brutus idéz Szapolyainak V. Károly császárhoz és a birodalmi rendekhez írt leveléből, mely szerint azon a gyűlésen, melyen őt a magyarok királynak választották, az összes nemesek jelen voltak, háromnak kivételével, kiket szegénység, személyes gyűlölet és a haszon reménye térített le a helyes útról.⁸ Köztük volt Báthori István nádor is, őt azonban — mondja Brutus — hivatalának méltósága és családjának előkelő volta felmenti e rút vád alól. Annyi kétségtelenül bizonyos, hogy ez az országgyűlés igen népes volt, különösen a köznemesek és vármegyék jöttek nagy számmal.⁹

Lajos ünnepélyes eltemetése után az összegyűltek Szapolyait királylyá választottak és meg is koronázták. Brutus szerint megemlíti ezt egy *Ausztriában született történetíró* is.¹⁰ Hogy itt kire

actatis homines, qui ea ab iis accipere, qui iis administrandis transigendisque interfuerunt.« B. II. 256.

¹ *Pray*: Annal. IV. 386. — B. II. 256. jegyzet.

² B. II. 257—258. = Zermegh. (Schw. II. 384.)

³ B. II. 259—261.

⁴ B. II. 262—265.

⁵ B. II. 265—271.

⁶ M. H. H. II. o. 2 k.: 9—10.

⁷ *Jovius* II. 101.

⁸ B. II. 273. Brutus e levelet később egész terjedelmében is közli. (B. II. 337—345.) Eredetijét is bírjuk, hol azonban csak az áll, hogy *kevés kivétellel*: »paucis duntaxat exceptis.« (*Pray*: Ep. Proc. I. 333.)

⁹ *Acsády Ignác*: Magyarország három részre oszlásának története. (M. N. T. V. 28.)

¹⁰ B. II. 275.

czéloz, nem tudni. Ursinus Veliusra nem, mert nála ez eseményről nem találunk említést. — Azt a téves adatot, hogy Szapolyait Pál esztergomi érsek és Brodarics István váczai püspök koronázta meg, *Centorius*-tól vette, mint az alábbi összehasonlítás bizonyítja.¹

Centorius.

3. l. . . con consentimiento et allegrezza di ciascuno fu eletto Re, e coronato con la solita et antica corona d'oro . . . per le mani di Paolo Arcivescouo di Strigonia, e di Stefano Brodarico Vescouo di Vaccia, che fu poi eletto gran Cancelliere dell' Ungaria et da ambi duoi consecrato, e finite le feste di questa coronatione, subito il Re Giouanni fece Giouanni Americo Cibacco Vescouo di Varadino, e Vaiuoda di Transilvania . . .

Brutus.

276. l. . . novus Rex solenni maioribus cerimonia Albae insignia regia accepit, adssistentibus duobus pontificibus, Paulo Strigoniensi, qui ab eo postea defecit, et Stephano Broderico Vacienti... cuius opera mox litteris arcanis scribendis est usus, quo munere erat pridem apud Ludovicum regem functus. Inde Transilvanis . . . Emericum Cibacum . . . prafecit . . .

Tényleg ugyanis, minthogy az esztergomi érseki méltóság betöltetlen volt, a legidősebb püspök, a *nyitrai Podmaniczky István* tette Szapolyai fejére a koronát.²

Zsigmond lengyel király, hogy meggátolja a vérontást, Szapolyai tudta nélkül barátságos kiegyezést ajánlott Ferdinándnak, Olmützöt javasolván az értekezlet helyéül. Zsigmondnak ezt a levelét Brutus *eredetiből* közli,³ az olmützi tárgyalás leírásánál⁴ azonban ismeretlen forrásból merített. Szerinte itt Ferdinánd követei Boszniát ajánlották fel Szapolyainak királyi címmel, évenként 40 ezer forintot és családi javainak visszaadását. Ezzel szemben a valóság az, hogy itt »Ferdinánd követei azzal állottak elő, hogy Szapolyai mondjon le a királyi koronáról, 300.000 arany kártérítést fizessen, Máriának pedig az özvegyi javakban okozott kárt pótolja s a behajtott országos adót Ferdinándnak szolgáltatassa át.«⁵

Ferdinánd az erdélyi szászokhoz vádaskodással telt levelet írt. E levelet Brutus, saját szavai szerint,⁶ csaknem szószерint közli.⁷ Eredetijét is bírjuk: kiadta *Pray*: Epistolae Procerum

¹ B. II. 276—277. = *Centorius* 3.

² Acsády i. m. 29.

³ B. II. 278—280.

⁴ B. II. 281—282.

⁵ Acsády i. m. 50.

⁶ »Haec fere iisdem verbis, in eandem certe sententiam, ex Ferdinandi litteris huc placuit transferre . . .« B. II. 284.

⁷ B. II. 283—284.

I. 296—304. — Ferdinánd hívei Szapolyai elleni izgatásának ismertetése¹ után Szapolyainak a külföldi fejedelmekhez írt levelét olvassuk, melyben ez különösen VII. Kelemen pápa vádjait czáfolja.² Ennek a levélnek eredetijét megtaláljuk *Katona* *Historia Critica*-jában.³ Ez az a levél, melyről *Katona Pray nyomán* azt állította, hogy Brutus koholta. *Bethlen Farkas* azonban az 1529-ik évnél⁴ ismerteti Szapolyainak VII. Kelemen pápához írt levelének tartalmát s azután így folytatja: »Et multis aliis his similibus rationibus (quae quia conditae sunt aceto et felle, studio eas silentio praetermittendas esse duximus) . . . « *Pray* *Annales*-ében⁵ közöl e levélből részletet s a lap alján forrásként Brutus históriájának VIII. könyvét nevezi meg, ámbár pár sorral alább a szövegben ő maga mondja, hogy *Bethlen*-től vette.⁶ *Pray*nak tévedésből Brutusra való hivatkozása bírta rá Katonát annak állítására, hogy »e levélnek stílusa nem felel meg Szapolyai jellemének, hanem sokkal inkább a Brutusénak, kinek gyűlölete a pápák iránt mindenki előtt ismert tény«. ⁷ Ezért gondolja, hogy *Bethlen* Brutusból vette, a mi pedig nem áll; *Bethlen* egy szóval sem említi Brutust, hanem az eredeti levelet használta s annak egyes részeit írónknál hívebben adja vissza, a mint ez a Katonától közölt eredetivel való összehasonlításból kitűnik.

Katona.

20 : 558. l. Quam tamen ego, tametsi nullam, uti verus fidei Christianae et sanctae sedis apostolicae cultor, contemnere nolo; sed ab ea, una cum regnicolis et subditis meis omnibus, ad meorum aemulorum obloquia diluenda, absolutum per S. V. declarari velim . . .

Bethlen.

I. 169. l. Nihilominus testatum facere volens, verum se Apostolicae sedis cultorem esse, rogabat. ut se una cum Regnis et subditis suis omnibus ab illa Bulla absolutum esse declararet . . .

Megjegyzem, hogy a levél kelte a két írónál nem egyezik meg egymással; Katonánál: »... Budae in festo ... 1530«, Bethlennél pedig: »Alba Regali 15 Nov. 1529.«

De a pápa eljárása nemcsak Szapolyait, hanem híveit is

¹ B. II. 285—287.

² B. II. 288—289.

³ *Katona* : *Historia Critica* 20 : 550—559.

⁴ *Bethlen F.* (Benkő József kiadása.) I. 167.

⁵ *Pray* : *Annal.* V. 228—229.

⁶ »... tamtsi Wolfgangus Bethlen, ex quo hoc deprompsimus . . . « *Pray* : *Annal.* V. 229.

⁷ *Katona* : *Hist. Crit.* 20. : 528.

elkeserítette ; gyűlölettel eltelve bírálták a pápákat, kik a gonoszságban igyekeznek túltenni egymáson.¹

Híre jövéen, hogy Ferdinánd sereget gyűjt, Szapolyai sem maradt tétlen. Tanácskozott híveivel, értesítette őket a hallottakról. Szapolyainak ezt a beszédét Brutus koholta.² Frangepán Kristóf válaszát és a további eseményeket azonban már *Zermegh* nyomán írta.³

Szapolyai serege Frangepán Kristóf vezérlete alatt a Drávánál készült összeütközni Ferdinándéval, de ez a csatát el nem fogadva, visszahúzódott. Frangepán azután Varasd felé vonult, melynek ostrománál halálosan megsebesült. Frangepán halála után Horvátország Ferdinándhoz pártolt, Batthyány Ferencz bán gyűlést hirdetett, hol a horvátok a németekhez csatlakoztak,⁴ Bánffy János kivételével.

Szapolyainak Tokaj mellett szenvedett vereségét Brutus nem *Zermegh* nyomán beszéli el, ki ezt csak röviden említi (Schw. II. 392.), hanem *Jovius* után.⁵ Ezután így folytatja : »Némelyek így mondják el a Szapolyai ellen viselt hadjáratot ; azok a magyarok, kik túlélve a polgárháborút, még vissza tudnak arra emlékezni, ettől egészen eltérőleg.«⁶ Miután elmondja, hogy ezek szerint miként folyt le a csata,⁶ *Joviust* kezdi bírálni, ki szerinte a Szapolyai és Ferdinánd közt lefolyt háború leírásában téved ; ő az eseményeket úgy adja elő, a mint nagy gonddal tudakozódva olyanoktól megtudhatta, kik azokat ismerik. Nem tetszenek neki *Jovius*nak egy pár Szapolyai-párti főúr, mint Török Bálint és Bakics Pál átpártolásához fűzött megjegyzései ; ezeket czáfolja is.⁷ Egyébként *Jovius* adatait felhasználja, a mit nem mindig vall be, mert önmagával jönne ellentétbe, hogy az általa annyit ócsárolt írótól annyit kölcsönzött.

A 322. oldalon Brutus egy levélről tesz említést, melyet Ferdinánd küldött Szolimánhoz egyik követével, kit elfogva, átadtak Szapolyainak. E levélben, mely Brutus szerint a tridenti kardinális aláírásával és pecsétjével volt ellátva, Ferdinánd Szolimánnak adó címén nagy pénzösszeget ajánl fel, ha elismeri őt magyar királynak. E levél elolvasása után Szapolyai az erdélyi vajdát küldte a szultánhoz. *Pray* Annalesében említi ezt az ada-

¹ B. II. 290—297.

² B. II. 298.

³ B. II. 299—302. = *Zermegh*. (Schw. II. 385—386.)

⁴ B. II. 299—311. = *Zermegh*. (Schw. II. 385—391.)

B. II. 312. : beszéd.

⁵ B. II. 313—317. = *Jovius*. (II. 101—102.)

⁶ B. II. 317—319.

⁷ B. II. 320—321.

tot,¹ *Révai Pétert* nevezve meg forrásként, a ki pedig ezt Brutustól vette. Pray sok alapos okot hoz fel, a miért e levelet nem fogadhatja el hitelesnek: Ferdinánd követének neve nincs megemlítve, az időnek sem felel meg ez a követség, mely később történt; nem valószínű, hogy Perényi, ki a korona átadásával Ferdinánd iránti hűségének elég világos bizonyítékát adta, — oly hirtelen nézetet változtatott volna és Szolimánhoz Szapolyai a következő évben nem az erdélyi vajdát, hanem Laszkyt küldte. Ferdinánd kevéssel utóbb HoberdanácZ Jánost küldte Konstantinápolyba s nemcsak azt követelte vissza, a mit nemrég elvesztett Boszniában, hanem mindazt, a mi Magyarországhoz tartozik. — Az kétségtelenül bizonyos, hogy Ferdinánd, mielőtt a magyarországi hadjáratot megkezdéné, a szultánhoz követséget óhajtott küldeni s meg is kapta számára a kért biztosító levelet.² Az akarát tehát megvolt Ferdinándban a követküldésre, s nincs kizárva, hogy ez meg is történt; lehet, hogy adót is ajánlott fel Szolimánnak, mert célja elérésénél az eszközökben nem válogatott, különösen, ha remélte, hogy e lépése titokban marad. Teljes bizonyossággal eldönteni e levél hitelességét azonban nem lehet, mert *eredetijét nem bírjuk*, Brutus is csak tartalmát közli, de arról nem szól, hogy e levélről hallomás útján értesült-e vagy az eredetit látta-e? Csak azt említi meg, hogy Szapolyai — kinek érdekében állott, hogy minél többen és a külföldi fejedelmek is ismerjék Ferdinánd titkos terveit — soknak odaadta Ferdinánd e levelét elolvasás végett.³

Ezután *Zermegh* nyomán folytatja az események elbeszélését.⁴ A Lengyelországba menekült Szapolyai Laszky Jeromost küldte Szolimánhoz, kit sikerült megnyerni ügyének. A Konstantinápolyban történekekről értesült Ferdinánd a speyeri birodalmi gyűléstől kért segítyt az őt megtámadni készülő török ellen, de ennek meghiusítása végett Szapolyai az összegyűlt német fejedelmekhez és Károly császárhoz levelet írt, melyet Brutus az *eredetiből* közöl.⁵

Szapolyai vezérei Ferdinánd seregét megverték. E győzelem folytán Szapolyai is visszajött Magyarországba és hadával Lippának tartott.⁶

VIII. könyv. E könyv elején Brutus folytatólag *Zermegh* művéből merítve elmondja, hogy a történetek hallatára a Fer-

¹ *Pray*: Annal. V. 189.

² *Acsády* i. m. 61.

³ B. II. 323—324.

⁴ B. II. 322., 324—336. = *Zermegh*. (Schw. II. 392—394.)

⁵ B. II. 337—345. = *Pray*: Ep. Proc. I. 332—343.

⁶ B. II. 346—353. = *Zermegh*. (Schw. II. 394—396.)

dinánd-pártiak Budáról Bécsbe szaladtak, Nádasdy Tamás alatt német őrséget hagyva a várban. — Szolimán Mohácsnál Szapolyait királyhoz illően fogadta és vele Buda alá jött.¹ Megjegyzendő, hogy Szolimánnak Szapolyaihoz intézett beszédét² Brutus koholta. Ezután közli, hogy miben tér el Zermegh előadásától *Jovius*,³ s ugyancsak *Jovius* után elbeszéli, hogyan adták fel Buda várát az odamenekült lakosok, egyetértve a német őrséggel.⁴ A szultán az őrséget, adott szavát megszegve, felkoncoltatta, Nádasdyt pedig Szapolyai kezébe adta, ki megkegyelmezett neki.⁵ Miután ez utóbbi adatot *Zermegh*-től vette, ismét *Jovius*-ból merítve, elmondja Bécs ostromát.⁶ E helyen *Jovius* egykorú német újságlapot használt forrásul.⁷ Brutus azonban helyrehozza a történetírók mulasztását, kik Salm Miklós gróf kiváló tettét hallgatással mellőzik. Szolimán közeledtére a vezérek közül egyeseket, így Katzianert, akkora félelem szállotta meg, hogy azt ajánlották, gyujtsák fel Bécs városát és a Duna tulsó partján keressenek menedéket; e tervnek azonban határozottan ellene szegült Salm gróf és lelkes beszédével⁸ bátorságot öntött a csüggedő védőkbe. Salm gróf e szerepléséről Brutus ennek fiától, *Salm Gyula gróftól értesült*, kinek írja egy levelében: emlékszik, hogy panaszkodni szokott, hogy egyes történetírók atyjától elvitatják Ferencz király elfogásának érdemét, ő tehát atya kiváló tetteit a valóságnak megfelelően meg fogja örökíteni.⁹ — Brutus *szemtanúkra* is hivatkozik, kik azonban csak *Jovius*t erősítik meg, ki helyesen állítja, hogy sűrű jégeső módjára hullottak a törökök nyilai, úgy hogy a lakók nem mertek kimozdulni a házakból, mert ugyanezt hallotta ő olyanoktól, kik bent voltak az ostromlott Bécsben.¹⁰ — Azt azonban nem tartja valószínűnek,¹¹ a mit *Jovius* feljegyez, hogy Ibrahim Bécs ostromával való felhagyáskor levelet küldött Bécs lakóihoz, hogy nem a bécsiek, — hanem Ferdinánd elleni gyűlöletből ostromolta a várost. *Pray Annal.* V. 226. oldalon közli Ibrahim e levelét *Leunclavius* és *Ursinus Velius* után és ezt Brutusszal

¹ B. II. 357. = *Zermegh.* (Schw. II. 396.)

² B. II. 358.

³ B. II. 359. = *Jovius* (II. 105.)

⁴ B. II. 360—363. = *Jovius.* (II. 106.)

⁵ B. II. 364—365. = *Zermegh.* (Schw. II. 397.)

⁶ B. II. 366—367. 372—381. = *Jovius.* (II. 107—110.)

⁷ *Szulića* i. m. 174.

⁸ B. II. 368—371.

⁹ Joh. Mich. Bruti Opera Varia Selecta ... Berl. 1697.: 178—179.

¹⁰ B. II. 373—374.

¹¹ B. II. 381. = *Jovius.* (II. 110.)

szemben hitelesnek tekinti. Azt sem tartja Brutus valószínűnek, a mit Jovius az esztergomi érsekről és Perényiről mond el: hogy Szapolyai csak a szultán kívánságára fogadta vissza őket kegyébe.¹

Brutus Jovius művét *nyomtatásban* ismerte s ennek igen nagy hasznát vette, mégis legállhatatosabb gáncsolói közé tartozik.² Hogy olyan nagy ellensége Joviusnak, annak oka a római pápákról és különösen a Mediciekről való felfogásuk különbözősége; hogy nem osztozott vele a Mediciek elleni gyűlöletben, ez az, a mit Brutus nem tud megbocsátani Joviusnak. Brutusnál a Mediciek ellen érzett eme gyűlölet különben egészen érthető, ha meggondoljuk, hogyan hathatott rá, ki hazáját szeretni soha meg nem szűnt, X. Leó pápa eljárása, ki Európa összes fejedelmait rázudította Velenczére.

Szolimán visszavezette seregét Budára, hol magához hivatva Szapolyait és a főbb magyarokat, a szent koronával az országot átadta Szapolyainak és a magyarokat iránta való hűségre intette.³ Ezek után seregével és *Jovius* szerint,⁴ 60.000 rabbal visszament országába, némi csapatot hagyva Szapolyai védelmére.

Ferdinánd könnyen visszaszerezhetőnek véelve azt, a mit elvesztett, Buda visszafoglalására Rogendorf vezérlete alatt sereget küldött. A német sereg azonban éhséget szenvedett, azonfelül dögvész is ütött ki. Mivel értesültek róla, hogy Szapolyai segítségére Bánffy János tekintélyes sereget gyűjtött és Mehemed bég is közeledik, Buda alól elvonultak. Szapolyai megszabadulva az ostromtól, Váradra ment, nemsokára pedig *Esztergomban* Ferdinánddal fegyverszünetet kötött. Brutus átveszi *Zermegh* e hibás adatát; tényleg ugyanis *Visegrádon* kötöttek három hónapra fegyverszünetet.⁵ — Hátra volt még a hatalmaskodó és a közbiztonságot veszélyeztető Móre László megfékezése, kinek Palota nevű vára ellen Laszky indult török-magyar sereggel. Móre gyengének érezve magát, éjjel megszökött, várát pedig földig lerombolták.⁶

Szolimán új hadjáratra készült Bécs ellen, annál is inkább,

¹ B. II. 381.

² *Pray* Brutusnak leveleiben, vagy művében tett megjegyzései alapján, a Jovius művével való összehasonlítás nélkül azt állítja, hogy Brutus elvétele használta Joviust. (*... in quibusdam etiam Jovium sequutus, tametsi hunc saepicula carpat.* Index Rar. Libr. 203.

³ B. II. 381—383. = *Zermegh*. (Schw. II. 397—398.)

⁴ B. II. 384. = Jovius (II. 110.)

⁵ *Acsády* i. m. 87.

⁶ B. II. 385—403. = *Zermegh*. (Schw. II. 399—408.) B. II. 404—405.: reflexiók.

mert Károly császár a német ügyekkel lévén elfoglalva, testvéreinek segélyt nem adhatott. A szultán parancsot adott oly sereget gyűjteni, a milyent még sem ő, sem elődei nem vezettek. Ennek hírére a Regensburgban összegyűlt német fejedelmek elhatározták, hogy Ferdinándnak segélyt adnak.¹ A fejedelmek hangulatát és felfogását Brutus egy koholt beszéd keretében ismerteti.² Egyébként e hadjáratnak, Kőszeg ostromának és Szolimán Stájerországon át való pusztításainak elbeszélésénél *Jovius*-ból merített,³ ki a leghitelesebb forrásból, magától *Jurisicht*-ől vette adatait.

Közlünk itt néhány helyet a két történetíró művéből összehasonlítással.

Jovius.

II. 154. l. Itaque fit decretum e summa concilii, ut in aliud tempus Lutheranae causae cognitio differatur, caeterisque controversiis et rebus omnibus postpositis, omnes in unum belli apparatus animos intendant.

II. 154. l. Accersit etiam e Belgo, Burgundiaque gravis armaturae ornatissimum equitatum, et ab Hispania complures nobiles veteranosque milites, et sibi quoque privatim, cohortium praetorianorum nomine, duodecim milia Germanorum, ex his qui in Italia plura stipendia meruissent, mercede conducit, quibus praeficiuntur Maximilianus Hebersthenius, atque Tamisius Italico bello clari duces.

Brutus.

411. l. Atque haec quidem tum magna concordia administrata; nequid esset impedimento salutaria consilia explicantibus ad bellum, actione de religione in magis idoneum tempus reiecta, de qua disceptari perfecto bello placebat...

412. l. Jam e Belgarum finibus, et parte diversa e Burgundis... gravis armaturae equites, veteranum et ipsum militem et magni usus, eadem celeritate ad se adduci iubet, XII. peditum Germanorum millibus ex omni copia delectis, quos apud se custodiae causa haberet, claris ducibus magnitudine rerum gestarum, Maximiliano Herbestenio, et Tamisio, praeesse iussis...

Jovius mellett hivatkozik *Brutus Turrius Ferencz*-re,⁴ ki résztvett ebben a háborúban és a ki szerint a németek 40 ezer katonát küldtek Ferdinándnak. Idősebb emberek állítják,⁵ hogy emberemlékezet óta nem gyűlt össze ily nagyszámú sereg s maga *Brutus* is, mint olasz és e mellett kortárs, bizonyítja,⁶ hogy oly nagy volt a lelkesedés, hogy úgy látszott, mintha Olaszország minden erejét erre a vállalatra fordítaná.

¹ B. II. 406—407. = *Jovius*. (II. 152.)

² B. II. 408—411.

³ B. II. 411—455. = *Jovius*. (II. 154—168.)

⁴ B. II. 448.

⁵ B. II. 449.

⁶ U. o.

Czibak Imre és Gritti megöletését *Zermegh* után beszéli el,¹ kit azonban nem nevez meg, csak általánosságban mondja, hogy *így adják elő ezt a magyarok*,² kiktől több pontban eltér *Jovius*; így pl. azzal vádolja Laszkyt, hogy egyetértett Grittivel. *Eredeti oklevelekkel* igyekszik e vádat megczáfolni. Közli Laszkynek lengyelországi barátaihoz intézett levelét,³ mely bizonyítja ártatlanságát. Maga Szapolyai is Laszkyhoz intézett leveleiben,⁴ felsorolva érdemeit, ártatlannak nyilvánítja őt. Nem tud tehát eleget csodálkozni azon, a mit némelyek (*Zermegh*) feljegyezték, hogy Szapolyai csak Tarnovszky János sok könyörgésére bocsátotta szabadon Laszkyt.⁵ — Laszky rokonai kieszközölték Ferencz királynál egy levelet, melyet ez Laszky érdekében intézett Szapolyaihoz és ezt Brutus *»egy szót sem változtatva rajta«* közli.⁶

E könyv végén Eszék ostromát mondja el teljesen *Jovius* után.⁷

A III. kötet forrásai.

IX. könyv. A váradi béke bevezetéseképen megemlíti ismeretlen forrás után a poseni béketárgyalásokat,⁸ melyek szerinte nem sokkal előbb, tényleg azonban 1531-ben folytak le, tehát hat évvel a váradi béke előtt. Wese János lundi érsek küldetését, a tárgyalásokat és a váradi béke megkötését *Zermegh* nyomán beszéli el s ennek tévedését átvéve, Bécsben kötteti meg.⁹ A béke pontjainak felsorolásánál *Zermegh* adatait a *Joviuséival* hasonlítja össze.¹⁰ — János király nősülését is *Zermegh* mellett *Jovius* nyomán beszéli el,¹¹ valamint Szolimán Péter vajda elleni hadjáratát;¹² az oláhok jellemzését *Aeneas Sylvius* mellett, kire hivatkozik, valószínűleg *saját tapasztalatai alapján* adja.¹³ — Péter moldvai vajdának a Ferdinánd-pártiak felett Brassónál vívott

¹ B. II. 455—461. = *Zermegh*. (Schw. II. 408—409.)

² »Haec ita gesta, ut Ungari tradunt, cum fide retulimus...«
B. II. 459.

³ B. II. 461—464.

⁴ B. II. 464.

⁵ B. II. 465.

⁶ B. II. 466—467.

⁷ B. II. 467—495. = *Jovius*. (II. 283—291.)

⁸ B. III. 3—4.

⁹ B. III. 5—10. = *Zermegh*. (Schw. II. 405—406.)

¹⁰ B. III. 10—11. = *Jovius*. (II. 348—349.)

¹¹ B. III. 12.: reflexiók.; B. III. 13—15. = *Jovius* (II. 349.)
és *Zermegh*. (Schw. II. 413.)

¹² B. III. 16—17., 22—23., 28—31.: *Jovius* (II. 378—380., 345—350.)

¹³ B. III. 17—22.

győzelméből reményt merítve, Szapolyai szövethöz akart vele, de ez sikereitől elbizakodva, Szapolyainak Erdélyből való kiűzésére gondolt. Erre Szapolyai Szolimánhoz fordult, a moldvaiak pedig V. Károly császártól kértek segítséget. Péter vajdával azután Szolimán kibékült. Mindezt ismeretlen forrás alapján írja.¹

Majláth István és társainak összeesküvését és ennek elfojtását *Jovius* nyomán adja elő,² Szapolyainak Brutus szerint a tordai gyűlésen tartott, de tényleg Brutustól koholt két beszéde kivételével.³ Szapolyai halála elbeszélésének forrását a *hallo-más és Zermegh műve* képezi.⁴ — Látjuk tehát, hogy a IX. könyvben nagyrészt *Joviust* használta forrásnak és csak *kis mértékben Zermeghet*, mégis egy levelében Brutus azt írja, hogy ezekre az eseményekre vonatkozólag »*kézíratos kommentárt*» használt, kiegészítve *Zermeghre* czélózva, nem pedig *Joviust*, »*ki mindebből semmit sem ír le pontosan*».⁵

Szapolyai halála után Verbőczy István és Eszéky János pécsi püspök követségbe mentek a szultánhoz ajándékokkal, hogy elvigyék az adót és kérjék János árvájának atyja utódjául való elismerését. — Nem sokkal később néhány főúr Ferdinándhoz pártolt át. Mindezt, valamint Martinuzzi jellemzését *Jovius*-ból merítette.⁶ Közli ezután Martinuzzinak Verancsicshoz intézett levelét,⁷ melyben a barát önéletrajzát adja. Megtaláljuk e levél eredetijét Pray-nál, (Annal. V. 271—272.) és Verancsicsnál. (M. H. H. II. o. 2. k. 16—34.)

Ezután Székesfehérvár megszállását Fels által mondja el *Jovius* nyomán.⁸ Ez esemény előtt nagy hézag van, a hol valószínűleg Visegrád és Vácz bevételét és Buda sikertelen ostromát beszélte el, szintén *Jovius* után. — Ferdinánd Laszkyt küldte Konstantinápolyba, hogy a váradi békéhez kinyerje Szolimán beleegyezését. E követség leírásánál⁹ Brutus a lehető leghitelesebb forrást használta: *Laszky naplóját*. Ezt maga Brutus is

¹ B. III. 23—28.

² B. III. 28—31. = *Jovius*. (II. 349—350.)

³ B. III. 32—34., 35—38.

⁴ B. III. 39. = *Zermegh*. (Schw. II. 414.)

⁵ *Bruti Opera Varia Selecta*. Berl. 1697. 70—71.

⁶ B. III. 40—46. = *Jovius* (II. 351—352.)

⁷ »... cuius apud nos exstat exemplum...« B. III. 46. Az egész levél: B. III. 46—48.

⁸ B. III. 48—53. = *Jovius* (II. 356—357.)

⁹ B. III. 54—73. = *Géray Antal*: Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungarn und der Pforte im XVI. und XVII. Jahrhundert. Wien, 1842. III. Band. III. Theil. 3—19.

bevallja egyik levelében,¹ valamint művében is² és a Gévay gyűjteményében kiadott eredetivel való összehasonlítás útján ez állítás igazságáról meg is győződhetünk.

Gévay.

III. 3. l. Veni Constantinopolim relictis meis curribus et familia in Adrianopoli, ubi mox ad me accurrit Jonusbeeg, et dixit, melius fuisset posteaquam tantisper tardasti, ut unacum exercitu et bello venias, quod non venisses, quoniam Imperator ita est exacerbatus, ut quum primum Fekethi Ianus et deinde Czelink accurrissent, dando novum Caesari, de vestro exercitu et de defectione Petri Perenni, et aliorum ad vos, statim concluderet, cum oratoribus Regis Ioannis, Regnumque illud puero contulit, honorificentissime eos tractavit et dimisit.

III. 12. l. Imperatorem esse vehementer iratum, me tamen esse extra periculum, nam quando falcones meos Imperator iussisset ad se adferri, vehementer illi placuerunt, dixitque te nobilem esse et peccatum, quod Almano servias.

Brutus.

53—54. l. Iam Hadrianopoli cum impedimentis familia relictā Byzantium pervenerat... Occurrit Laskio advenienti Ianus, begus... haud praeclaram inisse gratiam apud Imperatorem praefatus, quod tamdiu in itinere moratus esset... Consulius fuisse facturum Ferdinandum, si armatus et iusto exercitu instructus in Solimani Imperatoris ditionem irrupisset... Nam ubi primum per regiones nuncios certior factus sit a Ferdinando conscripto exercitu bellum pupillo Regi illatum, principum defectionem, cum aliorum tum Perinnii... confestim Regis oratoribus advocare iussis, cum iis foedus atque amicitiam iunxisse, puero in fidem recepto et Rege appellato... Hinc perhonorifice dimissos legatos persecutum muneribus amplissimis.

68. l. ... privatim tamen, quo a metu animus respiraret, accipit eius munera. Imperator... generosas aves ex accipitrum genere, quas vulgo falcones vocant, iisque mirifice oblectatus, male evenisse ait viro imprimis scito atque eleganti ingenio, qui Germano regi serviret...

Átveszi végül és bírálja *Jovius*-nak Laszky követségéhez fűzött megjegyzéseit.³

X. könyv. E könyvben Buda ostromát és elfoglalását beszéli el Brutus, legnagyobbbrészt *Jovius* nyomán.⁴ Kívüle egy helyen

¹ Berl. 71.

² »Quae, ut scripta ab illo notataque sunt, placuit cum fide referre...« B. III. 73.

³ B. III. 73—74. = *Jovius* (II. 357).

⁴ B. III. 77—112. = *Jovius* (II. 357—363).

szóbeli értesülésre is hivatkozik: ¹ Rogendorf rokonaira, kik szerint Rogendorf a vezéri tisztet egyáltalában nem akarta elfogadni, csak Ferdinánd egyenes parancsának engedett.

Ezen események forrásaira vonatkozólag Brutus Báthori István lengyel királyhoz írt levelében a következőket mondja: »A következő év Budának Rogendorf által való sikertelen ostromát foglalja magában: ennek elbeszélésénél Budának a lehető leghívebb leírását iparkodtam adni, s ebben *nemcsak Joviust, hanem egy magyar író is követtem*, ki »*De admirandis Ungariae aquis*« czímen egy könyvet adott ki.² Brutus itt kétségtelenül Wernherr György művére czéloz,³ mely megjelent Herberstein: Rerum Moscovitarum Commentariivel együtt Antwerpenben 1557-ben. Brutus eme kijelentése alapján Pray⁴ és utána mindenki, a ki csak Brutus műve forrásairól írt, köztük Wernherrt is fölemlítette. Azonban a legpontosabb összehasonlítás után is csak *egyetlen egy adatot* találunk, melyet Wernherrtől vehetett Brutus, t. i., hogy Budán meleg források vannak, melyeket király-forrásoknak hívnak. Ezt az adatot azonban hallomásból is ismerhette. Brutus azután folytatólag ismét Joviusból merít, mint ez az alábbi összehasonlításból kitűnik.

Wernherr.

182. l. Hic propter ipsam Danubii ripam calidae sunt multae . . . Huius generis sunt infra arcem regiam aliae, Regiae vocatae . . .

Jovius.

II. 360. l. Ad orientem porro solem, ubi arx est sumptuosis tot regum operibus ad laetissimum undique prospectum aedificata, lapideam peramplam turrem mediocri altitudine opportune construxerat, quae ita iungebatur adhaerebatque arci, ut exterius cum ponte portam haberet, qua liber egressus descensusque tutissimus ad flumen per fossam concisa rupe excavatoque solo.

Brutus.

87. l. Eadem foris laeta loci amoenitate quoad quis visu pertingere in spatium quam longissimum potest, aperit prospectum. ad infimas radices, admirabili naturae opere . . . *calidis aquis ubere solo scaturientibus, quas thermas regias vocant.* Huic turris e vivo lapide adiunctus fossa muniebatur, Ioannis regis postremum opus, qua duci fossam, rupes interiectae prohiberent, ferro abscissa. Ita arce ponte iuncta descendere quam commodissime, molliter se colle demittente, ad Danubium licebat.

¹ »Equidem habeo auctores Rogendorphii propinquos . . .« B. III. 85.

² Berl. 71.

³ »De Admirandis Hungariae Aquis Hypomnematium«.

⁴ Pray: Ind. Rar. Libr. 203.

Wernherrtől vehette volna még Brutus azt a másik adatot, hogy 1541-ben Mahometre bízták Buda elfoglalását, míg *Jovius* szerint Szolimán foglalta el.¹ Brutusnál t. i. szintén Mahometet találjuk,² de ezt nem Wernherrtől, hanem *gyulafehérvári Tamás deák* művéből vette. *Wernherr művét ilyenformán Brutus forrásai közül törölnünk kellene.* Brutus kétségkívül csak azért hozza fel forrásként, hogy ne legyen kénytelen beismerni, hogy itt *kizárólag* az általa annyiszor gáncsolt *Jovius*-ból merített.

Tényleg használta azonban Brutus *gyulafehérvári Tamás deáknak* ma már elveszett *Ephemeriseit*. Ismerteti, hogy ez miben tér el *Jovius* előadásától,³ magát Tamás deákot nem említi meg e helyen művében, hanem így hivatkozik rá: »... mások az összeküvés vezérének Palzan Pétert mondják«;⁴ egy más helyen: »*Jovius* általában ellenkező dolgokat mond el, mint azok, kik adataikat nem másoktól vették, hogy abban kételkedhetni lehetne, de *a mi maguk láttak, azt jegyezték fel*; ezeknek nemcsak munkáit olvastuk, hanem *szavukat is hallottuk*, mert nem egyszer összejöttünk ezen megbízható emberekkel, kik mindenekelőtt jártasak a magyar történelemben.«⁵ Hogy itt Tamás deákról van szó, az kitűnik Brutus többször említett leveléből, hol őt egyenesen megnevezi.⁶ — Tamás deákról csak annyit tudunk, a mennyit Brutus feljegyzett róla: a Báthoriak kedves embere volt,⁷ kit Brutus személyesen is ismert, mint a főntebbi idézetből kitűnik. Művéből csak annyit ismerünk, a mennyit belőle Brutus felvett munkájába. Ezeket a részeket — mivel az eredeti forrást nem bírjuk, mely pedig mint *szemtanú feljegyzése* teljes hitelt érdemel — értékeseknek kell tekintenünk.

Buda ostromának egész lefolyását *Tamás deák* nyomán mondja el, s ennek befejeztével megjegyzi,⁸ hogy ha ennek hitelt adunk, csodálkozni lehet *Jovius*-on, hogyan nyújthatta az ostrom elbeszélését olyan hosszúra, de azért erről is szól, mert sok említésre méltó dolog van benne. Ezután *Jovius* nyomán folytatja a Buda alá segítségül érkezett török sereg hadműveleteinek

¹ *Katona*: Hist. Crit. 21: 90.

² B. III. 113.

³ B. III. 112—120.

⁴ B. III. 112.

⁵ B. III. 114.

⁶ »In illa proditione Bornemissae... ita rem sum a Jovio mutuatus, ut indicarem, quae acceperim ab Ungaris, qui in multis ab illo dissentiunt. Dedit enim mihi Thomas literatus Ephemeridem rerum per ea tempora gestarum, quae mihi... magno fuit adjumento«. Berl. 71.

⁷ Berl. 760. — Toldy: Bev. XCV.

⁸ B. III. 121.

és az ostromnak elbeszélését, egészen a német sereg megsemmisítéséig.¹ Helyenként bírálja Joviust, ki megszokta »mintegy lelki betegségéből szidni a németeket.«²

Buda csellel való elfoglalásának részleteit³ *szeptanú művéből* vette, mondja Brutus művében,⁴ említett levelében pedig nyíltan megmondja, hogy *Tamás deák* művéből merítette.⁵

Közli ezután ezekről az eseményekről *Jovius* előadását és folytatólag *Jovius* nyomán elbeszéli Salm és Herberstein követését a szultánhoz,⁶ s átveszi tőle tévedését az egyik követ személyét illetőleg, Salm társának Liectestenius Zsigmondot nevezve meg Herberstein helyett. Itt alkalmoszerűnek találja Brutus, hogy elmondja, valószínűleg hallomás alapján, hogyan szokták fogadni a követeket a portánál.⁷ Folytatja ezután a követség leírását,⁸ a követeknek a szultán előtt tartott beszédét, a mint azt *Jovius*-nál találta, minthogy a helyzetnek nem megfelelő, nem fogadja el.

XI. könyv. A fejedelemségre törekvő Mayláth István ellen indított hadi vállalat leírását Brutus *Tamás deák* művéből merítette,⁹ a mint ezt a már többször említett levelében ő maga beismeri.¹⁰ Miután ezt összehasonlította *Jovius* előadásával, ugyancsak *Jovius* nyomán folytatja elbeszélését. Szolimán csapatokat küld az ausztriai és a morva határszélre, hogy Ferdinánd területét pusztítsák, de a nagy esőzés miatt és az őszi közeledtével Szolimán kénytelen hazavonulni.

V. Károly császár a regensburgi birodalmi gyűlés után, a helyett hogy a magyarokat segítette volna, fényes seregét az afrikai harczterre vezette.¹¹ Ez után ismeretlen forrás nyomán elmondja, hogy Izabella királyné gyermekével elindult Erdélybe, de itt nem akarták befogadni, s ezért Lippára vonult és Martinnuzsit küldte oda a maga érdekében; ez ki is vitte, hogy Izabellát a fővárosba, Gyulafehérvárba is beengedték.¹² Gyulafehér-

¹ B. III. 121—156. = *Jovius* (II. 363—369).

² B. III. 136.

³ B. III. 157—169. = *Tamás deák*.

⁴ B. III. 169.

⁵ »Sequitur Solimani adventus . . . accitus in castra Rex puer . . . Quae omnia ex Thomae Ephemeride scripsimus . . .« Berl. 72.

⁶ B. III. 170—175. = *Jovius* (II. 370., 374).

⁷ B. III. 176—178.

⁸ B. III. 179—184. = *Jovius* (II. 375—376).

⁹ B. III. 187—194. = *Tamás deák*.

¹⁰ »Iam in expeditione suscepta contra Maylatum non *Jovium*, sed *Thomam auctorem sum secutus* . . .« Berl. 72—73.

¹¹ B. III. 194—199. = *Jovius* (II. 376—378., 385—386)

¹² B. III. 200—202.

vár leírását *saját szemlélete alapján* adja.¹ Ezután *Forgách* nyomán elbeszéli, hogyan oszlott meg az ország kormányzása Erdélyben.²

Ferencz király követének a speyeri birodalmi gyűlésen tartott beszédét³ *hallomás* alapján⁴ készítette; a lényegben megfelel a valóságnak, t. i. figyelmeztette a német rendeket, hogy a magyarok, kik mindenben csak a hasznukat nézik és a kik annyira gyűlölök a németet, nem érdemesek a megsegítésre. Ugyancsak *hallomás* alapján szerkeszti meg Moronus János pápai legatus beszédét is.⁵

Joachim brandenburgi örgróf eredménytelen hadjáratának egész leírását⁶ *Jovius*-ból vette át, kinek tévedéseit helyenként kijavítja, a nála talált beszédeket kibővíti és kifakadásait a németek ellen bírálja. Akár a sors volt oka Joachim Pest melletti kudarcának, akár a németek lassúsága, ezek gyalázásában Brutus nem akar versenyezni Joviusszal.

Ugyancsak *Jovius*-ból vette Perényi elfogatásának elbeszélését⁷ és *Jovius* nyomán készítette Perényi védőbeszédét is.⁸

A **XII. könyv**-ben Joachim hadi vállalatához fűzött megjegyzések után,⁹ *Jovius*-ból merítve, elmondja Valpó, Siklós, Esztergom, Tata, Székesfehérvár és Visegrád török kézre jutását.¹⁰ A törökök harczmodoráról¹¹ valószínűleg *saját értesülései* alapján ír. A könyv végén néhány lapnyi hézag után, ismeretlen forrás, valószínűleg *hallomás*¹² nyomán elbeszéli, hogyan dúlta fel a török Székesfehérvárott a királysírokat.¹³ Szapolyai holttestét kidobták sírjából, s átadták a város bírójának, hogy másutt temesse el. Ezt az adatot *Pray* felveszi *Annalesébe*,¹⁴ de Bethlen Farkast nevezi meg forrásként, a ki pedig azt Brutusból vette.

XIII. könyv. E könyvben időrendi egymásután tekintetében igen sok zavar van és a vége is csonka, hol valószínűleg Mar-

¹ B. III. 202.

² B. III. 203—204. = *Forgách* 2. — B. III. 205—206: reflexiók.

³ B. III. 207—214.

⁴ »... in hanc sententiam disseruisse dicitur«. B. III. 207.

⁵ »... in hanc sententiam locutus fertur...« B. III. 215.

⁶ B. III. 217—265. = *Jovius* (II. 417—424).

⁷ B. III. 265—270. = *Jovius* (II. 425).

⁸ B. III. 270—276. = *Jovius* (II. 426—427).

⁹ B. III. 279—280.

¹⁰ B. III. 281—340. = *Jovius* (II. 433—435., 440—451., 474—478).

¹¹ B. III. 321—324.

¹² »Nam et illud dicitur adjecisse...« B. III. 342.

¹³ B. III. 341—343.

¹⁴ *Pray*: *Annal.* V. 394.

tinuzzi megöletését beszélte el, mely rész azonban megmaradt *Bethlen Farkasnál*, ki ezt átvette Brutusból.

A könyv kezdődik az Izabella és a barát közt támadt viszálykodás ismertetésével; a királyné vígasztalan állapotában már arra gondolt, hogy visszavonul anyjához Lengyelországba. Bona királyné követek útján e szándékáról lebeszélni igyekezett és Martinuzzival kibékítette. Mindezt *Forgách* nyomán írja,¹ de azt, hogy micsoda érveket hoz fel Bona királyné Izabella szándéka megmásátására és hogyan inti Martinuzzit kötelességére, azt Brutus maga koholta.

Az 1550-iki pozsonyi országgyűlésen Aufmann János a mellett szólalt fel, hogy Erdélyt békés úton, szerződés által igyekezenek megszerezni, míg mások a háború mellett voltak.² Ezeket Brutus olyanoktól *hallotta*, kik ott jelen voltak.³

Izabellának Szolimánhoz intézett levelét,⁴ melyben Martinuzzi ellen panaszkodik, *hallomás* után⁵ adja; ugyanezt közli *Pray* Annalesében⁶ Brutusból, ez egyszer minden megjegyzés nélkül. E levélre Szolimán — Brutus szerint — Ali csaszt küldte aranyos zászlóval János Zsigmond, — és aranynyal hímzett ruhával Petrovics számára,⁷ holott ez után a levél után küldte Szolimán Muhamet csaszsza a Martinuzzit letevő okiratot,⁸ a mit Brutus jóval később, a 398. oldalon említ. *Forgách*-nál, kiből itt Brutus merít, nincs meg ez a tévedés. Muhamet küldetését írónk nem veszi át *Forgách*-ból, e helyett az Aliét mondja el, amazt pedig később, akkor is *Centorius* nyomán.

Martinuzzinak a királyné ellen tartott izgató beszéde után,⁹ melyet maga Brutus koholt, *Centorius*-ból merítve elbeszéli, hogy a barát Gyulafehérvárt ostrom alá veszi, minthogy azonban a székelyek fellázadtak,¹⁰ kibékült Izabellával. Az Izabella által segítségül hívott budai basa, a moldvai és havasalföldi vajdák serege Martinuzzi vezérei elől kitakarodtak az országból. Ezalatt Török János egy Déváiig előhatolt török csapatot meg-

¹ B. III. 349—350. = *Forgách* 4. — B. III. 347—348. = Jovius (II. 451).

² B. III. 351—355.

³ »... quod quidem vere, ut ab iis accepimus, qui interfuerunt...« B. III. 354. — B. III. 355—356. = *Forgách* 7, 8.

⁴ B. III. 357—359.

⁵ »Litterae vero scriptae in hanc sententiam dicuntur«. B. III. 357.

⁶ *Pray*: Annal. V. 422.

⁷ B. III. 359—360. = *Forgách* 7—8.

⁸ E. O. E. I. 259—261.

⁹ B. III. 361—362.

¹⁰ B. III. 363—368. = *Centorius* 51—52.

ugrasztott. Mindezt *Forgách művéből* merítette Brutus,¹ minek igazolására közlünk egy párhuzamos helyet a két író művéből.

Forgách.²

9. l. Ita brevi sexaginta armorum millia ad *Zazsebes* congregata; ad brassovianos montes obsidendos Iohannes Kemen. ad Portam Rubram (Veres Kapu vulgo) Iohannes Kendeffy missi, et singulis adtributa valida manus.

10. l. Per eosdem dies Transalpinus per Portam Rubram cum Turcarum Valachorumque copiis in Haczak (ita vocant) penetrarat...

Brutus.

371—372. l. ... brevi ad *Zazsebesium* oppidum sexaginta armorum millium exercitu contracto... Atque quoniam per exploratores cognoverat, iam Transalpinum movisse, qua illi erat per Brassovienses alpes transcundum, duos militum praefectos Ioannem Kemin, et Kendefium industrios homines, atque impigros cum valida militum manu mittit, qui Rubram turrim (Vestorony vulgo vocant) insidentes, transire conantem prohibeant.

Forgách hivatalában elődje volt Brutusnak, ki az ő közvetítésével nyerte el Báthori István mellett a történetírói állást. Forgách halála után Báthori magához küldette ennek művét, így volt alkalma Brutusnak Forgách commentárjaihoz hozzájutni, mely munkájában — saját szavai szerint — igen nagy segítségére volt.³

Brutus ezután elmondja, miben tér el ezekre az eseményekre vonatkozólag Forgáchtól *Centorius*,⁴ kinek inkább ad hitelt, mert Castaldo egy levelében azt mondja, hogy ez eseményekről frott naplóját átadta Centoriusnak, ki azt felhasználta művében.

Azután folytatólag *Centorius*-ból meríti, hogy Izabella ismét kibékült a baráttal, ki erről Szolimánt is értesítette és azután Váradnak vette útját.⁵ — *Forgách* nyomán emlékezik meg a diószegi egyezkedésről és hogy a királyné országgyűlést hívott össze Enyedre,⁶ hol Martinuzzi letételét és elítéltetését kívánta, a mi Brutus szerint meg is történt. *Bethlen Farkas* is ugyanezt állítja⁷ Brutus nyomán. Ez azonban tévedés; a tény az, hogy napokon át tartott a tanácskozás, főként a barát ügye miatt, melyben a rendeket a királyné nem bírhatta kívánsága elfogadására: ezek közvetítőleg akartak szerepelni.⁸ Brutust Forgách-

¹ B. III. 368—373. = Forgách 8—10.

² M. H. H. II. o. 16. k.

³ Bev. XCV—XCVI.

⁴ B. III. 374—375. = Centorius 52—55.

⁵ B. III. 375—380. = Centorius 53—56.

⁶ B. III. 381—383. = Forgách 11.

⁷ Liber IV. 476. és köv.

⁸ E. O. E. I. 274.

nak az a kijelentése vezette félre, hogy »Petrus Petrovitius in Temesvar arma et exercitum parabat, *Georgio renunciatur administratio rerum* et Varadini manere jubetur«. Maga *Forgách* később ezeket írja: »Comitiis tractis et inanibus verbis elusis regina Albam Juliam abscessit«, a miből kitűnik, hogy a királyné indítványát nem tudta keresztülvinni. Martinuzzi ezekről éretlensülve, elindult Erdélybe, a legrövidebb utat választva Körösbányán át. Brutus itt ismét *Centorius*-tól veszi át,¹ — kit meg is említ — hogy a barát ebben az útjában nagy veszélyben forgott: kocsija egy pataknál felfordult.

Ferdinánd Károly császárhoz fordult, hogy küldjön neki tapasztalt és vitéz hadvezért, kit az Erdély megszerzésére indítandó sereg élére állíthat. Castaldo lett a fővezér, a mit a magyar előkelők — ebben mellőzést látva — nem jó néven vettek.² Castaldo hadi tudományát elárulták azok a reformok, melyeket ő a hadseregben végrehajtani akart, s a miket Brutus közöl úgy, a mint azt *magától Castaldótól hallotta*.³

Ezután *Centorius* nyomán elmondja,⁴ hogy Martinuzzi összejött Tokaj városában Ferdinánd küldöttjével, Salmmal és tárgyalta vele Erdély átadását illetőleg, miről értesülve, Izabella királyné Szalánczy Jánost Konstantinápolyba küldte egy levéllel, melyben segélyt és oltalmat kér. Szolimán akkor megfosztotta Martinuzzit hivatalától és elrendelte megöletését. Erről a tokaji tárgyalásról sehol sem találunk említést; itt az 1549 aug. 1-én tartott nyirbátori egyezkedésről van szó, a melyet *Centorius*,⁵ s utána Brutus hibásan Tokajon tartottnak mond. Ezt követi Szalánczy küldetése a portára és Szolimán fermánja az erdélyi rendekhez Frater György letétele ügyében. Mindez azonban időrendi tekintetben nem illik ide; ez eseményeknek a 359. oldalon volna helye. hol Brutus Izabellának a szultánhoz intézett levelét adja hallomás alapján.

Ezután *Forgách*⁶ és legnagyobbbrészt *Centorius*-ból⁷ merítve, folytatja az események elbeszélését ott, a hová az időrendi egymásutánban visszaugrott. Martinuzzi vezére, Varkocs Tamás

¹ B. III. 383. = *Centorius* 69.

² B. III. 384—386. = *Forgách* 12.

³ B. III. 386—395.

⁴ B. III. 395—400. = *Centorius* 45—48.

⁵ *Gáiele* az egyezkedés helyét Nyirbátornak mondja, tehát helyesen, az ő műve nyomán dolgozó ismeretlen olasz azonban ezt helyesbíteni akarva, Tokajra változtatta. Ezt a hibás adatot azután átvette tőle *Centorius*. (Ld. *Szekfü*: Két historiographus Castaldo erdélyi seregében. (Száz. 1914: 28.)

⁶ B. III. 400—401. = *Forgách* 6—7.

⁷ B. III. 402—406. = *Centorius* 48—50.

megverte Cserepovicsot, Petrovics vezérét. Mindezt így adja elő *Centorius* — mondja Brutus —, másként *Forgách*. (B. III. 405.)

Brutus Centoriushoz való viszonyának feltüntetésére, párhuzamosan közöljük Szolimánnak Martinuzzi ellen kiadott rendeletét.

Centorius.

47. l. ... e mando di fatto un suo Ciausso al Bascia di Buda con ordine che procurasse in quanto gli fosse possibile, di hauerlo o uiuo, o morto in suo potere, scriuendo similmente a quei di Transilvania che non mancassero di fauorire questo suo Ciausso in tutto ciò che da lui sariano stati ricercati et quando hauesse ei conosciuto di non poter consequire, gli fece dare alcune patenti che l'appresentasse, a ciò uedessero, come egli priuaua il Frate d'ogni sua dignità, grado et officio, e comandaua a tutte quelle nationi che non lo douessero piu ubbedire ma che contradicendogli (secondo il costume di quelle parti) come traditore, e rubello l'ammazzassero, il che se non hauessero fatto gli minacciaua di morte, e di mandargli soura tutte quelle rouine che poteua ...

Brutus.

399. l. ... iussisse Ciausium internuntium ad Budensem praefectum cum litteris mitti, quibus imperavit, ut aut vivum, aut mortuum primo quoque tempore redactum Georgium in potestatem, ad se mitteret; simul ad Transilvaniae civitates alias litteras dari iubet, eodem argumento, ut in omnibus Ciausio adsint, quae ad ea obeunda, quae in mandatis haberet, ostenderet sibi necessaria esse. His adjectum regium edictum, quod quidem palam recitari magistratibus iubebat, cujus erat summa, a se Georgium regni administratione, atque omni publico munere priuatum ... qui illius decretis pareret, in illum ea poena magistratum animadvertere, quae decerni in convictis maiestatis gravissima soleret, persequi omnes sceleratum hominem ... jubere.

A 405. oldalon hozzáfog írónk annak elbeszéléséhez, hogy *Forgách* szerint hogyan keletkezett a viszály Martinuzzi és Petrovics közt,¹ s nincs tekintettel arra, hogy az események előadásában már előbbre haladt. A nyirbátori egyezség pontjainak felsorolásánál hivatkozik² *gyulafehérvári Tamás dedk* művére, mint a mely *Forgách*csal megegyezőleg tárgyalja ezeket.

Ezután az 1550-iki pozsonyi országgyűlésről emlékezik meg. közli *hallomás* alapján Aufmann Jánosnak itt tartott beszédét,³ a mi a III. 351—355. oldalakon is olvasható. — Általában ebben a XIII. könyvben az események az időrendi egymásután tekintetében borzasztóan össze vannak zavarva, a minek oka a legnagyobb valószínűség szerint a hozzá nem értő másolók hanyagságában és tudatlanságában keresendő, kik nem tudva jól lati-

¹ B. III. 405—412. = *Forgách* 4—5.

² B. III. 412.

³ B. III. 413—415.

nul, nem értették meg a szöveget, mely ezért tele van hibásan leírt szavakkal. A műnek e része hiányos volta mellett, lehet hogy lapszámozással, ill. órбетükkel sem volt kellőleg ellátva, így azután egyes részeit összezavarták a tehetségüket túlhaladó munkába fogott íródeákok.¹

A könyv vége, a hol Brutus Erdélynek Ferdinánd kezébe való adását és Martinuzzi megöletését beszélte el *Centorius* nyomán, hiányzik. Ezt különben átvette tőle Bethlen Farkas.

XIV. könyv. E könyv eleje hiányzik, még Szolnok ostroma leírásának az első része is, a mit azonban megtalálunk *Centorius*-nál, kiből mindezt Brutus merítette,² a mint ő maga is bevallja.³ Elmondja ezután, hogyan történt ez esemény *Forgách* szerint,⁴ majd folytatólag előadja Eger ostromát, szintén *Forgách*-ból merítve, adatait azonban mintegy ellenőrzí és kiegészíti *Zsámboki* adataival.⁵ *Zsámboki* műve ⁶ *1568-ban* jelent meg Bonfini kiadásának függelékében, Brutusnak tehát *nyomtatásban* volt alkalma ismerni ezt. Az idézeteknél mi is ezt a kiadást használtuk.

Egymáshoz való viszonyukra világot vetnek az alábbi párhuzamos helyek.

Zsámboki.

798. l. In illa coenobium inclusisse, atque custodiam facinorosorum in propugnaculum rede-gisse . . . In sanctuario ibidem, stativa multorum erant; siquidem aliquot tabulatorum turres constructae superius, ac mole completae conspiciebantur: insuper ut omni incursu irruentes prohiberentur, gerreae, ac viminea completa tormentis extabant.

Brutus.

430. l. In interiore arce religiosorum hominum sacra domus, quam coenobium vocant, et carcer, damnatorum hominum custodia, ob varia facinora, inclusus atque hic quidem in propugnaculi formam exstructus; in sacra domo militum stationes dispositae, turresque exaedificatae, e quarum supremis tabulatis, magnam telorum vim, globorum et pilarum omnis generis, inclusi in hostem jacularentur.

¹ *Jakab E.* i. cz. (Száz. 1877. 671., 673.)

² B. III. 419—426. = *Centorius* 205—210.

³ B. III. 426.

⁴ B. III. 427—429. = *Forgách* 53—54.

⁵ B. III. 430. = *Forg.* 56., *Zsámb.* 798.; B. III. 431—433. = *Zsámb.* 798—799.; B. III. 434. = *Forg.* 57.; B. III. 435—437. = *Forg.* 57., *Zsámb.* 800.; B. III. 438. = *Forg.* 58.; B. III. 439. = *Zsámb.* 800.; B. III. 440., 441. = *Forg.* 58—59.; B. III. 442. = *Zsámboki* 801.; B. III. 443—447. = *Zsámb.* 802—803.; B. III. 448—449. = *Forg.* 62—63.; B. III. 449—463. = *Forg.* 63—69., 71., *Zsámb.* 803—806.

⁶ Több kisebb dolgozat, erre vonatkozik: »*Rerum ad Agriam MDLII. Anno Gestarum Narratio Ioannis Sambuci.*« (Bonfini kiadásának függelékében (797—808)).

Forgách.

58—59. l. Eademque die tecta et contignationes domuum summiq[ue] templi, ne ignem aliqua in parte corripere[n]t, dejecere, et civitatem, sacras aedes et profanas, et quicquid usquam extra aedificiorum, molas insuper frumentarias, injecto igne conflagraver[unt], ut nihil undequaue prospectum et tormentorum ictum fallere posset. Ut vero Aly bassa castra sub Regiam Sedem fixit...

Zsámboki.

801. l. Interea hostis patentes locos, valles et montes, ad Nemtii usque castra faciunt, sub Regiam sedem, et ibi profluentem, ubi confestim Agrienses tecta, et contignationes palatiorum, ne facibus injectis corripiantur, diripiunt, nudantque, idem de quibusdam civium aedibus, ac molendinis factum: ut hinc nihil opus tormentorum impediret.

Brutus.

440. l. Locus castris locandis ad infimi collis radices delectus, quam sedem regiam vocari diximus, quae ad Nemtium, late circa regionem complexus, produxit. Neque minus nostri intenti parandis iis, quae tolerandae oppugnationi essent; fastigia domorum, si qua essent, quae inter hostes et obsessos media interjecta officerent, quo minus certos ictus in hostes dirigerent, dejicienda curant. Eodem consilio itum obviam incendiis est...

* * *

A fõntebbiekben kimutattuk, hogy Brutus históriája legnagyobb részét más írókból merítette, kiknek művei, az egy Tamás deákét kivéve, ma is rendelkezésünkre állanak,¹ s egy részük már Brutus idejében megjelent nyomtatásban.² Használt ezenkívül eredeti okleveleket, levelezéseket és követi jelentéseket, melyek kevés kivétellel szintén korunkra jutottak eredetiben. Ha tehát Brutus históriáját *mint forrásmunkát* tekintjük, csak az az aránylag kis része jöhet számításba, a mit Tamás deák elveszett művéből vagy elveszett oklevelekből kölcsönzött, vagy a mit saját értesülései és tapasztalatai alapján írt.

A mi a Brutustól használt forrásmunkákat illeti, azok többnyire *kontársak*, sőt gyakran *szemtáruk* művei, mint pl. Zermegh, Brodarics és Dubravius. E mellett Brutus forrásainak adatait olykor egymással összehasonlítja, tévedéseiket igyekszik kijavítani, szóbeli tudakozódások útján ellenőrizni. Elsőrangú hitelességük különösen *saját értesülései*, melyeket maga szerzett a sze-

¹ Tubero, Zermegh, Forgách, Verancsics.

² Jovius, Dubravius, Brodarics, Centorius, Cuspinianus, Bonfini, Zsámboki.

replő személyektől, pl. Castaldótól, Salm Gyula gróftól. Sajnos, hogy művének éppen azt a részét, mely a korához közel történt eseményeket foglalta magában, mely tehát a legönállóbb lehetett, ma nem ismerjük. Műve hitelessége mellett szól az a körülmény is, hogy kiváló férfiak ítéletének vetette alá, kiknek a közelmúlt eseményei még élénk emlékezetében voltak. Megemlítendőek e tekintetben Gyulai és Berzeviczy és első sorban maga a király, Báthori István, kinek mindig elküldte egy-egy elkészült rész tartalmát, hogy azt megbírálhassa. Maga Brutus említ ¹ egy adatot, melyet Báthori kifogásolt. Forgách nyomán azt írta művében, hogy Fráter György Szapolyai egy törvénytelen szülöttét kedvelte, s úgy látszott, hogy ezt Szolimán segítségével fededelemmé akarta tenni. Báthori Brutus művében e hely mellé saját kezével jegyet tett, valószínűtlennek tartva azt, miután még sohasem hallott a dologról.

Dicséret illeti meg még Brutust abból a szempontból, hogy felismerte az *oklevelek* és különösen a *levelezések* és *követjelentések* nagy jelentőségét, mint történeti kútforrásokét. Ő az egyedüli történetíróink közül, kinek alkalmá volt a *lengyel királyi levéltárba* is bejutni és innen számos oklevelet, Zsigmond és Ulászló egymás közt váltott levelei közül többeket, követi utasításokat és jelentéseket vett fel művében. Volt tehát alkalmá az igazat megírni és hogy akarata is volt, kitűnik abból, hogyan vélekedett ő maga a történetíró feladatáról. Hangsúlyozza, hogy legfőbb kellék a történetírónál az *igazmondás* és *lelküismeretesség*, még a legjelentéktlenebb dolognál is.² Nincs nagyobb bűn — mondja Brutus —, mint a történelmet, Istennek e földön legnagyobb ajándékát bármi okból szemérmetlen hazugságokkal meggyalázni.³

Egészen más elbírálás alá esik azonban Brutus történeti munkássága, ha őt oly *történettudósnak* tekintjük a ki nem egykorú eseményeket ír le mint szemtanú és nem másoknak akar forrásul szolgálni, hanem egy kornak a mások forrásmunkái és a saját maga által felkutatott oklevelek adatai alapján igyekszik hű képét adni. E tekintetben megelőzi *Bethlen Farkast* és *Istvánffy*t, s ezek felett áll annyiban, hogy *forrásait többször megemlíti*, mint amazok, különösen pedig mint Istvánffy. Az is kétségtelen, hogy *Bethlen Farkas*, sőt még *Pray* és *Katona* is sokat tanultak Brutustól és sokat köszönhetnek neki a *történetírás módszere tekintetében*. Egyedül az hibáztatandó Brutus eljárása.

¹ Berl. 236.

² B. II. 319.

³ Bev. LXXXVII.

ban, hogy nincs benne kellő fokú kritika és sokszor két kútfő különböző előadását közli egymásután a nélkül, hogy eldöntené, melyik felel meg a valóságnak.

Brutusnak barátai voltak Forgách és Dudics egykorú püspökök, Zsámboki, Kovachóczy és Berzeviczy kancellárok, Békés, Blandrata, Gyulai fejedelmi tanácsosok, pártfogói Schwendi Lázár és Salm Gyula gróf, Lengyelországban Zborovszki, Poniatovszki, Ausztriában Crátó, Miksa császár háziiorvosa, majd Báthori István halála után Ernő osztrák főherczeg és Rudolf császár. *Tizenkét éven át* élt tehát ő oly magas állású férfiak, sőt fejedelmek körében, kik vagy tapasztalásból ismerték a Brutus munkája tárgyát tevő korszak történetét, vagy tényezői is voltak annak.¹ Mégis azt látjuk művében, hogy saját értesülései nagy részben csak az írásbeli források adatainak megerősítéséül és ellenőrzéséül szolgáltak. — Mint Rudolf császár kegyeltjének, kétségtelenül bő alkalma lett volna újabb adatokkal kiegészíteni nagy művét, erre azonban a már agg Brutusnak sem kedve, sem elég testi ereje nem volt. Mikor magyar históriájához hozzáfogott, már hajlott korú volt, viszontagságos élet és nagy tudományos munkásság volt a háta mögött, s innen magyarázható nyugodt, elmélkedő hangja és az öreg kornál érthető bőbeszédűsége.

Beutazván egész Európát, bő tapasztalatokkal és tágas látókörrrel fogott munkájához, melybe külföldi események leírását is fölvette, a mennyiben ezek összefüggésben voltak a magyar történelemmel.²

Pray gáncsoló megjegyzéseinek elfogultságát és nagyrészt az igazságnak meg nem felelő voltát a fentebbiekben ismételten kimutattuk, itt még csak két dolgot emelünk ki. Az egyik az, a mi Brutus pápa- és egyházellenes nézetét illeti, hogy *Szekfü* Gyula, a ki pedig épen nem tartozik a Brutus magasztalói közé, *Pray* felfogásával szemben kijelenti,³ hogy *Brutus külön választja a felekezeti szempontokat a történettől és a humanismus hatása alatt a történetírásban teljesen elfogulatlan*. Másik pedig az a kétségbevonhatatlan tény, hogy az elmondottak alapján igazat kell adnunk *Jakab Elek*-nek,⁴ hogy sokkal nagyobb mértékben volt elfogult *Pray* a Habsburg-ház és a katolikus egyházzal szemben, mint Brutus Szapolyaival és a protestánsokkal szemben, főleg pedig sokkal ellenségesebb érülettel viselkedett *Pray* Szapolyaival és pártjával, mint Brutus Ferdinánddal és ennek pártjával szemben.

Kovács Lajos János.

¹ *Jakab E. i. cz.* (Száz. 1877. 657—658.)

² B. III. 288.

³ *Szekfü Gy. i. m.* 54—55.

⁴ *Jakab E. i. cz.* (Száz. 1877. 867.)

Nándorfejérvár.

A közelmúlt eseményeiben sokat emlegetett név volt *Belgrád* régi magyar *Nándorfejérvár* neve. A név olvasására sokak lelkében felmerülhetett a kérdés, vajjon mi az eredete és a története ennek a magyar elnevezésnek. Az érdeklődők kíváncsiságát annyiban kielégíthette egy most megjelent hosszabb fejtegetés, hogy benne megvolt az is, a mit eddig e név jelentéséről mások írtak. A fejtegetést ŠIŠIĆ NÁNDOR, zágrábi egyetemi tanár írta s címe: A Nándorfejérvár név jelentéséről. A szerző fejtegetéseit magyarul is kiadta (I. Századok 1915. évi folyam decz. szám) amivel hálára kötelezte a magyar tudomány művelőit, már csak azért is, mert így könnyebben ismerkedhettek meg az ő nézetével s *Nándorfejérvár* *Nándor* nevéről szóló fejtegetéséhez annál könnyebben szólhatnak hozzá.

ŠIŠIĆ értekezésének legbecsesebb része a mai Belgrád régi történetére s régi neveire vonatkozó egybeállítás. Ez egybeállítás eredményei nem újak e sorok írója előtt, mindenestre azonban olyan teljes ez egybeállítás, hogy ŠIŠIĆ e téren végzett fáradozásait köszönettel kell megemlítenünk. Ez egybeállítás fő eredményei ezek:

Belgrád első ismeretes lakosai a kelta szkordiszkok Kr. e. a III. század vége felé. Ekkor a név a kelta nevekből jól ismert *-dūnum* utótaggal *Singidunum*, Σιγγιδουνον, Σιγγινδουνον, Σιγιδουνον. E név még a VII. század elején is előfordul, de aztán eltűnik. 950. körül találkozunk először a város szláv nevével, s ez az adat KONSTANTINOS PORPHYR.-nál található, a ki a város nevét Βελόγραδον, Βελάγραδα Βελέγραδα alakban írja. E szláv eredetű alakból feltehető, hogy *Belgrád* szláv neve már a VII. században is használatban volt.

A város a VIII. század végén a frankoké, 929. tájától 1018-ig pedig a bolgároké, 1018-tól a XI. és XII. században a város többnyire a byzanciaké, míg a XIII. század elejétől 1521-ig három megszakítással hazánkhoz: Magyarországhoz tartozott. E megszakítások: 1230. körül a bolgároké, 1284—1319., 1403—1427-ig a szerbeké a város.

Hazai emlékeinkben a városnak ezek a nevei vannak:

1. *Alba Bulgariae, Alba Bulgarica, civitas Bulgarorum,*

Alba Bulgarorum. E neveket a XI., XII. és XIII. század folyamán használta a magyar latinság; a név Šišić szerint 929—1018. közt keletkezett s használatban volt nálunk a XIV. század elejéig. Hogy magyarul ekkor a várost hogyan hívták, ez teljes bizonyossággal kikövetkeztethető az *Alba* névből, valamint KONSTANTINOS PORPHYR. Βελόγραδον (lásd fentebb) nevéből. Ebből pedig az következik, hogy magyarul *Fejérvár* volt a név. Hogy milyen *Fejérvár*, ezt egyelőre nem lehet eldönteni.

2. *Alba Nandur*, *Castrum Nandur*, *Paulus Albensis de Nandor*. E névre az első adat 1332-ből van s ettől fogva sűrűen használt név egész a XVIII. századig. Arra is van nem egy adatunk, hogy e korban a város magyar neve *Na(á)ndur-*, *Na(á)ndor-*, *La(á)ndorfejérvár*.

3. *Alba Graeca*. Ezt a nevet a magyarországi latin oklevelek sohasem használják. Más latin hazai emlékek közül is csupán a XV. század végén jelenik meg, először BONFINI-nál. Minthogy Belgrádot csupán német emlékek hívják *Kriechisch-*, *Griechisch Weissenburg*-nak (első adat 1460-ból, l. M. Ny. V, 432 is), Šišić nagy valószínűséggel bizonyítja, hogy az *Alba Graeca* németből fordított latin név. Egy esetleges magyar *Görög-Fejérvár* név sohasem fordul elő.

Az a kérdés már most, mi lehet a *Nándorfejérvár* tulajdonnévben a *Nándor* jelentése, eredete. Erre nézve ezek a magyarázatok vannak:

1. VERANCICS ANTAL (l. Monumenta Hung. h., Script. II, Verancs. I, 297, 298) azt mondja, hogy az *Alba Graeca* név a görögöktől való, a kiké e város egykor volt, a magyar *Nándor*-ról pedig ezt tartja: »Hungari Nandor-Albam nominant a vicino colle latiore quam altiore, vitibus consito, qui mons vulgo *Nandor heggye* etiam nunc appellatur.«

2. SÁNDOR ISTVÁN szerint a magyar *Nándor* vagy egy *Neander-Leander* főúr, vagy pedig ilyen nevű görögkeleti szent nevéből való (l. Magyar Nyelvőr V, 166 és Bud. Hirl. 1916. febr. 27 napihírek közt).

3. A következő magyarázatot a *Nándorfejérvárról* e sorok írója írta (l. Magyar Nyelv V, 166). Én GARDĒŽI következő helyéből indultam ki: »An jenem Strom (Gaihūn), der zur Linken von ihnen auf der Seite der Slawen ist, sind Leute von den Romäern (értsd: byzanci görögök), sämtlich Christen, die man *Nandar* nennt. Sie sind zahlreicher als die Magyaren, aber schwächer... Wenn die Magyaren am Ufer des Flusses sind, sehen sie diese *Nandari*'s. Oberhalb der *Nandari*'s am Ufer des Flusses ist ein grosses Gebirge, und an der Seite dieses Gebirges kommt Wasser heraus« (Marquart fordítása,

l. M. Nyelv i. h.). A mi Honfogl. kútfőinkben gróf KUUN GÉZA az idevonatkozó helyet így fordítja le : »És ez a folyam az, mely tőlük balkézre esik. A szlávok közelében van egy nép, mely a görögök közül való és keresztény, ezeket *nender-eknek* nevezik. Ezek a magyaroknál számosabbak ugyan, de gyengébbek . . . A mikor a magyarok a folyam partján tartózkodnak, szemtől-szemben látják a *nendezeket*. A *nendez*ek (lakta földnél) lejjebb, a folyam partján egy magas hegy emelkedik, víz ered ezen hegy oldalán . . . a *nender*-ek közt tíz napi járóföld terjed«. A *nender*, *nendez* szóhoz KUUN GÉZA megjegyzi, hogy EL-BEKRI-nél, a kinél ez a szöveg szintén előfordul, *nendez*, *nender* helyett *anti*, *benedi* népről van szó, s ez nem más, mint a *nenedi* és *anti* (szláv) népek, a kikről JORDANES is szól.

GARDEŽI ez adatára, valamint Belgrád *Alba Graeca* nevére és görög birtoklásá ratámaszkodva azt bizonyígtattam, hogy a *Nándorfejérvár* nevében levő *Nándor* a. m. GARDEŽI *nender*, *nendez*, *nandar* nép neve, s hogy a város neve tulajdonképen a. m. *Görögfejérvár*.

4. Az itt előadott fejtegetésemre ECKHARDT FERENCZ válaszolt (l. Magyar Nyelv V, 311). Két okból nem fogadta el eredményeimet :

a) Az *Alba Nandor* újabb név, a régibb *Alba Bulgariae* vagy *Bulgarica*.

b) GARDEŽI tudósításának történeti hitelét támadja s állítja, hogy ha a *Nándorfejérvár* *Nándor* neve és GARDEŽI *nandar* adata azonos, a magyar tulajdonnév értelme csak ez lehet : *Bolgárfejérvár*. Hazánkban laktak bolgárok is, a többi hazai *Nándor* helynevek is tulajdonkép egykor *bolgárok* által lakott helyek lehettek.

ECKHARDT fejtegetéseire én néhány szóval válaszoltam s fenntartottam állításomat.

Šišić sem az én, sem pedig ECKHARDT megfjtését nem fogadja el. Ellenvetései ezek :

a) GARDEŽI tudósítása a Dél-Oroszországban a IX. század táján élő keresztény görög (= byzanci) népről homályos, sőt egyenesen rejtélyes, illetőleg legalább is kétes. Történetileg lehetetlen állítani, hogy Dél-Oroszországban a IX. században bármiféle görögök laktak volna. A *nandar* népnév, melynek az olvasása is bizonytalan, mert némelyek *nender*-t, *nendez*-t olvasnak, valószínűleg elferdített név, s rajta szlávokat : *antokat* kell értenünk. Šišić szerint tehát a *nandar*-*nender* leírási hiba egy másik népnév helyett, talán *benedi*, *venedi*, *anti* helyett (így GRÓF KUUN GÉZA is). Végül Šišić

felszólít engem és ECKHARDTOT, hogy ha továbbra is ragaszkodunk megfejtésünkhöz, két kérdésre feleljünk: a) tárgyilagosságon bizonyítékot hozunk fel arra nézve, hogy a IX. században a Dnjeper jobbpartján valóban laktak bármiféle keresztény görögök (vagy bolgárok); b) hogy lehet az, hogy a *nandar* (*nendez*) név különben sehol és sohase fordul elő.

E két kérdés különösen hangzik egy történetirótól. Hány olyan kétségtelenül hiteles történelmi adat van, a mely csak egyetlen egy helyen maradt reánk. Azért, mert a *nandar-nender* csak egy helyen fordul elő, még mindig hiteles lehet. Én nem vagyok történetíró, de egy olyan tudósításról, a milyen a GARDEŽI-é, a mely elmondja, hogy itt és itt a szlávok mellett keresztények laknak s ezek a rumiak közül valók, olyan részletesnek és pontosan körülírtnak tartom, hogy nem tudom elhinni, hogy ez a tudósítás téves legyen. Azt meg, hogy a *nandar-nender-nendez* népnév még arab írással is hogyan lehet íráshiba *anti* vagy *venedi-benedi* helyett, még kevésbé tudom felfogni.

Egy szóval a *Nándorfejérvár* név *Nándor* előtagja azonos lehetne GARDEŽI *nandar*-jaival, ha egyéb okok nem szólnának ellene (l. alább).

b) Šišić második érve az, hogy a *Nándorfejérvár*, *Alba Nándor* csak a XIV. század óta fordul elő, holott ha a *Nándor* jelentése »görög« vagy »bolgár« volna, annak már a legrégibb adatok közt is elő kellene fordulnia. Hiszen Magyarországon másutt is van s régibb *Nándor*, *Nándord* helynév (v. ö. még *Nándorfölde*, *Nándortó*, *Nándorlaka*).

Šišić ez érve, a mely különben már ECKHARDT-nak magyarázatom ellen írt dolgozatában is előfordul, valóban olyan érv, a mely magyarázatom helyességében megingatott s újabb magyarázat felállítására kényszerített. Mielőtt ezt előadnám, ismertetnem kell Šišić megfejtését.

Šišić VERANCICS-ból indul ki. VERANCICS, a mint fentebb láttuk, ezt mondja: »A magyarok *Nándorfejérvár*-nak hívják a *szomszéd hegyről*, a mely inkább széles, mint magas, s a melynek közönségesen *Nándor hegye* a neve« (kissé másképp fordítva Šišić-nél, l. Századok XLIX, 636). Hogy melyik az a »szomszéd hegy«, azt VERANCICS előadásából nehéz kiolvasni. Talán a mai Kalimegdán (de erre Šišić szerint nem lehet gondolni), vagy a Topcsider lankás hegyoldala. Šišić szerint természetesen egyik se. Van azonban Belgrádtól délre, körülbelül hat kilométerre egy *Vračar* nevű hegy s ettől elnevezve Belgrád körül félkörben a *Vračar*-mező (dombos hegyvidék). A szerb név a XVI. század végén

jelenik meg először, még pedig így : *na Vračaru, na Vračarevu* (l. DANIČIĆ, Rječnik). A szerb *Vračār* tulajdonnév azonos a szerb *vračār* köznévvvel, a melynek jelentése : 1. wahrsager, divinus, 2. hexenmeister, magus (v. ö. *vračāra* : wahrsagerin ; zauberin). A köznév az *-ār* képzővel alakult nomen agentis a *vrācati* »wahrsagen ; hexen« igéből.

A ki »jósol« és »varázsol«, az »gyógyít« is ; a »gyógyítás«-hoz pedig különböző *füveket* is használ. A *Vračār*-on sokféle fű terem, köztük sok a gyógyító is. E gyógyító füvek közt nevezetesebb a »*Glechoma hederacea* L.«, melyet szerbül *dobričava tráva*-nak, magyarul pedig BORBÁS VINCZE szerint *nádrajű*-nek és *nándorfű*-nek neveznek. A *nándor* alakváltozatra nincs ugyan más adatunk, de fel lehet tenni, hogy régen is megvolt. Evvel a *nándorfű*-vel sűrűn lehetett benőve a *Vračār*, s innen a *Nándor hegye* név, s ebből a *Nándorfejérvár*. A magyarok a *nándor* nevű orvosló fű nevét, a szerbek pedig a fű gyógyító tulajdonságát vették az elnevezés alapjául.

Šišić bizonyításában tehát a *Vračār* és a *nándorfű* : *Nándorfejérvár* nem egymás fordításai, hanem közös szemléleten alapuló elnevezések. Ép azért teljesen mellékes a magyar név szempontjából, hogy a szerb elnevezés milyen régi. A történelmi adatok, mint láttuk, a *Vračār* szóra a XVI. század vége óta vannak. Ha már most ez a *Vračār* azonos a köznévi *vračār* szóval, akkor ez a szerb tulajdonnév nem lehet a XVI. század végénél sokkal régibb. A *vračār* köznév ugyanis, a melyből a tulajdonnév való, a *vrācati* igéből *-ār* képzővel alakult nomen agentis. Már pedig minden szlávista jól tudja, hogy a szláv *-ar* képző az ó-egyházi szlávban s eredetileg minden szláv nyelvben *csakis névszóból* s nem igéből alkot névszokat ; először *csakis myto* (vám)-ból *mytar* (vámos), *ryba* (hal)-ból *rybar* (halász) stb. van, igéből ilyen nevet nem lehet képezni. Így van ez a szerbben is. Csak később s aránylag újabban kezdett az *-ar* : szerb *-ar* képző igékhez is járulni. Egy szerb *vračār* képzés tehát, a mely a *vrācati* igéből jön, nem lehet pl. XII., XIII., XIV. századi. A szerb *Vračār*, s ha belőle való, a *Vračār* tehát nagyon új alakulás.

Ha tehát a *Nándorfejérvár* és a *Vračār* hegyes-dombos vidék neve közt az elnevezést illetőleg volna valami kapcsolat, a magyar név szerb nyelvi okokból nem lehet a szerb szó utánzata vagy ennek mintájára alakult elnevezés. A *Vračār* név, ha csakugyan azonos a *vračār* »divinus ; magus« köznévvvel, képzésénél fogva a XVI. századnál nem igen lehet régibb, míg a magyar *Nándorfejérvár*-ra adatok a XIV. század eleje óta vannak.

Kérdés azonban, volt-e valaha a magyarban *nándor* hangalakú köznév s jelentett-e ez valamikor magára állva akármilyen fűvet is. SÍSIĆ azt hiszi, hogy volt, s ezt BORBÁS VINCZE egy közlése alapján vallja. BORBÁS V. ugyanis a Földrajzi Közlemények XXII. kötetében »A Balaton partmellékének botanikus néprajza« címen leírja a Balatonmentének flóráját s többek közt ezt mondja: »Kerék *nándorfű* a kerék *nádrafű* (*Glechoma*) átfarmálódása« (71. lap). BORBÁS szerint tehát a *nádrafűvet* a Balaton mentén *nándorfű*-nek hívják, keletkezését pedig úgy gondolja, a mint az csoportosításából kétségtelenül kitűnik (v. ö. hogy *e*) alatt fejedelmek nevéből keletkezett növénynevek közt említi), hogy a *nádrafű* névből a *Nándor* (= Ferdinánd) keresztnév hatása alatt lett a *nándorfű* alak.

A ki ismerte BORBÁST, az minden olyan népnyelvi adatot, a mely csak BORBÁS-nál fordul elő, kétkedéssel fog fogadni. A »Pimpinella« növényt (= *Poterium*) BORBÁS szerint a Balaton partján Veszprém megyében Vörös-Berényben és Arácon ma is (l. Földr. Közl. i. k. 67) *Csabairem*-nek, *Csaba-irmé*-nek nevezi a nép, pedig kétségtelen, hogy itt valaki megtréfálta BORBÁS-t, mert sem ma, sem a múltban a nép e növénynevet nem ismerte (l. EtSzót. *csabaire* a.).

Valószínű, hogy BORBÁS *nándorfű* adata *nádrafű* helyett szintén ilyen »népnyelvi« adat. Egyedül BORBÁS-nál fordul elő s ezért még népetymológia se igen lehet (így a MTsz.). S a régiebb nyelvben is hasztalan keresünk egy *nándorfű* alakot. A *nádrafű* ugyanis összetett szó, első tagja a *nádra*, a melynek soha más, mint »uterus, Gebärmutter, anyaméh« jelentése nem volt. Az eddig ismert alakváltozatok ezek:

1. *nádra* »uterus«, *nádrafű* »matricaria«, l. NySz., PP.¹ *uterus* a., SzD.², MÁRTON 1807., 1811., MTsz. *

2. *nátra* »uterus« SzD.²;

3. *mádra* »uterus«, *mádrafű* »matricaria«, l. NySz., MNy. IX, 375, XI, 133, PP.¹ és a nagyszebeni 1629. évi Nomencl. *matricaria* a., MÁRT. 1807., 1811., MTsz.;

4. *mátra* »uterus«, *mátrafű* »matricaria«, l. MNy. IX., 375, NySz., BEYTHE, Fiv. könyv, CLUSIUS 1584., MTsz.;

5. *metterfű* »matricaria«, l. PP.¹ *matricaria* a.

A régiebb nyelvben tehát sem a *nádra* »uterus«, sem a *nádrafű* »matricaria« szónak soha, de soha sincs *nándor* alakváltozata. Ha már ilyen nagy baj van a *nándorfű* alakváltozattal, mit szóljunk akkor magáról az előtagról, a *nádrafű* ~

* A rövidítésekre l. a Magy. etymológiai szótárt.

nándorfű, *nádra* ~ *nándor* szaváról. Hiszen a *Nándorfejérvár* sohasem volt *Nándorfűfejérvár*, a *nádra* : *nándor* meg magára állva sohasem volt egy bizonyos fűnek, növénynek a neve. A *nádra* mindenkor »uterus«-t jelentett. Ha lett volna *nándor* alakváltozata, ez sem jelenthetett volna mást.¹

Mindent összefoglalva, Šišić megfejtése még elfogadhatatlanabb, mint az én, meg az ECKHARDT magyarázata.

De hát mi lehet a *Nándorfejérvár*, *Nándor* hegye-beli *Nándor*?

Ha az összes idevágó magyar *Nándor*, *Nándord*, *Nándortó*, *Nándorlaka*, *Nándorfölde* (l. Századok XLIX, 634, Magyar Nyelv V, 167, 312) tulajdonneveket összegyűjtöm, azt látom, hogy e név eredetileg csakis személynév lehetett, s hogy személynévből lett a helynév. Ha a személy- és a helynév különböző alakváltozatait összegyűjtöm, azt látom, hogy a legrégebbi alak *Nandir* (l. 1086/XIII. sz.-ból : *Nandir eques* : lovasszolga ; személynév, l. Pann. Szent. Ben.-r. tört. VIII, 270), ebből szabályosan alakult *Nandur*, majd *Nandor* > *Nándor*, hasontalanulással *Landor* < *Lándor*. Ez a hangfejlődés teljesen olyan vocalismusában, mint a milyen van következő szavakban : ó-magyar *achszin*, *Balatin*, *Krácsin*, *Martin*, *Vaszil* stb. (l. Magy. Nyelv I. 184), innen későbbi és mai magyar *ahszun* > *aszszon*, *Balatin* > *Balaton*, *Karácsun* > *Karácson*, *Martin* > *Marton*, > *Márton*, *Vaszil* > *Vaszol* > *Vászoly* stb. Hogy a *Nandir* > *Nandur* > *Nandor* > *Nándor* sűrűen használt személynév volt, bizonyítja az is, hogy magyar kicsinyített *Nandurdi* alakja is volt (l. Századok XLIX, 634 stb.).

A *Nándorfejérvár*, *Nándorhegye*-beli *Nándor* is személynévből való, tehát olyan mint *Gyulafejérvár* nevében a *Gyula* (ebből latinosítva *Alba Julia*). S épen Šišić mutatott rá, hogy a XIV. század elején, a mikor *Nándorfejérvár* először jelenik meg az oklevelekben és egyéb emlékeinkben, hazánkban van *Nandor* > *Nándor* nevű ember is (l. 1334-ből való ilyen adatot a Századok XLIX, 635. lapján). Hogy ez az ó-magyar *Nándor* személynév mit jelent, egyelőre megmondani nem tudjuk.

Melich János.

¹ E cikk már ki volt szedve, mikor kezembe került a Nyelv-tudomány legújabb füzeté (l. V. köt. 295.), a hol *A(sbóth) O(szkár) Šišić* megfejtéséről szintén igen kedvezőtlenül szól.

Történeti irodalom.

Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. Herausgegeben auf Kosten der Stadt Brassó von dem mit der Herausgabe betrauten Ausschuss. Sechster Band. Brassó. Druck von Br. Schneider und Feminger. 1915. 8. CIX és 772. l.

Brassó város alapításának 700 éves évfordulóját már 1913-ban készültek megünnepelni, de közbejött akadályok miatt ezen ünnepségek évről-évre halasztódtak s most a háborús időkben egészen megfeledkeztek róluk. De ha a jubiláris ünnepségek el is maradtak, az ezen jubileumra tervezett emlékművek közül mégis megjelent a »Quellen« VI. kötete, a VII. pedig sajtó alatt van.

E nagy forrásmunkáról már többször megemlékezett a »Századok« is¹ s így az nem ismeretlen a történelemmel foglalkozók előtt. A VI. kötet melyet most akarunk ismertetni összesen 44 drb. helyi krónikát és naplófeljegyzést foglal magában. Ezen írások szerzői legtöbbször brassói polgárok, papok és tanítók. Van közöttük három ötvösmester is ú. m. Pitter Bartosch Laurentius Kusch és Stephan Filstich. E krónikás feljegyzések leginkább a XVII. század történelmét ölelik fel, de néhány a XVI., illetőleg a XVIII. évszázadba is átnyúlik. Nagyon természetes, hogy mint helyi krónikák legnagyobb részben Brassónak és vidékének eseményeit tárgyalják és országos dolgokkal ritkán foglalkoznak. Az itt közölt 44 krónika közül 5 drb. már nyomtatásban is megjelent, de mert részben csak rövidítve, vagy nem jó kézirat nyomán és változtatásokkal jelentek meg, a szerkesztő-bizottság jónak látta azokat itt újból közölni. Ha ezen okoskodást a négy helybeli krónikára nézve elfogadjuk is, a Cserey-féle História közlését, miután az jó kiadásban közkézen forog, nem tartjuk indokoltnak. Nem kevésbbé fölösleges annak németre való fordítása is; most ugyan csak egy rész jelent meg belőle, de mint előre jelzik, a jövő kötetben folytatni akarják. Hasonlóképen elhibázott dolog volt a »Historica Relatio«-nak egy hiányos kézirat alapján való közlése is, miután az én egyik művem nyomán értesültek a szerkesztők arról, hogy annak egy teljes kézírata is van, melyet a következő VII. kötetben fognak kiadni. (35. sz.)

Az V. kötet ismertetését l. a »Századok« 43. kötetében 789—90.

A kötet elején a krónikák szerzőire vonatkozó adatokat közlik a szerkesztők. Nagy hibának tartom, hogy ezt két helyt végzik, a pótlékok czímen közölt fontos adatokat az illető író életrajzába kellett volna befoglalni, így csak az olvasó munkáját nehezítik meg. A pótlékban közölt Benkner-féle nemesi oklevelekre nézve pedig első megjegyzésem az, hogy azokat eredetiből kellett volna kiadni, másodszer pedig, hogy én azokat a »Turul« 1909—1911. évfolyamaiban rajzok és szöveg kíséretében szakszerűen ismertettem.¹ Ugyanezt mondhatom a zalatnai aranymosótelepre vonatkozó oklevél közlésére is, melyről az »Erdélyi Múzeum« 1911. évfolyamában írtam. Hogy az előbb említett kiadványomat mennyire hasznos lett volna a szerkesztőknek igénybe venni, bizonyítja az is, hogy abban nemcsak a Benkner-, hanem a Schunkabunk-, Draut-, Mederus-, Berger-, Filstich-, Seewaldt- és Fronius-családra nézve is közelebbi adatokat találtak volna.

A terjedelmes kötetet jól használható hely-, személy- és tárgyi mutató fejezi be, majd azután latin és német glossarium következik. A latin glossariumra nézve megismételjük azon megjegyzésünket, hogy miután abban magyar és más nyelvű szavak is szerepelnek, a cím ilyen irányban kiegészítendő.

Brassó városának azon áldozatkészsége, hogy még ezen háborús világban is tud kulturális és irodalmi célokra ezreket fordítani, mindenesetre dicséretre méltó; hasonlóképen elismeréssel kell szólnunk a szerkesztők fáradságos és sok türelmet igénylő munkásságáról is.

Gyárfás Tihamér dr.

Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studen-
tium. Volumen I. Padova, 1264—1864. (Fontes Rerum Hun-
garicarum. Volumen I.) Collegit et edidit *dr. Andreas Veress.*
A páduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és
iratai. Gyűjtötte és közrebocsátja dr. Veress Endre.

Mennyire hasznos nemzetünk haladására nézve a külföldi jeles iskolák látogatása, általában ismeretes. De nem csupán hasznos, hanem elkerülhetetlenül szükséges volt ez a régi századokban. Ma a könyvek, képek bizonyos tekintetben elhozzák hozzánk az idegen nemzetek tudásainak felfedezéseit, értekezéseit, de a XVI. század előtt ily könyvek, képek nem voltak. Ki kellett utazni, azokat a tudósokat meg kellett hallgatni, előadásait leírni, csak így lehetett valamit áthozni azokból a szellemi kincsekből.

A Német- és Lengyelországokban tanuló magyar ifjak nevei

¹ Megjelent különnyomatban is: »Brassói czímeres levelek és nemes családok« cz. alatt.

eléggé ismereteseek a Magyar Tudományos Akadémia eddigi kiadványaiból, de annál hiányosabbak voltak ismereteink az olaszországi egyetemeket látogató magyar ifjakról.

Most azonban dr. Veress Endre fáradhatatlan munkássága által és báró Hornig Károly kardinalis, veszprémi püspök bőkezűségéből megkaptuk ez ismertetett műben a pádovai egyetemen tanuló magyarok lehetőleg teljes névsorát. Ez egyúttal dr. Veress Endre gyűjteményes vállalatának második sorozatából, a *Fontes Rerum Hungaricarum*ból (Magyar Történelmi Források) az első kötet.

Épen a Századokban (1897. évfolyam 769. l.) kísérelte meg Pór Antal összeállítani a pádovai egyetemet látogató magyarok neveit, de csak töredéket bírt nyújtani, csak mutatta, mily sok a teendő, ha szellemi művelődésünk forrásait akarjuk föltárni.

Veress gyűjtése kiterjed a pádovai egyetemnek keletkezésétől napjainkig ott tanuló magyar ifjakra és nem csupán azt deríti fel, mikor iratkozott be az a magyar ifjú a páduai egyetemre, mit tanult, mivel foglalkozott ott, hanem azt is megállapítja, a mennyire lehetséges volt, hol kezdte és hol folytatta tanulmányait? Hozzá még 100 darab csupa kiadatlan vagy nehezen hozzáférhető okleveleket is csatol a gyűjteményhez, hogy még jobban bepillanthassunk az egyetemen tanuló magyarok életébe.

A páduai egyetemen tanult Kanizsai János esztergomi érsek († 1418), Makray Benedek, a külföldön is híres törvénytudós (legum magister), Mohácsi Dénes, az író, maga Báthory István erdélyi fejedelem, Forgách Ferencz történetíró és annyi más jeles magyar főúr meg tudós, s ez már maga felkelti érdeklődésünket e mű iránt s benne találjuk az adatokat az ő első lépéseikről a tudomány terén.

Ha a tanulók névsorát és működését jól megfigyeljük, látjuk, hogy nem a hittudomány tanulása volt az, a mi a magyarokat Pádovába vonzotta, hanem az egyházi és polgári jog, az ékesszólás és az orvostudomány elsajátítása. Épen az, hogy a velencei köztársaság felügyelete alatt a hittudomány művelése a XVI. században is meglehetősen lanyha volt, okozta azt, hogy e században az evangélikus és unitárius vallási ifjak annyian felkeresték a pádovai egyetemet, és azt lehet mondani, hogy Báthory István idejében az unitáriusok vezéremberei mind ott nevekedtek, főleg az ékesszólást tanulgatva. De sokan tanulták itt az orvostudományt is és hogy hazánkban e tudomány vívmányait itt-ott kezdték alkalmazni, az főleg a pádovai egyetem magyar tanítványainak érdeme.

Veress Endre e műve tehát egyik legjelesebb és leggazdagabb forrása a magyar szellemi haladásnak és irodalomtörténetnek.

Dr. Karácsonyi János.

Ujhelyi Péter: Az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig (1657—1780). A Magyar Tudományos Akadémia hadtörténelmi díjával koszorúzott pályamunka. Budapest, 1914. 8° 373 l.

Az élet-halálküzdalem, a melyet nemzetünk most vív, nagyban fölkelte az érdeklődést a hadsereg iránt. A mű, a melyet a jelen sorokban ismertetünk még nem ennek az érdeklődésnek következménye. A háború előtt íródott s a pályatételt, a melyre szerzője benyújtotta, az akadémia hadtörténelmi bizottsága olyan időben tűzte ki, a mikor háborúra még alig gondolt valaki.

A pályázat tárgyának kitűzése azonban nem volt épen szerencsés. Nem értjük, miért választotta a bizottság épen az I. Lipót korától Mária Terézia haláláig terjedő korszakot, egy olyan időszakot, a melynek sem eleje, sem vége nem válik el az előző, illetve a rákövetkező korszaktól elég jelentőségteljes átalakításokkal. Kétségtelenül bizonyos ugyan, hogy az egyes uralkodók kormányzásában mindig érvényesültek bizonyos reformtörekvések, s így a hadsereg fejlődésében a különböző uralkodók alatt az apró részletekben különböző elveket látunk érvényesülni, azonban a nélkül, hogy az intézmény alapján véve lényeges átalakuláson ment volt keresztül.

A császári hadsereg eredete nem Lipót nevéhez fűződik, gyökerei korábbi időkbe nyúlnak vissza. Magyarországi szereplése ugyan a felszabadító háborúval bizonyos határponthoz érkezett; ez az eredmény, vagy Savoyai Jenő reformjai szolgálhattak volna tehát kiindulási pontul, de nem Lipót trónralépésének esztendeje. És még szerencsétlenebb Mária Terézia halálozási éve a korszak végpontja gyanánt. Közéjük esik, mintegy a munka gerinczeként, a magyar szempontból legfontosabb idő, III. Károly uralkodása, a mikor a nálunk idegen intézményt a törvényhozás hozzánk is átplántálja. Néhány év előtt a hadtörténelmi bizottság épen ezt a fontos témát tűzte ki pályafeltételül, csodálatos tehát, hogy ezek után e nagyjelentőségű eseményt ennyire elhomályosítva, a pályatétel kitűzésénél olyan szerencsétlenül választotta meg a korszak határpontjait.

A thema ezzel mintegy el volt laposítva, a mi formai tekintetben az íróra feladatának megoldásában csak nyomasztóan hathatott. Szerzőnk érezte is e visszásságokat és segíteni iparkodott rajta, a mennyiben a tárgy feldolgozása elé még két fejezetet függesztett az állandó hadsereg eszméjének fejlődéséről Magyarországon és Ausztriában és az állandó hadsereg állapotáról I. Lipót trónralépése előtt. Ezzel azonban csak azt érte el, hogy az első fejezet második részében és a második fejezetben össze-

foglaló áttekintést adott a császári állandó sereg keletkezéséről és Lipót előtti szervezetéről. Az állandó sereg felállítása Magyarországon korántsem szerepel a munkában olyan mértékben, mint azt az esemény fontossága megkövetelné. Szó van róla az első fejezet első részében, majd az I. József és III. Károly koráról szóló fejezet végén.

Magyar munkában a magyar szempontnak jobban kellett volna érvényesülnie. Szerző tulajdonképp csak a császári sereggel foglalkozik és az egyes korszakok tárgyalásának végén tér csak rá »Magyarország hadügyére« az illető időben. Ezt is elintézi néhány rövid lapon.

Mi nem ezt vártuk volna a szerzőtől, hanem épen a magyar viszonylatok kidomborítását : hogy hogyan érvényesül az idegen intézmény a magyar viszonyok közt, milyen hatással van rájuk, hogyan ültetik át III. Károly idejében és hogyan lesz a magyar állandó sereg is a császárinak attól úgyszólván megkülönböztethetetlen alkatrészévé.

Szerző azonban nem végzett önálló kutatásokat és vezérfonalul Wrede munkáját használta. Ennek következtében a császári sereg belső adminisztrációjának és technikájának képét festette meg a nélkül, hogy megismertette élete megnyilvánulásának nevezetesebb tényezőivel. Az egyes uralkodók korában sorra veszi a seregalakítás és kiegészítés, a hadvezetőség, a gyalogság, a lovasság, a tüzérség, a műszaki csapatok, a vonat, élelmezés, tisztképzés, igazságszolgáltatás, egészségügy és harcmód kérdéseit és ezekhez egészen szervesen kapcsolja hozzá »Magyarország hadügyét«.

A rendszer ettől a beosztástól el nem tagadható, de szinte fárasztóan egyszerű, a mivel az előadást plasticitásától, festő erejétől fosztja meg.

Ha azonban a fent említettekben nem is értünk mindenben egyet a szerző módszerével, Ujhelyi Pétert mégis azon kevesek közé kell számítanunk, a kiknek katonai részről szegény hadtörténeti irodalmunk fellendítése körül hivatásuk van. A ki ilyen nagy munkára vállalkozott, abban bizonyára megvan a kitartás ahhoz, hogy kipótolja azt a mi benne még a történetkutatóból hiányzik. Mert ezzel szemben olyan katonai szaktudás birtokában van, a melyet a történetkutató kevésbé, vagy csak hasonlíthatatlanul nagyobb áldozatok árán tud megszerezni. D.

Dr. Erdélyi László: Magyar művelődéstörténet. I. Korszak.
 Ősi művelődés Kr. u. 1000-ig. Kolozsvár, 1915. 8°, XX + 233. l.

Hallgatóinak kézikönyvül írta Erdélyi László egyetemi tanár egy nagyarányú mű ez első kötetét. Gondolatmenetét a következőkben iparkodom ismertetni.

Miután szerző a bevezetésben a történelem fogalmát, nemkülönben a történelem különféle tagolási, osztályozó módjait ismerteti, saját magyar művelődéstörténeti munkája számára főcsomópontok gyanánt az ősvallást (1000-ig), a kereszténységet (1000—1301), a feudalismust (1301—1526), a reformatiót (1526—1711), a gazdasági reformokat (1711—1848), végre az 1848 óta fennálló parlamentarismust jelzi.

A tudós cultuurhistorikus ezen első kötetében az 1000 körül az ősvallás helyébe lépő keresztény korszakig tartó *ősi magyar művelődést* tárgyalja és a magyar művelődéstörténet ezen első korszakát tizenkét fejezetben csoportosítva és feldolgozva nyújtja. Előbb azonban természetzerű bevezetésként e korszak történelmi *forrásait* ismerteti. A Krisztus előtti VIII. században élő Hesiodos óta egyes görög íróknál találunk szórványosan a mai Magyarország területének őstörténetéhez tartozó földrajzi és néprajzi tudósítást. A tulajdonképeni történelmi kor azonban Magyarország területén csak a Krisztus születése körüli római történelmi adatokkal kezdődik. Az ural-altáji származású népek közül pedig — kikhez a magyarok is tartoznak — a sumir-babyloniak művelődésével már Krisztus előtt ötezer évvel találkozunk. Az ugyane rokonsághoz tartozó ujuguroknak pedig, kikről sinai és perzsa történetírók tesznek említést, már Kr. e. a II. században volt írásuk. Midőn ezek eltűnnek a sinai történelmi forrásokból, a Kr. utáni I. század végén a hunnok neve tűnik fel a római földrajzíróknál. Gyakran emlegetik a hunnokat a következő századok nyugat- és keletrómai írói; így többek közt Priskos, ki mint keletrómai követ 448-ban maga is járt Attilánál. Ugyanezen író említi az avarokat is. A magyarokról pedig perzsa és arab íróknál találunk feljegyzéseket a tizedik század első évtizedei óta. Georgios görög szerzetes pedig már a kilencedik század közepe táján ismeri őket. Érdekesen ír róluk Turkok néven Bölcs VI. Leo keletrómai császár (886—911) Taktikájában; és utána mások. Nyugati források közül a Hinkmar reimsi érseknek tulajdonított évkönyv már 862-ben mint a frank birodalom ellenségeit említi a magyarokat. Utána sok nyugati krónikás emlékezik meg a magyarokról, különösen a X. század folyamán. A magyaroknak a szlávokkal való viszonyára nézve

a IX—X. században leginkább néhány századdal későbbi orosz, cseh, horvát-szerb, lengyel források emlékeznek meg. A magyarok őshazájáról és vándorlásairól középkori krónikáink szólnak, melyeknek forrása egyrészt a néphagyomány, másrészt idegen írott művek.

A mi az *ősi műveltség földjét és népeit* illeti, Magyarországot vízrajzi egysége, határvédő hegyei, továbbá arányos tagoltsága jellemzik. Itt lakó népről először Herodotosnál találunk említést, ki a Maris forrásvidékén agathyrsokról szól. Lakták e földet kelta boiok, tauriskok, araviskok karnok, skordiskok, dákok, iapodok, pannonok. Ezeket a római uralom követte, melynek a IV. század második felében a hunnok vetettek véget. E hunnok eszközölték a mai Magyarország első politikai egyesítését. A hunn uralom zenithjét Attilával érte el. A hunn uralom után gepidák, keleti gótok, longobardok következtek, továbbá avarok, kikkel Magyarország területén Nagy Károlynak is kemény harcrai voltak, végre különféle szláv törzsek. Az Ural—Volga köze, majd Kuban melléke után a magyarok harmadik őshazája (670—830) Lebedia, a hol a magyarokra a nagyobb részben zsidó vallású kazárok voltak legnagyobb hatással. Negyedik átmeneti honuk pedig Etelköz (830—895). Innét, a Bug, Pruth, Szereth vidékéről segítették a magyarok a bulgárokat az alsó Dunánál (839). 892-ben végigszáguldanak a Tisza—Duna vidékén és 899 elején Pannoniát véglegesen elfoglalják. A honfoglalók száma 40.000 fegyveres, családtagokat beleszámítva 200.000 szabad és 300.000 szolga lehetett. Az új hazában való elhelyezkedés módja stratégiailag egészen tervszerűnek látszik. A továbbiak folyamán háborús kalandozásaik elvezették őket a belga tengerpartig, Spanyolországig, Itália legdélekeletibb sarkáig, a Balkánon a haditörténelmünkben most újra előforduló Vardar-folyóig, Ochrida vidékéig és Konstantinápolyig. Vándorlósaik, nemkülönben kalandozásaik szükségszerűen a legkülönbébb népek művelődési behatásait gyakorolták rájuk. Míg az újonnan elfoglalt hazának eddigi szláv lakói gazdaságra, iparra, közigazgatásra és nyelvre gyakoroltak hatást.

A *közhatalom feje*. Hazánk területén legrégibb a dák fejedelmekre vonatkozó hagyomány. Így Kr. e. 300 körül Dromichaites dák fejedelemeiről van szó. A dák fejedelmekről a rómaiak tudtak, a középkori népek azonban már nem. Több római császár járt Magyarország területén, leginkább hadakozva. Itt járt Traianus, Marc Aureliust Vindobonánál ragadta el a pestis. Galerius társ-császár Sirmiumban székelt, I. Valentinianus Ószöynnél halt meg 376-ban stb. Legnevezetesebb a hún Attila fejedeleme. Szereplése és emléke óriási hatást tett a népekre. Emlékét gazdag

történelmi hagyomány kísérte. Világtörténelmi jelentősége mellett nagy magyar művelődéstörténeti jelentősége is. Nemcsak hadjáratairól, hanem saját maga és népe életmódjáról, szokásairól bő és megbízható egykorú forrásokkal bírunk, melyekből sokban következtethetünk a fajokon magyarok ősműveltségére. A magyar fejedelem közvetlen területi elődjai pedig a szláv fejedelmek, kik közül Szvatopluk politikailag lerázta a bajor uralmat és befogadta Methodot. A vándorló magyarok patriarchális törzsszövetségét kazár mintára idővel fejedelem-választás révén monarchikus színezetű kormányforma váltotta fel. Így lett fejedelem Árpád legkésőbb 860 körül. Halálát Anonymus elfogadhatóan 907-re teszi. Az utána következő fejedelmek hatalma a törzsek külön-kalandozása korában nem lehetett valami erős. Taksonyt fia Gyejcsa 971 táján követte a fejedelemségben. Felesége a magyar hagyomány szerint Sarolt, a Konstantinápolyban megkeresztelt Gyula vezér leánya. Géza uralkodása képezi, különösen felesége és nyugati tényezők behatása alatt, az átmenetet a ker. művelődéshez. Gézát és háza népét a II. Otto császártól küldött Prunwart sváb püspök keresztelte meg 975-ben. Fiával, Szent Istvánnal pedig már a kereszténység meghonosítása és végleges szervezése következik.

Vallási szervezetek. A Magyarország területén lakó dákok szigorú törvényeiket Zalmoxis istenített paptól származtatták. A római hódoltság kapcsán a sok összetételű, keverék, utóbb különösen sok keleti befolyást magába fogadó római cultus emlékeire bukkanunk. A keleti eredetű Mithra-tiszteletet különösen Diocletian császár terjesztette. Mithra-emlékek Carnuntumban, Aquincumban, Sarmisegetusában stb. vannak. E terület első keresztény vértanúi közül való Eleutherus illyricumi püspök 140-ben. Hogy mily erős gyökeret vert a kereszténység Pannoniában, a Diocletian féle üldözés alkalmával is kitűnt. Ezt a kereszténységet a római művelődéssel együtt Pannoniában a hunn, germán, avar korszak (400—800) nyomta el. Az avarok közt Szent Rupert wormsí püspök kezdte a kereszténység hirdetését a VII. század végén. A dunántúli szlovéneknel 800-tól kezdve salzburgi ker. térítők munkája mutatható ki. Nyitra vidékén is inkább német papság működött. A morvák közt a tessalonikai Szent Cirill és Method térítettek (863). Tanítványaikat azonban Szvatopluk elűzte s vele a szláv kereszténység háttérbe szorult. A magyarok ősvallása természetimádás volt. A tűzimádásból azonban még nem kell perzsa dualisticus befolyásra gondolni. Szent László bírságolja a kutaknál, forrásoknál, fáknál s kövek-nél való pogány áldozást. Általában első királyainknak a pogányság visszaszorítására törekvő törvényeiből is lehet a magyar

ősvallásra következtetni; nemkülönben bizonyos régi nyelvemlékeinkből is. Még etelközi tartózkodásuk idején találkoztak a magyarok Krim szigetén Konstantinnal, vagyis Cirillel. A kalandozó magyarokat pedig Methód Morva érsek is felkereste 880 körül. Első magyar, ki tudtunkkal keresztény hitre tért, Bulcs harka, a második Gyula fejedelem. Ez utóbbi Konstantinápolyból görög püspököt is hozott magával. Sokkal nagyobb, végérvényes hatással volt azonban a latin kereszténység a magyarokra. Ezt dunántúli szlovén papok, majd utóbb főként német, továbbá cseh püspökök és papok terjesztették. 1001-ben már Sebestyén benczés az esztergomi érsek.

A világi társadalom osztályai. Az agathyrsok állítólag birtokközösségben éltek. A kelta urak várakban, a szolgák köralakú hajlékokban laktak. A dákok dözül a Traján-oszlopon az előkelők süveggel, az alsóbbrendűek hajadonfővel láthatók. A római korszak a saját társadalmi tagolását honosítja meg. Az Attilakorabeli hunn udvari életről a byzanci Priskos útleírása számol be részletesen. A nagy hunn fejedelem irodai alkalmazásba idegeneket vett. Az ő és az előkelők palotái fából készültek és faragásokkal díszítvék. Az avarok öltözete és nyelve hunn volt. Követeiket Konstantinápolyban mindenki tetszéssel csodálta. A szlávok télen várakban, nyáron erdőségekben éltek. Barmuk, lovuk kevés. Gabonaféléjük a köles. Sok a mézők, disznajuk, juhuk. A honfoglaló magyarok sátrakban éltek. Ruházatuk színes selyemszövet. Fegyverzetük ezüsttel bevont. Előkelőik lovaikat is vértetik elül vassal vagy nemezzel. Sok a marhájuk, prémük. Voltak köztük is szabadok és szolgák.

Alkotmány és törvényhozás. Kelták, dákok, hunnok, avarok, szlávok törvényhozó gyűléseiről nincs adatunk. A magyaroknál az első nagy fejedelemválasztás előtt patriarchális törzsfőuralom volt az egyes törzseken belül, kifelé pedig oligarchikus törzsszövetség. Az utóbb kialakult monarchiát a törzsfők oligarchiája és a fegyveres szabadok hadigyűlése súlyozta ellen. Gyejcsa és Szent István abszolút monarchiát alakítottak ki a fejedelmi hatalomtól függő tisztviselőkkel.

Hitélet és szellemi művelődés. Az ősi pannoniai és dácciai istenek között néhánynak neve (Sarmandus, Acvinus, Marmogius, Grannus stb.) emlékekben fennmaradtak. A római hódítók valószínűleg dolgokban általában nem voltak nagyon követelődzők. Idővel különösen a keleti titokzatos istenségek tisztelete terjedt köztük el. Egyetemes vallási jelleget leghatározottabban a kereszténység vallott. A római nevelés célja a gyakorlatiasság. Iskolái háromfokúak. A kereszténység uralomra jutásával katechetikai, hittani iskolák keletkeznek; utóbb plébániai, szerzetesi,

káptalani iskolák. Hazánkban már a honfoglalás előtt hatottak vallási és művelődési téren a salzburgi érsek benczései és kanonokjai. Így Mosaburgban (Zalavárban), melynek templomát 850-ben szentelték fel, és Pécsen. A morva és magyar betörés kapcsán Pannoniában a nyilvános keresztény istentisztelet megszűnt. Az ősmagyar vallásra nézve például Szent István törvényeiből megtudjuk, hogy hamuban és hasonlóknban szoktak jósolni. Nemes lovagok temetésénél alkalmasint az ősi pogány loáldozat maradt fenn módosult alakban. Az ősi magyarok harczy edzettsége kemény nevelésre hágy következtetni. A magyar nyelv a finn-urali csoportéhoz tartozik. A műveltségbeli haladásra a jövevényszavakból lehet következtetni. Az őspogánysággal eszméletileg kapcsolatos regösöket, dalosokat a keresztény korszak ellenörzés alá helyezte. Az ősi írás a rovásírás volt. Ezt már a kereszténység kezdetén a latin írás váltotta fel. Az ősi magyar ornamentikában a mykénei eredetű polypból stilizált szívalak játszott nagy szerepet.

Kormányzat és belügyi közigazgatás. A legrégibb adatokat a római provinciális szervezetben bírjuk Pannonia és Dácia közigazgatására nézve. Arab forrás szerint a magyarok főfejedelme a kende, főkormányzó a dsila, gyula. Az egyes törzsek élén Konstantinos szerint a vajda áll, kinek kezdetben törzse felett korlátlan patriarchális hatalma volt. A várispánságok a tót zsupánságokat követték. Várak és falvak voltak, de autonóm városok nem.

Külügy és hadügy. Dák és avar diplomatiai adatok mellett különösen az Attilánál járt követségekről van kimerítő tudomásunk. A magyarok első ismert jelentősebb külpolitikai lépése a kazárokkal való szövetség Lebediában. A második a Leo császárval való szövetség a bulgárok ellen. Az ősmagyar hadi szervezet az általános védkötelezettség. Minden fegyveres szabad magyar lóval és fegyverrel köteles hadba vonulni. A harcz bevezetésére kabar lovasokat, meghódítottakat, vagy önként csatlakozó idegeneket alkalmaztak. Főfegyverük a nyíl, melyet lóhátról mesterien kezelnek. Harczmódjukban a hátranyílzással kapcsolatos menekülés is nagy szerepet játszott. Sánczokat római módra nem használtak. Stratégiában a nyugati népeket messze felülmúlják.

Adó- és pénzügy. Belső közadók a magyaroknál a XII. század végéig nem fordulnak elő. Csak idegen, fenyegetett vagy meghódított népeket adóztattak meg különféle sarczczal, zsákmánylással. Így a legtöbb pénz külföldi kalandozások kapcsán jutott közéjük. Ama kor pénznevei babyloni eredetűek és lydiai, phoeniciai közvetítéssel kerültek Görögországba s utóbb By-

zánczból nyugatra. A római korban Pannoniában is fennállt a római vám- és földbérrendszer.

Gazdasági élet: őstermelés, ipar, kereskedés. Első biztosságunk hazánk területén a neolith-korszakból, az új vagy csiszolt kőkorszakból valók. E korszaktól kezdve sokféle fejlődési fokozatát tanulmányozhatjuk. A kelták nagy hatására mutat az, hogy az ő város- és folyóneveit a rómaiak is megtartották. A rómaiak munkája hazánk területén is útépítés, városépítés, szőlőültetés, vízlecsapolás, földművelési letelepedések, bányák, pénzverés stb. Számos iparosfoglalkozást is megismerünk e kor pannoniai felirataiból. E korszakból sok keresztény iparművészeti emlék is maradt fenn. A római művelődési hatás Dáciaiból a gótok betelepődése (270), Pannoniából a hunnok és hódoltjaik kapcsán (377) pusztult ki. Nagy Károly hódításával a Dunán túl frank gazdasági élet érvényesült, mely erősen összevegyült szláv szokásokkal. A karoling uradalmi rendszer a késő római villarendszer folytatása. Azonban a tőkés szellem hiányzott belőle. Az ős-germán kiscgazda függetlensége idővel csökkent s a latifundiumok jelentősége emelkedett. A régi római városok csak lassan éltek megint fel, nem csekély mértékben egyházi hatás alatt. Minthogy e korban nagyon kevés volt a pénz, az állat szerepelt mint értékegység. A patriarchális uralom és annak gazdasági, földbirtoklási téren való érvényesülése a szlávoknál legtovább maradt fenn. Városépítésben a szlávok felülmúlták a germánokat. Őstermelés terén a méhtenyésztésben különösen kitűntek. Földművelésre kezdetben csak kapát használtak. Nagyon fejlettek voltak Byzancz gazdasági viszonyai. Földművelési téren részben kedveztek a kiscgazdának. Frank-szláv gazdasági környezetbe kerültek be a nomád honfoglaló magyarok. Természetes, hogy midőn nomád életükről kezdtek leszokni, környezetük gazdasági rendszerét vették be helyébe. Hogy mely néptől mily művelődési elemet vettek át a régi magyarok, arra sokban a jövevényszavakból lehet következtetni. A halászat és vadászat eszközeire finn-ugor szavaink vannak. A földművelés és ipar terén vannak török eredetű szavak, melyek tót-szláv jövevényszavakkal tetemesen gyarapodtak. A frank-német hatás leginkább állami és társadalmi intézményeket kifejező deákos szavainak átvételében nyilvánul. Keletről, mint a sírleletekből is megállapítható, a honfoglaló magyarok kiváltképpen fejlett fegyverzetüket és lófelszerelésüket hozták magukkal.

Családi, társadalmi szokások. A hunnokról Ammianus Marcellinus azt írja, hogy a férfiak szinte állandóan lóháton, családjuk pedig szekéren él. Attila, kinek udvari életéről bő adatunk

van, a maga személyére nagyon egyszerű volt ruházatra, életmódra nézve. A hunn divatot egy időben Byzancban is kedvelték. A szlávok ruházata nagyjában hasonlított a germánokéhoz. Náluk a nők is férfiasan öltözködtek. Szokásban volt a szlávoknál a vagyonközösség mellett a nőközösség is. Több munkát hárítottak a nőre, mint a germán. De a nő közéleti szereplésére is van a szlávoknál eset. A germánok közt eredetileg a közeli rokonok házassága is szokásban volt. Ezt idővel az egyház korlátozta. Északon azonban egy ideig tűri a válást és új házasság kötését bizonyos körülmények közt. Sokat küzdött az egyház főlöszleges gyermekek kitétele ellen. A germán lakásra nagy hatásal volt a római építkezés. A rövid germán ruha a parasztnaknál maradt meg. Az előkelőbbeknél a római viselet befolyása érvényesül. A böjti rendeletek kapcsán terjedt el köztük a főzelék, gyümölcs, sajt és hal evése. A finn-ugorok alkalmasint földüregekben, majd földházakban laktak. A családi terminológia a magyarban főként finn-ugor eredetű. Hogy a keresztény magyar törvények többnejűség ellen nem intézkednek, ez tán arra vall, hogy a magyarok már áttérésük előtt egynejűek voltak. Szokásban volt náluk a nászajándék. Ibn Roszteh szerint sátrakban laktak. Freisingi Otto szerint lakásuk nádából, ritkán fából, nagyon ritkán kőből van. A székely ház eredetileg tisztán fából épült terméskő alapon. Ruházatuk közt a későbbi atilla elődje is szerepel. Ősi eredetű egyes bundafajok mellett a bő, fehér vászon gatyá, nemkülönben a csizmába húzott szűk nadrág is. A turáni nők ábrázolásában jellemző a kettős ing: az alsó fehér s bokáig érő, a felső díszes és térdig érő. Öspogány a magyaroknál a lóhúsevés. A bort kupából itták. Jól értettek a mulatozáshoz.

Bíráskodás és erkölcsi állapot. Attila maga bírászkodott és ama kor kegyetlen büntetéseit, például a karóbahúzást is alkalmazta. Míg a római bírászkodás középpontja a város, a frank korszakban a bírászkodás inkább a vidékre szállt át. Igazságszolgáltatás céljából az egyes járások népe hathetenként szokott összegyűlni. Míg a római bíró idéz, a germán csak mintegy tanúja a felek jogi vitájának. Bizonyításukban az istenítéletnek, megtorlásukban a »szemet-szemért« elvnek is volt szerepe. A magyarokra, kik közt Leo császár szerint kemény fegyelem volt, a honfoglalás után idővel hatással volt a frank bírászkodás. A magyarok erkölcsi közül a vitézség és a szigorú katonai fegyelmezettség emelendők ki.

Összefoglalás. Időben és térben aránytalanul nagy ezen első művelődéstörténeti korszak, mert az ugor és ungar név élete több mint ezer éves, a magyaré pedig félezer éves a honfoglalás előtt. A magyar nép alaptömegében finn-ural eredetű és nyelvű. Műve-

lódési jellege azonban a Feketetenger vidékén történt feltűnése óta török.

Ezekben törekedtem e széles történelmi alapon felépített, rendkívül gazdag anyagot nyújtó mű főbb vonásait összefoglalni. Kincsesbányája sok összetételű területi és nemzeti multunknak nemcsak szaktanulmányozók, hanem szélesebb körök számára is. A kimerítő tartalomjegyzék pedig a mű könnyű áttekintését rendkívül előmozdítja.

Dr. Pfeiffer Miklós.

Abauj és Torna vármegye történelmi monografiája. II. kötet.

Abauj és Torna vármegye a honfoglalás előtt. Írta: Csoma József. — Abauj és Torna vármegye története a honfoglalástól az 1526-ik évig. Írta: Kemény Lajos. Kassa 1912. 8° 160 l. — *Ugyanaz* II. kötet 2. rész. Abauj-Torna vármegye története 1527—1648. Írta: Kemény Lajos. Kassa 1915. 8° 100 l.

Egy tíz íves és egy 100 oldalas füzet fekszik előttünk, a melyekben Abauj és Torna, tehát két vármegye története van megírva az őskortól 1648-ig.

A tíz íves füzetben voltaképen két nagy fejezetét kapjuk Abauj és Torna vármegye 1896 óta félbenmaradt monographiájának. Az egyik a két vármegyének a honfoglalás előtti, a másik a honfoglalástól a mohácsi vészig terjedő történetével foglalkozik. Ez utóbbi fejezetben Abauj és Torna vármegye története külön-külön van feldolgozva (51—150. l. Abauj; 151—160. l. Torna.)

A két vármegye honfoglalás előtti történetét Csoma József írta meg. Először a kőkorszakkal és ennek a kornak telepeivel, azután a halmokkal, mint elsőrangú archaeologiai lelőhelyekkel, végül a megyebeli földvárakkal foglalkozik. A megye bronzkori telepeinek leírása után a vaskorról való rövid megemlékezéssel a vármegye honfoglalás előtti történetének fejezete véget ér, hogy a második tudós társszerző, Kemény Lajos vegye át a szót. Ő a honfoglalástól a mohácsi vészig terjedőleg adja elő a vármegye történetét.

Az első rész Abauj vármegye politikai és hadi történetével foglalkozik. Ennek első pontjában a szerző röviden előadja a vármegye keletkezését, majd a vármegye részvételét az országos mozgalmakban, a vármegyében lezajlott hadjáratok, csaták történetét, a melyek mindegyikéből azt látjuk, hogy különösen a XIII. század második felében a vármegye és az Aba nemzetség története egybeesik. A második és harmadik pontban Abauj vármegyének és Kassa városának az Árpádok kihasználása utáni zavaros időkben való állásfoglalását és szereplésének

történetét olvassuk, az Omodefiaknak és Károly Róbertnek Rozgony melletti erőpróbáját és az Anjouk győzelmét. A negyedik pontban az Anjouk pártütői, főleg a Csák Máté ellen folyt harczok történetét kapjuk, a mely azért abauji vonatkozású, mert a harczokat Drugeth Fülöp abauji ispán és oldalán számos abauji nemes vívták meg és jutalmuk az abauji földterületek elnyerése lett. Ez a pont egyébként a Drugeth-család tagjainak szereplésével foglalkozik bővebben, míg az ötödik pontban a Zsigmond király korával feltűnő és hatalmaskodó Perényi-, Rozgonyi-, Pálóczy- és Semsey-családok története képezi a vármegye történetét is.

Zsigmond király uralmának végével megindul Felső-Magyarországon a husszita-mozgalom és a hatodik pontban ennek a korszaknak vázlatos történetét kapjuk. E korszak főszemélye természetesen Giskra, mellette csak kisebb jelentőségű alak a másik zsebrák: Thalafus János. A hetedik pontban a vármegye hadi és politikai története Hunyadi László halálától a mohácsi vészig nagy vonásokban előadva befejezést nyer, s a szerző áttér a vármegye *külső* történetéről annak *belső* fejlődésére. A következő rész címe: A vármegye és tisztviselei.

Az első pontban a vármegye berendezésével, a várszerkezettel, annak bomlásával, a második és harmadik pontban a vármegye kialakulásával, a negyedik pontban a vármegyei közgyűlésekkel foglalkozik a szerző. Azután újabb rész következik, melynek címe: Pénz- és adóügyek. Ennek első pontjában szó esik a királyi adók és jövedelmekről, a portákról, a vármegye négy járásának községeiről, a második pontban a Mátyás és II. Ulászló-korabeli adózási viszonyok tárgyalása rekeszti be e részt.

Következik a vármegye egyháztörténeti része, melyben hat pontra osztva az újvári főesperesség, jászai *convent*, széplaki apátság, mislyei prépostság rövid történetét kapjuk s a rész végén nagyon szűkszavúan az iskolaügyről van szó.

A következő rész »birtokviszonyok« címen két pontban a vármegyében lévő földterületek birtokosok szerinti eloszlását tárgyalja. A nemzetiség, telepítés, közigazdaság című részben négy pontban a községek nevei, egyes helységek bíráinak névsora, majd a földművelés, állattenyésztés, bányaművelés, kereskedelem egyes kérdései tárgyaltnak nagyon röviden és szűkszavúan.

Az utolsó érdemleges rész az igazságszolgáltatás címet viseli, s ebben a szerző a megye jogtörténetét óhajtotta előadni, azonban jogtörténeti előképzettség nélkül nyúlván e kényes témához, ez a rész meglehetősen zavaros és rendszertelen lőn.

A nagy fejezetet a vármegye tisztviselőinek névsora zárja be.

Végül a könyv utolsó *hat (!)* oldalán Torna vármegyének a honfoglalástól a mohácsi vészig terjedő története adatik elő, igazán mogyoróhéjba összeszorítva.

A munka 2. füzetében az 1—46. oldalig az első füzethez hasonló módszer szerint a vármegye hadi és politikai, szóval inkább külső történetét tárgyalja a szerző, míg a 46—88. lapon a vármegyei közigazgatás, törvénykezés, ügyvédek, egyházak, iskolák, nemzetiség, földművelés, ipar és kereskedelem fejezetei nyerne 42 oldalon elintézést, a mi egy jó századnyi kor ilyen sokoldalú megvilágításához vajmi csekély. A 88—100. oldalon a megye egyházi és világi tisztségeiben volt férfainak névsora van összeállítva.

E második részen határozottan meglátszik, hogy a szerző ebben a korban sokkal otthonosabb, mint a középkorban. A protestáns újkor kedvencebb témája volt, mint a középkor. S mindenesetre tudott volna többet és jobbat produkálni, de nem 100 oldalon, a melyen még annyi helye sem maradt, hogy tartalomjegyzéket adjon. Meg kell még említenem, hogy az 1. és 2. füzet anyagbeosztása eltérő, a mi talán a rendelkezésre álló anyaggal és annak különbözőségével indokolható.

A mi a monographiát a maga egészében illeti, annak tervezete nagyjában helyes lett volna és a szerzők a keretek kidolgozására mindenesetre képesek lettek volna, ha nem *tizenhat ív (!)*, hanem az anyagnak megfelelő tér áll rendelkezésükre. Kemény Lajos így is mindent megtett, hogy legalább jó vázlatát adja a vármegye monographiájának, mert ez a tizenhat íves dolgozat monographiának úgy sem nevezhető. Ez a szégyenletesen kevés ívszám az oka annak, hogy az első részben pl. a vármegye iskolaügye 7 sorban, vagy a vám, harminczad, pénzügy, kereskedelem és utak ügye *másfél oldalon* nyer elintézt. De az természetes, hogy ilyen szűk határok közt a szerzők távirat-stylusra voltak kényszerítve s legtöbb intézmény tárgyalásánál egy-egy vezérszóval, vagy egy jellemző instructio vagy egyéb oklevél közlésével kell megelégednünk.

Mint minden emberiben, úgy e műben is vannak hibák. Így pl. Jászót, Leleszt következetesen *káptalan*-nak nevezi a szerző, noha egyik sem volt az. (I. rész 55., 56., 82., 114., 115., 139. ll.; 138. l. 4. jegyzet stb.) A clericus chori nem = éneklő kanonok (117. l.), és a presbyter nem = káptalani tag (u. o.), a conventnek tehát *káptalani* jegyzője nem lehet, hanem csak conventi (116. l.).

¹ T. i. »Közlemények Abauj-Torna vm. és Kassa város múltjából« cz. folyóiratból.

Bántó és zavaró sajtóhiba pl., hogy az 51. és kk. lapokon 1526 helyett mindenütt 1626-ot olvasunk, vagy helytelen az is, hogy a 2. részben a vármegyei tisztviselők névsora felett állandóan megmaradt az előző: »Nemzetiség, földművelés, ipar és kereskedelem« fejezetcím.

A monographia második részében a technikai kiállításon is erősen meglátszik, hogy az — különlenyomat a Közleményekből.¹ S ne feledjük, hogy a mi jó cikknek egy folyóiratba, azt nem mindig jó nagy, önálló munkaként megjelentetni. Ez az eset is itt fennáll, s ha már a megye rászánta magát ennek a különlenyomatra a kiadására, akkor a helyes cím ez lett volna: Abauj-Torna vármegye történetének rövid vázlata, főleg a kassai városi s a megyei levéltár adatai alapján. — Mert azt csak nem lehet jó lélekkel megyei monographiának elfogadni, a hol pl. a földművelés, a gazdaság vagy a község beléletének jó egy százados története csak egy-egy instructio közlésével van megvilágítva.

Azonban erről a szerző nem tehet, neki az adott térhez alkalmazkodni kellett, hanem inkább Abauj és Torna vármegyék közönségére vet szomorú világot ez a 16 íves különlenyomattal olcsón, de fősvényesen kiszűkmarkuskodott »monographia«. Az ország egyik nagy, híres-neves múltú s előkelő vármegyéje fényes multjának méltó emlékkal tartozik. Ezzel a 16 ívecskével, ezzel az olcsó és sovány különlenyomattal kár volt előállani, mert ez a fősvénység valóságos megcsúfolása azoknak a derék ösöknök, a kiknek vármegye létezését, hírét-nevét és fényét köszönheti.

Bizony akárhány kis városkánk vagy szegény falunk többet áldozott a monographiájának megírására, mint Rákóczi egykori büszke vármegyéje.

Iványi Béla.

Jánossy István: A magyar jobbágyság Mátyás korában. Komárom, 1914. 51 l.

A magyar jobbágyság a XIV. században alakul ki. Ezóta válnak egységessé terhei s az elbánás, melyben részesül. Ezért a munka első fejezete a magyar paraszt sorsát és annak változásait figyelve, végigpillant a Mátyás trónraléptét megelőző másfél évszázadon; a második, három szomszédos terület megfelelő rétegének a sorsát veszi vizsgálat alá. T. i. általánosságban megemlékezve a német jobbágyság korábbi kedvező helyzetének a XIV. és XV. század folyamán végbement általános megrosszabbodásáról, a stájer, lengyel és bukovinai viszonyok részletesebb ismeretetésébe fog. Mindenütt a parasztnép életkörülményeinek romlását állapítja meg. Akárcsak itthon. Mire nézve helyesen emeli

ki, hogy a királyi hatalom — előszeretettel nevezi «állam»-nak — gyengülése közvetve mindig a jobbágyság jólétének aláásását vonta maga után. Utóbbi viszont siettetten előbbinek a hanyatlását.

Ezután tér át tulajdonképeni tárgyára, a magyar jobbágyság Mátyás-korabeli történetére. A bevezetésben hangsúlyozza, hogy a «politikai hatalom minden időben a tömegek erején nyugodott», azért dolgozatának főcélja kideríteni, mit tett Mátyás népe oltalmazása és erősítése érdekében. Az adózás már ekkor majdnem kizárólagosan a jobbágy vállára nehezült s ebben a tekintetben helyzete a nagy király kormányzása idején, legalább külsőleg, csak súlyosabbá vált. 1478-tól, ha van némi földje, részt vesz ebben a zsellér is. Az egy arany forint megajánlása évről-évre ismétlődik. 1467-ben a kamara haszna és a harminczad, a két régi adó nem eltűnik, hogy új elnevezés alatt ezentúl mindenki tartozzék azt fizetni. Mert pénzügyi kérdésekben Mátyás nem ismert kíméletet, pénz nélkül nincs hadsereg és erőteljes külpolitika. Fokozottabb mértékben kellett résztvenniök a honvédelemben is. Zsigmond alatt száz telek állított három lovast, az 1459. végzés húsz, az 1463. országgyűlés tíz telek után követelt egyet. Ugyancsak hadügyi természetű kötelezettségük a várak és utak karbantartása, esetleg építése, meg a sereg ellátása. Utóbbiért pénz járt, de a valóság gyakran másképp festett. A katonaság megjelenése mindenképen valóságos csapás a kiválasztott országrészre s a törvény alig nyújtott oltalmat. Tudja ezt maga a király is, egyre-másra állítja ki a beszállásolást tiltó nyílt parancsait különböző alattvalói javára.

Ezek volnának a világosan közérdekűnek nevezhető kötelezettségeik. De lényegében közteher a tized és a kilenczed is. A tized nemcsak az egyház anyagi ellátását biztosítja, hanem kulcs is (mit szerző nem említ), mely a főpapság banderiumállítási kötelezettségét szabályozta. S a kilenczedtől sem lehet elvitatni, hogy célja kezdettől fogva: a nemességnek jövedelmet adni, hogy katonai szolgálatot teljesíthessen. A tizedet az 1405. országgyűlés megállapította módon szedték s mert a kizsákmányolás itt ura érdekét is sértette volna, a jobbágyoknak ritkábban lehetett oka panasza. A tizedszedőnek elvehette lovát, ha az kételkedett esküjében és gyanúja, ennek ellenére, alaptalannak bizonyult. A földesúri terhekkel szemben két segítőtje van, de viszonylagosabb értékű. Egyik a király, ki mindvégig megóvta a szabad költözés jogát olyan időben, mikor a külföld parasztja már majdnem mindenütt röghöz kötötté vált, másik a föld még mindig gyéren lakott volta, mi nagybecsűvé tette a munkáskezet. Különösen ez a körülmény tett némely földesurat engedékenynyé, de persze csak addig, míg birtokán kellő számú jobbágy nem volt ;

azután nyomban ellenségévé vált a szabad költözésnek. (Az önző közszellemet a munkában nem találjuk eléggé megbélyegezve.) A törvények mégis fenntartják a jogot, legfeljebb egy-egy háború tartamára tesznek kivételt s ez tökéletesen a király érdeme, kit nem tévesztett meg a pillanatnyi előny, hogy a folytonos connumeratiók szempontjából jobb lett volna, ha a paraszt nem cserélgeti lakóhelyét. Egyedül a költözés lehetősége biztosított a nép számára emberi életmódot, adott neki erőt, ellenállóképességet, hogy a király támaszkodhatott reá, mikor nagy hadügyi tervei megvalósításához fogott. Baj volt így is elegendő; az oligarchák ellen meglehetősen tehetetlen a jobbágnak védelmére lenni hivatott megye s a robot, a vámok, a visszaélések, mint pl. a földesúr által felvett, de a jobbágyon behajtható kölcsönök, meg a sok-sok hatalmaskodás igen súlyosan nehezednek a népre. A költözésen kívül csak az előbbiekhöz képest nagyobb biztonság, a külső ellenségtől megvédelmezett anyaföld s az evvel járó nyugalom tették létét elviselhetővé. Mindazonáltal bizonyos, hogy Mátyás harminczkét éves uralma alatt a helyzet sokat javult, de épen ennek a fejlődésnek a leírása hiányzik Jánossynál. Minek az a magyarázata, hogy csak a törvényeket ismeri kimerítően, okleveles adatai elapadnak az 1465., illetőleg 1464–67. évvel. Ez kétségtelen hibája a világos, élvezetesen megírt könyvecskének, mely a jobbágy szellemi és erkölcsi életének rövid vázlatával végződik. Mindenesetre hasznos útmutatója lehet a kérdés iránt érdeklődőknek, s különösen összevetés és következtetés útján nyert eredményei bizonyítják az író hivatottságát. Annál nagyobb kár, hogy a forrásanyag elég tekintélyes részét nem vonta bele kutatásai körébe. Így szinte azt hihetnők, hogy a címbe van a hiba és feladatát pontosan megoldani csak Mátyás uralkodásának első évtizedére nézve óhajtott.

Egy-két tévedése lényegtelen. Egyet mégis megemlítek, de csak azért, mert ezt az adatot ő maga szemmel láthatóan fontosnak tartja. Teljes szövegben közöl (47–48. lap) egy 1460. június 11-én kelt királyi oklevelet, melyben Mátyás, szerinte, saját kártevő jobbágyságait marasztalja el és szorítja önzetlenül kártérítésre. Ebben semmi esetre sincs királyi jobbágyokról szó, a címzése félreérthetetlen. »Fidelibus nostris uniuersis et singulis populis et iobagionibus illis, in quibusvis possessionibus commorantibus, qui pridem fidelibus nostris egregiis Gaspar et Melchior de Zlopna dampna intulerunt.« Vonatkozik tehát »híveink«, de nem »jobbágyaink« vagy »birtokaink«-ra. A »fidelis nostri« kifejezés önmagában épenséggel nem jelent magánjogi kapcsolatot.

Tóth Zoltán.

Scheffer János: VIII. Sándor pápa és a bécsi udvar (1689—1691).

A vatikáni levéltár okmányai alapján. — Ungvár, Székely és Illés, 1914. 8°. VI + 118 l.

VIII. Sándor pápa elődjének, XI. Inczének hervadhatatlan és eléggé meg nem becsülhető érdemei, a melyeket hazánknak a török uralom alól való felszabadítása körül szerzett, magukhoz méltó történetírók találtak Fraknoi Vilmos személyében. Ő a »Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékekkel« című munkájának III. kötetében terjedelem tekintetében is jelentékeny, szép részt szentel a pápa e nagy munkájának. Ugyancsak ő örököltette meg irodalmunkban VIII. Sándor utódjának, XII. Inczének emlékét »Várad felszabadítása 1692-ben és XII. Incze pápa« című dolgozatában. A két Incze uralkodása közötti két év, a melyet VIII. Sándor pontificatusa tölt be, irodalmunkban eddig nem volt tárgyalva. Ezt a hiányt tünteti el a jelen dolgozat.

A feladat nagyon hálátlan. Akármilyen szeretettel rajzolja is meg a szerző a pápa alakját, akármennyire igyekszik is igazolni eljárását, bizonyos, hogy még a tárgyban járatlan olvasó is, még ennek a szinte apologetikus irányú munkának az alapján is azt a benyomást szerzi, hogy VIII. Sándor távról sem volt méltó nagy elődjéhez. Politikájának legszembetűnőbb vonása a nepotismus, ez irányítja nagyon sok esetben külpolitikáját is. Ennek megfelelően a pápai diplomácia ezidőben meglehetősen szűklátókörű, olykor, különösen XIV. Lajossal szemben, valósággal gerincztelen. Sem Lipót, sem XIV. Lajos nem örült, hogy a conclaveból épen Ottoboni bitoros került ki győztesen, de a francia király értette a módját, hogyan húzzon hasznát az ő pontificatusából is. Maga VIII. Sándor tulajdonképen — ezt elhiszszük a szerzőnek — örült a török háború szerencsés eredményeinek, másrészt irtóztott a gallicanismustól, s így voltaképen neki is, mint elődjének, inkább az osztrák-spanyol, mint a francia részre kellett volna hajlania. Személyes érzelmei azonban — legalább úgy látszik — inkább Lajos oldalára vonták, a körülmények pedig, s részben saját nepotismusa is ellentétekbe sodorják Lipóttal. A bécsi udvar szerencsétlen diplomatiája pedig, nevezetesen Medici bitoros-protector kétszínű szerepe, de Lichtenstein becsületlen tehetetlensége is, alkalmas volt arra, hogy ezeket az ellentéteket a végletekig kiélezze. Mindez kedvezőtlenül befolyásolja a török háború menetét; azok a vereségek, a melyek a keresztény seregeket ez időben érik, első sorban más okokból származnak ugyan, de a háborúban beállott szerencsétlen fordulatban része van mégis a pápai támogatás lanyhulásának is. Szerzőnek minden bizonyynyal igaza van

abban, hogy VIII. Sándorral sok csalódott jóakarát, sok hajótörött nemes törekvés szállott sírba, de hogy ez így volt abban egyebeken kívül a XI. Inczéhez viszonyítva gyengébb egyéniségének is valószínűleg része volt.

Szerző a tárgyat alaposan és élvezetesen dolgozza fel. Különösen értékesé teszi a könyvet hogy nagy része a pápai levéltár kiadatlan okmányai alapján, eddig ismeretlen anyagból épül fel. E kiadatlan iratokból hetet függelékben közöl, nem épen szerencsés módon, a mennyiben minden regesta nélkül olykor csak töredéket ad az iratokból. De ezekért is hálásak vagyunk, fontos, értékes adatok ezek, különösen az I. és VII. számú.

Ebből az anyagból mindvégig érdekes, színes képet rajzol arról a két évről, a mely dolgozata tárgyát alkotja. Úgyes arczképfestő. Medici, Forbin bíborosok, Chaulnes herczeg, Lichtenstein herczeg, Coccolludo, de első sorban magának a pápának alakja plastikusan jelennek meg előttünk. Ezt a legutóbb említett, legfontosabb alakját a szerző talán kissé túlnagy szeretettel rajzolja meg — ámbár ki tudja? A pápa utolsó, szinte tragikus erővel ható tette, a mikor halálos ágyán, minden megkörménykezés ellenére igazságot szolgáltat a maga jó meggyőződésének s az egyháznak, s elítéli a gallican elveket, szinte igazolni látszik a szerzőt.

Mint korkép is igen kitűnően tárja elénk Lipót ingadozó, nagy kezdeményezésekre képtelen, etikett-kérdéseken rágódó diplomatiáját, a curiát is élesen, találóan jellemzi (I. pl. a pápa rokonainak házasságáról szóló részlet), az pedig valósággal Anatol France tollának való részlet, a mit az Ottoboni és Goess bíborosok kocsisai közötti veszekedésből támadt diplomatai affairról elmond.

Nem sok doctori dissertatiót olvastunk még — mert a könyv eredetileg annak készült —, a mely tartalom és forma tekintetében is ily fokon állana, mint az előttünk fekvő. Előadása erősen subjectiv. De az objectivitás is olyasvalami, a mit — nagyon kevés szerencsés kivételtől eltekintve — a kor és a tapasztalás szokott megadni. Csak örömmel látjuk, ha a szerző szereti a tárgyat s nehéz kárhoztatnunk őt, ha kissé túlságosan szereti. Talán épen ez adott neki erőt hozzá, hogy ezt a nem épen rokonszenves tárgyat ily szépen dolgozza fel.

Patek Ferencz.

Festschrift der Hermannstädter Oberrealschule zur Fünfzigjahrfeier. Herausgegeben von dem Lehrkörper der Anstalt. Hermannstadt, W. Krafft. 1915. 4°. 268 lap.

Úgy látszik, a helységnévtörvény hatálya valahogy megszűnt, legalább sem a címben, sem a kiadási hely jelzésében nyoma sincs annak, hogy a mi Nagyszebenünk ez a »Hermannstadt«. Egyéb kifogásom nincs is e vaskos ünnepi kötet ellen, melynek 1—71. lapján Briebrecher R., a főreáliskola vezetője írta meg az intézet történetét. A főreáliskolának ugyanis nincs külön igazgatója, csak tanulmányi vezetője, egyébként az ev. főgymnasium igazgatója alá tartozik, s tulajdonképpen nem is ötven, hanem 73 éves, mert 1872-ben nyílt meg mint ipariskola. Már 1834-ben a gymnasium új tantervének kidolgozására kiküldött bizottság úgy találja, hogy szükség van ipari pályára lépő növendékek részére külön iskolára, mert ezeknek a latin nyelv tanulása felesleges. A terv kivitelére 1837-ben újabb bizottságot küldenek ki, s ez három osztályúnak állapítja meg a tervezett iskolát, úgy hogy minden osztály kétéves tanfolyamból áll; az iskola fenntartására a város évi 1600 forintot szavazott meg (1840-ben). Tananyag: hittan, német és magyar nyelv, számtan, egyszerű és kettős könyvvitel, mértan, természetrajz, földrajz, történelem, természettan, vegytan, technologia, rajz, alkotmánytan, találmányok története. A tanítás 1842-ben kezdődött meg az első osztályában 16, a másodikban 17 tanulóval, a III. osztály 1845-ben nyílt meg. A tanári kar 5 tagból állt: a műszaki tudományok előadójának 600, a két másik rendes tanárnak és a rajztanítónak 300, a magyar nyelv oktatójának 200 forint fizetést állapítottak meg, s az egész intézetet a gymnasium igazgatója alá rendelték.

Ipariskolából reáliskolává 1851-ben alakul a Thun-féle osztrák újjászervezéskor, s 1854-ben megnyitják a IV. osztályt is, de 6 év múlva megszüntetik. Néhány tárgyat a gymnasium, sőt a tanítóképző növendékeivel közösen hallgatnak. 1853-ban mindhárom intézetből kiküszöbölik a magyar nyelv addig is csak 2 óráos tanítását s helyette 1855-ben az oláh nyelvet vezetik be. 1859-ben merül fel az osztrák reáliskolák mintájára való átalakítás eszméje és sok tárgyalás után 1865-ben legfelsőbb elhatározással évi 5000 forint államsegélyt nyerne 12 évre, melyből felállítják a teljes reáliskolát (akkor még 6 osztályú Ausztriában is).

Az intézet, sűrűn módosítgatva tantervét, minden állami felügyelet nélkül működik 1875-ig, ekkor 8 osztályúvá egészítetvén a magyar állami reáliskolák, a kultuszminiszterium a nagyszebeniben is elrendeli az érettségi vizsgálatot s az intézetet a kolozsvári tankerületi főigazgató alá rendeli, a vezetőség azonban

az állami felügyeletben autonómiája sérelmét látván, tiltakozik ellené s nem tart érettségit, viszonzásul — lejárván a 12 év — a kormány nem újítja meg az állami segélyt; hogy elvesztívén az évi 5000 forintot, az intézet továbbra is fennállhatott, a száz egyetemen kívül a Nagyszebeni Általános Takarékpénztár érdeme, mely addig is jelentős összegekkel segélyezte.

Ekkorára (1877) kiegészítette a fenntartó testület az iskolát a VII. és VIII. osztálylyal s bevezette heti két órában a magyar nyelv tanítását; 1883-tól a középiskolai törvény értelmében érettségi vizsgálati tárgy a magyar nyelv is és bővített óraszám-mal feltétlenül kötelező minden osztályban, míg addig a külföldi honosoknak elengedték. Tanítása így sem volt eredményes 1906-ig, azóta minden osztályban 4 órán tanítják, s új, fiatal tanárok, kik maguk is tudják.

Nagyon érdekes statisztikai táblázatokkal illusztrált külön fejezet szól az intézet növendékeiről. Meglehetősen erős hullám-zások fordultak elő a tanulók számánál, e változások okait lelkiismeretesen keresi a szerző; járt a tulajdonképeni reáliskolában (tehát 50 év alatt) 13.554 növendék, az utolsó osztályt végezte, illetve érettségizett 596, az évi átlag: 12'6, mutatja, hogy a kevésbé látogatott iskolák közé tartozik; nem is csoda egy 30 ezer lakosú városban, hol 4 teljes középiskola működik.

A növendékek nagy többsége (újabban 90% s azon felül is) szász és kath. német (449 az 596 végzettből), magyarok (51), inkább a hetvenes-nyolczvanas években látogatták, az oláhok száma (86) újabban emelkedik.

Közli a dolgozat az intézetnél működött 47 tanár és az 596 végzett növendék névsorát; sok ismert közéleti nagyság van köztük, különösen katonatisztek és vasutasok.

A Briebrecher minden tekintetben alapos, tárgyilagos művén kívül igen figyelemreméltó még a kötetben Csáki R.: *Anthologie siebenbürgisch-deutscher Dichtungen* című közleménye. Az időrendben jellemzően összeválogatott költeményeket 28 lapos tartalmassal bevezetés előzi meg, mely rendszeres irodalomtörténeti áttekintés s méltó kiegészítője Hörler egyidejűleg megjelent művének; ez utóbbi kizárólag a szász nyelvű szépirodalommal foglalkozik (ism. Századok 1915. X. folyóiratszemele: Archiv des Vereines f. sieb. Landeskunde), Csáki csak a verses költészetet tárgyalja, de a német nyelvűt is. Végső akkordjához férhetne némi szó: »Heute scheint es gerade hier auch in der Dichtung mehr zu gähren, das Problem, das die Tragik unseres Daseins ausmacht, erscheint schärfer beleuchtet in den Farben der Zeit — das Problem nämlich, dass wir in dem Lande »jenseits der Wälder« sein müssen« Előzőleg épen azt fejtegeti a szerző, hogy az újabb költészetben

mind kevesebb a faji elem, s hódít az egyéni. Ezt a problémát és tragikumot pedig valahogy csak megszokhatták 750 esztendő alatt. Az ő költészetükben is egyszerűen jelentkezik az a nemzetközi irány, mely a művészi egyéniség souverainitásának jelszavával új hangot és kifejezési módot keres.

Gagyí Jenő.

A pannonhalmi főapátsági főiskola évkönyve az 1914/15-iki tanévre. Közzéteszi *Zoltványi Irén* főiskolai igazgató. Pannonhalma, 1915. 8°. 380 l.

A pannonhalmi főapátsági főiskola mult tanévi évkönyvében a hagyományokhoz híven különböző tudományok körébe vágó dolgozatokat találunk. Ezek közül a Századok olvasóit különösen kettő érdekelheti. Egyik a fáradhatatlan szorgalmú Sörös Pongrácz tollából került ki, címe: Guzmics Izidor az 1832—36-iki országgyűlésen. A cikk anyagát jórészt Guzmics Izidor, akkor már bakonybéli apát naplójából meríti. Guzmics az országgyűlésen mint a pannonhalmi benczés-rend képviselője vett részt, de tisztjét nem nagy örömmel viselte, a zajos, neki idegen szellemű diéta elől szívesen menekült, a mikor tehette, activ szerepet pedig csupán az egyházi ügyek tárgyalásánál játszott. Különösen az egyházi bíráskodásról szóló törvény, illetve a föllebbviteli hatóságról szóló része érdekelte. Ebben az ügyben, főapátjától is kérve instructiókat, igyekezett rendjének érdekeit lehetőleg megvédeni s másokat is megnyerni a benczések jogainak pártolására. Tevékenységének azonban nem volt meg az a sikere, a melyet óhajtott volna. A somogyi tizedek ügyében már az ő álláspontja győzött a megyeivel szemben. Egészben véve követi működésének eredményeivel meg lehetett elégedve.

Dr. Balogh Albin »Adalék a magyar pénztörténethez« című terjedelmes (108—160) dolgozatában I. Károly pénzügyi reformjaival foglalkozik, majd sorra veszi az általa bevezetett s uralkodása alatt kurrens különböző pénznemeket, az aranyforintot, az ezüstpénz különböző fajait, denárokat, garasokat, obulusokat, ezek árfolyamát, az ezüstpénzek viszonyát az akkor szokásos számlálási rendszerekhez, a különböző márkákhoz, lathoz stb. Érdekes a dolgozatnak az a része, a mely a Károly-féle pénzek vásárlási képességével foglalkozik. Tárgyalja a külső és belső telkek eladási értékét, a bérbeadás, telepítésnél szereplő különböző összegeket, majd a gabona, szarvasmarha, ló, sertés, bor árát állapítja meg. Sorra kerülnek a malmok, korcsmák, asztalos-, varga-, mészárosműhelyek, révészek valószínű jövedelmei, a legkülönbözőbb iparcikkek árai, vámok jövedelme, egyházi birtokok tizede és jövedelme stb. Igen sok adat van itt összehalmozva,

természetesen még sem alkothatunk ezek alapján biztos képet magunknak hazánk akkori gazdasági életéről.

Megemlítjük még, hogy ebben a kötetben megjelent dr. Strommer Viktorin : Guzmics Izidor mint theologus című cikkének második befejező közleménye. Az elsőt a tavalyi évkönyv ismertetésével említettük ; e folytatásnak azonban tisztán theologiai érdeke van.

Bizonyos, hogy a pannonhalmi benczés-rend tudományos működésén nem hagyott nyomot a háború. Nemcsak úgy értjük ezt, hogy az Évkönyv nem foglalkozik a háborúval, úgyis, hogy tartalmasság, érték tekintetében díszére válnék a békés munka bármely áldásos esztendejének.

P.

Homonnai Betti: Veér Judit életrajza. Budapest. Pesti könyvnyomda r.-t. 1914. 8°. 63 l.

Multunk nagy asszonyai felé nem mondhatni, hogy az őket megillető figyelemmel és gondos szorgalommal fordult volna a történetírás. Van egy-két monographikus feldolgozásunk, de ezek csekély száma nem felel meg annak a tartozásnak, melylyel történetünk nagy női emlékének adósak vagyunk. Homonnai Betti Teleki Mihály hitvesét találta méltónak, hogy életét értekezése tárgyává tegye. Az értekezés rövid visszapillantással kezdődik a Veér-család történetére, majd ismerteti Veér Judit fiatal korát. E szakasz terjedelmét az anyag csekély száma s az a körülmény szabta szűkre, hogy a kor szokása szerint Judit már 16 éves korában asszony : felesége Toldi Miklósnak. Toldi a II. Rákóczi György lengyel vállalatában elpusztul s a fiatal özvegy Teleki hitvesévé lesz ; munkatársává, sikerei részesévé.

Homonnai elénk állítja a derék asszonyt, a ki, míg férje a politikai élet mezején fárad, otthon dolgozik, s a mit ura megszerez, azt az ő gondja virágoztatja fel, teszi hasznóhozóvá. Csodáljuk ez asszonyt, a ki folyton betegeskedik s tizenhárom gyermekből tizenkettőt fölnevel, férjhezad, kiházásit, ura halála után még 17 évig — 1707-ig — örködve, hogy birtokait a jogtalan erőszakoskodók széjjel ne hordják. Mint egy derék főúri családnak anyja és magyar nő, méltán megérdemli a fáradságot, mibe életének megírása került. Homonnai több levéltárból gazdag anyagát közli a Veér Juditra vonatkozó ismeretnek, nem minden zökkenése nélkül a stílusnak, de e hiányért bőven kárpótol a tárgyyszeretet és az említett adatgazdagság, mely az egész dolgozatnak becsülendő vonása.

Zs. F.

Grexa Gyula : Carafa és az eperjesi vértörvényszék. Nyomtatott Gömöri Zoltán könyvnyomdájában Rozsnyón, 1913. 8°. 45 l.

Carafa eperjesi működésének ismertetését és bírálatát adja a kis értekezés. E kérdésnek ily irányú alapos tárgyalása eddig hiányzott történetirodalmunkban. K. Papp Miklós hosszabb munkája nem törekszik az események kritikájára. Külön meg kell jegyeznünk, hogy Grexa nem a tárgy teljes kimerítésére törekedett, hanem az eseményeket mérlegelve és az okokat összevetve igyekezett két kérdésre megfelelni, t. i. ártatlanok voltak-e Carafa áldozatai ; minő szerepe van az udvarnak Carafa vérengzéseiben ? Mivel az udvar Thököly híveinek 1684-ben amnestiát adott s Carafa nem törődött az elfogottak erre történt hivatkozásával, ezt a kérdést is vizsgálat alá veszi az értekező. A rövid és határozott bevezetés után a történeti előzmények és Carafa jellemzése, majd az elfogatások és kivégzések előadása következik. Az eperjesi polgároknak a Thököly-párti munkácsiakkal való levelezését és az udvar szerepének tárgyalását öleli fel az értekezés további része, melyet a forrásanyag ismertetését összefoglaló függelék zár be. Az ismertetett fejezetek mindkét kérdésre megadják a feleletet, e szerint a vád semmi terhelő bizonyítékkal nem tudott előállani a bűnösség bizonyítására ; a Thököly-pártiakkal való levelezésre, mint az összeesküvés egyetlen bizonyítékára, egyetlen számbavehető tanu nem volt a kánpadon kicsikart vallomásokon és a denunciások hazugságain kívül ; de nemcsak Carafát terheli rosszhiszeműségéért és a gyakoriságuk miatt gyanús confiscatiókért a vád, hanem az udvart is, mely Draskovich és mások előadásából értesült Carafa eljárásának törvénytelen voltáról, de azért nem mérsékelte véres munkájában, azon bevallott célból, hogy a szigorú példa elrettentse az embereket az összeesküvéstől. **Zs. F.**

Folyóiratszemle.

▲ Cél. Deczember. *Mészáros Gyula : Ébredő Turán.* A jelen politikai mozgalmak kapcsolatában mondja el a turáni, főleg a török népek reformmozgalmait a történelmi előzményekkel együtt. — *Nyáry Albert br. : A lengyel kérdés magyar szempontból.* A Magyar-Lengyel Egyesület átiratával foglalkozik, mely a magyar országgyűlés pártfogását kéri a lengyelek számára. Az eszme nem új, így volt 1833-ban is, mikor Kölcsey és Deák pártolták a lengyel ügyet.

▲ Hétf. 1916. 1. sz. *Fodor Gyula : Budapest.* Budapest közönsége mulat és látványosságnak nézi a háborút, de így volt ez mindig : a tatárjáráskor, a mohácsi vész előtt és 1849-ben Buda ostromakor. — 3. sz. *Punin : Mehmed szultán útja.* A Múzeum-körút új elnevezésekor kifejti, hogy a budapesti utcák el- és átkeresztelési több-

nyire milyen ügyetlenek; se a megfelelő környezetet, se a történelmi emlékeket nem veszik figyelembe.

Alkotmány. 1916. 1. szám. *Pethő Sándor: Az év háborús mérlege.* Az év stratégiai eredményeit állítja össze. — *Angol diplomaták levelei.* Részletek azon iratokból, melyeket Napier angol ezredes és Wilson angol százados elfogatásuk alkalmával tengerbe dobtak; de tengeralattjárónk személyzete a Földközi-tengerből kihalásztak.

A Nap. 1916. 24. szám. *Kalmár Antal: Magyar bánságok Szerbiában.* Az Árpádok keleti politikájáról és hűbéres országok megszerzéséről ír.

Az Ujság. 1916. 12. szám. *Takáts Sándor: Magyar rabok olasz gályákon.* Leírja a magyar rabok olasz földre szállítását gályákra a XVI. és XVII. században. — 18. szám. *Biró Pál: Deák, Andrássy, Tisza.* E trias nagy jelentőségét értékeli a mai világháború szempontjából.

Budapesti Hirlap. 1916. 1. szám. *Nyáry Alberti báró: A Skandináv-államok és a világháború* címmel a Skandináv-államok (Svéd- és Norvégország s tágabb értelemben Dánia) külső politikájának irányításáról ír, s különösen azzal a kérdéssel foglalkozik, miért késik Svédország semleges álláspontját elhagyni. A megfejtés Skandinávia földrajzi fekvésében keresendő. — 21. szám. *Takáts Sándor: A hazai török hegedősök.* A hazai törökség XVII. század kulturájából a hegedősök és énekesekről közöl adatokat.

Egyházi Közlöny. 1915. évf. 49—52. sz. *Mosony Lipót: A bolgároknak a kereszténységre való megtéréséről* értekezik.

Földrajzi Közlemények. 1915. 8/9. szám. *Bátky Zsigmond: Bulgária.* A legifjabb Balkán-állam földrajzi viszonyainak ismertetése. — *Bátky Zsigmond a Milleker Rezső és Princz Gyula közötti városföldrajzi vita alkalmából a történeti és művelődéstörténeti szempontok feldolgozásának szükségességét* mutatja a városföldrajzi munkákban.

10. sz. *Erdélyi László: Magyarország legrégebb földrajza.* Anonymus könyvének földrajzi vonatkozásait ismerteti.

Historische Zeitschrift. 3. F. 19. Bd. 2. Heft (1915). *J. Loserth* ismerteti a »Nuntiatenberichte aus Deutschland« 2. Abtheilung 1560—1572, 4. kötetét: *Nuntius Delfino. Im Auftrage der Historischen Kommission der k. Akademie d. Wissenschaften bearbeitet von S. Steinherz.* A kötet érdekesen és új világításban mutatja a magyar történelemben is szerepet játszó nuntius szereplését. — *H. v. Srbik* ismerteti *Henryk Grossmann: Österreichs Handelspolitik mit Bezug auf Galizien in der Reformperiode. 1772—1790.* A könyv a magyar kereskedelmi politikára is tartalmaz adatokat. — *A. Hasenclever* ismerteti *J. Krauter: Franz Freiherr von Ottenfels: Beiträge zur Politik Metternichs im griechischen Freiheitskampfe 1822—1832.* Ottenfels ezekben az években konstantinápolyi követ volt; mint ilyen, háládatlan feladatnak tett eleget. A könyv alapját kiadatlan levelezések s Ottenfels emlékirata teszik.

Katholikus Szemle. 1915. Deczember. *Mosony Lipót: Az örmény katolikus egyház kialakulása és mai helyzete a világháborúban* cím alatt az örmény egyesültek számáról, földrajzi elhelyezkedéséről, az unio történetéről, a velencei és bécsi mechtarista telepekről, a többi örmény katolikus szigetek helyzetéről számol be, majd röviden elmondja a törökországi örmény katolikusok történetét és a háború előtti szervezetüket, a konstantinápolyi és Van

kormányzóságbeli örmények törökellenes mozgalmait a háború alatt s az ezekből eredő megszárlásokat. Jelenleg, a mennyire látszik, az örmények közül legalább a katolikusok tűrhető viszonyok között élnek Törökországban. — *Tóttóssy Miklós: A politikai katolicizmus története Franciaországban* cz. cikkében a francia katolikusok demokratikus, szociális, politikai és publicistikai szereplését írja le röviden az 1789-iki forradalomtól napjainkig. — *Túri Béla: A címer- és zászlókérdés a közös intézményeknél* cím alatt a magyar és osztrák miniszterelnökökhöz intézett legfelsőbb kéziratok, valamint a legfelsőbb hadúri hadsereg- és hajóhadparancsok ismeretes intézkedéseit tárgyalja a címer- és zászlóügyben. Szerinte a kérdések megoldása — kisebb szépséghibáktól eltekintve — szerencsés, megfelel a magyar alkotmány, nevezetesen a kiegyezés szellemének. — *Gálos Rezső* ismerteti *Színnyey Ferencz: Jósika Miklós* cz. akadémiai székfoglaló értékezését.

1916. Január. *Hajós József: Az ősidők sárkányai* címen tulajdonképen őslénytani cikket ír, de az idevonatkozó ismeretek történeti fejlődését adja a görög tudománytól a modern tudomány eredményéig. — *Földrajzi szemle* cím alatt *Platz Bonifác* z a német gyarmatokat ismerteti a rájuk vonatkozó főbb történeti adatokkal. — A könyvismertetések során *Sipos István* számol be *Höhler Matthias Des kurtrierischen geistlichen Rates Heinrich M. Arnoldi Tagebuch vom Emser Kongress 1786.* cz. munkájáról. A három egyházi választó által tartott kongressus lefolyását és határozatait tárgyalja egy napló alapján, mely a limburgi egyházmegyei levéltárból került elő.

Február. *Fodor Ferencz: Az Adria-kérdés és a magyar tenger part* cz. alatt földrajzi, néprajzi és történeti adatokat mond el az Adriáról s a magyar tengerpartról. — *Lukács József* ismerteti: *Fontes Rerum Hungaricarum. Tom. I. A paduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai. (1264—1864.)* Gyűjtötte és közrebocsátja *Veress Endre dr.* A *Fontes Rerum Transylvanicarum* testvérvállalatának első, értékes kötete. — *Zoltán Vilmos* számol be *Pitroff Pál: A görög sajtó története (1718—1850.)* cz. munkájáról.

Katonás Nevelés. 1915. 9. szám. *Gabányi: Lengyelország.* (Lengyelország történetének vázlatos ismertetése).

Korponai Közlöny. 1916. 1. szám. *Simonyi Zoltán: Kossuth Lajos és Bismarck.* (Balkáni politikájuk rövid egybevetése.)

Közlemények Szepes vármegye Multjából. VII. évf. 1915. 1. szám. A Förster Jenő szerkesztésében megjelenő cme történelmi folyóirat a Szepesi Történelmi Társulat hivatalos közlönyévé lett s a társulat tagjainak az eddig szokásban levő kiadványok helyett e folyóiratot nyújtja. E mellett időről-időre különböző kiadványokat is fog tagjainak nyújtani. A jelen füzetben *Förster Jenő Szepes vármegye a tatárjárás előtt* cz. cikkében röviden ismerteti a megye történetét a XIII. század közepéig. E tanulmány egy fejezete a készülő Szepesi Monographia történeti részének. — *Szelényi Ödön: Régi nevelőintézetek a Szepességen* cz. dolgozatában ismerteti Lőcse és Késmárk nevelőintézeteit a XVIII. század végén. Lőcsén 1793-ban az iglói származású Liedemann János alapított nevelőintézetet, melyről a kortársak dicsérrettel emlékeznek meg. A magas tartásdíj (260—280 frt.) miatt azonban csak kevés bennlakója volt. Az intézet minden valószínűség szerint 1809-ben szűnt meg. Más jellegű volt a késmárki Podkoniczkyanum, mely ugyanazon évben létesült, mint a lőcsei s valószínűleg a két város között fennálló rivalitásnak köszönhette gyors létesülését.

E nevelőintézet szemben a lócseivel, melyet nemes ifjak számára alapítottak, inkább a középsorsú szülők fiainak ellátására szolgált. Az évi tartásdíj eleinte 60, majd 80 rhénes forintot tett ki. Az intézet 12 évi fennállás után kimúlt. A főbaja e két protestáns intézetnek az volt, hogy kevés anyagi erővel sokat akartak elérni. Inkább terjeszkedtek és alapítottak, semhogy a meglevőket erősítették volna. — *Hajnócy R. József* Korabinsky Lexikona nyomán ismerteti *Lőcse városát 1786-ban*. — *Korponay Kornél* közli *Máriássy János osztálylevelét 1738-ból*. — végül pedig *Kemény Lajos két bányatörténeti adatot* közöl 1487-ből és 1525-ből.

Le Temps. 1915. nov. 20. *Tavernier* közli *Jonescu Take* „leleplezéseit” az Ausztria-Magyarország és Románia közt kötött szövetség ill. conventio eredetéről. A volt minister kifejti, hogy az 1877/8. évi orosz-török háború után Románia önérzete megnövekedett és nem csinált belőle titkot, hogy külföldi fajrokonait is nemzeti egységbe akarja tömöríteni. Oroszországtól Besszarabia elrablása miatt elhidegült s ezt az alkalmat használta ki a monarchia, hogy rákényszerítsen egy szerződést. Bratianu egész Európában hiába keresett védelmet s végre Bismarck tanácsára rávette Károly fejedelmet, a későbbi királyt, hogy utazzék valami ürügygyel Bécsbe s kössön szerződést a monarchiával. Ez 1882-ben meg is történt, s azóta rabszolgaságban tartotta ez a szerződés Romániát, ezért végeztek katonatisztjei osztrák-magyar és német intézetekben, ezért nincs gyalogsága, hegyi és tábori tüzérsége, nincsenek erődítései a Kárpátokban, lőszer- és fegyvergyárjai. (Jonescu e meséivel szemben utalunk a Bulgária-Románia háborújáról kiadott romániai vezérkari albumra, mely szerint az egész tábornoki karból csak ketten végeztek tanulmányaikat kizárólag Németországon, nálunk egy sem, harman Olaszországban, a többi mind Franciaországban és Belgiumban.) A leleplezésekre megfelel *Carp Péter a Moldovában*. (Nov. 27. sz.) *Carp* tárgyal 1883-ban Bécsben Reuss herczeggel, s az egységet e tárgyalás alapján Bismarck és Bratianu kötötték meg Gasteinban. Az egységből szövetség 1888-ban lett, mikor Olaszország is csatlakozott; ennek nevében Curtopassi marchese, Romániában *Carp*, az akkori külügyminister írta alá. Kényszerről szó sem volt, mindkét állam önkéntesen, saját érdekében csatlakozott a középeurópai hatalmakhoz, s e szövetség hasznát el is ismerte Romániának minden miniszerelnöke kivétel nélkül.

Magyar Figyelő. 1915. 20. szám. *Balkanicus: Bulgária és Szerbia.* A két balkáni állam közötti súrlódások részleteit világítja meg a balkáni háború alatt. — *Leffler Béla: A svéd semlegesség okairól.* Azokat az okokat tárja fel, a melyek megakadályozzák a svédekett abban, hogy akár az entente, akár a központi hatalmak mellett foglaljanak állást. — *Mohácsi Jenő: Aage Madelung.* A svéd születésű dán író irói egyéniségét s hadi naplóját jellemzi.

21. sz. *Csekey István: A nőági trónöröklés Horvát-Szlavonországban.* A horvát tartománygyűlés 1912. évi határozatának eredetét és céljait magyarázza a legújabb horvát irodalom alapján. — *Horváth Jenő: Az osztrák centralismus és Magyarország.* Azon törekvések vázlatos előadása, melyek II. Rákóczi György kora után Magyarország alkotmányos és kormányzati függetlenségének megszüntetését célozták. — *Wagner József: A németek nemzeti dalairól.* A német nemzeti himnuszok keletkezésének körülményeit ismerteti. — *Feleky Géza: Kanada és Ausztrália.* A két gyarmatállamban az angol birodalomhoz fűződő érdekeit magyarázza.

22. sz. *Boross László*: *Az osztrák hegemoniáról*. Réz Mihálylyal vitázva az osztrák hegemoniát a németek számára vitatja s állítását az 1867 utáni korszak politikai eseményeivel törekszik igazolni. — *Fayer Pál*: *Az angol politika intézői*. Asquith és Grey politikai pályájának jellemzése. — *Molnár Elek*: *Psychopathia gallica*. Loewenfeld müncheni ideggyógyász tanulmánya alapján a francziák faji sajátosságait ismerteti.

23. sz. *Horváth Jenő*: *Magyarország az európai szövetségben*. Magyarország világpolitikai helyzetét világítja meg a XVII. századtól kezdve. — *Gockler Lajos*: *Kármán Mór*. A neveléstudomány elhúnyt munkásának életét és működését jellemzi. — *Gallovích Károly*: *Budapest anarchistái*. Schmitt Jenő és Batthyány Ervin gróf propagandáját ismerteti. — *Szana Dezső*: *A szerb színészetről*. A délmagyarországi szerb színházi irodalom termékeit jellemzi.

24. sz. *Divéky Adorján*: *Lengyelek és németek*. Németországnak lengyel politikáját ismerteti Nagy Frigyes uralkodásától kezdve s a lengyel-kérdés megoldására vonatkozó actualis irodalmi termékeket jellemzi. — *Rakonitz Dezső*: *Bosznia a magyar közjog és az osztrák közjogászok szempontjából*. Azon érvek cáfolata, melyek a magyar korona jogigényeinek tagadására vannak hivatva.

Magyar Középiskola. 1915. évf. 9—10. sz. *Balanyi György* a történettanítás azon reformjaival foglalkozik, melyeket a világháború tanúságai tesznek szükségessé. — *Bán Aladár Gorzó Gellért Ráday Pál*-ról írt monographiáját ismerteti, Gorzó forrástanulmányok alapján világítja meg Ráday egyéniségét és politikai szereplését és sok becses adatot nyújt munkáinak keletkezésére vonatkozólag. — *Takáts György Erdélyi László Magyar művelődéstörténetét* ismerteti.

Magyar Kultúra. 1915. évf. 23. sz. *Szittyay Dénes*: *Egy magyar hírhirdető a Pombal-féle egyházüldözés rémnapjaiból* címen folytatja Fáy Dávid életrajzának közlését. — *Morvai Győző Friedreich István Széchenyi életrajzának* II. kötetét bírálja. — 24. sz. *Szittyay Dénes* befejező közleménye Fáy Dávid életrajzából. — *Liebnér János Chobot Ferencz A váci egyházmegye történeti névtára* cz. munkáját, *Juhász Kálmán* pedig *Csanády László*-nak *Teleksey István* egri püspökről szóló könyvét ismerteti.

Magyar Nyelv. XII. évf. 1. füz. *Melegdi János*: *Nem hajt a tatár* szö. cikkében kimutatja, hogy a szólásainkban előforduló tatár szó (vigyen el a tatár! szegény tatár! mi a tatár?!) nem a XIII. századi tatárjárás emléke, mint eddig általában hitték, hanem a XVI., XVII. századi török hódoltság maradványa. A török katonaságnak legrettegettebb csapata u. i. a tatár lovasság volt, a mint ez egyéb történeti adatokon kívül, különösen a legújabban kiadott levelekből kitűnik, melyeket a budai basák írtak. — *Melich János* a *jobbágy* szó történetéhez közöl újabb lengyel adatokat, melyek azt bizonyítják, hogy a szó nem pusztán a magyarországi latinságban volt meg, hanem valószínűleg »eubagio« alakban a XII. század francia latinságából terjedt Európa-szerte. — *Pais Dezső* a Csantavér, Tötör, Kálmánca, Tornalja, Czikola, Váraj helyneveket fejtegeti. — *Zolnai Gyula* a *Gyula* névvel foglalkozik. Ez eredeti, pogánykori név, melyet csak később, valószínűleg az olasz Giulio hatása alatt azonosítottak a latin Julius névvel. Ép így a régi magyar Miksa nevet is alaptalanul azonosították a Maximilianus-szal.

Magyar Nyelvőr. 45. évf. 1. füzet. *Réthei Prikkel Marián* a *reges, regös* = középkori költő, versszerző szó eredetét kutatja.

A szó töve reg, mely eredetileg békahangot jelent; ebből regel = brekeg és kárál; emberre átvitt: költött beszédet mond. További származékai regél és rege. — *Wertner Mór: Névmagyarozatok* című műve az Ompud, Ottomány, Potho tulajdonneveket fejtegeti.

Magyarország. 1916. 1—10., 16. szám. *Lajos Dénes: Székely huszárok az I. koalíció és Franciaország harcaiban.* A *Milit. Zeitschr.* 1847. 3. kötetéből közöl adatokat a székely huszárezred hőstetteiről. Az ezred 4 évig (1794—97) harczolt Jourdan és Moreau hadseregeinek válogatott vitézeivel. — 11. szám. *Szekfü forrásai hamisítványok.* Ballagi Aladár akadémiai felolvasásának kivonata.

Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. XXXVI. Bd. (1915.) 2. Heft. *Ludmil Hauptmann: Politische Umwälzungen unter den Slowenen vom Ende des sechsten Jahrhunderts bis zur Mitte des neunten* cz. cikkében magyar történelmi vonatkozást természetesen nem találhatunk, de adja az alpesi (krajnai, karantán, steier) szlávok történetét, a főbb kérdéseket tárgyalva az avar uralomtól kezdve Pribina fejedelemségéig s e közben magától értetődően foglalkozik nyugat Pannonia, a Száva—Dráva közének s a horvát vidékek történetének egyes részleteivel is. Hat fejezetben számol be az avar uralom jellegéről, földrajzi és időbeli kiterjedéséről, Samo fejedelem korában az alpesi szlávok hovatartozóságáról, a karantán állam szervezetéről (Edlingek), a bajor-frank uralom megalapításáról, a vidéknek, különösen Karinthiának karolingkori felosztásáról, végül a Jámbor Lajos-féle beosztásról, hosszasan tárgyalva itt Pribina államának keletkezését, minőségét és kiterjedését. Hazánk honfoglalás előtti történetének sok érdekese, ha nem is új adata mellett igen eredeti elméleteket nyújt. — *Theodor Mayer ismerteti Hegelmüller: Franz Rákóczi und sein Kampf für Ungarns Freiheit.* I. Bd. Már a cím megválasztásában czélzatosságot lát szerző részéről s ez elfogult jóakarat bíráló szerint az egész kötetet végigmegy. Bár a munka rokonszenves és derekas, sok tudományos értéket nem tulajdonít neki. — Közvetlenül utána *Franz Eckhart* ismerteti *Szekfü Gyula: A számuizotti Rákóczi* cz. művét. Ismerteti pedig nem csupán a könyvet, hanem azokat a támadásokat is, melyekben szerzőnek műve miatt része volt, felemlítve a mellette emelkedett hangokat is. Iparkodik rámutatni e támadások okaira is, elmondja, mit jelent nálunk a Rákóczi-név, figyelmessé tesz a harczban szerepet játszó politikai szempontokra; a tartalom elmondásánál kiemeli azokat a részeket, a melyeket leginkább támadtak. A munkát általában a magyar történeti irodalom értékes gyarapodásának tartja. — Ismertetés *Festschrift des akad. Vereines deutscher Historiker in Wien* (1914)-ről, a melyben többek között *Th. Mayer* is írt cikket *Der ungarische Gesetzartikel 11 von 1741.* A törvénycikk Magyarországnak az államtanácshoz való viszonyát tárgyalja. Szerző véleménye »dass bei Festhaltung der administrativen Unabhängigkeit Ungarns doch die Praerogative des Herrschers in Bezug auf die oberste Verwaltung und Regierung der habsburgischen Gesamtmonarchie aufrecht erhalten wurde, worauf eben die Union der zwei Teile der Monarchie beruht.«

Moldova. 1915. nov. 27. *Carp Péter* válasza *Jonescu* Takenak (I. *Le Temps* alatt).

Neues Pester Journal. 1915. 358. szám. *Német Alfréd: Aus der diplomatischen Geschichte des Weltkrieges.* Az 1914 július óta megkezdett diplomatai tárgyalások ismertetése kapcsán V. György

angol király II. Miklós czárhoz intézett sürgönyét és a czárnak erre adott válaszát közli.

Nyugat. 24. sz. *Halász Imre : India és a világháború.* Feleký Géza könyvének dicséző ismertetése, melynek kivált Anglia politikáját tárgyaló részét tartja érdekesnek.

Ország-Világ. 1915. 52. szám. *Markó Miklós : A Hadik-huszárok.* A jelenlegi aradi huszárezred keletkezése és története. 1848/49-ben ez az ezred Ferdinánd nevét viselte és a híres Damjanich-hadtestben küzdötte végig a nagy idöket. A szerző különösen a szolnoki és a véres komáromi csatákról emlékezik meg.

Ösvény. A Luther-Társaság folyóirata. 1915. 3—4. szám. *Ammundsen Valdmar : Az evangeliumok Krisztus képeröl.* Jézus jellemvonásait, elveit magyarázza, mint egyedüli ilyen forrásmű: a 4 evangélium alapján. — *Kovács Sándor : Augustinus a pusztában.* A Vallomások alapján megrajzolja a 354-ben született Szent Ágoston pályájának első, emberibb felét és korának romlottságát. — *H. : II. Petróczy István és Révay Erzsébet levelei.* A folyóirat megindulása (1913) óta közli a zayugróczy Zay-könyvtárból a bujdosó P. Istvánnak feleségével való levelezését. Jelen közlemény az 1694 márczius 2. és 1695 decz. 27. közt kelt leveleket tartalmazza. A Pozserováczban, majd Bukarestben bujdosó Thököly-párti kurucz beleúnya a reménytelen várásba, csak kegyelmet szeretne kapni, hogy hazajöhessen. Felesége Szklabina várából híven tudósítja az amnestia ügyében tett lépésekröl.

Pester Lloyd. 1915. 358. szám. *Peregrinus : Zar Nikolaus II. als konstitutioneller Monarch.* A czár önkényességének jellemzése. — 1916. 7. szám. *Radó Sámuel : Der grosse Krieg* címmel a Lándor Tivadar által szerkesztett »A Nagy Háború írásban és képbén« című művet ismerteti. — 11. szám. *Csekey István : Das handschriftliche Original der ungarischen Pragmatischen Sanktion* Akadémiai felolvasásának kivonata. Az első írott eredetinek alkotmánytörténeti jelentőségéről ír. Kutatásai alapján arra az eredményre jutott, hogy ez nem volt egyszerű kézirat, mely kinyomtatásra szolgált volna anyagul, hanem ez a törvénynek első, egyetlen, a király által aláírt és pecséttel ellátott példánya. Még ennél is több volt, egy ünnepélyes törvényhozói actusnak tárgya a »solennis editio legis« szentesített törvény volt. — 17. szám. *Turba Gustav : Das handschriftliche Original der ungarischen Pragmatischen Sanktion.* Helyreigazító jegyzetek Csekeynek felolvasására. — 18. szám. *Csekey István : Der Zentralismus und die Neujahrsrede des Ministerpräsidenten.* Tisza újévi beszéde kapcsán történeti visszatekintést ad a nagy osztrák centralistikus iskolának tanairól, eszközeiről és képviselőiről. Végül felsorolja az ezzel szemben megindult magyar védelem legjellemzőbb képviselőit. — 24. szám. *Csekey István : Zum handschriftlichen Original der ungarischen Pragmatischen Sanktion.* Turbának a P. L. 17. számában közölt nyilatkozatát és adatait czáfolja.

Pressburger Zeitung. 1916. 1. szám. *Pelikán Károly : Pressburg im Jahre 1815.* A Pressb. Zeitung 1815-ik évfolyamából a Pozsonyban száz évvel ezelött történt eseményekre vonatkozó adatokat közli.

Románul. 1915. 137. sz. *C. Savu : † Vicecolonelul Dem. Burdea.* Az 1915 jún. 25-én Lembergtről keletre hősi halált halt 33. gyalogezredbeli (Arad) alezredes nekrológja. — 140. sz. *E. Isaac : † Petru de Mocsonyi.* Emlékezés a Galicziában elesett dragonyos-

főhadnagyra. — 208. sz. *N. Jorga: Carpații în lupte*. A románia. Tud. Akadémia őszi ülésén tartott előadásának kivonata. 1272—76 közt lépte át a déli Kárpátokat először magyar sereg; Hátszegnél vonultak át Litovoi kenéz ellen, Havasel akkor még nem alakult meg. Róbert Károly 1330-ban valószínűleg Töröcsvárnál kelt át, Nagy Lajos 1369-ben, Zsigmond 1395-ben, erdélyi csapatok 1396, majd 1397-ben. 1427-ben történik az első beütés délről: Vlad Dracul vajda hajtja végre a törököket vezetve. 1442, majd 1445-ben Hunyadi János tör át Havaselbe; azóta számtalan kölcsönös beütés volt, de már inkább délről, vagyis Erdélybe; így csak 1529—1560 közt 23. 1610-ben Báthory Gábor tör be Havaselbe. Az utolsó oláh beütés a Mavroghenié 1778-ban. Jorga munkájához sok szó fér: hallgat a német lovagrendről, a Báthory Zsigmond diadalairól; Mihály vajda nem 1559-ben vonult Erdélybe. Egyenesen hamisítás a következő részlet: »Az utolsó eset, midőn magyar invasio volt a Kárpátokon át, 1552-ben történt. 1526-ban a magyar királyság megszűnt. Mohácsnál Magyarország királya a nemesség virágával elveszett. Magyarországot felosztották Törökország és Ausztria közt. Cserébe a mi uralkodóink (t. i. oláh vajdák) lépnek Erdélybe. A moldvaiak birják ott Csicsót és Küküllővárt, a havaseliak Omlás és Fogarast.« Omlás és Fogaras Mátyás király óta sohasem szállt oláh vajdára hűbérül. Nem szól a Thököly zernesti beütéséről, a III. Károly alatti hódításról, a II. József alatti török háborúban is Verestoronynál törtek be csapataink Havaselre, Bem 1849-i beütéséről s az orosz bevonulásról is hallgat. A többször szereplő Moisi Seki alighanem Székely Mózes. — 250. szám. *Tratatul de alianță al României c uputerile centrale. Istoricul alianței româno—austro—ungare*. Egy Szent Száva hercege álnév alatt író magasrangú diplomata *Livre noir* czímen kiadta az egyfelől a monarchia, másfelől Románia, Bulgária, Görögország és Montenegró közt kötött titkos egyességek szövegét. E még 1912-ben diplomatai indiscretióból nyilvánosságra jutott adatokat senki meg nem czáfolta. E szerint a keleti kérdésben politikai és katonai szövetséget kötött a monarchia Romániával 40 évi tartamra; az okmányt 1880 aug. 14-én állították ki két példányban Ischlben s aláírták egyfelől Ferencz József és külügyministere: báró Heymerle, másfelől Károly fejedelem és külügyministere: Boerescu. Később támadó és védelmi jellegű katonai conventiót is kötöttek. Ez adatokkal szemben. Carp Péter nyilatkozatát *Moldova* alatt.

Telegraful Roman. 1915. (Különlenyomat. 36 lap.) *J. Mateiu: Limba maghiară în școalele noastre populare*. A magyar nyelvnek a hazai oláh népoktatásban való érvényesülési történetével foglalkozik, kezdve a kolostori, majd a XVI. századbeli református iskolákon. 1790-ben Temes megye felír az országgyűléshez, hogy a magyar nyelv tanítását minden elemi iskolában rendelje el; eddig ez a kérdés szóba nem kerül. Az 1792. évi VI. t.-czikk el is rendeli, 1806-ban megújítják, de 1827 ápr. 11-én kir. resolutio jelenik meg, hogy a magyar nyelv propagálásánál a kényszertől tartózkodjanak. 1831-ben Torontál megye kéri, hogy csak azt lehessen tanítóvá kinevezni, a ki magyarul tud, 1834-ben Bács megye el akarja bocsátani a magyarul nem tudó tanítókat. Az 1844. évi III. t.-cz. kimondja, hogy az elemi oktatás nyelve mindenütt az országban a magyar, de ezt a törvényt sem hajthatták végre 1848-ig, a mikor báró Eötvös kultuszminister a XIX. t.-cz. II. §-ában kimondatja, hogy a melyik növendék nem tud magyarul, azt anyanyelvén kell

tanítani. A szabadságharcz, majd a Thun-rendszer ezt a törvényt is eltemette. Az 1868. évi XXXVIII. t.-cz. 58. §-a úgy határoz, hogy mindenkit anyanyelvén kell tanítani. Eötvös halála után az 1879. évi XVIII. t.-cz. kötelező tárggyá teszi a magyar nyelvet a népiskolákban is, ennek alapján készült az 1907. évi XXVII. t.-cz., az ú. n. Apponyi-féle törvény, melynek értelmében a magyar nyelv oly mértékben tanítandó, hogy a népiskola IV. osztályának elvégzése után magyarul szóval és írásban ki tudja fejezni gondolatait az idegenajkú növendék is.

Új Idők. 2. sz. *Tánczdüh.* A középkori epidemicus tánczjárványokról szól, a Szent Vitus vagy Szent János-tánczról. A járvány leginkább az 1021., 1278., 1374. és 1418. években dühöngött. — 3. sz. *Krupp.* Krupp Alfréd rövid életrajza s ágyúgyárának története. — 4. sz. *Pest száz év előtt.* Az akkori Pest vázlatos leírása.

Új Nemzedék. 1915. 38. sz. *Védy Feliczán: Az orosz haderő a múltban és jelenben.* Az orosz fegyveres erő újabb története Szuvarov korával kezdődik. Ez volt Oroszország eddigi egyetlen nagy hadvezére, felismerte, hogy az orosz katonát jelleme, természete és műveltségi állapota a tűz- és csatárlánczharczra jóformán alkalmatlanná teszi. Visszatért ezért a zárt tömeg- és szuronyharczra. Ennek köszönhetette nagy győzelmeit a törökökön, majd francziákon; iskoláját folytatták Napoleon alatt is, s az idegen tisztek alatt harczoló orosz katonaságnak nagy része van a császárság bevezetésében. I. Sándor uralkodása végén és I. Miklós alatt az újításoktól való idegenkedés miatt nagyon lehangyolott az orosz sereg harczai értéke; kitűnt ez különösen a krími háborúban. Az itt szerzett tanulságok alapján aztán megkezdődött az átszervezés és 1874-ben behozták az általános védkötelezettséget, de olyan félrendszabályokkal, hogy az 1877/8-ban az elgyengült törökkel sem bírtak meg magukban. III. Sándor császár erre gyökeresebb reformokhoz látott, 3 millió hadsereget szerelt is fel, de ez nem néphadsereg, hanem fegyelmezett, de lélek nélküli tömeg, melyet Japán 1904-ben lever. Azóta fejlett óriásit a hadügy, a világtörténelemben páratlan ember- és hadiszervezteséget kiheveri és pótolja, de az egyedek harczai értéke most is inkább a védelemben érvényesül, mint a támadásban. — *Milotay István: A német-osztrák-magyar kapcsolat.* 1848-ban a német egységért való küzdelemben a magyar politikusok mind azért küzdtek, hogy Ausztria minél szorosabb kapcsolatba kerüljön Németországgal s uralkodónk nálunk legyen teljesen souverain, másik birodalma pedig bizonyos korlátozásokkal a frankfurti parlamenttől függjön. Szalay Lászlót és Pázmándy Dénest követnek is küldte ki Magyarország Frankfurtra, hol nagyon szíves fogadtatásra találtak s a német parlament is megegyezett már, hogy Lichnowsky herceget hozzánk küldje követnek. Frigyes Vilmos porosz király is hajlandó lett volna a német császári koronát a Habsburgoknak juttatni, csak a birodalmi hadsereg felett való főparancsnokságot akarta magának biztosítani; birodalmi kormányzónak meg is választották János osztrák főherceget, szerveztek birodalmi ministeriumot s már kitűzték a hadsereg egységes felesketésének napját is. Az osztrák vezető katonai köröknek és a cseheknek azonban sikerült az egységet megakadályozni s a Schwarzenberg-ministerium állásfoglalása után Ausztria már nem egyesülhetett a német birodalommal. Időközben a reactio győzött egész Európában, s a frankfurti parlamenthez fűzött sok remény meghiúsult. — 41. sz. (p. s.): *A szabadkőművesség és a háború.* Hesse professornak a Grenzboten 1915. 37. és 38. számában meg-

jelent tanulmányát ismerteti. A latin szabadkőművesség már a XVIII. század óta politikai szervezet a humanitárius germán irány-nyal szemben. Francia- és Olaszország háborús hangulatát főképen a szabadkőművesek szították s azóta a semleges államok páholyainak békéjét is megbontották. — 42. sz. *Szittyá Emil: Az amerikai szocialisták és a háború.* Az amerikai munkásszervezetek mindig békés irányúak voltak, a szakszervezeteknek nincs tőkéjük s így nagy jelentőségük, tagjaik számát is mindössze 1.841.268. ezért semlegesen viselkednek az európai háborúval szemben. — *Móricz Pál: Egy debreczeni kalmár család.* (Folytatása a 43. számban.) Mutatvány szerzőnek »Városi magyarok« cz. most megjelent könyvéből. A Debreczeni Kalmár-Társaság 1715-ben alakult meg s ma is fennáll. Tagjai eredetileg csak magyarok voltak, később elmagyarosodott nemetek is kerültek közéjük; ilyen a svájci eredetű Rickl-család, mely Alsó-Ausztriából került Pestre, 1773 körül Debreczenben fióközletet nyitott, majd a század végén ide költözött át s 140 esztendeig bírta ezt a legnagyobb vidéki gyarmatárú-kereskedést.

Ukránia. Ukrán-magyar kulturális és gazdasági kapcsolatok szemléje, szerkeszti Sztripszky Hiador, Budapest. I. évf. 1. sz. *Mit akarunk?* A szerkesztőség tájékoztatója az új folyóirat munkatervéről. A magát ukrainec-nek nevező szláv néppel már a honfoglalás előtt összeköttetésben volt a magyarság s tartott ez az érintkezés nemcsak a középkorban, hanem megújult az erdélyi fejedelmek alatt is, kik közül II. Rákóczi György politikai szövetségre is lépett vele. Ennek a lengyel fennhatóság alól orosz járomba, teljes leigázásba jutott népnek 1798 óta újjászülötő régi kultúrájával s különösen a magyarsággal való kapcsolatával kíván foglalkozni az új folyóirat. — *S. H.: Az »ukrán« név.* Az ukrainec névből ukránt formált a magyar nyelvhasználat; az erdélyi fejedelmek követjelentéseitől Zilahy Imréig és Jókaiig ezt használják, csak a 70-es években szorította ki a latin-német rutén. — *Vodicska Imre: Az új ország.* 1654-ben az ukránok, hogy szabaduljanak a lengyel és tatár nyomástól, a perejaszlavi szerződésben szövetségre léptek a moszkvai nagyfejedelemmel, a ki azonban a szerződés pontjait nem tartotta meg, elrabolta alkotmányukat, jobbágyorszra kényszerítette s erőszakkal a pravoszláv egyházba terelte őket. Azután nyelvtől is megakarta fosztani a harmincz millió főnyi népet, de ez a támadás 1798-tól az ukrán kultúra újjászülötésére vezetett. Sevcsenkó Tárász egy személyben Széchenyije és Petőfi je volt az ukránoknak, kiknek szellemi központja az osztrák uralom alatt szabadabban élő Lemberg lett. Galiczián kívül Amerikában szervezkedhetnek szabadon az ukránok, hol külön püspökük is van. — *Sztripszky Hiador—Varga Bálint: Ének Ihor hadairól és a palócokról.* (I. közl.) Az ukrán irodalom már 1200 éves; saját betűik voltak pogány korukban, ezeket a kereszténység kipusztította ugyan, de a velők írt szerződések, melyeket a görögökkel kötöttek, bolgár betűkkel feljegyezték a legrégebb ukrán krónikába (X—XI. század). A XI—XII. századból sok vallásos irat, de történelmi feljegyzés is maradt; e krónikákba annyi pogánykori emléket vettek fel íróik, hogy egész mithológiájukat megszerkeszthetjük belőle. De felvették a krónika-író barátok szösz szerint az ősi bylinákat, az igricz-énekeket is, úgy hogy egy trilogikus naiv épost lehetett belőlük kihámozni. Ilyen lyrai naiv épos az Ihor vezér hadairól szóló hősköltemény is 1178-ból, melyet egy kievi bazilita-barát jegyzett fel krónikájába. — *Podhradszky György: Magyar-ukrán történelmi kapcsolatok.* (I. közl.)

Már a honfoglalás előtt voltak ilyenek, Etelköz is ukrán terület volt s máig is több helynév őrzi ott a magyarság emlékét. Positiv híreket közöl e kapcsolatról Ibn Roszteh. A két nép eleinte nagy ellenségeskedésben élt, de 972-ben már együtt pusztítanak a Balkánon a görögök elleni hadjáratban.

Ungarische Rundschau. 1915. 2. füzet. *Ludwig v. Thallóczy: Johann Christian Engel und seine Korrespondenz.* A terjedelmes és értékes dolgozatról, a mely közben különlenyomatban is megjelent, folyóiratunk más helyen bővebben fog megemlékezni. — *Bernhard Munkácsi* folytatja *Professor Hermann Vámbéry 1832—1913* cz. tanulmányát. E befejező részben Vámbéry életének utolsó három évtizedének munkásságát ismerteti (1885—1913). — *Géza Nagy: Zur Frage der künstlichen Hügel in Ungarn.* Megjelent az Archaeologiai Értesítő XXXIV. évfolyamában. — *Stefan Vonház: Die deutsche Ansiedlung im Komitat Szatmár* második és befejező része. Megjelent a Századok 1914. évfolyamában. — *Viktor Concha: Zur Reform des Parlaments und Bindings Vorschläge.* — *Béla Földes: Ein unbekanntes Memorandum Friedrich Lists über das Verkehrs-wesen Ungarns.* Megjelent a Magyar Tudományos Akadémia történeti értékezései során. — *Wilhelm Tolnai: Etymologisches Wörterbuch der ungarischen Sprache* cím alatt a magyar etymologia-tudomány történetét adja a Melich—Gombóc-féle szótár első füzetének megjelenéséig. A munka beosztásának szemléltetésére néhány szót mutat be példa gyanánt. — *Ludwig Rácz: Montesquieu in Ungarn.* Megjelent az »Akadémiai Értesítő» 1914. folyamában. — *Heinrich Bischoff: Nikolaus Lenau in Amerika* és u. az *Nikolaus Lenaus »Waldlieder».* — *Marianne Czeke: Das ungarische Shakespeare-Jahrbuch für 1914.* A Shakespeare-Tár VII. füzetében megjelent dolgozatokat ismerteti. — *Gustav Heinrich: Der älteste deutsche Dichter Ungarns* címen Czinkotzsky Jenő: Oswald újbányai jegyző német verses elbeszélése című disszertációját ismerteti. — *Adolph Kohut: Ein ungedruckter Brief K. M. Kertbenys aus dem Jahre 1848.* Ismeretlenhez intézve; nevezetes Liszt-ről mondott ítélete, Politikai vonatkozásai is vannak. — *W. Fraknoi: Béla IV. König von Sizilien?* Megjelent a Történeti Szemle 1915. évfolyamában. — *Franz Eckhart: Das erste staatliche Archiv Ungarns* címen az 1738-ban felállított kamarai levéltár történetét adja 1799-ig.

Vasárnapi Ujság. 1915. 52. sz. *A háború napjai.* Folytatólagos rovat.

1916. 1. sz. *A riasztó hírek keletkezése.* Háborús időkben hihetetlen hírek keringenek. Így az ókorban és így a jelen világháborúban is. — *Szóllósi Zsigmond: Nikita országa.* Montenegró jellemzése. Nem tett a kultúrának semmi szolgálatot s nem is valószínű, hogy fog tenni. — *A censura.* A censura a pápai udvarban a XIV., a világiakban a XVI. századra vihető vissza. A francia forradalom eltörölte, Napoleon visszaállította s a XIX. század uralkodói gyakran éltek vele. A mai világháború változott formában újra életbe lépette. — *A háború napjai.* Folytatólagos rovat. — 2—3. sz. *A háború napjai.* Folytatólagos rovat.

Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arkiva. 1915. 1. és 2. füzet. *Sufflay Milan: Die Kirchen-zustände im vortürkischen Albanien.* *Die orthodoxe Durchbruchszone im katholischen Damme* címen mutatóványul közli »Geschichte Albaniens» címen készülő nagy művének IX. fejezetét, a melyben gazdag levéltári kutatással felfedezett adatokkal megvilá-

gitja az albániai róm. kath. és gör.-keleti püspökségeket és monostorok egymás ellen folytatott küzdelmét a török hódoltság koráig. — *Laszowsky Emil: Urbar vinodolskih imanja knezova Zrinskih* (A Zrinyi grófok vinodoli birtokainak urbariuma) czímen közli a Sermage gróf ajándékaiként a család levéltárából a zágrábi országos levéltárba került a XVI. század végéről és a XVII. század első évtizedéből való horvát nyelvű urbariumi okmányokat, melyekben a család részletesen szabályozza Grobnik, Buccari, Grissane, Zirona Hreljin, Brebir és Lics községek jobbágyságának és az ezen területen folytatott kereskedelem s ipar ügyeit. Ezek a vinodoli birtokok 1572-ig Frangepán István gróf kezén voltak; ekkor Zrinyi Miklós (a szigeti hős) örökösei veszik át, de 1580-ban a birtokból Novi-Vinodol várát átengedik Frangepán Gáspár terzattói grófnak. A közlemény a jobbágyság ipari és kereskedelmi helyzetének megvilágítása szempontjából sok értékes adatot nyújt. — *Strohal Rezső*, a ki már több értekezésben foglalkozott Fiume régi (XVI—XVII. századi) horvát lakosságának nyelvi és irodalmi viszonyaival, ily tárgyú rövid értekezése függelékül *Tri stare hrvatske isprave iz Rijeke* (Három fiumei régi horvát okmány) czímen a zágrábi országos levéltárból közöl Fiumében peres ügyben felvett három horvát nyelvű (1614, 1658 és 1783-ból való) jegyzőkönyvet. — *Ivic Alexa: Novi podaci za proučavanje srpskog ustanka* (Új adalékok a szerb felkelés tanulmányozásához) czímen közöl a pétervárad katonai parancsnokságnak levéltárából a zágrábi országos levéltárba áttett iratokból 42 szerb levelet, melyeket az 1808—1815. években a szerb felkelés ügyeinek vezetői ennek a hadviselésnek érdekében a pétervárad katonai parancsnoksággal váltottak. — *Bojničić Iván: Novi pri-lozi za povijest progona vještica* (Új adalékok a boszorkányüldözés történetéhez) az erről a tárgyról szóló kis értekezés függelékül közöl a varasdmegyei Toplicén folytatott boszorkányperekről felvett latin nyelvű 5 jegyzőkönyvet, melyek a zágrábi káptalan levéltárából az országos levéltárba kerültek; az első három 1585-ből való, tehát jóval régiebb, mint az eddig közlöltek; a negyedik 1699-ből, az utolsó pedig 1700-ból való. — A »Svaštice« (Vegeyesek) rovatában *Horvát Rezső: »Provijest škrinje privilegija u. hrv. zem. arhivu«* (A »Cista privilegiorum« története) czímen rövid tájékoztató kapcsán egybeállítja a szábori naplók (1641—1790) azon helyeit, melyek a »Cista privilegiorum«-ra vonatkoznak. A szábor az országot illető legfontosabb okiratok számára 1641-ben tölgyfából művészileg készült ládát rendel, mely 1643-ban készült el; tetején a felirat »Regni Sclavoniae 1643«; művészi lakata csak három kulccsal volt nyitható; az egyik kulcsot a bán, a másikat a »protototarius«, a harmadikat a zágrábi káptalan őrizetére bízták. 1763-ig a »cista«-t a káptalan őrizte, ezentúl a »domus regnicolaris«-ban tartották; a harmadik kulcsot akkor a bányhelyettes vette át a káptalantól.

Tárcza.

Küküllei munkájának kritikájához.

Dékáni Kálmán rövid értekezésemet hosszas válaszával tün-
tette ki — »a tudomány érdekében«.

Ha a tudomány szent nevében kívánja, én elhiszem neki,
hogy jól műfordított, csak egy kissé »szabadon«, bár nem gon-
dolnám, hogy a fordítás szabadsága az eredeti szöveg félreértését,
vagy elferdítését megengedné.

Műfordítói érdemeinek elbírálását bízom azokra, a kik tud-
nak latinul és magyarul, tárgybeli észrevételeit pedig a methodus
és logika közelebbi ismerőire. Csak annak kijelentésére szorít-
kozom, hogy én »a tudomány érdekében« *minden egyes állításomat
észrevételei után is fenntartom.*

A többi már személyi jellegű ügy. »Kíméletlen« vagyok,
»erős kifejezéseket« használok és több efféle. Legyen szabad ennek
ellenkezőjét bizonyítanom. Én Dékáni egyik feltevésén a »naiv
hit« kifejezéssel siklottam át. Ő ezt nemcsak kimacsakakörmözi,
hanem bővebben is bizonyítja, hogy a notariusi és esztergomi
érsekségi vicariusi állás nem fért össze. Bizonyítja egy mathe-
matikai képlettel, igenis következetes logicával.

Esztergomi érsek: érseki vicarius = főkancellár: főkancellá-
riai főnök.

Ebből az ellenmondást nem tűrő tételből következik, hogy
Küküllei nem lehetett ugyanazon időben kancellariai notarius
és vicarius, mert akkor — risum teneatis amici! — önmagának
főnöke lett volna. Legyen nyugodt Dékáni: a vicarius spiritualis-
nak nem volt semmi köze a kancellariához. Megnyugodhat abban
is, hogy a *naiv hit* erre igen kíméletes kifejezés.

A Budai Krónika és Küküllei összefüggésére legyen szabad
megjegyezmem, hogy Kükülleiről közölt értekezésem a debreczeni
ref. bölcsészeti akadémián az 1912. évben tartott kútfői előadá-
somnak azon részletét tartalmazza, melyet nyomdafestékre érde-
mesnek tartottam. Kéziratom minden változtatás nélkül az 1913. év
eleje óta pihent a Századok szerkesztőjénél. A Budai Krónika és
Küküllei összefüggésére barátságos beszélgetés közben az 1914.
év június végén figyelmeztettem Dékánit. Hogy azután ez az

eszme az 1915. évben »az ő tollából« előbb látott napvilágot mint értekezésem, az a véletlen játéka. Legyen a prioritas a Dékáni úr »tolláé«; szaktársaimat azonban kérnem kell, hogy az időrend és körülmények kegyes figyelembevételével ne marasztaljanak el azon vádban, hogy idegen tollakkal ékeskedtem.

R. Kiss István.

Nyílt levél a szerkesztőhöz.

A Századok utolsó füzetének egyik könyvismertetése érdekes elvi álláspontot fejez ki, a melyhez legyen szabad hozzászólnom, mert a magyar történelmi emlékek beható ismertetése és feldolgozása terén fontos gyakorlati következményei lehetnének annak az elvi álláspontnak, feltéve, hogy kénytelenek volnánk előtte meghajolni.

A névtelen könyvismertető a Századok 1915. évfolyama 664. lapján röviden bemutatja Gregorich Izidor *Társadalom és művelődés Nagy Lajos életrajzaiban* című doktori értekezését. Elismeri, hogy a szerző szorgalommal dolgozott, de megtagad tőle minden eredményt, mert »két politikai eseményeket elbeszélő életrajzszerű kútfőből egy kor művelődéstörténetét reconstruálni nem lehet«.

Az elvi álláspont, mely az egész ismertetésen áthúzódik, az, hogy helytelen dolog egyes kútfőket vagy a kútfők egy-egy szűkebb csoportját beható tanulmány tárgyává tenni a végből, hogy belőlük kiválogassuk a művelődéstörténeti adatokat s megkíséreljük tisztán e szűk alapon kisebb művelődéstörténeti képet rajzolni és ily módon bemutatni az illető kútfők művelődéstörténeti értékét, használhatóságát, gazdagságát vagy szegénységét.

Az ismertető úr vagy ezt az elvi álláspontot vallja, vagy félreértette Gregorich doktori értekezését.

Gregorich t. i. nem azt tűzte ki feladatúl, hogy megírja Nagy Lajos korának teljes művelődéstörténetét, hanem azt, hogy kiegészíti Küküllői krónikájának és a Dubniczi-krónikában fennmaradt életrajz-töredékek forrástani méltatásait, értékelését abból a szempontból, vajjon minő és mennyi anyagot tartalmaznak a művelődéstörténelem számára. Ezt fejezi ki Gregorich értekezésének a címe: *Társadalom és művelődés Nagy Lajos életrajzaiban*.

Hogy ily tételválasztás helyes, jogosult és jó kidolgozása értékes úgy a művelődéstörténeti források kritikája, mint a majdan megalkotandó teljes magyar művelődéstörténelem szempontjából, az előttem kétségtelen.

A forrásokat kétféleképen kell ismerni és használni a történetírásban. Egyik szükséges ismeret az, hogy a kútfőt a maga egészé-

ben s adatait az egészszel való összefüggésükben ismerjük. A másik feladat, hogy az egyes adatokat kiszakítva is fel tudjuk használni a történetalkotásra ott és úgy, a hova valók s a hogyan igazán értendők. Mert már igen sokat vétettek egyes korok történetírói azzal, hogy csak sebtiben kikerestek adatokat a kútfőkből és szövegbeli összefüggésükre nem ügyelve, a kútfő egészét nem ismerve, használták föl. Erre sok példát lehetne felhozni még jobb-féle történetírók munkáiból is.

Ha az ismertetőnek igaza volna, akkor Békefi tanítványainak sok művelődéstörténeti értekezéséről is azt kellene megállapítani, hogy »hibás tárgyválasztás miatt nincs eredménye«, hogy ez mind meddő úgy a forráskritika, mint a leendő művelődéstörténet számára.

De a ki ezt állapítaná meg, arról azt kellene mondanunk, hogy nincs tisztában, mit lehet okosan megkívánni negyedéves egyetemi hallgatóktól, kik jöcson tehetnek doktori szigorlatot. Ők is, a kezdő írók is értékes, maradandó becsű munkát végezhetnek, ha erejükhez és idejükhez mért feladatot kapnak, ha feladatuk szűkebbkörű s ebben alaposan elmélyedhetnek. Ellenben okvetlenül felületes és értéktelen munkát végez az a negyedéves egyetemi hallgató, a kitől például azt követelnők, hogy az összes eredeti források alapján írja meg önállóan Nagy Lajos korának művelődéstörténelmét. Az ilyen kezdő íróval könnyen úgy járnánk, mint Stolcz Alfonznak »A hiteles helyek és azok jelentősége a középkorban Magyarországon« (Újvidék, 1912.) című doktori értekezésével, melyet a Századok 1912. évfolyam 639—640. lapjának névtelen ismertetője »a kiadott okirattárak adatainak felhasználásával készült alapos tanulmány«-nak mond, s mely a valóságban nem egyéb, mint plágium, mert nagyobb fele Hajniknak »A magy. bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyesházi királyok alatt« című nagy munkájából (Akadémia kiad. 1899) van kiírva, csak kissé összekeverve és eltorzítva, Hajnik elrontott, kikapdozott forrásidézeteivel, a melyek alapján lehetetlen is lett volna Hajnik alapos, érett megállapításaihoz eljutni.

Gregorich jól és méltón választotta meg themáját. A legendák után Nagy Lajos királyunknak akadt először életrajzírója János Kükkülei esperesben, még pedig egykorú életrajza, kinek munkáját (30 oldal) nagyszerűen kibővíti tíz évre vonatkozóan a Dubniczi krónika 25 oldalas betoldása, szintén egykorú írótól. Korábban nincs egyetlen királyunknak sem egykorú történetírója, kinek munkája — ha a Képes Krónikára és Kézaira gondolunk — csak némileg is megközelítő terjedelemben s későbbi átdolgozások, elváltoztatások nélkül maradt volna reánk. Nagy Lajosnak mind-

járt két életrajzírója is volt, kik a környezetében éltek s a legilletékesebbek voltak a megbízható, sokat tudó történetírásra. Nagyon is érdemes, szükséges, hasznos feladat volt Nagy Lajos életrajzeit beható elemzés alá venni s belőlük a művelődéstörténeti anyagot kiemelni. S az ismertető úr hálára kötelezhetne volna olvasóit, ha egy kezdő írónak szorgalmas munkáját jóakarattal abból az értékes szempontból mérlegelte és mutatta volna be, a melyből a szerző vállalkozott a munkára.¹

Kolozsvár, 1916. január 9.

Dr. Erdélyi László.

Vegyes közlések.

Magyar írók élete és munkái. A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a »Magyar írók élete és munkái«-t tovább folytatja s a folytatás elkészítésével Gulyás Pál egyetemi magántanárt bízta meg. E feladat minél tökéletesebb megoldása első sorban az írók saját közreműködésétől függvén, a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatala felkéri nemzetünk minden irodalmi téren is

¹ Nem vagyunk hívei a hosszú polemiáknak és céltalan feleselgetéseknek és azért megelőgszünk azzal, hogy a fenti sorokra röviden a vonal alatt tesszük meg megjegyzéseinket. A levéltíró úr a szóban forgó értekezés tárgyválasztásának igazolására Békefi Remig tanítványainak hasonló munkáira hivatkozik. Ez a hivatkozás azonban téves, mert az illető értekezésekben Békefi tanítványai kútfőkritikai szempontból földolgozták forrásaikat, foglalkoztak az írók életével és munkájuk keletkezésének, forrásainak és hitelességének kérdésével; e mellett a feladat mellett másodsorban összeállították a kútfő művelődéstörténeti anyagát is. Bruckner és Császár értekezései voltak ez irányban az elsők, bennük kell felismernünk a mester tendenciáját s ha később esetleg akadt is egy-két szerző, a ki erre a színvonalra emelkedni nem tudott, az még nem mentség Gregorich hibás tárgyválasztására. Gregorich a Békefi-tanítványok kútfőkritikai feladatainak megoldására nem vállalkozott, hanem minden kritika nélkül röviden összefoglalta az eredményeket, mert ennek a kérdésnek már valószínű irodalma van. Így készült ez az értekezés összesen 55 olyan szövegoldal alapján, a mely vajmi kevésbé tartalmaz művelődéstörténeti adatokat. Azt senki sem vitatta, hogy egyes kérdések megoldásánál a forrásanyag bizonyos megszorítása nem volna helyénvaló, de ez a megszorítás szerencsétlen. A mit tehát az értekezés hibás tárgyválasztásáról és eredménytelenségéről mondtunk, azt *teljes egészében fenntartjuk*. — A mi pedig azt a kérdést illeti, hogy »mit lehet okosan megkívánni negyedéves egyetemi hallgatóktól«, arra az a válaszuk, hogy a hasonló eredménytelenségű témák feldolgozása az ifjúságot soha sem fogja további komoly irodalmi munkásságra sarkalni, hanem inkább elkedvetleníteni. A doktori cím pedig olyan tudományos gradus, a melynek elérésénél a pályázónak nem szabad arra törekednie, hogy vizsgálatának legfontosabb részében, értekezésének elkészítésénél mikép végezhetne mentől könnyebb munkát.

Szerkesztő.

működő tagját, hogy életrajzi adatait és irodalmi működésének jegyzékét közvetlenül a szerkesztő címére (Budapest, VIII., Magyar Nemzeti Múzeum) beküldeni szíveskedjék. Az önéletrajznak ki kell terjeszkednie az író születése pontos idejétől és helyétől kezdve minden fontosabb külső eseményre, közéleti tevékenységének minden főbb mozzanatára és esetleg azokra a belső élményekre is, melyek irodalmi működésére hatással voltak. Az irodalmi munkásságot illetőleg fel kell sorolni, hogy mely hírlapokba, mely években, minő minőségben (pl. belső munkatárs) s minő tárgyakról (pl. vezércikk) írtak; a bel- és külföldi tudományos és szakfolyóiratokban közölt főbb czikkek czíme az egyes folyóiratok czímei alatt évröndben sorolandó fel s ugyancsak évröndben sorolandó fel az önálló kötet vagy füzet alakjában megjelent eredeti és fordított, magyar vagy idegen nyelvű művek czíme a megjelenés helye és éve feltüntetésével (pl. Budapest, 1908). Végül a szerzőnek egyes folyóiratokban vagy lapokban használt álnevei és betűjegyeinek felsorolása.

Hivatalos értesítő.

A Magyar Történelmi Társulat 1916 január hó 13-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak: Dr. Csánki Dezső elnöklete alatt: dr. Fejérpataky László alelnök, dr. Császár Elemér, dr. Döry Ferencz, Fest Aladár, dr. Gárdonyi Albert, dr. Hóman Bálint, dr. Illés József, dr. Iványi Béla, dr. Kollányi Ferencz, dr. Madzsar Imre, dr. Örtvay Tivadar, dr. Reiszig Ede, dr. Szabó Dezső, dr. Szentpétery Imre, dr. Závodszy Levente vál. tagok, dr. Bathó Béla ügyész és dr. Domanovszky Sándor, mint jegyző.

Elnök az ülést megnyitja, a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Hóman Bálint és dr. Iványi Béla v. tagokat kéri fel.

1. Jegyző bejelenti a tagajánlásokat. Alapító tagokul ajánlatnak: báró Bánffy János földbirtokos, Marosgeze 200 korona; báró Bánffy Kázmér alispán, Nagyenyed 200 korona, mindkettőt ajánlja: Iványi Béla; báró Ghyllány Imre földművelésügyi minster, Budapest 200 korona; báró Hazai Samu honvédelmi minster, Budapest 200 korona; dr. Szalay László közös p. ü. osztályfőnök, Bécs 200 korona; dr. Iványi Béla egyetemi tanár, Debreczen 200 korona; dr. Fejérpataky László udv. tan., egyetemi tanár, Budapest 200 korona, mind a hatot ajánlja: Thallóczy Lajos elnök. — Évdiás rendes tagokul ajánlatnak: dr. Mosony Lipót tanár, Konstantinápoly—Galata (aj.: Csánki Dezső alelnök); Chobot Ferencz apátplébános, Romhány; Graf Ottó Károly rizsgyári főhivatalnok, Fiume (aj.: Domanovszky Sándor); Szőnyi Anna leánygymn. tanár, Budapest (aj.: Relkovic Neda); dr. Budó Jusztin szföv. levéltárnok, Budapest (aj.: Gárdonyi Albert); dr. Comsa György g.-kel. szentszéki tisztviselő, Nagyszeben; dr. Costea Oktávián g.-kel. szentszéki titkár, Nagyszeben; dr. Mateiu János g.-kel. szentszéki tanügyi

előadó, Nagyszeben; dr. Ajtay József min. titkár, Budapest; Kiss-házy Agoston Gyula Máv. mérnök, Budapest; dr. Szabó Mihály Kisküküllő vármegye tanfelügyelője, Dicsőszentmárton; dr. Tóth Péter székesfővárosi tisztviselő, ügyész, Budapest; Onodi Weress Zoltán földbirtokos, Ds; Wiczmándy Ödön ny. vármegyei főjegyző, Butka; Állami felső építőipariskola, Budapest; Kálvineum főinternátus, Hajdúböszörmény; Róm. kath. polgári leányiskola, Szombathely. mind a tizenkettőt ajánlja: Gagy J. — Megválasztatnak.

2. Fest Aladár vál. tag bemutatja: *Fiume Magyarországhoz való kapcsolásának előzményeiről és hatásairól* cz. értékelését.

3. Jegyző előterjeszti az 1915. decz. 1.-től decz. 31-ig terjedő időről szóló pénztári kimutatást. E szerint az összes bevétel volt 16.784 korona 93 fillér; az összes kiadás 16.218 korona 75 fillér; pénzmaradvány decz. 31-én 566 korona 18 fillér; ehhez folyószámlakövetelésünk a P. H. E. T. E.-nél 1965 korona 30 fillér; rendelkezésünkre állott decz. 31-én összesen 2529 korona 45 fillér, a miből azonban alapítványi természetű 1963 korona 38 fillér. — Tudosul szolgál.

4. Jegyző bejelenti, hogy a Thaly Kálmán-alapítványból hirdetett pályázat ideje 1915 decz. 31-én lejárt, de pályázat nem érkezett be. — A választmány 1916. évi okt. 31-iki határidővel a pályázatot újra kiírja. Feldolgozandó: A magyar nemzet önállóságáért és függetlenségéért vívott küzdelmek története a mohácsi vésztől I. Miksa haláláig, 1526—1576.

5. Jegyző a közgyűlés napjára márcz. 16-ikát ajánlja. — A választmány a közgyűlés napjára márcz. 16-ikát állapítja meg és a tárgysor összeállítását az elnökségre bízta.

6. Jegyző előterjeszti, hogy az ügyrend értelmében ez évben a gazdasági bizottság tagjai újra választandók. — A választmány az 1916/18. évi évkörre dr. Áldásy Antal, dr. Császár Elemér, dr. Döry Ferencz, báró Forster Gyula, dr. Gombos Albin és dr. Szentpétery Imre vál. tagokat választja meg a gazdasági bizottság tagjaiul.

7. Jegyző előterjeszti, hogy az ügyrend értelmében ez évben a rendkívüli felolvasásokat rendező bizottság tagjai újra választandók. — A választmány az 1916/18. évi évkörre dr. Fejérpataky László alelnököt, dr. Angyal Dávid, dr. Boncz Ödön, és Tagányi Károly vál. tagokat választja meg a rendkívüli felolvasásokat rendező bizottság tagjaiul; elhatározza azonkívül, hogy a bizottságba tanácskozási joggal a Századok szerkesztőjét is kiküldi.

Zárt ülésen:

8. a hátralékos tagdíjak,

9. a kilépő és elhalt tagok,

10. a titkárhelyettes illetményei ügyében — határozott a választmány.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Dr. Csánki Dezső, elnök s. k. Dr. Domanovszky Sándor jegyző s. k.

Hitelesítjük: dr. Hóman Bálint s. k., dr. Iványi Béla s. k.

A Magyar Történelmi Életrajzok

Évfolyamonként 16.— K ☉ Tagoknak 10.— korona.

Az 1915. évi folyam:
Fest Aladártól

Most
jelent meg!

Dévay Pál altábornagy életrajza

Ajánljuk ezt az életrajzot tagtársaink figyelmébe actualitásánál fogva is. Dévay zászlósból küzdötte fel magát altábornaggyá és a Mária Terézia-rend lovagjává. Magyar csapataival a hétéves háborúban és az első coalitio háborújában ép azokon a csatatereken küzdött: Belgiumban és Galíciában, a hol a mostani világháború is folyik.

A ZICHI ÉS VÁSONKEŐI

GR. ZICHY-CSALÁD

IDŐSB ÁGÁNAK

OKMÁNYTÁRA

Most
jelent meg!

XI. KÖTET:

Néhai id. gróf Zichy Nep. Jánosnak, néhai gróf Zichy Nándornak és gróf Zichy Nep. Jánosnak, a nemzetség seniorainak áldozatkészségéből közli a Magyar Történelmi Társulat. Szerkesztették: Kammerer Ernő és Döry Ferencz. Budapest, 1915.

Ára 10 kor., a Magyar Történelmi Társulat tagjainak 6 kor.

Megrendelhető a Magyar Történelmi Társulat titkári hivatalánál (Budapest, I. ker., Vár, Orsz. Levéltár). Ugyanott kaphatók még a gróf Zichy-család okmánytárának I—X. kötete is. Ára az I., II., III., IV., V., VI., VIII., IX. és X. köteteknek egyenkint 8 kor., tagok részére 5 kor., a VII. kötetnek 1—2. r. (az I—VI. kötetek mutatója) 10 korona, tagok részére 6 korona.

PÁLYÁZATHIRDETÉS.

A Magyar Történelmi Társulat dr. Thaly Kálmán alapítványából nyílt pályázatot hirdet a következő feladatra:

A magyar nemzet önállóságáért és függetlenségéért vívott küzdelmek története a mohácsi vésztől I. Miksa haláláig, 1526—1576.

Az ajánlkozás a szerző megnevezésével, tervrajz és lehetőleg mutatvány kíséretében a Társulat ügyvezető alelnökéhez (Budapest, I. Országos Levéltár) 1916. évi október hó 31-ikéig küldendő be. A munka tiszteletdíja, beleértve az írói díjat és a nyomtatás költségét, 5500 korona, mely akkor fizettetik ki, ha az egész munka ki lesz nyomtatva. A mű elkészítésének határideje 1918. évi december hó 31-ike. Forrástanulmányon alapuló, önálló, tudományos becsű munka kívántatik. A tulajdonjog a szerzőé marad.

Most jelent meg! **Diplomáciai okmányok**

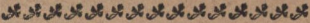
Bevezette és összefüggésük szerint feldolgozta

DR. NÉMET ALFRÉD

miniszterelnökségi miniszteri titkár.

ÁRA 8 KOR.

Minden könyv-
kereskedésben
kapható!

Az osztrák-magyar vöröskönyv, a német fehérkönyv, az angol kékkönyv, a francia sárgakönyv, az orosz narancssárgakönyv, a belga szürkekönyv és a szerb kékkönyv hivatalos okiratai.

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI
Dr DOMANOVSKY SÁNDOR VÁLASZTMÁNYI TAG

L. ÉVF. 4-5. SZ. 1916. ÁPRILIS-MÁJUS
BUDAPEST, 1916. AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS
NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT NYOMÁSA

Tartalom.

	Lap
Csánki Dezső : A háború és a nemzeti eszme	209
Wertheimer Ede : Magyarország és a forradalmi propaganda. (II. közl. vége).	225
Fest Aladár : Fiume Magyarországhoz való kapcsolásának előzményeiről és hatásairól	239
Hóman Bálint : A magyar pénzverés Szent István korában. (II. közl. vége).	267

Történeti irodalom.

Karácson Imre : Török-magyar oklevéltár. 1533—1789. Ism. <i>Zsinka Ferencz</i>	286
Szentpétery Imre : A borsmonostori apátság árpádkori oklevelei. Ism. <i>Hóman Bálint</i>	290
Fest Aladár : Bárány Dévay Pál altábornagy. Ism. <i>Morvay Győző</i>	293
Darkó Jenő : Bölcs Leo Taktikájának hitelessége magyar történeti szempontból. Ism. <i>Fehér Géza</i>	297
Garber, Josef : Das Haller Heiltumbuch mit den Unika-Holzschnitten Hans Burgkmairs des Älteren. Ism. <i>Éber László</i>	302
Boros János : Az unió (hitegyesülés) kezdete Lugoson és Jakabffy Miklós táblabíró működése. Ism. <i>Gagyai Jenő</i>	305
Krämer Tamás : A protestáns vallás terjedésének oka hazánkban 1551-ig	306
Pasteiner Iván : Adalékok a magyar főiskolai oktatás bibliographiájához. Ism. <i>B.</i>	307
Folyóiratszemle	307

Tárcza.

Domanovszky Sándor : Jelentés a Magyar Történelmi Társulat 1915. évi működéséről	321
D. : A hazai német telepítés története és a nyelvtudomány	323
Ortvay Tivadar : Téglás Gábor †	325
Hivatalos értesítő	326

Munkatársainkat, a történeti társulatokat és a történeti munkák kiadót, illetve szerzőit kérjük, hogy a kéziratokat és az ismeretetésre szánt könyveket szíveskedjenek egyenesen **a szerkesztő lakására (I., Attila-utca 13. sz. III. 10.)** küldeni.

Az **elnökség** és a **titkárság** részére szánt küldemények **Budapest, I. Vár. Országos levéltár** címre küldendők.

A reklamációkat és a kiadványok szétküldésének ügyeit a **titkárság** intézi.

A tagsági és előfizetési díjak **Cserhalmi Sámuel pénztárnokhoz, Budapest I. Logodi-utca 49. sz., földsz. 1/a.** címre küldendők. A **tagdíj** évi **10 K**, előfizetők a **Századok**at **12 K**-ért rendelhetik meg. A **Történeti Életrajzok** évfolyamainak előfizetési díja tagoknak **10 K**, nem tagoknak **16 K**.

Postatakarékpenztári számlánk száma **1099**.

A háború és a nemzeti eszme.

A Magyar Történelmi Társulat 1916. évi márczius 16-iki közgyűlésén tartott elnöki megnyitó beszéd. Irta és elmondotta: **Csánki Dező** első-alelnök.

Tisztelt Közgyűlés !

Az emberi történelem nem ismer oly nagyméretű s oly általános következményű világeseményt, mint a mai háború. Ha földünket a világ névvel nevezhetjük, ezt a háborút csakugyan jogosan illetjük a világháború névvel, mert ez úgyszólván körülfogja a földgolyót.

Ne higgyük, hogy csak azok vesznek részt benne, a kik megüzenték azt egymásnak. Európa legműveltebb, legnagyobb nemzetei viaskodnak ; de a kik eddig semlegesek maradtak, az európai északon : Hollandia, Norvégia, Svédország, Dánia, délen : Spanyolország, Svájc, Görögország és Románia, életérdekeikben súlyosan érintve vagy felzavarva, anyagi és szellemi életükben, nyereségeikben és szenvedéseikben, ritka megnyugvásaikban és sűrű izgalmaikban, szintén tényezői és légsúlymérői a háború földrendéseinek és zivatarainak. Ázsiában Törökország harczol ; még odább keletről egy különös emberfaj : a japán visel háborút ; közben a semleges Perzsia és Kína vergődik a harczoló erősebb szomszédok nyomásai alatt, az Indiákkal együtt, melyek már a háborúba belekeverve, a nekik mindekép messze, hideg és idegen országok érdekeiért és érdekei ellen ontják ártatlan vérüket. Afrikának csupán belsejében folyhatik az érintetlen, aprólékos, régi élet ; a partvidék számbavehetőbb népei valósággal vagy érzelmileg a háborúban vérzenek vagy vonaglanak. Így Ausztrália is. Amerikában Kanada közvetetlen részese a háborúnak ; az Únió ugyane világesemény által érzelmileg darabokra tépve lesi

a mai hasznát s Angliára, Mexikóra és Japánra figyelve, holnapi támadóját vagy szövetségését. Úgyszólván csak Dél-Amerika az a világrész, a melynek partjaihoz a háborúnak már csak gyöngébb hullámai érnek el. Soha ennyi emberfaj, ennyi vallás, ennyi világnézet ily óriási kúszált tömegekben egymás ellen vagy egymásért nem vonult még fel; és sohasem hatotta át a háború a társadalmakat oly mélyen, alacsony sorsútól az előkelőig, szegénytől a gazdagig, fiatal-tól az öregig.

Minket, történészeket ez a lekötő látvány mélyen érint. Hiszen korunk és hazánk, melyet minap még a helyi természetű események s politikai és társadalmi talajból feltörő ellentétek és harcok színterének láttunk, máról holnapra egyetlen nagy világtörténelemmé bővült, melynek folyamata bennünk nemcsak a hazafi, rokon vagy barát lelkét remegteti meg, hanem a történetek s azok okai iránt mindig érdeklődő szakférfiú értelmét és képzeletét is ingerli. S ez óriási tragédiák okainak és okozatainak sokszor csak átértett szövevényével a történetírást, bár rettenetes áron, az analógiák és megkülönböztetések tanulságaival s a multba bevilágító megértésekből fakadó gondolatokkal árasztják el.

De e látvány hatása alól látóköréhez képest senkisémmel vonhatja ki magát. Úgyszólván az egész emberiség gondolat- és képzeletvilága, aggodalmai, reményei és vágyai e nagyszerű világeseményben futnak össze.

Nem csoda, ha ezek nyomában *a történelem és történelmi tanulságok iránt való érdeklődés s a történelmi érzék megnövekedését* s egyszersmind az egyéni és szűkebb helyi szempontok háttérbe szorulásával, *távolabbi területeket is átfogó ismeretek és magasabb gondolatok* felvetődését látjuk.

Ez egymást kísérő új tünet közvetetlen forrása a részben határainkon elterülő, részben azoktól távol eső csatamezőkön van, a hol testvéreink, fiaink és barátaink harcolnak és véreznek s a hol az ő győzelemre törekvő erőfeszítéseik közben az anyagi és szellemi erő, a tudás és hit, akarat és türelem érvényesülnek és döntenek; a hol a hadimozdulatokat és terveket a haditudomány technikai szabályain

kívül az előző háborúk tanulmányain alapuló haditörténelemből vett példák és tanulságok szerint tervezik.

De van egy más forrása is e fordulatnak. S ez : a lakóhely és haza, a hazában élő nemzet s az abban felhalmozott kulturális értékek halálos veszedelmének s a nemzeti lét és szabadság kockánlétének tudata, mely a harctéren küzdő katonák százazeireiből hősokeket, az itthon maradottakból pedig e hősokek és történeteik, a háttérben sejtett magas politika s legmagasabb fokon a mindezekben megnyilatkozó eszmék iránt is fogékony, szinte egy érzésű tömeget alkot.

Ezt az ekként értékesebb tartalmat is hordozó történelmi érzéket legjobban igazolják a kulturnépek — egyelőre különösen a semleges és velünk szövetséges népek — irodalmában s a mi irodalmunkban látható szinte óriási mértékben megszorodott mindenféle nyomdatermékek : könyvek, folyóiratok, napilapok, röpiratok, képek, térképek és zeneművek, melyeknek legnagyobb százaléka csupán a háborúról szól s e minőségében a jelen egyetlen nagy történelmi eseményét szolgálva, kisebb vagy nagyobb tartalmi vagy írói értéke szerint biztos, úgyszólván mohó érdeklődésre tarthat számot. A napilapok a háborún kívül alig mernek egyébről beszélni, közönségük a legfrissebb csatajelentések mellett csupán háborús élményekről, hőstettekről és hősokekről, de lehetőleg *mindig csak nemzeti vagy legalább szövetséges nemzetbeli hősokekről* akar hallani.

S az érzelmi elkülönödések oly erősek, az érdekellentétek oly nagyok, a hozott áldozatok oly rendkívüliek, hogy ez a körülmény előreláthatólag a háború után sem fog lényegében megváltozni. Egyelőre csupán az események ujdonságszerű ingere s az ezek, főleg pedig a döntőbbek nyomában járó érdeklődés láza fog csillapulni. Maga az érdeklődés megmarad ; az ellenőrzéstől szabadult sajtó nem fog szünni éleszeni, vállalkozó része pedig igyekezni fog kizsákmányolni azt.

Igy keletkeznek majd a föld kerekiségén mindenfelé az álláspontok igazolására vagy czáfolására az eseményeket saját szempontok szerint előadó, de már hivatalos adatokon is épülő rendszeres, összefoglaló művek és forrásmunkák,

Alig lehet kétség, hogy e művek a tárgyilagosságra való kisebb-nagyobb törekvés mellett szintén a saját hatalmi vagy nemzeti álláspont, avagy rokonszenv hatása alatt fog-nak keletkezni.

Mindez a ma és holnap azonban — s itt most ezt akar-nám kiemelni — *határozott ellentétben áll azzal a megítéléssel, vagy helyesebben elbánással, a melylyel a háború előtt a történelmet, főleg pedig annak nemzeti, egyéni, szellemi vonatkozásait illették, a megelőző hosszú béke idején keletke-zett s a társadalom átalakítására és a világnézletre vonatkozó eszmék hatása alatt.*

Ez az álláspont az emberi küzdelem legnagyobb magas-latait jelző háború lehetőségét úgyszólván kizárta. S ez alapon kétségbe vonta a háborúk és ezzel kapcsolatos diplo-matiai tárgyalások elsőrangú fontosságát, s nem átal-lotta itt-ott kipellengérezni eddigi történetírásunkat, a mely-ben oly hősök eszményítettnek, a kik fegyverrel kezükben, avagy hadsereget vezérelve, országokat, nemzeteket védel-meztek meg a leigázástól vagy végpusztulástól, s a kik ennélfova tudásukkal, mondjunk csupán ennyit: köteles-ség- és ügyszeretetükkel s önfeláldozásukkal lehetővé tették a legdrágább élet- és kutyajavak, nyelv, jellem, egyéniség megmaradását s az ellenség visszaverésével a további békét és a további társadalmi fejlődést.

Nem akarok most foglalkozni az ép érintett történelem-ellenes felfogásnak többféle elágazó részleteivel. Csupán arra a túlzásra mutatok rá, — s az emberi lélek birodalmában ép a túlzás esetei tanulságosak, — mely legszebb virágát nem sokkal a háború kitörése előtt a franczia Hervé antimilitaris-musában hajtotta. Ez a megfelelő környezetben nem is oly csekély suggestiv hatással bíró politikai elv, a messzebb látók és lenézett történetírók szemében, a felfegyverzettek közt gyanutlanul döcögő patagóniai röptelenek bölcsességé-hez lenne hasonlítható.

S íme, a történelemnek súlyos időkben, a lét és nemlét kérdésének felvetődésekor, milyen rövid útja van. Az egy-kor oly lármásan kosmopolita, típusnak tekinthető Hervé

és társai ma, tudva, nem tudva, szintén ott vannak abban a táborban, a mely a országnak és nemzetnek a »barbár hordáktól« való megvédésére katona és hadvezér után kiállt.

Bármennyire látszik is mindez a ma történetének, mégis csak történelem az, mely — bár kétségtelenül újszerű beállításban — ennek a nagymultú emberi tudománynak örök kérdéseit veti fel, *a melyekkel a történetvizsgálónak máris szabad foglalkoznia.*

S mindez *a háború előzményeivel és alapokaival* áll szoros kapcsolatban. Tekintsük ezeket közvetetlen benyomásainktól és érzelmeinktől kissé távolabb eső álláspontokról *lehető történetírói tárgyilagossággal.*

I.

A jelen háború — *ha nem személyi, hanem mélyebben működő okait vizsgáljuk* — elsősorban kétségtelenül a rendkívüli erőre kapott s a fentebb érintett elméleti socialista és radikális kosmopolita eszmékkal szemben a kritikus pillanatban szintén diadalmaskodó *nemzeti eszme* hatása alatt támadt.

Ezen legmagasabb kulturértékeket tartalmazó eszme — melynek az emberiség annyi nemes vetélkedést és annyi nagyszabású alkotást köszönhet — alapjában és általánosságban véve alig egyéb, mint az újabb kor nagy társadalmi alapelvének: *az egyéniség szabad érvényesülése elvének* az egyes egyénről rokonelemeket tartalmazó *nagyobb társadalmi egységekre való átvitele.* Ha az egyes egyénre nézve léte után az ő saját egyénisége legdrágább s lételének biztosítása után az ő saját egyéniségének kifejtése és érvényesítése a legfontosabb: bizonyára ez áll az egyes nemzetekre is. De mint az egyes emberi egyéniség, úgy a nemzet is szemben találja magát más egyéniségekkel, azaz nemzetekkel, s ezek hasonló, néha igen heves, szélsőségekre hajló törekvéseivel. S ez harczot szül, melyben az erősebb fog győzni.

Európának, sőt némi fogalmi különbségekkel a földkerekségének számottevőbb nemzetei, különösen az utóbbi évtizedek alatt, szinte megdöbbentő hirtelenséggel jutottak

nemzeti egyéniségük tudatára, s mély meggyőződéssel és határozottsággal állapították meg nemzeti egyéniségük kifejtésére és érvényesítésére irányuló érzelmeiket, vágyaikat és terveiket.

Mindezek első sorban a *nemzeti egység* jelszava alatt nyilatkoztak meg. Ez az egység azonban, a mint politikailag azaz nemzeti állam formájában eddigi határai között megszületett, magát gyakran az, e határokon túl élő hasonló nemzetiek megnyerésével és bevonásával, hogy az ismert műszo^tt használjam : »megváltásával«, tehát más nemzetek országterületének rovására is kikerekíteni igyekezett.

Szükség-e rámutatnunk a legkirívóbb példákra : a csak nemrég egységre jutott német nemzetre, mely egyelőre nemzeti egységének további kiterjesztésére határozott tervet nem akart csinálni, vagy Olaszországra, Romániára, Szerbiára, Bulgáriára, sőt Franciaországra is, melyek nemzeti, azaz nemzeti állami egységük áhított megvalósítását a szomszéd államok, sőt nemzeti államok terület- és néprészeinek birtokba vételével tervezték.

A népi, nemzeti és gazdasági érdekek ezen óriási és mind merevebb ellentéte, mely a természetalkotta és történelmi határokon is túltette magát, századok megszokott és szinte megingathatatlannak vélt hagyományait és értékeit fenyegette veszedelemmel.

Pedig a nemzeti eszme, illetve egyéniség érvényesülési vágyainak vége még ezen a ponton sem volt megállapítható. Mert a mint ez az eszme a nemzeti állam formájában megtestesülve elhelyezkedik, olyan területekre és népekre is kiterjeszkedett vagy kiterjeszkedni vágyik, a melyeken hangoztatott nemzeti szempontjából már kevesebb vagy éppen semmi keresni valója sincs.

Ez a *nemzeti imperialismus* eszméje, mely még kevésbé nyugszik altruistikus és szellemi alapokon ; hanem az élő és különösen a meggyarapodott szervezet legfőbb elvét : a hatalomra való törekvést követve, inkább az állam területén lakó nép gazdasági és népi feleslegének s ipari és *gazda-sági* termékeinek kedvezőbb elhelyezését, avagy e nép

bővebb és olcsóbb ellátását, tehát : a terület nagyobb kiterjedése által a nemzet és nemzeti állam nagyobb erejének, nagyobb hatalmának biztosítását czélozza.

Nem feszegetem itt az eszme megvalósulásának különböző elnevezések alatt ismeretes különböző formáit. Csak egyszerűen rámutatok annak (jellegre nézve egymástól kétségkívül különböző) legkiválóbb képviselőire : Angolországra, Franciaországra, az északamerikai Únióra, Oroszországra, Japánra, a melyek közé újabban pl. az egyesült Németország (Kamerun), legújabban pedig az egyesült és további egyesülésre vágyó Olaszország (Tripolis) is beékelni kívánta magát.

Képzeljük el ezek után az ilyen érzelmekkel és vágyakkal telített és a felsőbb társadalmi rétegek, olykor maguk a politikai vezérek és kormányférfiak, vagy éppen külső befolyások által *tervszerűen túlfűtött* nemzeteket. A szellemi és anyagi javaknak, eszményeknek és érdekeknek, lakosoknak és területeknek mily nyugtalanító bizonytalansága, az elmérgesedésre hajló küzdelmeknek és harcoknak mennyi lehetősége és mily nagy terjedelme származhazik a kuszált, nagy és össze nem egyeztethető ellentétek e khaosából.

Pedig más baj is van. A különböző *társadalmak belsejében* az egyes rétegek, mondjuk : *osztályok között* szintén nehéz harcok dúlnak szabadságért vagy az anyagi és szellemi javakért, a mindennapi kenyérért. E társadalmi küzdelem — mely inkább a *tömegek* jólétének emelését, az *alsóbb osztályok* érvényesülését, boldogulását akarja előmozdítani — gyakran határozott ellentétben áll ugyan az *egész* nemzeti egyenlőség érvényesítésére irányuló nemzeti eszmével és törekvésekkel, de azért mégis ezekkel azonos alapon nyugszik, t. i. az *egyenlőtlenségen*, mely az emberi teremtmény lényegéhez tartozik.

S mindezen küzdelmek mérséklését, valamint az ezek alapjául szolgáló egyenlőtlenség elegyengetését sem a *tudomány*, sem kifejezetten a *socialista elvek és tanok*, sem pedig a *vallás*, nem tudták véghezvinni.

A *socialismus* nem, mert — bár a nagy küzdelmet a ma

folyo osztályharczok remélt bevégzódése után a társadalomnak külön elvek szerint való szervezésével kiküszöböltnék szeretné látni — mégis, mivel ezt főleg az anyagi és gazdasági élet megjavításával akarja elérni, az elméket első sorban a földi dolgok felé irányítja s a szellemieket — melyektől a philosophia és a vallás a kibékítést várja — csak mint járulékokat állítja oda. Sőt újabban maga is abba az ellenmondásba esik, hogy a nemzeti eszmét fenyegető élet-halálharczban minden eszközzel való védelmet ígér ez eszme szóvivőinek. Ezt a határozott állásfoglalást egy évtizeddel ezelőtt, a socialistáktól vezetett francziákra vonatkoztatva, már a német socialisták egyik vezérétől: Bebeltől hallottuk, újabban a háború alatt pedig a németekre czélozva pl. az angol socialisták tervezetéséből ismerjük.

A *tudományok* s ezek között a tudomány névre olykor kizárólagos igényt tartó természettudományok sem tudták a küzdelmek mérséklését keresztülvinni s az egyenlőtlenségen segíteni. Pedig e tudományok előbb el sem képzelt hatalmas fejlődésének ma már alig elképzelhető nagy szerepe volt az utóbbi századok alatt az emberi gondolkodás felszabadításában. De a tudomány e haladása közben létrejött találmányok nemcsak felszabadítólag, hanem nyugtalanítólag is hatottak; mert a kényelmi eszközök egész sorát hozták létre a nélkül, hogy ezek megszerzésére vonatkozólag a társadalom alsóbb rétegeiben mindinkább felhalmozódó vágyakat kielégíteni vagy csillapítani tudták volna. Sőt még nagyobb baj történt. A tudományok ugyanis csodálatraméltó haladásuk önérzetében úgyszólván forradalmi térre léptek s a történeti keretek közt maradó vallás tételeit támadták. Holott a létküzdelem legnagyobb kérdéseiben megnyugtatót nem bírtak nyújtani. Kiderült, hogy — bizonyos, kétségtelenül már óriási területre érő biztos ténymegállapítások határain túl — e tudomány maga is csak képzeletszülte feltevésekkel, sőt úgyszólván dogmákkal dolgozik. Mikor pedig ez alapon maga is felkinálkozott vallásnak, e vallást — bár szintén csak feltevés útján létezőnek vett — anyagi erőkre alapította, melyekben pedig

a földi élet pusztulásának láttán tépelődő és kétségbeeső ember vigasztalást bizony nem találhat. S közben ugyan-ezen kulturfejlődésében fölfelé törekvő és kíváncz ember családfáját be nem igazolható feltevésekkel elkészítvén, az ellenkező irányba, lefelé az állathoz vezette. Csupán Häckel és Ostwald nevét említem.

De, sajnos, a *vallás* sem tudott a küzdelmeken és az egyenlőtlenségen lényegesen segíteni. Bár a küzdelem élet legjobban ez tompította, s a harcz közben a legnagyobb vigasztalást és megnyugtatót most is csak ez adta. De a vallásban — különösen ha a föld egész kerektségét veszszük — szintén nagy fokozatok és ellentétek vannak; s az egyén érvényesülését és ezzel kapcsolatban anyagi javát nagyon is előtérbe toló mai emberi élet, s az altruizmust: tehát a mások javát s a szellemi végtelenség felé törekvést hirdető legmagasabb fokon álló vallás közt ezért még fölötte nehéz és hosszú az út.

Bizony, az emberi teremtménynek, a nyilvánvaló tanulságok szerint, épen a néha igen fájdalmas küzdelmek kálváriá-útján lehet csak a szellemi élet nagyobb értékeinek s a végtelenség vigasztaló gondolatának magaslatára emelkednie.

Mindezért a vetélkedés vagy harcz, főleg az európaias társadalmak kebelében és nemzetek között — egymást természeténél, kimondott céljánál és eszközeinél fogva sűrűn keresztezve — szakadatlanul folyt tovább.

S az e küzdelem közben felmerült jelekből ítélve alig lehetett kétség az iránt, hogy a nemzeti eszme a hatalmasabb, a melyet újabban már az orthodox socialismus is elismert s a melyhez alkalmazkodni kényszerült. (Pernerstorfer, Bernstein, Bauer, Bebel.) A gyakorlatban legfeltűnőbb példa erre Franciaország, mely az utóbbi évtizedekben államilag is az új (syndikalista-socialista) társadalmi eszmék hatása alatt rendezkedett be, miközben kebelében — mint kiindulópontul említők — nemzetközi, sőt nemzetellenes antimilitárista elvek is törtek elő, s mégis végső kifejlésében a nemzeti eszmét tartalmazó revanche-gondolattól átítatva, olykor valósággal rohant a

németséggel való nemzeti harcz felé, melybe aztán egy alkalmas pillanatban úgyszólván belesodortatta magát.

Könyvet kellene írnom a többi nemzeteknél és társadalmakban e harczokkal való vonatkozásban előfordult jelenségekről. Csak a mi déli és keleti határainkra kell tekintenünk.

A dolog lényege az, hogy *a nemzeti eszme és imperialismus áll előtérben*, ennek jegyében folynak az óriási, a népek és társadalmak összes rétegeire kiterjedő fegyverkezések, s a mi még nevezetesebb: csoportosulnak régi vagy újabban meghatározott érdekeik szerint, majdnem az egész föld kerekességét átfogva, a fejlődés legkülönbözőbb fokán levő, de egyéniségüket mind jobban és jobban érező és érvényesíteni vágyó népek és nemzetek, a nagyobbak és erősebbek a kisebbeket és gyöngébbeket is magukkal ragadva, vagy legalább magukkal ragadni igyekezve.

Igy paralizálja a nemzeti eszme harczát a nemzetközi szövetkezés, miközben viszont a nemzetközi socialista elv máról holnapra bátortalan formasággá válik, s elvegyül a nemzeti eszme harczának élethalál küzdelmében.

A többi már nem egyéb, mint az egyes nemzetek faji vagy történelmi sajátosságaiból, az érzelmek és vágyak forrpointján kipattanó, a támadást előkészítő vagy jelző egyszerű *tünet vagy ürügy*.

Mint a sarajevói gyilkosság, mely mögött Szerbiának pár évtized óta rendszeresen űzött s az állam, irodalom és egész egyéni kultúra összes irányzatában és termékeiben mindjobban kimutatható, szinte forró és elvakult, féktelen és támadó nemzeti nagyzása s ennek háttérében a felszabadító maszkjában a mérhetetlen czári birodalom és nemzet legyőzhetetlen hatalma rejtőzik. Hogy a példánál maradjak, ez a maszk a harcz közben lehull, s előttünk áll egy legsajátabb s mindent letipró nemzeti egyéniségre támaszkodó hódító világhatalom, mely hatalmi s ennek alapjául szolgáló gazdasági érdekből, mások szent történelmi egyéni érdekein keresztül, az emberi kultúra legcsodálatosabb és legfényesebb emlékeitől ragyogó Földközi-

Tenger birtokára való igényét egy nagy elszólással végre is bejelenti.

Igy hull le az álarcz a velünk több mint három évtized óta szövetséges olasz nemzet arczáról is, miközben a Macchiavelli-utód, a jól ismert színpadi állásban, a hűtlenség szégyenét palástolni igyekezve, a nemzeti eszmére gondolva, de egy jókora nem-olasz földterületet is értve, a »sacro egoismo«-ra hivatkozik.

S az angol, mely a világtörténet folyamán annyi kulturhatalmat eltett útjából, s könnyűszerrel annyi kulturátlan vagy gyöngén fegyverzett kultur-néptömeget bekebelezett, nemzeti egyénisége és világhatalma ki sem mondható gögjében és féltékenységében mint a kis nemzetek védője lép fel, holott ezeket — nemzeti vágyaikat saját világhatalmának szekere elé fogva — csak hitegeti, kihasználja vagy kínozza. S ugyanakkor az összes tengerek hullámaira kiterjedő hatalmáról szóló nemzeti dalát énekelve, a csupán nemzeti védelemre szervezett — igaz, jól szervezett — német militarismust szidalmazza; közben pedig az ugyanezen németektől kitanított, szédítően egyéni, de ijesztően önző sárga nemzettel a földrészek messze távolán át kezét fogva, a rettenetes katonai henger nevével megtisztelt mérhetetlen orosz autokrátiával nem szégyelli minden lehető világon osztozkodni akarni.

II.

S most már *helyezzük be magunkat e keretbe, szintén a történetvizsgáló lehető tárgyilagosságával.*

A magyar nemzeti eszme, mely egész történetünkön végighúzódik, konservatív alapokon fejlődött s a nemzeti eszme világtörténeti megizmosodásának, s — ha szabad a szót használnom — támadó és hódító jellegének utóbbi korszakában szintén nemzeti egységre törekedett. Ezt az egységet szolgálta újabban pl. szabadságharcunk, Erdély uniója s a szemünk előtt ép lefolyt, már társadalmi harcczal keresztezett politikai küzdelem is.

E közben azonban *a nemzet* teljesen egyedül találta magát. Az ország határán kívül egyáltalában nem voltak oly rokon népelemek, a melyekre támaszkodhatott, vagy a melyekkel egyesülni kívánt, a melyeket »megváltania« kellett volna.

Sőt a haza területét sem tudta kezdetről fogva *a maga fajtájával* teljesen benépesíteni. Ezért külső hódításra a nemzeti eszme címén nem is gondolhatott.

A belső egység munkája közben két ellenséges érzelmű vagy centrifugális, gyakran egy érdekűnek mutakozó tényezőt kellett szemmel tartania.

Ezek egyike a vele egy dynastia által összekapcsolt, szövetséges Ausztria volt, melynek részéről nemzeti állami önállóságát fenyegette veszedelem; másika pedig a saját területén élő népelemeknek és néptöredékeknek, újabban külső nemzeti állami egységektől is támogatott nemzeti vágya és törekvése.

E kettős irányban való állásfoglalása másnak mint *védelminek*, illetve szabadelvűnek alig mondható. Erről tanuskodik főleg a magyar s az ú. n. horvát kiegyezési és a nemzetiségi törvény. Mindenütt egyezkedés, tehát mindenütt csak védelem. A saját területén élő, nemzeti egyéniségük tudatától és akaratától áthatott népelemek nemzeti kifejlését csupán ezek külön állami életre való törekvése szempontjából korlátozta.

A mi ellenmohdás a magyar nemzeti eszme megerősödése és nyilvánulása ellen a társadalmi (socialis) elv részéről felmerült, annak a nemzeti közvéleménnyel szemben csak szűk térre lehetett szorítkoznia.

A magyar nemzeti eszme munkáját, főleg a kívülről jövő támadás ellen most is hathatósan támogatták: a *földrajzi kialakulás*, főleg pedig az északi és keleti egységes *határok*, a melyek, mint a multban, most sem hagytak fenn kétséget az iránt, hogy ezen a területen csak egy vezető, egy hegemon politikai nemzet állhat fenn. S a mint hogy ezer év előtt csak az államalkotás képességeivel bíró magyar nép tudta ezt a területet aránylag csekély népes-

séggel államilag egységesen szervezni s évszázadokon át megtartani: ép úgy nyilvánvaló, hogy a nemzeti eszme nagyobb hatalmának mai korában is határt szabnak az esetleges nemzeti jellegű külső támadásnak az ország eme el nem tüntethető akadályul szolgáló természetes határai, oly értelemben, hogy azokon át földterületrészeket állandóan birtokolni csakis az egész körülzárt terület s a mögötte elhelyezkedő hatalmi tényezők teljes leigázásával lehetséges.

E határok azonban nyugatról és délről meglehetősen nyitva vannak. Ha Magyarország imperiumra akar törekedni, az előreláthatólag csakis ezeken az oldalakon lehetett állandó, sőt egyáltalában lehetséges. A *nyugati* oldalon azonban a honfoglaláskori kalandozások óta úgyszólván csak Mátyás király próbálkozott meg az imperiummal. Az ez irányból ellentétesen jövő imperialistikus áramlatok miatt e tájon a nemzet évszázadokon keresztül csupán védelemre vagy csatlakozásra gondolhatott. A mint hogy a szintén nyitott *déli* határon át előnyomult török hódítással szemben elsősorban e nyugati irányból várta és kapta is a segítséget. Sőt kimutatható, hogy maga Mátyás király is azért törekedett a nyitott nyugati határon át az imperiumra, hogy országának a déli nyitott határ felől fenyegető török veszély ellen segítséget biztosítson.

Es íme, most is erről a déli oldalról tört ránk legelőbb a féktelen nemzeti érzéstől hajtott s a hódítás vágyát az idegen világnézet ellenérzésével, sőt gyűlöletével párosító támadás, a mely mögött, itt és északkeleten, egy hasonló idegen világnézetű, nemzeti mivoltában, autokráciájában és mérhetetlen nagyságában még veszélyesebb, szabadságért és nemzeti mivoltunkért imént vívott harczunkban benünket hidegen eltaposó világhatalom imperialistikus törekvése áll, mely keleti és északi határbástyáinkon átnyulva akar évezredes hazai földünkben részeket elhódítani. Es nekünk most is a nyugati határainkon túl élő nemzetekkel és államokkal való szövetségben kell ez óriási kettős támadás ellen erőnket egyesítenünk.

Ki merné állítani, hogy ezzel a kimutathatólag kívülről

fűtött, féktelen erejű nemzeti támadással szemben Magyarországnak világhatalmi vagy hódító törekvései voltak?

De volt mégis egy, a szomszéd állammal szövetségben elkövetett »bűnünk«: Bosznia annexiója, mely a földrajzi helyzetünk útmutatása szerint kialakult régi magyar történelmi hagyománynak felelt meg, s a melyet, az előzményeket tekintve, európai megbizatus, illetve — a kire tartozott — a törökkel való békés megegyezés alapján, szintén csak védő célzattal követtünk el.

De hiszen nem is rólunk, vagy nem is csupán rólunk volt szó, hanem egyszersmind állandó szövetségünkről: Ausztriáról is, a melyvel együtt képeztünk egy külügyi egészet, azaz hatalmasságot.

Ez a hatalmasság ebben az összetételében még kevésbé látszik, sőt látszhatott támadónak. Ausztria nemzeti tekintetben még kevésbé egységes állam, mint Magyarország. Egyszerűen Habsburg-császárság az, a melyben, ha az állam centripetalis tényező, — a mint hogy az is — a nemzeti eszme csupa széthúzó, egymás ellen kielégítésre törő, centrifugalis tényezők összetétele. A nemzeti eszme úgyszólván szétrepedéssel fenyegette ezt az államot, melyet a jelek szerint inkább csak ősrégi és nagytekintélyű dynastiája tart össze.

Merészelhet-e ily állam vagy ily államszövetség *másra, mint védekezésre* gondolni. Még a hatalmas és állami részei tekintetében újabban eléggé összeforrt Németországgal szövetségben is?

Valóban nem. Ellenkezőleg: *a nemzeti eszme miatt való gyöngeség és szétmállásra való hajlam gyanuja alatt állottunk.* A külön nemzetekből összerótt európai Törökország elbukott. E részben a helyzet hasonlósága a kettős monarchiával, ellenségeink közvéleménye szerint, nyilvánvalónak látszott. El fog tehát bukni a monarchia is.

A háború megokolása ezek után aztán a farkas és bárány meséjének ürügye.

Csoda-e, ha ez a mindnyájunkat könnyű zsákmányként sértően lekicsinylő ítélet és bánásmód, a hazában és

Ausztriában dúló súlyos politikai harcok közepette is, meglepő és soha nem látott *egységekké* kovácsolt bennünket, bent a hazában önnönmagunkkal, aztán a szövetséges Ausztriával és Németországgal?

Csoda-e, hogy az éveken át tanúsított türelem és olykor szégyenletesnek látszó védekezés után, a trónörökös meggyilkolásával felkorbácsolt Habsburg-monarchiában, a sorsdöntő pillanatban *a legerősebb nemzeti érzésű s államilag legegységesebb magyar nemzet a háborút a maga szent háborújaként* üdvözölte, a mivel aztán annak jövő irányát a nemzetileg annyira szagztatott szomszédos szövetséges államban is eldöntötte?

Védelemből indult ez élet-halál-küzdelembe. De vajjon ki fog győzni, a ki ily küzdelemben csupán védekezik? Támadnia kellett akarnia és tudnia, a nemzeti egyéniségét, szabadságát és életét megmentő, biztosító győzelemért.

A nemzeti eszmét vitte a harcba, ez dolgozik azóta izmaiban, fegyvere élén. De vajjon győz-e és megél-e aztán, ha szintén nem küzd az imperiumért, a melynek leplezett gondolata alatt, hazudozások és rágalmak között, tervezték amazok, iszonyú körülkerítő erővel, a mi összeroppantásunkat? Hiszen úgysis chimera az, hogy a határokat a nemzeti eszme, a nemzeti lakosság elhelyezkedése szerint ki lehet kerekíteni a természetes határok s az ezeken alapuló évezredek történeti fejlődés teljes mellőzésével.

Az imperium kivívására azonban — *és most már itt kínálkoznak a történelmi tanulságok* — egy nemzet erő kifejtése nem elég. A nemzeti eszme, a nemzeti egyesülés eszméje — mert hatalma úgyszólván a föld egész kerekiségére kiterjedt, s őszintén, vagy be nem vallottan: imperialistikus törekvésekkel volt átítatva — nemzetközi egyesülésekben végződött. Egy nemzet tehát, ha nagy, ha kicsiny, ma már — mikor a világ összes nemzetei megmozdulnak, sőt részt követelnek maguknak a világból és zsákmányt a gyöngéből — *csak nemzetközi egyesülések* által tarthatja fenn magát. Bizony össze kell szednünk minden erőnket és egyesítenünk, még pedig állandóan, azon nemzetekével,

a kiknek egyéniségét és érdekeit a történelmi fejlődés és földrajzi helyzet végzete a mienkkel összekapcsolta.

Sőt igyekeznünk kell megszeretnünk és megbecsülnünk azok egyéni mivoltát, és méltányolnunk azok érdekeit, a kikkel állandóan szövetkeztünk, hogy mi is megbecsültesünk. Mi kimutathatólag nem gyűlölködünk, mint odaát ellenségeink ; meg is fogunk bocsátani nekik. A mai emberiség az életének irányt szabó mai eszmék szerint azonban, egyelőre, úgy látszik, sajnos, csak eddig a határig tud elmenni a legmagasabb földi erény : a szeretet gyakorlásában.

Magyarország és a forradalmi propaganda.

(A mult század harminczas és negyvenes éveiben.)

(II. közl., vége.)

Az uralkodó rendszer ellenségei eddig csak tervekre és mindenféle előkészítésekre szorítkoztak, 1835-ben azonban végre úgy határoztak, hogy cselekedni fognak. Schweizből, mely ebben az időben minden ország elmenekült forradalmárainak találkozóhelye volt, akarták a »forradalmi tűzcsóvát« hozzánk is elhajítani. A viharnek, a mint feltették, »Spanyolországban kellett volna kitörnie, Franciaországot könnyű zsákmányként vad örvényébe magával ragadnia és innen Európa trónjai fölött pusztítva tova zúgnia«. Azután megváltoztatták a tervet és, a mint mondják, a Bernben székelő comitée parancsára a korzikai Fieschi¹ 1835 július 28-ikán elkövette pokolgép-merényletét Fülöp Lajos király ellen. Három semmitől vissza nem riadó fanatikus állítólag készen lett volna, hogy az első intésre Ferencz császárt is megölje. De intették őket, hogy nyugodtan várják meg a pillanatot, a mikor a franczia király meggyilkolása sikerült.²

A legerősebb segédcsapatot e merész tervek végrehajtására, hogy minden államban gyors átalakulást idézzenek elő, »az ifjú Európa« nyújtotta volna, a mihez, mint láttuk, már Mazzini szolgáltatta az első eszmét, 1833-ból kelt, Garnierhez intézett levelében. Mazzini azonban lassanként bele-törődött abba a gondolatba, a mint ez elfogott híveinek vallomásaiból kitűnik, hogy egyedül az általa alapított »ifjú Olaszország« sem tehet semmit. Mazzini tehát kiegészítette ezt a szövetséget az 1834 április 15-én Bernben felállított ifjú Európával, melynek sokatmondó jeligéül a »Szabadság, Egyenlőség és Emberszeretet« szavait adta. Az új intézmény gyorsan vert gyökeret. Az »Ifjú Italia« mellett idővel kialakult az »Ifjú Németország«, »Ifjú Franciaország«, »Ifjú

¹ Más adatok szerint Morey munkás, a »Gesellschaft der Menschenrechte« című társaság buzgó tagja, bírta rá a züllött Fischit e gaztetre, ki már fegyházban is ült és a rendőrség kéme volt.

² Sedlnitzky Hartig grófhhoz Milanóban. Bécs 1835 aug. 29-én. Bm. lt.

Lengyelország» és az »Ifjú Schweiz«. A központi bizottság ezek után tekintetét Magyarország felé fordította, hogy abból az országból is, hol állítólag annyi elégedetlenség halmozódott fel, egy »Ifjú Magyarország«-ot kapcsoljon a hasonló európai egyletekhez. Volt-e tényleg ilyen egyesülés? Volt-e »Ifjú Magyarország« abban az értelemben, hogy annak feladata lett volna a Marianus királyságot köztársasággá átalakítani? Albert confidensnek közlései szerint valóban voltak törekvések arra, hogy Magyarország belevonassék az »Ifjú Európa« hálózatába. 1835 október elején két lengyel érkezett Zürichbe mint az »Ifjú Európa« központi bizottságának ügynökei, a hol pár napot töltöttek a hírhedt regensburgi városi jegyzőnél, Rottensteinnél. Az egyik lengyel Gordaczewski Ferencz volt, a ki mint a central comité »szervezője«, Schweizet beutazta. A másik Czapski József lengyelországi földbirtokos, Mazzini egyik legügyesebb ügynöke, a kit ez a legfontosabb kiküldetésekre használt. Gordaczewski, miként Albert megjegyzi, már 1834 nyarán egyik hosszabb bregenzi tartózkodása alkalmából a Bodentó mellett elvetette az »Ifjú Magyarország« magvát. Gordaczewski bízva Albertnek állítólagos bűzgóságában, a jó ügy iránt azt a megbízást adta neki, hogy 5—6 munkást küldjön Ausztriába, a kik megnyerjék Vorarlberg és Tirol népét és biztos kapcsolatokat teremtsenek ezen tartományokkal, valamint Magyarországgal és Lengyelországgal is. Ezeket a munkásokat Gordaczewski egy írással, melyet Albertnek adott át, a Reineckbe kiküldött Wernezobrennek, egy fiatal lengyelnek ajánlotta. Gordaczewski nem titkolta, hogy a legnagyobb horderejűnek tartja, hogy az osztrák alpesi tartományokon keresztül munkások közvetítésével kapcsolatot teremtsenek Magyarország és Schweiz között. Véleménye szerint a titkos emissariusok ezen az úton legkönnyebben juthatnának be Galicziába és Lengyelországba és fontos leveleket közvetíthetnének oda és hozhatnának onnan.¹ Érthető, hogy a bécsi kormány legjobban ezektől az »exaltált« lengyel forradalmároktól félt, a kik rendkívül merészek voltak, semmitől vissza nem rettentek és mint Sedlnitzky maga is mondotta, nemcsak Lengyelországban és Oroszországban, de Magyar- és Németországban is a legjobb talajra találtak.²

Aggódtak, hogy Mazzini tanait majd nálunk is elterjesztik és a mainzi rendőrfőbiztos, Noë von Nordberg Metter-

Albert Noëhez. Zürich 1835 okt. 25-én. Bm. lt.

² Sedlnitzky a lemergeri helytartóhoz 1835 febr. 28. Bm. lt.

nichhez intézett jelentésében határozottan kimondta : »Szabadelvűünk úgy sejtik, hogy az »Ifjú Európa« híveket szerzett a magyar ifjúság között is, sőt egy »Ifjú Magyarország«-ról is álmodoznak.¹ Ezt a feltevésüket megerősítette a »Deutscher Courier« 1836 július 15-iki számának egyik híre, a mely nem kisebb dolgot közölt, mint hogy Magyarországon az izgatottság oly fokra hágott, hogy az emberek életveszedelmes támadásokra ragadtatták magukat bírósági személyiségek ellen. A »Deutscher Courier« cikkének szerzője után gyorsan megindított kutatás kimutatta, hogy ez Chimani József bécsi városi actuáris, egy loyális gondolkozású és művelt, de nyomorúságos viszonyok között élő ember, ki nagyszámú családját azzal tartotta fenn, hogy az ujságoknak jelentéseket közöl Ausztriából.¹ Ő azzal mentegetődzött, hogy jelentését nem írta rosszakaratból, hanem mert a hír Bécsben általánosan el volt terjedve és a szerkesztőség tudatlanságot vetett volna szemére, ha meg nem említi. Tekintettel elismert becsületes jellemére, a rendőrség hitelt adott szavának és csak azt kárhóztatták, hogy hivatalos engedély nélkül vállalta az ujságtudósításokat, ezt azonban annál is inkább kifogásolták, mivel Bécsben akkoriban nagyon is lábra kapott a külföldi lapoknak szóló törvényellenes levelezésekkel való visszaélés.² Kétségtelen volt tehát, hogy a »Deutscher Courier« híre és az »Ifjú Európa« magyarországi tevékenysége között semmiféle kapcsolat nem volt, és hogy a hírnek nem is az volt a célja, hogy e tevékenységről a külföldet ezen az úton értesítse. Bár Chimani ettől a mozgalomtól távol állt, annyi mégis bizonyos, hogy különböző oldalról is fáradoztak, hogy a Mazzini-féle propagandának hozzánk is utat nyissanak. Egy hivatalos feljegyzés szerint a lengyeleken kívül egy Biassy nevű magyar honpolgár is, ki egy ideig Algierban és Franciaországban bolyongott, megpendítette az »Ifjú Magyarország« megalapításának eszméjét, abban a reményben, hogy hazájában híveket tud szerezni. Szinte bizonyosnak látszik, hogy sem Gordaczewski, sem Biassy bűjtogatása nem jutott el az ország belsejébe. Majdnem bebizonyítottunk vehetjük azt is, hogy Magyarországon senki sem tudott holmi »Ifjú Magyarország«-ról, mint az »Ifjú Európa« fiókosztályáról. A mikor a politikai menekülteket Schweizből kiutasították, az Ifjú Európa végkép elvesztette azt a reményét,

¹ Amberg rendőrfőnök Sedlnitzkyhez. Bécs 1836 okt. 20-án. Bm. lt.

² Sedlnitzky Amberghez. Bécs 1836 decz. 12-én. Bm. lt.

hogy mozgalmának magja magyar földön is kicsirázzék. Metternich és Sedlnitzky azonban állandóan aggodalomban éltek Mazzininak és híveinek tevékenysége miatt. Nem kevéssé mozdította ezt elő, hogy a jurátusok egy titkos szövetségét fedezték fel, a melyet egyik tagja, Lapsánszky árult el a hatóságnak. A feladó feljegyzései szerint ebben az egyesületben a legvadabb forradalmi eszméket és a királygyilkosságot prédikáltak volna.¹ Amaz idők egyik hivatalos okmánya pedig egyenesen azt a vádat emeli, hogy nemcsak »a jurátusok közt, hanem még a legalsóbb osztályok iskolás gyermekei közt is a legbüntetendőbb érzelmek vehetők észre a magas kormánynyal szemben«.² Mindezek a mozzanatok arra a meggyőződésre indíthatták a vezető köröket, hogy ez Mazzini az ország ifjúsága körében kifejtett tevékenységének eredménye, és hogy az ifjúságot már meg is nyerték az »Ifjú Európa« tanainak. Ebből megmagyarázható tehát az a szigor, a melylyel az elfogott jurátusokkal szemben eljárak, a kikre szívesen bizonyították volna rá, hogy a forradalmi propagandával összefüggésben álltak.

Kétségtelen, hogy a fiatalemberek, kik Pozsonyban megalkották »az ifjúság casinóját«, dynastia- és egyházellenes színezetű elveiket idegen írók könyveiből merítették. Magartartásuk példányképét Abbé La Mennais »Paroles d'un croyant«-jában látták, melyet Metternich »ruchlos«-nak, Reviczky pedig »pokoli mű«-nek nevezett. Minden fáradozás daczára sem tudtak bizonyítékot találni arra, hogy az elfogott jurátusok, kik az áruló Lapsánszky kivételével a nemzet elitjéhez tartoztak, Mazzinivel összeköttetésben és az ő szolgálatában állottak volna. Csak a chinai falat akarták a hevesvérű ifjak áttörni, a melylyel Magyarországot a külső világtól elzárták.³ Mivel pedig véleményeiket nyíltan ki nem mondhatták, zárt ajtók mögé vonultak vissza abban a mindenesetre megokolatlan hiedelemben, hogy ott kémkedők ellen biztosítva lesznek.

De Sedlnitzky mindenütt lesben állt. A mint sikerült neki Lapsánszkyval, a faux frère-rel a jurátusok titkos mozgalmát felfedezni, úgy örködött egész vezérkarával és az

¹ Lásd a Budapesti Szemlében »A jurátusok pöre« című értekezéscmet.

² Ferstl Sedlnitzkyhez 1837 máj. 7-én. Bm. lt.

³ Az ifjúság végcélja, a mint szabályai mutatják: »1. Kölcsönös kiművelésük tudományos és társadalmi tekintetben. 3. Nemes, szabadelvű és illő társalgás.« Ferstl Sedlnitzkyhez. Pozsony, 1835 máj. 28-án. Bm. lt.

ehhez beosztott confidensekkel Magyarország határain, hogy minden kísérletet, a mely az uralkodó rendet meg akarná dönteni, már magvában elfojtson.

Azt hitte a Polizeihofstelle, hogy kitünő zsákmányra tett szert bizonyos Gruber személyében, a ki különböző nevek alatt egyszer Obergruber Vilmos, máskor meg mint Obitecky gróf, sőt mint Freyinsfeld báró is szerepelt. Igazi kalandortermészet volt, ki a helyzetet saját előnyére kiaknáztá, a miben nagyon elősegítették nagy nyelvismerete és ügyessége az okiratok hamisításában.¹ Ámbár Gruber lengyel szabadsághősnek adta ki magát, ki a propaganda érdekében tevékenykedik, még sem volt más, mint lelkiismeretlen rágalmazó, a ki könyörtelenül teljesen a szerencsétlenségbe döntött ártatlan személyeket, csak azért, hogy a rendőrség hálójából sértetlenül szabaduljon. Egy szép napon, 1833 márczius 13-ikán érkezett Kolozsvárra útlevéllel és ajánló irásokkal ellátva és ott lengyel mérnök-törzstisztnak adta ki magát. Midőn a szállodát, melyben megszállt, séta kedvéért elhagyta, az utcán egy kertésszel találkozott, ki benne rosszhírű sógorára, Gruber Ignácra ismert. Ez tüstént feljelentette, hogy az állítólagos lengyel törzstiszt az ő sógora, a kit egy pár év előtt Bécsben többrendbeli csalásért és váltóhamisításért elfogtak, a ki azonban a börtönből Oroszországba szökött. Mielőtt azonban a már 1827 óta körözött Grubert Kolozsvárról elfoghatták volna, nyomtalanul eltűnt.² 1834-ben egészen véletlenül fedezték őt fel Drezdában. A lengyel összeköttetések kinyomozására a szász fővárosba kiküldött cs. kir. főbiztos, Heyde megtudta, hogy már hosszabb idő óta fogságba van ott az osztrák műszaki csapatok egy állítólagos tisztje, kit Obergrubernek hívnak. Az után, a mit Heyde erről a fogolyról hallott, világosan látta, hogy ez az ember az ő feladatának megoldására igen fontos lehet. A szász rendőrség közölte vele, hogy a nyomozás eredménye szerint Gruber nemcsak a minden rendű lengyel egyesületek titkaiba van beavatva, hanem, hogy galicziai alattvalók és magyarok is fölszólították őt, hogy a forradalmi propagandát a legerélyesebben támogassa és e célból pénzzel is gazdagon ellátták. A szász főkapitány, von Opel, nem habozott a körözőlevéllel üldözött Grubert az osztrák hivatalos közegeknek

¹ Sedlnitzky a tartományok helytartóihoz 1837 máj. 16-án. Bm. lt.

² Sedlnitzky a tartományok helytartóihoz 1834 ápr. 12-én és máj. 16-án. Bm. lt.

kiadni.¹ Gruber kihallgatása Prágában, a hová vitték, az ő személye ellen nem tudott terhelő vádanyagot napfényre hozni. A furfangos, jó beszélőképességgel megáldott ember² vallomásait a maga érdekében olyan kedvezően tudta csoportosítani, hogy mindenféle csalásain kívül semmi compromitálót sem tudtak rábizonyítani. Annál ügyesebben értett ahhoz, hogy másokat bemártson. Ép úgy, mint a drezdai bíróság előtt, Prágában is ajánlkozott, hogy fontos felfedezéseket tesz az államellenes egyesületekről. Akár véletlenségből történt, akár valami titkos úton szerezte meg adatait, vallomásai a prágai rendőrkapitányságon, valamint az ottani büntetőtörvényszék előtt megegyeztek azokkal a felfedezésekkel, a melyeket már előbb a lemergi hatóságok tettek. Ezek oly mély hatással voltak Sedlnitzkyre, hogy maga is kijelentette, hogy Gruber őszinteségében és készségében kételkedni nem lehet.³ Adatainak pontosabb megvizsgálása céljából azonban Prágából Bécsbe vitték. 1835 február 17-én adták át a cseh fővárosban az őrizetére kirendelt katonaságnak, kikkel 23-ikán meg is érkezett Bécsbe.⁴ Közben azonban kitűnt, hogy Gruber úgy Drezdában, mint Prágában becsapta a bíróságokat.⁵ Nemcsak hamis okiratokat koholt, hanem valóságos meséket, a hazugságok egész szövedékeit. Teljes határozottsággal állította, hogy a hírhedt Nebilák emissarius a tarnovi főkapitánytól, Escherich bárótól Berger névre kiállított útlevelet kapott. Azonban átnézték az útlevelek hivatalos jegyzékét 1831–33-ig és megállapították, hogy vallomása nem volt igaz. Sáros megye alispánja pedig bebizonyította, hogy Gruber szántsándékkal hazudott, a mikor a Haller grófokat vádolta, hogy Lengyelországból fegyvereket szállítottak nekik.⁶ Találékony-sága tehát nem segített rajta, öt évi börtönre ítélték.⁷

De Gruber nem volt az az ember, a ki hamar elveszti

¹ A főbiztos jelentése. Prága 1834 szept. 27-én. Bm. lt.

² Az alsóausztriai tartományi fegyházkezelőség jegyzéke. Bécs 1838 decz. 15-én. Bm. lt.

³ Sedlnitzky gróf Taaffehez, a legmagasabb törvényszék elnökéhez. Bécs 1835 decz. 15-én. Bm. lt.

⁴ Gärtner báró, az alsóausztriai főlebbviteli bíróság elnöke Sedlnitzkyhez. Bécs 1835 febr. 24-én. Bm. lt.

⁵ Sedlnitzky Taaffe grófhhoz, a legfelsőbb törvényszék elnökéhez 1835 jun. 27-én. Bm. lt.

⁶ Sedlnitzky 1835 szept. 13-án és a Gruber kihallgatásáról szóló jegyzőkönyv 1835 máj. 11-én. Bm. lt.

⁷ Amberg bécsi rendőrfőnök Sedlnitzkyhez 1836 decz. 29-én. Bm. lt.

bátorságát. A börtönben újabb szemtelen rágalmakat eszelt ki, olyan emberekre, a kikkel életében vagy egyszer összejött, vagy sohasem ismert. Egy cél lebegett szemei előtt: hogy büntetését leszállítsák, és a mellett avval a reménynyel is kecsegtette magát, hogy meg fogják bízni az általa leleplezett forradalmi mozgalmak megfigyelésével.¹ Börtönéből folyton azzal terhelte a bíróságokat, hogy most már igazán igen fontos leleplezéseket akar tenni. Egész határozottan mondta jegyzőkönyvbe, hogy Magyarországon és Erdélyben titkos egyletek állnak fenn, a melyek az »Ifjú Németországgal« és Schweiz forradalmi clubjaival összeköttetésben vannak, hogy Wesselényi Miklós báró, Kemény és Dessewffy grófok, Haller Ferencz és Imre a külfölddel bűnös levelezést folytatnak a kormány megbuktatására. Kijelentette, hogy ő maga is levelezik Wesselényivel és gróf Kemény Sámuellel.

Mint ép oly fontos tényt említette, hogy Magyarországon 1832 óta szabadkőműves páholy áll fenn, a melynek tagjai előkelő férfiak, mint Széchenyi István és a két Haller gróf, a kik őt is fölszólították a belépésre.² Könnyen elképzelhető, hogy ezek a leleplezések miként hatottak a kormány legmagasabb köreire is.³ Sedlnitzky azt írta a Pozsonyban tartózkodó Ferstlnek: »annál sürgősebben óhajtok világosságot e dologban, mert az ilyen szemmelláthatóan törvényellenes titkos egyesületnek további fönnállása és korlátlan terjeszkedése nagyon kedvezőtlen következményekkel járhatna.«⁴

Ámbár Ferstl Gruber minden vallomását »egész tartalmát tekintve«, »goromba hazugságnak és szemtelen henczegésnek« bélyegezte⁵ és a bécsi rendőrfőigazgató, von Amberg, e »költött beszédek« eszköznek nevezte, a melylyel Gruber szabadságát még büntetése letelte előtt akarja visszanyerni,⁶ Sedlnitzky mégis úgy vélekedett, hogy a fogoly leleplezéseiben lehet egy szemernyi igazság is. Azt azonban be kellett ismernie, hogy Pesten egy 1832 óta szervezett szabadkőműves páholyról szó sem lehet, és hogy e tekintetben Grubert minden valószínűség szerint valami pajkos iszákosok társasága mystifi-

¹ Amberg, a bécsi rendőrség főnöke Sedlnitzkyhez 1836 decz. 29-én. Bm. lt.

² Gruber kijelentéseinek VI. füzeté: »Magyarország«. Amberg Sedlnitzkyhez 1838 decz. 23-án. Bm. lt.

³ Ferdinánd saját kézírata gróf Sedlnitzkyhez. Bécs 1835 decz. 11-én. Bm. lt.

⁴ Sedlnitzky Ferstlhez a rendőri főigazgatóság adjunctusához. 1836 decz. 24. Bm. lt.

⁵ Sedlnitzky fölterjesztése. Bécs 1839 jan. 12. Bm. lt.

⁶ Amberg Sedlnitzkyhez. Bécs 1838 decz. 23-án. Bm. lt.

kálta. Azt is be kellett látnia, hogy az erre vonatkozó vizsgálat eredményeiből, a mennyiben ezek pozitív tényekre vonatkoznak, az a megnyugtató megállapítás vonható le, hogy ezeket a besúgó vagy költött, vagy igen eltorzított formában mondta el, részben pedig olyan forrásokból jutottak Obergruber tudomására, melyek megbízhatatlansága a jelentést tevő Ferstlnnek megjegyzése szerint notorius.¹

Minden rágalom, a melylyel Magyarország legnevezetesebb férfait és más személyiségeket vádolt, hogy mások esetleges szerencsétlenségével önmagát kiszabadítsa, nem tudta őt megmenteni. A gaztette »magyságára és ravasz jellemére való tekintettel Amberg udvari tanácsos, a bécsi rendőrség főigazgatója, hallani sem akart arról, hogy Grubert a börtönből csak egy órával is büntetésének letelte előtt elbocsássák.²

Gruber kihallgatásának csekély eredménye egyáltalában nem tompította a hivatalos közegek érdeklődését a forradalmi propaganda tevékenységéről minduntalan beérkező jelentésekkel szemben. Hittek abban, hogy gyulékony anyag bőségesen halmozódott föl, a miért mindenféle forradalmárokat lehet sejteni, kik másra sem gondolnak, csak az uralkodó rend teljes felforgatására. Újságírást és irodalom az államellenesség gyanujában álltak. Szigligetit, a költőt tartották az ellenzéki szellemű irodalom egyik vezérének, műveiről az állították, hogy telve vannak olyan elvekkel, a melyek merészségükben nem állnak legszélsőbb ellenzéki eszmék mögött, a miért is a censurának különösen figyelmébe ajánlották. Sok aggodalmat keltett Kossuth, kinek tevékenységét a hivatalos kifejezés úgy jellemezte, hogy fejében bizonyára nem hordoz mást, mint forradalmat. 1837 május 3-ikáról 4-ikére virradó éjszaka el is fogták és börtönbe vetették, melyet csak 3 év múlva hagyhatott el. Még mindig igen kevésbé bíztak a lengyel bujdosókban s úgy képzeltek, hogy közülök számosan magyar nemesek birtokán rejtőzködnék azzal a szándékkal, hogy, Magyarországot mind a négy sarkán fellázítva, az ő segítségével szabadítsák fel saját hazájukat. Különösen az ungmegyei Ghillányi bárót gyanúsították, hogy nagy és bűzgó támogatója a lengyeleknek,³ ámbar a nádor kijelentette, hogy semmiféle, ennél a földbirtokosnál elrejtett lengyel emissariusnak nyomára akadni nem lehetett.¹ Mivel minden kutatás ebben az

¹ Sedlnitzky fölterjesztése 1839 jan. 12-én. Bm. lt.

² Amberg Sedlnitzkyhez 1838 decz. 23-án. Bm. lt.

³ Sedlnitzky Mailáth magyar udvari kancellárhoz. 1839 jun 20-án. Egy confidens jelentése 1840 jul. 8-án. Bm. lt.

irányban és más földbirtokosoknál is eredménytelen maradt, meg voltak győződve, hogy a magyar megyei hivatalnokok a lengyelekkel összejátszanak és szemet hűnynak velök szemben, csakhogy ne kelljen őket elfogni.²

Abban a törekvésben azonban, hogy kézzel fogható eredményt mutassanak föl, természetes volt, hogy mindig akadtak Gruber-féle gonosz emberek, a kik üzletet csináltak a költött rágalmakkal. Így garázdálkodott egy bizonyos Szostakowski a brüsseli követtel, Rechberg gróffal szemben. Midőn saját honfitársai mint orosz ügynököt leleplezték, hirtelen eltűnt a színről, majd egy év múlva ismét megjelent Párisban, hol leleplezéseit Apponyi gróf nagykövetnek találta fel. Itt, hogy Szostakowskival ne azonosítsák, Mr. Wilskynek adta ki magát. Előadta, hogy a lengyel forradalom nyolczadik évfordulója alkalmából 1838 deczember 12-ike és 15-ike közt egy proclamatio fog Magyarországra érkezni, a melyet a londoni és a brüsseli lengyel comitée szerkesztett magyar és latin nyelven. A latin szöveg szerzőjének, mely »Poloni ad Hungaros« szavakkal kezdődik, Lelewelt nevezte meg, magyar fordítójául pedig valami Zyskát. Részben Brüsszelben, részben Bernben nyomtatták. A becsempészéssel a határon keresztül a lipcsei Brockhausen könyvkereskedő-czéget, Lubormirski-t,³ Ligne herczegnő⁴ fivérét és Tyszkiewicz Febronie grófnét, ki mint angol tanítóné Mrs. Szproith (sic) néven Galicziába utazik,⁵ bízták meg. A Szostakowski, illetőleg Wilskytől Apponyi gróf elé terjesztett proclamatio⁶ alig érthető másolata azonban csak köszönetet és elismerést tartalmaz a magyarok iránt a lengyel nemzet támogatásáért. Okulva a Wilskyvel tett előbbi tapasztalatokon, mert azonossága Szostakowskival kitűnt a Rechberg és Apponyihoz intézett levelek írásának összehasonlítása által, Metternich nem volt hajlandó a felhívás hitelességében hinni. »A milyen figyelemre méltónak

¹ Mailáth Sedlnitzkyhez 1839 máj. 28-án. Bm. lt.

² Sedlnitzky Ferdinánd főherczeghez 1842 jan. 21-én. Bm. lt.

³ Lubomirski György herczeg.

⁴ Lubomirska Hedwig herczegnő.

⁵ Metternich Sedlnitzkyhez 1838 decz. 13. és Wilsky Apponyihoz. Páris 1838 nov. 30-án. Bm. lt. A bécsi porosz követ, Maltzan, a porosz királyhoz 1838 jan. 1-én. (Berlini titkos porosz állam-levéltár): »Il (comité-directeur) vient de lancer à Vienne sous un faux nom et munie de faux passeports une femme très-connue pour servir le parti revolutionnaire savoir la comtesse Tyszkiewicz«.

⁶ A proclamatio a Bm. levéltárában lévő másolatán ez a czeruzajegyzés olvasható: »Az eredeti oly olvashatatlan, hibás és annyira a latin nyelv nyilvánvaló ismerete nélkül írták, hogy lehetetlen volt helyes másolatot készíteni.«

— írta Sedlnitzkynek — látszik ez a jelentés az első pilanatra, mégis meg kell jegyeznem Nagyméltóságodnak, hogy értéke sokat veszít az által, hogy a besúgó Wilsky valószínűleg nem más, mint a hirhedt Szostakowski.¹ Hogy semmi elővigyázatosságot el ne mulasztanak, az államkancellár felhívta a szász ministerium figyelmét a Brockhausen könyvkereskedés szándékára. Együttal szükségesnek tartotta azonban, hogy Apponyi grófot is a nála járt lengyel igaz jelleméről tájékoztassa, hogy ne lépjen vele szorosabb összeköttetésbe.

Az utánjárások eredménytelensége semmiképen se tudta a bécsi udvari körök aggodalmát elűzni. Sőt nagyobb tevékenységre sarkalta ama fonalak keresésében, a melyek fontos eredményekhez vezethetnének. Rendszerint azonban olyan általánosságban mozogtak a jelentések, hogy nem volt megokolt az a föltevés, mely szerint az európai propaganda korifeusai komoly és fenyegető érintkezésbe léptek Magyarországgal. »A mi a francia propagandát illeti« — mondotta 1843-ban egy beavatott — »a mely köztársasági eszméket terjeszt és több nemzetnél gyökeret vert, e propagandának Magyarország igazi terra incognita«.

Ha azonban ez a tudósító azt hitte, hogy Magyarország viszonyai nem nyújtanak alkalmas talajt a francia propaganda számára, mert a nemesek, a közép- és az alsó néposztály a demokratikus eszméktől idegenkednek, igen csalódott.² A belső állapot olyan volt, hogy huzamosabb elhanyagolása esetén külföldi befolyásoknak bizonyára gazdag tápanyagot nyújthatott volna. Elégedetlenül a fennálló állapotokkal szemben, mindenfelé olyan szellem ütötte fel a fejét, a mely változtatásokra törekedett. A figyelmes megfigyelők akkor három különböző irányt véltek nálunk felfedezni. Az első céljául a királyi jogok korlátozását, a hadseregnek és az Ausztriával szemben méltánytalan kereskedelmi viszonyoknak nemzeti irányban való átalakítását tűzte volna ki. A másik állítólag meg akarná dönteni a Pragmatica Sanctiot és Magyarországot Ausztriától elválasztani. A harmadik pedig a királyságot demokratikus köztársasággá akarta átalakítani.³ »A mi a magyarok szellemét illeti, — fűzi ehhez kiegészítőleg egy másik jelentés — ismételnem kell, hogy ezek nyugtalanok és fejedelmükhöz nem hívek, csak Franciaország mozgolódására várnak a Rajna mögött és akkor a magyarok az elsők

¹ Metternich Sedlnitzkyhez 1838 decz. 13. Bm. lt.

² Bm. lt.

³ Udv. ltár.

lesznek, a kik a galicziaiakkal és az emigransokkal a szövetséges államokban fellázadnak.«¹ Mily kevésbé volt megnyugtató az állapot Magyarország belsejében, azt igazolja Emerling Jakab, a lengbergi rendőri kerület felügyelője, egy derék, tehetséges, ügybuzgó hivatalnok.² a kit titkos megbizatással Felső-Magyarországba küldtek az ottani hangulat kipuhatólására.³ Már első lépéseinél észrevette a nagy elégedetlenség jeleit és az igen eleven sympathiát a lengyelek iránt. Emerling nem restelte a fáradtságot, hogy ezen jelen-ség mélyebb okait felkutassa. Azt tapasztalta, hogy a szegényebb nemesség a gazdagabbra panaszkodik, a mely Bécsben él, hazájával nem törődik, birtokát minden hozzátartozó jövedékekkel zsidóknak adja bérbe és ezzel alattvalóit, sőt nemzetét is romlásba dönti. A vagyonos nemességet, kik idegenben tékozzolják el vagyonukat, okolták Magyarország fokozódó németesítésével. Másképp gondolkozó nemesek azt mondták Emerlingnek, a kiből nem sejtették a rendőrség hivatalnokát, miszerint el vannak szánva rá, hogy ezt nem tűrik. Ha igazán németekké akarják őket tenni, hangoztatták, fegyverrel kezükben védekeznek és a németek, a kik alatt az osztrákokat értették, 24 óra alatt kikergetik az országból. »A ki magyar kenyeret akar enni és magyar bort inni, — tette hozzá egy újhelyi — az beszéljen magyarul, a ki pedig nem tud, az menjen a pokolba.«

A polgárok meg azért haragudtak, hogy királyi decretumokkal megengedik a zsidóknak, hogy szabad királyi városokban lakhassanak és kereskedést űzhessenek, a mivel a keresztény lakosság keresetét teszik tönkre. Inkább kipusztítjuk az összes zsidókat, mondták, mint hogy ebbe beleegyezzünk. Nem kevésbé panaszkodtak a földművesek a földbirtokosokra és a zsidó bérlőkre, a kik egyesült erővel megfosztják őket mindenüktől. Emerling kénytelen volt meg-erősíteni azt a már másoktól jelentette észrevételt, hogy

¹ Bm. lt.

² Päumen báró, a rendőrigazgatóság főnöke. Lemberg 1841 máj. 22-én. Bm. lt.

³ Emerlingnek adott utasítás, mellékelve Krieg tartományi főnök Sedlnitzkyhez küldött jegyzékhez. Lemberg 1841 július 5-én. Bm. lt. »Az a megfigyelés, hogy a határos Magyarország északi vármegyeiben nagy az elégedetlenség és élénk az érdeklődés Lengyelország ügye iránt, hogy továbbá ugyanott különböző helyeken egy csomó lengyel menekült, más gyanús vagy a törvény által üldözött ember hajlékot talál, a kik tiltott könyveket tartanak és terjesztenek és itteni bűjtogatókkal összeköttetésben állanak, szükségessé teszi, e nyugtalanító eseteknek közelebbi kipuhatólását és e feladat megoldását önre bízuk.«

számos casino, club és olvasóköri, a melyekben tiltott könyveket lehet kapni, az ellenzéki szellem és demokratikus eszmék mérget terjesztik. Emerling kezében is voltak könyvek, melyek ilyes tanokat hirdettek, mint pl. Soltyk Román grófé »Lengyelország és hősei az utolsó 1830-iki szabadságharcban«. A kávéházakban és cukrászdákban képeket látott, a melyek a lengyel forradalom hőstetteit dicsőítették. Eperjes szabad királyi városában jelen volt a »Kosciusko, der alte polnische Feldherr oder des Kriegers letzte Feiertunden« című színdarab előadásán, a melyet a nézők élénk tetszése mellett ismételtelen előadtak.¹ Utazónk az izgatottság egyik hatalmas tényezőjét ismerte fel abban az erős gyűlöletben, a melylyel különböző keresztény felekezetek egymást üldözték. »Ebből a vázolt tényállásból — foglalta össze Emerling megfigyelései eredményét — látható, hogy a magyar királyság állapotai tényleg aggodalomra adnak okot és hogy joggal mondható, ha a viszonyokon nem változtatnak, ez csak rossz következményekkel járhat.«²

Ugy látszik, ezekre a viszonyokra épített Mazzini 1843-ban, kinek politikai kombinációiban Magyarország állandóan nagy szerepet játszott, midőn dr. Carlo Gonzalesnak azt mondotta, hogy erős ellenzékre számít Pesten és Budán.³ Kétségtelen, hogy ez így is volt, a mit maga Metternich is bizonyít egy 1844-iki jelentésével: »Magyarország már a forradalom poklának előcsarnokában áll.«⁴

Még lehetséges lett volna a meglevő erők minden szabadabb kifejlődését akadályozó rendszer megszüntetésével, a folyton növekedő anarchikus viszonyoknak véget vetni. Metternich látta ezt a folyamatot, de a helyett, hogy gyökeresen avatkozott volna be, csak enyhítő szereket alkalmazott, a melyek pillanatnyira segítenek, de igazánban nem orvosolnak. Mások azt hitték, hogy a magyarországi rendőrség

¹ Sacher Masoch, Lemberg rendőrfőnöke említi Sedlnitzkyhez küldött jelentésében 1841 febr. 9-én (Bm. lt.), hogy a színlepon lengyelül a következő megjegyzés volt: »A magyar hazafiaság irányára jellemző, hogy a darabot már kétszer telt ház előtt és nagy tetszéssel adták, hogy a ház majdnem bedőlt. Az eltiltott darabokat a publikum határozott kívánságára adják elő.«

² Emerling jelentése 1841 jun. 29-én, mellékelve Páumann báró Sedlnitzkyhez intézett írásához. Lemberg 1841 jul. 2. Bm. lt.

³ Scritti-je III. 147—180. oldal tartalmazza Mazzini 1832-ben keletkezett dolgozatát: »Dell'Ungheria«, a melyben ez áll: »L'Ungheria pare chiamata una porte importante fra gli elementi del futuro corpo sociale.«

⁴ Metternich hátrahagyott iratai VII. kötet, 51. oldal.

helyes szervezése segíthet a bajon. A magyar alkotmány azonban nem tűrte a titkos rendőrség intézményét, a hogy az Ausztriában fennállt, és így meg kellett elégedni azzal, hogy magasabb rendőrtisztviselőket küldtek ki hazánkba, a kik ott, mint Lehrs és Ferstl, idegen név alatt bizalmasaik egész seregével eszközölték megfigyeléseiket. Itt is félúton álltak meg és nem mertek ahhoz az eszközhöz folyamodni, hogy Magyarország részére külön titkos rendőrséget alapítsanak.¹ A mikor látták, hogy Kossuth lapja, a »Pesti Hirlap« a közvéleményre Magyarországon milyen nagy hatással van, az államkancellár megpróbálkozott azzal, hogy 1846-ban egy »Magyar Ujság-Iroda« felállításával segítsen a bajon. De ez a kezdeményezés is magán viselte a kisegítő eszköz jellegét. A Magyar Ujság-Iroda csak arra való volt, hogy a kormány szellemében helyesbítő cikkeket hozzon! Metternich távol állt attól, hogy a sajtónak olyan szabadságot engedélyezzen, a mely hathatós fejtegetésekre okvetlenül szükséges lett volna. A szabad szótól való félelem, az aggódás minden szabadszellemű mozgalomtól, a melyet mindjárt forradalminak tartottak, a vezető körökben minden magasabb szárnyalást lehetetlenné tett. Ámbár a sok rendbeli kutatás a magyarországi forradalmi propaganda ügyében negatív eredményhez vezetett, mégis meg voltak róla győződve, hogy ez a szellem mindenütt garázdálkodik. Metternich és Sedlnitzky és a velők szövetséges Lajos főherczeg nem ismerték fel, hogy a forradalmi propaganda csak ott verhet gyökeret, a hol bajok uralkodnak, melyek kiirtását a közvélemény hiába sürgeti. Úgy látszik, azoknak volt igazuk, a kik Metternichet már öregnek tartották ahhoz, hogy ministeri tevékenységének utolsó éveiben a mélyreható reformok szükségét belássa. A márcziusi forradalmat megelőzőtt kormány rendszere volt egyedüli oka az 1848-as forradalomnak. A külföldi propagandának csak annyi része van benne, hogy emissariusai a felserdülő fiatalságot az újeszmék iránt fogékonyabbá tették.² Belátó férfiak, a kik az ezzel járó veszedelmeket előre látták, bizonyára nem kívántak erőszakos átalakulást, a mint hogy egy középnyemes fel is veti a kérdést: »Ki lenne Magyar-

Egy confidens jelentése. Kassa 1841 febr. 16-án. Bm. lt. »Magyarországnak külön rendőrségre van szüksége, különben idővel a magyar szabadság lázadáshoz vezet.«

² Egy confidens jelentése. Eperjes 1842 jan. 4-én. Bm. lt. »Az emigránsok hatását az ifjuság kedélyére látni Eperjesen, Kassán. Miskolczon, Debreczenben, Ungváron és mindazokban a városokban, a hol iskolák vannak.«

országban a forradalom áldozata?« Egy kérdés, melyre ezekkel a szavakkal felel: »Bizonyosan a kisnemesség, mert az alattvalók legnagyobb ellenségei lennének. A nagy urak és a gazdagok elmenekülnének, az alsó nemesség a lázadókhöz csatlakoznék és a kisebb földbirtokosok magukra maradvá, ki lennének téve alattvalóik bosszújának. Azért ne kívánjanak forradalmat, mert drágán kellene megfizetni.«¹

Bécsben sejtelmük sem volt az ilyen gondolkodásmódról. Sőt abban a bizalmasok által táplált meggyőződésben éltek, hogy Magyarország forró vágya a forradalom és az elválás a monarchiától. Ez a nézet elmérgesítette Ausztria és Magyarország közt a viszonyt, nem engedett felülkerekedni semmi békés irányzatot és a lehető legszerencsétlenebb rendszabályokra vezetett kormányzásában. A nagy idők, melyeket átélünk, végre és mindenkorra bizonyosságot tettek róla, hogy Magyarország, ha nem degradálják pusztá földrajzi fogalommal és nem állítják háttérbe Ausztriával szemben, nem gondol sem forradalomra, sem elszakadásra a monarchiától, a melyért fiai, mint rendíthetetlen támaszai, számtalan csatatereken ontják vérüket.

Wertheimer Ede.

¹ Kováts Benedek fiához Bécsben. Homok 1837 ápr. 18-án. Ud. Itár.

Fiume Magyarországhoz való kapcsolásának előzményeiről és hatásairól.¹

A XVIII. századig semmi nyoma annak, hogy magyar kereskedők vagy magyar árúk Fiume kikötőjét felkeresték volna; — hacsak nem magyarországi *állatbőrök*, ezek is kerülő úton, *Laibachon* át.² A mi csekély tengeri kereskedelem volt hazánknak a régebbi időkben, az a középkorban részben Dalmácia felé irányúlhatott; Dalmácia elvesztése után pedig (1420-on innen) a magyar korona alatt maradt *Zengg* lett Magyarország egyedüli be- és kiviteli főkikötője. E kikötő urai, a *Frangepán* grófok, bőséges kiváltságokkal és előnyös kereskedelmi szerződésekkel igyekeztek e tengeri városok forgalmát emelni, hogy vámjövödelméből minél nagyobb hasznot húzhassanak.

A bevitel Zenggből a Vratniki-hágón át *Zágráb* felé irányúlt. Ezen a kereskedelmi vonalon a közbeeső *Modrus* helységben volt a Frangepánok vámszedő helye. E kereskedelem közvetítői a *Zágrábban* megtelepedett olasz czégek voltak; magában Zengg városában is tekintélyes velencei kereskedő-gyarmat volt. A velencei kormány már 1275 óta állandóan *konzulokat* tartott e kikötőben.³ Egy 1408 junius 26-án kelt szerződés szerint a Zengben lakó velencei alattvalók minden polgári és büntügyben kizárólag a velencei konzul bírói hatósága alá rendeltettek; — a velencei kereskedők általán szabadon és vámmentesen

¹ Tudunkkal a kapcsolat előtörténete diplomatikai anyagának egész complexumát egybegyűjtötte egy avatott kutatónk; a míg az ő hivatott tollából napfényre nem kerülnek a kabinettárgyalások actái, a melyek alapján a kapcsolat kérdése érdemlegesen és minden fővonatkozásaiban tisztázható lesz, itt különösen csak a fiumei polgárságnak akkor elfoglalt álláspontját és magatartását kívántuk ismertetni.

² F. A.; Fiume kereskedelme a középkorban, Bpest, 1895, Pátria-nyomda. 18. l.

³ Kobler: *Memorie per la storia di Fiume*. Fiume 1896. I. 452 l.

vihettek ki árúkat e kikötőből Velenceze területére. Csak a kivitt *búza* minden velencezi mérője után fizettek tíz kis soldót, *más gabonaneműeknél* nyolczat; minden *ló* után a becsérték tizedrészét, *egyéb állatok* után fejenként négy soldót; a *janeműek* után az érték 5%-át, minden más árú után 1 $\frac{1}{4}$ %-ot. Kikötői (rakodási) illetéket a velencezi hajók nem fizettek, csak abban az esetben, ha *zarándokokat* szállítottak, a fuvarbér 15%-át. A *behozatal* Velenczéből s az egész Adriai-tengerről *teljesen vámmentes* volt, néhány kevés árú kivételével, melyek után mérsékelt vám volt szedhető.¹

Miután azonban a törökök a XVI. században a Zengg hátvidékébe eső mai *Lika-Krbava* megye területének jó részét elfoglalták s a kikötő kereskedelmi útját állandóan fenyegették, Zengg kereskedelme teljesen aláhanyatlott. 1537-től kezdve az *uszkók* határőrök betelepítésével Zengg katonai véghelylyé és egyúttal kalózfészekké vált, s a békés kereskedelmet rabló kalandozások váltották fel.²

A török hódítás folytán Magyarország gazdasági élete is megbénult, s a tengerrel való összeköttetése megszűnt. Épen az újkor elején, mikor új világrészek tárultak fel az európai kultúrának s azt mai oceanikus fokára emelték, hazánk még a Földközi-tengerrel való összfügghését is elvesztette, s ezzel teljesen kimaradt az európai nemzetek gazdasági versenyéből.

Fiume kereskedelme e szerint a középkor utolsó és az újkor első századaiban semmi kapcsolatban nem állott hazánk belső vidékeivel; csak a horvát tenger mellék fanyomúit exportálta és dolgozta fel — a szomszédos Frangepán-birtokok erdőségeiből.³ Földrajzi fekvése és politikai helyzete egyaránt a szomszéd *Krajna* felé utalták. A nagy magyar Alföld medencéjétől az akkor még úttalan horvát *Karszt* bástyázta el, ezer méter magasságig emelkedő hegy-nyergeivel; míg *Krajna* felé aránylag sokkal kényelmesebb utat nyitott a *Monte Maggiore* és a *Schneeberg* között nyíló, középszámban csak 350 méterig emelkedő horpadás. Így *Fiume* századokon át az *osztrák tartományok* tengeri forgalmában osztozott Trieszttel. Trieszt már a XVIII. század elején élénk panaszokat kezd hangoztatni *Fiume*

¹ Ljubić: Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium. V. k. Idézi Kobler: Memorie per la storia di Fiume. Fiume, 1896. I. k. 453. l.

² Fest A.: Fiume és az uszkókok. Bpest, 1891. Athenaeum. 6. l. Különlenyomat a •Századok• 1891. évfolyamából.

³ Fest: Fiume kereskedelme a középkorban. 19. l.

versenye ellen. I. József császárhoz intézett felterjesztésében mint sérelmet adja elő azt a tényt, hogy a *vasárúk* és *vásznak*, melyek azelőtt mindig csak Trieszten át vették útjokat a külföldre, most már Fiumén át is kezdenek kivitetni, s hogy Fiumében a feldolgozott faneműek után háromnegyed részzel csekélyebb vámot szednek, mint Triesztben, hol e vámot újabban felemelték.¹

Magyarország kiviteli kereskedelmének Fiume felé való irányítása csak III. Károly uralkodása alatt kezdődött meg. A Habsburg-monarchia nagyobb szabású, céltudatos tengeri kereskedelmi politikájának megindítása ezen uralkodónk nevéhez fűződik, ki mint spanyol trónkövetelő évekig tartózkodott *Barcellona*-ban, s e virágzó kikötőben maga is közelebbről megismerkedhetett a tengerészeti ügyekkel. Kétségtelenül az ott megismert minták után indulva, nagyszabású intézkedésekkel igyekezett az osztrák-magyar monarchia tengeri kereskedelmét is fellendíteni. Ebben egyforma tekintettel volt úgy *Fiuméra*, mint *Triesztre*. Mind a két várost egyszerre nyilvánította 1717-ben szabad kikötőkké s e szabadalmat mindkettőre nézve egyforma mértékben újította meg és bővítette ki 1719-iki és 1725-iki kiváltságlevelében. A törökkel kötött 1718-iki *pozsarevaczi* békében mindkét városnak szabad kereskedelmet biztosított a *Levante* kikötőivel; mindkét helyen raktárakat, veszteglőintézetet, kereskedelmi és váltótörvényszéket állított s mindkettőt kocsutak által kötötte össze a belfölddel az eddig használatban volt, pusztán teherhordó állatok karavánjaival járt hegyiösvények helyett. E pártatlan és egyenletes kereskedelmi politika folytán akkor még Fiume párhuzamosan emelkedett Trieszttel. Egy egykorú utazási munka szerint III. Károly uralkodása alatt még kétséges volt, hogy a hanyatló Velence örökében Fiume vagy Trieszt lesz-e az Adria új királynője?²

Legfontosabb és messze kiható volt azonban III. Károly kereskedelmi politikájában az a tény, hogy már ekkor előre látta a fiumei kikötő *jövőbeli rendeltetését*, mint a *magyar termények kiviteli emporiumáét*. Magyarország ugyanis a karlóczai és pozsarevaczi békekötésekkel teljesen felszabadulván a török járom alól, a nagy magyar Alföld kezdett ismét Európa egyik éléskamarájává válni és produktív, exportképes vidékké lenni. III. Károly tehát elhatározta,

¹ Kobler: *Memorie per la storia di Fiume*, II. 76 l.

² Georg Keysler: *Reisen etc.*, 1730.

hogy az addig úttalan Karszt-bástyát kocsival járható közlekedési vonallal áttöri és így közvetlen kapcsolatba hozza Fiumét a középső nagy Duna-medenczével. Így jött létre a nevérol nevezett Károly-út (*Via Carolina*), az első országút Fiume és Károlyváros között, mely azonban csak 1771-ben, Mária Terézia alatt készült el egész hosszában.¹

Mi sem bizonyítja e gondolat életrevalóságát jobban, mint az a körülmény, hogy a Károly-út még el sem készült egészen, mikor már megindult rajta a magyar gabona kivitele *Olasz- és Spanyolország* felé.² Magyarország exportjának áradata tehát úgyszólván elementáris erővel tódult a számára kijelölt új mederbe, mielőtt ez még teljesen kész lett volna. 1771-ben, mikor ez út már teljesen készen állott, Fiume lényegében már *magyar kikötővé* vált. A rajta ez évben átment exportban Magyarország már 156.763, Ausztria csak 69.495 forinttal részesedett.³ A következő években, 1772-től 1775-ig a magyar gabona Fiumén át már utat talált *Angliába* is.⁴

Fiuménak Magyarországhoz való kapcsolása tehát nem tekinthető egyébnek, mint ezen már előbb beállott közgazdasági szoros kapcsolat politikai és közigazgatási szentesítésének. A közgazdasági viszony e természetszerű folyamánának létrejöttét csak átmenetileg akadályozta a bécsi udvari kereskedelmi tanács hiábavaló kísérletezése az úgynevezett *osztrák tenger melléki kereskedelmi tartomány* létesítésével, mely 1748-ban elvben elrendeltetvén, magában foglalta a monarchia akkori egész tengerpartját *Aquileia, Trieszt, Fiume, Buccari, Portore, Zengg és Carlopago* kikötőkkel. E tenger melléki tartományba kebeleztetett be tényleg Fiume egy 1752 december 15-én kelt felséghatározattal, s ez időtől kezdve a trieszti főintendanturának volt alárendelve, mely a maga részéről közvetlenül a Hofkommerzienrat-tól függött.⁵ E természetellenes politikai és közigazgatási alakulatnak már azért sem lehetett sokáig maradása, mert a magyar királyság integritásának törvény-

¹ Orsz. kancz. levéltár 1771 év, 5329., 5588., 5847/8. sz. Idézi Thallóczy: Oroszország és hazánk. 95 l.

² A Károly-út műszaki ismertetése »Az Adriai-tengerhez vezető utaink« cz. értekezésében (Földr. Közl. 1895. évf. 198. l.).

³ Engel. Gesch. des ungr. Reichs u. seiner Nebenländer, Halle, 1798. II. 368. l.

⁴ Thallóczy: Oroszország és hazánk, 94—5. l.

⁵ Rački: Fiume gegenüber von Croatien, Agram. 1869, 9. l. V. ö. Kobler, i. m. II. 16. l.

telen csorbításával jött létre, a magyar-horvát tengerpart önkényes elszakításával, a mi ellen a magyar rendek is tiltakoztak az 1764/5-iki országgyűlésen.

Mindazáltal e törvénytelen állapot több mint két évtizedig fennmaradt. A fordulat a bécsi körök kereskedelem-politikai felfogásában akkor állott be, a mikor 1775-ben II. József császár anyja megbízásából a tenger melléket beutazta.¹ A későbbi nagy reformátor termékeny agyában fogamzott meg Fiume Magyarországhoz való csatolásának gondolata. Meggyőződve a szoros kereskedelmi kapcsolatról, a mely — mint fentebb kimutattuk — Magyarország és Fiume között már akkor kialakult, ő javasolta Mária Teréziának a város bekebelezését a magyar korona területébe.

A közel egykorú *Engel János Keresztély* erre nézve a következőket írja: »Egyike azon szép gyümölcsöknek, melyeket II. József sűrű utazásai termettek, volt az a gondolat is, hogy a magyar terményeknek az Adriai-tenger felé utat kell nyitni s ezzel a magyar ipart, közvetve pedig a királyi jövedelmeket és illetékeket is emelni. Sok ellenvetés és irka-fírka (*Schreibereyen*) után *Mária Terézia, fiának, a császárnak tanácsára*, Fiume városát átadta a magyar királyságnak s úgy a fiumei, mint a trieszti kikötőt igyekezett jól berendezni. Az összes udvari pénzügyi hivataloknak 1776 április 27-én fölvetett bizottsági jegyzőkönyvében alapelvül fogadtatott el, hogy az összes kereskedelmi kedvezmények tekintetében Trieszt és Fiume teljesen egyenlő elbánásban részesüljenek.«²

Az uralkodó későbbi elhatározásában egyébiránt eleitől fogva jelentékeny része lehetett az akkori *fiumei kereskedői körök* egyértelmű óhajtatásának és ajánlásának. Nem tartjuk valószínűtlennek, hogy a Trieszt elnyomó versenyétől szabadulni kívánó fiumeiek II. Józsefnek városukban tett látogatásának alkalmát felhasználták arra, hogy Fiume kereskedelmi érdekeiről alaposan tájékoztassák s neki a Magyarországhoz való kapcsolat eszméjét sugalmazzák. Az akkori fiumei helytartó-kapitány, báró *Gerliczy János*, maga is fiumei családból eredt s rokonságban volt az ottani leg-

¹ A császárnak ez alkalommal Fiuméba való érkezését a fiumei városháza kisebb tanácstermében elhelyezett egykorú kép örökíti meg.

² Engel, *Gesch. des ungarischen Reiches und seiner Nebenländer*, Halle, 1798, II, 345. l.

előkelőbb kereskedő családokkal;¹ így honfitársainak illetékes és avatott szószólója lehetett.

Fiumében ugyanis — noha még a hazánkhoz való csatolása évében is csak 5132 lakosa volt — szerencsés tengerparti fekvése folytán már előbb is elég bő forrásai nyíltak a meggazdagodásnak s kedvező tere volt az üzérkedésnek és vagyonszerzésnek. A város a XVII. század második felétől kezdve kereskedelmi érdekei ápolására már saját konzulokat tartott a fontosabb adriai és délolaszországi kikötőkben (*Ancona, Barletta, Manfredonia* és *Messina* városokban).² Ekkor tehát kebelében már tekintélyes és gazdag kereskedőosztály alakult ki, jobbára bevándorolt és polgárjogot nyert élelmes *olaszokból*, a kik főképen *olajjal* és *gabonával* üztek virágzó kereskedést.³ Főképviselei voltak e patriczius kereskedőknek az *Androcha, Benzoni, Marotti, Minoli, Monaldi* és *Orlando* czégek. — Hogy némi fogalmat adjunk e családok jelentőségéről, közöljük a rájuk vonatkozó főbb adatokat:

Az *Androcha*-család fumei őse, *Lőrincz*, az akkor *velencei* uralom alatt álló *Arbéből* települt Fiuméba a XVII. század elején. Ennek unokája, *Androcha János* 1689 óta a Frangepánoktól a Wesselényi-összeesküvés után elkobzott *portoréi, bucarizzai* és *vinodoli* uradalmak s később a Károlyváros mellett *ozalji* uradalomnak is kormányzója és bérloje volt; 1708-ban már bárói rangra emeltetett. Ennek fia, *Ferencz* báró (*Kostel, Zupnik* és *Krupa* falvak ura), *Windischgrätz Mária* grófnőt vette feleségül (1764 óta már nem lakott Fiumében).⁴

A *Benzoni*-család ősei, *János* és *Vincze, Cremonából* telepedtek át Fiuméba a XVII. század elején s kivált gabonakereskedéssel foglalkoztak. Jánosnak egyik unokája,

¹ A Gerlicichek (később Gerliczyek) a XVII. század második felétől kezdve laktak Fiumében. Az elsőül említett *Márk* fia, *György*, 1712-ben *Benzoni* Ilonát vette nőül. E házasságból származott az itt szereplő *János Bódog*, 1747-ben Buccari kapitánya, 1751—1776 Fiume kapitánya. *Báróságot nyert* 1774. † 1797. Fiumében. Kobler; i. m. III, 163—4. l.

² Kobler (i. m. II, 78. l.) az illető kereskedelmi konzulokat, jobban mondva: ügynököket névszerint is elősorolja.

³ Engel (i. m. II, 353. l.) szerint 1776-ban, — tehát a csatolás évében, — Fiume 5132 lakosa közt 16 nagykereskedő és 52 kis-kereskedő találtatott. Ipára is fejlett volt már; — üzemben voltak a nagy cukorfinomító gyár, kötélverő-, likőr-, szappan- és bór-gyárak; keletkezöben egy posztó- és egy fátlyolgyár.

⁴ Kobler, i. m. III, 144. l.

ugyancsak *János*, 1730-ban a *zenggi* püspöki székbe emeltetett; ennek öccse, *József* (a szluini határőrezred ezredese), 1754-ben *bárai rangot* nyert. A csatolás idejében ennek fia, báró *Benzoni Vincze* játszott nagyobb szerepet, a mennyiben 1751-től 1776-ig tagja volt a patriczius tanácsnak, s később az 1784–6-iki években a városi társbíró (*giudice assessore*) tisztségét töltötte be. Nőtlenül halt meg 1812-ben.¹

A *Marottiak* — isztriai olaszok — *Voloscából* származtak át Fiuméba. Marotti *Miklós* 1676-ban lett fiumei polgár és 1707-ben osztrák nemességet nyert. Ennek elsőszülött fia, *József*, katonai élelmezési biztos volt; másodszülött *György* nevű fia jezsuita lett és (1714-ben) az isztriai *pedenai püspökséget* nyerte el. Harmadszülött fia *Kajetán*, a fiumei patriczius tanács tagja folytatta a kereskedést s 1712 óta az isztriai *pisinói grófság* administratora volt. Az említett elsőszülött *Józsefnek* unokája ugyancsak *József*, a ki a csatolás előtt és után nagy szerepet játszott, 1768-ban örökölte anyai nagyatyja, *Minoli József* jelentékeny vagyonát is s két évre rá (1770) *bárai rangot* nyert. Mint gazdag ember maga is nagy vállalatokba fogott; 1780-ban ő építtette azt a nagy háromemeletes palotát a *Piazza Scarpán*, mely jelenleg a m. kir. pénzügyigazgatóság épületéül szolgál. Ugyanez évben a kalandos életű és merész terveket szövő *gróf Benyovszky Móriczzal* társult a fiumei kiviteli föllendítésére. Együtt szervezték a szárazföldi szállítást a Károly-műúton Károlyváros és Fiume között, miután II. József 1780 december 18-án kelt rendeletével erre az engedélyt megadta s a szállítási vállalat számára átengedte az út mentén levő raktárakat, istállókat és mérlegeket. A terv szerint hatvan négyökrös szekeret állítottak volna be; az utat négy szakaszra osztották *Károlyváros*, *Bosiljevo*, *Ponte-Sušica* és *Fuzsine* állomásokkal, négy állomásfőnökkel és egy főfelügyelővel. Miután Benyovszky rengeteg adósságai miatt az üzlettől már 1781-ben visszavonult, e nagyszabású vállalatot báró Marotti József maga vezette tovább 1786-ban bekövetkezett haláláig.²

A *Minoli-czéget* *Minoli József* alapította meg, kinek eredetét nem ismerjük. 1715-ben lett fiumei polgár, 1718-

¹ U. o. III. 149. l.

² Kobler, III, 170—1. l. — V. ö. Thallóczy: Gr. Benyovszky haditengerészeti és kereskedelempolitikai tervei, Budapest, 1891.

ban már bevásárlják a patriczius tanácsba. Mint nagykereskedő jelentékeny vállalatokba fogott; 1751-ben másokkal társulva egy vasbányát nyitott meg *Klana* mellett, *Castua* közelében. Gazdagságát mutatja az a tény, hogy a fiumei Agoston-rendiek *Jeromos*-templomában a saját költségén építtette meg az új szentélyt és főoltárt. 98 éves korában halt meg 1768-ban; örököse az elébb említett báró Marotti József lett.¹

A *Monaldiak* Pesaroból származtak át Fiuméba a XVII. század elején mint nagykereskedők. Később birodalmi nemesek lettek. A család egyik tagja, *Ker. János*, 1678-ban *Obernburg Margit* bárónőt vette feleségül. *Monaldi Antal*, a csatolás évében Fiume város bírása, *Gerliczy Mária* bárónőt vette nőül. A család 1828-ban halt ki *János* fiumei prépost-plébánossal.²

A *de Orlando*-család fiumei őse, a *Velenczéből* 1670-ben áttelepült *Simon*, mint nagykereskedő kivált olajkereskedéssel szerezte nagy vagyonát. 1720-ban ez a cég egymaga 60.000 forintot áldozott a fiumei székesegyház szentélyének és főoltárának restaurálására. (Az első francia okkupáció idejében (1797) a családnak a Fiumével tőszomszéd *Susákon* nagy hajófelszerelő kötélgyára volt.)³ A cég alapítójának, *Simonnak* unokája, *de Orlando Alajos*, 1777 után *Mailáth József* oldala mellett mint fiumei kormányzó-helyettes működött.⁴

Az itt ismertetett előkelő patriczius kereskedő-családok közül a csatolást közvetlenül megelőző időben még virágzottak Fiumében a *Benzoni*, *Marotti*, *Monaldi* és *Orlando* cégek; ezek kétségtelenül Bécsben s az udvari körökben is előkelő összeköttetésekkel és ismeretségekkel bírtak, a kiknek jóakarátát és pártfogását szükség szerint igénybe vehették.

E nagybefolyású pártfogók közül a Magyarországhoz való csatolás kérdésében legtöbb megértésre és jóakaratra számíthattak régi jó ismerősiüknél, *Batthány Tivadar* grófnál, a kiváló nemzetgazdánál, ki a tengeri kereskedelem érdekei iránt is élénk érzékkel bírt.

Ez a *Batthány Tivadar* kiválóan érdekes képviselője a XVIII. századvégi főúri társadalmunk ama részének mely

¹ Kobler, III, 171. l.

² U. o. III, 172. l.

³ Orsz. Levéltár, Acta Gubernii Fluminensis, 1797. év. 1011. sz.

⁴ Kobler, III, 174. l.

a josephinistikus korszak termékenyítő hatása alatt lelkesen foglalkozott a modern haladásnak útját egyengető mindenféle problémával és reformtervvel, kivált a nemzetgazdaság terén, — s e tekintetben előkészítette gróf *Széchenyi István* korszakalkotó működését.¹

Különösen a közlekedés és szállítás fontos kérdései voltak akkor napirenden; minthogy vasutak még nem voltak, különös tekintettel a víziutakra. Ekkor merült fel a Ferencz-csatorna építésének és a Duna, Száva és Kulpa szabályozásának eszméje; s még számos más ezzel összefüggő terv és vállalat indult meg több-kevesebb sikerrel e főúri körök kezdeményezéséből.

E főúri tervezgető nemzetgazdasági reformerekhez tartozott *Batthyány Tivadar* gróf is, *Batthyány-Strattman Lajos* herczeg, Magyarország nádorának fia (a ki 1729-ben született és 1811-ben halt meg). Elsőszülött bátyja, *Ádám* herczeg, tábornok és főispán volt; második bátyja, *József*, esztergomi bíboros-érsek;² ő maga valóságos belső titkos tanácsos s az 1767-ben felállított külön horvát helytartó-tanács tagja. Birtokosa volt a Fiume közelében fekvő *grob-niki* és *kulpabródi* uradalmaknak. E szomszédság révén közelebbi ismeretségbe jutott Fiumével, a hol a mai *Corso* mentén saját palotát építtetett magának. (Ez a ház még most is megvan, erkélyén a Batthyány-czímerrel.) Mint fiumei lakos élénken érdeklődött a város és a tengeri kereskedelem ügyei iránt; mint közeli nagybirtokos érdekelve volt a Fiumén át meginduló kivitelben. Ennek hathatósabb előmozdítására ő maga tervezte először a *Duna—Száva—Kulpa* víziút szabályozását; erre vonatkozó tervei kéziratban még megvannak a gróf Apponyi Sándor-féle levéltárban.³ E terv kivitelére 1790 után a Ferencz-csatorna vállalat főúri érdekeltisége ki is küldötte a Kiss testvéreket (magyar mérnököket); miután azonban e merész vállalkozás csaknem legyőzhetetlen nehézségekre talált a Kulpa medrének kedvezőtlen alakulásában, az útszakasz

¹ Elég itt gr. Benyovszky Móricz, gr. Festetics György, gr. Széchenyi Ferencz, gr. Batthány Vincze és gr. Szapáry János Péter neveit említenünk. (Batthány Vincze: Briefe über das ungarische Küstenland, Pesth, 1805; gr. Szapáry János: Der unthätige Reichthum Ungarns wie zu gebrauchen, Nürnberg, 1784.)

² Kempelen, M. nemes családok, I. k.

³ Batthyáynak eme tervezete külön tanulmányozásra volna érdemes; annyiaval inkább, mert újabban ismét felmerült a Kulpa-szabályozás eszméje, kapcsolatban egy onnan Fiuméig a tengerhez vezető zsilipcsatorna tervével.

eme részében a további munkálatok — mintegy félmillió forint beleköltése után — abbanmaradtak.¹

A grófnak azonban, mint képzett technológusnak, még más tervei is voltak a hajózás tökéletesítése terén ; s e tekintetben emlékezetre méltó előfutára volt *Fultonnak*, a gőzhajó feltalálójának. 1797-ben bámulatba ejtette a bécsieket az általa feltalált *Batthyány-féle hajóval*, mely a víz folyása ellen magától *fölfelé* ment a Dunán s még teherhajókat is vitt magával fölfelé. Egy közel egykorú író szerint :² »1797 szeptember 17-én Bécsben semmi másról nem beszéltek, mint Batthyány hajójáról. Batthyány Tivadar gróf nemcsak buzgó barátja volt a műszaki találmányoknak, hanem szakértő is ; maga is dolgozott és nagy összeget költött, ha a hazai ipar előmozdításáról volt szó. Soká foglalkozott egy olyan szerkezet eszméjével, a melynek alkalmazásával evezők és egyéb közönségesen használt eszközök nélkül lehessen a folyókon fölfelé hajózni. Már 1793-ban szabadalmat is nyert húsz esztendőre a folyón felfelé haladó hajójára »*Új kir. szabadalmazott hajóépítő és hajózó társaság*« czíme alatt.«

»A fentemlített napon aztán végbement a próbahajózás a Dunán, a *Brigittenau* közelében. Bécsből minden elő lény kivonúlt, hogy láthassa a technika ezen új csodáját. A géppel felszerelt hajó (*das Schiff mit der Maschine*) 700 mázsa terhet vitt ; ehhez még hozzáakasztottak egy 18 öl hosszú (*»Kehlheimer«* néven ismert típusú) dereglyét és még egy naszádot (*»Schaluppe«*), összesen 450 mázsa súlyban. Egy szempillantás alatt az egész vonat felfelé iramodott, a legcsekélyebb akadály nélkül. A tömeg köröskörül ujjongásba tört ki a vállalkozás sikerén. Úgy látszik, része volt még e vállalatában *Lichtenstern Miksa* bárónak, az ismert geographusnak és írónak.«³

Ezek után már könnyű megérteni, hogy a fiumei kereskedők keresve sem találhattak a Magyarországhoz való csatolás szorgalmazására alkalmasabb közbenjárót, mint

¹ Franz *Rauchmüller*, K. ung. Rat und Oberbau-Direktor : Übersicht der dem ungarisch-adriatischen Meereshandel dienenden Land- und Wasserstrassen, Ofen, 1831. (József nádorhoz intézett könyvomas emlékirat. — Orsz. levéltár.)

² Franz Gräffer, Wiener Dosenstücke, 1846, I, 27 l. (*Die Gr. Batthyány'sche Wassermaschine.*) Leközli Wurzbach Lexikona.

³ Érdekes volna e találmánnyal műszaki szempontból is foglalkozni. Valószínű, hogy a gőzhajó feltalálása nemsokára háttérbe szorította.

ezt a hatalmas és befolyásos főurat, ki egyrészt a bécsi udvarnál nagy tekintéllyel bírt, másrészt mint magyar hazafi, kiváló nemzetgazda és műértő szakember s ezenkívül mint a város szomszédja és fiumei háziúr, a legjobban előre láthatta annak minden előnyös következményét.

A csatolást közvetlenül megelőző időben a fiumei patricziátusnak több tagja fent tartózkodott Bécsben, hogy ez ügy menetét figyelemmel kísérjék s a kedvező döntést mielőbb kieszközljék; ezek közt egy *Marotti* és egy *Benzoni*: kétségtelenül a fentebb említett báró *Marotti József* (a családnak ekkor még élő egyetlen sarja, később gróf Benyovszky üzllettársa) és báró *Benzoni Vincze*, 1751—1776 a patriczius tanács tagja, Gerliczy János kormányzó-kapitány rokona, kinek atyja, *József* báró, akkor már 76 éves volt s aligha vállalkozhatott hosszas utazásokra és utánjárásokra.

A fiumei városi tanács alighanem ezek útján értesült a csatolás ellen érvényesülő befolyásokról. Erre 1776 elején elhatározta, hogy *Batthyány Tivadar* grófhhoz, mint a város »kegyes pátronusához és pártfogójához« (»*grazioso padrone e protettore*«) folyamodik támogatásért a Magyarországhoz való kapcsolás kieszközlésére. Az 1776-iki tanácsjegyzőkönyvekben még megvan a grófhhoz intézett német nyelvű megkeresés olasz fogalmazványa (kelet nélkül), mely magyar fordításban ekképen hangzik:

»Kegyelmes Urunk!«

»Ez a város, mely hívségével és engedelmességével minden alkalommal iparkodott magát felséges uralkodói előtt kitűntetni, és ezért abban a szerencsés sorsban részesült, hogy az uralkodói elismerés számos fényes tanujelét nyerhette el, csakis végtelen örömmel fogadhatta az ide külön jelentésekkel érkezett ama hírt, hogy ő Felségeik, — a végből, hogy kereskedelmét annál könnyebben előmozdíthassák — az ugyancsak örökös magyar királyságba akarják bekebelezni.«

»De a mennyire örömkeltő volt e közönségnek ama remény, hogy ezen a módon szerencsés eszköze lehet az állam általános boldogulásának, mely a magyar kereskedelem okszerű fejlesztésétől függ, ép annyira elszomorított bennünket némely oly hír elterjedése, hogy a városnak *Friaultól* vagy a *krajnai herczegségtől* való állítólagos függése megakadályozhatná a magyar királyságba való remélt bekebelezését.«

»Semmi sem áll távolabb az igazságtól, mint városunknak

ez az állítólagos függése Friaultól vagy a krajnai herczegségtől ; s erre világos és czáfolhatatlan bizonyítékaink vannak.«

»Először is az említett tartományok egyike sem bír felmutatni egyetlenegy régi vagy újabb okiratot sem, a melyből kitűnnék e város fölött gyakorolt felsősége vagy joghatósága ; ellenben másrésről az I. Ferdinánd idejétől kezdve e város számára engedélyezett és legkegyelmesebben megerősített külön statutum, a milyent nem szokás a tartományoknak alárendelt városok számára kiadni, azoktól való függetlenségének teljes bizonyosságául szolgál.«¹

»Teljes szabadságának és bármily más államtól vagy tartománytól való függetlenségének további ellenmondást nem tűrő bizonyítékai : hogy a felséges osztrák uralkodók mindannyiszor, a mikor az alájuk vetett tartományoktól *hűségeskü*t kellett kivenniök, azt nem kevésbé megkövetelték és külön elfogadni méltóztattak ettől a leghívségesebb városuktól is, a mint legújabbban is mutatták a dicső emlékü VI. Károly intézkedései ; a mi bizonyára nem történ volna, ha ez a város más tartománytól függött volna ; s azonfölül, a mikor a felséges udvar államaitól megkövetelte a *Pragmatica Sanctio* biztosítását, azt megkövetelte és elfogadta az állam egyéb tartományainak módjára ettől a várostól is. Minélfogva Fiume büszkeségét leli abban, hogy a Felséges osztrák ház alattvalója, a melyhez hogy hű maradjon, ősei példájára minden alkalommal örömet feláldozta vérért és vagyonát ; de soha sem ismerte el és nem ismeri el semminemű függését vagy alárendeltségét más tartományra nézve.«

»Ez a város Excellenciát mint patrónusát és pártfogóját tiszteli, s miután kebelében házat méltóztatott építtetni, polgárául, tekinti és keblére öleli, és ez alapon is esedezik, hogy védelmére siessen ; és ha Friaultól vagy a krajnai herczegségtől való állítólagos függése akadályozná Magyarországra való bekebelezését, mi a község nevében könyörgünk Nagyméltóságodnak, hogy legteljesebb függetlenségének előbb előadott bizonyítékait ő császári királyi Fölségeik elé terjeszsze s egyúttal biztosítsa ő Fölségeiket ezen közönségnek abbeli forró óhajáról, hogy uralkodói szándék-lataik szerint az egész állam javára szentelhesse magát ; és Excellenciának teljes tisztelettel kezeit csókolva maradunk mindörökre Nagyméltóságodnak

Fiume, etc.«²

¹ A szóban forgó statutum Bécsben 1530 július 29-én nyerte el az uralkodó megerősítését. (Olasz hivatalos példánya a fiumei állami főgymnasium történelmi szertárában.)

² Kelet nélküli fogalmazvány. Fiume város levéltára 1776. évi tanácsjegyzőkönyvek. (Protocolli capitanał.)

E kéro iratot *de Monaldi Antal* és *de Steinberg Ferencz Antal* fiumei patriciusok írták alá, mint az 1776. évre választott kormányzó-bírák (*judices rectores*). Az akkor Bécsben időző Batthyány Tivadar gróf, a ki már saját uradalmi érdekében is melegen pártolta a csatolás eszméjét, a levél vétele után azonnal érintkezésbe lépett az akkor Bécsben tartózkodó fiumei vezéremberekkel, köztük az említett *Marottival* és *Benzonival*.

Miután pedig ez urakkal Fiume előbbi közjogi helyzetéről még bővebben informáltatta magát, — mint alább közölt levelében maga mondja — illő módon »schicksam« előadta az ügyet az illetékes hatóságoknál (»bei Behörde«). Közbenjárásának — ha ugyan még szükség lett volna rá — csakhamar meg is lett a sikere: 1776-ban, február 14-én kelt felséghatározatában Mária Terézia ideiglenesen elrendelte, »hogy miután az udvari kereskedelmi tanács (melynek azelőtt Fiume az egész osztrák tenger mellékkal alárendelve volt) a cseh-osztrák udvari kancelláriával egyesítettett, Fiume tengerparti város területével együtt a horvát királyságba bekebelezessék; ennek folytán a jövőben e város felügyelete és kormányzása csak a magyar udvari kancelláriát fogja illetni, a horvát helytartótanács útján«.¹

A királynő döntéséről Batthyány még aznap kelt levelében sietett értesíteni a fiumei városbírákat. A német nyelven írt levél, mely a városi tanács márczius 9-én tartott ülésén került tárgyalás alá s a tanácsjegyzőkönyvbe teljes eredeti szövegében vététt fel, magyar fordításban következőleg hangzik:

»Uraim« (Messieurs)!

»Mivel tekintetes Fiume városának, mint szomszédomnak boldogulását mindenkor különösen szem előtt tartottam, az előfordult körülményváltozások alkalmával mindjárt azon voltam, hogy az itt jelenlevő fiumeiektől, mint például *Benzonitól* és *Marottitól*, értesüléseket nyerjek Fiume ósrégi függetlenségéről Krajnával szemben, s hogy ez értesüléseket illő módon tudtára adjam a hatóságnak; mire aztán a szerencsés siker már meg is nyilvánult azzal, hogy az említett Fiume város minden ellenkező befolyás ellenére (*nungeacht aller widrigen Einstreungenu*) mint szabad királyi város a magyar koronába bekebelezettni elrendeltetett, s így is fog maradni. A mint hogy az imént a magyar és osztrák kancellária, az udvari haditanács és udvari kamara közös

¹ A felségrendelet szövegét közli: Rački, i. m. 17. l.

tárgyalásán (*Concertation*) az előzetes átadás már meg is történt.*

»A mihez tehát szívből szerencsét kívánok, azon óhajtással, hogy a most már egymástól függetlenül megnyílt versenyző két tengeri kikötő, *Trieszt* és *Fiume*, a már régóta kívánatos versengés által a virágzásnak sokkal magasabb fokára emelkedjék, a miben én, bár gyöngé erővel, de mégis nagy buzgósággal minden lehetőség szerint közre fogok működni ; és nem kevésbé örvendtem annak, hogy az urak mindketten a város nevében ebben a fontos esetben hozzám különös bizalommal voltak. Legyenek meggyőződve, hogy én igazán őszintén kívánom a derék (*»ruhmwürdige*) Fiume város jólétét és fellendülését s azt igyekezni fogok előmozdítani ; ha továbbá jog és méltányosság szerint e nemes városnak vagy az uraknak egyben-másban kezére járhatok, különös örömeimre fog szolgálni. Kiváló tisztelettel nemes és nemzeti uraiméknak«

»Bécs, 1776 február 14-én

alázatos szolgáljuk
gróf Batthyány Tivadar.¹

A fiumei városi tanács a levél tartalmát lelkes örömmel fogadta. Felolvasása után szólásra jelentkezett a nagy tekintélyű de *Zanchi Mihály Antal*, a szűkebb tanács tagja,² »s illetékes helyről engedélyt nyervén a szólásra« (*»preso licenza da chi si spetta«*), indítványozta, hogy a patricius tanács Batthyány Tivadar gróf, e minden tekintetben tiszteletreméltó »minister« (vagyis államférfi) iránt érzett hálájának jeléül :

1. Küldjön neki mielőbb egy alázatos köszönő iratot kegyes pártfogásáért, a melylyel közbenjárni kegyeskedett a felséges uralkodói udvarnál ezen város örömeire a most közölt *rendkívül fontos és örökké emlékezetes eseménynél* ;

2. válaszssa meg összes férfi-ivadékaival együtt a város polgárává és a patriczius tanács valóságos tiszteletbeli tagjává, megadván neki minden ezzel összefüggő kiváltságot ;

3. tüntesse ki az elnöki asztal mellett jobboldalt felállítandó külön támlásszékekkel, valahányszor a tanács üléseit jelenlétével szerencséltetni akarná ;

¹ Fiumei városi levéltár, Protocolli Capitanali, 1776. év. A levél német szövegét már Rački is közölte (i. m., függelék, 1. sz.).

² A fiumei de Zanchi-család bergamoi eredetű volt. Őse, *Ferencz*, alkanczellár. Az itt szereplő Mihálynak atyja, *János*, első ízben *Terzi Czeczília bárónőt*, másodízben *Raunacher Erzsébet bárónőt* vette feleségül. Mihály e második házasságból született, 1749-ben cs. kir. hadnagy, 1750 óta a patricius tanács tagja, † 1801. Kobler, i. m. III, 196. l.

4. szent Vida, a város védőszentje ünnepén tisztelje meg egy ahhoz hasonló fáklyával, a minőt a mindenkori császári királyi képviselő (a mostani kormányzóknak megfelelő hatáskörű méltóság) szokott kézhez kapni ;

5. a köszönő irathoz mellékletül csatoltassék a mai ülés jegyzőkönyvi kivonata.

A tanács ez indítványt összes pontjaiban egyhangúlag elfogadván, végrehajtásával a két kormányzó bírót bízta meg, a nekik legmegfelelőbbnek és legillőbbnek tetsző módon.¹

A városbírák megbízatásuknak nemsokára eleget is tettek a következő (eredetiben latin szövegű) levéllel :

»Kegyelmes Gróf úr, legkegyelmesebb Urunk és Pártfogónk !«

»Excellentiádnak a felséges császári udvarnál való az iránti legkegyesebb közbenjárásáért, hogy ezen ép most a magyar szent koronához csatolt város kiváltságainak megfelelő gyarapításával csak még inkább kitüntettessék s az országnak és magának annál nagyobb hasznára legyen, — valamint azért a kegyéért is, hogy bennünket ő Felségeik ez irányú kedvező határozatáról idejében értesíteni méltóztatott, ezennel legnagyobb hálánkat fejezzük ki Excellentiádnak.«

»Hogy pedig a városunkhoz való ily nagy jóakarátát illetőleg feledékenyeknek ne mutatkozzunk, már rég szándékozván azt valamely módon viszonzni, e tárgyban határozathozatalra egybe hívtuk a kisebb és nagyobb tanácsot, és őseink példájából okulást és tanulságot merítve, egyhangúlag elhatároztuk, hogy Excellentiádat dicső ivadékaival egyetemben örök időkre patricziusaink és tanácsosaink sorába választjuk és iktatjuk, mindazon kiváltságokkal és mentességekkel, melyeket többi patricziusaink élveznek.«

»Együttal a Nagyméltóságod iránt való megkülönböztetett tiszteletünk örök tanujele gyanánt végzésileg kimondottuk, hogy valahányszor Excellentiád tanácsuléseinket becses jelenlétével diszíteni méltóztatnék, tiszteletére külön szék álljon készen azon asztal mellett, a hol az azidő szerint való királyi helytartó s a kormányzó bírák foglalnak helyet.«

»Alázattal kérjük Excellentiádat, hogy nagyrabecsülésünk és hódolatunk eme gyöngé, de csekély erőnkhez képest egyedül adható jeleit kegyesen elfogadni méltóztassék, mit Nagyméltóságod leereszkedő jóindulatától remélni is bátorzkodunk.«

¹ Fiumei városi levéltár. Protocolli Capitanei. 1776. év, márcz. 9-iki tanácsülés jegyzőkönyve.

»Ezeket közmegbízatus folytán kötelességünkhöz képest Nagyméltóságodnak illő tisztelettel tudomására adván s egyúttal városunkat, a tanácsot és annak tagjait magunkkal együtt legkegyesebb pártfogásába és jóakaratába ajánlván, a legmélyebb hódolattal maradunk Nagyméltóságodnak, Fiume, 1776 április 5-én, legalázatosabb lekötelezett szolgálai de *Steinbergh Antal* s. k., de *Monaldi Antal* s. k., Fiume kormányzóbírái, az egész tanács nevében.«¹

Batthyány Tivadar gróf örömmel fogadta a fiumei tanács eme hálanyilatkozatát s két héttel a köszönő irat kelte után írt válaszában a megtiszteltetésért köszönetet mondva a kapcsolás ügyében felmerült újabb mozzanatokról is értesíti a város közönségét. A latin eredetiben jegyzőkönyvbe vett válasz szövege a következő:

»Tekintetes szabad királyi város, igen tisztelt és nagyra-becsült uraim!«

»Nem csekély örömömre szolgál, hogy már nem hiában kívánhatok szerencsét Uraságtoknak, miután a felmerült nehézségek eloszolván, ő Felsége *Uraságtok forró óhajához képest* városukat nemcsak hogy a magyar korona alatt levő többi szabad királyi városai közé határozta sorozni, hanem e végből tényleg már ki is nevezte királyi kormányzóvá *Majláth* császári királyi kamarai udvari tanácsos urat, a ki innen nemsokára útra is fog kelni.«

»A nevezett úr ma délben nálam lévén ebéden, láthatólag örvendett a beléje helyezett bizalomnak s a rája ruházott kormányzói méltóságnak, s erősen ígérte, hogy nemcsak minden módon rajta lesz kereskedelmük felvirágoztatásán — *mindazon kimerít-hetetlen eszközök igénybevételével, melyeket e tekintetben Magyarország és társországai nyújthatnak* — hanem, hogy erejéhez képest, a város szabadságait is oltalmazni fogja.«

»Végezetül hálás szívvel köszönetet mondok az Uraságtok becses levelében foglalt köszönetnyilvánításért és belém helyezett különös bizalmukért, valamint az egyhangúlag rám ruházott patricziusi kiváltságokért, melyeket csekély erőmtől telhetőleg kiérdemelni a legnagyobb buzgalommal igyekezni fogok.«

»Megkülönböztetett tisztelettel maradok a Tekintetes szabad kir. városnak s igen tisztelt és nagyra-becsült Uraimnak, Bécs, 1776 április 20-án, lekötelezett hívük gróf Batthyány Tivadar s. k.«²

¹ Prot. Cap. i. h.

² Prot. Cap. id. hely.

Ebben az egész levelezésben igen jellemző körülmény, hogy sem a városi tanács, sem Batthyány gróf egy szóval sem említik *Horvátországot*; — a tanács a »magyar királyságba való bekebelezésről«, a »magyar kereskedelem okszerű fejlesztéséről« beszél; Batthyány meg azt írja, hogy Fiume mint szabad királyi város a »magyar koronába bekebeleztetni« rendeltetett el (»der *Kron Ungarn* einverleibt zu werden bestimmt worden ist«): ellentétben a febr. 14-iki felséghatározattal, mely szerint »*die Küstenstadt Fiume mit ihrem Gebiete dem Königreiche Kroatien einverleibt werden*«. ¹

Úgy látszik, hogy a fiumeiek, kik a kapcsolás tényének lényegével legforróbb vágyukat látták elérve, a formáját már ekkor sem találták megfelelőnek; azonban idő előtti tiltakozással nem akarták kockára tenni az elért eredményt. Ezért — bízva a magyar illetékes körök támogatásában — abban reménykedtek, hogy Fiume helyzete végleges rendezésénél majd alkalmuk nyílik szavukat hallatni s a koronát arra bírni, hogy a várost közvetlenül csatolja Magyarországhoz. Ez így is történt. A mikor az újonnan kinevezett kormányzó, székhelyi *Mailáth József* a városba érkezett, hogy azt az egyesült cseh-osztrák kancellária kiküldött biztosától, *Ricci bárótól* 1776 október 20-ikán és a következő napokon átvegye, városszerte ünnepelték a kapcsolás korszakos tényét, s az általános lelkesedés ódái lendülettel talált kifejezést a kézzől-kézre járó alkalmi dystichonokban, — a melyekben mindig csak *Magyarországról* van szó. Az egyik ilyen hangulatos költemény pl. ezeket mondja:

»A tenger partján honol egy szűz; nevét a folyótól vette (»Flumen« = Fiume). ² Ez a legelső a liburnus ³ tengerpart istennői között. Ha rátekintesz, azt fogod mondani, hogy szépségét *Venustól*, elméjét *Pallástól*, díszét *Junótól* nyerte. Számos kérő irigykedve versenyzett ő érte, a ki eddig rabja volt néjének, Tergestének (Triesztnek). Meglátván őt a magyar *Perseus*, szerelemre gyulladt iránta és bilincseit széttépni indult, így szólván hozzá: akarom, légy az enyém, miután saját erőmmel én szabadítottalak fel. Amaz szívesen beleegyezik, s most már úrnő, ki az imént még rableány volt. A jegyesek házas frigyre lépnek s a

¹ Rački i. m. 17. l.

² »Ad mare virgo manet; trahit haec a Flumine nomen.« Lefordíthatatlan szójáték.

³ *Liburnia* a Quarnero vidékének ókori elnevezése, az ott lakott *liburnus* tengerész népről.

liburnus ara a magyar férfival egyesül.¹ (Ha most a hugot összehasonlítod nénjével, azt fogod mondani: amaz királyi, emez csak grófi frigyet kötött.)² Eljenek hát az új királyi házastársak, mint a *liburnus*—*magyar nász* első dicsősége! — Te, József (t. i. Mailáth kormányzó), nevedet méltóan örökítsd meg; légy rajta, hogy arád érdemeid által gyarapodjék; légy rajta, hogy az e földön átmenő kereskedelem fellendüljön, s a boldog lakó idegen kincsekkel gazdagodjék. Légy rajta, hogy a polgárok között egyetértés és szeretet honoljon, s hogy e talajon mindig viruljon az enyhe olajág. Akkor a haza atyjának és megmentőjének s arád szerető férjének és gyönyörűségének fognak nevezni. S ha így a polgárságot megváltottad s a köznépet boldoggá tetted, diadalt fogsz aratni s koszorút nyersz.³

Az eme versekben megnyilatkozó felfogást tükrözteti vissza az a hivatalos felterjesztés is, melyet a városi tanács már az átadás napjaiban haladék nélkül benyújtott az új kormányzónak. Ennek első pontjában előadja azt a kívánságát, hogy a mint Fiume a múltban sem volt semmi tartománynak alárendelve, úgy a jövőben is, épen olyan módon, mint a magyar királysághoz tartozó összes kapcsolt részek, ez a város is területével együtt a *magyar királyság szent koronájához* kapcsoltnak és abba bekebelezettnak tartassék és így birtokoltassék.⁴

Mikor aztán a Fiume újjászervezésére kiküldött bizottság (Mailáth József kormányzó és gróf Niczky István meg Skerlec Miklós horvát helytartósági tanácsosok) 1776 december 14-én kelt átiratával a várost az újjászervezés tárgyában véleményes jelentésre szólította fel, a tanács 1777 január 15-én tartott üléséből egy héttagú bizottságot küldött ki a bekívánt emlékirat megszerkesztésére. Ez a bizottság hosszas tanulmányok és tárgyalások után csak félév múlva készült el harmincz pontra terjedő kimerítő javaslatával, melyet az 1777 július 17-én tartott tanács-

¹ »Jungitur Hungarico sponsa Liburna viro.«

² »Si juvenem confers jam cum seniore sorore, Dic juvenis nupta est Regia, et illa Comes.« Nyilván arra czéloz, hogy Fiume most már a magyar királyság, míg Trieszt csak valami grófság (a görzi grófság, vagy istriai örgrófság) tartozéka.

³ E latin verseket másokkal együtt közli Engel i. m. II, 346.

⁴ »Ut et in futurum eadem ratione qua omnes aliae Hungariae annexae partes et haec civitas cum suo districtu sacrae regni Hungariae coronae annexa ac incorporata habeatur et possideatur.« A fiumei városi levéltárból közli Rački, i. m. (14. sz. melléklet.) Októberi kelettel, a napot nem említve.

ülésen mutatott be. Az egyhangúlag elfogadott emlékirat, — mely azonban csak 1777 augusztus 1-ei kelet alatt küldetett el Bécsbe Mailáth József kormányzó címére, — megint csak visszatér a közvetlen kapcsolat kérdésére s a városnak ez iránt való kívánságát két pontjában is hangoztatja; és pedig az 1. pontban szó szerint ismétli az 1776 októberi felterjesztés szavait;¹ — a 30. és befejező pontban pedig a város e kívánságára újból visszatérve, képviselőjére *helyet kér a magyar országgyűlésen* e szavakkal:

»Hogy végezetül ugyanez a »leghívségesebb« címmel kitüntetett város a maga — bár kisded — területével *a jövőben is külön tartományul tekintetvén*, — a mint azt nevében az 1. pont alatt nyomatékosan kérelmeztük, — a tekintetes Karok és Rendek sorában jelvényeivel feldiszlítve helyet foglalhasson, hogy ott magának dicsőséget és az apostoli magyar királyi koronának köteles becsületet szerezhessen.«² — Egyébiránt Fiume átmeneti helyzetét lényegesen komplikálta az a körülmény, hogy a csatolással egyidejűleg a megszűnt *Osztrák Tenger mellék* vele szomszédos részei Horvátországhoz visszacsatoltatván, azokból a Károly-út mentén nyugatra egészen Károlyvárosig elterülő rész — régebben a határörvidék tartozéka — új megyévé alakított *Szeverin-megye* néven, — s e megyéhez tartozóknak nyilvánítottak (bár mint különálló szabad kir. városok) *Károlyváros* és *Fiume* is.³ A következő évben ehhez az új megyéhez csatoltatott még — bár a Károly-úttól *keleltre* esett — a *buccarii* kerület: *Buccari*, *Buccarizza* és *Portoré* helységekkel;⁴ még egy évvel utóbb pedig *Buccari* a Fiumá-

¹ »Quemadmodum haec fidelissima urbs a seculis nulli provinciae subdita aut adnexa. seorsim et eadem prorsus ratione, qua singillatim quaeque alia hereditaria Austriae provincia, eidem archiducatus incorporata, habita et possessa fuit.: ita quoque in futurum eadem ratione, qua omnes aliae inclito regno Hungariae adnexae partes, provinciaeque et haec urbs cum suo districtu sacrae regni Hungariae coronae adnexa et incorporata habeatur, et possideatur.«

² »Ut tandem ipsa haec fidelissimae titulo decorata urbs cum suo licet tenui districtu, tanquam et imposterum consideranda pro separata provincia, ut in puncto 1. a nobis ejusdem nomine enixe petitum est, in eo inclitorum Statuum et Ordinum loco cum suis decoretur insignibus, in quo et gloriae sibimet ipsi, et debito sacrae apostolici regni coronae honori cedat.« Városi tanácsjegyzőkönyv (Protocollu capitlanali) 1777. év. Részletenkint közli Rački, i. m. 19. sz. melléklet.

³ 1776 aug. 9. felséghatározat.

⁴ 1777 szept. 5. felséghatározat.

ráig terjedő területével együtt szintén szabad kikötővárossá nyilvánítottatott s így Fiuméhez hasonló kiváltságos helyzetbe jutott.¹

Még inkább bonyolulttá tette a helyzetet, hogy Mailáth egy személyben volt *Fiume* kormányzója, *Szeverin-megye* főispánja és *Buccari* kapitánya. Így ez átmeneti időközben Fiume város kénytelen volt magát két-két küldöttel képviseltetni az új Szeverin-megye gyűlésein: így a *Mrkopalj* helységben 1777 nov. 10-én megnyitott alakuló gyűlésen és az 1778 márczius 16-ától kezdődőleg magában *Fiumében* tartott közgyűlésen.²

Bár azonban egyelőre alkalmazkodniok kellett az adott átmeneti helyzethez, a fiumeiek nem szűntek meg a közvetlen csatolást szorgalmazni. Sikerült is nekik Mailáth kormányzót s általa a szervező bizottságot álláspontjuk elfogadására bírni. Ez a bizottság ugyanis 1778 augusztus 18-án a horvát helytartótanácsához intézett terjedelmes fölterjesztésében, a fiumei tanács emlékiratában előadott kívánalmakkal foglalkozva, magáévá teszi a fiumeiek álláspontját, ezeket mondván:

»Az 1. pontot illetőleg ez a királyi bizottság is alázattal helyesnek véli, hogy Fiume városa kerületével együtt ezentúl mint *külön a magyar királyság koronájához kapcsolt test* kormányoztassék, és semmikép se elegyítettessék össze a másik, *Buccarii* kerülettel, mint a mely eredettől fogva Horvátországhoz tartozik.«³

Ebben a fontos okiratban látjuk először kifejezve a »*separatum corpus adnexum*« működését, mely azóta szálló igévé lett, — két egymásnak látszólag ellenmondó jelzőjével, a melyek jelentősége a hangsúly szerint változhatik ugyan, valójában azonban teljes egyensúlyban mutatják be Fiume közjogi helyzetének fogalmát.

A szervező bizottság eme fölterjesztését a *horvát helytartótanács* is a maga egészében magáévá tette 1778 szept. 19-ikén a Felsőhez intézett kísérő jelentésében: »A fiumei

¹ 1778. máj. 13. felséghatározat.

² Rački, i. m. passim. (Ez a munka, bár a tényeket a horvát igények szempontjából bírálja el, eddig még mindig a legteljesebb hiteles forrásmunka Fiume közjogi helyzetére nézve.)

³ 19. — Itaque ad 1. jussum demisse videtur etiam huic commissioni, ut urbs Fluminensis cum districtu suo tanquam separatum, sacrae regni Hungariae coronae adnexum corpus ultra tractetur, neque cum alio Buccarensi, velut ad regnum Croatiae ab ipsis incunabulis pertinente districtu ulla ratione confundatur. Rački, i. m. 33. sz. melléklet.

kir. bizottság — úgymond — bemutatta e kir. tanácsnak Fiume és Buccari városok és kereskedelmi községek belső szervezete szabályozását illető és alázattal idecsatolt jegyzőkönyvét, a melynek javaslataihoz ez a tanács szintén alázatosan hozzájárul. Csak a Fiume város által eddig hűsfogyasztási adó czímen a kincstárnak összesen fizetett 978 frt 19 $\frac{1}{2}$ állami adóra nézve jegyzi meg, hogy az egyelőre elegendő lehet, »ha azonban az adó a hazai alkotmányrendszer értelmében Magyarországon és kapcsolt részein föl emeltetnék, ez a város is, *mint a magyar korona csatolmánya*, ehhez a maga részéről hasonlóan hozzájáruljon s az országgyűlés által rája kivetendő magasabb adót méltányosan viselje és a köznek javára beszolgáltatni tartozzék».¹

A fiumeiek óhajlásának megfelelőleg Fiume város új közbizonyi helyzetének meghatározása csaknem szöszszerint úgy ment át a Mária Terézia által 1779 április 23-án a város számára véglegesen kiadott diplomába, a mint azt a tanács memorandumja alapján a fiumei szervező bizottság megfogalmazta, s a horvát helytartótanács elfogadta. A diploma vonatkozó helye ugyanis így szól:

»Először is, hogy ez a Szent Vidről nevezett Fiume kereskedőváros kerületével ezután is *külön a magyar királyság szent koronájához kapcsolt testnek* tekintessék és mindenben ilyenül kormányoztassék és semmikép se elegyíttessék össze a másik, buccarii kerülettel, mint a mely eredettől fogva Horvátországhoz tartozik.«²

Mivel pedig Mária Terézia időközben az 1767-ben (törvénytelenül) felállított külön horvát helytartótanácsot 1779-ben feloszlatta, a diploma még azt is kimondja, hogy a város számadásai ezentúl a megszűnt horvát helytartótanács helyett *a magyar kir. helytartótanács* útján terjesztendők fel a Felséghez. Ezzel megszűnt az a kapcsolat, mely Fiumét a csatolás átmeneti éveiben ideiglenesen Horvátországhoz fűzte; közbizonyi helyzete most már teljesen tisztázva volt. A mi a város kereskedelmi ügyeit illette, azokra nézve a királynő már 1776 augusztus 9-én kelt leiratában

¹ A jelentés aláírói között ott találjuk *Batthyány Tivadar gróf* nevét is. Racki, i. m. 33/b. sz. melléklet.

² »primo urbs haec commercialis Sancti Viti cum districtu suo, tamquam separatum sacri regni Hungariae coronae adnexum corpus porro quoque consideretur, atque ita in omnibus tractetur, neque cum alio Buccarano, velut ad regnum Croatiae ab incunabulis ipsis pertinet districtu ulla ratione commisceatur.« — A diploma teljes szövege.: Racki, i. m. 34/b. sz. melléklet.

kijelentette, hogy e tekintetben a fiumei kormányzóság közvetlenül a magyar udvari kancelláriától függjön, ettől vegye az udvari leiratokat s ehhez terjeszsze fel jelentéseit. Nemsokára megszűnt a Szeverin-megyével való kapcsolat is ; mert II. József ezt a megyét 1786-ban felosztatta : északi részét Zágráb megyéhez csatolta vissza, a buccarii, hreljini és vinodoli kerületeket pedig *Littorale Hungaricum* nevezet alatt közvetlen a fiumei kormányzóság alá rendelte.¹

— A fiumeiek nem hiába várták az új politikai és közigazgatási kapcsolattól kikötővárosuk fellendülését. A míg a kapcsolást megelőző évben (1775-ben) a kikötő összes forgalma 1,028.841 frtot tett ki, addig a csatolás ötödik évében (1780) ez összegnek már több mint harmadfélszeresére emelkedett : 2,580.096 frtra.²

A kapcsolat után új meg új magyar termények kerültek tengeren át kivitelre : Mailáth kormányzó különösen a borkivitel emelésén fáradozott ;³ a fiumei *Adamich András* pedig, mint itteni angol konzul, az Anglia felé irányuló *fa- és kenderkivitel* virágoztatta fel.⁴ Nagy arányokban növekedett meg a *gabonakivitel* is, különösen a francia háborúk kezdetén, mikor az olasz hadszíntéren küzdő osztrák és magyar csapatok számára a magyar tengerparton át tengeren szállíttatott az 1796-iki országgyűlés által hadi célokra megszavazott 2'4 millió mázsa rozs és 3'7 millió mázsa zabnak jelentékeny hányada s ezenkívül még sok búza is. Az 1797. év elején hetenkint 10—20 ezer mérő gabona vette útját a magyar tengerparttól *Velenczébe*.⁵ Szintúgy a második koalíziós háború idején egymást érték a gabonaszállítmányok a magyar tengerparton, — kivált *Buccarin* és *Portorén* át, hol a Károly-műúton közelebb érték a tengert, de mindig fiumei szállítók közvetítésével. Így 1800 februárban *Scarpa Pál* fiumei kereskedő nyer engedélyt gabonakivitelre a pápai állam bolognai tartományába a Po torkolatán felül fekvő *Pontelagoscuro* folyami kikötőig,⁶ a hová kormányrendeletileg 50.000 mérő volt szánva.⁷ A

¹ Rački, i. m., passim.

² Engel, Staatskunde und Geschichte von Dalmatien, Kroatien u. Slavonien, 386. l.

³ Vonatkozó felterjesztését ismerteti Engel i. m. II. 351. l.

⁴ Tomssich, Notizie storiche sulla città di Fiume. Fiume, 1886, 245—6. l.

⁵ Orsz. ltár, Acta Gubernii Fluminensis, 1757. év. 59., 60., 61., 185., 231., 379., 449., 506., 686. sz.

⁶ Acta Gub. Flum. 1800. év. 9. sz.

⁷ U. o. 33. sz.

szardiniai királyságba (Piemontba), a hol *Melas* osztrák hadvezér tartotta főhadiszállását, ki folyton sürgette az élelmi szállítmányokat,¹ 34.000 mérő volt szánva;² ide is Scarpa Pál és János nevű fivére indították a szállítmányokat, melyeket *Livornoban* raktak ki.³ Ugyanez időben kivitelre került még nagy mennyiségben dohány,⁴ tengeri⁵ és faneműek.⁶ Ez évben (1800) már a *portugál* kormány is kér gabonaszállítmányt *Magyarországból*; az udv. kancellária e tárgyban Buccari és Portore kikötőit ajánlja, tehát fiumei kereskedőket ajánl az üzlet lebonyolítására.⁷

A csatolás más tekintetben is rögtön éreztette üdvös hatását. Közvetlen utána megindult a vállalkozás *ipari* téren is: már 1777-ben a már előbb meglévő két czukorfinomító-, kötél-, likőr-, szappan- és börgyárak mellett egy új *posztógyár* és egy *fátyolgyár*, 1780-ban egy *hamuzsír-gyár* keletkezett;⁸ ez időben alapította itt *Adamich Simon* az első nagy *dohánygyárat*;⁹ ugyancsak közvetlen a csatolás után, 1778-ban állította fel Fiumében az első *nyomdát* egy Karletzky Lőrincz nevű cseh ember.¹⁰

A város lakossága pedig, mely a csatolás évében 5132 lélekre rugott,¹¹ 1794-ben már 6794 lelket tett ki,¹² s az első magyar uralom alatt a franczia uralom kezdetéig 8950 lélekre emelkedett. (Ennyi volt 1810-ben; míg a franczia uralmat követő időben, mikor a város az illyr királyságba tartozott, 1819-ben visszasülyedt 8345 főre.)¹³ Ekkor indult meg nagyobb arányokban az óváros régi falgyűrűjén kívül az új város építése, miután a régi várost körülkerítő várarak 1782-ben beboltoztatott.¹⁴ Ez időben épült az első nagy városi színház is, mint Adamich András kereskedő magánvállalkozása, mely 1805-ben nyílt meg s 1883-ig állott fenn,

¹ U. o. 107. sz.

² U. o. 32. sz.

³ U. o. 14. sz.

⁴ U. o. 107. sz.

⁵ U. o. 226. sz.

⁶ U. o. 99. sz.

⁷ U. o. 166. sz.

⁸ Engel, i. m. II, 351.

⁹ Tomssich, i. m. 245—6.

¹⁰ Tomssich, 280.

¹¹ Engel, i. m. II, 353.

¹² Kobler, i. m. II, 90. (Modimento commerciale sotto il regime ungarico.)

¹³ Ez adatokat közli a városi levéltár adatai alapján Kobler, i. m. III, 36.

¹⁴ Kobler, i. m. II, 48.

— nagy és díszes épület, melyért a város a tulajdonosoknak 1828-ban 73.341 forintot ajánlott.¹ 1782 óta már négy gyógyszerész volt Fiumében,² s a várost 1800-ban éjjelenként már 70 lámpa világította.³ A város bevételei, melyek 1754-ben még csak 5501 forintot tettek ki, 1778-ban már 10.539 forintra emelkedtek s 1787-ben 15.977 forintra rugtak.⁴

A forgalom fellendülése arányában a közlekedés és szállítás kérdései is élénken foglalkoztatták a lakosságot és kormányhatóságokat. A Benyovszky-Marotti-féle nagy szállítási vállalat keletkezéséről már megemlékeztünk. A Fiuméba vezető vízi és száraz utak kérdésével már Mailáth kormányzó behatóan foglalkozott felterjesztésében.⁵ 1790 után, a mint már említettük, kísérletek folytak a Száva és Kulpa hajózhatóvá tételére. egészen Kulpa-Bródig s a tervezett vízi út folytatásául egészen Fiuméig egyidejűleg belefogtak a Bródot Delnicével összekötő országút építésébe, mely az utóbbi helynél a Károly-műúthoz csatlakozván, a tengelyen való szállítást összesen 50—60 kilométerre redukálta volna. Ez a terv nem sikerülvén, a Kulpa-csatorna eszméjének elejtésével 1803-ban megindult a kitűnő *Lujza-műút* építése, mely 1809-ig el is készült, s Fiuméra nézve azzal a további előnnyel járt, hogy Buccari és Portore elkerülésével egyenesen a városba vezette a szállítmányokat, melyek ezentúl csak a fiumei kikötőben rakathattak hajóra.⁶

Mailáth Józsefnek, Fiume első magyar kormányzójának a város felvirágoztatása érdekében kifejtett alapvető munkáját dicséretes buzgalommal és eredménnyel folytatták hivatott utódai. A második kormányzó, zsadányi *Almásy Pál* (1783—1788), szintén kiváló ember és jelentékeny nemzetgazdász volt. Marczali Henrik szerint II. József korában »az ő nevével találkozunk mindenütt elsősorban, a hol magyar kereskedés forog szóban«.⁷ Már 1784-ben körülményes emlékiratot dolgozott ki a fiumei kereskedés emelésére célzó intézkedéseiről s a szükséges reformokról. II. József külön kéziratban jelentette ki megelégedését Almásynak e jelentésével és kormányzói működésével.⁸

¹ Kobler, i. m. III. 34.

² U. o. III. 39.

³ U. o. III. 33.

⁴ U. o. III. 43.

⁵ Engel, i. m. II. 368. és köv. 11.

⁶ Rauchmüller, i. f. — V. ö. Fest A.: »Az Adriai-tengerhez vezető utaink« (Földr. Közl. 1895. évf. 201. l.).

⁷ Marczali: Magyarország II. József korában.

⁸ Marczali, i. m. — E kormányzó különben kiváló közgaz

Fiume harmadik kormányzója, *Szapáry János Péter gróf* (1788—1791), ugyancsak kiváló író és kögazda. Már fumei kormányzóvá neveztetése előtt adta ki »*Der unthätige Reichthum Ungarns wie zu gebrauchen*« című művét (Nürnberg, 1784), melyben behatóan foglalkozik a magyar nyers-termények kivitelének problémájával. Az ő kormányzósága idejében kezdődött meg az említett kísérlet a Száva—Kulpa víziút hajózhatóvá tételére.

A negyedik kormányzó: *Pászthory Sándor* alatt (1791—1801). Fiume, Buccari és Portore kikötői fokozott jelentőséget nyertek a már említett hadiszállítások következtében. Az ő kormányzósági idejébe esik Fiume első occupatioja a francziák által (1797); Dalmácia visszacsatolása előkészítésében pedig jelentékeny informáló szerepe volt.¹

Az ötödik kormányzó: *Klobusiczky József* idejében (1801—1809) épült meg a nagyfontosságú Lujza-műút. Alatta vonultak be a francia seregek másodszor is Fiuméba (1805), s kormányzóságát az 1809-iki háború végén a francia uralom váltotta fel.

Fiumének a csatolás által előidézett rohamos kereskedelmi és ipari fellendülését ez a két szerencsétlen francia háború akasztotta meg, utóbb pedig a négy éves francia uralom (1809—1813) és az azt követő sívár átmeneti állapot, a mikor a francziák elűzetése után még kilencz évig része maradt az illyr királyságnak. Ehhez járult a monarchia pénzügyi válsága és a devalvatio, melyek minden üzleti vállalkozást megbénítottak. 1817-ben éhínség tört ki Fiumében; a környék parasztjai boróka-bogyókkal csillapították éhségüket s a lakosság egy havi élelmezésére a hatóság 3000 mérő búza behozatalát javasolta.²

E válságos időkben a fumeieket csak az a remény vigasztalta, hogy végre ismét vissza fognak kerülni az áldásos magyar uralom alá.

Mikor aztán Ferencz király 1822 július 1-én kelt felség-határozatával a magyar koronától tizenhárom évig elszakadt tenger melléki részeket Fiumével együtt visszacsatolta, a fumeiek ezt az intézkedést kitörő örömmel fogadták,

dasági író is. 1803-ból való »*Raïsonnirte statistische Übersicht des Königreichs Ungarn*« cz. munkája, melyet más műveivel együtt a nemzeti múzeum kéziratára őriz. »*Vom Handel des Königreichs Ungarn*« cz. értekezése Schlötzer »*Staatsanzeiger*«-ében jelent meg. (Gróf Almásy Dénes: A zsadányi és törökszentmiklósi Almásy grófok, Kétegyháza, 1903, 62. l.)

¹ Fest A.: Fiume az első napoleoni háború idejében. (»*A Tenger*« 1911—12. évf.)

² Kobler, i. m. III, 101.

a mely csak fokozódott, a mikor megtudták, hogy a város átvételére a jó emlékű első fumei kormányzó, Mailáth József gróf fia, *Mailáth György* küldetett ki királyi biztosul. Jó ómennek tekintették, hogy épen október 15-én érkezett a város átvételére, azon nap évfordulóján, a melyen Mailáth József először vette át 45 évvel ezelőtt Fiumét Magyarország számára. Az új Lujza-múúton érkező biztos elé hosszú kocsisorban vonúlt ki a város színe-java, egészen a *Grobnik* mellett lévő *Kamenjakig*; a menet élén 12 fiatal fumeiből álló lovasbanderiummal, melynek minden tagja *magyar zászlót* lobogtatótt. Mikor a menet *Orehovicán* át a susáki Fiumára-hídhöz ért s átlépte a város határát, onnan nagy néptömeg kísérté a biztoszt örömkönyek és üdvivalgások között egészen szállásáig.¹ Ez alkalomra ünnepi sonettek készültek, melyek a visszacsatolás felett érzett általános ujjongást áradozó szavakban juttatták kifejezésre és égis magasztalták a királyi biztoszt, ki különben már régebből ismerősük volt, mivel még fiatal korában neki jutott az a fájdalmas feladat, hogy Fiumét az 1809. évi bécsi béke értelmében a francziáknak átadja. Az egyik szonett így üdvözli a megváltóként ünnepelt királyi biztoszt:

»Jövel, Urunk, a nép közé, mely egykor jó atyád szeretetének tárgya volt. Itt árasztotta ő kegyeit mindenfelé és vidított fel minden szívet. Méltó fia atyádnak, hozzá hasonlóan érdemekkel, erénnyel, buzgalommal és tiszteséggel ékes, óh! tedd, hogy visszatérjenek ama régi napok, melyeket atyád hozott ránk. És Te meg is fogod azt tenni, Te, a ki még mint ifjú világos bizonyítékát adtad képességeidnek,² melyeket ma Pannónia méltán megbecsül benned. És Fiume, a mint már akkor csodálta benned az egyenes jellemet s azzal párosult színarany erkölceidet, úgy most is oltalmazóját várja benned.«³

Egy másik egyidejű szonett az elhunyt Mailáth József szellemét szólaltatja meg, a ki így szól utódához:

»Fiam! Ez az a föld, a hová én először hoztam meg a *magyar törvényt és kormányzatot*: ez az a föld, a melyre Te egykor oly siralmat hoztál, melyre nézve rettegni lehetett, hogy örökkévaló lesz.«⁴

¹ Tomssich, i. m. 296. l.

² T. i. mikor először fordult meg Fiumében, hogy a franczia uralomnak átadja.

³ Tomssich, i. m. 249: »Vieni, Signore! fra popoli che un giorno — Del Tuo buon genitor furon l'amore« stb.

⁴ Ismét czélzás arra, hogy Fiumét ő adta át a francziáknak 1809-ben.

De az mégis elmúlt: megfutott a gőgös ellenség, és Ausztria itt ismét elfoglalta székét s örömet hozott; ime látom, hogy az út működésednek nyitva áll. Így akarja a Nagy Úr, s gondjaidra bizza e földet. Óh, hallgasd meg a kegyes szózatot s javát mindenkor mozgítsad elő. — Így szólt a fiúhoz derült arczczal az Atya árnyéka s dicsfénybe burkolva elégedetten szállt vissza az Elysiumba.¹

Ezeket a már előre kinyomtatott szonetteket virágokkal együtt szórták az ablakokból a bevonuló diadalmenet elé. Mikor pedig a biztos kijelölt szállása elé ért, ott a kapuban fogadták az összes egyházi, polgári és katonai hatóságok fejei, a kik felkísérték szállásának nagy termébe s ott beszédekkel ünnepelték. Másnap a várost kivilágították, számos üdvözlő transparens felírással, melyek kifejezést adtak a közörömnnek.² Ugyanaz nap színielőadás volt Mailáth György tiszteletére, melyben prologusként egy allegorikus színjáték dicsőítette és üdvözölte a magyar királyi biztost. Harmadnap a várost újra kivilágították, s az Adamich-színházban fényes bált rendeztek Mailáth ünnepelésére, melynek legérdekesebb mozzanata az volt, hogy mikor a biztos belépett a számára kijelölt díszpáholyba, egy galamb röptt oda (valószínűleg e célra előkészített dróton), mely egy újabb magasztaló szonettet vitt neki kedveskedésül.

A biztos ezután Triesztbe utazott, honnan visszatérve, november 7-ikét tűzte ki az ünnepies átvétel napjául. A nagy eseményt már megelőző este általános harangzúgás jelentette be a város és a környék lakóinak. Az átvétel napján reggel 9 órára az akkori kormányzói palota nagy termébe gyűlt a város összes polgári, katonai és egyházi hatóságainak személyzete, — többen ezek közül *magyar viseletben*. Mailáth György, a ki pompás díszmagyarban jelent meg, az összegyűltelek előtt ünnepies latin beszédben jelentette ki, hogy a nagy király (rex), Mária Terézia alatt itt életbe léptetett magyar kormányzatot, mely minden tekintetben

¹ Tomssich, i. m. 297.

² Jellemző pl. a következő chronostichon:

EXVLTA TE FELICES
FORTVNATIQVE CIVES
ECCE PERVENIT VOBIS
RETA VRATOR VESTER
EXCELSI PATRIS
PRIMI VRBIS HVIVS GVBERNATORIS
PIVS-PROBVS-EGREGIVS
BENIGNVS FILIVS.

annyira áldásosnak bizonyult, a Felség nevében helyreállítja. Ezután az egész gyülekezet a biztos vezetése alatt a székesegyházba vonult, a Josich János zenggi megyés püspök által celebrált hálaadó isteni tiszteletre. Ennek végeztével Mailáth a *Scarpa-térre* ment, nagyszámú ujjongó és éljenző néptömeg kíséretében, hogy megszemlélje a visszacsatolás megünneplésére tartott katonai parádét. Ezután a biztos nagy díszebédet adott; este ismét díszes kivilágítás és bál volt. A bál alkalmával tánczot megelőzőleg egy gyermekkar alkalmi himnust énekelt a visszacsatolás dicsőítésére. »*Most, hogy visszatértünk a magyar királyságba, örüljön mindenki és örvendezzen szívében; és szeretett királyának, ki bölcsen kormányozza, esküdjünk örök hűséget, esküdjünk örök szeretetet*« — így hangzott a himnus két első verszaka.¹

E bevezető formaságok után megkezdődött az újjászervezés és helyreállítás érdemleges munkája. Fiume új kormányzójává *Ürményi Ferencz* udvari tanácsos nevezetett ki és visszaállíttatott a régi patriczius tanács, melynek 1823 február 27-én megnyitott első ülésén *Mailáth György* búcsút vett a várostól s búcsúzó beszédében kiemelte az újonnan kinevezett kormányzó jeles tulajdonságait. Erre a beszédre a tanács nevében a városi hatóság elnöke, *Terzy Vincze* felelt, kiemelvén a régi magyar uralom áldásos hatását a város fejlődésére és meleg szavakkal fejezván ki fiumeiek háláját ez uralom visszaállítása felett; végül jellemezvén az elhunyt Mailáth József és fia, Mailáth György érdemeit, melyeket az egyik a csatolás, a másik a visszacsatolás alkalmával szereztek. A beszéd végeztével ünnepiesen leleplezték Mailáthnak ez alkalomra a tanácsterem számára örök hála jeléül beszerzett arczképét.²

Ezekben akartam bemutatni, mennyire tudatában voltak a régi törzsökös fiumeiek a Magyarországhoz való tartozás előnyeinek és áldásainak; mennyire lelkes és meggyőződéses magyar hazafiak voltak.

Meminisse juvabit!

Fest Aladár.

¹ »Or che tornati siamo
Al Regno d'Ungheria
Ognuno cieto sia;
E giubili nel cor,

Ed al suo Re diletto
Che saggio lo governa,
Giuriamo fede eterna,
Giuriamo eterno amor.«

² Tomssich, Notizie storiche sulla città di Fiume, 298—223. 1. (Egykorú forrása: »La reincorporazione di Fiume all' inclito regno D'Ungheria. Memorie. 1823. Dalla tipografia fratelli Karletzky«. — Fiumei városi könyvtár.)

A magyar pénzverés Szent István korában.

II. közl., vége.

2. Az ezüstpénz.

A X. és XI. század fordulóján végbement nagy vallási és politikai átalakulás a magyar népet a nyugati keresztény népek nagy közösségének részesévé tette. A kereszténység felvételével és a királyság megalapításával kapcsolatban — külföldi hatás alatt — élénkebb gazdasági fejlődés indult meg. A gazdasági fejlődés főképp a nomád, pásztor életmódról a letelepedett, földműves életmódra és a nemzetségi birtoklásról az egyéni vagyon rendszerére való áttérés kezdetében nyilvánult meg. Szent István törvényeiben igen nagy jelentőséggel bírnak a vagyonjog és gazdasági viszonyok rendezésére irányuló törekvések.

A változott gazdasági viszonyok, a nyugati államokkal mind sürűbbé váló érintkezés és az idegen telepesek első rajának megérkezése nyomán fellendült forgalom szükségessé tette nagyobb mennyiségű, könnyen kezelhető pénznek forgalomba hozatalát.

A vezérek korában használatos külföldi arany- és ezüstpénz nem volt elegendő a forgalom lebonyolítására. A magyarok *tinópénze* pedig, értékének nagysága és nehézsége miatt, a mindennapi kis forgalom lebonyolítására sohasem volt alkalmas.

A gazdasági viszonyok új alakulásában tehát már ott rejlett az *önálló magyar pénzverés szüksége*. Megvalósítása azonban nem a gazdasági viszonyok változásának, hanem a nyugati értelemben vett keresztény királyság megalapításának volt közvetlen következménye. A középkori nyugati felfogás szerint a felségjogok egyik legfontosabbika volt a *pénzverés joga*. Önálló pénzverés nélkül a XI. századi Európa nem tudott souverain keresztény uralkodót elképzelni. A mikor tehát István királyi címet vett fel és népével együtt kereszténynyé lett, pénzt is kellett veretnie.¹

¹ V. ö. *Friedensburg* (Die Münze. Berlin, 1909. 77. l.) megfigyelését, hogy a középkorban majd minden nép a kereszténység felvételével egyidőben kezd önállóan pénzt verni.

A kezdetlegesebb kulturális és gazdasági színvonalon álló népek *mindig* velük kereskedelmi érintkezésben álló magasabb kulturájú népek vagy államok pénzrendszerét vették saját pénzverésükhöz mintaképül. A dolog természetéből folyik, hogy e téren az idegen hatás jobban érvényesül, mint bárhol másutt. A magyar pénzrendszer alapításakor — már a külforgalom könnyebb lebonyolítása szempontjából is — csatlakozni kellett az akkori, fejlett, külföldi pénzrendszerek valamelyikéhez.

Két út állt Szent István előtt. Egyházi és világi politikája, családi összeköttetései és az ország kulturális színvonala magyarázzák meg, hogy pénzrendszere megalkotásánál miért vette mintául a frank-bajor pénzrendszert és nem a sokkal fejlettebb byzanczit.

A történetírás legkényesebb feladatai közé tartozik a XI. századi és különösen a Szent István-korabeli magyar intézmények ismertetése. Az írott források csekély száma a legellentétesebb nézetek és legkülönbözőbb elméletek vitatására és felállítására adott alkalmat. Bár nem oszthatjuk azt a feltevést, mintha a XI. századi intézmények részletes vizsgálata — az ismert források mellett — meddő törekvés volna, el kell ismernünk, hogy a történetíró csakis a legóvatosabb kritika alkalmazásával foghat e munkához és eredményei még ez esetben is gyakran problematikusak maradnak. A források hiányos voltában rejlő nehézségeket Szent István pénzrendszerének vizsgálatánál is érezzük, de — bár írott forrásaink alig adnak felvilágosítást — *sokkal kisebb mértékben*, mint más intézményeknél. A pénztörténet forrásai közt első helyen a pénzleletek állnak és Szent István pénzei oly nagy számban maradtak reánk, hogy azok alapján teljesen kielégítő képet rajzolhatunk pénzveréséről.

* * *

Szent István pénzeinek (CNH. I. 1—4.)¹ éremrajza szorosan csatlakozik a X—XI. századi német pénzek egyik csoportjának éremrajzához. Az elő- és hátlap rajza azonos. A körirattól gyöngysorral — a hátlapon kettős vonalkörrel — elválasztott belső kört egyenkarú kereszt metszi, a melynek felső szára a körirat elejét és végét elválasztó kis keresztben végződik. A belső kör és kereszt alkotta négy mezőben *négy*

¹ CNH = Réthy László, Corpus Nummorum Hungariae. I—II. Budapest, 1899—1907.

háromszög vagy *ék van*,¹ a melyek egyes példányokon levélalakká idomúlnak. Az előlap körirata: *Stephanus rex*, a hátlapé (néha jobbról balra haladó írással): *Regia Civitas*.

1—2. Szent István pénzei.

A betűk típusa eltér az egykorú nyugati pénzek szép capitális betű típusától. Primitivebbek azoknál s egyes betűk, az ó-görög és ó-latin epigraphikus emlékek betűire emlékeztetnek. A hátirat *G* (Γ, 7) és *A* (Δ, 1, 1) betűjének sajátos formája a nyugaton e korban ismeretlen volt. Lehet, hogy az epigraphikus írásmódra vezethetők vissza, de — az újabb kutatások eredményeit figyelembe véve — nem lehetetlen, hogy bennük az ó-magyar rovásírás emlékeivel állunk szemben.¹

Németországban a Karolingok óta általánosan ismert éremrajz volt a belső kört négy mezőre osztó kereszt, melynek sarkaiban változó jegyek — karika, kereszt, félhold, gyűrű, háromszög vagy ék stb. — láthatók. Ez az éremrajz szerepel a bajor hercegek 907 és 1014 közt vert *regens-burgi denárainak* előlapján is, a melyek olasz mintára verettek.

3. Karolingkori »Christiana Religio«-s denár.

A kereszt karjai által alkotott négy mezőben előforduló jegyek közül a *háromszög* vagy *ék* jellemző bajor pénzjegy volt. Először Szent István apósának, II. Henrik hercegnek 985 és 995 közt vert pénzein tűnik fel.

¹ V. ö. *Sebestyén Gyula*, A magyar rovásírás hiteles emlékei. Budapest, 1915. 157. l. közölt betűsort.

A legtöbb pénzen más jegyek társaságában fordul elő. A keresztnek csak egy vagy két sarkában van háromszög, a többiben kör, gyűrű vagy más jegy.¹ *Négy háromszöget a kereszt négy sarkában csak II. Konrád császárnak (1024—39) egy — e tekintetben Dannenbergtől is unicum-nak jelzett —*

4—6. II. Henrik bajor herczeg obulusai.

freisingeni pénzén² és *II. Henrik bajor herczegnek, Szent István apósának, 985 és 995 közt vert regensburgi obulusain vagyis földénárosain találtam.*³

Nem lehet semmi kétségünk az iránt, hogy Szent István pénzeinek mintájául apósának, II. Henriknek obulusai szol-

¹ *1 háromszög van:* II. Henrik herczeg fiának, IV. Henrik herczegnek (később II. H. császár) (Dannenberg. 1071 f., 1072, 1075, 1076, 1077b., 1082, 1706, sz.) regensburgi. (1032, 1110, 1112, 1121, 1124a., 1726, 1138, 1139, 1730, 1181. sz.) chami, augsburgi, eichstädti, nabburgi, neuburgi és salzburgi érmein; II. Henrik másik fiának, Bruno augsburgi püspöknek (1025., 1026. sz.) és Hartwich salzburgi érseknek (991—1023.) salzburgi (1142., 1143., 1144. sz.) pénzein. — *2 háromszög van:* IV. Henrik herczeg (II. H. császár) (1071b, 1073, 1073a., 1074g, 1086. sz.) regensburgi, (1109, 1722, 1122a, 1125, 1126a, 1727. sz.), chami, eichstädti, nabburgi, neuburgi és (1134, 1135b., 1136, 1137, 1728 1729. sz.) salzburgi érmein, VI. Henrik bajor herczeg (1709. sz.) regensburgi és Szigfrid augsburgi püspök (1000—1006) egy (1024. sz.) érmén. — II. Henrik herczeg kortársának, IV. Balduin flandriai örgrófnak pénzein (Dannenberg. 150—153., 1365., 1444. sz. rajzok) is van egy ékszerű háromszög.

7. II. Henrik császár denárja.

² Dannenberg. I. 427. l. és 1114. sz. éremrajz.

³ *Négy háromszög más jegyek társaságában előfordul II. Henrik császár egy regensburgi császárkori pénzén, V. Henrik bajor herczeg (1004—9 és 1017—26) regensburgi és Hartwich salzburgi érsek pénzein. E pénzek éremrajza azonban már nem a régi. Eltér úgy a régi regensburgi, mint a magyar pénzek rajzától. V. ö. Dannenberg 1090f, 1707, 1140, 1140a., 1141, 1141a, 1145, 1146, 1147, 1148. sz. rajzokat.*

gáltak, a melyeknek előlapján ott látjuk az István pénzeit — és közel 150 éven át általában a magyar pénzek hátlapját — jellemző négy háromszöget a kereszt karjaiban.

Szent István pénzeinek azonban nemcsak éremrajza, hanem hátlapi körirata is a regensburgi pénzzel való rokonságát mutatja. Már Schoenvisner észrevette, hogy a *Regia Civitas* felirat utánzata a regensburgi denárok »*Regina Civitas*« feliratának.¹ *Regina Civitas* volt Regensburgnak olaszos latin neve, mely 907-től 1009-ig folytonosan szerepel a bajor pénzekben, a mikor azután a németországi latinságban használatos *Ratisbona* váltotta fel.² Szent István pénzein a *Regia Civitas* a m. királyi város. Vajjon Esztergom avagy Fehérvár értendő-e alatta, ma már nem állapítható meg,³ csak az bizonyos, hogy a regensburgi »*Regina Civitas*« utánzata.

Szent István pénzeinek éremrajza és körirata világos bizonyítékot szolgáltatnak arra, hogy készítésüknél mintául — az itáliai Karoling-denárokkal rokon — regensburgi bajor pénzeket használtak.⁴ A regensburgi pénzek mintájára nemcsak Szent István, hanem más egykorú uralkodók is verettek pénzt. Regensburgi mintára készültek a cseh hercegek pénzei a X—XI. században,⁵ a freisingeni püspök és salzburgi érsek pedig egyenesen »regensburgi pénz« verésére kaptak jogot III. Ottó császártól.⁶

II. Henrik bajor hercegnek 985 és 995 közt vert — a kereszt sarkaiban négy háromszöget ábrázoló — *obolusai-ban* sikerült felismernünk Szent István pénzeinek közvetlen

¹ Schoenvisner. Notitia Hung. rei numariae. 1801. 90—91. l.

² C.N.H. I. 9. l. és Réthy László. II. Géza és III. Béla érmei. (III. Béla magyar király emlékezete. Szerk. Forster Gyula. Bpest, 1901. 169. l.) Dannenberg. I. 415. s. köv. l.

³ V. ö. művem 13. fejezetét.

⁴ Schoenvisner id. m. *Finály Henrik*. A régi magyar súlymérték. (Erd. Múz. Egyl. Évk. IV. 66—7. l.). — *Pauler Gyula*. A magyar nemz. tört. I. 59—60. l. — Réthy. CNH. 8—10. l. — Végh Ödön. (A keleti és nyugati érmészet befolyása Magyarország érmészetére. Pest, 1867. 10. l.) a magyar pénzek különös sajáttságaként említi, hogy a kereszt végei a külső körig terjednek. Ez tévedés, mert külföldi, egykorú pénzekben is fellelhető ez a sajáttság. V. ö. Dannenberg. 342. és 996. sz. éremrajzokat.

⁵ V. ö. *Fiala*, Eduard. *Česke* denáry. V Praze, 1895. I. és II. táblán. *Fiala*, Eduard. Beschreibung d. Sammlung böhmischer Münzen u. Medaillen des Max Donebauer. Prag, 1888. I. és II. táblán és *Fiala*, Ed. Beschreibung böhm. Münzen u. Medaillen. Prag, 1891. I—III. táblán között éremrajzokat s leírásokat.

⁶ »Monetam Ratisponensem in loco Frisinga (Salzburg) dicto construi concessimus.« *Lori*. Sammlung d. baier. Münzrechts. I. 6—7. l.

regensburgi előképét is, a miből két következtetés vonható. Az egyik az, hogy *Szent István első pénzeit* talán már a X. században (997 és 1000 közt), de — mivel ennek a »Rex« cím használata ellentmond — *mindenesetre uralkodása első éveiben verette*. Ha később tette volna, úgy bizonyára sógora és nem 995-ben meghalt ipja pénzeit vette volna mintául. A másik az, hogy *nem denárt, hanem féldenárt (obolust) vett mintául és pénzeire az obolusokat jellemző¹ négy háromszöget verette, tehát az ő pénzei sem denárok, hanem obolusok voltak*. Ez utóbbi következtetés bizonyítására a pénzek metrologiai adatait is vizsgálat tárgyává kell tennünk.²

II. Henrik 985—995 közt vert regensburgi pénzei			Szt. István pénzei
Forrás	Súly (gramm)	Megfelelő féldenársúly	Súly (gramm)
			0·962
			0·96
			0·90
			0·89
			0·885
G. 1	1·75	(0·875)	
D. 1069g	1·75	(0·875)	
	1·74	(0·87)	0·87
	1·74	(0·87)	
G. 2	1·72	(0·86)	0·86
	1·72	(0·86)	
D. 1069	1·7	(0·85)	0·852
D. 1069e	1·7	(0·85)	
D. 1069g	1·7	(0·85)	0·85
	1·7	(0·85)	
D. 1070	(obolus)	0·85	
G. 3	1·68	(0·84)	
G. 4	1·68	(0·84)	
D. 1069g	1·68	(0·84)	
	1·68	(0·84)	

¹ *Dannenberg* (I. 427. l.) szerint is a »négy háromszög« csak féldenáron fordul elő s valószínűleg ép annak jelölésére szolgált, hogy a pénz obolus.

² G. = *Grote*. Bayer. Münzgeschichte. (Münzstudien. VIII. Bd.) — D. = *Dannenberg* id. m. A szám mindkettőnél az éremrajz. illetve a súlytáblázat egyes adatainak számát jelenti. — A magyar adatokat lásd művem II. függelékében.

II. Henrik 985—995 közt vert regensburgi pénzei			Szt. István pénzei
Forrás	Súly (gramm)	Megfelelő féldénársúly	Súly (gramm)
D. 1069	1'65	(0'825)	0'83
D. 1069g	1'65	(0'825)	0'82
			0'82
	1'63	(0'815)	0'817
D. 1069c	1'62	(0'81)	0'81
			0'81
	1'61	(0'805)	
D. 1069g	1'60	(0'80)	
D. 1069f	1'59	(0'795)	0'795
			0'79
			0'79
			0'789
G. 5	1'57	(0'785)	
D. 1069d	1'57	(0'785)	
D. 1069f	1'56	(0'78)	
D. 1069g	1'55	(0'775)	
	1'55	(0'775)	
			0'77
			0'77
			0'769
			0'765
D. 1069g	1'52	(0'76)	0'76
	1'46	(0'73)	
G. 6	1'46	(0'73)	
G. 7	1'46	(0'73)	
D. 1069g	1'42	(0'71)	0'71
D. 1069e	1'4	(0'70)	0'70
G. 11	(obolus)	0'70	0'70
G. 8	1'39	(0'695)	
G. 9	1'39	(0'695)	
D. 1069h	1'37	(0'685)	0'69
D. 1069c	1'34	(0'67)	0'68
G. 12	(obolus)	0'66	0'67
			0'66
			0'652
			0'652
D. 1070b	(obolus)	0'65	
G. 13	(obolus)	0'64	0'64
			0'63
			0'628
D. 1070c	(obolus)	0'62	
G. 10	1'17	(0'585)	
D. 1705	(obolus)	0'55	0'556

Szent István pénzeinek legsúlyosabbika (0'962 gr.) is jóval alatta marad II. Henrik legkönnyebb (1'17 gr.-os) denárjának. Az egyes súlyok *pontosan fedik Henrik herceg regensburgi obolusainak, illetve a denárainak megfelelő fél-denároknak súlyát.* Szent István pénzeinek súlya 0'962 és 0'556 gr. közt ingadozik, a mi kétszeresen véve 1'924, 1'112 gr.-os denársúlynak felelne meg. Párhuzamba állítva a jó Karoling-kori denárok és II. Henrik bajor herceg denárainak súlyadataival:

U r a l k o d ó	Minimális	Maximális
	súly grammban	
Nagy Károly	1'80	1'23
Jámbor Lajos	1'92	1'05
Kopasz Károly	2'03	1'02
»Karolus« denár ¹	1'87	1'23
II. Henrik bajor herceg (985—995)	1'75	1'17
IV. Henrik bajor herceg ² (995—1024)	1'78	1'03
Szent István	0'962 [1'924]	0'556 [1'12]

Az átlagsúly kiszámítására nagyszámú — 158 darab — Szent István-kori pénz súlyadata áll rendelkezésünkre. A 158 darab súlya 121'378 gr.,³ tehát *átlagsúlyul 0'7682 gr.-ot kapunk, a mi 1'5364 gr.-os duplasúlynak felel meg.*

A maximális és minimális súlyú pénzeknek közepsúlyeltérése — a mai fogalmak szerint — túlnagy, ha azonban az egykorú külföldi uralkodók pénzeivel hasonlítjuk össze, azokénál semmivel sem nagyobb.

¹ A Karoling-denárok súlyára nézve v. ö. az I. rész 1. fejezetben összeállított táblázatot.

² *Inama-Sternegg.* Id. m. II. 502. 1. levő kimutatás szerint.

³ Az adatokat lásd művem II. függelékében.

Uralkodó ¹	Átlag-	Max.	Min.	Középsúlyeltérés	
	súly grammban			grammban	%-ban
Nagy Károly ...	1'574	1'8	1.23	+0'226, —0'344	+14'36, —21'85
Jámbor Lajos...	1'649	1'92	1'05	+0'271, —0'599	+16'43, —36'32
Kopasz Károly	1'618	2'03	1'02	+0'412, —0'598	+25'46, —36'95
I. Ottó kölni denárai	1'47	1'68	1'32	+0'210, —0'150	+14'28, —10'20
II. Ottó kölni denárai	1'46	1'75	1'18	+0'290, —0'280	+19'86, —19'17
III. Ottó kölni denárai	1'24	1'66	0'80	+0'420, —0'440	+33'87, —35'48
II. Henrik kölni denárai	1'44	1'90	0'95	+0'460, —0'490	+31'94, —34'02
II. Henrik bajor hg. (985—95)	1'596	1'75	1'17	+0'154, —0'426	+ 9'65, —26'69
IV. Henrik ba- jor hg.	1'398	1'78	1'03	+0'382, —0'368	+27'32, —26'32
Szent István.....	0'7682	0'962	0'556	+0'1938, —0'2122	+25'22, —27'62

Az egyes súlyok következőképen oszlanak meg:²

Darab	0'95 gr.-on felül	0'90—0'949 gr.	0'85—0'899 gr.	0'80—0'849 gr.	0'75—0'799 gr.	0'70—0'749 gr.	0'65—0'699 gr.	0'60—0'649 gr.	0'55—0'599 gr.
37	2	1	6	6	9	3	6	3	1

¹ E számításaimhoz a Karoling-denárookra nézve a művem I. R. 1. fejezetében adott táblázatot, a többi külföldi denárra *Inama-Siernegg* id. m. II. 499—502. l. táblázatait, II. és IV. Henrik herczegek pénzeire művem II. R. 1. fejezetében végzett számításaimat használtam fel.

² E táblázathoz csak a 37 egyes súlyt használhattam fel, a többi *tömegesen* méretett s így egyes adataik ismeretlenek.

Összehasonlítva a Karoling-kori és II. Henrik herceg-féle denárok félsúlyával:

U r a l k o d ó	Átlagsúly gr.-ban	[1·5 gr.] 0·75 gr.-on felül	[1·6 gr.] 0·8 gr.-on felül	[1·7 gr.] 0·85 gr.-on felül
Nagy Károly, Jámbor Lajos, Kopasz Károly	0·8101 [1·6203]	81·38%	64·36%	35·445%
II. Henrik herceg (985—995)	0·798 [1·596]	81·48%	59·26%	29·63%
Szent István	0·7682 [1·5364]	84·86%	40·54%	24·32%

Az összes súlyadatok összevetéséből megállapíthatjuk, hogy Szent István pénzei a jó Karoling-kori és a X. század végi regensburgi *denárok félsúlyában* verettek.

Ez teljesen összevág az éremrajzból levont következtésünkkel s ezek alapján abszolút bizonyossággal megállapíthatjuk, hogy *Szent István ezüstpénzei nem denárok, hanem fél-denárosok, obolusok voltak.* Észrevette ezt már Finály Henrik is,¹ de az ő alaposan megokolt véleményének helyességét több — s közte igen tekintélyes — oldalról kétségbe-vonták.²

Egész denárt Szent István nem veretett.³ Ismeretes ugyan *két* darab *állítólagos* duplasúlyú pénze, a melyeknek

¹ A régi magyar súlymérték. (Erd. Múz. Egtl. Évk. IV. 67. s köv. l.)

² *Pauler Gyula* (id. m. I. 406—7. l.), a ki egyébként csak mellékesen érinti e kérdést, egész denároknak tartja Szent István összes pénzeit Istvánnak *egy kivételesen nehéz*, 0·930 gr.-os obolusát veszi kiindulópontul s még ezt a súlyos darabot is kopottnak véve, a kiverési súlyt 1 gr.-ra teszi. Nem is szólva a maximális súlyon alapuló számítások feltétlenül téves voltáról, (v. ö. művem Bevezetését és I. R. 1. fejezetét), csak azt emelem ki, hogy magát az 1 gr.-os denársúlyt is túlkevesnek kell tartanunk. A XI. század elején s az előző időben a *legrosszabb német denárok átlagsúlya (!)* is meghaladta Szent István *maximális (!)* pénzsúlyát (V. ö. *Inama-Sternegg*. II. 499—502. l.). Az egykorú cseh denárok átlaga is felette van István átlagsúlyának. (*Fiala*. Česke denár. 106—8. l.). — *Balogh Albin* legújabbban teljesen kritika nélkül akarja Pauler és Finály nézetét meggyeztetni. Szerinte »a magyar denár (!) voltaképpen bajor fél-denárnak vehető». Mindamellett »könnyebb kezelés és számítás miatt» (?) egész denárnak veszi (!!). Id. m. 21. l.

³ A »denarius» szó írott forrásban először Szent László korában szerepel.

súlya 11. illetve 1'35 gr.¹ Ez azonban nem jogosít fel arra a feltevésre, mintha István rendszeresen veretett volna denárokat — *ezerszámmra ismeretes obolusai* mellett. E kivételes súlyú pénzek *egykorú külföldi utánveretek*. Szent István pénzeinek külföldi utánvereteiről alább szólunk s itt csak azt említem fel, hogy a két nehézsúlyú denár egyikét morvaországi leletben találták, a másik Szentpétervárott van. Hazai leletben nem fordult elő.²

Szent István obolusainak 0'7682 gr.-os átlagsúlya nem éri el sem az 1'6203 gr.-os átlagú jó Karoling-denárokat 0'8101 gr.-os, sem II. Henrik herceg 1'596 gr.-os denárainak 0'798 gr.-os félsúlyát. Míg ezekből 81'38 és 81'48%-a van 1'5 gr.-on, addig Szent István obolusainak csak 64'86%-a van 0'75 gr.-on felül. *István tehát valamivel könnyebb pénz-láb alapján verette obolusait, mint a Karolingok és II. Henrik az ő pénzeiket.*

Az *egykorú* német és cseh denárokkal hasonlítva össze Szent István obolusainak kettős súlyát, azt találjuk, hogy *azok súly tekintetében — apósa regensburgi denárait kivéve — valamennyi német és cseh pénzverőhely egykorú termelését felülmúlják.*

A német királyoknak (illetve római császároknak) 983 és 1056 közt vert pénzei közül egyetlen egynek átlagsúlya sem éri el a Szent István obolusainak megfelelő 1'536 gr.-os denársúlyt,³ sőt csak II. szent Henriknek, István sógo-

¹ Az egyik Szentpétervárott az »Eremitage«-ban, a másik Windischgrätz hg. gyűjteményében, az utóbbi Nuber Károly kör-lése szerint jelenleg Szemere Miklós tulajdonában van. — V. ö. *Réthy László*. Magyar numizm. adatok Oroszországból. (N. K. 1903. 85 l.) és C.N.H. I. 7. sz. érem.

² Annak a feltevésnek, mintha ezek az állítólagos »denárok« lettek volna Szt. István első pénzei, ellentmond maga a veret. István obolusainak s e két utánveretnek is a rajza *tipikus obolusrajz*. Még ha csakugyan István verette volna is a szóban forgó denárokat, azok verése az obolusok verését semmi esetre sem előzhette meg. — *Réthy* maga arra alapítja — korábbi helyes feltevésével szemben — újabb véleményét, hogy a két ismert példány bélyege nem azonos. Ebből azonban még nem következik, hogy mindkettő ne lehetett volna utánveret.

³ A német királyok különböző pénzverőhelyeken vert denárai-nak *átlagsúlyai* a következők: III. Ottó (983—1002.): 1'39, 1'28, 1'24, 1'14; II. szent Henrik (1002—24.): 1'50, 1'44, 1'31, 1'30, 1'25; II. Konrád (1024—39.): 1'42, 1'28, 1'28, 1'10; III. Henrik (1039—56.): 1'38, 1'23, 1'17, 1'09 gr. *Inama-Sterneggnek* (id. m. II. 499—502. l.) Dannenberg adatai nyomán készült táblázata szerint. Nem vettem fel III. Henrik császárnak 1'49 gr.-os, feltűnően nagy, bajor-országi átlagát, mert ez átlag mindössze 2 drb. *kivételes súlyú* denár-

rának, bajorországi denárai közelítik azt meg 1'50 gr.-os átlagsúlyukkal. A *hercegi* pénzek közül ugyancsak Henriknek, mint bajor hercegnek (*nem* regensburgi) denárai a leg-súlyosabbak 1'40 gr.-os átlaggal. A *püspöki* pénzek közül az 1024—39 közt vert és átlagban 1'37 gr.-os kölni érseki denárok a legnehezebbek.¹

Maguk a *regensburgi denárok* is csak II. Henrik herceg idejében (985—995) érték el az ő pénzeiből meghatározott 1'596 gr.-os átlagsúlyt. Fia, IV. Henrik (később II. szent Henrik császár) herceg denárait már sokkal könnyebb pénz-láb alapján verette. Átlagsúlyuk 1'398 gr. volt, tehát 138 milligrammallyal kevesebb az István-obolusok duplasúlyánál.²

A 967. és 1055. közt uralkodó cseh herczegek pénzei közül a lengyel Boleszláv Chrobry denárainak átlagsúlya 1.30 gr., a többi ezen is alul maradt.³

A *maximális súlyok* tekintetében csak II. szent Henrik császárnak 1'90 gr.-os kölni 1'78 gr.-os regensburgi és II. Boleszláv cseh hercegnek 1'81 gr.-os denára⁴ közelíti meg a Szent István 0'962, 0'96, 0'90, 0'89 gr.-os obulusainak meg felelő 1'924, 1'92, 1'80, 1'78 gr.-os maxiámlis denársúlyokat.

Szent István obulusainak finomsága — a megvizsgált tíz darab obolus próbája szerint — 0'900, 0'890, 0'890, 0'880, 0'860, 0'860, 0'850, 0'850, 0'820, 0'800.⁵ Átlagban e számok 0'860 finomságot adnak.

ból állapítottatott meg. *Lamprecht* (Deutsches Wirtschaftsleben im MA. II. 401. l.) a X. századi jó Ottó kori (936—1002) denár súlyát teszi 1'54 gr.-ra, tehát Istvánéval azonos súlyra. A kölni denár közép-súlya — szerinte — utoljára II. Henrik alatt éri el az 1'54 gr.-ot. *Dannenberg* és *Inama-Sternegg* (id. m. 499. l.) adatai szerint azonban a kölniek ezt a súlyt átlagban az Ottók és utódaik alatt sohasem érik el. A maximális I. és II. Ottó-kori kölni átlag: 1'46, 1'47 gr., a II. Henrik-kori pedig csak 1'44 gr.

¹ *Inama-Sternegg*. Id. m. 499—502. l.

² *Dannenberg* I—IV. adatai nyomán 37 drb átlagsúlyául 1'398 gr.-ot kaptam. Nem vettem fel az 1071f. sz. alatti három értelmetlen feliratú denár súlyát. Innét az eltérés *Inama-Sternegg* 1.34 gr.-os átlagsúlyától (id. m. II. 502. l.).

³ *Fiala*, Eduárd. *Ceske Denáry*. V Praze, 1895. 106—108. l. levő kimutatás szerint: II. Boleszláv (967—999). különféle típusú denárainak átlagsúlya: 0'82, 1'29, illetve 1'25 gr.; Emma: 1.24 gr.; III. Boleszláv: 0'91; Boleszláv Chrobry: 1'30; Wladivoj: 0'88; Jaromir: 1'02, Oldrich: 0'97, 0.99; I. Bretiszlav: 0.93, 1'00, 0'93, 0'91 gr. volt. I. Boleszláv (935—967.) legsúlyosabb denárfaja éri csak el az 1'55 gr. átlagsúlyt.

⁴ *Inama-Sternegg* és *Dannenberg* id. m. — *Fiala* id. m. 107. l.

⁵ *Gaspáretz Géza Elemér* muzeumi segédőr pontos mérései a M. Nemz. Múzeum 10 darab obolusán.

A finomsági adatok megítélésénél figyelembe kell vennünk, hogy a középkorban a technikai eszközök tökéletlensége miatt az ezüstöt nem tudták egészen megtisztítani. Így a 0.950—0.960 finom ezüstöt már *tiszta ezüstnek* (*argentum purissimum*), 16 *latos* (vagy *próbás*) ezüstnek tartották.¹

A pénzverésnél az érczet mindenekelőtt megtisztították nemtelen tartalmától, kiégették. Az így előállított *»tiszta«* ezüsthöz vegyítették az előírt ötvénynek megfelelő rézmennyiséget. A XIII. században hazánkban a forgalomban általánosan használt *»argentum decimae combustionis«* vagyis egytized részig égetett ezüst $\frac{9}{10}$ rész *»tiszta«* ezüsből és $\frac{1}{10}$ rész rézből állt. Mivel azonban maga a *tiszta ezüstnek* nevezett fém ma csak 0.950—0.960 finom ezüstnek felel meg, az *»argentum decimae combustionis«* sem volt tényleg 0.900, hanem csak 0.855—0.864 finom ezüst.

Szent István obolusainak átlagos finomságául 0.860-at kaptunk; a tíz megvizsgált obolus közül nyolcznak finomsága 0.850 fölött van, egy eléri, három pedig nagyon megközelíti a 0.900 finomságot. Azok finomsága a középkori *»decima combustios«* ezüstnek felel meg. István pénzeinek ezüstje tehát a kor technikai készségéhez mérten 14.4 *latos* (0.900 finom) ezüst volt, habár a valóságban csupán 0.860 finomságot mutat.

Szent István obolusainak finomsági foka teljesen megfelel az egykorú német és cseh pénzek finomságának,² súly

¹ Luschin, Arnold von. Steirische Münzfunde. (Jahrbuch f. Altertumskunde. II. 1908.) Wien, 1908. 210. l.: »Als feines Silber, dass wir als $\frac{1000}{1000}$ oder 16löthig bezeichnen, selbst wenn der Ausdruck purissimum argentum lautete, nur ein Silber von $\frac{19}{20}$ = 0.950, und selbst in Venedig nur von $\frac{23}{24}$ = etwa 0.960 Feine verwendete.« V. ö. még u. erről: Luschin. Allg. Münzkunde, 162—163. l. — Die Chronologie d. Wiener Pfennige (Sitzungsberichte d. kais. Akad. CXL. Wien, 1899. 18. l.) Jeszenszky Géza. Az alsóhelbényi éremlelet töredékéről. (N. Közl. 1914. 64. l.) és Kropf Lajos. A magyarországi pápai adószedők számadásai. (M. G. T. Sz. 1901. 200—202. l.)

² Az egykorú német denárok finomságára — sajnos — a német szakirodalom eddig nem igen fordított figyelmet. A Karoling-denárokat — ép úgy mint a magyar szakirodalomban Szt. István pénzeit — *tiszta ezüstnek* tartják. Már Hilliger is felhívta a figyelmet e feltevés téves voltára s arra, hogy a régebbi mérések eredményei szerint 0.985, 0.810 sőt 0.405 (?) finom Karoling-denárok is voltak. Ugyanő a 754/5. capituláre alapján 0.909-ben véli a Karoling-denár törvényes finomságát megállapíthatni. (Schilling d. Volksrechte. Hist. Vjschr. 1903. 206—208. l.) A X—XI. századi denárok finomsága az Obrzycko-lelet vizsgálata szerint 14 *lat* $2\frac{1}{2}$ *grän* volt (Dannenbergh. I. 14. l.), a XIII. századi kölni jó denároké 0.900 (Kruse, Ernst. Kölnische Geldgeschichte. Westdeutsche Zeitschrift. Ergzshft. IV. 16. l.). — A cseh denárok finomsága Fiala vizsgálatai szerint (České denáry. 113—4. l.)

tekintetében azonban felülmúlják az összes egykorú német és cseh pénzeket — II. Henrik herczeg 985 és 995 közt vert regensburgi denárainak kivételével.

Az egykorú külföldi pénzekhez viszonyítva, a magyar pénz nehezebb pénzláb alapján vert, tehát *értékesebb* pénz volt. Ennek hatása abban nyilvánult meg, hogy *a XI. századi magyar pénzek — s elsősorban Szent István obolusai — nem sokkal első veretésük után a nemzetközi forgalomban is elfogadott, sőt nagyon kedvelt fizetési eszközzé lettek.* Viszont az egykorú külföldi pénzek hazánkban nem voltak forgalomban — még a Cseh- és Lengyelországban annyira kedvelt regensburgi denárok sem.

A XI. századból származó külföldi éremleletekben sűrűn fordulnak elő Szent Istvánnak és utódainak obolusai. Legnevezetesebbek a lengyelországi leletek. Ezekben gyakran az összes külföldi pénzeknél nagyobb számban szerepelnek a magyar obolusok. Különösen a XI. század második feléből, tehát oly időből származó leletekben, a mikor a magyar pénz jó híre már közismert lehetett, igen nagyszámú magyar obolust találtak. Sűrűn fordulnak még elő a magyar obolusok Horvátország, Morvaország, Csehország, Szilézia, Szászország, Poroszország, Esztland, Livland, Mecklenburg, Pommeránia, Dánia, Gotland, sőt a távoli Farőr-szigetek XI. századi leleteiben.¹

II. Boleszláv : o'874, o'778, o'580 ; Boleszláv Chrobry : o'890 ; Oldrich : o'917, o'945 ; I. Bretisláv : o'883, o'831, o'957 átlagban.

¹ A plonski leletben 46, a mikolajewiben 70, a waldauerfurtiban 95, a dembiceiben 29, a sziléziai wättrischiben 95, a pommerániai sinzloviban 51, a 6000 éremből álló híres vossbergi leletben 384, a morva prerauiban 793 drb Szent István-kori s más XI. századi magyar pénzt találtak stb. — A lengyelországi magyar leletekről : *Gumowski Marián.* A magyar pénz szereplése Lengyelországban a XI. században (N. K. 1905.) — A sziléziaiakról : *Friedensburg.* Schlesiens Münzgeschichte. Breslau, 1888. 6. l. — A cseh és morva leletekről : *Fiala, Ed.* České denáry. 173—182. l. — A horvátországiakról : *Brunšmid* (idézi : *Luschin.* Allg. Münzkunde 110. l.). — *Dannenberg* id. m. I. 50—58. l. a frankfurti a/O., schwarzowi, berlini, plonski, simoitzei, sandói (Farőr), piepi (Esthland) és berlini II. lelet magyar érmeiről értesít. *Réthy László* több dolgozatában számolt be a balti tengermenti, farői, poseni, dániai, porosz, szász, pommerániai, lengyelországi, esztlandi, morvaországi magyar pénzleletekről. *Réthy : Corpus Nummorum Hungariae* (Arch. Ért. V. 1885. 146—147. l.). — Kiadatlan magyar érmek a Nemzeti Múzeum éremtárában. (U. ott. VI. 1886. 37. l.) — Ujabb utam az egyetemes magyar éremtári kiadvány érdekében. (U. ott. VII. 1887. 46—48. l. és 91—92. l.). — A margitszigeti Árpád-kori éremlelet. (U. ott. XIV. 1894. 60. l.) ; — II. Géza és III. Béla érmei (III. B. emlékezete. 1900. 169. l.).

A XI. századi magyarországi leletekben — ezzel szemben — byzanczi aranyakat kivéve, külföldi pénzek egyáltalában nem szerepelnek.¹

Különösen kedvelt fizetési eszköz volt a magyar pénz a Balti-tenger vidékén olyannyira, hogy a *pommerániai és vend hercegek maguk is a magyar pénz mintájára verettek pénzt*. A durva, barbár kézre valló, visszás és értelmetlen feliratú Szent István- és I. Béla-féle pénzek, a milyenek nagy számban kerültek elő a farvei (Holstein, 242 darab), bornholmi² és más leletekben, ezeknek a balti-tengermelléki vend hercegeknek pénzei, tehát a *magyar obolusoknak egykorú, külföldi utánveretei (Nachprägungen) voltak*.³ Készültek ilyen magyar pénzek mintájára vert utánveretek Németországban⁴ és Lengyelországban⁵ is, de amazoknál sokkal kisebb számban. Ezek a külföldi utánveretek az azt kibocsátó fejedelmek országában rendes forgalmi pénzek voltak s főképp azért verettek a magyar pénz mintájára, hogy annak — mint külföldi pénznek — használatát korlátozzák.⁶

* * *

A fennmaradt forrásokból megállapítható pozitív és kétségtelen eredmények megállapítása után áttérhetünk a *pénzláb meghatározásának kísérletére*. Kísérletnek kell neveznem, mert nincs semmiféle *biztos* értesítésünk a Szent István-korabeli s általában a XI. századi magyar *pénzverési alapsúly* nagyságára nézve.

A súlymértékek tárgyalása közben kifejtettem, miért kell *valószínűnek* tartanunk, hogy a X. században Regensburgban és a XI. században Szent István pénzverésénél a 408 gr.-os Karoling-font volt a pénzverési alapsúly.⁷ Úgy

¹ V. ö. a leletek ismertetését: Réthy (Arch. Ért. XIV. 1894. 60. l.); Römer Flóris (Arch. Ért. III. 1870. 206. l. — VII. 1873. 94. l.) és Num. Közl. 1903. 90. l., 1905. 72. l., 1908. 102. l., 1914. 52. l., 1912. 141. l. — V. ö. még: Hampel József. Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. Budapest, 1907. 152—3. l.

² Gumovski id. m. (N. K. 1905. 87. l.) és Réthy (Arch. Ért. VI. 1886. 37. l.)

³ Réthy id. értekezései. (Arch. Ért. V. 146—7. l. és VI. 37. l.) Réthy. C.N.H. I. 6. l.

⁴ C.N.H. I. 5. és 6. sz. érmei.

⁵ Harsányi Pál. Árpád-házi királyaink kiadatlan érmei (N. K. 1912. 85. l.) ismertet egy érmet, a melynek előlapja a XI. sz. magyar obolusrajz, hátlapja pedig egy ismert lengyel denár.

⁶ A C.N.H. 5—6. sz. a. utánveretek 3 példányát a Magyar Nemz. Múzeumban 0'850, 0'830, 0'730 finomnak találtam.

⁷ V. ö. művem I. R. 4. fejezetét.

II. Henrik bajor herczegnek, mint Istvánnak pénzei a jó Karoling-denárok mintájára verettek s így nem is igen készülhettek más pénzverési súly alapján. A pénzláb meghatározásánál tehát abból a *feltevésből* indulok ki, hogy a pénzverés alapsúlya a 408 gr.-os font volt.

Szent István obolusainak átlagsúlyát 158 darab pénz alapján 0.7682 gr.-ban állapítottam meg. Tekintettel azonban a középkori *«al marco»* vert pénzek több ízben említett sajátosságaira és a használatban előállt kopásra, ezeknél is, mint a Karoling- és más pénzeknél tettük,¹ 5%-os hozzáadással kell élnünk.

$$1 \text{ obolus} = 0.7682 \text{ gr.}$$

$$5\% = 0.0384 \text{ gr.}$$

$$\underline{\hspace{1.5cm}} \\ 0.8066 \text{ gr.}$$

A kiverezési súlyt, helyesebben a törvényes átlagsúlyt tehát 0.8066, kerekén 0.800 gr.-ra kell tennünk. Ezt az eredményt igazolja az is, hogy a fennmaradt példányoknak 40.54%-a eléri a 0.800 grammot.²

Az obolusok finomsága 0.900 lévén, a *valószínű* pénzlábat következő táblázat fejezi ki :

	Denárok ³	Obolusok	Teljessúly	Színsúly
	száma		grammban	
1 font 0.900 finom pénzezüst	[255]	510	408.00	367.20
[1 számítási font]	[240]	480	384.00	345.60
1 denár	[1]	2	1.60	1.44
1 obolus	½	1	0.80	0.72

Egy font pénzezüsből tehát nem 480, hanem *510 obolust* vertek. Az 1 font pénzezüst és a 480 obolus közti értékkülönbség — 21.6 gr. színezüst — adja a kincstári pénzverési illetéket, a mi 5.88%-nak felel meg (a 367.20 gr.-hoz viszo-

¹ V. ö. erről művem Bevezetését és I. R. 1. fejezetét.

² A jó Karoling-denároknak csak 35.445 %-a éri el a törvényes 1.7 gr.-os súlyt.

³ A Karoling-pénzlábbal való összehasonlítás végett veszem fel a verésre nem került denárokat is.

nyítva). Nem igen lehet ugyanis kétségünk a felől, hogy nálunk is, mint nyugaton 240 denár, vagyis 480 obolus forgott 1 font finom ezüst értékben.¹

A források szerint az ezüstpénzekkel egyidőben — mint láttuk — a régi *tinópénz* és az evvel azonos értékű *byzanczi arany* (*pensa auri*) is használatos volt, különösen a nagy forgalom lebonyolítására. E pénzek és az ezüst obolus értékviszonyának meghatározására egyedüli forrásunk Szent István I. 32. törvenycikke. Ez — mint láttuk — a *tinó* (és *pensa auri*) értékét $2\frac{1}{2}$ solidusban, vagyis 30 denárban állapítja meg.² Igaz, hogy ez a meghatározás bajor eredetű s így bajor denárookra vonatkoztatható, mindazonáltal — tekintettel a bajor és magyar pénz szoros kapcsolatára — *valószínűnek* kell tartanunk, hogy *Szent István pénzéből is* (30 denárt, vagyis) *60 obolust számítottak 1 aranyra vagy tinóra.*

A byzanczi aranyak állandó, 4·4 gr.-os forgalmi súlyát és a magyar obolusok 0·72 gr.-os finomsúlyát véve fel, a két nemes fém értékarányául 1 : 9·818-at, kereken

$$1 : 10$$

értékarányt kapunk. Ez a szám pedig fedi az arany és ezüst XI—XIII. századi értékarányát.³

Ismételniünk kell azonban, hogy úgy a Szent István-kori pénzláb, mint az 1 : 10 értékarány meghatározása *feltevéseken* alapszik és így bár *minden valószínűség e feltevések helyessége mellett szól*, az eredmények kétségtelen helyességét nem kívánjuk vitatni.

* * *

Összegezve az érmek külső alakjából, a pénzsúlyokból és a leletekből levont tanulságokat, az ezekből megállapítható pozitív eredményeket következőkben foglalhatjuk össze.

Szent István, az önálló magyar pénzverés megalkotója, uralkodása első éveiben kezdett pénzt veretni.

¹ Pippin korában a verésre magánosok részéről beadott ezüsből 22 solidus után 1 solidust vontak le illetékképen (v. ö. *Inama-Sternegg* id. m. I. 2. Aufl. 624., II. 413—4. l. és *Soetbeer* id. h. IV. 272—3. l.), a mi 4·54%-nak felel meg.

² *Schoenvisner* (id. m. 157. l.), *Finály* (Erd. Múz. Egyt. Evk. IV.) és mások Szt. István I. 32. t.-cikkének a *Corpus Jurisban* levő *hibás* szövege (16 tinó = LX. sol., XL. sol. helyett) alapján a *pensa aurit* 45 denárra tették.

³ V. ö. erről a művem 14. fejezetében mondandókat.

Pénzei éremrajz és súly tekintetében apósa, II. Henrik bajor herczeg 985 és 995 közt vert regensburgi obolusainak mintájára verettek.

Denárokat Szent István nem veretett, csak *obolusokat* (féldenárosokat), ezeket azonban igen nagy számban.

Szent István obolusai — a kor technikai készségének megfelelő módon előállított — 0'900 finomságú ezüsből készültek. Súly tekintetében — bár a jó Karoling-denárok és II. Henrik herczeg regensburgi denárainak félsúlyát nem érik el — az összes egykorú német és cseh uralkodók denárainak félsúlyát meghaladják.

Szent István pénzverésének gazdaságtörténeti jelentősége abban van, hogy mintegy látható kifejezése annak a szoros gazdasági kapcsolatnak, a melybe hazánk Szent István uralkodásakor Nyugat-Európa keresztény államaival, elsősorban a kelet-német tartományokkal került. A korábban arab, kazár és byzanci befolyás alatt álló s a Kelet gazdasági érdekkörébe tartozó magyar népet Géza és Szent István vezették be a nyugati keresztény államok morális, politikai és gazdasági közösségébe.

A *moralis és kulturális kapcsolatot* a nyugati keresztény-katholikus egyházhoz való csatlakozás és a középkori keresztény kultúra első zászlóvivőjének, a Szent Benedek-rendnek betelepítése hozta létre.

A nyugattal való szoros *politikai kapcsolatot* megalkotását Géza fejedelemnek Ottó császárhoz küldött követsége vezette be, István bajor házassága segítette elő és a magyar királyság megalapítása, a magyar királynak a római pápától küldött koronával történt megkoronázása tetőzte be.

A *gazdasági kapcsolatot* legpregnansabban a frank-bajor pénzrendszer meghonosítása fejezi ki. A nyugati pénzrendszer behozatala óta Magyarország részévé vált a nyugat-európai pénzpiacznak és ezzel az ország a politikai és gazdasági függetlenségét e korban komolyan veszélyeztető byzanci érdeksphaerából végleg a nyugati, német-olasz érdekkörbe lépett át. A közös alapon nyugvó pénzrendszer kétségtelenül hatalmasan mozdította elő a nyugati kereskedelmi összeköttetéseket, a fejlettebb gazdasági viszonyok meghonosodását és megerősödését.

Rendkívül szerencsés körülmény volt, hogy Szent István éppen II. Henrik bajor herczeg pénzverését vehette mintául, a ki a X. században már megindult fokozatos pénzromlásnak saját hazájában uralkodása tartamára gátat vetett és a ki a Karoling-pénzrendszer regeneratora volt. Ez tette lehetővé,

hogyan a magyar pénz, alig pár évvel születése után, jelentős szerephez jutott az európai nemzetközi piacon. A jó súlyban vert magyar obolus a XI. században egész északi és északkeleti Európában elterjedt és a kereskedelmi forgalomban kedvelt fizetési eszközzé vált, viszont Magyarországon minden külföldi pénznem meghonosodását meggátolta. — E ténynek jelentőségét fokozza az, hogy a XI. században a francia és német királyok, a hercegek és püspökök pénzei már helyi jelentőségű fizetési eszközzé súlyodtak s még a korábban jóhírű regensburgi denár sem tudott a pénzromlás általános áramlatának ellentánni. A magyar pénznek minőségében rejlő előnyeit — az egykorú német pénzek fölött — leginkább az bizonyítja, hogy Lengyelországban a XI. században az ott korábban uralkodó regensburgi és más német forgalmi pénzeket teljesen háttérbe szorította.

II. Henrik bajor herceg pénzverési reformjának egyik leglényegesebb — s eddigelé nemcsak hogy nem méltatott, de figyelembe sem vett — eredménye az volt, hogy veje, Szent István, az általa visszaállított Karoling-pénzrendszert ültette át magyar talajba. Ez által a XI. század általános pénzromlása közepett a Karolingok és II. Henrik bajor herceg egészséges gazdasági politikájának, a nehéz és jó pénz rendszerének örökösévé és fenntartójává a magyar király lett.

Hóman Bálint.

Történeti irodalom.

Török-Magyar Oklevéltár. 1533—1789. A konstantinápolyi levéltárakban gyűjtötte és magyarra fordította néhai *Karácson Imre*. A magyar kir. miniszterelnökség megbízásából szerkesztették: *Thallóczy Lajos, Krösmárk János, Székfü Gyula. Fraknói Vilmos* alapjából kiadta a Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztálya. Budapest, Stephaneum-nyomda r.-t. 1914. 8° 416 l. Ára 8 korona.

A szomorúság és büszkeség változó érzésével fogtunk e kötet ismertetéséhez. Szomorúságunkat a győri temetőben nyugvó tudós szomorú vívódásainak és halálának emléke okozza; de büszke elégedettség fog el, ha arra gondolunk, hogy ez a posthumus kötet a maga 401 darabjával egy a Rákóczi-emigrációról szóló gyűjtéssel együtt az első kalászeit nyújtja török földről annak a termésnek, mely úgy a hódoltságkorabeli Magyarország, mint az iszlám egész történetére gazdag aratást ígér. Ellenére annak az óriási adattömegnek, mely *Hammer* nagy munkájának köteteiben föl van halmozva, az oszmán nép története tudományos tárgyalásban még a jövőre vár. *Hammer* művében konstantinápolyi levéltári anyag nem szerepel. A magyarországi török hódoltság korának *Salamon Ferencztől* kiváloan megírt, több oldalról bemutatott rajzát bírjuk, da bármily magasra értékeljük e munkát még ma is, nem tarthatjuk egyébnek, egy jól megfontolva, szilárd alapon lerakott kezdetnél, mely folytatásra vár. Az okleveles anyag, mely az adatok legbecsesebbjeit tömegével szolgáltatja, még ott penészik ismeretlenül a török levéltárak rejtett helyiségeiben, a mecsetek padlásain. A végzett szolgálat jóleső érzésével gondolhatunk rá, hogy török testvéreinknek, kikkel a sors most oly szoros közösségbe kapcsolt, Karácson Imre útján mi magyarok adtuk az első tanítást az oklevelek, e nagy horderejű anyag megbecsülésére; a konstantinápolyi levéltár ajtaja magyar kutató előtt nyílt meg először. Magyar tudós tanácsain indult meg a török történetírás új irányban. Törökországban ugyanis eddig a történetírás nem a mi általunk vallott elvek

szerint igazodott; a történelmi előadás összefoglaló volt, de ezt úgy átfonta a mesélő elem, hogy az európai történetírást nem fogadhatja el hitelt érdemlőnek.

Rákóczi és száműzött társainak hazahozatala nyújtotta az alkalmat a konstantinápolyi levéltárakba való behatolásra, mely eddig minden európai számára lehetetlen volt. Abdul Hamid szultán rendelete úgy a Rákóczi-korra, mint a magyar történet korszakaira vonatkozólag is engedélyt adott a kutatásra. E nagy eredmények után lelkesedéssel dolgozni akaró emberre volt szükség; hamarosan rá is akadtak: Karácson Imre 1907-ben megkapta a miniszterelnöki megbízatást. Nagy munka várt rá! Le kellett küzdenie a tudatlanságot, rest közönyt és gyanút, melylyel minden lépésben találkozott; meg kellett járnia minden hivatalt; meg kellett mozgatnia a nagyvezirtől le a portai hivatalszolgákig mindenkit, a nélkül hogy elcsüggedne! Ehhez apostoli lélekre volt szükség! A régi török idők portai kapitáinak fáradságos erőfeszítései jutnak eszünkbe Karácson jelentéseinek olvasásakor. Végre mégis czélt ért, megnyíltak előtte a más európai előtt zárt ajtók. Kiváltságos örömet azonban hamarosan gond váltotta föl: az áttekinthetetlen anyag miatt való gyengeség tudata, a penészes, fűtetlen helyiségek, melyekben még az asztal is hiányzott. De e gondokat mindvégig nagy lélekkel tűrte. Nem akadályozta a betegség, nem dermesztette munkakedvét a hideg. Csak olykor gondolt elhagyott hazájára; ha ilyenkor elbágyadt, megacézta akaratát az imádság és vállalkozásának nagysága. Mikor a törökök csöndesen végzett munkáján felbuzdulva maguk is hozzáfogtak a rejtett kincsek kiaknázásához, a legtisztább önzetlenséggel adta mint tapasztalt kutató útbaigazításait. Nem csüggesztette el, hogy tanácsait a tanácskérők kisajátítva, megfosztották az eszméi prioritásától. Így haladt napról-napra a csöndes, munkás vértanúság útján. Egy alkalommal egy csomag felbontása közben egy rozsdás szöggel megsebezte magát, a bajt nem vette nagyra s a gyógyításra nem gondolt, pedig a seb halálos volt... gyötrő szenvedés után vérmérgezés ölte meg.

A kötet kettős cél szolgálatában áll: gyarapítja ismereteinket és áldoz az emlékezésnek. A két cél találkozása jóleső s egyaránt dicséri a nemes áldozatkészségéről ismeretes kiadót és szerkesztőt. A kötet elején a szerkesztők mindegyike előadja a maga mondanivalóját. Az első előszó tanulságos leírását adja a konstantinápolyi levéltáraknak, megismertette az egész törökországi kutatás létrejöttével, méltatva Karácson konstantinápolyi fáradságos kutatásait. A második és harmadik be-

vezetés az anyag tartalmáról és a szöveg kritikai átvizsgálásának eredményéről számol be.

Karácson a fejletlen levéltári viszonyok következtében, kutatása közben teljesen ki volt szolgáltatva a véletlennek, nem haladhatott kutatásában valamely kérdés systematikus útja irányában, hanem gyűjtötte az adatokat, a mint kezébe jutottak. A sors fukaron mérte ki számára az időt; sokkal kevesebbet, semmint rendszerezésre gondolhatott volna is. Erre a szerkesztés sem gondolhatott, legföljebb csak arra, hogy Karácson egész gyűjtése helyet foglaljon a kötetben. Valamelyes rendet a történelmi sorrend (1533—1789) képvisel, a miért a gyűjteménynek tárgy szerinti ismertetése túlhaladja feladatunk körét; inkább részletek, adatok ismertetésére szorítkozunk.

Van egy kapocs, a mi ezt a heterogen anyagot összefogja, mely minden adathoz elér: a magyarországi vonatkozás kapcsolata; akár olyképen, hogy Magyarországon vitézkedő katona itt, vagy a birodalom más részén kap jutalmat, akár hogy nálunk kap jövedelmező hűbért másutt mutatott vitézségéért. Általában együtt találjuk itt a magyarországi egész török be rendezkedésre vonatkozó ismeretet. Nyerünk adatokat a politikai, közigazgatási és magánéletre, bővíthetjük ismereteinket apróbb csatározások, vagy nagy horderejű államokiratok, kegyes alapítványok tanulmányozásával. Ráakadunk az egész török uralom alatt fennforgott határigazítási kérdésekre; közvetlenül látjuk, hogy a török nagy politika irányítói mint gondolkodtak más nemzetekről, mily szerepet bíztak vazallus államokra, köztük a minket legközelebből érdeklő Erdélyre. Kapunk adatokat, melyek a magyar királyok és erdélyi fejedelmek viszonyát mutatják a portához. A legutolsó már egy századdal későbbi a török hódoltság koránál.

Az adatok e nagy tömege egy nyomasztóan egységes, centralisált államot mutat be, melyben minden ügyre nézve a végleges döntés a szultánt illette. Nem volt olyan jelentéktelen sérelem, melynek orvoslásánál ne a szultánra gondolt volna a muzulmán, ha igazának keresésére gondolt. A szultán gondja mindenre kiterjed, a mi hatalma alá tartozik; az eszéki híd felügyelőjétől a régebbi híd deszkáinak megőrzését ép úgy elvárja, mint a hogy nem késik visszakövetelni a rumiliai kethkuda elkötött két paripáját; személyes gondja van arra is, hogy Petko fia, Radoszav rája, budai evezőőrdkészítő élete további folyamára is ment legyen minden zaklatástól. Minden jogtalanság orvoslására mindenki a padisahra gondolt. A karaván-szerájok minden utasa a szultán székhelye felé igyekezett,

vagy onnan jött. Képzelméleti, mennyire tömve lehetett a portabelseje a sok kérelmezőtől, a kik között akadt elég görbe útonjáró is! Ha egy falu sérelmesnek találta a bég rendeletét, vagy szpáhijával nehezedett meg a dolga, útnak eresztette megbízottját kedvező szultáni rendeletért. Néha egész követségnek tűnnek fel e megbízottak, a kik nem kímélik megbízóik pénzét, sőt a zsarolástól sem riadnak vissza. Alkalmas példáját nyújtja ennek az a fosztogatási kísérlet, mely a kanizsai ejaletben esett meg, mely a török igazságszolgáltatás sajtószerszerűségére is enged egy pillantást vetni IV. Mohammed megtorló rendelete kapcsán. A szultáni rendelet előadása szerint a szigetvári és pécsi lakosok a rájuk nehezülő terhek alól bizonyos fölmentést nyertek; e fölmentés bejelentésére a nevezett lakosok küldötteseket bocsátottak a portára. A küldöttek költségére tetemes összeget szedtek össze: ötszázezer akcsét, mely egykorú magyar pénzben megfelelt 7500 forintnak. A követség miután eljárta dolgát a portán, visszatérve különféle ürügyek alatt újra, sőt harmadszor is az elsőhöz hasonló nagyságú összeget akart a szegény lakosokon rántani, sőt követelése támogatására a beglerbégtől is kapott hivatalos rendeletet. A szultán megakadályozta a zsarolást, mivel a beszédett pénzről kiderült, hogy a portai tisztviselők megvesztegetésére szolgált, de csak a társaság fejét, Musztafát büntette szigorúan, a többivel nem törődött; ez az eset több szempontból érdekes példa: a török igazság egyet büntetett, vagy csak keveset, de szigorúan, hogy elriaszson hasonló bűnöktől; csak akkor ítél, ha erre fölkérték;¹ az esetek fölismerésében oly részletes distinctiókig, melyek a turpis causa eseteit magukban foglalják, nem terjeszkedtek ki.

Jelentékeny számú adattal járul e kötet a hódoltság folyamatosan növekvő anyagának szaporításához, közelebb hozva az időt, midőn a török hódoltság korának új, a Salamon Ferencz tárgyalásánál szélesebb alapra fektetett feldolgozásához nyúlhat. Kötetünk jóval nagyobb területről számol be adatokkal, mint Salamon felhasznált és kiválóan értékesített forrásai. Több megállapításnak szolgálhat alapjául; így a török hivatali beosztások és fokozati megkülönböztetések, az archontologia, a kilids, timár és ziamet nevű hűbérek értékhatárainak megállapítására.

A tájékozódás megkönnyítésére szolgáló tárgymutató rendeltetésének jól megfelel; nem mondható el ugyanez teljes mértékben a közölt szójegyzékről, mely hiányos. A következő

¹ Erre Salamen is igen érdekes esetekben számol be. Magyarország a török hódítás korában. 1886. 275. l.

szavakra nem kaptunk a jegyzékből felvilágosítást: ájet, berája, binbasi, dsüzkhánlik, iszkemle agaság, khuthe, kjátib, medresz, mir í ákhor, molla, sehinsah, szegbán basi, topcsi, vekil. Az itt-ott jelentkező sajtóhibák az értelmet súlyosabban nem zavarják.

Zsinka Ferencz.

Szentpétery Imre: A borsmonostori apátság árpádkori oklevelei.

Négy hasonmás táblával. Budapest, 1916. Kiadja a M. Tud. Akadémia. 134 + 1 lap; 4 tábla.

A középkori magyar történet kutatóinak régi vágya közeledik a beteljesedéshez. A M. Tud. Akadémia történelmi bizottsága három év előtt megbízást adott az árpádkori királyi oklevelek regista-gyűjteményének elkészítésére. A készülő kiadvány szerkesztője célul tűzte az összes okleveleknek eredetiben leendő tanulmányozását s ezzel kapcsolatban a királyi oklevelek diplomatikájának rendszeres feldolgozását.

Előttünk fekvő kötetében a borsmonostori (szentmáriahegyi) apátságnak 1190 és 1300 közt szerzett okleveleit tette vizsgálata tárgyává. A borsmonostori oklevelek úgy diplomatikai, mint történeti szempontból rendkívül érdekes és tanulságos csoportját alkotják középkori okleveles anyagunknak. Beható diplomatikai vizsgálatuk magában is megérdemli a reá fordított fáradságot. Mégis Szentpétery tanulmányának igazi jelentőségét abban találjuk, hogy bepillantást enged a regista-gyűjtemény és a magyar királyi diplomatika előmunkálatainak műhelyébe.

A diplomatikát nálunk még ma is, mint a történettudomány alárendelt segédtudományát művelik. Az oklevéltani dolgozatok többnyire a speciális történeti kutatás közben felmerülő kétségeknek és problémáknak köszönhetik létrejöttüket. A monographiák írói egy-egy kétes adatnál összefoglaló művek és jó oklevélkiadások hiányában — kénytelen-kelletlen diplomatikusokká vedlenek át. Az így létrejött művek azonban — rendszerint egy bizonyos adat vagy adott tétel bizonyítására, illetve cáfolatára szolgálván — nem mentek az elfogultságtól, sőt gyakran a célzatosságtól sem. Nem is szólva arról, hogy a legjobb képzettségű történettudósok tudása sem pótolhatja a diplomatikai iskolázottságot és gyakorlatot.

Az oklevéltani vizsgálódás *öncélúságát* nálunk Fejérpataky László hangoztatta először, közel negyven év előtt. Ez az elv tökéletesen érvényesült az ő úttörő monographiáiban, de sajnos csakis azokban. Követőkre eddig alig talált. Szentpétery kutatásainak értékét épen az biztosítja, hogy nála az oklevelek vizsgálata mint öncél jelentkezik. A történettudomány legújabb

eredményeinek ismeretével és felhasználásával, a történelemnek — mint segédtudománynak — teljes kiaknázásával *tisztán diplomatikai* kutatást végez. Eredményei ennek következtében mentesek az előre megalkotott nézetek zavaró és egyoldalú befolyásától.

Vizsgálatainak módszerét illetőleg különösen két dolgot kell kiemelnünk. Egyik az, hogy főkép és első sorban *írásösszehasonlítás* alapján dolgozik, természetesen kellő figyelmet fordítva a szöveg- és tartalomösszehasonlításra is. A hazai diplomatikai művekben, Hajnal István jeles kis tanulmányát kivéve, vajmi kevés szerepe volt a kritikai írásösszehasonlításnak. Fejérpataky és Karácsonyi tanulmányaiban — XI. és XII. századi okleveleink igen csekély számban s jobbára csak átiratban lévén ismeretesek — nem érvényesülhettek kellőképpen a paleographiai kritika szempontjai. Néhány XIII. századi oklevelünket pedig főkép a szöveg- és tartalomösszehasonlítás alapul vételével tették tudósaink — így a benczés okleveleket Erdélyi László — vizsgálat tárgyává. Az írásösszehasonlítás módszeres alkalmazása tekintetében Szentpétery tanulmánya új utakon jár. Az írásösszehasonlításban követett elveiről, következtetéseinek helyességéről négy hasonmástáblán adott 22 írásmutatvánnyal tájékoztatja olvasóit.

Másik nevezetes módszertani elve az, hogy nem egyes okleveleket, hanem *oklevél-csoportokat vizsgál*. A korszakok okleveles gyakorlatáról, a kancelláriák és oklevéladó személyek működéséről helyes képet csak úgy nyerhetünk, ha egymással szorosabb kapcsolatban álló okleveleket együttesen, mint oklevélcsoportokat vizsgálunk. Ilyen csoportokul kínálkoznak az egyazon oklevéladó személy által, vagy egyazon testület által bizonyos időhatáron belül kiadott, vagy végül az egy család vagy testület részére kiadott oklevelek. Szerző jelen dolgozatában egy igen szerencsésen választott, diplomatikai és történeti szempontból egyaránt tanulságos és tulnyomórészben eredetiben meglevő oklevélcsoportot tett vizsgálata tárgyává.

A dolgozat részleteire nem óhajtok kiterjeszkedni, csak kiemelem — mint annak legsikerültebb részeit — az alapítólevél és az 1225. évi nagy kiváltságlevél hitelességének, a III. Béla-féle oklevél hamis voltának bizonyítását és az 1224. évi oklevélpár kérdésének végérvényes eldöntését. Végeredményül a 83 oklevélből álló csoport 16 oklevelét találta hamisnak, még pedig — egynek kivételével — valamennyit közelkorú, XIII. századi, tehát történeti szempontból még mindig értékesíthető hamisítványnak. Több oly oklevél, a melyek fölött a történeti irodalomban pálczát törtek, egészen tisztán került ki a diplomatikai és paleographiai kritika ítélőszéke elül és az egész oklevélcsoport-

ból 67 oklevél hitelessége végleges megállapítást nyert. A hamisnak talált 16 oklevél közt csupán egy van — Miklós nádornak 1285 jún. 16-án kelt egyik oklevele (LXX. regesta) — a melynek hamis voltát nem látom *teljesen* bebizonyítotttnak. Az, hogy a rajta függő pecsét két más hamis oklevélről ismeretes, inkább azt látszik mutatni, hogy az apátság levéltárában e pecsét *valódi* példányának is meg kellett lennie. S ez a valódi pecsét nyilván a fenti 1285 jún. 16-i oklevélnek pecsétje volt, a mely oklevelet III. András 1297. évi kifogástalan hitelű oklevele is, mint hiteles oklevelet írt át. (V. ö. a 41—42 és 45—46. l-on erről mondottakat.) Az osztrák oklevelekre emlékeztető idegenszerű szerkezetet az magyarázhatja, hogy az oklevelet Heiligenkreuzben írták s csak a pecsételés származott a nádor kancelláriájából. A munka végén 25 lapon közölt regesta-sorozat kifogástalan. Kiterjeszkedik az összes kiadások megjelölésére és az aránylag legjobb kiadás hibáinak pontos feltüntetésére is.

Szentpétery művének módszeressége, következtetéseinek solid és sohasem szertelen indokolása, az összes külső és belső ismertetőjelek, az írás, szöveg és tartalom alapos kritikája garantiát nyújtanak arra, hogy az akadémiai regesta-kiadvány sorsa nagyon jó kezekben van.

* * *

A borsmonostori oklevelek hitelességének kérdése szoros kapcsolatban van a »szabad denárok« természete fölött Erdélyi László közt és köztem folyt vitával.¹ Szerencsés véletlen, hogy éppen most, a mikor ez oklevelek kritikai vizsgálata megtörtént, egy másik, a vitában döntő fontosságú oklevél — a csurgói kereszties oklevél (1193) — hitelessége is végérvényesen megállapított.² Ez a körülmény készlet, hogy — bár a vitában utolsó szavam régen elhangzott — arra még egyszer visszatérjek.

¹ V. ö. *Századok*. 1913. 189., 281., 396., 466. l.

² *Jakubovich Emil*, mint szíves közléséből tudom, III. Bélának 1193. évi *eredeti* oklevelét (Orsz. Ltár. D. O. 27. sz.) tüzetesen összehasonlította az ugyanez évből és III. Bélától származó *eredeti* Frangepán oklevéllel (hasonmása: *Fejérpataky*, III. Béla oklevelei. 21. l.), valamint a pannonthalmi Liber Ruber 1192-iki Béla f. oklevelének *szövegével*. Az összehasonlítás kedvező eredménnyel végződött, a mennyiben az Erdélyitől hamisnak declarált csurgói oklevél írása — mint arról magam is meggyőződtem és mint azt már *Fejérpataky* is kiemelte (A kir. kancellária. 34. l.) — oly tökéletes pontossággal egyezik a tőle távol álló Frangepán oklevél írásával, az egyes szavak s maga a fogalmazás is oly teljes egyezést mutatnak úgy ezzel, mint a pannonthalmi Béla-kori oklevéllel, hogy azok *feltétlenül egyazon fogalmazó, illetve író kezéből kerültek ki*. Hitelességük tehát kérdésesen felül áll. V. ö. *Jakubovich* cikkét: Magyar Nyelv. 1916. (Sajtó alatt.)

A diplomatikai és paleographiai kritika teljes apparátusával megvizsgált és hitelesnek talált 1190 körüli, 1224. és 1225. évi borsmonostori és 1193. évi csurgói oklevelekből¹ minden kétséget kizárólag kitűnik a »szabad denárok« közadó jellege.

A Domokos bán birtokát képező és az ő adományából a borsmonostori apátság tulajdonába került falvak népeitől, tehát *magánföldesúri népektől* (míg arról le nem mondott) a királyt illette a »szabad denárok«, vagy mint az 1225-i oklevél mondja, a »szabados denárok, vulgo füstpénz« (fumarii) jövedelme. Ezt az adót nemcsak a telepesek (hospesek), hanem az egyház más népei, jobbágysai is fizették.²

A keresztesek csurgói uradalmában élő *magánföldesúri népek szabad denár adója a király jövedelme volt* (ad jus regale pertinebant). Mikor Béla ezt a királyi jövedelmet a kereszteseknek adományozta, még mindig fenntartotta igényét az esetleg 60 márkán felül befolyó szabad denár-jövedelemre.³

Mindezekből világosan kitűnik, hogy a földbérelmélet teljességgel tarthatatlan és hogy a füstpénz (szabad denárok) — minden ellenkező szép elmélet ellenére is — *adó* volt, a királyi és magánföldesúri birtokokon élő félszabad és szabad (telepes) úrbéreszek kezdetleges állami egyenes adója. **Hóman Bálint.**

Fest Aladár: Báró Dévay Pál altábornagy. (1735—1800.) — Budapest. A Magyar Történelmi Társulat kiadása. 1915. 8°. 413. l. Számos képpel és képmelléklettel.

A »Történeti Életrajzok«-ban megjelent Dévay Pál báró életrajzának két nevezetes korszaka van. Az első a hétéves háború folyamára terjed ki (1757—1763), a második az első coalitio franczia háborújáé (1792—1797).

¹ V. ö. az oklevelekről: Századok. 1913. 189. s köv. és 396. l. — Az 1225. évit ld.: Soproni okl.-tár. I. 9. l.

² Wenzel I. 57 (1190 k.: tévesen 1194 évsz.-mal); Soproni oklevéltár I. 9. (1225); Kubinyi, Monumenta. I. 10. l. (1224.) Utóbbi oklevelet a vita folyamán hamisnak gondoltam, mert 1000 (»mille«) zuán sőről szól. Szentpétery azonban megállapította, hogy a »mille« alatt *rasura* látszik s eredetileg nyilván »cc-os« állt ott helyesen. — Szövege egyébként kifogástalan. Viszont a másik 1224. évi oklevél hamisnak bizonyult.

³ Knauz. Mon. Strigon. I. 146. l E szerencsétlen oklevelet, noha ellene támasztott kifogásait már két ízben megczáfoltam, *Erdélyi László* még mindig hamisnak akarja bizonyítani. (Árpádkori társadalomtört. legkritikusabb kérdései. Budapest, 1915. 9—10. l.) Igaz, most már csak *nagy általánosságban* veti oda, hogy »tartalmában többszörösen gyanús«. Nyilván érzi, hogy *ez oklevél világos szövege* mily nagy ártalmára van a *földbérelmélet légvárának* s vele egész művésziessen construált társadalmi rendszerének!

Az altábornagy élete dicsőséges fölmenő útja egy fényes hadi pályának : a zászlóstól az altábornagyság-, a Mária Terézia rend- és a báróságig.

Azok közé a katonák közé tartozik, a kik tanulóéveiket a hétéves háborúban II. Frigyes porosz király változatos mérkőzésében végigharcolták. Nádasdy, Andrássy, Fekete, Mészáros, Gvadányi, Kray, Sztáray, Vétsey, Esterházy, Alvinczy, Gyulay, Hadik, sőt a poroszszá lett Werner is oly nevek, a melyek a két korszak harcaiban katonai szempontból dicsőséget szereztek a magyar névnek és a kik közül a legtöbbnek életrajza még homályban lappang, még pedig életüknek és koruknak összes tanulságaival és újszerű adataival. Míg velük szemben az egyetemes történetírók elszigetelt fölemlítése elégtelen, míg most soknál csak Wurzbach fogyatékos adataira támaszkodhatunk, addig ép kortörténeti szempontból kíváncsatos volna, hogy e kor magyar történetére nézve a különböző hadi, országos, megyei és városi akár bel-, akár külföldi levéltárakban lappangó adatokból dicső tetteiket összefűzve életrajzukat közkinccsre tegyék. Széchy Károly Gvadányija, Fest Aladár Dévayja tanulságos útmutatója a kutatásnak, maga a thema pedig hálás, bár fáradságos munka. E megíratlan életrajzok a két korszak részletes történetére nézve még sok fölfödötlen adattal és új fölfogással gazdagítaná a magyar történetírást.

Dévay Pál báró életíróját a Wickenburg-család régi levelesládája sarkalta az alapos kutatásra. Wickenburg István gróf, fiumei kormányzó, a Dévay altábornagynak anyai ágon való le származója, egy kész önéletírást őrizett meg, melynek adatait a levéltárak adatai, de az egyetemes történetírás is hitelesíti. Az altábornagy negyvennégy évre terjedő hadipályájának kimagaslóbb szereplése a következő : »Kolinnál kilőtték alóla a lovát ; — ott járt Hadikkal és később Lacy gróffal Berlinben ; — jelentékeny szolgálatot tett Olmütz ostrom alól való felszabadításában ; — Frigyes királylyal és Daun marsallal együtt sebet vett Torgau alatt ; — az egész háború folyamán számtalan sikeres felderítő járatával, eredményes portyázásával sok kárt tett az ellenségben, sok hasznot hozott saját hadseregünknek. Az első coalitio háborújában pedig, mint »hadban erős öreg«, ott volt Longwy elfoglalásánál ; — a Valmy után való szerencsétlen visszavonulásnál hátvédül fedezte a coalitio hátráló seregeit ; — a szerencsétlen jemappes-i ütközet után ugyancsak mint hátvéd tartóztatta fel az üldöző francia seregeket ; — később nagy szerepe volt az Aldenhoven mellett kivívott diadalban ; — ő foglalta el Tongres, St-Troude, Tirlemont és Löwen belga városokat ; — a Dumouriez fölött Neerwindennél aratott győzelemben

döntőleg lépett fel merész lovastámadásával; — ő eskette a császár hűségére Brüsszel lakosságát; — a Département du Nord várháborújában ő tartotta vissza a francziákat az ostromlott várak felszabadításától; — itt szalasztotta meg Schwarzenberg herczeggel együtt Landrecies alól 2400 lovassal a francziáknak 30.000 emberéből álló fölmentő seregét; — ott harczolt a Tourcoing és Tournay mellett vívott ütközetekben Pichegru hadai ellen, a visszavonulásnál ismét hátvédül a legnagyobb veszedelmekben forogván; — aztán viasszaszorította Saint-Cyr franczia tábornokot a Pfalzban; — később Károly főherczeg alatt kiváló része volt Moreau visszaüldözésében a Rajnáig. Ezek mind olyan haditények, a melyeknek megismétlését mindaddig föl fogja jegyezni a történelem, a míg magyar vitézség fog világtörténeti harcztereken forogni, a míg magyar katona részt fog venni a külföldi harczterek véres piaczán.

Sajnos dolog, hogy az életírónak az 1763—1792. nagy időközre bővebb adatok nem állottak rendelkezésre, hogy e talpig magyar katona lelkébe mélyebb bepillantást tehetnénk. Az ön-életírás maga, mint kétségbevonhatatlanul eredeti történeti forrás, ezenkívül a Mária Terézia rendért beadott folyamodása és bárói diplomája, mint életdocumentumok, a mémoire-íróktól eltérőleg objectiv távlatban mutatják be Dévayt, a ki életének csak hangsúlyozottabb eseményeire fekteti a főszűlyt és színezés meg körülírás nélkül bizonyos szófukarsággal, de őszinteséggel és igazsággal mutatja be tetteit. Ezzel szemben életírójának azzal a nehéz föladattal kellett megküzdnie, hogy ezeket az adatokat a kortörténetbe elhelyezze, sőt érdemileg újabb adatokat egybeütt keressen. Ezt meg is tette és ez a könyv legkiválóbb érdeme. Wurzbach, Der Militär-Maria-Theresia-Orden, Hirtenfeld, Thürheim, Erzherzog Carl, Wrede, Leydel, Meynert, Arneth, Grote, Schlosser, Ma-Dermotti tudományos művei, történeti actái és documentumai, továbbá a bécsi hadi levéltár, a hétéves háborúnak porosz vezérkari jelentései, a Feldakten, a Mittheilungen des k. k. Kriegsarchivs, a Cabinet-Akten, a Mária Terézia Rend levéltára, a zalabéri Horvátok és a Wickenburgok levelesládái, plébániák anyakönyvei, az Országos Levéltár eredeti okiratai, melyek épen Dévay altábornagy működésére vonatkoznak, a körültekintő és fáradhatatlan életíró nagy munkásságát jellemzik. Ide tartoznak Dévaynak hazaírt családi levelei, melyek a vitéz generális belső életét, gondolkodását fölfödik és a gondos családapának egyetlen gyermeke: leánya sorsát szívéen hordozó szeretetét világítják meg. Törül metszett magyarságával nemcsak nyelv-, hanem kortörténeti szempontból is figyelemreméltók. Ezek nemcsak belső mivoltának actái, hanem műveltségtör-

ténetünkre nézve érdekes adatok. Ezeknél a történetírónak sem hozzákölni, sem kombinálni valója nem lehet, sőt ezt nem is szabad és ezért Fest eljárása, midőn e leveleket szószerint közli, hűség és célzat szempontjából indokolt. »Die äusserliche Erscheinung wird so in die innerliche Vorstellung übersetzt«, mint azt Hegel a történet filozófiájában a szemtanútól és a történeti szereplőtől kívánja.

Dévay élettörténete egyúttal élénk bizonyítéka annak, hogy a pontos, kötelességtudó és engedelmes katona sok küzködés után mily magas polczra emelkedhetik, és ezzel annak a szomorú magyar tanulságnak is, hogy az osztrák ármádiában mily emberfölötti küzdelemmel kell a magyar köznemesnek erre az említett polczra fölvergődnie. Már a hétéves háborúban, a hol az egykori német krónikások szerint: »franciák, svédek, németek, angolok, hegyi skótok, magyarok és erdélyiek, milanóiak, wallonok, horvátok, oroszok, kozákok és kalmukok« támadták meg Poroszországot és Nagy Frigyes szerint »e rákényszerített harczban« hét évig küzdött, nem volt oly könnyű dolog, hogy a magyar katona, az alantas tiszt, mint Dévay volt, oly gyorsan emelkedjék a rangfokozatban, úgy hogy a pegauai hadi tett után, még mint fiatal katona a Mária Terézia rendbe való fölvételre érdemesnek találtassék és mégis csak évtizedek multán, tömeges önálló haditény után nyerje el azt, annak szükséges járulékaival: a bárói czímmel. Majdnem havonkint újabb fényes hadi-tettekkel kell magát reá érdemesnek kitüntetnie, s még akkor sem kapja meg, midőn már Verdunnál nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a mint a francziák mondták, az egyesült coalitio hadairól: »pourront venir à Paris, mais ils n'est sortiront pas«. (Goethe). A mi Dévay érdemét még becsesebbé és nagyobbá teszi, az az a körülmény, hogy nem járt úgy, mint a magyar generálisok legtöbbször, hogy főleg a katonai pedáns administratio apró ügyeit elhanyagolta volna, hogy egy-egy Dienstreglement hiánya miatt vagy a katonai pénzek elszámolásánál be nem bizonyítható és egykönnyen előforduló garasos hiányok miatt nyugdíjazták volna (Galánthai Fekete János gróf). A hosszú vizsgálatok alatt annyira kifáradtak és megundorodtak ettől az administratiótól, hogy önként a nyugdíjba kíváncsoztak.

Amde mindamellett Dévay sem épült nagyon ettől a katonai élettől és inkább szerette a nyugalmas megyei életet, melyet veje számára óhajtott és meg is teremtett s melynek dicséretére is sokszor talál szót. A bécsi udvari életet sem szerette meg annyira, hogy a magyar ifjúnak vagy leánynak, — saját leányára nézve — kívánatosnak tartotta volna.

Fest Aladár e művében a kor politikai és hadi tényei mellett

főleg kulturtörténetére fekteti a fősúlyt. Érdekes és nehéz föladatot old meg, midőn Dévay Pál báró vezetéknévének megállapításával kútfői adatok alapján megállapítja ez eddig eléggé homályba burkolt generálisnak hovátartozását. Az eddigi adatok (Wurzbach, a Vay családja, Hirtenfeld, Cabinetsakten etc.) ezt a Dévayt jobbra a Vajai Vay család leszármazottjának ismerte, ámde mindenkor bizonyos kétséget ki nem záró alaptalansággal, mivel maga a Vay-család is nem tudta hova tegye ezt a Pál generálist. A francia *de* a Dévay (De Vay) nevében egykönnyen elsikkasztotta a Vay-család javára ezt a nevet. Még a Mária Terézia rend aktái is bele esnek ebbe a vastag hibába, holott egész élettörténete semmiféle összefüggést nem mutat a Vay-családdal. Ennek kikutatása és földerítése az okmánytanulmányozó akribiának egyik jeles példája.

Ismételten hangsúlyozható, hogy Fest Aladár munkája ennek a korszaknak történetét kiváló és fontos adatokkal gazdagította.

Morvay Győző.

Darkó Jenő: Bölcs Leó Taktikájának hitelessége magyar történeti szempontból. Akadémiai székfoglaló. Akadémiai értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XXIII. kötet, 4. szám. Budapest, 1915. 120 l.

A Magyar Tudományos Akadémia millenniumi bizottsága Salamon és Vári kedvező ítélete alapján felvette Bölcs Leó Taktikájának XVIII. fejezetét a magyar honfoglalás kútfői közé. Salamon szerint Leó műve hiteles és önálló, nem függ Maurikiosztól, hanem mindketten közös forrásból dolgoztak. A két korban egymástól igen távol álló munkát azonban csak Vári vette komoly vizsgálat alá, megállapítva, hogy Leó, egyéb forrásain kívül, főleg Urbikios Taktikája alapján dolgozott, de nem önállótlanul.

Vári azonban szintén elmulasztotta bizonyítani, hogy Leó átdolgozta és pedig kora viszonyainak megfelelőleg dolgozta át forrását. Ez adott okot Gyomlaynak Leó művének éles megítélésére.

De végeredményben ő sem hiszi a kérdést elintézettnak, sőt egy új kérdés fölvetésével végzi tanulmányát: lehetséges-e, hogy a VI. századi turkok (Gyomlay avarokat mond) taktikája egyezett a honfoglaló magyarokéval? Így természetes, hogy a még mindig függőben maradt kérdést újra fel kellett vetni s ezen oldalról is vizsgálat tárgyává tenni.

Értekezésünk szerzője vállalkozott e feladatra, a melyet sikeresen meg is oldott. Amellett, hogy új források alapján teljesen tisztázta az ú. n. Maurikios-féle Taktika szerzőjét és

korát s megállapította Leó Maurikioshoz való viszonyát, két új szempontot is vet fel: 1. kik a Maurikios-féle Taktika turkjai s mily viszonyban vannak a magyarsággal? (ezzel megfelel a Gyomlay felvetette kérdésre is), 2. Leótól független források igazolják-e Leó adatait?

Ez alapon Darkó teljesen megvilágította a kérdést úgy, hogy az alábbiakban ismertetett eredményei után Leó hitelessége többé nem kérdéses.

Az I. részben a Scheffer kiadta (ú. n. Maurikios-féle) *Taktika szerzőjét és korát* igyekszik megállapítani. E kérdés vizsgálatában abból indul ki, hogy a Scheffer-kiadta Taktika, mint szerkezetének egységességéből, stílusának az egész műben azonos voltából kitűnik, teljes egészében egy író munkája. Benne voltak a mű eredeti conceptiójában azok a részek is, a melyeket Vári utólag csatolt bővítéseknek tart: a bevezetés és a XII. könyv, a melyek a XI. könyv egyes részeivel teljes összhangzásban vannak. Mindössze egy rész, az Οὐρβικίος ἐπιτηδεύμα került később Taktikánkba, melynek idegen eredetét a stílus, nyelv, cél, sőt a kézirati hagyomány is elárulja.

Már Gyomlay kétségtelenül helyesen állapította meg a mű keletkezésének terminus ante quem-jéül Herakleios uralkodásának azon éveit, melyekben a császár a perzsákat tönkrevverte s a Duna vonalát a szlávoknak föláldozta, a 628—630 éveket, a melyek után nem lett volna értelme a perzsákról és a szlávokról mondottaknak. Ezt bizonyítják a negatív adatok is. Ugyanő a terminus post quem-re is talált két adatot a Taktikában: Az első, a X. könyv 1. fejezetében említett arzanenei eset, melyről Theophanes után (ed. de Boor, p. 256) helyesen állapította meg, hogy 586-ban történt. A második adat az éjjeli meglepetésről szóló, a IX. könyv 2. fejezetében, a melyre nézve azonban nem fogadható el Gyomlay véleménye.

Gyomlay ez utóhbit ugyancsak Theophanes alapján (ed. de Boor, p. 269—270) az 592. évre teszi. De ha Theophanes rövid leírása helyett, melyben nem kapunk az összehasonlításra alkalmas adatokat, Theophylaktos Simokattes részletesebb és megbízhatóbb leírásában vizsgáljuk meg az 592-iki görög-avar ütközet lefolyását, kitűnik, hogy az nem szolgálhatott alapul a példaként felhozott eset leírására.

Ellenben útbaigazít a Taktikában jelzett rajtaütés korára Leó, ki csaknem szóról-szóra átveszi ezt a helyet s magyarázólag közbeszúrja, hogy ez az eset Herakleios idejében történt (XVII. c. 18.). S tényleg említi ezt a rajtaütést Nikephoros patriarchés Ἱστορία συντομικῶς-ában (ed. de Boor, p. 123) a 619. évnél Taktikánk leírásával teljesen egyezőleg. Így a terminus post

quem 619 lesz, tehát a *Taktika* 619 és 628 között, *Herakleios*, — nem pedig *Maurikios* korában, — keletkezett.

Ezen időszak egyike a legfontosabbaknak a bizánczi császárság történetében. Ekkor szervezi Herakleios újjá a szétzúllott bizánczi hadsereget s veri tönkre a birodalmat végpusztulással fenyegető perzsák seregét. S így már csak a mű keletkezésének ideje is valószínűvé teszi, hogy éppen ennek a nagysikerű katonai reformnak a vezérkönyvét bírjuk a *Taktikában*.

Sőt, egy szavahihető kor és szemtanú, Georgios Pisides után kétségtelennek kell tartanunk azt is, hogy maga Herakleios írta *Taktikánkat*. Pisides, ki mint a császár bizalmasa a perzsa hadjáratra is elkíserte őt, a győzelmes Herakleioszt dicsőítő költeményében (*Ἡρακλίας*) többször említi, hogy császára hadvezérei számára taktikai utasításokat írt s őt ezért a hadi tudományok paedagogusának nevezi. Ugyanezen költeményében s a perzsa háború költői leírásában olyan jellemzést ad Herakleios taktikus munkájáról, melyről világosan ráismerhetünk a Scheffer-féle *Taktikára*.

Pisides szerint a császár stílusa *praktikus és egyszerű*, ami méltán feltűnhetett az ő korában, a mikor a sallangos, túlzó rhetoricus stílus divatozott. Ennek megfelelően *Taktikánk* utasításai katonás rövidséggel, szinte vezényszószerűen hangzanak, mondattagolása keresetlen, nyelve teljesen népies. Szóval olyan, a milyennek Pisides Herakleios *Taktikáját* mondja: *praktikus és egyszerű*.

Szintígy áll *Taktikánkra* Pisides ezen megjegyzése is: »A sereget gyorsan rendbehozod szövegekkel és ábrákkal« (*καὶ λόγοις καὶ σχήμασι*), t. i. a *Taktika* szerzője sűrűn hivatkozik ezen ábrákra, sőt ugyanazon *σχῆμα* névvel nevezi, szintígy *λόγος*-oknak könyveit.

Ámbár felhasználja a régi taktikusok műveit, *praktikus* érzéke ezeknek elméleti hajlamaival szemben mindenütt megnyilatkozik. Csak azt veszi át, a mit helyesnek tart, sőt a megokolásban és a gyakorlati alkalmazásban egészen független is forrásaitól. Mindenütt kitűnik, hogy ő előzőivel szemben nem taktikai elméletet akar adni, hanem gyakorlati kézikönyvet, melyben a legegyszerűbb dolgoktól a legmagasabbakig összefoglal mindent, a mit egy hadvezérnek tudnia kell.

Sőt mindezen s más bizonyító erejű egvezéseken kívül magában a *Taktikában* is Herakleiosra jellemző vonásokat találunk, a melyek Pisidestől függetlenül is Herakleios szerzőségét bizonyítják. Így az, hogy szokatlan melegséggel és nyomatékosággal emeli ki a Szűz Mária oltalmába vetett bizalmát, a mi, mint Pisides,

Theophanes és a Chronicon Paschale egyes adataiból kitűnik, Herakleiosra mutat. Szintilyen jellemző vonás az is, hogy Taktikánk különösképp kiemeli Scipio Africanus maior hadvezéri egyéniségét, a mi megint Herakleiosra vall, a ki Karthagóban töltötte ifjúi éveit, de lelkileg is közel állt Scipióhoz, sőt szerette magát hozzá hasonlítani, mint az egy Bizánczban hozott határozatból kitűnik s abból, hogy Theophylaktos is kiemeli Scipiót.

Pisidestől arról is értesülünk, hogy *mikor* és milyen körülmények között *írta Herakleios Taktikáinkat*: közvetlen a perzsa háborúk megindítása előtt, 621 telén visszavonult a városon kívül fekvő magányába s ott tartózkodott szigorúan elzárkózva a világtól a 622-ik év husvétjáig, addig, a míg a perzsák ellen nem indult. Itt tanulmányozta át a megelőző taktikusok műveit s írta meg a magáét, a melynek alapján azután katonáit Kilikiában kiképezte.

Pisides kiemeli, hogy a császár titokban s magába zárkózva írta munkáját, a minek egyrészt az a magyarázata, hogy meg akart szabadulni a főváros folytonos ünnepeitől s a kormányzás gondjaitól, másrészt titokban akarta tartani szándékait, hogy a kémek füleibe ne jussanak. Ez a titkolódzás is jellemző vonása Herakleiosnak, maga is azt ajánlja Taktikájában a vezérnek, hogy csak az Istennek adjon számot arról, a mit cselekedni akar.

Miután tudjuk, hogy ezen munka, Herakleios császár Taktikája, 621-ben keletkezett, könnyen megállapíthatjuk a második kérdést: kik *II. Herakleios Taktikájának turkjai*, más szóval, mely nép hadiszokásait mondja el Leó a magyarokéiként.

Beszélnék a türk népről a VI. és VII. század görög történetírói, emlegetik őket az ó-török feliratok türk, a kínai évkönyvek tu-kiue s az arab-perzsa írók türk néven. Ez a nép eredetileg az Orchon és Jaxartes közt elterülő síkságon lakott, de uralmuk lassanként egész Közép-Ázsiára kiterjed, sőt a VI. században már átlépik a Volgát is és meghódítják a Donig és a Kaukázusig terjedő területet, leigázva az ezen vidéken lakó avarokat, ephthalitákat, alánokat, utigurokat s ugurokat. Ezen népek azután türk uralom alá tartoztak, kivéve az avarokat, kik, miután a türköktől vereséget szenvedtek, nem maradtak meg régi hazájukban, hanem két részre szakadtak s a nyugatra szakadt rész, mint hódító nép jelent meg nyugaton s megalapítja hazánk területén a hatalmas avar birodalmat. Ebből megértjük azt is, hogy miért emeli ki Herakleios a türkök mellett az összes skytha népek közül az avarokat: hódításaikból kétségtelen, hogy a türköknek és avaroknak a rokon népeknél fejlettebb hadi taktikájuk van.

De tudjuk azt is, hogy ez a taktika, melyet Herakleios ismeret, nem a türkök és avarok találánya, fontosabb részleteiben azonos volt vele a régi alánok, Herodotos skythái, a párthusok,

valamint később a húnok taktikája is, bár különbségeket is találunk. Mindezen népeknél »egy közös eredetű taktikának az alapsajátságaira« akadunk, mely ismeretes a Kr. e. VI. századtól kezdve a Dnyesztertől egészen Kína faláig terjedő óriási területen. De emellett bizonyos az is, hogy az Oxus és Jaxartes közti rónán lakó népek folytonos kalandozásaiban és harcaiban alakult ki ez a hadi taktika, ott, a honnan a legerősebb turáni törzsek kiindultak.

Ezek után tárgyalja szerzőnk a főkérdést: *III. Leó viszonyát Herakleioshoz*. Leó u. i. csekély módosítással átveszi Herakleios Taktikájának azt a részét, melyben a türk és avar hadiszokásokról szól s így természetesen a Leó-féle Taktika megfelelő részének hitelessége szempontjából legfontosabb kérdés, hogy hogy Leó eltérései milyen értékűek, kellő szakértelemmel járt-e el, mikor csaknem 300 éves forrását fölhasználta.

Minket elsősorban Leó XVIII. fejezete érdekel, mely Herakleios művének az idegen népek csatarendjéről szóló XI., s kisebb részében, az 1—15. §§-ban, a római hadirendekről és gyakorlatokról szóló VI. könyvén alapszik.

Darkó e részben minutiosus pontossággal mutatja ki az eltéréseket, bebizonyítva, hogy Leó gondosan megkülönböztette a korában is fennálló szokásokat azoktól, a melyek Herakleios óta megváltoztak, tehát a melyek korára legföljebb csak tanulságul szolgálhatnak. Fel kell tehát tennünk, hogy akkor sem dolgozott kritika nélkül, a mikor Herakleios türkökre és avarokra vonatkozó tudósításait a magyarokra alkalmazta. De találunk ezen részekben is olyan eltéréseket, melyek a magyarok viszonyainak beható ismeretéről tanúskodnak, a minthogy maga Leó is említi, hogy ismeri a magyarokat s hogy róluk a bolgár háborúban szerzett tapasztalatai alapján beszél (42. §.).

A legfontosabb különbséget a 45. §-ban állapította meg Darkó, t. i. a mit Herakleios a türkökről így mond: »A türkök népe férfiakban bővelkedő és független; *távol áll a többi dolgokban való jártasságtól és ügyességtől* s csak abban az egyben van gyakorlata, hogy ellenségeivel szemben vitézül viselkedjék.« Leó ekként módosítja: »Férfiakban bővelkedő és független ez a nemzet s *egyéb pompa kifejtése és a jóllét mellett* csak arra van gondja, hogy a maga ellenségeivel szemben vitézül viselkedjék.« Tehát »Herakleios türkjeinek a hadi taktikán kívül semmi egyéb kulturájuk nincs, Leó magyarjai ellenben a békében is értenek a pompa kifejtéséhez és a jóllétben való életmódhoz. Leó a magyarokat kultúráilag bizonyos fokig fejlettebbeknek látta, mint Herakleios a türköket, különben nem módosította volna oly határozott formában a szöveget.«

Leó minden eltérései, illetőleg betoldásai kétségtelenül bizonyítják, hogy a magyarok szokásait jól ismerte s azt találta, hogy hadi taktikájuk megegyezik a régi türkökével és avarokéval, a mennyiben azonban különbséget, vagy megjegyzésre méltót talált, nem mulasztotta el kiemelni.

Még jobban megerősíti a fentebbieket az, a mit szerzőnk értekezésének IV., *Leó magyar vonatkozású adatainak kritikája* cz. fejezetében mond. Szerzőnk pontról-pontra haladva kimutatja, hogy Leó magyarokra vonatkozó adatainak hitelessége, — amellett, hogy adatainak megbízhatósága már forrásaihoz való viszonyából és módszeréből kitűnt, — tőle függetlenül is igazolható. A Leóhoz korban közel álló nyugati (Liudprand, Widukind, Folcuin, Gerhard, Benedictus, Ekkehard) és keleti írók (Maszúdi, Ibn Rusta, Gardízi) magyarokra vonatkozó értesítései meglepő egyezéseket mutatnak Leó adataival.

Szerzőnk pontosan összeveti Leó emez adatait más források megfelelő helyeivel s összevetéséből kitűnik, hogy teljes összhangzásban vannak.

Leó adatainak hitelességét ezek után minden kétségen felül állónak kell tartanunk, Taktikáját bátran tekinthetjük egyik legértékesebb történelmi forrásmunkának.

Hogy szerzőnk ezen vitás kérdésben eredményre jutott, azzal magyarázhatjuk meg, hogy hasonlíthatatlanul nagyobb apparátussal fogott feladatához, mint az előző kutatók. Kitűnt, hogy a Leó szerzette Taktika hitelességének megállapításához korántsem elég pusztán e műnek s forrásának ismerete, ismernie kell a kutatónak az egész bizánczi irodalmat. Darkó ezzel az ismerettel felfegyverkezve kétségtelen biztossággal oldotta meg a kérdést.

Fehér Géza.

Josef Garber: Das Haller Heiltumbuch mit den Unika-Holzschnitten Hans Burgkmairs des Älteren. (Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses, XXXII. kötet, II. rész), Bécs—Lipcse, 1915.

A halli ereklyekönyv, a melyet Garber az osztrák császári gyűjtemények gyönyörű évkönyvének legújabb kötetében terjedelmes bevezetéssel szószerint és képes díszével együtt közzétett, illusztrációinak művészettörténeti jelentősége mellett kulturtörténeti szempontból és magyar vonatkozásai miatt is érdekes.

A tiroliai Hall városka plebániájának levéltárában kéziratban fennmaradt ereklyekönyv (Heiltumbuch) szerzője waldensteini Waldauf Florián lovag, a ki alacsony, paraszti sorsból I. Miksa császár kiváló vitézei, bizalmasai sorába emelkedett.

Az ájtatos lovagot, a ki Szent Brigitta jelenéseinek német fordítását egy teljes és egy kivonatos, népszerű kiadásban 1502-ben kiadatta, fogadalom indította az ereklyekönyvvel összefüggő alapítvány megtételére. A császár kíséretében volt, midőn az brüggei fogságából kiszabadulva Hollandiába ment és az 1489. év vízkereszt napján Amsterdamból kis bárkán Sperrdamba hajózott. A tengeren úszó jégtáblák megrongálták a bárkát, a mely már-már elmerült. Ebben a veszélyes helyzetben Waldauf három fogadalmat tett a menekülés esetére és az utazás szerencsés kimenetele után hitszónoki állás szervezésére, kápolna építésére és abban ereklyék gyűjtésére határozta el magát. Ez utóbbihoz azonnal hozzálátott és a ma is fennálló kápolnát kevéssel 1493 után kezdte a halli plebániatemplom északi mellék-hajójában felépíttetni. Ennek befejezte után, 1501 május 9-én nagy ünnepélyességgel helyezték el benne a Waldauf által gyűjtött ereklyéket, a melyeket addig Rettenberg várkastélyban őriztek.

Az ereklyék átvitelét, a melyen több mint 32.000 ember vett részt, érdekesen, színesen írja le maga Waldauf ereklyekönyvében, a melyben alapításának részleteit, javadalmait, egyházi és jogi körülményeit aprólékosan megörökítette és az általa gyűjtött ereklyéket tüzetesen felsorolta. A könyv, a mely tartalmára, beosztására nézve a hasonló művekhez csatlakozik, helyenként az elbeszélésben, leírásban személyes hangjával, kulturtörténeti szempontból érdekes adataival tűnik ki. Waldauf könyvét ki akarta nyomtatni. Ez elhúzódott, 1510-ben bekövetkezett halála után pedig végleg abban maradt, azonban a kiadáshoz való fametszetek lenyomatai a kézirat illető helyeire beragasztva fennmaradtak és kétségkívül annak főérdekességét teszik. Karger gondos összehasonlítás alapján kimutatja, hogy a szép fametszetek, valóságos unicumok, mestere az idősb Hans Burgkmair, mint ezt korábban már Karl Gichlow is állította. Művészeti értékükön kívül a fametszetek kulturtörténeti szempontból is becsesek. Igen figyelemreméltó például az ereklyék ünnepélyes felmutatását (Heiltumschau) ábrázoló fametszet, az ereklyék száraz felsorolását illusztráló képecskék pedig a melyek az egyes ereklyetartókat ábrázolják, már azért is érdekesek, mert egy eredetiben fennmaradt ereklyetartó kereszt tanúsága szerint a művész nem képzeletből, hanem a meglevő darabok után dolgozott. Így a könyv fametszetei a középkori ötvösség története szempontjából sem megvetendő¹ források.

A könyv terjedelmesen, látható kedvteléssel ismerteti az ereklyék összegyűjtésének nagy munkáját, a melyet Waldauf nagy buzgalommal, szinte maniakus hévvel űzött és egyetlen

alkalmat sem mulasztott el, hogy a kincset gyarapítsa. Magyarországból is sokat kapott, szerzett. Így midőn Miksa császár 1490-ben Magyarország ellen vonult, Waldauf útközben Szombathelyen, Sopronban, Pozsonyban, Veszprémben, falvakban, városokban, kolostorokban jutott hozzá ereklyékhez, Székesfehérvár bevétele után pedig ott is sok nevezetes ereklyét »kapott«, a melyeket »a magyar királyok sok száz éven át Székesfehérvárott nagy becsben tartottak«.¹

1493-ban III. Frigyes és Miksa császárok a törökök ellen viselendő hadjárat ügyében Waldaufot és Hanns von Wulfendorffot küldték Budára Ulászló királyhoz. A szerző érdekesen írja le a tárgyalásokat, a melyek — részben Frigyes császárnak időközben bekövetkezett halála miatt — eredménytelenek maradtak. A követeket azonban a király kegyeiben részesítette. »És az alapító kérésére Budáról távoztában Ulászló király a budai palotájában levő kápolnájából néhány jeles darab tiszteletreméltó ereklyét adott.« A király parancsára azután más budai, valamint a környéken és a Bécsbe vezető út mentén levő templomokból és zárdákból is kapott ereklyéket, sőt az akkor Budán időző érsekek, püspökök és praelatusok utóbb még külön küldöncz útján juttattak el olyanokat Bécsbe az általa alapított kápolna számára. Waldauf meg is volt elégedve budai küldetésével: »Also das der stifter auf demselben ritt gen Ofen merklich und gross hochwirdig heilthumb zu seiner capellen und furgenommenen stiftung aus Hungern erlangt hat«.

Garber szép publicatiója révén így a kor egyik számottevő emberének saját írásából nem egy figyelemreméltó adatot

¹ »Und als Kaiser Maximilian nach eroberung der stat Wyenn darnach am vierden tag des monets octobris des gemelten vierzehenhundert und neunzigisten jars von Wyenn auszoch mit hereskraft gen Hungern und erobert am hinabzieh engen Hungern etlich skoss, stet, merkt, sponschaften und herrschaften in Hungern und erobert auch geweltiglich mit dem sturm am sibenzehenden tag des monets novembris die stat Stuelweissenburg und slueg an dem selben tag vonstundan nach eroberung und einnehmung der stat Stuelweissenburg im velde vor Stuelweissenburg zu ritter die fursten, grafen, freien herrn auch den stifter und ander vom adel in merklicher grosser anzal, so an dem sturm und bei dem furnemen und eroberung der stat Stuelweissenburg gewesen warn, an demselben zug gen Hungern ward der stifte zu Stein am Anger, zu Ödenburg, Presspurg und Westprym auch von etlichen clostern und gotsheusern in steten und auf dem lande in Hungern mit merklichen heilthumb begabt. So werden ime auch zu Stuelweissenburg vereeret und gegeben vil merkliche stuck hochwirdigs heilthumbs, das die Kunige in Hungern vil hundert jar lang zu Stuelweissenburg wirdiglichen behalten hetten.«

meríthetünk kivált a késő középkor virágzó ereklyetiszteletére nézve. Nem tudjuk, vajon ereklyetartókat is vitt-e magával Waldauf Magyarországból. Valószínű, hogy ilyenekhez is hozzájutott és talán ez volt azoknak az utaknak egyike, a melyeken középkori fejlett és híres ötvösségünk készítményei külföldre vándoroltak.

Éber László.

Boros János: Az unió (hitegyesülés) kezdete Lugoson és Jakabffy Miklós táblabíró működése. Lugos. 112 l., egy nemzedékrendi táblázattal é. n. (1915).

A szerző — görög katolikus nagyprépost — a XVIII. századi bánsági iskolaügy után (Foia Diecezană 1914. l. a *Folyóirat-szemlélt*!) egyháza történetéből közli ezt a sikerült dolgozatot. A görög katolikus egyház multja Krassó-Szörény megyében nagyon is új keletű. Az egyházközség mindössze 1836-ban alakult meg, s alig két évtized múlva már püspökség biztosítja fennmaradását és fejlődését. Hogy a fejlődésben kinek van főérdeme, azt jó lesz épen a szerző, mint legilletékesebb ember, munkájából leszögezni: »Ma a lugosi görög katolikus hitközségben székel a görög katolikus püspökség s székeskáptalan, van abban: a kir. kincstár, mint kegyuraság költségén épült s elég díszesen felszerelt plébánia-székesegyház, a kir. közalapítvány által vásárolt s fenntartott püspöki széklak, a kir. kincstár által adományozott plébános, káplány és éneklési laképület, elemi fiúiskola, alapítványi elemi leányiskola, rendszeresített plébános, káplány és éneklési javadalmazások, tanítónői képezde, a megyei alpapság és más nemeslelkű adakozóktól begyűlt adományokból vásárolt beltelken az állam pénztárából engedélyezett 350.000 korona összeg erejéig 1913. évben épített hittanintézet s főnövelde díszes palotája, a főnöveldeben egyesek, az állam által és az egyházmegyei alapítványokból létesített 22 ingyenes s 10 félfizetési ösztöndíjak...«

Az unió keletkezése nagyon jellemző. A görög keleti egyháznak egyik főfészeke volt a Bánság; az erdélyi és nagyváradi püspökségek területén vívott küzdelmek ide nem hatottak el, a szerb hierarchia kiváltságos helyzete itt az alája rendelt oláhokat is megvédte az unió erőszakolásától. A mozgalom teljesen személyi természetű: Lugos városának hét görög keleti egyháza volt, kik közt, különösen Athanaszjevits István esperes szerb érzelmei miatt nemzetiségi súrlódások keletkeztek. 1835-ben egyik megürült plébániára a verseczi püspök Bercsán István diaconust nevezte ki, de az esperes a beiktatást megtagadta, mire ennek oláh hívei papjukkal együtt a görög katolikus hitre tértek. Az áttérés

ügyében Jakabffy Miklós, a buzgó katolikus örmény táblabíró, s általában a katolikus magyarság egyengette az utat. Az ő házában a kellő »testimonium legale« előtt tért át 58 családfő a pappal együtt, s a megalakított görög katolikus egyház megmaradását is az ő támogatása biztosította.

Az áttérteknek nagy harczot kellett folytatni a verseczi szerb püspökkel, a város görög keleti lakosságával s különösen az esperessel és paptársaival szemben, kik nemcsak az udvarnál való feljelentéssel, hanem helyi vizsályszitással, az asszonyok bujtogatásával igyekeztek az új egyházat megfojtani. A templomért és temetőért folytatott küzdelem, melynek egész okmánytárát is mellékeli a szerző, jellemző korkép, s annyiban túllépi a helyi elszigeteltség körét, hogy a helytartótanácsot és udvari kancelláriát is többszörösen beavatkozásra kényszeríti.

A könyv második része a Jakabffy-család leszármazásával és Jakabffy Miklós táblabíró működésével foglalkozik, kinek támogatására nemcsak a megalakuláskor, hanem később a templomépítésnél is (1838) nagy szüksége volt a fiatal egyháznak. A görög keletiek a királyi trónig végigjártak minden hatóságot, hogy megakadályozzák azt, hogy a kincstár a piacztérre építsen templomot a görög katolikusoknak; most már ingyen telket is ajánltak fel, Gyürky Pál főispánt is megnyerték, de Jakabffy energiáján megtört minden ellenkezés. A városon kívül egész sor kincstári község unió-mozgalmát is támogatta.

Nem nagy igényű munka e könyv, nem is országos jelentőségű a tárgyalt ügy, de megérdemli a vele való foglalkozást, mert gondos és lelkiismeretes tanulmány eredménye, s első kísérlet arra, — néhány forgalomba nem került doctori értekezés leszármazásával — hogy a magyar közönséget is tájékoztassa a hazai oláh egyház multjáról. A »Cultura Crestină«, a balázsfalvi görög katolikus egyházi folyóirat mult számában nagyon rövid és fanyar ismertetés után épen ezt kifogásolja: Ha már magyarul írt a nagyprépost, legalább a neveket írta volna oláh helyesírással! Kissé furcsa elv, hogy a hivatalos iratokban foglalt Bercsán, Popovics, Vulkán stb. neveket valaki 80 év mulva Bercianu, Popovicu, Vulcanu stb.-re változtassa.

Gagyi Jenő.

Krämer Tamás: A protestáns vallás terjedésének oka hazánkban 1551-ig. Temesvár, 1915. 8-r. 148 l.

Korrajz keretében, az Egyháztörténelmi Emlékek öt kötetének felhasználásával tárgyalja a protestantismus elterjedésének — eddig is ismert — okait: a püspöki székek üresedését, a lelkipásztorok hiányát, az alsópapság ellenőrizetlen helyzetét,

az egyházi javadalmak világi kezekre jutását, a »cuius regio, illius religio« alkalmazását, a török pártfogását s általában a kedvező politikai viszonyokat.

Az 1551. évet azért veszi határpontul, mert az Egyház-történelmi Emlékekben közölt adatok ezen esztendővel záródnak. Pontosan hivatkozik az oklevelekre, melyekből következtetéseit vonja, nagyobbbrészt közli szövegüket, úgy hogy saját értekezéséből kitűnik, vajjon megfelelnek-e ezek a valóságnak. Az említett forrásgyűjteményt alaposan kiaknázza, különben csupán a legszükségesebb irodalmi termékekre szorítkozik.

Pasteiner Iván: Adalékok a magyar főiskolai oktatás bibliográfiájához. (A budapesti kir. m. t.-egyetemi könyvtár czímjegyzékének mellékletei I.) Budapest, 1916. Egyetemi nyomda. 56 lap.

Közkönyvtáraink használhatóságát nagyon megnehezíti a részletes szakkatalógusok hiánya. Örömmel üdvözljük ezért az egyetemi könyvtár igazgatóságának életrevaló elhatározását, hogy az évi gyarapodási katalógus mellékleteképen egyes szakoknak, actualis kérdéseknek bibliographiai feldolgozását szándékozik kiadni.

E bibliographiai füzetek elseje a magyar főiskolai oktatás kérdését öleli fel. Pasteiner Iván érdemes munkát végzett volna már az egyetemi könyvtár gazdag könyv- és kéziratanyagának ily irányú feldolgozásával is. Azonban nem elégedett meg ezzel. A könyvtár anyagában nem található művek nagy részét is felkutatta s így bár — mint maga is megjegyzi — műve teljességre nem tart igényt, hézagpótló segédkönyvet adott a felső oktatással foglalkozók kezébe. A füzethez használható szakmutatót csatolt.

B.

Folyóiratszemle.

A Cél. Január.† — *Egyed István: Bolgár-magyar kapcsolatok.* Nagyobb dolgozat első közleménye, mely elmondja, hogy rázták le a bolgárok az avar igát s hogy tértek át a X. században az islam vallásra. Az író a IX—X. századi arab kútfők nyomán halad. — *r.: Ismét a Szekfű-ügy.* Szekfű Rákóczi-könyvéről szól, teljesen érzelmi alapon. — *zt.: Néhány szó az ukrainai kérdésről.* Már többször megírt cikkek visszhangja: Ukrainát se a lengyel, se az orosz birodalom nem tudta magába olvasztani s természetszerűleg velünk keres kapcsolatot. — *Peregrinus: A Földnélküli Péter.* Karagyorgyevics Péter szerb király pályáját mondja el. Mint családja többi tagjai, ő is a kalandor típusa. — *Rogierius Baco.* Mester János »Rogierius Baco... az emberi művelődés történetében« című füzetéről szóló rövid ismertetés.

Február. — *Egyed István*: *Bolgár-magyar kapcsolatok*. Folytatás. A bolgár állam belső viszonyairól ír s hazánkba való bevándorlásukról. A későbbi Árpádok alatt mint kereskedők szerepelnek a zsidókkal együtt. — *b. ny.*: *Przemysltől Breszt-Litovszkig*. Szádeczky Kardoss Lajos hasonczímű könyvének dicsérető ismertetése. A könyv hadinapló, különös tekintettel a történelmi vonatkozásokra. — *zl.*: *Ukráína*. Sztripszky Hiador új folyóiratának első számáról szóló ismertetés.

A Hét. 6. sz. — *A keletért*. Elmefuttatás. A keleti út már a középkorban fontos volt s Szaloniki jelentőségét a berlini congressuson egyaránt elismerte Andrassy, Bismarck és Gorcsakov.

Akadémiai Értesítő. 1915. Deczember. — *Melich János*: *Czirilbetűs magyar szöveg*. Ismerteti és közli a Jagić ajándékából a M. Nemz. Múzeum tulajdonába került füzetkét, a melyet valamely alföldi gör. kel. szerb egyház papja írhatótt a XVIII. század végén vagy a XIX. század elején. — *Mahler Ede*: *Ókori chronologiai kutatások*. Az égi és a földi naptár egymásra gyakorolt hatásából magyaráz néhány időszámítási különösséget. Kimutatja t. i., hogy a zsidó órábeosztás 1080 chalakimja és ennek 76 rega'imja a babyloniai Saros-periodus számításából keletkeztek, viszont a hét éves smittah és ötven éves jöbel periodusok a földi hétbeosztás átviteléből az égi naptárba. Majd a bibliai királyok szerinti időszámításának ellenmondásait azzal magyarázza meg, hogy az utód már előde életében mint társuralkodó is szerepelt és igen tanulságos táblázatot közöl Jüda és Izrael királyainak ez alapon megoldható uralkodói sorozatáról.

1916. Január. *Stumme János*: *A berber népek*. Nyelvészeti és ethnographiai szempontból méltatja őket. — *Schmidt József*: *Az indo-árja polyandria eredete*. Kimutatja, hogy a polyandria nem ősi intézménye az indo-árjaknak, a brahmani tradícióval ellentétben áll s az idegen eredetű Pandava dynastiával terjedt el. — *Jánosi Béla*: *Schedius Lajos aesthetikája*. A pesti egyetem régi aesthetika-tanárának (1768—1847) aesthetikai elveivel foglalkozik. Principia philocaliae seu doctrina pulcri 1828. című munkája igen jelentékeny és eredeti kísérlet. — *Karácsonyi János*: *Szent László délvideki hódításai*. Szent László 1082—1083 telén beavatkozva a IV. Henrik és VII. Gergely közti küzdelembe, betört Karinthiába, ekkor csatolta országához Zágráb, Kőrös és Varasd megyéket, a régi Slavoniát, mint hódított területet, a melyre átvitte a magyar megyei szervezetet.

Február. *Munkácsi Bernát*: *Jelentés az esztergomi fogolytáborban végzett votják nyelvi és néprajzi tanulmányokról*. Történeti vonatkozásai is vannak. — *Br. Forster Gyula*: *Zsigmond király 1409. évi adománylevele*. Bebizonyítja, hogy a Hunyadiaknak adott adomány nova donatio volt, az első adomány, a melyet a család kapott és rámutat azokra a nehézségekre, a melyek a család genealogiáját illetőleg fennállanak, különösen az ifjabb János sírfeliratára, a melyből az következtethető, hogy Hunyadynak két János nevű öccse is volt. — *Marczali Henrik*: *A Botond-monda történeti kapcsolatai*. Fejtegeti a Krum bolgár királyhoz és Boleszlav Chrobryhoz fűződő mondákkal való rokonságát. — *Szentpétery Imre*: *A borsmonostori apátság árpádkori oklevelei*. V. ö. a munka ismertetését a jelen számban. — *Viszota Gyula*: *Széchenyi és az 1816-iki bécsi löversenyek*. Kimutatja, hogy az első bécsi, 1816-iki versenyek megalapításában is főrészes volt, ott Széchenyi több lova is futott. — *Rexa Dezső*: *Egy második Nemzeti Színház eszméje 1843-ból*. Az eszme az országgyűlés összehívásakor Veszprém megyében született, a mely követeinek utasításban adta, hogy szólaljanak fel

egy conservatoriummal egybekötött magasabb színvonalú és tiszta erkölcsű színház felállítására érdekében. Rexa ez alkalomból érdekes adatokat állít össze, hogy mennyiben kifogásolták ez időben a színház erkölcsét. — *Harsányi István: Tompa-reliquiák a sárospataki könyvtárból.* Két ismeretlen költemény és egy emlékvers.

Alkotmány. 1916. 60. szám. *Pethő Sándor: Szekfű könyve és Rákóczi egyénisége.* Szekfű művét bírálja. — 70—71. szám. *Figl József: A Romanov-dinasztia örüljei* címmel Calanes párisi író Fous couronnés című munkáját ismerteti, melyben a szerző összegyűjtötte mindazon bizonyítékokat, a melyek szerint a Romanov-család tagjai egytől-egyig többé-kevésbé örültek voltak. — 79. szám. (tb.): *Kossuth Lajos és a világháború.* Vezércikk, melyben Kossuth felfogását a keleti kérdéstről s jövődölését Magyarország szerepéről és érdekeiről tárgyalja.

Az Est. 1916. 104. szám. *„Mit vétettem én.”* Rövid ismertetése Szekfű legújabb művének.

Az Ujság. 1916. 32. szám. *Takáts Sándor: A régi diákletről.* Levéltári adatok alapján a XVII. századi diákletrét világítja meg. — 65. szám. *Berend Miklós: Útközet előtt* (A limanovai fronton) címmel részletet közöl egy sajtó alatt levő művéből. E december 10-iki kelettel a december 5—8-iki harctéri eseményeket írja le.

Budapesti Hirlap. 1916. 41. szám. *Takáts Sándor: Csákyné Wesselényi Anna.* Levelei alapján jellemzi a magyar főasszonyt. — 56. szám. *Horváth István: A balatonparti várromok* címmel Csobáncz-vár, Fonyód, Balatonföldvár, Keszthely, Szigliget, a tihanyi várakra vonatkozó adatokat közöl. — 67. szám. *Takáts Sándor: A debreczeni bíró elvablása.* Az 1535-ik évből vett esemény. Lasky, János király lengyel tanácsosa, 1535-ben 8000 forintot követelt a debreczeniektől. A debreczeniek János királyhoz kéréseket küldtek, a kik azzal az üzenettel jöttek vissza, hogy Laskynak ne fizessenek semmit. Lasky a város bíráját, több előkelő polgárral együtt, lóra köttette s elvágtatott embereivel együtt. A debreczeni polgárok ezt megtudván, nyomban fölkerekedtek, Lasky katonái közül többeket elejtettek s bírájukat kimentették. — 76. szám. *Pitroff Pál: A Nemzeti Színház gyermekkorából.* Kovács Pál leveleiből a Nemzeti Színházra vonatkozó adatokat közöl a 40-es évekből, különösen Lendvai és Egressy Gáborról szólókat. Mindkettő szabadulni óhajtott a Nemzeti Színháztól s igazgatóságot akartak vállalni Győrben. De álmaikból nem lett semmi. — 104. szám. *Szekfű önvédelme.* Rövid tartalmi ismertetése Szekfű legújabb művének, melyben felel támadóinak.

Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárából. 1915. (VI. évfolyam.) 2. füzet. *Pósta Béla: A vizaknai kehely.* A vizaknai (Alsófehér megye) református egyháznak van egy kehelye, mely hazai művészetünknek egyik legértékesebb, mert egyik legtanulságosabb darabja. Kiállították annak idején (1885) a budapesti ötvösműkiállításán (talán a millenáris kiállításon is, de mindenesetre) ott volt a párisi világkiállításon is, 1900-ban. Az első és utolsó helyen említett kiállítások lajstromaiban le is írták. Ennél több azonban nem történt méltatása tekintetében, holott határozottan többet érdemel. Ezt a többet — mondhatnók monographiáját — kapjuk ebben a több íves dolgozatban, melynek tanulságos voltát 25 kép is emeli. Szerző — persze csak a tárgyalásban — teljesen szétszedi az egész kehelyt s minden porczikáját alaposan megismerteti az olvasóval. Melléje állítja az analógiákat s

úgy építi fel ismét, szemünk láttára a kelyhet. Ez alatt meggyőződünk arról, hogy : a kehely sokkal inkább áll a román, mint a gótikus ízlés hatása alatt, holott a hivatkozott hazai kiállítás lajstroma gótikusnak mondja ; ennek az utóbbi ízlésnek azonban csak nagyon kis arányú érvényesülése állapítható meg rajta. Egyes részeire találunk analógiákat német és francia földön is, de általában az olasz hatás a kétségtelenül domináló rajta. Persze abban az értelemben, mely állandóan jellemzője a magyar földi művészetnek, hogy t. i. hazánk területét művészi szempontból mindig a sokoldalúság jellemezte, mely a különböző művészi központokból eredő művészi hatásokat sajátosan egyezteteti össze. Ehhez hozzáadja a magáét és így teremt újat, egészen eredetit. Az olasz hatás domináló volta nem lephet meg ezen az inkább román, mint gótikus ízlésű, mindenesetre Anjou-kori kelyhen, ha tekintetbe vesszük, hogy az Árpádok és közvetlen utódaik alatt milyen élénk összeköttetések voltak az olasz földdel és nem feledjük épen Szent Benedek rendjének szerepét keresztyén műveltségünk kezdetén. A román ízlés fő mesterei u. i. épen a monte-cassinoi bencések, míg a gótikus ízlés előharczosa a rend francia ága, a ciszterciák ; s míg az olasz földiek inkább a festészet stb. terén irányítanak, addig az utóbbiak az építészet mesterei. Ez a néhány adat is eléggé sejteti, milyen mélyre nyúlt szerző a kehely ismertetésénél és azt, hogy a dolgozat példaadó lehet arra, hogyan kell hasonló kérdéseket alaposan tárgyalni. — *Kovács István : A marosvásárhelyi őskori telep, szkýtha- és népvándorláskori temető* czímen jelentést tesz az 1909. és 1910. években Marosvásárhely belterületén, az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiség-tára megbízásából foganatosított régészeti ásatásokról. A mondott időben, városrendezés és építkezések alkalmával fedezték fel a nyomra vezető emlékeket, melyeket aztán jelentéstevő rendszeres ásatás útján szaporított és most chronologikus rendben mutat be. Chronologikus rendben első helyen említendő, hogy a rendszeresen felásott területen négy u. n. veremlakás, azaz olyan földfolt került napfényre, melyeket — a bennük talált emlékek tanúsága szerint — az őskori ember vajt a földbe. A veremlakásoknak megfelelő kultúra-réteg megsemmisült s mindössze néhány szórványos lelet őrizte meg emlékét. Az őskori leletek nem egységes kulturál képviselnek és chronologiai eltérések is vannak köztük ; egymáshoz és a távolabbi analógiákhoz való viszonyukat széles alapon fejtegeti a szerző. Az u. n. skytha-korból tíz, rendszeresen feltárt sír és szórványos emlékek származnak. Fontossága különösen a sírleleteknek van, még pedig azért, mert hazánk területén ezek az első e korba tartozó, lehetőleg jól megfigyelt, napfényre került emlékek, melyek ilyen módon hozzájárulnak a hazai skytha periódusra vonatkozó ismereteink bővítéséhez. A szerző fel is használja az alkalmat arra, hogy lehetőség szerint összefoglaló képet adjon a korról. Végül kibontásra került 14 népvándorláskori sír, melyeknek körülbelül a fele — az ugyanazon folyóirat előző évfolyamaiban ismertetett — maroszentannai, másik fele a — ugyancsak ott ismertetett — mezőbándi temetővel mutat szorosabb chronologiai és ethnikus kapcsolatot. Ezekhez járulnak chronologiailag nem osztályozható temetkezések, továbbá újabbkori ingó leletek és épületnyomok. — *Ferenczy Sándor : Archaeologia a harcztéren* czímen az őskori telepeken gyakori »vörösré kiégetett sártapasz töredékek« keletkezésére nézve közli az északi harcztéren tett megfigyeléseit. — A füzetet a harcztéren szerzett bejegyzésekben elhalt *Gulyás János* segédarchaeologusról szóló megemlékezés és az elhunytnak utolsó levele zárja be.

Eperjesi Lapok. 1916. 4—5. szám. *Horváth Ödön: Bredeczky — Eperjesről.* Rövid életrajz után részleteket közöl Bredeczkynek 1809-ben Bécsben »Reisebemerkungen über Ungarn und Galizien« című munkájából, s különösen Eperjes leírását adja. — 7—8. szám. *Horváth Ödön: Bredeczky felesége* címmel Bredeczky naplójegyzeteiből a feleségére vonatkozó jellemző adatokat közli. — 11—12. szám. *Horváth Ödön: Bredeczky édesatyja.* Bredeczky atyjának leveleiből közöl jellemző adatokat. — 14. szám. *Horváth Ödön: Bredeczky naplója* címmel a naplófeljegyzések hű leírását adja.

Erdélyi Múzeum. 1914. 4. szám. *Bíró Venczel: Bethlen viszonya Pázmánynyal.* Pázmány 1616-ban szerepel először Bethlen-nel kapcsolatos ügyben: ő tárgyal Homonnay Bálint fejedelmi jelölttel, hogy színelig visszaléptesse, de tényleg pártolja a katolikus jelöltet. Bukása után Bethlen pártjára áll s igyekszik a királylyal kibékíteni; 1617-től kezdve állandóan leveleznek, bár állandóan bizalmatlanok egymással szemben. Bethlen 1619-ben el is akarja fogatni Pázmányt, de ez Bécsbe menekül, azonban az első béke-hírekre már újra ír a fejedelemnek, ki a következő támadások után mindig őt kéri fel közvetítésre. Leveleikben folyton hangoztatják egymás iránti nagyrabecsülésöket, de politikai ügyekben gyakran vádolják egymást mások előtt. — *Erdélyi Lajos: Melyik nyelvterületen írhatták a Gyulafehérvári Glosszákat?* Nyelvi és történeti bizonyítékok alapján ezt is a Dunántúl, mint a Halotti Beszédet, s valószínűleg Székesfejervárt. — *Székhely Ödön: Levelek Háromszék 1848—49-iki önvédelmi harcza történetéhez.* A Cseh Ignác királybíró birtokában volt eddig ismeretlen okmányokból, melyek most a Székely Nemzeti Múzeumba kerültek, ötöt ismertet és közül az értekező.

5. szám. *Kristóf György: Bethlen Gábor levéltárása.* Bethlen rendszeres iskolázásban sohasem részesült, latinul sem tudott; mint fejedelem, kénytelen-ségből kezdte meg a levelezést, s 16 év alatt 5 testes kötetre valót összeírt; leveleinek irodalmi értéke a tartalomban van: a nemzeti gondolat, a magyar faj és állam épsége, de értékesek nyelvi szempontból is, s annál sajnálatosabb, hogy Jancsó Benedeken kívül ez irányban senki sem foglalkozott velők. — *Király Pál: Dósa György forradalma.* Márki Dósa-életrajzának ismertetése. — *Gergely Samu: Gr. Thököly Imre gyermek- és ifjúkori levelei Teleki Mihályhoz.* A Teleki-levéltárból 1882-ben Deák Farkas kiadta Thököly leveleit, újabban több kiadatlan került elő, melyekből 52 darabot közöl Gergely az 1665—1673. évi időközből. Thököly már nyolcz éves korában kezdte a levelezést Teleki Mihálylyal. — Az Irodalom-rovatban *Veress Endre* ismerteti Nagy István moldvai vajda okleveleit (1457—1503), melyeket *Bogdán J.* két kötetben kiadott *Documentele lui Stefan cel Mare* czímen. — *Bíró Venczel* az 1913—14-iki tanévi programértekezésekből ismerteti az Erdély történetét tárgyalókat.

6. szám. *Veress Endre: Bethlen Gábor fejedelem ifjúsága.* Bethlen ifjúságáról háromegykörű író irt: Keserői Dajka János, Káportoni Forró Pál és Bojti Veres Gáspár; az első és a harmadik tele van képtelen állításokkal, 15 éves korától minden Erdélyben lefolyt harciban résztvétetik hősüket, s ez adatok átmementek az irodalomba és a köztudatban tartják magukat annál inkább is, mert Gindely felületes életrajzán kívül rendszeres, nagyobb mű nem jelent meg Bethlen életéről. Ifjúkorából eddig 25 levelét ismerjük (1593—1613), Veress még tíz kiadatlant talált s közöl, s ezek, valamint az összes egykorú források gondos egybevetéséből megírja a fejedelem ifjúkorának tör-

ténetét. — *Beddőházy János : Petelei Istvánról.* Negyven éves barátsága emlékeit eleveníti fel az azóta szintén elhunyt szerző Peteleiivel, a magyar tárczaírodalomnak talán legkiválóbb művelőjével, kit — mert a klikkektől távol, a Székelyföldön élt harmonikus és munkás életét — nem ismertek és méltányoltak eléggé. — *Gyalokay Jenő : Adalékok az 1849. évi erdélyi hadjárat történetéhez.* Az aradi ereklje-múzeumban őrzött Csányi-levéltárból közöl több érdekes levelet és hivatalos jelentést 1849 első feléből. — *Az Irodalom-ban Veress Endre ismerteti Kelemen Lajos : Újabb adattár a vargyasi Daniel-család történetéhez, Kiss Ernő : Walentiny Dezső : Ferenczy István levelei, Dékány Kálmán : gr. Toldalagi Mihály : Az európai konfliktus megítélése és B(író) V(enczel) : Kristóf György : Bethlen Gábor emlékezte című munkáját.*

Foaia Diecezană (Karánsebes, különlenyomat) *Boros János : Organizarea scoalelor nationale-românești în comitatul Cărașului la 1785—1792.* A bánsági telepítéseknel nagy gondot fordított a kormány az iskolaügyre is ; 1772-től sűrűn jelennek meg rendeletek az iskolák, tanítói lakok építése s a tanítók javadalmazása tárgyában ; összefoglalja ezeket 10 pontban az 1795. évi 12.446. sz. instrukció. Főbb elvei : a hol pap van, iskola is legyen, ha nincs is pap valamely községben, de sok a tanköteles, iskola állítandó ; egymástól félórára eső községek közösen állíthatnak iskolát. A tanítónak külön lakoszobája legyen s külön legyen a tanterem. Az iskolát a község építi ; a hol szegény a falu, a földesúr adjon anyagot, a nép a munkát. A tanítói fizetés egyharmadát pénzben s a természetben a falu adja, a többit a földesúr. Két téhennek való rét kihasítandó a tanító részére ; a tanító egyúttal jegyző nem lehet, csak külön fizetésért, sem kántor ; a tanítói fizetés hatóság előtti szerződéssel biztosítandó. Krassó megyében 1785-ben rendeli el Haller József gróf az iskolák felállítását. Bachó János főispán szorgalmazza is. A megye bizottságot küld ki, melynek javaslata igen érdekes (pl. a községeket kötelezni kell pásztortartásra, hogy a gyermekek állatorzás helyett iskolába járassanak ; a legény csak úgy házasodhassék meg, ha igazolja, hogy rendesen járt iskolába ; az iskolakerülők apját meg kell csapni ; a gyermeket lássa el taneszközökkel a kormány stb.). Az érdekes dolgozat a megyei levéltár iratai alapján érdekes adatokat közöl a tanítói jövedelmekről, az oktatás és felügyelet menetéről, az iskolakerülőkről, függelékül kiadva több egykorú táblázatos községenkinti kimutatást az iskolák állapotáról, jövedelméről, a tanítók képesítéséről és nyelvismeretéről, a gondnoksági elnökökről.

Földrajzi Közlemények. 1916. 1. szám. *Márki Sándor : Magyar hatás a román állameszme fejlődésére.* Jorga Miklósnak Petermann Mitteilungenében megjelent cikkét bírálva, történelmi adatait helyes világításban mutatja be. — *Györffy István : Magyarország régi balkáni birtokai.* Horvátország, Dalmácia, Bosznia, Szerbia és Bulgária történetének vázlata.

Had történelmi Közlemények. 1915. 4. szám. *Thurzó Kálmán : Fogarasi Nádasdy Ferencz gróf tábornagy, a katonai Mária Terézia-rend nagykeresztése (1709—1783).* (III. közl.) A kolini vesztett csata után Frigyes is, Prágát ostromló hadteste is visszavonult. A visszavonuló sereg üldözésénél vívja Nádasdy holzbergi, hermsdorfi diadalait, majd beveszi hosszú ostrom után Schweidnitzot, mely diadalát a népköltés is megénekli. Ő vezeti be a boroszlói csatát, melynek sikere után azonban Lotharingiai

Károly fővezér, vérszemet kapva, könnyelműen előnyomúl s a Thüningiából visszatért Frigyes a ferde csatarend alkalmazásával Leuthennél megveri, Nádasdy észreveszi a porosz király taktikáját, de intésére a fővezér nem hallgat és Nádasdy minden vitézsége és hadvezéri képessége sem tudja a vereséget megakadályozni. Hálából őt állítják bűnbaknak s Mária Terézia fel is menti a katonai szolgálat alól 1758 január 1-én, mint a szerző hiszi: Daun áskálódására. Nádasdy mint jó katona engedelmeskedik, s csak 1759-ben tör ki belőle a keserűség a mellőzés miatt bátyjához, Lipóthoz intézett egyetlen magyar nyelvű levelében. (NB. Ezt a 1759-iki levelet többször említi a szerző, később azonban azt írja, hogy Lipót 1758 május 30-án halt meg, s utána a komáromi örökös főispánság is öcsésére szállt.) 1757 márciusában veszi át a Mária Terézia-rend nagykeresztjét s megkapja a tábornagyi kinevezést. Bécsből visszatér Horvátországba, szervezi a határőrvidéket. 1764-ben a pozsonyi országgyűlésen a Karok és Rendek tüntetőleg őt éljenzték, midőn az udvar bevonult, a királynő azonban nem mutatott neheztelést érte. 1766-ban leányát, Borbálát, férjhez adja gr. Erdődy Lajoshoz, s maga két hét múlva elveszi gr. Draskóczy József özvegyét, Malatinszky Zsuzsannát. Élete őszét a hadseregszervezés komoly munkája foglalja el, melyből az 1778—79. évi bajor trónöröklési háború alkalmával kiragadják ugyan, egyik hadsereg vezérletét bízva rá, de a tescheni béke feleslegessé tette hadbaszállását. Le is tette végleg kardját s gyermekei és unokái boldogulásának szemléletével telt békés öreg kora. Fiát, Ferenczet, magyar beszéddel iktatta be Fejér megye főispáni székébe, s e beszéd tartalma jellemzi leghibebben mint embert. Elhunyt 1783 május 13-án, s az egész ország őszinte gyásza kísérte sírjába. Alakja ott van Mária Terézia bécsi szobrán, melynek leleplezésekor a király elrendelte (1888), hogy a 9. számú magyar huszárezred örökre az ő nevét viselje. — *Takáts Sándor: Ráthoti Gyulaffy László.* A XVI-ik század egyik legjelesebb vitéze, a dunántúli harcok híres törökverő hadnagya, a ki már csak áruhában törhetett kopját, mert ki nem állt vele senki. Különben igazi embere korának, erőszakos, kíméletlen, szeret nagyokat inni. A XVI-ik század negyvenes éveiben kezd híre kelni, már 1549-ben Ferdinánd király Bécsbe hivatja és megkínálja a szigetvári főkapitánysággal. 1551-ben Pápán hadnagy, 1557-ben Győrött, 1560-ban tihanyi kapitány. Döntő szerepe van Hegyesd visszafoglalásában, 1566-ban pedig Veszprémet ő foglalja vissza, s a tihanyi mellé ennek kapitányságát is megkapja. Nagy a híre-neve, dicsősége, de pénzt ő sem tud az udvartól kiszorítani, a kamara kellemetlenkedik is neki, mire nem éppen hízelgő véleményét a németekről nyíltan hangoztatja. Ezért Bécsbe idézik, s hogy nem megy, megfosztják tisztségétől, mire 1569-ben Erdélybe szökik, a hol előbb János Zsigmond, azután Báthory alatt becsült hadvezér, így a szentpáli csatában is ő veri le Békést. Birtokokat szerez a Szilágyságban s Miksa királylyal is megbékélve, köztisztelettől övezve hunyt el 1579-ben. Felesége: Forgách Margit és négy gyermeke gyászolta. — *Komáromy András: Perényi Miklós egri várparancsnok.* (II. közl.) 1710-re már kifáradt az ország; a kurucz csapatok a Felső-Tisza mellékére szorultak, a föld népe is ellenük fordult. Október 17-én az áruló Csajághy János feladja Szolnokot. A császári sereg elvágja Eger útjait, pótlást és segítséget Perényi nem

kaphat, nem is igen küldenek neki; csupa közöny, tchetetlenség, fejetlenség már a kurucz hadvezetés. Pálffy János november 11-én felszólítja Perényit, hogy adja fel a körülzárt Eger várát, de sem a fenyegetés, sem a csábító ígélet nem hatott. Perényi állta az ostromot, míg a papoktól meg nem vesztegetett Réthey Ferencz alparancsnok lázadást nem szított ellene s nem kényszerítette a capitulálásra. Az őrségben mintegy 100 ember maradt meg a fejedelem hűségén, ezekkel deczember 12-én a fejedelem seregéhez csatlakozott, majd ő is kibujdosott Lengyelországba, s a szatmári béke után árva gyermekeihez hazajött s harmadszor is megházasodott: elvette br. Zay Katát, kivél még a vágmenti harcok alkalmával ismerkedett meg. — A *Tárczában Tóth Zoltán* közöl egy epizódot, hogy vert ki három magyar parasztleányt négy vasast a szalontai korcsmából s milyen lázadási perbe keveredtek miatta. (*Kurucz-sorozás 1753-ban.*) — A *Had-történelmi Apróságokban Kárrfy Odón, Kemény Lajos, Gyalokay Jenő* közleményeit, az *Irodalomban Hóman Bálint Feleletét Czimer Károly válaszára, az Okmánytárban Kárrfy Odón: Hadbíróági ítélet 1708-ban* című adalékját találjuk. — *Tóth Zoltán: A magyar lovasság 1722. évi regulamentumát, Szendrei János A Khevenhüller-féle hadi utasítás kiadását* folytatja. (XI. közl.) A kötetet az 1915. évfolyam *név- és tárgymutatója* fejezi be.

Huszadik Század. 1915. 10. szám. *Vaskó Balázs: Le Bon társadalomlélektani rendszere.* Munkáinak elemzése alapján úgy véli, hogy szerző az emberi cultura fejlődését nem értette meg.

11. szám. *Ormos Ede: Az államszövetség és a világéke gondolatainak néhány elméletéről.* Kant, Novikov, Leroy-Beaulieu és Kautsky vonatkozó tanításait ismerteti. — *Szende Pál: A jelenkor történetének tanítása.* A jelenkor eseményeinek iskolai tanítása érdekében szólal fel. — Ismerteti Wilhelm Windelband *«Einkleitung in die Philosophie»* című munkáját, mely a történelem-philosophiának külön szakaszt szentel.

Hrvatska Prosvjeta. 1915. V—VII. füzet. — *Gj. Szabó: Morović u Srijemu.* A bosutmenti Marót helységről, régi váráról, melyet Oláh Miklós még *«Propugnaculum Slavoniae»*-nek nevez s melynek ma Morović a neve. A helységben középkori templom van, melynek környéke sok római emlék lelhelye. — *K. Horvat: Borbe Senjskih Uskoka sa Mlečanima kod Rogoznice i krka.* A zenggi uszkokoknak 1598-iki tengeri csatáit mondja el, mit a velencei Bempóval viseltek. — *K. Dočkal: Mistr Jan Hus.* Husz János halálának 500 éves emlékére méltatja érdemeit a cseh nyelv és nemzeti érzés terjesztése terén, igyekezetét a papság és a nép romlottságának reformálására. — *Fr. J. Jelenićnek «Kultura i bosanski franjevcii»* című könyvének ismertetése. — *Juraj Ratkaj kao nesudjeni biskup zagrebački.* Drašković János bán 1642-iki levele, melyben zágrábi püspöknek Rattkayt ajánlja II. Ferdinánd királynak.

Karpathen Post. 1916. 1., 6., 10. szám. *Lipták János* németre fordította Bohus György késmárki rector *«Historisch-geographische Beschreibung der in Oberungarn berühmtesten Zipser Landes»* című latin nyelvű munkáját. A 31—44. szakaszban különösen Késmárk városának történeti eseményeivel foglalkozik.

Keresztény Magvető. 1915. 4. szám. — *Benczédi Pál: A vallástanítás története.* A tartalmas dolgozat még az 1914. évi 6. számban kezdődött az ókori vallástanítás tárgyalásával; a kérdés

keretében a szerző az egész oktatásügyet ismerteti, a tulajdonképeni vallásitanítás körébe a középkorban Gottfried weissburgi barát, Bruno, Bonaventura, Aquinoi Tamás, Canterbury Edmond, Regensburgi Berchtold és Gerson János katechismuszai tartoznak; Bruno kátéja az első, mely kérdésekben és feleletekben van írva. Nagyon fellendült a káté-irodalom a reformatióval; az evangélikusoknál Luther kátéja, Melancthon »Visitation-Büchlein«-ja, a reformátusoknál Zwingli tételei, Oecolampadius hitvallása, majd az »első helyét hitvallás«, a Kálvin János kátéja, a Bullinger »második helyét hitvallása« és a Heidelbergi káté nevezeteseek. Az első ismert unitárius káté a Chelmsin Mártoné, fontosabb Smolc Bálint »Rakowi kátéja«, töredékben maradt meg a Socinusé. A megindult ellenreformatio is művelte az egyházi irodalom ezen ágát; a jezsuita írók közül híres a Canisius »Summa doctrinae Christianae«-ja, majd a Bellarmin érseké. 1566-ban jelent meg a hivatalos római káté, kisebb jelentőségűek a Gropper, Dichtenberger, Holding érsek és Vicelius kátéi. A keleti egyház hivatalos kátéja Morila Péter kiev-i patriarcháé (a szerző szerint Magilas Péter), nevezeteseek még a moszkvai Platon-féle és a Ghennadios konstantinápolyi symbolikus műve. A zsidó káték (Majmonides, Levi) még a XII—XIII. századból valók. Hazánkban is termelt a reformatio káté-irodalmat, eleinte természetesen fordításokban. Dévai Biró Mátyás kezdi meg 1538-ban a Luther kátéjának fordításával, Lethenyi István az augsburgi hitvallást, Csere Péter a helvétet, Huszár Gál a heidelbergi kátét fordítja le, ez utóbbi később oláhul is megjelent. Eredeti munkákat írtak: Benczédi Székely István, Heltai Gáspár, Batizi András, Gálszécsi István, Bornemissza Péter, az unitáriusok közül Dávid Ferencz, Várfalvi Kósa János, a katolikusok közül Telegdi Miklós lefordítja Canisiust. A merev protestáns orthodoxia azonban elhanyagolta a dogmákért vívott harcokban a vallásos nevelést; ennek jelszavával indúl meg a reformatio reformja: a pietismus, mely a német Spener és Francke nevéhez fűződik, kiknek iskolái a vallásitanításra több időt fordítottak, mint az összes többi tárgyra együtt. véve, ők kezdték meg a confirmálást is. A pietismus nálunk is élénk irodalmat teremtetett. A katolikus egyházon belül Jansen kezdett reform-munkát, s a neveléstudományban a port-royali iskolákkal vívta ki az elismerést és üldözést. Az egyes hitfelekezeten kívül a humanismus és az újkori bölcsélet is adott irányt a vallásitanításnak s az egész neveléstudománynak. Verulami Bacon philosophiája vezette rá a paedagogusokat az ú. n. természetes rendszerre, melynek különböző irányait az angol Locke János, a francia Rousseau és a philanthropisták, majd a német gyermekbarátok: Basedow orvos, Campe Joachim, a Robinson-fordító és Salzmann képviselik. A z öhatásuk érezhető Leibnitz philosophiája mellett a mi »Ratio educationis«-unkon s az ennek szellemében készült Felbinger-kátén. A protestáns egyházi irodalmat a censura úgy elnyomja e korban, hogy egészen szünetel, egyedül az unitárius egyház termel egy nagy symbolikus művet, a Szent-ábrahám Mihály »Summa universae theologiae«-ját.

Komáromi Lapok. 1916. 6. szám. *Alapi Gyula: Komáromi plébánosok. 1773—1915.* A nevezetesebb plébánosok rövid életrajzi adatai.

Könyvtári Szemle. 1915. 9—12. szám. *Rexa Dezső: A pápai főiskola könyvtára 1843-ban.* A főiskola 1840-ben alakult önképző-

körének könyvtári cathalogusát közli. — *Kaczány Géza: A magyar mémoires-irodalomhoz.* A folyóirat előző számaiban megjelent közlemények kiegészítése.

Magyar Figyelő. 1916. 1. szám. *Réz Mihály: Bismarckról.* Politikai pályafutásának főbb vonásait jellemzi. — *Scozza Dezső: A szerb sajtóról.* A szerb hírlapirodalom fejlődésének rövid áttekintése.

2. szám. *Réz Mihály: Bismarckról.* Az első számban megkezdett jellemrajz befejezése. — *Herül Gusztáv: A turáni népek politikai szerepe.* Politikai fellendülésüket vázolja s reményteljes jövőt jósol számukra. — *Horváth Jenő: A centralismus ellenszere a paritás.* Az osztrák centralismussal szemben a kiegyezésben biztosított paritás elvének üdvös politikai eredményeit állapítja meg.

3. szám. *Bellaagh Aladár: Nagynémetek rólunk.* Német írók, művészek és politikusok nyilatkozatait ismerteti a XVIII. század végétől kezdve, melyek a magyar nemzet megbecsülésének tanúságai.

4. szám. *Fayer Pál: Az angol politika intézői.* Lloyd George és Balfour politikai pályafutásának rövid ismertetése.

5. szám. *Barabás Abelné: Nietzsche és a világháború.* A nagy bölcselő felfogását ismerteti a hadbanálló németek szellemi tulajdonságairól.

6. szám. *Germanus Gyula: Turán.* A »turáni« elnevezésről azt törekszik bebizonyítani, hogy az ókorban nem jelentett faji meghatározást, hanem a barbárság kifejezője volt. — *Lábán Antal: Varsó esete 1831-ben.* Bem tábornoknak három hónappal a hősi küzdelem után kiadott czikkének felújítása.

Magyar Nyelv. 1916. 2. füz. *Melich János: Bethlen Gábor leveleinek* Szádeczky K. Lajos-féle kiadása kapcsán nyomtatékosan rámutat arra, hogy régibb történeti emlékeket csakis betűről-betűre híven szabad kiadni; hogy a nyelvi, helyesírási sajátságoknak történeti korhatározó értékük van s az átírás számtalan tévedésnek és hibának a forrása. — *Pais Dezső* az Oszvaj, Füzítő, Novaj helynevek eredetét magyarázza. — *Ernyey József* a bardus, obardus nevű, 1392—1438 közt előforduló ezüstpénz nevének eredetét fejtegeti, mely egy firenzei származású Bardus családra megy vissza; ezek tartották kezükben akkor a pénzverést. Maga a Bardus tulajdonnév talán lombardus-ból ered. — *Nagy Gyula* adatokat közöl, melyek a rutén népnév: pruteni alakját mutatják. — *Melich János* a XV. századig előforduló gira, gera pénznem elnevezésével foglalkozik, de nem bírja megállapítani a bibliai zsidó gera szóval való kapcsolatát. — *Ugocsa* neve is bizonytalan eredetű; az orosz »megvendégel« értelmű; ugocsaty igével azonban nem függ össze. — Az *izlám* szót izlam-nak írni hiba és tévedés.

3. füz. *Gombocz Zoltán: A pannoniái avarok nyelvéről* értekezik. Minthogy sem avar szójegyzék vagy éppen összefüggő nyelvemlék nem maradt ránk, egynehány méltóság- és személynévre vagyunk utalva, mely bisanci és nyugati krónikásokban találhatók. Ezek közül Tudun, Kagan, Baján biztosan török; Solak, Kok, Kandyk, Bokolabra valószínűen az, a többi eddig megfejtetlen. Az eredmény az, hogy az avar nép, vagy legalább uralkodó osztálya török lehetett. — *Németh Gyula: A török nyelvek* című czikkében mind a régi, mind az újabb török nyelvek (csuvas, jakut; szibériai, középázsiai, feketetengeri, Volga-vidéki nyelvjárárok s a kihalt kök-török, uigur és kún) rokonsági viszonyait fejte-

geti. — *Réthei Prikkel Marián* a régi magyar *arnolt* és *bogdán* szavakat magyarázza. *Arnolt*, a mai *arnauta*, epirota s voltaképp albán népet jelent; *Bogdán* azonos *Moldvával* s a *moldvait* is így nevezték.

Magyar Nyelvőr. 1916. 2. füzet. *Simonyi Zsigmond*: *Magyarok és finnek* című cikkben közli a berlini Vossische Zeitungban megjelent népszerű ismertetésének fordítását, mely a nem-nyelvész közönség felvilágosítására szolgál. — *Wertner Mór* a *Vágás*, *Valkura*, *Végtes*, *Volpot*, *Wagendrüssel*, *Bázs* nevek eredetét magyarázza. — *Porászka Gábor* erdélyi helynevek gyűjteményét közli eredetük szerint tárgyi csoportokban.

3. szám. *Réthei Prikkel Marián* a *Bácska* névről a következőket írja: eredeti neve a magyar *Bács*, ebből lett a szerb *Bácska*, melyet mi is átvettünk és a *Bácskaság* szóban továbbképeztünk. Ezzel helyreigazítja az *Etym. Szótár* fejtegetését.

Magyarország. 1916. 37., 39—44. szám. *Ballagi Aladár* a »Száműzött Rákóczirol« címmel a M. T. Akadémiában tartott felolvasását közli, melyben *Szekfü* munkájára vonatkozólag fejti ki nézetét. — 89. szám. *Hatvan év előtt a lövészárkokban.* (Az angol-francia-orosz háborúban.) Röviden ismertetvén *Russel W. H.*-nak a *Times* 1849-től 1895-ig volt haditudósítójának életét, szól tulajdonképeni tárgyáról, hogy a mai lövészárkokat az 1854-iki krími háborúban is használták. — 92. szám. *Deréki Antal. Színész-honvédek a szabadságharcban.* Visszaemlékezéseit közli s megemlíti a régi Nemzeti Színház azon tagjait, kik a szabadságharcban részt vettek.

Népművelés. 1915. 11. szám. *Binét Stefánné: Khina mai kultúrája.* Közelművelődési viszonyainak vázlatos rajza. — *A történet-tanítás reformja Németországban.* A porosz közoktatásügyi minis-ter rendelete kapcsán, mely a történelemnek a jelenkorig való tanítását rendeli el, e paedagogiai vívmányt értékeli.

12. szám. *Keleti Adolf: A balkánkérdés története.* Törökország fokozatos gyöngülését s a szlávok hódító törekvéseit vázolja a világháború kitöréséig.

1916. 1—2. szám. *Sebestyén Károlyné: Marcus Aurelius.* *Dimitri Mereskovszkinak* a bölcselő római császárról írott gyönyörű jellemrajzának magyar fordítása.

Neues Pester Journal. 1916. 42. szám. *P—r J.: Die goldene Trompete.* Emlékezés *Sárosy Gyuláról* születésének százéves fordulójára.

Nyelvtudomány. V. köt. 4. füz. *Asbóth Oszkár: Nándor-fehérvár* névvel kapcsolatban megczáfolja *Šišić* fejtegetését, melyben a városnév első *Nándor* tagját a magyar nádráfú szónak Balaton-melléki *Nándor-fü* alakjával akarta egyeztetni. — *Schmidt József: A Zimmermann latin etymologiai szótáráról* kedvezőtlen bírálatot mond, tehát a latin nyelvvel sokat foglalkozó történetbuvároknak sem ajánlható.

Nyugat. 2. szám. *Boros László: Oroszország* Oroszország tulajdonképen *Nagy Péter* alkotása. A német befolyás mindig erős volt. Tele van megoldhatatlan ellentétekkel; alkotmánya, közigazgatása omladozó. — *Fayer Pál: Utazások könyvtára.* *Halász Gyula* vállalatát dicsérőleg, melynek egyik füzetében br. *Nopcsa Ferencz Albániával*, másokban *Prinz Gyula Turkesztánnal* foglalkozik. Még aktuálisabbak *Kúnos Ignác* »Török földön« és *Mészáros Gyula* »A Boszporus partjain« című füzetei. — *Székely Arthur:*

A békekötés politikája és Bismarck. Bizonyítja, hogy úgy az 1866-iki békénél Ausztriával, mint 1871-ben Franciaországgal szemben Bismarck nemes mérsékletet tanúsított.

3. szám. *Walla H. G.: Holnap?* Hosszabb tanulmány első közleménye, mely a jövő világbékét fejtegeti. Szerző a történelmi eseményekkel szemben elfogulatlanul akar látszani s bizonyos anticipáló tehetséget tulajdonít magának.

4. szám. *Walla H. G.: Holnap?* Folytatás. A háború végéről szól. Szerző helyesli Bloch orosz író a háború előtt megjelent munkáját, mely a nagy támadó és hódító harczot lehetetlennek tartja; bár kénytelen a német offensiva eredményei előtt meghajolni.

6. szám. *Újabb levél Stein Auréltól Kelet-Perzsiából.* Az 1916 január 16-án kelt, Halász Gyulához intézett levelében azt írja az érdemes kutató, hogy becses régi perzsa régiségeket fedezett föl s megtalálta a legrégbbi perzsiái Buddha-emlékeket.

Pester Lloyd. 1916. 53. szám. *Alexander Bernát: Aus der Zeit der Türkennot* czímmel Takáts Sándornak »Rajzok a török világból« című munkájáról írt ismertető tanulmányt. — 67. szám. *Zimmerman X. Ferencz: Görs.* A város multjából közöl adatokat. — 83. szám. *Réz Mihály: Aus der Vergangenheit Mitteleuropas.* (Ungarn und Bismarck.) Egy 1861 márczius 13-án kelt s Schleinitzhoz írt kiadatlan levél részletét közli. Bismarck fölismerte a magyar állam életerejét, látta s tudta, hogy vele számolni kell. A monarchia a magyarságon nyugszik s innen kell kiindulnia annak, a ki az egész monarchia érdekét szem előtt tartja. Bismarcknak ama kijelentését, hogy a monarchia súlypontja Budára helyezendő, igen komolyan vette. Szerző továbbá kimutatja, hogy a birodalmi egység ma már lehetetlenség. A belső egység a monarchia két államán belül az egyedüli lehetőség. Ez a belső egység megvan Magyarországon s ezért a monarchia súlypontja Magyarországon van. A ki Magyarország egységét megingatja, az a monarchiát is megingatja. Mi nem kívánunk gazdasági előnyöket a másik állam rovására. Mi csak a teljes paritást kívánjuk. Midőn Deák 1867-ben a kiegyezést megalkotta, óva intett 1848-iki tévedésekre; azért Königrätz után sem követelt többet, mint azelőtt. Bismarck sem kívánta 1871-ben a szoros birodalmi egységet. Bismarck és Deák állandó megoldást akartak. Mindkettőjükben az államférfui mérséklet nyilvánult. Művük nagysága és állandósága bizonyítja ítéletök helyességét. Közép-Európa újjáalakulása ily alapon bizonyára állandó és erős lehet. — 84. szám. *Lothar Rudolf: Die psychologischen Lehren des Weltkrieges* czímmel ismerteti Le Bon Gustave-nak az idén megjelent »Enseignements psychologiques de la guerre européenne« című munkáját, mely sok hibás föltevése daczára sok igaz és döntő véleményt tartalmaz.

Pesti Napló. 1916. 44. szám. *Kacziány Géza: A lövészárkokban 60 év előtt.* (Emlékezés a krími háborúra.) Russel William-nak a krími háborúról szóló harcztéri leveleiből közöl részleteket. Ebből megtudjuk, hogy az oroszok 1855-ben készítettek lövészárkokat, melyekből az Egerton és Mundy alezredek vezetésével angolok az oroszokat kivetkék.

Protestáns Szemle. 1916. 1. füzet. *Révész Imre: Husz János és kora.* A köztudat szerint Husz és Widlif több más társukkal a protestantismus úttörői, ú. n. előreformátorok voltak.

A történelmi tények bizonyágtétele szerint azonban Husz és az ő mozgalma nem közvetlen elődje sem a protestantizmusnak, sem a szabadgondolatnak. Wiclif és Husz is hű és igaz katolikusok s történelmi nagyságuk abban van, hogy a katholicismust, megijodva és megtisztítva, önnönerejéből igyekeztek önmaga fölé emelni. — *Zoványi Jenő: Adatok a magyar protestantizmus múltjából* czímen folytatja e folyóirat 1915. évi 5. füzetében megindult tanulmány-sorozatát: Fischer András anabaptista volta; Tamás sárospataki plébános; Az 1544-iki nagyváradai hitvita és Dévai Biró Mátyás; Szegedi Kis István Czeglédén; Pótlások a Mélius Péter műveinek sorozatához czímek alatt közölve értékes történelmi adatokat és megállapításokat.

Református Szemle. 1916. évfolyam. 2—7. szám. *Révész Imre: »Bod Péter mint történetíró.«* A szerző e czímen nem sokára megjelenő tanulmányából, melyben Bod Péternek, a történetírónak jellemrajzát adja, ezúttal csak az első részt közli »Bod Péter történelmi felfogása« czímmel. Itt arra a végső megállapításra jut, hogy Bod Péter az igazság-eszmény elfogulatlan követésétől távol áll ugyan, de vannak egyéniségének és gondolkodásának olyan elemei is, a melyek e fogyatékoságát részben ellensúlyozzák. Öszintesége és mértéktartása teszik különösen értékesé történelmi felfogását.

Revista Teologică. 1915. 9—12. szám. *Gruia: Trei episcopi vechi ai Orăzii Mari.* Adatokat közöl, hogy Nagy-Váradon is voltak görög keleti püspökök: az első egy ismeretlen nevű »rácz lagyika«, kit a konstantinápolyi patriarcha küldött 1664-ben a bihari faluk meglátogatására, második az 1695-ben említett Efrem Veniamin nagyváradai és egri püspök, s harmadik »Christofor Péter váradai vladika«, ki 1710—1713 közt szerepelt.

Soproni Napló. 1915. december 25. *Nemess Ernő* zászlós: *Tizenhat hónap a viharok földjén.* A 18. honvédezed krónikája az északi harcztéren vívott küzdelmeiről Biscupictól kezdve a San, majd Nida melléki, a kárpáti, újra a San, a Bug-melléki és volhyniai terepeken. — *Payr Sándor: Lackner Kristóf tudós társasága. 1604.* Lackner Kristóf dr., a ki egy személyben gazda, katona, jogtudós, theológus, szónok, diplomata, paedagogus, drámaíró, rajzoló, vár-építő és aranyműves, 14 évig volt Sopron polgármestere. Sopronban, Csepregen, Felsőmagyarország, Morvaország több iskolájában, Grácban, Padovában, Sienában és Bolognában tanult, 12 műve jelent meg nyomtatásban, azonkívül kéziratok is maradtak utána. 1604-ben Foedus Studiosorum nevű tudós társaságot alapít, melynek egyetemet járt emberek, nemesek és városi tanácsosok lehettek tagjai; mintául a Celtes Konrád alapította Sodalitas Litteraria Danubiana szolgált. Az értekező részletesen ismerteti az alapszabályokat, a gyűlések lefolyását, felsorolja a társaság tagjait. Az érdekes egyesület 70 évig állt fenn; 1674-ben szűnt meg, mikor Kollonics érsek, akkor még bécsújhelyi püspök, az evangélikus templomot elfoglalta, a papot és tanítókat elűzte.

Új Idők. 7. szám. *Az Eszterházyak képtára.* Meller Simon »Az Eszterházy-képtár története« című könyve nyomán beszéli el a képtár történetét.

14. szám. *Berend Miklós harcztéri naplója.* Rövid ismertetés a könyvről, melynek nagy előnye, hogy a harcz színhelyén tett megfigyeléseket írja le. Egy fejezetet közöl belőle mutatóba.

15. szám. *Nádai Pál: Száz év előtt.* Párhuzam a napoleoni

harczok és a mai kor között. Az arányok mások, de sok a hasonlóság.

Uránia. Január. *Takáts Sándor: Egy derék budai basa.* Mehemed basa 1592—93 között viselte a budai helytartóságot. Békeszerető, jóindulatú ember volt, csak a köteles adót hajtotta be mindig erélyesen. 1605-ben a szultán megfojtatta. — *Schiff Péter: Az angolok indiai gazdálkodása.* Az angol Keletindiai Társaság teljesen kizsarolta a bennszülötteket; mióta Anglia állami kezelés alá vette Indiát, sokban javultak a viszonyok, de a régi gyűlölet sok fölkelést okozott s az angolgyűlölet ma is általános.

Február. *Sas Andor: Az orosz veszedelem — irodalmunk tükrében.* Magyarországnak Oroszországgal nem egy érintkezése volt a multban, de az orosz, mint hódító és félelmes ellenfél, csak a XIX. század elején kezd szerepelni az irodalomban, először a lengyel rokonszenv révén. Legtálálóbban Wesselényi Miklós írt róla. A forradalom után nem sok szó esik az oroszlól, a míg 1877-ben a költők újra hangot adnak az oroszgyűlöletnek a török-orosz háború idején. — A *Könyvszemle* című rovat a *Magyar Könyvtár* újabb füzetait ismerteti, melyek közül Mikes Lajos »Az 1870—71-iki német-francia háború története«, »A világháború naplója« és Vereszajev »Az orosz hadsereg züllése az orosz-japán háborúban« címűek történelmi tárgyak.

Vasárnapi Ujság. 4. szám. *Jákó János: Kitchener.* Az angol hadügyminister pályájának rajza a mult és jelen háborúiban. Az angol kíméletlenség jellemző alakja. — *A gépfegyver.* A gépfegyver fejlődése. Állítólag a chinaiak már Krisztus sz. e. készítettek valami kerekeken járó négyes vascsővet. A középkor végén is voltak gépfegyverféle kísérletek, azonban az amerikaiak használták igazán először 1812-ben. A modern gépfegyver az angol Maxim-féle típus 1885-ből. — *A háború napjai.* Folytatólagos rovat.

5. szám. *Montenegro.* Montenegro rövid története. A török teljesen soha se tudta leigázni. 1852-ben Ausztria mentette meg. Többször idéz Szratimirovics tábornok emlékirataiból. — *A háború napjai.* Folytatólagos rovat.

6. szám. *Kuropatkin az orosz katonákról.* Az orosz-japán háború után Kuropatkin szigorúan bírálta meg a maga elkövette hibákat, de az orosz hadsereget is, mely nagyon különböző elemekből áll s nagy részéből hiányzik a kitartás. — *A háború napjai.* Folytatólagos rovat.

7. szám. *A háború napjai.* Folytatólagos rovat.

8. szám. *J. J.: Ruszkij tábornok.* Ruszkij tábornok az orosz-japán háborúban is működött. Jelenleg ő volt az egyetlen orosz hadvezér, a kinek pozitív sikerei voltak, azonban kegyvesztett lett. — *A háború napjai.* Folytatólagos rovat.

9—11. szám. *A háború napjai.* Folytatólagos rovat.

12. szám. *Könyvek.* Dicsérrettel ismerteti Ruttkay Vilmos »A világháború« és Szádeczky Kardoss Lajos »Przemyszlól—Breszt-Litovszkig« című actualis tárgyú munkáit. — *A háború napjai.* Folytatólagos rovat.

13—14. szám. *A háború napjai.* Folytatólagos rovat.

Világ. 1916. 101. szám. *Lovag Adám: Francia emlék Erzsébet királynéről* czimvel Bac Ferdinandnak a Revue Bleue két legújabb füzetében megjelent megemlékezését ismerteti kivonatossan.

Tárcza.

Jelentés a Magyar Történelmi Társulat 1915. évi működéséről.

Tisztelt közgyűlés !

Másodízben történik immár, hogy a Társulat igazgató-választmányának megbízásából a harctéren lévő titkár helyett, mint az ő helyettesítője, jelentést teszek Társulatunk múlt évi munkásságáról.

Immár a második háborús esztendőről kell beszámolnom, a mely elejétől végig a harctéren tartotta lekötve a nemzet erejét. Inter arma silent musae, mondja a közmondás s azok a jövőmondók, a kik a nagy technikai átalakulás következtében előre látták a XX. század háborújának borzalmasságát, megjósolták, hogy a háború a polgári élet minden megnyilvánulását el fogja fojtani és teljesen meg fogja szüntetni. Istennek hála, az élet nem igazolta a jövőmondókat. Társadalmi gépezetünk kerekei rendesen forognak tovább és ebben a gépezetben a mi Társaságunk is a rendes módon tölti be hivatását. Szellemi erőink nem fogyatkoztak meg, kiadványaink megjelenésében nincs hiány, üléseink tudományos felolvasásai a megszokott mederben igen szép sikerrel folynak tovább. Társulatunk életében csak egy irányban történt változás. Mint mindenkit, a háború bennünket is takarékosagra kötelez. Nem azért, mintha szellemi termékekben hiányt szenvednénk, hanem mert a megcsapant munkaerő gazdasági következményeivel nekünk is számolnunk kell. Ez indította az elnökséget és az igazgató-választmányt arra, hogy folyóiratunknak, a Századoknak ívszámát valamelyest leszállítsa. A háború előtt, 1913-ban a Századok a bibliographiával együtt összesen 54 ívnyi terjedelemben jelent meg, ezzel szemben az 1915. évi folyam terjedelme 48 íves volt, a mit azzal értünk el, hogy az év egy tekintélyes részén át összevont, kettős füzeteket adtunk. A terjedelemnek ez a csekély, csak tizedrésnyi megszorítása és a Magyar Történelmi Életrajzok rendes megjelenése azonban a Társulat szilárd alapjairól tesz nek tanúságot.

A Magyar Történelmi Életrajzok az elmúlt esztendőben figyelmét szintén a harcztér felé fordította. Fest Aladár vál. tag tollából egy olyan magyar tábornoknak, Dévay Pálnak életrajzát bocsájtva közre, a ki a hétéves és a francia háborúk idejében épen azokon a csatatereken küzdött, a hol a mai világrengető küzdelem eseményei lezajlanak.

Ezek a kiadványokon kívül a Társulat az elmúlt esztendőben egy okmánytár-kötetet is bocsájtott közre, a zichi és vásónkeői gróf Zichy-család idősb ága okmánytárának XI. kötetét. Ez a kötet már régebben volt munkában, de a volt szerkesztőnek, Kammerer Ernőnek megbetegedése miatt megakadt. Kammerer Ernő hosszabb betegség után kénytelen volt a szerkesztésről lemondani, a melyet erre Döry Ferencz választmányi tag vett át. Az ő fáradozásainak és buzgalmának köszönhető, hogy a hosszú ideig pihent munka folytatása immár megjelent. A kötet kiadásának anyagi terheit a zichi és vásónkeői gróf Zichy-család idősb ága vállalta magára, a miért a magyar történetkutatás a családnak örök hálára van kötelezve.

Közyűlésünket márczius 11-én tartottuk, a mely alkalommal előkelő, díszes közönség előtt Thallóczy Lajos elnök tartotta az elnöki megnyitóbeszédet »Évszázad 1814—1914« czímen, Závodszy Levente vál. tag pedig a »Szemere Bertalan Magyarország világpolitikai feladatairól« czímű értekezését olvasta fel. Hat rendes választmányi ülésünk közül az első január hó 7-én volt, bemutatásra került Fest Aladár vál. tagtól »Dévay Pál huszárezredes szerepe Belgium elfoglalásában az 1793. évi francia hadjárat idején«. A február hó 11-én tartott r. vál. ülésen Gagyí Jenő r. tag mutatta be Karácsonyi János vál. tag értekezését »Kálmán király rokonsága a horvát királyi családdal«. Az április 15-iki ülésen Szentpétery Imre vál. tag olvasta föl Gyalokay Jenő r. tag tanulmányát »A perlaszi tábor ostromáról. A május 20-iki ülésen Auner Mihály r. tag értekezett »Olaszok Magyarországon« czímen. Az október hó 14-én tartott ülés tárgya Eckhart Ferencz értekezése volt: »A közös vámterület történetéhez.« Végre a deczember 2-án tartott ülésen Panian Ernő mutatta be Šišić Nándor tanulmányát »A Nándorfehérvár név jelentéséről«.

Anyagi tekintetben különben az elmúlt év kielégítő eredményre zárult. A költségvetésünk szerint előirányzott 2878 K oz fillérnyi hiány helyett 841 K 14 fillérnyi elköltendő felesleget mutat, a miben nagy része van Budapest székesfőváros tanácsának, a mely ebben az évben is hálás köszönettel fogadott 2000 K segélyben részesítette Társulatunkat. Köszönetünket fejezzük ki ezenkívül a nagyméltóságú vallás- és közoktatás-

ügyi és kereskedelmi minister uraknak, az Első Pesti Hazai Takarékpénztár-Egyesületnek és az Első Magyar Általános Biztosító Társaságnak, mint a kik céljai elérésében Társulatunkat hathatós támogatásukban részesítették.

Múlt évi zárszámadásunk kielégítő eredményéhez még hozzá kell fűznöm azt a tényt is, hogy nagylelkű alapítványok következtében alaptőkénket is jelentékenyen emeltük. A legmélyebb hódolattal említem Ő Felségének, apostoli királyunknak 4000 K-ás kegyes adományát, hasonló hódolattal kell megemlékeznem arról is, hogy ő felsége Lipót bajor király 500 K-ás, ő fensége Károly Ferencz József főherczeg 600 K-ás, azonkívül a legfelsőbb uralkodócsalád tagjai közül még Jenő kir. herczeg ő fensége 400 K-ás, Ferencz Salvator kir. herczeg ő fensége 400 K-ás alapítvánnyal Társulatunk alapítói sorába léptek. Fáradhatatlan buzgalmú elnökünknek, dr. Thallóczy Lajos úrnak köszönhetjük azonkívül azt is, hogy Bécs városa és szellemi és közéletünknek számos kiváló és vezető egyénisége is az alapító tagok sorába lépett. Vajha ez az érdeklődés Társulatunk iránt hazánk minden osztálya részéről egyenlőn megnyilvánulna és a nemzet multjához méltó, hatalmas alapot teremtené a Magyar Történelmi Társulat további munkássága részére.

Ezek után legyen szabad még egy pillantást vetnem tagjaink létszámára. Meghaltak tagjaink közül 1915-ben 37-en, kilépett 28. Bevonulás és a háborús állapot bajai miatt megszakadt az összeköttetés 76 taggal, a kiknek kiadványainkat sem tudjuk pontosan kézbesíteni. Ennek folytán tagjaink száma szabatosan nem is volt megállapítható, a mennyiben a háborús esélyek közt ez mégis lehetséges, rendes tagjaink száma az 1915. év végén 1377 volt, alapító tagjaink száma pedig a múlt év folyamán 42-vel emelkedett. Igazgató-választmányunknak három régi, érdemes tagját ragadta el a halál: id. br. Daniel Gábort, Bunyitay Vinczét és Lehoczky Tivadart; a történetirodalom tudós munkásai közül pedig elvesztettük Nagy Gézát és Rónai Horváth Jenőt.

Tisztelt közgyűlés! Visszatekintve a multa, a jövőbe vetett reménynyel zárom jelentésemet és kérem, méltóztassanak azt kegyesen tudomásul venni. **Domanovszky Sándor**, szerkesztő.

A hazai német telepítés története és a nyelvtudomány.

E czímen *Bleyer Jakab* az Egyetemes Philologiai Közlöny ez évi februári számában a történetkutatás szempontjából is fontos kérdést tesz szóvá. *Vonház Istvánnak* a Századok 1914. évi folyamában megjelent, *a szatmármegyei német telepítésről*

szóló tanulmánya német philologusaink érdeklődését is fölkel-
tette a telepítéstörténet és a nyelvjárástanulmányok szoros
kapcsolatai miatt. A nyelvészek ugyanis a nyelvjárástanulmányok
eredményeiből arra a következtetésre jutottak, hogy a nyelvészeti
bizonyítékok egy-egy telep telepeseinek származását illetőleg
nem kielégítőek, mert a hol a telepítés történetének actáit ismer-
jük, ezek kétségtelen hitelessége gyakran eltér a nyelvészeti
bizonyítékoktól levonható következtetésektől. A német nyelv-
vészek a legnagyobb fontosságot tulajdonítják a magyarországi
nyelvjárástanulmányoknak, a melyek eredményeiből új, messze-
menő tanulságok levonását reménylik. »Diese glücklicher weise
— írja Teuchert Hermann — oft fast im Lichte der Gegenwart
sich (vollziehenden) Sprachvorgänge geben uns die Methode an
die Hand, mit der wir gewissen Erscheinungen älterer Sprachstufen
nahekommen können. Denn in solcher Kolonialmundart sind die
gleichen Elemente an der Arbeit, die einst die romanischen
oder selbst die germanische gebildet haben. Ja nicht genug!
Die Erforschung dieser jungen Entwicklung bietet die Aussicht,
Regeln zu entdecken nach denen sich jede lebende Mundart und,
was letzten Endes dasselbe ist, jede lebende Sprache bildet.«
Bleyer ezért hívja fel a kutatók figyelmét erre a fontos kérdésre,
a melyben a hazai kutatás »oly fontosságra emelkedhetik, a
milyenre körülményeinknél fogva ritkán van alkalma«. A feladat
azonban nem egyedül nyelvészeti, hanem alapvető részében tör-
téneti. Vonház szatmármegyei német nyelvjárástanulmányának
egyik érdekessége éppen az, hogy a telepítés történetét is megírta
és így a legpontosabban megállapította azt a nyelvjárásterületet,
a melyről a telepések ideszakadtak. Bleyer is sürgeti tehát a tele-
pítéstörténet művelését. »Ha történészeink e feladattól húzódnak,
— írja — a magyar germanistikának kell azt magára vállalnia,
községről-községre, vidékről-vidékre, a hogy nyelvjárástanul-
mányait végzi. Ez különösen az újabb, XVIII. századi telepí-
tések szempontjából alig tűr halogatást, mert ezekre nézve igen
gazdag anyag van még egyes családok és községek birtokában,
mely azonban szemlátomást kallódik.« E felhíváshoz csak azt
akarjuk hozzáfűzni, hogy a feladat megoldása talán még sem
a germanisták dolga. Az újabb telepítéstörténeti kutatás egyszerű
módszerénél fogva ezt a munkát még kevésbé képzett történet-
kutatók is megoldhatják. Nagyon szép feladatul kínálkoznék ez
doctori szigorlatra készülőknek, különösen szülőföldjüket illető-
leg, a miben a vidék lelkészei részéről is becses támogatást nyer-
hetnének. Első sorban az ő figyelmüket akartuk e sorokkal e
fontos és hálás feladatra felhívni.

D.

Téglás Gábor †.

Súlyos vesztéség érte régészeti tudományunkat *Téglás Gábor* váratlan elhúnytaival. Ő volt amúgy is szűkösen kimért archeologiai szakmánk egyik leginkább számbavehető munkás tagja. Évtizedek óta fáradozott ritka buzgósággal és szívós odaadással kivált a régiség római szakaszának tanulmányozásában. Elkezdve az ős-archaeológia kutatásán, mindinkább egyesítette erejét a római történetnek hazánk területén lejáródott részletének kinyomozására. Főleg mégis az erdélyi részek, az egykori Daciának felkutatására törekedett. Nem kalamáris előtt ülve, combinatio útján, hanem a szabad természetben igyekezett autopsiával, a vidék fáradságos bejárásával, a dülők és erdők kifürkészésével lehetőleges fényt deríteni a római-dák multa. Első sorban a határok, a közutak, az erődművek, a sánczok s egyes telephelyek megállapítása foglalkoztatta őt s adott neki annyi munkát, hogy végzésére fáradhatatlansága sem volt elég. Nem is szorítkozott tisztán a hazai területre, be kellett járnia nagy részét a szomszéd országok, Románia, Bulgária, Szerbia területének is, mert a római vonatkozások ide is utaltak s ha mindazt, a mit teszem a balkánországi sánczok és utak tekintetében véleményezett, nem is fogadhatjuk el készpénzül, mégis kétségtelen, hogy önálló véleményének felállításával a kutatás sikerét előmozdította s azt előbb-utóbb, hogy dülőre jusson, siettette. Ha nem volt olyan epigraphikus, mint Torma, volt oly jó forrásismerő, mint akár sok külföldi tekintély s tőle el nem vitathatni azt a tényt, hogy corrigálólag szólott bele a külföld tudósainak vitatkozásaiba. Kétségtelen, hogy az egykori daciai főváros topographiájának kinyomozása körül elévülhetetlen érdemeket szerzett, ásatásaival megállapította az egykori dák metropolis egyes főhelyeit, kivált az amphitheatrum felásával kötelezte le magának szakmája híveinek háláját. Hogy ezeken kívül igen sokat tett a hunyadvármegyei múzeum ügyében, fokozta az ottani régiségegyleti élet tevékenységét, gyűjtött és buzdított, a szakközlönyökbe írott számos cikkével és nagyobb tanulmányaival minden időben élénken tartotta fenn a közérdeklődést, azt ellenfelei sem tagadhatják. Az a cikke, melyet legutóbbi időkben Julius Berenicianus hadjáratáról a Budapesti Szemlébe írt, nemcsak érdekességénél, hanem eredetiségénél fogva is lekötötte a szakkörök figyelmét. Eltalálta-e igazán Decebalus utolsó menekülése színhelyének megállapítását, még nem merjük szentül állítani, de az bizonyos,

hogy nézete megállapításában nemcsak a topographiára, hanem a monumentákra is volt tekintettel. Most, hogy végre annyi nekifohászkodás után komolyan vesszük a limes romanus magyarországi kérdését, érezzük legjobban, mennyit veszítettünk Téglás Gáborban, úgy az ő munkabírázásában, mint szakkészültségében. Talán legjobb támaszunk lett volna. Annyi kétségtelen, hogy még nagy szükségünk lett volna reá, mert tájékozottság, forrásművekben való otthonosság és régiségtudományi gyakorlottság tekintetében biztosan számíthattunk volna reá. Maradjon emléke köztünk csorbítatlan s legyen az serkentésünkre, mikor a megszakadt munkában serkentésre szorulunk.

Ortvay Tivadar.

Hivatalos értesítő.

Jegyzőkönyv a Magyar Történelmi Társulat 1916 február hó 17-én d. u. 5 órakor tartott ig. választmányi üléséről.

Jelen vannak : Dr. Csánki Dezső ügyvezető alelnök elnökle alatt dr. Fejérpataky László alelnök, dr. Angyal Dávid, dr. Döry Ferencz, Fest Aladár, dr. Gárdonyi Albert, dr. Gombos Albin, dr. Hóman Bálint, dr. Lukcsics József, dr. Madzsar Imre, dr. Melich János, dr. Ortvay Tivadar, dr. Reiszig Ede, Soós Elemér, dr. Szabó Dezső vál. tagok és dr. Domanovszky Sándor, mint jegyző.

Dr. Csánki Dezső elnök az ülést megnyitva, a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Angyal Dávid és dr. Madzsar Imre vál. tagokat kéri fel.

11. Alapító tagokul ajánltatnak: dr. Kérészy Zoltán egyetemi tanár, Pozsony, aj. Thallóczy Lajos elnök; dr. Hóman Bálint egyetemi könyvtárőr, Budapest, aj. Csánki Dezső alelnök. — Évdíjas rendes tagokul ajánltatnak: dr. Czákó Elemér igazgató, Budapest; Oswald F. Arisztid premontrei tanár, Kassa, mindkettőt aj. Domanovszky Sándor; »Dunántúl« könyvkereskedés, Pécs; Gömörmegyei Múzeum Egyesület, Rimaszombat; dr. Laurentzi Vilmos ker. akad. tanár, Budapest, mindhármát aj. Gagyí Jenő; dr. Lipták János ev. lyc. tanár, Kézmárk, aj. Bruckner Győző; Nagy Sándor bölcsészethallgató, Budapest, Schmidtmayer Endre bölcsészethallgató, Budapest, aj. Csaba Jenő. — Megválasztatnak.

12. Dr. Melich János vál. tag bemutatja »A Nándorfehérvár név eredetéről« cz. tanulmányát.

13. Dr. Pelz Béla r. tag bemutatja »Rokkantellátás a hétéves háború után« cz. tanulmányát.

14. Jegyző bemutatja a jan. hó 1-től 31-ig terjedő időről szóló pénztári kimutatást. E szerint összes bevétel volt a póstatakarékpénztárban 8423 K 76 fill.; összes kiadás a póstatakarékpénztárban 731 K 65 fill.; pénzmaradvány a póstatakarékpénztárban jan. 31-én 7692 K 11 fill.; folyószámlai tiszta követelésünk a P. H. E. T. E.-nél 2734 K 34 fill. Összesen rendelkezésünkre állott tehát jan. 31-én 10.426 K 45 fill. Ebből azonban 2813 K 38 fill. alapítványi természetű tőke. — Tudomásul szolgál.

15. Jegyző előterjeszti a számvizsgáló bizottság jelentését az 1915. évi zárószámadról, melynek alapján — az ig. választmány elhatározza, hogy a jelentést azzal az indítvánnyal terjeszti a közgyűlés elé, hogy Cserhalmi Sámuel pénztárnoknak a szokásos fenn tartással a felmentés megadassék. A gazdasági bizottság indítványára pedig az ig. választmány köszönetet szavaz dr. Csánki Dezső ügyvivő elnöknek a gondos ügyvitelért, a mely rázkódtatás nélkül bölcsen vezeti át a Társulatot a háborús évek nehézségein.

16. Jegyző bemutatja a gazdasági bizottság jelentését az 1916. évi költségvetésről, melynek alapján az igazgató választmány elhatározza, hogy a költségvetést a közgyűlésnek elfogadásra előterjeszti, az ügyvezető alelnök kérésére azonban fölhatalmazza az elnökséget, hogy a mennyiben a jövedelmek nem folynának be a remélt mennyiségben, a Századok ívszáma az előirányzattal szemben esetleg az 1915. évfolyam terjedelméig reducáltathassék; végre az ügyvezető alelnök indítványára köszönetet szavaz dr. Dóry Ferencz vál. tagnak, a gazdasági bizottság jegyzőkönyvének vezetéséért.

17. Jegyző előterjeszti a »Századok név- és tárgymutatója« elkészítésének ügyében kiküldött bizottság jelentését és javaslatát. — Ennek alapján az ig. választmány elhatározza, hogy a Társulat 50 éves fennállásának megünneplésére elkészíteti a »Századok név- és tárgymutatóját.« Még pedig a bizottsági javaslat szerint külön és sürgősen az 50 évfolyam »Tartalomjegyzékét«, mely 1. a szerzők cikkei és könyvismertetéseit, 2. az ismertett munkák címeit fogja tartalmazni a szerzők betürendjében. Ezt a Tartalomjegyzéket az 1917. év folyamán bocsátja közre a Társulat. A tulajdonképeni »Tárgy- és névmutató«-ban az ig. választmány a javaslat szerint a Századok mind az 50 évfolyamát feldolgoztatja egy 50—60 íves kötetben, a feldolgozást akként korlátozva, hogy csak a maradandó, tudományos értékű közlemények kerüljenek feldolgozásra és csak az olyan nevek említessenek, a melyekről érdemleges adat található az illető helyen. A munkálattal a választmány dr. Pelz Béla r. tagot bízza meg, a kinek honoráriuma a feldolgozott kötetek után 100 K-ban, összesen 5000 K-ban állapítatik meg, a mely összegből a papir beszerzésére mindjárt 100 K előleg folyósíttatik, míg 500 K a tartalomjegyzék elkészültével lesz utalványozandó. Egyben felhatalmazza a választmány a bizottságot, hogy a munka menetét időnként ellenőrizze.

18. Elnök indítványozza, hogy a választmány a Tárgymutató előkészítése ügyében kiküldött bizottságot küldje ki a Társulat 50 éves fennállása megünneplésének előkészítésére is. — Az ig. választmány a bizottságot (dr. Csánki Dezső ügyv. alelnök elnöke alatt, dr. Áldásy Antal, dr. Dóry Ferencz, dr. Gombos Albin, dr. Hóman Bálint vál. tagok, dr. Domanovszky Sándor szerkesztő, Gagyai Jenő helyettes titkár) kiküldi a Társulat 50 éves fennállása megünneplésének előkészítésére.

19. Jegyző előterjeszti az 1916. évi közgyűlés programját és a választmányból kilépő tagok névsorát. — Tudomásul szolgál.

20. Jegyző bemutatja dr. Rózsa Izsó r. tag levelét, hogy Társulatunkat a szegedi Dugonich-Társaság »Lázár-Emlékünnepén« képviselte. — Tudomásul szolgál.

21. Elnök bejelenti, hogy Török Bertalan özvegye f. év jan. 22-én férje 250 K-ás hagyományát befizette. — Köszönettel tudomásul szolgál.

Zárt ülésen:

22. a választmány dr. Szabó Dezsőnek a Thaly-pályázatra beadott munkája ügyében határozott.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

K. m. f.

Dr. Csánki Dezső, elnök. *Dr. Domanovszky Sándor*, jegyző.

Hitelesítjük: *Dr. Angyal Dávid*. *Dr. Madzsar Imre*.

Az 1915. évi számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése.

Tisztelt Közgyűlés!

Az igazgató-választmány 1915 december hó 2-án tartott ülésében alulirottakat bízta meg, hogy a Magyar Történelmi Társulat 1915. évi számadásait megvizsgáljuk. Van szerencsénk ennek következtében jelenteni, hogy megbízatásunkban az alólírt napon a következőleg jártunk el:

Ezuttal előre kell bocsátanunk azt, hogy ez idén a számvizsgálóbizottsági ülést Cserhalmi Sámuel pénztárnok úr súlyos betegsége következtében, sajnálatunkra, nélküle kellett megtartanunk; az elnökség részéről Domanovszky Sándor szerkesztő úr volt szíves a számvizsgálatban részt venni, miért is neki e helyütt köszönetünket fejezzük ki.

Ez idén is felkértük Strömpl János vallás- és közoktatásügyi ministeri számvevőszéki igazgató urat, hogy mint szakértő a pénztárnok által vezetett könyveket, a számadáshoz mellékelte utalványokat, nyugtákat és számlákat, a m. kir. postatakarékpénztár, valamint a Pesti Hazai Első Takarékpénztár értesítéseit és számlakivonatait tételről tételre vizsgálja át és eljárása eredményéről tegyen jelentést.

Strömpl János min. számvevőszéki igazgató úr kérésünknek eleget tévén, tapasztalatairól az 1/. alatt mellékelte jelentésben számolt be.

E jelentés alapján f. évi február hó 5-én megvizsgáltuk a Társulat pénzkezelését.

Eljárásunkat a pénztári főnapló vizsgálatával kezdtük meg.

A főnapló szerint az 1915. évi bevételt 50.537 K 82 f-ben, az 1915. évi kiadást 49.971 K 69 f-ben állapítottuk meg. A főnapló szerint tehát a készpénzmaradvány 1915. évi decz. 31-én 566 K 18 f volt, mely összeg a postatakarékpénztárnak 1915. évi december hó 31-én kelt 101/. számlakivonata szerint 266 K 18 f pénzmaradvánnyal és az ugyancsak 1916. évi január hó 15-én kelt 114/. számlakivonathoz csatolt 88. sz. befizetési lap szerint 300 K bevétellel, összesen 566 K 18 f-rel fedezve van,

szóval az 1915. évi 566 K 18 f pénzmaradvány a postatakarék-pénztárban tényleg gyümölcsoztetőleg van elhelyezve.

Ezután áttértünk a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületnél a »Magyar Történelmi Társulat« címén vezetett folyószámla ellenőrző-könyvének megvizsgálására. E szerint a könyv szerint a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületnél is maradt 1916. évi január hó 1-én 2238 K 34 f készpénzmaradvány, melynek igazolásául csatoljuk 2 % alatt az illető folyószámlakivonatot.

A főnapló és a folyószámlakönyv szerint tehát a Magyar Történelmi Társulatnak 1915. évi december hó 31-én összesen 2804 K 52 f-nyi készpénze maradt.

A főnaplónak és a folyószámlának bevételi és kiadási eredményei rovatonként összesítve vannak a főkönyvben. A főkönyv összesített bevételeiből és kiadásából az *átutalásokat levonván — nehogy azok a zárószámadást mód felett nagyra növecsszék és esetleg helytelen következtetésekre adjanak okot* — a Magyar Történelmi Társulat 1915. évi összes bevételét 57.705 K 39 f-ben és összes kiadását 54.900 K 87 f-ben állapítottuk meg. E szerint a főkönyv szerint is tehát — mint fentebb a főnapló és folyószámla szerint — a Magyar Történelmi Társulat 1915. évi december hó 31-én volt készpénzmaradványát 2804 K 52 f-ben állapítottuk meg.

Azután áttértünk az 1915. évi zárószámadás megbírlására. Ezt a zárószámadást 3 % alatt csatoljuk. A zárószámadás a főkönyv alapján készült s annak bevételi s kiadási tiszta (t. i. az átutalások nélküli) eredményeit tünteti fel. E szerint a zárószámadás szerint is a Magyar Történelmi Társulat készpénzmaradványa 1915 december 31-én 2804 K 52 fillér volt.

Megjegyezzük azonban, hogy ebben a 2804 K 52 f összegben benne van az az 1963 K 38 f alapítványi természetű pénz is, a melynek tőkésítésére a Társulat kötelezve van.

A múlt évi költségvetési előirányzat és zárószámadás eredménye között van ugyan itt-ott kisebb-nagyobb eltérés, de az ügyvitel állandóan gondos előrelátásról és takarékoságról tesz tanúságot, a mi, tekintettel a háborús, nehéz időkre, elismerést érdemel.

A pénztárvizsgálat további menetében megvizsgáltuk a törzsvagyon főkönyvet. E szerint a Magyar Történelmi Társulat vagyona 155.100 K-t tesz ki. Ez a Pesti Hazai Első Takarékpénztárnál letétben van 155.100 K névleges értékű értékpapirban. Igazolja ezt a nevezett pénztintézetnek hitelesen kiállított és 4 % alatt csatolt letétzámlakivonata. Az említett letétzámlakivonat szerint a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület egy darab millenniumi emlékérmét is őriz. Őriz még a nevezett takarékpénztár egy Pesti Magyar Kereskedelmi Bank részvényt is. Erről a rész-

vényről az 1911 és 1912 évi pénztárvizsgálati jelentésekben, melyeket szintén alulírottak terjesztettek elő, kimerítően tájékoztattuk a tisztelt közgyűlést. Ez a részvény a Terray István adománya s felerészben a Régészeti Társulat tulajdona. Úgy-szintén a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület örzi Cserhalmi Sámuel pénztárnoknak 2200 K, hadikölcsön-kötvénybe fektetett biztosítékát.

A pénztárvizsgálat további folyamán megállapítottuk, hogy a Magyar Történelmi Társulat 1915. folyamán már 11 különböző rendeltetésű alapot kezelt. A 11 alap közül 6 alapnak pénzei folyószámlákon, 4 alapnak pénzei pedig betétkönyvecskékben vannak elhelyezve a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületnél. Az egyik alapnak értékpapirjai a Magyar Földhitelintézetnél őriztetnek.

Az alapok a következők:

1. Thaly-alap, mely az 5 $\frac{1}{2}$ /. alatt csatolt számlakivonat szerint 1915. december hó 31-én 1587 K készpénzmaradvánnyal és a 6 $\frac{1}{2}$ /. alatt csatolt letétjegyzék szerint 200 K n. é. értékpapírral rendelkezett.

2. »Néhai dr. Thaly Kálmán alapítványa magyar történelmi célokra« cz. alap 1915. december 31-én a 7 $\frac{1}{2}$ /. alatt csatolt számlakivonat szerint 9806 K készpénzmaradvánnyal zárult. Ennek az alapnak a Magyar Földhitelintézetnél a 8 $\frac{1}{2}$ /. alatt csatolt értesítés szerint 50.000 koronányi étékpapírvagyona is van.

3. Teleki-alap, mely 1915. december 31-én a 9 $\frac{1}{2}$ /. alatt csatolt számlakivonat szerint 787 K készpénzmaradvánnyal rendelkezett

4. Teleki Mihály levelezései alap a 10 $\frac{1}{2}$ /. alatt csatolt számlakivonat szerint 17.533 K készpénzmaradvánnyal bírt 1915 december 31-én.

5. Zichy Jenő-alap 1915. december 31-én a 11 $\frac{1}{2}$ /. alatt csatolt számlakivonat szerint 2215 korona készpénzmaradvánnyal rendelkezett.

6. A »Századok« név- és tárgymutatójának kiadására szánt alap egyenlege a 12 $\frac{1}{2}$ /. alatt csatolt számlakivonat szerint 1915 december 31-én 3160 K volt, de ez az alap a 13 $\frac{1}{2}$ /. alatt csatolt letétjegyzék szerint 8200 K n. é. értékpapírvagynnal is rendelkezett.

7. »Nem alapítványi természetű tőke« cz. alapnak 1915. évi december hó 31-én 6345 koronányi készpénzmaradványa volt a 14 $\frac{1}{2}$ /. alatt csatolt számlakivonat szerint, de a 15 $\frac{1}{2}$ /. alatt csatolt letétjegyzék szerint ez az alap is 16.100 K n. é. értékpapírvagyonnal és 150 K-ás betéti könyvecskével bírt.

A 4/. alatt csatolt betétálladékkimutatás szerint 1915. évi december hó 31-én :

8. A Zichy-codex-alap 38 K 07 f.

9. Szilágyi Sándor-alap 2351 K 31 f.

10. Gróf Nádasdy-féle Árpád sírja alap 1851 K 94 f.

11. Várnai síremlék-alap 238 K 20 fillérnyi készpénzzel rendelkezett.

Végezetül felsoroljuk a »Magyar Történelmi Társulat« cz. folyószámla értékpapirjait a 4/. alatt csatolt letétszámlakivonat alapján, szembeállítván az 1914 december 31-én volt eredménnyel :

	1914. decz. 31.	1915. decz. 31.
1. Kisbirtokosok orsz. földhitelintézete záloglevél 4 5%-os.....	5.800 K	5.800 K
2. Magyar Jelzálog Hitelbank záloglevele 4 5%-os	49.200 K	49.200 K
3. Magyar koronajáradékkötvény 4%-os	31.400 K	31.400 K
4. Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületi kötvény 4%-os	37.200 K	37.200 K
5. Magyar Jelzálog Hitelbanki záloglevél 4%-os	14.000 K	14.000 K
6. 6%-os magyar járadékkötvény.....	(400)	17.500 K
7. Pesti Magyar Kereskedelmi Bank részvénye (Közös a Régészeti Társulattal).....	—	—
Összesen :	138.000 K	155.100 K

Eljárásunk során meggyőződést szereztünk, hogy Cserhalmi Sámuel pénztárnok úr a Társulat pénztárát, úgy mint eddig is tapasztaltuk, mindenkor lelkiismeretes buzgósággal és nagy szakavatottsággal kezeli és egyúttal felkérjük a Tisztelt Közgyűlést, hogy Cserhalmi Sámuel pénztárnok úrnak a felmentést a szokásos fenntartással megadni méltóztassék.

Kiváló tisztelettel maradtunk a Tisztelt Közgyűlésnek kész szolgálai

Budapest, 1916. évi február hó 5-én.

Dr. Reiszig Ede,

a számvizsgáló-bizottság tagja.

Dr. Illés József,

a számvizsgáló-bizottság tagja.

A) Magyar Történelmi Társulat.		
I. Bevételek.		
	Előirányzat 1915-re	Eredmény 1915-ben
1. Pénztári maradvány 1914-ből	3.691.09	3.691.09
2. Tagdíjakból, tagdíjhátralékokból, előfizetésekből	6.000.—	11.510.44
3. Az alaptőke utáni kamatok	6.574.70	6.934.70
4. A forgótőke utáni kamatok	500.—	626.95
5. A Századok és egyéb kiadványok eladásából	200.—	268.98
6. A P. H. E. T. E. és E. M. Á. B. T. adománya	400.—	400.—
7. Előre nem látott bevételek	1.100.—	95.74
Budapest székesfőváros segélye		2.000.—
Hirdetésekért	400.—	1.494.96
Átvitel ..	18.865.79	27.022.86

	Előirányzat 1915-re	Eredmény 1915-ben
Áthozat ..	18.865.79	27.022.86
A m. kir. földmivelésügyi ministeriumtól »Néhai dr. Thaly Kálmán alapítványa magyar történelmi czélokra« cz. folyó- számláról	100.—	100.—
8. A vallás- és közoktatásügyi ministe- riumtól segély 1915-re	2.000.—	2.000.—
9. Remélhető új alapítványokból	3.800.—	15.281.50
10. Idegen pénzek	1.000.—	1.058.29
A »Zichy codex« 11-ik kötetének kiadá- sára a Zichy-családtól		2.155.53
»Teleki Mihály levelezései« cz. alapra az Akadémiától		2.000.—
I. Összesen... —	25.765.79	50.618.18

II. Kiadások.

1. A tisztviselők tiszteletdíja	4.340.—	3.777.70
2. A »Századok« 1915. évi nyomdai és ex- peditionalis költségei (46 ív a könyvé- szettel együtt)	7.360.—	8.901.07
3. A »Századok« 1915. évi írói tiszteletdíjai	3.300.—	3.364.45
4. A szolgák díjazására	552.—	560.—
5. Irodai költségek	900.—	903.55
6. A takarékpénztáraktól felszámított dí- jak, jutalékok stb.	350.—	283.04
7. Az Athenaeumnak s más nyomdáknek különféle nyomtatványokért	400.—	281.92
8. A kiadványoknak 1915. évi raktári keze- léseért	270.—	—.—
9. Postai megbízások költségeire	400.—	142.38
10. Remélhető új alapítványok tőkésítése..	5.098.81	14.616.93
11. A »Századok« név- és tárgymutatójának kiadására szánt alap képzésére		2.846.—
12. Előre nem látott kiadások	300.—	238.45
A »Nem alapítványi természetű tőke« cz. számlára		5.693.—
13. A »Magyar Történelmi Eletrajzok« 1914. évi folyamánál fennmaradt nyomdai és expeditionális költség fedezésére	373.—	375.24
14. A »Magyar Történelmi Eletrajzok« 1915. évfolyamának kiadásánál felmerült hiány fedezésére	4.000.—	616.11
15. Idegen pénzek	1.000.—	1.058.29
A »Zichy-codex« 11. kötetének kiadá- sára		2.155.53
Teleki Mihály levelezései« alapra		2.000.—
II. Összesen....	28.643.81	47.813.66

B) Magyar Történeti Eletrajzok.**I. Bevételek.**

	Előirányzat 1915-re	Eredmény 1915-ben
11. Magyar Történeti Eletrajzok előfizeté- seiből	2.500.—	3.771.10
12. Segély az Akadémiától	1.000.—	1.000.—
13. 1915. évfolyamért az Athenaeumtól....	1.400.—	1.400.—
14. Clichékért az Athenaeumtól 1915-re	300.—	300.—
15. Az 1915. évi hiány fedezésére az A) fő- számla 14. rovatáról	4.000.—	616.11
I. Összesen....	9.200.—	7.087.21

II. Kiadások.

16. Magyar Történeti Eletrajzok 1915. évi nyomdai számlája	5.400.—	4.164.66
17. 1915. évi írói tiszteletdíj	1.500.—	1.284.37
18. 1915. évi illustratio költsége	1.500.—	838.18
19. 1915. évi szerkesztői tiszteletdíj	800.—	800.—
II. Összesen....	9.200.—	7.087.21

Összevonas.

A) Magyar Történelmi Társulat bevételei..	25.765.79	50.618.18
A) Magyar Történelmi Társulat kiadásai..	28.643.81	47.813.66
Hiány, illetve felesleg..	2.878.02	2.804.52
B) Magyar Történeti Eletrajzok bevételei..	9.200.—	7.087.21
B) Magyar Történeti Eletrajzok kiadásai..	9.200.—	7.087.21
Felesleg....	—.—	—.—
A) és B) összes bevétel	34.965.79	57.705.39
A) és B) összes kiadás	37.843.81	54.900.87
Hiány, illetve felesleg..	2.878.02	2.804.52

A Magyar Történelmi Társulat 1916. évi költségvetése.**A) Magyar Történelmi Társulat****I. Bevételek.**

	Eredmény 1915-ben	Előirányzat 1916-ra
1. Pénztári maradvány 1915-ből	3.691.09	2.804.52
2. Tagdíjakból, tagdíjhátralékokból és elő- fizetésekből	11.510.44	10.000.—
3. Alaptőke utáni kamatok	6.934.70	7.870.—
4. Forgótőke utáni kamatok	626.95	600.—
5. A »Századok« és egyéb kiadványok el- adásából	268.98	200.—
6. A P. H. E. T. E. és E. M. Á. B. T. adománya	400.—	400.—
7. Előre nem látott bevételek	95.74	100.—
Budapest székesfőváros segélye	2.000.—	—.—
Átvitel. ..	25.527.90	21.974.52

	Eredmény 1915-ben	Előirányzat 1916-ra
Áthozat ..	25.527.90	21'974.52
Hirdetésekkért	1.494.96	500.—
A m. kir. földművelésügyi ministeriumtól »Néhai dr. Thaly Kálmán alapítványa magyar történelmi czélokra« cz. folyó- számláról	1.000.—	100.—
8. A vallás- és közoktatásügyi ministe- riumtól segély 1916-ra	100.—	100.—
9. Remélhető új alapítványokból	2.000.—	2.000.—
10. Idegen pénzek	15.281.50	3.000.—
A »Zichy codex« 11-ik kötetének kiadá- sára a Zichy-családtól	1.058.29	1.000.—
»Teleki Mihály levelezései« cz. alapra az Akadémiától	2.155.53	
	2.000.—	
I. Összesen..	50.618.18	28.574.52

II. Kiadások.

1. Tisztviselők tiszteletdíja	3.777.70	4.400.—
2. A »Századok« 1916. évi nyomdai és ex- peditionális költségei (51 év a könyvé- szettel együtt)	8.901.07	9.750.—
3. A »Századok« 1916. évi írói tiszteletdíjai	3.364.45	3.800.—
4. A szolgák díjazására	560.—	560.—
5. Irodai költségek	903.55	950.—
6. A takarékpénztáraktól felszámított dí- jak, jutalékok stb.	283.04	300.—
7. Az Athenaeumnak és más nyomdáknak különféle nyomtatványokért	281.92	900.—
8. A kiadványoknak 1915. évi raktári ke- zeléséért	—.—	270.—
9. Póztai megbízások költségeire	142.38	300.—
10. Remélhető új alapítványok tőkésítése ..	14.616.93	4.963.38
11. A »Századok« név- és tárgymutatójának kiadására szánt alap képzésére	2.846.—	
12. Előre nem látott kiadások	238.45	800.—
A »Nem alapítványi természetű tőke« cz. számlára	5.693.—	
13. A »Magyar Történelmi Eletrajzok« 1914. évi folyamánál fennmaradt nyomdai és expeditionális költségek fedezésére....	375.24	
14. A »Magyar Történelmi Eletrajzok« 1916. évi folyamánál kiadásánál felmerült hiány fedezése	616.11	3.500.—
15. A »Századok« név- és tárgymutatójának költségére		300.—
16. Idegen pénzek	1.058.29	1.000.—
A »Zichy codex« 11. kötetének kiadá- sára	2.155.53	
»Teleki Mihály levelezései« alapra	2.000.—	
II. Összesen..	47.813.66	31.793.38

B) Magyar Történeti Életrajzok.

I. Bevételek.	Eredmény 1915-ben	Előirányzat 1916-ra
11. Magyar Történeti Életrajzok előfizetéseiből	3.771.10	3.000.—
12. Segély az Akadémiától	1.000.—	1.000.—
13. Az 1916. évfolyamért az Athenaeumtól	1.400.—	1.400.—
14. Clichékért az Athenaeumtól	300.—	300.—
15. Az 1916. évi hiány fedezésére az A) főszámla 14. rovatáról	616.11	3.500.—
I. Összesen	7.087.21	9.200.—

II. Kiadások.

17. Magyar Történeti Életrajzok 1916. évi nyomdai számlája	4.164.66	5.400.—
18. 1916. évi írói tiszteletdíj	1.284.37	1.500.—
19. 1916. évi illusztrációk költsége	838.18	1.500.—
20. 1916. évi szerkesztői tiszteletdíj	800.—	800.—
II. Összesen	7.087.21	9.200.—

Összevonas.

A) Magyar Történelmi Társulat bevételei ..	50.618.18	28.574.52
A) Magyar Történelmi Társulat kiadásai ..	47.813.66	31.793.38
Felesleg, illetve hiány	2.804.52	3.218.86
B) Magyar Történelmi Életrajzok bevételei	7.087.21	9.200.—
B) Magyar Történelmi Életrajzok kiadásai	7.087.21	9.200.—
Felesleg	—.—	—.—
A) és B) összes bevétel	57.705.39	37.774.52
A) és B) összes kiadás	54.900.87	40.993.38
Felesleg, illetve hiány	2.804.52	3.218.86

1916. február havában tagdíjat fizettek:

1914-re: Tóth László (3 kor.). Összesen 3.— kor.

1915-re: Dr. Divéky Adorján (4 kor. 80 fillér), dr. Erdélyi Lajos, Lukinich Imre, dr. Nagy Ferencz v. b. t. t., dr. Neuschlosz Kornél, dr. Szegő Pál, Szkunzevics Kornél, Temesvári áll. főreáliskola tanári könyvtára (10 kor. 80 fillér), Téglás Gábor (1 kor.), Zilahi ref. Wesselényi-Collegium. Összesen 86 kor. 60 fillér.

1916-ra: Árvay István, Benczur Gyuláné, dr. Bleyer Jakab, Budapesti ref. theol. intézet, Budapest.: Magyar Mezőgazdák Szövetkezete, Budapesti Kalasantinum, Budapesti Növendékpapság Magyar Egyházi-irodalmi iskolája, Budapesti m. kir. tud. egyetemi történeti szeminarium, Budapesti ciszterczit. hittud. és tanárképző-intézet, Budapesti Egyetemi Könyvtár, Budapest Székesfőváros museuma, Budapesti IX. kerületi polgári fiúiskola, Budapesti VII. kerületi polgári fiúiskola (Homok-utca), Budapesti VIII. kerületi polgári fiúiskola (Üllői-út), Budapesti VIII. kerületi főreáliskola, Budapesti VII. kerületi polgári fiúiskola, Budapesti VI. kerületi polgári leányiskola, Budapesti VI. kerületi polgári fiúiskola, Budapesti IV. kerületi főreáliskola, Budapesti II. kerületi polgári leányiskola, Budapesti II. kerületi polgári fiúiskola, Budapesti I. kerületi felsőbb leányiskola, Budapesti tanítóegyesület, Chobot Ferencz, Csányi László, Csenkey Géza, Cserenyey Jenő, Debreczeni ref. főgymnasium (12 kor.), dr. Dékány Kálmán, dr. Divéky Adorján (1 kor. 20 fillér), Divéky Adorján (8 kor. 80 fillér), dr. Dóry Ferencz, Ellend József (1 kor. 20 fillér), Eperjesi ev. collegiumi főgymnasium igazgatósága, dr. Erdélyi László, Ersekújvári közégi kath. főgymnasium, Fazekas Sándor, Felsőlövői ev. főgymnasium, Franzen Alajos, Galgóczy Jenő, Gansel Lipót, dr. Gárdonyi Albert (4 kor. 40 fillér), dr. Gyárfás Tihamér, Gyulafehérvári róm. kath. főgymnasium, Hajdúnánási ref. főgymnasium, Haláchy Rezső, Hartman Lipót könyvkereskedése (10 kor. 80 fillér), Hegyesi Károly, Hellebrant Árpád (5 kor. 40 fillér), Hertelendy László, Hoffmann Arnold, Horváth Kristóf, Jablonovski Piroska, dr. Jászai Rezső, dr. Juhász Kálmán, Kaposvari áll. főgymnasium igazgatósága, Karánsebesi áll. főgymnasium, Keller Imre, Keszthelyi kath. főgymnasium tanári könyvtára, Kolozsvári ref. collegium, Kolozsvári áll. tanítóképző-intézet (12 kor.), Kolozsvári róm. kath. főgymnasium, Kovács Lajos János, Kőrmöczbányai áll. főreáliskola, Lukinich Imre, Marosvásárhelyi róm. kath. főgymnasium, Melich János, Mezőtúri állami felsőbb leányiskola, dr. Mihályfi Ákos, Mohácsi áll. polgári iskola, Moks Gyula, Nagyenyedi Bethlen-főiskola, Nagyszalontai főgymnasium (30 fillér), Nagyvárad: Biharmegyei és nagyváradai régészeti és történelmi egyesület, Nyíregyházai casino, dr. Patek Ferencz (8 kor.), Pápai elemi iskolai tanítóképző-intézet tanári könyvtára (12 kor.), Pozsonyi theol. akad. könyvtára, Privigyei főgymnasium (1 kor.), Ranschburg Gusztáv, Reissenberger Frigyes, dr. Reiszig Ede, Resiczabányai polgári iskola, Ruisz Gyula, Selmeczbányai ág. hitv. ev. lyceumi főgymnasium, Singer és Wolfner (21 kor. 60 fillér), Stubnya-fürdői áll. tanítóképző-intézet, Szabó Károly, Szatmárnémeti kir. kath. főgymnasium, Szegedi kegyesrendi városi főgymnasium önképzőköre, Székelykeresztúri unit. főgymnasium igazgatósága, Székelyudvarhelyi ref. collegium (5 kor.), dr. Széký Péter, dr. Szinnyei Ferencz, Szolnoki állami főgymnasium, Szőlőgyém János, Tatai főgymnasium (12 kor.), Temesvári felső kereskedelmi iskola igazgatósága (12 kor.), Tersztyánszky Andor, Téglás Gábor, dr. Tichy Margit, dr. Tolnai Vilmos, Tordai áll. főgymnasium, dr. Tóth Kálmán Kolozsvár, Trencsén város, Turián József, Újvidéki m. kir. kath. főgymnasium (10 kor. 80 fillér), Varga Antal, Végh János, dr. Vértessy Jenő (6 kor. 60 fillér), dr. Wagner Lajos, dr. Wertner Mór (55 fillér), Zichy Sarolta grófnő, Zilahi ref. Wesselényi-Collegium. Összesen 1095 kor. 65 fillér.

1917-re: Dr. Divéky Adorján (1 kor. 20 fillér), dr. Juhász Kálmán, dr. Madzsar Imre, dr. Tolnai Vilmos (1 kor. 50 fillér). Összesen 22 kor. 70 fillér.

Mindösszesen 1207 kor. 95 fillér.

1916. márczius havában fizettek:

a) alapítványt:

Frigyes főherczeg Ő Fensége.....	1000 K
Hötzendorfi Konrád Ferencz.....	200 »
Dr. Kun József	200 »

b) tagdíjat:

1912-re: Grünwald Fülöp (5 kor.). Összesen 5.— kor.

1913-ra: Grünwald Fülöp (5 kor.). Összesen 5.— kor.

1915-re: Budapesti joghallgatók tudományos egyesülete, dr. Czimer Károly (5 kor.), dr. Erdélyi Alajos, Feigl Dénes, dr. Gorzó Gellért (5 kor.), Ottorubay Károly, Szabadkai polgári iskola, Telekessy János. Összesen 70.— kor.

1916-ra: Álgya Sándor, Bajai főgymnasium, Bakódi Antal, Balásfalvai gör. kath. főgymnasium, dr. Bathó Béla, Berecz Ábel, Berwaldszky Kálmán, dr. Beszkid Miklós, Besztercebányai kir. kath. főgymnasium, Békefi Remig, Bikfalvy Albert, dr. Börcsök Andor, Brassói evang. főgymnasium, dr. Bruckner Győző, Budapesti Barcsay-utcai főgymnasium ifjúsági könyvtára, Budapesti Erzsébet-nőiskola, dr. Buday Károly, (5 kor.), dr. Czaich Gilbert, Ernyey József, Fiumei áll. főgymnasium, dr. Friedreich Endre (2 kor.), Gazdik János, dr. Gárdonyi Albert (5 kor.), dr. Glatz Ernő, dr. Gorzó Gellért (5 kor.), dr. Gregorich Izidor, Gyöngyösi áll. főgymnasium tanári könyvtára, Gyulai főgymnasium, dr. Hellebrant Árpád (4 kor. 60 fillér), Hirhager Imre, Hódmezővásárhelyi óvónőképző-intézet (10 kor. 70 fillér), Késmárki áll. polgári fiúiskola, Kismartoni Esterházy hercegi könyvtár, Kolozsvári Tud. Egyetem Művelődéstörténeti Seminarium, Krajnyák Eduárd, dr. Lakatos Dénes, Losonczy áll. tanítóképző-intézet, Lugosi áll. főgymnasium, Majerszky Vilmos, Nagy Sándor (10 kor. 4 fillér), Nagyvárad prem. főgymnasium, Nádossy Ida, Ottorubay Károly, dr. Patek Ferencz (7 kor.), Pálffy László, Pekár Gyula, dr. Pfeiffer Miklós, Pilch Jenő, Podolini főgymnasium, dr. Pokoly József, Radics Jenő, Rakodczay Pál, Rác Miklós, Pelković Davorka, dr. Sarlay Soma, Sárospataki áll. tanítóképző-intézet, Sepsiszentgyörgyi ref. főgymnasium, Sepsiszentgyörgy: Székely Nemzeti Múzeum, Szabadkai polgári iskola, Szamosújvári Örmény Museum-Egyesület, Szegedi áll. felsőbb leányiskola (10 kor. 80 fillér), Szekszárdi áll. főgymnasium, Szombathelyi áll. községi polgári leányiskola, Szombathely: Vas megyei Kasino-Egyesület, Tagányi Károly, Temesvári kegyesrendi főgymnasium, dr. Tóth Zoltán, dr. Vértessy Jenő (4 kor.), dr. Wertheimer Ede, dr. Zinka Ferencz (6 kor. 50 fillér). Összesen 655 kor. 64 fillér.

1917-re: Budapesti áll. polgári iskolai tanítóképző-intézet (20 kor.), Esztergomi áll. községi főreáliskola, Gyöngyösi áll. főgymnasium tanári könyvtára (7 kor.), dr. Pfeiffer Miklós. Összesen 47.— kor.

Mindösszesen 782 kor. 64 fillér.

Cserhalmi Sámuel, pénztárnok.

MAGYAR KIRÁLYI ÁLLAMVASUTAK.

Budapest központi üzletvezetőség.

Figyelmeztetés.

22919/III. Az elmúlt két év tapasztalataiból kiindulva, ez úton figyelmeztetjük a székesfőváros közönségét, hogy az ősz, vagy a tél folyamán előreláthatólag beálló szállítási nehézségek, rendszerint beálló nagyobb kocsihány, nemkülönben a rossz időjárásra való tekintettel, téli szén szükségletét már most, de legkésőbb a nyár folyamán a saját érdekében szerezze be.

Midőn figyelmeztetésünket a székesfőváros közönsége b. figyelmébe ajánljuk, csak közérdeket kívántunk vele szolgálni akkor, midőn figyelmeztetésünkkel a rendszerint beálló szénhiányt ennek folyományaképpen jelentkező indokolatlan széndrágulást kívánjuk elkerülni.

Budapest, 1916 április hó 16-án.

A magyar királyi államvasutak budapest-központi üzletvezetősége.

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI
DR DOMANOVSKY SÁNDOR VÁLASZTMÁNYI TAG

L. ÉVF. 6. SZÁM. 1916. JÚNIUS 15.
BUDAPEST, 1916. AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS
NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT NYOMÁSA

Tartalom.

	Lap
Márki Sándor : Pór Antal emlékezete	337
Pelz Béla : Rokkantellátás a hétéves háború után	369
Kálmán Ödön : Mióta hívják a jászokat filisteusoknak ?	378

Történeti irodalom.

Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Vol. VIII—XII. Ism. <i>Baranyai Béla</i>	384
Karácsonyi János : Szent László meghódítja a régi Szlavóniát. Ism. <i>Patek Ferencz</i>	389
Lea, Homer : The day of the Saxon. Ism. <i>Marczali Henrik</i>	392
Molnár Ferencz : Egy haditudósító emlékei. Ism. <i>Hóman Bálint</i> ..	403
Berend Miklós : Harctéri naplója. Ism. <i>Hóman Bálint</i>	403
Sipos Kamillo : Az 1840-es évek közigazdasági eszmeköre. Ism. <i>G. A.</i>	406
Lechner Jenő : A krakói Wawel és renaissance műemlékei. Ism. —x.	407
Lechner Jenő : A pártázatos renaissance-építés Magyarország határai körül. Ism. —x.	407
Csillag Mária : Esztergom története a tizenöt éves török háború alatt	408
Folyóiratszemle	408

Tárcza.

Kemény Lajos : Mikor lett Tinódy kassai polgár ?	421
Vegyes közlések	421
A Magyar Tudományos Akadémia történeti jutalomtételei	422
Az esztergomi székesfőkáptalan pályatételei	424
Hivatalos értesítő	425

Melléklet:

Hellebrant Árpád : A magyar történeti irodalom 1915-ben. *Figyelmeztetés* :
Ha ez a melléklet a Századokkal együtt köttetik, az évfolyam
végéhez füzendő.

Munkatársainkat, a történeti társulatokat és a történeti munkák kiadóit, illetve szerzőit kérjük, hogy a kéziratokat és az ismeretetésre szánt könyveket szíveskedjenek egyenesen **a szerkesztő lakására (I., Attila-utca 13. sz. III. 10.)** küldeni.

Az **elnökség** és a **titkárság** részére szánt küldemények **Buda-pest, I. Vár. Országos levéltár** címre küldendők.

A reklamációkat és a kiadványok szétküldésének ügyeit a **titkárság** intézi.

Pór Antal emlékezete.

Teljesítettük gróf Széchenyi István kívánságát, hogy legalább egy esztendeig vagy még tovább is várjunk, míg valamelyik elhunyt jeles tagtársunknak helyet jelölünk a magyar Pantheonban. Ötödfél esztendeje már, hogy elvesztettük Pór Antalt, az Anjouk történetének megíróját; és azt a koszorút, melyet tiszteletünk, barátságunk, szeretetünk jeléül a részvét érzetének első fellobbanásakor azonnal letettünk sírjára, csak most cseréljük fel azzal a másikkal, mely az író, a tudóst szigorú bíráló után illeti meg. Ötödfél esztendő még mindig kevés idő arra, hogy elfelejtessen velünk boldogult tagtársunk szeretetreméltó egyéni tulajdonságait s bennünket olyan pártatlan bírakká tegyen, a milyen ő maga volt, mikor közéletünk kimagasló embereit több mint félezer esztendő távolságából ítélte meg.

Mi azonban ezt a távolságot a mostani nagy napokban észre sem vesszük. A merre valaha Nagy Lajos, a legdicőségesebb magyar Anjou járt, széles birodalmának megint mindenik pontján hangzik az ő csatakiáltása: »Éljen Magyarország!« Szemünk láttára századok legendái elevenednek föl és a daliás idők, a mikről Arany hőskölteményt, Pór pedig történelmet írt, a világot a magyar vitézség dicsőségével újra eltöltik. Az a csodálatos, szent lelkesedés, a mely valaha a tizenötöszázados Pór Antalt a névtelen fél-istenek sorába emelte, megint fegyvert adott a serdülő fiúk, a fiatalok, a férfiak kezébe; mert, a hogy »akkor« Széchenyi óhajtotta, lelkök valóban a mindennapiság fölé emelkedett és isteni szózat hitta őket, hogy nemzetöket eszményi magasságba helyezték. Meg is közelítik azt az eszményi magasságot, melyet Pór, mint gyermekhonvéd, a csatatéren s mint öreg tudós a történelemben keresett. A ledőlt szobrot, melyre a múlt, ködén keresztül ámulattal tekintett, fölemelik megint a hegyre, a melyen egykor tündökölt.

Magyar történetíró emlékezetét lehet-e alkalmasabb és méltóbb időben ünnepelni, mint mikor teljesebb látszik

jóslata, melylyel főművét, Nagy Lajosról írt könyvét végezte, hogy »fiainak Istenbe helyezett bizalmával, összetartó igyekezetével és kitűnő szorgalma mellett hazánk lehet, — lesz is akkora, de még nagyobb is, mint volt Nagy Lajos király negyvenéves uralkodása alatt«.

I.

Pór Antal, Bauer József kádármester fia, Esztergomban 1834 október 18-ikán született s másnap ugyanott, a vízi-városi plébánia-templomban keresztelték meg.¹ Elemi iskoláit szülővárosában végezte és tízesztendőskorában, 1844 őszén, ugyanott a benedekrendiek gymnasiumában a nyelvészeti I. osztály tanulója lett. Hatvanhét tanulótársa közt ő volt a második eminens, a magyar nyelvből azonban az első. A történetet már mint gyermek szerette. Az épülőfélben levő bazilika körül játszadozva, *Kopácsy* József hercegprímás gyakran kézenfogta s enyelegve magyaráztatott neki egyetmást. Egy alkalommal — a szentély küszöbére mutatva — figyelmeztette, hogy oda fogja állíttatni Hunyadi János és Pázmány Péter márványszobrát. S mert észre vette, hogy a gyermek nem tudja, kik ezek a nagy emberek, annyi szépet beszélt neki, különösen a hősről, hogy lángra gyúlasztotta kicsiny szívét.² A kis deák mostantól fogva híven követte azt a jeligét, a melyet derék tanárai Császár Ferencz költeményéből az évi értesítő³ élére írtak :

»A pálya, melyen, ifjú, vándorolsz,
Rögös, nehéz, de szép a pályabér,
Félistenekhez illő: vívd ki azt !«

A nyelvtani négy osztályt elvégezve, 1848 őszén beiratkozott a szónoklati, vagyis az ötödik osztályba is, a hol hittant, magyar nyelvet, latin klasszikusokat, retorikát, magyar történelmet, földrajzot, állattant kell vala tanulnia s magyar és latin szónoklati gyakorlatokat készítnie. Ő azonban a haza hívó szózatára a nagysarlói győzelem után fölcsapott honvédtüzérnek s a tizenötéves gyermek Komáromtól Világosig részt vett a szabadságharcban. Világosnál 1849 augusztus 13-ikán ő is az oroszok, majd Aradon az osztrákok fogságába jutott. Szabadon bocsátották, de az 1849/50. iskolai évet mégis elvesztette. 1850-ben belépett

¹ Pór, Ipolyi életrajzában, 18.

² Pór, Hunyadi János. Előszó.

³ Erdem szerinti sorozat 1844/5-dik év második felében.

az esztergomi főegyházmegye papnövendékei közé és *Scitovszky* hercegprímás a pozsonyi Emericumba rendelte, hogy a költészeti, vagyis a VI. osztályt ottan látogassa. A benedekrendiek hatosztályú pozsonyi gymnasiuma éppen akkor szűnt meg, helyesebben szólva beolvadt az osztrák tanterv alapján újra szervezett állami gymnasiumba, melynek igazgatója *Wolf* Theodor Antal volt, a görög nyelv tanára; a történelmet és földrajzot, mint helyettes, *Mik* János tanította, bizonyára azon elvek szerint, a melyeket Dr. *Mayr* Schulrath 1851 július 31-ikén az első esztendő bezáró iskolai ünnepen német nyelven fejtegetett. A nyolc-osztályú gymnasiumban mindössze 273 fiu tanult; Pór osztályában, a hatodikban, 33.¹

A VII. és VIII., vagyis a philosophiai osztályok elvégzésére a primás Pór Antalt 1851 őszén a nagyszombati érseki lyceumba s a vele összekötött érseki convictusba küldte át.

Alig érkezett meg Nagyszombatba, beteg lett és egy hétig nyomta az ágyat. *Dankó* József, a későbbi jeles tudós, ki éppen akkor vette át a convictus tanulmányi felügyeletét, részvételt ápolta és figyelmesen hallgatta a lázas ifjú elbeszéléseit a szabadságharcz egyes eseményeiről. Könnyű volt kitalálnia, hogy ez a kispap maga is honvéd volt; mindjárt figyelmeztette is, hogy ezt másnak ne emlegesse, mert meggyűlhetik a baja és eljátszhatja vele jövődjét. Ő maga gyónásnak tekintette és sohasem árulta el a fiatal ember titkát.²

Nagyszombatban 1850-től fogva már az osztrák tanterv szerint tanítottak s ennek megfelelően a primás 1852 februárius 7-ikén a benedekrendiek algymnasiumát az érseki lyceummal egyesítette, a tanítást főegyházmegyei világi papokra, jezsuitákra és ferenczrendiekre bízta; az egyesített intézetet 1852 október 4-ikén a régi épületben mint érseki gymnasiumot Viber József cz. püspök által ünnepiesen megnyitatta; november közepén és — már mint bíbornok — 1853 május 21-ikén maga is meglátogatta s május 22-ikén jelen volt, mikor a jezsuitákat ünnepiesen ismét bevezették a városba.⁴ Ezeken az ünnepeken Pór Antal is részt vett,

¹ Erstes Programm des neuorganisirten k. k. Staatsgymnasiums zu Pressburg.

² Szinnyi, Magyar Irók, XI. 27.

³ Pór, Dankó József emlékezete, 1.

⁴ Tudósítvány a nagyszombati érseki nagygymnasiumról. 1853/4. 15. és 17. l.

a ki tanulmányait szorgalmasan folytatta. A VIII. osztályban Cicerón, Horatiuson és Liviuson kívül szent Hilarius és szent Cyprianus válogatott fejezeteit s a görögből Homeros Iliasát és Xenophont olvasgatta. A modern nyelvek közül a magyar és a német volt előírva. Pór a magyar irodalomtörténetet és az újkori egyetemes történelem befejező részét szívesen, sőt lelkesedéssel hallgatta és tanulta ; de elképzelhető, milyen érzelmeket keltett a volt honvédban az osztrák császárság története. A hittan, lélektan, logika, természettan, csillagászat és meteorologia kedves tantárgyai közé tartozott. Hiszen olyan tanárai voltak, mint *Zsihovics* Ferencz, *Hidassy* Kornél és *Samassa* József, a kik nevüket beírták a magyar egyház és irodalom történetébe !¹

1853 júliusában középiskolai tanulmányait befejezte s érettségi vizsgálatot tett, mire *Scitovszky* hercegprímás őt, mint kitünő tanulót, a bécsi Pazmaneumba küldte. 1853 októberétől 1857 júliusáig — négy esztendeig — onnan, a kis Dominikaner-Platzról járt be a bécsi egyetem hit-tudományi karának előadásaira. Az előadások lekötötték figyelmét, de későbbi irodalmi munkásságára szembetűnő hatást nem gyakoroltak.

A Pazmaneumban az volt a magyar fiuk legfőbb törekvése, hogy tanuljanak és művelődjenek, és pedig a leglelkeesebb magyar szellemben. Ez a szellem még a velők tanuló német, horvát és tót papnövendékek egy részét is magával ragadta. Magyarúl tanultak, magyarúl daloltak, magyar könyveket és hírlapokat olvastak. A hazai dolgokról nem a Wiener Zeitungból, hanem a Pesti Naplóból és a Wandererből tájékozódtak ; pedig ezeket csak titokban olvashatták. Lapokkal és könyvekkel *Hügel* Ede és *Ottó* könyvkereskedése látta el őket. Három növendék : *Dessewffy* Sándor, *Lassú* Lajos és *Pór* Antal, 1856-ban megalkotta és *Szent László* király védelmébe ajánlta a Láncz nevű titkos irodalmi egyesületet, a mely munkatársakat akart nevelni egy évek múlva tervezett nagy magyar lap s általában véve a magyar irodalom és tudomány javára. A három alapító közül az első utóbb Csanád püspöke, a másik kettő pedig kanonok lett ; de a tagok, a *László fiak* is beváltak az életben : *Vaszary* Kolozs hercegprímás lett s *Petrovich* Ferencz, *Zádori* János, *Kuliffay* Ede, *Hatala* Péter, *Lóskai* Jeromos, a *Kuthen* név alatt ismeretes *Barina* Vendel s mások szintén

¹ V. ö. Horváth Zoltán, A nagyszombati kath. főgymnasium története, 66—71., 137. l.

bejegyezték nevöket az egyház és az iskola, az irodalom és a tudomány történetébe. Vaszary és Pór tagjai lettek utóbb a M. T. Akadémiának is, a melynek tőkéje gyarapítására, mikor 1857-ben Pór bevégezte hittudományi tanulmányait s a Pazmaneumtól egyelőre megvált, harminczöt társa nevében 25 forintot küldött be a Pesti Napló szerkesztőségének. *Dankó*, a ki a bécsi egyetemre való meghívásáig, 1856-ig, a Pazmaneum tanulmányi felügyelője volt, nemcsak mérsékelte, hanem sok tekintetben gátolta is papnövénydekéi merészebb törekvéseit, minek következtében Pór elhidegedett iránta. Negyven év mulva a M. T. Akadémiában róla tartott emlékbeszédét azzal a szégyenkező vallo-mással kezdte, hogy Dankó az egyetlen ember, a kit igazán és lelkéből szeretni nem tudott; pedig az egyház és a tudomány szolgálatában azontúl is gyakran találkoztak.¹

Bécsből Pór a Családi Lapokba, melyet akkor Klezsó József szerkesztett, 1856—7-ben már a később (1861) hivatalosan is fölvev *Pór* néven írt néhány levelet s fraknoi, márianosztrai, bakonybéli, zirczi kirándulásairól közölt visszaemlékezéseket. Nagyobb feladatokkal is megküzdött; a milyen volt az Árpádok korabeli magyarok műveltségének s Bakócz Tamás korának, életének és jellemének ösmertetése, szintén a Családi Lapok 1856—57. évi folyamában. A prímás, a kinek különösen megtetszett egy Szent Istvánról írt kalendáriumi cikke, szívesen buzdította őt irodalmi munkásságának folytatására.² Mivel fiatalsága miatt még föl nem szentelhette, kinevezte őt helyettes tanárnak a nagyszombati érseki gymnasiumba. Már mint tanár jelent meg 1857 október elsején a *Veni Sanctén*; főnöke lett az I. A. osztálynak, jegyzője a tanári karnak s a két alsó osztályban latin, magyar és német nyelveket s állattant tanított. *Szuppan* Zsigmond volt az igazgatója s egykori tanárai: *Zsihovics* Ferencz és *Hidassy* Kornél most már tanártársai voltak. Aschnerrel, Lollokkal, Pelczmannal, Lukáts Lászlóval, Gabriellyvel, Graeffellel, Schilhanekkel, *Lassú* Lajossal, *Galambos* Kálmánnal, *Skrivanekkel* és *Praznovskyval* együtt.³ *Lassú* Lajoshoz és *Schilhanek* Ferenczhez mindvégig őszinte barátság fűzte. 1857 október 20-ikán tartotta meg első szentmiséjét.

¹ Pór, Dankó emlékezete, 1—6.

² Pór saját elbeszélése után Mangold levele hozzám, 1911 december 26.

³ Tudósítvány a nagyszombati érseki nagygynasiumról. 1857/8. 13. l.

1858 májusában igazgatójával Bécsből hazajövet, Palugyai pozsonyi Zöldfa-vendéglőjében egy asztalhoz kerülván *Ipolyi* Arnold zohori plébánossal, bemutatkozott a Magyar Mythologia nagynevű írójának. »Nem szükséges, hogy megismertesse magát — szölt *Ipolyi* nyájasan; — ismerem a Családi Lapokból« s megdicsérte ott megjelent cikkeit. Az irodalommal foglalkozó fiatalabb papoknak akkor *Ipolyi* volt az eszményképe; ez a fogadtatás tehát rendkívül jól esett Pórnak. Életére, írói munkásságára — saját nyilatkozata szerint¹ — *Ipolyi* elhatározó hatást gyakorolt tevékenységével, melyet folyton figyelemmel kísért; s tanulságot, lelkesedést merített életéből és műveiből mindenha. Azzal is hatott rá, hogy munkára buzdította, irányt mutatott neki, ajánlotta, pártolta mindenütt. Azt is szerette tehát, a kiről *Ipolyi* jól vélekedett. »Megerszerettelek — írta hozzám — az első pillanattól fogva, mikoron nevedet *Ipolyi* ajkáról hallottam.«

Hogy a történelemben még alaposabban kiképezze magát, 1858 októberében visszatért a Pazmaneumba s két esztendeig látogatta a bécsi egyetem bölcsészeti karát. Legkedvesebb tanára *Aschbach* József volt, a ki Zsigmond császár és király történetével keltett legnagyobb feltűnést; most azonban, mint az egyetemes történelem tanára, a rómaiak korával foglalkozott legszívesebben. Utóbb Pór maga is megírván Róma történetét, ennek előszavában »hálásan emlékezett meg *Aschbach* élvezetes előadásairól, melyek a történettudomány szeretetét benne melegen éleszték és melyekről tett jegyzetei mind az anyag elrendezésénél, mind némely kétes pont földerítésénél nem kis segélyére szolgáltak.«² Tanulótársai közül jeles tehetségénél, komoly igyekezeténél és kiváló szorgalmánál fogva nagyrabecsülte *Zeissberg* Henriket,³ a ki utóbb 1863-tól kezdve valóban szép történelmi munkásságot fejtett ki s a bécsi egyetemnek és Rudolf trónörökösnek történelemtanára lett.

Nagyszombatban a gymnasium igazgatását időközben *Aschner* Tódor vette át, de attól kellett tartania, hogy annak élén csak rövid ideig maradhat, mert az intézet megszűnik. Azonban *Scitovszky* hercegprímás 1865 április 27-ikén a káptalani gyűlésen újraalapította az intézetet mint érseki főgymnasiumot, s április 30-ikán *Aschnert* újra

¹ Pór, *Ipolyi*, 5—6.

² Pór, Róma története, IV. lap.

³ Pór jegyzete a Századokban, 1909. 654.

kinevezte igazgatónak, Hidassy Kornélt, Pór Antalt, Bodnár Zsigmondot stb. pedig rendes tanároknak. Pór Antal fizetése 400 és ellátás czímén még 300 forint.¹ A convictus I. emeletén lakott és gyönyörűen berendezett szobája tele volt hímnépségekkel, vánkosokkal, szőnyegekkel. Ebben a szobában most már teljesen történelmi és irodalomtörténeti tanulmányainak élhetett, mert mostantól fogva csak ezeket a tárgyakat tanította s nem kellett többé elforgácsolnia elejét.

»Hatalmas szál ember volt — írja egyik legkedvesebb tanítványa, *Mangold* Lajos.² — Fiatal volt és erőteljes. Neki köszönöm, hogy megtanultam magát a tanulást. Mint tanár nyugodt, mondhatni úrias, rátartós, kissé kimért magatartást tanúsított. Sohasem kiabált, sohasem káromkodott, mint pl. Pfleger.³ Sohasem láttuk őt a folyosón másképp, mint úriasan; és kissé elegánsabban is viselkedett a többi tanárnál. Jó hazafi volt. Kisfiu létemre, jól emlékszem, a clericusoktól hallottam, hogy a pánszláv kispapokat szigorúbban tartja és nem szereti áteresztetni... Sohasem volt ilyen tanárom, a ki indulatba sohasem jött. Pór mindig úr maradt; nem mert vele senki sem paczkázni.«

Szívesen járt családokhoz, nemcsak a városban, hanem a vidékre is; pl. Malaczkán *Mangold*ékat minden esztendőben meglátogatta. De legszívesebben időzött szobájában, könyvei közt, melyeket nyitott szekrényben tartott. Sokat írt és dolgozott, de nagyon kevés tanulmányát adta ki. Az Ifjúsági Plutarch számára írta 1858-ban *Pázmány* Péter és 1859-ben *Vitéz* János életrajzát; az utóbbit ugyanakkor az Új Magyar Múzeumban tudományos alakban is közzétette. Azután majdnem tíz esztendeig csak asztalfiókja számára dolgozott. 1868-ban *Curtius* nyomán külön (8r. 208 lapnyi) kötetben »*Athen Perikles korában*« czímen adta ki első munkáját, melyet mi, akkori tanulók, tetszetős nyelve és hangjának újszerűsége miatt szívesen olvasgattunk.⁴ Ugyanakkor a Katholikus Közlönyben is értekezett Perikles korának költészetéről. Ezt követte 1869-ben a Havi Szemlében *Frederik William Faberről* s 1870-ben az Orsz. Középisk. Tanár-egyesület Közlönyében *I. Frigyes* császárnak Oroszlán Henrikhez való viszonyáról írt tanulmánya, mely külön lenyomatban is megjelent. 1871-ben Nagyszombatban nyilvános

¹ Horváth, id. h. 75., 218—220. 1864/5-ben Frankl (Fraknoi) Vilmos is tagja volt a tanári karnak.

² Levele hozzám 1911 deczember 26.

³ Pfleger Mihály, a természetrajz és latin nyelv tanára.

⁴ Ismertette a Magyar Sion, 1868. 316.

felolvasást tartott Thalynak az 1704. évi nagyszombati harczról írt könyvéről.

Mindezekből a közönség azt hihette, hogy irodalmi munkásságának nincs határozottabb iránya; pedig ekkor már teljes erővel kutatta az *ókor történetét*, a melyet nemcsak irodalmi segédeszközökkel, hanem közvetlen szemlélet alapján is kívánt feldolgozni. Ezzel függ össze 1862 augusztusában a római emlékek tanulmányozására Erdélybe tett kirándulása, a bécsi múzeumok látogatása és 1867-ben a párisi világkiállítás megtekintése. Ezen a kiállításon csodálkozással hallotta útítársának, *Ipolyinak* azt a nyilatkozatát, hogy az archaeológiában alig talált valamit, jóformán semmit sem, a mi új volna előtte.¹

A következő esztendőben, 1868-ban, a M. T. Akadémia a magyar hölgyek díjából 300 forintot tűzött ki jutalmul a *görög államrégiségeknek* legalább tizenötíves kézikönyvére. A könyvnek az összes görög föld és népek bevezető leírása után az ezeket összekötő intézményeket és vallásügyet, valamint az egyes törzsek és államok közéletét, különösen alkotmányukat, közigazgatásukat, törvénykezésüket és hadügyüket kellett ismertetnie. A beérkezett három pályamunka közül az Akadémia 1869 április 13-ikán a jutalmat Szabó Károly és Somhegyi Ferencz bírálata alapján a harmadik bírálóval szemben Pór Antalnak ítélte oda. A bírálók szerint vannak ugyan nyelvi és (idegen nevekben) orthographiai fogyatkozásai, melyeket a kiadás előtt okvetetlen ki kell javítani; de szerző a forrásokat elég jól használta, széles olvasottságot, önálló gondolkodást s felfogást tanusít, az egyes részek kidolgozásában (a terjedelmesen kezelt földrajz kivételével) kellő arányt tart s feladata legfontosabb és legnehezebb részét, a hellen alkotmányok fejlődésének s hatásának leírását alaposan megfejtette. A mikor könyve: *»Hellas földirata és hellen államrégiségek«* címmel Pesten 1871-ben (8r. XI+291 lapon) megjelent, a közönség csakhamar meggyőződhetett, hogy némely része önálló kutatásokon alapul. A görög közjogi állapotok fejlődésében Pór főképen a spártai és az attikai irányokra utalt, s ehhez képest előadásának rendszere is kettős: Attika alkotmányában a fejlődést, a spártaiban a maradiságot tüntette föl. Legédesebb jutalmának azt tartotta volna, hogy könyve a kutatások következtében mielőbb elavuljon és csak irodalmi emlék legyen; mert akkor lép-

¹ Pór, Ipolyi, 70.

csőnek tekintheti, »a melyen nemzetünk a műveltségben fölhaldt«.

A Századok bírálata szerint Pór alapos felfogással és ismert könnyed, vonzó előadási modorában írta meg terjedelmes munkáját, mely a legjelesebb külföldi írók után igen szerencsésen kombinálva s a művelt közönség igényeihez alkalmazva készült. Hozzátette, hogy kivált az ifjúságnak lélekemelő, tettekre buzdító, élvezetes, tanulságos olvasmány az, melylyel a szerző régen érzett hézagot töltött be ilyenekben szegény irodalmunkban.

Pór a pályaművéért kapott 300 forintot azonnal ajánlotta az Akadémiának, hogy olyan munkát jutalmazzon vele, a mely az aegyptologia jelen állását abból a szempontból ismeresse, nyert-e és milyen erősséget nyert az ó-szövetségi szentírás az aegyptologia haladása következtében? A nagygyűlés ezt a kérdést 1869 április 13-ikán a történelmi osztályhoz utasította, melynek javaslatára a kérdést ki is tűzte, de a jutalmat nem adta ki, hanem a pénzt tovább kamatoztatta.¹ Pór maga is írt egy *egyiptomi régiségtant* s azt 1871-ben ki akarta adni,² de munkája kéziratban maradt. Utóbb 1888 január 30-án arra kérte az Akadémiát, hogy az aegyptologiai kérdésre szánt s azóta felnövekedett összeget a *Szent Domokos-rend történetének* megírására fordítsa.³ Ez a pályázat is eredménytelen maradván, az Akadémia 1891 május 8-án az adományozó hozzájárulása után *Dedek Crescens* Lajost bízta meg a Domokosok magyarországi történetének megírásával; ⁴ azonban idáig az ő műve sem jelent meg.

Nagyszombati tanárságának utolsó éveit Pór Róma történetének megírására szentelte és vele a hölgyek s az Akadémia koszorúját másodszor is elvitte.⁵

Rómának az őskortól a nyugatrómai birodalom elenyészétségig terjedő multját vázolta benne, még pedig alapos felfogással és a nála már megszokott könnyed, vonzó előadásban.⁶ Nem merült el a nagy részletekben, hanem cso-

¹ Akadémiai Értesítő, 1869. 78.

² Századok, 1871. 525. Az egyiptomi, görög és római régiségekre vonatkozó apróbb cikkei az Egyetemes Magyar Encyclopaediában közölte.

³ Akadémiai Értesítő, 1888. 12.

⁴ U. o. 1891. 300.

⁵ Róma története. Budapest, 1873. 8-r. 454 lap, ötven fametszetű képpel.

⁶ Századok, 1873. 735.

portosította s ezzel sokkal érthetőbbé tette a történelem legfőbb mozzanatait. Mint maga mondta,¹ »az egyes képeket a történelem pragmatismusa végezt — a másodrendű események füzérével szőtte össze«. Ettől csak a római alkotmány fejtegetésében tért el; mert helyesen gyanította, hogy magyar olvasóit, az épen lezajlott magyar alkotmányos küzdelmek nyomán, ez a nálunk kevésbé bolygatott szép tétel különösebben érdekli. Művét nem tartotta önálló kutatásokon alapuló eredeti munkának, de joggal hivatkozhatott rá, hogy lelkiismeretesen használta azokat a könyveket, a melyekkel Niebuhr, Mommsen, Schwegler, Peter, Ihne, Roth, Champagny gróf, Sismondi és mások a római történelmet alapos, néha kérlelhetetlen bírálataikkal tévedéseitől és hibáitól megszabadították. Klasszikus forrásokat csak helyenként idézett, ezt is inkább csak azért, hogy, különösen fiatalabb olvasóit, a klasszikusok olvasására lelkesítse.

II.

Esztergom szabad királyi város 1871 december 31-ikén plébánosnak választotta meg Pór Antalt, ki ekként megvált a nagyszombati gymnasiumtól, melynek tizennégy esztendeig egyik legkitünőbb tanára volt. A pozsonyi tanterületi főgazgató, 1872 január 18-ikán szép levélben búcsúzott el tőle. Mint pap, az 1873. évi kolera idejében oly buzgóan működött, hogy a király elismerését is megérdemelte vele. A budai vártemplomban ugyanazon évben Szent István napján mondott szép beszédével mint szónok vonta magára a figyelmet. Papi érdemeinek jutalmául IX. Pius pápa őt 1874 július 3-án tiszteletbeli titkos káplánjának, majd apostoli főjegyzőnek, Simor János hercegprímás pedig az esztergomi kerület esperesének és tanfelügyelőnek nevezte ki. 1875-ben Esztergom városa országgyűlési képviselőnek választotta meg. Pór két cycluson át, 1881-ig, mint szabadelvűpárti képviselte szülővárosát s az országgyűlési napló tanúsága szerint több ízben felszólalt. Harmadszor nem lépett föl, mert a király 1880 június 15-ikén pozsonyi kanonokká nevezte ki.²

Az egyházi és politikai életben így eltöltött tíz esztendő Pórra nézve az irodalmi forrongás kora volt. A M. T. Akadémia őt 1872 május 24-ikén még mint az ókori egyetemes

¹ Előszó, III. lap.

² Szinnyei, Magyar Írók, XI. 27.

történelem művelőjét választotta meg levelező tagjainak sorába.¹ Pór azonban mostantól fogva a *középkort* kutatta és tanulmányozta. Első idetartozó munkája *Szent István király életrajza*,² a melyet a Szent István-Társulat fölhívására 1871-ben írt meg. A kiadótársulat ugyanis méltónak találta, hogy »immár egyszer szent királyunknak is a mai történelmi vizsgálatok s előállítás színvonalára emelkedett életírását adja.« Úgy találta, hogy »ezen nyelvünkön eddig megjelent legbővebb, kimerítő és kikerekített tanulmányban kitünő monographiát sikerült nyújtania«. Pór úgy fogta föl megbízatását, hogy a szent király életét és történetét egyszerűen kell előadnia s így nincs szüksége újabb, részletes kútfőnyomozásokra; tehát csak a már közzétett kútfőket, feldolgozásokat és értekezéseket használta. Hangzottatta, hogy a nemzetek kifejlődésének folyamáról fonák fogalmunk volna, ha Szent István kormányzatában mai alkotmányos kormányrendszerünk *magvánál* többet látnánk. Az államok élete nem kezdődik sem a szabadsággal; sem a szolgálattal; a mai államok élete sem kezdődött tehát azzal a politikai szabadsággal, a mit ma képviselői alkotmánynak neveznek. Az egyéni erők tusáját akkor még nem váltotta föl a jogok egyensúlya; de nem ismertek már korlátlanul önkényes fejedelmeket sem, mivel az egyéni erők még nem voltak elkopva és lenyűgözve.³ Azt azonban ő maga is hirdeti, hogy kezdetleges viszonyokból a magyarnál hamarabb és minden átmeneti fokozat nélkül egy nemzet sem lépett be a kiképzett művelt életbe. Hazánk jövőjének zálogát inkább a nemzet ezen kitünő tulajdonságában látta, mint abban a szívós erélyben, a melylyel fajunk sajátságait annyi viszontagság közt is fentartani bírta.⁴

Harminczhárom esztendő múlva a Szent István-Társulat *Karácsonyi* Jánossal újabb életrajzot íratott Szent Istvánról. Karácsonyi az oknyomozó történelem és a legszigorúbb bírálat alapján elvetett olyan részleteket, a melyek Pór könyve megjelenésének idejében még történelmi valóságoknak látszottak. Így pl. XVII. századbeli hamisítványnak, a legfényesebb és mégis legértéktelenebb sallagnak nyilvánította Szilveszter pápa bulláját és Szent István tíz

¹ B. Nyáry Alberttel, Balásy Ferenczczel, Ladányi Gedeonnal, Fabriczius Ferenczczel egyszerre.

² Szent István király. Történelmi tanulmány. Írta Pór Antal. (A Házi Könyvtár II. kötete.) Pest, 1871. 8-r. 152 lap.

³ U. o. 70. l.

⁴ U. o. 92.

oklevele közül kiselejtezett négyet, egyet pedig (a pannonhalmi) hitelesség dolgában kétesnek talált. De úgy hitte, hogy épen a bírálattal megállapított történeti igazságból tűnik ki Szent Istvánnak valódi nagysága, sokféle és mégis egységes tevékenysége, lelkének nemessége.¹ Ma a történetírásban ezen az állásponton vagyunk; de Pór felfogásának a maga idejében mindenesetre volt jogosultsága.

Pór utóbb megvallotta,² hogy ő »nem szegődött árpádistá«; de nem Szent István életrajzára vonatkozik az a nyilatkozata, hogy »egy alkalommal belebotlott az Árpádok korszakába«. Ez az alkalom az volt, mikor az Erdélyi Múzeumban 1890-ben tanulmányt közölt *Bánk bán Melindájáról* s azt fejtegette, hogy Bánk bán, a nádorispán, egy a Bór-nemzetségből származó Benedek vajdával, Korlát vagyis Konrád úr fiával, a kinek felesége a spanyol Tota volt, Kézai Simon szerint a világ legszebb, leggyönyörűbb leánya. Benne vélte föltalálni Katona József drámájának Melindáját. »A költő — úgymond — úgy alkotta meg Melindáját, mint az lelkében megfogamzott; én pedig úgy adom, mint avult kártyákon fakult festékekkel vázolva megtaláltam, vagy megtalálni véltem.« Nem vette észre, hogy megtalálta azt már maga Katona is, a ki nem győzött a véletlenül eleget csodálkozni, midőn Mikhált és Simont oda keverte a nélkül, hogy akkor még gyaníthatta volna Benedek bánnal és feleségével való rokonságukat.⁴ Pór gyanította, hogy értekezésében a krónikák és az oklevelek halvány színeit itt-ott talán túlságosan megélénkítette, mit *Érdűhelyi* Menyhért csakhamar⁵ szemére is lobbantott, *Pauler* Gyula pedig,⁶ a ki Pórt különben nagyrabecsülte, teljesen alaptalannak mondta, ha »néhány író« Benedekben egyúttal Bánk bánt látja s Bánkot tartja a Tota férjének. Pór azonnal felelt,⁷ s véleménye mellett megmaradt. Legfőképen azt bizonyíttatta, hogy mindazok a Bánkok és Benedekék, a kiket *Érdűhelyi* felsorol, nem lehetnek ugyan-egyek a szóban forgó Bánk bánnal. Egyúttal megigérte,

¹ Karácsonyi, Szent István király élete. Előszó.

² Erdélyi Múzeum, 1893. 443.

³ U. o. 1890., 491—507. l.

⁴ Lásd Bánk bán első kiadásához, 1819 Jakab hava 2-án, irt »jegyzés«-ét.

⁵ Péter és Bánk összeesküvése. Újvidék, 1893.

⁶ A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. II. 635.

⁷ A Bánk bán kérdéshez. Erdélyi Múzeum, 1893., 443—448. l.

hogy, ha lehet, megírja *Bánk bán teljes történetét* és pedig — ha csak újabb, az eddigieknek ellentmondó, fontos adatokat nem talál — a Melinda-ügynek kibővítésével. Nem hitte, hogy őt valaki akkor is e történeti felfogás »utolsó védőjé«-nek nevezze. Igéretét azonban nem válthatta be, mert figyelmét teljesen a XIV—XV. század kötötte le; s az Árpádok családjával is csak annyiban foglalkozott, a mennyiben annak története átnyúlt a XIV. századba. Így tehát szeretettel írt *Habsburg Ágnesről*, III. Endre király feleségéről és leányukról, *Erzsébet* hercegasszonyról, mint a dicsőséges Árpádház utolsó sarjadékáról; ¹ ez utóbbiról különösen Stigel Erzsébetnek, a mysticus Suso Henrik tanítványának élénk, de nem teljes életrajza alapján. Megindultan beszélte el, Svájcban, a tössi kolostorban miként hervadt el nemzeti királyaink törzsének utolsó nemes hájtása. »Végső pillanatában is (1338) — úgymond — midőn sokat szenvedett lelke epedve vágyott régi honába, fájdalomában még egyszer megemlékezett a hazáról, melyet ősei, a dicső Árpádok elfoglalának, megalkotának és négyszáz éven túl fenntartának, melyben azonban számára nem maradt hely...« A historikusra nézve tanulságos, az olvasóra nézve érdekes, sőt néhol megindító olvasmányt nyújtott benne, de Ágnes királynét talán nagyon is kedvező színben mutatta be.²

Pór ebben az időben már nagyban gyűjtötte az *Anjouk korának* történelmi adatait, de irodalmilag előbb a *Hunyadiak korára* vonatkozókat dolgozta fel.

Pór csupán Teleki József, Szalay László s mások művei másolójának tekintette magát, mikor — a Házi Könyvtár számára — megírta *Hunyadi János* élet- és korrajzát.³ Nagy vonásokkal rajzolta meg a kort, de főleglített olyan jellemző csekélységeket is, a mik mélyebben engednek tekinteni annak viszonyaiba és szokásaiba.⁴

Hunyadi működésének legfőbb sikerét abban találta, hogy dél felé megint a Balkán-hegylánczot tette az ország határává. Inkább stratégiai ösztöne, mint tudománya volt; de taktikája már tudománynak nevezhető. Műve közepén⁵ még talált benne nagyravágyást és ravaszságot, sőt a

¹ Katholikus Szemle, 1888 és különnyomatban.

² Rövid bírálata a Századokban, 1888. 968—9.

³ Budapest, 1873. 8-ad r. 309 lap. Kiadta a Szent István-Társulat.

⁴ U. o. 191. l.

⁵ U. o. 194. l.

koronára való számítást is ; de utóbb ¹ egyenes jellemében árnyékát sem látja a ravaszságnak. Abban ismeri fel hazaszeretetének, becsületességének és vallásosságának legszebb diadalát, hogy a koronára sohasem törekedett s hatalomra sem vágyott, mikor pedig azt a köztársaság megalapításával megszerezhetette volna. Politikai bölcsesége minden túlzástól és önzéstől megóvta. Komoly megfontolás, ritka tapintat, nagy emberismeret s példátlanul nehéz bonyodalmakban meglepő ügyesség jellemezte. Abban a törpe korban csak Isten rendkívüli kegyelme adhatott ilyen nagyságot az ő választott népének.²

Hunyadi János korának kutatása közben ragadta meg figyelmét *Enea Sylvio di Piccolomininak*, a későbbi II. Pius pápának alakja. Akadémiai székét is 1877 november 19-ikén a nagy humanistának Magyarországhoz való viszonya ismeretével foglalta el.³ Úgy mutatta be őt, mint »füleit lógató kínzott állatot, a melynek hátára súlyos terheket raktak« III. Frigyes német-római császár udvarában. Így mondta ezt maga Aeneas »De Curialium Miseriis« címmel 1442-ben írt levelében. Gondosan összeszedett minden adatot, a melylyel megvilágíthatta, mennyiben ismerte és becsülte hazánkat a hírneves tudós, ki a magyarok iránt csak akkor kezdett fölmelegedni, mikor a német humanisták és politikusok hatása alól felszabadult és Széchy Dénes, Vitéz János, Liszti Miklós stb. helyesebben tájékoztatták. A székfoglaló Eneával, mint pápával, nem foglalkozik ; de bizonyos elégtétellel emeli ki, hogy a pápa már nagyon szerette Magyarországot. Utolsó gondolata is hazánk volt, mert 48.000 aranyból álló egész vagyonát a magyar királyra hagyta, hogy azt a török háború céljaira fordítsa. A székfoglalóról szóló egyik tudósítás szerint ⁴ »nemcsak a tárgy volt rendkívül érdekes, hanem az előadás maga is megkapta a hallgatók figyelmét, kik meg is éljeneztek azt«.

Bővebben is kifejtette az Akadémiában 1879-ben II. Pius pápának hazánkhoz való viszonyát ⁵ s bebizonyította, mennyire szerette a pápa Magyarországot, melyet a legnemesebb és terjedelmes birodalomnak, a kereszténység

¹ U. o. 307. l.

² U. o. 21. l.

³ Közölte a Budapesti Szemle, 1877. Kivonata M. Akad. Ért. 1877. 206—9. l.

⁴ Századok, 1877. 888. l.

⁵ Közölte a Budapesti Szemle, 1879 és rövidebben Márki, Mátyás király-emlékkönyv (1902.). 115—121. l.

kelet felé fordított pajzsának nevezett. Egy esztendő múlva Pór összefüggően is megírta *II. Pius élet- és korrajzát* a Házi Könyvtár számára¹ azon a könnyed, népies nyelven, a melyről a művelt közönség már tíz esztendeje ismerte. Alaposan végigolvasta a nagy humanista kiadott műveit s ezek alapján jelölte ki az író, államférfiut és egyházfőt a XV. század vezérférfiai közt megillető kitünő helyet. De kéziratban maradt épen az az értekezése, a melyben külön is kimutatta Enea helyét a humanisták közt; és sohasem nyomatta ki a *humanismus történetét*, a mely pedig már 1880-ban készen állt.

III.

Pór Antal a középkor egyik szakaszát, a *XIV. századot* kutatta legszívesebben és legalaposabban. Saját nyilatkozata szerint² öröme és vigasztalására szolgált, hogy hosszabb idő óta ezt tehette tanulmánya tárgyává. Felette vonzónak, de nem épen könnyűnek tartotta feladatát, mert odáig csak a politikai és katonai eseményekre vonatkozó adatokat gyűjtögették, ellenben a műveltségre, a gondolkodás módjára, a nép életrendjére, szokásaira vonatkozó adatokat meglehetősen elhanyagolták. A krónikások még a fejedelmekről sem sokat jegyeztek föl, s a külföldiek azt a keveset sem értették meg; a kútfők szűkszávúak, s a népélet fokmérői: a törvények és zsinati határozatok ebből a korból csekély számban maradtak fenn. Pór mégis foglalkozott a XIV. századbeli magyar nép életével.³ S »minél többet tapogatta a középkor útőerét, minél figyelmesebben hallgatta szíve verését; annál élénkebben érezte, hogy ebben a korban az egyház minden buzgalommal arra törekedett, hogy magát a népélettel szorosan összekösse, arra irányadó befolyást gyakoroljon, azt erkölcsileg áthassa és megnemesítse«. Azonban szívesebben foglalkozott egyéniségekkel, mint intézményekkel. Abból indult ki,⁴ hogy nagy idők és nagy emberek egymásra kölcsönösen hatnak, de csak ritkán lehet megállapítani, politikai viszonyok szülték-e a nagy embereket vagy jeles egyének készítették-e elő a nemzetek nagyságát?

¹ Aeneas Sylvius, II. Pius pápa. Budapest, 1880. Ezt kiegészíti a Vasárnapi Ujságban (1881. 47. sz.) az Aeneas Sylvius apotegmáiból és elmés mondásaiából közölt mutatvány.

² A Szent István-Társulat Almanachja 1890-re, 25. l.

³ Tarka képek a középkorból. U. o. 25—81.

⁴ Pór, Az Anjouk kora. (M. Nemzet Tört. III. 350.)

Mindenesetre elfogadta történelmi törvény gyanánt,¹ hogy az egyént, a kiről ítélni akarunk, nem szabad kiszakítani korának keretéből. Mert a tettek általános értékét ép úgy az örök igazság tanaihoz képest állapítjuk meg, mint a tárgyak általános magasságát a tenger felszínétől számítjuk. A viszonylagos nagyságot az az idő adja meg, a melyben valaki élt ; az a környezet, a melyből kiemelkedett ; és azok a viszonyok, a melyek közt forgott.

Pór mindenütt mint az *Anjouk korának* történetírója szerepel, holott ő maga figyelmeztette² a historikusokat, hogy nem a leghelyesebb nevet használják a kor megjelölésére, mert hiszen I. Károly, Nagy Lajos és Mária köztudomás szerint egyenesen a Capetingoktól származnak.³ Majdnem harmincz esztendejeig lankadatlanul kutatta az Anjouk történetét s örömmel tapasztalta, hogy mind többen és többen követik példáját. Jó neven vette, ha az egyik helyreigazítással, a másik pótlással — s akár támadva, akár javítva ügykezett »túltenni« rajta. Mindez — saját vallomása szerint⁴ — legkevésbé sem csökkentette erejét, »hiszen mindnyájunk nemes célja : Patriam illustrare ! El is férhetünk egymás mellett kényelmesen, mert tudjuk mindnyájan, hogy kellően száz monographiában sem deríthetjük fel nemzetünk történelmének ezt a dicső szakát.«

A magyar történelem legfényesebb szakaszának,⁵ legszebb fejezetének⁶ nevezi az Anjouk korát, melyben a nemzet életrevalósága, politikai érettsége legjobban bebizonyult. Az utolsó Árpádok idejében elalélt ország új életre támadt ; a majdnem szétdarabolt hazából Európa legelső, leghatalmasabb birodalma lett ; az anyagi és szellemi súlyedésből a jólét és a műveltség magas fokára emelkedett ; s ebben a daliás korban a vallásosság, tudomány és művészet felvirágzott.

Már régebben megírta,⁷ hogy ha valamely nép történetét helyesen felfogni és igazságosan megítélni akarjuk, a tehetéseit előmozdító vagy gátló viszonyokat kellően kell mál-

¹ Pór, *Gentilis magyarországi követségei*, XLIX. 1.

² *Századok*, 1888. 252.

³ De nem VIII. Henrikától (mint tollhibából írja), hanem VIII. Lajostól.

⁴ *Századok*, 1902. 581.

⁵ Pór, *Csák Máté*, 3.

⁶ Pór—Schönherr, *Az Anjou-ház és örökösei*. (Szilágyi, M. *Nemzet Tört.* III. 4.)

⁷ Pór, *Hellas*, 5.

tányolnunk, mivel a külvilágnak az emberi szellemre való befolyását s ennek a szellemre gyakorolt irányadását ritkán vonhatjuk kétségbe. De elismerte,¹ hogy a történetíró optikai csalódásba eshetik, kivált ha tárgya kissé távolesik, nincs kellően megvilágítva, s a kritika szeme nincs eléggé fölfegyverezve. Megesik rajta is, másokon is, a kik patriam illustrare törekednek. Szégyennek ezt annyira sem tartotta, hogy néhányszor önmagát is helyreigazította; mert nevetségesen önhitt, a ki azt hiszi, hogy hibátlan történeti művet írt vagy írhat. Már a társulatunk folyóiratában, a Századokban írt első cikkét sem közölte a maga kutatásainak megdönthetetlenségébe vetett hittel; mert egyszerűen felhívta a Történelmi Társulat tagjait, hogy vitassák meg, mennyiben helyes az a föltevése, mely szerint II. Miklós győri püspök (1308—1336) a Hédervári-nemzetségből: de genere Hedruh származott.² S mivel magára nézve elismerte, egy újabb cikkében³ másnak is törvényül ajánlotta *Dacherynek* azt a mondását, hogy »qui odit correctionem, odit sapientiam«. Erre hivatkozva vitatta, hogy a németújvári vagy güssingi grófokat — kiket, mint Volfer gróf ivadékait, szintén a Héderváriak közé számított — nem Kőszegi, hanem »talán helyesebben« Güssing eredeti magyar nevén Kőszíni grófoknak kell nevezni. A történetírás azonban megmaradt a Németújvári, vagy a Bunyitay által⁴ ajánlott Kőszegi elnevezés mellett. Pór tehát tizenöt esztendő mulva⁵ még egyszer visszatért arra a kérdésre, hogy Kőszegie-e, vagy Kőszínie-e s lehet-e Volfer nemzetségét Kőszegieknak nevezni? *Karácsonyival* szemben, ki a Magyar Nemzetségekről írt nagy művében Németújvári grófok helyett Kőszegieket írt s ennek okát a Századokban⁶ külön is fejtegette, Pór »nem érezte magát ludasnak abban, hogy egyszer kimondott állításához makacsul ragaszkodnék.« Hiszen egyik bírálatában Karácsonyi is elismerte róla, hogy módosította némely véleményét, a melynek téves voltáról meggyőződött. De azzal, hogy egyik-másik támadásra nem felelt, az ellenvéleményt még nem fogadta el; mert nem azokkal tart, a kik szerint qui tacet, consentire videtur; hanem azokkal, kik szerint qui tacet, nihil dicit. Azonban Karácsonyi iránt való tiszteletből nem hallgat, hanem ki-

¹ Erdélyi Múzeum, 1893. 448.

² Századok, 1887. 836—8.

³ U. o. 1888. 252—5.

⁴ U. o. 1888. 27.

⁵ U. o. 1893. 475—6. és 566—7.

⁶ U. o. 1904. 371—5.

mondja, hogy *nem mindenben* ért vele egyet és tántoríthatatlanul megmarad 1888. évi állításánál, a melyen valóban nem változtatott Karácsonyi rövid válasza után sem.

Ép ilyen rendületlenül ragaszkodott ahhoz is, hogy a vármegye-ispánok közé nem tartozó comeseket grófoknak írja, de — mint szerényen hozzátette ¹ — csak addig, míg íróársai föl nem világosítják. Ezt készséges köszönettel fogja venni. Ellenben a Magyar Nemzet történetében ² tett nyilatkozata szerint már régebben ³ bebizonyította, hogy azok a főurak, kiket vajdáknak, de nem egyúttal erdélyi vagy más vajdáknak neveznek, nem valóságos, hanem csak címés vajdák. Így van ez — szerinte — a bánokkal s talán a nádorokkal is.

Saját történetírását tökéletesnek sohasem tartotta. Néha oly mozaikképet kellett egybeállítania, melynek az idő csak egyes köveseit őrizte meg. Máskor csupán torsót talált, a melyet ki kellett egészítenie; de gyanította, hogy a később talán előkerülő eredeti hibásnak bizonyíthatja eljárását. Hiszen a mintaszerű római történetírás is rászorult kétezer esztendő múlva Niebuhr javításaira. De rajta volt, hogy teljesítse kötelességét: kutasson olyan mélyen, a hogyan csak lehet és fürkészze az igazságot.⁴

Nem nagyított, mikor azt állította,⁵ hogy csupán a Zách-kérdés kutatása közben megösmarkedett valami ötven német, olasz, cseh, lengyel, porosz stb. egykorú krónikával. »*Marczali* — mondja egy vitatkozó cikkében ⁶ — valószínűleg többet forgatott: hiszen jobban győzi a munkát, mint ő, a fáradt, öreg ember.« De sem fáradtságát, sem öregségét nem akarta mentségül használni, mikor egy-egy kérdés tisztázásáról volt szó. Mily buzgósággal kutatott, tanuskodhatnak róla társulatunknak mindama tagjai, a kik 1874-től 1909-ig részt vettek vándorgyűléseinken, a melyeken ő többnyire megjelent s fáradhatatlanul dolgozott a levéltárakban. Ő maga legszívesebben beszélt a besztérczebányai kirándulásról, hol *Ipolyi* püspök példátlanul fényes és ünnepélyes módon fogadta tudós vendégeit.⁷

A levéltárakban gyűjtött hatalmas anyagot a már közzétett anyagnak az aprólékosságba átmenő tanulmányozásával

¹ Századok, 1888. 786.

² III. kötet, 21. l.

³ Erdélyi Múzeum, 1891. 439. l.

⁴ Pór, Csák Máté, 5.

⁵ Századok, 1900. 6.

⁶ Zách Feliczián pöre, u. o.

⁷ Századok, 1888. 4.

s az Anjou-korra vonatkozó minden régibb és újabb feldolgozásnak alapos ismeretével egészítette ki.

Kútfők kritikai kiadására kedvet és hajlandóságot érzett magában. Pl. szerette volna *Gravina* Domokosnak Muratorinál megjelent krónikáját (*De rebus in Apulia gestis*) bonczolgatni, Nagy Lajos és mások okleveleivel, az egykorú krónikákkal és egyéb történeti kútfőkkel egybevetni, elég felületesen kétségbe vont hitelét megállapítani s az egész könyvet az Akadémia Monumentái közt jegyzetekkel közrebocsátani. »Egykoron azt hívéim — mondta¹ — magam vállalkozhatom e terhes munkára, de . . . ars longa, vita brevis!» Azonban így is közrebocsátott néhány kútfőtanulmányt. Legbecsesebb munkáját ebben a nemben *János küküllei főesperesről*, Nagy Lajos krónikásáról írta.² Értekezését két részre osztotta. Az egyikben megállapította, hogy a küküllei főesperes nemes Tótsolymosi Apród János volt s egybeállította az életére vonatkozó, idáig alig ismert adatokat; a másik részben az életrajznak ismert kiadásait bírálta, mivel annak eredeti példányát ő sem ismerte. Kimondotta, hogy ez az életrajz hitelesség és szerkezet tekintetében középkori krónikáink közt az első helyen áll; az oklevelek bővítik ugyan, de meg is erősítik adatait, minek következtében az a magyar történetíróra nézve nélkülözhetetlen kútfő.

Nagyon keményen ítéli meg *Czarnkowi* János főesperest, a magyar Anjouk lengyel krónikását,³ sőt vele együtt a lengyel történetírást is, a mely, Dlugosson kezdve Caroig, ezt a hazug és rágalmazó krónikást másolta. Tulajdonképen Czarnkow krónikájának csak azt a fejezetét bírálta, melyben az író tisztázni akarja önmagát Kázmér király sírja feltörésének vádjá alól, mit azonban Pór egy 1372 június 10-ikén kelt hiteles okirattal bebizonyítottanak vél. Nem tartotta lehetetlennek,⁴ hogy a lengyel *Opuli* László herczeg, Magyarország nádora, szintén követte rokonának, IV. Károly német-római császárnak példáját s megírta »eszmékben és változatban gazdag élete emlékezéseit«, melyek, ha ránk maradnak, a XIV. század második felének történetét világosabban és talán igazabban tárják eléink. Különben a lengyel nemzet iránt érzett élénk rokonszenve mellett is kijelentette,⁵ hogy

¹ Századok, 1902. 582.

² U. o. 1893. 1—15., és 89—106.

³ Erdélyi Múzeum, 1904. 169—176. és 249—254.

⁴ Pór, *Opuli* László 26.

⁵ U. o. 31. A 33. lapon sajnálja, hogy lengyelül nem tud s magas kora miatt nem is vállalkozhatik e nyelv megtanulására; de

a lengyel történelemnek épen Nagy Lajos korára eső részlete van meghamisítva.

Annál örömeztőbb, sőt a legszívesebben foglalkozott az olasz krónikákkal. »Jólesik másolnom — úgymond¹ — népies, történetileg mégis helyes előadásukat, mely a magyar király és a magyar hadak dicsóságát hirdeti«.

IV.

Pór száznál több krónikának, ezernél több oklevélnek, valamint a tárgyára vonatkozó irodalomnak kitünő ismeretével fogott a magyarországi Anjouk korának megrajzolásához.

Károly Róbert király korának történetét Pór az ostiai püspöknek, *Miklós* pápai nuntiusnak Károly Róbert érdekében kifejtett működése történetével,² főképen pedig *Gentilis* bíbornokról írt szép tanulmányával³ vezette be. Gentilist azzal magasztalta, hogy az egészen elhanyagolt királyi hatalmat három év alatt oly fokra emelte, hogy minden ellenségével diadalmasan megküzdhetett. Az Anjou-ház uralkodásának, a magyar nemzet legvirágzóbb korának megalapításában ércznél maradandóbb emléket biztosított nevének. Élénken, alaposan jellemzi Pór azokat a kis királyokat, kikkel Gentilisnek és magának Károly királynak küzdenie kellett. Így első sorban *Csák Mátét*, a függetlenségre törekvő magyaroknak legföltünőbb typusát, a ki szellemi tehetségével és vagyonával fölülmulta kortársait. Adatai elégtelenek voltak ahhoz, hogy életrajzot írjon róla, de könyvében⁴ igen jól rajzolta meg magát a kort. Az ő Csákja nem a szeplőtelen szabadságnak az a hőse, a milyen Kisfaludy Károly drámájában, hanem rakoncátlan dynasta, önfejű, önző kényúr, középkori rablólovag. Pedig Botka Tivadarnak a Századokban róla írt értekezése azt a reményt keltette benne, hogy tisztázhatja fiatal korának ezt a daliás alakját.⁵

hiszi, hogy mások az általa megmutatott úton kiküszöbik a lengyel krónikák tévedéseit s ezzel is szorosabbra fűzik a két nemzet közt levő kapcsolatokat.

¹ Pór, De-Surdis II. János, 2.

² Új Magyar Sion, 1885. június—júliusi füzet.

³ Prolegomena ad acta legationis cardinalis Gentilis. (Latinúl és magyarul.) Monum. Vat. I. sorozat, 2. kötet. Budapest. 1885. I—XXXIII. és XLIX—CVII. l.

⁴ Trencsényi Csák Máté, 1260—1321. Budapest, 1888. 8-ad r. 170 lap.

⁵ U. o. 159.

Zách Feliczián merényletének történetét ¹ hiteles okiratok és egykorú krónikák alapján, a regényes elemek kiküszöbölésével írta meg. Elejtette tehát Zách Klára regényét is, a melyet a Tell-mondával, vagy a tiroli Maultasch Margit-regével mint történelmi hazugságokkal helyezett egy sorba. Marczalinak egy későbbi akadémiai felolvasásával ² szemben külön is szólt Zách Feliczián pöréről. ³ Megvédelmezte az akkori magyar bíróság függetlenségét; nem talált alapos okot, hogy kétkedjék a hivatalos ítélet előadásában, mely Zách Klára nevét nem is említi. A Klára-legenda rágalmainak forrását Giovanna nápolyi királyné feslett udvarában kereste s lehetőknek tartotta, hogy Zách Feliczián nagyzási hóbotban szenvedett. ⁴

Szigorúan ítélte László erdélyi vajdáról is, ⁵ a kit a köz tudattal szemben nem Apornak, hanem Kálánnak (Keánnak vagy Kánnak) nevezett. ⁶ Az Árpádok hű emberét a XIV. század elejének trónvillongásai idejében nagyon számító, majdnem üzleti embernek tartja, ⁷ a ki Wittelsbach Ottót megfosztja szabadságától, azután futni engedi s elveszi koronáját, de ezt hosszú tárgyalások után visszaadja I. Károlynak, a kinek azonban 4—5 esztendőnél tovább azután sem engedelmeskedett.

Bemutatta Pór az *Amade* (Omode) nemzetségnek ama tagjait is, kik 1285—1311 közt tizenkilenc ízben viselték a nádori méltóságot. ⁸ Idáig csak egy Omode nádorról tudtunk; Pór bizonyította be, hogy legalább is kettő volt; s közülök Lindvai Amadé a maig is élő Várkonyi Amadé bárók ősapja.

Nagyon szívesen foglalkozott azzal az *új aristokrátiával*, melyet az Anjouk a régi »hűtelen bálványok«: a Csákok, Abák, Ákosok, Héderek stb. mellőzésével a tehetősebb

¹ Magyar Nemzet Története, III. 76—84.

² Zách Feliczián bűnpöre. Felolvasta a M. Tud. Akadémiában 1899 november 13. Megjelent a Budapesti Szemlében, 1899.

³ Századok, 1900. 1—9. l. és különnyomatban.

⁴ Mátyás Flórián utóbb (Századok, 1905. 97—119.) szintén elvetette a Klára-mondát.

⁵ László erdélyi vajda 1291—1315. Kolozsvár, 1891. (Külön az Erdélyi Múzeum kiadványaiból, VII. 433—481.)

⁶ Ezt már 1889-ben fejtegette a Turulban, 137—9. Wertner ezzel szemben (Századok, 1890. 726—731.) Lászlót határozottan a Borsa-nemzetségből származtatta s több pontban támadta Pórt, Puky Andor (Turul, 1891, 43—45.) egyiknek sem adott igazat s ismeretlennek tartja László nemzetségét. Pór azonban (Turul, 1891. 105—112. l.) mindkettővel szemben fönttartotta s később (u. o. 1892. 124—5.) újabb adattal is támogatva állítását.

⁷ Erdélyi Múzeum, 1891. 446., 453. l.

⁸ Turul, 1889. 47—48.

közneemesek sorából emeltek ki. Ezek az új aristokraták, »a szent korona jobb ágai« Pórban gondos és lelkiismeretes történetíróra találtak. Sokan egyenesen neki köszönhetik, hogy tetteik, érdemeik félezer esztendőnél nagyobb idő múlva is hozzájuk illő fénynyel ragyognak a történelemben.

A sorozatot a Századokban ¹ *Köcski* Sándorral kezdette, az országbíróval, a kiről I. Károly maga is mondotta, hogy a magyar király hatalmát rettenetessé tette az összes külföldi nemzetek előtt. Megállapította róla, hogy az országbíró fennmaradt ítéleteiben éles fölfogás, világos gondolatmenet, biztos jogérzet, különösen pedig a hazai törvényes szokások bő ismerete jellemzi, s hogy tudományával, erős jogérzetével a nép legfőbb érdekeit mindhalálig (1328) híven szolgálta.

Pór a sorozatot az Aba-nemzetség két kitünő emberével, a *Lipóczi és Neksei testvérekkel* folytatta,² kiknek nagy érdemeit Károly király a család hatalmának növelésével hálálta meg. A fiatalabbat, Sándort, a rozgonyi hőst, Pór a törvényes hatalom egyik vitéz helyreállítója gyanánt, az öregebbet pedig, Demeter tárnokmestert, olyannak mutatja be, »a ki huszonöt évig csöndesen, szerényen, önzetlenül működött az ország javán, kiengesztelte az ellentéteket, rendezte a zilált gazdasági viszonyokat s alapját vetette meg az akkori Magyarország nagy jólétének«. S a tanulmány végén igazat adunk az írónak: ezek a férfiak méltók, hogy

- a magyar nép jó emlékében újra helyet foglaljanak.

Ellenben sötét színekkel festi ³ a Németújváriak egyik serviensét, *Bogár Istvánt*, mint rakoncztalan, vakmerő, hatalmaskodó, megbízhatatlan embert, a ki magára zúdította a somogyi és tolnai ellenzéket, mikor egyszerre átállott Károly királyhoz és az ő kegyeit kereste. Viszont a Csákok serviensét, *Bogárfa Márton* jóra való vitéznek mondja, a ki alkalmasint urának, Csák Máténak engedelmével lépett a király szolgálatába, melyben nagy érdemeket szerzett.

Pór derítette föl először *Tóth Lőrincznek*, I. Károly főzászlótartójának s Nagy Lajos tárnokmesterének életét is,⁴ a melyről a történelem odáig jóformán semmit sem tudott. Bizonyára igen nagy a keret; a melybe Tóth Lőrincz képét helyezi s határozottan ez a kép is csak a tárnokmestert ábrázolja. Ott sem színezt, a hol ezt megtehetette volna,

¹ 1888. 785—797.

² 1890. 20—43.

³ Bogár István és Bogárfa Márton. Századok, 1890. 217—230.

⁴ Századok, 1891. 346—377.

pl. Tóth Lőrincz pokolba-utazásánál, az irlandi vezeklésnél;¹ pedig ezt nemcsak a néphagyomány becse, hanem a főzászlótartó igazi egyéniségének megismerése miatt is tennie kellett volna.

Rokonszenvesen szólt Csór Tamásról,² ki 1312-ben a rozgonyi s 1331-ben a havasalföldi hadjáratban hűségesen küzdött királyáért, a ki azonban vitézségénél is többre becsülte tudományát s őt jelölte ki fiának, Endre herczegnek nevelőjéül, tanítójául és háztartása vezetőjéül, de inkább diplomatiái küldetésekre használta. Pór őt, a kit Nagy Lajos is elhalmozott kegyelmével, azon érdemes hazafiak közés sorolja, kik «a hazát a XIV. század elején dúlt zavarokból kimenteni, a jogot megillető székébe visszaültetni, a nemzet tekintélyét és jólétét előmozdítani törekedtek». Méltónak tartja, hogy nevét a legjobb hazafiak nevével együtt említsük.

Nagy Lajos király uralkodásának legfényesebb korszakából «a négy Miklóst» mutatta be:³ Gelethia Miklós nádort (1342—1356), Vásári Miklós esztergomi érseket (1350—1358), Kont Miklós erdélyi vajdát (1351—1356), majd (1356—1367) nádort és Keszei Miklós esztergomi érseket és főkanczellárt (1358—1367). Ezek az államférfiak Dalmácia visszahódításáig egyidőben intézték az ország ügyeit s mind a négyen oly kitűnően, hogy csak hosszas habozás útján nyujtotta az elsőség pálmáját Vásárinak. Elsősorban tehát az ő életét rajzolta meg, de sort akart keríteni a többire is, mert méltán találta feltűnőnek, hogy ily nagy emberek közül egyiknek élete sincs megírva. Hogy a mulasztást pótolja, Vásári életrajzában bővebben szólt a másik három Miklósról is, a kik közül különösen Kont pályája érdekelte. Az ötödik Miklós, *Neszmélyi Miklós*,⁴ nem mint diplomata, hanem mint Nagy Lajos gyermekkori tanítója tűnt ki, a ki sziléziai lengyel létére megtanult és mint pécsi püspök buzgón prédikált magyarul.

Keszei Miklós érseket, Nagy Lajos egyik ministerét, olyannak tünteti fel,⁵ mint a ki a királylyal és Kont Miklóssal

¹ Röviden említi u. o. 348—350.

² Erdélyi Múzeum, 1890. 24—47. l. s külön Kolozsvárt, 8-ad r. 24 lap.

³ Századok, 1902. 601—614., 716—728.

⁴ Neszmélyi Miklós, Nagy Lajos tanítója. Budapest, 1907. 8-ad r. 21 lap.

⁵ Keszei Miklós. U. o. 1904. 8-ad r. 126 lap. (A M. Tört. Életrajzokban.)

együtt egyidőben Európa politikai életének középpontja volt, különösen abban, hogy a Balkán népeit a török hódítás meggátlására a magyar állam hegemoniája alatt egyesítsék. Keszey Miklóst, ki az avignoni pápának Rómába visszatérését is előkészítette, a század egyik politikai nagyságának méltán tartja.

A XIV. század egyik legügyesebb diplomatája gyanánt mutatta be ¹ az olasz *De-Surdis* Jánost is, a ki váci és győri püspökből lett — rövid időre — esztergomi érsek. Azt a kevés adatot, a mit róla talált, széles alapon dolgozta fel s érthetőkké tette azokat a sikereket, a melyeket, »nagyszerű, dicséretes és hű szolgálataival« főképen a pápai udvarban ért el.

Jägerndorfi Pál nyitrai főesperest ² viszont úgy mutatta be, különösen a szicíliai kérdésben, mint a magyar külügyi politika egyik megghiusítóját s a mindinkább növekedő idegen politikai befolyás egyik előmozdítóját; azonban vele szemben sem igazságtalan, mert váratlan diplomatiái sikereit néha mégis egybehangzóknak találta a magyar politikai érdekekkel. Szinte büszke reá, hogy a magyar udvar és annak kedvezése nevelte nagygyá; de sajnálja, hogy német érzése más utat jelölt ki számára.

V.

Az Anjouk királyi házának egyes tagjairól külön tanulmányokat, magáról Nagy Lajosról alapvető életrajzot írt s a három Anjou uralkodásának egész idejét, nyolczvan esztendő történetét, külön összefoglaló jeles munkában beszélte el.

Erzsébet királyné, Nagy Lajos anyja családi életéről mindenkor teljes tisztelettel szólt, de politikáját nem egyszer élesen bírálta. Életrajzát külön munkában nem írta meg, de életének néhány mozzanatát tisztázta. Pl. idegen kútforrások, krónikák és okiratok alapján írta meg 1357-ben Aachenbe tett zarándoklásának történetét, ³ melyről a magyar kútfők egyáltalán nem szóltak. Zarándokútjának nagyobb állomásain: Marburgban, Kölnben, Aachenben Pór maga is megfordult s nagy szorgalommal kutatott.

¹ De-Surdis II. János esztergomi érsek. Budapest, 1907. 8-ad r. 56 lap.

² Századok, 1905. 693—711., 789—810. és 1906. 916—923. l. És külön Budapest, 1905. 8-ad r. 44 lap.

³ Századok, 1901. 1—14. s különnyomatban.

Megírta azt is,¹ 1362-ben Nagy Lajos miként szövetkezett az osztrákokkal, bajorokkal, tiroliakkal, lengyelekkel IV. Károly császár ellen. Ennek okát általában véve Erzsébet megsértésében keresték s ő is abban kereste, de az ellenséges viszonynak többi okát is földerítette. Két okból nevezte a küzdelmet Erzsébet háborújának; először azért, mert a hadat Lajos az ő megsértése miatt izente meg; s másodszer mivel Dalmáciát, melyet Erzsébet kormányzott s melynek jövedelme őt illette, meg kellett védeni a császár és az osztrák herceg szövetkezése ellen. Azt hiszi, a királyné boszankodhatott legjobban, hogy a hadizenet nem vezetett vérontásra s hogy — talán Kont Miklós nádor bölcsesége következtében — az enyhe brünni békével végződött. — Erzsébet királyné és Kis Károly utolsó éveit egy értekezésben² beszélte el és sok tekintetben a nem eléggé bölcs királynét tette felelőssé Mária királyné szerencsétlensége miatt.

Más értekezéseiben is Erzsébet királyné háborújának nevezi az 1362. évet,³ mikor IV. Károly az osztrák hercegekkel szövetkezett Lajos király szövetségese, az aquilejai patriarcha ellen⁴ s így szakít azzal a hagyománnyal, hogy ezt a háborút s az anyakirályné megsértését, egyszerű határvillongások okozták volna. A lengyelek, osztrákok, felső-bajorországiak, tiroliak, sőt a dánok is ezen kettős okból szövetkeztek a császár ellen; de Pór kimutatta, hogy a háború ép oly kevésbé volt népszerű, mint maga Erzsébet királyné; ütközetre nem is került a dolog, de a békét csak későn (1364 februárius 10-ikén) köthették meg. Pór azt hiszi, hogy Kont Miklós nádor hiúsította meg Erzsébet boszúterveit, melyeknek reális célja az volt, hogy Sziléziát más tartományokkal együtt visszacsatolják Lengyelországhoz. Sokkal szélesebben alapozta meg⁵ második tanulmányát⁶ Nagy Lajosnak IV. Károly ellen 1369-ben kötött második szövetségéről, a melyet a király szintén édesanyja örökségének, Lengyelországnak »állítólagos« érdekében indított meg és mindvégig (1373) a bajor Wittelsbachok érdekeinek megvédésére folytatott.

¹ U. o. 1900. 289—308. és 385—397.

² U. o. 1896. 129—147.

³ Nagy Lajos király szövetkezése IV. Károly császár ellen 1362-ben. Századok, 1900. 289—308., 385—397. 1.

⁴ Bővebben l. Pór, Nagy Lajos király viszonya az aquilejai patriárchához. Budapest, 1900. 8-ad r. 45 lap.

⁵ Bevezetése 34 lapra terjed.

⁶ Az Anjouk és a Wittelsbachok. Budapest, 1907. 8-ad r. 67 lap.

Terjedelmesen írt Erzsébet hercegnőről, *István úr* (Károly Róbert fia) *árvájáról*,¹ a ki Horvát-, Szlavon- és Dalmátországek hercegnője, konstantinápolyi latin császárné, Románia és Achája úrnője, Tarento hercegnője, egyébként pedig a legboldogtalanabb teremtés: nagybátyja, Lajos király politikai terveinek játéktárgya volt, mert nem egyszer úgy álltak a dolgok, hogy ez a leány fogja örökölni a magyar trónt.

Opuli László herceget, Erzsébet anyakirályné és Nagy Lajos kisöccsét, 1367—1372 közt Magyarország nádorát, külön tanulmányban mutatta be.² Rokonszenvet keltett a lengyel úr iránt, ki magyarul jól megtanult, fényes diplomatai tehetségeit a német-római és a lengyel ügyekben új hazája érdekeinek előmozdítására használta s különösen a császár és a király őszinte kibékítésén fáradozott. A császárral való egyetértés és a lengyelekkel való személyes unio természetes következése volt annak a törekvésének, hogy Nagy Lajos szakítson eddigi balkáni politikájával, sorsukra hagyja a balkáni népeket s inkább északi és nyugati szomszédaihoz közeledjék, másrészt azonban megakadályozza, hogy Lengyelország a szent római birodalom császárainak, a Luxemburgoknak uralma alá kerüljön.

Kálmán győri püspökkel (1317—1375) nem mint államférfiival, nem is mint a magyar egyház vezetőjével, hanem csak mint félvérű magyar Anjouval foglalkozott.³ Okokkal támogatta azt a gyanítását, hogy atyja I. Károly, anyja pedig egy hajadon, alkalmasint Széchényi Tamás vajdának rokona volt. A király elösmerte őt fiának, hercegnek címezte s már fiatalon győri püspökké tette. A király halála után Erzsébet özvegy királyné nyiltabban lépett föl a püspök ellen, kit Lajos király egy ízben (1353) el is fogatott, de a pápa közbenjárására ismét visszahelyezte püspöki székébe. Mindezt először Pór állította egybe.

Még érdekesebbek kutatásainak regényes részletei, a melyek Nagy Lajosnak *Giannino di Gucció*hoz való viszonyára vonatkoznak.⁴ Giannino X. Lajos francia királynak és Klementinnek, Nagy Lajos nagynénjének fia volt, a ki

¹ Századok, 1901. 97—115., 193—208.

² U. o., 1907. 537—554., 642—655. és 730—746. Különnyomatban Budapest, 1909. 8-ad r. 48 l.

³ U. o. 1889. 367—384.

⁴ Nagy Lajos magyar király viszonya Giannino francia trónkövetelőhöz. Akad. székfoglaló értekezés. Budapest, 1892. 8-ad r. 31 lap.

1316 november 15-ikén született. Születését titokban tartották, mert féltették a gyermek életét Artois grófnétól, ki a trónt vejének, a későbbi V. Fülöpnek akarta megszerezni. Csak a grófné halála után indítottak diplomatiái eljárást jogainak elismerésére s a trónkövetelő e végett 1357 szeptember 3-ikán személyesen járt Budán. Lajos király őt a legmelegebben ajánlotta az európai udvarok pártfogásába, de a trónt nem szerezhette meg neki.

Az életöket megíró Pór Antal tudta, hogy egy rendszer sem teremt merő kitünőségeket,¹ de egyhelyütt² mégis bevallotta, hogy nem győzi mind elősorolni azokat a jelesek, kik az Anjouk trónjának erős támaszai voltak. Mert — úgy mond — »ki tudja az ég csillagait megszámlálni? Sok csillag tündöklött akkor a magyar égen, pedig napja sem ragyogott soha fényesebben, mint Nagy Lajos idejében«.

Pihenni nem tudó fáradsággal³ tizenkét esztendeje bűvárkodott már az Anjouk korában, melyet mások is kutattak; de úgy érezte, hogy »mennél mélyebben bocsátkozik le a történet aknáiba, annál szélesebben tárul föl előtte a teendők mezeje és annál fényesebbnek látja hazánk elmúlt dicsőségét«. Nyugodtabb, higgadtabb eljárást még sem lehet kívánni, mint a hogyan a régi dicsőségnek ezt a fényét főmunkájában, Nagy Lajos életrajzában, ő állítja be. »A teendők mezején«, a hogy feladatát nevezte, egyetlenegy szóvirág sem nyílik; de a meddig a szem lát, mindenütt az események aranykalásza ringatóznak. Egyformaságuk fásasztja a szemet; de bizonyos, hogy belőlük Pór az igazság magvait csépele ki. Szónokiasság nélkül, pusztán a megismert sok ezer igazságból állítja elénk Lajos király nagyságát, melyet nem vitat, de elvitatni sem enged, mert rideg adatok alapján kétségtelenül állapítja meg. Nincs okunk bánkódni a miatt, hogy nem élt az aesthetizáló historikusok legerősebb fegyverével, írói egyéniségével. Azt mondhatná nekik, a mit Janus Pannonius mondott a klasszikus költőknek, hogy

»— — dicsőségem *most már* egy a tetteikkel:
Fegyverem a tárgy; és szó a ti fegyveretek.«

Egyszerűbben s mégis színesebben alig lehet kezdeni és befejezni a történelmet, mint a hogy azt ő tette *Nagy Lajos életrajzában*. Szoros időrendben haladva, szinte meg-

¹ Pór, Nagy Lajos, 17.

² U. o. 33.

³ U. o. 618.

döbben, ha — az ellentétek kiélesítése végett — valamit előlegeznie kell a fejleményekből ; pedig maga is idézi V. Orbán pápa mondását, hogy a multról valószínűséggel lehet következtetni a jövőre. Egy-két eset kivételével teljesen olvasójára hagyja az ítélet kimondását ; de ezt könnyűvé teszi az eseményeknek világos elmondásával és összefoglalásával. Inkább kor- mint életrajzot ír. Lajos egyéniségének kialakulása alig látható művében, de együtt van minden, a mi a viszonyok megértéséhez szükséges. A korrajzot világosabbá, de az életrajzot szaggatottabbá teszi, midőn az eseményeket azon országok és vidékek szerint csoportosítja, a melyekkel Lajosnak dolga volt ; de magukkal a helymeghatározásokkal, a földrajzi szempontokkal keveset törődik. Tagadhatatlanul vannak egyenetlenségei. Például a mint a lovagokról Suchenwirt nyomán mond, azt bármely XIV. századbeli ember életrajzában elmondhatta volna ; ellenben az 1351. évi országgyűlés történetében egy szóval sem említi az ösiséget, a mely pedig éppen félezredévig maradt életben.

Stilusában még van valami a negyvenes évek keresettségéből, az archaismus mellett a neologismusból s világos mondatszerkesztései mellett a nehézkességből, sőt a pongyolaságból is.

Fogyatkozásaitól bizonyára megszabadul, ha a kritika annak idejében foglalkozik könyveivel ; hiszen hálásan emlegette, mennyit tanult akadémiai pályaműveinek bírálataból ; s mindenkor nagyon távol állott attól az írói gögtől, mely bírót nem ismer maga fölött.

Önmagának mily szigorú bírója volt, eléggé kitűnik abból a munkából, a melyet az Anjou-házról Szilágyi Sándor felszólítására írt a *Magyar Nemzet Története* III. kötetébe. Ugyanazt, a minek nagy részét az imént egy életrajz keretében vagy kisebb monographiákban írta meg, most a nemzet történetébe beillesztve, nem az egyéniségek kisebbszerűségéhez, hanem a dicsősége delelőpontján álló nemzet nagyságához alkalmazkodva mondja el. Magyarország ezeréves történetében az Anjouknak ezt a nyolczvan esztendőre terjedő korát találta olyannak, melyben a nemzet életrevalósága, politikai érettsége legjobban kitűnt. Az utolsó Árpádok idejében lehanyatlott, szinte szétdarabolt haza ekkor lett Európa legelső, leghatalmasabb birodalma, mely a jólétnek, a műveltségnek is magas fokára emelkedett. Európában semmisen történhetett a magyar király tudta nélkül s ellenség sem mert közeledni országa határaihoz. De mindezeknek elmondása közben itt is megőrzi tárgyiaságát, mely tör-

ténetírásának legjellemzőbb tulajdonsága ; s itt sem előadásának művészetével, hanem adatainak ellenállhatatlan erejével kelti föl olvasóiban a nemzeti nagyság érzetét. Kétségtelen, hogy az Anjouk korának ismeretét ő állította a történettudománynak arra a színvonalára, a melyen ma áll s még hosszú ideig fog állani. Nem kényeztette, hanem igazán tanította vele nemzetét, a melyet erejére figyelmeztetve akart férfias elhatározásokra bírni. Szerény nevét hálás nemzete többé sohasem is választhatja el Lajos király nagy nevétől ; mert a dicső tettek hű elbeszélését majdnem olyan érdemnek tartja, mint a dicső tettek elkövetését. Hiszen ezek együttvéve nevelik a nemzetet !

VI.

Pór Antal az *újkor* történetével nem foglalkozott, de megírta néhány kortársának életét. Így *Ipolyi* Arnoldét, mely még a nagy tudósnak életében jelent meg.¹ »Színpompában gazdag, illatban dús« koszorút akart fonni halántékára ; de elégedetlenkedett hogy csak parlagi, útszéli virágokból kötött csokrot adhatott át neki. Nincs egyetlenegy munkája sem, a melyben szeretetét, lelkesedését, csodálatát oly kevésbé titkolná ; de távol attól, hogy hizelkedjék. Ő, a ki világeletében tárgyiasságra törekedett, nem kívánt könyvére egyéb bírálatot, mint a mit János evangelista mondott (XXI. 24.) önmagáról : »Ez az a tanítvány, a ki bizonytságot teszen ezekről és írta ezeket és tudjuk, hogy igaz az ő bizonytsága.« Valóban, még lelkesedésében sem vétett az igazság ellen. S midőn társulatunkban másfél esztendő múlva már emlékbeszédet kellett tartania róla,² megint a határtalan tisztelet és a megtéveszthetetlen igazság hangján kérdezte meg : van-e közöttünk, ki nem barátját, jóakaróját vagy pártfogóját vesztette benne ? Hasonló szeretettel állított emléket már életében *Rónai* Jácztint pozsonyi prépostnak³ s 1891 június 22-ikén a M. T. Akadémiában róla is ő mondta az emlékbeszédet.⁴ Az Akadémia 1879 október 13-ikán őt bízta meg *Somhegyi* Ferencz emlékezetének felújításával is ;⁵ de a beszéd valamely okból elmaradt.

¹ Ipolyi Arnold váradi püspök élete és munkái vázlata. Pozsony—Budapest (1886.) 8-ad r. 123 lap.

² Ipolyi Arnold emlékezete. Századok, 1888. 1—14 lap.

³ Pozsony—Budapest, 1885. (Kortársaink. 6—7. füzet.)

⁴ Az Emlékbeszédek közt nem jelent meg.

⁵ M. Akad. Értesítő, 1879., 159. l.

Dankó Józsefről mondott akadémiai emlékbeszédét¹ már a miatt is föl kell említenem, mert annyira jellemző tárgyiasságának daczára is bevallotta róla, hogy »ő az egyetlen ember, kit életében valaha amúgy igazán, lelkéből nem szeretett«; pedig kiváló tudósnek, derék embernek tartotta.

Arra is gondolt, hogy elkészítse² a részben bizonyára el is készítette *emlékiratait*,³ a melyek becses adalékok volnának mindamellett is, hogy Pór sohasem vett vezető részt a közéletben. Mióta a politikától visszavonult, ritkán tartózkodott a fővárosban, pedig Pozsonyból visszaköltözött Esztergomba, hol 1893 október 12-ikén kanonok, majd (1903) honti főesperes és az esztergomi Szent István-egyház prépostja lett. Ekkor határozta el, hogy az esztergomi székesegyház terén szobrot emel és emelt is (1905 aug. 15.) a Magyarok Nagyasszonyának, az oszlopcsarnokban pedig 1909 május 7-ikén állíttatta fel Nagy Lajos király szobrát. Mind a kettő Kiss György műve. Aranymiséjét 1907-ben friss jó egészségben tartotta meg, de október 20-ikán már megírta végrendeletét, melyben minden vagyonát egy Esztergomban hatvan fiu befogadására alkalmas árvaház fölépítésére hagyta.⁴

Időközben a tudományos társulatok egymásután tisztelték meg azzal, hogy tagjaik sorába választották; így a Szent István-Társulat irodalmi és tudományos szakosztálya 1887 július 2-ikán, a mi társulatunk 1892 febr. 18-ikán, a M. T. Akadémia újabban 1892 május 5-ikén.⁵ Pór csak ritkán járhatott el az ülésekre, tanulmányai felolvasását is többnyire másokra bízta; ellenben szívesen vett részt az Esztergomvidéki Régészeti és Történelmi Társulatban, mely az egész Garam és Ipoly völgyét, Bars és Hont vármegyét is működése körébe vonta s mindjárt megalakulásakor (1894) Knauzt választotta meg tiszteletbeli, őt pedig igazgató-elnöknek.⁶ Már a következő esztendőben jelentést is tett Esztergom vármegye és város mono-

¹ Budapest, 1892. 8-ad r. 36 lap. (Emlékbeszédek, IX. kötet.)

² Pór, *Ipolyi élete*, 6. l.

³ De már 1886 márcz. 21-én aggódott, jut-e rá ideje?

⁴ Karácsonyi, *Emlékbeszéd Pór Antal felett*, 13—16. l. Századok, 1911., 657.

⁵ Rendes taggá 34 szóval választották 6 ellen. Székét 1892 okt. 10. »Nagy Lajos viszonya Giannino di Guccio francia trónkövetelőhöz« című értekezésével foglalta el.

⁶ Századok, 1894. 574—5. Ezen a téren is szerzett érdemeiről Keményffy Kálmán Dániel szépen emlékezik meg 1913 június 8-án ugyanazon társaság közgyűlésén. L. Budapesti Hirlap, 1913 jun. 9.

graphiájának tervezetéről,¹ sőt 75 éves korában maga is megírta prépostságának, »az esztergomvárbeli Szent István első vértanúról nevezett prépostság történetét«,² mely szerkesztet, földolgozás és az adatok gazdagsága tekintetében — egyik bírálója³ szerint — »tudományos szempontból ítélve Pórnak talán legjobb műve«. Pedig »szíves elnézésért esedezett, ha az öreg szerző egyszer-másszor szunyókált, vagy itt-ott megbotlott«.

Az »öreg szerző« azonban még mindig fiatalos lelkesedéssel és rendkívül lelkiismeretesen dolgozott; különösen a magyar genealogiai és heraldikai társaság jeles folyóiratában, a Turulban (1888—1907); hiszen 1892-ben a M. T. Akadémia is, az Anjou-kor beható művelésének elismerése mellett, különösen a hazai genealogia számos homályos helyének megvilágítása jutalmául választotta meg rendes tagnak.⁴ Az Archaeologiai Értesítő (1892—1907) őt szintén »rég, nagyérdemű munkatársai« közé számította;⁵ a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemlében (1892—1904) a becses adatoknak egész sorozatát közölte; munkás tagja maradt a Szent István-Társulatnak is, de legnagyobb szeretettel a mi társulatunknak folyóiratait, a Századokat, a Történelmi Tárt és a Magyar Történelmi Eletrajzokat látta el becses dolgozatokkal. És meleg szeretettel ölelt magához mindenkiket, a ki ennek a társulatnak munkatársa volt. A kik résztvettünk társulatunk utolsó, lipótvármegyei kirándulásában, melyikünk felejtene el az 1909 augusztus 28-ikán Párkány-Nánánál vonatunkba kitért karokkal belépő Pór Antalt, a ki »megfiatalodni« jött közénk; s hogy mikor a lipótszentmiklósi megnyitó gyűlést követő lakomán (aug. 29.) őt mint negyvennyolczas káplárt felköszöntötték, poharát a negyvennyolczas eszmék felvirágzására emelte.⁶ Mint korelnök a rózsahegy-i zárógyűlésen (szept. 1.) lelkes szavakban búcsúzott el Liptó vármegye közönségétől s mindnyájunktól.

Megigérte, hogy tavasszal fölkeres Erdélyben; de ígéretét már nem válthatta be. Mikor egy esztendő múlva hetvenhetedik születésnapján levélben üdvözöltem, panaszkodott, hogy valami két hét óta gyöngélkedik: »a masina kezd kopni«. »Tudom én azt, hogy engem szeretsz — írta

¹ Megjelent a társulat évkönyvében 1896, 23—32. l.

² Budapest, 1909. 8-ad r. 122 lap.

³ Karácsonyi, Emlékbeszéd Pór Antal fölött, 12 l.

⁴ Akad. Értesítő, 1892., 275.

⁵ Arch. Értesítő, 1911., 383.

⁶ Századok, 1909., 951.

hozzám intézett utolsó levelében. — Légy meggyőződve Te is arról, hogy az első pillanattól fogva, mikoron nevedet boldogult Ipolyi ajkáról hallottam, megszerettelek, s azóta mind bensőbben szeretlek.¹ Valóban, a legodaadóbb bensőséggel szerette azokat, kik a történetírásban társai voltak s tanácssal, útbaigazítással szívesen szolgált minden barátjának. Épen azért mindnyájunknak szeretetéből volt egy levél abban a koszorúban, melyet 1911 szeptember 8-ikán, Kisasszony napján történt halálakor² Borovszky Samu a M. T. Akadémia s a mi társulatunk nevében helyezett koporsójára. És méltán mondhatta el róla,³ hogy »hű szolgája volt az egyháznak, lelkes, rajongó híve a magyar históriának; irodalomtörténetünk odaállítja nemes egyéniségét, a hol Pray és Katona alakjai ragyognak, kik szintén, mint Istennek alázatos, önzetlen szolgái, a hazai történetírást vallották életök legfőbb céljának.«

Dr. Márki Sándor.

¹ Levele 1910 okt. 21.

² Borovszky a Századokban 1911., 657.

³ U. o. 657—8.

Rokkantellátás a hétéves háború után.

A trón és a haza védelmében megrokkant katonákról gondoskodni az államnak első és elengedhetetlen kötelessége. Mária Terézia intézte ezen szavakat gróf Chotek főhadbiztoshoz, midőn őt az akkor alakított Invaliden-Hof-Commission elnökévé kinevezte. Nyolcz év mult már el az örökösödési háború óta s a rokkant katonák ügye még mindig rendezésre várt. Végre 1750 márczius 28-án kiadta a királyné azon pátensét, melylyel a rokkant-ügyet rendezte s a mely 1771-ig alapját képezte a rokkantellátásnak.¹

Ezen úgynevezett generalis sistema a rokkant katonákat három csoportra osztotta : 1. kik mindennemű szolgálatra alkalmatlanok ; 2. a rokkant szolgálatra alkalmasak és 3. helyi szolgálat teljesítésére alkalmasak. A szerint, hogy melyik osztályba sorozták a rokkant tiszteket és katonákat, változott a nyugdíj összege, még pedig a következőképen : ezredes évi 800—1200, alezredes 500—700, őrnagy 400—600, százados 300—400, főhadnagy 200—300, hadnagy 150—200, zászlós 100—150 forint. A legénységi állomány napi járandóságai a következők : őrmester $4\frac{1}{2}$ —10, káplár 3—7, őrzetető 3— $5\frac{1}{2}$, közlegény 3—4 krajczár.²

Ezen nyugdíjon kívül minden rokkant katona igényelhetette a rokkantházba való felvételt. Ilyen ekkor Magyarországon egy volt : a pesti, az örökös tartományokban pedig három : a bécsi, prágai és pettaui. A legnagyobb és legfényesebb a pesti rokkantház volt, mely mint a későbbi Károly-kaszárnya s mai városháza általánosan ismert s ezért csak röviden akarok róla szólni.

A pesti rokkantház létrejöttét Széchenyi György esztergomi érseknek köszönheti, ki már 1692-ben 157.000 forintot

¹ Alfred conte Begna del Castello di Benkovich : Geschichte des wiener Militär-Invaliden-Hauses. Mellékelve az »Organ der Militärwissenschaftlichen Vereine« XXXIII. (1886.) kötetéhez. 8. l. — Orsz. Levéltár. Kancz. o. Insinuata Consilii Bellici. 1750. nr. 40.

² Benkovich i. m. 8—9. l.

adományozott e célra s végrendeletében az adományt felemelte 322.000 forintra.¹ Eleonóra császárné és Kollonics alapítványával az invalidus alap csakhamar felszaporodott 500.000 forintra.² Ebből azonban Kollonics 1702-ben önhatalmulag elvett 250.000 forintot s társulva a német lovagrenddel, a Jászkutság megvételére fordította. Utóda, Keresztély Ágost hercegprimás követelte a visszatérítést, de a német lovagrend az 500.000 forint vásárösszeg másik felét sem tudta kifizetni, nemhogy a rokkantalapnak visszatéríthette volna pénzét. Így az egyetlen lehető megoldás az volt, hogy a rokkantalap a német lovagrend tartozását is kifizette s egyedüli birtokosa lett a Jászkutság.³ (1731.) Közben királyi rendeletre megkezdődött a rokkantház építése s miután az alapnak több készpénze nem volt, kölcsönpénzzel kellett a kiadásokat fedezni. Így csakhamar 370.000 forint adósság terhelte az alapot, mely alig jövedelmezett valamit, az adósság után pedig 6% kamatot kellett fizetni.⁴ Ennek következtében a pesti rokkantház mindig pénzügyi zavarokkal küzdött s e küzködés akkor sem szűnt meg, midőn 1745-ben a jászkutság önmegváltása folytán a rokkantalap ismét szabaddá lett, mert a katonai kincstár alapítványnak tekintette, melyhez hozzányúlani nem szabad, gyümölcsözetlenül hevertette s csak néha-néha juttatott belőle kamatmentes kölcsönöket egyes koronajóságoknak.⁵ Végre 1767-ben az Invaliden-Hof-Commission belátta ez állapot tarthatatlanságát s indítványára átadták a tőkét 5% kamatra a magyar udvari kamarának.⁶

A rokkantház építését 1716-ban kezdték meg s a gránátos-utcai főépületet Martinelli építész 1727-ben fejezte be. A szárnyépületek később készültek el. Az épület egy nem szabályos négyszög, melynek hossza 100, szélessége 81 öl, háromemeletes, minden emeleten 47 ablakkal, van négy udvara, nyolcz kútja s 12.000 négyszögölnyi területet foglal el. Hozzája tartozott még az országot túlsó oldalán levő generális-kert és invalidus-temető.⁷

¹ Schmall: Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez. II. k. 74. l.

² O. L. Kincst. o. Litt. Praes. Grassalkovich. 1767 ápr. 27.

³ Kele József: A Jászkutság megváltása. És ismertetése Illéssy Jánostól: Századok, 1904. 781. s kk. 11.

⁴ O. L. Kincst. o.: Litt. Praes. Grassalkovich. 1767 aug. 1.

⁵ U. o.: Exp. Cam. 1756 jan. 29. O. 12. és febr. 5. O. 9.

⁶ U. o.: Litt. Praes. Grassalkovich. 1767 aug. 1.

⁷ Rupp J.: Budapest helyrajza. 274. l.

A homloképületben voltak a tiszt lakások, számszerint 92, s egy-egy tiszt lakás 3, 4, sőt 5 szobából is állott. Az első emeleten lakott még a parancsnok s itt volt a pénztár is. A közkatonák a szárnyépületekben laktak. Volt 56 terem s mindegyikben 31 ágy állott. Ha a rokkant még katonai szolgálata alatt nősült, felesége s gyermekei is bennlakhattak a rokkantházban. Halála után pedig felesége 20—30 forint végkielégítésben részesült. A rokkantak árvái, ha a katonai árvaházakban már nem volt hely, úgynevezett interimal-ellátásban 14. életévükig maradhattak a rokkantházban s napjára 3 krajczárt és egy félporció kenyeret kaptak, továbbá ruházatról s iskoláztatásról is a rokkantház gondoskodott.

A lelkészi és gyógyászati teendőket kilencz irgalmas barát látta el. Ezek a megyeház felőli bejáratától jobbra, az első emeleten laktak. Volt szép lakásuk, külön kápolnájuk és kis kertjük. Három látta el a lelkészi, három a gyógyszerláti, kettő az orvosi, egy pedig a konyhai teendőket. Az irgalmasok lakása alatt volt a kórház, mely hat kórteremből, továbbá műtő- s kötözőteremből állott. A szomszédságban, a hatvani kapu felé épült a külön elkerített tébolyda 43 szobával, nagy étteremmel s lakással az őrs számára. Itt azonban csak közemebereket helyeztek el, a tisztek czellái az egyik szárnyépületben, a legénységi lakások alatt voltak. A hatvani kapu felé eső oldalon állott még az iskola, hol egy ügyes furír taníttatta, a mennyire tőle tellett, a rokkantak gyermekeit írni-olvasni.

Az ellátás s a szükségleti cikkek beszerzésének megkönnyítésére volt az épületben még pékműhely, finom sütőde, mészárszék, szatócsüzlet, ruhalerakat, továbbá istálló, mosóhelyiség stb. Az üzleteket három évenként nyilvános árlejtés alapján bérbe adták s Pest városa féltékenyen őrködött, hogy csak keresztények legyenek a bérlők.

A rokkantház lakói katonai fegyelem alatt éltek, de az őrszolgálaton kívül más hivatalos szolgálatuk nem volt s ha értettek valami mesterséghez, mellékfoglalkozást is űzhettek. A ház ügyeit a parancsnok, rendesen egy tábornok s a melléje beosztott katonai hivatalnokok intézték, de mindenben az Invaliden-Hof-Commissiontól s első sorban a haditanácsától függött, melynek mindenről jelentést kellett tenni s melynek beleegyezése nélkül semmit elintézni nem volt szabad. Azonkívül évenként fel kellett terjeszteni a költségvetést, számadásokat s különösen a bennlakókról vezetett pontos kimutatásokat. Ezekből kitűnik, hogy átlag 100—200

rokkant tiszt s 1200—1500 közlegény nyert elhelyezést a pesti rokkantházban.¹

Az akkor létezett négy rokkantházban összesen legfeljebb 6000 embert lehetett elhelyezni. A kik tehát nem juthattak be a rokkantházba, vagy nem is óhajtottak oda bejutni, hazamentek szülőhelyükre, vagy más helyen telepedtek le, hol is a község, vagy város tartozott gondoskodni ingyen lakásról, fűtésről és világításról.² Egyébként kapták ők is ugyanazon nyugdíjat, melyet a rokkantházban élők élveztek. A legénységi állományba tartozók, ha nem akarták járandóságukat a megye pénztáránál naponta vagy hetenként felvenni, 36 forint végkielégítést kaphattak.³ Azok számára pedig, kiket mint nem egészen rokkantakat nyugdíj nélkül bocsátottak el, a később beálló munkaképtelenség esetére fenntartatott a rokkantellátás igénye.⁴ Viszont, a ki egészségét, erejét visszanyerte, elvesztette rokkantellátását s újból katonai szolgálatot kellett teljesítenie. De még a rokkantállományba tartozandóság alatt is sokszor igénybe vették őket hadifoglyok szállításánál és a hadifogoly táborok őrzésére, továbbá katonai fuvarozásoknál, sőt még a korona-őrségnél is alkalmaztak nappali őrszolgálatra egy század rokkant katonát.⁵

Egyrészt ezért, másrészt pedig, hogy a nyugdíj jogosulatlan élvezése által előforduló visszaéléseknek útját állják, a rokkantházakon kívül élő rokkantokról pontos nyilvántartást vezettek. Minden esztendőben márczius 10-ike és április 10-ike közt a rokkantellátás elvesztésének terhe alatt összes okmányaikkal jelentkezniök kellett a kerületi főhadibiztosnál. Ugyanakkor orvosi vizsgálat alá is vették őket s ennek eredménye szerint vagy meghagyták őket azon rokkant osztályban, a melyben eddig voltak, vagy másik osztályba sorozták őket, vagy ha állapotuk annyira javult, hogy újból alkalmasak lettek katonai szolgálatra, visszaosztották a tényleges állományba. A kik nagyon messze laktak, azon megyénél tartoztak jelentkezni, a mely nyugdíjukat folyósította. Ha pedig betegség gátolta meg őket a személyes jelentkezésben, azt orvosi bizonyítvánnyal kellett igazolniok.⁶

¹ Korabinszky György: Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn. Pozsony, 1786. 526. s. kk. II. — O. L. Kincst. o.: Ben. Res. 1768 márcz. 9., 16., 21., 23., 28.

² O. L. Helyttan. o.: Fasc. Mens. Litt. 1777 júl. 3.

³ Benkovich i. m. 8. l.

⁴ U. o.

⁵ O. L. Helyttan. o.: Idealia Militaria nr. 8.

⁶ O. L. Helyttan. o.: Idealia Militaria nr. 30.

Az esetleges jogosulatlan nyugdíjélvezés megakadályozását célozta még azon intézkedés, hogy a rokkant katona lakhelyváltoztatását köteles bejelenteni a katonai hatóságnak, még pedig a budai katonai kerület területén a pesti rokkantház parancsnokának, egyebütt a kerületi hadbiztonsági hivatalnak.¹ Továbbá felszólították a megyéket, hogy egy nyugdíjas vagy más kedvezményt élvező katona halálát azonnal jelentsék a legközelebbi katonai hivatalnak.²

A hétéves háború kitörésekor a rokkantellátásnak ilyen valóságos szervezése már végbement. Azonban a háború hosszú tartama alatt ezen intézkedések elégteleneknek bizonyultak. Míg eddig körülbelül 8000 rokkantról kellett gondoskodni, most a számuk 20.000-re emelkedett.³ Egyedül csak legénységi nyugdíj fejében közel 25.000 forintot fizetett ki évente a kincstár,⁴ mely pedig a hosszú háború alatt már teljesen kimerült. Ezért a királynő elhatározta, hogy Magyarország áldozatkészségéhez fordul. Hivatkozva arra, hogy Erdély 1756-ban önként ajánlott fel 30.000 forintot az elesettek hátramaradottainak felsegélyezésére, jogosultnak érzi magát azon reményre, hogy Magyarország követendi e nemes példát és magára vállalja a rokkantak ellátását. Pálffy azonban meggyőzte a királynőt arról, hogy e szándék keresztülvihetetlen, mert tekintettel a jobbagyság túlterheltségére, a magyar országgyűlés aligha lesz hajlandó ezen újabb megterhelést megszavazni s ezért más módon kell a kérdést megoldani.⁵ Egyes megyék és városok már szolgáltattak is jó útmutatást, a mennyiben könnyebb szolgálatok teljesítésére több ízben alkalmaztak rokkant katonákat. A mi tehát eddig elszórt eset volt, abból egyszerűen rendszert kell csinálni s akkor már nagyot lendítettek a rokkantellátás nehéz kérdésén. Csakhamar elküldettek az összes megyékhez és városokhoz a felszólítások, alkalmazzák a rokkant katonákat. Tegyenek sürgősen jelentést, hajlandók-e erre, van-e és hány üres hely, a jelenlegi hajduk közül pedig az arra alkalmasak nem volnának-e hajlandók katonai szolgálatba lépni s helyüket a rokkantaknak átengedni.

Bármily helyesnek is lássék ezen terv, mégis sok akadály merült fel. Sok megye és város kellő indokolás mellett kijelenti, hogy nem alkalmazhatja a rokkantakat, mert

¹ O. L. Helyttan. o.: Militaria. Lad. L. f. 1. nr. 2.

² U. o.: Militaria. Lad. L. f. 1. nr. 11.

³ Benkovich i. m. 9. l.

⁴ O. L. Kancz. o.: Orig. Ref. 1762. nr. 87.

⁵ O. L. Kancz. o.: Orig. Ref. 1762. nr. 106.

a kik katonai szolgálatra alkalmatlanok, hogyan láthatnák el a pandurok és hajdúk szolgálatát. »Miként üldözhetnék a tolvajokat — írja Bács megye — s foghatnák el őket a városban, a faluban, a rablókat a mezőn, az erdőben, miként szállíthatnák be azokat a börtönbe, mikor még ép, erős, egészséges férfiaknak is nehéz megküzdeniök ezekkel a kétségbeesetten védekező emberekkel. Erős, ügyes s a vidéket ismerő embereket alkalmazhatni csak.« Ezek a főindokok, a miért a többiek is a rokkantak alkalmazását megtagadják, melyekhez több helyen még hozzáfűzik, hogy a megye vagy város szegény, alkalmazottait oly rosszul fizetheti, hogy azok csak úgy tudnak megélni, ha van házuk vagy földjük s így megélhetésük biztosítva van.

A megyék és városok nagy része azonban hajlandó volt a könnyebb szolgálatokra rokkantakat alkalmazni. Bereg, Borsod, Csongrád, Esztergom, Máramaros, Moson, Nyitra, Sáros, Sopron, Ung, Veszprém és Zala megyék, továbbá Modor, Szakolcza, Szeged, Trencsén, Újbánya, Zólyom már régebben is alkalmaztak rokkant katonákat s a jövőben is szívesen alkalmazzák őket. Arad megye kijelentette, hogy csak oláhul tudó rokkantakat alkalmazhat, Felsőbánya pedig hajlandó bányászokként alkalmazni azokat, kiknek van hozzá kedvük. A kamara szívesen fogadta szolgálatába a rokkantakat, sőt itt-ott magánosok is. A főbaj azonban az volt, hogy üres hely alig volt, a már alkalmazásban levők pedig családos emberek lévén, nem voltak hajlandók katonai szolgálatba lépni s a megyék sem váltak volna meg szívesen a már begyakorlott, régi, megbízható emberektől. Így tehát csak arra lehetett számítani, hogy majd a jövőben nagyobb számmal jutnak a rokkantak megyei és városi szolgálatba, mikor lesz üres hely, a mit a helytartótanácsnak, ígéretük szerint, mindenkor be fognak jelenteni.¹

A rokkantellátásnak ily módon való megoldása tehát nem járt a remélt sikerrel, pedig az egyre égetőbbé vált s a királynő is mind türelmetlenebbül sürgette a mielőbbi elintézését. Végre megtalálták a leghelyesebb s dicsérendő megoldást. Ekkor ugyanis már nagyban folytak Erdélyben, a Bánságban s Bácskában a telepítések, melyekkel Mária Terézia annyi érdemet szerzett a magyar földművelés fellendítése körül. Felmerült a terv, hogy ne csak idegeneket telepítsenek be Magyarországra, hanem első sorban a földművelésre

¹ O. L. Helyttan. o.: Lad. L. f. 1. nr. 1. és 2. — Kincst. o.: Ben. Res. 1762 jul. 28.

hajlandó s erre még alkalmas rokkantakat. A királynő azonnal magáévá tette e tervet s a kivittel Kempelen titkárt bízta meg. Kempelen s vele Kothmann, ki mint királyi biztos intézte a bácsi telepítéseket, rövidesen kidolgozták a tervezetet, a királynő jóváhagyta s 1763-ban ennek alapján a rokkantak telepítése meg is kezdődött.

Kihirdették a rokkantházakban, kaszárnyákban s az azokon kívül tartózkodó invalidusoknak is tudomására hozták, hogy a kik hajlandók földműveléssel foglalkozni, vagy valamilyen mesterséget folytatni, jelentkezzenek, mert a most folyó telepítéseknél a rokkantak előnyben részesülnek. Pozsony s Buda jelöltetett ki gyülekezőhelynek s csakhamar elindultak az első rokkant települők a bácsi telepek felé. Az utat hajón tették meg, melyet a kamara díjtalanul bocsátott rendelkezésükre s ellátásukról is a kamara gondoskodott a hosszú út alatt. Megérkezve rendeltetési helyükre, befogadásukra már készen állottak az előre megépített falvak, a hol már volt minden, csak a lakosságnak kellett még behurczolkodnia. Miután a telepesek jórésze előreláthatólag nem értett az építéshez, a kamara már előre felépítette a házakat. Ott pedig, a hol az építkezés még nem volt befejezve, addig is ideiglenes tömeglakásokban helyezték el a telepeseket. Minden telepes egy teljes jobbágytelket kapott azzal a különbséggel, hogy az iparosok csak belsőségeket kaptak, de viszont az ő teljes adómentességük tíz évig tartott, a többieké csak hat évig. Ezen idő letelte után tartoztak évi 3 forint adót fizetni, továbbá 24 robotnapot s más szolgáltatásokat szabtak ki rájuk. A házhelyek 900 négyszögölnyi területet foglaltak el a hozzájuk tartozó kerttel együtt. A házat a kamara építette fel s szintén ingyen adta át a telepeseknek, miként a telket is. Egy nagyobb ház felépítése 53 forint 38 krajczárba, egy kisebb házé pedig 33 forint 45 krajczárba került. Ezenkívül kapott minden rokkant telepes a katonai kincstártól 36 forintot a legszükségesebb házi- és mezőgazdasági eszközök beszerzésére, továbbá kocsit, ekét, olcsó igavonó- és más házi állatokat, vetőmagot s az első évre szükséges élelmet. Az egyes telkek nagyságát 40, egyenként 1600 négyszögölnyi holdban állapították meg, ebből jó termőhelyeken 24, rossz termőhelyeken 32 volt szántóföld. Már az első évben több száz rokkant telepedett le a kamarai jószágokon s a következő esztendőben e szám egyre növekedett.¹ Az eszme életrevaló volt, a kivitel pon-

¹ O. L. Helyttan. o.: Miscellanea. f. 77. nr. 479. — Kincst.

tos és lelkiismeretes ; ha itt-ott merültek is fel nehézségek, az a dolog természetéből következik, egészében derék munka volt s számunkra épen a mai viszonyok közt talán gyakorlati tanulságokkal is szolgálhat.

Ezen intézkedések folytán a még ellátandó rokkantak száma leszállott 8400-ra, kikről továbbra is a kincstárnak kellett gondoskodnia, a mi még mindig nagy költségekkel járt. Ezért 1772-ben egy újabb rokkantellátási rendszert léptettek életbe. Ezen újabb rendszer szerint csak a teljesen munkaképtelen tisztek, altisztek és közkatonák tartották igényt a rokkantházakban ellátásra, ellenben a kevésbé munkaképteleneket könnyebb helyőrségi, raktári stb. szolgálatra alkalmazták, itt teljes ellátást s ezért kisebb nyugdíjat is kaptak.

Minthogy ezentúl csak teljesen rokkantak tarthatnak igényt ellátásra akkor is, a midőn a rokkantházon kívül élnek, feleslegessé válik, hogy a katonai vagy megyei pénztárnál vegyék fel nyugdíjukat, a mi sokszor hosszú s fáradtságos utazással járt, de szükséges volt, mert ezelőtt több rokkantosztály volt s az osztályokba való tartozandóság szerint változott a nyugdíjösszeg s ezért mindannyiszor, mint már előbb említettem, orvosi vizsgálat alá vették őket, hogy nem kell-e valakit más osztályba sorozni. Ezentúl minden hó elsején a tartózkodási helyük pénztáránál vehetik fel a nyugdíjukat s hogy visszaélések ne forduljanak elő, pontos nyilvántartást kell róluk vezetni s ezeket évenként a hadbiztossági hivataloknak elküldeni, valamint az előforduló halálozásokat is azonnal bejelenteni.

Miként az 1750-iki rendelkezés, ez is megengedte, hogy a teljesen rokkantak a rokkantházakon kívül is élhessenek. A nem teljesen rokkantaknak is megengedték az otthonlakást. Ezek az úgynevezett pátenses rokkantak a nyugdíjon kívül szülőhelyükön ingyen lakást, fűtést és világítást kaptak, de a nyugdíjról le kellett mondaniok s ezért csak akkor kaptak erre engedélyt, ha otthon biztosítva volt a megélhetésük. Sokan azonban, kik leküzdhetetlen ellenszenvvel viselkedtek a rokkantházi élettel szemben, bár megélhetésük otthon nem volt biztosítva, mégis kérelmezték e czímen hazabocsáttatásukat s ezt legtöbbször meg is kapták, otthon azután nyomorogtak s a hatóságoknak csak terhére estek. Hogy ez a jövőben elő ne forduljon, a haditanács elrendelte,

hogy a legközelebbi rokkantszemle alkalmával minden rokkantnak igazolnia kell, hogy a megélhetése biztosítva van, még pedig a magyarok azzal, hogy van otthon földjük, az idegenek pedig, hogy gyáraknál, iparosoknál vagy magánosoknál állandó alkalmazással bírnak. Ellenkező esetben a honiakat el kell helyezni a rokkantházakban vagy helyőrségeknél, a külföldieket pedig, ha gyermekeik vannak, le kell telepíteni, »hogy ők és utódaik a monarchia hasznos tagjai legyenek«, ha pedig gyermektelenek, kellő úti-költséggel ellátva, hazájukba küldendők vissza.¹

Ezen rokkantellátási szabályzat csekély korszerű változtatásokkal 1858-ig maradt érvényben, sőt az azutáni rokkantellátásnak is tulajdonképen ez az alapja mind a mai napig, midőn újból előtérbe lép a rokkantellátás kérdése, nehéz, de szép feladat elé állítva az illetékes tényezőket.

Pelz Béla.

¹ Benkovich i. m. 9. s. k. 11. — O. L. Kancz. o.: 1772, nr. 1932, 2301. — Helyttan. o.: Ben. Mand. 1772. máj. 18.

Mióta hívják a jászokat filisteusoknak?

Hazai okleveleink legnagyobb része, sőt a külföldi oklevelek közül is számos, midőn a jászokról emlékezik, azokat a rendes jazonos, jasyges kifejezéseken kívül: philistaeai, philistaei seu jazonos kifejezéseket használva említi. És nemcsak a jászok nevezetnek kútforrásainkban filisteusoknak, hanem a XIV-ik és XV-ik század régi magyar irodalmában, különösen egyházi irodalmában, hol a filisteus nép említése gyakori, így bibliafordításokban, a bibliai filisteusokat következetesen jászoknak nevezik.

Hogyan történt és mikor ez az azonosítás?

E kérdéssel foglalkozva, vannak történettudósaink, kik egyszerűen azt állítják, hogy a jászok a bibliai filisteusok utódai. És ez a tény »a legelfogadhatóbb vélemény«, a jászok történetének legalaposabb ismerője és történetírója, Gyárfás István szerint is. Négykötetes, teljesen be nem fejezett munkájában,¹ melyben végtelen alaposággal összeállítja mindazt, mit csak valahol és valaha a jászkunokról írtak, utólérhetetlen szorgalommal igyekszik felvinni a jászok történetét a praehistorikus időkig. Ezen munkája közben jut arra az eredményre, hogy a jászok a filisteusoknak egyenes leszármazottai és ez a tudat sohasem vesztett ki a nemzeti őshagyományból, ezért nevezik okleveleink a jászokat filisteusoknak és viszont. Hogy ezen eredményre juthasson, kénytelen egész sor genealogiai azonosítást felállítani, hypothesisekre támaszkodni, mondákat történeti alapul venni és a bibliai nevekben »jász« nevet találni.

Főgondolatmenete: a jászok a hun-scytha néptörzs egyik ága,² a hun-scythák azonosak a hiksos néppel,³ a hiksosok egyiptomi betörése pedig egybeesik az izraelitákkal való csatározásaival.⁴ A biblia pedig szólva a filisteusokról, városaik neve

¹ Gyárfás István: A jászkunok története. I. kötet. Kecskemét, 1870. II. u. o. 1873. III. Szolnok, 1883. Budapest, 1885.

² I. m. I. 6. és I. 285.

³ I. m. I. 28.

⁴ I. m. I. 28—29.

között megőrizte a jászok emlékét, mint: Jahacza (Num. XXI. 23) és Jaazer (Num. XXI. 32 és még több helyen).

Ezek szerint a hiksosok a hun-scythák elődei és azon *jászok, kik Egyiptomban kapták a filisteus jelzõt* az aetiopoktól,¹ mert beköltözött, barangoló nép volt, a mely jelentés fedi az aetiops »filisteus« szót. Ugyancsak ezt jelenti a »pelasg« népnév is. Ezenközben azonosítja a hiksosokat az amalekitákkal és a »set« nevezetű ókori néppel, a »jazuz« mondai néppel és még néhány bibliai néppel: mint a »kréti« és »pleti«-vel.²

Hogy ezen túlfutott faji büszkeségből eredő történeti következtetés nem állja ki a kritikát, ez az első tekintetre is már világos. Bármily nagyértékű is a tudós munka, a hol történeti okmányok alapján mutatja be a jászkunok történetét, a hol »történeti valószínűségeket«, »ősnemzeti hagyományt« és hypothesiseket állít fel, ott már nem követhetjük állításait.

Nem is említve azt, hogy a hun-scytháktól származó kunokat sohasem nevezik okleveleink és forrásaink filisteusoknak, pedig ezen leszármazás szerint ők is a filisteusok ivadékai? nem említve azt sem, hogy a bibliából idézett Jahacza és Jaazer városnevek egész másként ejtetnek, de különösen ejtettek, mint a jász szó; meg különben is azok emorita és nem filisteus helységnevek (I. Numeri idézett hely); nem is említve, hogy a hiksosok és hun-scythák, valamint a hiksosok és filisteusok azonosítása oly mondai, oly bizonytalan, minden történeti forrás nélkül való, hogy arra históriát egyáltalán nem lehet építeni; mindezekről eltekintve kérdelem, miért nem nevezik a szerző által alapossággal bemutatott források *századokon át* filisteusoknak a tőlük származó jászokat?

Hogyan történt tehát és mikor ez az azonosítás?

Előbb nevezték-e el hazai és külföldi okleveleink az ország területén bizonyos kiváltságokat élvező jászokat filisteusoknak és innen vették át bibliai fordítóink és krónikásaink az azonosítást, avagy megfordítva: a bibliai fordítók általános szokása szerint a bibliai nemzeteket kiemelni akarva a mondák imbolgó kódéból, azokat valósággal ismert, történelmi nemzettel azonosították, azon büszke érzést szerezve e tényükből, hogy ők oly régi és mindenki előtt szent könyvben mint dicső, harczias nép szerepelnek és azoktól származnak?

A kérdésre nehéz feleletet adni.

Első perczben hajlandók lennénk az időbeli elsőséget alapul venni. Vagyis: tekintve, hogy 1357-ben kelt egyik oklevelünk-

¹ I. m. I. 290.

² I. m. I. 32.

ben a jászok philistinoknak neveztetnek (Szórol szóra: Nos Comes Nikolaus de Szécs Judex Curiae Regis Hungariae... tenens honorem: quod cum inter Ladislaum, Wajwodae Philistinorum ab una et Chupor de jákóhalma parte ex altera... ad possessionem suam Berény apellatam... Az eredeti oklevél elveszett, hiteles másolat a jákóhalmi levéltárban. Közölve Palugyai Jászkún ker. leírásában és Gyárfás: Jászkunok története, III. kötet 479.), míg az egyházi irodalomban csak később fordul elő, tehát az okleveleké az elsőbbség. (A Révai codex az első irodalmi emlék, melyben a jászok filisteusoknak neveztetnek, már pedig az említett codex a XV-ik század terméke.) Ebből következne, hogy a Révai-codex vette át a századdal korábbi kiváltságos oklevélből.

E következtetés azonban nem állja ki a kritikát, mert nincsenek meg *valamennyi* okleveleink és nincsenek meg a legrégibbi irodalmi termékeink. Mindkétrendbeli forrásainknak csak *elenyésző csekély töredéke* maradt reánk s így ezekből az anciennitás nem állapítható meg. A kérdést más oldalról vélem megoldhatónak.

Előbb azonban lássuk a rendelkezésünkre álló adatokat:

A) »Jászberény r. t. város levéltárában levő kiváltságlevelek és oklevelek gyűjteménye« cz. műben igen nagy számmal vannak azon oklevelek, melyekben a jászok filisteusoknak neveztetnek. (Dr. Pintér Jenő előszavával kiadta Jászberény város tanácsa.) *Legvilágosabban* megfigyelhetjük ezt azon az oklevélen, melyet József nádor 1802. ápr. 23-ikán kiad a Jászság számára, átírva és megerősítve azon 30 drb. *kiváltságlevelet*, melyet ők az 1323-ik évtől kezdve 1681-ig uralkodóinktól kaptak. Ezen oklevelek eredeti latinjában — az elsőt kivéve — *Philistei* seu *Jazones* (1425 mart. 19. Relatio Piponis de Ozora... Gyárfás i. m. IV. 583) avagy: *Universi Philistei*... (1446 jun. 17. Ex relatione Johannis Wojwode... i. m. 615), másutt: *Philistei de Négsallasa* id est: négyszállás (1449 márcz. 2. i. m. 621) *Philistei de Borsóhalma* (1449 júl. 28.) kifejezések találhatók.

És még legalább százszor fordul elő a *Philistei* nevezet a jászok jelölésére ezen egyetlen oklevélben, mely átírja és megerősíti az eddigi kiváltságokat.

B) Az említett oklevélgyűjteményben elő nem fordul, hanem Gyárfás: Jászkunok története cz. alapvető munkában idézett bel- és külföldi, jórészt pápai oklevelek igen sokszor említik *Philistei* czímmel a jászokat.

C) Különböző értekezésekben levéltárakból idézett oklevelekben szintén filisteusoknak nevezi a jász önönmagát.

D) A Révai-codexben: (Régi magyar nyelveml. I. köt. Buda.

1838. Ex. XIII.) ... nem hozá által őket az Úristen a Yazoknak földjén, ki közelben vala» az eredetiben filisteusoknak földje van... Ugyancsak jászoknak fordítja a bibliai filisteusokat: Amosz I. fejj. 8. vers, Zakariás IX. fejj. 6. vers.

E) A debreczeni magyar legendában: »mikor a jászok a zsidókra hadakozának... a jászokat elverték volna... Dávid királynak mindönkoron hada vala a jászokkal... (Toldy Ferencz 1858, 63 s k. l.) Góliád óriás hadra ingörlé Istennek népét... Pedig bizonynyal a filisteusokról beszél a biblia. (Sám. II. 20.)

Mindezen adatokból azt láthatjuk, hogy 1350-től kezdve 1741-ig a jászok következetesen filisteusoknak nevezetnek, de sem ennek előtte, sem utána! Láthatjuk továbbá azt is, hogy nem mindig nevezték a jászokat filisteusoknak, vannak okleveleink 1350 előttről, a hol csak Jassones avagy Jazini néven említetnek! A mi azt jelenti, hogy ez nem őshagyomány, mint a hogy írónk vélik, hanem egy történelmi időben felvett szokás! Erről tanúskodnak okleveleink és a külföldi írók tudósításai.

1. Három oklevelünk van 1350 előttről, melyekben előfordulnak a jászok, még pedig összesen tizenkétszer említve, és pedig a következő kapcsolatokban: *Capitaneus Jazinorum* (Eredetije az Erdélyi Múzeumban, ed. Fejér Cod. Dipl VIII, 3. 170. l. másolva Gyárfás 468.), *Jazones*, *Jazones* (kétszer, Budai kamarai levéltár, i. m. 466. l.). Majd a legfontosabb oklevélben, hol első kiváltságaikat kapják a jászok, hol szabad kapitány választási jogot nyernek és minden más bíróság jogára alól kiszabadulnak, kilencszer fordul elő: *Jazones fideles nostri*, *jasones et tota generatio* (kétszer), *Jasones* (kétszer), *Jasones et eorundem fratres*, *Jasonum* (háromszor). L. Fejér codex VIII. 2. 472... Gyárfás i. m. 463.

Hogy ezen korból, legrégebbtről, reánk maradt oklevelek valamennyije mellőzi a filisteus nevezetet, sőt a következő korok oklevelei szükségesnek találják magyarázni: Philistei seu Jasones, azt mondja, hogy ezen időben, a XIV-ik század második felében kezdték csak használni ezen jelzést!

2. Ugyancsak oklevél erejével bírnak azon külföldi írók jelentései, kik megőrizték számunkra a jászoknak, a Duna—Tisza-közén lakó jászoknak emlékét.

Igy Livius beszél *Historia Romanorum* című munkájában háromszor is a jászokról: (jassenses).¹

Alfaran arab író említi a: jazyges (jászokat).²

¹ I. m. I. 292. skk. Hist. Rom. Liber 32. c. 33. L. 33. c. 30. L. 37. c. 17.

² III. K. 5 f. 19. §.

Strabo hetedik könyvében a Duna és Borysthenes között lakó jazygokról emlékezik.

Ovidius említi a kézíjjal harczoló erős jazygokat, kik közül laktak az ő száműzetése helyén, Tomiban is.¹

Ezen írók közül egyetlen egy sem nevezi a jászokat filisteusoknak.

3. Találtak azután a mai Dunapentele mellett az akkor Intercica nevű Kr. u. IV. sz.-ban létezett város helyén Nagyvenyim pusztában egy kőtáblát, melyben előfordul »Jasus eques« jász lovag kitétel — és nem filisteus lovag.²

Sehol egyetlen szóval sem említik a XIV-ik század második feléig okleveleink, bel- és külföldi írók, maradványok a jászokat filisteus névvel.

Kérdés már most, hogy mily külső és belső okoknál fogva történt ez a változás?

Ha megfigyeljük okmányainkat, azt találjuk, hogy a XIV-ik század második felében, tehát egyidőben a jász és filisteus nemzetség azonosításával, történik a jász kunok, de különösen a jászok keresztény vallásra térítése. Három oklevélről tudunk eddig, melyekből ez olvasható.

A) Az elsőben XXII-ik János pápa inti a főpapokat, hogy a tizedek szigorú követelése miatt a kún és a többi azon vidéki népek nem akarnak a keresztény vallásra térni, ne zsarolják tehát a megtérőket. (. . . decimas integras nimis rigore exigitis et etiam extorquetis, propter quod neophiti et conversi . . . a conversione huiusmodi propterea retrahuntur . . . Gyárfás III. 470.)

B) A másodikban IV. Kelemen pápa szerzeteseket küldet a kún-sági részen lakó hitetlenek megtérítésére 1348 máj. 31-én . . . Quod in partibus Cumanie et aliarum plurium nationum infidelium . . . destinare curetis, ut ad agnitionem inducantur . . . i. m. 485.

Közben a kunok megtérnek, de a jászok még mindig pogány szokásokat követnek és pogányoknak neveztetnek. És ezen jászok, kik pogányok, hitetlenek és *filisteusok*, örökös rabszolgákul adatnak a kunok bírójának, Konth Miklós nádornak 1365 jún. 30-ikán. (. . . universos Philisteos seu Jasones veluti servos . . . Paganorum et infidelium nostrorum partibus deductos conditioneris . . .)

C) A harmadikban IX. Bonifác pápa határt von a kunokat és filisteusokat a keresztény vallásban megszilárdító minorita-rend és a rendes lelkészek jogai között. 1399 ápr. 18. . . magna

¹ Opera Berolini 1757. Thom. III. 349. Ex ponto I. epist. 11.

² Vasárnapi Ujság 1866. 173. sz. 205. lap, i. m.-ból.

multitudo Cumanorum, Philisteorum, Tartarorum, Tatarenorum et aliorum infidelorum et schismaticarum nationum de diversis regionibus paganorum... intra limites regni Hungariae...

Mindezekben a jászok, kik még ekkor megtérő pogányok (pagani) voltak, a térítő szerzetesek beszédeinek hatása alatt közelednek a kereszténységhez. Ezen szerzetesek bizonynyal erősen ostorozták a nyakasokat, őket mindenféle pogány nemzetséghez hasonlítva korholták, kik a hívő bibliai népnek mindenkor ellenségei voltak.

De miért épen a filisteus pogány nevezetet használták a jászok ellenében, azt meghagyva állandó megszólításnak?

A kérdés már félig-meddig tisztázva is van.

Az Akadémia szótárában (III. kötet. L. Gyárfás I. 284.) a jász szót úgy magyarázzák, hogy az iász, i-ász, ijász jelentésből származik, jelenti a magyar nemzetnek egy különös ágát, mely régi időben mint ügyes nyilazó tűntette ki magát. A szerzetes térítő, kik igyekeztek a jász szó értelmének is legjobban megfelelő bibliai — esetleg — korholó célzattal, pogány nemzet nevet találni, könnyen reá akadhattak a filisteus szóra, mely görög szórészekre bonvta phil-oistos = ij-kedvelő, ijász jellel bír! (L. Szabó K. Új m. múz. 1851—2, 837. l.)

Nálunk ez az idő az, melyben a bibliát a magyar nyelvre fordítgatni kezdik a latin Vulgata-ból csakúgy, mint a görög Septuagintából. *Föltehető tehát, hogy a XIV-ik században kezdik a jászokat filisteusoknak hívni annál inkább, miután a jászokat másutt: toxophoroi: nyílhordó stb. mindenütt mint íjjal, nyíllal ügyesen bánó népet ismerjük.*

Ez az öt tény tehát leszögezhető:

1. A XIV-ik század első feléig való okleveleinkben tizenkét-szer van említve a jász nép és egyszer sem filisteusnak. 2. A filisteus szóban fellelhető az íjjász jelentés csakúgy, mint a jászoknak abban a században való pogányságuk. 3. Röviddel ezek után egyházi irodalmi emlékünknél maradt, hol a bibliai filisteusok nevezetnek jászoknak. 4. A XIV-ik sz. második felében szükségesnek tartják okleveleink magyarázni a philistei szót: seu Jasones... tehát nem régi keletű elnevezés. 5. Végre: történelmi alapon nem magyarázhatjuk a jászokat a filisteusok származékának, erre néhány büszke szittya tudóson kívül más nem vállalkoznék.¹

Dr. Kálmán Ödön.

¹ Megjegyzendő még, hogy némelyek a filiszteus szót a szintén hajító fegyvert jelentő balista szóból magyarázzák. (Ókori Lexicon: Petz. II. 1072. — L. Kele: A jászkukság megváltása 212.)

Történeti irodalom.

Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae.

Vol. VIII—XII. Edidit Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium auxilio Regiminis Croat., Dalm. et Slav. Collegit et digessit T. Smičiklas Academiae socius ord. Zagrabiae (Offic. Societ. Typograf.) n. 8. — Volumen VIII. diplomata annorum 1301—1320. continens. 1910. VIII, 668, 1. — Volumen IX. d. a. 1321—1331. c. 1911. VIII, 678, 1. — Volumen X. d. a. 1332—1342. c. 1912. VIII, 777. — Volumen XI. d. a. 1342—1350. c. 1913. VIII, 734. — Volumen XII. diplomata annorum 1351—1359. continens. 1914. VIII, 775, 1. [Diplomatički Zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije.]

A folyóiratunkban legutóbb ¹ ismertetett VII. kötet megjelenése (1909) óta minden év rendszeresen és pontosan meghozta a Délszláv Tud. és Műv. Akadémia ez egyik legnagyobb és tiszteletre méltó vállalatának folytatólagos kötetét.

Az előttünk fekvő öt kötet utolsója is még Smičiklas Tade-nak, az időközben elhalt történetírónak nevét viseli mint szerkesztőjét. Smičiklasnak már nem adatott meg, hogy vállalata utolsó, XII. kötetének megjelenését megérje, de sajtókészen hagyta hátra anyagát szerkesztő-utódjára, Laszowsky Emilre. Mi nem, csak Smičiklas munkatársai és belső emberei tudnák megállapítani, hogy a tagadhatatlanul nagy, tudományos tekintélyt és egyéni munkaerőt kívánó szervezés mellett mennyi tényleges szerkesztői munkát fejtett ki mint szerkesztő az oklevéltár kiadásában.

Smičiklas sehol sem jelezte, a kötetek elején levő előszók egyikében sem körvonalozta azokat a szempontokat, a melyek őt az anyag gyűjtésében, terjedelmének megállapításában vezették s így az ismertetőnek, de még inkább az oklevéltár hasz-

¹ L. Századok 1915. 412—415. Tarczay Erzsébettől. A II—VI. kötetet Sufflay Milán ismertette: Száz. 1905. 850—859. (II. k.); 1907. 838—848 (III—IV. k.); 1909. 69—71. (V. köt.); 1910. 333—335. (VI. köt.).

nálójának magának kell azokat a területi és tárgyköri szempontokat meghatároznia, a melyeket egy »horvát-dalmát-szlavon« oklevéltárban joggal kereshet és érvényesítve látni szeretne. E megállapításban Smičiklasnak csak egy, többször ismételt, megjegyzésére támaszkodhatik : nem akart akadémiájuk régebbi kiadványában már közölt s tárgykörébe eső szöveget újra közölni, kivéve, ha hozzájuthatott magához az eredetihez, vagy a korábbi akadémiái kiadás-textusánál jobb szövegéhez. A zágrábi akadémia oklevélpublicatióinak ismerői tudják, hogy főleg a dalmáciai (raguzai) levéltári okiratanyagnál az újra közléssel járó kutatás a szövegjavítás mellett gyakran jelentős anyagszaporulatot is eredményez.

A szerkesztő az 1409. évet állapította meg mint olyan korhatárt, a mely évig — úgy látszik — minden oklevelet egész szövegében közölni akart. Azontúl regestákat is adott volna, főleg az anyag nagy terjedelme s a kiadással járó költségek miatt. Az 1409-ik év jelentős év Dalmácia történetében. Ekkor adta el ugyanis Nápolyi László Dalmáciára formált jogait és igényét Velenczének s ekkor sikerült ennek Dalmáciát tényleg hatalma alá is juttatnia. Nincs most okunk az elhalt szerkesztővel az évmeghatározás helyessége felett perbeszállnunk, egyrészt mert nem tudjuk, szerkesztő-utódjával fenntartatják-e ez évet, s mert másrészt az ez évet közvetlenül megelőző s nyomon követő évek anyagának mostani terjedelmében való ismerete mellett nem tudjuk megállapítani, milyen fontossága van ez évnek a mai horvát-szlavon terület történetére vonatkozó oklevélanyag tekintetében.

Természetesnek kell tartani, hogy azt a területi érdekkört, a melyre oklevéltárunk kiterjeszkedik, a »horvát-dalmát-szlavon« országrészek mai kiterjedése szabja meg. Joggal megkívánhatjuk, hogy a szerkesztő közöljön minden e területre vonatkozó, még ha másutt is — kivéve az akadémiái kiadványokban — közölt szöveget s lehetőleg minden hozzáférhető ily vonatkozású kiadatlan oklevelet. A területi vonatkozása miatt ide tartozó oklevelek felvételében a teljességre való törekvést korlátozni nincsen ok. Nem lehet jogosultán kifogást emelni az ellen sem, hogy az e területekkel benső összefüggésben álló egyes specifikus intézményekre, institutiókra (marturina, szláv törzsi jog stb.) vonatkozó oklevéladatok akkor is felvétessenek, ha azok helyi tényleges színhelye e területen kívül esik is. De semmikép sem helyeselhető — mert rendszerbe nem foglalható — a szerkesztőnek az az eljárása, hogy e területek időnkénti kiválóbb főkormányzóinak, a hercegeknek és egyes bánoknak egyéni működésére, magánéletére vonatkozó oly adatokat is közöl, a melyeknek codexünk

szempontjából területi kapcsolata nincs, a hercegség és bánság intézményével sincs más érintkezésük, minthogy az állást betöltő egyénnek élettörténetéhez némi adattal járulnak s a kormányzásuk területén kívül lefolyt szereplésüket világítják.

Azon körülmény folytán, hogy a Codex anyaga a szerkesztés bevallott célja szerint az 1409-ik évvel éri el egyöntetű teljességét s hogy ez időre — ha a kötetek megjelentetése az eddigi pontossággal történik — nem is kell immár sokáig várnunk, az előttünk fekvő öt kötet anyagából elénk tárul sok tárgyi tanulságot nem akarjuk az itt megvilágított 60 év rövid és le nem zárt időszakot képező idejére korlátozva, előzményeitől elszakítva, következményeit nem jelezve, ismertetni. Ha majd a sorozat az 1409-ik évvel befejeződik, s a néhai szerkesztő által kilátásba helyezett pótkötet is napvilágot lát, nem lesznek le nem győzhető akadályai annak, hogy a magyar tudomány kísértse meg a jogi és nyelvi magyar kulturhatást e területen vizsgálat alá venni. Akkor összefüggőbb anyag áll majd a magyar kutató rendelkezésére, a melyek alapján a magyar családok, nemzetségek itt való életének összefüggőbb képét nyerjük, hatását jobban megismerjük, mint a hogy eddig tudtuk. S nem lesz cél-talan, — mert sok kérdés megismerésének és megértésének egyik jelentős módja lesz — ha visszapillantást vet a magyar tudomány a régebbi horvát oklevélpublicatiókra, ezeknek politikai célzatosságára, tudományos céljaikra, codexünknek hozzájuk való viszonyára. S talán akad történetkutató, innen vagy onnan: magyar vagy horvát, ki az *uralmi magyar suprematia* terjedelmét, célját, megnyilvánulási formáját, eredményeit a kornak megfelelő szempontok szerint veszi vizsgálat alá.

*

Az öt kötet a XIV. századra vonatkozó abból a körülbelül 5000 darabot számláló anyagból, a melyet Smičiklas összegyűjtött s 12 kötetre elosztva akart kiadni (hármát I. Károly, hatot Nagy Lajos, hármát Zsigmond korára), 2409 darab oklevelet közöl.

Ez a szám nem végleges száma a használható okleveleknek. Van több oklevél, mely nem a horvát-dalmát-szlavon területre vonatkozik, hanem a Muraközre. A XI. kötet 31-ik darabja is kiesik (42—44. ll.), mert ez — ámbár horvát stb. vonatkozású *volna* (hitelessége kétes) — nem 1343 februárjában kelt. Az oklevél a Zeng városa és a Babonikok (Babonegok, Babonić-ok) nemzetsége közti egyességet állapítja meg s kelte szerint 1243 februárjában kelt. A szerkesztő helyesen közli ezt tehát ezen keletnek megfelelőleg a IV. kötet 162-ik darabjaként (181—182. ll.),

bár már itt kifejezi kételyét az év helyessége tekintetében. Feltűnő, hogy a két közlés kritikai jegyzete nem egyező: bár mindkettő hivatkozik a Blagay-oklevéltárra (LV—LVI. ll.), csak az 1243 alatti közlésnél van hivatkozás az orsz. levéltár eredetijére (DL. 38471.), s így kétségtelen, hogy ugyanegy szöveg két egymástól függetlenül dolgozó egyén kéziratában jutott a szerkesztőhöz, de ez elmulasztotta az összevetést.

Az öt kötet anyaga provenienciája szerint leginkább vagy magyar, vagy horvát, vagy raguzai gyűjteményekből való. A magyar anyag leginkább az orsz. levéltárból, a nemz. muzeumból, a körmendi Batthyány- és a kismartoni Esterházy-levéltárakból való. A többi magyar családi levéltár vonatkozó anyagát a szerkesztő nem magukból a levéltárakból, hanem a Hazai Okmánytár közléseiből vette. Feltűnő a horvát provenienciájú anyagnál a családi levéltárak oly igen ritka idézése. Lehet azonban, hogy ennek nem annyira e családi levéltárak hozzáférhetetlensége, mint inkább az az oka, hogy sok család ily gyűjteménye vagy a Délszláv Akadémia, vagy a zágrábi országos levéltár kezelésébe, tulajdonába került s a szerkesztő, ki a magyar eredetű okiratoknál a legnagyobb dícséretre érdemes következetességgel közli az egyes darabok régebbi jelzetét is (Neo Registrata Acta, Kuculjević-gyűjtemény, Jankovich gyűjteménye stb.), a horvát eredetűeknél nem jelzi, honnan jutott akadémiájuk vagy levéltáruk kezelésébe, tulajdonába. A raguzai gyűjtemények anyaga — tudjuk — jóformán kimeríthetetlen, s így azt, hogy az anyagból mit és hogyan közöl a szerkesztő, nem tudjuk objectív szempontok szerint megítélni, csak subjective, abból a tapasztalatból következtethetünk erre, a melyet a magyar anyag kezelésének behatóbb vizsgálata ad.

Nem kell túlságosan szigorúan vennünk azt a körülményt, hogy a szerkesztő — tán mert nem sejtett benne horvát-dalmát-szlavon vonatkozást — nem vizsgálta át a Zimmermann-Werner-Müller-féle »Urkunden zur Gesch. der Deutschen in Siebenbürgen« köteteit, a mit pedig nemcsak a tárgykörébe eső vonatkozások kereséseért s a traditio (a szövegek korábbi közlései feljegyzésének) teljesebbé tételéért, de mint szintén külön szervezettü jogvidék anyaggyűjteményét az anyaggyűjtés tekintetében vonható analógiák miatt is meg kellett volna tennie. Akkor tán nem kerüli el figyelmét e gyűjtemény I. kötetében (452. sz. 408. l.) közölt az a pápai bulla, melylyel XXII. János az eretnekek ellen küldött dominikánusokat 1327 február 1-én Salamon comes és több megnevezett főúr oltalmába ajánlja, s melyet mindketten Theiner: Mon Hung. I 790. sz. 513. lapról vettek át, Zimmermannnál jóval hosszabb, mert tartalmazza azokat a részeket is,

a melyeket codexünk közlése (IX. köt. 324. l. 267. sz.) a latin szövegben jelzett utasítás: »... crucis, etc. ut supra, sicut in secunda superiori usque iniungendum. Ideoque...« ellenére sem közöl s be nem helyettesített. A traditiót is kiegészíthette volna a Densusianu: Documente privitore la istoria romanilor. 1199—1345. (Bukarest, 1887.) kiadványára való hivatkozással. Rögtön a következő darab (409. lap) kijegyzése megakadályozta volna azt, hogy kimaradjon codexünkben az ugyanazon keletű s a fenti ügygyel legszorosabban összefüggő az a pápai bulla, a melylyel XXII. János a dominikánusok tartományi főnökét az erdélyi, boszniai és szlaviniai eretnekek megtérítésével megbízza. (Theiner I. 513. Densusianu 601.)

Nem tarthatjuk ily könnyen megmagyarázhatónak azt a válogatást, a hogyan a szerkesztő az Anjoukori okmánytár hat kötetében közölt s az ő tárgykörébe eső oklevelek tekintetében eljár. Több mint 35 darab azoknak a horvát-dalmát-szlavon vonatkozású okleveleknek száma, a melyeket codexünkben nem találunk.

Nagy köszönettel veszi a tudomány azokat az oklevélszövegeket, a melyeket a szerkesztő a horvát levéltárakból akkor is közöl, ha azok nem is horvát-dalmát-szlavon vonatkozásúak. Ha ezek mégis nagyobb (kötetre való) bőségben volnának, jobb lenne ezeket tán mint Collectio diplomatum in archivis regnorum C.-D.-S. reperibilium, historiam Slavorum meridionalium non respicientium sorozatot külön kiadni. Így nem zavarná a tanulmányozásnál a kutatót a meg nem állapított területi vonatkozás czéltalan kutatásával.

A XII. kötet 651. oldalán közölt (490. számú) oklevélnél megjegyzi a szerkesztő, hogy azt Fejér a »Literarum Crucigerorum« gyűjteményből vette, a mely gyűjtemény ma az Orsz. Levéltárban volna. Volt-e e gyűjtemény a régi kamarai gyűjteményben, s mikor ment át innen más kézbe, most nem lényeges. A kézirat (3 kötet) ma a budapesti egyetemi könyvtár kéziratтарыában őriztetik »Ab. 71.« jelzet alatt; valaha — a bejegyzés szerint 1766-ban — a nagyszombati egyetemé volt. A kötetek címjelzését közli a kézirat katalógusa. (Tom. II. pars, I. pag. 58—59.) Az eredetiek valószínűleg a kereszteseknek a pozsonyi káptalannál levő magánlevéltárában lehetnek. A Fejérnél közlöttön kívül van több olyan szöveg is, a mely codexünk keretébe beleillik, mint például az I. kötet 121—124. lapján levő (1347. szept. 1-én kelt) »compromissum ratione decimarum prioris Auranae in dioecesi Quinque ecclesiensi existentium«, a melyben a »districtus de Pukrucs« és Nekcse tizedeiről van szó. A míg az eredeti vagy régebbi másolati szöveg elő nem kerül, a III. kötetből vehetők át a 977.

és esetleg 978-ik lapon levő szövegek is. Az előbbi (1353 február 14.) »literae protestatoriae contra fratrem prioris Auranae in facto ablationis quorundam privilegiorum ordinis Conciferorum«. A következő XIII. kötet anyagát gyarapíthatná a másik, 1360-ban kelt oklevél, a mely »religiosus vir frater Albertinus crucifer ordinis S. Johannis Jerosolymitani, castellanus de Mostenycha, praeceptorque domorum Dubychensis, Gora et Soproniensis«-t említ.

Tán el lehetne sok hibát kerülni, ha az oklevelekhez fűzött kritikai jegyzeteket nem horvátul, hanem latinul adná a szerkesztő. Ezzel el lehetne érni, hogy a horvátul nem tudó kutatók tájékozódjanak e jegyzetek teljes tartalmáról, a mi sokszor ép oly fontos, mint magának az oklevélszövegnek ismerete. Az, hogy e célra a magyar nyelvnek ismerete is szükséges vagy magánál a szerkesztőnél, vagy valamelyik munkatársánál, nem legyőzhetetlen akadály. S tán a Smičiklas által megkezdett és megtartott eddigi eljárás sem annyira végleges, hogy attól egy jobb és célravezetőbb módhoz áttérni nem lehetne.

A Délszláv Akadémiát a tudomány részéről csak köszönet, a pénzsegélyt nyújtó országos kormányt csak elismerés érheti az eddigi eredményért ; a mi kifogás felmerült, az a szerkesztés hibája.

Baranyai Béla.

Karácsonyi János: Szent László meghódítja a régi Szlavóniát.

(Értekezések a történeti tudományok köréből. A M. Tud. Akadémia II. osztályának rendeletéből szerkeszti Fejérpataky László osztálytitkár. XXIV. k. 2. sz.) Budapest, 1916. 8°. 34 l. Ára 80 fillér.

Karácsonyi János már hosszabb idő óta több tanulmányban és szemmel láthatólag nagy érdeklődéssel foglalkozik azokkal a problémákkal, a melyeket a horvát történelem, különösen az egyoldalúan nationalistikus horvát történetírás oly bőven vet fel. Erős kritikai érzéke és a nagy tudás, melylyel e kérdésekhez nyúl, gyakran oly eredményekhez vezeték, a melyek nem csupán a horvát történetírók oldaláról váltottak ki erős recensust, de közöttünk, magyarok között is meglepetést keltettek, megdöntve oly véleményeket, a melyek nemzedékek óta szinte bele voltak kövesedve a szakemberek, de még inkább a nagyközönség gondolkodásába. Szinte bizonyos, hogy a resensus és a csodálkozás ezúttal sem fog elmaradni. Nem baj ; szükséges az új szavak születéséhez, hogy valaki először mondja ki azokat.

A dolgozat gerince, a cím után indulva, chronologiai meghatározás lenne. Megállapítja ugyanis, hogy a régi Szlavóniát,

azaz a mai Zágráb, Körös és Varasd megyék területét Szent László 1083 tavaszán hódította meg. A mennyiben ez állítás praemissája — a melyről később lesz szó — megáll, ezt az eredményt nehéz lesz megdönteni, mai tudásunk alapján elfogadjhatjuk, mint legvalószínűbbet. A külpolitikai viszonyok, a mint azt Karácsonyi bemutatja, ezt a dátumot igen plausibilissé teszik, az ország belső viszonyai — a mennyiben azokat ismerjük — szintén kedveznek neki, végül teljesen megbízhatatlan hagyományokon kívül — pl. Anonymus — nincs komoly érv, a melyet ellene lehetne felhozni. Ez eredmény említett praemissája azonban az, hogy a régi Szlavónia azon időben nem tartozott Horvátországhoz, hanem a német birodalomnak, illetve a karantánstejer hercegségnek képezte részét. Itt a szerző feladja azt a régebbi álláspontját, mely szerint ez a terület Szent István korában a maga hatalmas erdőségével aféle terra nullius, jóformán lakatlan országválasztó köz volt. A mi az új álláspontot illeti, bizonyos, hogy az, legalább is a Karoling császárság korára megáll, sőt később is, be egészen a magyar honfoglalást követő időkgig.¹ Hogy a későbbi időkben is így volt ez, az feltehető, sőt felette valószínű, bár a birodalomnak ezen távoli határterületén épen nem tarthatjuk kizártnak a gyakori és nagy változásokat. Azt is tekintetbe kell vennünk, hogy ezen területek XI. századbéli politikai helyzetére vonatkozó világos, kétségtelen adatunk nincs. A szerző mindenesetre nagy körültekintéssel, erős logikával bizonyítja feltevését, úgy hogy azt magam részéről tartom oly bizonyosnak, mint bármely más történeti állítást, a melyhez nem egyenesen bizonyító adatok, hanem közvetett bizonyítékok, következtetések útján jutunk el. Feltétlen bizonyosságról itt persze nem lehet szó. Hogy példát említsek, szerző 1065 vagy 1066-hoz felhozott adatához azt a következtetést is lehetne fűzni, hogy a régi Szlavóniának legalább egy része horvát uralom alatt állott s így érintkezett egymással Karinthia és Horvátország, habár a valószínűség Karácsonyi János feltevése mellett szól is.

Elég az hozzá, sikerült neki feltevését jóval valószínűbbé tenni, mint a milyenek az eddig hangoztatott állítások. Innen kiindulva aztán, ismertette Szent László viszonyát IV. Henrikhez s összeköttetéseit — különösen rokoniak — a német ellenzékkel, meggyőzően mondja el, miért hódította meg nagy királyunk

¹ L. erre vonatkozólag mindazon kívül, a mit szerző jelen dolgozatában elmond, továbbá az általa idézett Hasenöhrlön kívül Ludmill Hauptmann: Politische Umwälzungen unter den Slovenen . . . bis z. Mitte des neunten Jahrhunderts. (Mitteilungen d. Instituts f. ö. G. 1915. 229—287.)

ezt a területet, s miért kell e hódítást 1083 tavaszára tennünk. Ez az egész dolgozatnak tán legszebb része.

Ha azonban Szlavónia nem volt önálló ország, hanem a német birodalomnak tartománya, akkor helytelen dolog Szlavóniát mint királyságot emlegetni, akkor történetileg hamis a *trojedina kraljevina* jelszó is. Az értekezés további részében ezt bizonyítja a szerző. Bizonyítja, hogy Szlavónia eredetileg épen oly része volt Magyarországnak, mint bármely más vármegye, aztán kezdik olasz hatásra a banatust, illetőleg ducatust Szlavóniának, aztán *regnumnak* nevezni, eleinte azonban nem ország, hanem kormányzat, uralom értelemben, s a magyar királyok címei közé csak 1527-ben került be, tévedésből és kortesfogságból. Mindezt Karácsonyi oklevelek bőséges felhasználásával bizonyítja, bár a dolog természetéből következőleg nem veszi és nem is veheti külön tárgyalás alá az óriási anyagnak minden felhasználható adatát, inkább csak a fontosabb példákat hozza fel. Ezek számát könnyen lehetne nagyon is szaporítani. Itt csak egyet akarunk megemlíteni, a mely a jól értesült s ilyen tekintetekben pontos pápai curiától származik. Mikor a zágrábi káptalan az újonnan kinevezett Timót püspököt nem akarta elfogadni, IV. Orbán pápa az egyházmegye kormányzására Valter (*Gualterius*) ferenczrendi (*minorita*) barátot küldötte. Az erről szóló 1264 január 23-án kelt pápai levél ezt mondja: »... te pro eiusdem (Zagrabiensis) ecclesie et ipsius Episcopi procurandis et expediendis negotiis ad partes Ungarie duximus destinandum« etc. Megjegyezzük, hogy a levélben Valter semmi másra nem kap és nem is igen kaphat megbízást, mint a zágrábi egyházmegye kormányzására. Ilyen és hasonló adatot igen sokat lehetne még megemlítenünk, úgy hogy ezekből igen szépen lehet igazolni Karácsonyi állításának az igazát, még ha a legteljesebb mértékben tekintetbe vesszük is azt a tényt, hogy a középkori kancelláriák kifejezései közjogi szempontból nem mindig egészen megbízhatóak. Épen ebből a szempontból nem vitatható, hogy a szerzőével ellentétes véleményre is lehet bizonyítékokat találni középkori oklevél-anyagunkban, a mire a számos és néha csak igen nehezen felismerhető hamisítványoktól teljesen eltekintve is, jó példa. az értekezés 29. lapján említett Kálmán-féle oklevélcsoport S ha ezt a kérdést meglevő okleveleink alapján véglegesen el akarjuk dönteni, akkor szükséges volna az egész tekintetbe jöhető okleveles anyagnak legalább 1527-ig kritikai átvizsgálása ebből a szempontból. Óriási munka, a mely a fáradságra ugyan teljes mértékben méltó volna, de a melyhez előzőleg sok előmunkátat volna szükséges.

Az értekezésben jelentkeznek a kiváló szerző összes jeles

tulajdonai. Eredeti, minden előítélettől ment gondolkodása, erős kritikai hajlandósága, éles és biztos judiciuma, elsősorban pedig óriási tudása oly eredményekhez juttatta, a melyek sok tekintetben bizonyára meglepőek, de a melyeket a magunk részéről örömmel üdvözölünk. A felvetett kérdéseket mindezáltal nem tekintjük végkép eldöntötteknek, eltekintve természetesen a tulajdonképeni érdemi résztől, a hódítás évszámának megállapításától, a mely, úgy hiszszük, általános elfogadásra fog találni. A másik két kérdés végleges eldöntéséhez azonban még sok előmunkálatra lesz szükség, a miket természetesen egy ember nem végezhet el. Reméljük, hogy a mint most vállvetett erővel küzd magyar és horvát a közös dicsőség mezején, úgy a békében is társakat fogunk találni horvát testvéreinkben ezen mindnyájunkat egyaránt érintő feladatok megoldásához. Tudományos igazságoknak közös erővel való napfényre hozása pedig — bármilyen legyen is az eredmény — csak közelebb hozhat bennünket egymáshoz.

Patek Ferencz.

Homer Lea, The day of the Saxon. New-York és London, 1912.
8-ad r. 241 l.

Egyike a legtömörebb, legtartalmasabb könyveknek, csupa eszme és összefoglalás. Szerzője kétségtelenül sokat olvasott, sokat tud, de csak a legszükségesebb adatokkal áll elő. Egyöntetű, szilárd következetességében alig hasonlítható máshoz, mint Macchiavelli Principe-jéhez, de még ebben is több a teljesen föl nem dolgozott anyag. Ezek a tulajdonságok igen nehézzé teszik kivonatos ismertetését. Midőn ezt megkísértem, nem tudom, nem hagyok-e el ugyanolyan fontos részleteket, mint a minőket felsorolok.

Irodalmi hatása e könyvnek ismeretes. Frobenius alezredesnek oly híressé vált és nálunk is sűrűn emlegetett röpirata, »Deutschlands Schicksalstunde« egyenesen válasznak készült Lea okoskodására.

Nagyszerűbb, a szó legmagasabb értelmében egyetemes történeti és politikai tárgyat alig választott valaha író. Ő a száznak, azaz a brit világirodalomnak sorsdöntő órájával foglalkozik, bemutatja azokat a veszélyeket, melyek a történet e leghatalmasabb alkotását mindenfelől környezik és megjelöli azokat a módokat és eszközöket is, melyekkel szembeszállhat e veszélyekkel.

Alapelve az, hogy a nemzetet is az viszi a hanyatlás útjára, mint a családot: a hanyagság. A nemzetek nagyságát a háború alapította meg és a hanyatlás abban a mértékben vesz erőt rajtuk, a melyben az egyéni érdek föléje kerekedik a faji összetartó-

zás iránti érzésnek, az állam iránt való kötelességnek.» A szász a föld körül vonta hatalmának skarlát körét, erősebben, mint előtte bármely más faj. Ez a vékony vörös szász vonal, vékony, csekély száma miatt, vörös vérétől, csak fajához való hűségének és hősiességének eredménye.« Fenntartható háborúval, de háború nélkül is. »Ha a britt birodalom hadrakészültsége megfelel leg-erősebb ellenségének is és béke idején is halad, a háborúk száma, tartama és az általuk okozott kár a lehető legcsekélyebbre csökken. Ha a hadikészültség csak aránylag gyöngébb ellenségének felel meg, hosszas, véres és kártékony háborúk következnek be. Ha azonban az ellenség teljesen felkészült, Angliában pedig nincs katonai szellem, a birodalom elpusztul, ha a támadás a szigetország, vagy pedig India határa ellen fordul.« Szembe kell tehát nézni az eshetőségekkel, mert az a nemzet, mely biztonságba ringatva magát, nem készül a végzetes küzdelemre, olyan, mint az az ember, ki a halált akarná valahogy kikerülni.

Erről az igazságról csak két nemzet feledkezett meg: Khina és Anglia. Az első már is megsínyli hanyagságát, a második is közel jutott e sorshoz. A szász birodalom csak addig állhat fenn, míg katonai fejlettsége megfelel területi kiterjedésének és terület gazdagsági fejlettségének. Hiába, brutális az élet, az örök békéről való álmodozás nem belátásnak, hanem szándékos vakságnak jele.

Az angol hatalom a spanyol, portugál, francia és hollandus nagyság romjain épült fel. Hollandia leszállott régi nagysága emelvényéről és más országok trónja árnyékában ül, »bohóc az örök béke tarka vásárjában«. Az angol nemzetet most nem egy, hanem négy nemzet veszi körül, mindegyik aránytalanul erősebb, mint az előző századokban voltak ellenségei. De nem is hatalmuk oly rettentő, mint inkább az a fejlődés, mely a háborút egyesek ügyéből nagy nemzetek ügyévé tette és a szükségletek növelése által egyre növelte az éhséget is. A személyes elem így eltűnt. A multban az egyén volt a döntő tényező, ma a nemzet, holnap a faj.

A britt birodalom egészen más természetű, mint az előbbi világbirodalmak voltak. Nemcsak a szárazföldnek bírja egy negyedét, hanem azonfelül az öt óceán felsőségét is. Összesen a földgömb $\frac{17}{20}$ részét tartja hatalma alatt. Ez a szám mutatja, mennyire útjában áll minden más nemzet jogának és akár szárazföldi, akár tengeri terjeszkedésének. Nincs most sem európai, sem ázsiai nagy nemzet, melynek természetes terjeszkedése, minnek elérése nélkül hanyatlaniok kellene, nem érintené a szász uralmat. Ezért áll készen Európában 16 millió, Ázsiában három millió katona, hogy adott alkalommal áttörje külön, vagy szö-

vettségben, ezt a törékeny kört. A lehető támadókhöz képest a csekély angol hadsereg olyan, mint a kínai fal. Már nem is fal, hanem emlékmű. Mert ha egy nemzet annyira kiváltságos polczot foglal el a többi között, katonai szelleme megromlik és akkor sem területe, sem népessége nem menti meg az illető nemzetet a pusztulástól.

A katonai szellem három különböző nyilvánulása : a létért, a hódításért és a megtartásért való harcz. A britt birodalom az utolsóhoz ért, mely a végső phasis. Lehet-e katonai újjászülése a szász fajnak, mielőtt napja leáldozik? Államférfiai nem tartották fenn a katonai szellemet, nem különítették azt el a kereskedelmi felsőség hypokrisisétől, különben most nem kellene a végső veszélyről értekezni. Az egyes és az állam viszonya nincs kellően megállapítva és mihelyt más-más szemmel nézik kötelességüket »a jövőt feláldozzák a jelennek, a nemzetet az egyesnek«. A pártpolitika, hamisságokat helyezve az igazság helyébe, megromlálva minden belső erőt, szűette czölöppé teszi az országot az óceán viharlása közepett.

A békét, ép úgy, mint a háborút, azon természeti törvény következtetésének tartja, mely minden nemzetet terjeszkedésre készítet, míg erősebb akadályra nem talál. A britt birodalom mai kiterjedése pedig minden más nemzet terjeszkedésének útjában állva, előbb-utóbb kell hogy háborúra vezessen, ha csak az ellenállás ereje nem nagyobb a támadásénál. »A háború törvénye rettenetes a maga egyszerűségében : vagy át kell törni a szász uralom körét, vagy korlátozni a többi nemzet nagyságát.« Ez a korlátozás pedig csak nagy háborúk árán érhető el. A birodalom lerontásához elég egy háború ; győzelméhez sok szükséges.

Sorra veszi most a természet szerint való ellenségeket. Maga is amerikai, Amerikán kezd, Canada a bevándorlás által belátható időn belül megszűnik túlnyomóan szász lenni. Az Egyesült-Államokból való bevándorlás sem erősítő, noha annak legnagyobb része még szász eredetű. De a köztársaságban személyes és helyi érdekek elnyomják a nemzeti és birodalmi érdekeket és így itt is hanyatláshoz vezetnek. A szász felsőség csak oly intézmények és oly hatalom által tartható fenn, melyek ki vannak véve a csöcselék (populace) befolyása alól és magából a birodalomból indulnak ki. Az Egyesült-Államok népessége sem tekinthető már szásznak. A bevándorlás évenként erősíti az idegen elemeket. »Ha a mostani sociologiai állapot nem változik, a nemzeti hatalom, adott időben azon fajokra száll, melyek legnagyobb számban fordítják ég felé pisze, piszkos orrukat.« Különben is, hol a csöcselék az úr, könnyen származhatik háború csekély okból is. De ez a háború különben is kikerülhetetlen, ha érdekösze-

ütközés forog fenn. Az a nemzet, mely egy másikból eredt és fel-
lázadt ellene, sohasem lehet őszinte barátsággal anyanemzete
iránt. Az elidegenedés köztük pedig annál erősebb mértékben nő,
mennél több új elem járúl az elszakadt gyarmathoz. Ez esetben
a politikai féltékenységhöz faji ellenszenv is járúl. Anglia maga
okozta gyarmatai elveszését és ez által tán mindenkorra meg-
szűnt a szász világuralom lehetősége. »Nagyon kíváncsi volna,
ha a britt birodalmat és az Egyesült-Államokat politikai egység
fűzné össze és az egész világon nemcsak szász uralmat állapíta-
nának meg, hanem szász szabadságokat és elveket is.« De ennek
az ideálnak keresztülvitelét maga a szerző is nagyon valószínűt-
lennek tartja az előbb említett okoknál fogva.

Megjegyezzük, az egész könyvben ez az egyetlen mondat,
mely a szász uralomnak ideális tartalmát is számba veszi. Kül-
önben mindig csak igen reális tényezőkkel számol. Az Anglia
iránti rokonszenv arra vezeti, hogy az Atlanti-óceán fölötti
britt uralmat is amerikai érdekek mondja. Ez az uralom sokkal
inkább távol tartja az európai hatalmakat Amerikától, mint
Monroe elmélete, sőt csakis ez a tengeri hatalom volt eddig igazi
biztosítója Amerika függetlenségének.

A népszám és a terület nagysága sohasem tartotta vissza a
hódítókat. »Kisebb szám katonai képességgel valóságos hatalom ;
nagy szám csekély katonai képességgel csak lehető hatalom.«
A nyugati földgömbön is várható tehát átalakulás, bomlás,
de csak idővel. Annál közvetlenebb az a veszély, mely a britt bi-
rodalmat Indiában érheti. Azt csak a vak tudatlanság, vagy elbiza-
kodottság nem veszi észre. India a Kelet stratégiai központja,
ép úgy, mint Anglia Nyugaté. Ezt egy mellékelt kis térképen
ki is mutatja. Vezető elvei : 1. Ha egy gyöngye állam hatalmas szom-
szédok közé szorúl, függetlensége mindig kétes és fennállása rövid.
2. Ha egy országot igen erős természetes határ veszi körül, az
nem terjed tovább és kifelé független marad akkor is, mikor
belsejében hanyatlík. Függetlensége azonban csak addig tart,
míg más nemzetek támadó ereje nem nagyobb védelmi erejénél.
3. Az az állam, melynek nincs természetes határa, de kormánya
és katonasága erős, mindaddig terjed, míg katonai elernyedése
nem szorítja vissza : aztán kezdődik hanyatlása. Az első elvnek
tulajdonítható annyi nemzet pusztulása. Isten nem mentette
meg Palesztinát, sem népe vitézsége Lengyelországot, sem ősi
léte Koreát. Hasonló végzet vár Belgiumra, Hollandiára, Dániára,
a Balkánra, Perzsiára és Afganisztánra.

Kivéve a britt szigetek elfoglalását, India elvesztése a leg-
halálosabb csapás a brit birodalomra. Sőt, épen nem bizonyos,
nem nagyobb baj-e India elhódítása még Anglia ellenséges meg-

szállásánál is. Indiát csak a félelem tartja meg: az a félelem, melyet az indus érez istenei és a természet iránt. Mihelyt az angol uralom nem oltja belé ezt a félelmet, meg is szűnt. India fejlődésének az indus nemzeti érzés újjászületése a szükséges következése. Ez lassan fejlődik neveléssel, de egyszerre teljesen föleszmél, mihelyt az uralkodó fajt bármely más határon is nagy kudarcz éri. Mihelyt megvetik, vége is van.

A hódított nemzeteket hódoltságban tartó sereget növelni kell: 1. abban az arányban, melyben az alávetett nép magáévá teszi a hódítók katonai szellemét. 2. Abban az arányban, a melyben a függő ország kereskedelmi vagy hadászati értéke nő egy vagy több más nemzet szemében. Természetes, hogy modern viszonyok közt egyre fogy a hódító és hódított népek közötti különbség. Ez ellen küzdeni nem lehet. Meg kell adni az indusnak a személyes egyenlőséget és mégis fenntartani a birodalmat és a szász faj felsőségét. Ez csak úgy érhető el, ha Indiának, mely bizonyos tekintetben már túlnépesedésben szenved, kellő terjeszkedését biztosítjuk. Ennek a terjeszkedésnek természetes lefolyása az, ha India árja népeit nyugat felé vezetik, Kis-Ázsia felé, nem-árja lakóit pedig keletre, Hátsó-Indiába. A míg ez nem ment végbe, Indiának nincsenek tartható stratégiai határai. A nemzeti határok kitűzése csak olyan önámítás, mint az örök béke. India mai határainak fenntartása csak úgy lehetséges, ha megakasztják az ország fejlődését és utat engednek a német, orosz és japán terjeszkedésnek. India határainak kiterjesztését ellenben elkerülhetetlenné teszi a népesség szaporodása, a belső fejlődés, az említett államok terjeszkedése és az új határok katonai szüksége.

India csak észak-nyugat felől sebezhető, szárazföldön. Meg kell tehát szállani az India—Kabul—Teherán háromszöget a lehető orosz és az India—Port-Said—Teherán háromszöget a lehető német támadással szemben.

India nélkül nincs britt világuralom, de ép úgy nincs, ha a Csendes-óceánon megszűnik a hatalmak egyensúlya. Ausztrália népe hasonló az északamerikaihoz a külügyekben való tudatlanság és a veszélyek észre nem vevése dolgában. Pedig Ausztrália biztonsága teljesen a brit uralom fennmaradásától függ. Ausztrália nagy, gazdag és csekély a népessége, közelében pedig oly birodalmak vannak, melyek népesebbek egész Európánál. Magukra hagyatva e gyarmatok elvesznek, nagy kiterjedésük miatt és mert csak a tengerpartjuk értékes és népes, nem is védhetik magukat oly nemzet ellen, mely a tengeren uralkodik. Úgy járnának, mint a búr köztársaságok jártak Angliával szemben. Mennél könnyebb és gyorsabb a közlekedés, annál

közelebb a veszedelem. Japán tengeri hatalom, mint Anglia, de nagy szárazföldi sereggel is rendelkezik. Külön-külön a szász faj egyes részei nem is gondolhatnak sikeres védelemre, arra csak a tengerbíró birodalom fennállása képesíti valamennyit.

Kelet-Ázsia alkalmat nyújt arra, hogy ismét néhány fontos politikai alapelvet kifejezzem és alkalmazzon. Mindent a lehető legegyszerűbb formulára igyekszik visszavinni. »Egy birodalom felépítése és fenntartása visszavezethető erre a két elvre : 1. a nemzet katonai erejére, 2. más nemzetek katonai erejének semlegesítésére vagy felhasználására.« Így jut el a szövetségek kérdéséhez. Ezeknek, felfogása szerint, elemi feltételei : Nem szabad szövetséget kötni oly állammal, mely valószínűbbé teszi a háborút és a háború által növeli erejét. Nem lehet szövetség oly nemzetek közt, melyeknek érdeke és terjeszkedési köre élesen összeütköző. Végre : a háború szerencsés kimenete esetén a szövetségesnek nem szabad oly hatalomra jutnia, hogy fegyvertársának politikai és gazdasági körét megzavarhatja. Ezeket az elveket alkalmazza Anglia japáni szövetségére, melyet helyesnek tartott az orosz megfékezésére, de helytelennek, a birodalom romlására vezetőnek a közvetlen cél elérése után. Japán most hatalmasabb a nagy óceánon, mint Nagy-Britannia, sőt mint birodalmunk az Atlanti-óceánon és Anglia megszűnt egyetlen szigeti nagyhatalom lenni. Japán hatalma India felé szorítja Oroszországot. Angliának mindkettő ellen egy természetes szövetségese volna : Khina. Japán csak úgy lehet Ázsia ura, ha maga alá veti a Nagy-óceánt. Ez szükségkép összeütközésre vezet nemcsak Angliával, hanem Amerikával is. E két országban hanyatló a katonai szellem, Japánban pedig mindenható. Ennek következményei könnyen beláthatók. Japán és Oroszország a természetes szövetségesek, nem Anglia és Japán. India csak úgy tartható meg, ha Khina megerősödik.

Oroszországnál abból indul ki, milyen kicsiny lett a tudomány haladása által a világ. Az ősi harcnak Kelet és Nyugat között még élesebben kell kiújulnia. »Mukden még Arbela visszhangja.« A világ új politikai rendbehozásának következett be kora : oly háborús időszakra, mint a pún háborúk és Napóleoné volt, nyílik szomorú kilátásunk. Ázsia felébredt. Anglia pedig, Németországtól való félelmében, maga előtt titkolja Oroszország előretörését azon birtoka felé, melynek elvesztése még biztosabb pusztulása, mintha a német Angliába törne. Oroszország Ázsia is, Európa is. Mindkét földrészen ellenállhatatlanul halad előre, pedig minden század elejét (hozzátehetjük, közepét is) nagy vereségei jelzik. (Narva, Austerlitz, Mukden.) A nemzetek, ép úgy, mint az egyesek, abban az irányban mozognak, a melyben legcsekélyebb

ellenállást várnak, vagy pedig oda törnek, hol fáradságukat a legnagyobb díj jutalmazza. Indiát már rég birodalma egyik sarkkövéül jelölte. Míg a német és az osztrák katonai hatalom halad, az angol pedig hanyatlik, addig Perzsián és Indián át törekszik az orosz a Bosporushoz. India egyúttal a Nagy-óceán kulcsát is megszerzi neki.

Egyrészt a német-osztrák, másrészt a japán erős ellenállás arra szorítja Oroszországot, hogy Perzsia és India felé terjeszkedjék. Angliára nézve az orosz-német-japán szövetség, a mely természetes, szinte szükségszerű, halálos veszedelmet jelent. Mert a nyereségre összeálló szövetség mindig erősebb a védő szövetségnél. Ehhez képest a fennálló német-olasz-osztrák szövetség csak negatív fenyegetés. Ez a szövetség nem állítható be az angol ellen, mert az olasz többet vesztené a brit uralom felbomlásával, mint a mennyit nyerhetne. Itália abban a mértékben gyengül, a mennyiben a német erősödik. Ezért az egész hármasszövetség csak mulandó, mesterséges alkotás. A másik coalitio természetes volna, mert tagjai közt csak akkor támadhat érdekellentét, ha a brit uralom már megdőlt. Az oroszoknak jutna India, Japánnak a Nagy-óceán, a németnek déli és nyugati Európa, az Atlanti-óceán és a Földközi-tenger.

Miért oly veszélyes Németország? veszélyesebb a többinél is. Mert az összeütközés szöge a birodalomnak sokkal lényegesebb részét érinti, mint Japáné és mert előretörése sokkal rohamosabb, mint Oroszországé India felé. Ez az a tény, melylyel az egyéni ideált követő angol közvélemény nem számol. Ez pedig nem emberek műve, hanem a történeti élet örök törvéyeinek alkalmazása. Úgy a mint az Egyesült-Államok nem Canada felé terjednek, hanem dél és nyugat felé, úgy mint az orosz nem terjed nyugatnak, az angol meg Európában nem lépi át a csatornát: úgy a német terjeszkedés is oda fordul, hol legkisebb ellenállás és legnagyobb haszon: várható Anglia ellen.

Ha egy nemzetben megvan a terjeszkedés szüksége, akad ember, ki végrehajtja! Ez Nagy Péter, Napoleon és Bismarck szerepe. Bismarck lelke nemzetébe szállott örökül. Más nemzetnek meg kell várni az emberi lángésznek megfelelő külső feltételek beállását, Németországnak csak alkalomra kell várnia. Eszméje testté vált népében, mely cselekedhetik lángesze nélkül is. »Nemzete magáévá tette brutalitását, úgy mint nagyságát. Magáévá tette a valóság érzetét, mely germán, vad közömbösségét az igazság iránt, és az államról való magasztos felfogását. Ez a nemzet a német faj felmagasztalásában megfeledezett Istenről is.« Komoly, kemény ítélet, de vajjon nem illik-e ép úgy, vagy még jobban

a szász fajra és minden világalomra termett népre, kezdve a rómain ?

Az angol nem érti meg, így folytatja, hogy a német terjeszkedés nem áll meg a szárazföldön. A mai közlekedési eszközök mellett olyan akadályok, mint óceánok, nagy távolságok, vagy kedvezőtlen éghajlat nem számítanak. Ez a terjeszkedés pedig szükség, »a fajok istene« és nem személyes indulatoknak, gyűlöletnek, kapzsiságnak következése. »Németországot oly sűrűn keríti körül a szász faj, hogy nem mozdulhat, még nem szász fajokat sem hódíthat meg, a nélkül, hogy a szász birodalom épségét sértené.« Akár a francia, akár a dán, akár az osztrák vagy a belga ellen indul, a szásznak élethalálharcra kell szánnia magát ellene. Ép úgy, ha a nyugati félgömbön vetné meg lábát, vége volna Amerikának.

A szász el van különítve egymástól, a német egy nagy tömeg. »Egyrészt egy megdöbrent fajt látunk, mely ide-oda tipeg labyrinthusi utakon, másrészt katonai hatalmat, melyben sem elméletnek, sem álokoskodásnak nincs helye, hanem hol a czéltudatosság nem ismer elernyedést, a haladás sem energiájának eltérítését, sem fáradságot. Az ily nemzet mozgása előhaladásának biztosságában a végzethez hasonló. Ha a két nemzet közt harcra kerül a dolog, az, melynek hadikészültsége megengedi a kezdeményezést, magának biztosítja a győzelem valószínűségét.« Az angol birodalom fennmaradása az európai egyensúly fenntartásától függ. Ezért inkább kell küzdenie, mint akár legértékesebb birtokáért, mert minden birtokának biztonsága ettől az egyensúlytól függ. Nagy csapás volt Angliára nézve az olasz és az osztrák egység, de a német egység, egy túlnyomó hatalom Európa közepén, koporsójának tervezetét jelenti. Németország egységéhez szükséges még Dánia, Hollandia és Ausztria megszerzése is. Ez elkerülhetetlen. Dánia az északi Európa fölötti hatalmat jelenti, Hollandia és gyarmatai a brit birodalom bukását. Ausztria nem húsz milliónyi német lakossága miatt fontos, hanem mert utat nyit Kis-Ázsia és a Földközi-tenger felé. A német, ereje tudatában már is túljár a Bosporuson.

»A mint Dánia elfoglalásával egy tengert nyer Németország, úgy hozza Ausztria neki a másikat. Ausztria beolvasztásával a Földközi-tenger és partvidéke Berlin környékévé válik. Az osztrák uralom lerombolása csak eszköz egy nagy célhoz. Vad fenség van abban a gondolatban, hogy birodalmak szolgáljanak az emelkedés lépcsőfokául.«

A munka második részében több a történeti visszatekintés. Itt a brit uralom megszerzéséről és további fenntartása eszközeiről

van szó. A XIX. század közepén, a technika haladásával és az európai nemzetek egyesülésével kezdődik Anglia hanyatlása. Angliát a biztonság érzetében ringatta waterlooi győzelme, azóta könnyű hódításokkal elégedett meg és elhanyagolta hatalma fenntartásának eszközeit. Pedig inkább kellett volna feláldoznia birtokai felét, mint megengedni Németország egyesítését.

»Szigeti birodalom biztossága nem szorítkozik partjai védelmére. Hatalma alatt kell tartania a szemben levő partokat is. Tengeri hatalomnak nem a hajók száma a mértéke, hanem az a képessége, hogy az illető tenger túlsó részén is megakadályozza bármely hatalom tengeri felsőségét. Ez a képesség pedig nem a hajóktól, hanem a szárazföldi erőttől függ.« Ime a praeventiv politika mint alapelv. Ki is mondja, hogy mihelyt Poroszország megszerezte Schleswig-Holsteint, vége volt az angol uralomnak Európa fölött.

A külső hatalom csakis a belső fejlődés eredménye. »A nemzeti nagyság a jövőt nézi, a hanyatlás a jelent, a pusztulás a múltat.« Ez Angliára vonatkozik, mely a múlt nagyságán élődve, ma is azt hiszi, hogy tengeri hatalma elegendő világhatalma biztosítására. Pedig, mint kimutatja, tengeri csata csak szigeti állammal szemben lehet döntő. De ha szigeti hatalom szárazföldi ellen küzd, az egyensúly csak úgy érhető el, ha a hajóhad túlsúlyát megfelelő katonaság is támogatja. Különben is, a XIX. században annyira megváltoztak a viszonyok, hogy Britannia tengeri uralma az Atlanti-óceán nyugati részén és Ausztrália körül is veszélyben forog. Maradt még az Atlanti-óceán keleti része és a Földközi-tenger, de ott is annyi külön nagy hajóhad fejlődött, hogy Anglia csak saját védelme rovására tarthatta meg túlsúlyát. Mióta Ázsia és Amerika szárazföldein átvezet a vasút, nagyot csökkent a tengeri hajózás kereskedelmi és hadászati értéke. Abban a mértékben a mint csökken a távolság, növekszik az államok összeütközésének valószínűsége. Hogy pedig tengeri hatalom magában nem nyújt elegendő védelmet, annak Karthago romjai szomorú bizonyítói. Britannia bukása már békében veszi kezdetét. Ennek okai : 1. a szárazföldi államok gazdaságilag függetlenítik magokat a szigetországok tengeri uralmától. 2. A szárazföldi államok mindjobban megszorítják a tengeri államok hajózási kiváltságait. 3. A szigetországok gazdaságilag függésbe jutnak. 4. A szigetországok nemzetközi megállapodásokban a tengeri háborút illetőleg nem vihetik már keresztül akarataikat. »A szárazföldi államok a semleges hajózás korlátozására és a hadi dugárúk kiterjesztésére töreksenek. Mihelyt az élelmiszereket is dugárúnak nézik és megakadályozzák a semleges nemzeteket azok bevitelében, a szigetország már nem viselhet háborút egyenlő

alapon. Japán felismerte a tengeri háború igazi feltételeit; Anglia nem.

»Szigetországnak nincs semleges határa.«

Oroszországgal szemben semmi haszna a tengeri hatalomnak. Indiát szárazföldi sereggel kell megvédeni. Védelméhez szükséges Kabul és Herat megszerzése, ezek India kapui. Oroszország legyőzése bárhol, kivéve Perzsiát és Indiát, gyorsítja haladását India felé. India védelmének sikere pedig nem angol tanácskozástól, hanem az orosz támadás erejétől függ.

Németországgal szemben annyira döntő a leendő háború, hogy nekünk is ép úgy kell készülnünk reá, mint ellenfelünknek. »Elhalasztani azt, mi el nem kerülhető, tetőpontja az emberi ostobaságnak.« Anglia csak úgy uralkodhatik Európán, ha uralkodik: a) a Földközi-tengeren, b) Dánián, Belgiumon és Hollandián. »Csak erélyes támadás vezet itt célhoz, nem pedig erkölcsi skrupulusok a semlegesség megsértése körül. Pedig az említett európai határországokat, és orosz háború esetén Perzsiát és Afganisztánt még a háború kitörése előtt kell elfoglalnunk. Hadüzenet teljesen felesleges.« Egy nemzet sem sértette meg a semleges területet és tagadta le ebbeli kötelességét gyakrabban, mint a szász (220. l.). Elmondja erre nézve a történeti adatokat.

Végül összeállítja a lehető védelem és fenntartás alapelveit. 1. A birodalom katonai egysége. 2. Politikai összetartása, mintha egy állam lenne. 3. Szász katonai és politikai felsőség minden alkotó részében. 4. A birodalom teljes alárendelése ezen egység alá. »Különböző fajokból álló statusban a katonai és politikai hatalomnak egy egynemű faj kezében kell maradni.« A politikai autonomia csak rontja az összetartozás érzését és kész veszedelem. A confederatio katonai gyöngeséghez vezet. Egyúttal külön kell választani a katonai és tengerészeti kormányt a polgári kormányoktól, behozni az anyaországban és a gyarmatokban az általános hadkötelezettséget, a sereget és hajóhadat pedig minden ellenséges nemzet által felhasznált segédeszközzel is erősíteni.

Ezekben igyekeztem e nevezetes munka gondolatmenetét röviden vázolni. Tartalmát, mint előrebecsátottam, csak részben ismertethettem. Egy eszme uralkodik rajta: a britt világuralom fenntartása és, mi nála ezzel egyértelmű, folytonos terjesztése. Ezt az eszmét azonban annyi oldalról megvilágítja, hogy sokban fényt derít az egész világpolitikára is. Csak itt tűnik ki, mennyire világbirodalom az angol, mennyire hat mindenüvé és mennyire visszahat reá minden, mi bármely más államban is történik. Ha összehasonlítjuk Frobeniusnak szintén nagyon karakterisztikus és ugyanazon tárgyról szóló művével, ez az általános és

általánosító jellemvonása még jobban szembeszökik. Külsőleg ez az egyetemesség abban jut kifejezésre, hogy szerző Amerikában fogott a könyv írásához, folytatta minden szárazföldön és minden tengeren és végre Ázsiában, Nankingban fejezte be.

Politikai fejtegetéseit, mint említettem, egyetlen-egyszer tarkázza egy idealistikus vonással. Különbön kizárólag a rideg hatalmi érdek jut csak szóhoz, az, mit a római költő röviden úgy fejezett ki: *parcere subjectis et debellare superbos*. Ez a mentesége minden hazafias és humanitási nagy mondástól, a hivatalos diplomáciai hypokrisisnak ez a megvetése, magasan föléje helyezi őt minden más modern politikai író fölé. Megvan benne Macchiavelli teljes gaz becsületessége; hisz a nagy florenczi államférfiú nem tehetett róla, hogy olyan volt a politika, minőnek ő leírta. Mi pedig az angol politikát illeti, a mi a nagy háborúban történt, bizonyítja, hogy Lea úr helyesen ítélte meg úgy indokait, mint eszközeit. Azt pedig valóban nem hihetjük, hogy az angol államférfiak tőle tanulták volna azt a kíméletlenséget, melyet szövetségeseik, ellenségeik és semlegesek irányában egyformán kifejtettek. Ha mégis »egy olasz philosophiájában«, azaz Macchiavelliében keresi a német hatalom eredetét (133. l.), ez csak azt bizonyítja, hogy a jelszavak erősebbek a legiskolázottabb ember önálló ítéleténél is. Más szóval: mi Angliánál érdem, sőt szükség, az bűn, ha Németország követi el.

Ezt a kis elszólást azonban elnézhetjük, ha látjuk, minő nyíltan szól az angol politikáról is. Elnézhetjük még azt a kis ármánykodást is, melylyel Dániát, Belgiumot, Hollandiát, sőt Ausztriát is figyelmezteti az őket Németország részéről fenyegető veszélyre. Elnézhetjük, hogy Itáliát már is különválasztja szövetségeseitől és életérdekeit szembe állítja azokéval. Hisz annak nyílt bevallása, hogy a semlegesség üres szó, hogy a béke hiú álom, hogy az összes Anglia keze ügyébe eső semleges államokat mindjárt a háború elején meg kell szállani és tehetetlenné tenni, olyan igazolása a német politikának, melynél fényesebbet soha sem remélhetett volna. Ki van mondva az a nagyjelentőségű igazság is, hogy nem saját hatalma, hanem Európa gyöngesége tartotta fenn eddig Anglia viláгурalmát és hogy ezért Angliának mindenképen azon kell lennie, hogy Európában, de Ázsiában is, csak gyenge nemzetek élhessenek. Nem hogy a nemzetiségi elvet vallaná, inkább durva becsületességgel kimutatja, hogy az erős nemzetiségeknek egyesülniök nem szabad. Egyenesen a bomlasztás politikáját követi Anglia. Mintája Antalkidas békéje, mely ki-mondja az összes görög államok függetlenségét és Flamininus proclamatiója, mely szabadnak nyilvánítja az összes görög városokat.

Azért még sem hiszem, hogy Lea úr mindenben helyeselje az angol diplomácia eljárását. Hiszen fényes, kápráztató volt az az eredmény, hogy Anglia oly coalitio élén küzd, melyhez természetes ellenségei, az orosz és a japáni tartoznak és mely Amerika tettekben nyilatkozó rokonszenvét is bírja. De, mint gróf Andrassy Gyula már megírta Martinuzziról: a természetellenes szövetség mindig megbosszúlja magát. Már Japán szövetsége is nagy politikai bűn, hát még Oroszországa! Ha győz, eljut a Perzsa-öböl és a Bosporusz és vége Indiának. Vagy tán csak azért kötöttek vele szövetséget, hogy gyökeresen meggyöngítsék?

Egész irányát megvilágítják jelmondatai. Az első az, hogy természet törvénye a kiválóbbaknak uralma a gyöngék fölött. A másik az, hogy folytonos a háború a népek közt és a béke üres szó. E jelmondatnak megfelelnek politikai elvei is. Szinte folytonos haragja a fölött, hogy a »csőcseléknek« beleszólása van a politika vezetésébe. Az csak a maga érdekét, kényelmét nézi, nem az állam hatalmát.

Történetileg véve ez a könyv Demosthenes és Macchiavelli iskolájához tartozik. A Philippikák szónoka és a »Discorsi« írója tulajdonképp romantikusok. Mindegyik a maga városi republiájából ismét harcos államot akarna formálni, az első saját városa történetét véve mintául, a másik Rómáét. Tudjuk, hogy egyiknek sem sikerült az újjáélesztés. Lea pedig az ellenséget, Németországot veszi mintául: ott erős a katonai szellem. Megfeleldezik arról a csekélysegről, hogy a katonai szellem mindegyik a nemességnak volt kiváltsága; a polgárságnak is, míg kiváltság volt, most azonban első sorban a parasztságé. Hol az angol parasztság? Vagy, helyre lehet azt állítani?

Ha nem volna oly komoly a tárgy, kómikumnak látszanék a végső következtetés. Fenn kell tartani a száz szabadságot. Erre pedig csak egy mód van: a porosz militarismus és közpon-tosítás meghonosítása.

Marczali Henrik.

Molnár Ferencz: Egy haditudósító emlékei. Budapest, 1916. Franklin-társulat. 8° 559. l.

Berend Miklós Harcztéri naplója. Adatok a magyar honvédség, főképp az 5. honvédhuszárezred történetéből. Budapest, 1916. Singer és Wolfner. 8° 344. l.

A háború nyomán keletkezett és vele kapcsolatos irodalom hatalmas arányait szemlélve, némi szánalom fog el bennünket a jövő történetírója iránt, a ki a nagy háború történetét az »*egy-korú forrásművek*« alapján fogja tanulmányozni. Ember legyen a talpán, a ki a hadi magántudósok tömegtermelésének útvesztő-

jébe tévedve ki akarja majd válogatni az igazán értékes, megbízható, eredeti és a kor felfogását visszatükröző forrásműveket. A német, osztrák és magyar háborús irodalom papirostömegei meglehetősen vigasztalan látványt nyújtanak a történetíró szempontjából nézve. Legkiválóbb tudósaink jeles politikai, diplomatai, közgazdasági és sociológiai fejtegetései, legjelesebb íróink nagyértékű haditudósításai, naplói mellett az üzleti célból túlhajtott tömegtermelés ismétlésekkel teli, semmitmondó és értéktelen könyveivel, röpirataival és cikkeivel találkozunk a könyvpiaczon és lapjainkban. A sok kétes értékű frás elriasztja az igazán érdemes munkák olvasásától is közönségünket. A világháború második évének vége felé lassanként elszokunk a hadi irodalom, sőt a hadi hírek olvasásától is. Egyetlen háborús olvasmányunkká a hivatalos jelentések lettek.

A mai háború történetének megírása nem a mai generatio feladata. A legfontosabb diplomatai és katonai források évtizedekig rejtve lesznek még a kutató elől. A ma élő nemzedék egy tagja sem lesz képes a háború keltette subjectiv érzésektől szabadulni és a szükséges történetírói objectivitas magaslatára emelkedni. A mai történetírás feladata azonban a háborús irodalom termékei között megjelölni az előadásukban és ítéleteikben megbízható, forrásértékkel bíró, maradandó becsű műveket. Ma még sok dolog megállapítható, a mi esetleg évtizedek múlva lehetetlen lesz.

*

A magyar háborús irodalomban előkelő hely illeti meg Molnár Ferenc és Berend Miklós hadinaplóit. Előbbiben a hivatásos írók haditudósításainak, utóbbiban a harctéren készült naplóknak egy-egy jeles és társaik közül messze kimagasló példányával állunk szemben.

Molnár Ferenc sokat járt, mint haditudósító, a harctereken, sokat érintkezett a fronton küzdő katonáinkkal. Közvetlenül a nagy események után a hadi színtereken járva, ott szerzett benyomásait értékesítve, szemtanúk elbeszélésén indulva, írta hadi tudósításait. Munkája mentes az egyes írókat annyira jellemző túlzásoktól. Önmagáról keveset beszél, csak hangjából érezzük meg mély érzéseit, meleg szívét. Óvakodik epizódyszerű hadieseményekből messzemenő következtetéseket vonni. Saját állítása szerint csak az »emberit«, a magyar katona lelki életének megnyilvánulásait kereste a háborúban. Kitűzött feladatát művészien oldotta meg.

A hivatásos írók haditudósításainak egy sajátos és jellemző tünetével — vajjon hiba-e vagy érdem, vitatható — Molnár

tudósításaiban is találkozunk. A háború felébresztette az emberi lelkekben szunnyadó romantikus érzéseket. A romantikától távol, sőt azzal hadilábon álló írók is, a kik képzelt regény- és drámahőseiket a túlzott realitás köntösébe öltöztették, romantikus hősokeket találnak huszártisztek és magyar bakák élő alakjában. Molnár Ferencz Farkas kapitánya és Korbuly főhadnagya is díszére válnának Jókai bármely regényének. És hibáztatnunk még sem lehet az író, mert — ha néha túloz is — igazat ír. Egy példát hozva csak fel, Korbuly főhadnagy hőstettét ezrede három tisztjétől, megbízható és komoly emberektől hallottam épen úgy előadva, csak nem oly művészen, mint a hogy két hónappal később Molnár leírta. Az itt-ott található túlzásokat a nemes lelkesedés és bámulat érzése magyarázzák meg s ezek mit sem vonnak le előadása értékéből.

Molnár Ferencz könyve nemcsak művészi szempontból kifogástalan irodalmi mű, hanem értékes forrása a nagy háború egyes epizódjai, kedves ezrede — a szegedi 3-ik honvédhuszárezred — s általában a magyar honvédség történetének.

Egészen más természetű Berend Miklós hadi önkéntes honvédtörzssorvos harcztéri naplója. Szerzője nem hivatásos szépíró, de az átlagoson messze felülemelkedő írói kvalitásokkal bír. Műve emberien és következetesen gondolkozó főre vall. Berend naplóját különös élvezettel olvastam, mint az első, közvetlen szemléleten alapuló, *lövészárkokban született* naplót. Az 1914 szeptember 16-tól 1915 július végeig terjedő időt öleli fel. Néhány, az 5. huszárezred korábbi történetével foglalkozó fejezetet nem számítva, csak azt írja le, a mit mint a 3. debreczeni népfőlkölőezred, majd az 5. honvédhuszárezred orvosa maga látott vagy közvetlenül az események megtörténte után a résztvevőktől és szemtanúktól hallott. Szerencsésnek mondható helyzetében, mint orvos, eljutott az első harczvonalba s mind a mellett alkalma volt a saját és mások legfrisebb benyomásait rögtön papírra vetni.

Legfőbb érdeme, hogy naplójában mesteri rajzát adja a magyar katona s vele a magyar ember lelkének és érzésvilágának. Az öreg, jószívű Guha ezredes népfőlkölőinek, a »katonák mintaképe«, a vitéz, víg kedvű és nagytehetségű Hegedüs ezredes honvédhuszárainak harcztéri élményeit olvasva, mintha meg-elevenednének előttünk a múlt századok vitézei. Berend könyve nem egy ezrednek, nem egy hadosztálynak, hanem a *magyar katonának* története. Elolvassva, jobban megértjük a régi források elbeszéléseit. Az orosz front mögé bemerészkedő honvédhuszárok Hadik berlini csinyjét idézik emlékünkből. A limanovai véres huszárróham önkénytelenül is Regino »*vérivó*« magyarjait jut-tatja eszünkbe. A lövészárkokban ott évdnek az együgyű Heri-

bold barát magyar vitézeinek finomodott utódai. A przemysli honvédroham kibén ne keltené egy arányokban óriássá nőtt szigetvári kirohanás képét? A valjevói állásokat holtig tartó öreg népfelkelők a Szondy Györgyök egyenes leszármazottjai. Rendkívül értékes, a néplélek kutatójára és a történetíróra nézve épenséggel megbecsülhetetlen tanulságok rejlenek ebben.

A fronton harcolók testi és lelki életének élesszemű meglátása, a harctéri hangulathullámzások sikerült jellemzése mellett megörökítette Berend azokat a momentumokat is, a melyeknek ismerete következtetéseket enged vonnunk az egész hadsereg szervezetére, működésére, a hadjárat vezetésére, sőt a szövetséges német és az ellenséges orosz hadsereg szerveztére is. Harctéri naplója egyik elsőrangú forrása lesz, nemcsak a benne szereplő csapattestek, hanem általában a magyar katonaság és a háború történetének is.

Hóman Bálint.

Sipos Kamilló: Az 1840-es évek közgazdasági eszmeköre.

Budapest, 1916. 8-ad r. 84 lap.

Az öntudatos magyar gazdasági politika forrongó korszakát világítja meg, a melyet joggal tekinthetünk alapvetőnek az új Magyarország számára, mely a rendiség bilincséből kibontakozva, Európa kulturnemzetei sorába küzdötte fel magát. A cselekvés korszakának küzdelmeit tünteti fel, mikor hazánk legjobbjai versenyre keltek, hogy a jövő Magyarország legbiztosabb alapját, a gazdasági önállóságot megalapozzák. Az előkészítés, kísérletezés korszaka messzire nyúlik vissza. Már az 1715. évi 59. törvénycikkkel kiküldött országos bizottság munkálkodása is ide sorozható, e bizottság javaslatainak megvalósítását azonban az 1723. évi országgyűlés az újonnan szervezett helytartótanácsra bízta, amely e téren nem felelt meg a hozzá fűzött reményeknek. Ugyanez volt a sorsuk az 1790/91. évi 67. törvénycikkkel kiküldött országos bizottságok munkálatainak is, melyek közül csupán az 1832/36. évi országgyűlés folyamán sikerült a jobbágytörvényeket tető alá hozni, melyek a magyar mezőgazdaság felvirágoztatására voltak hivatva. Az 1839/40. évi országgyűlés után mindinkább érezhetővé vált az ország gazdasági elmaradottsága, melyet pártkülönbség nélkül elismert az irodalom és a sajtó. Az orvoslás eszközeivel már nem csupán elméletileg, hanem gyakorlatilag is foglalkoznak s e gyakorlati eredmények kialakulási folyamatát mutatja be és értékeli e munka, a mely sokoldalú irodalmi ismeretekkel és nagy tárgyilagossággal van megírva. A mezőgazdasági bajok elhárítása után az iparpolitika felé fordult a közfigyelem, a melynek helyes mederbe terelésétől joggal remélték

a mezőgazdaság felvirágozását is. Az iparpolitika ismét szerves kapcsolatban állott a kereskedelmi és vámpolitikával, a melyek hazánk gazdasági elmaradottságának tulajdonképeni okozói voltak. A kereskedelmi és vámpolitikának reformját lehetetlenné tette az ország politikai helyzete s a gazdasági reformokat vezető energiák a védegyeleti tevékenységgel kísérelték meg a védővámok pótlását, a melynek nem csupán gazdasági, hanem politikai és társadalmi eredményei is voltak. Ez eredményeket helyes érzékkel ismeri fel e munka s értékük szerint méltányolja azokat. E téren még sokat kell pótolnia az irodalomnak s e kis munka is közelebb hoz bennünket e korszak eszméinek és törekvéseinek megértéséhez.

G. A.

Lechner Jenő: A krakói Wawel és renaissance műemlékei.

Budapest, 1914. 40. 16 lap.

Lechner Jenő: A pártázatos renaissance építés Magyarország határai körül. Budapest, 1915. 40. 45 lap.

Ennek a két füzetnek a szerzője legtalentumosabb fiatal építészeink egyike, a ki alkotásai tervezésénél sok szerencsével a régi magyar építészet emlékeiből merít ihletet. A lőcsei főgymnasium pompás új palotája, a sárospataki tanítóképző-intézet épülete s a kassai Rákóczi-múzeum kivitelre elfogadott hatalmas terve a legjellegzetesebb példái építészeti működésének. Mind a három alkotásán a felsőmagyarországi renaissance építészet szelleme tükröződik a modern felfogással igen hatásosan párosulva. A felsőmagyarországi renaissance építészetünknek a XVI—XVII. században virágzott stilusa, a melyet elsősorban az emeletnyi magas, egyenes vonalban záródó és többnyire phantastikus oromsorral koronázott attika jellemez. Lechner Jenő dr. 1913-ban már kiadott egy füzetet, a mely a felsőmagyarországi és az ezzel belső rokonságot mutató lengyel renaissance-szal foglalkozik. Legutóbb megjelent két füzete ismét ezt a tárgykört öleli fel. Az elsőben Krakó királyi várának, a Wawelnek műemlékeit ismerteti, a hol, mint már Divéky Adorján is kimutatta, a renaissance magyarországi közvetítéssel vert gyökeret. Nagy vonásokban vázolja a Wawel történetét, írásban és képen mutatja be fontosabb építészeti részleteit, a dóm renaissance kápolnáit és síremlékeit, a melyek XVI. századvégi és XVII. századbeli példái ugyanazt az olasz, német és keleti elemekkel vegyülő sajátos stílus-keveredést mutatják, mint felvidéki templomaink márvány- és alabástrom-epitaphiumai. — A másik füzetben Lechner a párkányokon sorakozó ormokat ismerteti, a melyek a középkori olasz várormókból keletkeztek, s a melyeket különösen Ausztria

Magyarországgal szomszédos tartományaiban talált nagy számmal. A keleti hatás ezeken is feltűnő s kimutatása végett egész sor ilyen pártázatos keleti mohamedán épületet is bemutat. A határainkkal szomszédos országok és a mi XVI—XVII. századbeli építészetünk rokon voltában azoknak a kulturális kapcsolatoknak az utóhangjai csendülnek meg, a melyek különösen a XV—XVI. század fordulóján, a Jagellók magyarországi uralkodása idején lehettek szorosak.

—x.

Csillag Mária : Esztergom története a tizenötéves török háború alatt. Budapest 1916. 8°. 36 l.

Esztergom történetét vázolja a tizenötéves háború idejéből. Az egyes fejezetek kellően tájékoztatnak a bennük összefoglalt anyagról. Ezek a következők: Esztergom leírása; Az érseki város rövid története; Az érsek jövedelme, kiadásai; Esztergom sikertelen ostroma 1594-ben; Szerencsés visszavétele 1595-ben; Pálffy és Althan kapitánysága alatt történtek; Esztergom újból török kézre került; 1604. és 1605. évi ostromok. Esztergom leírása több forrásra, főképen Némethy Lajosnak a város multjával foglalkozó munkájára támaszkodik. Az érsek jövedelmeinek és kiadásainak kissé száraz s latin közlésekkel bővös felsorolása s más részek is mutatják, hogy értekező kéziratos és okleveles anyagot is használt. Élénkebb e fejezetnél a vár 1594. és 1595-iki ostromának előadása, melynek eredményekép a város keresztyén kezekbe került. A visszafoglalt várba Mátyás főherczeg főkapitányyná elsőbben Pálffy Miklóst, majd ennek 1600-ban bekövetkezett halála után Althan Adolfot tette. A többször fölvert, de félbemaradt béketárgyalásokban gyakran szerepelt Esztergom mint a török részéről visszakövetelt erősség, midőn pedig a török egyezkedéssel nem juthatott birtokába, ostromára szánta el magát, a mely 1605-ben sikerrel is járt. Miután Althan utóda Öttinger elesett a harcban, ennek utódját, Dampierre-t a megfogyott és kimerült őrség a vár feladására kényszerítette. Az őrség súlyos büntetésben részesült a vár feladásáért. A vár meghódolásával súlyos pont esett ki a török követelések közül; a béke nem is maradt el sokáig, a következő évben megkötötték.

Folyóiratszemle.

Adäväarul. (Bukurest) 1916 május 3. *Stoica, V.* a magyarországi ú. n. rutén egyházmegyék történetéről értekezik a naptár-egyesítéssel kapcsolatban. A régebbi eperjesi és ungvári s a nemrég felállított hajdúdorogi püspökségek hívei jó félszázaddal előbb tértek át a gör. kath. hitre, mint az erdélyi oláhok. — máj. 17.

Ciato Lajos (Csató) erdélyi szökevény hosszú cikke az 1848 május 15-ikén tartott balázsfalvi oláh népgyűlés előzményeiről és lefolyásáról.

Akadémiai Értesítő. Márczius. *R. Kiss István: Mátyás király nádori törvénye.* Kovachich érvelésével szemben a nádori törvények hitelé mellett tör lándzsát. Szerinte Mátyás nádori törvénye nem is teremtett új jogállapotot, hanem csak a jogszokás írásba foglalása. — *Szász Béla: Négy br. Jósika Miklós-levél.* 1855, 1859, 1860 és 1862-ből valók és Reinsberg Ottó báróhoz és feleségéhez vannak intézve. — *Ferenczi Zoltán: Balassa Bálint és Ferencz haláláról Vizkeleti Tamás* († 1611) *egykorú naplójában.* A halál napját 1594 július 31-ikében állapítja meg.

Április. *Téglás Gábor: Daczia határpere a két Mocsiával.* Domasewskyvel polemizálva, kifejti, hogy Moesia superior nem terjedt ki a Duna-Maros közére, sem Moesia inferior az Öltől keletre fekvő területekre, hanem mind a két provinciát Daciától a Duna határolta el.

Alkotmány. 1916. 107. szám. *(tb.) Szekfü: »Mit vétettem én?«* című munkájáról írt ismertetés. — 110. szám. *B. K. Tengeralttjárók Napoleon idejében.* Németből fordított cikk, melyben a XVIII. századbeli tengeralttjárók kísérleteit (különösen Fulton Róbert találmánya) ismerteti. — 114. szám. *Túri Béla A Széchenyi-Kossuth-probléma.* Megkísérli e problémát más beállításban bemutatni, mint azt szokás. Feltárja, hogy a Sz.-K.-problémát nem mint ellentétet kell kezelni, hanem annak vizsgálatánál mindkét nagyságnak a nemzeti öntudatra, nemzeti mivoltunkra, egész nemzeti életünk vérkeringésének megindítására vonatkozó hatását kell megismernünk, s akkor meg tudjuk mérni Sz. és K. történeti nagyságát és értékét, a nélkül, hogy az egyiket a másiknál feltétlenül nagyobbnak akarná nyilvánítani. A Sz.-K.-probléma vizsgálatánál, éppen mert történeti kérdés, nemzetfejlődésünk kérdése, a módszer is csak történeti lehet. Vagyis meg kell vizsgálni a két politika közti iránykülönbséget, elemeire lehet bontani őket, s jórészt meg lehet állapítani határaikat, melyekkel az események fejlődésére, a nemzeti élet előbbre vitelére befolytak. Szerző Sz. és K. politikáját tárgyalja, s megvilágítja a két politikai irány jellemző tulajdonait kimutatva, hogy történeti fejlődésünk egész a mai napig K. vagy Sz. politikájának elemeiből szívott-e többet magába; következésképp, hogy nemzeti fejlődésünk melyik iránynyal lett congruensebb. Azt akarja e problémában megmutatni, hogy a történeti igazságok mindig relativ korukbeliek, nem szabad tehát abszolút mértéket és elméleti szempontot alkalmazni történelmi igazságok mérlegelésénél. — 122. szám. *Pethő Sándor: Az írek.* Írország múltjából és az angol zsarnok elnyomására vonatkozó adatokat közöl. — 132. szám. *Történeti emlékezés.* A névtelen cikk a királyi várplébánia múltjára vonatkozó adatok. — 133. szám. *Lelkes Nándor József: Egy beszélő reliquia.* A morva nép súlyos megadóztatásáról és a kurucok 1705-iki morvaországi szerepléséről szól. Megemlékezik Maszelnik Márton hadnagyról, a ki jóllehet morva születésű, elhagyván szülőhazáját, erős kurucczáá lón. Egy 1705-ből fennmaradt trencsénmegyei irat dicsérettel halmozza el a hadnagyot. — 136. szám. *(tb.) Az igazi Rákóczi.* Ballagi Aladár legújabb munkájának ismertetése.

Az Ujság. 1916. 111. szám. *Váradi Antal: Pesti élet hajdan.* Budapest XVIII. századi múltjából közöl adatokat. — 130. szám. *Takáts Sándor: Kanizsay Dorottya.* Geréb Péter, majd Perényi

Imre nádorispán feleségének élettörténetét írja meg, hasznos, valóságos működését ismerteti, ki odaadással temettette el a mohácsi mezőkön elhullottakat. — 141. szám. *Görgei Arthur. 1818—1916.* A névtelen cikk Görgei életét és individualitását mutatja be. — 143—144. szám. *Kozma Andor: A kormányzó és a tábornok* című cikkben Kossuth és Görgeinek egymáshoz való hasonlatosságáról ír, mely még etikai felfogásukra is kiterjedt.

Budapest. 1916. 127. szám. *F. E. Az igazi Rákóczi.* Ballagi munkájának ismertetése. — 143. szám. *Farkas Emőd: Görgei Artur.* Jellemző megemlékezés.

Budapesti Hírlap. 1916. 112. szám. *Dunántúli. Levelek.* Az idegen helynevek magyar elnevezésének fönntartását védi Cholnoky Jenővel szemben. Azt követeli, hogy itthon, közokiratokban, névjegyzékekben, fölírásokban, magyar állampolgárok használatára ne lehessen más helységnév és egyéb geographiai elnevezés, mint magyar. — 133. szám. *Pekár Gyula: Arthus király népe.* A kelták történetéről és költészetéről szóló adatokat közöl.

Budapesti Szemle. 1916. Január. *Fraknoi Vilmos: Tanulmányok a hármasszövetség történetéhez.* A Balkán-államok háborúja idején a monarchia és Olaszország egyetértésben a többi hatalmassággal a status-quo fenntartásának és a benemavatkozásnak elvét mondták ki s megegyeztek az iránt, hogy a londoni konferencia a többek között vegye kezébe Albánia önálló államalakítását. E nagy események hatása alatt a hármasszövetség tagjai 1912 december 5-ikén szerződésüket változatlanul megújították 1920 július 8-iki lejáratával, de a megelőző évben megvan a felmondási jog. A monarchia Olaszország igényeinek őszintén igyekezett megfelelni, Olaszország azonban azt a törekvést, hogy Szerbország az Adriai-tengertől elzárassék, ellenezte, mert Szerbország s Montenegró iránt rokonszenvvel viseltetett. A világháború kitörésekor az olasz vezérkar főnöke azzal nyugtatta meg osztrák-magyar kartársát, hogy mindaddig nem kell olasz támadástól tartania, míg a Lovčent meg nem szállja s az adriai egyensúlyt meg nem zavarja. Különben Olaszország a skutarii ügygel kapcsolatban kétségtelenül kimutatta, hogy Oroszországhoz s a Balkán-államokhoz hatalmasabb érdekek fűzik, mint a hármasszövetséghez. Olaszország ennek ellenére is nyíltan arra törekedett, hogy a szerb konfliktus idején, Németországgal karöltve, megvédje Európa békéjét, a mi sikerült is. Így világossá vált, hogy Szerbia javára szerződéssel nincs lekötvé. A serajevói merénylet után az osztrák-magyar kormány arra a meggyőződésre jutott, hogy a nagy-szerb propaganda üzelmeit még akkor sem tűrheti, ha így Szerbiával s Olaszországgal háborúba keveredik. Az ultimátum elküldése napján Németország az angol, francia és orosz nagykövetek útján értesítéseket küld, a melyekben hangoztatja, hogy a fönnforgó esetben csak Ausztria-Magyarország és Szerbia közt vár elintézésre az ügy, minden más hatalom beavatkozása beláthatatlan következményeket vonna maga után. Németország tehát egyenesen az entente hatalmakhoz fordult az európai béke fönntartása érdekében. A legnehezebb volt Oroszországot megnyugtadni; bár — a szerb tagadó válasz megérkezése után — valamennyi entente hatalom az európai ítélőszék gondolatát fogadta el. Franciaország pedig nem mutatkozott hajlandónak Németországgal egyetértve Oroszországhoz a béke érdekében közbenjárni. Az osztrák-magyar nagykövet s az orosz külügyminister tárgyalásai inkább a látszatot szolgálták, különben is ekkorára a

monarchia Szerbiának megüzente a háborút. A konfliktus lokálisálása érdekében Németország igen sokat fáradozott, maga a német császár is fölemelte szavát. Minden hiába volt, Oroszország mozgósított, Németország sem maradhatott tétlen, megüzente a háborút, a mit a mi hadüzenetünk követett. A központi hatalmak az olasz szövetségest bizalmatlan szemmel nézték, minek első következménye az volt, hogy a monarchia az olasz kormányt terveibe nem avatta be — indiscretiótól is félt. Noha ez eljárással az ügyek tárgyalás útján való tisztázása s egy új megállapodás lehetőségének elejét vette. Olaszország Serajevo után a konfliktus békés elintézését tűzte ki céljául. Azt megnyugvással vette tudomásul, hogy Ausztria-Magyarország területgyarapításra nem gondol, de már előre jelzi, hogy a hármasszövetségi VII. pont értelmében kárterítésre megillető jogát érvényesíteni fogja, noha Szerbország nem tartozott azon területek közé, melyekről a VII. pont intézkedik. Olaszország itt tulajdonképpen azt kívánta, hogy a monarchia tőle a hadiműveletek megindítására engedélyt kérjen. Egyszóval a VII. pontot szándékosan félremagyarázta. Látszólag még mindig a béke jegyében tárgyalt s állt elő kiegyenlítő tervekkel, majd az orosz mozgósítás napján megszakította a békés megegyezés felé törekvő munkálatokat. — *Marczali Henrik : Lengyelország.* A hajdan oly hatalmas Lengyelországban uralkodó nemzet a nemesség, a melynek nem kötelessége, hanem joga a harc. A lakosság igen jelentékeny része — néhol fele — nemes, a mely a békés állapotot fejlődésre nem használja. Ennek az osztálynak valóságos felségjoga volt s így hatalom nélküli királlyal s jogtalan parasztosztállyal áll szemben. Polgári társadalom Lengyelországban nem alakulhatott. A kizárólagos nemesi hatalom a helyzettel visszaélt s így, miután nincs sem állami hatalom, sem nemzet, megszületik az anarchia, a mit a szomszédos államok beavatkozásra használnak. Az egyetlen szellemi és erkölcsi kapocs, mely a nemesség és alávetettjei közt fennállott, a katolikus vallás. A XVIII. század közepén az önzés oly magas fokra hág, hogy az állam kész zsákmánya lesz a szomszédoknak s már meg sem menthető. A külsőleg barbárok belsőleg is azok maradnak s ezért a váratlanul tért hódító francia fölvilágosító bölcsészet megtámadja a nemzeti érzést. Így az 1791-ben új alkotmányt teremtő, poroszbarát országgyűlés csupán elodázta a bukást, a mely az 1794-ben Kosciuszko vezetése alatt kitört felkelés leveretésével valóban beállott. Lengyelországot végkép kitörölték az államok sorából, három részre oszlott, a nyugati rész a poroszé, a déli az osztráké, a legnagyobb az oroszé. A három alávetettség között leghumánusabb a helyzet Ausztriában, kultúráilag s gazdaságilag legfejlettebbek, de önző politika martalékai a porosz alattvalók, az orosz kormány alá jutottak sok viszontagságon mentek keresztül: egy időben még külön alkotmányuk is volt, majd meg elnyomták őket. A lengyel nemzet mindenütt fejlődött: anyagilag s szellemileg Pozenben és Galiciában, erkölcsileg Orosz-Lengyelországban. A nemzeti érzés ébrentartásának érdemét a közös műveltségnek s a hazafias lengyel irodalomnak kell javára írunk. — *Szász Károly : A magyar dráma hagyományai.* Végig fut a magyar drámaírás történetén a jövő drámájának hivatását abban látja, hogy megőrizze dicsőséges hagyományainkat s magyar élettől lüktessen. — *Dékány István : A német imperializmus Kelet felé.* *Weber Arthur : Bleyer Jakab Friedrich Schlegel am Bundestage in Frankfurt* című értekezésével foglalkozik.

1916. Február. *Fraknoi Vilmos : Tárgyalások az olasz neutralitásról.* Olaszország már a szerb hadüzenet megküldése előtt arra az álláspontra helyezkedett, hogy a monarchia bármily szerb terület megszállása előtt köteles Olaszországgal a compensatiókra nézve tárgyalásokba bocsátkozni. Az olasz felfogás a VII. cikket így értelmezte, azt azonban már nem feszegette, hogy illetlen felfogás mellett kötelességeket is kell magára vennie. Berchtold német hatás alatt annyi engedményt tett; hogy esetleges huzamosabb megszállásnál hajlandó compensatio iránt eszmecserébe bocsátkozni, de csak a megszállás után, ezt az olasz kielégítőnek nem találta. Erre a német nagykövettel egyetértésben a VII. cikk újabb értelmezésével próbálkoztak Bécsben, minden hiábavaló volt, mert Olaszország ekkorára kimondta pártatlan — nem jóakarátú semlegességét, sőt az olasz vezérkari főnök sürgönye szinte fenyegetődött. A casus foederis Olaszországra bekövetkezett, de maga Berchtold nyilatkozatában augusztus 12-iki nyilatkozatában, hogy kényszerítő körülményeket lát fennforogni s így belenyugszik a semlegességbe s a hármasszövetség nyújtotta előnyöket s jogos kívánságokat még csak fel sem említi. Sőt illetékesen Olaszországot összes elvállalt kötelességeitől feloldotta, magára nézve pedig az Olaszország javára szóló rendelkezéseket kötelezőknek ismerte el. Az olasz külügyminiszter benső egyetértés létrehozásán fáradozott. Berchtold ekkor már félt Trentino átengedésének követelésétől. Németország a VII. pont alapos megvitatását s a compensatio megállapítását kívánta, a mit San Giuliano visszautasított, de azért haláláig a hármasszövetség fennmaradásán fáradozott. A nemsokára őt követő Sonnino a hármasszövetséget elősmeri ugyan, de az ententétől sem idegenkedik s nem leplezi Trentino megszerzése iránt érzett vágyait. — *Papp Ferencz : Báró Kemény Zsigmond, mint a rémuralom korának politikai írója.* A forradalom után, Még egy szó a forradalom után s egyéb újságcikkek alapos elemzése. — *Kunos Ignác : Tatár foglyok táborában.* Érdekesen mondja el a kenyérmezei és a csehországi égeri foglyotáborokban szerzett tapasztalatait. — *d. : A budai basák magyar nyelvű levelezését* ismerteti.

1916. Márczius. *Bárá Forster Gyula : Hunyadi János származása és családja.* Hunyadi János származására nézve két vélemény van : Zsigmondnak törvénytelen fia-e, vagy törvényes ágyból született-e. A kérdés eldöntését megnehezíti a Hunyadiak adományozási levele, a melyben előforduló nova donatio kifejezés félreértésekre adott alkalmat. Kétségtelen azonban, hogy az 1409-iki adományozás nem réginek megerősítése, hanem Zsigmond az első, ki Hunyadiakat jószággal ajándékoz meg. Hunyadi János neve ebben az adománylevélben először fordul elő, még pedig — a mi feltűnő — Woyk gyermekei közül egyedül. Súlyos bizonyíték az 1409-iki adomány elsőse mellett László király 1456. május 12-ikén kelt oklevelé, mely Hunyadi Jánost és örököseit birtokaikban megerősíti. Különben is Zsigmond Hunyadi Jánost ismételtén kitünteti, birtokokban is részesítette. Az 1419-iki transscriptum szerint Wayk fiai : János, Johann és Wayk, leányai nem voltak.

1916. Április. *Concha Győző : Montalembert és Eötvös a harminczas években.* Montalembert s Laménais műveinek taglalása kapcsán jellemzi gondolatvilágukat s Montalembert eszméi és a Karthausi közt megállapítja a kapcsolatot. — *Bárá Forster Gyula : Hunyadi János származása és családja.* A Hunyadi-család eredetét és annak

tagjait vajmi kevés adatból ismerhetjük. Születési és halálozási évek hiányoznak a romokban fennmaradt síremlékekről. A gyulafehérvári székesegyházban három síremlék maradt fenn, a kormányzóé, a szerencsétlen Lászlóé és a kormányzó fivéréé, Joannes minor de Hunyadé. Az eltemetett két János személye nem egészen tisztázott. Lehet, hogy Morzsina Erzsébet első férje halála után az oláh nemes Jariszlóhoz ment nőül, kitől Dan, Vojk, Péter és János fiai lettek, ezeknek ajándékozta Hunyadi János Csolnokos falut, melyről reájuk szakadt a csolnokosi név. Az erről szóló oklevelek kétségtelen bizonyítékok. Így Hunyadi rokonságában János fivérén kívül két János van: Csolnokosi Jariszláv fia és Zékel János, valószínűleg a kormányzó unckaöccse. Mindez adatokban, valamint az azokhoz fűzött magyarázatokban rengeteg az ellenmondás. Egy kétségtelen, hogy az 1409-iki adománylevél, mely szerint Zsigmond Hunyadi János atyjának ajándékozta Hunyadvárt, ha Hunyadi Jánost meg is nevezi, az első erről szóló adománylevél. — *Csen-gery János: A homerosi kérdés multja és jelene.* A nagy irodalmi homeroszi kérdés összefoglaló áttekintése.

1916. Május. *Berzeviczy Albert: A kúszó virágok hónapja.* Szép útleírás, különös tekintettel az építészeti remekekre, a melyek Sici-liában a mult nagyságára emlékeztetnek. — *Fraknoi Vilmos: Az olasz képviselőház állásfoglalása és a nemzeti aspirációk.* 1914 decem-berében a Salandra-kormány nehéz helyzetbe került. Elhatározta, hogy Ausztriának olaszlakta vidékeit ha kell, még háború árán is Olaszországhoz csatolja. A parlamenti többség feltétlenül a sem-legesség fenntartása mellett volt. Giolitti diplomai eszközökkel való területszerzést természetesen nem ellenezett, háború megát-lására elég erősnek érezte magát. A radikális és köztársasági párt, úgy látszik, fölismerte a helyzetet, hogy a diplomai tárgyalá-sok eredménytelensége után a nemzetet háborúba vinni könnyű feladat lesz. A szocialisták látták a háború rémét. Midőn Salandra kellő előkészítés után a jogosult aspirációkról beszélt, a lelkesült parlament követte, a legalkalmasabb módok s a legmegfelelőbb eszközök megválasztását a kormányra bízta. Németország mint-egy feleletül Bülowot, a volt kancellárt küldi Olaszországba. Son-nino december 9-ikén teszi első lépését Bécsben. Szerbország meg-hódítását használja fel s a hármasszövetség VII. pontjára hivat-kozza, kártérítést követel annál is inkább, mert a bevonulás ténye a balkáni egyensúlyt Olaszország rovására megzavarhatja. Ezzel szemben kilátást nyit arra, hogy a szerződéses viszony ilyen-képen éppé és termékenyen válhatik. Miután Berchtold határo-zottan tudta, hogy ezalatt fegyveres beavatkozást érteni nem lehet, legfeljebb további semlegességet, a nyújtott előnyöket teljesen mellőzte. A monarchia helyzete válságos volt, épen ezért vissza-utasító feleletet adnia nem lehetett, de a területátengedést eleve kizárta. Németországban is történtek lépések olasz részről, a felelet eléggé rideg s visszautasító. Ekkor Olaszország Albániára tette kezét, Berchtold fájó szívvel vette tudomásul, sőt ezt a területet ajánlotta fel compensatióként. Sonnino keveselte ezt, az olaszlakta területet kívánta. Berchtold elutasítja. Ugyanekkor azonban Bülow már tárgyal is az átengedés minéműségéről Sonninóval és megígérte, hogy a monarchiát az áldozat meghozására fogja bírni. Az olasz teljesíthetetlen kívánságokkal állt elő, pedig Berchtold még ekkor sem akart hallani területátengedésről. S midőn arról győződött meg, hogy Németország háta mögött ily irányú tárgyalásokat foly-

tat, sértődötten lemond. — *Marczali Henrik* : *Cultur-politikánkhoz*. A háború utáni földrajz és történelem tanítási anyagát vázolja.

Erdélyi Múzeum. 1915. 1—3. szám. *Erdélyi Pál* : *Magunkról*. Az Erdélyi Múzeum Egylet kulturmunkájának történetéről ír. — *Karácsonyi János* : *Erdély és Szent László*. Az oláh continuitás és a székely hünmonda mesevoltát bizonyítja. Elmélete szerint 1020 körül kezdődött Erdély meghódítása, midőn I. István Kaján (Kean) leverése után a Kis-Szamos és mellékfolyóinak völgyét elfoglalta s új gyepűket készíttetett Gyalu, Mezőőr, Felőr, Kolozsvár, Betlen, Szék vonalán ; püspökséget is állított Kolozsvárt. A további hódítás a belső zavarok miatt Szent Lászlóig szünetelt ; ő a besenyők helyére került kúnokkal folytatott nehéz harcok után birtokába vette Erdély nagy részét, négy új vármegyét alakított (Torda, Küküllő, Fehér, Hunyad) a két régihez (Kolozs, Doboka) s a püspökséget Kolozsvárról áthelyezte Gyulafehérvárra, Kolozsmonostoron pedig benzés apátságot állított. Erdély lakatlan közepét magyarokkal telepítette be, úgy hogy a Maros—Kisküküllő vonalán nincs egyetlen idegen helynév. Későbbi német és orosz telepítések a gyepűket még kijebb tolták, s 1200 táján már csak a Barcaság és Háromszék volt rajtuk kívül. — *Dékány Kálmán* : *A Bécsi Képes Krónika*. E krónika szerzőjét Baranyai Decsi János, a marosvásárhelyi ref collegium igazgatója nevezte először Marcus-nak (1593) s bár semmi adatra nem hivatkozott, megállapítása átment a tudományba és köztudatba. (Az 1460 körül készült Szepesszombati Krónika írója forrásai közt a Cronica Martiniana-t emlegeti ; mint a szövegből megállapítható, használta a Bécsi Képes Krónikát, tehát ez igazolja a Decsi állítását.) Dékány a Toldy Ferencz, Marczali, Pauler, Kaindl, Dománovszky elméleteit részletesen ismerteti. A szerző a Bécsi Képes Krónika jellemzését s történeti tudásunkra gyakorolt hatását adja és leközi véleményét krónikáink leszármazásáról is. — *Az első »Erdélyi Múzeum« történetéhez*. I. *Kristóf Györgytől*, II. *Szász Ferencztől*. 1814-ben indította meg Döbrentey Gábor az Erdélyi Múzeumot, ez az első magyar folyóirat, mely a szemle nevet megérdemli. Kristóf az I. számban hirdetett drámapályázat ügyével foglalkozik, véleménye szerint Döbrentey nem olvashatta el Katona Bánk bánját. Szász Ferencz Döbrentey egész erdélyi pályájával foglalkozik az Akadémián és az Erdélyi Múzeumban őrzött egykorú levelezések alapján, kezdve az 1806. év végén, midőn Döbrentey Kazinczy ajánlatára nevelőnek került Gyulay grófékhoz. Erdélyben akkor irodalmi központ az öreg Aranka György volt, a kívül csakhamar bizalmas viszonyba került ; nagy pártfogója és tisztelője volt Cserei Farkas őrnagy is, a ki érmet is veretett tiszteletére. Az Erdélyen kívül is nagy lelkesedéssel fogadott folyóirat négy évig állt fenn, ekkor Döbrentey megszüntette, mert Maros-Vásárhelyre költözött és minden idejét az Aranka-féle Nyelvmívelő Társaság felelevenítésére fordította, sajnos, eredménytelenül, mert Erdély akadémiajának létrejöttét Bécs megakadályozta. — *Gálos Rezső* : *Benkő József első munkája*. Ez a Filius Posthumos című kéziratkötet 1770-ből, mely három részben az erdővidéki ref. es-peresség történetét tartalmazza s a sok történeti, földrajzi adat mellett különösen a közlött néphagyomány és mondák miatt fontos. A kézirat az erdővidéki ref. egyházmegye féltve őrzött tulajdona, másolata megvan a székelyudvarhelyi collegium könyvtárában. — *Borbély István* : *A komjátszegi graduál*. A legrégebben ismert unitárius cancionalisnak graduál formája, a 264 énekből 26 nyomta-

tásban schol meg nem jelent, másik 26-nak pedig ez a legrégibb kiadása. — *Bayer József: Kissolymosi Simó Ferencz festő.* Székely Bertalannak volt mestere Simó, a Székelyudvarhelyről kikerült arczkép-festő (1801—1869), kinek fényesnek indult művészi pályája a kolozsvári lyceumi rajztanárságba fulladt. Bécsben tanult, majd 1826—1829-ig Pesten Döbrentey pártfogása alatt működött s egy év alatt 20 arczképet festett; »a hány hüvelyknyi magasságú volt a kép, annyi ezüst forintba került«. — *Halaváts Gyula: A kövesdi ref. templom.* A szász községek közé ékelt, de a Szászföldhöz soha nem tartozott község ref. templomából került az Erdélyi Múzeum gyűjteményébe egy 1537-ből való olasz-rennaissance remek, a pastophorium, a milyent egész Magyarországon csak hármat ismerünk még: kettőt a budapest-belvárosi plébániatemplomban s egyet a pécsi székesegyházban. A pastophoriumon NT felirat van, s minthogy Kövesden részbirtokos volt 1544-ig a Thabiásy-család, valószínűleg Thabiásy Miklós csináltathatta ezt a műremeket. — *Gálos Rezső: A »Remény« történetéhez.* Kolozsvárt az unitárius collegium önképzőköre Viola, majd Remény czímen kéziratot adott ki, ebből fejlesztette ki Kriza János, a későbbi püspök, a »Remény«-almanachot 1839-ben, melyet a Bajzáék szigorú köre is elismeréssel fogadott. A II. és III. kötetet már Szentiváni Mihály szerkesztette, s Erdély minden jobb nevű íróján kívül már magyarországiak is írtak belé (Kuthy, Tárkányi, Riskó). A szerkesztés minden ügyét-baját megvilágítja Szentivánnak az a 10 levele, melyeket Ormós Zsigmondhoz írt s ennek hagyatékából függelékként közöl az értekező. — *Ferenczy Sándor: Újabb adatok Barcsay Ábrahám életéhez.* Több eddig ismeretlen levelet és Barcsay Ábrahám szomorú jelentését közli, melyből végérvényesen megállapítható, hogy 1806 márczius hó 3-án virradóra hűnyt el. — *Az Irodalomban Kelemen Lajos Bartos Gyula: Marosvásárhelyi Borsos Tamás élete és történeti szereplése.* (Kristóf) (György) br. Forster Gyula: *Magyarország műemlékei.* III. k., Veress Endre a néhai Karácson Imre hagyatékából összeállított *Török-magyar oklevéltár* 1533—1789, *Kristóf György Szinnyey Ferencz: Jósika Miklós, Péter János Fináczy Ernő: A középkori nevelés története* című könyveket ismerteti. — *Erdélyi Pál: Az előázsiai nyelv-problema újabb megvilágításban.* Varga Zsigmond ilyen című művét veszi védelmébe *Zolnai Gyulának* a »Magyar Nyelvőr«-ben megjelent támadásával szemben.

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1915. 3—4. füzet. *Jelenić Julián: »Ljetopis fra Nikole Lavsanina«* czímen folytatólag közli Lavšaninnak boszniai cyrill írású annalesét Boszniának 1741-ig terjedő történetéből, sűrűn érintve magyarországi eseményeket is. — *Truhelka Ciro: »Vuk Banic Kotronanica«* czímen vázolja a raguzai levéltárban végzett kutatásai alapján Banic Vuknak, a hírhedt politikai kalandornak, a ki II. Tvrtko boszniai király üldözése elől Raguzába menekült és ott 1442—1448-ig menedéket is talált, a városban való tartózkodását és viszonyát a tanácshoz. — *U. az: »Grobница bosanskog tepčije Batala«* czímen ismerteti Batalának, a XIV-ik század végén Boszniában főméltóságot viselt előkelő patarénusnak 1914-ben Felső-Turbetában (Travnik kerületében) kiásott síremlékét.

Hrvatska Prosvjeta. VIII—XII. Vj. *Klaić: Dvije oporuke 1621 i 1634.* Krušelj János zágrábi nemes és fiskális 1621-iki végrendelete, melyben minden vagyonát a szegény horvát diákok nevelésére hagyja. A bán, Frangepán Miklós, ki Krušelj

megölette. 1634-iki végrendeletében szintén nagy adományokat ad horvát származású szegény tanulók tanítására, melyből a jezsuiták a »Szt. József-szeminárium«-ot állítják fel. — *M. Pavelić: Adolf Retté.* A francia költő és politikus, Retté, áttéréséről protestáns hitről katolikus hitre s áttérése utáni működéséről. — *Dočkal: Mistr Jan Hus.* Folytatólag leírja Husz összeütközését a prágai püspökkel és állhatosságát a konstanci zsinaton. Tagadja, hogy Zsigmond király menlevelében a zsinat ítélete alól is fölmentette Huszt s védi a katolikus egyházat azon vád ellen, hogy a máglyahalál kegyetlenség; az csak akkori szokás. — *Laszowski: Četir grada kod Novogamjesta u Kranjskoj.* Közli négy krajnai várnak (Altenburg, Hopfenbach, Wördl és Standau) képét és leírását. — *Dslikama MISTRA Jana Husa.* Dočkal szól Husz reformátor ábrázolásairól, melyet a protestánsok ideálisáznak. Közli a képeiről s személyéről szóló cseh irodalmat.

Irodalomtörténet. 1916 január—február. *Hegedűs István: Kendi Anna históriája.* Ez 1557-ből való latin elégiát közli fordításban némi jegyzettel. — *Morvay Győző: Vojnovich Madáchát* ösmerteti. — Május—június. *Décsi Lajos: A háború és a magyar irodalomtörténet.* — *Imre Sándor: Friedreich: Széchenyi István élete; Szász Károly: Rákosi Jenő: A magyarságért* című művét ösmerteti.

Katholikus Szemle. 1916 márczius. *Éber László: Néhány szó az egyházi műemlékek fenntartásáról és gondozásáról.* A templomoknak mint műemlékeknek fenntartására és restaurálására ad megfontolandó jó tanácsokat. — *Hajós József* folytatja »Az ősidők sárkányai« cz. cikksorozatát. — *Agárdi László: »Kemény Zsigmond és a papság«* cz. cikkében vizsgálja, milyen szerepet juttat Kemény regényeiben a papságnak. A szerep általában jelentékeny és rokonszenves. — A külföldi és magyar folyóiratok szemléje után — melyben magyar történeti érdekű feljegyzések is vannak — a könyvismertetések és bírálatok során *Aubermann Miklós* ismerteti nagy elismeréssel *Jakob Bleyer: »Friedrich Schlegel am Bundestage in Frankfurt«*, továbbá igen helyes megjegyzések kíséretében *Lukács József Chobot Ferencz: »A váci egyházmegye történeti névtára«* cz. munka első részét. — Egészen rövid ismertetést találunk még —n. —s.-től *Dabrowsky János: A lengyel légiók és rf.-től: Éble Gábor: A szamosújvári Verzár-család cz. művekről.*

Április. *Mosony Lipót: A konstantinápolyi patriarchatus helyzete a világháborúban.* A török birodalom latin katolikusainak helyzetéről ad vázlatos képet, adja a konstantinápolyi latin patriarchatus rövid történetét, a szerepet rajzolja, melyet az a jelen világháború folyamán játszik, rámutat a további haladás irányára, végül kifejti, milyen feladatok várnak a magyarságra a keleti katholicismus körül. — *Hajós József* folytatja »Az ősidők sárkányai« cz. cikksorozatát. — A szám tartalmából kiemeljük még a külföldi és magyar folyóiratok szemléjét.

Május. *Polgár Iván: Török egyházi műemlékeink* címmel leírja a Pécsét, Egerben, Budapesten, Erden, Szigetvárott stb. többé-kevésbé épen fennmaradt török egyházi épületeket, úgymint dzsámikat, minareteteket, türbéket. — *Kováts Sándor: »Halottégetés a zsidóknál«* cím alatt Tárkányinak a bibliafordításhoz adott jegyzeteinek helyesbítésére kimutatja, hogy a zsidóknál a bibliai korban sohasem a halottégetés, de mindig a földbetemetés volt a rendes temetkezési mód. — A külföldi és magyar folyóiratok szemléje után a könyvismertetések és bírálatok közül megemlítjük *Petrich Béláét*

(Bode : *Die Franzosen und Engländer in Goethes Leben und Urteil*) és Vécsey Özsébét (Czirbusz Géza : *Anthropo-geografia* I. rész. A föld felületi formáinak hatása).

Komáromi Hirlap. 1916. 18. szám. Farkas Péter : *Komárom felejthetetlen napjai.* (Kivonat Komárom sz. kir. város 1839. évi polgári jegyzőkönyvéből.) V. Ferdinánd és Mária királyné komáromi látogatásának leírása.

Magyar Hirlap. 1916. 143. szám. Görgey Arthur. Junius (Zilahy Kiss Béla) életrajzi méltatása, melyet szerző még 1905-ben írt Görgey egyik veszélyesebbnek látszott betegsége idején. Azóta a szerkesztő íróasztalában feküdt a posthumus kézirat.

Magyar Kultúra. 1916. évf. 4. sz. Márki Sándor : *Közép-Európa szervezkedése és hazánk.* Végigvezeti e mozgalom történetét a középkortól egészen a most folyó világháborúig, a melynek tulajdonképeni célja e szervezkedés megakadályozása.

5. sz. Márki értekezésének befejező közleménye. — Kmety Károly : *A Jézustársaság jogállása Magyarországon.* Kováts István a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap január 9-iki számában megjelent vezetőcikkében azt állította, hogy a jezsuita rend törvényes jogalap nélkül tartózkodik Magyarországon. Ezzel szemben Kmety történeti és jogi érvekkel bizonyítja, hogy a rendnek 1773-ban történt eltörlése nem szüntette meg a jezsuitákat recipiálól 1687. évi 20. törvénycikk hatályát, hanem e törvény úgy formailag, mint tartalmilag teljes erejében ma is fennáll.

9. sz. Várkonyi Hildebrand : *Mester Jánosnak Rogerius Bacórol* szóló értekezését ismerteti. Mester dolgozata a XIII-ik század szellemi mozgalmai keretében élénken domborítja ki Rogerius Baco nagy egyéniségét.

10. sz. Kiss Albin : *Márki Sándornak Magyar középkor* cz. könyvét ismerteti.

Magyar Nyelv. XII. évf. 4. sz. Melich János a legújabbban fölfedezett *Königsbergi szójegyzéket* ismerteti ; ez immár a harmadik értékes magyar nyelvemlék, melyet Königsbergben fölfedeztek. A szójegyzék valószínűleg a XIV-ik század első feléből való. — Paizs Dezső : *A mál* változatai címen fejtegeti a Mézesmál, Kőmál stb. helynevek alapszavát, mely »hegyoldal«-t jelent. — Jakubovich Emil a *Kékhend* szóval foglalkozik, mely a XII-ik sz. folyamán valamilyen nép, néposztály vagy udvarnép lehetett ; megfejtése eddig nem sikerült. — Ódöngő Abel a *Levent* szóról kimutatja, hogy a XVI—XVII-ik században került hozzánk, mint török katonai műszó és eredetileg albán katonát jelent. — Melich János a Liudprandusnál előforduló *Dursac* (magyar vezér) névről bebizonyítja, hogy azt semmiképen nem lehet a későbbi keletű cseh Dvorzsák-kal egyeztetni, mint Darkó Jenő próbálta.

Magyar Nyelvőr. XLV. év. 4. sz. Wertner Mór : *Régi magyar női nevek*-ről értekezik s betűrendben tárgyalja őket Abamatól Anguilla-ig. — Simonyi Zsigmond a *Königsbergi szójegyzéket* ismerteti. — U.-ó az *Ungar, Hungarus* szavakat a görög Ungroi-ból származtatja, mely egy ó-szláv ongrin alakra megy vissza; a végleges eredet azonban még nincsen eldöntve.

Magyarország. 1916. 110. szám. k. g. *Új adatok a moóri csatáról* címmel Pettkő Béla levelét közli, melyben adatokat közöl gr. Schaffgotsch Rudolf századparancsnok elestéről a moóri csatában ; továbbá az elesett osztrák tiszt sírfeliratát közli. Sauer László sárkeresztúri plébánosnak a moóri csatára vonatkozó adatait is

beszövi. — 114. szám. *Ballagi Aladár az igazi Rákóczi* címmel Ballaginak sajtó alatt levő munkájának előszavát közli.

Neues Pester Journal. 1916. 143. szám. *Verő György, Ein Spaziergang mit Görgey.* Visszaemlékezések Görgeivel való találkozásáról és vele való beszélgetéséről.

Pester Lloyd. 1916. 127. szám. *Charmatz Richard: Künberger und Széchenyi.* Künbergernek Bécsben 1866-ban »Erinnerungen an Széchenyi« címmel megjelent munkájáról írt ismertetést. — 128. szám. *Fontana Oskar Móríc: Die Frauen der Revolution.* Michélets Julesnek hasonló című munkája alapján a francia forradalom néhány kiválóbb nőalakját jellemzi. — 138. szám. *Radó Sámuel. Albanien* címmel Thallóczy Lajosnak »Illyrische-albanische Forschungen« munkáját ismerteti. — 141. szám. *Arthur Görgei.* Életrajzi méltatás. — *Kozma Andor. Ecce homo!* Meleg megemlékezés Görgei Arthurról.

Pesti Hirlap. 1916. 119. szám. *Az igazi Rákóczi* címmel Ballagi Aladár művének ismertetése. — 142. szám. *S. E. I. Károly és Ferencz József.* Május 21-ikén 50 éve Nagy Károly hohenzollerni herceg Románia földjére lépett. A cikk ez alkalmából Károly román királynak velünk szemben követett politikájával foglalkozik.

Pesti Napló. 1916. 134. szám. *Hevesi Sándor. A száz éves kassai színjátszás.* Adalék a kassai színészet történetéhez. Kassán 1816-ban hangzott el a magyar szó a kassai szinpadon, jöllehet a város inkább német volt és tót, mint magyar. A kassai színészet Kassán a 20-as évek végén kezdett fejlődni, hol br. Berzeviczy Vincze, volt katonatiszt, a ki nem is tudott magyarul, 1829-ben átvette a kassai magyar dal és színjátszó társaság kormányzását. — 143. szám. *Jászai Mari. Görgei.* A P. N. 1910. évi karácsonyi számából átvett megemlékezés.

Pressburger Zeitung. 1916. 124. reggeli szám. *Steiner Armin. Von den sprechenden Steinen in Alt-Pressburg.* A Pozsonyban található XVIII. századból való feliratokat, emlékköveket írja le, melyek Mária Terézia, József császár emlékére vonatkoznak. A házak falán található címeres emlékeket is ismerteti.

Protestáns Szemle. 1916. 2—3. füzet. Zoványi Jenő: *A reformáció Magyarországon a mohácsi vész után, a protestáns irányú rendelkezések meginduláig (1526—1542).* A tanulmány részletesen mutat reá a két ellenkirály nehéz és kényes helyzetére a reformáció ügyeivel kapcsolatban. Ismerteti viselkedésüket az új tannal és követőivel szemben, megrajzolja e tannak és híveinek állapotát a cím-ben megjelölt rövid időszak alatt. Leírja a főurak és főpapok gondolkozását és viselkedését a hitújítás kérdésében és szemlélteti a mohácsi vész előtt gyors lépésekkel, ekkor azonban már igen lassú tempóban haladó reformatió terjedésének módjait és eszközeit. — *Nagy József: Taine arcképe.* Taine emberi belső tulajdonságait s lelki világát veszi szemügyre életének külső története s műveiben kifejezésre jutott nézetei alapján.

Religio. 1916. évf. 2. sz. *Juhász Kálmán Karácsonyi János magyar egyháztörténetének* második kiadását ismerteti.

3. sz. *Tauber Sándor Friedreich István Széchenyi-életrajzát* ismertette, megállapítja, hogy a szerző alapos, kimerítő és eddig meg nem közelített történelmi életrajzot nyújtott. — *Trihál József Fináczy Ernő »A középkori nevelés története«* cz. könyvét ismerteti. Fináczy műve rendkívüli szorgalomnak s a tárgy szeretetétől áthatott lélek-

nek alkotása, mely az olvasót a középkor eszméinek elfogulatlan és méltányos értékelésére vezeti.

4. sz. Sipos István elismeréssel emlékezik meg Erdélyi László magyarművelődéstörténetéről. — Tauber Sándor Chobolt Ferencz »A váci egyházmegye történeti névtára« cz. munkáját bírálja, Chobot könyve nem a kritika és oknyomozás elvei szerint kidolgozott történelmi mű, hanem nagy szorgalommal készült becses anyaggyűjtemény az egyházmegye multjára s jelen intézményeire vonatkozólag. — Mester János P. Greff munkáját ismerteti, melyet Hübner Agoston fordított magyarra »Loyolai szent Ignác és kora« czímen. Az életrajz nem a legújabb kutatások eredményeit foglalja össze, hanem inkább épületes olvasmányt nyújt.

5. sz. Kiss János meglehangú nekrológban emlékezik meg a folyóirat előbbi szerkesztőjéről, Dudek Jánosról.

Temesvári Hírlap. 1916. 10. szám. Gyukovits Sándor: *Az önkényuralom cenzurás világából.* Eseteket ír le, hogy az önkényuralom idejében mennyit kellett küzdeni az íróknak a censura kicsinyes felfogásával. Különösen Tóth Kálmánnak, mint a Hölgyfutár szerkesztőjének sorai alapján néhány részletet közöl a censura humorából.

Theologiai Szaklap. 1916. 1. szám. Payr Sándor: »Flacianus lelkészek Magyarországon.« A flacianusoknak, a Flacius Mátyásról elnevezett theol. pártnak, Luther legbuzgóbb híveinek és a párt lelkészeinek mozgalmát ismerteti hazánkban s kimutatja, hogy a flacianizmus Magyarországon a XVI. század második felében csak átmeneti jelenség volt minden nagyobb jelentőségű hatás és eredmény nélkül. — Zouányi Jenő: »Könyvészeti kutatások a debreczeni ref. kollegiumi könyvtárban.« Azokról a protestáns egyház irodalma körébe tartozó könyvekről számol be, a melyeket a szerző rendszeres kutatása nyomán a címbe említett könyvtárban fedezett fel és a melyeknek eddigelé egyetlen példánya sem volt ismeretes. — Szelényi Odön: »Adalékok a volt modosi ev. gimnázium történetéhez.« Mikor Modos közönsége a reformatiót felvette, az addig katolikus városi iskola evangelikussá lett. E tanintézetnek élete történetéből, mely egészen 1870-ig szolgálta hazánkban a művelődés érdekeit közül a szerző iskolatörténeti adatokat; 1870-ben az iskola az anyagi eszközök hiánya miatt megszűnt.

Ungarische Rundschau. 3—4. füz. W. Fraknoi: *König Matthias und die Hohenzollern* cz. cikke megjelent a Történeti Szemle 1914. évfolyamában. — H. Marczali: *Franz v. Pulszky 1814—1897*, megjelent az akadémiai emlékbeszédek során. — S. Paul Osztérn: *Der »heilige Krieg« nach mohammedanischen Recht* megjelent a Történeti Szemle 1916. 2. számában. — Rob. Gragger: *Deutsche Handschriften in ungarischen Bibliotheken* cikkben először általában ismerteti a magyarországi, nevezetesen az egri érseki, a gyulafehérvári Battyhányeum (püspöki), kalocsai érseki, a budapesti muzeumi, akadémiai, egyetemi és kisebb könyvtárak német codex-kincseit. Azután bőven foglalkozik a kalocsai érseki könyvtárnak ((Konrad von Fussesbrunnen Jézus gyermekségéről) egy kéziratával és a Nemzeti Múzeum egy töredékével. — R. Sieghart a második folyótáti adja »Die Denkschrift Friedrich Lists über die Verbesserung des ungarischen Transportwesens« című tanulmányából, illetve közléséből. — Ugyancsak folytatás Alexander Fest: *Ungarn in der englischen Literatur (1700—1848)*,. — Alexander v. Takáts: *Vezir Szokolli Musztafa Pascha (Der grosse Musztafa)* czímen ennek a XVI. századbeli kiváló török-

nek életrajzát, de még inkább jellemképét adja. Mint budai basa mindig a béke fenntartásán dolgozik, még a saját veszedelme árán is, a végbeli parancsnokokkal, magyar urakkal igyekszik mindenképen jóbarátságot tartani, a föld népét szereti, a mennyire lehet, óvja minden bajtól, békeszeretetének is ez egyik főoka, ha terhet rak is rá, meg igyekszik adni a módját, hogy azt el is tudja viselni, gondja van a földművelésre — maga is szenvedélyes gazda —, kereskedelemre, az állattenyésztés és kereskedelem körül meg éppen nagy érdekei is vannak. Egyéni jelleme is rokonszenves, kerüli a kegyetlenkedést, általában jószívű. Hogy ajándékok iránt igen fogékony, a viszonyok elegendőképpen magyarázzák. Családi élete igen bensős, feleségét, gyermekeit nagyon szereti, éppen ez a tiszteletreméltó érzése, továbbá egy oly katasztrófa, a melyben bűnös sehogy sem volt, t. i. a budai földrengés (1578) vonta reá a szultán haragját, a mely azután igazságtalan és kegyetlen kivégzését hozta magával. — *Theodor Thienemann: Goethes ungarischer Schüler.* Goethe egy magyar származású színésztisztelőjének, Franz Sauernek, igazi nevén Akáts Károly Ferencznek életét rajzolja eredeti adatok, részben közölt levelezés alapján. — *E. v. Wertheimer: Neue Beiträge zur Geschichte der ungarischen Altkonservativen,* megjelent a Történeti Szemle 1915. 4. füzetében. — *Emerich Szentpétery: Das Banat von Machow (Macsó).* Megjelent az Uránia 1915. febr. számában. — *Milan v. Sufflay: Zu den ältesten kroatisch-ungarischen Beziehungen* cz. czikk Ferdinand v. Šišie: Priručnik izvora hrvatske historija, dio I., čest 1. munkájának bírálata. — *Franz Eckhart: Zur Gedichte des gemeinsamen Zollgebietes,* megjelent a Századok 1915. évfolyamában. — *Mich. Császár: Academia Istropolitana.* Die Universität des Königs Mathias zu Pozsony. Császár hasonló című munkájának kivonata. — *Arthur Weber: Über die Zipser Hunnensage* irodalomtörténeti érdekű. — *Damján Vargha: H. A. Seuse in der ungarischen Codex-Literatur,* párhuzamba állítja a mystikus Heinrich Amand Seuse életét Árpád-hazi boldog Margit élettörténetével, azután Seuse egy munkájának (Horolog. Sap.) magyar fordításával foglalkozik, melyet a XV-ik század végén egy magyar dominikánus készített. — *Josef Molnár: Das albanische Problem* címen bírálja Frédéric Sibert: Les pays d'Albanie et leur histoire, Paris, 1914. cz. munkát. — *Robert Gragger: Kleine Beiträge zur deutschen Literatur. Ungarisches zu Goethes Legende von Hufeisen,* az ismert költemény motívumainak magyar paralleljeit mondja el. — *Arthur Weber: Ein deutsches Schmahgedicht auf die Kurutzen,* megjelent a Történeti Szemle 1915. évfolyamában. — *Elemér Schwartz: Der Name »Hieure«.* A Németújvári családban gyakori Henrik néppel hozza e nevet kapcsolatba. — *Desider Rexa: Faust auf der ungarischen Bühne.* Irodalomtörténeti érdekű.

Uránia. Márczius. *Gyulay Károly: Gabonaféléink eredetéről.* A gabonaneműek eredete az emberiséggel csaknem egykorú. Történelmi emlékek nyomán kutatja a búza, árpa stb. termesztésének legrégebbi nyomait. — *Krecsmárik Endre: Az egykori haj és a kopaszság nyomai régi koponyákon.* A régi sírleletek koponyáin ki lehet mutatni a haj és szakáll nyomait, bár a megfigyelések még nem megbízhatók. A haj- és szakállvisélet történetére ezek érdekes adatokat mutatnak. Török Aurél is alkalmazta III. Béla csontjai vizsgálatánál.

Világ. 1916. 123. szám. *Kacziány Géza. Ballagi új Rákóczi-könyve.* Rövid ismertetés.

Tárcza.

Mikor lett Tinódy kassai polgár?

A Századok m. évi 3—4. számában dr. Gyulai Ágost ismerteti dr. Dézsi Lajosnak a Magyar Történelmi Életrajzokban megjelent s *Tinódy Sebestyén*ről szóló művét. Az ismertetés folyamán (183. l.) a Kassa városa 1544-ik évi jegyzőkönyvében levő következő feljegyzést: Sebastianus Citharida jura civilia consecutus est feria sexta ante Andreae apostoli festa, mely arról tanuskodik, hogy Tinódy *ekkor Kassán polgárjogot nyert*, magyarázgatja.

Kassa városának az 1460-ik évvel kezdődő jegyzőkönyveiben az ez évtől fogva Kassán polgárjogot nyert egyének névsora is szakadatlanul fennmaradt s a legrégibb feljegyzés így szól: Hii infrascripti *assecuti sunt* ius civile 1460. Item feria tertia ante Conversionis Pauli Martinus literatus de Bartpha *assecutus est* ius civile; tenetur dominis ad praetorium dare unum tribulum ferreum. Tehát úgy a czímben, mint a rákövetkező első feljegyzésben, mely a polgári jog elnyeréséről szól, a rokon *assecutus* szót használja a város jegyzője. Bőven fordul elő az *assumptus* szó s legtöbbször az *adeptus*. Az 1467-ik évben már »Anthonius Prager *consecutus est* ius civile« s ez évben még egyszer. De százával fordul elő a XVI-ik század kritikus éveiben, 1544 előtt és után, s a század végén újra feltűnik a *susceptus*, *donatus*, *receptus est*, *impetravit* mellett. Maga *Bocaius János*, Kassa város újonnan választott jegyzőjének első e nembeli feljegyzése, az 1600-ik évben, *classicus* tanubizonyosság a *consecutus est* jelentése felől. Így szól: Jus civitatis impetrarunt sequentes personae: Barbély András exhibitis natalitiis suis litteris, *petens* ius civile, *consecutus est idem* solutis fl. 2.

Jobb commentárra nincs szükségem.

Kemény Lajos.

Vegyes közlések.

Az Akadémia kitüntettjei. Az Akadémia folyó évi nagygyűlése a nagyjutalommal Társulatunk nagytudományú elnökének Thallóczy Lajosnak »Jajcza bánság, vár és város története«

cz. munkáját tüntette ki, míg a Marczibányi mellékjuttalmat Ortvy Tivadar »Habsburgi Mária, II. Lajos felesége« cz. munkájának ítélte oda, a mely Társulatunk kiadásában a Magyar Történeti Életrajzok 1914. évfolyama gyanánt jelent meg. A Vigyázó-díjat, a mely »az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődésére 1542-től 2690-ig« volt hirdetve, Biró Venczel nyerte el.

Helyreigazítás. A Századok folyó évi február—márcziusi füzetében a 179. lapon ismertettem Abauj-Torna vármegye történelmi monographiáját. Az ismertetés folyamán hibáztattam a monographia szűkös terjedelmét és ezért a vármegyét okoltam. Kemény Lajos úr, a monographia egyik szerzője levelet intézett hozzám, a melyben megírja, hogy a monographia kifogásolt terjedelmének nem a vármegye az oka. Midőn szerző e kijelentését tudomásul veszem, egyúttal kötelességem mindazt, a mit a monographia csekély terjedelme miatt a vármegyéről írtam, ezennel visszavonni. *Dr. Iványi Béla.*

A Magyar Tudományos Akadémia történeti jutalomtételei.

1. A M. Tud. Akadémia 1896. október 5-én tartott összes ülésen elhatározta, hogy bármikor fog is *gr. Széchenyi Istvánnak* az ő nevéhez és működéséhez méltó életrajza, akár kéziratban, akár kinyomtatva, benyújtani, ennek szerzője 8000 korona jutalomban fog részesülni. A kéziratban benyújtott munka kiadását az Akadémia készséggel elvállalja.

2. Kivántatik a *magyar szépirodalmi kritika története*. Jutalma Halmos Izor adományából 1000 korona. Határnap: 1916 deczember 31. A jutalom, mely meg nem osztható, csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

3. (Nyílt pályázat.) *A fontosabb művelődéstörténeti érdekű magyar szólásoknak és közmondásoknak művelődéstörténeti szempontok szerint való magyarázata*. A munka tervrajza egy-két kidolgozott fejezet kíséretében 1916 deczember 31-ig küldendő be. Névtelenül, jelígis levéllel pályázó munkák ki vannak zárva a pályázatból. A legjobbnak ítélt tervrajz és mutatvány szerzője megbízatik a munka megírásával. A jutalom, a mely csak az egész munka elkészülése és elfogadása után adatik ki, a Marczibányi-alapítványból 40 arany.

4. *A XVIII. század lyrai és elbeszélő költészete*, főtekintettel a költők forrásaira és mintáira. A legjobbnak ítélt pályamű jutalma az ifj. Bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 2000 korona. Határnap: 1916 deczember 31. A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda. A megjutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni; ha ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

5. *Hunyadi János élete és kora*. Jutalma Ipolyi Arnold alapítványából 2000 korona. Határnap: 1919 szeptember 30. A jutalomban csak abszolút becsű mű részesülhet. A jutalmazott mű egy évig a szerző tulajdona; ha egy év alatt ki nem adná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

6. *Közgazdasági viszonyaink Mária Terézia korában.* Jutalma a Péczy-alapítványból 1000 forint aranyban. Hatánap: 1918 december 31. A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának adatik ki. A mű a szerző tulajdona marad, a ki köteles ezt egy év alatt kiadni; ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

7. *Az Árpád-házi királyok és királyi hercegek czímei,* az illető országok és tartományok provenienciájának, határainak és kormányzatának ismertetésével. Jutalma az ifj. Bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 2000 korona. Hatánap: 1919 szeptember 30. A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik; ha ezt egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

8. *A magyar humanizmus története Oláh Miklós felléptéig.* Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany. Hatánap: 1919 szeptember 30. A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának adatik ki. A megjutalmazott munka a szerző tulajdona marad; de ha egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

9. *Az erdélyi boerság története.* Jutalma a Vitéz-alapítványból 40 arany. Hatánap: 1919 szeptember 30. A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik; ha ezt egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

10. *A magyar igazságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás története a mohácsi vésztől 1848-ig.* Jutalma a jogi monographiaségely fel nem használt összegéből 4000 korona. Hatánap: 1919 szeptember 30. Csak oly munka részesül a jutalomban, mely az eredeti forrásokat teljes mértékben felhasználja és abszolút tudományos értékű.

11. (Nyílt pályázat.) *A török uralkodás története hazánkban.* (Ötödször hirdetve.) Jutalma a Bük László-féle alapítványból 2000 korona. A munka tervrajza, esetleg valamely kidolgozott fejezet kíséretében, 1916 december 31-ig küldendő be. A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom, kedvező bírálat esetén, csak a kész munkának adatik ki.

12. (Nyílt pályázat.) *List Frigyes viszonya Magyarországhoz és munkásságának hatása hazánkban.* Jutalma a Schreiber Ignácztól Kautz Gyula nevére tett alapítványból 1200 korona. A munka tervrajza valamely kidolgozott fejezet kíséretében 1916 december 31-ig küldendő be. A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom, kedvező bírálat esetén, csak a kész munkának adatik ki. Jeligés levéllel ellátott, névtelenül beküldött pályaművek nem vétetnek figyelembe.

13. (Nyílt pályázat.) *Quetelet hatása a statisztika továbbfejlődésére.* Jutalma Körösy József alapítványából 1000 korona. A munka tervrajza, valamely kidolgozott fejezet kíséretében, 1916 december 31-ig küldendő be. A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom, kedvező bírálat esetén, csak abszolút becsű, kész munkának adatik ki. A kiadás joga a szerzőé; de ha munkáját egy év alatt nem adja ki, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

14. *A vránai perjelség története.* Jutalma az Oltványi-alapítványból 2000 korona. Hatánap: 1917 szeptember 30. A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának ítéltetik oda. A jut-

mozott mű a szerző tulajdona; köteles azonban a műből, ha ki-nyomatja, három példányt, ha pedig két esztendő alatt ki nem nyomtatja, egy másolatot a csanádi püspökség levéltárába beküldeni.

15. *A magyarországi kisorosz (ruén) nép története* betelepülésétől a legújabb időkig. Jutalma a Péczely-alapítványból 1000 forint aranyban. Határnap: 1916 december 31. A jutalom csak abszolút tudományos becsű munkának adható ki. A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt művét kiadni; ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tisztelet-díj nélkül kiadni.

16. (Nyílt pályázat.) *A szerémi püspökség és káptalan története 1526-ig.* Jutalma Ipolyi Arnold alapítványából 2000 korona. A munka tervrajza, esetleg valamely kidolgozott fejezet kíséretében, 1916 december 31-ig küldendő be. A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom, kedvező bírálat esetén, csak a kész munkának adatik ki.

17. *II. Lajos király udvartartása.* Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany. Határnap: 1916 december 31. A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; de ha azt egy év alatt ki nem adja, a tulajdon-jog az Akadémiára száll.

Pályázási szabályok. 1. Minden rendű pályáit a fönnt kitett *határnapokig* »a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatalához« címelve (tehát nem a főtitkár neve alatt) küldendő; azokon túl semminemű ily pályamunka el nem fogadtatik.

2. A pályaműnek külső borítékára, feltűnő helyen, úgyszintén a jeligés levélre is ráírandó, hogy mely pályázatra küldetik be.

3. A pályamű *idegen kézzel, lehetőleg géppel, tisztán és olvas-hatóan írva, lapszámozva, kötve* legyen. Terjedelmesebb pályamunkák, melyek e feltételeknek nem felelnek meg, nem fogadtatnak el, ill. mellőztetnek.

4. *A szerző nevét, polgári állását és lakhelyét* tartalmazó pecsétetes levélen ugyanazon jelíge álljon, mely a pályamű homlokán. A pecsétetes levélben netalán följegyzett kikötések, föltételek vagy a versenyügy körül régtől fogva bevett szokásos eljárástól kívánt eltérések tekintetbe nem vétetnek.

5. *Alnév* alatt pályázóknak a jutalom ki nem adatik.

6. Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját kézírása a szerzőnek, műve a jutalomtól elesik.

7. *Nyílt* pályakérdésekre *zárt jeligés levéllel* beküldött pályaművek nem fogadtatnak el.

8. A jutalmat *nem nyert pályamunkák kéziratai* az Akadémia levéltárában maradnak és nem adatnak ki; azonban engedély mellett lemásolhatók az Akadémia helyiségében.

9. Mindezen föladatokra minden rendű akadémiai tagok is pályázhatnak.

10. Egyébiránt *bármely, hacsak formai kelléknek is elhanyagolása* elejtí a szerzőt a jutalomtól.

Az esztergomi székesfőkáptalan pályatételei.

Az esztergomi székesfőkáptalan gróf *Forgách* Ferencz bibornok-érsek halálának (1615 okt. 16.) és *Pázmány Péter* érsekké való kinevezetésének (1616 szept. 27.) *háromszázados* évfordulója alkalmából a következő pályatételeket tűzi ki:

I. Irassék meg gróf *Forgách Ferencz* bibornok, Magyarország primása, esztergomi érsek élete. Terjedelme 5—10 ny. ívnyi lehet. Jutalma *ezer* korona, mely csak önálló, levéltári kutatásokon alapuló, abszolút becsű munkának adatik ki.

II. Fejtessék ki *Pázmány Péter* hitvitázó rendszere; megjelölve részletesen a tőle védett hitigazságokat, használt érveit, tanulmányainak forrásait és kiemelve önálló nézeteit és felfogását. A mű terjedelme 10—15 ny. ívnyi lehet, jutalma *ezer* korona, mely csak önálló felfogású, abszolút becsű műnek adatik ki.

A pályaművek *beadásának határnapja, újabb határozat szerint, 1917 augusztus elseje*. Mindkét pályázatban csupán a főegyház-megye papja és végzett papnövendékei, valamint a főegyház-megye területén szolgálatot teljesítő más megyebeli és szerzetes papok vehetnek részt. A pályaművek, a szerző nevét rejtő jeligés levélkével együtt, a székesfőkáptalan címére küldendők be. A pályadíjat nem nyert művek a postai feladóvévény, illetőleg az átvételi elismervény beküldése ellenében, a kívánt címre fognak visszaküldetni.

Hivatalos értesítő.

A Magyar Történelmi Társulat 1916 márczius hó 16-án d. u. 5 órakor tartott r. közgyűlésének jegyzőkönyve.

Elnök: Dr. Csánki Dezső az ülést a kor viszonyaihoz mért, mély elmélkedéssel nyitja meg a nemzeti eszmének a mai háborús viszonyok közt való érvényesüléséről.

Üdvözölve az előkelő közönséget, a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Császár Elemér választmányi és Baranyai Béla rendes tagot kéri föl.

23. Küffer Béla rendes tag indítványára a közgyűlés elhatározza, — hogy a szavazást a választmányi tagokra az emlékbeszéd elmondása után fogja megejteni.

24. Az elnökség mandátuma lejárván, elnök az új elnökség megválasztásának megejtésére dr. Ortway Tivadar választmányi tagot kéri föl korelnökkül.

Az elnöki széket dr. Ortway Tivadar választmányi tag foglalja el.

Korelnök elrendeli a titkos szavazást az elnökség tagjaira. A szavazás megejtetvén, — megállapítottatott, hogy összesen 81 szavazat adatott be, s elnökké dr. Thallóczy Lajos, első alelnökké dr. Csánki Dezső, második alelnökké dr. Fejérpataky László választott meg. Korelnök ez alkalomból üdvözli az újonnan megválasztott elnökséget és helyét átadja dr. Csánki Dezső első alelnöknek.

Dr. Csánki Dezső az elnökség iránt megnyilvánult bizalmat megköszönve, újra elfoglalja az elnöki széket. — Indítványára a közgyűlés köszönetet szavaz dr. Ortway Tivadar korelnöknek működéséért.

25. Elnök bejelenti, hogy Frigyes főherczeg tábornagy ő cs. és kir. fensége, továbbá hőtendorfi báró Conrad Ferencz vezérezredes, báró Vojnits István b. t. t. és báró Láng Mihály, orsz. képviselő-alapítóink sorába lépnek. — A bejelentések köszönettel tudomásul vétetnek és elintézés végett a választmányhoz utaltatnak. Frigyes főherczeg ő cs. és kir. fenségének a közgyűlés, az elnök indítványára, távirati úton fejezi ki hódoló köszönetét.

26. Dr. Gombos Ferencz Albin választmányi tag a szerző távollétében előterjeszti dr. Márki Sándor választmányi tag emlékiratát Pór Antal felett.

27. Elnök a megüresedett 22 választmányi tagsági hely betöltésére elrendeli a szavazást és a szavazatszedő-bizottság tagjaiul dr. Hóman Bálint választmányi tag elnöklete alatt Baranyai Béla és dr. Jakubovits Emil rendes tagokat küldi ki. A szavazás tartamára a közgyűlést felfüggeszti.

Elnök az ülést újra megnyitván,

28. Domanovszky Sándor szerkesztő előterjeszti jelentését a Társulat múlt évi működéséről. — A közgyűlés a jelentést tudomásul veszi és Áldásy Antal választmányi tag indítványára az elnökségnek és első sorban az ügyvezető alelnöknek kiváló elismerését és köszönetét fejezi ki a Társulat ügyeinek e nehéz időkben oly gondos előrelátással és szép sikerrel történt vezetéséért.

29. Előterjesztetvén a számvizsgáló-bizottság jelentése az 1915. évi zárszámadásokról és maga a zárszámadás, — a közgyűlés a választmány határozata alapján Cserhalmi Sámuel pénztárnoknak a szokásos fenntartással a felmentvényt megadja és az elnök indítványára köszönetet szavaz dr. Illés József és dr. Reiszig Ede számvizsgáló-bizottsági tagoknak fáradozásukért.

30. Előterjesztetvén az 1916. évi költségvetés, — a közgyűlés azt a választmány határozata alapján azzal a hozzáadással fogadja el, hogy a mennyiben a jövedelmek nem folynának be a remélt mennyiségben, a Századok ívszáma az előiránnyal szemben esetleg az 1915. évfolyam terjedelméig redukálthatassék.

31. Domanovszky Sándor jegyző bejelenti, hogy a Thaly Kálmán alapítványból »A magyar nemzet önállóságáért és függetlenségéért vívott küzdelmek története a rákosi országgyűléstől a mohácsi vészig« czímen hirdetett első pályatételnek kidolgozásával a beadott tervezet alapján 1912-ben a közgyűlés dr. Szabó Dezső választmányi tagot bízta meg. A pályamunka most elkészülvén, a bíráló-bizottság azt ismételtelen bírálat alá vette és kiadásra ajánlotta. A díj az alapítvány rendelkezése szerint a kinyomatás után lesz kiadható. — Tudomásul szolgál.

Időközben a szavazatszedő-bizottság munkájával elkészülvén,

32. dr. Hóman Bálint bizottsági elnök jelenti, hogy 65 érvényes szavazat adatott be. Általános többséget nyertek: Barabás Samu (65), Erdélyi László (59), Hóman Bálint (64), Karácsonyi János (65), Károlyi Árpád (64), Kollányi Ferencz (64), Komáromy András (65), Melich János (65), Nagy Gyula (64), Odescalchi Arthur hg. (64), Ortway Tivadar (65), Ováry Lipót (48), Reiszig Ede (64), Sebestyén Gyula (56), Soós Elemér (55), Szendrei János (65), Szentpétery Imre (65), Szilády Áron (64), Takáts Sándor (60), Gagy János (63), Pilch Jenő (60), Holub József (41). Nagyobb számú szavazatot kaptak még: Relković Neda (26), Sörös Pongrácz (17), Erdélyi Pál (14), Divéky Adorján (11). Azonkívül nyolczan kaptak 1—5 szavazatot. — Elnök ennek alapján kihirdeti a választás eredményét, mely szerint igazolt választmányi tagokká az 1916—1918. évkörre: Barabás Samu, Erdélyi László, Gagy Jenő, Hóman Bálint, Karácsonyi János, Károlyi Árpád, Kollányi Ferencz, Komáromy András, Melich János, Nagy Gyula, Odescalchi Arthur hg., Ortway Tivadar, Pilch Jenő, Reiszig Ede, Sebestyén Gyula, Soós Elemér, Szendrei János, Szentpétery Imre, Szilády Áron és Takáts Sándor, az 1914—1916. évkörre:

Holub József és Óváry Lipót választattak meg, és köszönetet mond a szavazatszedő-bizottságnak munkájáért.

Több tárgy nem lévén, az elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Dr. Csánki Dezső, elnök. *Dr. Domanowszky Sándor*, jegyző.

Hitelesítjük: *Dr. Császár Elemér, Baranyai Béla.*

Jelentés dr. Szabó Dezsőnek: A magyar nemzet önállóságáért és függetlenségéért vívott küzdelmek története a rákosi országgyűléstől a mohácsi vészig. 1505—1526. cz. pályamunkájáról.

El kell ismernünk, hogy a szerző feladata nehéz volt. Thaly Kálmán alapítványának értelmében nem a Jagellók korának történetét kellett elbeszélne, hanem a magyarság ellenállásának történetét a Habsburgok magyar trónkövetelésével szemben az 1505-iki rákosi végzéstől a mohácsi vészig. A szemponinak ez a korlátozása akadályozza a tárgyalás mozgalmasságát s egyoldalúságra csábít, mert a Jagellók korának történetében a nemzeti ellenállás gondolatán kívül más irányok is uralkodnak. A főnemesség és köznemes-ség ellentéte, a török veszély, a királyi hatalom küzdelme a rendi szabadsággal oly tényezők, melyek vetekednek jelentőségre nézve a nemzeti ellenállás gondolatával. Ezért nehéz a csoportosítás, ha csupán egyetlen irány történetét kell elbeszelnünk.

A szerző becsületes igyekezettel törekedett a nehéz feladatot megoldani. Átkutatott több levéltárt, kielégítő választ keresett sok felfemerülő problémára és részben sikerrel is, de munkájában mégis oly hiányokat és hibákat találunk, melyeket említés nélkül nem hagyhatunk.

A szerző nem az 1505-iki évvel, hanem Zsigmond király halálával kezdi a tárgyalást. Ez is mutatja, hogy alaposságra törekszik, mert az első Habsburg trónra léptével kívánja kapcsolatba hozni a Jagellók korának nemzeti mozgalmait. A teljesség kedvéért nem ártott volna Zsigmond korából is kiemelni oly jellemvonásokat, melyek a nemzeti ellenállás irányait élénk állítják. De ez hagyján, nagyobb baj az, hogy Albert és I. Ulászló korának tárgyalásában hibákat találunk. Ilyen mindjárt a 6. levélen ez az állítás: »Albert királysága pártkirályság volt«. Pedig Albert törvényesen választott királyunk; az, hogy egyik párt jobban szerette, mint a másik, nem jogosít fel ily kifejezés használatára. A 7. levélen azt olvassuk a lengyel példájú confoederatióról, hogy ez intézmény szinte 100 éven át fennmaradt hazánkban — 1439-től. Azt hiszszük, hogy a confoederatióra már régebben is vannak példák történetünkben, de bizonyos, hogy nem végződik ez a szokás a XVI. század első felében. Hiszen II. Rákóczi Ferencz hívei is confoederatusoknak nevezik magukat. A 8. levélen ezt olvassuk: Erzsébet a maga nevében az örökösödés címén nem tartott igényt a magyar trónra, mint Huber állítja. Ez az állítás nyilvánvaló tényekbe ütközik. Fraknoi a Mill. Történet IV. kötete 10. lapján idézi azt az 1440-iki oklevelet, melyben Erzsébet így szól magáról: »uti heres hujus regni legitima, et ad quam totius regalis potestatis plenitudo condescendit«. De már az 1439-iki tavaszi országgyűlés is elismerte, hogy »Erzsébetet az ország, főképen a születés jogczimén köztudomás szerint megilleti«. A 12. levélen azt olvassuk, hogy »Erzsébet

és I. Ulászló 1442-iki győri békéje ismeretlen». Dehogy ismeretlen, közölte azt Fraknoi Cesarini Juliánjában, hivatkozik rá a Mill. Történetben és megjelent egy csehországi gymnasium német nyelvű értesítőjében is. Ugyancsak e levélen olvassuk, hogy »az első Jagelló a magyar trónon nem örvendhetett hosszabb ideig az uralomnak, mint örvendett az első Habsburg«. De hiszen tudjuk, hogy Albert két évig, I. Ulászló pedig négy évig uralkodott, tehát épen kétszer annyi ideig, mint az első Habsburg. Ez a tévedés azért nem jelentéktelen, mert azt a látszatot kelti, mintha a szerző nem akarná elismerni I. Ulászló uralkodásának törvényességét 1440-től 1442-ig. Azután ugyancsak a 12. levélen azt olvassuk, hogy »a két királyválasztás gyors egymásutánja szinte dogmává tette a királyválasztást«. (T. i. I. Ulászló és V. László megválasztása.) Azt hisszük, hogy nem a gyors egymásutánra kell itt a súlyt helyezni. A királyválasztás elve a magyar történetben akkor emelkedik ki mindig a legvilágosabban, mikor az uralkodó nemzetségeinek magva szakad, vagy a mikor, mint pl. II. Mátyás választásakor, a mellőzött, vagy elhalt uralkodónak nincsen örököse. A 13. levélen azt olvassuk, hogy »Albert, Ulászló és V. László választásán csak a főnemesség vett részt, a köznemesség nem.« Ez helytelen állítás. I. Ulászló uralma népszerű volt a köznemesség előtt, végleges megválasztásán, mint Fraknoi írja, a »köznemesség és a városok polgársága is tömegesen jelent meg«. (Mill. Tört. 20. l.) Különben Albertet is, V. Lászlót is az összes rendek nevében választották meg.

A 24. lapon a szerző azt írja, hogy »nincsenek olyan adataink, melyek azt mondanák, hogy Miksa igényeinek visszautasítására a német uralomtól való idegenkedésnek döntő befolyása lett volna«, hiszen Mátyás csapásai óta nem félték a rendek a német uralomtól.

Már pedig a német uralomtól való idegenkedés elég világos motívuma az egész Jagelló-kori történetnek. Ennek megállapítására közvetlen ép 1490 vagy 1491/92-ből szóló adatok nem szükségesek. Teljes világossággal kivehetjük ezt az idegenkedést körülbelül az egész magyar történetből.

Érdekesnek és helyesnek is tartjuk a szerzőnek azt a fejtegetését (28. l.), hogy Miksa, noha az 1463-iki szerződésre alapítja követelését, mégis kénytelen elismerni a magyarok királyválasztási jogát.

Alighanem a legsikerültebb része szerzőnk munkájának az, mely az 1491-iki pozsonyi békére és annak 1492-iki megerősítésére vonatkozik. Szerző itt új oldalról nézi a sokat vitatott kérdést. Az 1492-iki megerősítést nem országgyűlési végzésnek, hanem egy confederatio tényének mondja.

E szerint az 1492-iki megerősítés nem közjogi, hanem magánjogi érvényű. Nem mondjuk azt, hogy a szerző minden kételyt eloszlatott e fontos közjogi és történeti probléma körül, de azt hisszük, hogy a megoldás felé jó utat mutatott.

Az 52. levélen azt állítja szerzőnk, hogy az 1505-iki német birodalmi gyűlés határozata érthetetlen. Nem tudjuk, hogy miért volna érthetetlen, hiszen Miksa azt ígérte Kölnben, hogy Magyarországot a birodalomhoz csatolja, ha a magyar trónra jut. Így mondja Fraknoi és a szerzőnek legalább foglalkoznia kellett volna e felfogással.

Ugyancsak e levélen azt mondja a szerző, hogy az 1505-iki rákosi gyűlésen »csak követek által volt képviselve a köznemesség, tehát a határozat nem volt a köznemesség túlsúlyának követke-

ménye». Vajjon kié lett volna tehát? A rákosi határozat az idegen származású fejedelmek ellen a köznemességnek régi, ősköltől örökölt, mindig hangoztatott és a legnagyobb szenvedélyvel ápoltt vágya volt. A főurak közt e tekintetben ingadozást, szakadást látunk olykor, de a köznemesség ellenzékét a kormányokkal szemben már Zsigmond kora óta az idegen uralkodók ellen érzett gyűlölet hevíti. És így ha nem is volt számra többségben a köznemesség a rákosi gyűlésen, az ő akaratának és szenvedélyének ereje döntött, mikor a Rákoson megformulázták a végzést az idegen királyok ellen.

Az 53. levélen a szerző azt állítja, hogy a rákosi végzés formáját tekintve nem törvény, hanem csak azt mutatja, hogy »az országgyűlésen 1505 október 13-án egy confoederatio alakult«.

Pedig szerintünk kétségtelen, hogy az 1505-iki rákosi határozat országgyűlési végzés, noha megengedjük, hogy formájára hasonlít egy confoederatio oklevélhez és Ferdinánd udvarában nem ok nélkül nevezték a határozatot »a magyarok confoederatiójának«. A confoederatiók nem mind egyenlőek történeti jelentőség és jogi érvényesség tekintetében. Ép az a főhibája szerzőnk felfogásának, hogy mindenféle confoederatióknak majdnem egyenlő jelentőséget tulajdonít. Az 1505-iki rákosi határozat országos jelentőségű és közjogi érvényű, teljesen megfelel az ország nagy többsége kívánatának, végre is akarta hajtani e végzést az ország nagy többsége II. Lajos halála után, de a végrehajtás nem egészen úgy sikerült, mint az 1505-iki rákosi gyűlés kívánta. Ez a körülmény azonban nem változtatja meg a rákosi gyűlés határozatának országos és jogi jelentőségét. Az 1492-iki megerősítése az 1491-iki szerződésnek inkább csak magánjogi jellemű confoederatio. Ebben igaza van a szerzőnek. És hogy ezt a megerősítést az ország többsége nem tekintette országgyűlési végzésnek, azt a történet későbbi fejleményei mutatják, ellenben ugyancsak e fejlemények az 1505-ik külsőleg confoederatióknak nevezhető oklevelet lényegében országos végzésnek tüntetik fel.

A szerző általában a confoederatiókkal sokat bajlódik, azokat minduntalan belévegyíti elbeszélésébe, úgy hogy munkája valósággal olyan, mintha a Jagelló-kori confoederatiók története volna. Azt hiszi, hogy felfedezte a confoederatiók jelentőségét és azért ez irányban fiatal írók szokása szerint igen messze megy. Pedig a történetírók régen ismerik a főúri szövetezések jelentőségét, csak-hogy nem szokták azt a kellő mértéken túlbecsülni, mert tudják, hogy a főurak sokszor ígértek szövetséget egymásnak olyankor is, a mikor egymás ellen törnek. A szerző confoederatiós irányzatának azonban megvan az a jó következtetés, hogy több oly személyes motivumra figyelmeztet, mely kikerülte a Jagelló-kori kutatók figyelmét.

Azt az állítást (55. levél), hogy az »1505 október 13-iki oklevélbe foglalt confoederatio által megalakult a nemzeti királyt kívánó párt«, mindenesetre meg kellene változtatnia. Mert a nemzeti királyt kívánó párt nem akkor alakult meg, megvolt már Zsigmond korában, ez a párt választotta Hunyadi Jánost kormányzónak és fiát királynak. Ez a párt tiltakozott és küzdött Miksa jelöltsége ellen Mátyás halála után.

A 61. levélen is az 1505-ben megalakult németellenes confederatio hatalmának fennmaradásáról beszél. Természes, hogy fennmaradt nemcsak 1508-ban, hanem még sokkal, sokkal tovább és pedig

azért, mert nem is 1505-ben alakult és kár azt a pártot conföderationának nevezni, mert ez a név félreértést okozhat. A 69. levélen az 1515-iki házassági szerződésre nézve azt mondja a szerző, hogy »a Habsburgoknak a rokonság semmi különösebb jogot nem adott volna, mert a nőágon való örökösödésnek a férj családjára való átvitelére Magyarországon példát nem találunk«. Ez nem szabatos és egyáltalán helytelen beszéd. Természetes, hogy a királyi házasságok nem adtak jogot a magyar trón öröklésére, mert a magyar királyi méltóság választáson alapult, bárhogyan vitatták a Habsburgok az ellenkezőjét. Azonban a magyar rendek mindig tekintetbe vették a nőágon való örökösödést »a férj családjában«, hogy a szerző különös szavával éljünk. Az Anjoukat is így választották, valószínűen Zsigmond fiát is megválasztották volna, a mint hogy vejét megválasztották és vejének fiát is és a mint hogy Ferdinánd megválasztásában is nem csekély része volt annak, hogy magyar királyleány férje volt. Mit jelent tehát az, hogy »a nőágon való örökösödésnek a férj családjára való átvitelére Magyarországon nem találunk példát?«

A 70. levélen, a hol az örökbefogadás formulájáról van szó, figyelembe vehette volna szerző Fraknóinak »Mátyás király örökbefogadása Frigyes császár által« című értekezését. (Bud. Szemle 1910.) Egyáltalán a korra vonatkozó irodalom bővebb tekintetbevételénél talán nem felesleges a szerző figyelmébe ajánlanunk.

Az 1525-iki hatvani gyűlés tárgyalásakor feltűnőnek találja a szerző azt (131. levél), hogy »ott nem történt a németeknek semmi bajuk, hogy a császári követ kiutasítását már nem kívánták«.

Ebben nincs feltűnő. Hiszen a gyűlés előtt — mint Fraknoi elbeszéli (Mill. Tört. 467.) — Brandenburgi György és a császári követ elhagyták az országot, a német udvari emberek nagyrészt elbocsáttattak, az érczbányákat a Fuggerektől elvették.

Nem folytatjuk tovább részletes észrevételeinket. Vissza akarunk térni oda, a honnan elindultunk. A szerző feladatának nehézségeit elismertük, de meg kell mégis jegyeznünk, hogy ily tárgyalásból a török veszély növekvésének, az ország határát védelmező területek fokozatos romlásának rajza nem hiányozhatik. Ennek a rajznak ott kell lennie a főtárgy mögött, hogy azt jobban kiemelhesse. Hiányzik továbbá e könyvből a két Jagelló udvari életének kellő tárgyalása. Mária királyné például csak úgy mellékesen van említve, pedig a német-magyar párt küzdelmein az ő alakja nem suhant át észrevétlenül. Hiányzik a protestantizmus keletkezésének rajza is, pedig legalább kivonataiban ez is a munka tárgyához tartozik.

Végül a szerző nem sokat törődik a jellemrajzokkal. Pedig kivált II. Lajos korában a gyarapodó követjelentések elég anyagot szolgáltatnak élénk jellemrajzokra. Azután a pártok szenvedélyeit is élénkebben adhatná elő a szerző, ha nem babonázná meg annyira a conföderatiók szemlélete. Mindig ezeket kutatja, a minék, mint láttuk, jó eredménye is van, de ez az egyirányú elfoglaltság tompítja látását az akkor annyi szenvedéllyel lüktető közélet irányában. Stílusában is van bizonyos pongyolaság.

Ilyen kifejezés, mint a »lemondás kifizette volna magát«, nem jól hangzik komoly történeti előadásban. (68. l.)

Mindent összevéve a szerző sokat dolgozott, egy-két új figyelemreméltó gondolatot is vetett fel, több új adattal is gyarapította ismereteinket, de mégis kár volna, ha munkája mai formájában

jelennék meg. Szerintünk ki kellene hagynia a fentemlített tévedéseket, jobban kellene megfontolnia állításait, több helyütt — talán nemcsak az említett helyeken — gazdagabbá kellene tennie a munka szerkezetét és hacsak lehet, élénkebbé előadását. A szerző jó munkát adott be, de jobb is telik tőle. Igaztalanok volnánk iránta, ha megelégednénk e beadott munkájával és nem követelnénk ennél jobbat.

Budapest, 1916 február 10. *Angyal Dávid* s. k., előadó.

Csánki Dezső s. k., *Ortway Tivadar* s. k., kiküldött bírálók.

* * *

A szerző e bírálat alapján kijavította és részben — a meny-nyiben felfogásával megegyezett — átdolgozta munkáját. Az így átalakított munkának a bíráló-bizottság jelentése, illetve a Társulat 1916. febr. hó 16-án tartott ig. választmány ülésének határozata (22. pont) értelmében a pályadíj odaítéltetett.

Jegyzőkönyv a Magyar Történelmi Társulat 1916 április hó 13-án d. u. 5 órakor tartott ig.-választmányi üléséről.

Jelen vannak : Dr. Csánki Dezső ügyvezető alelnök elnöklete alatt dr. Fejérpataky László alelnök, dr. Áldásy Antal, Fest Aladár, Gagyí Jenő, dr. Gárdonyi Albert, dr. Holub József, dr. Hóman Bálint, dr. Illés József, dr. Lukcsics József, dr. Madzsar Imre, dr. Ortway Tivadar, Soós Elemér, dr. Szabó Dezső, dr. Szendrei János, dr. Szentpétery Imre, dr. Váczy János választmányi tagok, dr. Bathó Béla ügyész, dr. Domanovszky Sándor mint jegyző.

Dr. Csánki Dezső elnök az ülést megnyitva, a jegyzőkönyv hitelesítésére Fest Aladár és dr. Gárdonyi Albert vál. tagokat kéri fel.

23. Tagokul ajánltatnak: *a)* alapítókul: Frigyes főherczeg tábornagy ő cs. és kir. fensége, 1000 K; Hötzendorfi br. Conrad Ferencz vezérezredes, a vezérkar főnöke, 200 K; br. Vojnits István b. t. t., országgyűlési képviselő. Budapest, 400 K; br. Láng Mihály országgyűlési képviselő, Budapest, 200 K; mind a négyet ajánlja dr. Thallóczy Lajos elnök; dr. Kún József cs. és kir. kamarás, min. osztálytanácsos, Budapest, 200 K, ajánlja dr. Csánki Dezső alelnök; — *b)* évdíjas rendes tagokul: Benedek Sándor, a közgazg. bíróság másod-előke, Budapest; dr. Chelnoky Jenő egyet. tanár, Kolozsvár; dr. Pauler Ákos egyet. tanár, Budapest; mind a hármat ajánlja dr. Csánki Dezső alelnök; dr. Rott Nándor praelatus-kanonok, Budapest, ajánlja Dedek-Crescens Lajos v. t.; dr. Bossányi Árpád pápai kamarás, plébános, Magyarkezesztúr; dr. Miklósy Zoltán törvényhatósági főlevéltárnok, Selmeczbánya; Minorita rendi gymnasium, Nyírbátor; Spek Rudolf tanárjelölt, Nagyszeben, mind a négyet ajánlja Gagyí Jenő v. t.; Berwaldszky Kálmán ig.-tanító, Igló, ajánlja Pajdussák Máté r. t.; dr. Vargha Damján cist. r. tanár, Budapest, ajánlja Relković Néda r. t.; Polg. fuiskola, Marczali, ajánlja Cserhalmi Sámuel pénztárnok; Balássy Károly postamester, Tápiószéle, ajánlja Tóth László alap. tag; dr. Sebestyén Irén m. nemz. muzeumi gyakornok, ajánlja dr. Zsinka Ferencz r. t.; dr. Baumgartner Alajos főgymn. tanár, Budapest, ajánlja dr. Madzsar Imre v. t. — Megválasztatnak.

24. Dr. Gárdonyi Albert vál. tag bemutatja »Buda város közigazgatási és közgazdasági viszonyai a XII. század végén« című értekezését.

25. Jegyző előterjeszti az 1916 február hó 1-től márczius hó 31-ig terjedő időről szóló pénztári kimutatást. E szerint összes bevétel volt a póstatakarékpénztárban 13.961 K 97 fillér; összes kiadás a póstatakarékpénztárban 8.298 K 87 fillér; pénzmaradvány a póstatakarékpénztárban 5.663 K 10 fillér; folyószámlai tiszta követelésünk a P. H. E. T. E.-nél 8.901 K 62 fillér. Összesen rendelkezésünkre állott tehát márczius hó 31-én 14.564 K 72 fillér. Ebből azonban 4.213 K 38 fillér alapítványi természetű tőke. — Tudomásul szolgál. Az alapítványok tőkésítésével az ig.-választmány az elnökséget bízta meg, hogy a kibocsájtandó negyedik hadikölcsön alkalmából a Társulat anyagi erőihez mérten jegyezzen.

26. Jegyző előterjeszti a vál. tagoktól megválasztásuk alkalmából érkezett köszönő-leveleket. — Tudomásul szolgál.

27. Jegyző bejelenti, hogy Teleki Mihály levelezésének VII. kötete megjelent, és a 400 koronás alapítóknak, az ig.-választmány tagjainak és az előfizetőknek megküldetett. — Örvedetes tudomásul szolgál.

28. Jegyző bejelenti, hogy az elnökség közbejöttével a gróf Teleki-család befizette a Teleki Mihály levelezésének kiadásához való hozzájárulása utolsó részletét, 8.000 koronát. — Örvedetes tudomásul szolgál. Megbizatik az elnökség, hogy a grófi család előtt a Társulat köszönetét tolmácsolja.

29. Jegyző bejelenti, hogy az Első Magyar Általános Biztosító Társaság közgyűléséből évi 200 K adományát beküldötte. — Az ig.-választmány köszönettel veszi tudomásul a nagylelkű adományt.

30. Jegyző bemutatja az ügyész levelét a Bunyitay-hagyaték ügyében. E szerint az oldalági örökösök keresetükkel elutasítottak és az alapítvány nemsokára felvehető lesz. — Örvedetes tudomásul szolgál.

31. Jegyző közli, hogy dr. Szabó Dezsőnek a Thaly-pályázatra benyújtott munkáját a bíráló bizottság újra megbírálván, a díjat neki kiadhatónak vélte. Ehhez képest a választmány előbbi határozata alapján a díj odaítélése a közgyűlésnek bejelentetett. Szerző most már a művet ki akarván nyomtatni, a papiros- és szedés-mintát a választmánynak bemutatni kívánja. — Az ig.-választmány hozzájárul a munkának a tervezett formában való kiadásához.

Zárt ülésen:

32. A választmány a főtítkárr-, esetleg titkárválasztás kitűzése ügyében határozott.

K. m. f.

Dr. Csánki Dezső, elnök.

Dr. Domanovszky Sándor, jegyző.

Hitelesítjük: *Fest Aladár. Dr. Gárdonyi Albert.*

1916. április havában fizettek:

a) alapítványi kamatot:

Tóth László..... 10 K.

b) tagdíjat:

1914-re: Dr. Kaszák József (10 kor.). Összesen 10 kor.

1915-re: Debreczeni tud. egyetemi történelmi seminarium, dr. Kaszák József, Pozsonyi ev. lyceumi könyvtár, Renglovics József, dr. Sántha Kálmán (5 kor.), Szever Pál, dr. Vass Miklós (5 kor.). Összesen 60 kor.

1916-ra: Balázsy Károly, Bartók Géza, Benedek Sándor, Békési ref. főgymnasium, Budafoki áll. polgári iskola, Budapesti Országos Levéltár, Budapesti Székesfővárosi Levéltár (12 kor.), Budapest: Deák Mensa (8 kor.), Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztálya, Buzna Alajos, Dévai Nemzeti Kaszinó, dr. Ferenczy Élek, dr. Fináczy Ernő, Homonnai áll. polgári iskola, Horváth Károly (6.10 kor.), Iglói ev. főgymnasium, Kissházy H. Gyula, Marosvásárhelyi ref. kollegium, Máramaroszi góti tanítóképzőintézet, Mikó Vilma, Nyitrai főgymn. Dugonics önképzőkör, Nyitrai róm. kath. főgymn., dr. Oszvald Arisztid, dr. Pauler Ákos, dr. Peisner Emil, dr. Polner Ödön, Renglovics József, Rózsashegy város, dr. Sántha Kálmán (5 kor.), Schmidtmayer Endre, Selmeczbányai kir. kath. főgymn., Spek Rudolf, Strömpl János, Szentmihályi Dezső (10.80 kor.), Thurzó Ferencz, dr. Tóth Lajos Budapest, dr. Udvardy László, dr. Vizsota Gyula. Összesen 371.90 kor.

1917-re: Dr. Dékány Kálmán, dr. Döry Ferencz (6 kor.), Relkovics Davorka. Összesen 26 kor. Mindösszesen 467.90 kor.

1916. május havában fizettek

a) alapítványt:

Dr. Hóman Bálint	48.50 K
Báró Vojnits István.....	200.— ♦
Rudnay Béla	200.— ♦
Dr. Iványi Béla	200.— ♦
Dr. Lechner Tibor	200.— ♦
Összesen.....	848.50 K

b) tagdíjakat:

1914-re: Dr. Fehér Géza, dr. Károlyi János (5 kor.). Összesen 15.— kor.

1915-re: Dr. Fehér Géza. Összesen 10.— kor.

1916-ra: Dr. Angyal Zoltán, Baumgartner Alajos, Brassói róm. kath. főgymnasium, Ellend József (3 kor.), dr. Erődi Kálmán, dr. Fehér Géza (3 kor. 50 fill.), Garam Jenő, dr. Gárdonyi Albert (60 fill.), Józsa Menyhért, Pápai áll. tanítóképző ifj. önképzőkör, Péchy Elemér, Pécsi áll. főreáliskola, Rudnay Béla, Sátoraljaújhelyi főgymn. igazgatósága, dr. Szabó Dezső (10 kor. 04 fill.), Szegedi áll. főreáliskola, Széll József főispán, dr. Török Andor, Ungvári kir. kath. főgymnasium, Valkovszky Miklós, Zsinka Ferencz (3 kor. 50 fill.). Összesen 180 kor. 64 fillér.

1917-re: Baumgartner Alajos, Esztergom város. Összesen 20.— kor. Mindösszesen 225 korona 64 fillér.

Cserhalmi Sámuel, pénztárnok.

A tagsági és előfizetési díjak Cserhalmi Sámuel pénztárnokhoz, Budapest I. Logodi-utca 49. sz., földsz. 1/a. címre küldendők. A tagdíj évi 10 K, előfizetők a Századokat 12 K-ért rendelhetik meg. A Történeti Életrajzok évfolyamainak előfizetési díja tagoknak 10 K, nem tagoknak 16 K.

Postatakarékpenztári számlánk száma 1099.

PÁLYÁZATHIRDETÉS.

A Magyar Történelmi Társulat dr. Thaly Kálmán alapítványából nyílt pályázatot hirdet a következő feladatra:

A magyar nemzet önállóságaért és függetlenségéért vívott küzdelmek története a mohácsi vésztől I. Miksa haláláig, 1526—1576.

Az ajánlkozás a szerző megnevezésével, tervrajz és lehetőleg mutatvány kíséretében a Társulat ügyvezető alelnökéhez (Budapest, I. Országos Levéltár) 1916. évi október hó 31-ikéig küldendő be. A munka tiszteletdíja, beleértve az írói díjat és a nyomtatás költségét, 5500 korona, mely akkor fizettetik ki, ha az egész munka ki lesz nyomtatva. A mű elkészítésének határideje 1918. évi december hó 31-ike. Forrástanulmányon alapuló, önálló, tudományos becsű munka kívántatik. A tulajdonjog a szerzőé marad.

MAGYAR KIRÁLYI ÁLLAMVASUTAK.

Budapest központi üzletvezetőség.

Figyelmeztetés.

22919/III. Az elmúlt két év tapasztalataiból kiindulva, ez úton figyelmeztetjük a székesfőváros közönségét, hogy az ősz vagy a tél folyamán előreláthatólag beálló szállítási nehézségek, rendszerint beálló nagyobb kocsihány, nemkülönben a rossz időjárásra való tekintettel, téli szénszükségletét már most, de legkésőbb a nyár folyamán a saját érdekében szerezze be.

Midőn figyelmeztetésünket a székesfőváros közönségének b. figyelmébe ajánljuk, csak a közérdeket kívántuk vele szolgálni akkor, midőn figyelmeztetésünkkel a rendszerint beálló szénhiányt s ennek folyományaképen jelentkező indokolatlan széndrágulást kívánjuk elkerülni.

Budapest, 1916. április hó 16-án.

A magyar kir. államvasutak budapest-központi üzletvezetősége.

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI
Dr DOMANOVSKY SÁNDOR VÁLASZTMÁNYI TAG

L. ÉVF. 7-8. SZÁM. 1916. SZEPT.-OKT.
BUDAPEST, 1916. AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS
NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT NYOMÁSA

Tartalom.

	Lap
Angyal Dávid : Magyar politikai perek a XIX. század első éveiben....	433
Gyalokay Jenő : Görgey mint hadvezér.....	444
Gárdonyi Albert : Buda város közigazgatása és közgazdasági viszonyai a XVII. század végén (I. közl.)	477

Történeti irodalom.

Görgey István : Görgey Arthur ifjúsága és fejlődése a forradalomig. Ism. —ys—	503
Hóman Bálint : Magyar pénztörténet 1000—1325. Ism. <i>Domanovszky Sándor</i>	510
Osváth Gyula : A magyar vármegyei szervezet 1608-ig. Ism. <i>Iványi Béla</i>	515
Meister Johann Dietz des Grossen Kurfürsten Feldscher und königlicher Hofbarbier. Ism. <i>Lukinich Imre</i>	520
Szádeczky Kardoss Lajos : Przemysltól Breszt-Litovszkig. Ism. <i>Tomcsányi János</i>	524
Stanovský Ottó : Austria sancta. Ism. <i>P. F.</i>	525
Szentgáli Károly : A sziglak megfejtése felé. Ism. <i>Hóman Bálint</i>	526
Szely Lajos : Az 1171. évi bakonybéli összeírás és I. András győri püspöksége. Ism. —nb. —.....	527
A mi hőseink. Ism. <i>S.</i>	528
Angyal Zoltán : Rudolfs II., ungarische Regierung ; Ursachen, Verlauf und Ergebnis des Aufstandes Bocskay.....	529
Lampérth Géza : A magyar katona ezer éven át.....	530
Koncz Ákos és Herpay Gábor : Debreczen sz. kir. városi rangra emeléseinek története	530
Schiff Péter . A krassói nemes hadak felkelése 1809-ben.....	530
Folyóiratszemle	531

Tárca.

Iványi Béla : Egy adat a rokkantellátás történetéhez.....	550
Gr. Teleki Pál : Marczali Henrik kulturpolitikai gondolataihoz.....	551
Srs. : A magyar országgyűlés Rákos neve	553
Ortvay Tivadar †	553
H. : A Magyar Nemzeti Múzeumban elhelyezett családi levéltárak....	555
Hivatalos Értesítő	558

Munkatársainkat, a történeti társulatokat és a történeti munkák kiadóit, illetve szerzőit kérjük, hogy a kéziratokat és az ismeretelésre szánt könyveket szíveskedjenek egyenesen **a szerkesztő lakására (I., Attila-utca 13. sz. III. 10.)** küldeni.

Az **elnökség** és a **titkárság** részére szánt küldemények **Buda-pest, I. Vár. Országos levéltár** címre küldendő.

A reklamációkat és a kiadványok szétküldésének ügyeit a **titkárság** intézi.

Magyar politikai perek a XIX. század első éveiben.

Az 1795-iki kivégzések után sem szűnt meg a kormány gyanakodása a magyarországi »jakobinus«-szellem iránt. A gyanut folyton táplálták a rosszelkű árulkodások, sinistrae delationes, mint az 1805-iki törvény (III.) mondja. Az árulkodások néha egészen ártatlan mulatságokat vagy beszélgetéseket jelentettek fel, máskor elégtelen emberek ügyefogyott mozgolódását. A kormány mindig komolyan veszi a feljelentéseket és többnyire kegyetlenül sujtja a sinistra delatiók áldozatait.

E perek nemcsak a kormány viselkedését jellemzik. Világot vetnek az ország különböző vidékein lakó s jobbára az intelligenciához tartozó társadalmi osztályok hangulatára is. Látszik, hogy ez osztályokat élénken foglalkoztatják a francia forradalom eszméi. Ez eszmékkel olykor összekapcsolódnak a régi magyar szabadságharcok emlékei is. Érezzük e perekből, mint szeretnének menekülni sokan a közélet fojtott levegőjéből, hogy szabadabb kormányzat alatt vágyaikhoz méltóbban élhessenek.

I.

1800 körül gyanus mozgalom volt észrevehető Szombathelyen. Azaz, valaki gyanús mozgalomnak tartotta azt, hogy egy szombathelyi társaság hol egyik tagjának, hol a másiknak lakásán gyülekezett. Ez a névtelen árulkodó följelentette a társaságot a kormánynak azon a czímen, hogy a gyanúsítottak egy jakobinus clubot alkotnak és mindig másutt üléseznek. Ferencz király kormánya megbízta Chernel Dávidot, a községi kerületi tábla elnökét, hogy indítsa meg a vizsgálatot. Chernel kihallgatta a följelentőt, de az semmit sem tudott mondani, hanem Tóthra, a szombathelyi városi jegyzőre hivatkozott. Tóthnak bizonyítékai pedig összesen

ezek voltak: a gyanúsítottakat a közvélemény jakobinusoknak hiszi és közülről némelyek rosszhírű emberek. Tóth alaptalan hozzávetésekkel és mendemondákkal támogatta állításait. A többi kihallgatott tanu sem bírta bizonyítani, hogy a szóban forgó társaság jakobinus clubot alkotott volna. Ellenben világosan kitűnt a tanuk vallomásából, hogy a gyanúsítottak időnként kártyázás vagy olvasgatás végett találkoznak.

A vizsgálat eredményéről József nádor 1800 július 22-én jelentést tett az udvarnak. A jelentés kettős indítványon végződött. Az egyik az volt, hogy szüntessék meg a további vizsgálatot. A másik indítványt a német eredeti után hű fordításban közöljük: »Mivel azonban ilyen fontos ügyben semmit sem szabad elhanyagolnunk, a községi kerületi tábla elnökének meg kellene hagynunk, hogy éber szemmel vigyázzon mindenre, a mi Szombathelyen történik és ha valami aggodalmas dolgot vesz észre, azt rögtön jelentse fel«.

Az államtanács is tárgyalta József főherczeg jelentését és mindegyik tanácsos elfogadta Izdenczynek azt az indítványát, hogy a nádor javaslatai jóváhagyás végett terjesztessenek a felség elé. Ferencz király 1800 augusztus 10-én aláírásával és Kolowrat ellenjegyzésével megerősítette az államtanács véleményét.

Szombathelyen tehát nem üldöztek jakobinusokat, de Chernelnek vigyáznia kellett azokra, a kik kártyáznak és talán még inkább azokra, a kik olvasgatás végett találkoztak.¹

Leginkább Chernel jóindulatán mult, hogy a szombathelyi olvasó társaságot nem bélyegezték oly jakobinus clubnak, mely a rémuralmat önön tagjain érezte volna. De ki volt a följelentő és mik voltak motivumai? Talán magánbosszút akart állani, vagy jutalmat várt, vagy maga is félt a büntetéstől és a följelentés által akart menekülni attól? E kérdésekre nem válaszolhatunk, de az ilyen motivumok néha külön, néha kapcsolatosan is ösztönözték a följelentőket, mint a következő két per története mutatja.

II.

Four János torontáljózseffalvai (Josefova) jegyző 1798-ban, majd újra 1800 január 21-én írásban tudatta a kormányt, hogy nagyon fontos dolgot jelenthetne fel, ha

¹ Államtanács actái. Bécsi udvari és állami levéltár, 2338/2270

öt el nem árulják. Néhány hét múlva bátrabban beszélt, azaz írt; február 14-én azt jelentette, hogy egy titkos társaság alakult, a mely meg akarja öletni a magyar királyság főurait, és pedig egyszerre. Azután e társaság ki akarja irtani Magyarországból a többi nemzetiség segítségével a németeket, sőt ő felségét is le akarja taszítani trónjáról.

Mindez elég komolyan hangzott. A magyar kancellária tanácsára Ferencz király felszólította József nádort, hogy hívassa Fourt Budára és vizsgálta meg a följelentett társaság viselkedését. E feladatra a nádor Tormássy Antalt, a temesi kerületi biztost jelölte ki. Tormássy már 1800 augusztus 15-én kiadta az elfogatási parancsokat. Elzáratta Györffy József kamarai mérnököt és Kraudy Pál ügyvédet, mint a vádolt társaság tagjait s hozzájuk záratta Four Jánost, a följelentőt is. Mert úgy vette észre, hogy Four nem őszinte buzgalomból cselekedett, hanem maga is részes a bűnben és társait haragból jelentette fel, vagy más hasonló értékű okból. Four valóban gyanús ember volt, azelőtt Erdélyben lakott, ott engedélyt kért a kincsiságra a guberniumtól, de mivel azt nem kapta meg, úgy szidalmazta a guberniumot, hogy megbüntették és kiutasították Erdélyből. Így került Torontál megyébe, a hol Györffyvel és Kraudyval együtt egy gyermekesen vakmerő forradalmi tervet kovácsolt.

A királyi biztos ebben a tervezetében nem látott főbenjáró bűnt és a három vádlott perét Temes vármegye bírói székéhez tette át. A vármegyei ügyész, Ágoston Lajos 1801 szeptember 12-én megindította a pert a nevezettek, azonkívül több végvári (Rittberg) és egy aradmegyei lakos ellen. A vádlevélben a három fővádlottat halálos büntetésre érdemesnek jelentette ki, a jobbágyoknak, mivel részt nem vettek a bűncselekményben, de azt nem is jelentették fel, szintén súlyos büntetést szánt, noha életüket nem kívánta. Tulajdonkép mit vétett a mérnök, a jegyző és az ügyvéd, hogy a megyei főügyész halálos ítélettel akarta őket sujtani? A periratokból a történekről a következő képet alkothatunk.

Györffy József nem volt megelégedve sorsával, csekély fizetéssel szolgált a kamarát és azt hitte, hogy őt, mint magyart, mellőzik. Bizonyára hatottak rá a francziatországi események, már 1792-ben gondolt egy összeesküvésre. Nemzeti fölkelésről ábrándozott, jól ismerte a magyar törvényeket s mennél nyomasztóbb körülményekbe jutott csekély előmenetele miatt, annál jobban gyűlölte a németeket s az idegen uralmat. 1797-ben megismerkedett Fourral, e zavaros fejű s rossz hírű emberrel.

Four is forradalamról ábrándozott, különböző próféta alapján jóslgatta Ferencz király halálát s a magyarországi társadalmi rend felfordulását. A kettőhöz nemsokára Kraudy mérnök is csatlakozott. Four néha pénzt kölcsönzött társainak, de a társaságnak szellemi vezére Győrffy volt. Poharazás közben gyakran beszélgettek a forradalomról, Rákóczi nevét is emlegették. Igyekeztek másokat is megnyerni tervüknek, de siker nélkül. Kraudy indítványára elhatározták, hogy kifosztják azt a gyorskocsit, mely Erdélyből Temesvár felé visz állami jövedelmeket. Mert hiába, pénz kell a forradalomhoz. Ha meglesz a pénz, széjjelmennek hárman az ország különböző részeibe és titokban híveket toboroznak a forradalom számára. Győrffy szerkesztette az esküformulát, melyet az új híveknek alá kellett volna írniok. E formula szerint a magyar, tót, horvát, rác, oláh és bolgár nemzetek testvérekül ismerik el egymást, de a német erőnek erejével kiűzessék az országból, mivel a magyart mindenkép elnyomja. Azután Győrffy még egy proclamatiót is szerkesztett, a melyben fel volt sorolva, hogy mi mindent szenved a magyar a némettől. A gyorskocsi kifosztására pedig néhány végvári és egy aradmegyei jobbágyot akartak rábeszélni. El akarták hitetni velök, hogy az tulajdonkép nem büntetendő cselekmény, mert a vármegye urai kívánják a gyorskocsi pénzbeli szállítmányának eltávolítását. Azonban a végváriak okosabbak voltak a három tervelgető úrnál, eleintén figyeltek és vállalkozni látszottak, azután sejteni kezdették, hogy alighanem pórul járnak és szépen hazaszállingóztak. E kudarcz után a három tervkovács is elcsüggedt; többé nem gondoltak komolyan az összeesküvésre s ugylátszik, Győrffy és Kraudy már 1798-ban összevesztek Fourral. Talán sejtették már ekkor, hogy Four az ő rovásukra érdemeket kíván szerezni a kormány előtt, 1800 februárjában Győrffy tetteg is bántalmazta a jegyzőt, a mire ez a formális feljelentéssel felelt.

A vármegye sokáig húzta a pert, noha Győrffy sokat panaszkodott és folyamodott a halasztás miatt s noha 1802 őszén maga a kanczellária is leírt Temes megyének, hogy mondjon már ítéletet. A vármegye Győrffyt okolta a halasztásért, mert Győrffy folyvást újabb és újabb actákat kívánt megszerezni, hogy védelmét minél alaposabban szerkeszthesse. Különösen a temesmegyei bíróságtól kívánt szabadulni, mivel félt temesvári ellenségeinek befolyásától. De mindenféle allegatiója hiábavaló volt. A vármegyei főügyész indítványának beadásától számítva öt évig kellett

várnia, míg a vármegyén kimondották a perben az ítéletet. Ez idő alatt, 1800 augusztus 15-től 1805 június 23-ikáig, Temesvár városa börtönében volt fogva társaival együtt. Ekkor szállították őket a megyei börtönbe és csak 1806 szeptember 26-án hirdették ki az ítéletet. Ez ítélet alapján Györffy, Four és Kraudy még hat évet lettek volna kénytelenek eltölteni egy fenyítőházban. A végvári jobbágyokat felmentette az ítélet, részint bizonyítékok hiánya, részint ártatlanságuk miatt. A megyei bíróság az ítéletet nem tartotta súlyosnak, sőt annak mentségéül hivatkozott az enyhítő körülményekre. Mert hiszen a vádlottak tulajdonkép semmit sem csináltak, csak erejüket messze felülmúló dolgokról álmodoztak. A vádló és az elítéltek appelláltak. Így a három elítéltnek 1806 után is a vármegyei börtönben kellett maradniok, a míg a felsőbb fórumok el nem döntik perüket. Különösen Györffy védő ügyvédje sürgette a döntést és egy királyi leirat fel is szólította a personalist a per gyorsítására 1807-ben. Mindamellet a királyi tábla nem igen sietett. Csak 1808 február 6-án erősítette meg a vármegye 1806 szeptemberi ítéletét. A hétszemélyes tábla hozzájárult érdemben a királyi tábla ítéletéhez, de kimondotta, hogy a hat évi büntetés a megyei ítélet napjától számíttassék. A magyar kancellária 1808 április 22-iki felterjesztésében figyelmeztette a királyt a három vádlott tervének bűnösségére s különösen a gyorskocsi kifosztásának kísérletére. De azt is kiemelte, hogy a vádlottak már több mint hét éve sínylődnek a börtönben s hogy Györffy viseletét nemcsak védője, hanem a vármegye is dicséri. Ferencz király a felterjesztés következtében a megyei börtön három rabjának büntetését kegyelemből a vármegyei ítélet napjától számított három évre szállította le. De egyszersmind meghagyta a kancelláriának, hogy indítson vizsgálatot az iránt, vajon kiket terhel a felelősség azért, hogy a vádlottak a megyén öt évig voltak kénytelenek várakozni az ítéletre?

Az elítélteket 1808 júliusában kellett volna a szegedi fenyítőházba szállítani. De Györffy és Kraudy már májusban megszöktek a temesmegyei börtönből. Rácz Elek, a szegedi fenyítőház igazgatója csak Fourt vette át a temesmegyei ügyész kezéből. Mindjárt észrevette, hogy a hajdani jegyzőnek nincs tökéletes esze. Four sokat böjtölt s azt emlegette, hogy az elrejtett erdélyi kincset neki a szentírás fedezte fel. Az orvos részleges elmezavarnak, melancholiának nevezte hivatalos bizonyítványában Four állapotát. Lehet, hogy e bizonyítvány alapján már 1808 végén hazabocsátották a

szerencsétlent, a ki eléggé meglakolt bűnéért.¹ De társai is eleget szenvedtek ; mindamellett még aránylag jól jártak mindannyian. Mert ha végig tekintjük az ellenük intézett vádakát, megtaláljuk azokban a felségárulási pereknek szokásos anyagát : a társaság alkotását, a lázító iratokat, a forradalom gondolatát. Szerencsájuk, hogy az emberséges tartományi biztos perüket a vármegyéhez utasította és nem a királyi táblához. Ha Németh János ügyigazgató kezébe kerülnek a Győrffy-társaságnak hamar elejtett forradalmi ábrándjai, a három vádlott ki nem kerülhetne volna a hóhér pallosát.

III.

Zsarnóczay János és Mikola István Németh János kezébe jutottak. Igaz, hogy az ő vádlajstromuk változatosabb volt, mint a temesmegyei raboké. Zsarnóczay, vagy valódi nevén Jakál János, barsmegyei születésű ügyvéd, körülbelül 34 éves volt, midőn 1800 nyarán megismerkedett Mikola István táblai juratussal és Kiss Károly volt hadnagygyal. Zsarnóczay viselete mindezideig kifogástalan volt ; szegény családból származott, öcscsét maga nevelte sebésznek. És neveltjét a katonai szolgálatban arany éremmel tüntették ki. De 1800 körül jövedelme már nagyon megcsappant, nehezen szerezte meg napi élelmét s új ismerősei vetekedtek vele a szegénységben. Kiss Károly mesterembereknél lakott albérletben Travy Krisztinával együtt, a kivel vadházasságban élt s a kinek már két gyermeke volt. Mikola István és Zsarnóczay közös szálláson laktak, itt beszéltek meg a világ dolgait s körükbe vonták az egészen tanulatlan Kiss Károlyt. Mikola fiatalabb lehetett néhány évvel Zsarnóczaynál, II. József uralkodása alatt végezte iskoláit, de az ügyvédi vizsgát nem bírta letenni, a mi fokozta elégtelenségét a közállapotokkal. Mohón olvasta a felvilágosult irodalmat, már gyermekkora óta maga is irogatott verseket és prózai műveket. Barátja, Zsarnóczay, hálás közönsége volt Mikola iratainak.

A perekből nem igen zaklatott ügyvéd ráért olvasgatni, forgatta a szabadkőműves könyvecskéket és a »Der entlarvte Priester« című füzetet. Ő maga is írt németül a papság, a főurak ellen néhány izgató iratot, melyekben különösen

¹ Orsz. Levéltár Kancellária. 1800, 4260 ; 1802, 7646, 9159 ; 1803, 3499, 10519 ; 1804, 7953 ; 1807, 7920, 7921, 6209 ; 1808, 3739, 5803, 8133, 9588.

a vallásos hitet durva gúnynyal támadta. Biztatta Mikolát, hogy írjon minél többet a vallás, a monarchia és a rendi világ ellen. És Mikola meg is írta az Újmódi Török Tükör, Fülekgyörgy s a Corvinus Mátyás című iratokat. Azonkívül verseket is írt Tallián Ádám lakodalmára, egy satyrát Prileszky alispán ellen s egy gúnyos sírfeliratot Czindery Pálról. Írt más egyebet is hasonló szellemben magyar és latin nyelven; munkáinak egy részét Zsarnóczay németre fordította.¹ E munkásság közben az ügyvéd és a juratus képzelete egyre merészebben kalandozott, próbáltak titkos társaságot alakítani, de Kiss Károlyon kívül más szövetségest nem bírtak találni. Zsarnóczay arról beszélt, hogy jó volna, ha a francziák bejönnének az országba. Sőt más segítséget is emlegetett a társaság. 1800-ban a viddini Paszvan Oglu hatalmas felkelést támasztott a szultán ellen és nem messze a magyar határtól szorongatta a török seregeket. Zsarnóczayék a török lázadó segítségéről is ábrándoztak. Emlegették, hogy meg lehetne öletni a főurakat és mindjobban belémelegedve terveikbe, 1800 augusztusában és szeptemberében elszánták magukat némi forradalmi próbálkozásra. Rövidebb izgató és gúnyoló iratokat függesztettek ki a mondott hónapokban Pestnek különböző terein. Sőt néhány városi tűzoltókocsit megrongáltak s október 16-án gyujtogatni is próbáltak több helyütt s egy pesti ház valóban kigyulladt. Ez lett volna a nagy forradalom kezdete. De október közepe után elcsendesedtek. Azonban Travy Krisztina asszonyi realismusa megrémült urának viselt dolgain. Biztatta a volt hadnagyot, hogy jelentse fel társait. Így megszabadulhat az esetleges büntetéstől s még jutalmat is remélhet, a mire a nyomorban sínylődő háztartásnak nagy szüksége volt. Ez okok előtt Kiss Károly hamar meghajolt. Előbb szóval, majd írásban feljelentette Zsarnóczayt és Mikolát a pestmegyei alispánnak. A pesti bíró megvizsgáltatta erre a tűzoltókocsikat s úgy látta, hogy azokat valóban szándékosan megrongálták. Erre 1800 november 15-én elfogták Zsarnóczayt és Mikolát, a fiscus megindította ellenük

¹ Horváth Mihály a vádlottak iratainak tartalmát bővebben ismerteti. Azt mondja, hogy Zsarnóczay a maga iratait Mikola által kinyomatta. Erről a nyomtatásról semmit sem szól a kancelláriának az ítéletet ismertető felterjesztése (1802 márczius 26.). Ez a felterjesztés, valamint a legtöbb perirat Mikolának tulajdonítja az izgató iratok legnagyobb részének szerzőségét. De Horváth magát az ítéletet látta, melyhez mi nem férhettünk. Azért nem merjük elvetni állításait.

a vizsgálatot és Kiss Károlyt is elfogatta. Németh János, a királyi ügyek igazgatója most elemében volt. Egy újabb Martinovics-per képe tárult elébe.

Titkos társaság, felforgató iratok, gyujtogatás, mint a lázadás kezdete és látható jele : mindez biztos útnak látszott a vérpad felé. Már pedig Németh szerette ez útra ráterelni a »nyugtalanokat«. Elég hamar végezte a vizsgálatot, 1801 márcziusban már jelentette Bécsbe, hogy mind a három vádlott ellen meg kellene indítani a hűtlenségi pert. Márczius 25-én a király véleményt kért a kancelláriától az ügyigazgató jelentéséről. A kancellária már márczius 27-én felterjesztette véleményét a felségnek s ebben hozzájárult az ügyigazgatói indítványhoz, csak Kiss Károly számára ajánlott kíméletet. Az államtanács valamennyi tagja elfogadta a kancellária javaslatát 1801 május 2-án s május 8-án a kancellária tudatta a nádorral, hogy meg kell indítani a főbenjáró pert Zsarnóczay és Mikola ellen, de Kiss Károly ellen csak akkor, ha a nevezettek pörében Kissre nézve újabb terhelő mozzanatok merülnének fel. A királyi tábla és a hétszemélyes bíróság elítélte mind a három vádlottat, 1801 december 17-én és 1802 junius 30-án, úgy a mint Németh János kívánta. A tanuk vallomásait megerősítette Kiss Károly készsége vádaskodása. A táblák az ő vádaskodását, mint teljes értékű tanuvallomást fogadták el az 1715. évi VII. törvényczikk 7. §-a alapján.¹

Különben Mikola és Zsarnóczay az iratok szerkesztését és egy részük kifüggesztését nem tagadhatták. Zsarnóczay a szóval elkövetett felségsértés vádját tagadta, a Paszvan Oglura vonatkozó tervért pedig, melyet úgy sem hajthatott végre, bocsánatot kért. Az iratok által elkövetett bűn legnagyobb részét Mikolára fogta, s a mennyiben a szentségeket sértette, mélyen érzett megbánásával bocsánatot remélt Istentől. A gyujtogatásért a felelősséget, úgy látszik, Kiss Károlyra tolt. Mikola kénytelen volt elismerni az iratok szerzőségét. De azoknak szelleméért a József korabeli ifjúság szabad nevelését tette felelőssé. Különben vétségeiért Zsarnóczay rossz befolyásának mérgét is okolta, melyet magába szítt mintegy öntudatlanul. A vádlottak az elfogatas után egy ideig bíztak felmentésükben, sőt Mikolai még a börtönben is írt veszedelmes dolgokat, de lassanként észre-

¹ Praeterea an accusator, seu delator ; ad testimonium in crimine hoc, velut excepto admitti, vel removeri debeat, id ipsum iudicii arbitrio relinquitur. (A crimen laesae majestatisről van szó.)

vették, hogy veszedelmes tüzzel játszottak. Képzelméikből kiábrándultak és szánalmat akartak ébreszteni bíráikban. Különösen a hétszemélyes bíróság ítéletének kimondása után rossz órákat éltek át. A fiatal, talán 27 éves Mikola megható kegyelmi kérvényében azt írja, hogy a két tábla ítéletének kimondása óta, a hány percztelt el, annyi halálos kint szenvedett. Kéri, hogy vegyék tekintetbe ifjúságát, reá még hosszú élet vár s ezt igazi megbánással, királyának és az államnak teendő igazi szolgálatokkal akarja eltölteni. Az elsörendű vádlott, Zsarnóczay, a kinek a bíróság a lázító tervek kigondolását tulajdonította, szintén kegyelmet kért, de nem bízott a kérvény sikerében, makacsabb és erélyesebb volt Mikolánál, tehát segíteni akart magán. 1802 márczius 23-án áttörte pesti börtönében a kemenczét és elszökött. Úgy látszik, a pestvárosi börtönt csak oly rosszul őrizték akkor, mint a temesmegyeit. Pest városa köröztette Zsarnóczayt és nemsokára visszavitette börtönébe. A kancellária a két tábla ítéletét megerősítésre ajánlotta a felségnek, a mennyiben Zsarnóczayra és Mikolára vonatkoztak. Ezekre nézve a halálos büntetést igazságosnak vélte, de Kiss Károly vétkét kisebbnek találta, őt leginkább a gyűjtogatásban való részesség terhelte és a kancellária azt is tekintetbe kívánta vétetni, hogy Kiss Károly, mint feladó, nagyobb bajoknak vette elejét. Ferencz király ily értelemben intézte el a kegyelmi kérvényeket és a kancellária 1802 június 4-én értesítette a nádort, hogy a felség megerősítette a halálos ítéletet Zsarnóczay és Mikola ellen, de Kiss Károly büntetését öt évi börtönben állapította meg kegyelemből.

Nyolcz nappal a leirat kelte után, Pest vármegye rendkívüli ülést tartott Szentkirályi László helyettes alispán elnökölte alatt. E gyűlésen megjelent Németh János is, a királyi ügyek helyettes igazgatója és előterjesztett egy hivatalos iratot, mely a maga nevében a vármegyéhez volt intézve. Ebbe az iratba belé volt foglalva a főherczeg nádornak június 7-én kelt levele Majláthhoz, a királyi ügyek főigazgatójához. A nádori levél tudatta Majláthtal a június 4-iki kancelláriai leirat tartalmát, vagyis a királytól megerősített halálos ítéletet és Kiss Károly kegyelemből leszállított börtönbüntetését. E foglalatba rekesztett levél alapján Németh János, mint Majláth helyettese, kérte a vármegyét, hogy hajtassa végre a két halálos ítéletet az 1795-iki példa szerint. A vármegye gyűlése ezen az írásbeli előterjesztésen megütközött. A vármegyét — úgy mondták — sem az ítélobíró, sem a fejedelem nem szólította fel az ítéletek

végrehajtására. Különben is ellenkezik a törvényes renddel, hogy a felpörös fiscusnak, mint a pörben álló felek egyikének, kérésére az ítélőszék közbenjövetele nélkül vitessenek végbe az ily executiók. A nádornak foglalatba rekesztett levele nem is a megyének szól, hanem a királyi ügyek igazgatójának. Ennek az lett volna a kötelessége, hogy az ítéletek végrehajtása iránt megkeresse a bíróságot és a bíróság fordulhatott volna azután végrehajtásért a vármegyéhez.

Németh Jánosnak nem tetszett ez az ellenmondás. Az ítéletet — így szólt — már felolvasták az elítéltek előtt, a katonaság már ki van rendelve ; ha a vármegye megtagadja a kívánt assistentiát, ő kihirdetteti az ítéletet Kiss Mihály táblabíró által és maga vállalkozik az executio véghezvitelére. Ezután eltávozott rövid időre. A vármegyei gyűlés tagjait az ellenállásra talán a szerencsétlen rabok iránt érzett részvét is sarkalta. De bizonyos, hogy a jogi formalitásokhoz való ragaszkodásnak érzése erősebb volt bennük a részvétnél. Különben is tudták, hogy nem segíthetnek a rabokon és csak halálfélelmüket hosszabbítják meg a halogatással. Továbbá a kormány haragját sem merték kihívni. De hogy jogi felfogásukat is megvédjék, kijelentették, hogy a rabokat nem a fiscustól veszik át, mert nem ismerik el, hogy azok a fiscus hatalmában vannak, hanem Kiss Mihály királyi táblabírótól, a ki a bíróság képviselője s a ki láthatta a főherczegnek a fiscushoz intézett eredeti levelét. A két rab átvételére és az executio teljesítésére Kovacsóczy László főszolgabíró-t nevezte ki a vármegye, melléje rendelvén egy esküdtet. E végzés kimondása után újra megjelent a gyűlésen Németh János s azután Kiss Mihálylyal, Kovacsóczyval s Halász Ferencz esküdttel együtt a nagy kaszárnyába ment s ott átadta a rabokat a vármegye megbizottjainak. A vármegye pedig a kormányhoz fordult, hogy tiltsa el a fiscust hasonló-eljárástól és kötelezze arra, hogy az ítéleteket hiteles formában, a maga eredeti valóságában mutassa be a vármegyének, ha tőle végrehajtást kíván. A kanczellária több iratváltás után végre elismerte 1803 junius 7-én, hogy hasonló esetekben az ítéletet hitelesebb formában kellene közölni a vármegyével, semmint Németh János közölte.

De ekkor már Németh János meg volt nyugodva. Két nappal az ismertetett megyei gyűlés után, 1802 junius 14-én Zsarnóczayt és Mikolát kivégezték. Mikola még beszélni akart a vérpádon, de szavait a dobosok elnyomták. Zsarnóczayhoz négyszer vágott a hóhér, mert hosszú haja felfogta a csapásokat. Irataikat elégették. Kiss Károlynak

felesége még 1801 deczemberében megszökött szállásáról, egy nyomorék 13 éves leányt és egy egészen elhanyagolt 2 éves fiút hagyván hátra. A város a leányt a kórházba adta, a fiucska pedig lelencznek tekintette és egy asszonynak gondjára bízta évi 20 forintot fizetve ellátásáért. Kiss Károly a gráczai börtönbe került.

Igy végződött Zsarnóczay és Mikola pere, melynek folyamában Németh János nem ok nélkül hivatkozott a Martinovics-pörre. Az 1802-iki áldozatok szellemi és társadalmi tekintetben jelentéktelenebbek voltak, mint az 1795-iek, de majdnem ugyanazok a bírák végezték ki őket, mint Martinovicsékat. Sorsuk nem keltett oly nagy részvétet, mint az 1795-iki áldozatoké, de tanulságos, mert mutatja, hogy a kormányzat szelleme 1795 óta nem változott. Ez a szellem a mindenfelé elterjedt és olykor ügyetlen merészséggel kitörő elégtelenséget vérbe kívánta fojtani, nem javítani akart, hanem rémíteni; alaktalan álmokat, megfontolatlan, de hamar elejtett terveket csak úgy büntetett, mintha valódi lázadások lettek volna.¹

Angyal Dávid.

¹ Zsarnóczay és Mikola perét először Horváth Mihály ismertette Magyarország Történelme. Új dolgozat, II-ik kiadás VIII. 262., 263. l. Azután Ballagi Géza: A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. Budapest, 1888. Mi Horváth adatait kiegészítettük a Magyar udvari kancellária irataiból (2855, 4211, 1801; 2706, 5446, 8083, 9686, 1802; 60, 1803). Használtuk még az államtanács előterjesztését, bécsi udvari és házi levéltár 950/943. 1801 április 4. Staatsratsacten. azután a budapesti városi levéltárt és a pestvármegyei jegyzőkönyveket. A kivégzésről l. dr. Gárdonyi Albert cikkét a Könyvtári Szemle III. évf. 1915. 57 lapján. Paszvan Ogluról l. Kállay Béni: A szerb felkelés története, kiadta Thallóczy Lajos I. Budapest, 1909. 115 l.

Görgey mint hadvezér.

A Görgey kérdésnek ma már hatalmasan felszaporodott irodalma van. A szabadságharcz szemtanúi és szereplői s az egy-két emberöltővel fiatalabb nemzedék kritikusai egyaránt ádáz tollharczra keltek egymással, az egykori dictátor erényei és hibái fölött.

De bízvást állíthatjuk, hogy a vitázóknak legalább is kilenczven százaléka semmivel sem járult a sokat bolygatott kérdés tisztázásához, mert tollukat nem a hadieseményeknek katonai szaktudáson alapuló mérlegelése vezette.

Igy azután nagyon is tág határok között ingadoznak azok a vélemények, a melyek Görgey katonai tudása és képessége felől az általános felfogásban gyökeret vertek. Vannak, a kik azt mondják, hogy Görgey haditudománya egy őrmesterével állott egy színvonalon, mások viszont a XIX. század legnagyobb hadvezérei közé sorozzák őt.

Komoly hadtörténetírók se az egyik, se a másik véleményt nem fogadják el, hanem — bárha egyes részletekben egymástól el is térnek — a két szélsőség között keresik az igazságot. Csakhogy minálunk a hadtörténelemnek nemcsak kevés avatott munkása, hanem egyszersmind nagyon kevés olvasója is akad. Az ú. n. művelt közönséget, a rendes mindennapi krónikán kívül, csak a politika és a politikusok érdeklik.

Ilyenformán azt, a mit szabadságharczunk történetéről tud, nem hivatott hadtörténetírók munkáiból tanulván meg, alig tudná megmondani, hogy Görgey felől kialakult ilyen vagy olyan véleménye voltaképen min alapúl.

Az alább elmondottakban tehát csupán Görgeyről a hadvezéréről szólok, még pedig »sine ira et studio«.

Hogy feladatomat megoldjam, az események sorrendjében megvizsgálom :

1. Hogyan ítélte meg az általános hadászati helyzetet akkor, a mikor önálló cselekvésre volt utalva s helyes volt-e ebből folyó hadműveleti tervének alapgondolata?

2. Mennyiben volt képes egy, már kész, hadműveleti terv korlátain belül, a reá háramló hadászati feladatot megoldani?

3. Hogyan viselkedett valamely nagyobb csatában mint hadseregparancsnok?

Újat nem igen mondhatok, legfeljebb áttekinthetőbben csoportosíthatom azokat a tényezőket, a melyek Görgey hadvezető képességének megbírálásánál számításba veendő.

*

Görgey 14 éves korában, mint hadapród, jutott a tullni utásiskolába, a mely annakidején a cs. kir. hadseregnek számos kiváló tisztet adott. 1837-ben, mint alhadnagy, a m. kir. testőrséghez került, a hol csaknem 5 évet töltött. Manapság ez a testület csapatszolgálatra már nem alkalmas, félig rokkant tisztekből áll s csupán arra való, hogy az udvartartás fényét emelje. A régi világban másként volt a dolog. Akkoriban a testőrséghez csak nagyon jól minősített, daliás külsejű, fiatal tisztek juthattak, a kik ott alapos elméleti tanfolyamot is végeztek, a melynek a legkiválóbb katonai szakférfiak voltak tanárai. Azok a tisztek tehát, a kik a testőrségtől újra a csapathoz kerültek, sokoldalú elméleti tudást vittek magukkal, a melyet csak gyakorlatban kellett még tökéletesíteniök, hogy nagyobb állásokra is mindenképen alkalmasokká váljanak.

Görgey 1842-ben a 12. huszárezredhez került mint főhadnagy s, 1844-ben kelt minősítése szerint,¹ a testőrségnél előadott tárgyakat kitünő eredménynyel sajátította el, ezredében pedig nagyon kedvelt, ügyes, szorgalmas és megbízható tiszt volt.

1845-ben megvált a cs. kir. hadseregtől s csak 1848 nyarán fogott újra kardot; a mikor is honvéd századossá, majd hamarosan őrnagygyá és ezredessé lépett elő, a nélkül, hogy hamami kiváló haditettet vitt volna véghez.

Az 1848 okt. 30-ikán vívott schwechati ütközet és Moga altábornagy lemondása után tábornok s a magyar határ

¹ *Gelich* : Magyarország függetlenségi harcza. I. 235—237. 1.

mögé vonult felsődunai hadsereg (igazában csak hadtest) parancsnoka lón. Ez a hadtest arra volt hivatva, hogy az osztrákoknak nyugat felől készülő főtámadását felfogja; feladata ez oknál fogva fontosabb és kényesebb volt, mint az ország többi részén harczoló hadtesteké. Így tehát a mikor a 31-ik évében járó Görgey ezt a nagy állást elfoglalta, tudását és képességét ugyancsak kemény próbára tevő súlyos feladat és felelősség szakadt reá.

Az alakulófélben levő magyar hadseregnek ugyanis nem volt fővezére, a ki a különböző harcztereken küzdő hadtestek működésének, jól átgondolt, egységes hadművelleti terv alapján szabott volna irányt. Az, egy tag kivételével csupa polgáremberből álló, honvédelmi bizottmány pedig hadművelleti tervet alkotni nem tudott, minélfogva minden hadtestparancsnok a maga eszére, a maga tudására volt utalva.

Görgey, felelőssége tudatában és Schwechatnál szerzett tapasztalásai nyomán, a felsődunai hadtest számára hadművelleti tervet nyújtott be a honvédelmi bizottmányhoz. Úgy okoskodott, hogy miután az ő hadtesténél jóval erősebb osztrák hadsereg nagyon széles arczvonalon áll a határ előtt: nem volna czélszerű a magyar csapatokat közvetlen határvédelemre használni, a hol azok nagyon hosszú és gyöngye, tehát bárhol könnyen áttörhető, cordonvonallá nyúlnának ki.

Részint ebből az okból, részint pedig azért, hogy csapatainak a szervezkedéshez több ideje maradjon, azt javasolta, hogy a hadtest zöme a Rába mögött, a győri megerősített táborban foglaljon állást, míg Moson környékét az előcsapatok, Pozsonyt és a Kiskárpátok átjáróit pedig kisebb különítmények tartanak megszállva. Azonban arra nézve, hogy mi történjék akkor, ha a győri állást el kellene hagynia: Görgey semmit sem javasolt.

Tervét a honvédelmi bizottmány nem is fogadta el, nem akarván az ország akkora darabját harcz nélkül feláldozni. Görgey javaslata annyiban helyes volt, hogy a rég kimult cordonharczászat feltámasztását ellenezve, hadteste zömét egy, a fenyegetett határtól távolabb eső és mestersegesen is megerősített, védő állásban kívánta egyesíteni. De magát a győri állást csak akkor mondhatnók megfelelőnek, ha ott a hathatós — activ — védelem feltételei csakhogy meglettek volna, vagyis, ha lehetséges az, hogy a míg a magyar hadtest egyik csoportja a megerősített tábort védelmezi, addig a másik csoport az ellenség jobb oldalába támad. Ámde ehhez a felsődunai hadtest, Perczel csapataival

egyesítve is, gyöngye volt, tisztán passiv védelemre pedig a győri állás nem alkalmas, mert délfelől könnyen megkerülhető, maguk a védőművek pedig nem hogy akkor, hanem még a következő nyáron sem voltak készen.

Görgey első hadműveleti terve tehát pusztán elméleti megfontoláson alapult s nem számított a valóban fennállott helyi és erőviszonyokkal. Erről különben ő maga is meggyőződött, a mikor (december 19.) hadtestével Győrbe jutott, a melyet azután, egy héttel utóbb, harcz nélkül feladott s tovább hátrált a Vértes és pilisi hegységet elválasztó szári horpadás felé.

Görgey most vázolt tervének, valamint a kormány rákövetkező intézkedéseinek az volt még egyik nagy hibája, hogy Komárom várát az egyik is, a másik is úgy kihagyta a számításból, mintha nem is létezett volna. Pedig ez volt az egyetlen biztos alap, a melyre a Rába vonalától keletfelé hátráló felsődunai hadtest támaszkodhatott. Ezt a hibát annakidején már Rüstow is észrevette,¹ újabban pedig Rónai-Horváth Jenő mutatott rá.²

*

Mikor a felsődunai hadtest, a vértes-pilisi hegység vonalának feladása után, Perczel Mór megvert csapataival együtt a főváros alá hátrált, a kormány terve egy, ott vívandó, döntő csata volt. Ettől az eszmétől azonban hamarosan el is állott.

Ugyanis Vetter tábornok, a ki a harcztéren időző Mészáros hadügyministert helyettesítette, tisztán látta, hogy a hadjárat további lehetősége attól függ, vajjon az országban szétszórt magyar hadak az új hadműveleti alapon, a Tiszán túl, idejekorán egyesülhetnek-e és hogy sikerül-e a fővárost megszálló Windisch-Graetz a legrövidebb, pest-szolnok-debreczeni, hadműveleti vonaltól valahogyan eltéríteni, vagy legalább is ebben az irányban várható újabb előrenyomulását késleltetni.

Ez utóbbi feladat hárult Görgeyre, a kinek most már egy meglevő hadműveleti tervhez kellett alkalmazkodnia. Azt a parancsot kapta³ t. i., hogy a Duna balpartján előre

¹ Az 1848/49. magyar hadjárat története. I. 118. l.

² Az újabbkori hadviselés története. 412. l. és Magyar hadi-krónika. II. 499. l.

³ 1849 januárius 2.

nyomulva, a Lipótvárát ostromló Simunich osztrák hadosztályát támadja meg, s Windisch-Graetzet ezzel a diverzióval erőinek megosztására kényszerítse.

A terv jó volt és annyiban be is vált, hogy Simunich, Görgey támadásának hírére, abbahagyta Lipótvár ostromát, Windisch-Graetz pedig, a ki a főváros megszállásával és megrendszabályozásával feladatát javarészen megoldottnak vélte, a 2. hadtestet ¹ Görgey üldözésére utasította s ez által kelet felé felhasználható haderejét jócskán gyöngítette. De a harcászati döntés nem állott be, noha megvolt annak a mieinkre nézve kedvező lehetősége, a mennyiben *Görgeynek módjában volt, hogy akár Simunichot, akár az őt csak lanyhán üldöző Csorichot, akár pedig az éjszokról — Privigye felől — közeledő Götzöt számbeli túlsúlylyal támadja meg* s egy, a sok visszavonulás után itt kivívott diadal a magyar csapatok morális erejét ugyancsak fokozta volna.

Görgey foglalkozott is a döntő viadal eszméjével, csak-hogy új vezérkari főnöke, a nagytehetségű de félnék Bayer József százados,² elhitette vele, hogy máris a háromfelől fenyegető osztrák hadak csapdájában vannak, a melyből csak úgy szabadulhatnak, ha minél hamarabb a bányavárosokba vonulnak vissza, a mivel egyszersmind Windisch-Graetzet is a leghatásosabban tarthatják távol a Tisza vonalától.

Görgey engedett s januárius 14-én Selmeczbányára vonult. Itt kapta a hadügyminister rendeletét, hogy azonnal Klapka segítségére siessen, a kit Schlick támadása túlnyomó erővel fenyegetett. Görgey szeretett volna ugyan még egyideig a bányavárosokban maradni, rendbehozandó a sok hajsztától megviselt csapatait, de mikor azt látta, hogy az ő folytonos hátrálásával felbátorított ellenség most már komoly támadásba fog: Beszterczebányán kiadta a parancsot az elvonulásra, a mely januárius 25. és 27. között meg is történt.

Ez az új feladat az előbbinek nem volt egyszerű folytatása. Mert míg amaz határozott támadó előretörés volt, a fővárostól kezdve északnyugati irányban, addig ez visszavonulás a bányavárosoktól kezdve keleti irányban.

Görgey számára, hogy Klapkával egyesülhessen, több útvonal kínálkozott, melyek közül — főoszlopa számára — a Beszterczebányáról a sturecki hágón át a felső Vág völgyébe

¹ Előbb Wrba László gróf altábornagy, majd Csorich báró altábornagy parancsnoksága alatt.

² Később ezredes.

s onnan a felső Hernád völgyébe vezető utat választotta. Ez volt a leghosszabb, de, Görgey számítása szerint, a legjárhatóbb is és így nagyobb hosszúságát a könnyebb és gyorsabb menetelés ellensúlyozhatta, s ezt az utat választva nem tartott attól, hogy két tűz közé szorulhat.¹

Nem lehet feladatomban, hogy a menet végrehajtását s a közbeeső harcokat részletezzem. Elég, ha annak felemlítésére szorítkozom, hogy a hadtest az ellenség, időjárás és terep támasztotta nehézségeket egyaránt derekasan leküzdötte s Görgey, a nyomában haladó osztrákokat jócskán megelőzve, februárius 6-án már Eperjesen állott. Itt azonban nagy hibát követett el. A helyett, hogy a Tiszától gyorsan visszavonuló Schlicket megtámadta volna, két napot töltött hiába Eperjesen; viszont Klapka gyors előtörésébe az időközben hadseregarancsnokká kinevezett Dembinszki altábornagy szólott bele. Így azután Schlick szerencsésen megszabadult attól a veszedelemtől, hogy Görgey és Klapka csapdába szorítják, a mi pedig vajmi könnyen beállhatott volna.

A Görgey elé szabott hadászati feladat meg lett ugyan oldva, mert a két magyar hadtest februárius 10-én Kassán egyesült, de *a hadászati sikert a harczászati döntő csapás ezúttal sem tetőzte be.*

*

A főváros eleste s a kormány Debreczenbe költözése után Görgey sokáig nem jutott olyan helyzetbe, hogy önálló hadműveleti tervvel állhatott volna elő. Erre csak a kápolnai csata után került a sor, a mikor a tavaszi támadóhadjárat megindítása szóba jött. De az, a mivel akkor Görgey előállott, nem annyira önálló terv, mint inkább Dembinszki és Vetter javaslatainak módosítása volt.

Dembinszki ugyanis, négy hadtesttel, a szolnok—pesti vasútvonal irányában óhajtotta a főtámadást, a melyet egy hadtest a tiszafüred—hatvani műút mentén támogatott volna.

¹ *Görgey Arthur*: »Életem és működésem Magyarországon.« I. 164. l. — (Az eredeti német kiadás hamarjában nem áll rendelkezésemre s így kénytelen vagyok a Görgey István fordította magyar kiadást használni.)

Breit szerint (»Magyarország függetlenségi harczának katonai története« II. 216. l.) Görgey azért választotta a kerülő utat, hogy tovább működhessek önállóan. Ez azonban nem valószínű, mert kettőjük közül Klapka lévén rangban fiatalabb, nyilvánvaló, hogy az egyesült két hadtest parancsnoka csakis Görgey lehetett volna. Dembinszki fővezérségéről *akkor még* nem volt szó.

Vetter a támadás súlypontját az utóbbi műútra akarta áttenni, míg a szolnok—pesti vasút irányában csak egy hadtestnek kellett volna előrenyomulnia.

Görgey középutat keresett, még pedig olyanformán, hogy a magyar hadsereg két, csaknem egyenlő erejű, csoportban támadjon. Az 1. és 7. hadtestből álló északi csoport — Görgey parancsnoksága alatt — Tokajon át a gyöngyöshatvani műúton, a 2., 3. és 4. hadtestből álló déli csoport — Damjanich parancsnoksága alatt — a szolnok-pesti vasútvonal mentén támadott volna.

Ez a terv már alapjában el volt hibázva, mert ahhoz, hogy döntő sikert vívhasson ki, külön-külön egyik csoport sem volt elég erős s, bajba jutva, egyik a másikat, a nagy távolság miatt, kellő időben nem támogathatta volna.

Vetter, a márczius 10-én kinevezett hadseregpáncsnok, nem is fogadta el Görgey tervét, a melynek — Gelich szerint ¹ — nem valami komolyabb s a helyzethez mért hadászati megfontolás, hanem inkább személyes hiuság volt a szülőoka. Ily módon akarta volna elérni Görgey, hogy továbbra is hadsereg-, — ne pedig csak hadtestparancsnok legyen. Gelich nagyon jól ismerte Görgeyt, így tehát erre vonatkozó állítását sem szabad egészen alaptalannak mondanunk.

A három terv közül tulajdonképen egyik sem vált valóra. Vetter márcziusi hadműveleteit egy-két magyar tábornok, közöttük Damjanich, hiusította meg, Görgey kedvéért Vetternek opponálván.

Vetter nem sokkal ezután súlyos beteg lett, s a hadsereg parancsnoksága, ideiglenesen, Görgeyre szállott.²

Időközben az 1., 2., 3. és 7. hadtestből álló magyar hadsereg a Tisza jobbpartjára kelt át³ s márczius 30-án megkezdette előnyomulását Hatvan felé. A 4-ik hadtest közreműködéséből semmi sem lett, s így az egész hadsereg a fő hadművelati vonalon volt egyesítve.

A dolgok ilyenénvaló állásába az 1. hadtest parancsnoka, Klapka, szólott bele. Kifejtette, hogy a hatvangelődöllői műút mentén való arczytámadás, a Galga és Zagyva mocsaras vizein át, sok akadálylyal és kevés sikerrel járna. E helyett azt ajánlotta, hogy a 7. hadtest⁴ az eger-hatvangelődöllői úton kösse le az osztrákokat, a többi három pedig, Árokszállás, Jászberény és Nagykátán át menetelve, jobb-

¹ I. m. II. 494. l.

² Április 1.

³ Márczius 29-ikén, Tiszafürednél.

⁴ Gáspár András ezredes.

szárnyukat délfelől karolja át s hadműveleti alapjuktól, a fővárostól, éjszak felé szorítsa őket.

Klapka terve egy kissé túlmerész volt s azon a valószínűségen alapult, hogy a tétovázó Windisch-Graetz nem fogja a hosszantartó átkaroló mozdulat alatt a magára hagyott 7. hadtestet megrohanni és tönkretenni.

Görgey, e feltevés alapján, elfogadta Klapka tervét s az átkaroló mozdulatot, az utóbbinak javaslata szerint, sikeresen végre is hajtotta, a nélkül, hogy az osztrák sereg jobb, tehát fenyegetett szárnyán álló 1. hadtest (Jellačić) arról biztos tudomást szerzett volna. Pedig közben összecsapásra is került a sor Tápió-Bicskénél,¹ a hol a mieinkre nézve már-már elveszett harczot Görgey gyors és ügyes, bár egy kissé megkésett beleavatkozása kedvezően döntötte el.

Windisch-Graetz, a beérkezett zűrzavaros jelentések alapján, a tápió-bicskei ütközet után se jött tisztába a magyarok szándékával. Támadni nem mervén, azt határozta, hogy a 3. hadtestet,² aszódi és bagi állásaiból visszavonva, az 1. hadtesttel Gödöllő körül egyesíti.

Görgey, április 6-ikára kiadott intézkedései szerint a 7. hadtest Hatvanból Bagra ; az 1. Tápiószőlősről Isaszegre, balszárnydandarával Pécelre ; a 3. hadtest³ Tápiószecsőrről Kókán és a Királyerdőn át Isaszegre ; a 2.⁴ Tóalmásról Dányra volt indítandó. A támadás alapeszméje tehát az volt, hogy míg a 7. hadtest az osztrákok balszárnyát leköti, addig a sereg zöme jobbszárnyuk ellen döntő támadást intéz Isaszegen át.⁵

Az eddig még nagyon hosszú arcvonalon elosztott erők egyesítése, mint a fentiekből látszik, nagyon céltudatosan volt elrendelve, s a teljes sikerhez most már csak az kellett volna, hogy a négy magyar hadtest — Görgey irányítása szerint — egybehangzóan működjék. Csakhogy az volt a baj, hogy éppen ez az annyira szükséges egységes vezetés hiányzott.

Görgey ugyanis, a hatvani ütközetben⁶ tapasztaltak nyomán, azt az elvet vallotta,⁷ hogy jobb, ha hadtestparancsnokainak teljes cselekvőszabadságot enged s ő maga csak a döntő pillanatban avatkozik a harczba. Ennek folytán se

¹ Április 4.

² Schlick.

³ Damjanich.

⁴ Aulich.

⁵ *Breit* : I. m. II. 63.

⁶ Április 2.

⁷ I. m. I. 274. és 276. 1.

Tápió-Bicskénél, se Isaszegnél ¹ nem volt a küzdelem kezdetén a harcztéren. Elve, hogy a hadtestparancsnokokat minden fölösleges és aprólékos gyámkodástól mentesíteni kell, bizonyára helyes és üdvös volt, de ebből még nem következik az, hogy a csatát intéző fővezérnek a harcz terétől távol *kell* tartózkodnia, a hol, a mostani segítőeszközök hiányában, a küzdelem ide-oda hullámozásáról csak elkésve és hiányosan értesülhetett s így nem is állapíthatta meg, melyik az a pillanat, a mikor közbelépése szükségessé válik és még meg sem késett.

A rideg valóság Isaszegnél ugyancsak ráczáfolt Görgeyre, a ki a délben kezdődött csata helyére csak délután 4 óra tájban érkezvén, a majdnem beállott kudarcot elhárította ugyan, *de már nem tudta a csatát azzá tenni, a mivé annak úgy a kedvező hadászati helyzetnél, mint a magyar sereg szám-beli túlsúlyáná* ² *fogva válnia kellett volna : az osztrák hadakon veendő döntő diadallá.*

Ugyanis az a feltevés, hogy Gáspár a 7. hadtesttel az egész osztrák 3. hadtestet leköti, nem vált valóra, mert a még gyakorlatlan magyar hadtestparancsnok olyan lanyhán viselkedett, hogy Windisch-Graetz elégnék tartotta ha csupán egy hadosztályt hagy vele szemben.

A csatatérre legelőbb érkezett 1. hadtest már hátrálófélben volt, a mikor Damjanich a 3. hadtesttel közbelépett. Azt hitte ő is, hogy Gáspár a jobbszárnyon nagy osztrák erőket köt le ; ebben bizakodva a kelleténél vigyázatlanabbul támadott, s csakhamar kénytelen volt visszavonulni. Klapka is már csak védte magát akkor, a midőn végre, délután 4 óra felé, Görgey is megjelent a csatatéren. Szerencsére a hadsereg vezérkari főnöke, Bayer, a 2. hadtestet a megkezdődött harcz hírére azonnal útnak indította, úgy hogy Görgey annak zömét, igazán az utolsó pillanatban, az 1. és 3. hadtest közé vethette. Azután pedig — Damjanichot helytállásra, Klapkát újabb támadásra utasítva — nagy nehezen a mieink javára billentette a mérleget. Az osztrák sereg visszavonult, de legyőzve nem volt, a mi csakis Görgey távollétének tudható be.

Ha kezdettől fogva a csatatéren tartózkodik, bizonyára észreveszi az egyes hadtestek egybe nem hangzó működéséből eredő hibákat. Idejekorán odarendelte volna a 2. hadtestet, eléje vágva annak a válságos helyzetnek, a melybe főleg az

¹ Április 6.

² A magyar sereg 37 ezer, az osztrák 25 ezer főből állott.

1. hadtest került s határozott támadásra ösztökélte volna a tétovázó Gáspárt, megakadályozva ezzel azt, hogy a 3. osztrák hadtest jókora része a fenyegetett közép támogatására siethessen.

El kell azonban ismernünk, hogy Görgey az isaszegi csatában, bár elkésve jött, nagyon sokat tett. Itt is, csakúgy mint Kápolnánál és Tápió-Bicskénél, elszánt, hidegvérű, a helyzetet hamar felismerő, gyorsan és helyesen cselekvő hadvezérnek bizonyult. Tisztán az ő érdeme, hogy a már majdnem elveszett csata az osztrákok meghátrálásával végződött.

Az isaszegi csata után, a szerencsésen indult hadműveletek folytatása céljából új hadművelati tervre volt szükség, a melyet, Görgey utasítása szerint, Bayer dolgozott ki. Alapeszméje röviden az volt, hogy míg a 2. hadtest a Pestre hátrált osztrák sereget leköti, addig az 1., 3. és 7. hadtest, az ellenség balszárnyát megkerülve, Gödöllőről Vácra, onnan Rétság, Nagyoroszin, Ipolyságon és Léván át Komárom felmentésére siet.

Görgey, mint ebből a tervből látható, a hadászati helyzetet helyesen fogta fel, s tisztában volt Komárom fontosságával a további hadműveletekre nézve. Kossuth ugyan, rögtön az isaszegi győzelem után, Budavár bevételét kívánta,¹ de Görgey — az egyedüli helyes álláspontot makacsul védelmezvén — meggyőzte őt arról, hogy a komáromi vár mégis csak fontosabb mint a budai, mely utóbbinak ostroma, egy időre el is odáztatott.

A Komárom felmentése céljából megindított hadművelet merész terve gyorsan és jól lett végrehajtva s Vácznál² és Nagysarlónál³ újabb babért szerzett a magyar hadseregnek. Kár, hogy a hadjárat csattanója, a Komáromnál szándékolt döntő csapás, nem valósulhatott meg,⁴ mert a 7. hadtest két hadosztálya még nem volt kéznél, s így a magyar sereg, számban gyöngébb lévén, teljes diadalt nem vívhatott ki. Ebben azonban Görgey nem volt hibás.

*

Komárom felmentése után mindenki, maga az ellenség is, azt várta volna,⁵ hogy a diadalmas Görgey azonnal, minden

¹ Görgey : I. m. II. 12. és 13. l.

² Április 10.

³ Április 19.

⁴ Április 26.

⁵ 1849 márczius 23.

felhasználható erejével folytatja a támadást, annál is inkább, mert Komáromnál a végső döntés — mint láttuk — nem állott be.

Nem így történt. A győztes magyar hadsereg előbb megállapodott Komáromnál, majd legnagyobb része visszafordult Buda alá, hogy ezt a jelentéktelen váracskát megvévhesse.

Ez volt a legnagyobb, hatásában legvégtetesebb mindazon hibák között, a melyeket Görgey a szabadságharc folyamán elkövetett. Igaz, a hadjárat sorsa eldőlt abban a pillanatban, a midőn az orosz beavatkozás eszméje valóra vált s Radetzky novarai győzelme¹ nyomán, az olaszországi osztrák hadak egy része felszabadulhatott, mert bizonyos, hogy a két ellenséges hadsereget és a saját földünkön fellázadt nemzetiségeket, a nyári hadjáratban talpraállított magyar hadsereg le nem bírhatta.

Nyilvánvaló, hogy Görgey is meg volt már akkor a szabadságharc balsikeréről győződve, de azért neki, mint a felsődunai hadsereg parancsnokának még sem lett volna szabad a további viadalt elkedvetlenedve abbahagyni, hanem épen a közelgő veszedelem nagysága miatt kellett volna minél nagyobb, bárha csak ideiglenes sikerre törekednie, hogy ilyenformán, a kötendő béke számára, elfogadható feltételeket biztosítson. Mert nem mindegy ám, hogy egy ország leküzdése minden komolyabb ellenállás nélkül, avagy pedig lépésről-lépésre vívott makacs védő-harc után következik-e be. A könnyen szerzett diadal fennhézázóvá, elbizakodottá teszi a győzött, a nagy áldozattal járó pyrrhusi győzelem megfontolásra, mérsékletre inti. Így tehát a béke feltételei a két különböző esetben mások és mások lesznek.

Az osztrák hadsereg ismételt vereségei után, sem volt még akkor legyőzve, a mikor Görgey a további támadás eszméjét feladta. Az oroszok beavatkozása már elhatározott dolog lévén, Görgeynek az osztrák sereget annyira meg kellett volna, és pedig minél hamarabb, bénítania, hogy az — legalább egy ideig — mindenféle támadó hadműveletre

¹ »Durch diesen entscheidenden Erfolg der feindlichen Waffen war Komorn entsetzt und es stand zu besorgen, dass das Heer der Rebellen sich mit kühnen Schritten entweder auf die Verbindungen das k. k. Heeres werfen, oder in der Richtung auf Wien vordringen würde, welche Bewegung, bei der damals noch wenig befestigten Ruhe der Residenz, grosse Verwirrung hervorrufen und eine tiefe Erschütterung in der ganzen Monarchie herbeiführen konnte«. (Ramming: »Der Feldzug in Ungarn und in Siebenbürgen, im Sommer des Jahres 1849. 2. és 3. l.)

képtelenné válják, a magyar sereg zöme pedig az oroszok ellen fordulhasson, s azokat az osztrákoktól, a meddig csak lehet, távoltartsa.

*Végzetes hiba volt tehát, hogy Görgey a teljesen még le nem tört ellenfélnek a kudarcza kiheverésére időt adott, s lehetővé tette, hogy az — alaposan megerősödve — hátrálóból támadóvá változzék át.*¹

Görgey szerint a lövészerben beállott hiány, a katonák elrongyolott ruházata, a tavaszi hadjáratban szenvedett nagy veszteség, Kossuth kívánsága, továbbá (s talán leginkább) politikai okok² bírták őt arra, hogy hadserege javát Komáromból Budára fordítsa vissza, bárha *ő maga is jól tudta, hogy az egyetlen elfogadható hadászati megoldás a támadó hadjárat folytatása lett volna.*³

A felsorolt okok (részben csak ürügyek) közül, az elnyűtt ruházat és az emberanyagban beállott veszteség⁴ nem vehető komolyan számításba. A ruházat az osztrák hadseregben legalább is olyan rossz, a veszteség ellenben jóval nagyobb volt.

A lövészerben beállott *pillanatnyi* hiány sem lehetett ok ahhoz, hogy a hadsereg hátráló mozdulatot tegyen, mert Komáromban elég lövészer volt s a már útban levő szállítmányokat, legrosszabb esetben, ott is be lehetett volna várni. Különben is *Komárom felmentése és a nyári hadjárat tulajdonképeni megindítása között 51 nap mult el.* Ennyi ideig a lövészer pótlása alig tarthatott, s minden nap, a melyet Görgey elmulasztott, az osztrák hadsereg javára vált.⁵

Az igaz, hogy Kossuth már az isaszegi csata óta egyre sürgette Buda bevételét, miután azonban Görgey is tudta, mi volna a tennivalója : kötelessége lett volna, a hadászat-hoz nem értő Kossuthot *most is* meggyőznie, hogy Buda-

¹ Ezt mondja Ramming — az ellenség — is : »Der strategische Missgriff, welchen die magyarische Kriegsführung durch die Belagerung von Ofen mit bedeutenden Kräften beging, kam der österreichischen Armee sehr wohl zu Statten und gewährte ihr *einige Wochen* Zeit sich zu verstärken, so dass das Gleichgewicht der Kräfte bereits hergestellt war, als die magyarische Armee, nach dem Falle von Ofen, erneuert mit bedeutender Stärke an der Waag und vor Raab erschien.« (I. m. 6. 1.)

² Görgey : I. m. II. 54. l.

³ Görgey : I. m. II. 51.

⁴ A magyar sereg vesztesége a tavaszi hadjárat legnagyobb csatájában — az isaszegiben — is csak 3% volt.

⁵ Ramming : I. h.

várának bírása, az adott körülmények között, alárendelt jelentőségű vívmány lenne.

Görgey máskor sem engedelmeskedett Kossuthnak, miért fogadott hát neki szót épen most, a mikor határozottan káros dolgot kívánt?

Csodálkoznunk kell különben azon is, hogy Klapka — a ki pedig a hadászati helyzetet, legtöbb alkalommal, helyesen ítélte meg — szintén Buda ostromára szavazott. Azt gondolta ugyanis, hogy ez a váracska hamarosan elesik s a támadó hadműveletek folytatását alig fogja hátráltatni. Mikor azonban rájött, hogy tévedett, hasztalan próbálta Görgeyt az ostrom abbahagyására bírni.¹

Görgeyről, a hadvezérről lévén szó, nem tartozik e sorok keretébe azoknak a politikai okoknak bonczolgatása, a melyek — az ő saját vallomása szerint — a támadó hadjárat fennakadásának hathatós tényezői voltak. Elég itt megállapítanunk azt, hogy a fesődunai hadsereg parancsnoka olyan térre kalandozott, a melyen a katonának semmi keresnivalója nincs. *Görgey — akkor egyetlen — feladata az osztrák hadsereg letörése volt, sikert tehát csakis a harcmezőn s nem a politikai élet téren lett volna szabad keresnie.*

Hadtörténetíróink nem mondják, Görgey is hallgat róla, de azért mégis azt hiszem, hogy a tavaszi támadó hadjárat félbeszakításának, a felsoroltakon kívül, más szülőoka is volt.

Kossuth tudniillik már a tavaszi hadjárat alatt azt tervezte, hogy az összes magyar hadak főparancsnokságát Bemre ruházza s ezt a szándékát Görgey előtt sem titkolta. Elmondotta neki,² hogy Bem már útban van Baja felé, (!) hol április közepén 16.000 emberrel a Dunán átkelve, Győrbe vonul s ott Görgey hadseregével egyesül.³

¹ Bayer határozottan ellenezte a támadás félbeszakítását. Görgey maga írja (i. m. II. 52. l.): »a vezérkari főnök szerint az offenzívát a győri úton hátráló osztrák fő hadzóm ellen kell folytatnunk, egyidejűleg a komáromi várhad egy részének a Csallóközön, Pozsony irányában, végzendő előnyomulásával.« — Kár, hogy Görgey nem hallgatott rá.

² Közvetlenül az isaszegi csata után. (*Görgey* : I. m. II. 16. l.). Megjegyzem, hogy Görgey, míg csak dictator nem lett, sohasem volt az egész hadsereg fővezére, mert például a déli és erdélyi hadsereg nem függött tőle. Ezeknek dolgaiba csak később, mint hadügyminister, ártakozhatott.

³ Bem csak április 15-ikén indult Erdélyből, nem járhatott tehát ugyanakkor már Baja tájékán. — 16.000 főnyi hada is az álmok világából való, mert a délvidékre vitt hadosztálya még május 8-ikán, tehát az erősítések beérkezése után is csak a következőkből állott : 8²/₆.

Hadművelet közben hadvezért változtatni veszedelmes próbálkozás, kivált akkor, ha a leendő új parancsnok se a kezébe adandó hadsereget, se magát a harcsteret nem ismeri. Különbözik Kossuthnak ez a terve *akkor*, az áprilisi hadjárat után, a mikor Görgey a siker tetőpontján állott, se megokoltnak, se tapintatosnak nem volt mondható. Lett volna elég más alkalom, a mikor Görgeyt el lehetett, vagy el kellett volna távolítani, most, az adott körülmények között, nem volt szabad őt elmozdítani.

Görgey — mint írja — már április 7-én tudta, hogy az a Bem van fővezérül kiszemelve, a kit ő, Dembinszkiel és Guyonnal egyetemben, mindenáron el akart volna a hadseregtől távolítani.¹ Ha Bem, mint Kossuth képzelte, április derekán már Baja körül járt, akkor a hó végén Győrt is elérhette volna. Görgeyre tehát — mint önálló hadseregparancsnokra — Győrön túl nem volt már szükség s az új hadműveleti tervet az új főparancsnoknak, Bemnek, kell vala kigondolnia.

*

Talán egy kissé hosszadalmasan foglalkoztam a tavaszi hadjárat zátonyrajutásával, de szükségesnek tartottam, mert ez volt Görgey legnagyobb balfogása s nem maga Budavár ostroma, mint némelyek állítják. A Buda alá való hátrálás már csak okozat, a mely a támadás megfenekléséből önként folyt. A hadsereget valamiképen foglalkoztatni kellett, s miután Görgey az osztrákok további üldözéséről hallani sem akart, legközelebbi hadműveleti tárgyként Buda kínálkozott, a melynek visszafoglalását Kossuth is kívánta.

Ámde Görgey és Kossuth szokatlan egyetértése vaczkor gyümölcsöt termett, mert a hamarosan elfoglalhatónak vélt váracska 17 napon át kötötte le Görgey figyelmét s a honvéd sereg javának erejét. Ehhez Görgeynek még egy másik, fatálisnak mondható botlása járult: elvállalta a hadügyministeri tárczát, megtartván egyúttal a felsődunai hadsereg parancsnokságát is, holott ezt a két nagyfontosságú állást, egy és ugyanaz az ember, ugyanabban az időben, még olyan rendezett viszonyok között sem tudta volna be-

zászlóalj (8681 ember), 9 lovasszálad (11135 ember, ugyanannyi lóval) és 31 ágyú (396 emberrel és 283 lóval). Áprilisban még gyöngébb volt. (»Stand und Dislocations-Tabelle der ung. siebenbürg. Armee auf den 8. May 1849.« — Gyalokay család levéltára : 1848/49. 12. sz.)

¹ Görgey : I. m. II. 113. l.

tölteni. Görgey ezt maga is belátta s ezért a hadügyminis-
teriumban Szabó Imre államtitkárt, a Tatán létesített köz-
ponti hadművelleti irodában vezérkari főnökét, Bayer ezre-
dest, tette alteregójává. Szabó mellett, mint a ministe-
rium vezérkari osztályának főnöke Waldberg ezredes műkö-
dött, de se az egyik, se a másik nem állott a helyzet ma-
gaslatán.

Ez épen kapóra jött Kossuthnak, s kedvező alkalmúl
szolgált arra, hogy Görgey és a hadügyminis-
terium nélkül különböző, főként szervezeti ügyekbe vágó, rende-
leteket adjon ki, a miből azután nagyon sok zavar és félre-
értés támadt. A kormányzó, Görgey gyakori távollétét fel-
használva, Bayerrel is közvetlenül akart volna rendelkezni,
sőt még hadászati jó tanácsokkal is ellátta őt.¹

Mindez a sok illetéktelen beavatkozás csak azt ered-
ményezte, hogy Görgey és Kossuth között az a nélkül is
gyöngye lábon állott egyetértést és bizalmat még jobban
meglazította, a minek káros következményei csakhamar
mutakoztak is.

Mielőtt azonban ezekkel, mint a hadműveletekre is ki-
ható tényezőkkel foglalkoznám, meg kell említenem azt,
hogy Görgey egyelőre hozzájárult ahhoz a védelemre alapí-
tott hadművelleti tervhez, a melyet — a tavaszi hadjárat végez-
tével — Klapka dolgozott ki. Buda bevétele² után azonban
mégis csak mást gondolt. Támadó hadművelet tervével állott
elő, a mely röviden a következő volt: Támadó előnyomulás
a Duna balpartján; a Vágvonal megszerzése, *azután pedig
az ellenség mozdulataihoz való alkalmazkodás*, Pozsonyt mint
végső hadművelleti tárgyat tartván szem előtt.³

Az eszme Görgeyé volt, a részleteket Bayer dolgozta ki.

Bíráói általában véve hibául róják fel, hogy Görgey a
Duna balpartján indította meg hadműveleteit, holott az
osztrákok tulajdonképeni támadása a jobbparton történt,
a mit neki, az általános hadászati helyzet és a terepviszonyok
alapján, tudnia vagy legalább is gyanítania kellett volna.

Való igaz, hogy a rövidebb hadművelleti vonal és a könny-
nyebb terep a mellett szólott, hogy Haynau — csakugy, mint
annak idején Windisch-Graetz — a Duna jobbpartján
támadjon, de viszont az is bizonyos, hogy *Görgey nagy*

¹ Bayerhez írott levele, 1849 jun. 29. (*Hazánk*: 1884. évf. 243. és 244. l.) Vajjon mit szólnánk manapság, ha Joffe tábornokot, vagy vezérkari főnökét, Poincaré elnök tanítaná hadászatra?

² Május 21.

³ *Görgey*: I. m. II. 136. l.

hadászati sikert érhetett volna el azzal, ha az osztrák hadsereg zömét, a Vágvonál ellen intézett gyors és nyomatékos támadásával, a Duna balpartjára, vagyis az alkalmatlanabbik oldalra kényszeríti. Hadművelési tervének alap gondolata tehát jó volt s kellően végrehajtva meg is hozhatta volna a sikert, de csak egy pillanatra, mert *az a körülmény, hogy Görgey diadal esetén sem szándékozott a maga akaratát az osztrákokra kényszeríteni, már eleve kizárt minden maradandóbb eredményt.*

Azonban — sajnos — elmaradt a remélhető pillanatnyi siker is, mert Görgey a helyett hogy Budavár bevétele után azonnal hozzáfogott volna a támadáshoz: június 16-ikáig halogatta azt, időt és alkalmat adva az osztrákoknak, hogy az új hadjáratra minél jobban felkészülhessenek. Huszonhat drága nap elvesztését hiába próbálja Görgey azzal mentegetni, hogy az ujonczok beérkezésére várt, mert ezeknek csatasorba állítása vajmi kétes értékű gyarapodás lehetett, de különben is 26 nap alatt nemcsak a magyar hadsereg szaporodhatott, hanem az osztrák is; az ujonczok beérkezése tehát alig javíthatta a mieink előnyére a helyzetet.

Elhibázott kezdetből bajos jó folytatást csinálni. Görgeyék hadművelési tervének végrehajtása sem volt olyan, hogy a késedelmet gyors és meglepő támadással, valamenynyire erőnek egyszerre való harczbavetésével ellensúlyozhatta volna.

A június 20-ikai támadást — elégtelen erővel — ugyanott próbálják meg, a hol a 16-ikai kísérlet megghiúsult.

Görgey a helyett hogy csak most kipróbálandó új hadtestparancsnokait — Asbóthot és Knezichet — szeme előtt tartotta és megfelelően irányította volna, magukra hagyta, hogy tanuljanak, a mi hadgyakorlaton megengedhető, de háborúban annál veszedelmesebb dolog. A peredi csata első napján (jun. 20.) csak akkor jelent meg, a mikor a 2. hadtest (Asbóth) már bajba jutott. Közbelépésével annyiban megfordította ugyan a csata sorsát, hogy Pered a honvédeké maradt, de ezt az előnyt kihasználni már nem tudta, mert a 3. hadtest (Knezich) megérkezésekor a harcznak jóformán vége volt s az osztrákok Taksonyra és Vízkeletre vonultak vissza. A csata után Görgey mind a két hadtestparancsnokot elmozdította. Asbóthot mert vigyázatlan, Knezichet mert határozatlan volt. Bármint állott légyen a dolog, nagy hibát követett el vele. Egy nagy csata előestéjén a hadtestparancsnokokat változtatni kockázatos intézkedés, kivált az adott esetben, a hol az elmozdítottakat jobbakkal pótolni nem lehetett.

A peredi csata második napján Görgey tulajdonképen megint csak a 2. és 3. hadtesttel¹ rendelkezett, mert az 1. ki volt különítve azzal a feladattal, hogy az osztrákok balszárnyát lekösse s *esetleg*, a Vágon átkelve, az ellenség hátába támadjon; a 8. hadtestnek pedig a Csallóközben kellett az osztrákokat sakkban tartania. Klapka ez utóbbi feladatot meg is oldotta, de Nagy-Sándor ugyanazt a szerepet játszotta a Vágnál, mint Gáspár Isaszegnél. Görgey, az ő támogatása hiányában, számbeli klsebségben maradt a 4. osztrák hadtesttel szemben, a melyet Paniutin orosz hadosztálya is támogatott.²

A csata elveszett s ezzel a vágmelléki támadó hadjárat is zátonyra jutott, bár *Görgey a peredi csatát kifogástalanul vezette* s mindent elkövetett, hogy a fenyegető kudarcot elhárítsa. Ám de a tervezésben elkövetett hadászati hibát s a Nagy-Sándor tétlensége okozta számbeli egyenlőtlenséget nem tudta ellensúlyozni.

A csata ügyes vezetését talán a magyar sereg balszárnyán fekvő Királyrév gyors és meglepő visszafoglalása bizonyítja legjobban. Ez a váratlan ellentámadás az osztrákokat komolyan zavarba hozta, s a harcz eredményére is döntő lehetett volna, ha a 3. hadtestnek — szintén Görgey által elrendelt — újabb támadása is megvalósulhat. Sajnos az ellenség akkorára már megkerülte a Pered és Zsigárd között állott hadtest jobbszárnyát, úgy hogy Leiningen nem támadhatott, sőt hamarosan Farkasra volt kénytelen visszavonulni. Ezzel azután a csata is az ellenség javára dült el.

Mindenesetre jobb lett volna, ha Görgey Nagy-Sándort is magánál tartja s nem ró reá olyan feladatot, a melynek megoldásához képessége nem volt. *Az erőknek illeténuáló megosztása azonban Görgey és Bayer hibás hadműveleti tervéből folyt, mely a több hadműveleti vonalra utalt hadtestek egyesítését, csak a Vágvonal szerencsés átlépése után tartotta szükségesnek.*³

*

¹ Kászonyi és Leiningen, mindössze 16.000 emberrel és 80 ágyúval.

² Mindössze 22.000 ember 96 ágyúval, Wohlgemuth báró altábornagy parancsnoksága alatt.

³ »megállapított, hogy az osztrákok elleni offenzívánk... az önállóan működő 1., 2. és 3. hadtestek által az ellenségnek vágmelléki állása ellen intézendő támadással kezdődjék és csak miután nevezett hadtesteink a Vág folyón szerencsésen átkeltek, menjén végbe ezeknek viszontgyesülése, az én személyes vezetésem alatt.« (Görgey: I. m. II. 100. l.)

Görgey a peredi kudarcz után újra Budára ment, ministeriuma ügyeit intézendő. Kellő felderítő és kémszolgálat hiányában se ő, se a Tatán időző Bayer nem gyanította, hogy az osztrák sereg zöme június 26-án már a Duna jobbpartján volt egyesítve. Mire megtudták, akkorára már eső utáni köpenyeg volt minden — Haynau előnyomulását meggátolni akaró — intézkedés.

A 7. hadtest¹ magára hagyva vívta meg, három osztrák hadtest ellen, a győri csatát,² a mely elveszett, még mielőtt a későn indított 2. hadtest beleavatkozhatott volna.

A támadó hadjárat dugába dőlven, új hadműveleti terv után kellett látni. Görgey a szenvedett csorbát mindenáron a Duna jobb partján, Komáromra támaszkodva akarta volna kiköszörölni, míg a kormány továbbra is ragaszkodott, Klapka tervén sarkalló, előbbi szándékához, mely szerint, a Komáromban hagyandó őrsereget leszámítva, a tulajdonképeni Magyarországon működő valamennyi hadtest az alsó Tisza és Maros vidékén egyesüljön s ottani állásából vagy az egyik vagy a másik ellenfelet támadja meg.

Görgey nem tartotta jónak ezt a tervet, mert az ő számítása szerint,³ Komáromnál 52 ezer, Szegednél azonban csak 45 ezer fő lett volna egyesíthető. Így tehát — szerinte — Komáromból könnyebb lett volna az ellenségre döntő csapást mérni mint Szegedről, s balsiker esetén még mindig ott volt Komárom vára, a mely a hadseregnek sokkal erősebb támasztója lehetett, mint a Szeged körül rögtönzött, talán 80—100 ezer főnyi seregére s vagy 250 ágyúra számított, tehát a magyar hadak erejéhez viszonyítva túlságosan nagykitérésű, megerősített tábor.

Klapka tervének megvolt — Görgeyével szemben — az a nagy előnye, hogy valahára végét akarta vetni az erők oktalan megosztásának, s hogy a harcsteret a magyar hadsereg akkor egyedül lehetséges hadműveleti alapjára akarta áttenni, a honnan az, döntő vereség után is, neutralis területre tudott volna vonulni. Görgey ez utóbbitól irtózott legjobban, nem tartván azt a fegyverek becsületével összeegyeztethetőnek. Inkább megbarátkozott azzal a gondolattal, hogy a dunántúli vidéken maradva — előbb vagy utóbb — két malomkö közé szorúl, a honnan csakugyan nem lett volna többé gerútja.

¹ Pöltenberg.

² Junius 28.

³ *Görgey*: I. m. II. 217. l. Ez a számítás azonban nem helyes.

Sok rábeszélés után mégis csak elállott tervétől s megígérte, hogy serege zömével elvonul Komáromból, de egyúttal azt is megmondotta, hogy július 3-ika előtt el nem indulhat.¹ Ebben igaza is volt, mert egy hadsereggel, máról holnapra, minden készülődés és gondoskodás nélkül útra kelni nem szabad, nem is lehet.

De még mielőtt az elvonulás megtörténhetett volna, Haynau újra támadott. Ebből a július 2-án vívott komáromi második csata² fejlődött ki, a mely azonban egyik félnek sem hozta meg az óhajtott döntést. Ez volt az utolsó nagyobb csata, a melyet maga Görgey vezetett s még *szakértő* bírálónak egyik legszigorúbbika — Breit tábornok — is elismeri,³ hogy *mint hadseregpáncsnok kiválóan megállotta a helyét* s azonkívül hidegvérének, valamint személyes bátorságának is, el nem vitázható tanujelét adta.

A harc reggel 8 óra tájban indult meg. Dél felé az osztrákok már az egész vonalon előnyben voltak s úgy a magyarok előretolt állásait, mint Ó-Szőnyt is, elfoglalták. Haynau az így kivívott sikerrel megoldottnak vélte feladatát; Görgey azonban másképen gondolkozott s nem csak az elvesztett állások, hanem egyszersmind Ó-Szőny visszafoglalását is elhatározta.

Ezt megvalósítandó, előbb a második hadtest egy részével, majd a 7. hadtesttel, ellentámadást intézett az osztrák balszárny⁴ ellen. A támadás sikerült s a szemben álló Reischach és Sartori dandárok, úgyszintén a Bianchi dandár egyes részei is, a Czonczó patak mögé szorultak vissza. Majd Pöltenberg, a 7. hadtesttel egy kissé balra húzódva, a tartalékból előhívott Schneider dandárt is visszanyomta s Pusztá-Herkályt megszállotta. Ugyanakkor Klapka, heves küzdelem árán — harmadszori támadásra — Ó-Szőnyt foglalta vissza.

Görgey, Klapka sikeréről mit sem tudva, Pöltenberget, 24 lovasszázaddal, az osztrák középhad megrohanására utasította, hogy ez által Ó-Szőny tájáról minél több ellenséges erőt vonjon el. A roham nem sikerült s a huszárok csakhamar rendetlen iramodásban hátráltak a tábor felé. Az akkor már megsebesült Görgey parancsára, Pöltenberg összeszedte ugyan megszaladt lovassága javarészét, de újabb

¹ *Gelich* : I. m. III. 632. l.

² Az első április 26-ikán volt.

³ I. m. III. 95. l.

⁴ 1. hadtest (Schlick).

rohamra már nem került a sor, mert Haynau, esti 8 óra tájban, beszüntette a harczot. Mind a két fél előbbi állásába tért vissza, s ezzel a Czonczó vonalán kivívott siker is oda- veszett.

Görgey — mint láttuk — a helyzet alapos felismerésével s ezt nyomon követő gyors és czélszerű intézkedésével megfordította ugyan a már-már elveszett csata sorsát, de ellentámadásának egész maradandóbb eredménye csak Ó-Szőny visszafoglalása volt. Azonban ez sem abszolút siker, mert csapatai mindössze azt vívták vissza, a mit az osztrákok, néhány órával előbb, elvettek tőlük. Messze túllőnek tehát a czélon mindazok, a kik a komáromi csatát a magyar sereg fényes diadalaként akarják feltüntetni, de nincs igaza Rammingnak sem, a ki viszont Haynau számára követeli a babért.¹

Hadászati nézőpontból a most vázolt hadjáratban az osztrákokat illeti a dicséret, mert a magyar erőknek a Vág vonaláról a Duna jobbpartjára, illetőleg Komáromba való áttétele, az osztrák sereg gyors és ügyes egyesítéséhez viszonyítva, lassan és későn hajtatott végre s így Görgey július 2-án is számbeli kisebbségben maradt. Holott, ha az 1. hadtestet idejekorán Komáromba rendeli, a csata kedvező fordulatát felhasználva, alkalmasint teljes diadalt vívhat vala ki. A peredi és komáromi csata között tíz nap telvén el, az egész hadsereg összevonása könnyen megtörténhetett volna.

A végső eredmény tehát az, hogy Görgey és Bayer se a Vág vonalán, se Győrnél, se Komáromban nem tudtak kellő időben kellő erőt összegyűjteni.

*

Görgey megsebesülése után, a felsődunai hadsereg parancsnokságát — mint rangban legidősebb tábornok — Klapka vette át.

Ez a kényszerűség diktálta parancsnokváltozás, az akkori válságos viszonyok között, már magában véve is eléggé zavaró hatású volt. Miután azonban egy baj ritkán jön egyedül, azonnal egy másik kavarodás támadt itt is. Kossuth ugyanis, be sem várva, vajjon beváltja-e Görgey július 3-ikára tett ígését : a július 1-én tartott minisztertanácsban hadseregparancsnoki állásától elmozdította, meghagyván számára a hadügyministeri tárczát. Az egész magyar hadsereg

¹ I. m. 120. és 121. l.

parancsnoka pedig Mészáros altábornagy lön, noha már a téli hadjáratban kitűnt, hogy a vitéz öreg katona hadsereget vezetni nem tud.¹

Ez a szerencsétlen gondolat csakhamar megbosszúlta magát, mert Kossuth, most sem mervén Görgeyvel szemben nyíltan színt vallani, egészen mást írt neki és mást Klapkának a személyváltozás oka felől. Görgey és környezete a Klapkához írott levél tartalmát is megtudván: Kossuth elhamarkodott és alaptalan eljárása katonákhoz sehogyan sem illő kortesjelenetek szülőoka lön, melyeknek csattanója az volt, hogy újra csak a kormány hátrált meg, visszaadván Görgeynek a felsődunai hadsereg parancsnokságát, hadügy-ministeri állásáról való egyidejű lemondása mellett.

Görgey kötelezte magát, hogy hadseregével minél hamarabb elvonul Komáromból, de előbb még egy, döntő csatát vív az osztrákokkal, látszatát is kerülni akarván annak, mintha egyszerűen megszökött volna előlük, noha ez, az adott körülmények között, nem lett volna szégyennek mondható.

A július 9-ikére tervezett, majd 11-ikére halasztott s Klapka vezetése alatt vívott csata balúl ütött ki. A szándékolt áttörés nem sikerült s azonkívül kérdésessé vált, hogy jóvá lehet-e még tenni a máris beállott több napi késést?

Ennek a késésnek pedig nemcsak Görgey, hanem Kossuth is oka volt, a ki, hirtelen felindulásában, épen az annyira sürgetett elvonulás küszöbén mozdította el az előbbit, a nélkül, hogy akarátát tartósan tudta volna érvényesíteni. Az elvonulásnak július 7-ikéig való halasztásáért tehát Kossuth is felelős, a további késedelmet azonban Görgey rovására kell írunk, mert az a terv, hogy az osztrákokkal még egyszer megvívjon, a maga idején helyes, de július 9-én vagy 11-én már megkésétt dolog volt, mivel az oroszok, ha egy kissé gyorsabban működnek, könnyen a hátába kerülhettek volna.

A felsődunai hadsereg² július 12-én délelőtt 7 órakor

¹ Kossuth nyolcz nappal Mészáros kinevezése után már Bemnek ajánlja fel újra a fővezérséget (*Breit*: i. m. III. 152. l.) s mikor ez nem vállalja, egyik — épen Görgeyhez írott — levele szerint, Mészáros és Dembinszki eltávolítására keres módot, *betöltetlenül hagyván a főparancsnoki állást, épen akkor, a mikor az egységes vezetésre a legnagyobb szükség lett volna.* (*Gelich*: i. m. III. 793. l.) Foglalkozott azzal a gondolattal is, hogy ő maga áll a hadsereg élére és kérdezősködött, *lehet-e valaki katonai szakismeretek nélkül (!) a hadsereg főparancsnoka?*

² 1., 3., 7. hadtest és Görgey Ármin különítménye, mindössze vagy 27 ezer ember.

indult el Komáromból, de levonulása, az óhajtott legrövidebb vonalon nem volt lehetséges, mert azt az oroszok akkorrára már elállották, s így Görgey Perczel Mór Szolnoknál egyesített, középtiszai hadseregével¹ nem találkozhatott.

Ebben a szorult helyzetben arra a merész lépésre szánta magát, hogy Vácson, Balassagyarmaton, Losoncson, Rimaszombaton és Miskolczon át, az orosz hadsereget megkerülve, Tokajnál átkel a Tiszán és Nagyváradon át egyesül a tiszai hadsereggel, a melynek parancsnokságát, Perczel elmozdztatása² után, az úgy legnagyobb kárára, Dembinszki vette át.

*Görgey, az ellenség szerint is, nagyon ügyesen hajtott végre kockázatos tervét s minden nagyobb veszteség nélkül a Tisza mögé vonult vissza.*³ Csakhogy útközben megint nagy hibát követett el, a mennyiben a fő hadműveleti célzt, a tiszai hadsereggel való minél gyorsabb egyesülést, feledve, azt határozta, hogy a Hernád vonalán mindaddig megállapodik, míg az oroszok újabb hátrálásra nem kényszerítik. Ez bizony haszontalan és helyre nem hozható időpocsékolás volt, a mit különben maga Görgey is beismer.⁴

De azért az annyira szükséges egyesülés, bár jókora késéssel, mégis csak megtörténhetett volna Aradon, a hova Görgey az 1. hadtesttel augusztus 9-én be is vonult. Ámde ezt az utolsó lehetőséget is meghiusította Dembinszki, a ki a szerencsétlen szőregi csata⁵ után nem Aradra, hanem — Nagyikinda felé kitérve — Temesvárra vonult vissza. Sőt még Temesvárról sem volt szándéka Arad felé fordulni, hanem Vécsey ostromló hadával egyesülve, Erdélybe akart húzódní, feltéve, hogy csapatai ennyi hátrálás után fel nem bomlottak volna.

Nyilvánvaló tehát, hogy *Görgey, Komáromban és a Hernád vonalán való időzésével, csak késleltette a két hadsereg egyesülését, a melyet végre is nem ő, hanem Dembinszki hiúsított meg.*

Igaz, hogy most utólagosan nagyon is vitatható, sikerrel működhetett volna-e augusztus 9. után az Aradon egyesí-

¹ 9. és 10. hadtest (29 zászlóalj, 28 lovasszázad, 53 ágyú), mindössze vagy 24 ezer fő.

² Július 30.

³ *Ramming*: i. m. 401.

⁴ Görgey István nehézkes fordítása szerint: »Ezen viszonyok között természetesen hadászati képtelenség volt a Hernádnál időzésem (csak hogy ezt mi nem sejtettük) céltalan szélnek eresztése volt az alvidéki magyar seregekkel csak folytonos gyors visszavonulásunk által még megejthető egyesülésünk utolsó lehetőségének. Csakhogy öntudatlan.« (*Görgey*: i. m. II. 283. l.)

⁵ Augusztus 5.

tendő magyar haderő a két ellenfél valamelyike ellen, a másik beleavatkozása nélkül? Ámde Dembinszkinék, a ki a Görgeyt követő orosz hadtest hollétét pontosan nem tudta, nem lett volna szabad e fölött töprengenie s még kevésbbé lett volna szabad a két magyar hadsereg egyesülését meg-
hiúsítania.

*

Hogyan állunk az annyszor vitatott debreczeni csatával?¹

Ramming Görgey érdeméül hozza fel, hogy a hadászati főfeladat — vagyis a lehető gyors és biztos elvonulás — érdekében egyik hadtestét feláldozta.²

Görgey elhárítja a dicséretet s határozottan tagadja, hogy Nagy-Sándor hadtestét az oroszok torkába dobta volna. Szerinte az 1. hadtest, Nyiregyházán, a következő parancsot kapta: »Minden *túlnyomó erejű* ellenséggel szemben térjen ki a *komoly* küzdelem elől, még pedig a hadsereg zömére oldalvásti visszavonulás által, ha az ellenséggel még Debreczenen innen talál összeakadni. Ellenkező esetben, ha tudniillik maga előbb éri el Debreczent és azután ott támadja meg túlerő hadtestét: akkor térjen ki a *komoly* harcz elől az által, hogy a részére előírt utat gyorsan folytatja Berettyó-Ujfaluig.«

Ez a parancs tökéletesen megfelel az 1. hadtestre háramló feladatnak, a mely a hadsereg oldalmenetének biztosításában állott. Annál kevésbbé világos az a második, a melyet Nagy-Sándor vezérkari főnöke, Pongrácz István alezredes hozott augusztus 2-án, Görgey főhadiszállásáról:

»Das 1-te Armee-Corps hat sich von Debreczen gegen Ujváros³ à cheval der Strasse aufzustellen und zeigt sich der Feind, so ist er anzugreifen und zu schlagen.«

Az 1. hadtest menetvonala⁴ általában véve *délkeleti* irányú lett volna, s most egyszerre támadásra szól a parancs, Debreczentől *nyugati* irányban. Nyilvánvaló, hogy egy Debreczentől nyugat felé irányuló támadó hadművelet ellentétben állott a hátráló hadsereg hadműveleti céljával, ezért az ezt tartalmazó parancs nagy megütközést és tanácstalanságot keltett Nagy-Sándor táborában.

¹ Augusztus 2.

² I. m. 408. l.

³ Balmazújváros.

⁴ Debreczen—Derecske—Berettyóújfalu.

Görgey tagadja, hogy ő rendelkezett volna így, de rendelkezhetett Bayer, vagy az utóbbit gyakori ittassága alkalmával helyettesítő Görgey Ármin. Miért adták ki ezt a parancsot? azt csak ők tudták volna megmondani.

Háborúban minden intézkedésnek az ellenség felől kapott hírekhez és jelentésekhez kell igazodnia. Lehet, hogy a főhadiszállásra érkezett jelentések csak kisebb orosz erők előnyomulásáról szóltak s ezekkel kellett volna Nagy-Sándornak megvívnia, mert azt még sem hihetjük, hogy akár Görgey, akár vezérkari irodája, az orosz hadsereg zömének neki indította volna a magában álló 1. hadtestet, hacsak azt nem tesszük fel, hogy Bayer boros fővel rendelkezett. Bárhogyan forgassuk is a dolgot, a felelősség Görgeyt, mint hadseregparancsnokot terheli mindazért, a mit vezérkari irodája — ha az ő tudta nélkül is — az ő nevében kiadott.

Viszont Nagy-Sándort sem lehet a vigyázatlanság vádjára alól felmentenünk. Önállóan kikülönített hadtestparancsnok volt, így tehát ha olyan viszonyok közé jutott, a melyekről Görgey, második parancsa kiadásakor, nem tudhatott s a melyek annak teljesíthetőségét problematikusá tették: vagy saját belátása szerint, vagy — ha ebben nem bízott — a Nyiregyházán kapott első parancs értelmében kellett volna eljárnia. Az orosz *hadsereggel* csatába bocsátkoznia nagy hiba volt. A reá rótt feladatot megoldotta volna azzal is, ha Paskievits seregét a hosszú menetoszlopból fejlődésre bírja, azután pedig, egy erős utóvéd fedezete alatt visszavonul. Ezt már csak azért is meg *kellett* volna tennie, mert az az állás, a melyet választott, határozottan veszedelmes volt.¹

Görgey mindenesetre nagy hibát követett el akkor, a midőn oldalmenetének biztosítását Nagy-Sándorra bízta, a ki már Perednél bebizonyította, hogy hadtestét kikülönített viszonyban vezetni nem tudja.

*

Ha most, az eddig elmondottak alapján, Görgey hadvezéri rátermettségéről mérleget akarunk készíteni, nem

¹ Nagy-Sándor védői azzal állanak elő, hogy neki Görgey parancsához *szó szerint* kellett ragaszkodnia. Azonban, ha betűkbe és szavakba kapaszkodunk, könnyen bebizonyíthatjuk, hogy Nagy-Sándor nem járt el Görgey akarata szerint. A parancs *támadásra* szólt, ő pedig *védőharcot* vívott. Szó szerint való végrehajtásról tehát nem beszélhetünk.

szabad *csupán* a siker vagy kudarcz alapján, dicsérő avagy lesújtó ítéletet mondanunk, mert a siker nem mindig a legjobban kigondolt haditervet s a legjobban vezetett csatát koronázza.

Gondosabban, alaposabban alig volt még háború előkészítve, mint Napoleoné 1812-ben; terv és vezetés dolgában a waterloói csatához sem férhet szó, s mégis milyen balúl végződött mind a kettő. De akad-e ahhoz értő ember, a ki ebből a két kudarczból a nagy császár katonai lángelméjének elhomályosulását olvasná ki? Bizonyára nem.

Windisch-Graetz hadműveleti terve, a melynek alapján Magyarország 1848-ban lebírhadni vélte, alapjában elhibázott alkotás volt, de azért — legalább Kápolnáig — félig-meddig mégis csak sikerült, mert a honvédelmi bizottmány — és később Dembinszki — intézkedései még rosszabbak voltak.

Görgeyt sem szabad tehát egyik vagy másik sikere alapján éig magasztalnunk, sem pedig a világsi fegyvertétel s szabadságharczunk bukása czímén a sárba tipornunk.

Az eddig tárgyaltak során — tisztán katonai nézőpontból — elég szigorúan, de azt hiszem igazságosan bíráltam Görgeyt, azonban nem foglalkoztam bővebben sem az akkori különös viszonyokkal, sem pedig annak a környezetnek befolyásával, a melyben 1848/49-ben élt és működött, s a mely tényezők nem egy tettének mentségéül vagy legalább is magyarázatául szolgálhatnak.

Jusson eszünkbe mindenekelőtt, hogy a magyar szabadságharcz nagyon különbözött egy más — mondjuk normális lefolyású — háborútól. Azok, a kik, Goethe bűvészinasaként, a szellemeket felidézték ugyan, de később már azoknak parancsolni nem tudtak: készületlen állapotban ragadták magukkal a nemzetet előbb a forradalomba, majd a minden oldalról reá szakadó véres küzdelembe.

Más — nem forradalmi — háborúban minden országnak megvolt a maga hadserege s annak jó vagy rossz vezetősége; meg lön továbbá már békében minden olyan intézkedés téve, a mely, ha kenyértörésre került a sor, a hadműveletek számára kedvező alapot volt hivatva teremteni. Magyarországon, 1848-ban, minderről szó sem lehetett, s hiányzott kezdettől fogva az az ember is, a ki tudta volna, hol és hogyan kell a dologhoz fognia. Mindenféle jó tanácsban és tervben ugyan nem volt hiány, mert akkor is, csakúgy mint manapság, hadi szakértőnek hitte magát széles Magyarországon mindenki, de azt senki sem akarta belátni,

hogy a hadvezetéshez nem nagyhangú szónokolás, hanem első sorban is jól megalapozott szaktudás kell.

Azon bizonyára megütközött volna 1848-ban is mindenki, ha — mondjuk — az ország pénzügyeit katonákból álló bizottság igazgatja, azt azonban, úgy látszik, helyénvalónak találták, hogy a nemzet élet-halálharczát intézni hivatott honvédelmi bizottmány 14 tagja között csak egy katona legyen. S még ez az egy — Mészáros Lázár — sem állott a helyzet magaslatán.

Mészároshoz — mint emberhez és hazafihoz — szó nem férhet, de nem voltak olyan tulajdonságai, a melyek, ilyen zavaros időkben, a hadügyministeri állásra képesítettek volna. Kossuth sem tagadja, hogy nem valami komolyabb megfontolás alapján, hanem csak úgy ötletszerűen kínálta meg őt a ministeri tárczával, eszébe jutván, hogy Mészáros jó hazafi, a magyar tudós társaság tagja s évekkal ezelőtt a Pesti Hírlap előfizetője volt.

Maga Kossuth, bárha katonai dolgokhoz egyáltalán nem értett, a legkényesebb hadműveleti ügyekbe is beleárta-kozott. Később hadműveleti tervek kovácsolásától sem riadt vissza s valósággal duzzogott és sértve érezte magát, ha terveit a végrehajtásukra hivatott közegek kifogásolták.¹

Már most képzeljük el azt a helyzetet, hogy a mikor Erdélyben beállott a felfordulás, a délvidék lángban állott, a horvát bán ellenségként rontott reánk, a tótok fellázadtak, nyugatról és éjszokról pedig az osztrák hadsereg támadása fenyegetett: Magyarország itt állott készületlenül, hadsereg, fővezér, vezérkari főnök, hadműveleti terv és minden más olyan kellék nélkül, a melynek hiányában eredményes hadviselésre gondolni sem volt szabad. Még ott is, a hova a háború lángja egyelőre el nem hatott, teljes volt a zavarodás. Izzott, forrott minden, senki sem tudta, mi lesz csak egy-két nap múlva is, így azután a legnagyobb szélsőségek: eget-ostromló reménység és sötét pessimismus váltogatták egymást lépten-nyomon.

Ebbe a környezetbe, ebbe a kialakulni csak most kezdő, chaosba került 1848 nyarán Görgey, hogy néhány hónap múlva — mint tábornok — a felsődunai hadtest élére álljon. Görgey — jól jegyezzük meg — mint főhadnagy hagyta ott

¹ Dembinszki egyszer meg is monddta neki, hogy ha ügyvédre lesz szüksége, hozzá fordul, de hadászati kérdésekben nem kér tőle tanácsot. Ez a megjegyzés nem volt ugyan tapintatos, de fején találta a szegyet. (*Gelich*: i. m. III. 9. 1.)

a cs. kir. hadsereget. Katona korában legfeljebb egy lovas-századot vezetett — a gyakorlótéren, s mégis sokan megbotráncoznak rajta, hogy a merőben új és még javában forrongó viszonyok közé került 30 éves fiatalember, nem tudott azonnal kifogástalanul vezetni egy az ellenségénél számra is gyöngébb, annyiféle heterogén elemből még csak most formálódó hadtestet. Hol itt az igazság?

Sajnos, alig van ország, a melynek hírlapirodalma katonai dolgokban olyan járatlan, művelt közönsége pedig olyan kíméletlen és igazságtalan bíró lenne mint a mienk. Hadvezérek tettei fölött pálczát törni, bevett szokása nálunk olyanoknak is, a kik hadászattal és harcászattal soha sem foglalkozván, hadműveletek megbírálására sem lehetnek jogosítva.

A hadvezetés a legsúlyosabb feladatok egyike, nem is lehet máról holnapra megtanulni. Ha olyan könnyen és hamarosan elsajátítható lenne, mint némelyek gondolják, akkor nem volna annyira ritka jelenség az igazi nagy hadvezér.

Ne hozakodjunk minduntalan Napoleonnal elő. Az ő katonai lángelméje páratlanul álló a világtörténelemben mind e mai napig s így nem is lehet azt, mások megbírálásánál, alapmértékül vennünk. Különben maga Napoleon se lépett 1796-ban minden alapvető tanulmány és hadi tapasztalás nélkül az olasz harczterre. Tábornagyjai is évekig járták a háború véres iskoláját, a míg végre olyan kiváló hadseregparancsnokokká váltak, a minőknek a császárság korszakában láttuk őket. Moltke, Hindenburg, emberöltőt meghaladó tanulás és gyakorlat árán lettek a legújabb kor ünnepeit hadverőivé. Miért rójuk fel hát Görgeynek főbenjáró bűnéül, hogy leköszönt — háborúban részt nem vett — huszárfőhadnagyból egyszerre Napoleonná nem vedlett át?

Bizonyos, hogy Görgey, noha megvolt benne a hadvezéri képesség, nem lehetett már 1848 őszén egy önállóan működő hadsereg (vagy hadtest) vezetésére alkalmas, még úgy sem, ha jól szervezett megbízható csapatai vannak, mert akkor még ő maga is vezető kézre, megfelelő irányításra szorult. Természetes, hogy ez az irányítás az erre képtelen honvédelmi bizottmányból nem indulhatott ki.

Görgey nem volt forradalmi természet s hidegebben számító, a fennálló nehézségeket latolgató ember létére nem is tudta magát a körülötte kavargó, cseppet sem reális alapon álló világba hamarosan beetalálni. A tanult katona, a fegyelemhez, rendhez szokott osztrák tiszt szemüvegén nézte

jó ideig a most életrekelő magyar hadsereget s annak teljesítőkéességében, Schwechatnál szerzett tapasztalásai nyomán, egyelőre nem is bízott. Ez minden tétovázásának forrása a hadjárat legelső szakában.

El kell azonban ismernünk azt is, hogy Görgey nagyon sokat és gyorsan tanult, s hogy a bányavárosokon át történt visszavonulása és Klapkával való egyesülése, a felsődunai hadjáratához viszonyítva, már nagy haladást jelent. S ha hadvezéri képességének kibontakozása ilyen arányban halad tovább: a tavaszi hadjárat a valóban kivívottnál sokkal nagyobb, sokkal fényesebb diadalt eredményezett volna.

Hogy nem így történt a dolog, annak nagyon különös és nagyon sajnálatos okai voltak.

Már egy alkalommal kifejtettem,¹ hogy az erős és szigorú vezetés a forradalmi hadseregeknél sokkal fontosabb tényező, mint egy békében is fenntartott haderőnek, a melybe már eleve be vannak azok a tulajdonságok oltva, a melyeket egy a forradalom viharában született hadseregben hiába keresünk. Ez a nagyon, de nagyon fontos tényező, a mely a honvéd seregből is hiányzott, első sorban a fegyelem volt.

Az engedelmeskedni nem tudás, vagy nem akarás, a magyar ember természetrajzához tartozott mindenha s épen ezér fajunk kiváló katonai erényei is csak úgy érvényesülhettek igazán, ha a rakonczátlankodó elemeket vasmarok tartotta féken.

1848-ban, a mikor a közelgő háború szele már végigseperte hazánkat, nem volt se olyan ember, a ki a védőerőt szervezte s azt mindenféle hadivállalatra alkalmas eszközzé kovácsolta, sem olyan, a ki annak hadműveleteit egységes és jól átgondolt terv alapján előkészítette volna. Már pedig a katona rögtön észreveszi, erős és biztos-e az a kéz, a mely vezeti. Megérezte Görgey, megérezték a többiek is azonnal, hogy a hiányzó fővezér nevében kapkodó honvédelmi bizottmány azt sem tudja mit és kinek parancsoljon. Az ilyen ingadozó, tétovázó vezetés előbb csak bizalmatlanságot kelt, azután meglazítja a fegyelmet (kivált akkor, ha ez utóbbi a nélkül is gyöngye lábon állott) s ezzel már fel is szabadítja mindazokat a bomlasztó tényezőket, a melyek a hadsereget hamarosan a züllés útjára juttatják.

Görgey, Moga altábornagy lemondása után, a felsődunai hadtest élére kerülván, egyideig még hallgatott a hon-

¹ »Az erdélyi hadsereg az oroszok betörése idején.« (Tört. Szemle 1915. évf. 101. l.)

védelmi bizottmány szavára, de a mikor a Győr alatt vívandó csata tárgyában Kossuthot színvallásra kényszerítette, csakhamar tisztába jött vele, hogy azok, a kik neki parancsolni volnának hivatva, ide-oda tapogatózva intézkednek s a felelősséget balsiker esetében magukra nem vállalják. Így hát, már a háború legelső szakában, bizonyossá vált, hogy ha a sarkára áll, mindig az ő akarata fog teljesülni, vagyis hogy a kormány neki parancsolni nem tud. Az a meggyőződés, hogy ő az erősebbik fél, nagyravágásának is csakhamar utat nyitott.

Nem baj, ha a katonában van egy kis nagyravágás, mert ez — alkalomadtán — nagy tettek rugója is lehet, de határozottan veszedelmes akkor, ha minden más fölött uralomra jutva, zabolátlansággal és önzéssel párosul. A féktelenséget megszokni vajmi könnyű, lemondani róla annál nehezebb. Görgey, miután megtanult a maga lábán járni, a maga fejével gondolkozni, más ember akarata szerint igazodni többé nem akart; a mit azzal is dokumentált, hogy a kormány kinevezte hadseregparancsnokkal — Dembinszki-vel — nyíltan ujjat húzott. Nem való e sorok keretébe annak elbírálása, vajjon Dembinszki mint hadseregparancsnok megállotta-e a helyét; itt csak arról a tényről kell szólnunk, hogy Kossuth a tiszafüredi sajnálatos és minden katonai fegyelmet csúfító jelek után sem merte Görgeyt megbölcseztetni. Pedig ez lett volna az utolsó alkalom, a mikor a gyorsan alkalmazott orvosság még hatásos lett volna.¹

Az engedetlenkedő, egymással civakodó, majd az egyik, majd a másik fővezérjelölt ellen korteskedő tábornokok típusa ettől az időtől fogva állandósul a magyar hadseregben; de állandósul egyúttal a politizálás is, a melynek magvát Görgey hirhedt váci kiáltványa már jóval előbb elhintette.

A hadvezetés művészete egész embert kíván, a kinek minden gondja, minden törekvése csak egy célra, az ellenség leküzdésére irányulhat. A hadvezérnek olyan sok tényező-

¹ Kossuth gyengeségét az állítólagos katonai forradalomtól való félelem sehogyan sem mentheti. Ha a kormány erős, egynehány tábornok és törzstiszt féktelenkedésétől nincs mit tartania. Mert nyilvánvaló, hogy itt is csak ilyesmiről s nem az egész tisztikar lázadásáról lehetett szó.

Erdélyben a székelyföldi hadosztály törzstisztszjei próbálkoztak ilyen zendüléssel parancsnokuk, Gál Sándor ezredes, ellen. Ámde az öreg Bem, aki az efféle sohasem tűrte, kíméletlenül közbeavatott s nagyon hamarosan és alaposan elbánt a bűnösökkel.

vel kell számolnia, annyiféle dologgal kell törődnie, hogy más egyébbel csak tulajdonképeni hivatása kárára foglalkozhatik. A nagyravágyástól elkapott Görgeynél is az volt a baj, hogy figyelmét, mindegyre jobban, a katona állásával és feladatával össze nem egyeztethető, de nálunk Magyarországon mindent domináló politika foglalta le. A politikus az áprilisi hadjárat végén legyőzte a katonát s Görgey, a sok fáradsággal és küzdelemmel kivívott eredményt feláldozva, félsikerrel hagyja abba hadműveleteit.

A nagy hibát, a melyet elkövetett, akkor látja először a maga valójában, a mikor az osztrák hadakkal szemben, a Vág vonalán, határozott kudarcot vall. A balsiker hamarosan megérleli benne azt a meggyőződést, hogy számban és erkölcsi erejében egyaránt megfogytakozott hadseregével az oroszokat hiába támadná meg. Ezért s mert hiúságát is bántotta a hadvezéri hírnevén esett folt, legalább egy győzelmes csatát akar — visszatörülésül — az osztrákokkal vívni, s ezt a szándékát mindenáron megvalósítandó, kész az akadálytalan levonulás utolsó lehetőségét is kockára tenni. Mikor azután a két komáromi csata bebizonyította, hogy Haynauval nem bír, lehangoltan, szárnyaszegetten indult utolsó útjára — Világos felé. Az a pessimismus, a mely már a függetlenségi nyilatkozat óta mutatkozott nála, most teljesen hatalmába kerítette. Nem bízott többé egy, még mindig kivívható, *ideiglenes* diadalban sem; útközben már orosz hadikövetekkel tárgyalt, a minek bomlasztó hatását a szakadatlan hátrálással amúgy is kemény próbára tett hadsereg is megérezte. S miután a tiszai hadsereggel való egyesülés utolsó reménye is füstbement, a világosi fegyverletétel már nem valami nem várt, megdöbbenő fordulatként s nem is csak a válságos hadászati helyzet folyományaként, hanem egyszersmind az erkölcsi és fizikai kimerülésnek is, egyik természetes okozataként állott be.

A szabadságharcz leveretése után, mint rendesen, találni kellett valakit, a kire minden balsiker ódiumát háríthattuk. Kossuthnal s a kormányval való meghasonlása, a világosi szomorú nap, és az a körülmény, hogy Görgey vele együtt elfogott tábornoktársainak rettentő sorsát nem osztotta: hamarosan megérlelte a hazaárulás vádját s a közvélemény most már nemcsak azért vonta kérdőre, a mit főleg politikai téren vétkezett, hanem minden más rosszat is, a mi történt, az ő nevével kötött össze. Ugyanazt a botlást, a mit mások is elkövettek, *csak* neki rótták fel, de annál hatványozottabb mértékben.

Pedig az a vád, hogy Görgey a fegyelmet nem tűrte, hogy túlságosan hajhászta a maga dicsőségét, hogy politizált stb., kevés kivétellel ráillik szabadságharcunk többi tábornokára is, csak nem akarjuk elhinni. Kossuth, a kormányfő és honvédelmi bizottmányfő együtt, nagyon sok hibát követett el, de nem akarjuk észrevenni.

Igazán különös jelenség, hogy a míg hozzánk időben sokkalta közelebb álló eseményeket már tisztán látunk s róluk helyes ítéletet tudunk mondani, addig immár 67 éve lezajlott szabadságharcunkat még mindig a legendák ködfátyolán át vizsgáljuk, s alig érthető okból, nem akarjuk objektív vizsgálat tárgyává tenni. S míg a nagy küzdelem egyik vezető alakját emberi nagyság által alig elérhető polczra állítjuk, addig a másikat, minden jó tulajdonságától megfosztva, a poklok kárhozatába taszítjuk.

Pedig a mint elhibázott dolog lenne azt állítani, hogy a mohácsi veszedelem és minden utóbaja egy vagy két ember nevéhez tapad, azonképen nem mondhatjuk azt sem, hogy függetlenségi harcunkat Görgey sokszor hangoztatott áruklása juttatta volna zátonyra. Megbukott az katonailag abban a pillanatban, a melyben Radetzky az olasz hadjáratot diadalmasan befejezte s az orosz beavatkozás terve valóra vált. Ezt a folyamatot már csak lassítani lehetett, de feltartóztatni többé nem.

Bizonyos, hogy Görgey is gyorsította a homokóra lepörgését, de a felbomlás tulajdonképeni folyamatát Dembinszki — Görgeyénél jóval erősebb — hadserege indította meg, a mely a szőregi és temesvári csaták következtében, élet-halálharczhoz sehogyan sem méltó ellenállás után, szerteszállozott. Ennek, valamint az erdélyi hadseregnek ugyanakkor beállott felbomlása nélkül a 31—32 ezer főnyi felsődunai hadsereg capitulatioja egymagában még nem kondíthatta volna meg a halálharangot a nemzet ellenállása fölött.

A magyar hadsereg, a mely se a várható veszedelem nagyságával, se az ország népességével arányban nem volt, a hadjárat vége felé, vagy 180 ezer főből állhatott.¹ Ez bizony, minden emberi számítás szerint, kevés volt ahhoz, hogy az osztrákot és az oroszot lebírhassa, sőt — rosszúl használtván föl — arra is képtelennek bizonyult, hogy a nyári hadjárat folyamán, bár csak ideig-óráig tartó sikert vívhasson ki.

Szabadságharcunk katonai történetén, elkoptatott

¹ A hasznavehetetlen alakulásokat leszámítva.

frázissal élve, vörös fonálként húzódik végig az egységes vezetés hiánya, továbbá az erők oktalan szétforgácsolása és fokozatos harczbavitele.

Ha az említett 180 ezer főből a felsődunai, tiszai, komáromi és erdélyi hadsereget leszámítjuk, még mindig vagy 40 ezer főnyi jelentékeny erő marad, a mely apró-cseprő hely- és várórségekre, czéltalanul ide-oda bolyongó csapatokra tagolva, az ügynek semmit sem használt, holott valamelyik hadseregbe olvasztva, a hadjáratnak, legalább ideiglenesen, jobb fordulatot adhatott volna. Ámde, ősi magyar szokás szerint, mindenki csak parancsolni akart, engedelmeskedni azonban senki sem. Talán mondanom sem kell, hogy mindez csak az annyira szükséges fővezér hiányában történhetett így.

*

Az elmondottakból eléggé kiviláglott, hogy Görgey nem volt szerencséskezű hadvezér. Milyen sikereket vívhatott volna ki akkor, ha kezdettől fogva mindvégig, minden tudását és tehetségét hadvezéri feladatának megoldására fordítja: bajos volna megmondani. Annyi azonban bizonyos, hogy többfelé megosztott szellemi ereje nem tudott a hadjárat folyamán eléje tornyosuló, nem mindennapi, nehézségekkel megbirkózni. Ez a decentralizált tevékenység s nem az ellenségei hánytorgatta tudatlanság vagy ügyetlenség volt azoknak a súlyos hibáknak legfőbb oka, a melyeket Görgey rövid hadvezéri pályáján elkövetett.

Legszigorúbb *szakértő* bírálói is elismerik, hogy Görgey a szabadságharcz egyik legtanultabb és legügyesebb tábornoka volt s ócsárolói feleljenek arra a kérdésre: vajjon hány fiatal huszárfőhadnagy akadna manapság, a ki egy a forradalom kohójából alig kikerült hadtest (majd hadsereg) élére állítva, jobban megállaná a helyét, mint a hogyan azt Görgey — *ügyszólván* vezetés és útmutatás nélkül — megállotta?

Gelich szerint¹ Görgey erősebb lett volna a hadászat mint a harczászat terén. Nekem azonban, az ő vezetésével vagy az ő közreműködésével vívott csaták és ütközetek tanulmányozása nyomán, más a véleményem. Görgeynek épen a kritikus harczhelyzetek gyors felismerése, pillanatnyi balsikerek rögtönös és ügyes ellensúlyozása, kedvező pillanatok hirtelen kiaknázása volt legerősebbik oldala. Ellenben nagyobbszabású hadászati feladatok megoldásánál — köze-

¹ I. m. I. 237.

lebbálló, de kisebb fontosságú harczászati siker vagy más okok kedvéért — nem tört mindig állhatatosan az elérendő cél felé. Itt tehát még nem állott eléggé biztos alapon. Mennyit írhatunk az elkövetett *hadászati* hibákból a még nem elegendő hadi tapasztalás és mennyit a hadügyi tárcza s a politizálás rovására : a fölött meddő dolog volna vitatkozni.

Az én meggyőződéseim az, hogy Görgey határozott, bár még ki nem forrott hadvezéri tehetség volt. Ha tehát, kezdettől fogva, a helyzet magaslatán álló fővezér keze alá kerül, a ki — tudásával és akaratával neki is imponálván — működését kellően irányítja s nagyravágását megfelelő korlátok közé szorítja : kiváló hadseregparancsnok lett volna belőle.

Azonban teljesen magára hagyni s politikai befolyáshoz juttatni, nem lett volna szabad.

Szellemi erejét megosztván, egyik téren sem tudott rendkívüli dolgot produkálni. Mint politikus csak ártott az ügynek, mint hadvezér pedig nem tudott arra a magas fokra emelkedni, a melyre — tudása és képessége alapján — más viszonyok között bizonyára feljutott volna.

Körülbelül ez az, a mit Görgeyről — a hadvezérrel — összefoglalásképen mondhatok.

Gyalokay Jenő.

Buda város közigazgatása s közgazdasági viszonyai a XVII. század végén.

(I. közlemény.)

Kevés város van abban a helyzetben, hogy keletkezésének részleteit egykorú emlékek hirdessék az utókornak. A városok keletkezése rendszeren a mult idők homályában vész el s ezt a homályt megvilágítani a legritkább esetekben sikerül. Buda városa a kivételek sorába tartozik. Keletkezése olyan időbe esik, a mikor az írott emlékek sokkal beszédesebbek s ez emlékek nyomán történetét az első alapkövekig követhetjük. A régi Buda története 1686-tal lezáródik, csupán a neve marad fenn. Az 1686. szeptember 2-iki diadal felszabadítja Budát, de a felszabadult város romként kerül a győzők kezébe, s a mit a hosszas ostrom megkímélt, azt a zsákmányt kutató katonaság kapzsisága pusztította el. Buda csaknem teljesen elhamvadt s életben maradt lakosságát a szélrózsa minden irányában elhurczolták.¹

Élt azonban a régi Buda emléke s nem mentek feledésbe azok a kiváltságok, melyekkel Magyarország régi dicső királyai az ország fővárosát elhalmozták. E kiváltságok eszményül szolgáltak a romok között megtelepedett bevándorlottaknak, a kik a régi város köveivel a régmult idők kiváltságait is szerették volna megszerezni, hogy ezzel a régi városi polgárság örökébe léphessenek. Az örökség csábító volt s nem is látszott elérhetőnek. Szirmay István országbírói ítélőmester birtokában volt János király 1538. évi aranypecsétetes kiváltságlevele, mely a város régi jogait és kiváltságait összefoglalta, megerősítette és bővítette: csak ezt kellett megszerezniök s megvolt az alap, a melyen a város rövidesen nagygyá és tekintélyessé alakulhatott volna. A jobb jövő képe elkápráztatta a város polgárságát s éveken át ennek szentelte minden erejét.

Szirmay István országbírói, később nádori ítélőmester felhasználta az új telepések jóhiszeműségét és hiuságát s 1692

¹ Károlyi: Buda és Pest visszavívása 1686-ban 407. és k. l.

október 25-ikén szerződést kötött a városi tanácscsal,¹ melyben a kiváltságlevél átengedése fejében bőséges jutalmat biztosított magának. A városi tanács kötelezi magát a 32. sz. polgári ház megvásárlására, átépítésére s ugyanazon kiváltságokkal való átadására, mint a melyeket a bécsi Starenberg-ház élvez,² t. i. hogy soha nem vethető semminemű adó alá. Kötelezi magát továbbá, hogy majort, szőlőt és szántóföldet is ad ugyanazon kiváltságokkal s a szerződés be nem tartása esetén 1000 arany bírságot fizet.

A kiváltságlevél megszerzése után megindult az utánjárás, hogy érvényt szerezzenek tartalmának. Böisinger Ignác polgármester viseli leginkább szívén az ügyet; valószínűleg ő volt a szerződés megkötésének a szószólója a tanácsban is s így erősen érdekelve volt ez ügyben, mely oly nagy terhet rótt a városra. A polgármester és a jegyző járnak el a megerősítés ügyében s Szirmay István minden jóval biztatja őket; az eredményt tehát biztosra vehették. Reményükben azonban csalódnok kellett; a dolog nem ment olyan simán, a mint gondolták, s a polgárság sokalni kezdte az utánjárásra fordított költségeket. 1693 április 26-ikán a polgárság azon határozatát kénytelen a tanács közölni a polgármesterrel, hogy csupán eredmény esetén hajlandók a költségeket viselni s jobbnak tartanak, ha ügyvédre bíztnék az egész ügy. Bösingert sértette a bizalmatlanság s 1693 május 6-ikán kelt válaszában az okozott költségekért anyagi felelősséget vállal. A polgárság álláspontját e fordulat nem változtatta meg s a polgármester is elveszthette bizalmát, mert visszatért Budára s ügyvéd kezén hagyta a dolgot.

Reményükben csalódva, az uralkodó kegyelmére bízzák ügyüket s 1693 augusztus 29-ikén felségfolyamodványt nyújtának be, melyhez a kormányzóság jóakarató támogatását is kikérik. A felségfolyamodványban tetszetős mesét adnak elő János király kiváltságlevelének kalandos sorsáról, a mely szerintük Konstantinápolyt is megjárta s Thököly közvetítésével került vissza. János király aranypecsétetes oklevele alapján Solymár, Kiskovácsi és Páty birtokára áhítoznak, de vágyaik nem teljesülnek, az uralkodó kegyére hasztalan várnak. Szirmay István sürgetni kezdi a vállalt kötelezettség teljesítését, a város viszont a megerősítés elmaradásával védekezik.

¹ Palugyay: Buda-Pest leírása 279. l.

² Domum civilem sub numero 32 notatam, quam nunc certus lanio concivis noster possidet, omni ea immunitate et praerogativa ac libertate, qua domus Viennensis excellentissimi comitis a Starenberg per archiducalem civitatem vicinam Viennam Austriae condecorata est.

Szirmay közbenjárás helyett tanácscsal szolgál, az országgyűléshez utasítja őket, a hova 1694 június 24-ikén fel is küldik megbizottaikat: Bösinger Ignác polgármestert és Maylín Benedek jegyzőt. A megbizottak 1694 június 24-ikén küldik első jelentésüket Pozsonyból, a mely telve van reménységgel. A pestmegyei alispán ajánlólevelével mennek a nádor elé, a ki jóindulattal hallgatja meg az ügyet s közbenjárásával biztatja őket. A dolog azonban nem ment végig símán s a milyen reményteljesen írtak Pozsonyból, olyan csalódottan jelentik július 19-ikén Bécsből, hogy a kancellária János király aranypecsétetes oklevelét az 1527. évi országgyűlés VIII. t.-czikke miatt nem erősítheti meg, a régibb királyi kiváltságlevelek tartalmát azonban meg lehet menteni. Kollonics Lipót állandóan pártolja ügyüket, e pártfogás ellenére sem sikerül azonban szándékaikat megvalósítani s Kollonics pártfogásával a veszett fejszének legalább a nyelét szeretnék megmenteni. 1697 január 24-ikén elküldik Kollonics Lipót esztergomi érseknek a sok reményre jogosító oklevelet, a melynek semmi hasznát sem vehetik, s arra kéri az érseket, hogy szerezze vissza Szirmaytól terhes kötelezvényüket. Szirmay azonban nem mond le egykönnyen a remélt haszonról s követeli a kikötés teljesítését. Időközben megszerzi a város I. Ferdinánd király aranypecsétetes oklevelét is s ezzel teljesen értéktelenné válik számukra a Szirmay oklevele, mindenképen szabadulni szeretnének az ügytől s úgy tüntetik fel a dolgot, mintha Szirmay félrevezette volna őket. 1701 január 15-ikén Strobl János György kamarai fogalmazónak — a kit 1701 április 1-én 100 frt évi fizetéssel ügyvivőnek alkalmaztak — teljes őszinteséggel feltárják az ügyet s kiméletlenül Szirmay István ellen támadnak. E szerint br. Szirmay István nádori ítélőmester, mikor a Thököly pártját elhagyta, egy felsőmagyarországi özvegyasszony iratai között találta az oklevelet s önző czélokból kiemelte onnan.¹ A mikor az oklevelet később felajánlotta a városnak, azzal biztatta őket, hogy egyszerre megkaphatják a város összes régi jogait és kiváltságait, minek következtében kész örömmel kötötték meg vele a kívánt alkut.² Pedig Szirmay — als ein peritus legum patriae et juris consultus — tudhatta, hogy az oklevelet nem fogják elfogadni, a mint hogy eddig az uralkodónál, kamaránál, kancelláriánál és kir. táblánál sok költséggel hasztalan jártak el ez ügyben. Ennek ellenére Szirmay állandóan sürgeti

¹ Vermeinent etwas Nahmbhaftes darmit erhascht zu haben, wie er dann meisterlich darmit das Wasser auf seine Mühl gerichtet hat.

² Welches dann anfänglich gar lieblich gesungene Liedl gar wohl gefallen und man gar grosse Hoffnung derentwegen gemacht.

a szerződésben kikötött feltételek teljesítését s királyi parancsot is eszközölt ki ellenük. A város nem a pergament és betűt vásárolta meg Szirmaytól, hanem az oklevél tartalmát, ezt pedig nem lehet érvényesíteni s a míg ez nem érvényesíthető, a szerződésben kikötött feltételek sem válthatók be, mert a város hatalmán kívül esnek.

Strobl János erősen biztatja a várost s 1701 január 26-iki levelében nevetségessé igyekszik tenni Szirmay eljárását, hogy egy értéktelen oklevélért akkora ellenszolgáltatást követel. Azt azonban bölcsen elhallgatja mindkét fél, hogy Szirmay nem félthette a német telepeseket a visszatartástól, hiszen azok nem voltak veszedelmesek. Sőt annyira megy Strobl, hogy 1701 április 27-ikén kelt levelében azzal biztatja a budaiakat, hogy Szirmay a felsőmagyarországi felkelés miatt könnyen akasztófára kerülhet s így megszabadulnak tőle.² Ez nem következett be, de a budaiak sem vették hasznát a régi budai kiváltságleveleknek. Egyenként kellett megszerezniök a kiváltságokat s csupán 1703-ban sikerült ismét megteremteniök azt a helyzetet, melylyel a középkori Buda polgárai bírtak. Bössinger azonban nem váltotta be ígétét, az anyagi szavatosságot nem vállalta el s az utánjárásra fordított rengeteg költség a város³ nyakán maradt.

Hatósági szervezet.

Buda város sorsa a török hódoltság megszűnése után a budai kamarai kormányzóság kezébe került, mert az 1686. november 5-iki nyilvános kihallgatáson úgy döntött az uralkodó, hogy »in politicis, civilibus et criminalibus« a városi hatóság szervezéséig Budán is a kamarai kormányzóságot illesse a rendelkezési jog.⁴ E rendelkezés megnehezítette ugyan a városi hatóság kialakulását, mert a kamarai kormányzóság csak nagy küzdelmek árán engedte ki kezéből a hatalmat, megvédelmezte azonban a zsenge városi hatóságot egy másik veszedelmes hatalom, a katonai

¹ Es ist aber der Szirmay zu lachen, dass er diese nichtsnuzige, mehr praejudic als vortzüglliche Privilegia der Statt so theuer anhenckhen wolle.

² Bey sparzirt, auch würcklich confirmirter entstandenen Rebellion in OberHungarn glaube ich, dass die mit dem Szirmay geschwebte Strittsach ahn Nagel, er Szirmay aber selbst ahn lichter Galgen dürffte gehenckht werden.

³ Unger János 1699 február 5-ikén kelt beadványában szeméreti Bössingernek, hogy 350 frtot vett fel a kijárás költségeire, s ámbár siker nélkül működött, nem fizette vissza.

⁴ Az udv. kamara 1687 május 31-iki átíratában a haditanáchoz. Hofkammer Archiv.

hatóság túlkapasai ellen, a mely nehezen tűrt meg maga mellett más hatóságot. Már 1687 május 31-ikén átír az udvari kamara a haditanácshoz, hogy a br. Beck várparancsnoknak adott felhatalmazás, mely szerint közigazgatási, polgári és büntető ügyekben a városi hatóság szervezéséig eljárhat, sérti a kamarai kormányzóság joghatóságát s ezért visszavonandó. A mint az események igazolják, az udvari kamara tekintélye sem volt elég arra, hogy a kamarai kormányzóság joghatóságát megvédelmezze, mert a várparancsnokok és katonatisztek egyaránt nagy önkény-nyel jártak el a meghódított városban s a városi hatóság évtizedeken keresztül állandóan tiltakozott az elnyomatás ellen. Elképzeltük, hogy mi lett volna a városi hatóság és a polgárság sorsa, ha a kormányzóság és kamara hathatós védelme nem áll mögötte.

Az újraterlepitett Budán és Pesten 1687 november 7. után indul meg újból a rendes polgári élet s innen kezdve lehet városi igazgatásról is szó. E napon erősíti meg t. i. I. Lipót király Prenner Farkas András budai polgármestert állásában s ezzel a budai hatóság megfelelő tekintélyhez jut. A megerősítés az 1687. évi pozsonyi koronázó országgyűlés folyamán történt, a mikor Buda városa küldöttség útján mutatta be hódolatát az uralkodónak. A küldöttség tagjai Prenner Farkas András császári kapitányon kívül Salgari Péter postamester és Bössinger Ferencz Ignác gyógyszerész voltak,¹ a kik már társadalmi állásuknál fogva a város legelőkelőbb polgárai közé tartoztak s a városi tanácsnak is tagjai voltak. A tanács kívülük még Unger János György kereskedőből és Gretschrnann jegyzőből állott, a kiket az előbbiekkel együtt a kamarai kormányzóság nevezett ki. Prenner Farkas az egyetlen, a kit valószínűleg Beck várparancsnok állított a város élére, mint rendőrkapitányt, s később a kamarai kormányzóság tette polgármesterré, azonban mindvégig katona maradt s polgári joghatóság alatti helyzetét nehezen tűrte, minek következtében összeütközésbe került a kamarai kormányzóval s polgármesteri állását már egy éven belül elhagyta.

Ebenhoffeni Prenner Farkas polgármester 1688 október 24-ikén levélben értesíti Küchl Miklós jegyzőt, hogy polgármesteri állásáról, melyben az uralkodó erősítette meg,² lemond s lemondását a kamarai kormányzóság azon rendeletével indokolja, hogy évenként tisztújítás tartandó. Az esztendő eltelt s neki

¹ Prenner Farkas András 1689 április 18-ikán kelt számadásából.

² Von Ihrer Kays. May. selbstcn confirmirte Bürgermeister Ambt.

fontos ügyek miatt Pozsonyba kell utazni. Nehogy tehát távolléte a tisztújítás akadályául szolgáljon, a jegyzőt hatalmazza fel, hogy a lemondást bejelentse s egyszersmind bizonyítványt kérjen működéséről a polgárságtól. A polgármestersége alatt befolyt csekély pénzről visszatérte után kíván elszámolni.

A kamarai kormányzóság 1688 november 27-ikén utal az előző választás alkalmával hozott határozatra, melyet a kamarai küldöttség is jóváhagyott, hogy t. i. a polgármester évenként újból választandó. A határidő már két hónap óta lejárt s a polgármesteri hivatal ismételen helyettesek kezébe került, a mi sok visszaélésre adott alkalmat, főleg a pékek, mészárosok és kereskedők körében. Elrendeli a választás megejtését s három jelöltet állít: Hochenwarter Mihály harminczadost, Salgari Péter postamestert és Bösingner Ignác gyógyszerészt, kik közül az egyik polgármesternek, a másik gazdának választandó. Egyben sürgeti, hogy az előző polgármester számadásait mutassa be a tanács. A választás rövidesen meg is történt: a polgármesteri állásra szavazattöbbséggel *Salgari Péter*, a gazdai állásra pedig *Bösingner Ignác* választatott meg s a választást a kamarai igazgatóság 1688 december 13-ikán megerősítette.

Prenner Farkas visszavonulásának az igazi motivumait nem ismerjük teljesen, több adat áll azonban rendelkezésünkre, melyek az ügyre világot vetnek. Az egyik Prenner Farkasnak 1689 február 16-ikán a tanácshoz intézett levele, melyben bejelenti, hogy azért nem vesz részt a tanácsüléseken, mert a kamarai kormányzóság nem jelölte polgármesternek.¹ A mellőzés magyarázata pedig a polgármester és Werlein István kamarai kormányzó közötti összeütközésben keresendő, melynek kétségtelen bizonyítéka azon 1689 április 27-ikén kelt nyilatkozat, melyben Prenner Farkas a kormányzótól ünnepélyesen bocsánatot kér. Ez összeütközések következtében Prenner Farkasról olyan hírek keltek szárnyra, a melyek becsületében megtámadták. Azt beszélték róla, hogy hűtlen pénzkezelés, a város megkárosítása és adósságokkal való megterhelése miatt vesztette el polgármesteri állását, ezenkívül a városból kitiltották és vagyonát lefoglalták. E kósza hírek olyan kellemetlen helyzetbe hozták Prennert, hogy egyik hitelezője Bécsben el akarta fogatni s a budai tanács kénytelen volt 1688 végén kelt átiratában védelmére kelni. Kijelenti a budai tanács, hogy Prenner a kamarai kormányzóság által megállapított szabályzat értelmében mondott le állásáról, semmiféle vádat nem emeltek ellene, nem utasították ki a városból s nem foglalták le a vagyonát, kéri tehát

¹ Protocollum magistratuale.

a bécsi városi tanácsot, hogy a rágalmakat terjesztőket helyezze vád alá.¹ A mint e néhány adat mutatja, az első budai polgármester sorsa nem lehetett irígylésreméltó s polgármesteri működésének következményeit magánéletében is kénytelen volt viselni.

Salgari Péter is hamar beleunt a polgármesterségbe, postamesteri teendőire hivatkozva lemondott állásáról s 1691 július 31-én a kamarai kormányzóság értesíti a tanácsot, hogy ez esetben kivételesen augusztus 26-án lesz a választás. 1691 augusztus 14-én negyven tagú polgári választmányt nevez ki a kormányzóság, a mely csupán a polgármester megválasztására hivatott, a polgármesteri állásra pedig Bösinger Ignác gyógyszerész, Unger János György kereskedő és Sautermeister Frigvest jelöli. A tanács 1691 augusztus 26-án kelt jelentése szerint a polgári választmány 23 szavazattal Unger János Györgyöt választotta meg polgármesterré s a választást a kamarai kormányzóság 1691 szeptember 6-án kelt leiratával erősítette meg. E leiratban a kormányzóság meghagyja a tanács tagjainak, hogy a polgármesternek engedelmeskedjenek, a tanácsüléseken hívására jelenjenek meg, a város iratait és pecsétjét adják át neki s a régi polgármestertől vegyék át a számadásokat. A polgármestert pedig utasítja, hogy a hivatali eskü letételére szeptember 7-én jelenjék meg a kormányzó előtt. A hivatali eskü letetésének módja mutatja, hogy a kormányzósággal szemben a polgármester függő helyzetben volt s a polgárság érdekeit nem képviselhette hivatása szerint.

Unger János György megbízatásának lejártakor 1693 január 9-én kéri a tanács a kormányzóságot, hogy állítson jelölteket a polgármesteri székre s erősítse meg a tanácsban egyhangúlag megválasztott Becker Bertalan választását. Ez utóbbit a kormányzóság már 1691 szeptember 6-án kinevezte tanácsnokká, a mikor Unger János György polgármesteri választását megerősítette s utólagos megválasztása arra mutat, hogy a tanács magának követelte a tanácsnokválasztási jogot s a választás nélküli kinevezést nem ismerte el.

A kormányzóság 1693 január 12-én Unger János Györgyöt, Bösinger Ignácot és Sautermeister Frigvest jelölte a polgármesteri állásra s kinevezte a 40 tagú polgári választmányt, mely a választás megejtésére volt hivatva. A választás Bösinger Ignác gyógyszerészre esett, a ki innen kezdve hosszú ideig jelentékeny szerepet vitt a város történetében. Mikor első megbízatása letelt, nem volt hajlandó elhagyni a polgármesteri széket s a kormányzóság 1694 január 5-én kelt rendeletével

¹ Protocollum magistratale.

elmozdította, az elmozdítás azonban belső zavarokra adott alkalmat, a melyek csupán akkor csendesedtek el, a mikor újból Bösinger lett a polgármester. Az 1694 január 5-iki kormányzósági rendelet Unger János Györgyöt, Sautermeister Frigyes és Ceresola Veneriót jelölte a polgármesteri állásra s a választást a régi gyakorlattól eltérőleg a polgárságra bízta. A polgárság körében a mellőzött Bösinger Ignác nagy népszerűségnek örvendhetett, mert a polgárság a jegyző útján értésére adta a kormányzóságnak, hogy jelöltjeit nem tartja alkalmasoknak a polgármesteri állásra. Ez túlzás volt, mert Unger János György már viselte a polgármesteri tisztet s Sautermeister Frigyes a város gazdasági ügyeit intézte, tehát a polgárság kifogása nem felelt meg a valóságnak. Meg is kapták a jól megérdemelt büntetést, mert a kormányzóság a kihívásra az autonómia felfüggesztésével felelt s 1694 január 4-én egyszerűen kinevezte Unger János Györgyöt polgármesterre s Sautermeister Frigyeset gazdává. A tanácsnak, úgy látszik, nem volt ellenére a kormányzóság eljárása, annál inkább elégedetlenkedett azonban a polgárság. Az elégedetlen polgárok Pesten titkos összejöveleteket tartottak s a tanács ez ügyben Pest város tanácsához volt kénytelen fordulni. Mint-hogy azonban a pesti jegyző s a legelőkelőbb pesti polgár, Proberger is részes volt ez ügyben, nem érték el eredményt. A polgárok engedetlensége miatt a budai tanács 1694 márczius 3-án a kormányzóság előtt is panaszt emelt s különösen Bösinger Ignácot és Faber Jeromost vádolta a polgárság felbujtásával. Különösen Küchl Miklós jegyző volt a száka a polgárság szemében s eltávolítását sürgették a tanácsnál. Úgy látszik, a jegyzőnek része lehetett Bösinger mellőzésében s ezért vált kegyvesztetté a polgárság előtt. A tanács azonban erőlyesen megvédte jegyzőjét a polgárság ellen s azzal utasította el követeléseiket, hogy egyetlen fillérrel sem járultak a közterhek viseléséhez, a tanács ügyeibe való avatkozásuk tehát teljesen illetéktelen.

A kormányzóság a tanács pártjára állott, 1694 május 18-án erőlyes rendeletet adott ki, melyben a polgármester iránti engedelmességre szorítja a polgárságot s a városi közigazgatás fejlesztése érdekében figyelemreméltó újításokat rendel el. Kifogásolja azonban a tanács eljárását, hogy vitás ügyeiben a katonai hatósághoz fordult, a miből arra kell következtetnünk, hogy a tanács a polgársággal való vitájában a katonai hatóság segélyét vette igénybe tekintélye fenntartására.

Ugyanakkor a tanács kiegészítését is elrendelte a kormányzóság, a tanács azonban 1694 május 28-án kelt felterjeszté-

sében azon kifogással, hogy a budai polgárok között nincsenek a tisztségre alkalmas személyek, 4 tanácstag helyett csupán kettőt ajánl: Zaunack Jánost és Kreml Tóbiást. Ez utóbbi kinevezését is csak azon kikötéssel javasolja, hogy tanácsnokságának tartama alatt ne gyakorolhassa a mesterségét, mert ez összeférhetetlen. Kreml Tóbiás t. i. pék volt s a pékipar a tanács ellenőrzése alatt állott. Kreml tanácsnok lett, a kikötést azonban nem tartotta be, a miért sok baj volt vele.

A kegyvesztett Bösingert az 1694. év végén ismét visszaszerezte a kormányzóság bizalmát, mert 1694 december 26-án Unger és Sautermeisteren kívül a kormányzóság őt is jelölte a polgármesteri állásra, a polgárság pedig 90 szavazattal — az Unger 3 és Sautermeister 4 szavazatával szemben — 1695 január 3-án megválasztotta. A jelölést egyenesen a kamara rendeletére intézhette a kormányzóság, mert a megerősítést is a szokástól eltérőleg az udvari kamara adta meg, a mint erről a kormányzóság 1695 márczius 28-án kelt leiratából értesülünk.

Bösiinger tehát ismét polgármesterré lett s polgármester maradt 1696-ban is, mialatt a tanács Bösiinger Farkas Henrik festő, Schrotter György és Brentani Bernát kereskedők személyében új tagokkal szaporodott. 1696 december 31-én a kormányzóság Bösingert, Ungert és Sautermeisteret jelölte a polgármesteri székre s a választás újból Bösiingerre esett, a mi önhittségét nagymértékben fokozta úgy, hogy mind nehezebben fért meg a tanácstagokkal.

Már 1696-ban is összeütközése volt Unger János és Kreml Tóbiás tanácsnokokkal s megtorlásul a kormányzóság 6 rajnai forint birsággal sújtotta. Súlyosabb vétséget követett el 1697-ben, a mi hosszas bonyodalmak kútforrása lett. Meghívta vacsorára Zaunack János tanácsnokot s vacsora után nagyobb társaság jelenlétében a szemére vetette, hogy számadásainak az elfogadását szándékosan halogatja.¹ Zaunack nem vette fel a vitát s Bösiinger mégis annyira elragadtatta magát, hogy öklével az arcába vágott, minek következtében Zaunack elvesztette az eszméletét s orrán-száján megindult a vér. A tanács a sértés orvoslásáért a kormányzósághoz fordult s ugyancsak a kormányzósághoz fordult Zaunack is. Súlyos elégtételt követeltek: nyilvános megkövetést, a városháza építésére fordítandó 50 rajnai tallér pénzbüntetést és 2 napi elzárást. Ámbár Bösiinger részegségén kívül más mentőöket felhozni nem tudott, a kormányzóság még sem büntette olyan súlyosan, hanem a meg-

¹ Dass man Ihme seine Rechnungs-Absolutorium widerrechtlich aufhalte undt Ihn bey der Nasen herumbziehen angefangen.

követésen kívül csupán rosszalással sujtotta eljárását s a Szentháromság-szobor javára fordítandó 50 tallér pénzbüntetésre ítélte. A megkövetés a sértett fél jelenlétében megtörtént, a tanács azonban kifogásolta s 1697 augusztus 13-iki előterjesztésében azt kívánta, hogy az egész tanács jelenlétében ismételje meg. 1697 augusztus 16-án pedig az egész tanács¹ beadványt intézett a kormányzósághoz, melyben nyilvános megkövetést sürgetett. A tanács kívánsága nem járt eredménnyel s Bössinger még a kirótt bírság megfizetését is halogatta, mire 1699 szeptember 7-én a kormányzóság utasítja a tanácsot, hogy zárja ki kebeléből Bössingert, ha a bírságot azonnal meg nem fizeti. A kizárás megtörtént s Bössinger 1700 december 31-ig nem volt a tanács tagja: ekkor fizette meg a kirótt bírságot, mire a kormányzóság elrendelte a kizárás megszüntetését.

1698 január 9-én a kamarai kormányzóság tanácsnokká kinevezi Wolff Reinold nyugalmazott ezredest s a polgármesteri állásra Unger János Györgyöt, Sautermeister János Frigyes és az újonnan kinevezett Wolff Reinoldot jelöli. Választási biztosul Prunner György kormányzósági tanácsost küldi ki s a választás határnapjául január 13-át jelöli meg.

A kormányzóság, a mint láthatjuk, Bössinger Ignácot ez alkalommal ismét kihagyta a jelölésből, Bössinger azonban nem nyugodott meg a mellőzésben s 74 polgár aláírásával ellátott folyamodványt adott be az udvari kamarához, melylyel igazolta, hogy polgármesteri tisztét öt éven át kifogástalanul viselte. Az udvari kamara erre 1698 január 30-án kelt leiratával megemmisítette a polgármesterjelölést s elrendelte, hogy a kamarai bizottság leérkeztéig Bössinger viselje a polgármesteri tisztet.² Ez nagy elégtétel volt Bössinger számára, a mit rövidesen kitüntetés is követett, 1698 február 13-án megkapta a császári tanácsosi címet. Ez azonban a végét jelentette polgármesteri pályafutásának, mert 1699-ben Sauterheimbi Sautermeister Frigyes lett a polgármester, kinek választását a kamarai bizottság rendelkezése alapján 1699 márczius 19-én a kormányzóság is megerősítette s márczius 23-án a fertálmesterek és a polgári választmány jelenlétében kivette tőle a hivatali esküt. E változásra Unger Jánosnak 1699 február 5-én a polgárság előtt emelt panasza adhatott alkalmat, a ki Bössinger ellen súlyos vádakát emelt. Hivatalos okmányok eltulajdonításával,

¹ A beadványt Unger h. polgármesteren kívül Sautermeister, Zaunack, Krempf, Bössinger Farkas és Schrader tanácsnokok irták alá.

² Acta admin. cam.

hűtlen pénzkezeléssel, városi tulajdon elsajátításával vádolta s panaszait a polgárság is magáévá tette. A tanács 1699 február 15-én kelt válaszában megcáfolta ugyan a vádak egyik részét, de nem tudta az ügyet annyira elsimítani, hogy Bössinger tekintélye csorba nélkül maradt volna.

Ugyancsak Sautermeister volt a polgármester 1700-ban is. A választás február 1-én történt s a kormányzóság 1700 február 8-án kelt leiratában Sautermeisteren kívül Bössinger Ignácot és Wolff Reinoldot jelölte még. A választásra vonatkozó kamarai döntést 1700 május 27-én közölte a tanácscsal a kormányzóság, a mely döntés a polgárság választását megerősítette.

Bössinger azonban még ekkor sem tűnt le véglegesen a szereplés teréről, újból polgármesterré lett s csupán 1705-ben buktatta ki végérvényesen Sautermeister Frigyes.¹

Hatósági tevékenység.

A városi hatóság működési körét szigorúan megszabta a kamarai kormányzóság s így annak természetes kialakulásáról nem beszélhetünk. A városi tanács csupán azon ügyekben intézkedett, melyeket a kormányzóság reá ruházott. Ez ügyek száma nagyon csekély volt s a városi tanács inkább mint a kormányzóság rendeleteinek végrehajtója szerepelt.

Az 1688 június 20-iki kormányzósági rendelet kimondja, hogy a tanács minden évben megújítandó s a kormányzóság fennhatósága alatt áll.² Valósággal csupán a polgármesteri állás esett minden évben tisztújítás alá, a tanácstagokat a kormányzóság élethosszigan nevezte ki. A tanácsnokság tiszteletbeli állás volt, fizetéssel nem járt, csupán annyi előnyben részesültek a tanácstagok, hogy a közterhek viseléséhez nem járultak hozzá. Nem is erőltették meg magukat hivatali kötelességeik teljesítésében,³ s 1695 február 28-án a kormányzóság rendeletben kénytelen utasítani a tanácsnokokat, hogy a köz érdekében nagyobb buzgalmat fejtsenek ki s a polgármester engedélye nélkül ne maradjanak el az ülésekről.⁴ 1696 január 3-án pedig

¹ Áldásy: Polgármesterválasztás Budán 1705-ben 4. l.

² Jährlich das Bürgermeisteramt und Magistrat mit Zue-
thueung mehrgedachter Inspection renovirt werdtén und mithin er
Bürgermeister und Rath mit der Dependenz und Respect an mehr
offerwehnte Cameral Inspection gewissen sein. Protocollum.

³ Die creirte Rathsherrn die sessiones selten und niemahls ins
gesamt zu frequentiren pflegen. Acta admin. cam.

⁴ E téren a kormányzóság nem járt elől jó példával, mert
1700 június 14-ikén a tanács panaszt emel, hogy negyvennél több

a tanácsülések megtartását részletesen szabályozó rendeletet ad ki a kormányzóság, mely a következőket írja elő:

A tanácsstagok csupán akkor foglalhatják el helyüket, ha a polgármester leült. A városhoz intézett ügyiratokat a polgármester tanácsülésben köteles felbontani s a jegyző olvassa fel. A tanácsülések hivatalos előadója a jegyző, a tanácsstagok nem tehetnek kezdeményező indítványt, de a tárgyhoz a polgármester engedélyével mindig hozzászólhatnak. A szavazást a legidősebb tanácsnok kezdi s szavazás közben nem szabad beszélni. A határozatot vagy ítéletet a szavazatok többsége értelmében a polgármester mondja ki s a kimondott határozat vagy ítélet csupán tanácsülésben változtatható meg. Az összes határozatok és ítéletek beirandók a jegyzőkönyvbe. A tanácsülés végeztével a tanácsstagok csupán a polgármester után állhatnak fel helyükről s kor szerinti sorrendben hagyják el a tanács-termet.

Hetenként a szükséghez mérten 3—4 tanácsülés tartandó, melyek alatt a felek meghallgatandók s a határozat csupán szavazás útján hozható meg. A tanácsülésekre az összes tanács-
tagok meghivandók, a polgármester senkit sem zárhat ki az ülésekről, ez csupán a kormányzóság rendelete alapján történhetik.

Szívükre köti végül a kormányzóság, hogy a polgármester és tanácsstagok kölcsönösen tiszteljék egymást.

A kormányzóság mindenekelőtt az igazságszolgáltatási hatalmat ruházta át a városi tanácsra. Az igazságszolgáltatási hatalom polgári és büntető ügyekre egyaránt kiterjedt. Polgári ügyekben a tanács végérvényesen dönthetett s csupán a felek fellebezése esetén kellett az ügyet a kormányzóság elé terjeszteni; büntető ügyekben azonban minden ítéletet a kormányzóság elé kellett terjeszteni, s csupán a kormányzóság jóváhagyása után volt az ítélet végrehajtható.¹ A polgári ügyek közé tartoztak az adóssági és örökösödési ügyek, melyek a tanács munkakörének jelentősebb részét lekötötték s nem is annyira a közigazgatási ügyek, mint inkább a fentiek intézésében merült ki a tanács tevékenysége.

A büntető perek vitelét és végrehajtását a tanácsra ruházta ugyan a kormányzóság, e téren azonban erős küzdelmet kellett folytatnia a katonai hatósággal, a mely ez ügyeket a saját

elintézetlen beadványa fekszik a kormányzóságnál, holott a tanács elleni beadványokat azonnal elintézi a kormányzóság.

¹ A kormányzóság, 1688 június 26-ikán s 1696 január 3-ikán kelt határozatai szerint.

joghatósága alá törekedett hajtani. A kormányzóság erélyesen megvédelmezte a városi tanácsot s már 1693 december 15-én megvédelmezte a városi tanácsot s már 1693 december 15-én sürgette a vérpad felállítását, hogy az ítéletek végrehajthatók legyenek. 1694 május 7-én is megsürgette a kormányzóság az előbbi rendelet végrehajtását s kifejezetten a városi tanácsnak tulajdonítja a pallosjogot. A kormányzóság ismételt beavatkozása eredménnyel járt, mert a város 1695 január 3-án Holzmann Konrád törvényszolgát évi 30 forint fizetéssel, szabad lakással és 4 öl fájárandósággal hóhérnak szerződtette s ez időtől fogva állandóan megtaláljuk a városi számadásokban a hóhértartás költségét. A vérpad felállítása azonban egyelőre késett s csupán 1699 márczius 26-án kért a városi tanács a kormányzóságtól az Óbuda felé eső magaslaton vérpad számára helyet, a mit meg is kaphatott, mert az 1699. évi számadásban megtaláljuk a vérpad felállításának költségét.

Az üldözendő cselekmények tárgyában az 1696 január 3-iki kormányzósági rendelet ad útmutatást, a mely a tanács köteleességévé teszi, hogy az erkölctelenséget és uzsorát üldözzék s a munkakerülőket tiltsák ki a városból. A bűnvádi eljárásra nézve az 1696 január 1-én kelt kormányzósági rendelet a *Niederösterreichische Landesordnung* használatát rendeli el, a mit az új telepesek nemzetiségével lehet indokolnunk.

A vallatási eljárást s különösen a kínzóeszközök használatát az 1702 márczius 4-én kelt kormányzósági rendelet szabályozza. E szerint a bűntett megállapítása és a bűnös elfogatása után azonnal meg kell kezdeni a vallatást, s ha a bűnös tagad, haladéktalanul a kínvallatáshoz kell fordulni. A kínvallatás férfiaknál úgy történik, hogy először bemutatják a hóhért kínzóeszközeivel együtt, azután a kőpadra kötöztetik a bűnöst, majd felfüggesztik s testi erejéhez mérten súlyokat raknak a lábára, végül a spanyol csizmát alkalmazzák. Nőknél ugyancsak a hóhérral és a kőpadra kötözéssel kell kezdeni a kínvallatást, aztán a hüvelykszorítót kell alkalmazni. A kínvallatás csupán 1 vagy 1½ negyed óráig tarthat, nehogy a hosszas fájdalom miatt valótlant valljanak a kínzottak. A kínvallatásról jegyzőkönyv készül, a mely a tárgyalási anyaghoz csatolandó. Az elmondottakból kivüláglik, hogy a vallatási eljárás Budán 1702-ben teljesen középkori volt s ennek megfelelően az igazságszolgáltatás sem lehetett jobb.

A rendészeti intézkedéseket a kormányzóság adta ki, a városi tanács csupán végrehajtásukról gondoskodott. Első sorban a tűzrendészet kötötte le a kormányzóság figyelmét, a mi a szegény telepesek kezdetleges építkezései miatt nagyon is kívánatos volt. Már 1691 július 16-án elrendelte a kormány-

zóság, hogy a várbeli vízhiány ellensúlyozására minden háztulajdonos tartson állandóan 7—8 akó vizet készen házánál s ha e rendeletet nem tartaná be, 20 rajnai tallér büntetés alá essék.

A tűzrendészeti intézkedések kiadását az új házak tűzveszélyes szerkezete tette szükségessé s ugyanaz hiúsította meg ez intézkedések eredményeit. Az új házak nem voltak megfelelő kéményekkel ellátva s tégláégető hiányában nehéz volt segíteni e bajon. A városi tanács e baj kiküszöbölésére már 1695 deczember 19-én kérvénynyel fordult a kormányzósághoz, hogy a jezsuiták melletti üres telket engedje át tégláégető céljaira, mire a kormányzóság 1696 január 3-án kelt leiratában kilátásba helyezte ugyan a kért telek átengedését, de kikötötte, hogy a tanács a fából és sárból összetákolt kémények eltávolításáról gondoskodjék. Elrendelte továbbá, hogy havonként a kéményseprők bevonásával külön bizottság vizsgálja meg a kéményeket s a mulasztáson fogott háztulajdonosokat büntesse meg. Ez alkalommal megismétli tűzrendészeti intézkedéseit s elrendeli, hogy minden háztulajdonos tartson kéznél egy hordó vizet, továbbá létrát, fejszét, bőrtömlőt, tűzifcskendőt és más tűzoltásra alkalmas eszközt, tűz esetén siessen a veszélyeztetett helyre s várja a polgármester, tanácstagok vagy fertálmesterek rendelkezéseit. A tűzrendészeti intézkedések betetőzéseképen elrendeli végül a kormányzóság, hogy éjjeli őrt alkalmazzanak, kinek kötelessége legyen az idő kikiáltása, a tüzesetek bejelentése és a tolvajlás elleni védekezés. Ezek az intézkedések teljesen fejlett tűzrendészetet teremtettek Budán s a tökéletlen építkezésekből származó bajokat ellensúlyozták. Nem is tudunk az első évtizedekből nagyobb tüzesetekről, pedig a rossz építkezésen kívül a sok duhaj katona s egyéb megbízhatatlan népség erősen veszélyeztette a tűzbiztonságot. Bizonyosága ennek az 1697 május 24-én kelt kormányzósági rendelet is, a mely a megbízhatatlan elemeknek a városból való kiűzését rendeli el. Ugyanezen rendelet tűzbiztonsági szempontból elrendeli, hogy éjjeli őroket alkalmazzanak, és pedig a Várban, Vízivárosban és Ráczvárosban külön-külön egyet. Kötelezi a polgárokat, hogy házuk padlásán vizet tartsanak s a fertálmestereket utasítja, hogy sűrűn tartsanak vizsgálatokat s vízről, létrákról és csákányokról gondoskodjanak. E rendelet végrehajtását a tanács 1699 június 17-én kelt előterjesztése szerint nem a polgárok hiúsították meg, hanem a katonák, a kik nem akartak engedelmeskedni a tanácsnak, s így a tanács minden jó szándéka kárbaveszett.

A köztisztasági intézkedések is a kormányzóság kezdeményezéséből indultak ki. Már 1691 július 16-án elrendeli a kor-

mányzóság, hogy a háztulajdonosok a házukban és házuk előtt felgyülemlett szemetet hordassák ki. Erélyesen megtiltja 1693 október 29-én azt is, hogy a polgárok a várbeli és vizivárosi romok köveit építés céljaira felhasználják s a törmelékeket az úton hagyják. E tilalmat azzal indokolja ugyan, hogy ily módon nincs kilátás az összes rombadőlt házak felépítésére; nyilvánvaló azonban, hogy köztisztasági célja is volt a tilalomnak, mert a tilalmat azon rendelkezéssel fejezi be, hogy a szemetet a Dunába kötelesek dobni a polgárok.

A közegészségügy biztosítása terén is hasonló erélylyel jár el a kormányzóság. 1691 július 16-án elrendeli, hogy a háztulajdonosok tartoznak a házukban előforduló megbetegedési eseteket a tanácsnak sürgősen bejelenteni; elrendeli továbbá, hogy éretlen gyümölcsöt nem szabad a piacon árúsítani. A szigorú közegészségügyi intézkedések indokoltságát bizonyítja a városban 1692 folyamán dühöngött szörnyű járvány, melyet a katonaság hozott be s a polgárságra is áterjedt. E járvány leküzdésében nagy része volt a kormányzóság erélyének. 1692 április 28-án elrendeli a kormányzóság, hogy a meleg fürdőket azonnal be kell zárni és senkit sem szabad beengedni. Minden megbetegedési esetet azonnal be kell jelenteni a polgármesternek, a ki köteles a beteget megvizsgáltatni. Idegennek csupán az esetben szabad szállást adni, ha járványmentes vidékről érkezett. A pinczékben levő bormérésekben meg kell szüntetni a zenét és mulatságot, a bort és sört csupán a ház előtt szabad kimérni. Külön járványbiztos rendelendő ki, ki a jelentéseket átveszi s a kormányzóval, várparancsnokkal és polgármesterrel közli. Ez intézkedések kiegészítését képezi az 1692 június 13-án kelt kormányzósági rendelet, mely a veszteglőházból kibocsátott szegény polgárok ruhával való ellátásáról gondoskodik,¹ mert a régi ruhákat valószínűleg irgalmatlanul elégették. A köztisztaság fokozottabb biztosítására s a polgárság megóvására pedig azt rendeli a kormányzóság, hogy az utcákon s a romok között található szemetet rác- és cigánymunkásokkal hordassa el a város.

Az élelmezésügynek közegészségügyi szempontból való ellenőrzésére kíván befolyást gyakorolni a tanács, midőn 1699 december 7-én a kormányzósághoz intézett beadványában azon indokolással kér vágóhíd céljaira alkalmas telket, hogy a marhavágást ellenőrizhesse, nehogy beteg marhahúst hozzanak

¹ Denen Armen andere Klaydungen von der Cameral-Administration nach vollbrachter Contumace werden gegeben. Acta admin. cam.

a mészárosok forgalomba.¹ Kérését azzal is indokolja a tanács, hogy az eddigi vágatások magánházaknál történtek s ez közegészségügyi szempontból ártalmas.

Jövedelmi források.

A kamarai kormányzóság nem csupán a közigazgatási és igazságszolgáltatási ügyek legfőbb intézője volt, hanem a gazdasági ügyek ellenőrzését is gyakorolta. A városi vagyon és pénzkezelés kezdetben a polgármester hivatása volt s csupán később került külön városgazda kezébe. A számadásokat évenként le kellett zárni s a kormányzóságnak jóváhagyás céljából bemutatni; e téren azonban kezdetben sok mulasztás történt s csupán nagysokára sikerült a kormányzóság akaratát érvényre juttatni. Már az első polgármester elszámolását — 1687 november 1-től 1688 október 24-ig — erélyes rendeletekkel kellett kierőszakolni. Salgari Péter polgármester számadásai nem maradtak fenn, valószínűleg nem is volt miről elszámolnia, mert a városnak nem voltak bevételi forrásai s így nem is költhetett semmire. Unger János polgármester készítette az első rendszeres számadást az 1692 évről s Bössinger Ignác is hűségesen elszámolt első polgármesteri évről, 1693-ról, de innen kezdve sok mulasztás történt e téren, pedig külön városgazda kezére volt bízva a pénzkezelés. Az 1695., 1696. és 1697. évekről Sautermeister Frigyes városgazda számolt el, de a kormányzóság elé csak 1699 június 14-én jutottak e számadások. Már 1697 október 11-iki leiratában hangsúlyozza a kormányzóság, hogy Unger polgármester elszámolása óta nem érkezett be hozzá városi számadás és ezért a tanácsból való kizáráttal fenyegeti meg a késedelmező számadókat. Ugyanezen rendelet a fertálymestereknek bevonását sürgeti a számadások felülvizsgálatához, miáltal a polgárságnak a községi vagyonkezelésbe való bevonását célozta. E rendelet nem járt eredménnyel s 1699 május 19-én a kormányzóság 8 napi határidőt szab az elmaradt számadások beterjesztésére s a polgármester és városgazda felüggesztését helyezi kilátásba, ha a rendelet nem járna eredménnyel. A tanács kérésére a kormányzóság 1699 június 4-én újabb 8 napi halasztást ad s csak ez utóbbi rendelet után tesz eleget a tanács a kormányzóság kívánságának s terjeszti be 1699 június 14-én az 1695., 1696. és 1697. évi számadásokat.

A városi gazdálkodást az 1696 január 3-án kelt rendelettel

¹ Damit kein anderes Vieh, als welches gueth und gesundt, mithin die Statt jederzeit mit guetem Fleisch versehen, gebracht werden wolle.

törekszik a kormányzóság szabályozni, a mennyiben útmutatókat ad a tanács számára. Különösen a városnak adósságokkal való megterhelése ellen száll síkra s a kölcsönök felvételét vagy a városi vagyon elidegenítését a teljes tanács hozzájárulásán kívül a kormányzóság engedélyéhez fűzi. Ugyancsak a teljes tanács hozzájárulásához köti mint feltételhez a kifizetéseket, csak ezután következhetik a polgármester utalványozása. Kijelenti a kormányzóság, hogy annyi jövedelmi forrást engedett át a városnak, a melyekből a polgárság minden megterhelése nélkül fedezheti összes kiadásait, sőt vagyont is gyűjthet okos gazdálkodással. Inti a várost, hogy felesleges úti-költségekre ne adjon pénzt, hanem építse fel mielőbb a városházát és a verpadot. Megengedi, hogy irodai költségeinek fedezésére más városokhoz hasonlóan díjakat szedhessen, de előzetesen mutassa be a kormányzóságnak erre vonatkozó tervét. Ez utóbbi engedéllyel nem élt a városi tanács, mert nem sok jövedelmet hajtott volna, bevételi forrásait tehát máshol kereste.

A város számára az első jövedelmi forrásokat az 1688 június 30-iki kormányzósági rendelet jelölte meg. E rendelet mindenekelőtt adókievetési jogot biztosít a városnak, midőn kimondja, hogy iparosok és kereskedők akkor is felvehetők polgároknak, ha nincs házépítési szándékuk, s mint polgárok megadóztathatók, azonban a háztulajdonosoknál kevesebb adóval rovandók meg.¹

Az adókievetési jogon kívül piaczi helypénzszedési jogot kap a város a dunai piacon árusítóktól — Kokal Ferencz bérlő 1697 április 2-iki jelentésében Wassermauthnak nevezi — és ugyancsak helypénzfizetésre köteleztetnek a hajósok is, a mennyiben hajóikon kicsinybeni eladással foglalkoznak. A helypénzszedési jog mértékét nem állapítja meg a kormányzósági rendelet, de kijelenti, hogy csupán mérsékelt lehet. Piaczra szánt árúkat szállító kocsik megérkezésükkor 1 garas kövezetvámot tartoznak fizetni, távozásukkor pedig egy fuvar törmelékert tartoznak kivinni.² Ez utóbbi intézkedés a város szépítését célozta, de egyszersmind köztisztasági intézkedés is volt, mert

¹ Die Handels- und andere Gewerbsleuth, so kheine Heuser zu erpauen haben noch wollen, sollen vor Mitburger aufgenommen, Ihr burgerlicher Aydt von Ihnen abgefordert und Ihres Gewerbs halber proportionaliter Anlaagen auf Sye zu Behueff der andern Burgerschaft angeschlagen werdtten. Protocollum.

² Zu Bestreitung der Gemeinen Statt Anlaagen solle von jedweder Verkhauffer bey dem Wasser Standtgelt abgefordert, wie ingleichen von jedweder Schiff, worauf alminuto verkhaufft wirdt, etwas weniger, wie dan auch von jeden Wagen, so etwas zu verkhauffen hereinfiehet, ein Groschen als Pflastermauth für

bizonyos, hogy a polgárok a szemetet a romok közé hányták. Kimondja végül a kormányzósági rendelet, hogy a hossz-, súly- és ürmérték a város felügyelete alatt áll s a gabonát, lisztet stb. a város alkalmazottai mérik ki mázsánként 1 krajczár mérlegdíj ellenében. Kimondja végül, hogy a polgárjog megváltásáért mindenki 5 forintot tartozik fizetni.

Ezek voltak a város első jövedelmi forrásai, a melyek távolról sem voltak elegendők a városi kiadások fedezésére s e szomorú állapotot soha nem mulasztotta el a város felpanaszolni, valahányszor gazdasági ügyekben tárgyalt a kormányzósággal.

1691 április 12-ikén is keservesen panaszkodik a tanács a kamarai kormányzóságnál a városi jövedelmek hiánya miatt. A tanács a kormányzóság közbenjárását kéri, hogy eszközölje ki számára az udvari kamarától két meleg fürdőnek s a sörháznak az ideiglenes átengedését, továbbá az érkező hajóktól egyenként fizetendő 15 krajczárnyi révdíj engedélyezését. Ezek ellenében a tanács kötelezi magát mindazon városi kiadások fedezésére, melyek eddig a kamarai kormányzóságot terhelték. A kérés az udvari kamara elé került, a mely 1691 július 7-ikén kelt határozatával hozzájárul, hogy a ráczvárosi meleg fürdők 3 évi használatra átengedtesse a városnak s megengedi, hogy a város minden érkező hajótól révdíj czímén 15 krajczárt szedhessen, a mennyiben a révdíj nagyobb nehézség nélkül behajtható.¹ A kamarai határozatot a kormányzóság 1691 augusztus 1-én közli a várossal s egyben kijelenti, hogy mindazon városi terheket, melyeket eddig a kormányzóság viselt, ezentúl a város tartozik saját jövedelmeiből fedezni. A város fel akarja használni az udvari kamara jóindulatát s 1691 augusztus 11-én megújítja kérését a fogyasztási vámjövedelem és a sörház átengedése tárgyában, sőt a sörházépítési joggal is beérnék, azonban eredménytelenül, kérése nem talál meghallgatásra. Pedig másokkal szemben nem volt ily rideg a kamara, mert a budaiai folyamodása idején tárgyalásokat folytatott a sörház ügyében a kremsmünsteri apáttal, a ki mindenesetre jó pénzt fizetett volna érte, a budaiak azonban ingyen akarták s ez rossz üzlet volt.

E hír hallatára a város urai ismét kísérletet tesznek s 1691. augusztus 29-ikén megfolyamodják a sörház átengedését a kamaránál. Felpanaszolják a város szomorú pénzügyi helyzetét s hivatkoznak más városok példájára, a hol szintén a város tulajdonában van a sörház, s jelentős bevételi forrást képez. Kéré-

Gemeine Stadt abgenohmben, und die wider hinaus lähr gehenten Wagen angehalten werden ein Fuehr Schüt auszufuehren.

¹ Insoweith dieses ohne praejudicio des Kayserlichen Dreysigist und anderwerttig sondern riclamo eingefordert werden kann.

sük ez esetben sem talált meghallgatásra s e sikertelen próbálkozások után végleg lemondtak róla, hogy a sörházat megszerezzék.

Az átengedett fürdőkkal s engedélyezett révdíjjal is sok bajuk volt, mert a kamarai kormányzóság csakhamar megbánta bőkezűségét s a három esztendő leteltével, 1694 július 26-ikán ürügyet is talált, minek alapján engedményeit visszavonhatta. Felpanaszolta, hogy a város elmulasztotta a fürdők karbantartását, a mire pedig kötelezve volt.¹ A fürdőket s a révdíj-szedési jogot tehát elvesztette a város s kénytelen volt régi jövedelmi forrásaival beérni. Ezt azonban nem tudták elviselni s 1695 márczius 1-én folyamodványt intéztek az udvari kamarához, a melyben élénk színekkel festették le a város szomorú anyagi helyzetét s orvoslást sürgettek. Előadják, hogy nincs Magyarországon község sem, a mely kiváltságokban oly szegény volna, mint az ország fővárosa.² A polgárságot rengeteg teher nyomja: a katonai beszállásolás, a tized, a fogyasztási adó és a portio, a melyek elviselésére alig képes.³ A városnak egyáltalán nincs semmi jövedelmi forrása, holott a legkisebb község sincs jövedelmek nélkül. A városi tisztviselők fizetését a polgárságra kell kivetni adóban s arra már nem jut pénz, hogy éjjeli őrköt tartsanak. Vagyona nincs a városnak s így kölcsönt sem kaphat.

A dunaparti régi harminczadházat is megvette a város a kormányzóságtól, de nem tudta kifizetni, s a tanács tagjai, kik teljesen díjtalanul látják el hivatalukat, voltak kénytelenek a vételárért szavatolni.⁴

Szomorú pénzügyi helyzetük feltárása után orvoslásért folyamodnak a kamarához. Jövedelmi forrásokat kérnek, nevezetesen a meleg fürdők átengedését, a fogyasztási adószedési jogot, a tized elengedését, a telekkönyvvvezetési jogot, a harminczadház vételárával azonos értékű telket s végül a katonai beszállásolás alóli mentességet.

Sokat kértek s bizony keveset kaptak. A kormányzóság 1695 december 15-ikén értesíti a tanácsot az udvari kamara

¹ Acta admin. cameralis.

² Kein Orth in disen ganzen Königreich Ungarn, welches gleich hiesigen mit so wenig, ja gar keinen Privilegien, Immuniteten, Freyheiten, Praerogativen undt anderen begabet.

³ Den armen Burger bis auf den letzten Bluths Tropfen dergestalt aussauget.

⁴ Wegen Abgang der Stattesmittel sich ein jeder des Rathes, unangesehen keiner seiner Rathesstell halber das geringste das ganze Jahr zue geniessen hat, bloss allein amore rei publicae ratione pretii in solidum obligiert und verschrieben hat.

határozatáról, mely szerint a katonai beszállásolás tárgyában tárgyalni fognak a haditanácscsal; a fürdőket ismét megkapják három esztendőre, de kötelesek karban tartani; a fogyasztási adószedést is hajlandók egyelőre felfüggeszteni; a tized elengedését megtagadják; a harminczadház vételárával egyenlő értékű telket nem hajlandók ajándékozni s a telekkönyvvezetési jogot nem ruházzák a városra. Felhívják azonban a tanácsot, hogy viselje jobban gondját a hagyatéki és csődügyeknek s rendszábalýozza meg a mészárosokat és a pékeket. Egyszóval nem sokat kaptak: halasztást a fogyasztási adófizetésben s a fürdőket, a révszedési jogot azonban végleg elvesztették.

E kudarcz után még egy kísérletet tesznek. Gazdálkodni akarnak s 1695 június 25-ikén arra kéri az udvari kamarát, hogy engedje át nekik Török-Bálint és Fekete-Szentegyház pusztákat. Indokolásul felpanaszolja, hogy nincs annyi fekvő birtokuk, mint a legszegényebb falunak Magyarországon.¹ A kamara teljesíti a városi tanács kívánságát s 1695 szeptember 13-ikán átengedi nekik a kért pusztákat, 1696 február 24-ikén kelt újabb kérvényükből azonban kiderül, hogy nem sikerült a puszták birtokába jutniok, mert a budai jezsuiták megelőzték őket. A jezsuiták foglalásukhoz jogi alapot is törekedtek szerezni s ahhoz a kormányzóság jóindulatát is sikerült megnyerniök, mert 1695 június 21-ikén kelt felterjesztésében a kormányzóság azt javasolta a kamarának, hogy teljesítse kívánságukat. A kormányzósági véleménynyel csaknem egyidejűleg a város másodízben is a kamarához fordul s kéri a két pusztát, melyek területén a budai jezsuiták már egész otthonosan berendezkedtek. Most már pénzt is hajlandók adni a nevezett pusztákért, mert csak ez úton tudják a városi polgárság élelmezését biztosítani. Ez utóbbi körülmény indította a budai tanácsot arra is, hogy évi 100 frtért Buda-Eörs és Csek pusztákat gr. Zichy Ferencztől bérbe vegyék s gazdálkodni próbáljanak; ez a vállalkozás azonban nem sokáig tartott, mert a gróf felmondotta a bérletet.²

A piaczi helypénzszedési jog kezelésére a tanács 1689 márczius 9-ikén kinevezi Kókai Ferenczet alsóvárosi vámszedővé, de nem sokáig marad meg a házi kezelés mellett, mert már 1690 december 1-én egy évre bérbe adja³ a kinevezett vámszedőnek. A bérlet a helypénzszedési jogon és piaczi bérleteken kívül

¹ Dass dieser metropoli Hungariae weniger territorium, als dem geringsten Dorf in Ungarn übrig sein wird.

² Herr Graff Zicsi die negstanliegende zwey oede praedia Buda-Eörs und Züch — uns aufgekündt und zurückhgenohmmen. 1701 május 4-én a kormányzósághoz intézett előterjesztésből.

³ Protocollum.

a mértékhitelítésre is kiterjedt (das Bestandt- und Abnahm-geld samt der Zimmtrey), s az évi bérösszeget 175 forintban állapítják meg, a mely negyedévi részletekben törlesztendő. Kikötik azonban, hogy ha időközben a város kövezetvámszedési vagy révdíjjogot kapna, az nem képezi a bérlet tárgyát. Kikötik továbbá, hogy a bérlő nem emelheti fel a szokásos helypénzt. Végül a mérleghitelesítéssel kapcsolatosan biztosítják a városnak a jogot, hogy a mennyiben bírságokat kellene kivetni, ennek kétharmadrésze a várost illeti meg. Kokal Ferencz bérleti jöve-mét 1697 április 2-án kelt jelentése tünteti fel, a melyben fel-panaszolja, hogy heti bevétele nem nagyobb 2—3 forintnál s ha egyéb jövedelme nem volna, nem tudna belőle megélni. Kokul Ferencz kijelentése azonban nem veendő komolyan, mert ha olyan rossz üzletet kötött volna a várossal, nem tartotta volna azt meg hat éven keresztül. Valószínűleg azért adott olyan panaszos jelentést a városnak, mert a tanács a vámszabályzat s a vámjövedelem iránt érdeklődött s a bérlő a bérösszeg felemel-ésétől tartott. Ki is jelenti, hogy vámtarifát nem kapott s a jöve-delmekről nem vezetett naplót. Érdekes a jelentés azért, mert hű képet ad a piaczi forgalomról. Kokal jelentése szerint a piaczi kofák (von den Blazsüzerinnen), a mennyiben nem budai pol-gárok, napi 1 krajczárt fizetnek. Az óbudai kofák, a kik tejet, cseresznyét, salátát és retket hoznak a városba, ugyancsak napi 1 krajczárt fizetnek. Az idegen borok ellenőrzéséért (Visieren) akónként 2 kajczárt szed, azonban három év óta nem érkezett idegen bor a városba.

A sör akója után 1 krajczárt szedett, ezt azonban csupán az egyik sörárús fizette, a másik mint városi hivatalnok, meg-tagadta a fizetést. Egy fuvar széna után 5 krajczárt, egy véka mész után 2 krajczárt s egy véka gabona után 2 krajczárt szedett, az utóbbival azonban két év óta nem jönnek hozzá, mert mind-egyik árúsnak saját vékája van. Ez utóbbi jövedelmeket mint a mérleghivatal bérlője szedte Kokal, működésével azonban a kormányzóság nem lehetett megelégedve, mert 1697 április 21-iki rendeletével a kamara felhatalmazásából Hainrich Gáspár volt császári puskaművest nevezte ki mérlegmesterré (Zim-menter) s a kinevezés indoklásául a mértékek és súlyok körüli visszaélések kiküszöbölését hozza fel. Hainrich Gáspár műkö-dése sem volt azonban eredményesebb, mert az árúsnak nem tűrték a hatósági beavatkozást. Különösen a korcsmárosok tiltakoztak a mérlegmester működése ellen s hivatali eljárása közben nem csupán szidalmakkal illették, de csaknem meg-verték. Az esetet Hainrich Gáspár feljelentette a kormányzó-ságnak, mire 1698 márczius 1-én szigorú rendelet érkezett a

tanácshoz, mely az engedetlenek szigorú megbüntetését követelte. A feljelentés szerint egész sereg korcsmáros¹ hamis pintet használt, a mi a fogyasztóközönség jelentékeny megkárosításával járt. Nem a városi tanácson múlt tehát, hogy a fogyasztók érdekeit nem volt képes megvédelmezni, mert a sokkal tekintélyesebb kamarai tisztviselő sem tudta megváltoztatni ez állapotokat s kiküszöbölni a visszaéléseket.

A város jövedelmei az 1703 előtti évekből fennmaradt számadások szerint a következőleg oszlottak meg.

A polgárjog elnyeréséért befizetett díjak évről-évre állandó bevételi forrásul jelentkeznek, összegük azonban nagyon változó volt. Az 1688. évi számadás szerint befolyt összesen 66 frt, az 1696. évi zárszámadás pedig 656 frt 20 krt mutat ki e czímen, az eredmény tehát nagyon változó volt a felvett polgárok száma szerint. De nem csupán a felvett polgárok száma, hanem a polgárjogok egységainak különbözősége is befolyásolta az eredményt. A kormányzóság 1688 június 30-ikán 5 forintban szabta meg a polgárjog árát, de a tanács nem tartotta meg e szabályt. 1692-ben 8 frt 30 krt és 11 frt 30 krt szedtek fejenként, 1693-ban mindenki kivétel nélkül 11 frt 30 krt fizetett, 1697-ben 10 frt volt az ára, 1700-tól kezdve végül állandósul a polgárdíj, mindenki 20 frtot fizet érte. Ugyanekkor a polgárjog egy új alakja lép életbe, melyet Schutzverwandtengeldnek neveznek. Ezt a polgárjogot a ráczok szerezték meg s fejenként 10 forintot fizettek érte.

A ráczok különben is kitűnő jövedelmi forrást képeztek a város számára s míg a polgárok a portión kívül minden adótól mentesek voltak, a ráczok bőségesen fizettek. Már az 1692. évi számadás szerint évi 800 frt védelmi díjat (Schutzgelt, Schutzgebühr) fizettek s ez összeget fizetik állandóan 1700-ig, a mikor a tétel eltűnik a számadásokból. 1697-től kezdve külön évi 200 frtot fizettek a ráczok szőlőművelési kötelezettségük megváltása czímén, a mi 1700-ban az előbbihez hasonlóan megszűnik. E tétel szerint a ráczok robotmunkával tartoztak a városnak, a mit 1697-ben közös megegyezéssel megváltottak.

A ráczokhoz hasonlóan a zsidók is külön adóval voltak megróva, ennek összege azonban a zsidók számához mérten — összesen 2 zsidajuk volt — a ráczokénál jóval kisebb volt. Az 1695. évi számadás szerint 50 forintot fizettek 2 évi (1694 és 1695) iparadó (Gewerbesteuer) fejében s 1696-ban 25 forintot fizettek védelmi díj czímén. A zsidók azonban nem sokáig visel-

¹ A Fekete Elefánt, Sárga Sas, Fehér Ökör, Három Kapás stb. korcsmák tulajdonosai, a kik mindannyian iparosok voltak s a bormérést mellékfoglalkozásképen üzték.

ték ezt a terhet, mert a városi polgárság zaklatásai elől a kormányzóság oltalma alá menekültek s így adójukat is a kormányzóságnál rótták le.

Jelentős jövedelmi forrást képeztek a különböző vámok, a melyeket kezdetben piaci helypénz és révdi, később vásárdíj és kövezetvám czímén szedtek. 1692-ben a piaci helypénzt a törvényszolga szedte be s a jogosítvány összesen 72 forintot jövedelmezett. 1693-tól 1696-ig bérben van s évi 150 frtot jövedelmez. A helypénzszedési joggal egyidőben a révdijszedési jogot (Stegrecht) is gyakorolják, a mely az 1692. évben 195 frtot jövedelmezett, 1693-ban azonban már csupán 89 frt. 15 kr. volt. E jövedelmi forrást a harminczad hivatal kezelte s a kezelő tisztviselő a várostól külön fizetést (Discretion) kapott ezért 1696 december 5-ikén kapja meg a város az uralkodótól a kövezetvám-szedési jogot, a mely jövedelmeit jelentősen megnöveli. E szerint a városi vámtételek a következők: 1 hordó bor után 2 dénár, 1 hordó külföldi bor után 4 dénár, 1 hordó pálinka után 4 dénár, 1 hordó sör után 2 dénár, 1 véka gabona után 1 dénár, 1 ökör vagy ló után 5 dénár, 1 tehén után 2 dénár, 1 disznó után 1 dénár, 1 mázsa hal után 1 dénár, 1 kocsi árú után 40 dénár, 1 kocsi vad után 25 dénár, 1 kocsi szárnyas után 20 dénár, 1 kocsi zöltség után 20 dénár, 1 kocsi fa után 2 dénár, 1 kocsi széna után 5 dénár, s 1 kocsi szalma után 2 dénár. E jövedelmi forrás megszerzése után a régi vámbérlő városi szolgálatba lép s évenként jelentős jövedelmet szolgáltat be a városnak.

1697-ben fordul elő először a városi számadásban a kövezetvámjövedelem s mellette külön tételt alkot a vásárdíj, a mely az 1696. évi számadásban fordul elő először s valószínűleg a régi helypénz új elnevezése. 1701-től kezdve aztán a kövezetvám és vásárdíj egy tétel alatt szerepelnek s a városi bevételek jelentős részét teszik.

A kövezetvám és vásárdíj összege 1697-től 1703-ig évenként a következőleg oszlott meg:

1697-ben	717 frt 50
1698-ban	647 » 59
1699-ben	709 » 21
1700-ban	635 » 23
1701-ben	731 » 02
1702-ben	868 » 05
1703-ban	817 » —

1697-től 1703-ig tehát összesen 5128 frt 40 krt kapott a város e czímen s minthogy a város összes bevételei ugyanezen idő alatt csak 24.611 frt 27 krt tettek ki, a vámjövedelem az összes bevé-

teleknek több mint egyötödrészére becsülhető. Pedig nem is élvezhették állandóan háborítás nélkül jogosítványukat, mert a harminczadshivatallal összeütközésbe jutottak. 1698 április 16-ikán panaszzolják a kormányzóságnak, hogy a harminczados azon indokolással, hogy a várost csupán a köveztvámszedési jog illeti meg, eltiltotta a hajósokat a révdíjfizetéstől s a Dunaparton állandó vásárt teremtett. A harminczadossal szemben vitatják, hogy a révjog régóta a város tulajdona s az előző harminczadosok nem is akadályozták a várost e jog gyakorlásában. Ha a fazekasok, fa-, vas-, vászon- és zsírkereskedők szabadon árúsihatnak a Dunaparton, akkor a polgári ipar és kereskedelem, a melyet a ráczok és zsidók máris veszélyeztetnek, tönkre fog menni s nem lesz miből a portiót megfizetni. Erélyes intézkedést sürgetnek a harminczadossal szemben, mert a behozott gyakorlat mellett köveztvámszedési joguk értéktelen s nem teljesíthetik az ellenszolgáltatásképen rájuk rótt köveztjavítást.¹ Az előterjesztés azonban nem járt eredménnyel, a kormányzóság a harminczadosnak adott igazat s nem csupán a polgárság ipara és kereskedelme, hanem a városi bevételek is kárt szenvedtek.

A város következő jövedelmi forrását a különböző bérletek (Bestand) képezték. Ide tartozik mint legrégibb jövedelem a pékek és mészárosok boltbérlete a városházán lévő péküzletek és mészárszékek után. Volt azonban a városházán szappanos- és fűszerbolt is s a városházán kívül is voltak bérbeadott városi mészárszékek, nevezetesen 1703-ban a városházi 5 mészárszékek kívül 3 volt még a Várban s 3 a Vízivárosban. Ezek a bolt- és mészárszék-bérletek 1692-től 1703-ig a következő eredményeket adják:

1692-ben	240	frt	39
1693-ban	70	»	—
1695-ben	138	»	—
1696-ban	107	»	30
1697-ben	100	»	—
1698-ban	265	»	15
1699-ben	160	»	42
1700-ban	144	»	08
1701-ben	325	»	52
1702-ben	374	»	44
1703-ban	342	»	50

A bérleti bevételek, a mint láthatjuk, nagyon változók voltak, az ingadozást azonban a bérbeadott boltok számán s a

¹ Als in widrigen wiir kein Stain an dem Pflaster zu repariren vermöchten.

bérösszezen kívül az is befolyásolta, hogy a bérlők nem fizettek pontosan. Pedig a mészárosoknál és pékeknél nem is a mesterek, hanem a czéh bérelte a boltokat s a bérösszeget is a czéh fizette. Ugyancsak a boltbérletekhez számíthatjuk a piaczi bódék bérletét is, a melylyel az 1699. évi számadásban találkozunk először, a mikor csak 25 frtot jövedelmezett, a bérösszeg azonban 1703-ban már 108 frtot tett ki. E piaczi bódék bérei az 1698 május 3-ikán kelt összeállítás szerint havonként voltak esedékesek s a következőleg oszlottak meg: 1 bádogos 15 kr., 1 ócskás 15 kr., 3 fazekas 45 kr., 3 csizmadia 45 kr., 1 kofa 15 kr., 1 köteles 15 kr., 1 rác 15 kr., 1 üveges 15 kr., 1 szabó 15 kr., 1 ócskás 15 kr., 2 molnár 48 kr., 1 rövidárús 24 kr., 1 üveges 15 kr., 1 kertész 30 kr., 6 pék 1 frt 30 kr., 1 aranyműves 20 kr., 1 esztergályos 24 kr., 1 kereskedő 1 frt 30 kr., 1 rövidárús 30 kr., 2 csizmadia 30 kr., 1 köteles 15 kr. és egy esztergályos 24 kr.: összesen tehát 11 frt 03 kr.-t jövedelmeztek havonként.

Ugyancsak 1699-től kezdve szerepel a számadásokban a faraktár-bérlet (Holzstadlins) is, a mely előbb 35, majd 43 frtot jövedelmezett évenként.

A bérletek sorába tartozik végül a kormányzóságtól kapott ráczvárosi fürdők (kis ráczfürdő és külső ráczfürdő) bérlete, a mely 1693 április 1-től kezdve évenként különböző eredménnyel záródik, nevezetesen:

1693-ban	132 frt —
1695-ben	semmi
1696-ban	semmi
1697-ben	75 frt —
1698-ban	semmi
1699-ben	semmi
1700-ban	450 frt —
1701-ben	778 » 09
1702-ben	1202 » 09
1703-ban	semmi

E változó jövedelmek oka az, hogy a fürdő nem volt állandóan a város kezén s a bérlők néha hátralékban maradtak, néha meg előzetesen behajtották rajtuk a bért.

Utolsó sorban említjük meg, ámbár nagyon tekintélyes volt, a borkimérési jövedelmet. A városházán korcsma is volt s a város bormérési joga alapján itt bort méretett. Részben a saját szőlőiben termett borát mérte ki (leitgeben), részben vásárolt borokkal kereskedett. Az 1692. évi számadások szerint a korcsma forgalma elég jelentékeny volt, mert 32 akó bort mértek ki benne pintenként 24 dénárón, az 1693. évi forgalom pedig 88¹/₄ akó volt.

A város bormérési jövedelme 1692 és 1703 között a következő volt :

1692-ben	153 frt 50
1693-ban	419 » 59
1695-ben	230 » —
1696-ban	440 » 27
1697-ben	semmi
1698-ban	184 frt —
1699-ben	300 » —
1700-ban	170 » —
1701-ben	semmi
1702-ben	semmi
1703-ban	semmi

A bort e célra alkalmazott bormérők árúsították s a borkimérési költségeket levonták a bevételekből. A tiszta jövedelmet úgy lehetne kiszámítani, ha a borvásárlási és szőlőművelési költségeket is számbavennők, melyek a számadások kiadási rovatában szerepelnek. A tiszta jövedelem számbavételéhez szükséges lenne továbbá számba venni az elajándékozott borokat is, melyek a kiadások között külön tétel alatt szerepelnek.

A felsorolt jövedelmek nem voltak mindig elegendők a város kiadásainak fedezésére, kezdettől fogva kölcsönökre szorult. Már az 1687/88. évi számadásban 150 frt kölcsönt találunk, holott ugyanakkor az összes bevételek 600 frt 54 krt tettek ki. Az 1695. évi számadás 1050, az 1698. évi 1000, az 1702. évi 900, az 1703. évi pedig 1800 frt kölcsönt tüntet fel, a mi világosan mutatja a városi pénzügyek szomorú helyzetét s igazolja a tanács állandó panaszait.

Gárdonyi Albert.

Történeti irodalom.

Id. Görgey István: Görgey Arthur ifjúsága és fejlődése a forradalomig. Budapest, 1916. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 8°. VIII + 454 l. Ára 6 K.

Id. Görgey István, Görgey Artúr testvéröccse, a legszebb testvéri szeretettől indítatva, mintegy élete feladatává tette, hogy megvádolt bátyja igazát kimutassa. Ezt a célt szolgálta már a nyolczvanas években megjelent háromkötetes munkájával: »1848-ból és 1849-ből«, majd egy nagyobbszabású terv alapján meg akarta ismertetni a közönséggel Görgey egész pályáját 1867-ig. E munka derekát a tábornok »Mein Leben und Wirken« cz. munkájának már megjelent magyar fordítása alkotja, úgy hogy azt Görgey István csak a hadvezér ifjúságával és száműzetésével egészítette ki. A kettő közül immár előttünk fekszik az ifjúkori fejlődésről szóló munka, a melynek még igen kevés köze van a hadvezérhez, a mely az ember ifjúkori küzdelmeit és ki-fejlését mutatja be.

Ez a munka két részből áll. Az értékesebbik fele azok a levelek — szám szerint 130 —, a melyeket Görgey Artúr 1834 és 1848 júniusa közt írt atyjának, testvéreinek, rokonainak, vagy tőlük kapott; a másik fele Görgey István munkája: vissza- emlékezései, a melyekkel a levelek közt fennmaradó hézagokat hidalja át, az 1834-ig terjedő időt és Görgey 1848-iki katonai pályájának elejét tárgyalja. Ezzel tulajdonkép a most előttünk fekvő mű nem az »Életem és működésem« anyagához csatlakozik, a mint a szerző végrendeletéből olvasható, hanem Görgey István fentebb említett háromkötetes régibb munkájához, a mint azt a szerző (a 349. l.-on) maga is beismeri. A műnek ez az 1848 májustól november elsejéig terjedő szakasza azonban aránylag a legkevésbé értékes, mert hiszen e hónapok történetével maga Görgey Artúr is foglalkozott, öccse pedig nem sok új adattal, többnyire apróságokkal, néha — igaz — elég érdekes intimításokkal, egészíti ki. E részben azonban nagyon is felőtölő a testvér bevallott védőügyvédi tendenciája, főkép Zichy Ödön kivégeztetése és a Perczellel támadt ellentét ügyében.

Becsesebbek Görgey István gyermek- és ifjúkori visszaemlékezései, különösen annak a millieunek megfestése szempontjából, a melyből Görgey Artúr kinőtt. Igaz, hogy ezekben igen kevés az, a mi közvetlenül Görgey Artúrra vonatkozik, de öccsének közvetlen és szeretetteljes rajza a családi körről, viszonyokról és bajokról, sok mindenhez megadja a kulcsot, a mi különben nem állana oly tisztán előttünk.

Hogy mennyire objektiv ez a kép, arról a munka kellőleg felvilágosít. Atyai nagyanyjától eltekintve, a ki sok szenvedést zúdított különösen a szerző anyjára, mindenkiről az őszinte ragaszkodás és szeretet gyöngédségével beszél: Artúr bátyja mellett különösen édes atyjáról és Mari néniről, a ki a keményszívű nagyanya halála után ritka tapintattal gyomlálta ki a családi viszálykodás magvait és a gyermeki szeretetet nélkülöző gyermektelen nő finom érzékével kereste az alkalmakat, hogy sokat nélkülözött, elárvult unokaöccsein segítsen. Szívéhez kétségtelenül Artúr bátyja állt legközelebb; a mikor tehát ő közötté és a család más tagjai közt ellentétek támadnak, rokoni szeretete kínos dilemmában vergődik. Ilyenkor Artúr igazát védi, pl. atyjával szemben az Ármin bátyjuk házassága alkalmával történt összezőrdüléskor, vagy Mari nénivel szemben a toporczy gazdálkodás kérdésében. Ez utóbbi esetben igen jó lélektani okadatolással magyarázza meg a felmerült és csakhamar ismét elsímult ellentétet, az előbbiben azonban nehezebb helyzetben volt és bevallja, hogy »sokáig tusakodott magában« (120. l.), hogy az ez ügyre vonatkozó leveleket kiadja-e?

Testvérei közül Ármin állt tőle legtávolabb. A Bécsben megtelepedett Guidóval szemben, a ki még a család nagy anyagi bajai előtt biztos positiót szerzett és családot is alapított, a ki Görgeyék anyagi küzdelmeitől és politikai eszmevilágától is eltávolodott, hideg maradt; a könnyelmű Árminnal szemben azonban keserűséget érzett. Ez a bátyja épen atyjának legnagyobb gondjai idején hagyta el a katonai pályát, s ámbár adóságai is voltak, csakhamar megházasodott. Könnyelműsége elidegenítette tőle atyját, de ezt az elidegenedést Artúr igazságtalannak találta, bízva Ármin megtérésében. Ebből támadt az összezőrdülés az apa és a hétévi távollét után rövid szabadságra visszatért Artúr között. A fiatal gárdahadnagy Bécsbe visszatérte után levélben is kifejtette atyjának e kérdésről nézetait. Kétségtelen, hogy ebben a kérdésben az atyának volt igaza. Ezt egy félév múlva maga Artúr is belátta és »fiúi bűnbánó szívvel« óhajtotta »jóvá tenni... súlyos igazságtalanságát, vétkes kíméletlenségét«, a szerző azonban mégis szükségesnek találja, hogy e levelek közlése előtt bátyja álláspontját védje,

sőt meg is kurtítja a leveleket, kihagyva épen az indokokat, melyekkel apa és fiú álláspontjukat igazolják (123—124. l.). Pedig mennyivel jobban cselekszik, ha védőbeszéd helyett a levelek kihagyott részeit is közreadta volna! Atyjára is, Artúr bátyjára is jellemzők lennének ezek a helyek. Ármin kedvéért pedig kár volt elhallgatni, hiszen egyebütt is elég rosszat tudunk meg róla. A szerző nem is titkolja felháborodását a felett, hogy a mikor Ármin ipja 1842-ben megvásárolta Görgey Artúr anyai örökségét, hogy ez equippirozhassa magát, Ármin a 2000 frtból csak 1500-at küldött el s a hátralékot sohasem is adta meg öcsének!

A szerző hasonló esetekben túlzott skrupulusokkal igyekszik bátyjának álláspontját igazolni vagy menteni, magyarázatokat fűz a levelek szövegéhez és védőbeszédeket tart, a melyek merőben feleslegeseek. Ebben bizonyos túlhajtott érzékenység nyilvánul meg, a mely az adott viszonyok közt ugyan nagyon érthető, de könnyen keltheti a subiectivitás látszatát.

A közlést illetőleg különben is sajnálnunk kell, hogy Görgey István nem adja közre az egész levelezést, hanem helyenként (264. l.) csak szemelvényeket, hogy a leveleket sem adja egész terjedelmökben, hanem sokat kipontoz vagy az elhagyottakat egyszerű *stb.*-vel jelzi, és végre, hogy a legnagyobb részben német nyelvű leveleket fordításban közli. Ez ugyan a közönség széles rétegeire hozzáférhetőbbé teszi a munkát, de a komoly kutatót arra kényszeríti, hogy mégis csak az eredeti levelek iránt érdeklődjék. A fordítás magyarsági szempontból nem sikerült valami jól.

De ha a munka Görgey Istvántól származó conceptiója és a közlés módja ellen vannak is némi észrevételeink, elismerjük, hogy úgy a szerző visszaemlékezései, mint különösen a levelek igen becses anyagot adnak azok kezébe, a kiket Görgey egyénisége és működése érdekel.

A levelek Görgey Sturm und Drang-korszakát állítják eléink, a kiforratlan gyermeket és ifjút attól a pillanattól kezdve, a mikor atyja anyagi gondjai következtében 1832-ben, 14 éves korában kénytelen magát a katonai pályára elszánni, ámbár hajlamai inkább a philosophiai szak tudós pályáira vonják, egészen addig, a míg a csalódott ifjút különböző pályákon való próbálkozásai után a negyvennyolczas események visszavezetik a hadsereg kebelébe.

Görgey tizenhárom évi katonai szolgálat után 27 éves korában lépett ki a császári hadseregből és akkor eredeti terveinek megfelelően tudományos pályán keresett boldogulást. A helyzet azonban akkor nehéz volt. Kilépésének indító okai közt szere-

pelt, hogy házasodni szeretett volna. A tudományos qualificatiot tehát hamar akarta megszerezni. Így lett Prágában chemikus. Ezen a pályán két és fél évig működött, a harmadikban már assistensi állás kínákozott részére Lembergben. Ezt azonban elutasította és rokonai megbízásából átvette a toporczy gazdaság vezetését 1848 tavaszán.

A kétszeri, sőt háromszori pályaváltoztatás első tekintetre Görgeyt elhatározatlan, kapkodó embernek tünteti föl, közelebb-ről megvilágítva azonban másképp fest a dolog.

A mikor Görgey 14 éves korában a tullni katonai intézet ingyenes helyére bevonult, ezt atyja anyagi kényszerhelyzetére való tekintettel cselekedte. Ámbár feljebbvalói mindig a legteljesebb mértékben meg voltak vele elégedve, aversioja a katonai pálya iránt 1843-tól mindig erősebb lett. Nem látott életcélt abban, hogy »mint béke katonája, mint egy szánkó nyár idején, tunya semmittevésben élje napjait és kevésbé ösztönözve neme-sebb tevékenységre, életidejét eltékozzolja.« (177. l.) Apja halála után nyíltan kimondja »Oh volna csak bármily szerény tulajdon tűzhelyem, most már semmi sem marasztana ezen a marionett-pályán. Hiszen eddig is csak a drága öregnek kedvéért tartot-tam ki rajta«. (199. l.) Az év nyarára kilépési gondolata »isten hozzádot mondani ennek a katonásdi játéknak, közelebb fekszik elhatározásához, mint következetességi elve.« (203. l.) Atyja halála után tulajdonképen csak szerelme tartja vissza ettől a lépéstől: »Legszebb benső vágyam szabadulni! Legtántorítha-tatlanabb meggyőződése, hogy a tíz körme után élő napszámos szabadabb énnálam; és örömet cserélnék vele, soha meg nem siratván jelenem erőszakos megváltoztatását. De célom van . . . melynek elérését csak úgy valósíthatom, ha nyakamat a katonasági igába görbítem, míg annyi pensiom nem lesz, hogy vele beérhessem.« (212. l.) Akkor ő már »megelégedetlen ember, ki már fiatal korától fogva birkatürelemmel hordja a katonai igát«. (217. l.)

Elismerésben nem volt hiány, mint hadnagy a testőrséghez került, onnan pedig főhadnagynak a Nádor-huszárokhoz. Kilépésekor is a legjobb elismeréssel távozott. Elégedetlenségét nem is az okozta, hogy nem ért el kellő sikert. Ellenkezőleg, ezekről a sikerekről mindig repeső örömmel tudósította hozzátartozóit. Komoly gondolkodása azonban nem tudott megbarátkozni a béke-katona cél nélküli pályájával s a hadseregben uralkodó formalismus üres szellemével. Boldogtalanná tette »annak a szolgálatnak, melyet végzek, a célszerűtlensége és haszontalansága, holott az általa fölemésztett időt más hasznos munkásságra fordíthatnám«. (218. l.) Bántotta, hogy »nekem csak

heverészni, másokat szekírozni és magamat másoktól szekíroztatni volt szabad ebben a szép, lagymatag, unalmas békeidőben. (290. l.) Önálló hatáskörre vágyott, ezért riadt vissza attól, hogy subalternus tisztként a gyalogsághoz kerüljön és erőszakolta ki koplalással és anyai jussának elkótyavetyélésével a huszártiszt equippirozásához szükséges pénzt. De ez sem elégítette ki. Új remény villant fel benne, a mikor segédtisztnek osztották be, de a kiábrándulás ez esetben még erősebb volt. A hatáskört, melyet keresett, itt sem találta meg. Időközben megtudta, hogy cautio nélkül még pensionálása esetében sem házasodhatnék. Ez megérlelte elhatározását. »Indító okaim, — írja Guido bátyjának — mostani pályám elleni mély ellen-szenvem, mely ezredsegédtishti szolgálattételem rövid ideje alatt — a hol első kézből kapom minden piszok bűzét az orromba . . . — elképzelhetetlen fokra hágott; . . . ellenállhatatlan vágy Magyarország, hazám felé, melytől mostani állásomban örökre távol kellene élnem, minthogy ezredünket a magyarok iránti erős rokonszenvvel vádolják. Továbbá vágyódásom egy tevékenyebb szabad élet után . . . És végre szent kötelességem F.-ről gondoskodni.« (230. l.) A quietálás gondolata tehát nem fogant meg hirtelen. Három évi tépelődés és tizenhárom év küzdelmei előzték meg. E tizenhárom év nagy nélkülözései korán meg-edzették és határozott férfiúvá fejlesztették Görgey Artúrt, a ki 1845-ben megfontolva cselekedett.

Ifjú évei nem voltak irígylésre méltóak. Inkább akart száraz kenyéren élni, mikor társai dőzsöltek, semhogy atyjától iskolái végeztével az equippirozáshoz segítséget fogadjon el. (57. l.) Ámbár ezredese szemére vetette takarékoságát, hogy séta közben kincstári monturt visel, ettől a kellemetlenségtől csak századosának jóvoltából menekült, a ki új ruhát szabatott neki. (66. l.) Mindezek daczára már 1838-ban apjának évi 60 frt. segítséget ajánlott fel. (79., 82. l.) Élete minden fordulópontján ólomsúlylyal nehezedett reá szegénységének tudata, a mely megakadályozta akaratának szabad érvényesítését. Ámbár visszarettent a gyalogos szolgálattól, kicsinybe múlt, hogy anyagi segédeszközök híján nem kellett a gyalogsághoz mennie. Ez az akadálya házassági tervének is és ezért kell olyan pályát választania, a melyen hamarosan végezhet.

A chemiában különben szintén nem volt kontár. A prágai Redtenbachernek meghitt embere, két év mulva Lembergbe assis-tensnek is elmehetne és volt egy értekezése, a melyet Redtenbacher a bécsi akadémián mutatott be. Sőt Görgey meg is kedvelte ezt a tudományt és Magyarországra költözésekor 1000 frtnyi kölcsönt vett fel, hogy Toporczon laboratoriumot rendezhessen

be magának s a gazdálkodás mellett fennmaradó idejét tudományára fordíthassa.

Hogy ezt a pályát is elhagyta a toporczi gazdaság kedvéért, de nem tudományos ambícióinak elejtésével, annak két oka volt : honvágya és házassága.

Nem azt a nőt vette el, a kinek kedvéért a hadsereget elhagyta. Korábbi szerelme kilépése után csakhamar fölbomlott. A viszony különben is nagyon érzelmős alapon keletkezett. A nő igen szépen írt a szerelemről, de nagyon közömbösnek mutatkozott, a mikor hosszú távollét után Görgey ismét felkereshette. Görgey komoly, önfeláldozó szerelmét nem értette meg, a mire Görgey alig egy évvel a hadseregből való kilépése után maga ajánlotta föl eljegyzésük felbontását. (269. l.) Érdeklődése azért nem csappant meg, örömmel hallotta a jó híreket egykori mátkájáról és sóhajtozva epekedett a bensőséges családi boldogságért.

Honvágya és hazaszeretete csak érett korában ébredt föl. Gyermeekül szakadva el szülőföldjétől, a Szepességtől, a melynek akkor Magyarországgal vajmi kevés kulturközsége volt, ez nem is csodálható. Otthon németül beszéltek, leveleit mindig németül írta. Csak öccse unszolására kezdett 1841-ben magyarul tanulni, akkor határozta el »megtérni első igaz hazámhoz«. (132. l.) Ettől az időtől fogva azonban, a mily mértékben haladt előre a magyar nyelv tanulásában, abban a mértékben nőtt hazaszeretete. A huszársági szolgálatot is azért választotta, »mert csak hazámfiak közt akartam szolgálni«. (135. l.) Egy év múlva már azt írta : »... borzadok, ha a lehetőségre gondolok, hogy éveket találok itt tölteni ezen szép, de a mi a lakosságot illeti, érdektelen vidéken, a helyett, hogy Magyarországra jönénk... A mióta tulajdonképeni anyanyelvem megtanulásának nekifeküdtem : mind inkább éled bennem a vágy, e nyelv honával — szeretett hazámmal — habár csak testben is közelebb összeköttetésbe jutni«. (173. l.) A Szepességben töltött szabadságból csirázott ki »a nemzethez való megtérése«. (180. l.) 1843-ban már »száműzöttnek« érezte magát. (182. l.) A Pesti Hírlap vezetésével iparkodott behatolni hazája viszonyainak ismeretébe, onnan szíttá magába a magyar politikai élet szabadelvű eszméit is. (184., 189., 310. l.) Ugyanakkor már magyarul vezető naplóját (196. l.) és 1843 szept. 11-én írja első magyar nyelvű levelét. (209. l.) S ez a gyakorlat oly alapos, hogy 1848-ban, a mikor a honvédseregbe lép, a tisztek közt ő tud legjobban magyarul, úgy hogy őrnagya reá bízta a zászlóaljjegyzőkönyv vezetését. (345. l.) A mikor pedig 1845-ben Guidó bátyjának megmagyarázza a honvágy érzését, figyelmezteti, hogy ez nem

Toporcz felé vonzza, »hanem abba az országba, melynek népe és alkotmánya iránt a legtöbb rokonszenvet érzek«. (240. l.)

A levelekből tehát az 1843-ik éven innen egy németül író, idegenben élő, de lelke mélyéig magyar érzésű, határozott jellemű férfiú képe csillog az olvasó felé.

Komolysága és határozott jelleme még honfiúi érzései előtt alakult ki. Mindabból, a mit életfölfogásáról és elveiről leveleiben elszórtan ír, vagy a tanácsokból, a melyeket öccsének ad, meglátszik, hogy korán ment át a nehéz lelki küzdelmek tisztító tüzésén.

Ebben edződött büszke önérzete, a mely visszatartja az adósságcsinálástól még az éhezés árán is, a mely odadobja Ármin bátyjának 500 frtnyi tartozását, a mikor ez azt a megjegyzést teszi, hogy Artúr anyai öröksége nem érte meg a 2000 frtot. (261. l.) Még Mari nénitől is, a ki pedig rosszul érzi magát, ha nem tehet jót, is bántja a támogatás (207. l.), s a mikor átveszi a toporczi gazdaságot, előre megírja neki: »Ha te nekem a fekvő birtokod kezelését csak azon okból adod át, hogy ezzel jótettet cselekedjél: ezt én hamar észre fogom venni s azon percztől, melyben észreveszem, helyzetem elviselhetetlenné válnék.« (321. l.)

1843-ban összebarátkozott Thürheim gróffal s egy alkalommal kifejtette előtte nézeteit, hogy életidejét nem akarja semmittevéssel eltékozolni, hanem valamely biztos hatáskört teremtve, azt állhatatosan művelni szándékszik, hogy nyom nélkül ne múljk ki e világból. A gróf osztotta nézeteit, azzal a hozzáadással, a mi különösen a családalapításra vonatkozott, hogy csak ne már most, mert még nem tombolta ki magát, de ezzel a megjegyzéssel el is vesztette Görgey becsülését, a ki öccséhez írt levelében kérlelhetetlenül kipellengérezte a gróf gondolkodásának léhaságát. (177. l.)

Komolyságából fakadt mély kötelességérzete, a melyet kimutat az iskolában, katonai szolgálatában, családjával szemben és szerelmében is. Anyját, iskolái elhanyagolásával, még mint gyermek maga ápolta. Később, közvetlenül esküvője előtt, Mari néni betegágyához köti kötelességérzete. Az életet komoly viszonyok közt ismerve meg, minden körülmények közt kellő komolysággal is mérlegelte a helyzetet. A mikor atyja még a katonai iskoláztatás ideje alatt lelkére köti, hogy keressen pártfogókat, büszkén válaszolja: »engedj nekem előbb időt a tanulásra, mielőtt pártfogókat kezdenék halászni«. (84. l.) Jelszava volt »tanulni magának, vizsgázni a tanárának« (102. l.) és már 20 éves korában kijelentette: »nem szeretném soha valamely alkalmi hálózobajelenetnek köszönni boldogulásomat«. (85. l.)

Komolyságából és büszke önérzetéből következett leg-

nagyobb hibája is, a mely a szabadságharcz idején végzetes állásfoglalásokra ragadta: engedetlensége följobbvalóival szemben. Ez az engedetlenség nem nyilatkozott meg mindenkivel szemben. Schlemüller századosról, Mühlwerth ezredesről, Haller grófról, Korponayról nagy elismeréssel beszél, de már 19 éves korában megvetéssel ír Lichnovszky gróf ezredesről, a ki kincstári monturját kifogásolja (65. l.) s ugyanez a nézete 1848-ban is mint századosnak Horváth őrnagygyal szemben, a ki honvédei számára a díszruhát sürgeti és hogy katonái szakállukat borotváltassák le. (345. l.) Önállósága a katonai formalismus eme visszásságait nem tudta elviselni. Kilépése okai közt is ott szerepel e tényező, leveleiben meg ismételtlen panaszkodik följobbvalóinak butasága ellen (pl. 203., 218., 230. l.). A mikor 1848-ban a küzdelem megindult, hazaszeretete mégis a katonai pályára szólította vissza, képzettsége és erélye ott csakhamar nagy hatáskört biztosított számára, de azokat az érzelmeket, a melyek quietálására vezettek, akkor sem tudta elfojtani. —YS—

Hóman Bálint: Magyar pénztörténet 1000—1325. Budapest, 1916. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 8° 711 l.

Nagyszabású munka fekszik előttünk, a mely egy nehéz kérdésben, melynek területén nemcsak a hazai, de a külföldi irodalomban is sok controversia áll fenn, teljesen rendszeres, a kérdés minden oldalát megvilágító, összefoglaló földolgozást ad; igaz, hogy csak egy rövidebb korszakot ölelve fel, de épen azt a korszakot, a melyre nézve leginkább tapogatódzunk a homályban. Hogy ennek a korszaknak a pénzügye nagyon bonyolult és rendszertelen, azt igen jól tudtuk, de hogy milyen bonyodalmas volt, csak az előttünk fekvő műből látjuk igazán.

A mit e téren a hazai irodalom eddig produkált, úgyszólván csak kísérletezés, de ezek a kísérletek nem merészték a kérdés minden oldalát vizsgálódásaik körébe vonni. Legtökéletesebb az előmunkálat a numismatikai téren volt. A talált éremleletek több-kevesebb lelkiismeretességgel feldolgoztattak és feldolgozásukból lassanként kialakult az éremanyag typologiai osztályozása. Annál kevesebb történt azonban a metrologia terén, a mely nélkül pedig ismereteink nagyrészt csak a pénz külsőségeire terjedtek ki. Ezen a téren kellett szerzőnek a legnagyobb nehézségekkel megküzdenie. Ezrekre megy az e munka előkészületeihez lemért pénzdarabok száma, s a mérések eredményeit a CNH. éremszámozásával typusonként szerző le is közli II. sz. függelékében. A mérések közt vannak tömegben mért érmék is, de minthogy a szerző az egyes típusoknál a fennmaradt példányok

maximális és minimális súlyát is feltünteti, a hol ez lehetséges volt, az érméket külön-külön mérte és adataikat is külön-külön tünteti fel az egyes adatok után közölve az illető typusból lemért darabok számát, összsúlyukat, a maximális és minimális súlyt és végre az átlagsúlyt. Ezt az óriási munkát persze nem egymaga végezte. A Nemzeti Múzeum anyagát Harsányi Pál mérte le, bár itt a szerző maga is sokat utána mért, az Erdélyi Múzeum anyagát Kovács István és Schneller Vilmos, a zágrábi Nemzeti Múzeumét Tkalcic Vladimir, a zirczi apátság éremtárát Szabó Otmár, a győri r. k. főgymnasium éremtárát Börzsönyi Arnold, Brenner Ferencz esztergomi és Jeszenszky Géza patvaróczi gyűjteményének érmeit pedig maguk a gyűjtemények tulajdonosai mérték le. A finomsági méréseket szerző maga végezte.

Ez az a metrologiai apparátus, a mely a szerzőnek munkája kidolgozásához alapul szolgált. A feldolgozáshoz azonban ez még nem volt elegendő. A dolog természetéből foly, hogy a munkát a súlyviszonyok ismertetésével kellett bevezetni. De e téren szintén több controvers kérdésben kellett állást foglalnia.

E controversiák megoldására még egy másik nagy előmunkát kellett végeznie, a melynek adatait ugyancsak függelékben közli. E kérdések megoldásához ugyanis a legelsőrendű források azok a váltási kulcsok, a melyek szerint a kortársak a különböző pénznemeket átszámították. A tárgyalt korból csak egy ilyen munka maradt fenn: Wolfger passauai püspök 1203—4 évi úti számadása, a melynek jelentőségét már Kropf is méltatta. A szerző a kutatásai folyamán nyert eredmények tekintetbe vételével ezeket mind átszámította (IV. függelék) s így megállapította az előforduló összes pénznemek tiszta ezüsttartalmát.

Ezzel azonban nem elégedett meg, hanem az I. függelékben hasonlóképen feloldotta Pegolotti 1340 körül írt, a gyakorlati kereskedelemről szóló könyvének, továbbá a müncheni kir. könyvtár XVI. sz. codexének, a mely néhány nevezetesebb súlynak a nürnbergi márkához való viszonyáról tartott fenn értékes feljegyzéseket és Schoapp 1722-iki munkájának hasonló adatait is.

Az így nyert eredményekkel ellenőrizte a szerző a kérdésre vonatkozó igen gazdag külföldi irodalom eredményeit és módosította őket ott, a hol azt szükségesnek tartotta.

Számításaihoz és következtetéseihez azonban még egyet kell előrebocsájtanunk. Hóman szerint az al marco vert érméknél a fennmaradt érmék átlagsúlyához 5%-ot kell hozzátennünk, hogy kiverési teljes súlyukat megállapíthassuk. Ehhez az eredményhez Róbert Károly garasainak lemérésével jutott, a melyeknél t. i. pontosan ismerjük a kiverési súlyt.

Kiindulási pontja a font és a márka. Itt azonban mindjárt a legfontosabb kérdést kellett megoldania, hogy mekkora volt a rómainál nehezebb Karoling-font? A külföldi szakirodalomban öt nézet áll egymással szemben, ezek szerint a Karoling-font 367, 408—9, 433—36, 467, illetve 489 (491) gr. volna. Az eltérések onnan származnak, hogy a fennmaradt érmék átlagsúlyát különbözőképp számítják. Szerzőnk 505 Karoling érme alapján ezt az átlagot 1.62031 gr.-ban állapítja meg, a mihez 5% hozzáadásával kerekén 1.7 grot (1.701325) kap eredményül, a mi a 408 gros fontra vezet. Ennek eredetét keleti vonatkozások alapján a bagdadi fontból magyarázza.

A márka, a font $\frac{2}{3}$ része eredetileg önállóan keletkezett Skandináviában, a hol még a XVI—XIX. században 208—218 gr. közt váltakozott. Onnan került Angliába, a hol az ott használatos 350.049 gros Tower-pound $\frac{2}{3}$ -ával azonosították. Így lett az angol márka 233.3533 gr. A continensen először Kölnben használták a márkát. Azonban Hilliger megállapította, hogy még a XII. században is Kölnben nem az angollal azonos 233 gros kölni márkát használták, hanem e néven egy 215.496 gros márka volt forgalomban. Ezt a nézetet Hóman két új adattal támogatja. A döntő, hogy Wolfger passauai püspök 1203/4. évi útszámadásának adatai csak ezzel a kölni márkával oldhatók meg. Ebből következett az is, hogy később Közép-Európában a márkát nem a font $\frac{2}{3}$ -ával, hanem felével azonosították. Ezzel szemben Franciaországba a márka Angliából került, csakhogy az ország északi részében a márkát a Gallia területén használatos 367 gros kelta font $\frac{2}{3}$ -ának vették s így párisi vagy toyesi font néven egy 244.7529 gros márkát alkottak.

Ebből a négy főtípusból vezethető le a különféle többi márkasúly. Szerző különösen nagy gondot fordít a bajor, osztrák, cseh és lengyel márkák fejlődésének. Új az, a mit a bécsi márkáról mond, kifejtve, hogy 1250-ig Bécsben egy, a későbbi 280 grostól eltérő 241.5—243 gros márka volt használatban.

Áttérve azután a magyar viszonyokra, kimutatja, hogy Szent István nem vehette át a regensburgi márkát, mert hiszen akkor a márka még csak Skandináviában és Angliában volt ismeretes. A márkát említő forrásadatok, a ravennai oklevél is, későbbi hamisítások. Szt. István a 408 gros párisi fontot használta, a márka csak a XII. században honosodott meg, még pedig a troyesi typus szerint 245.53779 gros alakban, ezt budai, később magyar vagy bányavárosi márkának nevezték. Ez előtt még II. Endre idejében is magyar vagy Béla király márkája néven az angol Tower-márka volt használatban, de már V. István idejében az új mérték volt a királyi mérték. Mellettök a 206.76866 gros erdélyi márka

és a 210.46096 gros szepesi márka a kölni kereskedelmi márkából származott.

Nagy érdeme szerzőnek, hogy a nálunk előforduló különböző márkasúlyokat rendre vizsgálat alá veszi és megállapítja a magyar font és márkasúlyok változásait a legújabb időkig. Igen jó az e részhez függesztett két táblázat is: a Magyarországon használatos súlymértékekről és az európai márkasúlyokról.

Míg az első részben a szerzőnek a legellentesebb vélemények s egy nagyterjedelmű irodalom chaosán kellett magát átdolgoznia, a második részben egyszerűbb föladat előtt állott. A metrologiai adatok birtokában a munka e jóval nagyobb terjedelmű része már nem ütközött oly nehéz akadályokba.

Ez a második rész az Árpádkori magyar pénztörténetnek igen érdekes és világosan megírt monographiája. Szerzőt általában jellemzi anyagának világos, áttekinthető elrendezése.

Vérdíjrendszerünkben mutatja ki, hogy a magyar termény-pénz itt a byzanczi arannyal azonosított s a pensa a megmért arany értelmében a byzanczi arannyal volt egyértelmű. Szent István azután a pénzveréséhez a fontrendszert vette át és II. Henrik regensburgi dénárainak mintájára verette féldénárjait, obulusait 0.7685 gr. átlagsúlyban, tehát oly jó minőségben (decima combustió finomságban), mint akkor Európában sehol sem, a mi megmagyarázza ennek a pénznek egész Európában való elterjedését. Egy font 900 finomságú ezüsből 510 obulust vertek, de a számításban csak 480-at számítottak egy fontra, a többi pénzverési illeték czímén a kincstár haszna volt és 5.88%-nak felel meg. A pénzromlás azonban csakhamar bekövetkezett. I. Endre a régi pénz egyszerű körülnyírásával szerzett az új kibocsájtások alkalmával a kincstárnak hasznot, a mi rövid idő alatt ennek 5.88%-ról 45.46%-ra való emelkedését eredményezte. Ettől az időtől különben két pénzkibocsájtó hatalom szerepel az országban, amennyiben a herczegek is veretnek pénzt, a Szt. Istvánétól csak alig eltérő régi jó minőségben. És ámbár Béla és Géza, a mikor a trónra kerültek, a nyugati könnyebb pénzláb hatása alatt kénytelenek voltak szintén a könnyebb pénzlábra áttérni, azért Endre és Salamon pénzrontásával szemben mégis azt az irányzatot követik, hogy a pénzük legalább megközelítse Szt. István pénzeinek minőségét, bár ezt csak olyan mértékben sikerült elérniök, hogy míg Szt. István idejében 30 dénárt számítottak egy bízanczi aranyra, I. Béla idejétől 40 dénárjával számították.

Bonyolultabban adja elő szerző Szt. László pénzverését. Nagyon érdekes, a mit szerző erre a korra vonatkozólag mond, de az eredmény a javítási törekvéseknek és a romlásnak olyan váltakozását adja, a melyet nem tartok plausibilisnek. Szerző t. i.

a László-kori érmék sorrendjének megállapításánál nem a súlyviszonyokból indult ki, hanem a leletekből, elfogadva azt az alapelvelet, hogy egy-egy leletben mindig az utolsó vagy utolsóelőtti kibocsájtás érméi fordulnak elő legnagyobb számban. Így az egyes leletekben előforduló típusokat számuk szerinti sorrendben állítva össze, szerkesztette meg kibocsájtási sorrendjüket. Coniecturái itt is szellemesek és figyelemreméltók s a levont eredmények talán alkalmasak lesznek arra, hogy a nyomukban meginduló vita hozzájáruljon annak a kérdésnek tisztázásához, vajjon a leletekre vonatkozó e theoria helytálló-e?

Eddig Hóman minden pénztypusnál megállapította a pénzlábat. A XII. század első felében erre már nem képes. Az sem bizonyos, vajjon ekkor még a fontrendszer volt-e divatban, avagy már a XII. sz. második felében dívó márka? Érdekesek a szerző kísérletei a körirat nélküli érmetypusok csoportosítására és az az elmélet, a melyet Nuber Károly közlései alapján reprodukál. Ez a kor jelzi különben a legmélyebb süllyedést. A legrosszabb a pénz II. Géza idejében volt. Azután finomságban és nyersúlyban egyaránt emelkedő tendentia tapasztalható. III. Béla már komoly reformokat léptet életbe, az ő idejétől a pénzverési alapsúly már kimutathatólag a márka. Az előző félszázad bizonytalanságai után szerző ismét felveszi a fonalat és megállapítja a mindenkori pénzlábat, végigkísérve későbbi gyakori változásain át is. Az általános európai pénzromlás következménye, hogy III. Béla a jobb pénzt már nem obulusnak, hanem dénárnak vereti. Ebből vezeti le szerző azt a jelenséget is, hogy a XII. és XIII. században a nagyobb összegeket veretlen ezüstben mérték le s a fizetéseket nagyrészt ezüstrudakban teljesítették. Ezt a korszakot szerző a termény- és veretlen ezüst-valuta korának nevezi, a mely a pensaszámítás speciális magyar rendszerét kiszorítja. III. Béla ideje után különben még egy hanyatlási korszak következett be, a melyet az utolsó Árpádok idejében ismét komoly pénzjavító törekvések váltottak fel.

A rossz pénz adott alkalmat az országban idegen pénzek beszívargására és forgalmára. Így forgottak Magyarországon 1200–1240 közt a friesachi dénárok, 1256 óta a bécsi dénárok, majd a XIV. század elején a cseh garasok, a melyeknek szerző egy-egy külön fejezetet szentel. A friesachi dénárok mintájára verték 1256-tól a szlavóniai bánok a báni dénárokat, hogy az idegen pénzt az országtól távol tartsák. Ezekből ép úgy, mint a friesachiakból is egyet vettek egyenlőnek két királyi dénárral s nagy hatással volt a báni dénár az utolsó Árpádok pénzjavító törekvéseire is.

A munkát a pénzverési regáléről, a pénzverés adminisztráció-

járól szóló összefoglaló fejezetek zárják be, és minthogy szerző a pénz vásárlóképességére is ki akart terjeszkedni, egy fejezet, a melynek címe: »Adalékok Magyarország középkori statisztikájához«. Ez a fejezet igen értékes kísérlet. A szerző maga is csak annak tartja és nem igen mer az adatokból következtetéseket levonni. Nagyon becses dolog azonban, hogy itt tabellákba kor szerint és a vétel tárgyát képező substratum (föld, rabszolga, ló, marha, ruhanemű stb.) szerint összegyűjtve megtaláljuk mindazokat az adatokat, a melyek erre vonatkozólag okmánypublicatióinkban találhatók. Minden adatnál fel van tüntetve az évszám, a hely, a forráshely, a tárgy ára, majd ez átszámítva koronaértékbe. Ezt az átszámítást Hóman úgy végezte, hogy a forráshely értékét az általa megállapított súly és finomsági eredmények felhasználásával átszámította ezüstgrammokra, majd aranygrammokra, az így nyert aranygramm-mennyiséget pedig megszorozta az arany mai törvényes értékével, gr.-ként 3 K 28 fillérrel. A két nemesfém átszámítási arányai helyesen vannak megállapítva. Az egyes tárgycsoportok után pedig összefoglaló átlagszámításokat eszközöl a szerző.

Hóman egész munkája, különösen pedig árstatisztikai fejezete, remélhetőleg megtermékenyítően fog hatni szegényes gazdaságtörténeti irodalmunkra, mert sok olyan kérdést tisztázott, a melyek a gazdaságtörténeti problémáknál alapvető fontosságúak s a melyeknek felderítetlen volta a kutatókat nem ok nélkül riasztotta vissza munkájuktól.

Hóman műve megírásával szép érdemeket szerzett. Kíváncsú volt, hogy a történeti kutatás más terein is az övéhez hasonló összefoglaló munkákat adhatnánk közönségünk kezébe, mert mindaddig míg az ilyen munkák hiányzanak, a kutatóknak és közönségünknek szakbeli képzése is nagy nehézségekbe ütközik. A szerző pedig, a ki a jelen kötettel megmutatta, hogy rátermett a feladatra, további szép érdemeket szerezhetne magának, ha — az alapvetés nehézségeit immár leküzdve — folytatná a megkezdett munkát és pénztörténetét az újabb időkig vezetné le. Nagy munka ez, de nem kételkedünk benne, hogy ebben a munkában az illetékes gyűjtemények is a legmeszebbbenő támogatásban fogják részesíteni.

Domanovszky Sándor.

Dr. Osváth Gyula: A magyar vármegyei szervezet 1608-ig.
Budapest, 1914.

E címen egy körülbelül tíz íves dolgozat keretében a szerző a magyar jogtörténet legnehezebb kérdéseivel próbálkozik meg. Műve a bevezetésen kívül két nagy részre oszlik, az első rész tíz,

a második rész hét fejezetben foglalkozik a magyar vármegye szervezetével és berendezésével.

Az I. fejezet a vármegyék eredete és a vármegyei intézmény átalakulásai címet viseli, azonban e fejezethől sem az intézmény eredete, sem annak átalakulásai (!) ki nem derülnek. Ezt az igazán nehéz vitás kérdést egyébként négy oldalon bajos is megfejteni.

A II. fejezetben — a vármegyék a XIII. századig és az Árpád-korbeli várszervezet címen — szerző a vármegyék berendezését adja elő, legnagyobb részt Timon alapján, azonban ezt a kérdést sem viszi sokkal előbbre. Eltekintve attól, hogy a műben előadottakkal nem mindenben értünk egyet, figyelmeztetnünk kell a szerzőt arra, hogy az adatok kritikája, az adatok értékelése a jogtörténetben is rendkívül fontos. Erre nézve a mű 12. oldalára hivatkozom. Itt ugyanis szerző szerint a várispánnak (a fejezet címe értelmében : *a XIII. század előtt*) helyettese az udvarbíró, a comes curialis castri. Ennek az állításnak igazolására a szerző egy 1319. évi adatot hoz fel, — Anjou-kori okmánytár. I. 502. — a hol a következőt olvassuk : »Nos magister Johannes curialis comes et iudices nobilium de Barana . . .«, a mi magyarul azt jelenti, hogy : Mi János mester baranyai *alispán* és a szolgabírók, a mint ezt az oklevél regesztájának szerkesztője is így, helyesen fordította. Ugyanis az 1290. évi V. törvénczikk óta (NB. Ezt a törvénczikket Timon is idézi !) curialis comes = vicecomes. Egy intézményt tehát, a melynek XI—XII. századi, vagy a mint a szerző írja : *XIII-ik századig* terjedő szervezetét, berendezését kutatjuk, XIV. századi és nem retrospectív adattal megvilágítani nem lehet, de nem is szabad. Azonban tovább megyek. Ugyanezt a curialis comest, a kit a szerző a 12. lapon egyetlen 1319. évi adat alapján még XIII. század előtti udvarbírónak tart és fordít, maga a szerző a 38—39. lapon 1273—1309. évbeli adatok alapján alispánnak fordítja, a miből következik, hogy a XIII. század előtti curialis comes-ség azzal az egyetlen 1319. évi adattal bizonyítva, megvilágítva nincsen.

Ugyanitt (a 12. lapon) az ispán katonai helyettesét szintén kései, e mellett *helytelen* adattal akarja szerző igazolni. Mert a Wenzelből — Árpádkori Új Okmánytár. IX. k. 370. — idézett s 1283-ban kelt oklevél se maior exercitus castri-ról, sem pedig dux exercitus-ról nem beszél. Ott csak »Cosmas curialis comes et castellanus de Kamarun« fordul elő.

A III. fejezet címe : A nemesség befolyása a vármegyére és a vármegyei önkormányzat kifejlődése. Eltekintve attól, hogy sok mindenben nem értünk egyet szerzővel, ennek felsorolását már a hely szűke sem engedi meg, itt újra rá kell mutatnom

a szerző által felsorolt és felhasznált adatok megbízhatatlanságára. Így a 21. lapon a szerző megemlíti, hogy már II. Endre és utódai is nagy kiterjedésű várföldeket adományoznak hiveiknek, a mire a kiadott oklevéltárakban szerző számtalan példát talált volna, e helyett igazolása : Hazai Okmánytár. V. k. 7. lap. Az itt közölt oklevélben II. Endre bizonyos, a pozsonyi vár szolgálatahoz tartozó embereket a veszprémi káptalannak adományoz. (!) Ugyanott (H. O.) III. 229. l. Mária királynénak egy 1385. évi adománylevele ! Ugyanott 295. lap. A győri káptalannak egy 1414. évi és bizonyos osztályról szóló bizonyáslevele !

A bizonyításnál így eljárni nem szabad.

A mi szerzőnek azt az állítását illeti (35. lap), hogy a vármegyének a XV. században nemesi testületté való alakulását az : »Universitas praelatorum, *magnatum* et nobilium comitatus« kifejezés igazolja, szintén az időbeli kritika hiányára kell visszavezetnem. Mert hiszen ez a kifejezés, különösen a mágns szó, meglehetősen messze van a XV. századtól.

A IV. fejezet a vármegyei hatóság kiadmányai és a megyei pecsétek címet viseli. Itt érdekelt volna bennünket a vármegyének, mint oklevéladó fórumnak, fejlődése, a vármegyei kiadványok fajtái, a kiadványok külső és belső ismérvei, a formulák, a kiadványok hitelességének, bizonyító erejének kérdése stb. Mindezekre a kérdésekre azonban választ nem kapunk, e helyett egynehány megyei oklevél kezdetének felsorolása tölti ki a fejezet elejét. A megye pecsétjével többet foglalkozik a szerző, bár ezzel sem elég alaposan.

Az V. fejezetben — A vármegyék területe és száma — a szerző főleg Pesty alapján az elenyészett vármegyékkel, továbbá a kerületi átkebelezésekkel foglalkozik, de a vármegyék számáról említés nem történik.

A VI. fejezet címe a vármegyék részvétele az igazságszolgáltatásban és a megyei törvényszékek. Ennek keretében foglalkozik a szerző a nádori bírósági közgyűlésekkel is, azután áttér a vármegyei törvényszék, a sedria ismertetésére.

A VII. fejezetben a vármegyék részvétele az országos törvényhozásban címen szerző a vármegyéknek az országos törvényhozásra való befolyását, a nemességnek az országgyűlésen fejenként való megjelenésének megszűnését és az »electi nobiles« kifejlődését vázolja, míg a VIII. fejezetben a vármegyék szabályalkotási jogával foglalkozik. Úgy látszik, ezek a kérdések jobban megragadták s ennél fogva ezeket valamivel behatóbban is méltatja.

A IX. fejezet címe : A vármegyék részvétele az állami közigazgatásban. E fejezetben szerző az országos törvényeknek

a megyékben való közzétételéről, kihirdetéséről, továbbá az ellenőrzés és ellentállás jogáról beszél, majd a vármegyék szerepéről a hadi és pénzügyi közigazgatás terén. Előadása itt sem elég alapos. Ezeket a kérdéseket ugyanis tisztán a törvénytözvegek alapján megoldani nem lehet. Végül a X. fejezetben röviden a vármegyék önadóztatási joga van vázolva.

A II. rész I. fejezete a vármegyei közgyűléssel foglalkozik, továbbá ezeknek, illetve a megyéknek székhelyével, végül a közgyűlések hatáskörével. Hogy a generalis congregatiók hogyan alakultak át későbbi értelemben vett közgyűléssé, mi történt ezeken a közgyűléseken, hogy folytak azok le, milyen természetű ügyeket intéztek ott stb.? — felvilágosítást nem kapunk, pedig a XVI. századból reánk maradt megyei jegyzőkönyvekből (Zólyom 1512, Liptó 1516, Szepes 1534, Trencsén 1541, Turóc 1542, Ung 1543, Zala 1555, Bars, Sáros 1561, Abauj jkve 1564-gyel kezdődik stb.) sok szép adat kerülne ki e kérdések megvilágítására. Igaz, hogy ez önálló kutatást, fárasztó és nehéz utánjárást kíván, de az ügyet hatalmasan előre is vinné.

A II. fejezetben a vármegyei tisztségekről általában van szó, s ebben a szerző a tiszttviselők díjazásáról, a tisztségek elfogadásának köteleességéről, az elfogadás alóli mentesítési okokról, a tiszttviselővé választhatóság előfeltételeiről, a tisztségek betöltési módjáról, a hivatali esküről és a tiszttviselők felelősségéről értekezik. E fejezet végén szerző röviden foglalkozik a királyi emberek intézményével is, azonban ezt szinte csak megemlíti, mert hiszen három oldalon ennek a fontos intézménynek történetét, fejlődését és lényegét előadni alig lehet. Továbbá az a néhány törvény, a melyben a királyi emberekről szó van, távolról sem elég arra, hogy az intézményt kellően megvilágítsa. Ehhez az okleveles anyagban való hosszas és alapos kutatás szükséges.

A hátralévő III—VII. fejezet a főispáni méltósággal, az alispáni, szolgabírói tiszttel, a vármegyei esküdtekkal, végül a vármegyei jegyzővel foglalkozik.

Ebben a részben is vannak hibák és gondatlanságok. Így pl. : a 93. lapon nem Gömör, hanem Gömör és Torna vármegyék nádori gyűlését tartják Tornalja mellett. (Hazai oklt. 274. l.) — Ugyanitt (Kovachich : Formulae solennes styli : 113. l.) szó van arról, hogy a gömörmegyei *megyei gyűléseket* és megyei törvénytsekeket állandóan Gömör *helységben* tartják. Kovachichban csak annyi van, hogy Gömör *várában* tartja a megye a sedes iudicialiait. Elvégre az Ars Notarialis korában talán még sem lehet megyegyűlésekről beszélni.

A 94. lapon az 1514. évi LVII. törvénycikk rendelkezéseiből megerősített megyei székházakra (!) következtetni kissé

különös. Nem szabad elfeledni, hogy ezt a törvényt a parasztlázadás után hozták.

A 95. lapon a széksértésre idézett 1435. évi II. decretum 7. cikkének 6. §-a az *egyházi tizedről* intézkedik, az 1486. évi LXIII. törvénycikk pedig a megöltek ingyenes eltemetéséről szól, a Corpus Juris 1822. évbeli kiadásában. — A széksértésről az 1486. évi LVIII. törvénycikk intézkedik. — Ugyanitt az 1492. évi LXXIV. törvénycikk nem beszél arról, hogy a vármegyei közgyűlésen lehet-e fegyveresen megjelenni vagy sem, hanem a fejvesztésre ítétekkel foglalkozik. Az 1486. évi LXV. törvénycikk sem szól arról, hogy a vármegye *közgyűlésén* nem szabad fegyveresen megjelenni, az csak *sedes iudiciariát* említ.

A 99. lapon idézett s a gr. Károlyi-cs. oklevéltárában a III. k. 44. lapján olvasható »tributum solvere« kifejezésről a jogtörténészeknek tudni kell, hogy az nem *adózást* (!) jelent, hanem, hogy Kenderesi Mihály, mint nemes ember, a maga javai stb. után az egész országban nem tartozott *vámost fizetni*.

Nem folytatjuk a felsorolást, mert már az eddigiekből is látni, hogy mennyire küzdött a szerző a kezdet nehézségeivel. Művén meglátszik, hogy nem volt tisztában azzal, hogy milyen hatalmas fába vágta fejszéjét akkor, a midőn az oly annyira bonyolult magyar vármegyerendszer hatszázados fejlődésének történetét akarta megírni. Meglátszik a művön az is, hogy szerzője a régebbi századok forrásanyagát nem ismerte, de fel sem ölelhette volna, mert hiszen ezt munkájának terjedelme már eleve kizárta. Épen ezért a XI—XIV. századbeli vármegyéről művéből csak keveset tudunk meg és a mit megtudunk, a mi eredménynek nevezhető, az már a közkézen forgó jogtörténeti munkákban megállapítást nyert. Szerző inkább az újabb korral foglalkozik szívesebben, a XVI. századdal.

Hogy szerző kitűzött célját el nem érte, nyilvánvaló, hiszen munkájának egy-egy fejezete maga olyan természetű, hogy a fent előadottakon kívül hosszás, beható, alapos kritikai és körültekintő kutatás után írható meg egy-egy részlet úgy, hogy azzal a részletben előadott kérdésre választ kapjunk, hogy azzal a nagy intézmény egy részlete megismerhető legyen.

Osváth könyvét azzal a reménnyel tesszük le, hogy szerzője képes lesz ennél jobbat és értékesebbet is alkotni.

Dr. Iványi Béla.

Meister Johann Dietz des Grossen Kurfürsten Feldscher und königlicher Hofbarbier. Nach der alten Handschrift in der königl. Bibliothek zu Berlin zum ersten Male in Druck gegeben von *Ernst Consentius*. W. Langeniesche-Brandt, Ebenhausen b. München. 1915. 8°. 368 l.

A német könyvpiacson az utóbbi években számos útleírás jelent meg, melyek némelyike magyar vonatkozásainál fogva a mi érdeklődésünkre is számot tarthat. *Reinhold Lubenau* utazásait (XVI. sz.) folyóiratunk is ismertette. (Századok. 1915. 80—93. lap.) *Grünemberg* 1486-i (Voigtländer: Quellenbücher. 18 f.), *Slisansky Lőrincz* 1662-i szentföldi útleírásainak (Voigtländer: Quellenbücher 18 f.) is vannak bennünket érdeklő részletei, a mennyiben szó esik azokban a magyar-horvát és dalmát tengerpart városairól, ezek történetéről és politikai helyzetéről is. Bennek, s más egykorú útleírásokban, a közvetlen szemlélet a halomással, a valóság a képzelettel olvad egybe; rajtok gyakran az író társadalmi állásából, műveltségéből folyó, meglepő, sajátos felfogás és szellem vonul át, s legtöbbször voltaképen a felfogásmód és az eseményeknek egyéni beállítása ad nekik különös értéket.

Ezen szempontok szerint kell Dietz János mester önéletírását is értékelnünk. Dietz mester (szül. 1665 decz. 18.) polgári családból származott; atyja, tekintélyes hallei kötélverő-mester, nagy családdal volt megáldva. János mester, ezen önéletrajz szerzője, hét testvére közt a harmadik volt, de mint panaszszal említi, közülök egyedül ő volt szőke hajú és fehér bőrű, miért is atyja nem tartotta saját fiának, s nem is titkolta, hogy utálja. Gyermekkorát ez a bánásmód elkeserítette; magábavonuló, istenfélő, irogató-festegető gyermek lett belőle. Atyja 14 éves korában a kötélverő-mesterségre akarta fogni, de mivel gyenge testalkatú volt s mert atyja nem akarta tovább otthon tűrni, borbélyinas lett belőle Schobern György uramnál, kinek leányát utóbb nőül is vette. Kezdetben itt is voltak kellemetlenségei; így egy alkalommal megvágta egy paraszt állát, a ki ezért olyan pofont adott neki, hogy négy hétig süket volt tőle; mesterségén kívül mindenféle nehéz házimunkát kellett végeznie, nem nagy gyönyörűségére, mint őszintén beismeri. 1682-ben átesett a pestisen; 1684-ben felszabadult s megkezdte a vándoréveket. Útjának első célja Berlin volt, hol azonnal állást is kapott heti 6 garas fizetéssel; innen egy év múlva Spandauba ment egy öreg mesterhez, kinek üzletét jóformán egyedül vezette. Itt lett felcser is, s mint ilyen Weilern ezredes tüzéreihez került, kik Frigyes Vilmos választófejedelem 12 ezer főnyi csapatába beosztva, Budavár ostromára készülődtek.

A sereg útja Lengyelországon vezetett keresztül; majd mindenütt üres falvak fogadták őket, mert a ki csak tehette, menekült előlük. Azok a falvak, melyekben még voltak lakosok, rendkívül elhanyagolt házakból álltak; az ablaküveget marhahólyag pótolta, a sütőkemencze a szobában állt, melyben a füsttől alig lehetett megmaradni, egyébként a ház népe mindenféle háziállatával együtt, egy szobában élt. Bőven volt azonban pálinka és »salvo honore« tetű is. Valóságos állati élet, mint Dietz megjegyzi.

Útjuk Boroszlón, Troppaun és a Kárpátokon (Jablonka) át vezetett Magyarországra. A kárpáti menetelés alkalmával sokat hallott *Rübezahlról*. »Bizonyára úgy áll a dolog, — írja — hogy valamely elátkozott erdei szellem, vagy maga az ördög űzi itt játékát, mert saját füleimmel hallottam, a mikor egy éjjel a házban szalmán aludtam, hogy éjfél tájban lovaktól, kutyáktól és vadászoktól származó szörnyű zsvaj és lárma vonult el néhány-szor a ház előtt. Az odavalók szerint ez minden éjjel megismétlődik; meséltek is róla sokat, hogy hogyan gyötri az embereket s hogyan támaszt vihart azokra, kik őt csúfolják.« — Esztergomig nem akadtak sem falura, sem városra, pedig talán több mint 30 mértföldet meneteltek; többször találkoztak azonban népcsoportokkal, kik a vadakhoz hasonlóan vermekben laktak, halászatból és vadászatból éltek, de megették a nyers döghúst is, mint a cigányok. Közülök néhány ezren Lipótvár alatt egy völgyben elsánczolva éltek, s néha császári zsoldban a törökök ellen, néha azonban a török párton szolgáltak. Egyébként senki-nek sem engedelmeskedtek, külön parancsnokaik, vezérek s papjaik voltak; csak felnőtt korukban keresztelkedtek meg olyanformán, hogy valamelyik folyóban háromszor alámerültek. Házasságkötésük is sajátos; a szülők a menyasszonyt először megfürösztik, s azután zöld lombokkal és virágokkal feldíszítve elviszik a völgyhez. Szigorú törvényeik vannak s nem sokáig haboznak a lefejezéssel vagy az agyonlövéssel. Nem ritka köztük a véres verekezés sem.

Az »egyébként szép Magyarország« különben pusztaság volt; az utakat embermagasságnyira fű nőtte be, úgy hogy helyenként valósággal utat kellett törniök; az ország tele volt elvadult kutyákkal, melyek farkasokhoz hasonlóan embert, állatot egyaránt megtámadtak. Vácznál, mely fel volt égetve, hajókra tették a betegeket, kikkel Dietz mester szerencsésen Buda alá érkezett.

Budára való megérkezése utáni napon vették be a keresztények a Vizivárost; a következő napokban a brandenburgi tűzérsg is megkezdte működését, Dietz szerint természetesen

oly nagy sikerrel, hogy a törökök úgy féltek tőlük, mint az ördögöktől. Különösen a tüzes golyók okoztak nagy pusztítást a várban, melynek török tűzérsege azonban viszont sokszor kemény tűz alatt tartotta a brandenburi tábori ütegeket. Egyik délután egy spanyol mérnök a vár puszkaporostornnyát levegőbe röpitette, mely alkalommal a várfal 30 könyöknyi szélességben leomlott, mintegy 500 török pusztult el. Mindenki azt hitte, hogy elérkezett az általános roham ideje, de hír szerint a tábornokok nem tudtak Károly lothringeni herczeggel e tekintetben megegyezni. A törökök haladéktalanul helyrehozták a károkat s továbbra is keményen ellenállottak a meg-megújuló rohamoknak. »Bennünket kutyaúrnak tartottak, — jegyzi meg a mester — melyek csak megugatják a várat.«

A brandenburi ütegnek nemsokára helyet kellett változtatnia; táborhelyük ugyanis kissé félreesett, de viszont az ellenséges tűzkörletben volt, s ezért akárhányszor ellenséges lövedékek csapódtak be a táborba. Az új felállítási hely egy hegyen volt, melyet gondosan megerősítettek, hogy a felmentő török sereg ne árthasson nekik. Hogy az nem volt indokolatlan óvatosság, abból is kitűnik, hogy a törökök az újonnan odaérkező svédeknek, kik állásaik megerősítésével még nem készültek el, azonnal megtámadták, hogy a várba erősítéseket küldhessenek, s kemény küzdelembe került őket ártalmatlanná tenni. A tábor tele lett hullákkal, melyek oszlása fertelmes büzt árasztott szét mindenütt; a hullákat a környék magyar parasztsága földelte el. A törökök felmentő kísérletei arra bírták a hadvezetőséget, hogy a felmentő török haderővel végleg leszámoljon; a keresztény haderő nagy része, Dietz szerint mintegy 150 ezer ember, félholdalakú felállásban, csatarendben, előnyös elhelyezkedésben három napig várakozott az esetleges új török támadásra, miközben az arcvonal előtt párviadalok folytak le a török és keresztény vitézek közt. Dietz maga is kénytelen elismerni a törökök ügyességét és vitézségét. A harmadik napon a török jobbszárnny támadásra indult, s ezzel megkezdődött a nehéz és véres küzdelem, mely a törökök visszaverésével végződött, bár egyidejűleg a várbeliek is kitörtek.

Dietz a küzdelemnek inkább csak a zaját hallotta; alig vette azonban észre a törökök visszavonulását, — zsákmányszerzésre gondolva, a harctérre sietett; ott egy sebesülthez akadt, kinek ezüstgombos zöld bársonymentéjét akarta megszerezni; mikor azonban ez magyarul megszólalt, — nem bántotta, hanem egy másikat kezdett fosztogatni, kit töröknek nézett; de mégsem volt szerencséje, mert egy török-tatár csapat váratlanul elepte a csatamezőt, a fosztogatókat felkoncolta, s Dietz csak

úgy menthette meg életét, hogy a közelben lévő mocsárba ugrott.

Tizenegyedik hete táboroztak már Buda alatt a brandenburgiak, mikor megtudták, hogy minden lovas- és gyalogezredből, századból elvezényelték a megbízható legénységet, azt lőszerezni látták el, sőt bort és pálinkát is adtak annak, miből mindenki a főroham közelségére következtetett. A roham déli egy órakor indult meg, tehát abban az időben, mikor a törökök pihenni szoktak; a keresztények zaj nélkül támadtak, de csakhamar megindult a nehéz küzdelem, melyben török részről az asszonyok és gyermekek, sőt a várbeli zsidók is részt vettek. Mindez nem segített, mert a vár elesett. A támadók nagyon kegyetlenül bántak a várbeliekkel, úgy hogy Dietz is kénytelen volt megvallani, hogy bajtársai vérengzőbbek voltak a vadállatoknál. Magát a várost tűzvész pusztította el.

Dietz a vár bevételével kapcsolatosan a török szokásokkal, életmóddal is foglalkozik önéletírásában; majd ismét rátér az események elbeszélésére. A brandenburgiak december elején indultak vissza Németországba; útközben Komárom körül három hétig táboroztak, de ezen idő alatt sok nélkülözésnek voltak kitéve; a magyar lakosság nekik ingyen még csak egy korty vizet sem adott, de viszont ők maguk is egyéb híján főként lóhússal táplálkoztak. Dietz egy alkalommal maga is evett lóhúst savanyú káposztával, s nem tagadja, hogy ízlett neki az étel.

Ezzel be is fejeződik Dietz mester magyarországi szereplése. Önéletrajzának többi része már nem is tartalmaz magyar vonatkozásokat, de azért tele van érdekes élményeknek, kalandoknak érdekes, bár gyakran naiv elbeszélésével; ilyenekben pedig derék szerzőnknek tengeri útjai, a bálnavadászatok, északi sarki útjai stb. közben bőségesen volt része.

A könyv magyar vonatkozásai nem nagy értékűek; Dietz mester nem rendelkezett azzal a tudással, mely őt fontos események helyes beállítására és előadására képesíthette volna; viszont azonban saját környezetének életfelfogását, erkölcsi világát híven tolmácsolja s ezáltal számtalan olyan részletet őrizett meg számunkra, melyeket egyéb munkákban hiába keresnők.

A gondosan szerkesztett szép kiállítású könyvet számos kép díszíti.

Dr. Lukinich Imre.

Szádeczky Kardoss Lajos: Przemysltől Breszt-Litowszkig. Harczi élmények és lengyel-magyar történeti emlékek. Budapest, 1916. 80, 248 l. Ára 3 korona.

Szádeczky Lajos két ízben járta be az északi harczteret, többször közvetlen közlől látta maga előtt lefolyni a világtörténet legnagyobb eseményeit. A harcztéren három hónapot töltött, beleélte magát az eseményekbe s hozzáadta ezekhez történeti tudását, a legjobbat nyujtva olvasóinak, a mi a háború jelen fokán egyáltalán nyújtható.

A 16 ívnyi könyv első része az 1915. évi nyári hadjáraton szerzett tapasztalatokat adja eleven tollal, úgy, a mint azok egymásra következtek és a hogyan azokat a szerzőnek alkalmá volt látni, beszöve történeti visszaemlékezéseit. A második rész kizárólag az utóbbiaknak van szentelve.

Egymás után elvonulnak szemünk előtt Galiczia vidékei, Tarnow, Rzezslow, Jaroslaw, Przemysl, Lemberg, Belz a rohanó oroszokkal, diadalittas üldözőikkel, megjelenik előttünk a magyar katona hősi elszántsága, kitartása, jó szíve és pompás kedélye, majd a felszabadult lengyel lakosságnak szabadulásán való öröme, az oroszok ott hagyott piszka, szennye, vezéreinknek és katonáinknak ennek eltakarítására irányuló munkája mind eleven képben, hogy szinte magunk is ott gondoljuk magunkat a lelkes tömeg között, mely nagy fáradaimai közt is csak örömet érez, hogy a vad ellenséget határainktól messze elkergethette. Mindezek közt pihenőül megtaláljuk a régmúlt emlékeit, a mikor szintén ott jártak a magyar katonák, Nagy Lajos, Báthory István daliái és szintén nem kevés dicsőséget szereztek a magyar névnek.

Majd a szerzővel átlépjük az orosz határt, a kassai VI. hadtesttel nyomulunk fel Breszt-Litovszkig, a melybe elsőül magyar honvédek nyomultak be s a melyben az orosz után elsőként magyar zászlót lengetett a késő augusztusi szél.

Néhány komoly és víg történet tarkítja még a könyvet, hogy utánok a legkomolyabb részben gyönyörködtesse a szerző a multak történetei iránt is érdeklődő olvasót. Zamość és a Zamojszkiak, Kielcze, Grodnó, Krakkó történetében található magyar vonatkozások áttekintő tárgyalása következik, melyekből látjuk, milyen régi a magyar és lengyel nemzet közötti barátság, s megértjük, hogy méltán viselkedik szeretettel a magyar a lengyel nemzet iránt, mert hisz e szeretet szála az Árpádok idejében fonódtak, az Anjouk idején sokasodtak s Báthoryval erős kötelékekké váltak.

E részben az érdeklődő teljesen új részletekre talál. Így például a kielcei volt püspöki palota díszterme és püspökképei ismeretese, a palota freskóképeit azonban és az arra vonatkozó tör-

téneteket tudtommal Szádeczky Lajos ismerteti először a magyar közönség előtt.

A könyvet »Lengyel-magyar vonatkozások a történelemben« című felolvasás zárja le, mely rövidsége mellett is teljesebb, mint bármely más ily irányú munkánk, mert míg pl. Lovcsányi hasonló, de terjedelmesebb munkája csak az Árpádok korát tárgyalja és csak adalékokként, Szádeczky Lajos a legújabb időkig egészen az Ugron Gábor-féle pucscsig adja, bár röviden, de feldolgozva a két nemzet érintkezésének történetét.

A ki a könyvet elolvassa, nemcsak az Oroszország elleni diadalmas offenzíváról nyer kerek képet, de bő történeti ismeretet is szerez az offenzíva színteréről.

Tomcsányi János.

Stanovský Otto: Austria sancta. Die Heiligen und Seligen des Königreiches Galizien und Lodomerien und des Herzogtums Krakau bis zum Ausgange des XIV. Jahrhunderts (14. H. der Studien u. Mitteilungen a. d. kirchengeschichtlichen Seminar d. theologischen Fakultät der k. k. Universität in Wien.) Wien, Mayer & Comp. 1914. 8° 101 l.

Hogy ezt a kis füzetet e lap olvasói előtt ismertetjük, annak nem csupán a tárgy az oka, — bár a könyvben nem egy magyar vonatkozású adatot találunk, — hanem a feldolgozás körülményei is. A dolgozat a bécsi egyetem egyháztörténeti semináriumából került ki, mint az »Austria Sancta«-sorozat 5. füzete. Az első négy füzetben találjuk Tirol (időben teljes), Alsó-Ausztria (a Habsburgok trónraléptétől) és Salzburg szentjeinek és boldogjainak életírását. Magyarország szentjeiről, holott azok jelentősége a politikai történet szempontjából sem kisebb, mint az osztrák császárság szentjeié, monographikus munkáink vannak ugyan, köztük igen kiválóak is, de ilyen systematikus feldolgozást a modern történetirodalom nem produkált. Tudunkkal az »Acta Sanctorum Hungariae etc.« című XVIII. századbeli, tizenhatodretű könyvön kívül nincs oly munkánk, a mely ezt a tárgyat tudományosan tárgyalná. Talán nálunk is vállalhatná tudományos vagy egyházi szervezeteink közül valamelyik a feladatot, hogy a magyar szentek életrajzait élvezhető, a tudományos s a nagyközönségnek egyaránt megfelelő módon feldolgozza. Hagio-graphikus munkák írása általában talán nem hálás feladat; azt hisszük azonban, hogy egy ilyen vállalkozás nagy és hálás közönségre találna úgy a szakemberekben, mint a nemzet szélesebb rétegeiben.

Az előttünk fekvő munka Szent Benedek, János, Máté, Izsák és Keresztély tértítők, Szaniszló krakói püspök és mátyr,

Kadlyubek Vincze, ugyancsak krakói püspök, Szent Jácint és Ceslaus dominikánus szerzetesek, végül Strepa Jakab halicsi érsek életrajzát foglalja magában. A szerző a feldolgozásban tudományos és vallásos szempontot követett. Utóbbit annyiban, hogy a szentekről megmaradt hagyományokat igyekszik igazolni, tudományos apparátussal támogatni, nem egyszer vitázva újabb történetírókkal. Ebben a tekintetben érdeme, hogy elfogultnak nem nevezhető, ellentétes nézeteket nem a vallás, hanem a tudomány alapján igyekszik cáfolni. Tudományos szempontot tart szem előtt annyiban, hogy a szenteket igyekszik koruk milieujébe beállítani, így magyarázni jelentőségüket, szóval szoros kapcsolatba hozni a hagiographiát a politikai és művelődéstörténettel. Ebben a tekintetben forrásainak megválogatása mindenesetre tudományos képzésre, felhasználásuk egészséges judiciumra mutat, de az a benyomásunk, hogy nem használt fel mindent, a mit lehetett volna, nevezetesen elhanyagolta az okmánytárakat. A lenyegyel kútfőket, megvalljuk, nem ismerjük úgy, hogy ebben a tekintetben jogunk lenne kritikára, a magyar vonatkozásokban azonban így találtuk. Ilyen, bennünket közelebből érdeklő vonatkozás van a könyvben elég szép számmal, általában egészen röviden tárgyalva, de minden felötlő tévedés nélkül. Kíváncsian várjuk ebből a szempontból a munka folytatását, a mely bennünket még inkább érdeklő korral és személyekkel fog foglalkozni. Külön megemléztést érdemel a szerző szép stylusa.

P. F.

Szentgáli Károly: A sziglák megfejtése felé. Különlenyomat a Numizmatikai Közlöny XV. évfolyamából. Budapest, 1916. Hornyánszky. 8 lap.

A hazai numizmatika tanulmányozóinak nagyon sok fejtörést okozott már XI. és XII. századi pénzeink siglarendszerének megoldása. A sziglák jelentőségét az újabb leletek teljesen új világításba helyezték. I. Béla és I. Géza, de különösen II. Béla pénzei több száz, sőt az utolsó több ezer példányban kerülván elő, minden megoldási kísérlet, a mely a sziglákban verdejegyeket, pénzverdejegyeket avagy pénzkibocsátásokat jelző jegyeket látott, csődöt mondott.

Szentgáli II. Béla több ezer példányban ismeretessé lett C. N. H. I. 59. sz. érmének szigláit tette vizsgálat tárgyává s ez alapon igyekszik a sziglák jelentőségét megmagyarázni. Rendkívül érdekesek a műhelyi viszonyokról írt sorai, a melyek alapján máshelyütt az árpádkori pénzverdeház munkáltszámát is meg tudtam hozzávetőleg állapítani. Nem hallgathatom azonban el, hogy a pénzverési administrációról írtakban anachronistikus

— XIII. századi — adatokat használt fel. A XII. században, a centrális királyi pénzverés korában szó sem lehet a kamarák bérletéről, sem *több* kamaráról. A *kamaragróf* elnevezés sem jogosult *kamaraispán* (comes camerae) helyett.

A dolgozat végeredménye szerint *»az Árpádok-korabeli magyar pénzek jegyei a pénzverő munkások ellenőrzésére szolgáltak«*. A sigla-rendszer jelentőségének vizsgálata közben — egészen más úton haladva — magam is teljesen azonos eredményre jutottam.¹ Azt hiszem, két egymástól független véleménynek ez a találkozása nem lehet véletlen műve s ezért a XI—XII. századi siglák jelentőségét végleg megmagyarázotttnak tekinthetjük.

Szentgáli rövid, de tartalmas és eszmekeltő kis tanulmánya értékes nyeresége numismatikai irodalmunknak. **Hóman Bálint.**

Szely Lajos: Az 1171. évi bakonybéli összeírás és I. András győri püspöksége. Győr, 1914. 37 l.

A tartalmában többszörösen gyanús 1171. évi bakonybéli összeírást a pannonhalmi rendtörténet írói hamisnak nyilvánították. Szerző e vád alól kívánja tisztázni oklevelünket, a midőn megállapítja, hogy az nem hiteles okiratnak, hanem a szerzetesek által több oklevélből összeírt magánfeljegyzésnek tekintendő. Épen ezért nem tartja megengedhetőnek, hogy *adatainak* hitelességét, keltezési hibák s más diplomatikai criteriumok alapján kétségbevonjuk. Tartalmi hitelességét kétségen felül állónak tartja és értesítése alapján megállapítja, hogy a benne említett András, Szűz Mária egyházának püspöke körülbelül 1160—1176-ig győri püspök volt, a mikor is a kalocsai érseki székhelybe került.

A XII. századi adatok csekély száma a bakonybéli conscriptio András püspökének a hasonló nevű kalocsai érsekkel való határozott azonosítását nem engedi meg. A király és püspök nevéhez fűzött magasztaló jelzőkre épített okoskodás pedig határozottan téves. XII. századi okleveleink telve vannak ily magasztaló jelzőkkel. Mindazonáltal szerző eredményei úgy az összeírás természetét és hitelességét, mint András győri püspökségét illetőleg, figyelemreméltóak. Annyi mindenestre megállapítható, hogy a XII. században, 1170 táján élt egy András nevű püspök, a ki legnagyobb

¹ V. ö. Magyar pénztörténet 1000—1325. Budapest, 1916. cz. művem 200—202. l.: *»a siglák a pénzek technikai előállításával vannak kapcsolatban s a pénzverés ellenőrzésénél volt jelentőségük.«* Eredményeimet Szentgáli nem ismerhette, mert bár művem e része már június hó elején ki volt nyomva, az egész mű az ő cikke megjelenésekor még nem volt forgalomban. Az elsőség tehát őt illeti meg.

valószínűség szerint győri püspök volt. A conscriptióban lemásolt oklevelek teljes tartalmi hitelességét azonban — Sörös és Erdélyi érvelésével szemben — nem tarthatjuk bebizonyítottak. —nb—

A mi hőseink. Tisztjeink hőstettei a világháborúban. Budapest 1916. Franklin-Társulat. 1916. 8°. 207 l.

A mi hőseink. Katonánk hőstettei a világháborúban. Budapest 1916. Franklin-Társulat. 1916. 8°. 163 l.

Németeknek és osztrákoknak megvannak a magok népszerűvé lett gyűjteményes vállalataik, a melyekkel a nép széles rétegeiben elterjesztik az egyéni hősiesség lélekemelő eseteinek szép hírét. A Franklin-Társulat gondoskodott róla, hogy szövetségeseink s a monarchia másik fele mögött mi se maradjunk el. Ennek a gondoskodásnak az eredménye az előttünk fekvő két kötet tisztjeink és katonáink bravuros tetteiről.

A két díszes kötet azonban mindenben másolata a megfelelő osztrák vállalkozásnak. Ugyanúgy a bécsi cs. és kir. hadi levéltár égisze alatt készült, Woinovich Emil gyalogsági tábornoknak, a hadi levéltár igazgatójának vezetésével, Veltze Alajos alezredesnek, a kitűnő hadtörténeti írónak szerkesztésében. Ez azt jelenti, hogy a két kötet, a mint az különben az előszóban olvasható is, a hivatalos adatok alapján készült, azokból a fölterjesztésekből, a melyeket a kitüntetendőkről fölöttes parancsnokságaik terjesztettek föl. A hadi levéltár azonban, úgy látszik, csak a két kötet anyagának selectioját végezte, magyar részről a szerkesztésben közreműködött Reich Árpád honvédhuszár-alezredes, Benedek Elek, Benedek Marczel és Sebők Zsigmond. Az utóbbi háromé kétségkívül a megírás érdeme. A száraz adatokba nekik kellett a lelket önteniök, a mi avatott tolluknak szép feladat volt. Bármilyen szépen oldották azonban meg a feladatot és bármily nagy előnye is a munkának az, hogy hivatalos adatok alapján készült, mégis bizonyos idegenszerűség vonul rajta végig.

A hadviselés mai rendszere ugyan kevesebb alkalmat ad a katonának, hogy társai között kitüntesse magát, de mindazonáltal ez a háború is az egyéni hősiességnek olyan számtalan esetét produkálta, a melyeket illik feljegyezni és megőrizni az utókornak. Minden falunak megvannak a maga hősei és minden községnek gondoskodnia kellene arról, hogy fiainak önfeláldozó harczairól a legenda szájáról szájra eljusson a jövő nemzedékekhez. A feladat azonban országos és ép ezért nem elégedhetünk meg az illetén hivatalos selectálással. Nem tudjuk, hogy a Franklin. illetve a mű szerkesztő-bizottsága szándékozik-e a sorozatot

folytatni, de mindenesetre feltűnőnek találjuk, hogy a tisztek kötetében egy olyan bravuros szolgálat, mint Korbuly főhadnagyé, a mit Molnár Ferencz tolla olyan mesterien örökített meg, teljesen kimaradt — csak szakaszának képe került a kötetbe — és hogy a katonák kötetében egyetlen egy 44-es bakáról sem esik szó.

Ez a selectio nem szerencsés. A magyarság egy ilyen munkától nem ezt várja. Vitézeink hőstetteit ezredenként külön-külön kellene összegyűjteni, nem a hadi levéltár kurtára fogott jelentéseiből, hanem a szemtanuk, a fellebbvalók közvetlen előadásában (a század-, illetve zászlóaljnaplókból), mert a szemtanu előadásának közvetlenségét a legmesteribb toll sem tudja pótolni s a toll legnagyobb művésze is csak a közvetlen előadásból meríthet igaz ihletet.

Rónai-Horváth, Szendrey, Olchváry régóta sürgetik egy magyar hadi múzeum és hadi levéltár felállítását, a háborúval kapcsolatosan is felmerültek újra e tervek s azt hisszük a jelen munka foglalkozásai is azt bizonyítják, hogy ezekre az intézményekre a magyar hadtörténelem szempontjából sürgős szükségünk van.

S.

Angyal Zoltán: Rudolfs II., ungarische Regierung; Ursachen, Verlauf und Ergebnis des Aufstandes Bocskay. Budapest. Athenaeum. 1916. 8°. 125 l.

A dolgozat a berni egyetem bölcsészeti karánál benyújtott doktori értekezés. Szerzőnek célja első sorban a hazai történetírás eredményeinek összefoglaló bemutatása a külföld előtt; szerzőnek bizonyára alkalma volt arról meggyőződni, hogy a külföld Magyarország történetét kevésbé ismeri, sőt nincs tudomása hazánk történetének egyetemes történeti vonatkozásai közül még azokról sem, melyekben a »kereszténység védőbástyájá«-nak európai jelentősége volt. Ez a törekvés érteti meg velünk a dolgozat azon — nálunk bizonyára kifogás alá eshető — szerkezeti sajátosságát, hogy aránytalanul nagy helyet szánt benne az előzmények történeti ismertetésére, így Erdély, a hazai reformatio s Rudolf török háborúi történetének bemutatására. Ennél fogva a felkelés nála nem a magyar történelemből kiszakított epizód, hanem a XVI. századi történelmünk fejlődéséből szükségszerűen következő, számtalan indító okból létrejött következmény.

A füzethez Baltazár Rezső ref. püspök írt előszót; megjegyzéseit és elismerő szavait készségesen magunkévá tesszük.

Lampérth Géza: A magyar katona ezer éven át. Haranghy Jenő rajzaival. Budapest. Athenaeum. 1916. 8°. 297 l.

Épen folyóiratunk jelen számában mutatjuk be a nagy világháború irodalmának újabb magyar termékei közül azt a kiadványt, mely a magyar katonának s a magyar tisztnak az előttünk lezajló nagy küzdelemben számtalan esetben tanúsított vitézségét és önfeláldozó hazzseretetét van hivatva megörökíteni és okulásul, s bizonyára buzdításul is, a jövő nemzedék számára fenntartani. Lampérth könyve ugyanezt a célzt szolgálja; szerzője országosan ismert melegszívű költő, ki írói pályája alatt számtalan költeményben és elbeszélésben dolgozta fel a magyar történetet, s a ki jelen művében is művészi kézzel válogatta össze ezeréves multunkból azokat a részleteket, melyek a magyar vitézség, vállalkozó szellem, akaratőr, becsületes és kitartó munka, olykor a humor jellemző esetekben való bemutatására igen alkalmasak.

Lampérth könyvét örömmel ajánljuk a nagyközönség s az ifjúság figyelmébe.

Koncz Ákos és Herpay Gábor: Debreczen sz. kir. városi rangra emelésének története. 1915. 8°. 92 l.

Debreczen város sz. kir. városi rangra emelésének 1915-ben volt kétszázados évfordulója; a város az ünneplést tervbe is vette, a háborús viszonyokra való tekintettel azonban az ünnepeket a béke idejére halasztotta. Az évforduló alkalmából jelent meg a fenti füzet, melylyel szerzői »írott emléket« öhajtottak emelni »ezen Debreczen városra nagyfontosságú eseménynek«.

A füzetben szerzők a címbeli kérdéssel alig foglalkoznak (53—72. l.); ellenben közlik a Szücs monographiájából már ismert kiváltságlevelek jegyzékét időrendi egymásutánban; néha jelentéktelen formulákat is közlétesznek, másutt (pl. az 1693-i kiváltságlevélnél) a latin szöveg mellett adják a magyar fordítást is. Általában szerzők nem tudják az adatokat jelentőségük szerint értékelni, főleg a középkoriakat, s így ezen füzetből nyert benyomásanik alapján aligha volna történetirodalmunk nyeresége a városnak a szerzőktől kilátásba helyezett nagy monographiája.

Schiff Péter: A krassói nemes hadak felkelése 1809-ben. (Történelmi Értekezések.) Szerző kiadása hely és év nélkül. 8°. 15 l.

Szerzőt Angyal Dávid és Gyalokay Jenő cikkei inspirálták fenti dolgozatának összeállításában. A krassóvármegyei levél-

tár adatai alapján tárgyalja a megyei nemesi felkelés szervezését 1809-ben. A megyei közgyűlés márcz. 2-án ugyanazon hó 27-ére tűzte ki a lustratiót. A nemesség a had részére 730 pozsonyi mérő búzát, 140 m. rozsot, 805 m. zabot és 949 m. tengerit ajánlott föl. Pénzben 4115 frt. folyt be, a mihez később újabb 372 frt. járult. A fölkelők száma 95 volt, a kiket a temesiekkel és aradiakkal egy ezredbe osztottak be. Ámbár Csekonics generális már máj. 10-ére táborba rendelte őket, a felszerelés nehézségei miatt csak 15-én indultak útnak. A lovasság már el is késett a győri csatából. A gyalogság, úgy látszik, részt vett benne. A függetlenek a lovasság tagjait név szerint is felsorolja. Szomorú szerzőnek az a megállapítása, hogy Lugos részvételét a felkelésben nem állapíthatta meg a városi levéltárban végrehajtott selejtezés miatt. Így pusztítják avatatlan kezek a levéltárak értékes anyagát!

Folyóiratszemle.

Alkotmány. 1916. 146., 147. sz. kg.: *Az angol kath. forradalom 1715-ben.* Miután I. György Hannover-herczeg az angol trónt elfoglalta, kétes erkölcsé miatt Skóciában a III. Jakab pártján levő férfiak alkalmasnak találták az időt a forradalomra. Ennek élére gróf Mar állott, a kinek semmi katonai tudása sem volt, azonkívül nagyon határozatlan volt. A trónkövetelő maga is megjelent hívei között. Azonban zárkózottsága nem volt hatással az ügyre, úgy hogy az angol és skót királyi hadak a felkelést elnyomták. A felkelésben résztvevő lordok közül kettőt lefejeztek. A parlament törvényt hozott, mely szerint mindenki, a ki magát katolikusnak vallja, besorozandó a hadseregbe. A katolikusokat minden hivatalból kizárták, nyilvános istentiszteletet nem tarthattak, papjaikat börtönbe vetették. Csak a XIX. század 30-as éveiben törölték el a katolikusok ellen hozott intézkedéseket. — 175., 177. sz. (tb.) *Görgey jellemének kifejlődése* című tanulmányban Görgey Istvánnak a M. T. Akadémia kiadásában megjelent munkája és Görgey Arthurnak itt közzétett levelei alapján megrajzolja Görgey jellemét. — 179. sz. *Pethő Sándor: Mar Nordau: Francia államférfiak* címmel Nordaunak munkáját ismerteti, melyben Nordau a francia közlélek evolúcióját 1870-től fogva életrajzi vázlatokban jeleníti meg. — 182. sz. (tb.) *Történeti jogunk földünkhez.* Vezércikkben ír Karácsonyi János: *„A magyar nemzet történeti joga hazánk területéhez stb.”* cz. munkájáról. — (syd): *Berend Miklós Harczéri Naplóját* ismerteti. — 200. sz. (syd): *Andrássy, Bismarck, Crispi 1877-ben.* Vezércikk Fraknoi Vilmosnak a Deutsche Revue júl. számában hasonló című munkájáról, melyben Fraknoi a három hatalmas vezető államférfi tanácskozását ismerteti. — 220., 221. sz. *Mauks Ernő: Az 1815-iki lengyel alkotmánylevél.* A lengyel függetlenségi kérdés rövid történetét adja. I. Sándor csár 1815-ben európai nyomás alatt visszaállította a lengyel alkotmányt; azonban ez az igazi alkotmányosságnak csak torzképe volt, a melyet I. Miklós csár 1830-ban hatalmi szóval újra fölfüggesztett. — 223. sz. *Mauks*

Ernő: Magyar színészet 1816-ban. Részleteket közöl Kilényi, a múlt század első felében élt jeles magyar színész jegyzőkönyvéből, mely a magyar színtársulatoknak száz év előtti viszontagságos életéről érdekes adatokat nyújt.

Archaeologiai Értesítő. 3—5. sz. Hillebrand Jenő: *Ismerünk-e már hazánk területéről palaeolitikus Chelle-acheuli kőszakózkodókat?* A Herman Ottó révén ismertté és híressé vált miskolczi szakóczákat és lándzsacsúcsot, melyeket egy külföldi szakember kivételével acheuli-típusoknak tartanak — a solutréi korszakba sorolandóknak mondja. A lándzsa-hegynek ez a típusa különleges hazai jellegű szerinte a solutréi-korban; a szakóczák nagy volta pedig azért nem lehet akadálya ez osztályozásnak, mert Franciaországból még nagyobb lándzsahegyeket is ismerünk ebből a korszakból (volgui palaeolithek). Nem fogadja el Roska Mártonnak azt a megállapítását sem, mely az abauj-torna-megyei Korláthról származó kőszakózkodókban az ú. n. chellei-kori ember kultúrájának maradványait vélte felismerhetőnek. Szerinte a kőipartípusok túlnyomó része határozottan neolithikus jellegű. Egyik-másik darab csakugyan nagyon emlékezteti őt is a chelle-acheuli megfelelő típusokra, de csak emlékezteti s ezért pseudo-chellei szakóczáknak tekinti őket. A vitából kitűnik az, a mi eddig is bizonyos volt, hogy ezeket és hasonló kérdéseket nem lehet pusztán typologiai alapon végérvényesen és megnyugtatóra megoldani. Valódi tudományos bizonyosságot csak rendszeresen iskolázott szakember, tudományos módszerrel vezetett ásatásaiból nyert leletekre lehet alapítani. Ezeket a kérdéseket is a tervezett hitelesítő ásatások eredményéig függőben kell tartanunk. — Jóna András: *Ásatások a gávai Katóhalmon és környékén* címen ásatási jelentést ad. Szabolcs vármegye tiszamelléki részében több mint másfél tucsat őshalmot ásatott fel az évek folyamán. Valamennyi temetkezési helynek bizonyult. A közölt leletek azonban nem valamennyien származnak rendszeres ásatásból. Vítas kérdések eldöntését e körülmény mellett megnehezíti még az is, hogy rajzok helyett szívesebben vennék a tárgyak fényképeit; rajzot csak ott, a hol a fénykép nem volna elég világos. A rajz nem okvetlenül azt mutatja, hogy milyen az eredeti, hanem azt, hogy a rajzoló milyennek látja. Ez pedig sokszor nem ugyanaz. Élénk példát nyújt erre az épen szóban forgó füzet, mely a 214. lapon rajz, a 217. lapon pedig fénykép nyomán közli ugyanazt a tárgyat: az alsó sarokban levő motívumot nyilvánvalóan félreismerte a rajzoló. Az adott esetben sem mellékes az eltérés, de lehetnek esetek, a mikor nagyon fontos az. — Felvinczi Takách Zoltán: *Szeged-őthalmi hún-művészeti emlékek.* A szóban forgó lelőhely leletei közül egy kisméretű, trébelt bronzlemez választ ki. Ezt a húnoknak tulajdonítja mely népnek »meglehetett a maga eredeti jellegzetessége, s ez »a távol Kelethez, a kínaisághoz fűződő kapcsolatban nyilatkozhatott meg«. A bronzlemez domború művének analógiáit keresve a Fekete-tenger, Dnyeper, Volga és Káma vidékén át egészen a legtávolabbi Keletig vezet el bennünket. A nem archaeologus olvasó, mielőtt állást foglalna, olvassa el a füzetben valamivel hátrább levő ismertetést, melyet Supka Géza közöl ennek a szerzőnek »A belsőázsiai népek művészetének alapformáihoz« című és ugyanezen folyóirat előző számában megjelent tanulmányával kapcsolatosan éppen erről a bronzlemezről is. Bizonyára helyes Supkának az a megállapítása, hogy ha Kínában is kimutatható a motívum, akkor az a szeged-őthalmival együtt közös kiindulási pontra, még pedig — minden valószínűséggel

— Mesopotámiára vezetendő vissza, mely területnek nemzetünk őskora, első sorban ősműveltsége szempontjából való fontossága napról-napra világosabb. — *Supka Géza: A magyarországi hún-uralom néhány emléke.* Ugynevezett barbár érmeink osztályozása, valamely határozott, történeti népek való odaítélése tekintetében eddig kevés történt. Holott népvándorláskori emlékeink helyes osztályozását nagyon megkönnyítené, illetőleg sokszor lehetővé tenné ennek a munkának megfelelő módon való elvégzése. Helyesen mutat rá a szerző azokra a távolabbi kérdésekre, melyeknek megoldásához egy fontos lépéssel visz közelebb, ha ezeket az érmekeket pontosan meg tudjuk határozni. Ez alkalommal a dunapentelei Öreghegyről származó két darab ezüst, három, Debreczenben vásárolt, ismeretlen lelőhelyről származó és gr. Dessewffy Miklós tulajdonában levő arany, végül a szászsebesi arany-éremleletből származó és szüitén a gróf Dessewffy Miklós tulajdonában levő aranyérmeket teszi vizsgálatra tárgyaivá. Az érmekek szászánida, illetőleg az ő birodalmukkal határos keleti területek uralkodóitól származnak, a Kr. u. III—V. századból. Egy részük határozott uralkodóhoz kapcsolható. [Kumára Gupta (415—455.), Kidára (425—430 kőr. érem), V. Varahran (420—438); ehhez V. ő. Attila (434—453) uralkodása idejét.] Ezekkel a területekkel a húnok állandó kapcsolatban vannak s míg a pentelei érmekek csak feltételesen tekinthetők hazánk területén hún-hagyatéknak, addig a többiek kétségtelenül azok. — *Sztehlo Ottó: Néhány szó a kassai Szent Erzsébet-templomok építése történetéhez* címen a Magyar Mérnök- és Építészegylet Közlönyének 1913. évi 50. füzetében e tárgyról megjelent tanulmányát egészíti ki. Azt hiszi ugyanis, hogy a templomok Mihalik-féle monographiájában az építés korának megállapításában némi zavar van és mégis úgy látja, hogy a monographia bírálói nem méltatták kellő módon, az előbbi helyen közölt megfigyeléseit. Ő két építési korszakot jellemző alaprajzot lát. És pedig egy a tatárjárást megelőző korban épült háromhajós, bazilikás elrendezésű, románkori templomát, mely 1378-ban legett és azt, a mely ennek, illetőleg maradványainak felhasználásával, kéthajósra épült. Ennek az utóbbinak megállapítja rekonstruált metszetét is. Ez nagyobb szabású templom volt, melyet az újabb templom építésekor is csak későn (XV. sz. végén) bontottak le s közben az új templom hozzáépített részeivel együtt használták. Az új templom csak 1507-ben készült el. — *Roth Viktor: Gótizálású fabútorok az erdélyi szász templomokban.* A közlemény nem öleli fel az összes anyagot, inkább csak áttekintést ad arról. Szerzőnek hasonló irányú munkássága nem új keletű s úgy az Arch. Ért., mint az Erdélyi Múzeum, a Dolgozatok-Travaux, valamint a nagyszebeni Verein für Sieb. Landeskunde kiadványainak, továbbá a Magyarország Műemlékei cz. vállalatnak olvasói előtt eléggé ismeretes az. Német nyelven önálló művei is jelentek meg Erdély művészeti emlékeiről s legutóbb a M. T. Akadémia is elismerte tevékenységét. Referens más érdemét most sem látja munkásságának, mint az anyagközlést. Egyébként pedig egész munkásságán átvonul az a felfogás, mely az egész erdélyi művészeti ipart nem ítéli másnak, mint — hogy úgy mondjuk — német secundo-geniturnak. Bizonyos, hogy hazai szakembereink közt mások is akadnak, a kik nem mindig tudják magukat ez alól a tarthatatlan felfogás alól emancipálni, — de legmeggyőződésebben épen R. V. hirdeti ezt a felfogást. Jogos és helyes tehát az Arch. Ért. szerkesztőségének az a megjegyzése, hogy ezt a nézetet egyáltalán nem teszi magáévá »s csak mint felettébb

különleges egyéni véleményét» nyomatja le. Debuisset pridem. Különösen helyes, hogy a német kivonatban is benne van ez a tiltakozás. Epen Erdélyből több sikerült bizonyítéka van annak, hogy ez a terület és a török hódoltságtól szintén nem zavart észak-magyarországi részek milyen fontos szerepet játszanak a nemzeti kultúra folytonosságának megőrzésében és abban a tevékenységben, melyet mint a különböző művészeti (de egyéb művelődési) hatások befogadója, egyeztetője és saját anyagának hozzáadásával fejlesztője, minden korban kifejtett. A historikusokat nem tudjuk eléggé óvni ezektől a téves ítéletektől, melyek még abból a korból maradtak, a mely korban — persze külföldi emlékön táplálkozó — szakembereink többsége népvándorláskori emlékeink tömegéből sem akart átengedni semmit a magyarságnak; mintha az ezeréves Magyarország megalapítói szellemi és anyagi üres tarisznyával jöttek volna ide. Holott ennek épen az ellenkezője igaz, az, hogy bámulatosan gazdag anyaggal és a hatások iránti fogékonysággal jöttek és ezt nemcsak megtartották, de fejlesztették az idők folyamán. — *Leffler Béla: A nyirbátori ref. templom* címén értekezik. A templom építési idejére okleveles adat nincs. A rajta lévő címeres és feliratos emlékek, az építészeti sajátosságok, összevetve egyes vonatkozása hozható történeti tényekkel, mégis útba igazítanak. Mindeneket megfontolva a templom építési idejét a XV. század végére lehet tenni; berendezése pedig a XVI. század elején készült el teljesen. Építetője a Báthory család A XVI. század derekán lesz a protestánsoké. Előbb (1556) Petraskó vajda, majd (1664) János Zsigmond csapatai dűlték fel, a mit megtett az Ecsedet ostromló török is. Ehhez járult a »kegyeletes emlékgyűjtő» pusztítása századokon át. Mégis megmaradt egy pár igen szép, művészi beccsel bíró emléke: címeres kövek, pastoforium, kőpad (az utóbbi kettő talán Traui János műve), faragott székek (olasz mester művei), sírémékek, melyeket egyenként ismertet ép úgy, mint egy XVII. század eleji harang. Azt hiszi, hogy Ipolyi Arnold igazságtalan, mikor azt állítja az emlékekről, hogy jóval nagyobb a hírük, mint a becsük. — *Eber László: Egerváry Bereczk sírlemkét* ismerteti. Az Egerváry-család virágzásának fénykora Mátyás korában van. Szóban forgó tagja a családnak tinnini felszentelt püspök volt, a ki 1523-ban vagy nem sokkal előbb halt meg. Sírtáblája az egervári templom szentélyének déli falába van falazva. Készítője olasz ember lehetett, ki a díszítmények elrendezésében s a részletek kidolgozásában kétségtelenül ügyes, de egyéni jellemző erő nélkül szűkölködő, nem épen kiváló vagy eredeti felfogású mesternek bizonyul. — *Gerevich Tibor* folytatja *A krakói Czartoryski-képtár olasz képeinek* ismertetését. Vajjon ebből arra lehet-e következtetnünk, hogy az Arch. Ért. összes ennél közelebb fekvő feladatait teljesítette? Mert akkor azt is remélhetjük, hogy a szorosan vett régészet körébe tartozó ábrázolásokra is jóval nagyobb gondot fog fordíthatni. — *Divald Kornél: A bártfai szent Egyed-templom.* A szóban forgó templom szentélye és főhajója arányaival vetekedhetnek a kassai dóm főrészeivel, de tagoltságának szegényes és erőtlén volta miatt messze a mögött maradt hatás tekintetében. Eredetileg (a XIV. században) egyhajós templomnak épült s idővel bővült ki. Mesterei közül Orbán és Kassai István ismeretesek. Berendezésében igen különböző értékű emlékek vannak, egy hosszú idősorozat tanúiként, részben ismert, részben ismeretlen mesterektől. — *A Vegyes közlésekben Alapi Gyula: A komáromi múzeum régiségeiről* ad tájékoztató ismertetést. Örömmel látjuk ebből, hogy ezen a fontos helyen végre lelkes és cél tudatos

munka folyik. — *V. E. : Marczali Miklós erdélyi Vajda síremlékét* mutatja be, kiegészítésül az ugyanezen folyóirat 1913. évi 280. lapján közölt ismertetéséhez s egyúttal helyesbíti az ott hibásan adott feliratot. — *Kemény Lajos : Műtörténeti adatokat közöl a kassai dóm XVIII. századi számadásaiból.* A számadásokat 1761—1814-ig terjedő időről szólnak és azokból ötvösnek, képiroknak, himzőknek és orgonagyártóknak kifizetett tételeket vesz ki. — *A Szemle* rovatban *Téglás Istvánról és Lehoczky Tivadarról* szóló megemlékezések mellett *Embertani szakosztály a természettudományi társulat kebelében.* *A háború pusztításaiból, Felhívás és kérelem az Arch. Ért. olvasóihoz,* végül *Az Orsz. Régészeti és Embertani Társulat ülései* címen vannak közlemények. — Az *Irodalom* rovatban : *A budapesti magyar királyi állami felső építő-ípariskola 1913. és 1914. évi szünidei felvételeit* Eber László, *Fabrizy Kornél, Kisebb dolgozatait* Gerevich Tibor ismerteti, míg név nélkül : *A francia műemlékek irodalma és a háború* címmel van pár soros közlemény.

Az Ujság. 1916. 154. sz. *Takáts Sándor. A püspök-kapitányok* s főpapok XVI—XVII. századi hadviseléséről, különösen Radonay Mátyás pécsi püspök dolgairól emlékezik. — 174. sz. *Balogh Pál. Középeurópai háborúink 1866-ban.* Ötven éve, hogy Poroszország (Itáliával szövetségbe) hadat üzent Ausztriának és a régi német Bund összes középállamainak. E háború következménye volt, hogy a régi Közép-Európa összeomlott. Ausztria megszűnt német hatalom lenni; de kiegyezett Magyarországgal, s dualisztikus viszonyban a két állam együtt emelte a kettős monarchiát nagyhatalommá. — 177. sz. *Takáts Sándor : Cs. és kir. bálók és színi előadások nálunk.* Művelődéstörténeti adatok a XVIII. századból. Az udvari kamara kebelében külön bálkomisszáriusok működtek. Ezek igazgatták nemcsak Ausztriában, hanem Pozsonyban is, az ország akkori fővárosában a nyilvános bálók és színi előadások dolgát. — 184. sz. *Balogh Pál : Benedek s a kőnigrázi nap.* (1866—1916. júl. 3.) Visszaemlékezés az 1866-iki háborúra. — 200. sz. *Gonda Béla : Emlékezés a lissai tengeri csatára.* (1866 július 20—1916. júl. 20.) 50 éves fordulója alkalmával a tengeri csatának rövid leírása. — 201. sz. *Váradi Antal : Pest legrégibb temploma.* A belvárosi plébániatemplomra, a ferencziek templomára vonatkozó történeti adatokat közöl. — 223. sz. *Váradi Antal : Pesti utcák.* Schmall munkájából merített adatok Pest régi utcáiról. — 237. sz. *Takáts Sándor : Udvari költők.* Szerző I. Lipót, I. József és III. Károly idejéből származó adatot közöl az udvari költőkre és történetírókra vonatkozólag; a költők és történetírók tartását a Habsburgok bécsi udvartartásának szabályai írták elő.

Budapesti Hírlap. 1916. 154. sz. *Pekár Gyula : Régi virtus.* (Ki volt a feldkirchi bravur »névtelen« huszár-őbestere?) Bárány Marbot francia tábornok emlékirataiból kivonatokat közöl a régi Blankenstein-huszároknak ama »névtelen« őbester-brigádérosáról, ki magyar huszáraival az ellenségén áttörve, Csehországba menekült, míg Jellasics marsal a Károly főherceg-ulánosokkal és a Rosenberg-ulánosokkal letette a fegyvert. Kíváncsok volna megtudni a nevet. — 155. sz. *Albánia* címmel rövid ismertetése Thallóczy Lajos nemrég megjelent munkájának. — 157. sz. *Hendel Ödön : A feldkirchi bravur magyar hőse.* Pekár Gyula fenti cikke kapcsán kimutatja, hogy a feldkirchi hős gróf Wartensleben Nándor magyar őbester volt. Rövid vonásokban ismerteti szereplését, s családja magyarságáról egy epizódot mond el.

Budapesti Szemle. 1916 június. *Marczali Henrik: Görgey Arthur.* Görgey halálával kapcsolatban néhány szép szóban kifejti a megvádolt hadvezér mélységes hazaszeretetét s kétségtelen igazát. — *Kozma Andor: Baksay Sándor.* Költői lendületű emlékbeszéd. — *Fraknoi Vilmos: Tárgyalások az olasz neutralitás biztosítása érdekében.* 1915 január 13-án Burián István lett külügy-ministerünk, ki elődje politikájának leglényegesebb irányító elveit átkölcsönözte s e mellett arról volt meggyőződve, hogy Olaszország szövetségesei ellen fegyvert ragadni semmi esetre sem fog. E fel fogás nem volt indokolt, mert ha a monarchia az olasz nemzeti követelések teljesítését megtagadja, úgy az entente-hatalmak munkáját megkönnyíti, sőt még a mérsékelt elemeket is maga ellen hevíti. A német kormány az olasz nagykövet előtt ismételtlen utalt arra, hogy minden körülmények között Ausztria-Magyarország mellé fog állani. Ausztria-Magyarország s Németország e szoros összetartása volt Burián hivatalba lépése után első diadala. Avarna herczeg azonban megmaradt álláspontja mellett s a főnnálló szövetségi viszonynak bensőbbé alakítása érdekében az olasz nemzet aspiratioinak kielégítését kérte. Burián a compensatio jogosultságát elősmerte, de saját területének átengedéséről hallani sem akart, e helyett az azei szigetek s Valona végleges megszállását ajánlotta, a miért viszont a szövetség VII. pontja értelmében a monarchiát is compensatio illeti. Hosszas tárgyalások folyamán az olasz kormány úgy viselkedett, mint a ki őszintén kívánja az egység megelőbbi létrejöttét, mert jól tudta, hogy a monarchiával háborúba keveredve, a német birodalommal is szemben találja majd magát. Különben is a német kormány súlyos érveinek hatása alatt Burián engedett és Berlinek át tudomására hozta Sonninoak, hogy Olaszországgal kész saját területe átengedése alapján tárgyalásba bocsátkozni. Az a remény, hogy így megegyezés jó létre, nem valósult meg, mert azt Sonnino újabb föltételekhez kötötte, követelte a feltétlen titokban tartást, az egység azonnali végrehajtását s a VII. pont oly magyarázatát, mely minden eshetőségre kiterjed. A compensatiós területek azonnali átengedése oly kívánság volt, a melyet nem lehetett elfogadni. Sonnino aggály, hogy győzedelmes háború esetében a monarchia a valóságos birtokbavételt megtagadná, annál is inkább nem volt jogos, mert Németország ez irányban kezességet vállalt. Így tehát még területi engedmények alapján sem jöhetett létre utógondolat nélküli barátság Olaszország s a monarchia között. — *Beöthy Zsolt: Mária Terézia emlékünnepe*n elmondott beszéde.

Július. *Wlassics Gyula: Közjogi röpiratok.* Verdross Alfréd, Zehntbauer Richard, Csekey István és Winkler Arnold tanulmányaival kapcsolatban újból bizonyítja, hogy a Gesamtmonarchie elmélete nem állhat immár fenn. Az 1713-i pragmatica sanctio s a mi 1723-i pragmatica sanctionk egyáltalában nem azonos. — *Pekár Gyula: Cervantes.* Megemlékezés a nagy spanyol költő halálának háromszadi évfordulója alkalmából.

Augusztus. *Takáts Sándor: Zrinyi Miklós nevelőanyja.* A XVI. század leghatalmasabb főasszonyának, Széchy Margitnak, Salm gróffal kötött házasságából született Magdolna nevű leánya Poppel Lászlónak lett felesége. Poppel László s Salm Magdolna legfiatalabb leánya, Lobkovitz-Poppel Éva, a későbbi Batthyány Ferenczné, Batthyány Boldizsár és Zrinyi Doricza menyje, korának legkiválóbb asszonya. Egész Magyarország kereste barátságát. Felette ügyes,

kitünő ízlése van, modora oly előkelő, hogy mindenki őt igyekszik követni. Az ékszerekhez is jól ért. Nálunk is s Csehországban is a jó ízlés s műveltség terjesztője. A protestáns vallás igaz híve, de azért roppant türelmes. Az ő befolyása alatt áll férje Bethlen Gábor mellé. Különös szeretettel csüggött vején, Csáky Lászlón, míg fia, a katholizált Ádám — a későbbi dunáninneni fővezér, Zrinyi Miklós fegyveres társa — sok keserőséget szerzett neki. Másik veje Erdődy György gróf. Poppel Éva lelke messze felülemelkedett a mindennapiságon. Természetes tehát, hogy nevelt fiaira, a két Zrinyi-fiúra igen jó befolyással volt. — *Kovács Gábor: A közgazdaságtan és a világháború.* A háború folytán beállott gazdasági törvényszerűségekkel s az államháborús közgazdasági intézkedéseinek hatásával foglalkozik. — *Dékány István: Ruttkay Vilmos: A világháború: német-angol versengés és A világháború, Olaszország, a Balkán és Ausztria-Magyarország* című műveit, *Fekete Miklós: Hantos Elemér: A monarchia pénzügyi harckészültsége, A világháború gazdasági és pénzügyi hatásai és Volkswirtschaft und Finanzen im Weltkrieg* című műveit, *d. Thallóczy Lajos: Johann Christian von Engel und seine Korrespondenz* című tanulmányát ismerteti.

Szeptember. *Viszota Gyula: Széchenyi Hitel* című művének *keletkezése.* Széchenyi néhány hónappal Lovakról című művének megjelenése után új mű írásának tervével foglalkozott. Titulusa is volt: Emberekről vagy Boldogság Alapjai, ebből sarjadt ki a Hitel. A Gedanken I. és Gedanken II. címet viselő ívek jegyzetei, valamint a Boldogság Alapjai című tervezet teljes kialakulására a döntő befolyást egy 1828-ban megtagadott 10.000 forintnyi kölcsön adta. Innen a végleges cím: Hitel. — *Takáts Sándor: Zrinyi Miklós nevelőanyja.* A XVI. és XVII. században hírre és jó névre az első a Batthyányak udvara. Minden jóra való úr azon volt, hogy fia, lánya ott nevelkedjék. Batthyány Ádám udvarán ezer lélek is élt. A várúrnak tekintélyét a nála cseperedő ifjak és lányok száma emelte. Ez udvartartásokban támadt legjobb nemzeti szellemű és magyarosító iskolánk; a nemzeti hagyományokon alapuló, patriarchális magyar élet tűzhelye itt lobogott. A várúr egyénisége s családi élete volt a legfőbb iskola. E tekintetben a Batthyányak például szolgálhattak. Az udvari és a családi élet e vonzó emlékei nemcsak a magyarság belső életére vetnek megkapó világosságot, hanem föltárlják azt a titkos erőt is, melynek fennmaradásunkat s a létért való küzdelmeinkben a sikert köszönhetjük. A főúri udvarnak ugyanis a közszellemre is nagy volt hatása. II. Rákóczi Ferencz küzdelmei után a főurak az ifjúság nevelését elhagyják s íme a nemzeti élet hanyatlásnak indul. A XVI. század egyik legnagyobb magyarja Batthyány Boldizsár, Zrinyi Doricza férje. Tudománynak s műveltségnek maecenas a művelője is, bár tulajdonképen hadvezér. Az új hit híve, Luther csodálója. Minden valószínűség szerint nála apródkodott a költő Balassa Bálint. Boldizsár büszke s törhetetlen magyar, nyíltan megmondja, a mit gondol, nem is volt Bécsben kedvelt. 1590-ben hal meg, három gyermeket hagy hátra; fia, Ferencz, kitünő hadvezér s lángelkű magyar. Jószerű; udvarán szegény árva gyerekeket neveltet s taníttat. Batthyány Ferencz a Zrinyi György tanítványa, Balassának meg barátja, a mi különben természetes, mert ő is költői lélek. Az ország legkiválóbb tánczosa. Még a törökök közt is jó a híre s emberséges a neve. Korának legderekabb s leghasznosabb fia. Családi élete a legremekebb, 1607 július 16-án volt Dobra várában az esküvő. Lobkovitz-Poppel Éva

a legmegértőbb, legeszményibb hitves, ki minden törekvésével férje javát s kedvét keresi. — *Buza László: A magyar szent korona igényei a volt melléksországoakra.* Bernatzik: Neues über die pragmatische Sanction című tanulmányából indulva ki, kimutatja tévedéseit s megállapítja a királyi hitlevél 3. pontjának, az ú. n. visszacsatolási pontnak helyes értelmét. Először kifejti régi s mai közjogásaink véleményét a magyar állam jelenlegi igényeit a melléksországoakra vonatkozólag. Másodszor kimutatja, hogy a királyi hitlevél harmadik pontjával az uralkodó arra kötelezi magát, hogy a már visszafoglalt s ezután visszafoglalandó tartományokat a szent koronához fogja visszacsatolni. E jogfenntartás magával az uralkodóval, illetőleg Ausztriával szemben emeli ki a szent korona jogigényeit. A volt melléksországek címereinek fenntartása nem a jelenleg meglevő országoakra vonatkozik s ennek semmi pozitív közjogi tartalma nincs. A magyar király e melléksországek területén fennállott róm. kath. püspökségek címére ma is kinevez püspököket, a kik azonban csak a címet viselik, a nándorfejevári s tinnini kivételével fel sem szenteltetnek s nem tagjai a róm. kath. püspöki karnak. Így tehát a címer megmaradása a történeti összeköttetést tartja emléken. A királyi hitlevél e harmadik pontja 1687-ből való s az államterületnek török járom alól való felszabadításával függ össze. E pontnak különös jelentőséget az ad, hogy a magyar királyegyüttal Ausztria császára. Bernatzik ama felfogása, hogy a külügy és hadügy közösségéből az újonnan szerzett területek közössége következne, téves. Condominiumról legfeljebb akkor lehet szó, ha a két állam közös erővel s együttesen szerzett Magyarországhoz sohasem tartozott területet s ez is csak addig, míg a hovatarozást külön egyezmény el nem dönti. A területváltozásra tehát a másik államnak beleszólása nem lehet. A területmódosítás a magyar közjog értelmében a törvényhozás hatáskörébe tartozik s így az uralkodó köteles a visszafoglalt területet visszacsatolásánál közreműködni. — *Dékány István: Naumann Középeurópájával foglalkozik.*

Délmagyarország. 1916. 52—56. szám. *Balanyi György: Itália területi követelése* címmel az olasz osztrák-magyar diplomáciai tárgyalásokat ismerteti a hadüzenetig. Majd a hadüzenet történeti és ethikai elbírálásánál az olasz területi igényeket vizsgálja. A kérdés ez: az Italia irredenta fogalmával jelölt érzelmi és hatalmi motivumok elfogadható okát adják-e Olaszország háborúba elegyedésének? Szerző e kérdést földrajzi, stratégiai, néprajzi és történeti szempontból vizsgálja s arra az eredményre jut, hogy területi követelése merőben fictiv, szándékosan vagy öntudatlanul elferdített feltevéseken nyugszanak. A néprajzi szempontok csak igen csekély mértékben igazolják igényeit, a földrajzi, stratégiai és történeti érvek határozottan ellene szólnak. Nem a saját társainak állítólagos gyengesége miatt volt szüksége az osztrák védelmi rendszer egy részének megszerzésére, hanem azért, hogy támadó bázist nyerjen tulajdon szövetségese ellen. — 58—61., 63—65. szám. *Balanyi György: Az olasz hadüzenet történeti és lélektani háttere.* Szerző e cikksorozatában vizsgálja azon lappangó erőket, nemzeti eszményeket és hatalmi törekvéseket, társadalmi mozgalmakat és szellemi áramlatokat, a felelős és felelőtlen tényezők tetteiben kifejezésre jutott lélektani motivumokat, melyek a semlegeség tíz hónapja alatt az olasz közleket állandó hullámmásban tartották.

Die Zeit. 1916. 4951. sz. *Arpad (Budapest).* *Görgeys Briefe aus Oesterreich.* Ismertetése Görgey István munkájának, s Görgey Arthur életrajzi vázlata.

Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárából. 1916. 1. sz. *Buday Árpád: Néhány szó római provincialis problémákról.* (1—18. lap.) 1. *A bácsbodrogvármegyei római sánczok kérdése.* Szerzőnek az 1913. év folyamán ugyanezen folyóirat IV. kötetében megjelent és a bácsbodrogvármegyei római sánczok kérdését tárgyaló nagyobb tanulmányára Finály Gábor és Ortway Tivadar tettek megjegyzéseket. Amaz az Archeologischer Anzeigerben, emez Temes vármegye és Temesvár város története cz. munkájában. Amaz a sánczok római voltát nem látja eléggé bebizonyítotttnak, továbbá a sánczok kora és rendeltetése tekintetében kimondott véleményt nem fogadja fenntartás nélkül. Különösen az utóbbi részletkérdések tekintetében van eltérő nézete Ortwaynak is. Buday mindkettővel szemben, újabb bizonyítékok felsorolásával, védi a maga eredeti álláspontját. — 2. *Moesia és Dacia határa.* Összes számbaveendő térképeink úgy jelölik és a tudományos köztudatban is úgy szerepel Moesia inferior nyugati és északnyugati határa, hogy az Olt oláhországi részén húzódó határvonal a Vörös-toronyi-szorostól délre felkapaszkodik a Déli Kárpátok gerinczére és úgy halad keletre. Szerző most azt bizonyítja, hogy ez az elhatárolás téves, mert Erdélynek az a délkeleti csücske, mely az Olttól keletre, illetve ettől a folyótól és annak mellékfolyójától, a Feketeúgytól délre esik, korábban került római uralom alá, mint az erdélyi felföld többi része s így nyilvánvalóan Moesiához csatoltatott s nem lehetetlen, hogy ottmaradt azután is, hogy Dacia meghódítása befejezést nyert. Tekintettel arra, hogy újabban ismét vannak (így Ortway Tivadar és néhai Téglás Gábor), a kik ellenkezőleg azt hirdetik, hogy Oláhországnak az Olttól keletre eső része is Daciához tartozott, — különösen figyelmet érdemel B. okoskodása, mely az oltmenti táborok csapataira alapítja állításait. — *Ugyanó:* *Szörványos római kori emlékek Erdélyben* czímen 28 sculpturalis művet ismertet, nem annyira művészeti, mint inkább művelődéstörténeti szempontból. **Művészeti jelentőségük** nem is igen van ezeknek az emlékeknek, melyeket 36 képből mutat be és a következő csoportok szerint tárgyal: I. Hekate-ábrázolások Várhegyről magántulajdonban. II. Fület ábrázoló votivumok régiségtárunkban. III. Dionysos-csoportok régiségtárunkban. IV. Siremlékek ábrázolásai. V. Kybele-Rhea töredékes szobra. VI. Silvanust és vele előforduló istenségeket ábrázoló domború műves táblák. VII. Apollót ábrázoló domború mű. VIII. Kő ajtófél (antae) domború műves ábrázolásokkal. IX. Saturnus-szobor feje. X. Aesculapius-szobor feje. XI. Genius castrorum domború műves ábrázolása. XII. Mithras-tábla. XIII. Nemesisnek szülő fogadalmi tábla töredéke. XIV. Prima vera. Mindezek az emlékek nemcsak azért értékesek, mert közlésük gyarapítja a tudományos ság legszelesebb rétegei előtt ismert anyag leltári számát, hanem azért is, mert egyes részletkérdések megvilágítását előmozdítja, másfelől erősíti azt a tételt, hogy Erdély területe a római uralom korában inkább a birodalom keleti, mint nyugati felében uralkodó szellemi irányzatokhoz csatlakozik. A közölt anyag mindenkinek igyekszik kijelölni helyét és jelentőségét a szaktudomány általánosan ismert anyagában és ebben a tekintetben különösen a II—IV. csoportok a nagyobb jelentőségűek. — *Halaváts Gyula: Nagysínek környéki építészeti műemlékeket* ismertet. Az Archaeologiai Értesítő és Had-

történelmi Közlemények különböző évfolyamaiban megjelent hasonló tárgyú cikkei kiegészítésül szerző most a kisprázmári, kissinkai, nagysinkai, brúlyai, jakabfalvi, százhalmi és boldogvárosi templomokat és azoknak a XV. sz. óta megismétlődő török támadások miatt szükségessé vált védelmi berendezkedését ismerteti 16 kép kíséretében. — A füzet *Kelemen Lajos* két magyar művelődéstörténeti cikkét tartalmazza még. Az egyiknek címe: *Adatok a kolozsvári képirás történetéhez*, a másiké: *Szárhegyi Lázár István oltármegrendelése Lengyel Pétertől 1670-ben*. Amabban első helyen a kolozsvári unitárius egyháznak a képirásra vonatkozó számadáskönyvi adatait közli az 1631. 1653—54. évekből. Ugy amazokban, mint emezekben szerepel egy Képiró István nevű festő, de nem bizonyos, hogy a kettő egyazon személy-e? Lehetőnek tartja, hogy a második nem más, mint Nagybányai István, a ki máshonnan is ismeretes. Második helyen a kolozsvári unitárius diákoknak arról a szokásáról közöl adatokat, hogy előkelőbb személyeknek ünnepélyes alkalmakkor éneken kívül char-tával, azaz házilag, vagy hivatásos festővel díszített emléklappal kedveskedtek. Végül a kolozsvári képirók és asztalosok munkakörében való összeütközésekre vonatkozó adatokat közöl. Második cikkében egy ritka érdekességű szerződést ismertet, mely a szárhegyi gr. Lázár-család levéltárával került az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárába. A szerződés annál becsesebb, mert mintegy előírja a szárhegyi oltár tervét. — A füzetet *Cserni Béláról*, a gyulafehérvári múzeumnak április 16-án elhunyt érdemes igazgatójáról szóló megemlékezés zárja be.

Egyetemes Philologiai Közlöny. 1916 január. *Vértesy Jenő*: *Vojnovich Géza Madáchát* ösmerteti. — Február. *Székfű Gyula*: *Takács Sándor*: *Rajzok a török világból* című művét ösmerteti.

Eperjesi Lapok. 1916. 19—21. szám. *Horváth Odón*: *Bredeczky jellemzéséhez*. Bredeczky művei és munkája alapján jellemző vonásokat közöl.

Földrajzi Közlemények. 4—5. sz. *Kemény Lajos*: *Szepsi Csombor Márton*. Az első magyar nyelven nyomtatott földrajzi mű írójának rövid életrajza levéltári adatok alapján.

Görög Kath. Szemle. 1916. 23—35. sz. *Sztripszky Híador*: *Mit termelt Ungvár hírlapirodalma 1861-től 1916-ig?* Ungvár város hírlapirodalmának kezdeteitől fogva való magyar, rutén és héber nyelvű egész termését mutatja be 1916. évig.

Hadtörténelmi Közlemények. 1916. 1—2. füzet. *Demkő Kálmán*: *Magyarország hadi ereje a XVI. században*. (I. közl.) A XVI. század elején a királyi rendeletre katonaságot állítani köteles családok nagyobb része kihalván, új alapokra kellett helyezni a hadi szervezetet. Az új hadszervezetnek részei voltak: a királyi zsoldosok, kiknek száma azonban mindig csekély volt s jobbra külföldről kerültek hazánkba; a végvárok királyi költségen szolgáló őrségei; az országgyűlések által a királynak megszavazott haddióból (subsídium) fizetett s az egyház és a nemesség által a jobbágyokból kiállított csapatok; a főpapság, a fő- és köznemesség személyes felkelése, a mennyiben általános felkelésre volt szükség; egyes főurak által a király költségén tartott gyalogosok és lovasok; a városok hadi illetékei és végül a szabad hajduk. A szervezet felsorolt részeit a dolgozat részletesen ismerteti. — *Sebestyén József*: *Adatok az 1664. Mura- és Rába-melléki hadjárat és a vasvári béke történetéhez*. Szerző a gr. Nádasdy-család nádasdládányi levéltárából gr. Nádasdy

Ferencz országbírótól és Lippay György érsektől származó 40 db. levelet tesz közzé, illetőleg az eddigi irodalom felhasználásával s e levelek adatainak feldolgozásával kiegészíti az 1664-i hadjáratra és a vasvári békére vonatkozó ismereteinket. — *Olchváry Ödön*: *A Hóva-lázadás elfojtására vezényelt karhatalom magatartása*. A cs. és kir. hadilevéltár 1909. évi közleményeinek VI. kötete Kray Pál levelezését tartalmazza; ebben a levelezésben megtalálhatók Kraynak abból az időből való levelei is, mikor még az oláh lázadás elfojtására kirendelt erdélyi fegyveres karhatalom csoportparancsnoka volt. A levelek kétségtelenné teszik, hogy Kray verte le az oláh lázadást és ő mentette meg a veszélyeztetett megyék magyar nemességét. — *Pelz Béla*: *Hadifoglyok Magyarországon a hétéves háború folyamán*. Felsorolja a hadifogolytáborokat a bennök lévő foglyok számával; ismerteti szállításuk módját, ellátásukat s azon kísérleteket, melyek letelepítésükre irányultak. — Ugyancsak *Pelz Bélától* való egy másik aktuális cikk is: *Beteg és sebesült katonák a magyar júrdókban a XVIII. században*; ebben főleg a trencséntepliczi fürdőben 1761—75 közt gyógyulást kereső katonák ellátása és fürdőzési viszonyait tárgyalja; mindkét dolgozata levéltári adatokon alapul. — *Gyalokay Jenő*: *A nagyszebeni hadosztály felbomlása 1849 július 12—20*. A júniusi orosz támadás Erdélyt készületlenül érte; a radnai szorostól Vöröstoronyig, a több mint 600 km. hosszú határ mentén 4 hadosztály volt elhelyezve (23.400 fő és 66 ágyú). A hadosztályok közül a beszercei volt a legerősebb, mert erről az oldalról várták az orosz betörést, leggyengébb volt a nagyszebeni, melynek feladata a vöröstoronyi szoros védelme volt. A hadosztály tekintetbe nem vehető csekély száma s különítményekre való osztása, rossz felszerelése, gyakorlatlan tüzérsége, a hadvezetés tehetetlensége, miket Gyalokay részletesen kifejt, okozták a hadosztály végleges felbomlását. — *A Hadtörténelmi apróságokban* több XVI—XIX. századi levél és közlemény van *Kármay Ödöntől*, *Merényi Lajostól* és *Dékány Kálmántól*; a szerkesztő azonfelül az 1914-i przemysli ostrom történetéhez közöl adatokat. — *A Hadtörténelmi Okmánytárban Kármaytól* olvasunk néhány figyelemreméltó adatot. — *Tóth Zoltán* 1722-ből való lovassági regulamentumot közöl, *Szendrey János* folytatja a Khevenhüller-féle hadiutasítás közzétételét. — *Az Irodalomban* Fest Aladár: Dévay Pál cz. művét a szerkesztő nagy elismeréssel méltatja.

Huszdik Század. 4. sz. *Lukács Kornél*: *A háború és Magyarország demokratikus fejlődése*. A demokratikus fejlődés legfőbb akadályait sorolja fel a multban s a háború után bekövetkező gazdasági és kulturális fellendüléstől várja a magyar demokratia kialakulását. Lóránd Jenő ismerteti Ernst Mach »Kultur und Mechanik« című kulturtörténeti munkáját.

5. sz. *Schlesinger Károly*: *Az elméleti nemzetgazdaságtan és módszere mint a pragmatikus gazdasági történetírás segédeszköze*. A gazdasági események történelmi földolgozásában az elméleti ismeretek szükségzerűségét bizonyítja. — *Hobson J. A.*: *Versengő gazdasági rendszerek*. A Contemporary Review-ban megjelent cikk, mely a középeurópai vámszövetségben gazdasági visszaesést és új háborút lát.

8. sz. *Lukácsné Szende Mária*: *Pacifismus és háborús usztítás Angliában és Németországban*. A két ellentétes irány irodalmi harcát törekszik megvilágítani.

Irodalomtörténet. 7—8. füzet. *Császár Elemér*: *Vértessy Jenő*. A korán elhunyt derék tudós méltatása. — *Pintér Jenő*: *Pitroff Pál A győri sajtó története* című, *Trócsányi Zoltán*: *Sebestyén Gyula A magyar rovásírás hiteles emlékei* című művét ismerteti.

Irodalomtörténeti Közlemények. 1916. 2. füzet. *Császár Elemér*: *Barcsay Ábrahám*. Az elegáns poéta életének s írói pályájának szép vázolója. Az íróra vonatkozó teljes irodalom összeállításával. — *Heinrich Gusztáv*: *A Fortunatus-mese*. Megállapítja, hogy a Fortunatus-népkönyv a XV. század közepéről való, a két varázsszökről szóló mese népregei eredetű, a melyhez a tanult szerző egy nem népregei eredetű elbeszélést fűzött. — *Bayer József*: *Vázlatok a magyar művészet multjából*. Megállapítja, hogy nálunk a szépművészetekkel behatóbban először Kazinczy foglalkozott. Megemlíti Csató Pál 1839-ben a Pozsonyban megjelenő Századunkban megjelent Művészet című cikkét. — *Riedl Frigyes* megállapítja, hogy Bessenyei első drámája Hunyadi László. —

3. füzet. *Bayer József*: *Vázlatok a magyar művészet multjából*. Beszél az 1840-ben a Pesti Műegylettől rendezett első s 1841 június 21-én megnyílt második kiállításáról. E kiállítás első bírálói Henszlmann Imre és Jó János.

Karpathen-Post. 1916. 31., 33—35. sz. *Lipták János* latinból németre fordította *Bohus György* késmárki rector *Historisch-geographische Beschreibung des in Oberungarn berühmtesten Zipser Landes* című munkáját.

Keresztény Magvető. 5. szám. *Benczédi Pál*: *A vallás-tanítás története*. (Befejező közlemény.) A XIX. századbeli vallás-tanítás elvei Diesterweg, Kehr, Schumann és Palmer nevéhez fűződnek. Nálunk három korszak vehető fel: a második Ratio educationis-tól az Organisations-Entwurfig, az Entwurf kora és az alkotmány visszaállítása óta kezdődő szabad fejlődés. — *Kelemen Lajos* az *Irodalom*-rovatban *Rajka Géza*: *A kolozsvári szabó czéh története a XV—XVII-ik században* (Kolozsvár, 1913) című munkáját ismerteti.

6. szám. *Borbély Ferencz*: *Félszázad a Magvető életéből*. 1861-ben indul meg Kolozsvárt a Keresztény Magvető Kriza János püspök és Nagy Lajos tanár szerkesztésében, egyelőre mint évkönyv, 1870-ben évnegyedes folyóirattá alakul, 1874 óta kéthavi; a szerkesztőváltozás elég sűrű, s ez befolyásolja a tartalmat is, az irány azonban állandó: »K. M. a szabadelvű kereszténység nagy céljait és a tiszta keresztény theismus tudományos érdekeit szolgálja...« »leggazdagabban van képviselve folyóiratunk lapjain a történelem«. Az I—XLVII-ik évfolyamról annak idején tárgymutató és tartalomjegyzék is jelent meg külön kötetben.

Komáromi Ujság. 1916. 34. sz. *Takáts Sándor*: *A komáromi Erzsébet-sziget*. A sziget történetét adja a XVI. századtól a legújabb időkig. — 35. sz. *Baranyay József*: *A komáromi kőszűz* címmel a vár falán levő fügét mutató szoborról s a vele kapcsolatos mendemondákról ír. A fügének meséje onnan ered, hogy a szobor jobbkezeben levő koszorú érczből készült és úgy van beillesztve az ujjak közé. A koszorút a rozsdá idővel megtámadta, szétmállott s lehullt és csak az összeszorított ököl maradt meg. Így fogta rá az emberi phantasia, hogy fügét mutat.

Levéltárosok Lapja. 1915. 3/4. sz. *Alapi Gyula*: *A nagyszeghi Sárkány-család*. A család rövid történetét és leszármá-

zását ismerteti. — *Romhányi János: Nemesség igazolása Nyitra vármegyében 1754/55-ben.* Hatodik folytatása a betísoros feldolgozásnak. — *Edelényi-Szabó Dénes: A kismányai Hangyás-család.* A család történetét és leszármazását ismerteti. — *Kemény Lajos: Levéltárak és levéltárnokok.* A levéltárnok jövő feladatairól értekezik.

Magyar Figyelő. 7. sz. *Horváth Jenő: A nemzetiségi kérdés revíziója.* A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének rövid vázlatán kívül annak új irányait jelöli meg. — *Germanus Gyula: Turán.* A magyar turánista elmélet criticájának befejező része. — *Ujhelyi Péter: Verdun multja és jelene.* A világháborúban oly nagy szerepet vívó vár hadtörténeti jelentőségét ismerteti.

8. sz. *Gamma: Anglia sajtója.* Az angol sajtó magatartását vizsgálja a világháború törekvéseivel szemben. — *Csekey István: Magyarok a padovai egyetemen.* Veress Endre »Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium« című forráskiadványát ismerteti.

9. sz. *Pereszlényi Pál: Magyar-osztrák-német vámunió problémája a múlt század 40-es éveiben.* Friedrich Liszt körének a közep európai országok gazdasági tömörülése iránti törekvéseit ismerteti. — *Szelényi Ödön: A világháború svéd megvilágításban.* A »Schwedische Stimmen zum Weltkrieg« című munka ismertetése.

10. sz. *Palágyi Menyhért: Shakespeare pályafutása és életfelfogása.* A nagy költő lelki motívumaiból a világalmai pathosát s belőle fakadt világbanatot emeli ki. — *Kázmér Ernő: Harcz Keletáziáért.* A japán imperialista törekvéseket ismerteti.

11. sz. *Ambrus Zoltán: Cervantes.* A Don Quijote írójának életét és irodalmi munkásságát jellemzi. — *Bonkáló Sándor: Ruténeink írásreformja.* Az eperjesi püspök reformrendeletével kapcsolatosan foglalkozik a magyarországi rutének megtelepedésével és kultúrájuk kialakulásával. — *Szittyá Emil: A béke felé.* A világháború folyamán a különféle országokban támadt békemozgalmakkal foglalkozik.

12. sz. *Bonkáló Sándor* cikkének befejező része.

13. sz. *Német Alfréd: A háború diplomáciai történetéből.* Diplomatiái okmányokkal mutatja ki, hogy a világháborút az orosz kormány tudatosan idézte elő. — *Réz Mihály: Bismarck politikai világszemlélete.* Bismarck gyakorlati politikájának elméleti alapjait törekszik megállapítani. — *Szittyá Emil* cikkének befejező része. — *Gamma: A nemzetiségi eszme.* Az állameszme és nemzetiségi eszme szerepét vizsgálja a világháborúban.

14. sz. *Takács Zoltán: A turáni kérdéshez.* Germanus Gyulával szemben a turáni elnevezés helyes értelmezését vitatja. — *Mikszáth Kálmán: Görgei Artúr.* Görgei egyéni jelentőségét törekszik ki-domborítani a szabadságharcz alatt Kossuth egyéniségével szemben, ez utóbbi beállításában azonban túlzottan egyéni felfogást juttat kifejezésre. — *Barabás Albert: A béke problémája.* A világháború okait teszi vizsgálat tárgyává.

Magyar Nyelv. 1916. 5. füz. *Melich János az alattvaló* = subditus, Untertan szóról kimutatja, hogy a XVIII. század végéről való nyelvújítási termék. A már a XIII. századi oklevelekben előforduló Izsó névről pedig, hogy a bibliai Ézsau származéka. Hogy újabban Izsák keresztnévvel azonosítják, egészen önkényes eljárás. — *Vikár Béla: A pannoniái avarokról* azt igyekszik bebizonyítani, hogy a máig élő kaukázusi avarokkal azonosak. — *Madzsar Imre a Kék-kend népnévnek* régebbi, Schönherr-féle magyarázatára figyel-

meztet, mely szerint a kend török eredetű szó és hadat, a kék pedig az ismert szint jelenti. — *Melich J. a Tétény, Kara, Majtény* neveknél Skultéty-féle szláv származtatását czáfolja.

Magyar Nyelvőr. 1916. 5—6. füz. *Szilágyi Adám* az újabban erősen felkapott *turáni* rokonságról ír, mely Germanus Gyula szerint egyáltalán nem jelentheti a tudományosan vett nyelvrokonságot. — A *Kárpát* névről egy lengyel nyelvészeti folyóirat azt mondja, hogy szláv eredetű és sziklát jelent.

Magyarország. 1916. 220. sz. *Kacziány Géza*: *Egy fejezet a rágalmak könyvéből* címmel czáfolja Szöllősy Ferencz 1870-ben Lipcsében »Kossuth és a magyar emigráció török földön« című munkájának Kossuth Lajosra vonatkozó adatait. — 243., 244. sz. *Kacziány Géza*: *Háromszék hősi önvédelme 1849-ben.* A háromszékiek, Gábor Áron és Bem tábornok hősi szereplését írja le.

Muzeumi és Könyvtári Értesítő. 1916. 1. füz. *Mihalik József*: *Reformok, II.* Folytatja a nevezett folyóirat előző évfolyamában megkezdett ismertetését annak a reform-munkának, melynek célja a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelőségének hatáskörébe tartozó intézmények jövőjének helyes megszabása. Muzeumi szakemberek már régebb idő óta sürgetik e téren a reformokat; az alapelvek nagyjában és általában helyesek; kivitelükről egyelőre nem lehet véleményt mondani. — *Mihalik József*: *Régi fa-műemlékeink megmentése.* A kérdés fontos, tehát megérdemli a legnagyobb terjedelemben való tárgyalást. Hiszen e nemű emlékeink a mellett, hogy aránylag könnyen romlanak, a tudományos érték mellett rendkívül nagy anyagi értéket is képviselnek. A háborút követlenül megelőző idők külföldi forgalmi árait véve tekintetbe, a lőcsei főoltár 820.000 kor., a kassai dóm főoltárának 1,745.000 kor. és a bártfai Szent Egyed-templom oltárának 246.000 koronára való értékelése csak a távolállók részére lehet meglepetés. Tekintettel arra, hogy hazánkban nagy számmal vannak az értékes fa-műemlékek, melyek értéke milliókra rúg, nyilvánvalóan fontos azok romlásának megakadályozása. A cikk ismerteti a különböző praeparálási eljárásokat és az azokra vonatkozó szakvéleményeket. — A füzet többi részét *Kisebb Közlemények* és *Hivatalos Közlemények* teszik ki. A historikus szempontjából figyelmet érdemel az első csoportban *Mihalik József*: *Az emberi művelődés korszakai* című nagyobb közleménye, mely nem annyira terjedelme, mint tárgyalási módja miatt kerülhetett a kisebb közlemények közé. Írója csupán tájékoztatónak szánja azt és ennek a czélnek szolgálatot is tesz addig, míg megkapjuk a tudományos igényeket kielégítő, megfelelő munkát.

Népművelés. 4. sz. *Bolgár Elek*: *Értékelmélet és világnézet.* A philosophia legújabb ágának, az értékelméleti világszemléletnek kialakulási folyamatát ismerteti.

6. sz. *Havadi Barnabás*: *A világ békéjének pedagogiája.* Az állampolgári nevelés kifejlesztését sürgeti, hogy ne csupán az államférfiak intézzék az állam ügyeit, hanem minden állampolgárt egyaránt érdekeljenek.

Neues Archiv. XL. Bd. 2. Heft. (1915.) 489. lapon említve találjuk *Franz Kováts*: *Handelsverbindungen zwischen Köln und Pressburg im Spätmittelalter* cz. értekezését, a mely megjelent a Mitteilungen aus dem Stadtarchiv von Köln XIV. Bd. 35. Heft (1914) 1—32. lapjain. — 491. lapon rövid közlésből olvassuk, hogy a »Schriften des Vereins für die Geschichte Berlins« Heft 50. 437. skk. lapjain *K. Wenck*

közli Nagy Lajos magyar és lengyel királynak egy 1371 július 18-án kelt levelét Este Miklós örgrófhhoz, melyben írja, hogy hajlandó a brandenburgi Wittelsbachokat segíteni IV. Károly császárral szemben, valamint az örgróf válaszát is. Közli továbbá IV. Károlynak egy levelét Raymundinus de Lupis örgrófhhoz 1375 május 19-ről. Tudósítja benne a Brandenburgban elért eredményeiről, továbbá Wenzel fiának küszöbön álló promotiójáról. (Különlenyomatban is megjelent.)

Neues Pester Journal. 1916. 161. sz. *Palóczy L.*: *Eine hundertjährige Kirche* címmel a budapesti reform. templom rövid történetét adja. — 186. sz. *S. J.*: *Ungarische Kriegsliteratur* címmel Balázs Béla: Lélek a háborúban, Göndör Ferencz: A szenvedések országútján, Simon Vilmos: Hadak útja, Fényes Samu: Háborús jegyzetek, Berend Miklós: Harcztéri naplója, Lévai Mihály: A fekete hegyeken; haditudósítások Montenegro kapitulációjáról, Lampérth Géza: A magyar katona ezer éven át, Barabás Béla: Magyar hadifoglyok élete orosz-olasz földön, Molnár Jenő: Muszka fronton című munkákat ismerteti.

Ország Világ 1916. 22. sz. *Görgey Arthur.* Rövid életrajz.

Pester Lloyd. 1916. 153. sz. *Marczali Henrik*: *Arthur Görgey.* A tábornok jellemző életrajzát adja. — 157. sz. *Lothar Rudolf*: *Der Fortschritt und der Weltkrieg* címmel ismerteti Ferrero G. La Guerre Européenne. Paris, 1916. munkáját. — 167. sz. *Goth Ernő*: *Ein neues Buch von Anatole France.* A francia író »Sur la vie glorieuse« munkájának ismertetése. — 172. sz. *Krauss S.*: *Antike Synagogen* címmel Kohl H. és Watzinger K. »Antike Synagogen in Galiläa« munkájának ismertetése. — 184. sz. *Marczali Henrik*: *Arthur Görgeys Jugend.* Görgey Istvánnak az Akadémia kiadásában megjelent munkájáról írt ismertetést. — 210. sz. *Balogh Pál*: *Franz Deák in der Wiener Hofburg.* Visszaemlékezés a 66-iki porosz-osztrák háborúra, a nikolsburgi békére, valamint Deák Ferencznek bécsi kihallgatásáról, mely a 67-iki kiegyezést idézte elő.

Pesti Napló. 1916. 114. sz. *Kalmár Antal*: *A magyarok és németek első katonai szövetsége* címmel azon szövetségről írt cikket, melyet a németek 892-ben a magyarokkal kötöttek. A kezdeményezés a németek részéről történt. Az ok pedig az volt, hogy a német birodalom keleti és délkeleti határán egy hatalmas szláv gyűrű keletkezett, mely nemcsak a német föld fölötti német uralmat, de magát a német-ség faji existenciáját is legkomolyabban fenyegette. Az elhatalmasodott szláv birodalom, melynek központja a mai Morvaország, Szilézia és Csehország volt, legyőzésére kellett a németeknek és magyaroknak katonai szövetsége.

Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt. 1916. 12971. sz. n. *Arthur Görgei.* Rövid jellemzés.

Szilágyság. 1916. 16. sz. *Darvai Arthur*: *Zilah város levelesládája.* Néhány az 1370—1519. évekből való oklevélnek rövid regestáját adja.

Temesvári Hírlap. 1916. 89—97. sz. *Geml József*: *Mackensen Temesvárott.* Mackensen működésének ismertetése.

Tolnavármegye és a Közérdek. 1916. 14. szám. *R—s.* *A magyar íródéákok* címmel ismerteti Takáts Sándor Rajzok a török világból című munkáját.

Történeti Szemle. 1916. I. füzet. *Gárdonyi Albert*: *Scipione Maffei (1675—1755), a tudományos paleographia megalat-*

pítőja. A monographiaszerűen megírt czikk a diplomatika és paleographia egy régi, nem eléggé méltányolt munkásának van szentelve, talán több érdemet tulajdonítva neki, mint kellene. Áttekintí egész munkásságát, felhozva a pro és contra egykorúlag vagy közel egykorúlag elhangzott véleményeket, s különösen kiterjeszkedve arra a harcra, a melyet Maffei az ú. n. nemzeti írásfajok (langobardica, merovingiae, etc.) elmélete ellen folytatott. Bizonyos, hogy ez Maffei működésének elméleti szempontból legtermékenyebb területe s ebből a szempontból a czikk irodalmunkban valóban hiányt pótol.

— *Erdélyi László adja »Árpád-kori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései«* című, könyvnek is beillő értekezésének hatodik folytatását. A tárgy: Kikből lettek a serviensek és a köznemesek? s a serviensek és nobilesek társadalmi állását, egymáshoz való viszonyát s e viszony történeti fejlődését tárgyalja, a végén érdekes következtetést vonva le megállapításaiból az Anonymus keletkezési korára vonatkozólag is.

— *Viszota Gyula: Széchenyi politikai programmtörödékeinek keletkezése és hatása* című czikke azokat az okokat tárgyalja, melyek Széchenyit a Programmtörödékek megírására bírták, így a személyes jellegű támadásokat s az országos helyzetet, különösen Kossuth és az ellenzék szereplését, a hogy azt Széchenyi látta. Azután a Programmtörödékek gondolatmenetét vizsgálja. Végül szembeszállt azzal a véleménynyel, mintha a munkának nem lett volna hatása. Ellenkezőt bizonyítanak nemcsak az elismerő nyilatkozatok, de még inkább az ellenzéki támadások, melyek közül különösen érdekes Kossuthnak — bár a censura miatt ki nem adott — kritikája. Természetesen az események rohama lefolyása ezt a hatást erősen ellensúlyozta.

— *Wertheimer Ede: Új adatok a magyar ó-conservativok történetéhez* rövid bevezetés után adja gróf Desseffy Emilnek báró Bach számára készített emlékiratát, a mely Bécsben kelt 1849 június 5-én. Az emlékirat tulajdonképen program Magyarországnak jövőbeli kormányzásának módját illetőleg, erősen conservativ szellemben, de mégis, a mennyire ez akkor az ó-conservativokra lehetséges, igyekszik a magyarság érdekeit megővni. Természetesen a kormányról meghallgatásra egyáltalán nem talált. — 128—9. lapokon közölve gróf *Teleki László levele* gróf Andrássy Gyulához (1861 jan. 25-én), mely magyarázza Teleki akkori eljárását.

— Az Irodalom rovatban *Balogh Albin H. Delbrück: Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte.* I. Das Altertum; *Elek Oszkár Ch. V. Langlois: La société française au XIII-e siècle; Patek Ferencz O. Schmidt: Die Reichseinnahmen Ruprechts v. d. Pfalz* cz. munkákat ismertetik. — A füzet *Erdélyi Lászlónak Vaszary Kolosról* írt meglehangú nekrológja zárja be.

2. füzet. *Dávid Antal: A Hammurapi-codex rendszere* címmel a Hammurapi törvénykönyv anyagát kísérti meg rendszerbe foglalni s megállapítani viszonyát a többi ismert törvénykönyvekhez. E szerint az értekezés három részre oszlik. I. Kísérlet a Hammurapi-codex rendelkezéseinek rendszerbe foglalására. II. Kísérlet a Hammurapi-codex ősenek rekonstruálására. III. Összehasonlítás a Hammurapi-codex és a Mózes-törvény, illetve az Ítéletek könyve közt. Eredmény: hogy az Ítéletek könyve és a Hammurapi-codex egy közös ősré megy vissza, de egyik a másikat nem ismeri.

— *Osztern Salamon Pál »A szent háború (dsihád) a mohamedán jog szempontjából«* cz. cikkében a szent háború eszméjének eredeti tartalmát, annak történeti fejlődését, valamint az arról ma kialakult felfogást és jelentőségét ismerteti bőven, különösen a mohamedán jog szempontjából.

A meglehetősen terjedelmes és érdekes tanulmány különösen actualís a jelen világháború alatt a szultántól hirdetett szent háború révén. — *Kossányi Béla: A lengyel nemesi társadalom megalakulása* czímen rendszerbe iparkodik foglalni a lengyel társadalom magasabb osztályainak elhelyezkedését a legrégibb ismert időktől körülbelül a XIV. századig. Teszi ezt egyrészt az igen gyér lengyel források alapján; másrészt az orosz, litván, magyar, szerb, cseh analógiák felhasználásával. — *Gagyí Jenő: Az osztrák-magyar-oláh titkos szerződés története* czímen röviden ismerteti egyrészt Take Jonescunak a *Le Temps*-ban, másrészt Carpnak a Moldavában megjelent nyilatkozatait az említett szerződés ügyében. — Az Irodalom rovatban *Seltmann Rezső* ismerteti *Otto Diether: Leopold Ranke als Politiker; Imre Sándor, Zoványi Jenő: Kisebb dolgozatok a protestantismus történetének köréből* és ugyanattól: *Puritanus mozgalmak a magyar református egyházban*; végül *Takáts György, Veress Endre: Básta György levelezése és iratai (1597—1607)* cz. munkákat. A Folyóiratok és könyvek rovata után találjuk egy terjedelmes vitázó értekezésnek első részét: *Tagányi Károly: Felelet Erdélyi Lászlónak »Árpád-kori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdéseire*. Eles tollal és bő ismeretekkel írott válasz arra a hosszú cikksorozatra, a mely a Történeti Szemle előző számaiban jelent meg.

3. füzet. *Szekfü Gyula* kezd el egy tanulmányt *A hódoltság-korabeli török történetírók*-ről. Író a töle megszokott nagy készsétséggel és stylussal veszi kutatás alá a kérdést, mily értékkel bírnak hazai történetírásunkra a török-magyarokori török történetírók, első sorban azok, a kiknek munkái a Tudományos Akadémia kiadásában megjelentek. A tanulmány jelen részében *Evlia Cselebi* illető munkáját veszi kutatása tárgyául. Az eredmény *Evliára* nézve nem kedvező. Szerző szerint *Evlia* keleti író, a szónak elitelő értelmében, inkább mesél, mint történeti adatokat ad, a phantasiának nagyobb szerepet ad, mintsem kútfőül elfogadhatnók. Csak ott megbízható, a hol nyugati kútfők is megerősítik adatait. — *Oswald Arisztid: Hunyadi János ifjúsága* czímen szintén hosszabb értekezést kezd, a mely láthatólag egy nagyobb Hunyadi-életrajz bevezető részéül készült. Jelen fejezetek a sokat vitatott kérdéseket tárgyalják, hogy milyen volt Hunyadi nemzetisége és kik, mik voltak Hunyadi szülei? Utóbbi illetőleg az értekezés ezen része csak Hunyadi apjára van tekintettel. A dolgozat külső formáiban kezdő íróra, de egyúttal alapos tárgyismeretre és egészséges judiciumra mutat. — *Győry Árpád: A Czobor—Strahlenheim párbaj története* cz. cikkében egy meg sem történt párbaj történetét mondja el, a mely csaknem ellenséges viszonyba sodorta Ausztriát Svédországgal. Az eset 1707-ben történt. Bár az ügynek komoly következményei nem lettek, a cikk igen érdekesen vet világot az akkori idők társadalmi és diplomatiái viszonyaira. — Az Irodalom cz. rovatban *Vida Sándor* ismerteti *Johannes Kinkel: Die sozialökonomischen Grundlagen der Staats- und Wirtschaftslehren von Aristoteles; Békefi Remig: Divékya Adorján, Zsigmond lengyel herceg budai számadásai; Zsinka Ferencz: Veress Endre, Berzeviczy Mártoncz.* munkákat. — A Folyóiratok és könyvek rovata után a Különfélékben két emlékeztet találunk. Egyiket *Fogarasi Béla* írja *Kármán Mórról*, a másikat *Szegedy Rezső* a délszláv, helyesebben horvát történetírás nagyérdemű, bár velünk szemben elfogult munkásáról, *Smičiklas Tádéról*. — Ugyanezen rovatban találjuk *Tagányi Károly: Felelet Erdélyi Lászlónak Árpád-kori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdéseire* cz. polemicus tanulmányá-

nak folytatását. A magyar határvidék őreinek társadalmi állására vonatkozó számos adataiból biztos kézzel vezeti le bizonyításait.

Uj Idők. 22. szám. *Kenedi Géza: Eugenetika.* Népszerűen ismerteti az eugenetika fejlődését Lamarcktól kezdve Schutz kísérleteiig.

23. szám. *Adorján Andor: Görgey.* Jellemrajz, futó pillantást vetve élete történetére is.

24. szám. *Csanád: Az utolsó solferinói hős.* Makay Gyuláról szól, a ki résztvett és kitüntette magát a solferinói csatában s a világháború idején, mint őrnagy reaktiváltatta magát.

27. szám. *Báró Tóth brigádéros.* A XVIII. század e kiváló magyar műszaki katonájának, a Dardanellák megerősítőjének kalandos életrajzát mutatja be Palóczi Edgár munkája nyomán.

28. szám. *Dömötör: Lionardo-szobor a Szépművészeti múzeumban.* A Meller Simon által felfedezett szobrot és felfedezése körülményeit ismerteti. — *L. B.: Mátyás király felszínre került majolikátála.* A Morgan-gyűjtemény talát mutatja be.

29. szám. *A pesti görögök.* A város régi görög lakosairól.

33. szám. *A legyezőről.* Csevegés a legyező multjáról. — *Az Angol királynő.* A most megszűnt szállodáról szól, melynek kávéháza a XVIII. század végén nevezetességszámba ment. Szállodává 1838-ban alakították az épületet. 1848-ban a bombázás tönkretette, de újra restaurálták. Deák a II. emelet 54. és 55. sz. szobáiban lakott.

35. szám. *Tábori Kornél: Magyar kuriózumok a háborúból.* Tábori újságok, meghívók, szükségpénz és ellenségeinktől ledobott nyomtatványok ismertetése. Képekkel.

38. szám. *Régi sakkfigurák.* A híres múzeumok régi sakkfiguráit ismerteti. A legrégibbek a st.-denisi apátság figurái a XI. századból.

Vasárnapi Újság. 15. szám. *J. J.: Tirpitz.* Ismerteti a volt német főtengeternagy pályafutását és érdemeit a német tengeri haderő organisálása körül. — *A háború napjai.* Folytatólagos rovat.

16. szám. *J. J.: Hindenburg.* Rövid életrajz a keletporoszországi hadműveletekig. — *A háború napjai.* Folytatólagos rovat.

17. sz. *Eötvös Károly.* Visszaemlékezések Eötvös politikai, szónoki és írói tevékenységére. — *A háború napjai.* Folytatólagos rovat.

18. sz. *Shakespeare.* Rövid méltatás. — *A háború napjai.* Folytatólagos rovat.

19. sz. *A háború napjai.* Folytatólagos rovat.

20. sz. *Jákó János: Goltz pása.* Méltatja különösen törökországi szervező munkáját és érdemeit a Dardanellák védelmében. — *A háború napjai.* Folytatólagos rovat.

21. sz. *A háború napjai.* Folytatólagos rovat.

22. sz. *Kilényi-gyűjtemény.* Főképp holicsi, tatái és herendi porcellánokban volt gazdag. — *Görgey Arthur: Fő hibáinak cinismusát és Kossuthtal való ellentétét tartja.* — *A háború napjai.* Folytatólagos rovat.

23. sz. *Hekler Antal: A berlini görög istennő szobor.* A Tarentumban talált és Berlinbe került nemes ion ízlésű szobrot mutatja be. — *A háború napjai.* Folytatólagos rovat.

24. sz. *A hadihajó fejlődése.* Képsorozat szöveg nélkül. — *A háború napjai.* Folytatólagos rovat.

25. sz. *J. J.: Gallieni.* Madagascari szereplésével nagyon kihívta maga ellen a kritikát. A marnei csata tette népszerűvé, azonban a

parlamentben, mint hadügyminiszter nem tudott megállni és verduni szereplését is élesen elítélték. — *A háború napjai*. Folytatólagos rovat.

26. sz. *Jákó János : Moltke*. Pályája. Haditerve a marnei csatában meghiusult. — *A háború napjai*. Folytatólagos rovat.

27. sz. *Leonardo da Vinci bronzlovasa a Szépművészeti múzeumban*. A Meller Simon által felfedezett szoborról. — *A háború napjai*. Folytatólagos rovat.

28. sz. *J. J. : Joffre*. Életrajz és méltatás. — *A háború napjai*. Folytatólagos rovat.

29. sz., 30. sz., 31. sz. *A háború napjai*. Folytatólagos rovat.
Világ. 1916. 179. sz. *Ambrus Zoltán* Görgey Istvánról írt jellemzést.

Tárcza.

Egy adat a rokkantellátás történetéhez.

A Századok ez évi 6. számában (369—374. ll.) Pelz Béla cikket írt a hétéves háború utáni rokkantellátásról. Ebben a cikkben előadja, hogy Mária Terézia 1750 után hogyan és miképen rendezte, illetve rendeztette a rokkantügyet, s megtudjuk a dolgozatból, hogy Magyarországon az első (a pesti) rokkantházat Széchenyi György esztergomi érsek alapította s magát az épületet (a régi Károly-kaszárnya, ma Központi városház városház-utcai épülete) 1716-ban kezdték építeni.

Azonban Magyarországon a rokkantellátásnak sokkal távolabbi példái is vannak és ismerünk egy esetet, mikor a XVI. században maga a király intézkedik egy rokkanttá vált magyar vitéz ellátásáról.

Nemespüspöki Magdó Ferencz magyar nemes katona ott harczolt a török ellen Székesfehérvárnál, majd 1541-ben Rogendorf Vilmos hadában Buda alatt; e harczokban megsebesült, úgy hogy jobb karja csonka és hasznavehetetlen lett. Inséges helyzetében a királyhoz fordult segítségért, a ki kérelmét meghallgatta s méltányolva a haza védelmében szerzett érdemeit s a király személye iránti hűségét (a haza védelmét *első helyen* említi a király), meghagyja a magyar udvari kamarának, hogy Magdó Ferencznek élete fogytáig nyugta ellenében évenként 40 forintot fizessen élete fenntartására, más szóval rokkantellátás czímén. Ez történt pedig 1544-ben, a mikor még általában nem sokat törődtek a rokkanttá vált hősökkel, a mikor azok saját magukra, családjukra vagy legjobb esetben a társadalomra voltak utalva.

A nevezetes oklevél vonatkozó részei így hangzanak :

1544 szeptember 2. Bécs.

I. Ferdinánd király a magyar udvari kamarához. Nemes Püspöki Magdo Ferencz előadta, hogy ő »tum in castris nostris

sub Buda existentibus, tum vero temporibus preteritis dum Alba Regalis caperetur a Turcis dextra manu ita vulneratum letumque fuisse, ut inde perpetuo mutilus effectus fuisset, eademque dextra manus nullo posthac sibi usui fieri posset. Supplicatumque nobis est, ut cum fortunam hanc adversam *in tuenda patria*, fideque et fidelitate erga nos scusceperit (így!) ei subvenire, certumque aliquod salarium ex ista camera nostra annue pendendum in sustentationem vitae suae decerneremus.« Mi pedig méltónak találván őt arra, hogy királyi kegyünkkel támogassuk, elrendeltük, hogy neki élete fogytáig »in eius inopis vitae sustentationem« a magyar udvari kamarából évenként 40 forint adassék és meghagyjuk a nevezett kamarának, hogy Magdó Ferencznek nyugtája ellen a 40 forintot évenként fizesse ki.

Papiroson, alul rányomott vörös viaszpecsét helyével, a király sk. aláírásával és Oláh Miklós kancellár ellenjegyzésével, a gróf Teleki-család gyömrői levéltárában : I. Levéltár, elenchus XX., fasc. III. No. 49.

Dr. Iványi Béla.

Marczali Henrik kultúrpolitikai gondolataihoz.¹

Mi magyar geographusok az utolsó években — főleg a mióta tudunk a középiskola gyökeres reformjának tervéről — fokozott erélyvel törekedtünk a földrajz lényegének művelt társadal-munkkal való megértetésére. A lényeg megismerésében láttuk a fontosság felismerésének, az oktatás kellő kiterjesztésének és helyes irányba terelésének zálogát. Azt hiszem nem dolgoztunk egészen hiába. Igaz, a világháború is segített — a topographikus ismeretek iránt való érdeklődés terjedésével. De ez az eredmény, bármily öröndetes, csak múló és csak felületes ismeretekre törekvő. Nagyobb, maradandóbb eredmény és főképen a köz-oktatási miniszter érdeme, hogy a földrajzot ezentúl, a kor igényeihez közeledve, több osztályban fogják tanítani. Még ennél is nagyobb eredmény lenne, ha ezt az időt úgy tudnók kitölteni, hogy az ifjú csak lényegest, hasznosat, maradandót tanuljon. Ez a mi feladatunk. Tudjuk, hogy ez még javarészt előttünk áll. Megértetni a tudós világgal, a tanársággal, az ifjúval, a társadalommal a földrajz lényegét, még sok munkát igényel. Nem röpke cikkekkel fogjuk ezt befejezni, alaposabb, mélyebb, komolyabb munkákra lesz szükség. Eddig — leginkább a Földrajzi Közleményekben, Figyelőben, értesítőkből és a tanárság lapjaiban — felállítottuk a problémát, feltettük a kérdést és ezzel —

¹ A világháború hatása a földrajz és történelem oktatására. Budapesti Szemle, 1916. május.

úgy hiszem — érdeklődést is sikerült keltenünk. Most majd igyekeznünk kell a feltett kérdésre a választ is megadni, kifejtetni azt, a mit eddig csak sietve vázoltunk.

Eddig csak mi geographusok emeltük fel szavunkat a geographia igazáért. Bármennyire igazunk van — s hogy igazunk van, azt a jelen már részben bebizonyította és a jövő teljesen be fogja igazolni — kívülállók elfogultaknak gondolhattak. Ezért kétszeresen fontos és megbecsülhetetlen, ha kiváló tudósok, a kik más tudományzakok művelésében emelkedtek, felemelik megértő és intő szavukat. Engedje meg Marczali Henrik, hogy a geographusok táborából melegen üdvözzöljem. Nemcsak azért, hogy mellénk állott, hogy felemelte szavát a geographiáért ; de még inkább azért, mert a geographiát nem kívülről, nem egyoldalúan nézi, hanem azt, követve Napoleont, a kit citál, valóban »magáévá tette«.

Felismerte benne a gondolkodni tanító philosophikus tudományt, a mely az ismereteket nem önmagukért, de a levonható tanulságokért tanítja. Felismerte, hogy geographiát nem lehet könyvből tanulni, hanem első sorban »látni kell megtanulni a körülöttünk elterülő valóságot«. Felismerte, hogy közvetve, térkép útján is ezt kell tanulni látni, hogy a térképolvasás sokkal több, mint egyszerű orientálódás. Kár, hogy ezt csak érinti, mikor alig van nálunk ember, a ki tudja, mit mindent lehet leolvasni egy jó térképről az embernek és földnek multjából és jelenéből.

Tanárságunknak is sok megszívlelni valót mond. Kikel a névtömegtanítás ellen. És mennyire szívemből beszél, a mikor ostorozza tankönyveinknek írójukat, tanárt és ifjúságot a gondolkodástól dispensáló stereotyp városjellemezését : »élénk kereskedelme és ipara van« ! A városról arra vár feleletet a geographustól : mért épült ott, a hol épen van ? Miből él ott az a sok ember ? — tehát a jellemzőt, általánost, nem a curiositást. A geographiában látja »az egyetlen lehető komoly bevezetést a gazdasági tudományokba« és »azt az államtudományt, a melyre szüksége van annak is, a ki nem végez egyetemet, csak a földrajz és a történelem együttes működése által« véli megszerezhetőnek. Ezt szívleljék meg a tanügygyel foglalkozók. Az állam feladata állampolgárukat nevelni. Hasznos polgárokat ; mindenkit a maga helyére tehetsége szerint. Ezért szívleljék meg azt is, a mit Marczali a tanításunkban, tanárképzésünkben folyó káros és értelmetlen nivellálásról mond. Ezekkel a kívánságokkal zárom soraimat, a melyek nem akartak egyéb lenni egy meleg kézszorításnál.

Gróf Teleki Pál.

A magyar országgyűlés Rákos neve.

Körülbelől megállapítottnak vehetjük, hogy a rákos szó országgyűlés értelemben Ferdinánd kancelláriájának gyakorlataiban honosodott meg. Hogy azonban csak a XVI. század közepén kapcsolódott volna a rákos szóhoz az országgyűlés fogalma, az már nem bizonyos (v. ö. Szabó Dezső cikkét: Rákosnak hívták-e Magyarországon az országgyűlést? Századok, 1914. 760—766 l.).

A rákos szó országgyűlés helyett már 1526-ban használatos volt Ferdinánd kancelláriájában. Mikor Krusith Péter néhány vár őrségének fizetése és a saját személyét illető évpénz végett Ferdinándhoz fordult, a király a folyamodást a következő latin háttirattal láttatta el: *Supplicans cum petitione sua habeat patientiam usque ad Ragutsch, tunc tractabitur ulterius super petitione sua. Actum in presentia regis Vienne 22. Novemb. 1526.* (Jászay: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után, 102., 206. l.). Pár nap múlva egy más folyamodásra is ugyanezen megjegyzés került.

Ebből következik, hogy a rákos név használata szokásos volt. De egyszersmind a ragutsch alakból az is következik, hogy nem magyar ember kezétől eredt a megjegyzés. **Srs.**

Ortvay Tivadar †. (1843 nov. 19.—1916 júl. 8.)

Július 8-án vesztettük el történetírásunk nagyérdemű munkását, társulatunk igazgató választmányának egyik legrégibb és legbuzgóbb tagját, Ortvay Tivadart, épen akkor, midőn tisztelői pappá szenteltetése és irodalmi működése félszázados évfordulójának megünneplését tervezték.

A magyar történetírásnak azon munkásai közé tartozott, kik nem csupán egyes, szűkebben határolt korszakok módszeres feldolgozásával tűntek ki, hanem írói és kutató tevékenységöknek a történelem különböző korszakaira s a történelmi segédtudományokra való széles kiterjesztésével is maradandó írói érdemeket szereztek maguknak. Ortvay az egyháztörténelmen kívül különös szeretettel a praehistoriát művelte; akadémiai rendes tagsági székfoglaló értekezését is ebből a tárgykörből merítette. Avatott munkása volt azonban a római történelem daciai és pannoniai vonatkozásainak, melyekről a M. Tud. Akadémiában bemutatott dolgozatainak sorozata tanúskodik. A magyar középkorból vett s az egyetemes történeti kapcsolatok kellő értékelésével

és érvényesítésével megírt XVI. századi magyar történeti művei, valamint helytörténeti monographiái beszédes emlékei annak a páratlan szorgalomnak, mely kötetekre terjedő írói munkásságát eredményezte.

A M. Tud. Akadémia Ortway történetírói érdemeit épen az ez évi nagygyűlésen tüntette ki a Marczibányi mellékjutalommal. A jutalom odaítélése tárgyában javaslatként kiküldött bizottság előadójának jellemzése szerint Ortway műveit, köztük első sorban helytörténeti monographiáit (Pozsony város története, Temesmegye története) »az események logikai összefoglalása, nagyterjedelmű forrásapparátus« jellemzik; bennük a dátumok szabatos megállapítását, az események pragmatikus összekapcsolását, még a viszonylag csekélyebb fontosságú mozzanatokban is, az adatok tömegeivel végezte, hogy tárgyilagosságra való törekvését és történetírói hitelességét kétségtelenné tegye olvasói előtt. Temesmegye I. kötete (1914) alkalmul szolgált a római és népvándorláskori gazdag ismereteinek bemutatására. »A római és népvándorláskori rengeteg lelet ismeretében teljesen otthonos, azoknak alapos ismeretével, az archaeologia terén való teljes otthonosságával és tájékozottságával, a hazai és külföldi forrásoknak és irodalmi termékeknek lelkiismeretes és pontos felhasználásával oly munkát végzett, mely e kötetet messze kiemeli a monographia-irodalom termékei között és maradandó értéket biztosít neki.« Mária királynéről szóló nagy műve (1914), melynek megírása céljából külföldön is végzett kutatásokat, becses kortörténet, mely a Mária királynéra vonatkozó irodalomban hézagot pótol s a XVI. századi magyarországi és európai közállapotok kiváló ismeretéről tanúskodik.¹

A mit az akadémiai elismerés Ortwaynak az utóbbi években megjelent műveiről megállapít, az Ortway egész munkásságára is vonatkoztatható. Minden tudományos művét az adatok lelkiismeretes összegyűjtése, kritikai egyeztetése és a tárgynak megfelelő gondos előadásmód jellemzik. Páratlan, igazságos történetíró akart lenni; állításait az adatok tömegével igyekezett igazolni, úgy hogy gyakran az események krónikásává lesz, a nélkül, hogy egyénisége előtűnne. Igazságérzetéből következik az a törekvése is, akárhányszor csekélyebb jelentőségű részleteknél is, hogy lehetőleg teljes irodalmi apparátussal világítsa meg a felvetett kérdés

¹ Áldásy A.: Jelentés az 1916. évi nagyjutalomról. Akadémiai Értesítő. 1916. 367, 373, 388—89. lapok.

irodalmi fejlődését, miáltal még helyi monographiái is túl-emelkednek a helyi határok korlátain s egyetemes magyar történeti értéket nyernek.

Hazájának és egyházának hű fia, társulatunknak pedig kötelességtudó, mindig munkára kész tagja volt Ortway Tivadar. Emlékét kegyelettel fogjuk megőrizni.

A Magyar Nemzeti Múzeumban elhelyezett családi levéltárak.

Negyven esztendeje lesz ez évben annak, hogy a *Kállay*-nemzetség, mikor nagy multjához méltóan gondoskodni akart értékes, főleg középkori oklevelekben rendkívül gazdag levéltáráról, elhatározta, hogy azt a Nemzeti Múzeumnak ajánlja fel letétkép a következő feltételek mellett: A Múzeum gondoskodik a levéltár elszállításáról, rendezéséről és felállításáról s mint a Kállay-család levéltárát külön kezelteti, két példányban leltárt készíttet róla s ezek egyikét megküldi a családnak; kikötötte továbbá azt is, hogy a család tagjai a levéltár darabjairól hiteles másolatokat készíttethessenek.

Trefort Ágost, az akkori kultuszminiszter, mérlegelvén azt, hogy a Kállay-nemzetség kiváló szolgálatot tett a hazai történettudománynak, midőn gazdag családi levéltárát közhasználatra átengedte s ezen hazafias cselekményét követendő például felállította, 1876 január 31-ikén 1161. sz. a. kelt leiratában elfogadta azon feltételeket, a melyekhez a család a levéltár letéteményezését kötötte.

A jó példa követőkre talált, egyik család a másik után tette le levéltárát a N. Múzeumban, úgy hogy majd százra rúg immár az Orsz. Széchenyi-Könyvtárban őrzött családi levéltárak száma.

Lehetnek ellenzői a túlságos centralizálásnak, de azoknak is be kell látniok azon előnyöket, a melyekkel a családi és egyéb természetű levéltáraknak biztos és könnyen hozzáférhető helyen való elhelyezése jár.

Nem kell épen a mostani rendkívüli időkre gondolnunk, a veszélyeztetett északmagyarországi levéltárak sorsára, hanem csak azt kell szem előtt tartanunk, hogy a kutatók bármikor, egy helyt, rendezett állapotban találják meg az őket érdeklő anyagot s nem kell megküzdenniök azon nehézségekkel, a melyekkel gyakran találkoznak vidéki családi s más természetű levéltárak használata közben, a mikor alkalmatlan hely (nedves pincze, padlás), vagy a tulajdonos távolléte, esetleg szívességtelen nemtörődömsége miatt egy-egy becses levéltár nehezen

vagy semmikép sem hozzáférhető. Sőt még a család számára is előnyösebb, ha megfelelő, biztos helyen, szakszerűen elrendezve áll az rendelkezésére, mintha össze-vissza hányt kötegekből kell előkeresnie valamit s a közjegyzőtől nem kap hiteles másolatot régi darabról, mert az nem köteles azt kiállítani, ha nem tudja elolvasni.

A N. Múzeumnak felajánlott családi levéltárak átvételénél a könyvtár ragaszkodott a fenti miniszteri leiratban jóváhagyott módzatokhoz s ily módon az azóta lefolyt négy évtized alatt e tekintetben bizonyos gyakorlat fejlődött ki; ezt alapul véve, a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter a következő szabályzatot állította össze (1914. évi szeptember hó 4-ikén 78.077. sz. a.), a mely a Budapesti Közlöny 1914. 289. számában jelent meg:

Szabályzat családi levéltáraknak a Magyar Nemzeti Múzeumban való letéteményezésére és kezelésére.

1. A Magyar Nemzeti Múzeum családi levéltárakat a család tulajdonjogának épségben tartása mellett letéteményül megőrzés céljából elfogad.

2. Letéteményezésre jogosult a levéltár tulajdonosa, illetőleg tulajdonosai, vagy az, a ki a levéltárral jogosan rendelkezik.

3. A letéteményező a tulajdonjog, úgyszintén a letéteményezés illetékessége felől felmerülő ügyekben a Magyar Nemzeti Múzeummal szemben szavatosságot vállal.

4. A letéteményező vagy maga gondoskodik a levéltárnak a Magyar Nemzeti Múzeumba szállításáról, vagy kívánságára az átvétel és szállítás a Magyar Nemzeti Múzeum által és költségén történik.

5. Minden családi levéltár az Országos Széchenyi-Könyvtár levéltári osztályában, a többi anyagtól elkülönítve, a család neve alatt állítatik fel; annak egyes darabjai megfelelő külön bélyegzővel jelöltnek meg.

6. Az átvétel megtörténtéről a letéteményező írásban értesítendő és arról a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek is jelentés teendő.

7. A Magyar Nemzeti Múzeum a levéltár rendezésének megtörténtével megküldi a letéteményezőnek a levéltárról évi és darabszám szerint készült jegyzéket, a mely átvételi elismervényül is szolgál.

8. Ha a letéteményező kívánja, a Magyar Nemzeti Múzeum gondoskodik arról, hogy a letéteményező költségére hozzáértő szakember a levéltárról tartalom szerint való részletes lajstromot készítsen.

9. A letéteményezett levéltár, ha külön kikötés a letéteményezéskor a levéltárra vagy egyes darabjaira nézve nem történik, tudományos kutatás céljából a Magyar Nemzeti Múzeum helyiségeiben használható. A letéteményező, vagy azok jogutódai szabályszerű térítvény ellenében ki is vihetnek a levéltárból darabokat s erre másoknak is adhatnak engedélyt, úgyszintén a levéltár darabjairól hiteles másolatokat készíthetnek.

10. A Magyar Nemzeti Múzeumban letéteményezett családi levéltárnak vagy egyes darabjainak visszaadása, a letéteményezőnek, vagy azok igazolt jogutódainak kellőképp indokolt kívánságára, különös méltánylást érdemlő esetekben kivételesen és csak a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter hozzájárulásával történhetik meg. —

Az eddig letéteményezett családi levéltárak névsora a következő :

Antos, br. Balassa, br. Bánffy, Bárány, Barkóczy, Bartal, Becsky, Békássy, Beniczky, gr. Berényi, Berzeviczy, gr. Bethlen, Bezerédj, Bogay, Bónis, Bugarin-Horváth, gr. Csáky, Csoma, Danch, Dessewffy, Dobos, Dóry, Dobay, br. Drozdik, gr. Eszterházy, Fejérpataky, gr. Forgách, Gaál, Ghyczy, Gosztony, Görgey, Hanvay, br. Hellenbach, Hertelendy, Hiemer, Horváth (Zalabéri), Ibrányi, br. Jeszenák, br. Jeszenszky, Justh, Ivánka, Kállay, Kapuváros, Kapy, Kende, Kisfaludy, Kolossy, Kossuth, Kölcsey, Kruplanicz, Kubinyi, Kvassay, Latinovics, Leővey, Lippich, Lipthay, Luka, Magyary-Kossa, br. Majthényi, Máriássy, br. Mednyánszky, Melczer, Motesiczky, Nagy (Hidas-kürti), Pataky, Péchy, br. Perényi, Pottornyay, Pregardt-Paur, Radák, Rajky, Reviczky, gróf Rhédey, Rhaell (Rholly), Rosty, Salamon, Sibrik, Sombory, Soós, gr. Széchenyi, Szent-Iványi, Szerdahelyi, Szily, Szinyei-Merse, Szirmay, Szögyény-Marich, Szulovszky, Szunyogh, Tallián, Tarányi-Ossterhuber, gr. Teleki, Thaly, Tihanyi, Török, (Telekesi), Török (Várad), Töttös, Uray Ursini-Blagay, Ujházy, Vidos, Zathureczky, Zombat. **H.**

Hivatalos értesítő.

Jegyzőkönyv a Magyar Történelmi Társulat 1916. május hó 18-án d. u. 5 órakor tartott ig. választmányi üléséről.

Jelen vannak : dr. Csánki Dezső ügyvezető alelnök elnöklete alatt : dr. Fejérpataky László alelnök, dr. Áldásy Antal, dr. Angyal Dávid, dr. Berzeviczy Albert, dr. Dóry Ferencz, Fest Aladár, dr. Fináczy Ernő, Gagy János, dr. Holub József, dr. Hóman Bálint, dr. Illés József, dr. Lukács József, dr. Madzsar Imre, dr. Ortway

Tivadar, dr. Szabó Dezső, dr. Szendrei János, dr. Szentpétery Imre, Varju Elemér, dr. Závodszy Levente, vál. tagok, dr. Bathó Béla ügyész, dr. Domanovszky Sándor mint jegyző.

Dr. Csánki Dezső elnök az ülést megnyitva, a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Döry Ferencz és dr. Holub József vál. tagokat kéri föl.

33. Dr. Csánki Dezső elnök bemutatja von Tschirschky-Bögendorff bécsi német nagykövet levelét, a mely II. Vilmos német császár és porosz király Ő Felsege legfelső elhatározását közli, hogy a Társulat alapítói sorába lép. Elnök e bejelentést megtéve, méltatja a Felséges úr ez elhatározásának nagy jelentőségét. Hangsúlyozza, hogy a felséges uralkodónak »nagy idők méltó nagy emberének eme hozzánk való csatlakozásában« Társulatunk méltán látja »történetírásunk, nemzeti multunk s ebben megnyilatkozó, nekünk oly drága eszméken felépült jelen nemzeti életünk és törekvésünk megtisztelését s ezzel kapcsolatban a létünkért folyó világháborúban az ő szövetségében és oldalán kifejtett s történelmünkben új korszakot jelző sikeres erőfeszítéseink, hűségünk és odaadásunk elismerését és megbecsülését.« — Indítványára az ig.-választmány elhatározza, hogy midőn a felséges uralkodót tagjai sorában az egész Társulat nevében hódolatteljesen és lelkesedéssel üdvözlí, egyszersmind hasonló érzelmektől áthatva fogja kifejezni előtte ezen, a magyar történetírást, a magyar történelemben megnyilvánuló nemzeti ideálokat és az egész magyar közéletet megtisztelő, fenkölt elhatározásáért érzett köszönetét és háláját.

34. Alapító tagokul ajánltatnak még : a Pancsovai Népbank Igazgatósága, 400 K, aj. dr. Küffer Béla r. t.; dr. Lechner Tibor főgymn. r. tanár, Budapest, 200 K, aj. dr. Ballagi Aladár. — Evidias rendes tagokul ajánltatnak : Palmer Kálmán főrendiházi elnöki tanácsos, Budapest, aj. dr. Csánki Dezső alelnök; Széll József főispán, Fogaras, aj. Gagyí Jenő; dr. Angyal Zoltán, Hajdúböszörmény, aj. Cserhalmi Sámuel; dr. Lovass Elemér főisk. tanár, Pannonhorma, aj. Sörös Pongrácz; dr. Lázár Béla író, Budapest, aj. Gagyí Jenő és 1914-től Bolgár Matild tanár, Győr, aj. Pelcz Béla. — Megválasztatnak.

35. Lázár Béla r. tag bemutatja B. Strigel: »II. Ulászló és gyermekeinek arczképe« cz. tanulmányát és magát az újonnan felfedezett képet is.

36. Jegyző előterjeszti az április hó 1-től 30-ig terjedő időről szóló pénztári kimutatást. E szerint összes bevétel volt a postatakarékpénztárban 15.014 K — fill.; összes kiadás a postatakarékpénztárban 12.867 K 09 fill.; rendelkezésünkre állott tehát 2.146 K 91 fill.; ehhez folyószámlai tiszta követelésünk a P. H. E. T. E.-nél 10.616 K 73 fill.; összesen rendelkezésünkre állott tehát ápr. 30-án 12.763 K 64 fill. — Tudomásul szolgál.

37. Következvén a főtítkárválasztás, elnök az alapszabályok szerint elrendeli a titkos szavazást. Beadatván 19 érvényes szavazat, ebből Lukinich Imre titkárra esett 18, Gagyí Jenő vál. tagra 1. — Ezek alapján elnök dr. Lukinich Imrét megválasztottnak jelenti ki; a harcztéren levő új főtítkár a választás eredményéről jegyzőkönyvi kivonatban fog értesítettetni.

38. A titkári állás dr. Lukinich Imre főtítkárrá választása által megüresedvén, elnök elrendeli a titkos szavazást a titkár megválasztására. Beadatván 19 szavazat; Gagyí Jenő vál. tagra esett 14, dr. Holub József vál. tagra 3, üres volt 2. — Ezek alapján elnök Gagyí

Jenőt megválasztottnak jelenti ki és meleg szavakkal üdvözli abban a reményben, hogy kiváló képességeit és nagy tudását a Társulat felvirágoztatására fogja szentelni.

39. Jegyző bemutatja a jubiláris bizottság jelentését az ötven-
éves jubileum előkészítéséről. A bizottság a jubileum megünneplé-
sére 1917. őszén rk. ünnepélyes közgyűlést hoz javaslatba. Erre az
alkalomra készített el a Társulat ünnepi kiadványát, mely a Tár-
sulat történetét és a tagok névkönyvét fogja tartalmazni. Az ünnep-
ség lefolyását a *Századok* egy külön ennek a célnak szentelt száma
fogja ismertetni. A bizottság azonban ünnepi évnek kívánná tekin-
teni az egész 1917. évet, a melynek elején megjelennek a *Századok*
Tartalommutatója, évi r. közgyűlésén pedig előterjesztetnek az
ünnepség részletes programja. Foglalkozik a bizottság ünnepi
plakett és egy nagyobb jubiláris mű gondolatával is. Végre jubiláris
megbízatásnak kívánja tekinteni a *Századok* később megjelenő Név-
és tárgymutatóját is.

Elnök ehhez hozzáfűzi, hogy dr. Küffer Béla r. tag több levélben
rk. közgyűlés összehívását kérte és a jubileum időpontjául május
15-ikét hozta javaslatba. Ámbár a bizottság ezeket a javaslatokat
elejtette, az elnök az indítványt mégis megismerteti a választmány-
nyal. — Az igazgató-választmány mindenben magáévá teszi a ju-
biláris bizottság javaslatát, a jubileum időpontjául legalkalmasabb-
nak 1917. őszét tekinti és nem lát okot fennforogni arra nézve, hogy
ez ügyben rk. közgyűlést hívjon össze.

40. Dr. Bathó Béla ügyész járásbíróvá történt kinevezése alkalmából, minthogy ügyvédi gyakorlatát nem folytathatja, az ügy-
vezető alelnökhöz intézett levélben a Társulat ügyészi állásáról le-
mondott. — Az elnök javaslatára az ig. választmány dr. Bathó Béla
elhatározását sajnálattal tudomásul veszi és őszinte köszönetét nyil-
vánítja buzgó és mindig szolgálatkész működéséért, egyben felkéri
őt, hogy addig is, míg a Társulat új ügyészt választhat, támogassa
az elnökséget jogi tanácsaival.

41. Jegyző jelenti, hogy a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egye-
sület közgyűlésén 200 K évi adományt szavazott meg Társulatunk-
nak. — Köszönettel tudomásul vétetik.

42. Révész Kálmán vál. tag jelentést tesz, hogy Társulatunkat
a kassai Kazinczy-körnek a kassai színészet 100 éves jubileuma
alkalmából rendezett ünnepségén képviselte s ott a Társulat nevé-
ben beszédet is mondott. — Köszönettel tudomásul vétetik.

43. Jegyző jelenti, hogy gr. Kueffstein Károly v. b. t. t. Studien
zur Familiengeschichte cz. munkájának egy példányát Társulatunk-
nak megküldötte. — Köszönettel tudomásul szolgál.

44. Jegyző jelenti, hogy a vallás- és közokt. minister 42.200/1916.
VI. a. rendeletére hivatkozva, több polgári iskola bejelentette ki-
lépését a Társulat tagjai sorából. — Az igazgató-választmány abban
a meggyőződésben, hogy e kérdésben valami félreértésnek kell lennie,
utal arra, hogy a belügyminister által jóváhagyott alapszabályaink-
kal a kilépések ellentétben állanak, kéri tehát az elnökséget, lépjen
e kérdésben érintkezésbe a ministeriummal és addig is tartsa függő-
ben a már bejelentett kilépéseket.

Zárt ülésen:

45. Az ig.-választmány a főtítkár és a titkár esetleges helyet-
tesítéséről, és

46. a főtítkár fizetéséről határozott.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Dr. Csánki Dezső, elnök.

Dr. Domanovszky Sándor, jegyző.

Hitelesítjük: Dr. Dóry Ferencz, Dr. Holub József.

Jegyzőkönyv a Magyar Történelmi Társulat 1916. június hó hó 22-én déli 12 órakor tartott ig. választmányi üléséről.

Jelen vannak: dr. Csánki Dezső ügyvezető alelnök elnöklete alatt dr. Aldásy Antal, dr. Császár Elemér, dr. Dóry Ferencz, Fest Aladár, dr. Gárdonyi Albert, dr. Gombos Albin, dr. Hóman Bálint, dr. Illés József, dr. Madzsar Imre, dr. Melich János, dr. Reiszig Ede, Soós Elemér, dr. Szabó Dezső, Tagányi Károly vál. tagok, Gagyí Jenő titkár, dr. Domanovszky Sándor mint jegyző.

Dr. Csánki Dezső az ülést megnyitva, a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Dóry Ferencz és dr. Illés József vál. tagokat kéri fel.

Zárt ülésben:

47. A Társulat kiadványainak 1917. évre szóló nyomdai szerződéséről és

48. »Teleki Mihály levelezései« további kötetének kiadásáról határozott a választmány.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Dr. Csánki Dezső, elnök.

Dr. Domanovszky Sándor, jegyző

Hitelesítjük: Dr. Dóry Ferencz, Dr. Illés József.

Pályázathirdetés.

A Magyar Történelmi Társulat dr. Thaly Kálmán alapítványából nyílt pályázatot hirdet a következő feladatra: *A magyar nemzet önállóságáért és függetlenségeért vívott küzdelmek története a mohácsi vésztől I. Miksa haláláig, 1526—1576.* Az ajánlkozás a szerző megnevezésével, tervrajz és lehetőleg mutatóvány kíséretében a Társulat ügyvezető alelnökéhez (Budapest, I. Országos Levéltár) 1916. évi október 31-ikéig küldendő be. A munka tiszteletdíja, beleértve az írói díjat és a nyomtatás költségét, 5500 korona, mely akkor fizettetik ki, ha az egész munka ki lesz nyomtatva. A mű elkészítésének határideje 1918. évi december hó 31-ike. Forrástanulmányon alapuló, önálló, tudományos becsű munka kívántatik. A tulajdonjog a szerzőé marad.

1916. június havában fizettek:

a) alapítványt:

Horánszky Lajos	200 K
Vilmos német császár ö Felsége.....	600 K
Összesen.....	800 K

b) tagdíjakat:

1913-ra: Dr. Munkácsi Kálmán (5 kor.), Összesen 5 korona.

1914-re: Kemény Lajos (1 kor.), dr. Munkácsi Kálmán, dr. Pelz Béla (1 kor.) Összesen 12 korona.

1915-re: Kemény Lajos (3 kor.), dr. Munkácsi Kálmán (5 kor.). Összesen 8 korona.

1916-ra: Balonyi Imre, Budapesti kir. József-műegyetem közgazdasági semináriuma (20 kor.), Demjén László, Ellend József (80 f.), dr. Friedreich Endre (4 kor. 50 f.), Hajdúszoboszlói polgári fiúiskola, dr. Henze László, Jakabffy Imre, Karczagi reform. főgimnázium (5 kor.), Kassa: Felsőmagyarországi Rákóczi-múzeum, Kispesti állami polgári fiúiskola (12 kor.), Koczás J., dr. Kovács Miklós, Lovas Elemér, dr. Marczali Henrik, Mezey Béla, Miskolcz: Borsod-Miskolczi Múzeum, Nagykállói áll. főgymnasium, Pápai reform. főiskola könyvtára, Sebestyén József, Szabadkai főgymnasium (12 kor.), dr. Szegedy Rezső (1 kor. 50 f.), Szirmay József, Trsztenai kir. kath. főgymnasium, dr. Weichhart Gabriella. Összesen 235 korona 80 fillér.

1917-re: Ellend József (3 kor. 20 f.) Összesen 3 korona 20 fillér. Mind-összesen 264 korona.

1916. július havában fizettek:

1915-re: Dr. Károlyi János. Összesen 10 K.

1916-ra: Dr. Balics Lajos, Budapesti Julián-Egyesület (15 K), Budapesti gyakorló főgymnasium, Eszéki máv. felső népiskola (10 K 80 f.), Fazekas Ágoston, Havran Dániel, Karácson Béla, Kőrösy János, Lőcsei kir. kath. főgymnasium, Makói főgymnasium, Márton Mátyás, Nagykanizsai főgymnasium (5 K 40 fill.), Nagyrőczei állami polgári fiúiskola, dr. Székely Dezső, Székelyudvarhelyi ref. collegium (5 K), dr. Török Pál (10 K 06 fill.), Zombor szab. kir. városi könyvtáregyesület. Összesen 166 K 26 fill.

1917-re: Aranyosmaróti áll. főgymnasium (12 K), Rozsnyói evang. főgymnasium. Összesen 22 K. Mindösszesen 198 K 26 fillér.

1915 augusztus havában fizettek:

a) alapítványt:

Tóth László 200 koronát.

b) tagdíjat:

1914-re: Dr. Oslay Ferencz. Összesen 10 koronát.

1915-re: Barabás Samu, dr. Oslay Ferencz. Összesen 20 koronát.

1916-ra: Dr. Botzenhardt Ferencz, Cserhalmi Sámuel, dr. Gellért Árpád, László Pál, dr. Oslay Ferencz, Szegedi városi kegyesrendi főgymnasium (10 K 80 fillér). Összesen 60 K 80 fillér. Mindösszesen 90 K 80 fillér.

Cserhalmi Sámuel, pénztárnok.

A tagsági és előfizetési díjak **Cserhalmi Sámuel pénztárnokhoz, Budapest I. Krisztina-körút 67. sz., II. em. 15. címre** küldendők. A tagdíj évi 10 K, előfizetők a Századokat 12 K-ért rendelhetik meg. A **Történeti Életrajzok** évfolyamainak előfizetési díja tagoknak 10 K, nem tagoknak 16 K.

Postatakarékpénztári számlánk száma 1099.

Magyar királyi államvasutak

Budapest-központi üzletvezetőség.

Hirdetmény.

56831/III. szám. Ezennel közhírré tétetik, hogy a vasúti kocsikban és az állomási helyiségekben elhagyott tárgyak, ú. m.: bőröndök, táskák, kalapok, ruha- és fehérneműek, botok, napernyők, esernyők, stb. stb. darabonként, kis tételekben is, Budapest nyugoti pályaudvar állomásunkon

1916. évi október hó 5-ikén délelőtt 9 órakor

tartandó árverés alkalmával készpénzfizetés mellett el fognak adatni.

Budapest, 1916 szeptember hó.

Az üzletvezetőség.

Diplomáciai okmányok

Most jelent meg!

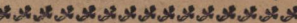
Bevezette és összefüggésük szerint feldolgozta

DR. NÉMET ALFRÉD

miniszterelnökségi miniszteri titkár.

ÁRA 8 KOR.

Minden könyv-
kereskedésben
kapható!

Az osztrák-magyar vöröskönyv, a német fehérekönyv, az angol kékkönyv, a francia sárgakönyv, az orosz narancssárgakönyv, a belga szürkekönyv és a szerb kékkönyv hivatalos okiratai.

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI
Dr DOMANOVSKY SÁNDOR VÁLASZTMÁNYI TAG

L. ÉVF. 9-10. SZÁM. 1916. NOV.-DECZ.
BUDAPEST, 1916. AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS
NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT NYOMÁSA ❀❀❀

E füzet íveinek nyomása közben érkezett szeretett elnökünk, Thallóczy Lajos tragikus halálának híre, a melyről ennek következtében csak jövő füzetünkben emlékezhetünk meg.

Szerk.

Tartalom.

	Lap
Csánki Dezső: I. Ferencz József †	561
Sörös Pongrácz: A székesfehérvári érkanonokság története	565
Gárdonyi Albert: Buda város közigazgatása s közigazdasági viszonyai a XVII. század végén. (II. közl., vége.)	585
Kerekes György: Kassa árumegállító jogának utolsó felújítása	620
Történeti irodalom.	
Thallóczy Lajos—Horváth Sándor: Jajcza (bánság, vár és város) története. 1450—1527. Ism.: <i>Szentpétery Imre</i>	630
Takáts Sándor—Eckhart Ferencz—Szekfü Gyula: A budai basák magyar nyelvű levelezése I. Ism. <i>Zsinka Ferencz</i>	636
Palóczy Edgár: Báro Tóth Ferencz, a Dardanellák megerősítője. Ism. <i>Lukinich Imre</i>	645
Takáts Sándor: Rajzok a török világból. I—II. Ism. <i>Srs.</i>	650
Miskolczy István: Bajtay J. Antal. Ism. — <i>ch</i> — <i>e</i>	655
Thallóczy, Ludwig v.: Joh. Christ. v. Engel und seine Korrespondenz 1770—1814. Ism. <i>Patek Ferencz</i>	658
Szentkláray Jenő: Debreczeni Bárány Agoston élete és munkái. Ism. — <i>ch</i> . — <i>e</i>	660
Dabrowski, Jan: Elżbieta Lokietkówna. Ism. <i>Divéky Adorján</i>	661
Bal Jeromos: Szepesvára története. Ism. — <i>r</i>	663
Kohut, Adolph: Bismarcks Beziehungen zu Ungarn und zu ungarischen Staatsmännern. Ism. <i>Gárdonyi Albert</i>	665
Vári Dezső: Történeti intézetek Rómában	667
Folyóiratszemle	665
Tárca.	
Szabó Dezső: A magyar országgyűlés Rákos neve	684
Hivatalos értesítő	685

Az **elnökség** és a **titkárság** részére szánt küldemények **Budapest, I. Vár. Országos levéltár** címre küldendők.

A reklamációkat és a kiadványok szétküldésének ügyeit a **titkárság** intézi.

A tagsági és előfizetési díjak **Cserhalmi Sámuel pénztárnokhoz, Budapest I. Krisztina-körút 67. sz., II. em. 15.** címre küldendők. A **tagdíj** évi **10 K**, előfizetők a **Századok**at **12 K**-ért rendelhetik meg. A **Történeti Életrajzok** évfolyamainak előfizetési díja tagoknak **10 K**, nem tagoknak **16 K**.

Postatakarékpénztári számlánk száma **1099**.

I. Ferencz József

† 1916. nov. 21.

Mély gyászszal és fájdalommal, de egyszersmind el nem múló szeretettel szívében állja körül a magyar nemzet, atyjaként tisztelt koronás fejének, a legiszonyatosabb élet-halálharcz közepette emelkedő királyi ravatalát.

Összegyűltünk mi is, hogy reá helyezzük e ravatalra fájdalmas együttérzésünk és búcsúvételünk szerény czipruságát.

A történetvizsgáló, a ki lelki szemeivel az Ő hosszú, közel hét évtizedre terjedő uralkodása idején végigröppen, mintegy gomolygó khaoszból látja előtűnni uralkodói ifjú alakját.

A világ köröskörül felfordulóban, az uralkodó eszmék átalakulóban. A conservativismussal párosult autokratia erőlködései állnak szemben a világ-szabadság és demokratia, az alkotmányosság és nemzeti eszme zűrzavaros megnyilatkozásaival.

A középkor utolsó erőlködése és vonaglása ez. Csoda-e, ha a serdülő korból ép kilépő ifjú oly szívós elhatározású tanácsadók nyomában halad, a kik a világot a multba visszadobni igyekeznek. De az idő telik, s az erejefogyott régi eszmék mégis csak elhalványulnak, az erősebb újak pedig diadalmaskodnak. S a népeket mindinkább önalkotó erejük viszi tovább

az elháríthatatlan küzdelem, de egyszersmind a haladás útjain.

És ime, a férfikora delelőjére érő uralkodó, a változott kor áramlatainak megértésével, hovatovább a maga becsületes lelkének sugallatából s egy áldásosabb környezet együttérzéséből és ösztönzéséből meríti uralkodói eszményeit és elhatározásának irányelveit.

Korszakokban, melyek viaskodó új világeszmék zűrzavarában élnek, államokban, melyek külön jogokért és hegemoniáért való versengésben töltik kényszerű együttélésüket, népek között, melyek különféle nyelven beszélve más és más nemzeti múltért és eszményekért hevülnek: az uralkodás oly emberi egyéniséget látszik követelni, mely inkább fékezésre mint ösztönzésre, inkább a jelenleginek óvatos megtartására mint kockázatos, merész átalakításokra, inkább egyensúlyozásra mint határozott pártállásra hajlik, s nem annyira érzelmekkel és indulatokkal s nem a nemzeti és politikai, hanem inkább a gazdasági és kulturális élet fejlesztésén dolgozik.

Ilyen uralkodónak példányképe volt Ő. Bölcs és jóságos, a ki lelkének és uralkodói hatalmának erejét mérséklettel párosítja, s egyszerre érzi lelkében a kormányzására rendelt népek iránt való szeretetét s a felelősség és meggyőződés parancsszavát.

És ha igaz, hogy a kor szüli a maga embereit, a maga kiválóságait. Ő korának valóban uralkodásra termett szülötte volt. S ha van nagyság a kötelesség hű teljesítésében, a fáradhatatlan őrállásban, a fenyegető szirtek szakadatlan elkerülését követelő hosszú, sike-

res kormányzásban, — s ha tanuskodhatik uralkodói kiválóság mellett a kormányzott népeknek még súlyos ellentétek között is megnyilvánuló tisztelete és szeretete, akkor Ő valóban a koronás fők nagyjai közé tartozik.

De nemcsak az uralkodói méltóságát mélyen és méltán érző koronás fő, hanem az ember előtt is fejet kell hajtanunk.

Ősrégi, Európában egykor leghatalmasabb családjának legszűkebb osztrák és magyar hazája területére való viasszasorítását, a német hegemoniának s az olasz tartományoknak elvesztését kellett megérnie. S mindezt átélte oly férfias megadással és méltósággal, mely erőről tanuskodott és rokonszenvet keltett. Sőt e reá nézve nyilvánvaló sorscsapás és szerencsétlenség a mi drága hazánk s nemzeti eszményeink iránt való okos közeledés vágyát, majd őszinte szeretetnek későbbi egész uralkodására nézve jótékony érzését váltotta ki nemes lelkéből.

És minden emberi nagyság példányképét mutatta, mikor egyetlen szeretett fia, trónjának örököse, majd napjait máris hangtalan busongásban töltő szép hitvese váratlan és rettentő katasztrófáját, a trón hozzáférhetetlennek látszó társtalanságában oly igaz emberi méltósággal szenvedte át.

De nem. Csak látszólag volt Ő ott fenn egyedül. Népeinek részvételében és együttérzésében milliók szive dobogott körülötte.

S talán mi magyarok éreztük át legmélyebben az Ő fájdalmát és sirattuk szeretteinek szomorú végzetét. Az Ő vesztesége a mi szívünk vesztesége, a

mi legszebb emlékeink és reményeink pusztulása is volt.

Ránk magyarokra évszázadok óta nem sütött a nap. Félhomályban, a mostohagyermek önbizalmatlanságában és kétségeiben vergődtünk. S akkor egyszerre — oh ! hogy ennek ötven éves fordulóját már nem érhetette meg — felragyogott a nap, a mi napunk. Az a szép, az a szent fejedelmi asszony, szíve szerint is felénk hajlított daliás férje karján lépett az ősi trónra, hogy fogadják királyi ékességül, milliók szerető fellángolása és üdv rivalgása közben a szent koronát.

Igy hozott Ő ki bennünket — jóvátéve elődei bizalmatlanságát — az uralkodót és népét összekapcsoló szeretet egy ünnepnapján, az éltető napsugárra. Ez a belsőleg is tartalmas, igaz és megkapó szép ünnep a hétköznapi élet további folyásában lassankint elhalványul ugyan, de fénye örök ragyogással vonja be hazánk emez újabb történetének lapjait, sőt az e napokhoz kapcsolódó szabad intézmények ereje az azóta lefolyt félszáz év alatt máris a mindenoldalú virágzás és gyümölcsözés el nem számlálható értékeit mutatja, s ki fog hatni a késő századokra is.

A nemes szív immár kihült. S a porrá vált szív szeretete megszakadt. De a nemzet élete örök. Szeretete, hűsége és hálája e ragyogó napok s az azokkal kapcsolatos alkotások erejéből fog táplálkozni, s vele él az Ő dicső emlékével mindenkoron.

Csánki Dezső.

A székesfehérvári őrkanonokság története 1543-ig.

I.

Szent István a Dunántúl fényes várat építtetett s ezt állandó székhelyévé tette. Nagy szépséggel, fénynyel megépített vár volt s épen e miatt nevezték el Fehérvárnak. A várban templomot is kezdett építtetni az ország nagyasszonya, a Boldogságos Szűz tiszteletére. »A templom mellé István káptalant is csatolt iskolával, mely nagy hírre vergődött és megajándékozta bőkezűen mindenféle birtokkal, dézsmával és kivette mindenféle püspöki hatóság alól.«¹ Mikor meghalt, holttestét is Székes-Fehérvárra vitték a templomba, melyet épített. »Összegyűlt a nép az ország minden részéről. De a templom még nem volt felszentelve. A püspökök tehát tanácsot tartottak, felszentelték a templomot s azután helyezték el a nagy király testét fehér márvány koporsóban, közepére.«²

A szent király alapítása, szent sírja ettől fogva különösebb kegyelet tárgya lett. A vele kapcsolatos dolgokat a szokottnál féltőbb gonddal őrizték s maga az a tisztség, a mely ezzel meg volt bízva, megkülönböztetett állássá lett, a káptalannak az a tagja, a ki ezt az őrizetet közvetlenül végezte, különösebb tiszteletnek örvendett s különösebb jutalmakban részesült.

A káptalan őre a kanonokok közt a harmadik méltóságot foglalta el, mivel az olvasókanonok s az éneklőkanonok megelőzték őt. Kinevezése a káptalan prépostjának joga volt. 1197-ben a prépost jónak látta, hogy különös pápai kiváltságot is szerezzen ezen joga sértetlen gyakorlására s ezért III. Incze pápához fordult. A pápa 1198 december

¹ Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt, I. 74. l. Karácsonyi azt mondja, 1031-re kész lett a székes-fehérvári egyház. L. Erdély és Szent László cz. értekezését, Erdélyi Múzeum, 1915. 29. l.

² Pauler, id. m. 100. l.

21-én az örkanonokság betöltése jogát továbbra is a prépostnak biztosította.¹

Míg a káptalani választások szabadsága, a káptalani jogok tiszteletbentartása megvolt, a prépostok békésen gyakorolhatták az őri tisztt betöltését. Jöttek azonban a pápai reservatiók, melylyel az egyház fejei a javadalmak adományozását maguknak tartották fenn, vagy legalább bizonyos esetre az adományozás jogát maguknak kívánták. Majd megkezdődtek a királyi adományozások s így a préposti kinevező jog, bár a káptalani helyekre 1401-ben újabb pápai megerősítésben is részesült,² a gyakorlatban nem tudott megvalósulni. A XV. század derekától bizonyosra vehetjük, hogy préposti adományozásból senki sem nyerte el az őrséget.

Pedig az örkanonoki tisztt eredeti teendői szerint a prépost szempontjából is bizalmi állás volt³ s épen nem nézhette közömbös szemmel, ki végzi a teendőit.

A fehérvári királyi egyház káptalana⁴ a préposttal az élen az ország kincseinek őre volt és mint hiteles hely is különös fontosságú testület. Ennek megfelelő volt az a feladat, mely a káptalan fejétől, utóbb a pápáktól, a királyoktól kinevezett, az országos s a fehérvári egyházat illető kincsek, iratok gondozásával megbízott kincstartóra, kincsőrzőre, közönségesebb nevén örkanonokra s ennek (a préposttól mellé adott?) segítőtársára, az alőrre hárult.

Mint IV. Béla király mondja, a fehérvári káptalan őrizetére volt bízva a királyi trón s a királyi korona.⁵ A királyi trón őrizetéről később nincs szó. A korona azonban még meglehetősen ideig itt volt; mindaddig, míg »gonosz, könnyelmű vakmerőség« el nem idegenítette a káptalantól. Ez pedig Venczelnek 1301 augusztus havában történt koronázása után esett meg. A király nem adta vissza a kincstárnak a koronát, hanem magával vitte, sőt, midőn az ország-

¹ Fejér György: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, II/3. 333. l. A veszprémi püspökség római oklevél-tára, I. 7. l.

² *Monumenta Vaticana*, I/4. 374. l.

³ Mivel alapjában ő maga volt felelős. Ezért írja Oláh Miklós is: *In huius (civitatis Albae Regalis) ecclesiae collegiata, Divae Virgini sacra, praepositura scilicet maiore (cuius possessor praeest ecclesiae et custodiae sive thesauriatui) . . . reges per archiepiscopum Strigoniensem inungi ac diademati insigniri debent . . . Hungariae cap. VI., Bélnél: Apparatus ad Historiam Hungariae*, 10. l.

⁴ *Capitulum Albensis ecclesie regalis*. Anjouk. Okmt. I. 494. l.

⁵ Fejér, id. m., IV/2. 231. l.

ból távoznia kellett, akkor is magánál tartotta. Volt azután Ottó király, majd az erdélyi vajda kezében. 1308-ban, 1309-ben ismételten hangoztatják ugyan, hogy a korona a »fehérvári káptalan kezéhez« tartozik¹ s midőn ideiglenesen új korona készült s ezt fra Gentile pápai követ az országnak s a királynak adta, az ősi szokásnak megfelelően a fehérvári káptalant bízta meg az őrzetével,² a szent korona azonban többé nem került a káptalanhoz. 1310-ben Károly király visszaszerezte s megkoronáztatta magát vele, de ezentúl ő maga őriztette.³ A káptalannál voltak és maradtak mégis azok a szerelvények, öltözetek (kereszt, királyi zászló, stóla, öv, palást stb.),⁴ melyekre a koronázásnál szükség volt s ezeket azután a fehérvári egyház kanonokjai vitték az oltárhoz, adták a királyra, midőn a fehérvári egyház a királykoronázás ünnepségének örvendezett. Ezeken kívül a fehérvári egyház őrzetére, az őrkanonok s az alór gondozására voltak bízva az országos ereklyék, a melyekhez az egyes szentek, mint Szent Imre ereklyéin kívül pl. Szent István legendáját, a győzelemmel végzett hadmenetek diadaljelvényeit is számították. Mindezek és bizonyára magának a fehérvári egyháznak féltettebb kincsei is nagyobb biztonság okáért az egyház alsó sekrestyéjében voltak; legalább Károly király innen vette egy időre magához Szent István legendáját.⁵ Az egyházban voltak végül s a káptalan gondozására voltak bízva a királyok sírjai.

Mint hiteles hely szintén fontos iratokat őrzött az egyház. Ezek részben olyanok voltak, a melyeket a királyok, az országos bírák intéztek hozzá, hogy bizonyos ügyekben járjon el, különféle hivatalos megbízások, az egyes feleknek előtte végzett bevallásai stb. alkalmával vett föl, iktatott jegyzőkönyvbe (registrum, registra), részben olyanok, a melyeket őrizet végett helyeztek el nála. Mint hiteleshely

¹ Corona (regni) ad manus ecclesie Albensis spectare dignoscitur. Monumenta Vaticana, I/2. 274. l., Fejér, id. m., VIII/1. 338. l.

² ... iuxta morem antiquum in ... Albensi ecclesia perpetuo conservandum. Fejér, id. m., VIII/1. 353. l.

³ Timon: Magyar alkotmány- és jogtörténet, 2. kiad., 509. l. azt véli, hogy csak Nagy Lajos vitette el Székes-Fehérvárról a koronát, mivel János ör Károly király sírját kirabolta; de ezt semmiel sem bizonyítja. L. az előbbi elvitelre Ipolyi: A magyar szent korona és a koronázási jelvények története és műleírása, 48. s. köv. l.

⁴ Szerémi: Magyar történ. eml. írók, I. 179. l., idézi különben Ipolyi is, 99. l., v. ö. még 111., 112. l.

⁵ Fraknoi: Oklevéltár a magy. kir. kegyúri jog tört., 58. l., Fejér, id. m., VII/1. 109. l. A pannonn. Sz.-Benedek-R. tört., II. 402. l.

pedig igen terjedelmes teendőt végzett, mivel neki az egész országban joga volt eljárnia.¹ Már 1209-ben látjuk, hogy II. András bizonyos iratokat a fehérvári káptalan almáriumában helyezett el őrizet végett.² 1226-ban Miklós nádor rendelte el, hogy egy peres iratot a fehérvári egyház kamarájában kell őrizni.³ Ez a megőrzőhely (conservatorium) a káptalan felső sekrestyéje volt,⁴ még pedig annak belső helyisége. Ha valaki maga vitt a káptalanhoz őrizet végett iratokat, azokat saját ládájában a sekrestye külső helyiségében tette le.⁵

II.

Ha a fehérvári templom 1031-re készen volt, ha Gizella királyné ebben az évben már ennek ajándékozta azt a casulát, melyből később a koronázáskor használatos királyi palást lett, akkor bizonyára már a káptalan is szervezve volt s tagjai közül nem hiányzott az őr sem.

Nem tiszta forrás már Szent István dicső testének fölemelésével kapcsolatban, 1083 augusztus 20-án megemlíteni az első őrt a későbbi bihari, berettyói apát, *Merkuriusz* személyében, azonban ez a híradás nem számíthat hitelre.⁶ Így aztán az okiratok alapján *Fulbert* örkanonokot ismerjük meg legkorábban, egy századdal Szent István testének fölvétele után. Mikor 1184-ben a tihanyi apát s urkurai népei peres ügyükkel a fehérvári egyház káptalanja előtt megfordultak, ő végezte az egyházőri tisztelet.⁷

Tekintve, hogy a prépost 1198-ban azt is elmondta, mikor a pápától az örkanonokságra való kinevező jogot kérte, hogy ezt a tisztelet épen be akarja tölteni, tehát már *Fulbert* utódáról történt gondoskodás. Az új őrt nem ismerjük. III. Honor pápa 1218 márczius 20-án intézkedik ugyan a fehérvári örkanonok tizedperében, de nevét ép úgy nem mondja meg, mint 1221-ben, mikor a fehérvári őrt is bíró-

¹ Ezen jog valószínű eredetere l. Hajnik, id. m., 71., 161. l.

² A pannonn. Sz.-Benedek-R. tört., I. 677. l.

³ Wenzel, id. m., VI. 333. l.

⁴ Fejér, id. m., X/2. 348. l.

⁵ ... privilegia et alia munimenta sua propter mutabilitatem temporis impacati in exteriori camera ecclesie Albensis in propria cista sua duxerit deponenda ... Hazai Okmt., I. 79. l., v. ő. Zalai Okt., I. 97. l.

⁶ Pauler, id. m., I. 192—193. l. elfogadja, Karácsonyi azonban, Szent István élete, 113. l., v. ő. 125. l., tagadja.

⁷ Fejér, id. m., II/3. 220. l., A pannonnalmi Szent Benedek-Rend története, X. 501. l.

nak rendelte a garam-szent-benedeki apát s az esztergomi érsek közt lévő perben.¹

Mike 1228-ban² már űr s mint ilyen 1229-ben birtokával kapcsolatban említik. 1232-ben, 1233-ban még végezte az űri munkát.³ űrsége idején Sebestyén kanonok, a ki testvérével, Mátyással együtt mint birtokos férfiú van említve, 1229-ben az alóri tisztn volt.⁴

Több okirat űrzi az emléket a bizonyára termete miatt *Kis Márton* néven emlegetett űrnek 1237-ből, de ez egyzersmind űrségének utolsó éve is lesz.⁵

1238-ban, mikor a fehérvári keresztesek egyik kiváltáglevelét Szent Györgynapkor a káptalan átirta, tagja *János* űr, kiról különben több okirat nem szól.⁶

Gál volt az űrkanonok 1243-ban, midőn a káptalan egy a veszprémi káptalannak szóló birtokadományról írást adott s a következő évben szintén űr.⁷

Hosszasabban viselte az űri tisztet *Ákos*, a ki 1246-ban már tagja a káptalannak s a következő évben is megemlékeznek róla.⁸ 1248-ban mint a fehérvári egyház kincstartója és Mária királyné kancellárja állított ki oklevelet.⁹ Ugyan ezen minőségében 1249-ben királyi megbízásból a szepesi prépostság birtokain, nevezetesen Almáson végzett határjárást.¹⁰ Legalább 1251 június végéig, ha nem november elejéig űrkanonoka maradt,¹¹ mikor azután, királynéi kancellárságát megtartván, budai prépost lett.¹²

Ügy látszik,¹² közvetlen utódavolt *Mátyás*, kinek működ-

¹ Fejér, id. m., III/1. 306. l. és VII/5. 226. l.

² Wenzel Gusztáv: Árpádkori új okmánytár, XI. 209. l. — Nagy Imre azt hiszi. (Hazai Okmánytár, VII. 14. l.), hogy lehetséges, hogy 1228-ban Márton volt az űr, de Mike és Márton űrségére elég okleveles anyag van, hogy a lehetőséget kizárjuk.

³ Hazai Okmt., IV. 14. l., Wenzel id. m., VI. 511. és 531. l.

⁴ Wenzel, id. m., VI. 473. l.

⁵ Fejér, id. m., IV/1. 82. l., Wenzel, id. m., VII. 43., 45. l., Hazai Okmt., I. 18. l., III. 3. l. Ugyanő »alio Martino« megnevezéssel is előfordul. Wenzel, id. m., VII. 46. l., Hazai Okmt., I. 20. l.

⁶ Fejér, id. m., IV/1. 142. l.

⁷ U. ott, IX/7. 660. l., Wenzel, id. m., VII. 143. és 182. l.

⁸ Fejér, id. m., VII/3. 29. l., IX/7. 662. l., Hazai Okmt., V. 22. l., Wenzel, id. m., VII. 275. l.

⁹ Fejér, id. m., IV/2. 36. l.

¹⁰ U. ott, 46. l. L. még erre az évre IX/7. 666. l. és Wenzel, id. m., VII. 301. l.

¹¹ Fejér, id. m., IV/2. 119. l., IX/7. 667. l.

¹² U. ott, IV/2. 337. l.

¹³ Mátyás 1250 ápril 20-i űrsége, melyet A pannonn. Sz. Benedek-R. tört. II. 288. l. említ, helyesen 1256-ra teendő. Hogy 1251

dését az oklevelekben csak 1255 május 27-étől szemlélhetjük. Ebben az évben, majd 1256-ban, 1257-ben ismételten emlegetik a nevét;¹ egy alkalommal, Szil határjárásakor, mint káptalani megbízott működött.²

Két évtizednél tovább viselte az örséget *Felicián*. 1258 június 2-án tűnik föl³ s ettől fogva év-év után olvasuk a nevét. 1263-ban, 1264-ben mint kirendelt pápai bíró teljesített megbízást.⁴ Ugyanezen évben még egyszer pápai bíróként kellett volna működnie, de *Felicián* a megbízást elhárította magától.⁵ 1270—1272 táján királyi megbízásból határjárást végzett Dénes ispán fiai érdi jószágán.⁶ Folytatólag állandóan hivatalában találjuk; utoljára 1279 május 31-én olvassuk a káptalan tagja közt a nevét.⁷

Valamelyes időköz marad ugyan közte és utóda közt, de sokkal rövidebb, hogysem kétséget hagyna, hogy *Mike* ör, a ki 1281 május 11-én van említve, közvetlenül utána töltötte be az őri állást. Vele még csak 1287 márczius vége felé találkozunk.⁸

Későbbi magas állása, viselt dolgai nagy alakká avatták a kiváló jogi ismeretei⁹ miatt jó hírnévnek örvendő *Bicskei Gergely* mestert. Kétségtelen, hogy még 1288-ban el kellett nyernie az örkanonokságot, mivel 1289 február 23-án már arról van szó, hogy a pápa megbízottakat rendelt a Gergely mestertől, Pál olvasókanonoktól, Ézsau éneklőkanonoktól és a többi fehérvári kanonoktól compromissum

novemberében Jacobo cantore ac custode jelzéssel adott volna ki a káptalan oklevelet (Fejér, id. m., IV/2. 121. l. és IX/7. 668. l.), nem valószínű; talán csak Jacobo cantore, Acus custode helyett van. *Felicián* 1251 november 10-én Ákos közvetlen utódának tűnnék ugyan fel (Hazai Okmt., VI. 61. l.), de az ő kincstartósága későbbre teendő.

¹ Wenzel, id. m., VII. 410. l., II. 278. l., VII. 471. l., Fejér, id. m., IV/2. 335. l., X/2. 384. l., IX/7. 671. l., Hazai Okmt. V. 26. l., A pannonn. Sz. Benedek-R. tört. VIII. 295. l.

² Wenzel, id. m., IX. 159. s köv l., de az oklevél nem lehet 1276-ból, mivel ekkor *Felicián* volt az ör.

³ Fejér, id. m., IV/2. 471. l., Wenzel, id. m., XI. 454. l., l. még Fejér, id. m., VII/1. 311. l., Wenzel, id. m., VII. 494. l., A pannonhalmi Sz. Benedek-R. tört., II. 305. l.

⁴ Fejér, id. m., IV/3. 168. és 239. l., A veszprémi püsp. róm. oklt., I. 149. l.

⁵ A veszprémi püsp. róm. oklt., I. 155. l.

⁶ Zichy-Ókmánytár, I. 27. l.

⁷ Hazai Okmt., III. 31. l.

⁸ Wenzel, id. m., IX. 311. és 456. l., Hazai Okmt. IV. 61. l.

⁹ Békefi: Árpádkori közoktatásügyünk és a veszprémi egyetem létkérdése. Századok, 1896. 425. l.

útján megválasztott fehervári prépost megerősítésére.¹ A következő években ismételten említik mint őrt,² 1295-ben a káptalan prépostja, majd 1298-ban esztergomi érsek lett.³

A fehervári őrség tisztességben és javadalomban egyaránt növekvő jelentékenységének bizonyossága, hogy a veszprémi prépost, *Andronikusz* érdemesnek tartotta régi állását ezzel fölcserélni.⁴ 1297-ben már mint őr járt a somogyvári apátságban s október havában jelen volt, mikor az apátság konventjegyzője végső rendelkezéseit megtette.⁵ Az őri állásban volt 1298 november 21-én is.⁶

Az Árpádok korát *Gál* őrkanonok zárja le. Egyéniségére némi világot vet, hogy a királyné különös káplánja volt s mint ilyen 1300 május 27-én egy oklevelet íratott át III. András királylyal.⁷

A XIV. század zavaros évei kezdetén *Vincze* bírta a káptalan őrkanonoki javadalmát, de hamarosan, 1305-ben a kalocsai érsekségre emelkedett belőle.⁸

Mikor az Anjouknak megnyílt Magyarország trónjára az út s 1309 június 15-én Károly királyt a Boldogasszony budavári templomában királylyá koronázták, itt voltak a fehervári egyház kanonokjai is. A szent koronát nem vihettek ugyan magukkal, de a koronázásnál használt ruhákat ők készítették elő az oltárra. A szorgoskodók közt volt *Kolín* őrkanonok is.⁹

1313-ban *János* őrkanonok lépett örökébe. Vagyonosabb nemes család tagja volt, mivel rokonságával Zemplén megyé-

¹ Fejér, id. m., VII/5. 479. l.

² Hazai Okmt., VI. 370. l., Wenzel, id. m., X. 61. l., Fejér id. m., IX/7. 713. l.

³ Kollányi: Esztergomi kanonokok, 28. l.

⁴ Hazai Okmt., VII. 373., 375., 376., l., A veszprémi püsp. rom. oklt., II. 379—381. l.

⁵ Wenzel, id. m., X. 290. l.

⁶ Fejér, id. m., VI/2. 166. l., A veszprémi püsp. rom. oklt., IV. 313. l.

⁷ Wenzel: Okmányi kalászat, Magyar Tört. Tár. II. 177. l. Hazai Okmt., VI. 460. l.

⁸ Pray: Specimen hierarchiae Hung., II. 69. l. Abban igaza van Katonának (Hist. metrop. eccl. Colocensis, I. 342. l.) és az ő szavain induló Szvorényinak (Michaelis Josephi Szvorényi: Dissertatio historica de Albensi custodiato, Weszprimii, előszava kelt 1809 december 31-én, 15. l. e.), hogy Pray állítására forrást nem idéz, de alig tehető fel, hogy Pray Vincze őrkanonokságát a nélkül állítaná, hogy valamely bizonyossága ne lett volna rá.

⁹ Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia, I/2. 305. l., Fejér, VIII/1. 367. l.

ben¹ s a Dráván túl fekvő területen is voltak birtokai, mely utóbbiakat később somogy megyei jószágokkal cserélte el,² melyeket vétel útján is iparkodott kiegészíteni.³

A fehérvári örkanonokságban 1313 április 28-án látjuk először.⁴ Hosszú, gyászos véget ért őrsege alatt három alórét is megismerjük, Miklóst, a ki 1319 július havában,⁵ Balázst, a ki 1328-ban van említve⁶ és János mestert, kit 1335-ben volt alór (condam subcustos) jelzővel különböztettek meg.⁷

Kezdetben becsülésnek örvendhetett a káptalanban, mivel 1322 október 4-én XXII. János pápa László titeli prépostnak fehérvári préposttá történt választását megerősítvén, elmondja, hogy a káptalan a prépost választását a budai prépostra, János *örökös őrre* (perpetuo custodi)⁸ és a fehérvári olvasókanonokra bízta s valóban ezek ejtették meg a választást.⁹ Magasabb tudományos képzettségére vallana, hogy 1337-ben mester címmel illetik,¹⁰ de mivel rendszeren nem használják nála, eshetőleg csak véletlen, hogy azon egy esetben magisternek nevezték.

Hosszú időn át becsületesen teljesítette kötelességét s érdemeit Nagy Lajos azzal is méltányolta, hogy szerzett javaiban királyilag megerősítette; utóbb azonban a kapzsiság ragadta meg s arra a hallatlan gonoszságra vetemedett, hogy Károly király sírját felbontotta, a vele eltemetett ékességeket, nevezetesen a fején lévő szép mívű koronát elorozta. E miatt, mindenesetre még 1347 ősze előtt, bírói szék elé került s itt a hűtlenség bűnében marasztalták el. Papi állása megmentette életét, de javait elvesztette s élete fogytáig kenyéren, vizen töltött fogságban tarthatott bűnbánatot.¹¹

¹ Anjoukori Okmánytár, V. 541—542. l.

² U. ott, III. 95—96., 104—106. l., v. ö. 445., 488. l.

³ U. ott, 122. l. — Ezen birtokügyeknél Márton és Pál testvérei és Lopus János nevű rokona birtokos társai.

⁴ Hazai Okmt., IV. 126. l.

⁵ Anjouk. Okmt., IV. 526. l.

⁶ Fejér, id. m., VIII/3. 333. l.

⁷ Károly: Fejér vármegye története, III. 486. l.

⁸ Az *örökös őr* címzésnek talán nem kell különösebb jelentést tulajdonítanunk. Az igaz, hogy nem látjuk, hogy az őrből éneklő-, olvasókanonok lett volna, préposti méltóságot azonban nyert el a káptalanban.

⁹ A veszprémi püsp. róm. oklt., II. 43—44. l.

¹⁰ Fejér, id. m., VIII/4. 278. l.

¹¹ Fejér, id. m., IX/1. 644—646., 659—661. l., Anjouk. Okmt., V. 342—344. l.

1347 szeptember 8-án már *Demeter* a fehérvári káptalan örkanonokja.¹ Működése csendesén foly a káptalan körében 1353 szeptember 2-áig.² Valószínű azonban, hogy őrsege tovább nyúlt s hogy még vele dolgozott Egyed kanonok alór, ki 1354 április 18-án van említve.³

A mint *Demeter* őrségét tovább nyújthatjuk, mint utolsó okleveles nyoma van, úgy *Márk* kanonokét előbbre tehetjük 1358-nál,⁴ s nem kell arra gondolnunk, hogy nem egymásután töltötték be az örkanonoki állást. 1361 október⁵ elején még javadalmában találjuk.

Márton örkanonok emlékezetét mindössze egyetlen, 1363 május 30-i oklevél őrizte meg.⁶

Bölcsi Dénes unokája, Domonkos mester fia, *Czudar János*, a tárczai főesperességet⁷ cserélte föl a fehérvári örkanonoksággal. 1369 február 26-án már... *Johanne Zudor* custode... kel a fehérvári káptalan egyik irata.⁸ Birtokügyben, az őrsege javadalmához tartozó Almás védelmében találjuk 1371-ben;⁹ 1372 december 2-án pedig arról van szó, hogy ő is oka, részese volt, hogy Péterfia Miklós a Szent Márton-oltár igazgatóságát elvesztette, más nyerte el ezt a javadalmat, de mivel igazságtalanság történt, Miklós pápai rendeletére visszakarta az oltármesterséget.¹⁰ Mivel más javadalomra akart menni, a fehérvári őrseget öcscsének, *Czudar Imrének* szeretne volna juttatni, de a terv nem sikerült.¹¹ Mihelyt ő elnyerte a fehérvári prépostságot,¹² más, nem *Czudar Imre* lett az őr.

1374 január havában *Czudar János* családja birtokcseréjében még mint örkanonok vett részt,¹³ május első heté-

¹ Héderváry Oklevéltár, I. 40. l.

² A pannonn. Sz. Benedek-R. tört. II. 403. l., Wenzel, id. m., XI. 6. l., Hazai Okmt., III. 163. l., IV. 173. l., Fejér, id. m. IX/7. 486. l., IX/1. 801. l., Anjouk. Okmt. VI. 111. l.

³ A pannonn. Sz. Benedek-R. tört. II. 94. l.

⁴ Zichy-Okmt., III. 119. l.

⁵ Fejér, id. m., IX/3. 270. l.

⁶ U. ott, 368. l. Kissé gyanús, nincs-e ennek az oklevélnek keltezésében hiba.

⁷ U. ott, IX/6. 117. l.

⁸ Hazai Okmt., I. 267. l.

⁹ Fejér, id. m., IX/4. 630—631. l.

¹⁰ A veszprémi püsp. róm. oklt., II. 222—223. l. — 1373 elejére l. még Anjouk. Okmt. V. 542. l.

¹¹ A veszprémi püsp. róm. oklt. II. 231. l.

¹² Fejér, id. m., IX/6. 248. l., X/1. 235. l.

¹³ U. ott, IX/7. 583. l., a X/4. 224. l. megvan ugyanez, de hibás, 1370-i keltezéssel.

ben azonban utódja, *Márton* örkanonok volt jelen Almás határjárásánál.¹

A következő évtizedben *István* őrizte a fehérvári egyház kincseit s a másoktól itt elhelyezett dolgokat. 1381 december 3-án az ő őrségének említésével jelent meg a káptalan egy irata² és 1385-ben, 1389-ben,³ végül 1390 augusztus 17-én⁴ ismételten ott látjuk nevét a káptalan tagjai között.

Mint IX. Bonifác pápa 1393 augusztus 25-én elmondja, ő már régebben, előzetesen *Egyedfia Péternek*, a Minden-szentek egyháza prépostjának ígérte az üresedésben lévő fehérvári örkanonokságot. Mivel így remény van rá, hogy prépostsága hamarosan megüresedik, ezt meg László őrsi prépostnak ígéri.⁵

László prépostnak nem sokáig kellett Péter javadalmára várakoznia, mivel ez legkésőbb 1394-ben örkanonok lett és 1395 január havában új állásában működik.⁷ Őr volt 1396-ban, 1397-ben⁷ s 1403-ban is. Ebben az utóbbi évben február 9-én egy veszprémi kanonokság ügyében pápai megbízást nyert⁸ s mivel február 2-án még az örkanonokságban látjuk,⁹ megbízásában el is járhatott.

Nagyon rövid időre terjedt *Miklós* őr munkája, mivel a legbövebb számítás szerint is csak két évre tehetjük örkanonoksága idejét. Oklevélben egyszer, 1405 február 21-én fordul elő.¹⁰

1405 július 1-én a fehérvári káptalan hiteleshelyi működése *Henrik* örkanonokkal ismertet meg bennünket.¹¹ A szokásos káptalani szereplésen kívül¹² 1407-ben a tatai Szent János-egyház plébániájának adományozásakor, majd a paloznaki plébániának az adományos birtokába juttatása végett

¹ U. o. IX/4. 620. l., v. ö. 626. l.

² Hazai Okmt., III. 216. l.

³ Fejér, id. m., X/1. 235. l., X/3. 56. l., Zalai Oklevéltár, II. 240. l.

⁴ Magyar Nemzeti Múzeum: Thaly-család levéltára.

⁵ A veszprémi püsp. róm. oklt., II. 288. l.

⁶ Hazai Okmt., V. 191. l.

⁷ Fejér, id. m., X/2. 385. l., Magyar Nemzeti Múzeum: Kisfaludy-család levéltára, 1397 márczius 15-i oklevél.

⁸ A veszprémi püsp. róm. oklt., II. 343. l.

⁹ Hazai Okmt., V. 199. l.

¹⁰ Fejér, id. m., X/4. 454. l., de sabbatho prox. ante fest. Beati Mathei helyett Mathie veendő.

¹¹ U. ott, 457. l.

¹² U. ott, 563—565. l.

pápai megbízásban részesült.¹ Mivel 1410 augusztus 12-én még tisztjében volt,² talán ő az az ör avagy kincstartó, a kinek (custodi seu thesaurario Albensi) 1411 október 15-én XXIII. János pápa egy Ágoston-rendi szerzetesnek fogadalmi alól való föloldozására meghatalmazást adott.³

1415 április 28-ától 1416-ig *Dávid* örkanonoksága tölti ki az időt. Külső szereplése, nem számítva a hiteleshelyi teendőit, mindössze az, hogy 1416-ban a káptalan ingoványi népeitől elkövetett erőszakoskodás miatt őt is perbe fogták.⁴ Valószínű azonban, hogy csak az oklevelek hiánya miatt van, hogy mindössze két évről ismerjük örkanonokságát.

Hosszú időn át, 1425 március 22-től 1437 szeptember haváig kísérhetjük *Dénes* örkanonokságát.⁵ Teendőiben Benedek alór támogatta.⁶

Utána mindjárt *András* következett az örkanonokságban.⁷ Kétségtelen, hogy 1438 május 5-én már résztvett a káptalan munkájában.⁸ A következő két évben ugyancsak a káptalan hiteleshelyi iratai őrzik emlékezetét.⁹

Aránylag hosszabb időköz után 1447 október 4-én tűnik föl az új örkanonok, *Márk* neve.¹⁰ Ugyanő a következő év február 19-én is említve van.¹¹ Valószínű, hogy Sárý

¹ Vatikáni levéltár: Regest. datar. anno III. (I.), lib. II. fol. 47. Fraknoi letétjei közt a Magyar Nemzeti Múzeumban, A veszprémi püsp. róm. oklt., II. 353. l.

² Hazai Okmt., III. 272. l.

³ A veszprémi püsp. róm. oklt., II. 362. l.

⁴ Fejér, id. m., X/5. 702. l.

⁵ Zichy Okmt., VIII. 237. l., Hazai Okmt., III. 352., 362. l., IV. 289. l., Fejér: Authentia et vis probandi diplomatum, 118. l. és X/6. 940. l., X/7. 269., 888. és 890. l., Károly, id. m., II. 665. l., Héderváry Oklt., I. 178. l.

⁶ Fejér, id. m., X/7. 270. l.

⁷ U. ott, 827., 834., 836. l. szerint már 1436-ban ör lett volna, de itt nyilván hiba van a közlésben.

⁸ Héderváry-Oklt., I. 190. l.

⁹ Fejér, id. m., XI. 356. l., Károly, id. m., III. 553. l. — Szvorennyi, id. m., 17. l. 1406—1526 közt nem nevez meg őrt. Mindamellett Melhárd Gyula, A székesfehérvári örkanonokság története, (Veszprém, 1906.) című gyenge kis könyvecskéje 7. l. Szvorennyit idézve 1439-ben Palócz (!) György és Zeéch Dénes örkanonokokat emleget. Ugyanő különben, Rupp könyvéből, Magyarország helyrajzi története, I. 230. l. a régies levéltári jelzést kiírva, levéltári alapon Bodó Miklós őrt szerepeltetne, azt sem véve észre, hogy Rupp ugyanezt 1447—1469 közt prépostnak említette.

¹⁰ Károly, id. m., III. 560. l.

¹¹ Zalai Oklt., II. 536. l.

örségéig nyúlt a kanonoksága. Még ő szerepelt a káptalan-nak Töttös Lászlóval folytatott perében, melyben a káptalan részéről az olvasó-, éneklő-, örkanonoknak vagy a dékánnak földesküt kellett volna tennie, de bizony egyikük sem tette le.¹ Mint nem egy elődjének, neki is volt segítő előre.² Utoljára 1453 szeptemberében említik.³

1458 február 2-án *Sáry Péter* fehérvári örkanonok több, magánvagyonához tartozó birtok miatt Szilágyi Mihály, az ország kormányzója előtt pert folytatott.⁴

Sáry korábban Hunyadi János kancellárja volt.⁵ Világi ember, a kit még 1455-ben is »egregius magister« cízzel illeltek. Csak Hunyadi János halála után léphetett az egyházi pályára s a fehérvári örkanonokság javadalmát nyerte el. Megmaradt azonban Hunyadi fiának, Mátyás királynak szolgálatában is s mint ennek titkára ment 1458 márczius 9-én követségbe Frigyes császárhoz. 1459 szeptember 10-e és 1461 márczius 3-a közt cancellarius specialis regie maiestatis címet használt,⁶ vagyis Mátyás király titkos kancellárja volt. Ezen minőségében a királyi személyes jelenlét bírósága élére került, a királyi bírósági személyes jelenlét helytartója lett. 1463-ban ezen állásában kapott Mátyás királytól rendeletet, hogy bizonyos peres ügyet majd csak a háború elmúltával tárgyaljon tovább.⁷ 1465—1466-ban birtokügyek foglalkoztatták, melyekkel a maga és testvérei jószágát gyarapította.⁸ 1458—1471 közt a káptalan hiteleshelyi kiadványain ismételtelen találkozunk a nevével.⁹

Mikor és meddig volt örkanonok *Versendi Móré János*, nem tudjuk. Talán 1488 még kezdete az örségének, mivel

¹ Zichy Okmt., IX. 258. l.

² Károly, id. m., II. 145. l.

³ Zichy Okmt., IX. 367. l.

⁴ Károlyi Oklt., II. 313—317. l.

⁵ Fraknói: Mátyás király magyar diplomatái, Századok, 1898. 769—771. l. 1458-ban Tolnai névvel említik, a mi származáshelyére utal.

⁶ Magyar Nemzeti Múzeum levéltára: törzsanyag.

⁷ Honorabili magistro Petro de Sari custodi ecclesie Albensis, speciali presentie regie locumtenenti... Zichy-Okmt., X. 277. l. V. ö. Hajnik: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyesházi királyok alatt, 40. l.

⁸ Knausz: A Garam melletti szent-benedeki apátság tört., 247. l.

⁹ Hazai Okmt., IV. 395., 414., 423. l., Héderváry Oklt., I. 364. l.

világi ember és épen ezért egregius dominus címen említik.¹ Az űrkanonokságban fejezte be életét.²

1495-ig *Rasman Vid*, az isztriai aquilejai egyházmegye papja élvezte az űrkanonoki javadalmat. Ebben az évben a Szent Györgykor tartott országgyűlés határozatainak megfelelően, mivel idegen volt, Miksa császár alattvalója, ilyen pedig magyar javadalmat nem bírhatott, de meg az ország nem is bízhatta a fehérvári egyház nagyrabecsült kincseit, ereklyéit más nemzet fiára, a ki annyira nem törődött Magyarországgal, hogy még a török háború költségeire a javadalmára kivetett adót sem fizette meg, II. Ulászló a főpapok, főurak, sőt az egész országgyűlés beleegyezésével javadalmától megfosztotta.³ Rasman nem akart megnyugodni ebben az ítéletben s 1495 október 22-én, 1496 május 13-án még mint űrkanonok szerepel.⁴ 1501 április 5-én II. Ulászló arra kérte VI. Sándor pápát, bizza az ügy elintézését Isvalies Péter reggioi bíbornok-érsek, pápai követre. Hozott-e ítéletet Isvalies, nem tudjuk. Annyi azonban bizonyos, hogy Rasman 1502 november 26-án folyamodványt adott be a pápához, adományozza neki a fehérvári űrkanonokságot, mely Móré János halála következtében üres.⁵

Rasman hiába küzködött a javadalomért. Annál kevésbbé kaphatta vissza, mivel II. Ulászló tüstént az ő megfosztása után az előkelő családból származó *Kisvárdai Várday Ferencz Aladár*ra ruházta s meghagyta a fehérvári prépostnak, hogy neki a karban helyet, a káptalan tanácskozásaiban szavat biztosítson. Így azután már ő vette kézhez a pápa 1496 július 1-i meghagyását, melynek értelmében a fehérvári olvasókanonokkal egyetemben intézkednie kellett Laki Péter pécsi prépostnak néhány alagi polgárral pénz miatt folyó

¹ Magyar Nemzeti Múzeum: Vizcki Tallián-család ötvösi ágának levéltára.

² L. utódjának 1502 november 26-i folyamodását. Ő az a János váradí prépost, ki 1483-ban van említve. Bunyitay: A váradí püspökség története, II. 52. l. Csak kisebb rendjei voltak és a pappá szentelésére halasztást kért Rómából, mivel in obsequiis Mathie regis a sua diocesi longe residet. Vatikáni levéltár: Supplicationes Sixti IV., tom. 1048. fol. 179. — 1480—1486 közt jászói prépost volt. L. Századok, 1905. 232. l.

³ Fraknoi: Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez, 58—59. l., A veszprémi püsp. róm. okl., 101—102. l.

⁴ Magyar Nemzeti Múzeum: törzsanyag. Holub József dr. szíves értesítése, miként az alább használt 1513- és 1520-i adatok is.

⁵ A veszprémi püsp. róm. okl., IV. 128. l. Kétségtelen, hogy az itt említett Morch Jánoson Morét kell értenünk.

perében.¹ 1501 október 5-én egy doktori szigorlat alkalmával Padovában a tanúk közt volt, tehát ekkor ő is ezen egyetem hallgatója.² A fehervári káptalan kiadványaiban 1504 január 18-án³ és 1508 február 15-én találkozunk nevével.⁴ Várday 1510-ben váci püspök lett⁵ s így a fehervári örkanonokság megüresedett.

1510—1524 közt *Keserű* (Kesserew) *Mihály*, valószínűen a valkómezei Gibárti Keserű-család tagja, egyszerűen boszniai püspök bírta a fehervári örkanonokságot s oklevelekben 1513 márczius 28-án és 1520 márczius 27-én van említve.⁶

Gerendi Miklós 1524 legvége előtt bizonyosan nem nyerte el az örkanonoki javadalmat, sőt igen valószínűen csak 1525-ben. 1524 augusztus 12-én még mint ugoccai főesperes, királyi titkár járt Szebenben a lutheránus vallás terjedésének megakadályozása végett.⁷ 1525 április 23-án azonban egy oklevélet már fehervári örkanonoki és királyi titkári állásában tett előterjesztésére állítottak ki.⁸ Ugyanezen év novemberében mint örkanonok ment ismét Szebenbe, de ekkor pénzügyi megbízása volt.⁹ 1527 november 5-én I. Ferdinánd király koronázásán még fehervári örkanonok volt,¹⁰ de már biztosítva volt róla, hogy megkapja az erdélyi püspökséget.

Úgy volt, hogy az örkanonokságot, melynek javadalma János király adományából jórészt Bodó János kezében volt,¹¹ Peregi Albert fogja megkapni, mivel 1527 július 5-én Ferdinánd ennek ígérte,¹² azonban mégis *Oláh Miklós* királyi titkárnak sikerült megszereznie kárpótlásul, hogy püspöksé-

¹ U. ott, 68. l.

² Veress: *Fontes rerum Hungaricarum*, I. 23. l.

³ Francisco Aladario custode. Héderváry-Oklt., I. 498., 500. l.

⁴ Francisco de Vajda (!) custode. Károly, id. m. III. 571. l.

⁵ Pray: *Specimen hierarchiae Hung.*, I. 349. l.

⁶ Magyar Nemzeti Múzeum: törzsanyag; v. ö. Pray: *Specimen hierarch. Hung.* II. 437. l.

⁷ Fabritius Károly: Pemfflinger Márk szász gróf élete, 137., 141. l. 1524 október 27-én Keserű még élt. Koller: *Hist. episc. Quinqueecl.*, V. 79. l.

⁸ *Relatio magistri Nicolai de Gherend custodis Albensis, secretarii regie maiestatis.* Magyar Nemzeti Múzeum: Kisfaludy-család levéltára.

⁹ Fabritius, id. m., 64. l.

¹⁰ Pray: *Epistolae procerum*, I. 285—286. l.

¹¹ Magyar tört. eml. okmt. XXV. k.: Oláh Miklós levelezése, 298. l.

¹² Sörös: Ötven év Oláh Miklós életéből. *Katholikus Szemle* 1903. 336—337. l.

get nem kapott.¹ Oláh igazában már Buda elvesztése után sem volt a javadalom ura, Zala megyében azonban még a Bécs 1529-i ostroma után kötött fegyverszünetkor is maradtak jószágai. A kanonoksággal járó kötelességet, az udvarhoz lévén kötve, csak annyiban gyakorolhatta, hogy rendesen végeztette az őrséghez kötött hivatalos misét. Mindamellett kanonoktársai még a káptalani tagokat általában illető jövedelmeiből is le akarták vonni azt a részt, a mi csak a jelenlévőket illeti. Panaszkodott is miatta: »At ego non censor absens, qui sum in servitio regis et reginae!«²

Oláhon kívül az ellenkirálytól kinevezett *Átthynai Márton* is viselte a fehérvári őr címet s élvezte valamelyes jövedelmét. 1537 május 3-án János királytól rendeletet eszközölt ki egyik, az őrkanonoksághoz tartozó jószág miatt. 1539 október 10-én még életben volt. A Ferdinánddal folyó béketárgyalásokra kellett volna mennie, de útjában Salmáron súlyosan megbetegedett s azért kénytelen volt visszafordulni.³

Átthynai, úgy látszik, nem heverte ki a baját, hanem megvált az élettől. János király nem hagyta üresen az őrkanonokságot, hanem a neki már sok szolgálatot tett, mostanság pedig a váradi béke megkötése alkalmával nem keveset fáradozott *Mindszenti Tamás* egri őrkanonokot, pécsi prépostot nevezte ki fehérvári őrnek. Kinevezése idejét nem ismerjük, de azt tudjuk, hogy sokáig nem élvezhette új javadalmát. 1542 október folyamán még az ő tanuságát emlegették,⁴ november közepén pedig már halott volt. 1542 november 15-én Dörgicsén kelt iratukban Nesztkei Ferencz fehérvári őrkanonok és Mindszenti Antal deák, az őrkanonokság jövedelmeinek kezelői és néhai Mindszenti Tamás végrehajtói tudatják, hogy Devecseri Choron András a tőlük bérelt devecseri bordézmákért járó 1542-i bér fejében 40 forintot megfizetett, erről tehát megnyugtattják s ígérik, hogy ha Oláh Miklós, a kinek most a felség, Ferdinánd király az őrséget adományozta, vagy az embere követeléssel lépne fel, meg fogják védeni.⁵

Oláh tehát új adományozás alapján kapta meg az őrsé-

¹ Eodem (1527.) anno Nicolaus Olahus factus est custos et canonicus ecclesiae Albae regalis. Nikolai Olahi: Compendiarium suae aetatis chronicon. Beélnél: Adparatus ad historiam Hungariae, 40. l.

² Oláh levelezése, 467. l.

³ Egyháztörtén. eml. a magyarországi hitújítás korából, II. 407—408. l.

⁴ Bucholtz: Geschichte der Regierung Ferdinand des Ersten Urkunden-Band, 331. l.

⁵ Egyháztört. eml. a magyarországi hitújítás korából, IV. 127. l.

get, melyet a váradi béke után Ferdinánd János király javadalmasa jogos birtokának tekintett. Most azonban Oláh joga föléledt. Ezért írta Ferdinánd király november 18-án Choron Andrásnak, hogy mivel a fehérvári örkanonokságnak már van törvényes ura, t. i. Oláh Miklós, a kinek ő azt visszaadta, tehát Choron mindazt a foglalást, időközben beszedett jövedelmet, melyet mindjárt Tamás ör halála után magáévá tett, adja vissza Oláhnak.¹

Oláh Miklóssal azután le is zárul a fehérvári prépostság örkanonokjainak a sora. Ferdinánd király ugyanis az 1543 augusztus havában zágrábi püspökké nevezett Oláh Miklós helyébe senkit sem tett örré. Nem is lett volna célja. 1543 szeptember 2-án Székes-Fehérvár a török hatalmába került s így az örkanonok feladata végleg megszűnt, javadalma nem volt, a pusztá cím meg nem adott oly tekintélyt, hogy valaki érdemesnek tartotta volna megszerezni.

III.

A régi kegyeletes idők gondoskodásából az örkanonoksággal s az alórséggel a rendes kanonoki jövedelmeken kívül külön haszonvételek jártak, melyeket az ör tekintélyes számú birtokaiból kapott, az alór pedig bizonyos működései fejében húzott. Az utóbbi jövedelmeiről alig van valami emlékezet; az örkanonok fejemgyei, somogymgyei, zalamegyei birtokai azonban meglehetősen ismeretesek, noha a messzebb multban csak kevés jószágról maradt fönn írásos emlék s a legtöbbet a XV. század végéről, a XVI. század már zavarossá vált idejéből ismerünk, pedig ez utóbbi időben a jószágok valóságos birtoklása nagy nehézségekbe ütközött, sőt jórészt már lehetetlenné vált.

Örkanonoki birtokok voltak a következők:²

I. A vámhelyes *Akasztó* Fejér megyében, a mely a XIV. század közepén még királyi birtok. Itt külön gazdatisztet is tartott az ör. 1383-i, 1429-i adatok szerint az örkanonoké, illetve a Szent Benedek-oltáré volt.³

¹ U. ott, 128. l.

² Későbbi, XVII. századi birtokösszeírásokban nagyon sok örkanonoki jószágot emlegetnek, de ezek nem megbízható tudósítások, mivel préposti, káptalani jószágok, a különféle fehérvári egyházak javai, sőt, úgy látszik, egyes örkanonokok magánbirtokai is közéjük kerültek, s a későbbi örkanonokok részben meg is szerezték őket.

³ Csánki: Magyarország történ. földrajza a Hunyadiak korában, III. 316., 369. l.

2. *Almás*. (Magyar-Almás) 1340-ben mint örkanonoki jószág tűnik föl,¹ s bár voltak miatta nehézségek, 1371-ben, legalább részben, szintén az őri méltósághoz tartozott; 1499-ben ugyanezt mondhatni róla.²

3. *Pentele* (Sár-Pentele), Székes-Fehérvár közelében, 1479-ben örkanonoki birtokként fordul elő.³

4. 1537-ben János király Atthynai Márton ör panaszára Fejér megyének arra adott megbízást, hogy annak a megyében lévő, *Kusztosz-földe* nevű birtokán határjárást tartson.⁴

5. A somogy megyei — *Balatonmelléki* — Szemes 1536-ban örkanonoki jószág.⁵

6. 1276-ban Belcz somogy megyei jószág határjárásakor említve van, hogy határos vele a fehérvári ör népeinek földje, az őrségi népek területe.⁶ Úgy látszik, hogy ez a jószág nem más, mint a Kaposvártól délnyugatra eső Bárd, mely, legalább részben, kétségtelenül fehérvári örkanonoki birtok volt s épen ezért *Kusztosz-Bárdja* néven is említik. Az 1536-i adólajstrom szerint Bárd örkanonoki jószág,⁷ az 1542 deczemberében készült somogy megyei adóösszeírás szerint pedig Kusztosz-Bárdja a fehérvári ör s három adózó portája van.⁸

7. A somogy megyei *Boglárt* 1534-ben örkanonoki jószág-nak említik.⁹

8. A két *Dobsza*, a mai Kis- és Nagy-Dobsza, Szigetvártól nem messze, a mely régebben a királynői udvarnokok földje volt, örkanonoki birtok lett. Oláh Miklós már alig élvezhette jövedelmét, mivel a két falu foglalók kezébe jutott. Török Bálint, illetve ennek védelmével Vásonyi Horváth Jeromos látta hasznukat. Reménykedett ugyan Oláh, hogy Ferdinánd király parancsával visszaszerezheti a két falut, de bizony csalódott, mivel 1534-ben a király »rövid időre«. »bizonyos időre« Töröknél hagyta.¹⁰ Az 1536-i és az 1542-i adólajstrom, noha Török éli a két falu 80 portáját, mindamellett örkanonoki jószágoknak említi őket.¹¹

¹ Fejér, id. m., VIII/4. 465., 467., 475—476., 530. l.

² Csánki, id. m. III. 369. l.

³ U. ott, 342., 370. l.

⁴ Esztergomi érseki levéltár: archiv. vet. l. N. nr. 9.

⁵ Csánki, id. m., II. 672. l.

⁶ Fejér, id. m., VII/5. 414. l.

⁷ Csánki, id. m., II. 590., 672., 691. l.

⁸ Egyháztört. eml. a magyarországi hitújítás korából, IV. 133. l.

⁹ A pannonh. Sz. Benedek-R. tört., X. 396. l.

¹⁰ Oláh levelezése, 366., 367., 377., 384., 454., 467. l.

¹¹ Csánki, id. m., II. 601., 672. l., Egyháztörtén. eml. a magyarországi hitújítás korából, IV. 132. l.

9. *Alsó- és Felső-Kécske*, Somogy vármegye északkeleti sarkában, az 1536-i adólajstrom szerint örkanonoki jószágok.¹

10. Az örkanonoksághoz tartozott a Kaposvártól keletre eső *Mernye*, mely Alsó- vagy Boldogasszony-Mernyéje néven is előfordul; jelentősebb, vásáros, templomos hely volt. 1487-ben a fehérvári ör jobbágyságot említik Mernyén s az 1536-i adólajstrom szintén őri földnek mondja és ugyanezen évben Oláh is mint birtokát említi. 1542-ben 13 adózó portával örkanonoki jószágként szerepel.²

11. *Petend*, mely ma pusztá Lengyel-Tótitól délkeletre, az 1536-i adólajstrom szerint a fehérvári ör birtoka.³

12. *Szolád*, Karádtól északra, Somogyban, a fehérvári ör birtoka volt. Templomos, plébániai hely. 1536-ban mindössze 2 portáját említik az örnek.⁴

13. *Szent-Miklós*, ma pusztá Apátitól nyugatra, Szigetvár vidékén, az 1536-i adólajstrom szerint a fehérvári ör birtoka, valamint 1542-ben is, mikor 16 portája adózott.⁵

14. Mikor 1279-ben a somogymegeyi Écsé határát megjárták, a fehérvári ör földjét is fölemlítették.⁶ Talán az ör *taszári jószágáról* volt szó. Taszár, Kaposvártól keletre, 1358-ban örségi jószág. 1536-ban templomnak kellett rajta lennie, mivel Egyházas-Taszár névvel különböztetik meg, de az ezen évi adólajstrom nem sorolja a fehérvári ör jószágai közé;⁷ 1542 tavaszán azonban ismét őri birtokként szerepel.⁸

15. *Vade*, ma Váde néven pusztá Somogyban, Gamástól délkeletre, régebben a fehérvári prépost birtoka volt, az 1536-i adólajstrom azonban Wade, Eger-Wade néven, legalább részben, az örkanonok jószágának mondja, az 1542-i pedig az ör 3 adózó portáját veszi számba.⁹

16. *Zamárdon* (in alia Zamard), a mai Zamárdiban, 1229-ben Mike örnek 1 eke földje, 20 művelt és 15 műve-

¹ Csánki, id. m., 672. l.

² U. ott, 628., 672. l. — 1536 május 16-án befejezett Hungariajában így ír: Citra Balaton lacum, ad radices silvae est arx Vason, cui vicinum est oppidum meum Mernye et Dergitze. Bélnél: Adparatus ad historiam Hungariae, 15. l.

³ U. ott, 672. l., A pannonn. Sz. Benedek-R. tört., X. 399. l.

⁴ Csánki, id. m., II. 646., 671. l.

⁵ Egyháztörtén. eml. a magyarországi hitújítás korából, IV. 178. l.

⁶ Fejér, id. m., V/2. 542. l.

⁷ Csánki, id. m., 650., 673. l.

⁸ Egyháztörtén. eml. a magyarországi hitújítás korából, IV.

41. l.

⁹ Csánki, id. m., II. 654., 671. l., Egyháztörtén. eml. a magyarországi hitújítás korából, IV. 178. l.

letlen szőlője, három helyen vagy 6 hold erdeje volt.¹ Később a fehérvári káptalannak, karpapoknak jószágát említik ugyan itt, de őrségi földről nincs szó.

17. *Boldogasszony-Dörgicséje*, hol plébános is volt, 1402-ben a fehérvári ör jószágá.² 1531-ben Török Bálint tartotta hatalmában s így az örkanonok nem vehette hasznát.³ 1542-ben, legalább jog szerint, Akali-Dörgicsén 5 adózó és 23 szegény porta az öré volt.⁴

18. A zalamegyei *Sághoz* a XV. század derekán jogot formált a fehérvári örkanonok. Az 1536-i adólajstrom nem említi az ör jószágai között.⁵

19. *Vászolyban* 1433-ban valamelyes erdeje volt az örkanonoknak. Aprócska erdőnek kellett lennie, mivel a dörgicsei jószághoz csatolva kezelték.⁶

A birtokok miatt régebben, úgy látszik, nem valami sok baja volt az örkanonoknak. Legalább az a körülmény, hogy oly kevés peres ügyről van szó, erre vall. Már a XVI. században elég nehézség támadt, de Oláh nem tudott rajtok segíteni. Hiába iparkodott királyi védelmet, támogatást szerezni. 1535 július 16-án panaszosan írja: Custodiam quadrifariam sortiti sunt Valentinus Tewreck, Bakyth, Andreas Choron, Hieronymus Vasony, négy foglalo négy részben magának szerezte meg az örkanonokság javait.⁷

Volt azonban baj már a régi időkben az örkanonoksághoz tartozó birtokok tizede miatt.

Oros pannonhalmi apát 1210 táján a fehérvári káptalan és ör somogyi birtokainak tizede miatt pert indított, mivel Somogy megye tizede Szent István adományából őt és monostorát illette. A fehérvári örkanonok, midőn már ismételtlen bírói szék elé idézték, kijelentette, »hogy ama birtokokat, melyektől az apát tizedeket követelt, valamikor csakugyan a magáévá tette, de azután odaadta a fehérvári egyháznak sokkal előbb, mintsem az apát pert indított ellene«, azért nem is állott bírói szék elé; a per tárgyról feleljen a fehérvári egyház, »mely ama jószágokat bírta, jöllehet akkor az örkanonok gondjára bízta. Oros apát erre azt felelte, hogy

¹ Wenzel, id. m., VI. 475. l.

² Csánki, id. m., III. 46., 147. l.

³ Oláh levelezése, 128., 153. l.

⁴ Egyháztörtén. eml. a magyarországi hitújítás korából, IV.

50. l.

⁵ Csánki, id. m., II. 639., 672. l.

⁶ A pannonh. Sz. Benedek-R. tört., VIII. 480. l.

⁷ Oláh levelezése, 558. l.

az űrkanonok, miután ama jószágok reá szállottak, nem a fehérvári egyház, hanem a saját nevében tiltotta el  t a tizedek szokott szed s t l. 

Az  rkanonok később sem jelent meg a különböző pápai bíróságok előtt, melyeknek ezen tizedperben  t lkezni k kellett volna s a per ezentúl a káptalan és a pannonhalmi apát közt folyt s az egyesség is ezek közt jött létre 1228 végén vagy 1229 elején, a nélkül, hogy az  rkanonok-r l csak említés történt volna.¹

A javadalom jövedelmére kevés adat maradt fenn. M g legtöbb k vetkeztet t enged a pápai adószedés idején, 1341-ben fizetett tized. Ebben az évben k t ízben fizetett János  r és pedig augusztus 30- n 16 márkát, szeptember 29- n 7½ márkát, összesen tehát 23½ márkát.² Így tehát az  rkanonoks g jövedelme 235 márkát  rt volna, vagyis 940 arany forintot. Mivel pedig az arany forint értékét ebben az időben 11·3 koronára teszik,³ az összes jövedelem 9682 koronának felel meg. Ez az összeg, tekintve a pénz v s rl k pess g nek a maihoz ar nytelen nagyságát, igen tekintélyes jövedelem volt.

K s bb r l nincs számokban kifejezhető adatunk az  rkanonoki javak jövedelméről. Hogy azonban tekintélyesnek kellett lennie, eléggé megvilágítja Oláh 1533 május 18- n tett nyilatkozata : »Interea (m g püspökséghez juthat) in custodia quoque, si eam recuperabimus, non moriemur fame ; scis quale sit beneficium.«⁴

Sörös Pongrácz.

¹ A pannonh. Sz. Benedek-r. t rt., I. 165—166. l. A jóságok közt nem egy olyan volt, mely, legalább később,  rkanonoki birtok. L. u. ott, 695. l.

² A veszprémi püsp. r m. oklt., II. 91., 92. l.

³ Balogh : Adalék a magyar pénz történetéhez I. Károly idején. A pannonhalmi főapátsági főiskola  vk nyve az 1914—1915-iki tanévre, 133. l.

⁴ Oláh levelezése, 366. l.

Buda város közigazgatása s közgazdasági viszonyai a XVII. század végén.

(II. közl., vége.)

Városi kiadások.

A városi polgárság legnagyobb terhe a portio, a katonaság téli ellátásának terhe volt, melynek kivetése ellen hiába küzdöttek, kiméletlenül behajtják rajtuk, pedig az 1689 június 20-iki kormányzósági szabályzat 5 évi adómentességet biztosított az új telepeseknek. Alig telepedett meg a polgárság Budán, máris kivetette rá Pestmegye a portiót. A budai tanács 1689 január 2-ikán a kamarai kormányzósághoz intézett beadványában előadta, hogy e teher nem fogja előmozdítani a város betelepődését, sőt teljes romlással járhat,¹ a kormányzóság közbenjárását kérte tehát a kamaránál. A kormányzósági közbenjárás nem biztathatott eredménnyel, mert a tanács 1689 február 14-ikén Küchl Miklós jegyzőt küldte fel Bécsbe, hogy az ügyet szorgalmazza. Küchl Miklós 1689 február 20. és 24-ikén kelt leveleiből megtudjuk, hogy micsoda kálváriát járt ez ügyben s milyen kevés eredménnyel. Először a kamara elnökénél, Kollonics Lipót bíborosnál jelentkezett kihallgatásra, a kihez a budai jezsuita házfőnöktől ajánlólevelet vitt. Kollonics kegyesen fogadta a küldöttet, de sajnálattal fejtette ki előtte, hogy Caraffával szemben nem tudja megvédelmezni a várost. Dietrichstein herczeg főudvarmesterhez, Strattmann főkancellárhoz és pater Millerhez utasította, a kik több eredménnyel járhatnak közben. Eljárt pater Millernél, herczeg Dietrichsteinnél és báró Millernél, a kik mindannyian megígérték közbenjárásukat. Kollonics azt is megtette, hogy február 22-ikén, a mikor Caraffa is megjelent a kamara ülésén, behívatta a város küldöttét s felhívta, hogy adja elő nyilvánosan a város helyzetét. Küchl meg is tette ezt, azonban Caraffát nem sikerült megindítania, mert szerinte más tönkrement városok is megfizetik a portiót s a portio

¹ Wann nun bey Aufrichtung discs Orths derley onera undt Beschwärnüssen nicht zu Populierung, sondern gantzlichen Ruin diser Stat geduen würdt. Protocollum.

alóli mentesség reményében máris Budára tódul a nép. Különösen pedig azt hangoztatta, hogy a budai telepesek ingyen kapták a földjeiket, tehát méltányos, hogy a portiót fizessék meg.

A jegyző vitába ereszkedett Caraffával s kifejtette előtte, hogy Magyarország fővárosáról van szó, a melynek benépesítése kiváltságok nélkül nem történhetik meg. Az ingyenes földkiosztással szemben azt hangoztatta a jegyző, hogy ezek a földek egyelőre nem hoznak jövedelmet, sőt költségberuházásokat követelnek, tehát ez alapon nem lehet a várostól a portiót követelni. Caraffa azonban hajthatatlan maradt s azon kijelentéssel zárta be a vitát, hogy fizetni senki sem szeret.¹

1689 február 22-ikén ez ügygyel kapcsolatosan emlékiratot adnak be a kamarához, melyben kifejtik, hogy nincs egyetlen fillér jövedelmük, nincsenek kiváltságaik, viselniök kell a harminczad, vám és fogyasztási adó terheit s a rengeteg építési költségek miatt alig van betevő falatjuk (das wüer uns kimerlich mit täglichen Nahrungs-Miteln kaum mehr zu erhalten wissen): Pestmegye mégis 400 frt portiót vetett ki a polgárookra, 250 frtot pedig a ráczokra, kik a város védelme alatt állanak. A polgárságra kivetett portio ügyében elég kíméletesen jártak el, a ráczok portióját azonban mindjárt katonai karhatalommal kezdték behajtani, a mi olyan riadalmat okozott, hogy sokan el akarják hagyni a várost.² Ilyen körülmények között nem lehet kilátás rá, hogy Buda valamikor újból népes város lesz s rombadőlt házai felépülnek; ellenkezőleg, a már megtelepedett polgárság is el fogja hagyni a várost s a megtelepedni szándékozók el fogják ejteni tervüket. Ezek alapján kéri a kivetett portiók elengedését, a mit a ráczokra nézve azzal is indokolnak, hogy nélkülük a földművelés lehetetlenné válik s a hajózás is megakadna.³

Ez emlékiratra a kamara 1689 február 25-ikén átiratot intézett a hadbiztossághoz, melyben közölte a város panaszait s figyelmeztette a szomorú eshetőségekre. Nyomatékosan hangsúlyozta, hogy az új telep öt esztendei adómentességet kapott s ez adómentesség tiszteletben tartandó.

¹ Hingägen aber Ihro Excellenz Herr General Caraffa mir zur Antwort gegeben: man finde baldt eine Entschuldigung, wenn man nicht gehrne Geldt gebe. Protocollum.

² Eine solche Forcht unndt Schreckhen unter der Communität verursachet worden, dass der mehrere Theill wegen höchst tringenter Noth unndt so veruebenten Exactionen sich dieses Orths in völlig zu begeben entschlossen. Protocollum.

³ Ohne deren weder Wüssen, Ackher, Weingarten excolieret unter Ofen, noch auch einzige Schiffahrt geschehen kann. Protocollum.

A kamarai leiratnak nem lehetett meg a kívánt eredménye, mert 1689 február 30-ikán már felségfolyamodványban terjeszti elő a város panaszait. E folyamodvány különös súlyt helyez a ráczok ügyére, kiknek hasznos szolgálatait és nagy nyomorát élénk színekkel festi. A portiobehajtásnál a Ricciardi-ezred horvátjai embertelenül jártak el; a bírót összevagdalták, sok ráczot pedig úgy összeverték, mintha a török tartományokba való kiűzésük lett volna a szándékuk. A szerencsétlenek a polgármester házába menekültek s irgalomért esedeztek. A nők és gyermekek jajsza azonban nem hatotta meg a lelketlen hadbiztost s a polgárság végre is kénytelen volt a főhadbiztosságnál orvoslást keresni. A felségfolyamodvány is azon kérelemmel záródik, hogy a város mentesíttessék a portiofizetés terhétől.

A felségfolyamodványra leküldött választ nem ismerjük, az adómentes évekre való kamarai utalás azonban eredményes lehetett, mert 1692-ig nem zaklatták a várost újabb portiókkal. Ekkor azonban véget értek az adómentes évek, melyeket 1686-tól számítottak, s a város nem kerülhetett el többé az ország összes adózóit terhelő katonai szolgáltatásokat.

Az 1693. évi számadásban találkozunk legelőször a portióval s innen kezdve állandóan ez a számadások legnagyobb tétele.

Az összes bevételek		A portio
1693-ban	3803 frt 14	2382 frt —
1695-ben	4833 frt 32	2700 frt 47
1696-ban	6746 frt —	3555 frt —
1697-ben	6666 frt 27	4468 frt 37
1698-ban	10087 frt —	7209 frt 26
1699-ben	11823 frt 10½	8284 frt 52
1700-ban	9970 frt 75	6285 frt —
1701-ben	11961 frt 42	9423 frt 39
1702-ben	23559 frt 31	18916 frt 09
1703-ban	25630 frt 16	21000 frt —

Összegezve ez adatokat megállapíthatjuk, hogy a város összes bevételei 1693-tól 1703-ig 115.132 frt 36 krajczárt tettek ki, a mi átlagban számítva évi 11.513 frtot jelentett. Portióra ugyan ezen idő alatt összesen 83.725 frt 30 kr. folyt be, a mi átlagban évi 8372 frtot tett ki.

Ha a portiót leszámítjuk a város összes bevételeiből, megkapjuk a város tiszta jövedelmét s ez úton megállapíthatjuk, hogy 10 év alatt a város tiszta jövedelme összesen 31.407 frt 06 krajczárra rugott, ami átlagban számítva évi 3140 frtot tett ki. Ha hozzávesszük ehhez, hogy a portiót minden lakos, a kinek

valamelyes adó alá vonható jövedelme volt, készpénzben fizette, a városi jövedelmek pedig a városi polgárság megadóztatása nélkül kerültek össze: teljes nagyságukban elélen táru azon óriási teher, melyet a portióval az állam a városi polgárságra hárított, s a melyet a városi tanács kénytelen volt az állam számára a polgárságon behajtani akkor, mikor az a városi terhek viseléséhez egyetlen fillérrel nem járult hozzá; így a tanács kénytelen volt a város számára nagy fáradsággal bevételi forrásokat szerezni.

Az állami terhekkal szemben a tulajdonképeni városi terhek kisebb jelentőségűek voltak s nem is érintették közvetlenül a polgárságot, független bevételi forrásokra támaszkodtak. Az évi számadásokban a portio is bevételi forrásúl szerepel ugyan, mert kivetése és beszedése a város hivatása volt; benn van azonban a kiadások között is, mert csak átmenetileg volt a város pénztárában, a hadi pénztártól illetve meg. Ettől eltekintve a többi bevétel, mely a városi kiadások fedezésére volt hivatva, nem terhelte a polgárságot. Ezen épült fel a városi tanácsnak a polgársággal szemben való fölényes eljárása, a mely mindannyiszor kifejezésre jutott, valahányszor a polgárság befolyást követelt a városigazgatásra, különösen pedig a városi gazdálkodásra. Így 1699 február 5-ikén terjedelmes emlékiratban adja elő a városi polgárság sérelmeit s többek között a polgárság bevonását sürgeti a városigazgatási és városgazdasági ügyek intézéséhez, mire a városi tanács 1699 február 15-ikén a polgárság kívánságait a hatósági tekintély hangoztatásával hárítja el s a községi terhektől való mentessége czímén méltánytalannak tünteti fel. A tanács álláspontja diadalra jutott s a polgárság csak évtizedes harcok árán juthatott szerephez a városi önkormányzatban.

A szoros értelemben vett városi kiadások legnagyobb tételét a tisztviselői fizetések tették, melyek fedezésére nem egy esetben elégteleneknek bizonyultak a városi jövedelmek s a számadások tanúsága szerint nem egy esetben le kellett mondaniok a tisztviselőknek arról, hogy a város érdekében végzett munkájuk gyümölcsét idejében megkapják.

Ha a városi jövedelmeket s a tisztviselői fizetéseket 1693 és 1703 között összehasonlítjuk, a következő eredményeket kapjuk:

A városi jövedelmek összege		A tisztviselői fizetések
1693-ban.....	1421 frt 14	427 frt
1695-ben.....	2182 » 45	1437 » 30
1696-ban.....	3191 »	1738 » 30
1697-ben.....	2197 » 50	2193 » 09

A városi jövedelmek összege		A tisztviselői fizetések	
1698-ban.....	2877 frt 34	2070 frt 45	
1699-ben.....	3538 » 17½	2094 » 58	
1700-ban.....	3685 » 75	2144 » 02	
1701-ben.....	2538 » 03	2141 » 13	
1702-ben.....	5143 » 22	2653 »	
1703-ban.....	4630 » 16	2412 » 30	

Összegezve az eredményeket a tisztviselői fizetések 1693-tól 1703-ig 19 312 frt 37 krt tettek ki, a miből egy-egy évre átlag 1931 frt esik. Minthogy a városi jövedelmek egy évi átlaga ugyan-ezen időszak alatt 3140 frt volt, a tisztviselői fizetések csaknem az évi átlagos városi jövedelmek kétharmadára becsülhetők, a mi nagyon is jelentős százalék.

A tisztviselők közül a jegyző kapta a legnagyobb fizetést, de a munka legnagyobb részét is a jegyző végezte. Buda város első jegyzőjének csak a vezetéknéve — Gretschmann — maradt fenn Prenner Farkas polgármester 1689 április 18-ikán kelt számadásában, szolgálati viszonyait nem ismerjük, mert ez időből sem számadások, sem jegyzőkönyvek nem maradtak fenn. Utóda Küchl Miklós György volt, a ki évi 400 frt fizetést kapott s valószínűleg 1688 július 1-től állott a város szolgálatában, mert 1688 november 15-ikén kelt nyugtáján innen kezdve veszi fel a fizetést.¹ Küchl utódját, Maylin Ulrik Benedeket 1694 május 17-ikén alkalmazta a tanács évi 400 frt fizetéssel, 50 frt irodai pótlékkal és szabad lakással, melynek helyébe utóbb 100 frt lakáspénzt és 12 öl fát utalt ki. Maylin Ulrik hivataloskodásával indul meg a rendszeres városi közigazgatás, mert innen kezdve találunk rendszeres tanácsülési jegyzőkönyveket, míg előzetesen csupán a beérkezett és kiadott iratok másolatait jegyezték fel.

A polgármester kezdetben nem kapott fizetést. Mikor Prenner Farkas 1689 április 18-ikán elszámol a városi pénzekről, 111 forint 54 krajczár feleslege marad, e felesleget kéri jutalomképen elengedtetni, ez a fizetése.² Unger János is hangoztatja 1699 február 5-ikén kelt beadványában, hogy polgármesteri tisztét ingyen látta el. 1695-től kezdve a városi számadások tanúsága szerint évi 200 frt fizetést kapott a polgármester, a mihez 1697-től kezdve évi 24 frt faváltság is járult s ez 1703-ig

¹ A kormányzóság 1698 június 27-én kelt átíratára értelmében kölcsönpénzből kapta a fizetését.

² Meiner gehabten Müheverwaltung, für bezaltes Papier, Postgelter undt andere Versaumbnusse, so Zeit meiner Amtierung neben allerhandt sich hierin ereigneten extraordinari Uncosten.

állandóan így marad. A polgármesternek tehát kevesebb fizetése volt, mint a városi jegyzőnek.

A tanács tagjai nem kaptak fizetést, hanem e helyett mentesek voltak a katonai beszállásolástól és nem fizettek portiót. Az 1701 február 7-ikén kelt kormányzósági rendelet megszüntette e gyakorlatot s kimondotta, hogy a tanács tagok is kötelesek jövedelmük után portiót fizetni, e helyett azonban a hat idősebb tanács tag számára évi 30 frt tiszteletdíjat utal ki a városi jövedelmekből. Ugyancsak fizetés nélkül látták el tisztségüket a fertálymesterek, kiket a többi tisztviselőhöz hasonlóan a tanács választott. 1688 december 18-ikán választották az első fertálymestereket, négyet a Vár, kettőt a Víziváros számára. Hatáskörükbe tartozott a polgárok közötti viszályok kiegyenlítése s szükség esetén a tanács elé vitele, a polgároknak a tanács elé idézése és az adó kivetése. A tanácscsal szemben a polgárság érdekeit voltak hivatva képviselni s ezért jogállásukat nagy gonddal védi a kamarai kormányzóság. Az 1696 január 3-ikán kelt kormányzósági rendelet különösen hangsúlyozza, hogy a portio kivetésében a fertálymestereknek is részt kell venni; az 1697 évi október 11-én kelt kormányzósági rendelet pedig a tanácscsal szemben ellenőrzési hatalmat ruház rájuk, midőn a városi számadások vizsgálatához őket is kirendeli.

A városi pénzekről kezdetben a polgármester számol el, 1695-től kezdve azonban a városgazdák állítják össze a számadásokat. A városgazdák a tanács tagjai voltak, fizetést nem kaptak. Zaunack János az első városgazda, a ki 1701-ben évi 100 frt. fizetést kap s innen kezdve e fizetés állandósul.

1694 május 28-ikán a kormányzóság kívánságára algazdát neveznek ki a városgazda mellé, a ki a tulajdonképeni gazdasági ügyek vitelére van hivatva, a városgazda kezén csupán a pénzkezelés marad. Az algazda munkakörét azonban rövidesen az árvagyám veszi át, a ki az árvák ügyeinek intézésén kívül gazdasági ügyekkel is kénytelen foglalkozni. Ez állást 1694 december 26-án töltötte be a tanács Keppeler Gáspár császári építőhivatali irnokkal s évi 150 frt fizetést, szabad lakást és 8 öl fát utalt ki fizetésképen számára.

Vámszedőt már 1689 márczius 9-ikén alkalmaz a tanács a piaczi helypénzek beszedésére, de e jogot rövidesen bérbeadják a vámszedőnek s csupán akkor veszik ismét házi kezelésbe, a mikor a kövezetvámszedési jogot megkapják. 1697-től kezdve fordul elő állandóan a városi számadásokban a vámszedő évi 160 frt fizetése, s mellette 1698-tól kezdve évi 96 frt fizetéssel vámsegéd (Überreuther) is működik.

A tanács mellett állandóan 2 hivatalszolga (Ratsdiener).

működik, a kik egyenként évi 112 frt fizetést kapnak. A városi törvényszék szolgálatára külön törvényszolga (Gerichtsdiener) volt alkalmazva, a ki évi 86 frt fizetést kapott. Ugyancsak a törvényszék szolgálatára állott a hóhér (Freimann-Scharfrichter), a ki évi 38 frt fizetést kapott. Ezeken kívül egy, utóbb két csendbízott (Wachtmeister) volt a Várban s egy a Vízivárosban, egyenként évi 112 frt fizetéssel, 2 éjjeli őr (Nachtwachter) a Várban s 2 a Vízivárosban.

1701-től kezdve hatósági orvost is tartott a város évi 100 frt fizetéssel. Hatósági bábájuk a városi hatóság megalakulásától kezdve volt, azonban csupán 1690 április 5-ikén utaltak ki számára először évi 10 frt fizetést, a mi rövidesen 15, majd 30—35 forintra emelkedett.

A felsoroltakon kívül a város alkalmazottaihoz kell számítanunk a bécsi ügyvivőt (Agens) is, ki a városi ügyek szorgalmazására volt hivatalba, s készkiadásain kívül évi 50, utóbb 75 frt fizetést kapott. Kétségtelen, hogy a tisztikar nem volt nagy s ennek megfelelően a városi közigazgatás elé nem lehetett nagy feladatokat állítani. Teljesen elegendő volt, hogy a kamarai kormányzóság rendeleteit végrehajtották s az igazságszolgáltatás ügyeit elintézték.

A közigazgatás és igazságszolgáltatás ügyei még így is sokkal kedvezőbb sorsban részesültek, mint a közművelődés, mert e célra igazán keveset költött a tanács. Ennek főoka abban rejlett, hogy nem voltak megfelelő bevételi forrásaik s idegenkedtek minden tehertől. A kormányzóság már 1692 április 15-ikén elrendelte, hogy német iskolamestert alkalmazzanak s kilátásba helyezte, hogy hozzájárul a fizetéséhez. Ez ígéret azonban csupán addig lehetett érvényben, a míg a város a kormányzóságtól bevételi forrásokat nem kapott, a mint ez megtörtént, a kormányzóság mindennemű hozzájárulást megtagadott. Seitz János György karmester az első, a ki ily irányú terhet hárít a városra. 1693 június 18-ikán fizetésért folyamodik azzal, hogy 1687-ben Olikez atya biztatására hagyta el győri állását s Olikez utódai megszüntették a fizetését, sem a temetésekből, sem a zenetanításból nincs megfelelő jövedelme. A tanács a kormányzósághoz utasította kérésével, utóbb azonban mégis meghallgathatta, mert az 1693 évi számadás szerint 30 frt fizetést kapott, a miért az iskolai tanítást is el kellett látnia.

1694-ben a vízivárosi iskolamester, Deutscher János György is folyamodott fizetésért s a tanács 1694 május 24-ikén évi 20 frt segélyt szavazott meg számára s ez a 20 frt tanítói fizetés az, a mi 1696-tól kezdve a városi számadásokban a kulturális kiadásokat képviseli. Ha számbaveszszük, hogy a városi hóhér-

nak évi 38 frt fizetése volt, akkor a városi tanító évi 20 frt fizetése igazán nagyon szerény illetménynek mondható.

A városi kiadások többi tételei nagyon elaprózódnak s így nehéz azokat kategóriák alá foglalni. A számadások pl. rendkívüli kiadások címe alá foglalják a legkülönbözőbb dologi kiadásokat, a melyek tömegében igazán bajos eligazodni. Az állandóan ismétlődő kategóriák némelyike pedig olyan kis összegeket képvisel, hogy nem érdemes külön feltüntetni. Ilyen állandó kategóriák az irodai és postaköltségek, újévi ajándékok, kéményvizsgálati díjak, rabtartási költségek, alamizsnák stb.

A nagyobb kiadások sorában évről-évre előfordulnak az építési költségek, különösen pedig a városháza átalakítására és karbantartására fordított kiadások. E czímen a számadásokban a következő költségeket találjuk:

1693-ban	325 frt	17
1695-ben	383 frt	17
1696-ban	170 frt	09
1697-ben	166 frt	57
1698-ban	159 frt	42
1699-ben	716 frt	51
1700-ban	1595 frt	27
1701-ben	244 frt	57
1702-ben	527 frt	08
1703-ban	319 frt	55

Összesen tehát 4618 frt 50 krt költöttek e czímen, a mi jelentős összeg a város rendelkezésére álló csekély jövedelmi forrásokat tekintve. Bizonyos ezenkívül, hogy más tételek alatt is vannak építési költségek elkönnyelve, a mit a számadások szerkezete miatt nehéz megállapítani. Hasonló természetű kiadások az útépitési költségek, a melyek a kövezetvámszedési jog megszerzésével hárultak a városra. Végül a fürdők karbantartásának költsége, a mit a fürdők hasznélvezetének átengedése czímén követelt a kormányzóság.

1693-ben borvásárlásra 327 frt 58 krt költenek s 79 forintot 2 szőlőt vesznek. Ezeket a szőlőket a kormányzóságtól kapott régi szőlőkkel egyetemben kellett műveltetni s évről-évre megtaláljuk a számadásokban a szőlőművelési költségeket, a melyekhez őrzési és szüretelési költségek is járultak.

A nagyobb költségek sorában találjuk 1695-ben a 600 frton megvett harminczadházat, 1699-ben a vérpad elkészítéséért kifizetett 693 frtot, 1697-ben pedig 55 forintot költenek el a városi lobogóra. Ezekhez járulnak még az adósságok törlesztései és kamatai.

Különösen sokat költenek végül útiköltségekre és ajándékokra, illetőleg tiszteletdíjakra. E kiadásokat a kormányzóság is kifogásolta, de a városi polgárság törekvése kiváltságok szerzésére s a hivatali szokások teljesen megmagyarázzák azokat. A legmagasabb állásban lévő tisztviselők is szívesen vették a polgárság ajándékait s a város ügyeinek sürgetésére sokat kellett feljárni Bécsbe. E czímek alatt a számadásokban a következő összegeket találjuk :

	utiköltség	ajándék
1693-ban	225 frt —	212 frt 48
1695-ben	— » —	291 » 21
1696-ban	563 » 05	352 » 50
1697-ben	185 » 80	436 » 33
1698-ban	307 » 01	
1699-ben	— » —	777 » 82
1700-ban	52 » 21	55 » —
1701-ben	323 » 21	142 » 30
1702-ben	— » —	
1703-ban 1914	» 55	

Ezekhez járultak még a különböző kiállítási illetékek, melyeket kiváltságlevelekért a kancelláriának fizetni kellett. Az uralkodó kegye nagyon drága volt, ebből szereztek vagyont a hivatalnokai, de a közbenjárók is jól jártak.

Az ilyen jellegű költségek jellemzésére közöljük Prenner Farkas polgármester 1689 április 18-ikán kelt elszámolásából a következőket : A polgármester pozsonyi tartózkodása alatt napi 4 forintot kapott a várostól, a mi 55 napon 220 forintot tett ki. A koronázó országgyűlésen a város megbízásából részt vett kivüle Salgari Péter postamester és Bössinger Ignác gyógyszerész, kik közül az első 3 frt, a másik 2 frt napidíjat kapott, a mi az elsőnél 144 forintot, a másikonál 48 forintot tett ki. Összesen 412 forintot fizetett ki tehát a város napidíjakra. Ezeken kívül az első királyi kihallgatás alkalmával a polgármester, a többi városokhoz hasonlóan, 7 forintot fizetett ; a második kihallgatás alkalmával pedig, midőn a város felségfolyamodványát átnyújtotta, 24 forintot kellett fizetnie. Polgármesteri megerősítése 12 forintba került. Az udvari kamara ajtónállójának 1 tallért s Mayer kamarai tanácsos irnokának 1 tallért adott. A város első nyilvános szereplése tehát nagyon költséges volt s a polgármester megerősítésén kívül egyebet nem eredményezett. El lehet képzelni, hogy mennyibe kerülhetett az eredményes eljárás !

Mezőgazdaság, ipar és kereskedelem.

A városi népesség természetes foglalkozása az ipar és kereskedelem, a mezőgazdaság inkább csak mellékfoglalkozásként szerepel. Így volt ez a török hódoltság után újraterlepített Budán is, melynek új telepesei — a rácok kivételével — csaknem kizárólag iparosok és kereskedők voltak. Az új telepítés ipari és kereskedelmi jellegének főoka abban rejlett, hogy a mezőgazdasági népesség a jobbágyi függés miatt nem változtathatta lakóhelyét, az iparosok és kereskedők költözési szabadságát pedig nemcsak a törvények nem korlátozták, hanem egyenesen szakbeli kötelességük volt a vándorlás. Az új telepések azonban a város kedvezőtlen viszonyai miatt nem az iparra és kereskedelemre helyezték a főszínyt, mert ez nem biztosította volna megélhetésüket, hanem a mezőgazdaságra.

A kamarai kormányzáság 1688 június 20-ikán kelt rendeletében kijelenti, hogy a jobb minőségű házakat olcsón adja a telepeseknek, a földeket pedig ingyen, sőt 5 évi adómentességet is biztosít.¹ Kijelenti továbbá, hogy Székesfehérvár meghódítása következtében immár semmi oka nincs, hogy a földek kiosztását tovább halogassa. E kijelentés valóra váltásával azonban nem sietett a kormányzáság s a telepesek az udvari kamaránál panaszt emeltek, hogy sem földet, sem rétet, sem szőlőt nem kaptak,² mire az udvari kamara 1688 november 8-ikán utasította a kormányzáságot, hogy a kiosztást haladéktalanul kezdje meg. Ez a panasz ellentéteket támasztott a kormányzáság és a város első polgármestere között, s a polgármester elejtésén kívül a városi tanács 1688 november 26-ikán kelt nyilatkozatával végződött, melyben kijelentik, hogy az elmúlt nyárig a székesfehérvári török miatt a kapukon kívül senki sem volt biztonságban s az átvonuló katonaság is mindent elpusztított; kijelentik továbbá, hogy sem a földkiosztás elmaradása, sem egyéb kormányzásági zaklatás miatt senki nem hagyta el a várost s senki sem volt oka a panasznak.³ E kijelentések azonban nem fedik

¹ Mit der Tax der Häuser folgendte Verständtnuss, dass nemlich die bessere undt mittlere umb einen leydentlichen Preiss hingelassen undt darzu die Grundstückh sowohl für die Bürger als auch Gemeine gratiss, wie auch fünf Freyjahre von denen Cameralgaben gegeben werdtlen sollen.

² Die mehriste angenohmmene Burger in Ofen sich dessen beschweren undt theils sich wider hinweg begeben, dass ihnen bis dato noch keine Grundstückh von Akhern, Wiesen undt Weingarten, so genugsamb vorhanden, ausgewiesen. Hofkammerarchiv.

³ Umb so vil weniger hat sich hierinfahls ein undt anderer wegen annoch nit beschehener Austheilung daran zu beschweren, am

a valóságot, mert a kamarai rendeletből kétségtelenül kitűnik, hogy a polgárság köréből panaszt emeltek s a kamara elrendelte a panasz orvoslását. Prenner Farkas polgármesternek ez időben történt távozása pedig határozottan arra vall, hogy a panaszt ő közvetítette s ezzel magára vonta a kormányzóság haragját. A kormányzóság rossz szándékait pedig az igazolja a legvilágosabban, hogy a kamarai rendelet ellenére sem osztotta ki a földeket, hanem tűrte a bizonytalan állapotot. Ez a bizonytalanság még 1700-ban is megvolt még, mert ez esztendő július 27-ikén közli csupán a kormányzóság a tanácscsal, hogy elhatározta a földek felmérését és kiosztását.¹ A kiosztással Hiltl Farkas volt megbízva s a polgárságnak nem volt szabad az őszi szántáshoz fognia, mielőtt a kormányzósági kiosztási terv szerint kijelölt földekért a telekkönyvi díjakat be nem fizette, a mi ismét hátráltatta a birtokviszonyok végleges rendezését.

A kormányzóság késlekedése azt eredményezte, hogy a letelepedett polgárság nem várta meg a kormányzóság kilátásba helyezett intézkedését, hanem lefoglalta a gazdátlan szőlőket és földeket.² A kormányzóság 1692 április 12-ikén kelt rendeletével óvást emelt ez ellen s a kormányzóság engedélyének esetenkénti kikérését sürgette. Az intézkedést azzal indokolta, hogy zavarra s a földek helytelen felhasználására vezet. Különösen azon eljárást kifogásolta, hogy a város körül fekvő legelőket szántóföldekül használgák fel, s ez úton a marhalegelőt mind messzebb kell kihelyezni. A tulajdonképeni cél azonban az volt, hogy ez úton a polgárságot függésben tartsák s a kormányzósági tisztviselőknek és katonatiszteknek alkalmuk nyíljon a legértékesebb területek lefoglalására. Nem is készítették telekösszeírást a földekről mindaddig, a míg a kormányzóság rendelkezett Budán s a szőlők telekkönyvi összeírása is csupán 1697-ben készült el.³ A szőlők összeírását az tette szükségessé, hogy e termelési ág lendült fel a leggyorsabban Budán s jövedelmét a kormányzóság törekedett kihasználni. Összesen 833 kisebb-nagyobb szőlő volt már ekkor a város határában s ezek túlnyomó része (466 szőlő) a ráczok tulajdona volt. Világos ebből, hogy

geringsten aber wegen von einem Cameral-Bedienten gannz unschuldig angegebener Gelt-Pressouren zu beklagen undt aus der Zahl alhiesiger Burgerschaft hinwegzugehen Ursach gehabt.

¹ Die Ackher in Ofnerischen territorio auszumessen undt hier von ieden ein proportionirliches quantum zu assigniren sich entschlossen.

² Die alhiesige Burgerschaft als die alhier sesshafte Rätzen ohne Unterschyd die Weingarten und Ackher zu sich nemben und Ihnen zuaignen.

³ Urbarium über Weingartten.

Budán a szőlőművelést a tabáni ráczok lendítették fel, s e tény megmagyarázza azon különös figyelmet, melylyel a polgárság a ráczokkal szemben viseltetett. A polgárság kezén is szépszámu szőlő volt ez időben (323), katonák, hivatalnokok és papok kezén aránylag kevés, de számukra nem is volt olyan jövedelmező foglalkozás a szőlőművelés, mert munkásokkal kellett műveltetniök, míg a ráczok maguk végezték a művelést.

Érdekes jelenség, hogy nem csupán polgári személyek, hanem polgári testületek, nevezetesen az iparosczéhek is szereztek szőlőbirtokot. Sőt a városnak is volt $4\frac{1}{4}$ hold szőlője a Sassadon (Bürgerberg), melyet még 1690-ben szerzett. A város szőlőjét a ráczok 1696-ig robotképen művelték, 1697-től kezdve pedig évi 200 forinttal váltották meg kötelezettségüket. (Statt der Roboth.)

Míg a terhes munkával járó szőlőkben nem nagyon háborgatta a polgárokat a katonaság, a földek és rétek lefoglalásában annál nagyobb buzgalmat tanúsítottak. A polgárság régiebb sérelmeit nem ismerjük, 1697 június 26-ikán azonban panaszt emelnek a kormányzóságnál, hogy kevés földjüket is elszedik a katonák.¹ Br. Frankenberg várparancsnok járt elől jó példával s példáját követték Berg és Koberg kapitányok, a kik fegyveres erővel szedték el földjeiket s határköveiket eltávolították.² Megismétlik panaszukat 1698 május 12-ikén a Budán tanácskozó országos bizottság előtt, a hol a várparancsnokot vádolják, hogy a polgárok által bérelt legelőt és pusztákat lefoglalta, majorságokat rendezett be s az erdő használatától is eltiltotta a polgárságot.³ Ilyen körülmények között természetes, hogy a mezőgazdaság nem nagyon lendülhetett fel Budán, mert földekhez nem juthattak a polgárok s a szőlőművelés fellendülése elé sok akadály emelkedett. Ilyen akadály volt a bortized, melytől az adómentes évek tartama alatt fel volt mentve a polgárság, ezek elteltével azonban kiméretlenül megindult a szőlőművelés megadóztatása.

1693 október 5-én, tehát szüret idején közli a várossal a kormányzóság, hogy a bortized beszédését megkezdeti. (Den Zehndt pro parte Suae Maiestatis abzufordern.) Vigaszul fel-említi a rendelet, hogy a lefolyt öt esztendő alatt bőségesen

¹ Dass auch das wenige, was Er auf dem Veldt hat, abgenommen würdt.

² Herr Hauptmann Berg und Herr Hauptmann Koberg allhier understanden Ihnen die Wisen via facti et armato manu hinwegnehmen, Ihre Quader abzuschaffen etc. Acta adm. cam.

³ Herr Obrist undt Commandant Baron von Frankenberg die von unsern Burgern im Bestandt habende Waydt undt praedia in Possess genommen, ein Mayrhoß über alle gethane Remonstrationen aldorten zuerrichtet etc.

kivehette hasznát a szőlőkből a polgárság, mert semmi adót nem fizetett. A bortized beszedését illetőleg úgy rendelkezik a kormányzóság, hogy egy kormányzósági s egy városi tisztviselő írja össze a szőlőtermést s az összeírás befejezése előtt senkinek se legyen szabad termését értékesíteni.

Az új terhet nem vállalja szó nélkül a polgárság s megindul az utánjárás, melynek eredményeképen sikerül kieszközölni, hogy a kamara a bortized felét elengedi a polgárságnak.⁴ Ez engedmény ellenére sem fizet a polgárság s 1696 november hó 1-én már 2 esztendei hátralékot követel rajtuk a kormányzóság. Ez alkalommal már nem szabadulhatott e tehertől a polgárság, mert 1697 október 11-ikén már csak azt kéri a tanács a kormányzóságtól, hogy legalább a város tulajdonát képező szőlőket mentse fel a tizedfizetés kötelezettsége alól s mégis csupán halasztást tud kieszközölni.

1700 május 26-ikán a kormányzóság átír a telekkönyvi hivatalhoz, hogy az osztrák telekkönyvi rendtartás (nach üblicher österreichischer Grundbuchordnung) szerint az újonnan ültetett budai szőlők tulajdonosainak 8 tizedmentes évet adjon, mert az irtással és szőlőültetéssel járó költségeket méltányolni kell.²

1701 augusztus 22-ikén végül elrendeli a kormányzóság az összes szőlők összeírását, hogy a földesúri tized beszedhető legyen s a tized mennyiségére nézve megállapítja, hogy minden negyehold szőlő után 1 frt 30 kr úrbért (Bergrecht) tartoznak fizetni.³ Ezt az összeget a kamara 1 frt 15 kr-ra szállítja le rövidesen s az 1701 október 12-ikén kelt kormányzósági rendelet már ilyen értelemben közli a várossal.⁴

A tizedszedési jogot a kamara az állattenyésztésre is kiterjesztette s mivel állattenyésztéssel Budán elsősorban a tabáni ráczok foglalkoztak, ezek jajdultak fel az új kamarai terhek ellen. A ráczok a városi tanácshoz fordultak védelemért s a tanács meg is kísérelte a ráczok tehermentesítését, azonban eredménytelenül. 1697 május 14-ikén felírt a kormányzósághoz s a ráczoknak a város joghatósága alá rendelkezésre hivatkozva,⁵ a polgárokkal azonos kiváltságokat, nevezetesen a kamarai terhek alóli mentességet sürgetett számukra. A városi tanács feliratára a kamara 1697 május 18-ikán kelt leiratában értésére adja a városi

¹ A kormányzóság 1693 november 1-én kelt leiratában. Acta adm. cam.

² Telekkönyvi iratok.

³ Telekkönyvi iratok.

⁴ Acta adm. camer.

⁵ Unserer Jurisdiction angehörig, auch als Burger tractirt und gehalten werden sollen. Acta adm. cam.

tanácsnak, hogy a tized nem tartozik a kamarai terhek sorába s ennek megfizetésére a városi polgárság is kötelezve van.

A tizedfizetési terhen nemcsak könnyíteni nem akart a kamara, hanem a lehetőség szerint súlyosította. 1699 szeptember 25-ikén is kénytelen a tanács a kormányzósághoz felírni azon újabb gyakorlat ellen, hogy a hadbiztos a gabonatized összehordását és kicsépelését követeli, holott a régi gyakorlat szerint szalmával adták át s a tizedhivatal csépeeltette ki. A kormányzóság természetesen a hadbiztosnak fogta pártját és 1700 január 22-ikén kelt rendeletével utasította a tanácsot, hogy a cséplési és behordási munkát a tized $\frac{1}{8}$ részének megtartása ellenében végeztesse el. A kormányzósági rendelet vételéig a gabonatized a földeken állott s tönkrement, a mint ez a tanács 1700 február 4-ikén kelt feliratából kitűnik, de a polgárok nem engedtek s nem vállalták a cséplést.

A megtelepedett iparosok és kereskedők elsősorban gazdasági helyzetük biztosítására törekedtek s kiváltságos czéhekbe tömörültek, melyek elismerését már az 1688 június 20-iki kormányzósági rendelet kilátásba helyezte. A kormányzóság valóssággal pártfogás alá vette az ipart és kereskedelmet s hathatósan előmozdította érdekeiket. A legelső czéhszabályzatot a budai pékek kapták a kormányzóságtól 1689 április 2-ikán, a mely mindenkit, a ki nem tartozott a czéh kebelébe, eltiltott a kenyér-árúsítástól s csupán hetivásárok alkalmával a piacon engedte meg az árúsítást.¹ A kereskedelem érdekében 1688 június 30-ikán elrendeli a kormányzóság, hogy a kereskedők lehetőleg úgy rendezkedjenek be, hogy csak bizonyos fajta árukkal kereskedjenek s ne vegyék el az egymás kenyerét.² Ugyanakkor azt is elrendeli, hogy a zsidók kicsinyben — al minuto — való árúsítással ne foglalkozhassanak, a mi a polgári kereskedelem érdekeit a legteljesebb mértékben biztosította. Úgy látszik, a budai czéheknek azt az előjogot is biztosította a kamara, hogy a török hódoltság alól felszabadított városok czéhei a budai czéhek alá tartozzanak, mert 1699 január 7-ikén ilyen értelemben ír fel a tanács a kormányzósághoz. E jogosítvány azonban a gyakorlatban nem érvényesülhetett, mert nem találunk rá bizonyítékot.

¹ Sollen auch weder die Müllner noch auch die, so an denen Mühlen sitzen, Stöhrer, viellweniger diejenigen, so das gemelte Becken-Handtwerck nit gelehrnt haben, die machende ain, zwey, drey undt vier Hungarisch werth Brodt auf den Kauff zu backen nit Macht haben.

² Seindt die Khaufffleuth nach undt nach dergestalt einzurichten, dass jedweder gewisse Wahren fñhren undt mithin einer dem anderen kheinen Eintrag thun. Protocollum.

Az ipar és kereskedelem fellendítésére 1688 június 20-ikán hetivásártartási jogot kap a város a kormányzóságtól s már 1689 január 1-én kihirdetik a környékbeli falvakban, hogy minden pénteken és szombaton hetivásárt fognak tartani, a mikor is mindenki szabadon árúsíthat minden iparczikket, állatokat, bort, gabonát, fát stb. Megújítja a hetivásártartási jogot az 1691 október 1-én kelt kormányzósági rendelet, a mely Buda számára szerdán és szombaton, Pest számára hétfőn és pénteken engedélyezi a hetivásárt. Végül I. Lipót király 1698 augusztus 3-ikán kelt oklevele szabályozza a budaiak hetivásártartási jogát, a mely kimondja, hogy élelmiszerek, állatok és iparczikkek árúsíthatók a vásárok alatt s az árúok vásárdíjat kötelesek a városnak fizetni.¹ A hetivásárok a helybeli iparosok és kereskedők érdekeit nem sértették, mert a vásáros nép jó fogyasztó volt, a helybeli iparosok és kereskedők pedig a hetivásárok alkalmával könnyen elláthatták magukat a szükséges készletekkel, nem kellett utána járniok. Hetivásárokon kívül csupán a helybeli kereskedők és iparosok foglalkozhattak árúsítással, nem kellett félniök semmiféle versenytől.

A kereskedelem és ipar fellendítése céljából a kormányzóság már 1689 június 20-ikán szabályozza a súly- és mértékrendszert s ellenőrzését a városi tanácsra bízza. 1696 január 3-ikán a kormányzóság a bécsi helyett a magyar súly- és mértékrendszert hozza be s utasítja a tanácsot, hogy szigorú ellenőrzést gyakoroljon s büntesse meg a kihágásokat. E rendelet végrehajtásaképen a tanács 1696 június 15-ikén kimondja, hogy hiteles mértéket csupán Aurisch György pintér készíthet s a mértékvizsgálattal 1696 július 6-ikán Schrötter György tanácsnokot és Kokall Ferencz vámost bízta meg.

Ugyancsak a kereskedelem érdekeit szolgálja a kormányzóság 1697 október 25-iki leirata, melylyel 1 kapitányból, 1 káplárból és 19 huszárból álló rendőrséget szervez, hogy az utak biztonságát megóvja.²

Kiváltságok hiányában azonban a polgárság kénytelen volt mindazon terheket viselni, melyek a hazai ipart és kereskedelmet olyan kedvezőtlenül befolyásolták, nevezetesen a vámokat. Hasztalan sürgetik állandóan a vámmentesség adományozását, hasztalan mutatnak rá a városi polgárság nyomorára, mely a városi élet erőteljesebb fellendülését megakasztja, nem érnek el eredményt. A kormányzóság 1696 január 26-iki rendeletében

¹ Jegyzői iratok 8. sz.

² Die Räuberey so vill als möglich zu extirpiren, mithin die Landstrassen in sichere Pass undt Repassirung zu sezen.

is erőlyesen ráír a városra, hogy a polgárok ne mulasszák el a harminczad megfizetését. Pedig a vám- és harminczadmentességre rászorultak volna a polgárok, mert az új telepesek nem voltak jó fogyasztók, a katonaság e téren is függetleníteni törekedett magát a polgárságtól, idegen piacok felkeresése pedig a nagy vámok miatt nem volt jövedelmező. Ez okból sürgette a városi tanács már 1688 november 26-ikán a vám- és harminczadmentességet, a mit a kormányzóság mindjárt Budára költöztetéskor, 1688 január 30-ikán kilátásba helyezett. Ez ígéret beváltására azonban csak nagyon későn került a sor, s akkor sem a kormányzóság jóvoltából, hanem a polgárság utánjárásai alapján.

Mihelyt az új telepesek otthonosan érzik magukat Budán, mindent elkövetnek, hogy iparuk és kereskedelmük számára a helybeli piacot biztosítsák s minden versenyt kizárjanak. E törekvés magyarázza a budai polgárság ellenséges magatartását a más vallásúakkal és különösen a zsidókkal szemben. A kamara elnöke, Kollonics Lipót bíboros a polgárság oldalára állott s támogatta törekvéseiket. Ellenük volt azonban a kamara és a kormányzóság, a mely a zsidók útján jövedelemhez jutott, s ellenük volt a katonaság, melynek a zsidó szállítókra szüksége volt.

Már 1689 szeptember 2-ikán felségfolyamodványt adtak be, melyben a zsidók megtelepedésének eltiltását kérik azon indokolással, hogy a polgári lakosság gazdasági megerősödését lehetetlenné teszik. E beadvány eredménye lehetett az 1689 december 10-ikén kelt kamarai rendelet, a mely csupán Hirschl Veith és Nattl Jakab zsidóknak engedte meg, hogy 100 tallér türelmi díj lefizetése ellenében a Vízivárosban közös boltot tartassanak.¹ Az ügy további szorgalmazására 1690 márczius 2-ikán Sautermeister Frigyes küldte Bécsbe a tanács, küldetésének azonban nem lehetett eredménye, mert az említett zsidók tovább is Budán maradtak. E két zsidó esetén felbuzdulva, 1692 május 7-ikén két másik zsidó is folyamodványt adott be a kamarához, melyben az előbbiekéhez hasonló boltnyitási engedélyt kértek; törekvésük azonban a budai tanács ellenállásán hajótörést szenvedett. Ez eset felkelti a városi tanács aggodalmát s 1692 december 20-ikán folyamodványt adnak be Kollonics Lipóthoz, melyben arra kérik, hogy szabadítsa meg a várost az 1689 december 10-iki kamarai határozat alapján letelepe-

¹ A kamarai rendelet az egyik zsidót Nathan Jakabnak nevezi Büchler szerint, a székesfővárosi levéltárban levő összes iratokban azonban határozottan Nattl Jakab a neve. V. ö. Büchler: A zsidók története Budapestén. 184. l.

dett zsidóktól,¹ mert jelenlétük árt a polgári kereskedelemnek. E kísérletük sem jár eredménnyel, sőt a nagyhatalmú hadseregszállító, Oppenheimer Sámuel két megbízottja: Oppenheimer Farkas és Bürgel Sámuel is megtelepszenek Budán s kiváltságos állást biztosítanak maguknak. 1694 január 2-ikán ugyanis a hadbiztos megparancsolja a városi tanácsnak, hogy a nevezetteket sem portióval, sem beszállásolással ne terheljék, mert a hadsereg érdekeit szolgálják. E két meghatalmazott azonban a hadseregszállítás mellett a saját érdekeiről sem feledkezik meg s Bürgel Sámuel orgazdaság gyanújába esik, minek következményeitől csupán úgy szabadul meg, hogy 1695 márczius 18-ikán a kormányzóság magának tartja fenn ügye elintézését.

1695 szeptember 22-ikén terjedelmes beadványt intéznek a zsidók ellen a kormányzósághoz, melyben élesen kikelnek ellenük. Előadják, hogy az 1689 december 10-iki kamarai határozat értelmében csupán két zsidó tarthat a Vízivárosban 1 boltot s ezek most szét akarnak válni, hogy két boltot tarthassanak. Bevádolják Oppenheimer Sámuel megbízottait, hogy hadseregszállítás ürügye alatt a saját üzletük után járnak. Kíméletlenül kikelnek az elszaporodott zsidóság ellen, a kik már zsinagógát és iskolát is építettek s a török hódoltság alól felszabadult város vallásos életét veszélyeztetik.²

Panaszaik nem járnak eredménnyel, sőt a kormányzóság mind határozottabban a zsidóság pártjára áll. 1696 május 1-én Hirschl Veith és Nattl Jakab panaszt emelnek a kormányzóságnál, hogy portiójukat a tanács 30 frtról 40 frtra emelte fel, holott ingatlanuk egyáltalán nincs s boltjuk után külön adót fizetnek. A kormányzóság igazat ad a panaszosoknak s megtiltja portiójuk felemelését. Megismétlődik az eset 1697 június 4-ikén s a kormányzóság ismét védelmébe veszi a panaszost.

Ez esetek joggal elkésértették a városi polgárságot s 1699 április 12-ikén a tanács Kollonics Lipóhoz fordult orvoslásért. Előadják, hogy kezdettől fogva ellenezték a zsidók megtelepedését, nehogy a vallásos életet veszedelemnek tegyék ki.³ Fára-

¹ Zu Ofen in der Wasserstadt ein offenes Gewölb halten — — — gegen Darreichung 100 Rthr Schutzgelt.

² Hat sich die Rattenzucht schon solchergestalten multipliciert, dass sie aus eigener Gewalt schon eine Synagog oder Schul aufgerichtet undt selbige mit Haltung Ihrer Gott missfälligen Sabbathen frequentieren undt den Himmel mit Ihrem gottlosen Judengeschrey anfüllen.

³ In seiner Widergeburch in der allein Gott wohlgefälligen catholischen Religion mit Ausschliessung aller Secten undt Irrthumhen zu erhalten.

dozásaik ellenére azonban csupán annyit sikerült elérniök, hogy Hirschl Veithon és Nattl Jakabon kívül más zsidó nem telepedhetett meg állandóan. A közelmúltban telepedtek meg Budán Oppenheimer képviselői s Oppenheimer és Wertheimer hadsereg-szállítók most azon fáradoznak, hogy mások számára is megtelepedési engedélyt eszközöljenek ki. Hivatkoznak a polgárság becsületes munkájára s nagy áldozatkészségére, a mivel szemben a zsidók könnyen szerzik a pénzt, áldozatokat nem hoznak, s lakóhelyüket gyakran változtatják, tehát megbízhatatlanok. Ismételten hangoztatják a vallásos szempontot, hogy az új telepek hitéletét meg kell óvni minden veszedelemtől.¹ Politikai szempontból is veszedelmesnek tartják a zsidóságot, mert a törökökkel összeköttetéseket tartanak fenn s a kereszténység iránti gyűlöletük mindenre képessé teszi őket.

Kollonics Lipót közbenjárásával végre 1699 augusztus 20-ikán sikerül olyan végzést kieszközölniök az uralkodótól, mely a zsidók további letelepedését betiltja s e rendeletet az udvari kamara 1700 augusztus 16-ikán hajtja végre a már megtelepedett Hirschl Veith és Nattl Jakab meghagyásával. E közben a kormányzóság 1700 május 19-ikén értesíti a tanácsot, hogy 1697 február 25-ikén Bacheracher Farkas és Mayer Sámuel boltnyitási engedélyt kaptak a kamarától s a nevezett Bacheracher Farkas élni akar a kapott engedéllyel. Az újabb veszedelem ellenében a tanács 1700 június 16-ikán a kormányzósághoz fordult orvoslásért, illetőleg a fenti végzés végrehajtását sürgeti. E beadványból megtudjuk, hogy Bacheracher Farkas a Hirschl Veith leányát vette el feleségül s Wertheimer szolgáltatában hadseregszállítással foglalkozott, minek jutalmául letelepedési engedélyt kapott. Felpanaszolja a tanács, hogy minden zsidó Budán akar letelepedni, más városba nem mennek, minek következtében Buda polgársága tönkremegy.²

A kormányzóság nem tud segíteni a polgárok baján s 1700 június 22-ikén kelt végzésével az udvari kamarához utasítja őket panszaikkal.

1700 szeptember 16-ikán a tanács újabb kísérletet tesz a zsidók elűzésére s a kormányzóságnál bevádolja őket, hogy megszorult szőlősgazdáknak előlegeket adnak termésükre s a bor akóját 5—6 forint helyett féláron veszik meg. Mint Oppenheimer és Wertheimer megbízottai jönnek Budára, de hadsereg-

¹ Dass diese aus der Fünsterniss des Mahometischen Irrthums kaum gerissene Statt Ofen in Ihrer Widergeburt mit dem Unrath des so vergessenen Judenthums maculirt werde.

² Wie dan zu dato bereiths eine gantze collunie der Juden von Bellgradt undt aus der Türkhey alhier sich einfinde.

szállítás ürügye alatt gabonával kereskednek. A kormányzóság 1700 szeptember 20-ikán felhívja a tanácsot, hogy írják össze azokat a zsidókat, a kiket nem akarnak megtérni, a hadsereg-szállítással foglalkozókat azonban hagyják békében.¹ Egy szóval 1700-ig 3 zsidó nyitott boltot a Vízivárosban s a negyediknek is megvolt a boltnyitási engedélye. Ezeken kívül Oppenheimer és Wertheimer megbizottai is Budán laktak és hadsereg-szállítás ürügye alatt kereskedéssel foglalkoztak, miáltal a polgári kereskedelemnek jelentős károkat okoztak.

Ugyanilyen indulattal viseltettek a lutheránus és kálvinisták ellen is, kiknek ügyében 1696 augusztus 24-ikén folyamodványt adtak be a kormányzósághoz. A Vízivárosban és Horvátvárosban ugyanis néhány lutheránus és kálvinista telepedett meg, a kik telket kaptak a kormányzóságtól. Ezek utólag polgárjogot akartak szerezni, de a tanács, esküjére hivatkozva, megtagadta felvételüket. Hasonló esetek elkerülésére arra kérte a tanács a kormányzóságot, hogy az új telepeseknek ne adjon telket, mielőtt a polgárjogot meg nem szerzik.

Hasonló okokból emelnek panaszt a kamaránál 1697 június 25-ikén Bergasi Károly császári kapitány ellen, a ki a várostól elvett ráczfürdőt s környékét a kormányzóságtól megszerezte.² Bergasi ellen felhozzák, hogy kikeresztelkedett török, ki a fürdő közelében lakó ráczokkal rosszul bánik, hogy törököket telepíthessen a helyükre.³ A fürdőt egy lutheránussá lett töröknek adta bérbe, a ki török fürdőszolgákat alkalmaz.⁴ Sőt azon váddal illetik Bergasit, hogy ráczoknak kiadott törököket telepített meg, a kik török szertartás szerinti istentiszteletet tartanak.⁵ Ez eljárás oda vezethet, hogy nemsokára Budán újra a török pap fogja imára hívni a hívőket, a mi a polgári rend teljes megszűnésére fog vezetni. A ráczokban sem lehet megbízni, mert ma barátok, holnap ellenségek s Buda vára olyan rossz álla-

¹ Exceptis der beeden Pürgel undt deren so auf kayserlicher allergnädigsten Concession undt Befelch sich allhier sesshaft gemacht.

² Das sogenannte Raitzenbaadl in der Raitzenstatt, so von einigen das beste undt erträglichste gehalten würdt. Acta admin. cam.

³ Mit suspecten Leuthen so ehenter Türckhen als Christen besessen undt bewohnt machen dörffe.

⁴ Wüe er dann das dermahlen im Genuss habende Baad einem lutherischen getauften Türckhen ehender, als einem catholischen Christen im Bestandt verlassen undt mehrere Türckhen als Christen vor Baadts-Bediente ein nimbt.

⁵ Von den Raytzen abgetrungene Häuser mit würckhlichen Türckhen sub specie einiger Raitzen besetzt undt von selbigen sogar in das Türckhenlandt emittirt haben solle undt will verlauthen, dass dise Inwohner in geheimb zusammenkhommen undt auf Türckhen-art den Gottesdienst verrichten.

potban van, olyan kevés katona őrzi, hogy könnyen veszedelembe kerülhet. Az uralkodó rendeletére a járvány alkalmával úgyis megfogadta a budai tanács, hogy csak katolikust vesznek be a polgárok sorába s a görögöt csupán sub spe conversionis tűrik meg. E fogadalmat máris megszenteltelenítették a betolakodott zsidók, most pedig a törökök fenyegetik. E sok panasznak semmi más célja nincs, mint hogy a városi polgárság meg akar szabadulni a kellemetlen versenytárstól s vissza akarja szerezni a fürdőt.

Valószínűleg a városi polgárság megnyugtására adta ki a kormányzóság 1697 márczius 4-ikén kelt rendeletét is, mely a rácok közül a mezőgazdasággal foglalkozókat a kúnságba, a kereskedőket és iparosokat pedig Pestre helyezi át.¹ A rendeletet a kormányzóság azzal indokolta meg, hogy a budai várat az uralkodó védelmi állapotba akarja helyezni s ennek útjában állanak a vár alatt megtelepedett rácok; ez azonban csupán kifogás volt, mert az 1697 márczius 27-iki rendelet, mely az előbbi rendeletet visszavonja, megtiltja az újabb rác telepések befogadását, a mi az előbbi rendelet célját világossá teszi.

A rácok elleni kifogásaikat azonban nem hangoztatták túlerősen, mert azok kitűnő jövedelmi forrásnak bizonyultak, a melynek kihasználására egyetlen alkalmat sem mulasztottak el. 1696 december 24-ikén ugyan kiváltságlevelet eszközöltek ki a rácok Lipót királytól, melylyel a többi budai polgárokkal azonos jogokat kaptak,² a tabáni rác polgárok külön tisztviselők alá rendeltettek s külön díjak követelésétől eltartatott a városi hatóság.³ E kiváltságokat azonban a városi tanács egyáltalában nem tartotta be, a rácok fizették ezután is a portio nagyobb részét, a városi tanács védelmi díjat vetett ki rájuk s a városi szőlők művelésére kényszerítette őket. A rácok éveken át türelemmel viselték az ígát, végül azonban mégis fel akarták magukat szabadítani a városi tanács gyámkodása alól s 1701 február 16-ikán folyamodványt nyújtottak be az udvari kamarához, melyben előadták összes panaszait. Előadták, hogy a portiót a tanács önkényesen veti ki rájuk s 1699-ben 4000 frtot, 1701-ben 3120 frtot fizettek, a mi az polgárság összes adójának körülbelül háromnegyed-részt tette ki. Ezenkívül évenként 800 frtot kénytelenek beszo-

¹ Nemblich was Ackher undt Bauersleith sein, zu denen andern ad agrum Cumanorum zu schickhen, die Handtwercks undt Handelsleith aber in Pest zu transferiren.

² Uti cives suburbani soli administrationi Caesareo Regiae et magistratui civitatis Budensis ut alii cives subiecti sint.

³ Nec civitatis superiores aut ullus alius eos affligere seu quidquam ab ipsis extorquere praesumat.

gáltatni, a mit a tanács minden jogczím nélkül s kiváltságlevelük ellenére követel tőlük s védelmi díjnak nevezi, holott kiváltságlevelük alapján a többi polgárokkal azonos jogokat élvezhetnek, a kik védelmi díjat nem fizetnek. A 800 frtos védelmi díjat 7 év óta fizetik, 3 éven át 300—300, egy évig pedig 500 forintot fizettek, a mi összesen 7000 forintot tesz ki. Ezenkívül a tanács rendeletére kénytelenek voltak a $3\frac{1}{2}$ holdas városi szőlőket művelni, a mely kötelezettségüket legújabbban 200 forinttal váltották meg, a mi arra vall, hogy a tanács őket nem tekinti szabad polgároknak, hanem jobbágyokként bánik velük,¹ holott sehol a világon nem kötelezik a polgárok polgártársaikat hasonló munkára. Ezekhez járult legújabbban, hogy a város visszafoglalása óta bírt és művelt földjeiket, melyek után a tizedet becsületesen megfizették, elvették tőlük s a német polgároknak adták, a kiktől kénytelenek most azokat bérbe venni. Sőt arra kényszerítik őket, hogy az utcák tisztántartását is végezzék,² a rácz iparosoknak adott czéhszabályokat nem ismerik el s megélhetésüket mindenképen megnehezítik. Arra kéri tehát a kamarát, hogy a jogtalanul szedett 7000 forint védelmi díjat térítse meg (a felét hajlandók a kamarának átengedni) s mentse fel őket a további fizetéstől s robotmunkától.

A városi tanács 1701 márczius 23-ikán a kormányzósághoz intézett beadványában erélyesen védekezik a ráczok vádjai ellen s pontonként czáfolja a panaszait. Különösen az ellen száll síkra a tanács, mintha a többi polgárokkal egyenlők volnának, holott a tanács fogadalma értelmében csak katolikusokat vehet fel polgárnak. A védelmi díjat illetőleg Werlein István kamarai kormányzóra hivatkoznak, a ki más jövedelmi források hiányában biztosította a város számára a ráczok évi 800 forintját. A portiót is mindig igazságos arányban ellenőrzés alatt rótták ki rájuk s hogy e téren nem lehetett panaszuk, hivatkoznak a Kún-ságra való áttelepítésük alkalmával kifejtett ellenállásukra, hivatkoznak a ráczoknak adott szállás- és előfogadási mentességre, holott a városi polgárság állandóan viselte a felsorolt terheket. A szőlőművelési terhet nem tudják indokolni, hivatkoznak azonban a ráczoknak a török uralom alatti terheire, holott a tanácstól 6—7 garas napszámot kapnak munkájukért s hivatkoznak a jobbágyok terheire, a miből arra lehet következtetni, hogy földesúri jogokra tartottak számot a ráczokkal szemben. A föl-

¹ Wúr hingegen ärger als Leibaigne undt Slaven tractiert undt angesehen seyn.

² Wúr müssen sogar auf Befehl deren andern Bürger und des Magistrats zu Auszub und Sauberung Ihrer Statt undt Gassen unsere Robother schicken.

dek elvételét illetőleg utalnak a jogállapotra, t. i. hogy azok a házaik alapján illetik meg a polgárságot s a ráczok 5 garas értékű viskóik alapján nem tarthatnak számot a polgárokkal egyenlő földekre, tehát nincs joguk földjük elvétele miatt panaszkodni. A ráczok olyan tömegben laknak Budán s olyan értékes földjeik vannak, hogy a kisebb számú és szegényebb polgárságnál jobban fizethetnek, iparuk és kereskedelmük virágzóbb a polgárságénál, szőlőművelésük kitűnően jövedelmez s az elmúlt ősszel még angol kereskedőknek is eladtak mintegy 600 akó bort. Elégedetlenségüket a patriarchájuk szítja, a ki hír szerint kijelentette, hogy 10.000 frtot is hajlandó áldozni e célra. A polgárok nyugalma és jóléte érdekében arra kéri a kormányzóságot, vegye pártfogás alá a német polgárságot s telepítse ki a görög-keleti vallású ráczokat Hamzsabég vidékére, hogy szőlőiket tovább is művelhessék s a városi tanács joghatósága alatt maradjanak.

A kamara a ráczok pártjára állott s a kormányzóság 1701 augusztus 23-ikán értesíti a városi tanácsot, hogy a ráczoktól semmiféle díjakat és szolgáltatásokat nem követelhet, türelmi díj czímén azonban ezentúl évi 300 frtot fognak a kormányzóságnak fizetni. Ez nagy vívmány volt a ráczok számára, mert megszabadultak a városi tanács elnyomásától; a város számára pedig érzékeny veszteség volt, mert legjobb jövedelmi forrásáról kellett lemondania.

Különösen a katonaság versenye volt kellemetlen a budai iparosok és kereskedők számára, mert nem csupán sok jó fogyasztót vont el tőlük, de a polgári kereskedelmet és ipart is károsan befolyásolta. Ezért sürgette a tanács már 1688 november 26-ikán a kormányzóságnál ennek megtiltását, de eredményt nem tudott elérni, mert a katonaság sokkal nagyobb hatalom volt, semmint azzal a polgári hatóságok megbirkózhattak volna. 1697 június 28-ikán is hasztalan panaszkodnak a kormányzóságnál a markotányosok ellen, hogy a vízivárosi piacon bort mérnek és egyéb árucikkkel kereskednek, a mi a polgárság érdekeit sérti, nem tudnak erőteljes rendszabályokat kieszközölni ellenük.

A katonai hatóságnál is kísérleteznek: 1697 május 11-ikén br. Frankenberg várparancsnoknál panaszolják be a markotányosokat, hogy a vízivárosi vásártéren bódékat állítanak, a hol húst, bort és sört mérnek,¹ s kéri, hogy tiltsa el őket ettől s utalja a kaszárnnyákra, de ígéreten kívül semmit sem érnek el.

¹ Wodurch dem civico commercio ein considerabler Abbruch undt Eintrag mit besonderer Beschwárnuss der gesamnten Burgerschaft geschieht. Acta admin. cam.

1698 június 9-ikén a Budán ülésező orsz. bizottságnál vádolják be a katonákat, hogy megveszik a polgárok elől az árúkat s három-négyszeres áron adják ismét el.¹ Különösen a bormérést gyakorolják nagy előszeretettel s ezzel a polgároknak nagy kárt okoznak. Ezzel kapcsolatosan felsorolják a katonák egyéb visszaéléseit is, többek között, hogy ok nélkül bebörtönözik a polgárokat s csupán 1 tallér lefizetése ellenében bocsátják őket szabadon. A ráczokat pedig csak akkor engedik be a várkapun, ha borralót adnak az öröknek.

A budai ipar megerősödését nagyban hátráltatták a czéhek kebelén belül kitört viszályok, a melyek valóságos veszedelmekké lettek. Különösen a vargák tüntek ki e téren. A czéhben összesen 5 mester volt s a 3 fiatalabb mester felbujtására a legények megtagadták a czipőzsinór felvarrását, a mi ellen a tanács az öregebb mesterek érdekében 1698 május 2-ikán rendeletet adott ki. A legények nem engedelmeskedtek a rendeletnek s a tanács elzáratta őket. A fiatalabb mesterek azonban nem hagyták a legényeiket s 1698 május 11-ikén a kormányzósághoz fordultak orvoslásért. A kormányzóság a legények pártjára állott s elrendelte szabadonbocsátásukat, a tanács azonban nem hagyta abba a dolgot s 1698 május 12-ikén erélyes hangú beadványban védelmezi meg álláspontját. Előadja, hogy a kifogásolt munkafeltételek mellett dolgoztak a panaszos mesterek is s a behozott új rend a mesterek érdekei ellen van. A legények elfogatását különösen azzal indokolja, hogy közös akarattal elhatározták az érdekeik ellen cselekvő legények elverését s a hatósági rendlettel való szembehelyezkedést.² A börtönben visszautasították a kenyeret s a fiatalabb mesterek feleségei csempészték be nekik ételt és italt. Nyilvánosan szidalmazták az öregebb mestereket s gúnyverseket terjesztettek róluk. A kormányzóság az előterjesztés ellenére is elrendeli a legények szabadonbocsátását, kötezi azonban őket a czipőzsinórok felvarrására. A tanács eleget tesz a kormányzósági rendeletnek, de megtorlásul a pártjukra állott mestereket zárátja el, a kik 1698 június 11-ikén ismét a kormányzósághoz fordulnak, hogy rendelje el szabadonbocsátásukat. A kormányzóság eleget tesz a mesterek kérésének, hasztalanul vádolja be őket a tanács, hogy elvonják az öregebb

¹ Was man sonst um einen Kreuzer bekommen sollte, solches von denen Vorkhäufern um doppeltes und drayfachen Gelt haben muss. Acta admin. cam.

² Wie sich dann die Schueknecht also zusamben verschworen, dass wofern einer die Laschen führohin annähm, Sye selbigen auf der Herberg jammerlich zerprigeln und abschlagen, ja ehender alle Arrest und obrigkeitliche Compelle ausstehen wollten.

mesterek legényeit s lehetetlenné teszik megélhetésüket. Sőt megrovást kap a tanács a kormányzóságtól, a miért rendeletének nem engedelmeskedett haladéktalanul.

Nagyobb vitát támasztott a vargaczeh a tabáni papucskészítők ügyében is, a kik a pesti vargáktól fiókczehnyitási jogot szereztek, a mit a kormányzóság is megerősített, a tanács azonban a budai vargák közbelépésére nem volt hajlandó elismerni. A tanács 1699 szeptember 14-ikén kelt előterjesztésében azzal indokolta a fiókczeh elismerésének megtagadását, mert nem polgárok s mesterségüket minden rácz érti. Kifogásolja továbbá azt is, hogy a bőrt maguk készítik ki, a mi a timárok mesterségébe vág. Különösen azonban a pesti vargák eljárását teszik kritika tárgyává, hogy a budai területre illetéktelenül kiterjesztették joghatóságukat. A kormányzóság kitart a ráczok mellett, a budai mesterek pedig úgy szereznek elégtételt maguknak, hogy erőszakkal megakadályozzák a ráczokat mesterségük folytatásában. A kormányzóság erélyes rendeletére azonban feladja a tanács a további ellenállást s 1700 január 13-ikán kelt rendeletével visszaadatja a ráczoknak szerszámaikat és megkezdett munkáikat. A vitának az 1700 február 10-ikén kelt királyi resolutio vet véget, a mely megszünteti a fiókczeheket, elrendeli azonban, hogy a ráczokat vegyék be a budai vargaczehbe. 1701 június 21-ikén jelenti Bössinger Farkas tanácsnok, hogy az egyezés megtörtént, a budai vargák befogadták a ráczokat a czehbe, kötelezték azonban őket, hogy a befogadásért 140 frtot fizessenek.

Munkabérek és élelmiszerárak.

A kamarai kormányzóság gondosan ügyelt arra, hogy a munkabérek túl magasra ne szökjenek. Különösen két szakmára terjesztette ki a figyelmét, t. i. az építőmunkásokra és a szőlőművesekre. Az építőmunkások bérvizonyainak szabályozását az tette szükségessé, hogy a letelepedett lakosság csupán az esetben volt a rombadőlt házak átépítésére hajlandó, ha méltányos áron jutott a munkához. A munkások meg tudták, hogy munkáskezerekre nagy szükség van, s ehhez mérten emelték igényeiket. A szőlőművesek bérvizonyainak szabályozását ismét az tette szükségessé, hogy a szőlőművelés volt a városi polgárságnak legjobb jövedelmi forrása s az üzemköltségek túlzott emelkedése e jövedelmi forrást is veszedelemmel fenyegette.

Már az 1691 július 16-iki kormányzósági rendelet kimondotta, hogy a napszámosok 4 garasnál többet nem követelhetnek s a szabály ellen vétő munkások és munkaadók egyaránt

megbüntetendők. Csupán az aratómunkások képeznek a szabály alól kivételt, a kik 6 garas napszámot követelhetnek.¹

1692 szeptember 30-ikán elrendeli a városi tanács, hogy a szüreti munkák alatt a szedők munkabére 3, a puttonyosoké 4, a taposóké pedig 8 garas legyen az élelmezésen kívül. Ugyancsak 1692 november 15-ikén elrendeli a tanács, hogy a kőművesek és ácsok munkabére a mestergarassal együtt 10 garas legyen, a segéd munkásoké azonban csupán 4 garas. Elrendeli továbbá, hogy a rácz szőlőmunkások 5 garast, a takarók 4 garast kapjanak naponként.

E szabályzat 1696 márczius 10-ig volt érvényben, a mikor is a kormányzóság az építtetők egyenes panaszára elrendeli, hogy a tanács bizottságilag állapítsa meg az ácsok, kőművesek, kőfaragók, segéd munkások és napszámosok, valamint a szőlőmunkások munkabérét. A tanács eleget tett a megbízatásnak s 1696 márczius 10-én jelenti, hogy a munkabéreket a következőleg állapította meg: Szt. Mihálytól Szt. Györgyig az ácsok és kőművesek munkabére 10 garas, Szt. Györgytől Szt. Mihályig 11 garas, a mestergarast is beleszámítva. Ugyancsak az építőmunkánál a segéd munkások és napszámosok munkabére 5 garas.

A szőlőmunkások munkabérét teljes részletességgel állapítja meg a tanács. E szerint metszésért jár 6 garas, az első kapálásért 6 garas, kötözésért férfimunkásoknak 4 garas, női munkásnak 3 garas, karózásért férfimunkásnak 5 garas, női munkásnak 4 garas, második és harmadik kapálásért 6 garas, árkolásért 6 garas vagy árkonként 1 krajczár, a vinczellérnek pedig 8 garas vagy állandó alkalmaztatás esetén negyedévenként 14 forint.

E munkabérszabályzatból kitűnik, hogy az ipari munka értékesebb volt a mezőgazdasági munkánál s az ipari munkát a hosszabb nyári napok alatt jobban fizették. Kitűnik továbbá, hogy a női munkát rosszabbul fizették a férfimunkánál.

1697 november 14-ikén újból szükségessé válik a kőművesek és ácsok munkabéreinek szabályozása, mert a túl magas munkabérek miatt teljesen megakadt az építkezés. A kormányzóság tehát újból megszabja a munkabéreket s rendezi a munkaidőt is. Ez utóbbi rendelkezésből arra kell következtetnünk, hogy az

¹ Denen Tagwerckhern und Weingartarbeithern, welche diese Zeithero gar zu grossen Verdienen gehabt und die Bauherrn nach ihrem Gefallen gesteigert, des Tags nit mehr als 4 gr., denen Määdern aber 6 gr. zu ihrem Lohn bezahlt, und wan jemanden befunden wurde, so mehr forderte oder geben thette, als die Satzung ausweiset, alsdan sowohl der Geber als Annehmer der Gebühr nach bestraft werden sollen.

iparosok a munkaidő megrövidítésével játszották ki a kormányzóság előbbi árszabását.

1697 október 21-ikén a kormányzóság a pinczemunkásokat rendszabályozza meg, kiknek túlkövetelései a város legjövedelmezőbb bevételi forrását, a bortermelést veszélyeztették. A pinczemunkások minden a pinczébe le vagy onnan felhengergett hordóért 6 kr. munkabért követeltek, holott Bécsben sokkal mélyebb pinczék mellett ugyanazon munkáért csak 4 krajczárt ka ptak. Ezt méltánytalannak tartja a kormányzóság, mert Budán a kenyér és hús ára is olcsóbb, a munkabér tehát nem lehet magasabb. Sokkal alacsonyabb munkabért szab meg tehát a kormányzóság és pedig az akós hordó be- és kiviteléért 2 krajczárt, a pinczén kívül a hordó kocsirarakásáért 1 krajczárt. Ez a szabályzat azért figyelemreméltó, mert az élelmiszerárak arányában állapítja meg a munkabéreket, ez volt tehát az alap, a mely szerint az összes bérmegállapítások igazodtak.

1697 november 4-ikén ismét a szőlőmunkások bérviszonyait szabályozza a kormányzóság s elrendeli, hogy takarásért napi 15 krajczárt, kapálásért pedig 18 krajczárt követelhetnek csupán.¹ E rendszabásnak nem lehetett meg a kívánt eredménye, mert 1698 február 4-ikén a városi tanács bevádolja a kormányzóságnál a szőlőmunkásokat, hogy $\frac{1}{4}$ hold szőlő megmunkálásáért 25 forintot is elkérnek, holott az élelmiszerárak alacsonyak. E panaszra a kormányzóság 1698 február 20-ikán a következő munkabéreket állapítja meg a szőlőmunkások számára: szőlőszedésért 3 garas, karózásért és kötözésért 4 garas, takarásért 5 garas, metszésért és árkolásért 18 krajczár naponként. A megállapított munkabérek a Várban, Vízivárosban és Ráczvárosban hirdetmény útján közlendők s az áthágásért nem csupán a munkások, de a munkaadók is megbüntetendők. 1700 június 2-ikán kelt nyílt parancsával végül maga a kormányzóság szabályozza a szőlőmunkások béreit és pedig az olcsó kenyér- és húsárak arányában. E szerint szőlőszedésért 3 garas, karózásért és kötözésért 4 garas, takarásért és kapálásért 5 garas, metszésért és árkolásért 18 krajczár jár naponta; egy negyedhold szőlő teljes megmunkálásának az ára 16 frt.

1699 május 21-ikén a városi tanács hirdetmény útján közli, hogy a kőművesek és ácsok munkabére a mestergarassal együtt napi 10 garasnál, a napszámosok munkabére pedig napi 5 garasnál magasabb nem lehet, mert az építési költségek máris túl magasak s az építkezések szünetelnek. A mint az 1700 június

¹ Von Teckhen 15 Kr., von Gruben hingegen nicht mehr den 18 Kr. zu exequieren. Acta admin. cam.

2-iki kormányzósági rendeletből kitetszik, a kőművesek és ácsok nem tartották be a szabályzatot s a kormányzóság mindnyájukat kénytelen volt megidézni és felelősségre vonni. A mesteremberek azzal védekeztek, hogy nem jutnak ivóvízhez s szomjúságuk oltására bort vagy sört kénytelenek vásárolni, a mi drágábbá teszi megélhetésüket.¹ A kormányzóság nem fogadta el ezt a védekezést, hanem utasította a tanácsot, hogy a megszabott munkabérek betartására gondosan ügyeljen. E kormányzósági intézkedés eredménye lehetett az 1704 július 4-ikén kelt tanácsi rendelet, a mely a kőművesek és ácsok azon gyakorlata ellen, hogy munkabérül napi 30 kr. helyett 33 krt követelnek, elrendeli a 30 kros munkabér szigorú betartását.

A kamarai kormányzóság működésének megkezdésétől fogva nagy gondot fordított az élelmiszerárakra s hathatós beavatkozásával megakadályozta az élelmiszeruzsorát. E gondosságra azért volt szükség, mert a városi tanács nem bírt elég tekintélylyel a kiváltságos czéhek visszaéléseinek kiküszöbölésére s a polgárság állandó megtelepedését csupán kedvező élelmiszerárak mellett lehetett remélni; de szükség volt erre a kamarai érdekek megvédelmezése szempontjából is, mert az állandóan Budán állomásozó helyőrség élelmezése magas élelmiszerárak mellett nagy költséggel járt. Hogy e gondosságra szükség volt, az kitűnik a tanácsnak 1689 január 1-én az udvari kamarához intézett beadványából, melyben a drágaságot a vámokkal és házhelyeladásokkal magyarázzák s megfelelő ellenintézkedéseket kérnek.²

Különösen a pékek és mészárosok érezték a kamarai kormányzóság vaskezét, mert ez iparágak visszaéléseiből származott a legtöbb baj az élelmezés terén. A pékek már 1689 április 2-ikán 14 pontból álló czéhszabályzatot kaptak a kamarai kormányzóságtól, a mely a lakosságnak kenyérrel való ellátását teljesen a kezükbe adta. A háziipari versenynyel szemben megvédelmezte érdekeiket az 1689 április 25-iki kormányzósági rendelet, a mely a piaci árúsításra szánt sütéstől a pékeken kívül mindenkit eltiltott s ezzel a piacot teljesen biztosította számukra.

A pékek kiváltságos helyzete azt eredményezte, hogy az árak megszabásában a saját érdeküket túlzottan érvényesítették

¹ Wegen des vom Burger verweigerenten trankhbahren Wassers und also zu Leschung des Durstes von Ihnen zuerkhauffen benötigten Biers oder Weins, umb so viell mehrers Lohn begehren müssen.

² Von einem baar Oxen alhiesigen tricesimatori ain Thaller, dann dem Provisoriatamt 2 fl. dargereicht werdtten müssen — — — die taxierte summam ihrer Häuser durch Aufschlag ihrer Wahren und Victualien hereinzubringen suchen. Acta admin. cam.

s a fogyasztók érdekében szükséges volt a kormányzóság beavatkozása. Már 1690 márczius 1-én elrendelte a kormányzóság, hogy a krajczáros zsemlye súlya 7 lat, a garasos rozskenyér súlya pedig $2\frac{1}{2}$ font legyen.¹ Ezzel szemben azon kiváltságot biztosítja a pékek számára, hogy a hetivásárokon kívül senki más nem árúsíthat kenyeret Budán.

Az 1691 július 16-ikán kelt kormányzósági rendelet már nem csupán a sütőipari termékek árát állapítja meg, hanem a hús- és borárakat is szabályozza. E rendelet 30 forint büntetés terhe alatt megszabja, hogy a pékek jó kenyeret süssenek. Ugyanezen rendelet kimondja, hogy a mészárosok csupán juhhúst árúsíthatnak s fontját kötelesek 6 krajczáron adni. A marhahús árúsítást csupán 14 napra engedélyezi s fontjának eladási árát hat krajczárban szabja meg. A sertéshús árúsítását teljesen betiltja s a rendelet ellen vétőket 40 rajnai tallér bírsággal sújtja. Ugyanezen rendelet a borárakat is szabályozta s elrendelte, hogy a jobb bor pintjét 6 garason, a rosszabb pintjét 4 garason kell árúsítani, az árdrágítók pedig 30 rajnai tallér bírsággal sújtandók. E rendelet legfigyelemreméltóbb pontja azonban az, a mely az élelmiszerárak felhajtásának egyik legjelentősebb eszközét, az előzetes összevásárlást akadályozta meg azzal, hogy az árusokat a piacra hozott élelmiszerek előzetes bejelentésére kötelezte s csupán a bejelentés után 4 órával engedte meg a kereskedőknek, hogy vásárolhassanak. A rendelet e pontját a tanács 1699 május 25-ikén kelt rendelete lépteti életbe érélyesen, a mennyiben az elővételt teljesen megtiltja s a rendelet ellen vétőket szigorú büntetéssel sújtja.

1693 január 3-ikán külön bizottság állapítja meg a sütőipar helyzetét. E szerint 1 véka finom liszt ára 3 forint s ha a pékek a kormányzóság rendelkezésének megfelelően sütik a zsemlyéket, t. i. egy pár zsemlyét 15 lat súlyban, akkor 1 véka finom lisztből 3 forint 59 krajczár árú zsemlyét sütnék, vagyis 59 krajczárt keresnek. 1 véka gabonaliszt ára pedig 32 garas s ha a pékek a kormányzóság rendeletének megfelelően sütik a kenyeret, t. i. a garasos czipó súlya $2\frac{1}{4}$ font, akkor 1 véka gabonalisztból 42 garas ára kenyeret sütnék, vagyis 10 garast keresnek. A bizottság tehát megállapítja, hogy a liszt túldrága s a sütemény ára ehhez mérten nagyon olcsó. Azt javasolja ezért a kormányzóságnak, hogy egy pár zsemlye súlyát 15 helyett 14 latban állapítsa meg, a garasos gabonakenyér szabályszerű súlya pedig $2\frac{1}{4}$ font helyett 2 font legyen. A kormányzóság nem járult hozzá a bizott-

¹ Ain ungarisch Semmel auf 7 Loth undt ain groschen Laib roggenges auf $2\frac{1}{2}$ Pfundt ausgebachener machen wollen. Protocollum.

sági javaslatához s 1693 szeptember 7-ikén a pékek fordulnak a tanácshoz a kenyér megállapított súlyának leszállítására végett. Előadják, hogy a gabona és liszt ára állandóan emelkedik, 1 véka gabona ára 2 forintról $3\frac{1}{2}$ forintra ment fel. A drágaságot a parasztok csinálják, kik azzal indokolják az áremelést, hogy kevés gabona termett, mert sáskajárás volt. De részesek az árdrágításban a hadseregszállítók is, a kik eltiltják a parasztokat a gabona eladásától, továbbá a budai ráczok, a kik elszedik a polgárok elől a termést. Belső bajokról is panaszkodnak a pékek: a sütőmunkások napról-napra emelik igényeiket s minthogy attól félnek, hogy újból átpártolnak a katonai élelmezéshez, nem zárkozhatnak el követeléseik teljesítésétől.¹

Az előadottak szerint a sütőipar válságos helyzetben volt, a kormányzóság még sem volt hajlandó a régi szabályzatot megváltoztatni. 1693 szeptember 9-ikén kelt rendeletében elismeri ugyan, hogy a gabona ára emelkedett, ennek okául azonban azt állapítja meg, hogy a budai polgárok, főleg Kreml Tóbiás gabonauzsorával foglalkoznak. A gabonauzsora nem lehet ok arra, hogy a pékek az árakat emeljék s különösen nem, hogy nyers és sótalán kenyeret áruljanak. Ez utóbbi kijelentés szerint a pékek úgy játszották ki a sütemény súlyára vonatkozó kormányzósági rendeletet, hogy nem sütötték ki teljesen a kenyeret, hanem félnyersen árúsították. Utasítja végül a kormányzóság a tanácsot, hogy szorítsa rendre a pékeket, mert különben lezárátja őket s mindenkinek megadja a kenyérsütési jogot, a mi a sütőipar monopolistikus állásának véget fog vetni.

A rendelet nem járhatott eredménnyel, mert 1695 márczius 18-ikán a kormányzóság újabb rendeletet intéz a tanácshoz, hogy a sütemény és hús ára ügyében tárgyalásokat folytasson a pékekkel és mészárosokkal, az 1696 január 3-iki kormányzósági rendelet pedig meghagyja a tanácsnak, hogy az árakra s az árúk minőségére lelkiismeretesen ügyeljen, különösen pedig a pékekre és mészárosokra viseljen gondot. E rendelet ellenére sem sikerült a mészárosokat a kiszabott húsárak betartására kényszeríteni.

1696 márczius 12-én és április 2-án kénytelen volt a kormányzóság újabb rendeleteket kiadni, melyekben a hús fontjának árát 7 krajczárban szabja meg. A mit a kormányzósági rendeletek nem voltak képesek elérni, azt megteremtette a verseny. Kremsmünsteri mészárosok készültek megtelepedni Budán s a kormányzóság elősegítette vállalkozásukat, mert eszközül használhatta fel őket a mészároscég hatalmának meg-

¹ Sofern Sye unns nicht gar hinweggehen und bey dem Proviant eintehen, wie auch schon geschehen.

törésére. Ez hatott, a mészárosok azonnal megígérték, hogy a marhahús fontját a komáromi és győri mészárosoknál 1 krajczárral olcsóbban fogják mérni. Ez ígéret alapján aztán a kormányzóság 1696 június 7-ikén értesíti a tanácsot, hogy a kremsmünsteri mészárosok csupán a czéhszabályokban kijelölt idő elteltével kezddhetik meg a húsárúsítást.

Az élelmiszerárak szabályozása érdekében végre a városi tanácsot hatalmazza fel a kormányzóság, hogy tárgyalások alapján állapítsa meg a méltányos árakat. E felhatalmazás alapján a tanács 1696 december 17-ikén a következőleg állapította meg az árakat: A pékek a kétkrajczáros zsemlyét 16 latban, a 2 garasos fehér kenyeret 4 fontban, a 2 garasos barna kenyeret pedig 5½ fontban kötelesek kiállítani. A mészárosok a marhahús fontját 5½ krajczáron, a bárányhús fontját 7 krajczáron s a disznóhús fontját 8 krajczáron kötelesek árúsítani. Sőt a gyertya és szappan árát is megszabta a tanács, és pedig a gyertya fontját 22 krajczárban, a szappan fontját 20 krajczárban. Úgy látszik, hogy a húsárakkal kapcsolatosan e cikkek ára is túlságosan emelkedett s szükség volt a hatósági beavatkozásra.

1697-ben ismét szigorú rendeleteket ad ki a kormányzóság az élelmiszerárak szabályozása tárgyában. 1697 márczius 20-ikán a hal árát szabályozza s elrendeli, hogy Szt. Györgytől Szt. Mihályig 10—12 dénár, Szt. Mihálytól Szt. Györgyig pedig 2—4 dénár legyen a hal fontjának ára a hal minősége arányában. 1697 augusztus 26-ikán elrendeli, hogy a marha- és juhhús fontját 5½ krajczáron mérjék a mészárosok¹ s az árak és súly betartására ügyeljen a városi tanács. 1697 szeptember 11-ikén azt közli a kormányzóság a budai tanácscsal, hogy Glöckhner János György szappanos a gyertya fontját 16—18 krajczáron, a szappan fontját pedig 16 krajczáron tartozik árúsítani. 1697 október 14-ikén ismét a mészárosok ellen fordul a kormányzóság: megállapítja, hogy a vidéken 4 kr. a marhahús fontja, Győrben pedig 5 kr. s minthogy a budai mészárosok kötelezték magukat, hogy a győrieknél ½ krajczárral olcsóbban árúsítják a húst, 4½ krajczáron volnának kötelesek árúsítani. A kormányzóság 5 krajczárban állapítja meg a hús fontjának az árát s ha a mészárosok ezt meg nem tartanák, mindenkinek megengedi a húsárúsítást.

Az élelmiszerek árain kívül az élelmiszerek jóságára is gondot visel a kormányzóság s 1697 november 28-ikán megtiltja Krempel Tóbiás péknek, hogy kenyérsütéshez az udvarán lévő

¹ Das Rindt- und Schepses Pfundt Fleisch ein iedes ohne Unterschidt per fünff ainhalb Hung. jedermenniglich in gerechter zimen-dirter Wag undt Gewicht auszuhackhen.

kút salétromtartalmú vizét használja, mert ez az egészségre ártalmas. A tanács vizsgálatot rendelt el ez ügyben s megállapította, hogy a vád alaptalan volt, Kreml nem követett el mulasztást: dunavízzel sütötte a kenyeret.

1698-ban országos bizottmány járt Budán, mely az élelmiszerárak megállapításával is foglalkozott. 1698 április 30-ikán a bizottmány felhívta a budai tanácsot, hogy terjeszsen eléje e tárgyra vonatkozó konkrét javaslatokat.¹ A tanácsi javaslatot nem ismerjük, talán nem is készült el, a bizottmány azonban gyorsan intézkedett, mert már 1698 május 25-ikén rendeletet adott ki, melyben a húsárakat szabályozta. E rendeletből megismerjük az ármegállapító-bizottmány kiküldésének indokait. A hosszas háború alatt az ország elpusztult s szükséges volt a polgárság, katonaság és parasztság ellátását árszabályozással biztosítani.² Az árszabályozást elsősorban azon szükségleti cikkekre terjesztették ki, a melyek a nagy tömegek élelmezésére szolgáltak, nevezetesen a húsneműekre.³ E szerint a marhahús fontja 2 krajczáron és 2 dénáron, a borjúhús 5 krajczáron, a juh-hús 4 krajczáron, a faggyú 6 krajczáron, a sertéshús 4 krajczáron s a szalonna 9 krajczáron árúsítandó. E rendelkezést köteles volt a tanács hirdetmények útján közhírré tenni s az árszabályzat ellen vétőket büntetésekkel kényszeríteni annak betartására. A tanács sietett a bizottmány rendeletének eleget tenni s 1698 június 2-ikán kibocsátotta az árszabályzatot tartalmazó hirdetményt, melynek egy példányát máig megőrizte a székesfővárosi levéltár.

A budai mészárosok nem ijedtek meg a kilátásba helyezett büntetésektől s nem tartották meg az árszabályzatot, sőt azzal fenyegetőztek, hogy beszüntetik a húsárúsítást s a városi lakosság hús nélkül marad. Megtorlásul a bizottmány 1698 június 12-ikén elrendeli, hogy a tanács az engedetlen mészárosokat fogassa el s mindaddig tartsa elfogva, a míg a rendelet megtartására kötelezik magukat. Elrendeli továbbá a bizottmány, hogy a tanács a húsinség kiküszöbölésére küldjön ki a mészárosok szállásaira s az ott legelő ökrök közül a szükséghez mérten vágasson le s a mészároslegényekkel méressen ki.⁴ Ha pedig a mészáros-

¹ Ein Proiect auf was weis und wie hoch die Consumptibilia in genere alhier anzuschlagen wären zu formieren.

² Umb besserer Subsistenz der Burgerschafft, Miliz und Lands-Inwohner willen.

³ Für den gemeinen Mann zur Nahrung hechst notwendigen Comestibilien.

⁴ Underdessen aber auf derselben Salasch, damit der Gemein kein verere Noth in Mangl des Fleisch zuestosse, durch Expresse

legények megtagadnák az engedelmességet, veresse őket vasra. A mészárosokat pedig fenyegetse meg a tanács, hogy további engedetlenségük esetén nem csupán a húskimérési jogot veszítik el, hanem minden más polgári foglalkozástól eltiltatnak.

A mészárosok megrendszabályozását folytatja az 1698 június 18-ikán kelt bizottmányi rendelet, a mely megállapítja, hogy a mészárosokat eredménytelenül büntette a tanács börtönnel s a városban húshiány van. A húskimérési jogot a megállapított árak mellett Pestvármegyének ajánlotta fel a bizottmány s elrendelte, hogy a mészárosczhé kiváltságait vonja vissza a tanács s az engedetlen mészárosokat vesse szigorúbb börtönre.

A mészárosok ügyét a tanács vette védelmébe s 1698 június 15-ikén Unger János tanácsnok jelenlétében próbavágatást rendelt el. Levágásra került 3 darab szarvasmarha 90 frt értékben, melyek összsúlya 1053 font volt. A próbavágatás megállapította, hogy $2\frac{1}{2}$ krajczárt számítva fontonként, az összes hús 43 frt $52\frac{1}{2}$ krajczáron értékesíthető, $86\frac{1}{2}$ font faggyúért 8 frt 39 kr., 3 darab marhabőrért 15 forint, 3 nyelvért 36 kr., 3 darab szívért 12 kr., s a 3 bendőért 2 frt 15 kr. vehető be: vagyis a három szarvasmarha levágva 70 frt $34\frac{1}{2}$ krajczáron értékesíthető. Minthogy pedig a 3 szarvasmarha piaci ára 90 frt volt, a szabályzat szerinti kimérés esetén 19 frt $25\frac{1}{2}$ krajczárt vesztenének ez üzletnél a mészárosok. Ez eredmény hatott a bizottmányra s 1698 június 23-ikán megváltoztatta a kibocsátott szabályzatot. Ez újabb árszabályzat a marhahús fontját 5 krajczárban, a borjúhúst 8 krajczárban s a juhhúst 6 krajczárban szabja meg; egyebekben fenntartja régibb rendelkezését, különösen azt hangoztatja, hogy a mészárosok az eddiginél élvezhetőbb húst tartoznak kimérni. E szabályzat betartására 1698 június 25-ikén az egész mészárosczhé kötelezte magát, de nem sokáig maradt meg elhatározása mellett, mert 1699 június 2-ikán már kénytelen a kormányzóság a marhahús fontjának az árát $5\frac{1}{2}$ kr-ra felemelni.

Ugyanez történik 1701 április 26-ikán is, a mikor a kormányzóság egyenesen a tanács közbenjárására engedélyezi az $5\frac{1}{2}$ krajczáros húсарakat. Ezt megelőzőleg azonban a kormányzóság erélyesen megrendszabályozza a mészárosokat s ez alkalommal a városi tanács is szigorú rendreutasításban részesül, a miért a mészárosok pártjára állott. 1700 szeptember 27-ikén ugyanis a kormányzóság elrendeli, hogy a budai mészárosok

hinaus zuschikhen, von derselben alda waydenden Vieh so vill schlachtbare Oxen, als erforderlich, hereintreiben und durch die Knecht aushakhen.

társasüzletét, a mely a fogyasztóközönségre káros, meg kell szüntetni.¹ Elrendeli továbbá a megállapított húsárak szigorú betartását, vágóhid felépítését és a húsvizsgálat szervezését. Ez utóbbiak szükségét olyan köztisztasági és közegészségügyi indokokkal magyarázza a kormányzósági rendelet, a melyek teljesen helytállóak, a tanács azonban 1700 október 4-ikén kelt felterjesztésében a végrehajtás bejelentése helyett kritika tárgyává tette a kormányzóság politikáját. Erre 1700 október 18-ikán a kormányzóság szigorúbban megismétli előbbi rendeletét s követeli, hogy a mészárosok társasüzletét oszlassák fel s a vágóhid felépítésére kötelezzék őket. A mészárosok különösen társasüzletüket védelmezik kitartóan,² s a kormányzóság kénytelen 1700 december 16-ikén a legszigorúbb rendszabályhoz nyúlni, t. i. mindenkinek megengedni a húsárúsítást. Ezt az intézkedést az országos bizottmány rövidesen megszünteti, kötelezi azonban a mészárosokat, hogy a társasüzletet oszlassák fel s a vágóhidat a saját költségükön építsék fel.

A mészárosokkal egyidejűleg a pékeket is megrendszabályozza az országos bizottmány. 1698 május 15-iki rendeletével megidézi a pékeket az árszabás megállapítása céljából s 1698 május 25-ikén kelt rendeletével érélyes intézkedéseket tesz a visszaélések kiküszöbölésére. A súlyban, minőségben és árban támadt visszaélések kiküszöbölését jelöli meg a rendelet céljául, a mely visszaélések a magánosok hasznát munkálják a köz érdekeivel szemben. Minthogy e visszaélések ellen a kormányzóság ez ideig eredménytelenül küzdött, meghagyja a tanácsnak, hogy a budai pékeket az 1628. és 1639. évi bécsi árszabás betartására kötelezzék. Kötelezik továbbá a pékeket, hogy dunavizet használjanak, kellő mennyiségű sót tegyenek a tésztába s minden pék használjon süteményei megjelölésére külön ismertető jelet. Utasítják a tanácsot, hogy győződjenek meg hetenként a gabona áráról, a péksüteményeket vizsgálják meg s a szabály ellen vétő pékeket büntessék meg.³ Ez a szabályzat oly körültekintéssel

¹ Weillen bey denen Fleischhackhern die unter einander in dem Fleischhackhen und Oxenhandl aufgerichtete Compagnie gar zu grosse Aigennutzigkeit.

² In allen Statten des ganzen Ungarnlandt die Compagnien unsers Handtwercks verstattet undt sehr nuzlich sindt, undt wurdte durch Separierung unser Compagnie kein Maister bestehen können.

³ Dahero Ihme Magistrat sich umb verlässliche Nachricht durch die Wochenmarkhts-Zedl des in Kauff gehenden Getraydwerths zu bewerben, so dan wenigst wöchentlich einmahl von dem Brodtladen ganz unversehens durch unparteysche Persohnen von verschiedenen Sorthen das Gehöcht abzunehmen, solches zu revidieren und behörig abzuwegen.

intézkedett, hogy erélyes végrehajtása esetén csakugyan ki volt zárva minden visszaélés s a budai lakosság jó és olcsó péksüteményhez juthatott.

1698 május 20-ikán a sör árát is megszabja a bizottmány és pedig akóját 1 forintban. Ugyanezen rendelet a gyertya fontjának árát 16—18 krajczárban szabja meg s a szappan fontját 16 krajczáron méreti, a molnárokra nézve pedig kimondja, hogy őrlési díjúl a közönséges lisztért a gabona $\frac{1}{10}$ részét tarthatják meg s a finomabb liszt vékája után még 2 krt is szedhetnek ezenfelül.

Míg a kormányzóság erélyes kézzel akadályozza meg az élelmiszerek drágulását, a mi az iparosok és kereskedők hasznát csökkentette, addig nem riadt vissza a fogyasztási adó kivetésétől, a mi végeredményében nyilvánvalóan a fogyasztót sújtotta. 1688 június 26-ikán azon feltétellel kapta a város a korcsma- és mészárszéktartási jogot a kormányzóságtól, hogy a fogyasztási adót megfizeti, de az ugyanakkor kapott 5 évi adómentesség egyelőre mentesítette a polgárságot e tehertől. 1693 január 6-ikán azonban ráír a kormányzóság a városra, hogy kamarai rendeletre a hús- és borfogyasztási adót be kell hoznia, adószedőt alkalmazott s februárban megkezdeti az új adó beszedését. A városi tanács 1693 január 31-ikén kelt folyamodványában kíméletet kér s hivatkozik a katonák között kiűtött járványra, mely a város iparát és kereskedelmét tönkretette, hivatkozik a máris fennálló nagy drágaságra, melyet az új adó nyilvánvalóan még fokozni fog. Új adó behozatala helyett arra kéri a kormányzóságot, hogy a város jövedelmeit fokozza. A kormányzóság a kamarához terjesztette fel a város folyamodványát s a maga részéről csupán annyi engedményt tesz, hogy az adót kivetí ugyan, de egyelőre nem hajtja be. A felfüggesztés azonban nem tartott sokáig, mert már 1693 márczius 31-ikén ráír a kormányzóság a városra, hogy fizesse meg a kivetett fogyasztási adót, mert különben lefoglaltatja a polgárság borait s a mészárosokat megbüntetteti.¹ Ez a teher ez alkalommal még nem szakadt rá a városra, mert az 1702 január 26-ikán kelt kormányzósági rendelet értelmében csupán 1701 végén járt le a város számára engedélyezett 5 évi adómentesség s 1702 január 1-től kezdve kötelezik a német és rác lakosságot egyaránt a hús- és borfogyasztási adó megfizetésére. Ez a fogyasztási adó jelentős volt, mert egy akó bor után 2 pintet, 1 levágott ökör után 1 frtot, 1 süldő ökör után 75 dénárt, 1 borjú után 25 dénárt, 1 disznó után 25 dénárt, 1 bárány vagy kecske után 15 dénárt kellett fizetni.

¹ Acta admin. cam.

Az előadottak a városi hatóság szervezetén és működésén kívül a községi háztartás kezdetleges állapotát tüntetik fel. A szűkös bevételi források nem engedték meg, hogy a városi hatóság olyan tevékenységet fejtsen ki, a mely a lakosság gazdasági és közművelődési állapotának emelésére alkalmas lett volna. Nem volt ehhez a városnak megfelelő tisztikara sem, mert a jegyzőn kívül nem volt szakképzett tisztviselője, a ki az önző állami igazgatással szemben a város érdekeinek érvényt tudott volna szerezni. A polgármesterek a kereskedők sorából kerültek ki, a tanácsstagok pedig iparosok voltak. S ugyanezt mondhatjuk a többi tisztviselőről is. A kormányzóság, a mely a zsenge városi élet fellendítésére lett volna hivatva, a kamara érdekeit képviselte, s a városnak a kamarával és kormányzósággal szemben kellett lépésről-lépésre előbbre jutnia, hogy a többi kir. városokhoz hasonló sorsra jusson.

A polgárság vagyoni megerősödése is nehezen haladt, mert a mezőgazdaság a bizonytalan birtokviszonyok miatt nem virágozhatott fel, az ipart és kereskedelmet pedig városi kiváltságok hiányában nem lehetett versenyképessé tenni. Egyedül az élelmiszerárak és munkabérek részesültek fokozott figyelemben s e téren Buda a XVII. század végének legmodernebb városai közé tartozott.

Gárdonyi Albert.

Kassa árúmegállító jogának utolsó felújítása.

(1688—1694.)¹

Abban a versenyben, melyet az árúmegállító jogért Kassa városa Eperjes és Lőcse ellenében folytatott, Kassa győzött s 1688 június havában Eperjesen, Lőcsén és Kiszebenben érdekes ünnepélyes szertartással ki is hirdette e privilégiumát, mely szerint az e vidékre jövő idegen kereskedők Kassára tartoznak bemenni, árúikat ott eladás végett lerakni. És csakis a kassaiak adhatják tovább e czikkeket. Ily módon Kassa a külföldi árúk tekintetében Felsőmagyarországra és a megfelelő délibb vidékekre visszanyerte volna régi, negyedfélszázados (1347 óta élvezett), nagy hasznót hajtó, valóságos egyedárúságot biztosító jogát.

Azonban az utóbbi időkben *Eperjes* is elnyervén és élvezvén e nyereséges kiváltságot, minden kihirdetés ellenére magát Kassa érdekeinek alávetni nem akarta, hanem a bejövő idegen kereskedőket továbbra is beeresztette s árúikat vásárolta. A kassai tanács megbotránkozással hallotta ezt és Gratz János fürmender (népszószóló) fölhozza az 1688 augusztus 5-iki ülésen, hogy tegnap Schneider Lőrincz uram ő kegyelme méltóságos generális *Nigrelli* levelével Eperjesre ment a Niederlag (lerakóhely) dolgában kérni az ottani kommandánst, hogy be ne bocsássa a külső országi kereskedőket Eperjesre, hanem ide ad locum depositionis (Kassára, az árúlerakóhelyre) hajtassanak. Azért indítványozza, hogy egynéhány hajdút küldjenek az utakra afféle kereskedők behajtására.

Az indítványt el is fogadták és tíz gyaloghajdút két becsületes polgár urainkkal az utakra expedíáltak, hogy admoneálják a kereskedőket, bejöjjenek ad locum depositionis. Mivel pedig Eperjes ófelségénél is reklamálja magának az árúmegállítójogot, ugyanezen gyűlés Jászay László és Menczel Kristóf uraimékat küldi ki a *kamarára* administrator uram önagságához, kérvén alázatosan, hogy ha

¹ Az első közlemény a tárgyról I. Századok 1912. 2. f.

a Niederlag iránt a város a nemes kamarára fog jönni informatóra, méltóztassék jó informatióval dolgukat recom-mendálni. *Bécsben* is az ügynökök révén Kassa városa megtette a kellő lépéseket és 1688 augusztus 11-ikén bíró uram jelenti, hogy Pucher ágens uram ökegyelmétől levél jött, melyre a legközelebb való postával felelni kell.

Úgy látszik, Bécsben jó siker mutatkozott, mert egy hó mulva (1688 szept. 26.) a Niederlag dolgában jelenti Komáromi György, ki onnét felül jött, hogy secretarius Maholányi mondotta, hogy senki el nem nyeri a Niederlagot, hanem csak Kassa városa. Azonban e biztató jelentés daczára is különösen a *boroszlóiaiak* továbbra is csak Eperjesre tartanak. Kassa kiküldött felvigyázó emberei azonban útközben feltartóztatják őket s árúikkal együtt a városba kísérik. Az 1688 november 10-iki tanácsülésen jelenti bíró uram, hogy tegnap egy baraszlai ember (Rosz Sándor?) ökegyelméhez menvén, kérdé, hogy miért hajtatták be és tartották árestom alatt mindekkoráig szekeresül marháját, holott a Niederlag Kassa számára még nem bizonyos, csak függőben lévén. Azon baraszlai ember personaliter instál, hogy marhája kiadódjék mivel mint tolvajra utonállólul támadván, visszahajtották, hogy kárának keresésével felebbvalókat ne kényszeríttessen keresni.

A magistratus felolvastatja előtte a privilégiumot, hogy mi végre cselekedte, hogy visszahajtatta. A baraszlai újonnan instál árui visszaadásáért, hogy nem tudta. Kilepvn azon ember, határoztatott: Marhája visszaadatik, de nem engedik meg a városból kivinni, hanem, hogy itt benn adja el a Niederlagon.

Ő azonban megköszönvén a magistratus jóakarátát, tovább is instált, hogy engetódjék kivinni portékáját. De kijelentik, hogy semmiképen sem engedik meg.

Három nap mulva (1688 nov. 13-ikán) a bíró újra előadja, hogy Rosz Sándor instál, hogy portékáját Eperjesre a tanács engedje kivetetni, mivel Roth János urammal kontrahálván, borokért adta el neki. Sírer Mihály is hasonlóképen vásárolta portékáját. A tanács erre azt felelte, minthogy egészben meg nem vötték ökegyelmék a portékát, azért itten a Niederlagon annyi summáig való portékát, amineműt akarnak, válaszsának el ökegyelmék, a ki fog tetszeni nekik azon 3 bál portékából. A többi azonban itt marad.

De a boroszlóiaiak ez engedménybe nem egyeztek bele, hanem újabban is instál ökegyelmek, mire a tanács ki-

jelenti, hogy fenntartván mindennemű Niederlag iránt való autoritását a magistratus, bizonyos okokra nézve kibocsájthatja őket, respectálván őkegyelmeknek jó intencióját és a borokért vásárló eperjesi Roth uramnak interpetióját (közbenjáró kérelmét).

Ez esetből is látható, hogy Kassa már az erőszakosság terére is lépett. De bizony ily módon az ügy végleges rendezést nem nyerhetett. A tanácsnak újra és újra kell az árumegállítójoggal foglalkoznia. 1689 január 26-ikán a sok Niederlagra költött költségről emlékezik a magistratus. »Hogy az farkába ne törje a kést«, mivel commissziója van felőle, arról tanácskozik, hogy miképen kell folytatni.

A következő alkalommal is (febr. 8.) erről tanácskoznak s a teendőket így állapítják meg: A Niederlag iránt *cardinalis* uramnak kívántatik írni, hogy revideálására terminust tűzzön ki, hogy akkorra a város embere is felmeessen. Azért nótárius uram in puncto concipialjon és ezután minden postán urgealni kell őnagyságoknál levéllel, *cardinalis* uramnál, *secretarius* Makolanj és Pucher uramnál. És az akkori alkalmatossággal ígért borbéli ajándékcscsa őnagyságoknak felvitessék.

Az egész esztendő kérésekkel, utánjárásokkal, pártfogók keresésével és értesítgetésekkel telik el. A bíró és a tanács újra emlegeti, hogy mennyi költségében van a városnak e dolog s miképen kellene tovább folytatni. Legjobbnak látják a *minisztereknek* írni (1689 máj. 9.).

És csakugyan írnak is a főbb embereknek, kik közül *cardinalis* uram őnagysága megígérte, hogy *recommendál* atik a város Prajner comisszárius uramnál, őnagyságánál. (1689 máj. 27.)

Majd a bíró azt jelenti a Niederlag iránt, hogy Fersner uram őkegyelme azt a tanácsot adta, hogy csak *generalis* uramat kell requirálni iránta. *Generalis* uram őnagysága Prainer uramnál véghez viheti (1689 szept. 16.).

Vége úgy látszik, a sok fáradozással Kassa mégis sikert ért el. Gombkötő Mátyás a város *ablegatusa* lévén Egerben, 1690 ápr. 20-ikán referálja, hogy *decretumot* hozott a kamarára, hogy mind a harminczadosokra, mind a vámosokra írjon, hogy Kassának *praestálják* a Niederlagot. Továbbá a tiltó parancs párját kívánja a commisszió, melyet meg is ad a tanács. Az aulikára is hozott őkegyelme *decretumot*, hogy írja meg a *baraszlaiaknak*, hogy az Niederlagot czedálja Kassának, az kinek az fölséges római császár *conferálta*.

A kedvező fordulatot igyekszik is a város felhasználni, ezért Lengyel Ferencz bíró ajánlatára generalis *Nigrellinek* a Niederlag dolgában bizonyos memorialét adnak (1690 júl. 31.). Ugyanekkor *Pucher agens* Bécsből a Niederlag iránt azt írja, hogy az *Boemica* (csehországi) *cancellaria* a hová illet, Morvába, Csehországba bizonyos informatiókat küldött az városokra.

De csakhamar újra értesül a tanács, hogy különösen a baraszlaiak megint nem akarják magukat alávetni s ismét csak Eperjesre tartanak. Senatorokat küld tehát Eperjes városába, hogy a baraszlaiakat idehíván, rendezzék az ügyet. A baraszlai kereskedő uraimmal az nemes tanácsbeli személyek Kassára érkezvén, akarván őkegyelmék concludálni említett kereskedőkkel az Niederlag iránt, de mint-hogy az nemes város kívánságának őkegyelmék obtemperálni nem akartak, commendant uramat kellett a városnak megtalálni nótárius Lichy és Lőrincz Schneider által. Honnan megjöven ő kegyelmök, javallotta őnagysága, hogy minek-előtte az *confiscatiót* elkövetteti a város, beszélni akar azon kereskedő emberekkel őnagysága, hogy a következő károkat eltávoztassák. Meginti őket s ha végezetre is nem fognak accedálni, ad a városnak assistentiát, hogy szabadosan Eperjesről elhozattathassa az confiscált jókat a város Kassára a maga alkalmatosságával (1690 aug. 11.).

Még Eperjes és a boroszlóiak ellenállását sem tudta Kassa végleg legyőzni s már ismét *Késmárk* áll elő a maga jogaival. Es pedig egyenesen a királyhoz fordul, mert 1690 aug. 26-ikán őfelsége Kassához leiratot küldött s mellékelte Késmárknak a Niederlag dolgában hozzá benyújtott memoriálját, mely szerint többi ratiói közt e város adducálja, hogy hasonló privilégiuma van, mint Kassának. Kiben, kegyelmes gratiája járulván őfelségének ezen városhoz, kíván hova-hamarább való informatiót. A mint hogy expediáltatott is másnap.

Késmárk példáját követi *Lócse* is. Újra megmozdul és szintén egyenesen a királyhoz fordul. 1690 szept. 16-ikán terjeszti a kassai tanács elé a bíró őfelsége Bécsből írt levelét a Niederlag iránt, mellékelve Lócse memorialeját, melyben intimáltatja őfelsége a nemes tanácsnak és községnek, hogy őfelsége parancsolatját meg nem tartók minemű büntetést érdemeljenek. Ezért kíván hova-hamarább való informatiót a várostul a Niederlag dolgában.

Időközben Kassa érdekeinek bécsi képviselője, *Pucher agens* aug. 27-én azt írja Bécsből, hogy a Niederlag dol-

gában szükséges leszen bizonyos memoriálét felküldeni a *vásár* napjának megváltoztatása ügyében öfelségéhez, hogy a kereskedő rendnek ne lehessen panasza a sokadalmak iránt is (1690 szept. 3.).

De ezalatt a Kassával versengő városok mozgalma visszhangra is talált Bécsben. 1691 jan. 24-ikén olvassa a tanács öfelsége levelét, melyben parancsolja, hogy a Niederlag dolgában Késmárkot ne háborgassák. A szepesi kamara pedig felhívja a várost, hogy a Niederlag dolgában *összehívott királyi városokkal* együtt Kassa is megjelenjék és kiváltságát mutassa be.¹

A kiküldött követek február 15-ikén jelentik, hogy a Niederlag dolgát így intézték: A városok megmutatták kiváltságlevelüket. A kamara felhívta őket, egyezzenek meg valahogy. De Eperjes követei kijelentették, hogy nem kaptak erre utasítást, tehát nem egyezkednek. Lőcse követei csak azt kívánták a kereskedőktől, hogy adják meg a Stallpénzt (vocat trink geld), azután békével mehetnek; ha épen akarják, kevés időre ottan lerakhatják áruikat, de erőltetni nem fogják őket erre. A kassai tanács nem látván ezt ártalmasnak, belenyugodott.

A többi város igényeivel szemben Kassa tovább folytatja a küzdelmet s teljes erővel, pénzzel is dolgozik. Bécsben levő követei írják, hogy foganatosabb legyen eljárásuk, mennél hamarább adminisztráljanak per civitatem *vexel*, (intézzenek a város útján váltó által) vagy 200 tallért, hogy tudhassanak kedveskedni instantiájok secundálásáért.²

És csakugyan 100 tallérig való *vexel* adminisztráltott ökegyelmeknek az elmúlt postán.³

Végre is a hosszas küzdelemnek és nagy pénzáldozatoknak meglett a sikere: a nagy vetélkedésből Kassa került ki győztesen. 1691 szept. 29-ikén jelent meg *Lipót rendelete*, melyben elmondja, hogy ezelőtt néhány esztendővel Eperjesre és Lőcsére tették át az árúmegállítójogot. De most Kassa alázatos kérelmére a régi szent királyoktól kapott kiváltságot megerősítve visszahelyezi Kassára és ezután csakis e városban legyen a Niederlag vagy lerakóhely. Ennélfogva ezután a szepesi kamara oly rendet tartson, hogy a kereskedők, a kik eddig marhájokat nem Kassán,

¹ Kassa városi jkve 1691 jan. 29.

² Kassa város jkönyve 1691 szept. 22. Nagyon érdekes, hogy a váltó már ekkor szerepelt nálunk. Bizonyosan egyik legrégibb említése ez nálunk a váltónak.

³ Kassa város jkönyve 1691. szept. 24.

hanem Eperjest és másutt is lerakták, most a kassai letevő-helyet tartsák meg. E privilégiumot pedig minden helyen kihirdesse, a harminczadosoknak értésére adja. Az ellenálló, viszálykodó s magokat ehhez nem alkalmaztató mind baraszlai, lengyel, sziléziai, erdélyi, Tiszántúl lakó s más kereskedőkkel szemben a szepesi kamara hathatósan és foganatosan megvédelmezze Kassát.¹

1691 okt. 12-ikén a teljhatalmú *bécsi haditanács* is leír Kassához a király nevében, hogy az árúmegállítójogot ismét Kassa kapta s mivel pedig a baraszlai és más idegen kereskedők Kassa ellen Eperjes érdekében nyilatkoztak, a haditanács megparancsolta a felsőmagyarországi generálisnak, hogy szükség esetén Kassa védelmére karhatalmat is alkalmazhasson.²

De minden oklevél, minden biztosítás hiábavalónak bizonyult. Kassa csak nem gyakorolhatja nyugodtan az árúmegállítójogot. A többi városok újra felírnak ellene s a boroszlóiak és más idegen kereskedők, továbbá az *alföldi, debreczeni és más helyeken* valók nem engedelmeskednek. A kassai tanács tehát már 1692 jún. 6-ikán a Niederlagot továbbra is ajánlja Majer és Prainer uramék ökegyelmeknek. 1692 jún. 30-ikán pedig representálja a bíró a *baraszlai és más idegen országbeli* kereskedőknek dolgokat, minthogy Eperjes és Lőcse ezen kereskedőktől a Niederlagot preten-dálja, sőt meg is vette legyen: azért tetszett az nemes tanácsnak az adminisztrator uramnak intimálnia és declarálnia pro medela hoc in passu consequenda (hogy mily lépéseket tegyenek a dolog orvoslására).

A júl. 7-iki gyűlésen ismét azt tárgyalják, hogy Eperjes város akarja öfelségének a Niederlag persecutióját attentálni (elérését megkísérteni). Ezért a tanács és község foganatosnak találta, hogy követséget küldjenek a felséges udvarhoz.

Júl. 28-ikán pedig elhatározzák, hogy a Niederlag dolgában a kamarát requirálják, hogy méltóztassék a *varannói es eperjesi harminczadosoknak* levelet írni, mely által inhibeáltassanak az *alföldi kereskedőrendek és barasz-laiak*, hogy Eperjest valami oly cambiatiót attentálni (fize-

¹ Az eredeti latin oklevél Kassa város titkos levéltárában B. Privilegia No. 3. Egykorú magyar fordítása a lajstromozatlanok közt van. Bizonyára kihirdetés végett fordították le. Közzétette a T. Közl. Ab. és Kassa multjából 1911. évf. 2. sz. Kemény Lajos.

² Dr. Farkas Róbert: Kassa árúmegállítójoga, 39. l.

tést próbálni) ne merészeljenek, mely ezen Kassa privilégiuma ellen praejudicaljon.

1693 jan. 24-ikén is az *alföldieknek* fölbocsátása iránt diskurál a tanács, ezek az eperjesi sokadalomra szándékoztanak fölmenni, mivel pedig ha fölbocsáttatnak említett debreczeniek és más helyekben lakos alföldiek, nagy praejudiciumára lenne az nemes város privilégiumának. Ezért ahhoz tovább is ragaszkodván, határozta, hogy azon kérelmező kereskedőrendek ne bocsáttassanak el Kassáról. A mint hogy el is követtetett.

A *négy nemes város* (Eperjes, Késmárk, Lőcse, Szeben) azonban csak nem hagyta abba a dolgot, hanem a Judex Curiae önagyságát requirálta s ő jurátusát küldte a kassai tanácshoz, okát kérvén, hogy az őfelsége parancsolatját a loci depositionis dolgában miért nem közölte e városokkal ökegyelmekkel. Tisztelettel felelé a tanács, hogy azért hallódott eddig, mert a zempléni portiók dolgában jártak az nemes város követjei (1693 jan. 5.).

Végre is Kassa és a négy város közt *perre* került az árúmegállító jog kérdése. 1693 márcz. 3-ikán representatott a kassai tanácson az nemes négy városok által ratione loci depositionis super postulata hui civitatis bizonyos replika (válasz), kívánván az nemes városok ezen nemes Kassa városának tetszését. Pár hét mulva a tanács (márcz. 20-ikán) a Niederlag dolgában a *felsőges udvarhoz* Győry Ferencz uramat el is küldi követül és száz német frt-ot utal neki jutalmul.

Győri Ferencz követ levélben Bécsből írja, hogy méltóságos *cancellarius* úrnak az árúlerakó jog dolgában véleménye ha nem is annyira kedvező Kassa városának, hogy Kassán túl az alföldre a kereskedők ne menjenek, tartván oly consequentiátul, hogy kevés idő mulván ez föl ne bomoljon, mindazáltal mivel elkezdette nemes Kassa városa azon loci depositionnak zaklatását, abban nem akarja hagyni.¹

Mintegy három hét mulva újra ír nemzetes Győri Ferencz Kassa ablegatusa s levelében kívánja a város opinióját a loci depositionis és az kedveskedés dolgában. A tanács jelenti, hogy ha jónak látja, csak kedveskedjék az uraknál a felsőges udvarban és a magyar kanczellárián (1693 okt. 22.).

¹ 1693 okt. 1. Kassa város jkönyve.

A sok fáradozás után 1693 nov. 26-iki kelettel csakugyan elég kedvező *királyi leiratot* kap Kassa. Ugyanis a tiszáninnen és túli, kivált debreczeni, erdélyi, moldva-, oláh- és törökországi kereskedők Kassán túl nem mehetnek, hanem itt lerakodni és árúikat áruba bocsátani tartoztak. Míg az éjszokról, Morva- és Lengyelországból, Szilézabiól jövő idegen kereskedők a többi említett felvidéki városokban tartoztak árúikkal megállapodni.¹

Igy azután Győri Ferencz hazajövéen, követsége rövid summáját adja elő a Niederlag dolgában. Szerencsés esztendőt kívánván. A hozott privilégiumot elolvasták, megmagyarázták; megköszönik fáradságát és 100 rajnai frt-ot adnak neki és egy hordó bort kedveskedésül (1693 decz. 29.).

Igy tehát legalább felerészben sikerült régi kiváltságukat felújítani. Igyekeznek is az alföldről jövő kereskedőknek tudtára adni. *Gönczön sokadalom* készült, 1694 január 21-ikén elhatározzák, hogy a gönczi bírónak és polgároknak credentiát (hiteles levelet) kell írni a loci depositionis ügyében. S ugyanekkor a gönczi sokadalomra deputálják nemzeti Zboray János és Burján András uraimékat a loci depositionis publikálására. Pár nap mulva pedig a kamarára expedíálják Győri Ferencz és Lengyel Ferencz uraimékat a fenti privilégiummal (jun. 25.)

De a boldogság ismét vajmi kevés ideig tartott. Az *eperjesiek* panaszt tettek Kassa ellen a kúrián. A méltósága os judex curiae jurátusa, *Ordódi Imre* uram a 4 város nevével admoneálta (intette) a várost, hogy miért írt Kassa a baraszlaiaknak, hogy ne merészeljenek Eperjesre jönni és az *alföldieknek*, hogy Eperjesre ne menjenek és az kik üres ládával is fölmenvén, ne bocsáttassanak föl. A mellett miért mind itten Kassán, mint *Gönczön* kihirdetnie kellett, hogy az alföldiek tovább Kassánál ne merészeljenek menni. S hogy az *egri görögöket* is megtiltotta volna, hogy föl ne menjenek.

E vádakra nemes Kassa városa válaszul adta, először is ünnepélyesen protestálván, hogy jogtalanul vádolták volna be a várost azzal, hogy a baraszlaiaknak írt volna, hogy Eperjesre ne menjenek be.

A mentegetőzést meghallgatván, admoneálta a várost a juratus, hogy a marhával Eperjesre menő kereskedőket ne háborgassák, legfőképen a kik marha nélkül akarnak fölmenni.²

¹ Kassa v. titk. ltára Dep. No. 86.

² 1694 január 26. Kassa város jkönyve.

De bizony hiába tagadta Kassa, mégis csak az volt a vágya s a kamaránál keresztül is vitte, hogy az alföldi kereskedők Kassánál tovább ne mehessenek.

Ugyanis 1694 május 27-ikén jelenti a bíró, hogy nemzetes Granát harminczados uramnak a *kamara* írt, hogy karhatalmat kap, hogy semmi árút az alsó részekből Eperjesre föl ne bocsásson. Most e harminczados kéri a város kívánságát a loci depositionis értelmében; a mi declaráltatott is ökegyelmének. Ők pedig az eredmény fölötti örömlükben Győri Ferencz és Lengyel Ferencz uraimékat gróf director (kamarai igazgató) úrhoz küldik a loci depositionis dolgában, hogy a város kívántsága fenntartassék továbbra is, a mire ajánlotta jóakarátját.

Pár nap mulva néhány Eperjesen járó *hegyaljai* kereskedőt zaklatott a kassai tanács. Ugyanis *Tokajban* lakó bizonyos kereskedők megjelenvén a nemes tanács előtt szabad kereskedés végett, úgymint Kemlyei Szabó Mihály és kassai Szabó Mihály, továbbá Komáromi Kovács György, Tályán lakó. Eperjesről lejöven ottan ugyan viszontvásárolván, assecuratiót tettek, hogy a jövőben az Eperjesen leendő vásárlást elkerülik a város privilégiumára nézve.¹

Majd bizonyos *görögök* Eperjesről kannákat hozván, discourált a tanács, mikép kelljen elbocsátani őket.

Mivel Kassa eziránt való privilégiuma nem innotescált (nem tudatta) nekik, szabadon bocsátják.²

Ismét bizonyos *görögök* jöttek marhával a felföldről. A város az adminisztrátor uramhoz követeket küldött, hogy a Niederlagot adják meg s kérték, hogy a *tokaji harminczadra* adjon levelet, melynél fogva a megemlített görögöket tartóztassa meg. (Ezek is kikerülték a Niederlagot 1694 júl. 7.)

Zaklatta a város az éjszaki külföldi kereskedőket is, de egyszersmind engedékenyebb útra is tért. *Rosz Alexander polonius* (lengyel) előadja dolgát, kívánván szabadságot, hogy idehozván marháját, legyen, a midőn akar, szabad árulnia. A mint hogy meg is engedtetett ezután kedve levén Eperjesre, viszont az sokadalmi vásárokra. (1694 febr. 5.)

De épen e zaklatások ellenhatást szültek a megzavart kereskedőknél és városoknál. Nagy mozgalmat indítottak, hogy szabadon jöhessenek-mehessenek. Igaz, hogy Kassa is

¹ 1694 jan. 29. Kassa város jkönyve.

² 1694 febr. 3. Kassa város jkönyve.

újra minden befolyását latba vetette, hogy kiváltságát fenntartsa. De bizony felülről rossz hírek érkeztek.

1694 szeptember 30-ikán jelenti bíró uram, hogy Győri Ferencz ablegatus azt írja, hogy a Niederlag iránt minemű nehezen érheti el dolgaik kívánt válaszát. Nyomban erre újra írja (okt. 1.) Bécsből, hogy *most már vásárokon és vásárokon kívül is tovább mehetnek az alföldiek, nem kevés kárára a város privilégiumának.*

Hiába való volt tehát Kassának hosszas küzdelme. Az árúmegállítójog ideje lejárt. A míg kicsiny, kezdetleges volt a forgalom, nagy hasznot húzhatott belőle a nélkül, hogy nagyobb ártalmára lett volna másoknak. Sőt mint biztos eladó és vásárló piac, egyenesen a közérdeket szolgálta. De most a XVIII. századra fordulva, e kiváltság sértette az azóta fellendült szomszédos városok érdekeit, nem eresztvén hozzájuk a kereskedőket. De sértette e kereskedőket is, a kik nem akarták többé alávetni magukat Kassa monopoliumának, hanem máshova is elmenve, a szabad eladás és vásárlás nyújtotta kedvezőbb forgalom és ár-alakulás előnyeit óhajtották élvezni.

Kassa város árúmegállítójoga mint elavult kerékkötő végleg pusztulásba jutott.

Kerekes György.

Történeti irodalom.

Thallóczy Lajos : Jajcza (bánság, vár és város) története. 1450—1527. A Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottsága megbízásából írta —. Az oklevéltárat szerkesztette *Horváth Sándor*. (Magyar történeti emlékek, I. oszt. XL. kötet.) Budapest, 1915. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. CCCLXXX + 442 l.

Kissé megkésve szólunk Jajcza történetéről, miután már Thallóczy Lajosnak ez a kitűnő munkája a legnagyobb elismerést, a Tudományos Akadémia nagy jutalmát is elnyerte. De lehetetlen, hogy épen a Századokban ne essék szó a magyar történettudománynak erről a becses alkotásáról.

»Mi csak a jajczai végvár egyetemes magyar történelmi jelentőségét kívántuk előtérbe helyezni« — mondja egy helyen Thallóczy.¹ De már az akadémiai bíráló kiemelte,² hogy a munka Jajcza történetének keretein túlnőve, a középkori magyar Balkán-politikának mélyen átgondolt és biztos kézzel megrajzolt képét is megfesti. A mű valóban jóval több, mint a mit címe mond. Középkori történetünknek egyik nevezetes korszakát tárja elénk olyan szemszögből, a melyet Thallóczy bárkinél jobban ismer : Magyarország déli határvidékének jelentősége szempontjából.

Már a címben megjelölt időhatár sem fűdi teljesen a munka tartalmát, mert 1450-en túl is messze visszapillant a mű Bosznia történetébe, így alapozva meg Jajcza sorsának, s e körül mint középpont körül a magyar délvidék történeti és politikai viszonyainak tárgyalását. Még kevésbé meríti ki a tartalmat a cím : Jajcza története, mely ugyan a mű gerincze, s erről Thallóczy sohasem feledkezik meg, de biztos pillantása innen nagy területen uralkodik, s a vár és kerülete történetét messzire ki- szélesíti.

A mű a színtérnek földrajzi és földtani vázolásából indul, s a szlávságnak a korai középkorban a dalmát-horvát területen

¹ CCVI. 1.

² Akadémiai Értesítő, 1916. 387—8. 1.

való megtelepülését, majd a hatalmas Subics, Kotroman és Horvatin nemzetségeknek a XII—XIII. században egymáshoz való viszonyait röviden érintve, az előadás ott kezd szélesebb medret vájni, a hol Alsó-Boszniának az Anjouk, illetőleg Tvartko idejében való viszonyait rajzolja, s Nagy Lajosnak bosnyák politikáját, a magyar-bosnyák érintkezések okait és fejlődését ismerteti. Ekkor lép a plivai kerület, vagyis a későbbi Jajcza környéke a magyar történettel szorosabb összeköttetésbe, Nagy Lajos 1363-iki hadjárata kapcsán.

Magának Jajcza várának keletkezése Vuk vajda fiának, Hervoja bosnyák nagyvajdának, illetőleg herczegnek, ennek a kapzsi, nagyravágyó embernek idejére esik, kinek a magyar történet szempontjából jelentős szereplésével Thallóczy már egyéb munkáiban, így a Blagay-oklevéltárhoz írt bevezetésben is foglalkozott. Most azonban részletesebben ismerkedünk meg az önző, ravasz nagyvajda mesterkedéseivel, 1393-ban Zsigmond király hűségére állásától kezdve a Magyarország és Velencze közti helyzetében tanúsított kétkulacsossága okozta bukásáig. Ő építette Jajczát 1391—1404 között olyan középponti fekvésű, székhelyféle mentsvár gyanánt, honnan a tengerpartra is könnyen eljuthatott és kincseit mégis biztos helyen tudhatta. Halála után országa részekre darabolódott s Jajcza sorsa egy ideig nem egészen biztosan követhető nyomon. Úgy látszik, hogy a bosnyák királyoknak, Osztójának és fiának, Istvánnak, majd II. Tvartkónak kezére jut és ott is maradt Zsigmond királyunk egész uralkodása alatt. Albert idejében úgy említik, mint Magyarországhoz tartozó várat, I. Ulászló alatt pedig a Magyarországgal szövetséget kötő Bosznia birtoka. 1450 körül királyi lakká épül s a bosnyák királyok állandó tartózkodási helye lesz. Jelentősége ekkor kereskedelmi szempontból is emelkedik a Spalatóból ide irányuló kereskedelmi forgalom által, egyetemes történeti szerepre azonban csak Mátyás király alatt, a magyar-török háborúk idején jut.

Igy jutunk el Mátyás korához, és ettől kezdve Thallóczy előadása a benne érvényre jutó szempontok magasságát és az áttekintés szélessége mellett is a megfelelő korlátok közé szorítását tekintve egyaránt mintaszerű.

Mátyás balkáni politikájának rövid, praegnans jellemzése (LVI—LVII. l.) adja meg a kulcsot azon fontos szerep megértéséhez, a melyre most Bosznia a magyar, sőt az európai történelemben jut. Bosznia védőbástya volt a török haderőnek nyugati felvonulása ellen. Ez adta meg jelentőségét, de egyszersmind ez ásta alá önállóságát is; a két hatalom között, a magyar és török hatalom ütközőpontján nem állhatott meg. S hogy Mátyás oly

korán felismerte Bosznia jelentőségét, az úgyszólván dynasticus tradícióból folyt nála : maga is balkáni vérből való, de »idealista magyarrá« vált, a ki a balkáni viszonyokba s a kiszámíthatatlan balkáni uralkodók lelkébe mélyen belelátott. Saját tapasztalataiból is sokat okulhatott. Tamás király fia, István a magyar királlyal történt megállapodása ellenére már 1459-ben török kézre juttatta Szendrőt, másfelől meg a katolikus hit elfogadásával és a bogumilok üldözésével tüntetve, a pápát akarta Mátyás ellen kijátszani, és koronát kért a pápától. Mátyás, nehogy a pápával kerüljön összeütközésbe, kénytelen elfojtani bosszúságát, s bár jól látja, hogy Magyarország érdekei veszélyeztetve vannak, föltételesen megígéri, hogy Boszniát megsejti a török ellen. Itt kezdődik a küzdelem a magyar és a török hatalom között Bosznia bírásaért.

A szultán 1463-ban rajtaüt Bosznián, Tomasevics István királyt elfogatja és István fejével lakol kettős hűtlenségeért. A bosnyák erősségek elesnek, köztük Jajcza is, de a szultán egyelőre nem tarthatja meg Boszniát, mert Mátyás hadai elől ki kell onnan vonulnia. A hadjárat gerincze Jajcza ostroma, melynek előadása — támogatva modern katonai szakértők szakszerű megfigyeléseivel — mintaszerű. A felvonulás és az ostrom a rendelkezésre álló helyszíni adatok gondos mérlegelése alapján plasztikusan bontakozik ki előttünk, s a mellékelt vázlatok, rekonstruálva az ostrom képét, még inkább fokozzák a szemléletességet. A hadjárat eredménye Jajcza elfoglalása és Boszniának a magyar királysághoz csatolása volt. De megtartása nehéz feladat : Jajcza 1464-ben újra ostromot áll, de most a török részéről. Mátyás felmentő hadjárata, bár Jajcza megmarad, eléggé mutatja, hogy milyen nehéz küzdelem várakozik reá. De — úgymond — míg erejéből tart, nem hagyja abba a küzdelmet ; inkább érje az el-lenség haragja, mint megvetése.

De a külügyi viszonyok mindinkább eltérítik Mátyás politikáját az eredeti iránytól. Ezeknek a viszonyoknak megvilágítása igen nehéz a kapcsolatok bonyolult volta és az adatok fogyatékossága miatt. Thallóczy meglepő világossággal szól Mátyásnak remélhető európai szövetségeihez, Velenczéhez, a pápához, Nápolyhoz való viszonyáról s a balkáni kérdésnek lassú háttérbe szorulásáról. Újlaki bosnyák királysága sem azt jelenti, hogy Mátyás ezzel az ügynek új fontosságot kívánt tulajdonítani, hanem csupán a nagyravágyó főurat akarta ezzel magához hajlítani. A 70-es évek története a délvídeken a határok védelmében merül ki, jelentős események nélkül. Csak Mátyás 1480-iki hadjárata teszi Boszniát újra európai jelentőségű események színterévé. Részletsikerekben ez a hadjárat is gazdag, de döntő eredményt

Mátyás most sem érhetett el. Nyugati szövetségesei nemhogy őt segítették volna, hanem inkább, mint Nápoly, tőle vártak segítséget; ez volt a sikertelenség főoka. A király keleti politikájának azt a fonálát (— Thallóczy szavai —), melyet uralkodása kezdete óta font, a nyugati olló vágta el, mindig akkor, a mikor kedvezően alakultak a viszonyok.

Jajcza, illetőleg Bosznia sorsában fordulatot volt hivatva okozni az a megállapodás, melyre Magyarország főurai Mátyás halála után léptek Corvin Jánossal, Budán, 1490 június 17-én, melyhez II. Ulászló megválasztása után, július 31-én, Farkashidán kiállított oklevelében szintén hozzájárult. E szerint az esetre, ha Corvin János nem választatnék magyar királylyá, Bosznia királyává válaszszaak s hirdessék őt. Ha ez a megállapodás valóra válik, a délvidéki viszonyok fejlődése más irányt vehetett volna. De a dologból, legalább ilyen formában, semmi sem lett. Corvin János elállt a bosnyák királyi címtől s megmaradt Szlavónia hercegének, hogy már 1495-ben erről is lemondjon s a horvát bánsággal érje be. A farkashidai egyezménynek egyéb következményei mellett mégis megmaradt az a fontos eredménye, mint erre Thallóczy nagyon helyesen mutat rá, hogy a »szlavóniai regnum«-ban el volt vetve a mai Horvátország csirája és az ethnographiai fogalom helyett közjogi alapot nyert.

Jajcza sorsa Mátyás halála óta örökös nyomorgás, melynek szülőoka a pénztelenség. Batthyányi Boldizsár 1493-iki leltára mutatja, hogy a vár mily szegényesen volt felszerelve. Egész őrsége 5—600 emberre tehető. Csoda, hogy az 1493 óta úgyszólván szünetlenül folyó portyázások közepett megállhat. Tudta a dolgok állapotát mindenki, a király és tanácsadói is, de legföljebb szigorú, végrehajtásra azonban nem kerülő törvények hozásából állott segítségük. Érezték Jajcza fontosságát, s ezért egyesek, így a zágrábi püspök és a király is tetemes összegeket biztosítottak a vár jókarba hozására, de mindez elégtelen volt. Hogy 1500 körül Jajcza ily körülmények között is fenn tudta magát tartani, annak magyarázatát Thallóczy egyrészt abban látja, hogy a török beérte a szerzett határokkal s egyelőre nem akart tovább hatolni, másrészt Kanizsay Lászlónak, a kemény, végbeli harcosnak horvát bánná lételében.

Nagyobb jelentőségű események nincsenek ebből az időből, de vannak érdekes epizódok, a melyek jól megvilágítják az állapotokat. Ilyen a Jajcza részére gyűjtött élelmiszereknek az Iszken-der basa fia által ostromolt várba juttatása Tárczay János által.

Jajcza sorsának vázolója II. Ulászló uralkodásának második felében ismét alkalmat nyújt a szerzőnek a közállapotok pompás rajzához. A középpont mindig Jajcza, de a szerző pillan-

tása innen nagy szemhatár fölött uralkodik. Találóan állapítja meg, hogy a nemzet gyökere még ekkor is ép, de a társadalmi, gazdasági és politikai forrongás a két ország uralta Jagello Ulászló gyöngye egyénisége alatt épen akkor, vagy azért állott elő, mert Mátyás halálával az európai politikának az a tényezője tünt el, a kinek akarata volt. Csak természetes tehát, hogy a másodrendű akaratok harcza állott be.

Fontos változást okozhatott volna a délvidéki viszonyokban a cambrai liga megalakulása, melynek célja Velence földközi uralmának megtörése volt. Ezzel alkalom kínálkozott Magyarországnak Dalmácia visszaszerzésére. A szándék erre megvolt; maga Miksa császár is emlegeti spanyol követe számára adott utasításaiban. De a nagyszabású tervezetéből persze semmi sem lett, és szomorú illustratioja e nagy tervek korában a tényleges állapotoknak a délvidék, nevezetesen Jajcza ellátása ügyében ekkoriban folyó huzavona, mikor az újonnan kinevezett bán nem megy Jajczába, mert nem fizetnek neki, s a kincstartó tehetetlen, mert nincs miből fizetnie. Jajcza annyira jut (1513), hogy élelemmel egyáltalán nincs ellátva s az őrség ott akarja hagyni, nehogy éhen haljon. Beriszló Péter veszprémi püspök és horvát bán megpróbálta a jajczai viszonyok megjavítását, de kevés sikerrel. Pedig mindenki, maga a pápa is tudta, hogy Jajcza elvesztése mily csapást jelentene az egész kereszténységre. Ezért Jajczára mégis csak nagyobb gondot fordítottak, mint Nándorfehérvárra. Ez magyarázza, hogy Jajcza erősebb lévén, a támadás a másik irányban történt, s így Jajcza túlélte a mohácsi vészt.

1516 után sorban jönnek az országgyűlési határozatok Jajcza érdekében, de a jó törvények eredménye mindannyiszor roppant szegényes volt. Jajcza mégis tovább tengődik, szinte csudaképen, míg Nándorfehérvár 1521-ben elesik.

Nándorfehérvár eleste után a külföldi segítség szorgos keresése és főleg a német birodalmi segítségért folyó tárgyalás mutatja, hogy a helyzet komolysága mennyire fenyegetővé vált. A birodalmi gyűlés részletesen tájékoztatván magát a dolgok állásáról, csak halogatta a segélyadást, főleg azért, mert — szomorú dolog! — ismerte a magyar belviszályokat, tehát első sorban ezeknek megszüntét kívánta. Végre 1522 végén 4000 főnyi segélycsapat kiállítását határozták el, s az ígéretnek is meglett az a hatása, hogy Jajcza, bár 1522-ben is már ostromot állott, egyelőre a magyar király kezén maradt. Igaz, hogy nagyon nyomorúságos állapotban. A budai udvar áldozatkészségében nem volt hiány, de a rendszer volt hibás és ezért képtelenek voltak segíteni. Jajcza őrsege és lakossága valósággal nyomorban volt. Pedig a

vár fontossága mellett a derék őrség külön is megérdemelte volna, hogy többet törődjenek vele.

Jajcza történetének utolsó fénypontja Frangepán Kristóf 1525-iki vállalkozása, hogy a várba élelmet juttasson. A vállalkozást mindenki veszett ügynek tekintette. Frangepán, mint erről a saját leírásából értesülünk, megoldja a lehetetlennek hitt feladatot. Elérte Jajczát s az őrség éhezését megszüntette — egy időre, de Jajcza sorsát nem változtathatta meg. Vállalkozása után alig két hónappal Budán már tudják, hogy Jajczán megint élelemhiány van . . .

Jött a mohácsi vész s ezzel eldőlt Jajcza sorsa is. »A lélek már előbb elszállt belőle, de a hullát még nem földelték el.« Míg Ferdinánd és János királyok egymással vetélkedtek, hogy ki legyen Jajcza, azalatt a vár elesett. Alig vették át Ferdinánd hívei, Uszref pasa ostrom alá vette s 1528 elején elfoglalta. Azóta 350 esztendőn át török birtok volt. »A jelen szebb a multnál.«

Szeretnők, ha a mű tartalmának vázolásával sikerült volna némileg feltüntetni, hogy Jajcza története hogyan emelkedik Thallóczy kezében köztörténeti magaslatra. A balkáni viszonyok alapos ismerete a tárgynak olyan szempontok szerint való kezelését teszi számára lehetővé, a melyek köztörténetünk egyes szakaszaira is új világot vetnek.

A munkához csatlakozó oklevéltár 1450-től 1527-ig nemcsak az okleveles adatokat tartalmazza, hanem az elbeszélő kútfőknél Jajcza történetét illető részleteit is. Bonfini, Ranzanus, Thúróczy, Tubero, Istvánffy stb. műveinek, sőt a török történetírók munkáinak Jajczára vonatkozó elbeszéléseit is így együtt kapjuk, kiegészítve a bőséges okleveles adatokkal. Az oklevelek jó része először jelenik meg nyomtatásban; ezeknek zöme a körmendi levéltárból, az Országos levéltárból és a Nemzeti Múzeum levéltárából került ki. E mellett azonban még egész sor levéltár van képviselve kisebb-nagyobb számú oklevéllel.

Kár, hogy az okleveleknek és az elbeszélő kútfők töredékeinek egy része az oklevéltártól elválasztva a szöveghez csatolt toldalékként van közölve s az oklevéltárnak még külön pótléka is van. Erre a hiányra az Előszóban Thallóczy maga is sajnálattal mutat rá. De bizonyos, hogy közlésük így is becses és elhagyásuk nagy kár lett volna. Így pl. Korbáviai Károly horvát bánnak 1522-iki közlése a török végek állapotáról, vagy Frangepán Kristóf leírása jajczai vállalkozásáról olyan jelentős darabok, hogy elmaradásuk (bár az utóbbi Marino Sanuto évkönyveiben jelent meg) hiányára lett volna a kiadványnak.

Az oklevelek sorozata természetesen Jajcza története szempontjából van összeállítva, de azért az itt első ízben kiadásra

került darabok közt elég olyan van, a mely köztörténeti ismereteinket is gyarapítja. Ilyen, hogy csak egy két példát idézzünk, II. Ulászló király ítélet-levele 1492-ből a Corvin János herczeg és másfelől Orbán egri püspök örökösei közt folyt perben Hunyad vára és tartozékai tárgyában, vagy ilyen az 1503-ban a törökek közt kötött békéről szóló okmány, s ilyenek jórészt a milanói állami levéltárból közölt darabok is. A jajczai bánág területi viszonyait részletező összeállítás, valamint a mellékelt térkép-vázlat a helyrajzi történetnek tesz igen jó szolgálatot.

Azok közül a feldolgozások közül, melyekkel Thallóczy Lajos Magyarország melléktartományainak oklevéltárát az eddig közrebocsátott kötetekben kísérte, ez a negyedik kötet nemcsak a legterjedelmesebb, hanem tartalmában is a legbecsesebbet hozta. De bizonyára nem ez a zárókötet, hanem történetírásunk nagy nyereségéül talán az összefoglaló művet is meg fogjuk kapni.

Szentpétery Imre.

A budai basák magyar nyelvű levelezése. I. köt. 1553—1589. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából szerkeszti: *Takáts Sándor, Eckhart Ferencz, Szekfü Gyula.* Esz Szejjid Mehemed bej alapítványából kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1915. Franklin-Társulat nyomdája. 546 l. Ára 12 korona.

A magyarországi török hódoltság történetének monographikus feldolgozása régóta érezteti már hiányát. Az Akadémia is várja már régóta a vállalkozót, ötödízben tűzvén ki jutalmát a feladat megoldójának. Az ilyen kötet azonban, mint a mit Takáts Sándor, Eckhart Ferencz és Szekfü Gyula nyújtottak, ugyanannyi habozó kétséget vált ki minden vállalkozóból, mint a mennyi gyönyörűséget okoz a maga sokszámú adatával, ismeretlenül levő nagytömegű anyagra irányítva a figyelmet.

A szerkesztők a budai basák leveleinek közzétételére hivatalosan egy az Akadémia nyelvtudományi bizottságához intézett beadványukban jelentették be szándékukat.¹ Ez a beadvány tájékoztat bennünket a vállalkozó tudósok céljáról, a mely nemcsak a történettudomány számára szándékozott a kiadással szolgálatot tenni, hanem a levelekben levő eredeti magyar nyelv kifejezéseinek betűhív közlése által a nyelvtudományt is gazdag haszonhoz kívánta juttatni; sőt a nyelv fordulatok voltának és erőteljes kifejezéseinek az irodalommal való megismertetése által az irodalmi stílusnak egészséges gazdagodására is számítottak;

¹ L. Magyar Nyelvőr. 1913. 21. s. köv. 11.

szeretnők hinni, hogy számításuk nem volt hiábavaló, a mint hogy nagy mulasztás is lenne íróinktól, ha a XVI. századi nyelv e legközvetlenebb forrásaihoz való leszállásra nem használnák fel az alkalmat.

Buda urai, mielőtt a Magyarország fölötti gondviselésre elküldettek, már sok országot megismert, fortélyos emberek voltak. Sajnos, adataink nem kalauzolnak el bennünket egész odáig, a hol a főhivatalokat osztogatták s így bajos eldönteniük az érdemet vagy a hibát, a melynek következtéseképen a budai basaság díszes állása kijárt vagy elvétetett. Sokszor megdöbben-tően váratlanul váltják fel egymást a nagyságos basák, s néha a «császárr madzaga», a mint a megfojtásukra küldött selyem-zsinórt nevezték, az egyedüli értékmérője a szolgáltnak, a mely-lyel a nagyurak működését Sztambulban méltányolták. Az alatt az idő alatt, a meddig kötetünk adatai érnek, tehát nem egészen harminczhét esztendő alatt, tizenhatszor cserélt urat a budai basaság. Kötetünk ebből tizenháromról számol be a levelek be-kezdő soraiban; s mivel közülük egyesek két ízben is kormá-nyozták a basaságot, ez a tizenhárom változás tíz különféle ter-mészetű, nevelkedésű és felfogású embernek felel meg. Ennyi-vel kellett a harminczhét év alatt a magyar védelmi politika vezetőinek megismerkedni, eszük járását kitanulni, kivetett cseleik elől ügyesen elsiklani. Midőn a basák idejöttek, kész helyzet állott előttük, melynek characteristicuma az engesztel-hetetlen harcz volt; ők, a katonák, számolva a katonai élet jövő kilátásainak minden bizonytalanságával, mélyebb változtatá-sokra kevésbé gondoltak; de az adott viszonyok mentül nagyobb mérvű kihasználása majdnem mindegyiknek el nem tévesztett gyakorlatává vált. Helyzetük irigyelt volta, felelősséges állása megkövetelte, hogy sok szemmel nézzenek, ha a körülvevő intrika áldozataivá lenni nem akartak. Hatalmuk lényege változatos címekben jut kifejezésre. Nem volt könnyű e címeknek a kellő tartalmat megadni! E címek mutatják, hogy császári szolgálók voltak első sorban és legfőképen a keleti ember igaz felfogása szerint, rabjai a szultáni akaratnak, melyre közvet-lenül csekély irányító hatásuk volt. Ferhát basa igen világosan fejezte ezt ki egy Ungnád Dáviddal folytatott vitájában. Ungnád figyelmezteti a basát a tiszte folytán rá háramló köteles-ségeire, melyeket be kell tartania. Ferhát elkapja a szót és mintha azt mondaná, hogy ő jól ismeri a maga kötelességét, ezt mondja: a hatalmas császár kezében vagyon az ország, jó kedvében egy-szer egy rabjának is, másiknak is egy ország szögletit adja, ki gondját viselje; minekünk jó kedvéből azonképen adta ezt, hogy itt gondviselők legyünk . . . Ferhát a maga tisztének esendő voltát,

ha szándékosan alkalmazott szerénységgel is, elég helyesen jelölte meg.

De nemcsak a szolgai viszony mutatkozik czímükből, mert másfelől korlátlan urai is tudtak lenni az alájuk rendelteknek. Eleinte a budai basaság nem tartozott a legnagyobb tisztségek közé, de jelentősége fokozatosan emelkedett, sőt később külön tanácsot, divánt is kapott maga mellé a basa, a mely méltóságát még jobban emelte. Mindamellett már a legelső basák is nagy figyelemmel vigyáztak arra, hogy hivataluk méltóságos volta kifejezésre jusson; nem hajlandók mindenkivel szóba állani; csak a haditanács egyik-másik tagját és a magyar országos főkapitányokat tartják méltóknak, hogy velük tárgyalásba bocsátkozzanak; kiváló vitéznek kellett annak lennie, a ki budai basától levelet kapott; még olyan urakkal is, mint Ernő főherczeg udvarmestere, éreztették, hogy csak habozva ereszkednek levélváltásba. Éles stiluskülönbséget vehetünk pl. észre Musztafa basa levelén, mikor Balassa Jánosnak ír, vagy ha Trautsont, a haditanács tagját, vagy Rubert tiszteli meg. Közbenjáró szerepükre nagy gonddal ügyeltek és ha ez a szerep valamelyik bécsi követ hibás lépése következtében a portán nem domborodik ki kellőképen, a basák azonnal utána látnak, hogy a sérelem megismétlődését a jövőre kizárják. Meg nem szűnnek figyelmeztetni a tanácsosokat, hogy a végeket illető minden sérelemmel őket keressék fel. Így Musztafa is erre biztatja Trautsont, ígérve neki, hogy nála minden sérelemre megtalálja a rá való orvosságot, de különben is — így érvel — azért állították őt erre a tisztségre, hogy parancsolni tudjon az alatta álló basáknak, bégeknek — s egy jól szánt czélzással egészítve ki a sort és emelve a maga jelentőségét —, János Zsigmondnak, a kivel az udvar ekkor, 1667-ben már több év óta ellenségeskedésben állott.

Mint általánosan jellemzőt kell megállapítanunk e levelekben a zord hangot, mit a tartalom színez komorrá; a kötetet nagy részben panaszok, vádak, álérvelések és mentegetődzések, nem ritkán haragos kitörések töltik ki. Két halálos érdekellentét elháríthatatlan összeütközésének hangos csapásai ezek. Ismeretes, hogy a török Magyarország urának tekintette magát és mint sajátjából törekedett az országból a hasznot kivonni; nagy területekről üzetett el a magyarság, melybe sehogy sem tudott belenyugodni. Az általános felfogást juttatta kifejezésre Rudolfnak egy a basa előtt hangoztatott azon érve, hogy *kinek-kinek joga van az atyjától, anyjától és rokonságától reá szállott földhöz és annak bírásától a király egy alattvalóját sem tiúhatja el*; ezt a feleletet arra a panaszra kapta a basa, hogy a végbeliek a török hűbéreseket háborgatják. Ez az érvelés visszásnak tűnhetett

fel a defter betüibe kapaszkodó basáknak, de épen oly kevésbé megnyugtatók hasonló panaszokra az ő válaszaik is, melyek a török hűbéres rendszernek voltak hangos ígéi: a *minden megkívánja jutalmát, mindennek szolgálatjában jár* s több hasonló kifejezés. Az ellentét, mely a két állandó kifejezésből kiütkezik, jelzi az el nem egyenlíthető különbséget, melynek eltüntetésére a hivatalosan megkötött béke nem volt elég erős. A török az elfoglalt területről le nem mondott, az elűzött magyarság pedig hozzá akart jutni a magáéhoz mindenáron; így a sérelmek megtorlását sohasem fejezte be a megalkuvás, hanem mindegyik szakadatlanul új sérelmeknek vált bosszúra váró forrásává. Így lett a harcz folytonossá, mely hamarosan kiképezte a maga külön mesterembereit a végbeli vitézekben. Ezt a fejlődést szem előtt tartva, a viszonyok szükségszerű következése, hogy mint legtöbbet veszített elem, a magyarság, még pedig a magyar nemesség vált legkonokabb ellenségévé az új országfoglalóknak; nem lep meg bennünket, hogy a basák a legalacsonyabb rendű magyar vitézlőtől föl a magyar kapitányokig és főurainkig a legtöbb panaszt ezek ellen intézik az uralkodóhoz és igyekeznek a legelevenebb rábeszéléssel meggyőzni ő felségét, hogy a magyar kapitányok és vitézeik a legnagyobb okai a gyűlölködésnek, kiket ha a békesség kerekéi elől ellendítene, azok zökkenés nélkül forognának tova; nem szűnnek meg emlegetni, hogy csak úgy lehet békesség, ha a »dúló, fosztó magyarság« és kapitányaik helyett német katonák kerülnek, német parancsnokokkal a várakba. Nagyon jól tudták a basák, miért ajánlották Bécsben a várőrök kicserélését.

Az csak természetes, hogy ha magyar ember állott a basa igazságosztó pálczája alatt mint vádlott, gyér reménye lehetett a kegyelemre és bocsánatra. Ez annyira önként következik, hogy kevés bizonyosság is igazolja. Egy nap Jurkovit Ferencz érkezett Budára a basához a király levelével. Nem világos, miként viselte magát Jurkovit a basa előtt, csak azt tudjuk, hogy a basa megszégyenítésül elvétette kardját és eltörette. Ezt a megszégyenítést azért alkalmazta vele szemben, mert döllyfösen, karddal állított be a basa divánjába; a basa felfogása szerint — s ez az, a miért ez esetet előadtuk — az udvarnak nincs semmi oka panaszra, Jurkovit pedig köszönheti, hogy épségben menekült, mert ha *német* lett volna, orrát, fülét le metéltette volna a szultán divánjának meggyalázásáért, ha pedig *magyar* lett volna, nyomban karóba verette volna; ez az érvelés, továbbá Jurkovit szláv hangzású neve azt a következtetést engedi tennünk, hogy a szláv elemnek nézett el a török legtöbbet a szóban levő három közül.

A basáknak a végbeli magyarság vitézei iránt táplált gyűlöletét tudomásul vették Bécsben és a míg a jobb belátás uralkodott a rövidlátáson, nem is tettek a basák kedvére semmi szembe-tűnő változtatást.

Van a kötetben egy másik adat, a mely azt mutatja, hogy Bécsből a törököt magyar kapitányok nevével térítgették jobb belátásra egyes nehéz helyzetekben. Természetes, hogy Bécsben is jól esett és emelte a biztonságérzetet, hogy olyan hősök voltak a magyar hadak nagyjai, a kiktől tart az ellenség. Nádasdy, Dobó, Batthyányi, Zrínyi György, Báthori és Pálffy teszik ki a sorozatot, melyhez csak egy idegen név sorakozik, a derék Kielmann Andrásé. A török is előszedett gyakran ilyesmit, ha ijesztgetni akart; ilyenkor rendszeren a rumeliai beglerbég a riasztó ágyú, vagy a tatár khán, a ki a föl-föltálat híré szerint már megkapta a parancsot az indulásra.

A kötet darabjai kevés kivétellel a hivatalos béke viszonyairól szolgáltatják adataikat. A hivatalos békéről, melyre temérdekszer hivatkoztak, de még többször megszegték. Fentebb elejtettük azt a megjegyzést, hogy teljesen foglalkozásszerű lett a katonaság, de hogy mennyire sovány kenyérkereset volt a vitézi élet, az nem tűnik ki ez aktákból. Itt úgy áll előttünk a katona, mint a ki mindennel leszámolva, egyedül a harcznak él: egy jajszavát sem hallatja a nagy fizetelenség miatt. A derék basák, ha megkérdezték volna apróra a sok rabbá lett vitéztől zsoldellátása viszonyait, bizonyára ha megbocsátani nem is, de megérteni képesek lettek volna azt a nagy elbúsultságot, mely a harczot nemcsak vitézi próbává tette számukra; a rablás és emberfogdosás okainak megértéséhez közelebb jutottak volna. Mert így csak dühöngeni tudtak a szegény rabokon, mikor eléjük kerültek és elmondották, hogy ők kis gyermekkoruktól fogva szabljájuk után éltek s ha vesztég ülnének, semmi becsületük nem volna. Rablásvágynak tudták csak tekinteni azt a koczkázatot, mely a végbeli katonát egészen Buda kapujáig behajtotta, hogy ott várjon a jó szerencsére, mely igen gyakran visszas képét fordította feléje és a koczkára vetett jobblét helyett egész életre terjedő lánczcsörgést nyújtott neki.

Nem mindig a dicsőségvágy sarkalta a végek fiait a lesekre és utak kereszteződésére! Ennek a kalandozásnak egy formáját többször nyílik alkalmunk megfigyelni: azt t. i., hogy némely csapat jelentékeny távolságra elmegy a zsákmány után; ezt a fogást a nagyon kifejlődött kémrendszer hozta kényszerű divatba; a szomszédos ellenfelek annyira ismerték már egymás cseleit és szándékait, hogy egymás ellen már nem léphettek föl a siker reményével. Ezért van, hogy Szily Tamás, a sárvári kapitány

vagy a komáromi vitézek, Tata környékéről intéznek rajtaütést, a veszprémiek Simontornya és Adony vidékén próbálnak szerencsét; a palotaiak Szekszárd és Tolna közt, a győriek Fehérvár körül ólálkodtak. Az ilyes vállalkozások és az elbúsult, saját kézre dolgozó szökött katonák csapatai sokszor annyira veszélyeztették a biztonságot, hogy még az udvar és a basák is kénytelenek voltak számításba venni, ha követet indítottak útnak.

A számtalan cselvetés, a kártevéseknek nagy éleselműséggel kieszelt s az ellenfél által hamarosan eltanult és túlszárnyalt módja, a sok várívás, éjjeli meglepések, portyázás, faluk felpörkölése egészítik ki a kornak komor színezetét. A kisebb portyázások miatt nem is emeltek mindenkor szót, aprólék csatázások természetes számba mentek; Ferhát basa maga tesz ily valloást: »... attól nem óhatjuk, hogy huszan-harminczan, valamikor titkon valahova ki nem mennének, de hogy az ki az frigy ellen volna, ezután is gondot viselünk róla, hogy az mi alattunk valók arra okot ne adjanak...«

Az élet és vagyon bizonytalanságának látványától csak a rabtartás módjára, az elfogottak szenvedéseire kell figyelmünket fordítanunk, mikre szintén bőségesen kapunk új, eddig-nem ismert adatokat, hogy a kor zordonságát még közvetlenebbül szemlélhessük. Mikor a jogszolgáltatásnak leggyakrabban használt módja a forbátlásban nyilvánul, mikor a kárvallott a maga kárát úgy térítette meg, hogy kiállott az útra és elfogott egy másik embert és azon vette meg a kárát, vagy mikor Ali basa Ernő főherczegnek ilyenképen panaszkodik: *mi is azt látván, vágattunk rabokat mind az végekben le*, mindezek a katonai megtorlás mindenha szokott sívár útjait mutatják. A rabokkal való bánásmódról, a rabról mint tulajdonról, a rabváltásról, a sarczolás körül szokásos alkudozásokról, a kezességen való elbocsátásról, és koldulásról, a sarczok mennyiségéről, mely mindig a megegyezéstől függött, az orr, fül és kézcsonkításról teljesen önálló és tiszta kép áll elő a kötetben elszórva levő részletadatok egyesítése után.

E képek mellé mint enyhület sorakoznak azok az adatok, melyek a humanismus iratlan törvényeinek megtartásáról továbbá a harczos elem bizonyos fokú kölcsönös megbecsüléséről beszélnek. A basák kifejezik, hogy jámbor úton járókat, követség hordozókat nem illik bántani. A katona büszke volt a maga katonai mivoltára, akár török volt, akár a királyt szolgálta; elfogadott volt az a felfogás, hogy a szegénység, a föld népe sohasem ér föl a vitézlővel s a megtorlásban olyan eljárást, mely a szegénységért rab katonán vett elégtételt, nem tartottak a követendő eljárások közé valónak. Ferhát basa egészen felháborodva veszi a hírt, hogy Ernő főherczeg egyik bégjét lánczra verette. Imi-

gyen szab formát Ernőnek a vitézi szokásról: *ez ideig az végekben hallatlan és szokatlan dolog, hogy sem magyar urat itt, sem pedig ott bégöt vasban verjőnek, mi kezünkben is voltak magyar urak; kik természet szerint való urak voltak (mert az vitézlő dolog így szokott lenni), de mi azt nem mondhatja senki, hogy sem vasban veretűk volna, sem pedig negyven avagy ötvenezer forintra sarczoltatuk volna.* A sűrű harcok kölcsönös megismerésre vezettek. Mindkét félén támadtak hősök, a kik az erő, vitézség és lovagiaság mintái voltak barát és ellenség előtt. A vetélkedés: hogy mindenki jobb hős kívánt lenni a másiknál, nyilatkozott meg a *bajviadalokban*. Ha valamely várban egy-egy vitéz nagyobb hírre kapott, az ellenfél nevesebb vezetői vetélkedve keresték az alkalmat, hogy vele erejüket összemérjék. Ilyenkor személye szerint nevezték meg azt a vitézt, a kit bajra kívántak; máskor csak a számát mondták meg a kihívottaknak. Ez a kedvtöltés sok derék katona életébe került s azonkívül a megkötött békét sem szolgálta, úgy hogy a legszigorúbb büntetéssel kellett mindkét részről eltiltani; de a tilalom csak a papiros fenyegetése maradt; ha a vitéz a bajra hívó szidalmas írást olvasta és megvolt a bizalma erejében, nem törődött vele. Hisz' ha nem ment ki, akkor vége-hossza nem volt a bosszantásoknak, miknek elkerülhetetlenül ki volt téve, vitéz voltát is kétségbe vonták; könnyen megkaphatta, hogy hamarosan ott állott a vár előtt a kopja, feldíszítve hitvány nyúl- vagy róka farkkal gúnyolásképp, vagy ott találta a vár előtt a rokkát, kifejezve az ellenfél lenézését, hogy az efféle vitéznek kardvas helyett ilyen békességes asszonyi szerszám való.

Ez a kölcsönös megismerés és érintkezés néha nemcsak karddal és öklelő kopjával való találkozást tett lehetővé, hanem békését is. Egy csapat vitéz kikérte az engedelmet a szomszéd ellenséggel való összejövetelre. Itt aztán elnézegették egymás fegyvereit, lovát, ruháját s kedélyesen víg lakomát laktak; megesett az is, hogy a bor ereje duhajságra vitte a csendes mulatozást, de a legtöbbször úgy váltak el, mint jó czimborák.

A főbbrendűeknek egymás iránt nyilvánított szívességei gyakrabban olvashatók. A basák elég sűrűn állanak elő kérésekkel; hol egy mecsetjavításhoz kérnek szálfákat, hol tüzér-szerszámokat s egyéb mást, a mit bizonyára hasonló szolgálattal fizettek vissza. Ali basa (Kalajlikoz) még azt is megírja, diplomatai ügyfeleinek, hogy házasodni készül; örömmel újságolja, hogy a szultán nővére a menyasszonya.¹

¹ Ez a házasság egyébiránt, valamint Ali személye a magyar olvasók nyilvánosságát is foglalkoztatta. V. ö. Irodalomtört. Közl. 1893. 79—87, és 1903. 375—77, II.

Bármily nagy volt a feszültség az udvar és a porta között, bármily ingerült is ilyenkor a basa hangja, nyomban megszeli-dül, ha azt hallja, hogy a követ útra készen áll a portára az *ajándékkal*. Ez az ajándék voltaképen adó volt, a mit a bécsi udvar az első török béke, 1547 óta fizetni szokott a portára és minden további békekötéseknél élénk megbeszélésre adott okot. A béke szövegében az ajándéknak megfelelő kifejezés — *munus honorarium* — van, a mit az íródeákok szabatosan *tisztességes ajándék* kifejezéssel adtak vissza. Ennek évenkénti fizetési terminusát az 1547. szerződés márcziusban állapítja meg, de 1589-ig bajjal lehetne egyetlen olyan esztendőt is találni, mikor idejében jutott volna el a portára. Természetes, hogy ez a fizetési restség is sok izetlenkedésre szolgált okul és portyázásra palástul. Nem csodunk, ha megállapítjuk, hogy a basák e miatt panaszkodnak a legtöbbet, épen azért legalaposabb tapasztalatot nyerünk a portai adófizetés ismeretéhez, szinte évről-évre megállapítható lévén a befizetés, vagy a halasztgatás.

Közvetlen képét adják a hódoltsági életnek az adózásra vonatkozó adatok ; e tekintetben is lesz a Salamon által plasticusan megrajzolt képhez itt-ott hozzáadni való e kötet felhasználóinak. Még több oldalról látjuk a török szpahi és a magyar földesúr küzdelmét, a jobbágyok tehetetlen helyzetét, a sokféle adózást, mely folyton súlyosabban nehezedik rájuk, a zaklatást és fenyegetést, a melynek ki voltak mindkét fél részéről téve, a fenyegetést különösen, a melyet rendszeren mindkét fél kitöltött rajtuk.

Még egy szempont teszi e kötetet nagyfontosságúvá : a benne összefoglalt levelek nyelve. E kötet magyar leveleinek ily nagytömegű bemutatkozása jogosít fel azon megállapítás kimondására, hogy a török basákkal való érintkezésben a diplomatai nyelv a magyar volt. A fejlődésről a kötet bevezetése tájékoztat bennünket ; e szerint 1554-ig a magyar nyelv a törökkel való érintkezésben nem mutatkozik, az 1554—65. években használata ingadozó, míg végre Oroszlán basa az 1565—66. években teljesen korlátlanra teszi. Bécsben bizonyára nem ment egykönnyen az új nyelv bevezetése, de Oroszlán basa ügyelt rá, hogy a levelezés nyelve magyar legyen. 1565-ben e tárgyban a következőket írja : *ezen is kérem te felséged mint kegyelmes uramat, hogy mikor te felséged én nekem levelet ír, tehát magyar nyelven irassa felséged, mert deák írást az ki jól tud itt nálunk, igen szűk és néha néha nagy nehezen magyaráztatom meg az felséged levelét.* Oroszlán basa tehát azért hozza gyakorlatba a magyar nyelvet, mert nincs latinul jól értő deákja. Oroszlán basának ez a kijelentése egyben adatul szolgál arra, hogy hazánkban a XVI. század második felének kezdő évtizedeiben a classicus tudományokban képzett embe-

rek száma csekély volt. Noha az udvar — Ungnád Dávidnak egy 1587-iki érveléséből olvassuk ki — sohasem hitte ezt el szíve szerint a basáknak, mi elfogadjuk érvelésüket műveltségtörténeti adatúl s elhiszszük, hogy e korban a latinul tudó képzett emberekben nem volt hazánkban oly bőség, hogy a basák udvarába is juthatott volna. Magának a latin nyelv tanulásának állapota győz meg erről leginkább, melyre Molnár Albert tanúsága áll előttünk. Ő rámutat a latin nyelv cultusának hiányos voltára 1604-ben Norinbergában kiadott Dictionariumának ajánló sorai-ban. Előszavában pedig, a hol a latin szótárirodalom előbbi koráról beszámol, megállapítja, hogy az ő gyermekkorában — tehát 1580—90 között — egyáltalán nem volt tanulásra alkalmas latin segédkönyv magyar tanuló számára.¹ Szikszai Fabriczius Balázs, Heyden Sebald, Calepinus és Murmelius munkáiról adott beszámoló megjegyzései teljesen megnyugtatónak abban, hogy a basáknak a nyelvkérdésben kifejtett okai megfelelnek a valóságnak. Ha olvassuk a leveleket, nyomban feltűnik, hogy Budán sokkal mesteribben kezelték a magyar nyelvet, mint Bécsben; a basák leveleihez mérve Ernő főherczeg, vagy a haditanács tagjainak levelei szegényesek, ingadozók úgy a gondolatok erejében, mint a kifejezések magyarosságában; viszont a basák levelei is az udvarukban levő deákok szerint változik, a miről részletesebb kutatás, a nyelvkincs szorosabb egybevetése azonnal meggyőz bennünket.

A gyűjtemény kiadási módját illetőleg a legegyszerűbb elv vezette a szerkesztőket: megmenteni az eredetiből mindent, a mit csak lehetséges, de úgy, hogy e mentés a szövegnek semmiféle engedményt az átírásnál, hacsak azt nem, hogy a tulajdonneveket és városneveket nagy betűvel írták. Ez a legnehezebb, legverejtékesebb, de legigazabb munka, méltó minden kiadó erőpróbájára. A kiolvasások helyessége csak igen ritkán téved meg, — az általunk átvizsgált 34 drb. alapján beszélünk — az átírás pontosságához s a nyomda ellenőrzéséhez azonban, tekintve, hogy e kötet a nyelvi követelményeket is be akarja tartani, sok szó fér és a nyelvész e kiadás mellett sem mellőzheti, főleg helyesírási kérdésekben az eredeti levél megtekintését. Minden hibát nem szándékunk felsorolni, csak állításunk igazolását kívánjuk szolgálni néhánynak idejegyzésével. A kiadásban ez áll: Mustaffa, az eredetiben így van: Muztaffa 42. l.; kiadásban: khwłdeöttwnk, eredetiben: kwldeöttwnk 42.; kiadásban: semmivel, ered. semmiuel 42.; kiad. kywannya, ered.

¹ V. ö. Melich János: A magyar szótárirodalom 121. s, köv. 11.

kywanya 48. ; kiad. panaszolkodny, ered. panazolkodny 48. ; kiad. Keörthweless, ered. Keörthwelws 48. ; kiad. byzott embörwnk, ered. byzot embörwnk 55. ; kiad. jövedelmöket, ered. Jwüedelmöket 69. ; kiad. zaz falukual töb, ered. zaz faluknal töb 69. ; kiad. az mieynktwl semmy nem indultatnek, ered. az mieynktwl Byzoni semmi nem indultatnek 70. ; kiad. lattunk ered. lattiuk 70. ; kiad. De az mint fölleölis meg jelöntiwk, ered. De az mint fölliölis meg jelöntwk 70. ; kiad. basa, ered. palsa 79. ; kiad. leuen, ered. lewn 91. ; kiad. egyietembe, ered. egyetembe 92. ; kiad. nekem add tutomra mindenkor, ered. nekem add tuttomra myndenkor 92. ; kiad. ha fldnek aggiak, ered. ha fldnek aggiake 150. ; kiad. cierepek felöl is valaszt varunk, ered. cierepek felöl io valaszt varünk 150. ; kiad. büntelen, ered. büntelen 156. ; kiad. szakiciatok le, ered. szalliciatok le 161.

Zsinka Ferencz.

Palóczi Edgár: Báró Tóth Ferencz, a Dardanellák megerősítője. (1733—1793.) Budapest. 1916. Kiadja a Vörös Félhold támogatására alakult országos bizottság. 8° 338 l.

A világháború legtanulságosabb fejezetei közé taroznak az entente-hatalmaknak erőfeszítései a Dardanellák birtokáért. Nem tekintve azt, hogy az ismert nagyszabású hadivállalat, melylyel párhuzamosan haladt a diplomatia munkája is a Törökországgal területileg közvetlenül érintkező Balkán-államok fegyveres közbelépésének megnyerése végett, — a legkülönbélebb politikai és gazdasági igényeket volt hivatva kielégíteni, — mint hadivállalat is figyelemreméltó. Ez volt az újjászervezett török haderő tűzpróbája, mely beigazolta a török emberanyag és a német szervezőképesség kiválóságát. Az alább ismertetendő könyvnek főleg abban áll jelentősége, hogy megismertet a Dardanellák első megerősítőjével s a török hadsereg első rendszeres átszervezőjével, a *magyar* br. Tóth Ferenczczel, ki az újjászervezést francia érdekek szolgálatában kimondottan oroszellenes célzattal irányította.

Tóth Ferencz családja nyitrai megyei származású volt; atyja, Tóth András már gyermekkorában Rákóczi szolgálatában állott; 1711-ben együtt ment vele Lengyelországba, 1715-ben pedig követte Törökországba. Midőn 1720-ban gr. Bercsényi Miklós javaslata alapján a francia udvar hozzájárult egy magyar huszárezred felállításának tervezetéhez, Bercsényi László a rodostói magyar emigránsok közül toborozta össze az ezred első katonáit; köztük volt Tóth András is, ki társaival együtt 1721-ben Franciaországba hajózott s XV. Lajos szolgálatába

lépett. Katonai pályáján elég gyorsan haladt; 1733-ban már kapitány, majd alezredes, vezénylő ezredes, a negyvenes évek háborúiban tábornok, utóbb pedig részben katonai, részben időközi diplomatiái megbízatásainak jutalmazásaként francia báróvá lett. Felesége francia leány volt; ettől született fia Ferencz és leánya, ki gr. Vergennes francia diplomatához ment nőül. Midőn gr. Vergennes 1755-ben konstantinápolyi követé lett, Tóth András is vele ment a török fővárosba; ettől fogva életben lévő rodostói bujdosó honfitársaival ismét szorosabb összeköttetésben élt. Rodostóban érte utól a halál is 1757 július 9-ikén, 59 éves korában.

Az emigránsok fiainak, kik idegen névvel, ismeretlenül állottak a francia családok versengései közt, csak egy pálya állott nyitva, a katonai; ezért neveltette br. Tóth András is egyetlen fiát katonának. *Ferencz* (szül. 1733 aug. 17.) a Bercsényi-ezredben kezdte meg pályafutását. 1754-ben már kapitány volt, ugyanakkor meg is nősült, nőül vevén Rambaud Máriát, egy előkelő lyoni család tagját. 1754-ben atyjával együtt Konstantinápolyba ment, hol sógora mellett titkárként működött. Titkári minőségében közelebbi érintkezésbe jutott a portával, hol török nyelv ismerete révén neve ismertté vált. Ennek tulajdonítható, hogy 1757-ben a porta egy nagyobb szabású csatornázási vállalat alkalmával szakértőül kérte fel. 1763-ban Franciaországba tért vissza s emlékirattal fordult az akkor mindenható Choiseul hghoz, melyben a Fekete-tengernek a francia kereskedelem számára való megnyitásának módjait fejtette ki. Az udvar azonban az emlékiratot egyelőre tárgyalannak tekintette, Tóth munkaerejét is csak három év múlva vette igénybe, midőn politikai megbizatással küldte az akkor porosz fennhatóság alatt lévő Neuchatelbe az ottani közhangulat és a politikai viszonyok megfigyelésére. Megbizatásának megfelelően, az udvar az időközben áttanulmányozott kereskedelmi emlékirat hatása alatt is, Tóthra bízta a francia államérdekeknek a krimi tatár kánnal való képviselését. (1767 júl. 6.)

Feladata mindenekelőtt az volt, hogy a tatárságban bizalmatlanságot keltsen II. Katalin politikája ellen, melynek végső célja a tatárság megsemmisítése, s adandó alkalommal a francia kormány is számíthasson a tatárság közreműködésére. »Franciaországnak — úgymond az utasítás — saját érdeke, hogy egy ily nyugtalan, nagyravágyó, valamint szomszédainak nyugalalmát és békéjét háborgató állam (mint Oroszország), mely annyira ragaszkodik zsarnoki kívánságaihoz, meg ne nagyobbodjék s így ne kerüljön olyan helyzetbe, hogy Európa nagy részének törvényeket diktáljon mindazon ügyekben, melyekbe jog és ok

nélkül beavatkozni törekszik. « Ne mulasztson el végül egyetlen alkalmat sem az általa felvetett kereskedelem lehetőségeinek tanulmányozására s igyekezzék pontos képet adni a Fekete-tenger melléki tartományok földrajzi és politikai viszonyairól.

Tóth 1767 július 10-ikén hagyta el, már mint ezredes, Páris s Bécsen, Varsón, Jassyn át október 17-ikén Bakcsiszerajba, a tatár fővárosba érkezett. A tatár kán, ki nem sokkal a francia követség megérkezése előtt vette át az uralkodást, rövid idő alatt Tóth befolyása alá került. Ennek tulajdonítható, hogy a tatárság az 1768—74-iki orosz-török háborúba is beavatkozott, bár nem nagy szerencsével. Tóth még a hadjárat közben (1770) Konstantinápolyba ment, hol ugyanekkor a kedvezőtlen menetű hadjárat hatása alatt és francia nyomásra komolyan kezdtek foglalkozni a török tüzérség, haditengerészet és műszaki csapatok újjászervezésének gondolatával, sőt szóba került a Bosporus és a Dardanellák védelmi állapotba helyezésének kérdése is.

III. Musztafa szultán az átszervezés munkálataival br. Tóthot bízta meg; e megbízatásban kétségtelen része volt Tóth magyar származásának, mint azt Tóth emlékirataiban meg is említi. A tervezgetéseket az 1770 július 6-iki csezmei tengeri csata után, melyben a török flottát az orosz tengeri haderő teljesen megsemmisítette, sürgős munkának kellett felváltani, mert a török főváros abban a veszedelemben forgott, hogy ellenséges kézbe kerül. A szultán ilyen körülmények közt a védelmet teljesen Tóthra bízta a legszélesebb intézkedési jogkörrel.

Tóth már a boszporusi erődökből következtethetett a Dardanellák erődeinek állapotára. A helyszíni tapasztalatok valóban siralmasak voltak. A víz felszínével egy magasságban fekvő ütegek felett harmincz láb magasságú falak emelkedtek, melyek azzal fenyegették védőiket, hogy az első ellenséges találatra az ágyúkra és a kiszolgáló legénységre fognak omlani. Az európai és ázsiai erődök főütegeit nagy kaliberű ágyúk alkották ugyan, de hiányos felszereléssel; legnagyobb részük bronzból való volt, hiányzott azonban rajtuk az ágyúcsap, lafettájuk nem volt, s csak torkukkal nyugodtak vastag, kivájt fatöncökön. Hátsó részük kőfalra rúgott, mely visszazaladásukat meggátolta. A tengerpart homokján számtalan ágyú, mozsár hevert, de azok inkább egy ostrom emlékeinek, mint egy ostrom feltartóztatása eszközeinek látszottak. A török védősereg teljesen demoralizált volt, úgy hogy számolni kellett azzal az eshetőséggel, hogy az első ágyúlövésre elhagyja az erődöket. Ez meg is történt, midőn három nappal Tóth megérkezése után az orosz hajóhad kifutott az enosi öbölből és a félszigetet megtámadta; mikor is egyedül Tóth hidegvérének és személyes bátorságának lehetett köszönni,

hogy az orosz flotta támadása ezúttal is kudarczczal végződött.

Az ellenséges flotta eltávozása után Tóth a földrajzi viszonyok mérlegelése alapján a szükséges új ütegek helyét kijelölván, azonnal megkezdte a munkálatokat. Az ütegek kiépítése azonban lassan haladt, de mikor elkészült, a szultán védelmükre 30.000 főből álló sereget összpontosított a Dardanelláknál. A sereget Tóth osztotta el az európai és az ázsiai partok védelmére; s volt gondja arra, hogy harczszerű gyakorlatokkal meggyőzze a bizalmatlan török katonaságot a védőművek ellenállóképességéről. Nem került el figyelmét azonfelül az enosi öböl megerősítésének szüksége sem, melyet 1771 elején, Konstantinápolyba való visszatérte után az ő javaslatára a szultán haladéktalanul el is rendelt.

A Dardanellák védelme közben nyilvánvalóvá lett Tóth előtt, hogy a török hadakat újabban ért vereségek közvetlen oka a török haderő hiányos felszerelése és szervezetlensége. Különösen tüzéségük volt elavult, úgy hogy egyáltalában nem versenyezhetett a gyorstüzelő ágyúkkal rendelkező orosz tüzéséggel; jellemző e tekintetben, hogy a török ágyúk megtöltése félnapig is eltartott. A hiányokra Tóth nem késett a szultán figyelmét felhívni, ki most már nem akarván félrendszabályokkal megelégedni, Tóthnak a török hadsereg gyökeres átszervezésére megbízást adott. Így indult meg 1771-től fogva a rendszeres munka, melynek során Tóth a török tüzéséget a gyorstüzelésre megtanította; utászosztágot szervezett, melyeket a könnyen kezelhető pontonokkal való bánásmódra kioktatott; felállíttatta az első konstantinápolyi ágyúöntödét, hol mozsarakat és bombákat is készíttetett; új tüzértestületet szervezett »szüratsi« név alatt, melyet albán mintájú egyenruhával látott el; a gyalogságot szuronynyal szereltette fel; behozta a várta intézményét, katonáival rendszeres gyakorlatokat tartatott, sőt gondja volt a zsold pontos kifizetésére is. Mindezek mellett teljesen újraépíttette személyes felügyelete mellett a Bosporus erődeit, melyek egyikét róla »magyar vár«-nak nevezik még manapság is a törökök.

A rövid idő alatt elért nagy eredmények arra bírták a szultánt, hogy Tóthra bízta a trónörökös nevelésének irányítását. A Tóth személye iránt való bizalomnak tulajdonítható az is, hogy magáévá tette az 1773 óta brigadérossá lett Tóth azon gondolatát is, hogy a szuezi földszoros átvágásával összeköttetést létesítsen a Földközi- és a Vörös-tenger közt. A szultán váratlan halála (1773 dec. 24.) azonban megakadályozta a terv megvalósulását s ezzel a török tengerészet fejlesztése is megakadt, jóllehet Tóth a szakszerű elméleti és gyakorlati oktatás, a hajóépítés

modernizálása által a fejlődés alapjait e téren is lerakta. Működésének egy emléke napjainkra is fennmaradt: a zöld török hadilobogó, melyet a porta az ő tanácsára választott hadilobogóul hadihajói számára. Az új szultánban, I. Abdul Hamidben már nem volt meg az érzék az újítások szükségessége iránt; az apró kellemetlenségek lassanként Tóth kedvét is elvették s ezért midőn értésére esett, hogy sógorát, gr. Vergennest XVI. Lajos külügyminiszterévé tette, elhatározta a Francziaországba való visszatérést. Ez 1776 tavaszán meg is történt.

Francziaországban új tér nyílt tehetsége érvényesítésére. XVI. Lajos gr. Vergennes javaslatára már 1776 deczemberében reáruházta a levantei és berberiai franczia kereskedelmi kikötők felett való főfelügyeletet, hogy közvetlen tapasztalatok alapján szerzendő korszerű reformjavaslatai által a franczia gyarmat- és kereskedelmi politikának irányelveket adhasson. Ezen megbízatásának következménye 1777 május 2-tól 1778 júliusáig tartó tengeri útja, mely alatt megfordult Kréta szigetén, Egyiptomban, hol működésének legfontosabb mozzanata a kairói franczia főkonzulátusnak Alexandriába való áthelyezése, továbbá Syriában, Cyprus, Rhodus szigetén s a téli hónapokban Smyrnában; itt dolgozta fel szemleútjának eddigi eredményeit is. Útját 1778 tavaszán, Salonikit érintve, Tunis megtekintésével fejezte be.

Párisba visszatérve egyelőre visszavonult a politikai élettől s 1778-tól 1784-ig emlékiratainak kiadásán dolgozott. 1785 körül Douai várának parancsnoka lett, mint tábornagy (1781 óta); itt érte őt a forradalom is, mely a Francziaországból való menekülésre kényszerítette. Tóth egyelőre Svájcban húzódott meg; itt ismerkedett meg gr. Batthyány Tóddal, a XVIII. század legkiválóbb magyar nemzetgazdájának egyikével, kinek összeköttetései révén sikerült — nem minden nehézség nélkül ugyan — kieszközölni az amnestiát a bujdosó kuruczivadéknak. Így jutott el a teljesen vagyontalanná lett br. Tóth Tarcsára 1793 tavaszán, abban reménykedve, hogy tudásával és tapasztalataival még nagy hasznára lehet barátjának és hazájának. Ugyanezen év őszén (1793 szept. 24) azonban már elhunyt; hamvai a tarcsai temetőben pihennek.

Palóczi behatóan tárgyalja br. Tóth *irodalmi jelentőségét* is. Valószínűnek tartja, hogy Mikes Kelemen leveleskönyvét br. Tóth mentette meg s tanulmányozta át elsőnek; szerző szerint Mikes nagybecsű naplójának hatása alatt született meg lelkében *Memoires*-jainak gondolata. E *Memoires*-ok 1784-ben jelentek meg először Amsterdamban: »*Mémoires du Baron de Tott sur les Turcs et les Tartares*« czímen négy kötetben; öt év alatt tíz kiadást értek s négy nyelvre fordították le azokat. Művét az egy-

korú kritika nem fogadta osztatlan tetszéssel s még Hammer is felületességgel és megbízhatatlansággal vádolja ; de pl. Zinkeisen br. Tóth emlékirataiban hiteles és hű forrást látott, melynek értékes adataiból bőven merített. Nagybecsű adatokat tartalmaznak br. Tóth *leveleskönyvei* is, melyek hat díszes kötetben gr. Apponyi Sándor lengyeli gyűjteményében vannak ; ezek neuchateli és krimi követségének, valamint levantei kiküldetésének okleveles adatait tartalmazzák ; hiányzanak azonban az 1770—76. évekre vonatkozó iratok, pedig azok működésének legfontosabb részét, a török haderő újjászervezése körül kifejtett fáradozásait ismertették.

Szerző nagy szorgalommal gyűjtötte össze a br. Tóthról szóló magyar irodalmi vonatkozásokat (Sándor István, br. Lakos János, Jankó János, Tocsek Helén stb.), valamint azon adatokat is, melyekből megállapíthatónak véli a br. Tóth-család genealogiáját. Ezt a részt, mely talán jobb lett volna bevezető fejezetnek, — a nehéz áttekinthetőség jellemzi ; ez egyébként a műnek is legnagyobb fogyatkozása. A könyvből hiányzik minden tagozódás ; az egész mű egy fejezet, melynek olvasása ezért, valamint szükségszerű ismétlései és kitérései miatt fárasztó. Viszont tagadhatatlan, hogy szerző nagy szeretettel és lelkiismeretes gondnal gyűjtötte össze a br. Tóthra vonatkozó adatokat s így valóban hézgapótló műve megérdemli elismerésünket.

Dr. Lukinich Imre.

Takáts Sándor: Rajzok a török világból. I.—II. k. Budapest, 1915. Magy. Tud. Akadémia. 8°. VIII+438, 463 l.

A ki csak a kort mozgató nagy dolgokat kutatja, mondja Takáts munkája egyik helyén, úgy jár, mint az őserdőt vizsgáló ember, a ki csak a vihart megállító nagy fákat vizsgálgatja s közben észre sem veszi, hogy lába nyomán a legszebb virágok összetiporva hevernek. Hát Takáts nem így tesz, hanem gyűjti a virágokat s íme, egyszerre csokrokban nyújtja át őket, hogy más is gyönyörködhessek bennök, megtanulhassa, hogy a XVI. századnál lelkesebb, nemzetibb korszakunk alig volt ; hogy meglássa, hogy a törökség nálunk üdvös dolgokat is teremtett és sokat tett a kölcsönös megértés dolgában.

A szellemi munka igavonóival, sokszor mátyrjaival, *a török és magyar íródéakokkal* kezdi rajzait. A magyar nyelv legkiválóbb művelői gyanánt mutatja be őket s a magyar íródéakok népes osztálya nem utolsó tagjainak állítja élénk azokat, kik török kenyéren tengették életüket s török zsoldon magyar érdekeket szolgáltak. Az íródéakokkal kapcsolatban szól a nemzeti

küzdelemtől előidézett nagy szellemi föllendülésről, iskolaügyről, irodalmi viszonyokról. Védi a szegény török deákokat, tyatókat, kiket az igaz hittől elszakadt ebeknek neveztek, de ők tették a magyar nyelvet a diplomácia nyelvéné, ők voltak a magyar-török irodalom lelkes munkásai, a magyar nyelv kiváló mesterei. Sokban kapcsolatos azzal, a mit itt elmond, az I. kötet utolsó cikke, mely a *török-magyar énekesek és muzsikások* sorsával foglalkozik. Az énekesek a szegény deákságból kerültek ki első sorban. Majd a hegedűs, énekes cigányokat, lantos, tárogatósípós, hegedűs zenészeket ismerteti, kiknél feltöbb marha nem igen volt a végeken, s a használt hangszereket részletezi.

Folytatólag ismét valami, a szellemi kulturához tartozó fejezetet várnánk, ámde a *budai basák emlékezetét* kapjuk. Dicséri a török józan gazdasági politikáját, falutelepítő munkásságát, azt az érdemet, melyet a hasznos növények, állatok telepítésével, az iparágak meghonosításával szerzett. A budai basák minden nemzeti mozgalmat támogattak, mely Bécs ellen irányult, a nemzeti viselet, a nemzeti nyelv épen nem talált üldözőre bennök. Valláspolitikájuk türelmes; Musztafa még prédikátort is szerez jobbágyainak. A vitézséget, lovagias erényeket megbecsülték, az országot megszerették. A kereskedelem védelme, az utak biztonsága, a vásárok őrzése, a hitel biztosítása, az árusok, tőzsérek (marhakereskedők) érdekeinek megóvása egyaránt gondja a budai basáknak. Nemcsak nem pusztították az országot, hanem hangoztatták: Mi azt akarnánk, falvak, városok épülnének. Csak a 16 éves háború szakasztotta végét a török alkotásoknak, meg a szabad hajduk, szabad huszárok, fizetetlen végbeliek, kik szakadatlanul a hódoltságban portyáztak.

A *török és magyar raboskodás* már a budai basákkal kapcsolatban is szóba került s dicsérte őket, hogy, ellentétben a mieinkkel, kik sokat kegyetlenkedtek a török rabokkal, egy ujjal sem bántották a fogságukba került magyarokat. A raboskodásnak, rabfogásnak főoka: a rab pénzt ér, minél előkelőbb, annál többet. Ez a gondolkodás kölcsönös. Sok-sok érdekes dolog kerül szóba a császár rabjairól, a foglyok számáról, a rabváltásról, a hitlevélre, koldulólevéllel kieresztett rabokról, a melléjük adott postáról. Itt általánosságban is kimondja, a mit a basákról említett: a mieink kínozták, csonkították a rabokat, a török nem. A mi panasz ez ellen fölmerül, vagy nem hiszi, vagy azt mondja, hogy csak a töröktől iratott, diktált ijesztő levelekben van, hogy több váltságot kapjanak. De hát mikor a török oszlophoz kötötte a rabját s oroszlánt eresztett rá? S hogy lehet, hogy a sarcza megszerzésére kibocsátott rab, sarcza nélkül nem mervén visszatérni, megmérgezte magát, ha a török nem kegyetlenkedett?

A *rabváltás* egyébként külön megbeszélés tárgya a szerzőnél. Különös figyelemre méltó ebben, a mit a fogoly nőkről, asszonyokról olvasunk. A magyar nő kiváltása ritkaság. Úgy látszik a magyar azt a nőt, ki már török kezén volt, nem becsülte, megvetette. Ellenkezőleg a török első sorban az asszonyok, leányok kiszabadításán fáradt. A mieink szolgálóknak használták a fogoly török nőket, bulyákat. Különösen kedvelték az ú. n. varró bulyákat, kik a török varráshoz, aranyhímzéshez értettek. Elég sűrű eset, hogy bulyák megkeresztelkedtek, férjhez mentek. Kezdetben a bulyáknak nem volt rossz sorsuk, becsületük is védte a végbeli törvény s halállal bünhődött a vitéz, ha rabjával visszaélt. A XVII. század lazább erkölcsi viszonyai mellett már nem voltak biztosságban.

A török elég kényelmesen tartotta a foglyokat. Akár Konstantinápolyba kerültek, akár Budára, elég szabad mozgásuk volt, építkeztek, élelmezhatték magukat, házat építettek, állatokat tartottak. Nálunk a vár kapuközében levő kalitkában, rabtartóházban is sokat szenvedtek, még inkább a régi várak börtöneiben. A *magyar tömlőczőkben* az elfogott rabok könnyen törvényfára, csigázófára kerültek, vasláncz, nyakra való kongós bilincs terhelte őket, vashegedű, hegedűcinczár, vasbolha, nyakvas, vasas menyecske szorította őket s a különböző kalodákba is könnyen belekerültek.

Gonosz sorsból is sok jutott a kémeknek, meg a pogányságra tért keresztényeknek, a *pribékeknek*. Volt, a ki az üldözés miatt lett törökké, inkább kész volt kápát (fezt) föltenni, hogy nem mint németet uraljon, a legtöbb férfi, asszony, leány, pap, szerzetes, kényszerből tért a török hitére, de elegen voltak, kik önként változtatták meg a vallásukat. A magyarok között több pribék akadt, mint a török közt. A mieink kegyetlenül üldözték őket, a magyar kapitányok királyi rendelet értelmében tartoztak őket kivégezni, meg nem válthatták magukat.

A vitézi élet, a mezei munka képei a *portya*, *vásáriütés*, *orr-szedés*, *lesvetés*. Füvelés idején, mikor a török a szép harmatos fűvön bogározta a paripáit, a mieink megindultak portyázni. Előre ment a martalék, hogy csatára csalja az ellenséget s a dandár vagy deréksereg végezhesen vele. A vásáriütés is csak portya, a mit a sokadalom vagy vásár utolsó napján üztek. Jó torkú, jó lovú száguldók a vásárosokra csaptak, előcsalták a vásárőrzőket, a rejtekben lévő lovas vitézeket s azután a magyar vásáriütők derékhada hátba fogta őket. A nyereséget kótyavetyére eresztették. Volt bizony olyan súlyos, káros vásáriütés is, hogy miatta a szultán tüstént mazullá, hivatalvesztessé tette a budai basát, kinek gondatlanságából esett a veszteség. Az ily összeütkö-

zésekben az ebtől szakadt ráczok hatása alatt az orrvágás ember-telen szokása is meghonosodott. A török utánozta, a mi katonánk eltanulta az orrszedést. Élön, holton egyaránt üzték, de jobbára csak a XVI. század közepéig, mikor a fejtétel lett a divat, mert hát valamely fővitéz kopjára szúrt feje dísze volt a végháznak. Hogy tovább tartson, a török, a tatár meg is nyúzta, ki is tömte a fejet. A XVII. században már ez is ritkán történt. Az ilyes mezei munkákra menve s nagyobb harczoknál is török, magyar lesvetéssel élt. Vadászat volt ez az ellenségre, még pedig ravaszul megvetett törrel. A török kezdte, már a mohácsi csatát ezzel nyerte meg. A mieink a XVI. század második felére tanulták meg a lesvetés, leshárítás módját, de azután értettek is hozzá. A lesvetés ideje a takarodástól kánikuláig terjedő idő; a meleg nyarat nem használhatták rá, mert a bogárnak miatta sokáig nem állhattak lesbe. Pedig ehhez halálos csend, nyugodt várás kellett. A legkülönbözőbb módokat használták rá, hogy az ellent lesre csalják. A mieink thombokat (turbánt), kápát is tettek föl, törökül szózatot adtak be a várba, hogy az őrség megmozduljon. Viszont a török magyar süvegben támadt. A portya, vásárítás, les egyik oka a végbeliek fizetlensége; így kerestek prédát. De meg minél furfangosabb módon kieszelt lest sikerült valakinek vetnie, annál többen beszéltek róla a török, magyar végházakban. Ennél szebb sikert, ennél nagyobb jutalmat meg egyetlen végbeli vitéz sem ismert. Persze, ha a leshárítás, azaz a leshely fölfedezése sikerült, kárba vezett a terv, sőt préda helyett vereség, veszteség a lesvetők része.

A II. kötet első cikkei *a magyar erősségekkel, a várostrommal, a várak, várőrségek sorsával foglalkoznak*. A törökkel szemben való harczok a könnyű katonaság fejlődésére vezettek. A huszárság, hajduság, naszádoság lett az alkalmas katoná. A várakból az lett a hasznos vár, a melyben nagyszámú lovasságot lehetett tartani. A hol kövár volt, a tövében palánk épült s itt helyezték el a lovasságot (huszárvár, katonaváros); másutt egészen új erősségeket építettek földből, fából magyar módra. Így épültek az apró erősségek is, a kastélyok, tarisznyavárak, a kisebb strázsáló házak, magyar nyelven görék, török-délszláv nyelven csárdákok, német hivatalos néven skártházak. A végházak túlnyomó részében magyar volt a rendtartás. A vártartások legfőbb utasítása: vigyázás, őrködés (czirkálók, virrasztók, strázsálók). A várak fölszerelésében igen sok a tüzes szerszám. Támadáskor ostromsánczok, fabástyák, a várárok vízének elvezetése, aknák szerepelnek. Ha a döntés közelget, az ostromló beadta a szózatot s ha megadás nem történt, következett a roham. A magyar várőrség, mely körülbelül annyi volt, mint a török, de sokkal jobban

el volt aprózva, a végházakban igazában az egész magyarság életét élte át. Sajnos, a fizetetlenség, pusztulások megviselték az őrségeket, itt-ott mozgalmak is keletkeztek közöttük. Az udvari kamara már 1693-ban a végbeli magyarok elbocsátását s a végházaknak a beköltözött délszlávokra bízását javasolta. Pár év mult csak el s a javaslatot megvalósították.

Nyílt csatában, várostromhoz szükség volt *kalauzokra, kémekre*. Kalauz nélkül a békés utas sem mozdulhatott, még kevésbé a csaták (csapatok). A legtöbb kalauz pribék volt. A mieink azt tartották, a csatának a lelke a jó nyelv (hírmondó, a kiért a nyelvfogást sűrűn gyakorolták), gyámja a kémség, szerencséje a kalauzság. Kémje jobb, több a töröknek volt.

Török-magyar szokások a végekben czímen a török kertészkedés, gyümölcsösök, szőlők, a viadalok, mulatságok alkalmával szokások érintkezések (a *Török-magyar vendéglátás* is beszél róluk), a magyar viseletek a török hatása alatt történt fejlődése, a halászmesterség, közös malmok építése, barátságajánló és kérő levelek, vallásügy, áttérések kerülnek szóba, majd hosszabban tárgyalja Takáts a minden más néptől elütő *török követjárást a hódoltság korában*.

A vendéglátás s a követjárás közé ékelve *régi pásztornépkönyve*, főleg a XVII. század gazdaságtörténetének szinte merőben új képét adja. Megismerjük az alföldi pásztorok foglalkozását, szórakozását, erkölcsét, a sztrongálást vagyis a vlach (nem oláh!) pásztornépnél s a ruthéneknél szokásos fejős juhok, bárányok megszámlálását (juhhuszad = sztronga), a vajdálást, azaz a vlach és ruthén nép közt a vajdai tiszt gyakorlását, a vándorló pásztorokat, pásztorszókat, a vlach nép előljáróit, papjait (batykó), az oláhok tretináját, a vándorpásztorok legelőbérét, a kezdetben mértéket, majd telket jelentő vesszőt, a hegyi ló- és juhlegelőket (hólyák) s közben nagyértékű nyelvtörténeti adatokkal, az oláh településeket megvilágosító megfigyelésekkel találkozunk.

A *magyar sernevelősök* a magyar sörgyártást tárgyalja és — közbevetőleg egy magyar udvarházat is leírva — kifejti, hogy a magyar sör leginkább szemelt árpából (szalad, innen a szaladser) készült. A XVII. század második felétől a sörgyártás nagy versenytársa lett a pálinkaégetés; rozs-szaladból égették a pálinkát.

A *magyar faragómolnárok* a zárócikke a II. kötetnek. A régi molnárok működése a tárgya, a kik igazában nem őrléssel, hanem malomépítéssel foglalkoztak, faragómesterek voltak s a háztól a koporsóig, az egyszerű malomtól a hatalmas dunai hídig (milyen volt az esztergomi) mindent megcsináltak. Egy füst alatt szó esik a magyar lisztről, a malmok asylum-jogáról s a malmok összes fajtáiról a daramalomtól a papiroscsináló malmokig.

A mellett, hogy az egyes cikkek egymásutánja kapcsolatosabb lehetne, néhol az adatok szűkszavúsága miatt nem kaphatunk teljes magyarázatot, imitt-amott föltűnik, hogy az általánosabb történelmi események ellen tolhibából vagy az emlékezetre hagyatkozásból apróbb vétség esik. Máshol az irodalom részletesebb föl nem használása ismertebb személyről azt mondatja a szerzővel, hogy munkásságáról idáig keveset tudunk. Megesik azonban, hogy merőben újnak látszó híradást meg »ismeretes dolog« odavetéssel említ ; pedig ha lesznek, a kik ingyen elhiszik az állítást, lesznek viszont, kik egy falatka jegyzetet jobban szerettek volna. Hogy a török kedves felekezete, szembeszökő. Kedvéért még egy kis ellenmondást is eltűr. Némi ellenmondás másol is akad. Kellemtlenebb, hogy elég sűrű az ismétlés, még ugyanazon cikken belől is. Ámde azokban a változatos, színes, illatos csokrokban, melyeket Takáts nyújt, annyi az új virág, hogy alig vesszük észre, hogy akad, melyet kissé megperzselt, melyet kellően nem fejlesztett ki az éltető nap. Nem kételkedünk rajta, hogy mindenki, a ki e remek magyarsággal megírt köteteket sok tanulsággal végigolvasta, nagy örömmel fogadja a kilátásba helyezett harmadikat.

Srs.

Miskolczy István : Bajtay I. Antal. Budapest. »Élet« kiadása. 1914. 8° 134 l.

Miskolczy könyve, melyből annak idején folyóiratunk is közölt egyes részleteket (Századok, 1913. 656—669. és 736—752. l.), Bajtay életének első tudományos feldolgozása. Bajtay egyéniségével és működésével Horányi óta többen foglalkoztak ugyan, de tudományos igényű jelentősebb életrajz mindezekig nem jelent meg róla, jóllehet Bajtay úgyis mint II. József magyar tanárainak egyike, úgyis mint a társadalmi és politikai átalakulás állapotában lévő erdélyi nagyfejedelemség tevékeny püspöke, joggal tarthatott számot szélesebb érdeklődésre. Ezen a hiányon segít Miskolczy érdemes munkája, melynek eredményeit a következőkben kíséreljük meg összefoglalni.

Bajtay 1717-ben született a pestmegyei Zsidó községben, melynek birtokosa atyja, Bajtay István, a Koháry-birtokok kormányzója s utóbb pestmegyei alispán volt. Atyja halála után (1722) anyja Grassalkovich Antalhoz ment nőül, ki a legnagyobb körültekintéssel és szeretettel neveltette ; tanulmányait a kegyesrendiek pesti és nyitrai intézeteiben végezte. Kiváló tanárainak egyénisége oly nagy hatással volt reá, hogy Grassalkovich beleegyezésének kieszközlése után 1733 szept. 21-én belépett a kegyesrendbe s 1734 nov. 9-én egyszerű foga-

dalmat is tett. Ekkor vette fel atyja iránt való tiszteletből az Antal nevet.

1736-ban a rend Rómába küldte tanulmányainak folytatására; két év múlva a matematika és physika tanára lett a Collegium Nazarenumban, 1741—44-ig pedig a híres Barberinikönyvtár kezelője s az ifjú Barberini herczeg nevelője. A herczeg nevelésének befejezése után Párisba indult hosszabb időre, főleg irodalmi ismereteinek mélyítése végett, de az örökösödési háború miatt néhány hónap múlva már elhagyta a francia fővárost s Amsterdamba ment. Itt is, Berlinben is, hol Barclay gróf néven szintén huzamosabb ideig tartózkodott, feltűnt széleskörű ismereteivel. Amsterdamban az államtitkári méltóságot ajánlották fel neki, Berlinben pedig Nagy Frigyes mindenáron udvarában akarta tartani, s a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott róla, midőn Berlint elhagyta.

1747-től fogva a rend pesti intézetének élén állott, de már 1750-től Bécsben tanít a Liechtenstein-akadémián, mint a történelem és régiségtan tanára, majd Pécsre került theologiai tanárnak. 1754-ben rendfőnökké választották s ugyanekkor Mária Terézia Bécsbe rendelte a trónörökös egyik tanítójául. Bécsben első feladata volt József főherczeg számára magyar történelmet írni. »Nem akármilyen történelmet kell írnom — írta 1754 aug. 20-án egyik rendtársának, — hanem olyant, mely a legüdvösebb tanácsokkal és intelmekkel lássa el a fejedelmet az állam és a nép kormányzásában. Ez pedig a lehető legnehezebb feladat. Honfitársaink jelleme, sőt maguk a törvények, az előjogok és szokásaink az uralkodók törekvéseivel szerfelett ellenkeznek.« Annyira kétségtelennek tartotta az udvar szellemével való összeütközését, hogy rendfőnöki állását is megtartotta arra az esetre, ha Bécsből távozni volna kénytelen.

Ez az eset nem következett be. Bajtay éveken át csak magyar történetének megírásán dolgozott s csupán 1759-ben került a sor ugyanannak előadására, de ez a tanítás szerzőnk szerint néhány hónap alatt be is fejeződött. Ennél a résznél bővebb tudósításokat szeretnünk volna, valószínű azonban, hogy adatok egyáltalában nem állottak a szorgalmas szerző rendelkezésére. Pedig Bajtay, mint buzgó levélíró, bizonyára értékes megfigyeléseket írhatott fejedelmi növendékéről s általában az udvari életéről; erre következtethetünk a szerzőtől kivonatossan közölt néhány levélből is. Az egyikben pl. arról értesít, hogy a bécsi udvarban erősen terjed a magyar nyelv tanulása. »Az fejedelmek szorgalmasan tanulják az magyar nyelvet, — írta 1751 február 3-ról, — főképen Károly kis herczeg, a ki már

alkalmasint beszél. Sőt az komornyik uraknak is tanulni köll, úgyannyira, hogy József koronás fejedelem udvarában ma-holnap senki se lészen, az ki az magyar szót ne tudja.« Egy másik levele szerint ő terelte Van Swieten figyelmét a magyar irodalomra, s Van Swieten »Cato példájára nekifeküdt a magyar nyelvnek, hogy Károly főherczeggel beszélgethessen és rövid idő alatt annyira előrehaladt, hogy könnyen tud beszélni és könyveket értelmezni, miként a minap magam meggyőződtem«. Azt kétségtelennek kell tartanunk, hogy Bajtaynak II. Józsefre közvetlen hatása alig volt; nem engedte ezt az idő rövidsége mellett Bajtay hatáskörének szűkreszabott volta sem.

Mária Terézia Bajtay érdemeit az erdélyi püspökséggel jutalmazta 1760 október 5-én. Kineveztetését csakhamar bárói rangra emelése és titkos tanácsossága követte. Bajtay tizenkét évig volt Erdély püspöke; ez az idő azonban életének leg-nehezebb korszaka volt. Erdély katolikussága kezdettől fogva bizalmatlanul fogadta a bécsi udvar jelöltjét s bizalmatlanságukat Bajtay sohasem tudta eloszlatni; az erdélyi arisztokratia becsülését magas közjogi állása és nemesi származása daczára sem tudta megszerezni, mely benne idegent és az udvar készséges eszközét látta. Erdély hét főbüne, a négy vallás és három nemzet hagyományos torzsalkodásai és versengései közt a jelentékeny politikai hatáskörrel felruházott erdélyi püspök gyakran volt ellentétes érdekek ütközőpontja, s így nem csoda, hogy a különben is beteges Bajtay kezdettől fogva szabadulni óhajtott tövises méltóságától. Szerző Erdély XVIII. századi belső viszonyairól, a róm. katolikusok politikai helyzetéről és műveltségi állapotáról, a felekezeti harcokról, Mária Terézia katholizáló törekvéseiről, főként az unitárius, görög nem egyesült és anabaptista egyházakat illetőleg, az adóügyről s a hadszervezet átalakítására irányuló kísérletekről, s ezekben Buccow, utóbb Bruckenthal szerepéről, majd a XVIII. századi erdélyi házasságügyről s ezzel kapcsolatosan néhány botrányos válóperről s végül az iskoláztatásról igen tanulságos és elevenen megírt fejezetekben számol be s a politikai és egyházi élet említett vonatkozásaiban Bajtay szerepét rokonszenven ugyan, de tárgyilagosságra való törekvéssel, kellően kidomborítja.

Bajtay 1771-ben tudatta a királynéval a püspökségről való lemondási szándékát; Mária Terézia teljesítette ebbeli kérését, mire Bajtay 1773 januárius elsején elhagyta Gyulafehérvárat, hogy pozsonyi prépostságában pihenje ki erdélyi püspökségének fáradságait. Ütközben azonban 1773 januárius 15-én elhalt.

Szerző befejezésül megállapítani igyekszik Bajtay irodalmi és tudományos működésének értékét. Bajtay sokoldalú ember

volt, kit a történelmen kívül főleg a philosophia, a neveléstan érdekelték, s a kiben volt némi költői hajlandóság is; legbecsesebbek kétségkívül didaktikai munkálatai; tanügyi tervezetét rendtársai a gyakorlati életbe is átvitték. Bennünket mindamellettt történetírói működése érdekel első sorban. Nyomtatásban csak egy műve jelent meg 1750-ben: Specimen rationis in historicis institutionibus susceptae czímen, melyben eszméket keresett a történelemben s a magasabb szempontok szerint való előadás- és felfogásmódra hívja fel a figyelmet. A *Historia politica Regni Hungariae* etc. czímű műve II. József számára készült. Nyomtatásban sohasem jelent meg, de másolatban el volt terjedve. A mű, mely hat korszakra felosztva, Mária Terézia koráig terjed, legrészletesebben a hún-avar korszakkal foglalkozik; egyébként — legalább is a szerzőtől adott tartalmi ismertetés alapján — a Bajtay koráig szokásos tárgyalási módszer és felfogás uralkodik a Historiában is. Oka ennek bizonyára az, hogy Bajtay határozottan megszabott tanterv alapján készítette történelmi összefoglaló munkáját, melyben kizárólag csak a tények ismertetésére s nem a pragmatismusra volt szabad szorítkoznia.

Miskolczy könyve, mely főleg Erdélynek kevésbé ismert korszakára, a XVIII. századra vonatkozólag tartalmaz becses új adatokat, figyelemreméltó terméke történetírásunknak.

—ch —e

Thallóczy, Ludwig v.: Johann Christian von Engel und seine Korrespondenz 1770—1814. Zur hundertsten Wiederkehr seines Todestages. München und Leipzig, Duncker & Humblot. 1915. 8°. 130 l. Engel arczképével.

Azt hiszszük, senki sem volt hivatottabb arra, hogy Engel halálának százéves évfordulóján a magyar történettudomány nevében lerójjá a kegyelet adóját az új magyar történetírás ez egyik megalapítójával szemben, mint épen Thallóczy Lajos. A sok tekintetben közös irányú tudományos érdeklődés, mely az életrajzírótt hőisével összefűzi, s az épen ebből folyó megértés, a melylyel Engel eléggé ma sem becsült munkásságának eredményeit méltatja, tudománytörténeti szempontból teszi értékesé az Engelről adott képet. A szeretet pedig, a melyet ez elődje iránt láthatólag érez, képessé teszi, hogy elsímítson Engel arczképén néhány vonást, a melyek nem hatnának épen kellemesen. Nem érthető részrehajlásról van itt szó, de megértésről. Mikor a leveleket olvassuk, néha bizony némi idegenkedéssel állunk meg Engel valamely ténye, eljárásmódja előtt. Thallóczy azonban,

a viszonyok, körülmények és az ember alapos ismerője, igazolni tudja, ha nem is minden esetben, ezeket a nem rokonszenves momentumokat. Ez a két körülmény, a tudósnak és az embernek egyaránt meleg, megértő méltánylása teszi a munkát kiváló életrajzzá.

Pedig nem készült kimerítő életrajznak. Erre nem is volt szükség, mert hiszen már 1835-ben megírta — igaz, szintén németül — Engel életrajzat egy ifjabb kortársa és személyes ismerője, az érdemes Rummy Károly György. A mi bennünket Engel magán-életéből, hivatali pályájából érdekelhet, az nála megbízhatóan el van mondva. Ehhez Thallóczy hozzáfűzi az általa talált adatokat, s különösen behatóbban tárgyalja Engel tudományos működését, részben — és első sorban — munkái, azután feltalált levelei, végül néhány aktaszerű emlék alapján. Ezért a munka jelentékeny részét az Engeltől származó, vagy hozzá írt levelek töltik be, számszerint 60, melyek az 1790-től 1812-ig terjedő időre vonatkoznak s néha igen érdekesen világítják meg Engelnek a magyar, német és szláv tudományos, illetve a magyar társadalmi élet kiváló alakjaihoz való viszonyát; továbbá levéltári adalékok Engel hivatali és tudományos működéséhez, és pedig öt szám alatt 16 darab. Hogy a levelek milyen tudománytörténeti érdekel bírnak, arra elég megemlítenünk, hogy a címzettek és levélírók között pl. Heyse, Schlözer, Dobrowski, Cornides, Gyarmathi, Nicolai, Hammer, Hormayr, Rummy, Schwartner és mások neveivel találkozunk, nem említve a társadalmi, egyházi előkelőségeket. Azonban a hivatalos ügyiratok épen így nincsenek híjával a tudományos értéknek; nagyon érdekes pl. az a tudományos vita, melyet Engel szinte hivatalból folytat censortársa, Sustermann ellen, »Geschichte von Ungarn etc.« cz. nagy munkájának negyedik kötetét védelmezve. (Archivalische Beiträge 3. sz. alatt.)

Az az óriási anyag, a mely ez iratokban érdekelheti a történet kedvelőjét vagy művelőjét, kitűnő interpretatort és feldolgozót nyert Thallóczyban. A bő bibliographiai jegyzetek pedig, a melyeket úgy az életrajzhoz, mint az iratok kiadásához fűzött, magukban is igen értékesek s nagy hála illeti értük a szerzőt.

Értékes apparátussal, nagy munkával készült életrajzot kaptunk, a mely az íróhoz s a hőshöz egyaránt méltó. Jórészt Thallóczynak köszönhetjük, hogy mai közönségünk — a szélesebb értelemben vett is — belátja, mily óriási érdekei fűződnek nemcsak a magyar történettudománynak, de az egész nemzeti életnek is a tudományos Balkán-kutatáshoz. És most Thallóczynak köszönjük, hogy végre igazán megtanultuk ismerni, becsülni azt az embert, a ki eléggé meg nem becsülve, gyakran félreértve, fáradtságot nem ismerő munkával megalapítójává lett a Balkánról való tudományos tudásunknak.

Patek Ferencz.

Szentkláray Jenő : Debreczeni Bárány Ágoston élete és munkái.

Emlékezés Dél-Magyarország első magyar történetírójáról. Budapest, Akadémia 1914. 8° 107 l. (Értekezések a tört. tudományok köréből. XXIII. k. 8. szám.)

A könyvnek története van. Szerző, Dél-Magyarország története legkiválóbb kutatóinak egyike, még a múlt század hetvenes éveiben felvetette az eszmét Torontál megye intéző köreiben, hogy illő volna a megye első magyar történetírójának és érdemes alispánjának emlékét alkalmas formában megörökíteni. Ez alkalommal került szóba Bárány Ágoston életének és irodalmi működésének ismertetése is, mely munkára szerzőnk vállalkozott. Az adatgyűjtés azonban oly sok nehézséggel járt és oly lassan haladt, hogy egyelőre más módot kellett keresni Bárány emlékének megünneplésére, a mi Bárány emlékének a makói temetőben emléktáblával való megjelölésével 1885-ben meg is történt. Szerző adatgyűjtő buzgalma mindazáltal nem csökkent. Ennek köszönhetjük ezt a nagy szeretettel és közvetlenséggel megírt alapos életrajzot.

Bárány Ágoston régi nemesi családból született 1798 deczember 28-án Miskolczon. Édesatyja, mint nyugdíjas kapitány s mint nemesi jogán és a hadseregnél szerzett érdemeinél fogva vármegyei táblabíró, fiát már 19 éves korában felvételre a megye tisztkarába; így lett Bárány Ágoston 1817-ben gyakornok, 1819-ben pedig tiszteletbeli esküdt. Első irodalmi kísérletei miskolczi hivatalviselése idejéből valók; itt irodalmi kört is szervezett, mely azonban nem volt életképes, majd érintkezésbe lépett a magyar irodalom akkori vezérével, Kazinczyval, bemutatván neki bírálat végett első költői kísérleteit. Kazinczy bírálata nem volt annyira kedvező, hogy Bárány magát az irodalmi pályára szánhatta volna s ezért elhatározta, hogy befejezve jogi tanulmányait, ügyvéd lesz. 1821-ben lemondott esküdti állásáról, Pestre költözött, hol még ugyanabban az esztendőben megszerezte az ügyvédi oklevelet. Egy ideig Miskolczon ügyvédeskedett, 1825-ben azonban Torontál megyébe költözött; itt eleinte Karácsonyi Lázár beodrai birtokán volt uradalmi ügyész, majd Bánlakon a családi levéltár kezelője. 1829-ben a megye szolgálatába lépett, egyelőre mint tiszteletbeli aljegyző, majd alügyész, 1830-tól kezdve mint levéltárnok. 1835-ben a megye táblabírónak, három évvel később valóságos fizetési táblabírójának, 1848-ban pedig másodalispánjának választotta. 1849-ben a szerbek támadása miatt menekülni volt kénytelen; ekkor Makón húzódott meg s innen intézte megyéje ügyeit, de 1849 április-11-én már elhalt....

Bárány történetírói működését 1825-ben kezdte meg. Ekkor jelent meg a Felsőmagyarországi Minervában három értekezése

Eszterházy Pálról, Perényi Imréről és Ország Mihályról; azt tervezte, hogy megírja Magyarország nádorainak és más nevezetes férfiainak életrajzát s azokat külön kötetben kiadja. Ezen tervbe vett kötete számára írta a későbbi években Pázmány, Forgách Zsigmond, Illésházy István, Rákóczi, Lorántfy Zsuzsánna, Széchy Mária stb. életrajzeit. Életrajzi dolgozatai Toldy szerint »inkább népszerű, mint forrásokra alapult, történeti és lélektani becsű rajzok, de ő ezekkel is a nemzet önérzetét és hazafiságát kívánta fölkelteni és ápolni, mire azok igen is alkalmasok voltak.« Történelmi életrajzaival kifejtett hazafias működését kívánta jutalmazni a M. Tud. Akadémia is, midőn 1836-ban levelező tagjává választotta.

Legkiválóbb művei: *Torontál vármegye hajdana* (1845) s *Temes vármegye emléke*. (1848.) Előbbihez előmunkálatként tekintendő a Tudományos Gyűjteményben (1833) megjelent értekezése *Torontál megye hajdani és mostani elnevezéséről*, mely szerző szerint »egészen modern kritikai magaslaton áll; ma sem lehetne azt másképen megírni.« Nagy dicséret attól, ki ugyanezen területek történetének specialistája. A két mű különben kiegészíti egymást; az egyikben is, a másikban is sok olyan egymásratalást, vonatkoztatást, ismétlést találunk, a mi szomszédos vagy azonos földrajzi területek történeti eseményeinek ismertetésénél szinte elkerülhetetlen, viszont gyakran szükséges volt; ellenmondás azonban nincs köztük. Szentkláray e két művet lelkiismeretes munkának tartja, magát Bárányt »nem egyszerű vidéki dilettáns«-nak, hanem »tudományosan művelt, klasszikusan iskolázott történetíró«-nak, kinek tévedései nem erednek tudása elégtelenségéből, hanem az akkori általános történelmi ismeret álláspontjából; történeti művei maradandó becsű alapvető munkák.

Szerző nagy melegséggel és nem titkolt rokonszenvvel írta meg Bárány életrajzát, s ahhoz példás türelemmel gyűjtötte össze az adatokat. Nem elégszik meg általános phrasisok hangoztatásával, hanem minden egyes műve gondos áttanulmányozása után, a korabeli ízlés és világ- vagy történelmi felfogás mérlegelésével, önállóan alkotja meg azokról ítéletét. Szentkláray műve nemcsak értékes kortörténeti adalék, hanem mint a magyar történetírás egyik rég elfeledett érdemes munkása emlékeztetének felújítása, hézagpótló is.

—ch —e.

Dabrowski, Jan: *Elżbieta Lokietkówna*. 1305—1380. Kraków, 1914. 8° 131 l.

Dąbrowski János dr. neve már nem ismeretlen a magyar historikusok előtt. Magyar-lengyel tárgyú tanulmányait már

többször ismertette a *Századok*. Ama ritka lengyelek közé tartozik, kik beszélik nyelvünket. Roppant szeretettel foglalkozik a lengyel-magyar történeti kapcsolatokkal s főleg a XIV. századbeli érintkezéseket teszi tüzetes tanulmánya tárgyává. A fönt említett munka szintén e tárgykörből van véve és I. Károly király feleségével, Erzsébettel foglalkozik, ki oly nagy szerepet játszott főleg Nagy Lajos idejében. E munka nem szorosan vett életrajz, mert kellő adatok hiányában nehéz Erzsébet egyéniségét megfesteni. Dąbrowski nagy szorgalommal gyűjtött össze minden anyagot, a mi Erzsébet személyére fényt vethet s a mi a két ország történetében játszott szerepére vonatkozik.

Hálásak vagyunk Dąbrowskinak azért, hogy bemutatja a lengyel történetíróknak Erzsébet szerepét I. Károly oldalán s annak halála után mint özvegy anyakirálynét. Részletesen ismerteti Erzsébet szerepét a családi politika terén s különösen a nápolyi trón megszerzése körül kifejtett fáradozásait, majd pedig ama munkáját, mely gyermekeinek és unokáinak a lengyel trón biztosítását czélozta.

Különösen érdekes és becses a munka ama része, mely Erzsébetnek lengyelországi régensségét tárgyalja. Nagy érdeme a szerzőnek, hogy erre a vitás kérdésre világot vet. Tudvalevő, hogy a lengyel történetírásban az a nézet gyökeresedett meg, hogy Nagy Lajosnak uralma káros és hátrányos volt Lengyelországra nézve. Ezt a felfogást Czarnkowi Jankó krónikás — Erzsébet kortársa — terjesztette, kinek adatait Długosz is átvette. Mindkettő kedvezőtlen színben tünteti fel Lajos lengyel uralmát. E két kútfőre támaszkodik Caro Jakab is, ki még sötétebb színben tünteti fel Lajos tizenkétéves lengyel királyságát.

Bár igaz, hogy a lengyel *Magyar Lajos* messze mögötte marad a magyar *Nagy Lajosnak*, s el kell ismernünk, hogy Lajos lengyel uralma sok kívánni valót hagyott maga után, mégis hamisnak kell tartanunk azt a képet, melyet Czarnkowi Jankó Lajos és Erzsébet kormányzásáról fest. A dolog megértéséhez tudnunk kell, hogy Czarnkowi Jankó és az Anjouk közt feszült viszony volt, mert ő a Piszt Fehér Vladiszláv herceget támogatta az Anjoukkal szemben s úgy látszik, az ő érdekében rabolta el Nagy Kázmér sírjából a koronázási jelvényeket, a miért 1372-ben a bíróság elítélte s megfosztva birtokától száműzte őt. Czarnkowi Jankó a nagy-lengyelországi párthoz tartozott, mely mindig ellenséges viszonyban állott az Anjoukkal. Ezeket tudva, megértjük az ő krónikájának erősen Anjou-ellenes színezetét.

Dąbrowski megmagyarázza azokat a nehézségeket is, melyek Lajos és Erzsébet lengyel uralmának népszerűtlenségét okozták és azt érthetővé teszik. Okai voltak ennek egyrészt a lengyel

viszonyok, a lengyel urak pártoskodásai és a politikai nézetek sokfélesége, másrészt Lajos és Erzsébet dynastikus politikája, mely sokszor elhanyagolta az ország igazi érdekeit. A lengyelek idegenkedésének még egy oka volt, és pedig az, hogy nem voltak hozzászokva az asszonyuralomhoz; mindezt nem fordult elő a lengyel történelemben, hogy asszony kormányzott volna.

Lengyel részről szemrehányást szoktak tenni Erzsébetnek, hogy lengyel létére inkább magyarnak mint lengyelnek érezte magát s hogy idegen dynastia érdekeit mozdította elő a lengyel helyett.

De uralmának voltak jó oldalai is, mert Lajos és Erzsébet nagy gondot fordítottak az iparra és kereskedelemre s nagyban felvirágoztatták a városokat, melyek idáig el voltak hanyagolva. Különösen Krakó nyert sokat Lajos uralmával, mert a tőle kapott számos kiváltság a város nagyságának vetette meg alapját.

Ez a jótékony hatás, a nagyműveltségű Anjouk modern szelleme már Nagy Kázmér korában észlelhető, mert már ő is sok nyugati eszmét vesz át a magyar Anjouktól és ülteti át szerencsésen lengyel földre.

Nagy érdeme Dąbrowskinak, hogy elfogulatlanul és tárgyilagosan ítéli meg Erzsébet szerepét, nem úgy, mint Caro és más lengyel írók, kik egyoldalúan, tisztán lengyel szempontból bírálják meg kormányzását. Dąbrowski tekintetbe veszi a magyar szempontokat is, és ezért képes pártatlanul ítélni. Nem hallgatja el a hibákat, akár lengyel, akár magyar részről követték el azokat, hanem higgadtan igyekszik magyarázatát adni minden jelenségnek.

Dąbrowski nagy szolgálatot tett könyvével a történettudománynak és érdeklődéssel várjuk tanulmányainak további sorozatát.

Dr. Divéky Adorján.

Bal Jeromos: Szepesvára története. A Szepesmegyei Történelmi Társulat Évkönyve, XIII. évfolyam. Lőcse, 1914. 80. 118 l. Több képmelléklettel.

Vidéki történelmi társulataink közül egy sincs, a mely olyan szép, célutatos és rendszeres működést fejtene ki, mint a Szepesmegyei Történelmi Társulat. Kiadványainak hosszú sora, a specialis szepességi themák tervszerű földolgoztatása bizonyosságot tesz a mellett, hogy a vezetőség nem ötletszerűen dolgozik. Ennek a tervszerűségnek köszönheti a társulat, hogy a közönség érdeklődését is ébren tudja tartani és hasonlíthatatlanul több anyagi eszközzel rendelkezik, mint más rokon társulatok. Így azután módjában van a megoldandó themákra pályázatot is hirdetni.

Pályázatra készült és pályadíjat nyert az előttünk fekvő mű is: Szepesvára Története. Szerzője eredeti nézőpontból vizsgálja tárgyát. Szerinte a vár nem első sorban hadászati tényező, hanem inkább politikai: régebben a várispánság székhelye és a királyi igazgatás fontos factora, később, magánkézre jutván, egyes családok kezében kiemelkedő alapja a családi hatalomnak és uradalmi középpont.

E nézőpont következtében a várat, mint erődítést, kissé el is hanyagolja, mert hiszen Szepesvára 550 esztendő alatt tizenöt-ször volt támadásnak vagy ostromnak kitéve. IV. László idején kétszer szolgált a lázadók támaszául és állott ellent a király csapatainak. Venczel pártjától Kakas mester, a Berzeviczyek őse foglalta el Károly Róbert részére. 1443-ban a hussziták szállották meg, a kiktől valószínűleg 1453-ban Hunyadi László vette vissza. A Szapolyaiaktól Thurn Miklós foglalta el Ferdinándnak 1528-ban kétheti ostrom után. 1543-ban egy Scharschkö nevű kalandor kísérelte meg a vár elfoglalását, de rajta vesztett. 1555-ben Thurzó János foglalta el bátyja vejétől, Báthory Andrástól. 1604-ben és 1605-ben Bocskay hajdúi ostromolták, mindkétszer hiába, az első esetben több mint egy hónapon át. 1628-ban Thurzó Ádám szerette volna csellel elfoglalni Thurzó Kristóf özvegyétől, de kudarcot vallott. 1636-ban a Thurzók kihalta után Csáky István szállotta meg ellenállás nélkül. 1683-ban Thököly ostromolta, de hiába. A kuruczok is csak csellel ejtették birtokukba 1703-ban, 1710-ben azonban Hartleben ismét elfoglalta tőlük.

Ezek az események, a melyeket különben Bal a maga helyén mind kiemel, bizonyítják, hogy a hadviselés akkori technikája mellett a vár, mint erődítés is, igen fontos tényező volt. Ostromlói többnyire kudarcot vallottak alatta, felszerelése és a porkoláboknak adott utasítások is arra vallanak, hogy a vár urai első sorban erődítésnek tekintették Szepesvárát és aránylag sokkal féltőbb gonddal őrizték, mint a milyennel az uradalom gazdaságát vezették.

Ezzel azonban korántsem akarjuk azt mondani, hogy a szerző nézőpontja hibás volna. Megvan annak a jogosultsága; a vár így mindenesetre a körülfekvő vidékkel szorosabb kapcsolatban mutatkozik be, története nem csupán ostromok és birtokváltozások száraz sorozata. Csak azt szeretnénk volna, ha a vár leírásával kapcsolatosan védelmi intézkedéseire és felszerelésére több figyelemmel lett volna, ha megmagyarázta volna olvasóinak, hogy a különböző korokban az egyes épületrészek milyen kiképzésével teljesítette célját és a megváltozott igényeknek megfelelően védelmi rendszerét hogyan egészítették ki.

A vár politikai szerepének méltatása az első részben sikerült legjobban, a mikor királyi vár, az ispánság középpontja. A szaktudósra ugyan nem új, a mit ott Bal a várszerkezetről elmond, de jó összefoglalás a közönségnek, hogy a kor viszonyai beleképzelje magát. Nehezebb volt a feladat, a mióta Szepesvár magánvárrá lett. A Szapolyaiak, Thurzók és Csákyak kezén bizony a vár politikai jelentősége már háttérbe szorul, s ha történetét nem tarkítaná az ostromok sora, nem volna az egyéb, birtokváltozások pusztá sorozatánál.

A kötethez mellékelve van Hradszky Bélának a várról felvett alaprajza, két felvétel a Stephanie-féle reconstitúcióról és hat a romokról. A szép kiállításért a Szepesmegyei Történelmi Társulatot illeti az elismerés.

—r.

Kohut, Adolph: Bismarcks Beziehungen zu Ungarn und zu ungarischen Staatsmännern. Berlin, 1915. 8° 201 l.

A virágzó Bismarck-irodalom egyik tetszetős hajtása e könyv, a mely nem fáradságos kutatás és mélyreható gondolkozás eredménye, hanem a nagyközönségnek szánt alkalmi kiadvány, a mely egyenesen hatásra van számítva. Meghitt jeleket és nyilatkozatokat tár fel a nagy német államférfiú életéből, a melyek Magyarországgal s magyar államférfiakkal kapcsolatosak, hangulatkeltésre kétségtelenül megfelelők, messzebb menő következtetésekre azonban nem alkalmasak. Bismarck politikai pályájáról ma még alig lehet végleges ítéletet mondani, mert alkotásainak életrevalóságáról a lefolyt idő rövidsége miatt nem győződhettünk meg. A könyv egyik fogyatkozása éppen azért az a feltétlen hódolat, melylyel Bismarck politikai hivatása iránt viseltetik. Megközelíthetetlen egyéniséggként állítja oda kortársaival s pályatársaival szemben s ezek között szerepelteti államférfiaink közül Károlyi Alajost és Andrássy Gyulát. Bismarck legfőbb politikai célját a porosz vezetés alatt álló egységes Németország megteremtése képezte, a mit politikai éleselméjével s vas akaratával sikerült keresztülvinnie. Ezzel a németiséget világhatalmi tényezővé emelte, az Ausztriában maradt németiség helyzetét azonban erősen problematikkussá tette, a mint azt Ausztria legújabbkori politikai története is igazolja. Az 1879. évi osztrák-német-szövetség jóvátette a hibát s a most folyó világháború van hivatva eldönteni, hogy ez a szövetség elég erős-e az Ausztria meggyöngyítésével felidézett szláv veszedelem leküzdésére.

Ilyen szemmel nézve a kancellár politikai pályáját, természetesen, hogy túlzottnak fog feltűnni az a jellemrajz, a melyet Kohut könyvének hatása alatt róla alkotnunk kell.

Bismarck gyakorlati politikus volt s nyilatkozatait politikai céljai irányították. Ezek a politikai célok a körülmények szerint változtak, nyilatkozataiból tehát messzemenő következtetéseket levonni nem szabad. 1849-ben még harcra kész a magyar forradalmárokkal szemben, 1862-ben már közeledik hozzájuk s 1866-ban egyenesen összeköttetésbe lép velük. Magyarország s a magyarság rokonszenvesek lehettek előtte, de politikai állásfoglalását nem ez a rokonszenv irányította, a mint Kohut elhíttetni törekszik, hanem a német, illetőleg a porosz politika. Ez utóbbi és nem a magyarok iránti rokonszenv indította azon nyilatkozatra, hogy a monarchia súlypontját Budára kell áttenni. Magyarország politikai önállását nem fenyegette veszedelemmel a német szövetségből kizárt Ausztria s így nem kellett attól tartani, hogy a magyar politika elő fogja segíteni Ausztria nyugati törekvéseit. Ez politikailag teljesen logikus gondolkodás volt, a melyhez semmi magyar rokonszenvre nem volt szükség, ez a tanács a legjobb esetben önzésből fakadt.

Károlyi Alajossal szemben túlzottan emeli ki a Bismarck politikai fölényét, mert kettejük között inkább az volt a különbség, hogy Bismarck akarateréje nagyobb volt. Bismarck különben Kohutnál nagyobbra becsülte Károlyi Alajost, mert egyenesen Bismarck kívánságára lett később berlini nagykövetté. Eszterházy Móriczot már joggal helyezi Bismarck mögé, mert túlkonservatív gondolkodása megbénította politikai éleslátását.

Andrássy Gyula beállítását sem mondhatjuk egészen sikerültnek, mert véleményünk szerint Andrássy ismerte fel Bismarck osztrákellenes politikájának veszedelmes következményeit s az 1879. évi osztrák-német-szövetség gondolata tőle származik.

Néhány nagyon gyöngé fejezet is van a munkában, a mely még keretnek sem megfelelő, mert az egész értékét erősen csökkenti. Ilyen a kisingeni cigányhangverseny leírása, a mely riportszerűen hat. Ha vázlatosak is az első fejezetek s elfogultak is a jellemzések, mégis tiszteletet parancsol a szerepeltetett egyéniségek történelmi nagysága. Végül azonban olyan személyiségeket is szerepeltet könyvében Kohut, a kik igazán semmit sem mondanak és mondhatnak.

Ismételjük tehát azt, a mit ismertetésünk kezdetén mondtunk: mint alkalmi kiadvány a nagy tömegekre kétségtelenül kedvezően hathat e könyv; mert képei színesek s leírásai eleveinek, a komolyságnak, alaposságnak és részrehajlatlanságnak azonban híjával van.

Gárdonyi Albert.

Vári Rezső: Történeti intézetek Rómában. Adalék a legújabb kor tudománytörténelméhez. Budapest, 1916. A Magy. Tud. Akadémia kiadása. 80. 88 l.

Az 1895 óta Fraknoi Vilmos alapításaként működő római magyar történeti intézet új állami szervezetében a világháború zavarai miatt nem volt megnyitható. 1914-ben egyedül az intézet titkára: Vári Rezső lakott és dolgozott Rómában, mígnem az olasz hadüzenet ezt a vékony szálát is elszakította. Ő állította össze a jelen füzetben a Rómában működő különböző idegen történeti intézetek ismertetését.

Sorra veszi fejlődésüket, szervezetüket, felszerelésüket és munkásságukat. Feldolgozása nem egyöntetű. Az archaeologiai szak szemmel láthatólag jobban érdekli, mint a középkori historia, holott ez intézetek nagy része a vaticani levéltár megnyitásának köszöni létét és a középkor vagy éppen az újkor történetével foglalkozik. Többnyire felsorolja kiadványaikat is, de éppen az osztrák intézetnél eltér ez elvtől, a fősorolást korlátozza, holott ezt az intézetet helyezte az ismertetésben első helyre. Pedig véleményünk szerint, ha már nem alapításuk időrendjében sorolja fel őket, saját intézetünkkel kellett volna a sort megnyitnia. Hogy miért kellett a csak 1904-ben megnyílt belga és hollandus és az 1910-ban megnyílt, de 1913 óta ismét szünetelő spanyol intézetet is a magyar előtt fősorolni, nem tudjuk megérteni.

Feltűnő az American School of Classical Studies terjedelmes ismertetése az új épület tervrajzainak közlésével. Általában a szerző sokat foglalkozik az intézeti tisztviselők fizetésével és lakásaikkal, a mi a közönséget kevésbé érdekli. Időszerűnek sem mondható a kiadvány olyan időpontban, a mikor az ismertetett intézetek fele, legalább egyelőre, megszűntnek tekinthető.

Folyóiratszemle.

A Cél. Márczius. *Mezey Gyula. Naumann Frigyes eszméje és könyve* címmel Naumann Mitteleuropa munkájának tartalmát, szellemét, irányát minden lényeges részre kiterjeszkedőleg ismerteti. — *Lemur* álnévvel *Francia háborús irodalom* cz. cikkben néhány francia könyv ismertetését találjuk, melyek érdekes fényt vetnek a francia háborús eszmevilágára, a mennyiben a németekkel foglalkozó művekben a leghevesebb gyűlölködés hangja szólal meg.

Április. *Mezey Gyula* Naumann Frigyes fejtegetéseit ismerteti.

Május. *Mezey Gyula* folytatja Naumann művének ismertetését. — *Medveczky Károly: A finn-magyar atyafiság.* A finn-magyar barátság okát keresi, s azt találja, hogy a magyar kultusz odafenn nem egyéb, mint a muszkagyűlölet allegorizálása. A hazáért való rettegés, az elnyomástól való félelem testetöltése. — *Lemur: A németiség* címmel azt mondja el, hogy mint vélekednek a néme-

tek önmagukról, a háborúról, jövőjükéről. — *Id. Egan Lajos: Irország.* Az irek rövid históriája, melyben Anglia sok százados perfid politikáját szövi be.

Június. *Német Károly: A császár.* Vilmos német császár dicsőítése. — *Mezey Gyula* Naumann munkájáról szóló ismertetésének harmadik közleményét adja. — *Lemur: Zsidó problémák.* Guttmann Henrik A haldokló falu munkájának eszmemenetét ismerteti, s a magyar zsidóság jövője érdekében leendő szervezkedésről ír. — *Csiláry György: A hetven éves Apponyi.* A magyar közélet e vezérének jellemzése.

Július. *Mezey Károly* folytatja Naumann munkájának ismertetését. — *Karácsonyi János: A tótok.* Részlet »A magyar nemzet történeti joga« cz. munkájából. — *A magyarság jövője a háború után.* Hegedüs Loránt politikai tanulmányának ismertetése.

Augusztus. *Német Károly: Szent István ünnepére.* A nagy király emlékének szentelt cikk. A mostani sorsdöntő pillanatokban bizakodással várjuk a háború végét, mely nemzetünket új korszak elé fogja állítani. A cél, a küldetés ugyanaz, mint a nagy királyé volt. Nemzetünk, fajunk, országunk újjáépítése. — *Jász Géza: A történelmi magyarság rendeltetése.* A történelmi magyarság újjászületésének módosatairól ír. A cselekvés órája ütött, az pedig két részből áll, a munkálkodásból és szervezkedésből. Első sorban a magyar történeti osztálylyal meg kell kedveltetni a munkát, hogy fennmaradhasson. — *Mezey Gyula* Naumann munkáját folytatólagosan ismerteti. — *Kiss Sándor: Feladataink* címmel azt fejtegeti, hogy fajiságunk hanyatlásának meggátolása végett a faj megtartására kell törekednünk. A fajvérség eszméjét ki kell fejtenünk, köztudatosossá kell tennünk.

Szeptember. *Mezey Gyula: A román támadás és Erdély.* Bizik a gondviselés bölcsességében és az Isten igazságos ítéletében. Ennek az igazságos ítéletnek a mi fegyvereink erejével kell megtanítania Romániát más népeknek és jogaiknak tiszteletére! Szövetségeseink katonai hatalmával egyszersmindenkorra ki kell irtania a román elmeből a nagy Dáko-Romániának hóbortos álmát. — *Szittyá Emil: A háború és az orosz forradalmárok.* Ismerteti az orosz radikálisok munkáját a háború folyamán. — *Mezey Gyula* Naumann munkájának ismertetését folytatja.

Október. *Mezey Gyula* ismertetésének folytatása.

Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez. 1916. I. füz. Évek óta ismertetjük folyóiratszemlénkben az Adalékokat, de észrevételeink, úgy látszik, nem képesek a szerkesztőt régi rendszerétől eltéríteni és komolyabb útra terelni. Olyan kiadványról van szó, a mely a megye erkölcsi és anyagi támogatásával jelenik meg, a melyre a megye még olyan súlyos időkben is, mint az orosz betörés ideje volt, nagy összegeket költött. A folyóirat tehát hivatalos organuma a megyének, illetve a megye levéltárának. Ilyen körülmények közt a megye is megkívánhatná, de megkívánja a közönség is, hogy illő tudományos színvonalon álljon. Ezt azonban épenséggel nem mondhatjuk el róla. Haladás mindössze abban mutatkozik, hogy a regény és a régebben szokásos adomarovat elmaradtak. A mai magas nyomdaárak mellett azonban valósággal bűn, hogy a szerkesztő még mindig folytatja a kiadott anyagnak újra lenyomatását. *Zemplén a Codex Diplomaticus Hungariae lapjain* (VI.), *Zempléni levelek a Codex Diplomaticus Patrius Hungariae kötetében* (VI.), *Zempléni*

közkiratok a Zichy-kodexben, Zemplén a Sztáray-kodexben (XXII.) csupa olyan közlemény, a mely közkézen forgó oklevélkiadásokból van lenyomtatva, olyanokból, a melyek nagyobb elterjedésnek örvendenek, mint az Adalékok. A főrészben csak két közlemény üti meg a mértéket: Kemény Lajosnak, Kassa érdemes főlevéltárnokának közlése: *Zempléni vonatkozású iratok Kassa város levéltárában és Gagyhy Károly ref. lelkészé: Szemelvények Olaszliszka ref. egyházának leveles almáriomából*, mindkettő folytatás. — Dongó Gy. Géza: *Zempléni tárgyú regeszták levelestárunkból*; a megyei levéltár egy ma már nem használható elenchusához készült névmutató, a mely levéltári belső használatra való, de nem közlésre. — Dongó Gy. Géza: *Zempléni helynévmagyarázatok*; értéktelen és néha ízléstelen; nagyrészt az Etymologiai Szótár felhasználásával készült. — Dongó Gy. Géza: *Adatok Zemplén vármegye topológiájához* (XVI. sorozat) és Dongó Gy. Géza: *Zemplénvármegyei palétás helységei 1707-ben* a közlés ezen alakjában szintén értéktelenek. — Péter Mihály: *Sárospatak-e vagy Miskolcz?* cz. a ref. főiskola elhelyezése kérdésében fejti ki a sárospataki álláspontot. Ez a cikk azonban napilapba és nem a vármegyei levéltár hivatalos közlönyébe való. — Csodálatos az is, hogy miért oszlik az Adalékok füzeté két részre: közlésekre főcím nélkül és ismét közlésekre *Levéltári közlemények* címen, mikor a két rovat közleményei közti semmiféle különbség nincs. Mindkettőben a közlések 10—20 számon, tehát több évfolyamon át folytatódnak nyúlfarknyi 1—2, legfeljebb 3—4 oldalas közleményekben. Az utóbbi rovat első cikkében: *Közlévtári adatok a sárospataki főiskola történetéhez*, Dongó Gy. Géza »kiröpi a levéltári setétjéből az első baglyot, a páter jezsuita-superior Bertalanffy-nak immár 157 esztendő s baglyát, mely így kuvikol...« — Azután folytatódnak ugyancsak a szerkesztő tollából: »Magyar rabok és rabnők török-tatár fogságban«, *Tokaj-hegyljai szőlőrendtartás 1641-ből* (4-ik folyt., a rendtartás 34—48. pontjai), *Zemplénvármegyei nemeseinek mutatókönyvéből* (XXII.), *Zempléni regeszták XVII. századbéli számadásokból* (II.), *Zempléni magyar nyelvmélekek* (IV.), *Sátoralja-Ujhely város törvényei a XVII. évszázadban* (XXI.), *Ns. Torday János tolcsvai főbírónak 1766. évi számadásából* (XI.), valamennyi becsebb közlemény, mint a mit a szerkesztő a főrovatban ad közre. Legbecsebb *Daróczy Zoltán közlésében* egy magyar nyelvű *Rákóczy-adománylevél 1669-ből*. — A Családtörténet rovatban Dongó Gy. Géza közöl egy oklevelet »*Adatok a Szerdahelyiek nemzetségrendjéhez 1337-ből*« címen és ugyanő »*A Wiczmándy-család története*« cím alatt adja e tárgyról írt könyvismertetésének negyedik, de még nem utolsó részletét. — Érthetetlen, hogy a mikor fontos tudományos czélokra hiányzik a fedezet s a tudományos folyóiratok terjedelmét korlátozzák, hogy a mikor országszerte az oroszduilta Zemplén felsegítésére gyűtenek, a megye még mindég régi terjedelmében jelenteti meg ezt az állítólag tudományos organumát, a mely nem képes célját kellő komolysággal szolgálni.

II. füz. Az egész szám *Matolai Etelének*, a megye néhai alispánjának van szentelve, közölve életrajzát és a családja történetére vonatkozó okmányokat is.

A Hét. 16. szám. *Punin*; *A vajda*. Megemlékezés Eötvös Károlyról. — *la. Háborús könyvek* címmel Simon Vilmos Hadak útja cz. harczéri tudósításai, Berend Miklós harczéri naplója vannak ismertetve.

19. szám. *Polonius*. Jegyzetek cím alatt a *Szekfü-ügyről* ír megjegyzéseket. »A száműzött Rákóczi ép úgy nem hazafiatlan könyv, a hogy Szekfü nem áldozata a kutatás szabadságának.« »Szekfünek nem az volt a hibája, hogy a kutatásai során egészen más Rákóczi-kép jelent meg előtte, mint például a Thaly Kálmán spiritiszta hívására ; hanem az, hogy ezt a képet úgy rajzolta meg, hogy ha valaki ép nagyon akarta, félreérthette.«

22. szám. *Cholnoky Viktor: Görgey Arthur*. A tábornok jellemzése, »lelki portréja«.

Akademiai Értesítő. Augusztus—október. *Császár Elemér: Shakespeare és a magyar költészet*. Végigtekint a magyar dráma-irodalmon és megállapítja, hogy anyagot írónk alig kölcsönöztek Shakespeare-től. Dugonics és Mérey Sándor gyúrták át műveit a XVIII. század legvégén, Tóth Lőrincz merítette belőle Vatajának és Gaal Peleskei nótáriusának egy jelenetét. Indítékokat Katona, Madách, Vörösmarty és Szigligeti kölcsönöztek tőle. Mindazonáltal Shakespeare igen nagy hatással volt drámaírói munkára, megihlette költőinket, de a mit átvettek tőle, »azt lelkükben nemesen földolgozva a nemzeti genius legkisebb sérelme nélkül fordították költészetük emelésére«. — *Pecz Vilmos: Bölcs Leó Taktikájának Vári-féle szövegkiadása*. A véleményes jelentés igen elismerően nyilatkozik a munkáról. — *Éber László: Fabriczy Kornél kisebb dolgozatai*. Válasz Gerevich Tibornak a Fabriczy-dolgozatok kiadásáról az *Archaeologiai Értesítő* 1915. 3—5. füzetében megjelent bírálatára.

Alkotmány. 277. szám. *Persián Adám. Az erdélyi győzelem és Hunyadi stratégiaja*. Hunyadi Jánosnak a törökökön 1442-ben Nagyszebennél aratott döntő ütközetét írja le. — 280. szám. *ib. Gr. Andrassy: A világháború problémái* című munkáját ismerteti.

Az Ujság. 275. szám. *Haynald Lajos emlékezete*. 1816—1916. Részlet Várady L. Árpád kalocsai érsek körleveléből, melyben Haynald érsek egyéniségét jellemzi. — 285. szám. *Marczali Henrik: Az első román hódítás Erdélyben*. Mihály havasalföldi vajda 1599. harczának történetét adja, melynek eredménye volt, hogy Mihály vajda Erdélyt meghódította, melynek csaknem egy évig ura volt. — 293. szám. *Takáts Sándor: A holt király*. Mátyás királyról szól, kinek emléke a XVI. században évről-évre népszerűbbé lőn.

Budapesti Hírlap. 282. szám. *Szádeczky K. Lajos: A nagy-szebeni harczok története*. Mint szemtanú nagy vonásokban leírja a szebeni harczokat. — 308. szám. *Egy koronás barátunk* címmel IV. Lipót, lippei uralkodó herczeg Deutschland und Ungarn című művének gondolatmenetét ismerteti. A mű adalékul szolgál a két ország politikai és gazdasági vonatkozásaihoz a múltban, jelenben és jövőben.

Debreczeni Közlöny. 6—18., 22—28., 30—35., 37—39. szám. *Herpay Gábor: Debreczen sz. kir. város levéltára diplomagyűjteményének regestái*. Futó pillantást vetvén a levéltár történetére, 1294—1506-ig terjedő évekből származó 281 oklevél regestáját adja.

Egyházi Közlöny. 19. szám. *Az udvari és várplébánia*. A május 6-ikán kelt királyi rendelet szerint a budai királyi várpalota kath. plébániája a »magyar királyi udvari és várplébánia« címet fogja viselni. Ezáltal a magyar királyi önálló udvartartás egy újabb reális értékű intézményt nyert, mert Ő felsége a paritás kidomborítása végett azt is elrendelte, hogy a bécsi Hofburg plébániája a »császári királyi udvari és várplébánia« címet viselje. A budai várpalota

plébánosa eddig is viselte a »Szent Jobb öre« címét, ezután azonban a mint a szentjobbii apátság megüresedik, az apátsági javadalom is a várpalota plébánosát fogja illetni.

32—33. és 34. sz. (P. I. S.): *A katolicizmus Romániában*. Az oláhországi kath. egyház a XV. századtól kezdve a boszniai sz. Ferencz-rendiek vezetése alatt állott, majd a XVII. században a minoriták vették át a missiók gondozását, később azonban ismét a Ferencz-rendiek léptek helyükbe. 1713 óta a nikápolyi püspök volt Oláhország apostoli administratora és a XVIII. század végén székhelyét is áttette a bukaresti Ferencz-rendi kolostorba. 1882 után, a mikor Románia királyság lett, XIII. Leo a nikápolyi püspök joghatóságát megszüntette és Bukarestben érsekséget szervezett, mely közvetlenül a Propagandának van alárendelve. Az első moldvai püspökség 1370-ben alakult Sert-ben, székhelyét 1497-ben Bacauba tették át, XIV. Benedek pedig 1752-ben Sinatinba helyezte át. A püspökség megszűnése után (1818) a Propaganda Moldva részére 1825-ben apostoli vicariatust szervezett, XIII. Leo pedig 1887-ben Jassiban püspökséget alakított.

Földrajzi Közlemények. 1916. 6. sz. Holub József: *Zala vármegye kiterjedése és határai a középkorban*. Okleveles adatok alapján állapítja meg a megye legrégebb határait.

Historische Vierteljahrschrift. XVII. (1914—1915) 4. Heft. K. Süssheim N. Jorga: *Geschichte des osmanischen Reiches* cz. munkájának V. kötetét tárgyalja, mely az ozmán birodalom történetének a kücsük-kainardsii békétől 1912-ig terjedő részével foglalkozik. Az író nem ismeri a keleti (török, arab), orosz és délszláv nyelveket, úgy hogy a számbajövő forrásoknak alig egy ötödreszt használhatja fel. Ebben is igen sok a hiba. Szakember a könyvvel nem sokat nyer, egyébként azonban kellemes, könnyen áttekinthető előadásánál fogva népszerűsége tarthat számot.

Historische Zeitschrift. 3. F. — 20. Band. — 2. Heft. 1916. — A füzetben magyar vonatkozású cikk nincsen. A »Literaturbericht« rovatban érdekel bennünket J. Loserth ismertetése *Spiridion Gopčević: Geschichte von Montenegro und Albanien* című munkájáról. A túlzóan elfogult munka előadási módja, a hogyan az anyagot feldolgozza, tudománytalan, csupán az újabb időkre vonatkozólag nyújt értékes adatokat. — A »Notizen und Nachrichten« rovatban több, a világháborúval s a monarchia szerepével foglalkozó munka van röviden érintve. Így: Ruchti: *Zur Geschichte des Kriegausbruchs*, Zweibrück: *Österreichische Essays*, Singer: *Geschichte des Dreibundes*, Doerkes-Boppard: *Das Ende des Dreibundes*, v. Chlumecky: *Die Agonie des Dreibunds*, Redlich: *Historisch-politische Studien über den Gegensatz zwischen Österreich-Ungarn und Russland*, Ziekursch: *Russlands Balkanpolitik* és néhány apróbb dolgozat.

Huszadik Század. 9. szám. Stern Lázár: *Ervölcs és egyén*. Az ervölcs fogalmának kialakulását vázolja a kezdetleges társadalmakon kezdve s a fejlődés végső eredményéül a szabad, parancs és kényszer nélkül egymás mellett élő egyének társadalmát jelöli meg. — Jászi Oszkár: *Erdély sorsa és a magyar politika*. A román betörés és az 1849. évi összeomlás okául a meg nem oldott nemzeti-ségi kérdést jelöli meg. — Neufeld Béla: *Ukraina gazdasági és nemzeti-ségi vonatkozásban*. Ukrajának jelentőségét ismerteti az orosz imperialista politika szempontjából. — Jászi Oszkár: *Az olasz irre-*

dentizmus némely tanulsága. Mayr »Der italienische Irredentismus« című műve nyomán megállapítja, hogy az olasz árulás a nemzeti aspirációk megvalósítása. — Nagy Dénes Huntingtonnak az éghajlat és művelődés közötti kapcsolatról írott művét ismerteti. — Ágoston Péter Beardnek az Egyesült Államok alkotmányának formája érdekében folyt küzdelmek okairól írott könyvét ismerteti.

Katholikus Szemle. 1916 június. *Balanyi György dr. : Olaszország területi követelései* címmel bírálja, mennyiben voltak jogosak azok a területi követelések, a melyeket Olaszország a monarchiával szemben támasztott az olasz háború kitörését megelőzőleg. A tárgyalások lefolyásának nagy vonásokban történő ismertetése után részletekben tér rá az olasz követelésekre. Ezeket nagyjában három csoportra látjuk osztva: a Trentinót; Görz, Gradiska és Istriát (Triesti szabad állam) és a dalmát szigeteket, illetve Dalmáciát illető részre. Földrajzi és ethnographiai alapon bizonyítja a szerző — mindenütt a történeti mult szemmel tartásával —, hogy a követelések jogosulatlanok voltak. A kritikátlan, tisztán hamis érzelmekre támaszkodó irredentismus azonban mást mondott az olasz politikusoknak. — *Bikkal Dénes : Német gazdasági terjeszkedés Törökországban* című cikkében történeti vonásokban gazdag képen mutatja be, hogyan nyert tért lépésről-lépésre a német ipari és kereskedelmi világ Törökországban, mennyire élénk ez összeköttetés fontosságának tudata a német nemzetben és irodalomban. Olyannyira, hogy bár a monarchia elsősorban lenne hivatva ez összeköttetések fenntartására, mégis a német munkának kell elsősorban köszönnünk, hogy a törökség a folyó világháború folyamán mellénk állott. — *Tordai Anyos : A háború költészete* cz. cikkében a háborús gondolatkör egyes ágainak irodalmi megnyilvánulásait tárgyalja. — *Gr. Vay Péter : Szibérián át* cz. folytatólagos útleírásának II. részében a Moszkvától Tscheljabinskig terjedő út leírását kapjuk. — Regény, versek, külföldi és magyar folyóiratok szemléje után a könyvismertetések rovatában a történezt Rábel László: Erdélyi László »Árpád-kori társadalmi történetünk legkritikusabb kérdései« cz. munkájáról írt ismertetése (676—678. ll.) érdeklik.

Szeptember. *P. Schroth Pál : A török iskolakérdés* címmel a török iskolaügy háború előtti állapotát ismerteti, különösen abból a szempontból, hogy a nem török iskolázáson hogyan osztoztak a keresztény nemzetek és felekezetek. Ezután az új-török iskola-reformról s arról beszél, micsoda hatása lehet a háborúnak, nevezetesen a kapitulációk megszüntetésének a jövő török iskolaügyre. — *Petrich Béla : Jegyzetek a francziák háborújához* cím alatt arról ír, micsoda szálak fűzték egymáshoz a francia és német nemzetet, mily tényezők szóltak Franciaországban a háború ellen, viszont mily tényezők voltak azok, melyek a nemzetet a háborúba mégis belevitték? — *Vay Péter gróf Szibérián át* című útleírásának harmadik részét kapjuk. Jelen közlemény az útnak Tscheljabinsktól Petrowskig (Transbajkalia) részéről számol be. — A könyvismertetések között több, bennünket közelebbről érdeklő írásra akadunk. Így nemcsak sorrendre, súlyban is első *Balanyi György* ismertetése *Calamita La persona di s. Francesco d'Assisi* és *Tülemann : Studien zur Individualität des Franziskus von Assisi* cz. munkáiról. — *Sebestyén József A zichi és vásonkeői gróf Zichy család idősebb ágának okmánytára* XI. kötetét ismerteti, Lukács József Karácsonyi

János: *A magyar nemzet történeti joga hazánk területéhez a Kárpátoktól le az Adriáig* cz. munkáját, Mosony Lipót Germanus Gyula »Turán» című könyvét mutatja be. Ez utóbbi a szónak tudományos tartalmát, jelentőségét fejtegeti. Végül Mihályfi Akos *A pan-nonhalmi főpátsági főiskola évkönyvéről* számol be.

Október. Hadzsaga Gyula *Missiók a háborúban* címmel sorra veszi, micsoda pusztulás érte a különböző katolikus missiókat a háború folyamán és folytán. Együttal rámutat az e téren reánk váró feladatokra is. — Vécsey Özséb *Románia háborúja a politikai földrajz megvilágításában* cz. cikkében földrajzi szempontból tárgyalja, mik lehetnek a román államnak természetes céljai s a mostani háború mennyiben áll ellentétben ezen természetes célokkal. — Vay Péter gróf »Siberián át» című útleírásának befejező részét kapjuk. Az útleírás érdekessége abban van, hogy közvetlenül az orosz-japán háború előtti időben írja le a háború folyamán oly óriási jelentőségre jutott vasútvonal viszonyait. Jelen rész a Chita—Peking útvonalat írja le. — A külföldi és magyar folyóiratok szemléje után két igen érdekes könyvismertetést találunk. Hómann Bálint Domonouszky Sándor: *A harminczadvám eredete* cz. munkáját ismerteti (909—910. ll.); Sebestyén József pedig *Fest Aladár: Báró Dévay Pál altábornagy (1735—1800)* cz. könyvéről számol be. (910—911.)

Komárom. 1915. 3. 4. szám. Polner Ödön: *A háború és a keleti kérdés* című cikkében az ú. n. keleti kérdésnek egyes újabb mozzanatait ismerteti s a krimi hadjáratot, valamint annak előzményeit veszi előadása kiinduló pontjául. — Alapi Gyula: *Brigettó-ról* szóló tanulmányát folytatja s ebben a műveltségi viszonyokat tárgyalja. — Alapi Gyula: *Komárom vármegye levéltárának középkori oklevelei* címmel 1464—1478. évekből 13 oklevelet közöl. — Edelényi Szabó Dénes: *Komárom vármegye népessége 1715—1910.* Madár községre vonatkozó adatokat közöl.

Komáromi Ujság. 36. szám. Baranyay József: *A mikor a királyok is menekülnek.* 1046-tól 1809-ig terjedő évekből való történelmi adatokat közöl arról, hogy menekülő királyok, hosszabb-rövidebb ideig Komáromban és Komárom vármegyében találtak menedéket.

Könyvtári Szemle. 1916. 1. sz. Kremmer Dezső: *Könyvtári élet Pest-Budán.* A könyvaukcziókról, könyvkereskedőkről, közkönyvtárakról és kölcsönkönyvtárakról számol be, melyek a pesti és budai olvasóközönség igényeinek kielégítésére voltak hivatva a XVIII. század végén.

2. sz. Gárdonyi Albert: *Könyvcenzúra és ritka könyvek.* A folyóirat előző évfolyamában megkezdett cikk folytatása, mely Széchenyi irodalmi munkásságától kezdve az abszolutizmus koráig ismerteti a magyarországi könyvcenzurának a politikai irodalom terén kifejtett gyomláló munkáját.

Magyar Figyelő. Horváth Jenő: *Magyar birodalmi politika.* A magyar birodalmi politika futólagos szemléletéből azt állapítja meg, hogy nem a terjeszkedő törekvések voltak a helyesek, hanem a tengerhez vezető út békés biztosítása. — Hendel Ödön: *Attila emlékezete a Venetóban.* Attila hagyomány szerinti szerepét s ennek emlékeit vázolja. — Ismerteti Karácsonyi János »*A magyar nemzet történeti joga*» című munkáját s Csekey Istvánnak a magyar pragmatika sanctióról írott tanulmányát.

17. sz. Balcanius: *A délmacedóniai harczter.* Görög-Macedónia földrajzi viszonyait ismerteti. — Riedl Frigyes irodalmi munkásságát

jellemzi hatvanadik születésnapja alkalmából. — *Kalmár Antal* »*A magyarok és németek első katonai szövetsége*« czímen a Szvato-pluk elleni hadjáratról emlékezik meg. — Ismerteti *Palóczy Edgár* »*Báró Tóth Ferencz a Dardanellák megerősítése*« című könyvét.

18. sz. *Buza László*: *Szerbia államjogi helyzete a háború után*. Nem tartaná szerencsés megoldásnak, ha Szerbia Ausztria és Magyarország kondominiumává válnék, hanem a magyar szent korona országaihoz csatolása mellett száll síkra.

19. sz. *Pethő Sándor*: *Görgei mint hadvezér*. Hadvezéri működését ismerteti s különösen szervező tehetségét magasztatja. — *Kázmér Ernő*: *Franciaország háborúja*. A franciaországi háborús mozgalom okait vázolja francia politikusok beállítása alapján. — *Gamma*: *A nemzetiségi eszme*. Az ententehez tartozó államokról megállapítja, hogy nemzetiségi külpolitikájukkal hatalmi törekvéseiket palástolják.

20. sz. *Szittyá Emil*: *Jegyzetek az orosz forradalmi mozgalmak történetéhez*. A mozgalmak balsikereinek magyarázatát adja. — *Csitáryné Gálóczy Ilona*: *A sumir nép*. Ez őskultúra érdekes részleteit ismerteti s a vonatkozó kutatások történetét vázolja. — *Lóverseny a mohácsi vész előtt*. Radvánszky Béla báró kultúrtörténeti munkája alapján az 1525. évi budai lóversenyekről ír.

21. sz. *Dékány István*: *Tömeglélektani erők a hadseregben*. A modern hadvezetésben felhasznált tömegerők forrását elemzi s alkalmazásuk módszerét világítja meg. — *Balkanicus*: *Eleutherios Venizelos*. A görög államférfiú modern politikai szerepét vázolja. — *Rábaközi*: *Németország és a holland közvélemény*. Az ellenséges hangulat magyarázatát keresi.

Magyar Könyvszemle. 1916. Január—Június. *Fejérfpataky László*: *A háború irodalma németországi könyvtárakban*. Szerző beszámol a háborús nyomtatványok gyűjtése érdekében Németországban tett utazásáról és ismerteti az ottani gyűjtemények munkásságát. A legnagyobb arányú gyűjteményt a berlini Königlische Bibliothek szerezte, a melyben 20 alkalmazott foglalkozik a 30 helyiségben elhelyezett anyaggal. Utána következik a lipcei Deutsche Bücherei gyűjteménye. Az írott emlékeket a berlini Märkisches Museum gyűjti. — *Harsányi István* folytatja a *Rákóczi-könyvtár katalógusának* közlését. Jelen közleménye a tizenegyedik. — *Ferenczi Zoltán* és *Kemény Lajos* adalékokat közölnek *Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának II. kötetéhez*. — A könyvismertetések közül említjük *Gerlach Martin*: *Das alte Buch und seine Ausstattung vom XV. bis zum XVI. Jahrhundert* és *Czuber Marianne*: *A hazai német nyelvű folyóiratok története 1810-ig* cz. munkák ismertetését. — A *Vegyes közlemények* közt összefoglaló áttekintést találunk azokról a károkról, a melyeket a világháború okozott a könyvtárakban; *Harsányi István* *Kazinczy Ferencz* könyvtárának katalógusából megállapítja, hogy a II. József császárt dicsérő *Pol. Kirchh. Manch. Hermæon* cz. könyv szerzője Molnár János pesti ág. ev. lelkész volt.

Magyar Középiskola. 5—6. szám. *Bán Aladár Sebestyén Gyula* *A magyar rovásírás hiteles emlékei* cz. könyvét bírálva, nagy elismeréssel szól a munka tudományos értékéről és kiemeli a bustrophedon írás kérdésének korszakalkotó megoldását.

7—8. sz. *Pétergál Henrik Zuber Marianne*: *A hazai német nyelvű folyóiratok története 1810-ig* cz. értekezését ismertette megállapítja, hogy a dlogozat nagy szorgalommal készült, csak az idézetek nagy számát sajnálja, melyek a könyv jelentékeny részét

foglalják el. — *Balanyi György* szerint *Erdélyi Lászlónak Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései* cz. könyve a kérdés sok homályos pontját világítja meg és számos becses adatot hoz felszínre, de míg a tárgy körül támadt irodalmi harcban az ellenfelek teljesen ki nem merítették a bizonyítás anyagát, korai volna Erdélyi új társadalomtörténeti elmélete felől végleges ítéletet alkotni. A szerző szorgalmának s kritikai érzékének méltánylása mellett kifogásolja a munka külső formáját, előadását és a sok személyi vonatkozást.

Magyar Kultúra. 11. szám. *Tomcsányi Lajos: Napoleon második házassága.* Napoleon Josephine-nal kötött házasságának körülményeit ismertetve, megállapítja, hogy ez felbonthatatlan, érvényes házasság volt; a francia kormány ravasz fondorlattal csikarta ki a bécsi érsek engedélyét Napoleon második házasságához.

12. sz. *A Szemlék és kritikák* rovatban *Juhász Kálmán* ismerteti *Krämer Tamás: A protestáns vallás terjedésének okai hazánkban 1551-ig* cz. értekezését.

15—16., 17—18., 19. sz. *Erdélyi László: Fejlődés a legrégibb magyar társadalomban.* Az Árpád-házi királyok korszaka a szabados társadalom korának is nevezhető, mert egyetlen korszakban sem érvényesültek hazánkban a szabados szolgák annyira, mint a királyság első három századában. Szolgaállapotú szabadosok alkották a királyi hadsereg főtömegét és a Szent István-féle közhatalom is tulajdonképpen a szabados társadalomra volt alapozva, úgy hogy a királyi hatalom szabados tisztikarával s katonaságával a régi magyar nemes családoktól is függetleníteni tudta magát. A rendi társadalom az aranybullá s ennek 1267-iki revisiója után átalakult. Az aranybullának az volt a célja, hogy a serviens vitézeket szabaddá tegye, őket birtokukkal együtt kivonja a várispánok hatósága alól, azért, hogy a király zászlója alatt harcoljanak. Ezzel megindult a régi szabados rend fõlszabadítása és megnevesítése. 1260 tájától fogva hivatalosan is megkapják a nemes címet. Így keletkezett a köznemesi rend, később a családokban öröklő főúri s 1397-ben a városi rend. A szabados jellegű társadalom a közhatalomban és törvényhozásban is részesedő rendi jellegű nemesi társadalommá változott át, melynek kiváltságai a katonai szolgálat és hadképeség különböző arányain alapultak.

Magyar Nyelv. 6. szám. *A Königsbergi Szójegyzék.* E legutóbb fölfedezett becses nyelvemléket *Fejérfalaky L., Nagy Gyula* és *Szentpétery J.* alapos palaeographiai vizsgálat után egyértelműleg a XIV. sz. második felében, legfeljebb a XV. sz. elején keletkezettnek vallják. *Jakubovich Emil* a hártján levő tollpróbákból kideríti, hogy a kézirat Anthimos fia János hivatali kancelláriájában, 1397—1417 közt a kancellária scriptorai kezén volt. Élelmémű okfejtéssel azt is megfejt, hogy az emléket Corvin János irataival Brandenburgi György vitte Königsbergbe, mikor 1525-ben az országból kiutasították. *Szinnyei J.* és *Melich J.* nyelvészeti vizsgálata eredményül azt állítja fel, hogy a kézirat 1370-nél régibb, 1420-nál fiatalabb nem lehet.

7. sz. *Szily Kálmán: Az idegen helynevek a magyar nyelvben.* Meggyőző fejtegetéssel támogatja Beöthy Zsolt akadémiai indítványát, hogy azokat az idegen helyneveket, melyeknek az irodalomban s a közéletben magyar alakja fejlődött, magyar szövegben magyar alakjukban használandók s ugyanilyen értelmű kéréssel fordul a kormányhoz a hivatalos szövegekre nézve. Az Akadémia jún. 13-iki ülésen a javaslatot elfogadta. — *Gombocz Zoltán: A*

besenyő népnévről. Ez a népnév: pacinaci, pacinacae, patzinacitae, patzinakoi, pecsenyegi, bissemi, bessi, pecinati, pincenuates s még több alakban kerül elő a történeti emlékekben. Eredeti alakja »becsenek« volt, ez pedig egy Becse személynévként kicsinyített formája. Ide tartoznak a nálunk gyakori Becse személynév és helynevek.

8. sz. *Gombocz Zoltán: Levente.* Ez voltaképp nem egy, hanem három szó. Az egyik: »levent« a török hódoltságkori szó s annyit jelent, mint önkéntes katona a szárazföldi irreguláris csapatokban és hadihajókon; a szó perzsa eredetű, törökből hozzánk került jövevényszó. A másik »levente, leventa« Cornides magyarázata szerint I. Béla öcscsének nem személynéve, hanem jelzője, jelentése: pugil, heros; a nyelvújítás fölkapta s írónk Dugonicstól kezdve »hős lovag« jelentésben éltek vele. A harmadik Levente személynév, Szár László harmadik fia; ejtése Liünti v. Leventi lehetett s valószínűleg »atyafi, ivadék« a jelentése. — *Simai Ödön a Herczegprimás* című keletkezését kutatja. III. Károly adta az esztergomi érseknek a hercegi rangot 1713-ban; ez aztán a primás címmel együtt sok változáson át végre 1828-ban forrott össze »hercezegprimás«-sá. — *Tolnai Vilmos: Pogány-magyar keresztnevek* újabb divatjáról ír; úgy látszik már Dugonics Etelkája előtt 1784-ben kereszteltek valakit Gézá-nak. — *L. M.* felveti a kérdést, melyik helyes a történeti irodalomban előforduló Zápolya, Zápolyai, Szapolyai nevek közül. — *M. J.* figyelmeztet a Századok idei 378. s k. lapjain megjelent jász népnévről szóló fejtegetésre, mely feljuttja azt a régi tévedést, hogy jász = filiszteus = íjjász; v. ö. *M. Ny.* VIII. 193.

Magyar Nyelvőr. 45. évfolyam. 7—8. szám. *Wertner Mór: Régi magyar női nevek.* Cuca-tól Jurke-ig terjedő nevekre vonatkozó oklevélbeli adatok. — *Cserép József* ábrándos elméletének czáfolata, mely szerint már Herodotosban megtalálni a magyarság nyomát.

Magyarország. 259. szám. *Kalmár Antal: A függetlenségi párt története.* Nagy vonásokban rámutat a párt keletkezésére, elnevezésére, gyarapodására, programjára és gyakori pártválásainak belső okaira. — 280. szám. *Vörös László: A hétszázéves Domokos-rend.* A rendnek és magyar rendtartományainak története rövid vonásokban. — 287. szám. *L. Sipos Kamilló: Kossuth Lajos és a vámügy.* Ismerteti Kossuth vámpolitikai álláspontját. Ő a szabadkereskedelmi rendszer híve volt. Ez elvet Kossuth miniszter korában is megtartotta. Azonban az akkori viszonyok miatt nem érvényesíthette, mert a Magyarország és Ausztria közötti vámvonallal akkori alakjában Ausztriára nemcsak vámkérdés, hanem az egyedáruság miatt pénzügyi kérdés is volt, melyről nem mondhatott le. Nem volt más megoldás, mint Ausztriával a kölcsönös érdek szemmel tartásával rendezni a közbeeső vámvonallalilletéiket és rendezni a külvám tételeit. Szabadkereskedelmi elvét akkorra hagyta, midőn nemzete gazdaságilag oly erős lesz, hogy kiállhatja a versenyt a nemzetközi kereskedelemben. Azonban a szabadságharcz ennek végét vetett.

Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. (XXXVI. Band, 1915, 4. Heft.) *Oskar Ritter v. Halecki: Die Beziehungen der Habsburger zum litauischen Hochadel im Zeitalter der Jagellonen* cz. cikke aránylag igen kevés magyar vonatkozást tartalmaz. — Igen értékes adalék a tatárjárás történetéhez *Fedor Schneider* cikke: *Ein Schreiben der Ungarn an die Kurie aus der letzten Zeit des Tatareneinfalles (2. Februar 1242).* A sienai városi levéltár egy másolatából közli a menekült

magyar főpapok és nemesek czen, a pápához intézett levelét, a melyet három, hasonló tárgyú és eredetű levéllel együtt a sienai dominikánus kolostor feloszlatott levéltárában őriztek. A levél a czímben jelzett időpontban Székesfehérvárott kelt, a hová több káptalan, szerzetesrend tagjai, világi nagyok és közemberek menekültek a tatárok elől. Keserű szavakkal, megrázó hangon mondják el Magyarország szenvedéseit, kérnek valami segílyt a pápától, ámbár — szinte gúnynak hangzik — nem mondják el minden szenvedésüket »ne etiam proliscitas litterarum aures delictas offendat«. A másik három, ezzel egyidejűleg kelt levél csak regesta-formában van fenn-tartva, egyiket ugyancsak a Magyarországon összegyűlt egyházi és világi egyének egyetemessége intézi a keresztény világ minden egyházi és világi hatóságához, testületéhez. A másik kettőt a pannonthalmi apát intézi összes apáttársai nevében ugyanezen ügyben a pápához, illetve a cardinális-collegiumhoz. A levelekhez fűzött megjegyzések mutatják ugyan, hogy czikkíró kevésbé ismerős a magyar viszonyokkal, de az egész közlemény igen tanulságos mindazoknak, kik az illető korrall foglalkoznak. — A »Literatur« rovatban v. *Dungern* bírálja a *W. Kowalsky: Die deutschen Königinnen und Kaiserinnen von Konrad III. bis zum Ende des Interregnums* cz. munkáját. A bírálat nyomán úgy látszik, — a mi különben a tárgyból is következik — hogy a munka magyar vonatkozásokban is gazdag, — *Ankwier* ismerteti igen röviden *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini* hg. v. R. Wolkan. II. Abt. — *C. Jirecek* ismerteti nagyon elismerően *Thallóczy Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter* cz. munkáját, a melyet magyarból F. Eckhart fordított németre.

Muzeumi és Könyvtári Értesítő. 1916. évfolyam. 2—3. füzet. — *Mihalik József: A Főfelügyelőség hatáskörébe tartozó közgyűjtemények új csoportosítása.* — *Ugyanaz: Két évi munkásság eredményei.* Számot ad a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Tanácsának és Főfelügyelőségének 1914. és 1915. évi működéséről. — *A Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelősége hatáskörébe tartozó közgyűjtemények működése és fejlődése az 1915. évben.* Valamennyi intézet megérezte a háborús állapotokat, de egyesek (pl. Debreczen) ennek ellenére is szép eredményekre mutathatnak ebben az évben. Helyenként katonai czélokra foglalták le az épületeket, mások közvetve igyekeztek hasznossá tenni magukat a háborúban (felolvasások, hangversenyek a sebesültek szórakoztatására, stb.). — *Kisebb közlemények. Népkönyvtáraink háborús veszteségei, A Debreczeni Városi Múzeum megnyitása, Helyi nyomtatványok gyűjtése a vidéki könyvtárakban, Dienes László, Walter Hofmann könyvtári törekvései* (ism. Gulyás Pál), *Az Aradi Kölcsey-Egyesület Évkönyve az 1914—1915. évről* (ism.), *A Bunyitay-könyvtár duplumai. Hivatalos Közlemények.* Személyi hírek, jegyzőkönyvek.

Numizmatikai Közöny. 1915. III. füzet. *Gohl Ödön: Barbárpénzeink prototípusai* (I. közl.) cz. a magyarországi barbárpénzek antik görög, római és régibb barbár mintáit igyekezik megállapítani. I. Csoportban ilyenekül a »minálunk forgalomban volt klasszikus antik pénzek«-et tárgyalja, melyek a következők: 1. II. Fülöp macedoniai király pénzei. 2. N. Sándor és esetleg utódainak azonos típusú pénzei. 3. Lysimakos pénzei. 4. A macedoniai negyedik kerület tetradrachmonjai. 5. Thasosi tetradrachmonok. 6. Dyrrhachion és Apollonia ezüstpénzei. 7. Koson aranypénzei. 8. Róma pénzei. 9. Ide veszi a régibb hazai barbárpénzeket is. Ismerteti e pénzeknek

hazai leleteinkben való előfordulását s a belőlük származtatható barbárpénzeket, melyek közül legnevezetesebbek a kagylótipusú aranypénzek (2. sz. utánzatai), meg az eraviskus és Biatic-csoportbeli pénzek (8. sz. utánzatai). A II. csoportba azon görög pénzeket sorozza, melyek hazai leleteinkben nem fordulnak elő s itt valószínűleg forgalomban sem voltak. Ilyenek: 1. Larissa (Thessalia) ezüstpénzei. 2. Antigonos Gonatas macedóniai király tetradrachmonjai. Ez utóbbinak jellegzetes utánzatai a Pallasfejes típusú barbár aranypénzek. A második csoport magyarországi leletekben előforduló barbár utánzatai készülhettek hazánkon kívül is. Időrendben a kagylótipusúakat tartja legfiatalabbaknak, az egyéb Alexandros-típusúakat legöregebbeknek. A Pallasfejes típus e kettő közé esik. — *Harsányi Pál: Adatok a C. N. H. III. kötetéhez* (IV. közl.) ez I. Ferdinánd, Miksa, Rudolf, II. Mátyás és II. Ferdinánd pénzeiből közöl képeket és leírásokat. — *Börzsönyi Arnold, A győri főgimnáziumi múzeum és a környékbeli kincsleletek* cz. ismerteti e múzeum éremszaporulatát, szól azon gyűjteményekről, a melyeket részben vagy egészben Győr megye területéről hoztak össze, megemlíti a győri éremgyűjtemény nevezetesebb barbár, római stb. pénzeit s ezek lelőhelyeit. Bennünket közelebbről az I. Géza (dux) és Sz. László (C. N. H. 23. és 25. sz.) pénzeit tartalmazó gecsei s a későbbi Árpád-kori pénzeket (C. N. H. 234., 241., 246., 251., 253., 285., 299., 336., 344., 366. sz.) és nagyszámú bécsi fillért tartalmazó, összesen 2110 darabból álló tüzeseltki éremlelet érdek. — *Gohl Ödön: Háborús emlékek* (IV. közl.) cz. folytatja a Num. Közl. XIII. évf. 4. füz. és XIV. évf. 1—2 füz.-ben megkezdett sorozatot. Pótlékában a magánosok által kibocsátott magyar szükségpénzek (papi szükségutalványok) közül Daubner Józsefét (Homokszil) és Fodor Domokosét (Torda) írja le. — *Gohl Ödön: Magyar egyházi emlékérmek* (Harmadik pótlék) cz. kiegészíti »egyházi és hitéleti vonatkozású emlékérmekink, illetve kegyeleti érmeink« azon négy csoportját, melyet a Num. Közl. X. évf. 3—4 füz. és XI. évf. 3. füz. tett közzé. Az első pótléket ezen utolsó közleményhez fűzte. A másodikat a XII. évf. 1. füzetben adta. Az utolsó két év szerzeményéből ezeket egészíti ki a jelen pótlék.

IV. füzet. *Mahler Ede: Az úgynevezett »Simon-féle zsidó érmek« chronológiájához.* Azon eredményre jut, hogy ezen »érmeken lévő évszámok a zsidó aerák egyikével sem állanak kapcsolatban, hanem a veretési évre vonatkoznak«. Az első év a szeleukida-féle aera 174. éve (Kr. e. 139/8), a negyedik év a szeleukida-féle aera 177. éve (Kr. e. 136/5). Simont Kr. e. 135. év februárjában meggyilkolták s ekkor megszűnt ezen érmek verése. Csupán egy darab érem ismeretes az ötös évszámmal. Azon érmek, a melyek »a ligullath Izrael első éve« feliratot viselik s Hadrián császár korából valók, nem zavarandók össze ezekkel a Simon-érmekkel. — *Gohl Ödön: A Nagy-hörcsök-pusztai barbár pénzlelet* cz. leírja a lelet alkotórészzeit. A zöméről megállapítja, hogy Pannoniában készült, hogy egy részét régibb barbárpénzből verték át. 127 darabja a mászlonypusztai tipushoz, 3 darabja az Andoleon-csoportbeli barbárpénzekhez sorozandó. A leletben előfordult 1 darab N. Sándor-féle aranystater eddig első dunántúli leleteinkben. Bizonyítéka e lelet az »északibb terület s a pannoniai barbárpénzek idegen területre való kölcsönös elhurcolásának«. Az átvert pénzek közeli barbár szomszédaiktól valók s kereskedelmi úton kerültek Pannoniába. Az átverés oka vagy az volt, hogy közismert alakúvá akarták tenni a pénzt hazai szükség-

letükre, vagy az, hogy a törzs hírnevét igyekeztek terjeszteni ezáltal a szomszéd törzsekkel való kereskedelem révén. — *Kemény Lajos: Egy XVIII. századbeli kincslelet* cz. egy Zsigmond magyar aranyaiból álló 172 dbos Kassán előkerült éremleletről a szépesi kamara által 1787-ben fölvelt »Specification« eredeti szövegét adja. — *Harsányi Pál: Adatok a C. N. H. III. kötetéhez* (V. közl.) II. és III. Ferdinánd és I. Lipót különböző típusú pénzeit közli. — *Zoltai Lajos: A debreczeni kollegium éremtárának keletkezése és a Kazay-féle gyűjtemény* cz. az éremtár keletkezését a XVIII. sz. első évtizedéig vezeti vissza. Régi szokás szerint a könyvtár járuléka volt az itt is. Cél tudatos gyarapítása a XVIII. sz. végén, **hogy** Kazay Sámuel könyvtárát s vele együtt országság híru régipénz-gyűjteményét is megvette a kollegium. Elmondja röviden Kazay életét, pár vonással jellemzi s leírja könyvtárának és éremtárának eladási körülményeit s a kollegiumnak ifj. Jankovich Miklóssal e miatt való harczát. Az éremtár összesen 2452 dbból állott. Némileg tájékoztat anyagáról Kalós Mózes 1838-ban készült összeírása és Telegdi K. László jelentése, »a melylyel a gyűjteményeknek Lugosi József új könyvtárnok részére történt átadásáról számol be 1846-ban«. Az éremgyűjtemény szakszerű elrendezése és lajstromozása még eddig nem történt meg.

Nyugat. 8. szám. *Halász Imre: Török-magyar vonatkozások.* Rövid visszapillantást vet a török-magyar vonatkozások multjára. — *Lengyel Géza: Mitteleuropa.* Naumann nagy feltűnést keltett könyvének aphoristikus bírálat; egyes gondolatokat ragad ki belőle s fűz hozzá többé-kevésbé kételszerű megjegyzéseket. — 9. szám. *Schöppflin Aladár: Aforizmák a Szeftü-ügy körül.* Az egyéni és a tömeglélektan szempontjából ír megjegyzéseket, erős rokonszenvvel Szeftü iránt. — *Halász Imre: Török-magyar vonatkozások.* (folyt.) Kedvezőbb színben tünteti fel a hódoltság idejének törökjeit, mint a köztudatban eddig éltek. Bocskay szerepének s az akkori török szövetség méltatása. — 10. szám. *Halász Imre: Török-magyar vonatkozások.* (folyt.) Erdélynek és Bethlen Gábornak viszonya a törökséghez. — 11. sz. *Halász Imre: Török-magyar vonatkozások.* (bef. A XVII. század eseményei Thököly bukásáig. — 16. szám. *Szász Zoltán: Turanizmus.* A turanizmus fogalmáról s annak jellegéről ír; s annak a nézetének ad kifejezést, hogy a turanizmus egyáltalában nem méltó arra, az irányító szerepre, melyet hívei neki a magyar köztudatban biztosítani szeretnének. — 18. szám. *Lengyel Géza: Együtt vagy külön?* czímmel Sieghart Rudolf könyvéről, mely az osztrák-magyar közbeeső vámvonal történetét tárgyalja, írt ismertető tanulmányt. — 20. sz. *Gróf Andrássy Gyula: Kiegyezés és beavatkozás* cím alatt bírálat tárgyává teszi a képviselőház álláspontját, mely szerint Ausztria és Magyarország nincsenek kötelezve egymással szemben, hogy a közös ügyeket rendező törvényeket megtartsák s ha az egyik állam a másiktól követelné a kiegyezési törvényekben megállapított jogszabályok végrehajtását, az a másiknak belügyeibe való jogtalan beavatkozás volna. Andrássy tisztán jogi szempontból vizsgálva a kérdést, arra az eredményre jut, hogy az 1867. évi XII. tcz. szerződés; ebből az következik, hogy végrehajtását mindkét fél jogosan megkövetelheti egymástól. Ha a végrehajtás nem volna lehetséges, akkor előállana a 67-i rendezés teljes, vagy részben való megváltoztatásának szükségse. — *Gellért Oszkár: Vörös könyv Romániáról.* A cikkkíró éles bonczkés alá veszi a külügyi hivatal kiadványát, melyben 111 távirat számol be Romániához való viszonyunkról egészen az augusztusvégi betörésig. Positív és negatív adatok bizonyítják, hogy a had-

vezetés és a diplomatia nem végzett vállvetett munkát; ennek szomorú eredménye lett a románok ideiglenes sikere, mely annyi erkölcsi és anyagi kárt okozott. — 21. sz. *Fenyő Miksa*: *Stürgkh gróf* címen a meggyilkolt osztrák miniszterelnök uralmát bírálja, különös tekintettel hazánkkal való politikai viszonyában. — *Gellért Oszkár*: *Tittoni*. Az olasz államférfinak nem régen elhangzott véleményét párhuzamba állítja Grey nyilatkozataival. — *Halasi Odön*: *Hollandiából*. Hollandia küzdelme semlegessége fenntartásáért s az angol mesterkedések rajza.

Ösvény. 1916. Január—július. *Weiszer Róbert*: *Egy kevésbé ismert Thököly-dráma*. A drámát, melynek címe: *Leben und Thaten Emerich Thököly's und seiner Streitgenossen*, 1839-ben adta ki Lipszéban szerzője, Schöer Gottfrid Tobias pozsonyi tanár A. Z. sigla alatt. — H. folytatja II. *Petrőczy István és Révay Erzsébet leveleinek* közlését. A közölt levelek száma 42; a közlés azonban már a folyóirat 1913. évi folyamában indult meg. — *** *A száműzött Rákóczi* címen elmélkedik a Szeckfü Gyula munkája nyomán keletkezett polemiáról, kiemelve Andrassy Gyula érdemét a gondolat-szabadság védelmében.

Pester Lloyd. 280. szám. *Roth Viktor*: *Sächsische Geschichtschreibung* címzel tartalmi ismertetését adja Teutsch Frigyes Die Siebenbürger Sachsen in Vergangenheit und Gegenwart című munkájának, mely néhány héttel az olasz hadüzenet előtt jelent meg Lipszéban. — 284. szám. *Die rumänische Krise in Permanenz*. Vezércikk, mely a Vöröskönyvből vett tarlózás alapján Románia politikájával foglalkozik. — 315. szám. *Gróf Apponyi Albert*: *Bilder aus der ungarischen Verfassungsgeschichte*. Berlinben a német bajtársi szövetség ülésén tartott felolvasása. Nagy vonásokban ismerteti a magyar alkotmány történeti fejlődését, főleg a pogánykori ősi alkotmányt, azután Szent István király államrendezését és a nagy alkotmányjogi reformokat az arany bullától Nagy Lajos koráig. Behatóan szól a magyar szent korona fogalmáról és arról az elvről, hogy az 1848-as jogkiterjesztés után nemcsak a nemesség, hanem minden magyar állampolgár tagja a magyar szent koronának. Magyarországon az Isten kegyelméből és a nép akaratából való királyság két elve egyesül. A magyar király a koronázáskor mennyei és földi avatásban részesül. A magyar királyság egyike a legnagyobb mesterműveknek, mit nép alkotó geniusa valaha teremtetett. Ez uralkodik a magyar nép egész érzelmvilágán, de ez forrása egyúttal a magyar nemzet ellenálló erejének és fejlődőképességének. De csakis a magyar szent korona királysága s nem más valamilyen monarchikus hatalom. A magyar szent korona iránt való hűségünk az a fellegrár, a melyben szövetségi hűségünk szilárdan lakozik. Hívek vagyunk a közös szövetségesekhez, főleg a német szövetséges testvérhez. — *Berzeviczy Albert*: *Der Kampf um die Wahrheit*. című előadásában a most dúló világháborút főleg abból a szempontból vette vizsgálat tárgyává, hogy melyik fél oldalán található az objektív igazság. Rámutat, hogy az entente elfogadott politikai rendszerének főmomentumai: a szerződések megszegése és a szövetségeseknek csalárd megtévesztés útján váratlan megtámadása, továbbá a kis államoknak a háborúra való felbujtása és azután, ha bajba kerültek, cserbenhagyása; végül a semlegességüket megőrizni akaró államoknak a legerőszakosabb eszközökkel való kényszerítése az érdekeik ellen való állásfoglalásra. Ez csak hazugságok és ámtítások és rágalmozások által valósítható meg. Ebben az ámtító politikában főképp két hamis vádnak jutott a főszerep. Az egyik

a központi hatalmak, különösen Ausztria-Magyarország nemzeti-ségeinek állítólagos elnyomatása, s ebből folyólag védelmük és felszabadításuknak szükségessége; a másik a háború bűnös előidézésének és különösen Németország részéről a világuralomra való törekvésnek vádjá. Részletesen kimutatja e vádak alaptalanságát s különösen a magyarországi nemzetiségi viszonyokat ismertetvén, bebizonyítja, hogy nálunk más nemzetiségi politika, mint a minőt követünk, nem is követhető, s hogy ellenségeink leghatalmasabbjai sem tekinthetők faji alapon álló tiszta nemzeti államoknak, sőt a más nemzetiségűeket sokkal kiméletlenebbül nyomják el, mint mi. Csak Oroszország és Anglia törekednek világuralomra. A mi győzelmünkre tehát éppen a nemzetek szabadsága szempontjából van szükség.

Religio. 6. szám. *Giesswein János: Mit mond a sociologia és történelembőlcsale az államközi viszonylatok szervezkedésére vonatkozólag.* A népek szabadságának fennmaradását csak a szövetség-szerű csoportosulás biztosíthatja, de az ilyen csoportosulás fölött a nemzetközi jognak kell souverain joggal uralkodnia. E célból először is a diplomatiának jelenleg még teljesen az állami individualismus alapján nyugvó rendszerét kell átalakítanunk. — *Sipos István* ismerteti *Veres Endre: Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium I.*, *Krämer Tamás: A protestáns vallás terjedésének okai hazánkban 1551-ig* és *Baumgartner Alán: A kercei apátság a középkorban* című munkáit.

Sárospataki Hírlap. 3—19. szám. *Szinyei Gedeon: Sárospatak város házai, romjai, melyekhez nevezetes történelmi emlékek fűződnek.* Történeti adatokat közöl azon házakról, melyekben kiváló férfiak laktak, vagy hosszabb-rövidebb ideig tartózkodtak; továbbá azon romokra vonatkozó adatokat közli, melyek Sárospatak egykori műveltségi viszonyairól tanuskodnak.

Uj Idők. 39. szám. *A sarkvidék remetéje.* Mikkelsen kapitány útleírását ismerteti. — 41. sz. *Ágai Adolf.* Visszaemlékezés. — *Gerelye: A legrégebb ékszer.* A gyűrű története. Szól symboikus jelentéséről, mint a nappálya, együvé tartozás, egyesülés, hatalom, birtoklás kifejezéséről, majd a pecsétgyűrűről és a mai ékszerrel. — *Két pesti festő.* Szól Than Mórról és Gerhard Alajosról abból az alkalmából, hogy az Ernst-múzeum képeiből kiállítás rendezett. — 42. sz. *Gálos Rezső: Arany János egy kiadatlan levele.* 1864-ben Miskolczról névtelen levélben elégtételt kérték Arany Jánostól, mint a Koszori szerkesztőjétől egy elbeszélés közléséért, a melyhez a tárgyat Tölvölgyi Titusz, a szerző, félreismerhetetlenül Doleschall miskolci orvos Gabriella leányáról vette. Arany János a névtelen írónak poste restante válaszolt. A levelet Xantus Jánosné az Arany János-Társaságnak ajándékozta. — 43. sz. *A mécstől az ízlámpáig.* Rövid áttekintés Buda és Pest világításának fejlődéséről a XVIII. és XIX. században. — 45. sz. *A női ruha glóriája.* Visszapillantás a csipke történetére.

Ukránia. 2. szám. *Vodicska Imre: Ukránia és Róma.* Az ukránok 1596-ban a breszti unióval a római egyházhoz csatlakoztak, az orosz uralom azonban visszatérítette őket a keleti egyházba csak a nem orosz területeken maradt fenn az unio. — *Podhradszky György: Magyar-ukrán történelmi kapcsolatok* (II. közl.). A legrégebb művelődési kapcsolatokról. — 3—4. sz. *Czirbusz Géza: Oroszkő.* A tihanyi félsziget fokának nevét a rusz = fok szóból magyarázza. — *Sevcsenko Társz.* Az ukránok nagy nemzeti költőjéről. — *Drahomanov Mihály: Rabszolgasorban.* Az ukránok története dióhéjban. — *Podhradszky György: Magyar-ukrán történelmi kapcsolatok* (III.).

Összeköttetéseink I. Endre, Salamon, Szent László és Kálmán korában. — 5—6. sz. *A görög-kath. ukránok üldözése Cholm vidékén.* Az orosz uralom alatt élő ukránok üldözésének története a pravosláv egyház által. — *Podhradszky György: Magyar-ukrán történelmi kapcsolatok.* (IV.) Az oroszok szerepe Kálmán és Álmos viszályában és II. István küzdelme Vladimirko ellen. — *Drahomanov Mihály: Rabszolgasorban.* (II.) Lengyelország felosztása után az oroszok az ukrán nyelvet is üldözték. — *Sigma: Az ukrán történelem átnézete.* 1654-ig, a mikor a perejaszlávi szerződéssel Oroszországhoz csatlakozott. — 7—8. sz. *Márki Sándor: Magyar adatok Mazeppáról.* (I.) Mazeppa összeköttetései folytán a svéd királlyal és Rákóczival, eljutott hozzá Krmann Dániel superintendens is, az ő útleírása szolgáltatja Mazeppáról a legrégebb magyar adatokat. — *Podhradszky György: Magyar-ukrán történelmi kapcsolatok.* (V—VI.) Borisz élete és II. Géza küzdelmei Izjaszláv kievi nagyfejedelem, Vladimirko és fia Jaroszláv ellen. — *Sztripszky: Petőfi és Sevcsenko.* Igen erőltetett párhuzam a két költő közt. — 9—10. sz. *Márki Sándor: Magyar adatok Mazeppáról.* (II.) Krmann Dániel követsége és Rákóczi híveinek orosz összeköttetései. — *Podhradszky György: Magyar-ukrán történelmi kapcsolatok.* (VII.) Jaroszláv és III. István, Vladimir és III. Béla összeköttetései. — *Drahomanov Mihály: Rabszolgasorban.* (III.) Az ukrán irodalomnak az orosz cenzura és hatóságok által való üldözését vázolja. — 11—12. sz. *Márki Sándor: Magyar adatok Mazeppáról.* (III.) Ráday Pal benderi naplójának ismertetése után áttér arra a kérdésre, hogy hogyan foglalkozott Mazeppával a magyar irodalom. Cserei még nem említi magát Mazeppát, mellékesen foglalkozott vele Gvadányi József XII. Károlyról írt életrajzában. Az első Mazeppa-életrajzot Molnár János írta 1794-ben. Tudományos földolgozója egyedül a löcsei Engel. Liszt Ferencz egy szimfóniai költeményt szentelt neki. — *Podhradszky György: Magyar-ukrán történelmi kapcsolatok.* (VIII.) III. Béla halicsi politikájáról. — 13—14. sz. *Podhradszky György: Magyar-ukrán történelmi kapcsolatok.* (IX.) II. Endre halicsi politikájáról és Kálmán királyságáról. — *y Gy.: Az ukrán történelem átnézete.* (II.) A XVII. század közepétől a jelenkorig. — 15—16. sz. *Podhradszky György: Magyar-ukrán történelmi kapcsolatok.* (X—XII.) Kálmán és Endre hercegek királyságai és Halics összeköttetései IV. Bélával. — *Nazaruk József: Az ukrán légio a világháborúban,* a Szics-lövészek kifejezésének történelmi magyarázata. A Szics erősségét a XVI. század derekán Visneveckij herceg hozta létre; ez volt alapja minden ellentállásnak Oroszországgal szemben.

Uránia. Április. *Molnár Elek: A francia nemzeti jellem.* Loewenfeld müncheni ideggyógyorvos könyve alapján összeállítja a francia nemzeti jellem beteges tüneteit, melyek a mai világháborúban is nyilvánulnak. Ezek: állhatatlanság és újítási vágy (már Caesar mondja a gallusokról); a háborús hajlam hanyatlása; hiúság és kérkedés; a kedély változékonysága. Ezekből magyarázható a gloire s a revanche eszméi, az oroszszal kötött szolgai szerződés, a kémkedéstől való rettegetés s az elvakult gyűlölet. — *Endrei Gerzson: Maximális árak Diocletianus idejében.* A 301. esztendő rettenetes drágaságának s a belőle következő árszabályozásnak története; szösz szerint közli Diocletianus rendeletét s a kiszabott árakat. — *Két hadinapló* ismertetése. Az első Aage Madelung szertelenül feldicsért könyvének értékét a kellő mértékre szállítja le. A másik Molnár Ferencz: Egy haditudósító emlékei, a szerző írói pályájának nemes

gyümölcse. — Május. *Ellend József: A sárospataki jogakadémia a Bach-korszakban.* A főiskola küzdelmei Világos után a birodalmi kormány erőszakos intézkedései ellen, melyek 1854-ben a jogakadémia megszűnését vonták maguk után, hogy 1861-ben újra működni kezdjen. — *Rapaics Rajmund: A tudományok történelmének nevelő hatása.* Rámutat tanításunk arra a hiányára, hogy az államférfiak, hadvezérek és írók mellett teljesen elhanyagolja a tudósokat, kiknek példája fölötte jellem- és erkölcsképző. — Június—augusztus. *Kőrösi Albin: Cervantes.* A nagy spanyol költő halálának háromszázados évfordulójának alkalmából írt életrajz és méltatás. Mellékelve a költőnek egyetlen eddig ismeretlen arczképe. — *Laurentzi Vilmos: A szerb-orosz politikai szövetezés első kísérlete.* A szerbeknek szabadságharcza a török uralom ellen, s az első folyamodás Oroszországhoz 1804-ben; az oroszbarát áramlat lelke Nenáodovics Máté volt, a ki el is érte célját, mikor 1807-ben az oroszok Iszajev tábornok vezetése alatt megverik a törököt. Azóta szüntelenül tart az orosz befolyás uralma Szerbiában. — *Schiff Péter: Svéd gyarmatosítási kísérlet Északamerikában.* A rövidéletű svéd gyarmat története 1626—1655 közt.

Vasárnapi Ujság. 31. szám. *A háború napjai.* Folytatólagos rovat. — 32. sz. *Veszteségek a háborúban.* Statisztikai összeállítás az emberanyag csökkenésének a háborúban. Körülbelül 200 év óta az egyes nemzetek veszteségei — százalékban értve — állandóan csökkennek; a csökkenés oka a harci mód megváltozása, s a fegyverek tökéletesedése. — *A háború napjai.* Folyt. rovat. — 33—36. sz. *A háború napjai.* Folyt. rovat. — 37. sz. *Az óbudai bazilika.* A ref. paplak építése közben egy régi templom maradványaira bukkantak. Kiderült, hogy ez a XII. századból való bazilika, melyről Ranzanus még magasztalással ír, de idők folyamán egészen eltűnt a föld színéről. — *A háború napjai.* Folyt. rovat. — 38—39. sz. *A háború napjai.* Folyt. rovat. — 40. sz. *Falkenhayn gyalogsági tábornok, a német nagyvezérkar volt főnökéről.* — *A háború napjai.* Folyt. rovat. — 41. sz. *A háború napjai.* Folyt. rovat. — 42. sz. *A háború napjai.* Folytatólagos rovat. — 43. sz. *Venizelosz, Görögország »végzetes emberének« pályája.* — *A háború napjai.* Folyt. rovat. — 44. sz. *Gróf Stürgkh Károly.* A meggyilkolt osztrák miniszterelnök rövid életrajza és működésének méltatása. — *Mária, román királyné jellemzése.* — *Csernyus Manó* 1849-i vértanúról az a legenda van elterjedve, hogy Haynau tévedésből végeztette ki; valójában úgy áll a dolog, hogy Haynau azért hagyta helyben a halálos ítéletet, mert Csernyus az alája rendelt koronaőrseget is besoroztatta a honvédségbe. — *A háború napjai.* Folyt. rovat. — 45. sz. *A háború napjai.* Folyt. rovat.

Tárcza.

A magyar országgyűlés Rákos neve.

A »Századok« legutóbbi füzetében (1916. évf. 553. l.) egy rövidke cikk foglalkozott a magyar országgyűlés Rákos nevével. A cikk írója adatokat hozott fel arra, hogy »a »rákos szó országgyűlés értelemben Ferdinánd kancelláriájának gyakorlatában honosodott meg.«

Mivel eddig senki nem talált olyan adatot, a melyben a Rákos szó országgyűlés értelemben magyar ember által írt szövegben hamarabb fordult volna elő, mint ezt a szót országgyűlés értelemben idegen származásúak használták, világos, hogy a külföldiek csak félreértésként nevezték el Rákosnak a magyar országgyűlést. E félreértés megnyilvánulásának ideje azonban korábbi Ferdinánd idejénél, még inkább korábbi az 1526-ik évnél, a melyből a Századok cikkének adatai valók.

Pontosan összeállítva az általam ismert adatok a következők.

Rudolf anhalti herczeg 1505 május 1-én Linzben kelt levelében arról értesíti Miksa császárt, hogy a magyarok leendő országgyűlésükön a császár érdekei ellen készülnek cselekedni.¹ Az anhalti herczeg Rakusch-nak nevezi a magyar országgyűlést, a mi világosan onnét eredő tévedés, hogy ezt az 1505 nyarán tervezett fegyveres országgyűlést a magyarok tényleg a Rákos mezején akarták megtartani.

Ennek az értesítésnek hatása alatt Miksa tényleg követeket küldött az 1505-ik évi Szent Mihály-napi országgyűlésre. A követek elkéstek, mert hamarabb véget ért az országgyűlés, mint ők a Rákosra érkezhettek volna. Ezért a követek egyike, Jacobus Rakerspurg 1505 nov. 15-én Bécsből tudatta a császár tanácsosával, Lang Máté gurki püspökkel, hogy nem mentek el Magyarországra.² Jacobus Rakerspurg

¹ Házi, udvari és állami levéltár. Maximiliana.

² U. o.

is Rackuschnak nevezi az országgyűlést, a mi megint érthető tévedés, mert ezt az országgyűlést tényleg a Rákos mezején tartották.

Ezek után nem kell bennünket meglepnie, ha azt olvasuk Miksa császárnak 1510 aug. 5-én a pápához intézett levelében, hogy a magyarok »in proximo Rakos seu conventu eorum« az ő pártjára állottak.¹ Ugyanily értelemben használja a Rákos szót Herberstein császári követ is, a ki az az 1518-i országgyűlés miatt jött hazánkba. Herberstein meg is magyarázza, hogy a Rákos szó országgyűlést jelent és egy Pest mellett levő hely nevéből származik.² Ez a magyarázat mindjárt meg is mondja nekünk, mikép történt a félreértés.

A Miksa és környezete által minden aggodalom nélkül használt Rákos szó így ment át azután az országgyűlés nevéként Ferdinánd udvarába is, a kinek szintén éppen Herberstein volt egyik állandó magyarországi követe.

Szabó Dezső.

Hivatalos értesítő.

A Magyar Történelmi Társulat 1916. évi október hó 12-én d. u. 5 órakor tartott ig. vál. ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak : dr. Csánki Dezső ügyvezető alelnök elnökle alatt : dr. Fejérfataky László alelnök, dr. Angyal Dávid, dr. Dománovszky Sándor, Fest Aladár, dr. Gombos F. Albin, dr. Holub József, dr. Lukács József, dr. Madzsar Imre, dr. Melich János, dr. Szabó Dezső, dr. Szendrey János, dr. Váczi János, dr. Závodszy Levente vál. tagok és dr. Lukinich Imre főtitkár mint jegyző.

Dr. Csánki Dezső elnök az ülést megnyitó beszédében első-sorban a Románia beavatkozásával előállott új hadihelyzet történelmi vonatkozásaival foglalkozott. Rámutat az Árpád-házi királyok bölcs telepítő politikájára, s arra a történelmi és földrajzi törvényre, hogy a magas hegységek által határolt erdélyi részek nem Románia, hanem nyugat felé vannak nyitva, s hogy ennélfogva a nyugat kultúrájának és hatalmi erejének körletébe tartoznak ; holott Románia e körlettől e hegység által elzárva, földrajzilag az arányokhoz képest szinte határtalan orosz síkság kiegészítő része s következésképp ennek hatalmi körletébe tartozván, az e síkságon lakó óriási, egy-séges és megalkuvást nem ismerő autokratikus nép által fenyegetetik egyedül. Nem látta ezt, nem akarta látni. Mondjuk : falánkság, mondjuk : álom, a vége sok megpróbáltatás nekünk is, nekik bizo-

¹ U. o.

² Rakusch ist ain Versamlung als ain Landtag, also genant von ainem Platz nahent bey Pest. Kovachich, Sammlung kleiner noch ungedruckter Stücken 167.

nyára. Vigasztalhatjuk magunkat: ezzel a falánksággal, ezekkel az álmokkal le kellett egyszer számolnunk. Ám a történelem, mely a nemzetek álmairól és hódító vágyairól is be szokott számolni, be fogja igazolni, hogy a földrajzi helyzetben, a gazdasági erőiben, a kulturában és a hazaszeretben rejlő erők minden délibábos vágyaknál hatalmasabbak.

A megnyitó beszéd után kegyeletes szavakban emlékezett meg a legutóbbi vál. ülés óta elhalt *Örtway Tivadar* ig. vál. tagról, méltatva társulatunk ezen egyik legrégibb és legbuzgóbb ig. vál. tagjának tudományos érdemeit és társulati szereplését; továbbá *Péter András* alapító tagról, *bárá Wesselényi Miklós* koronaőrrel, ki 1867 óta volt rendes tagunk és *Palkovics József* altábornagy rendes tagról. Végül üdvözlölvén a társulati főtítkárt főtítkári teendőinek átvétele alkalmából, a jegyzőkönyv hitelesítésére Fest Aladár és Holub József ig. vál. tagokat kérte fel.

49. Alapító tagokul ajánlatnak 200 K-val: Mocsonyi Antal földbirtokos Bulcs, Szemző István földbirtokos Kenyér, Lalossevich György honvédhuszárőrhadnagy Belgrád, Baráthi Huszár Károly orszgy. képviselő Belgrád (mind a négyet aj. Thallóczy Lajos), dr. Lukinich Imre társ. főtítkár Budapest (aj. Csánki Dezső), gr. Bethlen István orszgy. képviselő Kolozsvár (aj. Gagy Jenő), alapító tagul jelentkezett végül Rudnay Béla földbirtokos Bát, volt rendes tag is, 200 K-val. *Évdiás* rendes tagokul ajánlatnak: Paclisán Zenobius theol. tanár és Kerestély Margit bölc. hallgató, Kolozsvár (mindkettőt aj. Gagy Jenő). — Megválasztatnak.

50. Holub József ig. vál. tag felolvassa Bartoniek Emma r. tagnak: *A hivályi eskü fejlődése 1526-ig cz. dolgozatát.*

51. Főtítkár előterjeszti az 1916. május 1-től szept. 30-ig terjedő időről szóló pénztári kimutatást.

E szerint összes bevétel május 1-től szept. 30-ig 13279 K 97 fillér a postatakarékban

Összes kiadás ugyanezen idő alatt ugyanott.. 12398 » 28 »

Pénzmaradvány a postatakarékpénztárban szeptember 30-án 881 K 69 fillér

Ehhez adván a P. H. E. T. E-i folyószámlai tiszta követelésünket 9722 » 93 »

Összesen rendelkezésünkre állott szept. 30-án.. 10604 K 62 fillér — Tudomásul szolgál.

52. Főtítkár jelenti, hogy a Tört. Életrajzok 1916. évi kötete, mely br. Jósika Miklós életrajzát tartalmazza, dr. Dézsi Lajos szerkesztőtől, még ebben az évben meg fog jelenni és szétküldetni. — Tudomásul szolgál.

53. Elnök javasolja, hogy hatalmazza fel a választmány az Alapszabályok 25. §-a alapján a főtítkári tisztelet átvévo dr. Lukinich Imrét arra, hogy ugy a P. H. E. T. E.-nél, valamint a Postatakarékpénztárnál lévő folyó- és letétszámla felett való rendelkezéséknél az aláírást az ig. választmány által a főtítkár és titkár helyettesítésével 1914. okt. 15-én megbízott dr. Domanovszky Sándor szerkesztő helyett nevezett főtítkár végezhesse. Továbbá indítványozza, hogy a főtítkár küldessék ki a jubileumi bizottságba és a Századok név- és tárgymutatójának szerkesztő-bizottságába. — A választmány a felhatalmazást megadja s az elnöki javaslatokhoz hozzájárul.

54. Főtítkár jelenti, hogy a néhai Bunyitay Vince nagyváradi kanonok társ. választmányi tag által a társulatnak hagyományo-

zott hagyatéki összeg, 4182 K 86 fillér a Postatakarékpénztárnál lévő számlánkon július 7-én befizettetett. Az összeg mint nem alapítványi természetű tőke kezeltetik a P. H. E.-nél. — Tudomásul szolgál.

55. Főtitkár jelenti, hogy a polgári iskolák kilépése ügyében, mely a választmány f. é. május 18-iki ülését is foglalkoztatta (44. pont), az elnökség a V. K. Ministeriumban tájékozódott s ott azt a felvilágosítást nyerte, hogy a rendelet értelmezése egyes iskolák részéről félreértésen alapszik, mert a rendelet egyáltalában nem vonatkoztatható tudományos társulatokra, továbbá, hogy az elnökség az előforduló esetekben megfelelő módon intézkedett. — Tudomásul szolgál.

56. Főtitkár bemutatja a Magyarországi Bajtársi Szövetség átiratát, melyben ez a társulatot arra kéri, hogy a Szövetségbe lehetőleg alapító tag gyanánt lépjen be s tagjai között a Szövetség számára tagokat gyűjtsön. — A választmány az eszmét nagy rokonszenvvel fogadja, de mivel a társulat az eddig követett gyakorlat értelmében mint erkölcsi testület semmiféle más testületbe alapító tagul nem szokott belépni, a felszólításnak ezt a részét legnagyobb sajnálatára nem teljesítheti. Ellenben készségesen ajánlja tagjainak a Szövetségbe való belépést.

57. Elnök fölhatalmazást kér arra vonatkozólag, hogy a mennyiben a legközelebbi időben új hadikölcsönre való jegyzés lenne esedékes, arra a társulat nevében jegyezhesen. — A választmány fölhatalmazza az elnökséget, hogy belátása, illetve a társulat akkori anyagi helyzete szerint, esetleg a Bunytay-hagyaték fölhasználásával a hadikölcsönre jegyezhesen.

58. Főtitkár felolvassa Cristea Miron karánsebesi g. kel. püspöknek alapító tagul választása kapcsán a társulat elnökségéhez intézett köszönő levelét, melyben »a társulat tevékenysége fölött Isten áldását« kéri. — Tudomásul szolgál.

Több tárgy nem lévén, elnök a gyűlést bezárja.

Kelt mint fent.

Dr. Csánki Dezső, elnök. Dr. Lukinich Imre, főtitkár.

Hitelesítjük: Fest Aladár, Dr. Holub József.

A Magyar Történelmi Társulat 1916 november 28-án d. u. 5 órákor tartott rendkívüli ig. vál. ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak: dr. Csánki Dezső ügyvezető alelnök elnöklete alatt dr. Fejérpataky László alelnök, dr. Áldásy Antal, dr. Angyal Dávid, dr. Boncz Ödön, dr. Domanovszky Sándor, dr. Döry Ferencz, Fest Aladár, dr. Gombos F. Albin, dr. Holub József, dr. Hóman Bálint, dr. Illés József, dr. Madzsar Imre, Pilch Jenő, dr. Sebestyén Gyula, Soós Elemér, dr. Szabó Dezső, dr. Szentpétery Imre vál. tagok, dr. Lukinich Imre főtitkár mint jegyző.

Dr. Csánki Dezső elnök az ülést a következő beszéddel nyitja meg. (Egész terjedelmében közölve Századok f. é. 561. s köv. II.)

59. Az állva végighallgatott beszéd után indítványozza, mondja ki a választmány, hogy

1. Megdicsőült apostoli királyunk, néhai I. Ferencz József emlékeit jegyzőkönyvileg megörökíti és elhunytá felett érzett mély

fájdalmának a trónhoz eljuttatandó hódolatteljes részvétfeliratban ad kifejezést.

2. Folyóiratát a hivatalos gyász ideje alatt gyászkerettel látja el és hivatalos levelezésében fekete pecsétet használ.

Az indítványt a választmány dr. Fejérpataky László javaslatára egyhangúlag elfogadja s egyúttal kimondja, hogy az elnöki beszéd a Századok legközelebbi füzetének élén teljes terjedelmében kiadassék.

Végül az elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Sebestyén Gyula és Soós Elemér vál. tagokat kéri fel.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

Dr. Csánki Dezső, elnök.

Dr. Lukinich Imre, főtitkár.

Hitelesítjük : *Dr. Sebestyén Gyula, Soós Elemér.*

A MAGYAR TÖRTÉNETI IRODALOM 1915-BEN

ÖSSZEÁLLÍTOTTA
HELLEBRANT ÁRPÁD

MELLÉKLET A »SZÁZADOK« 1916. ÉVI FOLYAMAHOZ

BUDAPEST
AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. NYOMÁSA
1916

A történeti irodalom 1915. évi repertoriuma is a háborús viszonyok hatását mutatja. Terjedelemre kisebb a múlt évinél. A historikusok közül többen toll helyett a kardot forgatják. A folyóiratok is kisebb terjedelemben jelentek meg.

Az anyag beosztása a múlt évi csoportosítás szerint történt azzal a különbséggel, hogy a világháborúra vonatkozó irodalmat, a múlt évitől eltérőleg, mint önálló csoportot állítottam össze úgy a világtörténeti részben, mint a magyar történetiben. A csoportok a következők:

I. Világtörténet.

1. Történetírás és történetelmélet. 1—17.
2. Segédtudományok. 18—20.
3. Összefoglaló munkák. 21—37.
4. Őskor. 38.
5. Keleti népek ókori története. 39—54.
6. Görög történet. 55—63.
7. Római történet. 64—75.
8. A középkor és újkor története országok szerint rendezve. 76—240.
9. 1914—16. világháború. 241—443.
10. Egyháztörténet. 444—464.
11. Művelődéstörténet. 465—476.
12. Életrajzok. 477—479.

II. Magyar történet.

1. Történetírás. 480—523.
2. Történet általában (politika, nemzetgazdaság mellőzésével). 524—532.
3. Részletes történet 1301-ig. 533—547.
4. 1301—1526. 548—566.
5. 1527—1711. 567—609.
6. 1712—1849. 610—662.
7. 1850-től napjainkig. 663—681.
8. 1914—16. világháború. 682—740.

9. Művelődéstörténet. 741—851.
10. Egyháztörténet. 852—891.
11. Hadtörténet. 892—965.
12. Megyék, városok stb. 966—1049.
13. Genealogia. Családtörténet. 1050—1080.
14. Régészet. 1081—1111.
15. Éremtan. 1112—1136.
16. Diplomatika, címertan, pecséttan, kortan. 1137—1148.

Rövidítések magyarázata. Helykímélés szempontjából a lapok és folyóiratok címeit rövidítve adjuk. M. = magyar. Sz. = szemle. Ért. = Értesítő. Füz. = füzetek stb. Egyéb rövidítések a következők:

- Adal. Z. V. T. = Adalékok Zemplén vm. történetéhez.
 Alkotm. = Alkotmány.
 Az Ujs. = Az Ujság.
 B. H. = Budapesti Hírlap.
 Bulletin = Bulletin de l'Institut pour l'Étude de l'Europe² Sud-oriental.
 E. Ph. K. = Egyetemes Philologiai Közlöny.
 Kereszt. Magv. = Keresztény Magvető.
 Közl. Sz. vm. m. = Közlemények Szepes vm. múltjából.
 M—g. = Magyarország.
 M. H. = Magyar Hírlap.
 P. H. = Pesti Hírlap.
 P. N. = Pesti Napló.
 Tört. Közl. A. T. vm. m. = Történeti Közlemények Abauj-Torna vm. és Kassa múltjából.
 Vas. Ujs. = Vasárnapi Ujság.
 Vjesnik = Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva.

I. Világtörténet.

1. Történetírás és történetelmélet.

1. *Dékány István.* Történelmi realizmus és fejlődésszemlélet. (Néhány megjegyzés a régi és új módszer vitás kérdéseiről.) Századok 577—614. 1.
2. Die Geschichtschreibung über den Protestantismus in Oesterreich. Kirchl. Blätter VII. 28., 31., 32. sz.
3. *Heinlein István.* Pöhlmann Róbert. Tört. Sz. 417—423. 1.
4. *Kemmerich, Max.* Das Kausalgesetz der Weltgeschichte. — Ism. *Lothar Rudolf.* P. Lloyd 252. sz. — *Wlassics Tibor.* A Cél 638—645. 1.
5. *Kornis Gyula.* Történelem és psychologia. 1914. — Ism. *Dékány István.* Magy. Középisk. 106—109. 1. — *Fogarasi Béla.* E. Ph. K. 215—217. 1. — *Wagner Lajos.* Theol. Szaklap 149—151. 1.
6. *Krónikások,* Középkori. Szerk. Gombos A. 15—16. — Ism. *Keller Imre.* Orsz. Tanáregyl. Közl. 48. évf. 249—251. 1.
- (Lamprecht.) 7. *Auner Mihály.* Lamprecht Károly. (1856—1915.) Tört. Sz. 638—640. 1.
- 8. *Madzsar Imre.* Lamprecht Károly. 1856—1915. Bp. Sz. 162. köt. 460—462. 1.
- 9. *Sajó Andor.* Lamprecht és a német világpolitika. Husz. Száz. 32. köt. 334—336., 423—424. 1.
- 10. *Sajó Andor.* Lamprecht Károly. (1856—1915.) Husz. Száz. 32. köt. 55—58. 1. — *Gyömrei Sándor.* U. o. 195—197. 1.
- 11. (ri) Lamprecht Károly. Prot. Sz. 646—648. 1.
12. *Laurentzi Vilmos.* A történelem lelke. Uránia 215. 1.
13. *Márki Sándor.* Chartresi Fulcher. Tört. Sz. 575—582. 1.
14. *Norman, Angell.* A legújabb történelmi fejlődés értelme. Ford. Kunfi Zsigmond. Husz. Száz. 32. köt. 145—156. 1.
15. *Szekfü Gyula.* A harctéren elesett történettudósok. Luntz Ivo. Tört. Sz. 158—160. 1.
16. *Szende Pál.* A jelenkor történetének tanítása. Husz. Száz. 32. köt. 396—399. 1.
17. *Wertheimer Ede.* Heigel Károly Tivadar. Tört. Sz. 478—480. 1.

2. Segédtudományok.

V. ö. 40.

18. *Ewald, Wilhelm.* Siegelkunde. 1904. — Ism. *Holub József.* Turul 52. l.
19. *Hauptmann, Felix,* Wappenkunde. 1914. — Ism. *Holub József.* Turul 51. l.
20. Semigotha. II. Jahrg. 1913. — Ism. *nb.* Turul 49. l.

3. Összefoglaló munkák.

21. *Andrássy Gyula gr.* Közép-Európa. Uj Nemzedék 49. sz. — *Pethő Sándor* megjegyzése. U. o. 51. sz.
22. The Cambridge Modern History. 14. köt. 1904—1912. — Ism. *Horváth Jenő.* Tört. Sz. 605—610. l.
23. *Dupuis, Charles.* Le principe d'équilibre et le concert européen de la paix de Westphalie à l'acte d'Algesiraz. 1909. — Ism. *Lukács Károly.* Tört. Sz. 122—124. l.
24. *Gabányi János.* A hármas szövetség államainak történeti fejlődése. (Kassa, 1914. Vitéz A.) (8-r. 47 l.)
25. *Gombos F. Albin.* Keresztes hadjáratok. (Uránia m. tud. egyll. népszerű tudom. felolvasások. 163.) Budapest, 1915. Hornyánszky ny. (8-r. 24 l.)
26. *Jaurès, Jean.* Die neue Armee. Jena, 1913. — Ism. *Marczali Henrik.* Századok 191—200. l.
27. *Kjellén, Rudolf.* Die Grossmächte der Gegenwart. Übers. v. C. Koch. 1914. — Ism. *Balanyi György.* Kath. Sz. 333—335. l.
28. *Kogutowicz Károly.* Atlasz a világtörténelem tanításához. 1913. — Ism. *Madzsar Imre.* Századok 83—86. l.
29. *Kolthay Gyula.* Az ember a fejlődő társadalomban. Balassagyarmati áll. főgymn. 1914/15. ért. 3—15. l.
30. *Kováts S. János.* A háborúk hatása a nemzeti és gazdasági életre. Váradi felső keresk. isk. 1914/15. ért. 3—11. l.
31. *Krisztics Sándor.* Nemzet és állam a keletkezés, a fejlődés, viszony szempontjaiból. 1914. — Ism. *Nagy Miklós.* Tört. Sz. 426—434. l.
32. *Máday Andor.* A háború és a béke sociológiája. 1913. — Ism. *Kornis Gyula.* Tört. Sz. 119—122. l.
33. *Molden, Ernst.* Zur Geschichte der orientalischen Frage. Ung. Rundschau 148—157. l.
34. *Pater Walter.* A renaissance. Ford. Kőszegi László. Ism. *Alszegehy Zsolt.* M. Kultura I. 512—516. l.
35. *Redslob, Robert.* Abhängige Länder. Leipzig, 1914. — Ism. *Királyfi Árpád.* Bp. Sz. 162. köt. 467—477. l.
36. *Völker, V.* Toleranz und Intoleranz im Zeitalter der Reformation. 1912. — Ism. *vi.* Prot. Sz. 454—457. l.
37. *Zsoldos Benő.* Háborús dolgok 1815-ből. Uránia 345. l.

4. Oskor.

38. *Hellebrand Jenő.* A régibb kőkori ember. Természettud. Közl. 722—729. l.

5. Keleti népek ókori története.

39. *Jeremias*. Handbuch der altorientalischen Geisteskultur. 1913. — Ism. *Blau Lajos*. M. Zsidó Sz. 121—126. 1.
40. *Mahler Ede*. Ókori chronologiai kutatások. (Kivonat.) Akad. Ért. 661—678. 1.
- ARABOK.** 41. *Huart, Cl.* Geschichte der Araber. Übers. v. Beck u. Färber. I. 1914. — Ism. *Blau Lajos*. M. Zsidó Sz. 138—140. 1.
- BABYLONIA.** 42. *Bacher, W.* Tradition u. Tradenten in den Schulen Palästinas u. Babylonien. 1914. — Ism. *Blau Lajos*. M. Zsidó Sz. 149—157. 1.
43. *Ebeling, E.* Aus dem Leben der jüdischen Exulanten in Babylonien. 1914. — Ism. *Blau Lajos*. M. Zsidó Sz. 61. 1.
44. *Ungnad.* Babylonische Briefe aus der Zeit Hammurapi-Dynastie. 1914. — Ism. *Radványi József*. Religio 363—365. 1.
- EGYPTOM.** 45. Egyiptomi vezérkari jelentés Krisztus előtt 1479-ből. Népszava 66. sz. (Alt A.: III. Thutmosis faraó Palesztinában (Palästina Jahrb.) megjelent cikk ismertetése. V. ö. 54.
- FILISTEUSOK.** 46. *Macalister, R. A.* The Philistines. Their history and civilisation. 1914. — Ism. *Blau Lajos*. M. Zsidó Sz. 66. 1.
- KINA.** 47. *Lóczy Lajos*. Az izlám Kínában. Török-magy. Almanach 38—44. 1.
- MÉDEK.** 48. *Prasek, J. V.* Geschichte der Meder und Persen. 1., 2. Gotha, 1906—10. — Ism. *Blau Lajos*. M. Zsidó Sz. 237—240. 1.
- ZSIDÓK.** 49. *Blau Lajos*. Az ókori zsidó történethez. Halévy Izsák néhány állításának megvilágítása. M. Zsidó Sz. 173—187. 1.
50. *Guttman Mihály*. Izraél háborúi. Izr. m. irod. társ. évkönyv 312—373. 1.
51. *Klein Miksa és Morgenstern Ernő*. Ábrahám Ben Dávid mint történetíró. M. Zsidó Sz. 195—226., 279—302. 1.
52. *Kmoskó Mihály*. A sémi népek ősvallásának főbb problémái. (A Szt. István társ. tudom. és irod. osztályának felolvasó üléséből 90. sz. Budapest, 1915. Szt. Istv. t. 8-r. 80 l.) 2 kor.
53. *Krauss, S.* Studien zur byzantinisch-jüdischen Geschichte. 1914. — Ism. *Blau Lajos*. M. Zsidó Sz. 62—65. 1.
54. *Molnár Ernő*. A zsidók kivonulása és az ó-egyiptomi feliratok. Mult és Jövő 148—150. 1.
- V. ö. 40. 42. 43. 45.

6. Görög történet.

55. *Bichigean, Vasile*. Viața privată și socială a poporului grec în lumina epopeelor homerice. Naszódai főgymn. 1914/15. ért. 1—32. 1.
56. *Crusius, Otto*. Mannhaftigkeit u. Bürgersinn-Stimmen der Alten. 1915. — Ism. *Geréb József*. E. Ph. K. 757. 1.
57. *Csermelyi Sándor*. Két görög magánlevél. E. Ph. K. 779. 1.

58. *Dussaud, René.* Les civilisations préhelléniques dans le bassin de la Mer Égée. 1914. — *Ism. Láng Nándor.* E. Ph. K. 755—757. l.
59. *Heinlein István.* Miltiades pere. Tört. Sz. 1—31. l.
60. *Hornyánszky Gyula.* A homerosi agorának közjogi jellege. Akad. Ért. 122—131. l.
61. *Hornyánszky Gyula.* Ostromlott görög városban. (Háborús előadások a kolozsv. egyetemen. 239—257. l.)
62. *Nachmanson, Ernst.* Historische griechische Inschriften bis auf Alexander den Grossen. 1913. — *Ism. Heinlein István.* E. Ph. K. 224—227. l.
63. *Samter, Ernst.* Die Religion der Griechen. 1914. — *Ism. Lajti István.* E. Ph. K. 763—765. l.

7. Római történet.

64. Árokharcz Julius Caesar korában. Vas. Ujs. 47. sz.
65. *Bódis J.* A kereszténység legrégibb nyomai a római fróknál. 1914. — *Ism. Révay József.* E. Ph. K. 334—337. l. — *Bódis J.* nyilatkozata. U. o. 431—434. l. — *Révay J.* felelete. U. o. 434. l.
66. *Borsos István.* A nők helyzete Rómában a kereszténység első százada alatt. Dunántuli Prot. Lap 44. sz.
67. *Cserép József.* Róma kora, népe s királyai. E. Ph. K. 281—290., 365—371. l.
68. *Josephus Flavius.* Jeruzsálem pusztulása. Fordította és kiadta Szentesy Alfonz. 2. kiad. Budapest, 1915. Wodianer ny. (8-r. 175 l.) 3 kor.
69. *Kromayer, I. u. Veith, G.* Antike Schlachtfelder in Italien u. Afrika. 1., 2. 1913. — *Ism. Téglás Gábor.* Tört. Sz. 271—273. l.
70. *Láng Margit.* A római nő jogi és társadalmi helyzete az ókorban. Tört. Sz. 321—333. l.
71. *Láng Margit.* Syriai istenségek szentélyei az ókori Rómában. Tört. Sz. 155—157. l.
72. A pharsallusi csata. Vas. Ujs. 48. sz.
73. *P. S.* Két portrait Julius Caesarról. Alkotm. 210. sz. (Conradi E.: Giulio Cesare 5 felv. drámájáról és Ferrero: Grandezza... di Roma cz. művéről.)
74. Régi csataterv. Temesv. Hirl. 279. sz. (Cesar és Pompejus ütközete a pharsallusi síkon.)
75. *Révay József.* Nero fáklyái. Tanulmányok a kereszténység első századaival. Budapest, 1915. Eggenberger. (8-r. 169 l.) 3 kor. — *Ism. Magyar Győző.* Theol. Szaklap 152—155. l. — *Vigilius.* Havi Közl. 157. l.

8. Középkor és újkor története országok szerint rendezve.

- ALBÁNIA.** 76. Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia. Ed. L. de Thallóczy, et C. Jireček et E. de Suflay. 1913. — *Ism. Hodinka Antal.* Századok 642—651. l. — *Ivanić József.* Tört. Sz. 274—276. l.

77. *Andrássy Gyula gr.* Albánia. M. H. 214. sz.
78. *Šufllay, Milan.* Die Kirchenzustände im vortürkischen Albanien. Die orthodoxe Durchbruchszone im katholischen Damme. Vjesnik 1—71. l.
79. *Szegh Dezső.* A katolikus albánok. Kath. Sz. 474—487. l. V. ö. 365.
- ANGOLORSZÁG** 80. *Dékány Kálmán.* Invasiók Anglia ellen. Uránia 86—88. l.
81. *Schiff Péter.* A második angol-amerikai háború. (1812—1815.) Uránia 173—177. l.
82. *Vargha Zoltán.* Anglia nagyhatalmi törekvései. Uránia 10—12., 44—47. l. V. ö. 136. 142. 338—354.
- AUSZTRIA** 83. *Boross László.* Az osztrák hegemoniáról. M. Figy. IV. 241—264. l.
84. *Charmatz, Richard.* Aus der Vergangenheit der österreichischen Italiener. P. Lloyd 160. sz.
85. *Charmatz, Richard.* Tegetthof. P. Lloyd 250. sz.
86. *Dékány Kálmán.* Az első bécsi congressus 1515-ben. Uránia 177—180. l.
87. *Freund Minna (Barsi).* Az osztrák Kossuth. (Emlékezések Fischhof Adolfról.) Mult és Jövő 145—147. l.
88. *Horváth Jenő.* Az osztrák centralizmus és Magyarország. M. Figy. IV. 181—187. l.
89. *Kellner, Arnold and Delisle, Arthur L.* Austria of the Austrians and Hungary of the Hungarians. London, 1914. — Ism. *Knap Mihály.* Egyh. Közl. 9. sz.
90. *Kozma Andor.* Százhuszonhét év előtt. Az Ujs. 33. sz. (A Wiener Früh- u. Abendblatt 1788. második félféből az érdekesebb híreket közli, különösen a török háborúról.)
91. *Krausz Sámuel.* A bécsi zsidóság multjából. Mult és Jövő 206—209. l.
92. *Krisztics Sándor.* Közigazgatási reformtörekvések Ausztriában. Városi Sz. 1. sz.
93. *Lakatos László.* A császár Lembergben. Mult és Jövő 368—371. l. (II. József.)
94. *Molden, Ernst.* Die Orientpolitik des Fürsten Metternich. 1829—1833. Wien, 1913. — Ism. *Hasenclever A.* Hist. Zschr. 114. Bd. 177—179. l.
95. *Pichler, Caroline.* Denkwürdigkeiten aus meinem Leben 1769—1843. — Ism. *Weber Arthur.* Századok 318—320. l.
96. (v. s.) Bécsi farsang 1815-ben. P. H. 31. sz.
97. *Wertner, Moritz.* Zur Familiengeschichte der Habsburger. Ung. Rundschau 179—186. l.
98. *Zachar, Otokar.* Alchymie u dvoře Rudolfa. 1912—13. — Ism. *Ernyey József.* Századok 320—322. l. V. ö. 2. 190. 191. 195. 196. 198.
- BALKÁN.** 99. *Fodor Ferencz.* A Balkán természeti viszonyai és államalakulásai. Uránia 420—422. l.

100. *Németh József*. A balkáni szövetség történetéhez. Bp. Sz. 164. köt. 384—426. l.
101. Régi balkáni harczok. Temesv. Hirl. 270. sz. V. ö. 33. 115. 161. 355—371. 665.
- BELGIUM**. 102. Lüttich multjából. Vas. Ujs. 46. sz.
103. *M. Belgique*, Constantinople, Orient. Revue de Hongrie Tom. XVI. No. 26.
104. *Palóczy Lipót*. Waterloo. N. P. Journ. 167. sz.
105. *Pethő Sándor*. Waterloo — Belle Alliance. Alkotm. 195. sz. (Napoleon vereségéről.) V. ö. 372—374.
- BOSZNIA**. 106. *Bašagić Safvet* bég. Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj knj. Zeonosti. Sarajevo, 1914. — Ism. *Ivanić József*. Tört. Sz. 281—283. l.
107. *Jelenić, Julijan*. Ljetopis fra Nikole Lašvanina. Glasnik Zemaljsk. Muz. u Bosni 27. köt. 1—35. l.
108. *Rakonitz Dezső*. Bosznia a magyar közjog és az osztrák közjogászok szempontjából. M. Figy. IV. 434—442. l.
109. *Truhelka, Čiro*. Historička podloga agrarnog pitanja u Bosni. Glasnik Zemaljsk. Muz. u Bosni. 27. köt. 109—218. l. V. ö. 557.
- BULGÁRIA**. 110. *Bakos Tibor*. Az orosz-bolgár háború. (Az előjáték.) P. N. 329. sz.
111. *Balla Antal*. Bulgária. Uránia 12—14., 47—50. l.
112. *k. g.* Az első bolgár-szerb háború. (1885 nov.) Alkotm. 313—314. sz.
113. *Mosony Lipót*. A bolgárok megtérése a kereszténységre. Egyh. Közl. 49—52. sz.
114. *Rohonyi Gyula*. A bolgár-magyar rokonság. B. H. 358. sz.
115. *Székely Sámuel*. Bulgária és a Balkán-háború. Temesv. Hirl. 236. sz. V. ö. 99. 100. 359. 369. 370.
- BYZANC**. 116. *Scherer Ferencz*. Komnénos Mánuel bizánczi császár (1143—1180) világuralmi törekvései. 1911. — Ism. *Miskolczi Gyula*. Tört. Sz. 442—445. l. V. ö. 53.
- DALMÁCZIA**. 117. *Graf Károly Ottó*. Dalmát történelmi töredékek. Sertonaco Anticano 1649. megjelent munkájából. Fiumei Esti Lap. Külön is megjelent.
118. *Rešetar, Milan*. Toma Natalić Budislavić i njegov »Collegium Orthodoxum« u Dubrovniku. Rad. jugosl. Akad. 206. knj. 136—141. l.
119. *Strohal, Ivan*. O starosti i redakcijama dubrovačkoga statuta. Rad. jugosl. Akad. 207. knj. 94—100. l.
120. *Szabó László*. A cattarói »catenák« eredete. A Tenger 99—104. l.
121. *Szabó László*. Az Adria szigetének és keleti partjának történeti helynevei. A Tenger 168—187., 230—250. l.

- EGYESÜLT-ÁLLAMOK.** 122. *Marczali Henrik.* A tengeri háború és az amerikai Egyesült-Államok. Történeti tanulmány. M. Figy. III. 81—105. l.
123. *Marczali, Henri.* La guerre maritime et Les États-Unis. Revue de Hongrie Tom. XVI. No. 30. V. ö. 375. 376.
- EGYPTOM.** 124. *St.* Az egyiptomi hadjárat előzményei. Népművelés 53—55. l.
- FRANCZIAORSZÁG.** 125. *Némethy Gyula.* Cluny, béke tanyája ököljog korában. Tiszántúl 77. sz.
126. *Hengesbach, Jos.* Frankreich in seinem Gesellschafts- u. Staatsleben. Jena. — *Ism. syd.* Alkotm. 317. sz.
127. VIII. Károly Italiában. Vas. Ujs. 29. sz.
128. *Keller Imre.* Historia Francorum. Tört. Sz. 161—180. l.
129. (L—n.) A »harmadik« Franciaország. Új Nemzedék 36. sz.
- (Napoleon). 130. *Bonaparte Napoleon* emlékirata. A magyar Napoleon-irodalom legrégebb, egykorú kéziratos levele (1815—1915). Előtanulmány, szövegjegyzetekkel, valamint Napoleon életrajzával ellátta és sajtó alá bocsátja Huttay Lipót. 1915. (8-r. 238 l.) 8 kor. — *Ism. (t.b.)* Alkotm. 191. sz.
- 131. Une lettre de Napoléon Ier au Sultan Sélim. Revue de Hongrie. Tom. XV. No. 16.
- 132. *Huttay Lipót.* Szemelvény Napoleon emlékirataiból. Orsz.-Világ 29. sz.
- 133. *Bloch Henrik.* I. Napoleon visszatérése Elba szigetéről. Az Ujs. 79. sz.
- 134. Pensées sur la guerre de Napoléon Ier. Revue de Hongrie Tom. XV. No. 9.
- 135. Pensées de Napoléon Ier sur la politique. Revue de Hongrie Tom. XVI. No. 22.
- 136. *Kienzl, Armin.* Napoleons Hass und Kampf gegen England. P. Lloyd 216. sz.
- V. ö. 124. 399.
137. *Prutz, H.* Die Briefe Jeanne d'Arc. München. — *Ism. Egyh. Közl.* 9. sz.
138. *Tardieu, André.* La France et les Alliances. 1911. — *Ism. Lukács Károly.* Tört. Sz. 124. l.
139. *Tóttössy Miklós.* A politikai katholicizmus története Franciaországban. Kath. Sz. 989—1003. l.
140. (v. s.) Egy francia trónkövetelő kurlandi székhelye. P. H. 247. sz. (XVIII. Lajosról.)
141. *Vág Sándor.* Voltaire és a háború. Husz. Száz. 31. köt. 351—358. l.
142. *Végh, Jules de.* Une critique de la politique navale française dans une guerre contre l'Angleterre. Revue de Hongrie Tom. XVI. No. 24.

143. *Végh, Jules de.* La France et la Hongrie. Revue de Hongrie Tom. XVI. No. 31.
144. *Wéber Pál.* Bepillantás a francia protektorátus legújabb történetébe. Kath. Sz. 369—377. l.
145. *Zs. B.* Murat hercegnő memoárja. B. H. 63. sz.
146. *Zsoldos Benő.* A francziák — porosz földön. (Egy híres francia visszavonulás emléke. 1796.) Uránia 114—116. l. V. ö. 26. 105. 124. 177. 181. 377—383.
- JAPÁN. 147. *Townley-Fallam C.* A felkelő nap országa. M. Figy. I. 28—36. l.
- LENGYELORSZÁG. 148. *Divéky Adorján.* Az 1791 május 3-iki lengyel alkotmány. M. Figy. II. 265—269. l.
149. *Gabányi.* Lengyelország. Katonás Nevelés 9. sz.
150. *Kossányi Béla.* A lengyel nemesi társadalom megalakulása különös tekintettel a magyar és szláv fejlődés analogiájára. Budapest, 1915. Franklin ny. (8-r. 35 l.)
151. *Mauks Ernő.* Varsó eleste 1794-ben. Alkotm. 268. sz.
152. *Mauks Ernő.* Lengyelország utolsó évtizedei. Alkotm. 38., 41. sz. (1764—1795. eseményekről.)
153. *Szádeczky Lajos.* Az új lengyel kormányzáság székhelyei. Kilce. Az Ujs. 265. sz.
154. *Szádeczky K. Lajos.* Lengyel városok történelmi emlékei. B. H. 257. sz.
155. *Szádeczky K. Lajos.* Zamosc. B. H. 207. sz.
156. *Szádeczky K. Lajos.* Polock elfoglalása 1579-ben. B. H. 280. sz.
157. *Zsoldos Benő.* Szobieszki János szíve. (Varsó újraéledése.) Uránia 427. l. V. ö. 386—392. 532. 677. 682.
- MAROKKO. 158. *Kőszeghy Mihály.* Marokkó az európai politikában. M. Kultura I. 394—400. l.
- MEXICO. 159. *Markó Miklós.* Miksa császár tragédiája. (Magyar szemtanu a mexikói császár kivégzéséről.) Orsz.-Világ 24. sz.
160. *Zombory István.* Porfirio Diaz. M. Figy. III. 111—120. l.
- MONTENEGRO. 161. *Bodó János.* Montenegróiak a balkáni háborúban. Budapest, Toldi L. 1915. (8-r. 37, 2. l.) 1 kor. 80 f. V. ö. 99. 100. 361. 363.
- MORVAORSZÁG. 162. *Či Velehrad mohol byt' hlavným hradom a sídlom Vel'kej Moravy?* Slov. Pohlady 188—192. l.
- NÉMETORSZÁG. 163. *Bleyer, Jak.* Friedrich Schlegel am Bundestage in Frankfurt. 1913. — *Ism. Müsebeck E.* Hist. Ztschr. 114. Bd. 224—226. l.
- (Bismarck) 164. *Bloch Henrik.* Bismarck. Az Ujs. 91. sz. — 165. *Delbrück, Hans.* Bismarcks Erbe. 1915. — *Ism. Balkányi Béla.* Husz. Száz. 32. köt. 139—141. l. — *Bachrach Jacques.* P. Lloyd 286. sz.
- 166. *Halász, Emerich.* Zwei grosse Autodidakten. Kelet Népe 7. sz. (Párhuzam Bismarck és Andrássy közt.)
- 167. *Ignotus.* Bismarck és Tolsztoj. M. H. 94. sz.

- 168. *Nagy Béla*. Bismarck keresztyénsége. Prot. Sz. 490—506., 572—598., 670—680. l.
- 169. *Neugeboren, Emil*. Gedenkrede zu Bismarcks 100. Geburtstag. Siebenb. Deutsch. Tagbl. 12559—61. sz.
- 170. *Neugeboren, Emil*. Bismarck über den Weltkrieg. P. Lloyd 92. sz.
- 171. *Réz Mihály*. Bismarck és II. Vilmos külpolitikai ellentéte. M. Figy. III. 401—423. l.
- 172. *Roth, L.* Bismarcks Jugend. N. P. Journal 87. sz.
- 173. *Singer Artur*. Bismarck és a magyar politika. Világ 87. sz.
- 174. *Singer, Arthur*. Bismarck. N. P. Journ. 89. sz.
- V. ö. 528. 530.
- 175. *Bülów, B. Fürst v. Deutschland unter Kaiser Wilhelm II.* — Ism. R. M. M. Figy. I. 304—308. l.
- 176. *Charmatz, Richard*. Der Antimachiavell. P. Lloyd 260. sz. (Nagy Frigyes munkájáról.)
- 177. *Halász Gyula*. Az 1871-iki német-francia béke. (Thiers és Bismarck tárgyalásai.) Uránia 149. l.
- (Hohenzollern.) 178. *Palóczy, L.* 500 Jahre Hohenzollern. N. P. Journ. 292. sz.
- 179. *Vargha Zoltán*. A Hohenzollern-család. Uránia 391—402. l.
- V. ö. 553. 555. 737.
- 180. *Huch, Richard*. Wallenstein. — Ism. *Charmatz Richard*. P. Lloyd 280. sz.
- 181. *Mikes Lajos*. Az 1870—71-iki német-francia háború. (Magyar Könyvtár 801—802.) Budapest, 1915. Lampel R. (16-r. 85 l.) 60 fill.
- 182. *Roloff, G.* Deutschland und Russland im Widerstreit seit 200 Jahren. 1914. — Ism. *r—e*. Századok 202. l.
- 183. *Rubin László*. Németország demokratiája a háború előtt. Husz. Száz. 31. köt. 45—55. l.
- 184. *Sieper, E.* Die wirtschaftliche Rivalität zwischen Deutschland und England. 1914. — Ism. *M. I.* Századok 201. l.
- (I. Vilmos.) 185. *I. Vilmos* német császár... válogatott írása. 1914. Ford. Supka G. — Ism. *ly*. Uránia 75. l.
- (II. Vilmos.) 186. *Gonda Béla, ifj.* II. Vilmos császár. Mozaik. A császár beszédeiből összeállította. — Budapest, 1915. Németh J. (8-r. 155 l.) 2 K. — Ism. Élet 2. sz. — *Liebner János*. M. Kultura II. 144—147. l. — *mi*. Kath. Nevelés 375. l. — *a—a*. Élet 28. sz. — (*syd.*) Alkotm. 198. sz. — *Walter János*. M. Középisk. 290. l.
- 187. *Bloch Henrik*. II. Vilmos, a békecsászár. Az Ujs. 251. sz.
- 188. *Mátrai Rudolf*. II. Vilmos. Élet 28. sz.
- V. ö. 9. 146, 393—404. 527. 551. 552. 670. 678.
- OLASZORSZÁG.** 189. *Balla Mihály*. A marsalai ezer magyarjai. Vas. Ujs. 20. sz. (Garibaldi levelével. Palermo, 1862. júl. 14.)
- 190. *Balogh Pál*. Solferino és Custozza. Az Ujs. 174. sz.
- 191. *Balogh Pál*. A lissai győzelem. Az Ujs. 200. sz.

192. *Concha, Viktor.* Machiavellis Auferstehung. Ung. Rundschau 39—54. l.
193. *Horvat, Rudolf.* Kako se ujedinila Italija. Hrvatka Prosvjeta 1—4. sz.
194. *Marczali Henrik.* Italicae res. (Olcsó Könyvtár 1785.) Budapest, 1915. Franklin t. (16-r. 45 l.) 20 f. (Megjelent a Bp. Sz. 163. 1—20. l is.)
195. *Mauks Ernő.* A lisszai tengeri csata. Alkotm. 202. sz.
196. *Cs. Papp József.* A lissai tengeri csata. Kolozsv. Hirl. 200. sz.
197. *Takáts Sándor.* Olasz földön. Az Ujs. 210. sz. (Az 1702-ben felállított új hajdú-ezredek olasz dolgairól.)
198. *Váradi Antal.* Hogyan verték az olaszokat 1866-ban. Az Ujs. 173. sz.
199. *Zoltán Vilmos.* Az olaszok alpesi csapatai. Uj Idők 26. sz. V. ö. 405—424. 474.
- OROSZORSZÁG.** 200. *Ackermann Kálmán.* Az oroszok India kapuinál. A Cél 153—157. l.
201. Amintiri dinainte si după răsboiul din 1877—78. Romanul 184., 185. sz. (Nelidof orosz követ emlékiratának ismertetése.)
202. *C. I.* Az orosz patriarchatus visszaállítása. Egyh. Közl. 6. sz.
203. *Gagyí Jenő.* Az orosz-román érintkezés történetéből. Tört. Sz. 262—267. l.
204. *Köveskúti Jenő.* Az orosz nép története és világhatalmi politikája. Bars 18—22. sz.
205. *Lázár, Leo.* Der Irrsinn der Romanow. P. Lloyd 312. sz.
206. *Mosley I. L.* Nagy Péter cár. Ford. Herkner János. — Ism. ly. Uránia 75. l.
207. *Pavlovitch, Michel.* Les considérations d'un ancien diplomate Russe. Revue de Hongrie Tom. XV. No 15.
208. *Sajó Andor.* Az orosz veszedelem és a reformkor. Husz. Száz. 31. költ. 359—365. l.
209. *Singer Artur.* Krüdener Julia. Világ 270. sz. és N. P. Journ. 270. sz.
210. *Stern Bernát.* II. Péter cár magyar nevelője. M—g. 242. sz. (Nemes Zákány János.)
211. *Trubetzkoi.* Russland als Grossmacht. Übers. v. J. Melnik. 1913. — Ism. *Biró Pál.* Az Ujs. 117. sz. — *Balanyi György.* M. Kultura I. 241—251. l.
212. *Tyszkiewicz Szaniszló.* Oroszország és az ukrainai kérdés. M. Kultura I. 289—297., 347—355. l.
213. *V. S. Halics és Lodoméria.* (Történelmi vázlat.) Alkotm. 222. sz. V. ö. 110. 182. 217. 425—431.
- PANAMA.** 214. *Gy. I.* A Panama-szoros várművei és hadászati jelentősége. Hadsereg 7. sz.
- RAGUSA.** 215. Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium vol. 37. Abatis Stephani Gradii Ragusini ad consilium rogatorum rei publicae Ragusinae epistolae scriptae (ab anno MDCLXVII. usque ad mortem Gradii.)

Epistolis a q. Balthasaro Bogisic collectis plures nuper repetas addidit, collectas redegit, commentariolum de vita gestisque Gradii praemisit, personarum, locorum rerumque gestarum indicem addidit dr. Georgius Körbler. Zagrabiae, 1915. Acad. Scient. (8-r. 4 lev., 527 l.)

ROMÁNIA. 216. *Mauks Ernő.* Románia megeremtői. Alkotm. 264. sz. (Cuza Sándor élete.)

217. *Moldován Gergely.* Az orosz kéz Romániában. — *Ism. Z. A Cél* 332—334. l.

218. *Tratatul de aliantă al Romăniei cuputerile centrale.* Istoricul aliantei romano-austro-ungare. *Romanul* 250. sz.

V. ö. 203. 360. 364. 371. 708.

SCHWEIZ. 219. *Fischer Károly Antal.* Az anniviersi hunok s áttérésük a keresztény vallásra. *A Cél* 412—421. l.

SZERBIA. 220. *Balcanicus.* Szerbia és a berlini szerződés. *M. Figy.* I. 37—45. l.

221. *Barts Gyula.* A szerbek történetének első öt százada. (A magyarországi eseményekkel kapcsolatban.) Nagybecskereki kath. főgimnázium 1914—15. értes. 3—29. l. — *Ism. (rs.) Közművelődés, Gy. Fehérvárv.* 36. sz.

222. *Du Bois, Fr.* La Serbie. *Revue de Hongrie* Tom. XV. No. 17.

223. *Ivić, Aleksa.* Novi podaci za proučavanje srpskog ustanka. *Vjesnik* 120—154. l.

224. *Köveskúti Jenő.* A szerb nép története és aspirációi. *Bars* 44—47. sz.

225. *Lukinich Imre.* Egykori jelentés Belgrád visszavételéről. (1917. aug. 18.) *Hadtört. Közl.* 232—234. l.

226. *Marczali Henrik.* Nándorfejérvárról. *Temesv. Hirl.* 217. sz.

227. *R. g. Rigómező.* (1389. június 27.) *Alkotm.* 347. sz.

228. *Šišić, Ferd. Pl.* O Znamenju imena Nándorfejérvár. *Rad jugosl. Akad.* 207. knj. 101—136. l.

229. *Šišić Nándor.* A Nándorfejérvár név jelentéséről. *Századok* 615—641. l.

230. *Rigómező történelmi multja.* *Hadsereg* 17—18. sz.

V. ö. 112. 356. 359. 362. 368.

TÖRÖKORSZÁG. 231. *Apponyi, le Comte Albert.* La Turquie. *Revue de Hongrie* Tom. XVI. No 23.

232. *Germanus Gyula.* Az iszlám háborúinak színtere. *Bp. Sz.* 161. köt. 449—466. l.

233. *Germanus Gyula.* Adalékok Törökország közelmultjához. *Magy.-török Almanach* 123—143. l.

234. *K. D.* A Dardanellák történeti jelentősége. *Hadsereg* 5. sz.

235. *Lakos Béla.* Az új Törökország. *Husz. Száz.* 31. köt. 239—253. l.

236. *Mezey István*. Abdul Hamid. Magy.-török Almanach 155—169. 1.
 237. *Osztern, S. Paul*. Der »heilige Krieg« nach mohammedanischen Recht. Ung. Rundschau 673—715. 1.
 238. *Wirth, A.* Geschichte der Türken. 1912. — *Ism. Vasadi Balogh György*. Tört. Sz. 437—440. 1.
 V. ö. 439—443.
UKRAINA. 239. 1. Adalékok az ukrainai mozgalom történetéhez. A Cél 171—175., 237—241. 1.
 240. *Sztripszky Hiador*. Ukraina és az unitarizmus. Kereszt. Magvető 85—99., 150. 1.
 V. ö. 212. 433—438. 537. 538.

9. 1914/16 világháború.

241. *Ackermann Kálmán*. A háború története. M. Kultura I. 65—71., 207—212., 476—478., 568—570. 1. II. 148—150., 250—252. 1.
 242. *Andrássy Gyula gr.* Kinek büne a háború? Budapest, 1915. Franklin-T. (8-r. 109 l.) 2 kor. — *Ism. Wlassics Gyula*. Bp. Sz. 162. köt. 145—154. 1. — *Lengyel Ernő*. P. N. 75. sz. — *Pethő Sándor*. Új Nemzedék 12. sz. és Nyugat I. 505. 1. — Népművelés 424. 1.
 243. *Andrássy Gyula gr.* A háború okai. (Hadi beszédek 5.) Budapest, 1915. Pallas. (8-r. 20 l.)
 244. *Andrássy Gyula gr.* Szemle a hétről. M. H. 273., 315., 327., 334., 341., 354. sz.
 245. *Andrássy, Le Comte Jules*. La situation militaire et politique de la Quadruplice. Revue de Hongrie Tom. XVI. No. 26.
 246. *Andrássy Gyula gr.* A jó béke céljai. (Bp. Sz. 162. köt. 18—40. 1. Külön is Olcsó Könyvtár 1768—1769.) Budapest, Franklin (16-r. 51 l.) Hadi beszédek 25—26. (8-r. 32 l.)
 247. *Andrássy Gyula gr.* A háború és a társadalom. Budapest, Hungária-ny. (8-r. 21 l.)
 — 248. *Angyal Dávid*. A világháború okai. 1914. — *Ism. ly. Uránia* 76. 1.
 — 249. *Bakos Tibor*. A világháború céljai. P. N. 353., 358., 359. sz.
 — 250. *Balanyi György*. A világháború genezise. Szegedi városi főgimn. 1914—15. értes. 3—56. 1.
 — 251. *Beöthy Zolt.* Háború és kultúra. (Hadi beszédek 10.) Budapest, 1915. (8-r. 12 l.) 10 fill.
 — 252. *Berzevitzcy Albert*. A háború eddigi mérlege. Bp. Sz. 162. köt. 161—179. 1. Külön is Budapest, 1915. Franklin (8-r. 19 l.)

253. Bizonyítékok az Ausztria-Magyarországgal hadat viselő államok által a nemzetközi jogon ejtett sérelmekről. 1. pót-füzet. Lezáratott 1915. évi április hó 30-ikával. (Cs. és kir. közös külügyministerium.) Wien, 1915. Cs. és kir. udv. és áll. nyomda (4-r. 122 l.)
254. *Bloch Henrik*. A világháború előzményei. Az Ujs. 158. sz.
255. *Boross László*. A háború. Uj Nemzedék 12—14., 16—18. sz.
256. *Bresztovszky Ede*. A világháború naplója. Budapest, 1914. Rovó Aladár kny. (8-r. 45 l.)
- 256a. *Csolnoky Jenő*. A világháború színtere. 1914. dec. 13. (Hadi beszédek. 23—24.) Bndapest. 1915. (8. r. 22. l.) 20 fill.
257. *Csicsáky Imre*. A római pápának a béke iránt való gondoskodásairól. Alkotm. 282. sz. (440—1914-ig.)
258. *Dékány István*. A háború irodalma és a német közgazdászok. Bp. Sz. 163. köt. 301—309. l.
259. *Domány Gyula*. A pénzügyi hadviselés. Budapest, 1916. Rovó Aladár ny. (8-r. 125; 2 l.)
260. *Du Bois, Fr.* La guerre, ses causes et son caractère. Revue de Hongrie Tom. XV. No 12.
261. *Du Bois, Fr.* Qui a voulu et provoqué la guerre ? Revue de Hongrie Tom. XVI. No 23.
262. *Fehéri Armánd*. A nyugati harczterről. Budapest, 1915. Athenaeum (8-r. 207 l.)
263. *Fraknói Vilmos*. Mikor kell és mily módon lehet békét kötni ? Bécs, 1915. Holzhausen Adolf ny. (8-r. 9 l.)
264. *Földes Art.* Háború és politika. 1914—15. Budapest, Könyvk. rt. 1915. (79 l.)
265. Die Geschichte des Weltkrieges 1914—15. Mit Illustrationen, Tabellen, Statistiken, Landkarten, etc. I. Bd. 1—15. II. Bd. 1—15. Sopron, Corvina (8-r. 428, 326 l.) Egy füzet 24 fill.
266. *Giesswein Sándor*. A háború és a társadalomtudomány. Budapest, Stephaneum (8-r. 61, 1 l.)
267. *Gonda Béla*. A hadiflottáról. (Magyar Könyvtár 757—758.) Budapest, Franklin (8-r. 87 l.)
268. *Geréb József*. Plátó és a mai háború. B. H. 222. sz.
269. A háború napjai. Vas. Ujs. 2—52. sz.
270. A háborús nagyhatalmak. Budapest, 1915. Népszava. 1. füz. A csár birodalma. (8-r. 62 l. 40 f.) — 2. füz. *Cunow Heinrich*. Törökország és Egyiptom. (8-r. 56 l.) 40 fill. — 3. *Kunfi Zsigmond*. Az angol világbirodalom. (95 l.) 60 f. — 4. *Varga Jenő*. Olaszország. (Olaszország és Albánia térképével. (104 l.) 80 f. — 5. *Weltner Jakab*. A Németbirodalom. (103 l. 80 fill.) — 6. Szerbia és a szerbek. Irta c. k. (48 l. 50 f.)

271. Hadi beszédek. Az Országos Hadsegélyző Bizottság megbízásából kiadja a Honvédelmi ministerium hadsegélyző hivatala. 1—26. füz. Budapest, 1915. Pallas (8-r.)
272. *Haiczl Kálmán*. Háború és kultúra. Bars 28—31. sz.
273. *Hantos Elemér*. A világháború gazdasági okai és hatásai. M. Figy. III. 96—114. l. és Hadi beszédek 18—19. Budapest, 1915. Pallas (8-r. 28 l.)
274. *Hazai Samu*. A háború tényezői. (Hadi beszédek 3.) Budapest, 1915. Pallas (8-r. 15 l.)
- 275. *Helmolt, H. F.* Die geheime Vorgeschichte des Weltkrieges. 1914. — Ism. M. I. Századok 201. l.
- 276. *Historicus*. Chronique de la guerre. Revue de Hongrie Tom. XV. és XVI.
- 277. *Holstein Gyula*. A világháború eseményei az élesebb történelmi beállítást szolgáló áll. főgimn. 1914—15. ért. 9—16. l.
278. *Horváth Jenő*. Fejezetek a modern történelemhez. 1. A háború diplomáciai előkészítése. 1901—1914. Nagyvárad, 1915. Láng J. (Budapest, Kókai L. 8-r. 48 l.) 2 kor.
279. *Horváth Jenő*. A leszámolás diplomáciája. M. Figy. II. 175—189. l.
280. *Imrédy György*. Miért harcolunk? Husz. Száz 31. köt. 81—100. l.
281. *Inter ama*. A Szabad Lyceum, az Erzsébet Népakadémia és az Országos Közegészségi Egyesület által 1914—15-ben Budapesten rendezett háborús tárgyú előadások gyűjteménye. Sajtó alá rendezte *Vörösváry Ferencz*. Budapest, 1915. Franklin (8-r. 253 l.)
282. *Kallós Ede*. A háború és a történettanítás. Orsz. Tanár-egyl. Közl. 48. évf. 161—165. l.
283. *Keltz Gyula*. A háború politikai vonatkozásai. Bars 14., 16., 17. sz.
284. *Lamprecht, Karl*. Zur neuen Lage. Leipzig, 1914. — Ism. Bp. Sz. 161. köt. 151—153. l.
285. *Lamprecht, Karl*. Zwischen Krieg und Frieden. 7. — Ism. *Bálint Aladár*. Nyugat I. 277—279. l.
286. *Lamprecht, Karl*. Krieg und Kultur. 1914. — Ism. *Nagy Dénes*. Husz. Száz. 32. köt. 206—208. l.
287. *Lándor Tivadar*. A nagy háború okmányai. Vezérkari és egyéb hivatalos jelentések a világháborúról. 1. sz. 1914. júl. 25—aug. 31. 2. sz. 1914. szept. 1—okt. 15. 3. sz. 1914. okt. 16—nov. 16. — 4. sz. 1914. nov. 16—decz. 31. — 5. sz. 1915. jan. 1—jan. 31. Budapest, 1915. Athenaeum (8-r. 702 l.) Egy füz. 1 kor.
288. *Laurentzi Vilmos*. A világháború nagy problémája. M. Figy. II. 417—426. l.

289. *Lederer Emil*. A világháború sociológiájához. Husz. Száz. 31. köt. 1—12. l.
290. *Un livre rouge Austro-Hongrois*. Revue de Hongrie Tom. XV. No. 20.
291. *Loránt Ármin*. A hadifogolykérdésről. Budapest, 1915. Hedvig Imre. (8-r. 83, 1 l.)
292. *Ludwig Ernő*. Austria-Hungary and the war. Cleveland. — *Ism. Szabolcs Ferencz*. A Cél 402—405. l.
293. *Lukács György*. A háború tanulságai. Budapest, 1915. Hornyánszky V. (8-r. 24 l.) és Hadi beszédek. Budapest, 1915. Pallas (8-r. 17 l.)
294. *M.* A propos du livre rouge. Revue de Hongrie Tom. XV. No. 14.
295. *Magony József*. A világháború okai. Temesv. kegyr. főgimn. 1914—15. értes. 3—67. l. (Külön is 8-r. 59 l.)
296. *Magyar Győző*. A világháború okai és nemzetünk szerepe a háborúban. Pozsonyi ág. ev. lyc. 1914—15. értes. 3—20. l.
297. *Magyar Géza*. A békemozgalmak és a világháború. (Háborús előadások a budapesti m. kir. tud.-egyetemen. 4—57. l.) és Bp. Sz. 161. köt. 240—257. l.
298. *Marczali, Henri*. La guerre générale a la lumière de l'histoire. Revue de Hongrie Tom. XV. No. 17.
299. *Márki Sándor*. Háborús beszédek. Kolozsvár, 1915. Ajtai K. Albert (8-r. IV, 63 l.)
300. *Márki Sándor*. Háborús előadások a kolozsvári m. kir. Ferencz József tud. egyetemen. Kolozsvár, 1915. Egyesült kny. (8-r. VI, 2, 257 l.)
301. *Mikes Lajos*. Zeppelin. (Magyar Könyvtár 754—755.) Budapest, Franklin (8-r. 75 l.)
302. *Molnár Viktor*. Háború és kultúra. Budapest, 1915. Athenaeum (8-r. 61, 1 l.)
303. A monarchia vörös könyve. (Az Ausztria-Magyarországgal háborút viselő államok részéről elkövetett népjogsértések gyűjteménye.) *Ism. Hadsereg* 6. sz.
304. A nagy háború írásban és képben. 1—40. füzet. Budapest, 1915. Athenaeum (4-r.) — *Ism. Z. Hadtört. Közlem.* 239—241. l.
305. *Német Alfréd*. Diplomáciai okmányok. Az osztrák-magyar vöröskönyv, a német fehérekönyv, az angol kékkönyv, a francia sárgakönyv, az orosz narancssárga könyv, a belga szürkekönyv, a szerb kékkönyv okiratai. Bevezette és összefüggésük szerint feldolgozta. Budapest, 1915. Franklin-t. (8-r. 629. l.) 8 K. — *Ism. Pethő Sándor*. Alkotm. 310. sz.

306. *Német, Alfred.* Aus der diplomatischen Geschichte des Weltkrieges. N. P. Journ. 358. sz. (V. György angol király sürgönyét II. Miklós csárhoz s ennek válaszát közli.)
307. *Pál István.* A kultúra és a háború. Székelyudvarhely, 1915. Becsek D. Fia (8-r. 14 l.)
308. *Pröhle Vilmos.* Szövetségeseink és ellenségeink. Nyiregyházi ág. ev. főgimn. 1914—15. értes. 30—47. l.
309. *Révai Mór.* A világháború végczélja. Anglia kiválása Európából. Budapest, 1915. Pallas. (4-r. 155 l.)
310. *Réz Mihály.* A hármasszövetség egykor és most. M. Figy. I. 11—27. l.
311. *Ruttkay Vilmos.* A világháború. Német-angol versengés. Budapest, 1915. Franklin-t. (8-r. VII, 201 l.)
312. *Schüller Ottó.* A ma kulturája és a háború. M. Figy. II. 258—264. l.
313. *Sebes Ferencz.* A világháború genezise. Szegedi városi főgimn. 1914—15. értes. 3—69. l.
314. *Szentpétery Imre.* Miért folyik a világháború? (VIII. oszt. tanulóknak tartott előadás.) Orsz. Tanáregyl. Közl. 48. évf. 113—120. l.
315. *Somogyi János.* A világháború története. Repülő levelek. Kecskemét. Spitzer Vilmos. (8-r. I—XII.)
316. *S—r. A.* Ein Jahr Weltkrieg. N. P. Journ. 205. sz.
317. *Szana Zsigmond.* A háború kihatásai a pénz lényegére. Közg. Sz. márcz. füz. Külön is Budapest, 1915. Pesti kny. (8-r. 9 l.)
318. *Százados István.* Hindenburg. (Magyar Könyvtár 764—765.) Budapest, Franklin-t. (8-r. 86, 1 l.)
319. *Szterényi József.* A háború szociálpolitikája. Munkásügyi Sz. Külön is Budapest, 1915. Pesti kny. (8-r. 23 l.)
320. *Szutórisz Frigyes.* A világháború, illetőleg harc a létért és az ember kulturája. Megnyitóbeszéd, mond. —. Eperjes, 1915. Szent Miklós-ny. 14 l.
321. *T(arródy János).* A nagy világháború történelmi tanulságai. Szombathelyi polg. fiúisk. 1914—15. értes. 3—13. l.
322. *Turnowsky Sándor.* Három tanulmány a háborúról. Budapest, 1915. Franklin-t. (8-r. 52 l.)
323. *Urhegyi János.* A nagy háború. Nagybecskereki Messinger-intézet 1914—15. értes. 3—10. l.
324. *Varga Jenő.* A világháború gazdasági következményei. Husz. Száz. 31. köt. 220—238. l.
325. *V. B.* Utszéli jegyzetek a háborúhoz. Husz. Száz. 31. köt. 55—58. l.
326. *Várady Erzsébet.* A világháború jelentősége. Szegedi áll. fels. leányisk. 1914—15. értes. 3—9. l.

327. *Vészi Margit.* Az égő Európa. Budapest, 1915. — Ism. Hét 49. sz.
328. A világháború kézikönyve. Budapest, Löbl D. és fia ny. (8-r. 32 l.)
329. A világháború képes krónikája. Budapest, Révai testv. ny. (8-r. 1—76. sz.)
330. A világháború naplója. 1. Közvetlen előzmények. A háború kitörése. 2. Az 1914. augusztusi események. 3—4. Az 1914. szept.—decz. események. 5. Az 1915. jan.—ápr. események. (Magyar Könyvtár 771—782. sz.) Budapest, 1915. Lampel R. (16-r. 96, 75, 94, 99, 95, 93 l.) Egy füzet 30 f.
331. A világháború naplója 1914. június 28-tól december 20-ig. Szombathely, 1914. Szombathelyi Ujs. (8-r.) 1 K.
332. A világháború okiratai. Összeállította Ed. Bernstein. 1. A német fehédkönyv (8-r. 56 l.) 40 f. 2. Az osztrák-magyar vöröskönyv. (8-r.) 1 K. 3. Az angol kékkönyv. 1. A miniszterek történelmi fejtegetései és nyilatkozatai (55 l.) 40 f. — 3. II. A brit külügyi hivatal táviratváltásai (91 l.) 60 f. — 4. Az orosz narancssárga könyv (48 l.) 40 f. — 5. A belga szürkekönyv (55 l.) 40 f. — 7. Az olasz zöldkönyv. 2. kiad. (148 l.) 1 K 20 f. Budapest, 1915. Népszava.
333. Világháború újabb irodalma a Városi könyvtárban. Budapest, 1915. (8-r. 23 l.) 20 f.
334. *Wekerle Sándor.* A háború gazdasági következményei. Bp. Sz. 162. köt. 1—17. sz. és Hadi beszédek 20—21. Budapest, 1915. Pallas. (8-r. 24 l.)
335. *Wilamowitz-Moellendorf, U.* Zwei Reden. Krieger Anfang. Die geschichtlichen Ursachen des Krieges. Berlin, 1914. — Ism. d. Bp. Sz. 161. köt. 153—155. l.
336. *Zigány Árpád.* Tolnai : A világháború története. 1914—1915. I. köt. Budapest, Tolnai Világlapja. (4-r. 448 l.)
337. *Zsombor Géza.* Die Geschichte des Weltkrieges 1914—15. II. Bd. 1—15. Heft. Sopron, Corvina. (8-r.) Egy füzet 24 f.
- ANGOLORSZÁG.** 338. Anglia hatalmi politikája. Világ 208. sz. (Marcks E. »Deutschland u. d. Weltkrieg« munkájából részlet.)
339. *Antal Géza.* Angol politika most és háromszáz év előtt. M. Figy. III. 385—387. l.
340. Az angol liberális párt bukása. M. Figy. II. 428—431. l.
341. *Beóthy Zsolt.* Angol és orosz szövetségeseink. Háborús előadások a budapesti m. kir. tud.-egyetemen. 72—77. l.
342. *Bing Ede János.* A háborús Anglia. Budapest, 1915. Franklin-t. (8-r. 144 l.) 2 K 50 f.
343. *Bloch Henrik.* Anglia és Németország. Az Ujs. 186. sz.
344. *Boross László.* Anglia szerepe a háborúban. Uj Nemzedék 3. sz.

345. *Du Bois, Fr.* L'Angleterre. Revue de Hongrie Tom. XVI. No. 27.
346. *Fayer Pál.* Az angol politika intézői. M. Figy. IV. 282—288. l.
347. *Horváth Jenő.* VII. Edvard külpolitikája. (A háború diplomáciai előkészítéséhez.) Bp. Sz. 163. köt. 53—82. l.
348. *Kóhalmi Béla.* Angol és francia háborús irodalom. Könyvtári Sz. 10—19. l.
349. Levelezés az európai válságra vonatkozólag. A Parlament mindkét háza elé fölterjesztve ő Felsége parancsára 1914. augusztus hóban. London, 1915. Nyomt. Harrison és fiai. (8-r. 124 l.)
350. *Mayer, Eduard.* England. 1915. — *Ism. Pethő Sándor.* Alkotm. 261. sz.
351. *Réz Mihály.* Anglia Egyiptomban. M. Figy. II. 161—174. l.
352. *Ruttikay, Guillaume de.* L'Angleterre et la guerre. Revue de Hongrie Tom. XVI. No. 24.
353. *Shaw G. B.* Anglia ellen és a czár ellen. Okos szó a háborúról. Ford. Mikes Lajos. Budapest, (8-r.) 2 K. — *Ism. Lendvai István.* Uj Nemzedék 30. sz. — *Bálint Lajos.* Hét 30 sz.
354. *Szakács Andor.* Anglia és Magyarország. Uj Nemzedék 9—11. sz.
- BALKÁN.** 355. *Andrássy Gyula gr.* A négyes-szövetség és a Balkán-államok. M. H. 236. sz.
356. *Arany Gábor.* Visszaemlékezés a szerbiai háborúra az 1914. évben. Temesvár, 1915. Csendes L. ny. (8-r. 40 l.) Versben írva.
357. *Balkanicus.* A Balkán és a világháború. M. Figy. III. 33—44. l.
358. *Balkanicus.* »Európa« és a Balkán. M. Figy. III. 274—282. l.
359. *Balkanicus.* Bulgária és Szerbia. M. Figy. IV. 81—89. l.
360. *Bernát István.* Románia vámpolitikája. Magyar Gazdák Szemléje júl—aug. füzet. Külön is Budapest, 1915. Stephaneum. (8-r. 15 l.)
361. *Bodó János.* Montenegróiak a balkáni háborúban. Budapest, Jakab M. H. (8. r. 37, 3, 1 mell.)
362. *Flavi.* Szerbia vámpolitikája. Magyar Gazdák Szemléje szept—okt. füzet. Külön is Budapest, 1915. Stephaneum. (8-r. 12 l.)
363. *Magyar Lajos.* Szkutari a háború alatt. Világ 328. sz.
364. *Moldován Gergely.* Az orosz kéz Romániában. Kolozsvár, 1915. Ajtai K. Albert. (8-r. 127, 1 l.)
365. *Molnár, Josef.* Das albanische Problem. Ung. Rundschau 934—937. l.
366. *Székely Sámuel.* A Balkán és a diplomáciai helyzet. Temesv. Hírl. 248. sz.
367. *Székely Sámuel.* A Balkán és a világháború. Temesv. Hir. 228. sz.

368. *Szomory Emil*. Franciaország és Anglia szeptember elején tudott Szerbia elleni offenzívákról, de nem hitt benne. (Égy francia ezredorvos feljegyzései.) Az Ujs. 345. sz.
369. Y. Bolgár Szemle. A Cél 56—62., 200—205. l.
370. Y. Kisértések Bulgáriában az Oroszbirodalom és az ántánt diplomáciája részéről. U. o. 266—271. l.
371. Z. Folytonosság a román irányadó körök felfogásában. A Cél 50—56. l. — Z. Román Szemle. U. o. 192—200., 260—266. l.
- V. ö. 309. 311. 368. 708. 732.
- BELGIUM.** 372. *Balanyi György*. Belgium semlegessége. Kath. Sz. 458—473. l.
373. Les Secrets des archives belges. Revue de Hongrie. Tom. XVI. No. 25.
374. *Pethő Sándor*. A világháború és a belga kérdés. Uj Nemzedék 28. sz.
- EGYESÜLT-ÁLLAMOK.** 375. Az Egyesült-Államok érdekei a világháborúban. M. Figy. I. 253—260. l.
376. *Schiff Péter*. A világháború és az Unió. Temesv. Hirl. 272—274. sz.
- FRANCIAORSZÁG.** 377. A propos de la bataille de la Marne. Par un ancien Ambassadeur. Revue de Hongrie Tom. XVI. No. 26.
378. B. E. Franciaország összeomlása. Alkotm. 9. sz.
379. M. Comment la France a été entraînée a la guerre. Revue de Hongrie Tom. XV. No. 19.
380. M. La France. Revue de Hongrie Tom. XVI. No. 30.
381. *Mikszáth Kálmán*. Franciaország és a cárizmus. Az Ujs. 99. sz.
382. *Occidentalis*. Anatole France az orosz-francia szövetségről. M. Figy. II. 306—309. l.
383. *Szász, Zoltán de*. La grosse question pour la France dans la guerre actuelle. Revue de Hongrie Tom. XVI. No. 29.
- V. ö. 348. 368.
- INDIA.** 384. *Ackermann Kálmán*. Az India-kérdés válsága. A Cél 282—284. l.
385. *Feleky Géza*. India és a világháború. Budapest, 1915. Eggenberger. (8-r. 43, 1 l.) 1 K 20 f. — Ism. *Halász Imre*. Nyugat II. 1488. l.
- LENGYELORSZÁG.** 386. *Dabrowski I.* Lengyel légiók. Eperj. Lap. 38—40. sz.
387. D. J. A lengyel légiók. Budapest, Heller K. és Társa ny. (8-r. 28, 1 l.)
388. *Divéky Adorján*. Lengyelek és németek. M. Figy. 24. sz. Külön is Hungária. (8-r. 24 l.)
389. *Lendvay Károly*. Przemysl visszahódításának külpolitikai jelentősége. P. N. 154. sz.
390. *Nyáry Albert br.* A lengyel kérdés magyar szempontból. A Cél 726—729. l.

391. *Pogány József*. Lemberg. Tíz hónap az orosz csárizmus uralma alatt. Budapest, 1915. Népszava. (8-r. 141 l.) 1 K 60 f.
392. *Steiner István*. Lomza bevétele. Alkotm. 228. sz.
- NÉMETORSZÁG.** 393. A német egység és az európai egység. Husz. Száz. 32. köt. 58—60. l.
394. *Dékány István*. Nationalismus és imperialismus a német háborús irodalomban. Bp. Sz. 164. köt. 297—304. l.
395. Die deutsche Kriegsliteratur. 1915. — Ism. Századok 91. l.
396. *Hedin Sven*. Egy harczban álló nemzet. Budapest, 1915. Athenaeum (8-r. 176 l.)
397. *M. H.* La politique allemande et la guerre. Revue de Hongrie Tom. XV. No. 10.
398. *Schiller Ottó*. A német-japán háború politikai és gazdasági okai. M. Figy. I. 174—183. l.
399. *Szini Gyula*. Napoleon és II. Vilmos. P. Napló 163. sz.
400. *Wlassics, Jules*. Le Prince de Bülow et la politique mondiale allemande. Revue de Hongrie Tom. XV. No. 18.
401. *Wlassics Gyula*. A német világpolitika. (Olcsó Könyvtár 1765.) Budapest, 1915. Franklin-t. (16-r. 38 l.) 20 f. — Ism. ly. Uránia 113. l.
402. *Wlassics, Jules de*. L'hégémonie universelle et la politique mondiale de l'Allemagne. Revue de Hongrie Tom. XVI. No. 31.
403. *Zimmermann, Max*. Das Eiserne Kreuz. 1914. — Ism. Turul 53. l.
404. Un livre blanc allemand. Revue de Hongrie Tom. XV. No. 21.
- V. ö. 311. 343. 388.
- OLASZORSZÁG.** 405. *Andrássy, Le Comte Jules*. Réponse à M. Luigi Luzzatti. Revue de Hongrie Tom. XVI. No. 28. — Notre guerre avec l'Italie et le »Péril allemand.« (Deuxième réponse à M. Luigi Luzzatti.) U. o. Tom XVI. No. 32.
406. *Andrássy Gyula gr.* Válasz Luigi Luzzattinak. M. H. 287. sz.
407. *Andrássy Gyula gr.* Háborúnk Olaszországgal és a német veszedelem. M. H. 348. sz.
408. Az olasz háború előzményeiről. (Cs. és kir. közös külügy-ministerium.) Népies kiadás. Budapest, 1915. Athenaeum. (8-r. 30 l.) 40 f.
409. *Balcánicus*. Az álnok szövetséges. M. Figy. II. 324—335. l.
410. *Benedek Károly*. Sonnino. Világ 344. sz.
411. *Berzeviczy, Albert de*. L'a neutralité de l'Italie. Revue de Hongrie Tom. XV. No. 9.
412. *Berzeviczy, Albert de*. L'Attitude de l'Italie a la lumière des faits historiques. Revue de Hongrie Tom. XVI. No. 25.
413. *Bloch Henrik*. Itália és Magyarország. Az Ujs. 145. sz.

414. *Burján Károly*. Az olasz szabadkőművesek háborúja. M. Kultúra I. 486—493. l.
415. Diplomáciai ügyiratok Ausztria-Magyarországnak Olaszországhoz való viszonyáról. Az 1914. évi július hó 20-ikától 1915. évi május hó 23-ikáig terjedő időben. (Cs. és kir. közös külügyministerium.) Wien, 1915. Cs. és kir. udv. és áll. ny. (4-r. 210 l.)
416. *Elek Arthur*. Az olasz háború előkészítői. 1. Gabriele d'Annunzio. Az Ujs. 188. sz. — 2. A futurizmus. U. o. 222. sz. — 3. Ferdinand Martini. U. o. 280. sz.
417. *Hilgenreiner, Karl*. Die römische Frage nach dem Weltkriege. — Ism. *Bozókgy Géza*. M. Kultúra II. 342—344. l.
418. *Kőrösi Sándor*. Mákiávélli és az olaszok. B. H. 215. sz.
419. La félonie de l'Italie. Revue de Hongrie Tom. XV. No. 19.
420. L—n. Cadorna és Julius Caesar. Alkotm. 341. sz.
421. *Miklós Ödön*. Olaszország és a hármasszövetség. M. Figy. I. 161—173. l.
422. *Pethő Sándor*. Az olasz külpolitika. Uj Nemzedék 47. sz.
423. *Szeghy Ernő*. Az olasz hitszegés lélektana. M. Kultúra I. 481—485. l.
424. Vöröskönyv, osztrák-magyar. — Diplomáciai ügyiratok Ausztria-Magyarországnak Olaszországhoz való viszonyáról az 1914. évi júl. 20—1915. máj. 23-ig terjedő időben. A hivatalos kiadás teljes szövege. Budapest, 1915. Athenaeum. (8-r. XI, 227 l.) 1 K 50 f.
- OROSZORSZÁG.** 425. *Bloch Henrik*. Oroszország bűne. Az Ujs. 351. sz.
426. *Erdélyi Viktor*. Orosz problémák. Husz. Száz. 31. köt. 112—126. l.
427. *Hadzsaga Gyula*. Oroszország és az Unió. A Cél 4—8. l.
428. Mária Fedorowna anyaczárné. Alkotm. 5. sz.
429. *Munkácsy Mihály*. Az orosz hadvezetőség rendelete a kiürítendő területek elpusztításáról. M. Figy. IV. 69. l. (Lublin, 1915. 21/VI.)
430. *Munkácsy Mihály*. Nikolajevics Nikolaj orosz főhadvezérnek kiáltványa Ausztria és Magyarország népeihez. M. Figy. III. 466—469. l.
431. *Peregrinus*. Zar Nikolaus II. als konstitutioneller Monarch. P. Lloyd 358. sz.
- V. ö. 341 353. 370. 381.
- SVÉDORSZÁG.** 432. *Pethő Sándor*. Svédország és a világháború Uj Nemzedék 25. sz.
- UKRAINA.** 433. *Kuschmir, Wladimir*. Die Ukraine und ihre Bedeutung im gegenwärtigen Krieg mit Russland. Wien, 1915. Sopron, Röttig-ny. (8-r. 381.) 50 f. — Ism. A Cél 44—50. l.
434. *Kuschmir, Wladimir*. Galizien und der ukrainische Anteil an der Völkerbefreiung. Sopron, 1915. G. Röttig u. Sohn. (8-r. 39, 1 l.)

435. *I. Ukrajna és annak jelentősége a mostani világháborúban.* A Cél 44—50. l.
436. *Mezey Gyula.* Az ukrajinista törekvések. A Cél 90—95. l.
437. *m. gy.* Ukrajnai hangok a nyugateurópai demokrácia szövetekezéséről a csárizmussal. A Cél 256—260. l.
438. *Rudnickij.* Ukrajna és az ukrajnaiak. Ford. K. Zámai Gergely. 1914. — Ism. *Munkácsy Mihály.* Bp. Sz. 162. köt. 463—466. l. — *Burján Károly.* M. Kultura I. 45. l.
- TÖRÖKORSZÁG.** 439. *Barabás Ábel.* Törökország a világháborúban. M. Figy. I. 414—421. l.
440. *Kunos, I.* Horologium turcicum. Bp. Sz. 160. köt. 427—438. l.
441. *Mosony Lipót.* Az örmények helyzete a világháborúban. Alkotm. 261. sz.
442. *Pluto (S. Kastriener).* Asien im Krieg. Drei Monate in mohamedanischen Orten. (Lose Blätter.) Temesvár, 1915. Hunyadi-Buchdruckerei. (8-r. 192 l.)
443. *(p. s.)* Törökország beavatkozása a háborúba. (Az angol fehér-könyv.) Uj Nemzedék 4. sz.

10. Egyháztörténet.

- V. ö. 2. 36. 65. 78. 79. 113. 139. 168. 219. 240.
444. *Baethgen, Friedr.* Die Regentschaft Papst Innozenz III. im Königreich Sizilien. 1914. — Ism. *Patek Ferencz.* Tört. Sz. 590—592. l.
445. *Benczédi Pál.* Servét Mihály szerepe a reformációban. Unitár. Egyház 4—6. sz.
446. *Bertrand, Louis.* Saint Augustin. 1914. — Ism. *Sipos István.* Kath. Sz. 964—968. l.
447. *Blau Lajos.* Az egyházatyák könyvtára. M. Zsidó Sz. 25—44. l.
448. *Böhmer, Heinrich.* Studien z. Geschichte der Gesellschaft Jesu. I. 1914. — Ism. *Szeberényi Lajos Zs. Prot. Egyh. Isk. Lap* 17. sz.
449. *Esztegar Gergely.* Történelmi visszapillantás az örmények valósi életére. Közművelődés (Gyulafehérvár) 25—26. sz.
450. A galicziai orthodox propaganda. Egyh. Közl. 10—11. sz.
451. *Géczy József.* Az egyházi könyvtáralom és könyvbírálat. Nagyvárad, 1915. Szt. László-ny. (8-r. 205, 2 l.)
452. *Greff, P.* Loyolai sz. Ignác és kora, Jellemrajz korunk számára. Magyarra fordította Hübner Ágoston. Kalocsa, 1914. Jurcsó-ny. (8-r. 483, 3 l.) — Ism. *Várkonyi Fidél.* Kath. Sz. 671. l.
453. *Juhász Irén.* Az első kapuczinus apostoli palota-szónok. Egyh. Közl. 45. sz.
454. *Kiss Jenő.* Az antihellenistikus apológia az őskeresztény egyházban Quadrantustól Lactantiusig. Theol. Szaklap 282—291. l.
455. *Lea, H. Ch.* Geschichte der Inquisition im Mittelalter. Übers. v. H. Wieck u. M. Rachel. III. Bd. 1913. — Ism. *Rácz Lajos.* Sárosp. Ref. Lap 29—30. sz. és Századok 86—88. l.

456. *Lippert, Peter.* Zur Psychologie des Jesuitenordens. 1912. — Ism. *Dr. T. Religio* 203—205. l.
457. *Löhr.* Methodisch-kritische Beiträge zur Geschichte der Sittlichkeit des Klerus, stb. 1910. — Ism. *Kiss Albin.* Tört. Sz. 448—451 l.
458. *Luttor Ferencz.* Emlékezések Rampolláról. A Cél 96—101. l.
459. *Mosony Lipót.* Az örmény katolikus egyház kialakulása és a mai helyzete a világháborúban. Kath. Sz. 977—988. l.
460. *Pastor, L.* Geschichte der Päpste. VI. Bd. 1913. — Ism. *Dr. T. Religio* 53. l.
461. *Pierron, Joh.* Die katholischen Armen. 1911. — Ism. *Balanyi György.* Tört. Sz. 600—605. l.
462. *Schermann Egyed. X.* Pius pápának újításai a szerzetesjog terén. Pannonhalmi főisk. 1914—15. évkönyve 21—89. l.
463. *Zanoni, Luigi.* Gli Umiliati nei loro rapporti con l'eresia stb. 1911. — Ism. *Balanyi György.* Tört. Sz. 593—600. l.
464. *Zimmermann, Heinr.* Die päpstliche Legation in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts. 1913. — Ism. *H. Századok* 324. l.

11. Művelődéstörténet.

- V. ö. 29—32. 34. 39. 42—45. 47. 55—58. 60—61. 66. 70. 92. 98. 119. 125. 126. 141. 150. 183. 184. 237. 247. 251. 258. 259. 266. 272. 273. 302. 312. 317. 319. 320. 324. 334. 360. 362. 429. 457.
465. *Albachary Flóra.* A bécsi török zsidók. Mult és Jövő 224. l.
466. Az ázsiai törökországi ásatások. (Szakjelentések.) Akad. Ért. 482—500. l.
467. *Bücher, Karl.* Das städtische Beamtentum im Mittelalter. — Ism. *Wildner Ödön.* Városi Sz. 9—10. sz.
468. *Hantos Ferencz.* Az ember társadalmi életét irányító főbb erkölcsbölcseleti elvek az emberiség közmeggyőződésének világánál. Budapest, 1915. Élet-ny. (8-r. 57 l.)
469. *Horn Emil.* Szent Erzsébet befolyása a társadalomra. Ford. Walter Gy. 1914. — Ism. *Sebes Ferencz.* M. Középisk. 233—240. l. — *Ferenizi.* Népoktatás (Kalocsa) 235. l. — *i. Kath. Sz.* 448. l. — *A. J. Alkotm.* 80. sz.
470. *Huber Lipót.* A vérvád és vérgyilkosságok története. Egyh. Közl. 11—23. sz.
471. *Kerekes György.* A középkori kereskedelem viszontagságai. (Iparosok Olvasótára. XXI. évf. 6—7. sz. 1—18 l.)
472. *Kornfeld, E. M.* Der Krieg im Aberglauben u. Volksglauben. — Ism. *Bangha Béla.* M. Kultura I. 518. l.
473. *Lubenau, Reinhold.* Beschreibung der Reisen. Herausg. v. W. Sahm. I. 1912—14. — Ism. *Hlb. Századok* 80—83. l.
474. *Malaguzzi Voleri, Francesco.* La corte di Lodovico il Moro. Milano, 1913—15. — Ism. *Gerevich Tibor.* Arch. Ért. 181—192. l.
475. *Pelz Béla.* Háború és kereskedelem. Oraviczabányai főgimn. 1914—15. értes. 3—8. l.

476. *Schaub, Friedrich.* Studien zur Geschichte der Sklaverei im Frühmittelalter. 1913. — *Ism. Balanyi György.* Kath. Sz. 100—102. l.

12. Életrajzok.

- V. ö. 3. 7—11. 15. 17. 160. 164—167. 172. 174. 180. 186—188. 206. 209. 216. 236. 452.
 477. *Brinckmann Justus.* (1843—1914.) Arch. Ért. 164—166. l.
 478. *Castelli, I. F.* Memoiren meines Lebens. I. 1914. — *Ism. Weber Arthur.* Századok 318—320. l.
 479. *Dr. B. Mackensen* Ágoston. Alkotm. 312. sz.

II. Magyar történet.

1. Történetírás.

- V. ö. 629.
 480. *A. D.* A harcztéren elesett történettudósok. Sárói Szabó Lajos. Nosziczki Thurzó Kálmán. Tört. Sz. 157. l.
 481. *Auner, M.* Ungarn. (1910—11.) Jahresber. d. Geschichtswiss. — *Ism. sz—a.* Tört. Sz. 315—317. l.
 482. *Balanyi György.* Magyar vonatkozások Gerhok reichersbergi prépost műveiben. Tört. Sz. 181—201. sz.
 483. *Baranyai Zoltán.* Ismeretlen franko-hungarikum. Könyvtári Sz. 119—21. l. (Bonafont, c. Ph. Tékéli, héros de Hongrie. Brunswic, 1832.)
 484. *Bathó István.* Kéry János élete. 1911. — *Ism. Juhász Kálmán.* Religio 668—670. l.
 485. *Boga Alajos.* Székelyföld történetírója a XVII. században. — *Ism. Király György.* Irod. Tört. Közl. 252. l.
 486. *B. Sz. L.* Forgách Ferencz évkönyveinek pécsi codexe. Századok 105. l.
 (Bunyitay.) 487. *Gagyí Jenő.* Bunyitay Vincze. 1837—1915. Tört. Sz. 475. l. — Századok 345. l. — Turul 44. l.
 — 488. *Viola.* Az öreg magyar pap életéből. Emlékezés Bunyitay Vinczére. Tiszántúl 77. sz.
 489. *Dabrowski.* Nowsza historyografia Wegierska. 1915. — *Ism. Századok* 437. l.
 490. *Décsi Lajos.* Tinódi Sebestyén. 1505 ?—1556. — Bpest, 1912. — *Ism. Gyulai* Ágost. Századok 180—184. l.
 491. *Éber László.* Báró Nyáry Jenő t. t. emlékezete. Akad. Ért. 457—469. l. — A Cél 1—3. l.
 492. *Éber László.* Gerecze Péter. (1856—1914.) Tört. Sz. 319. l. (Gellért-legenda.) 493. *Müller Frigyes.* A nagyobb Gellért-legenda keletkezése és forrásai. Századok 387—411. l.
 — 494. *Madzsar Imre.* A Gellért-legenda kérdéséhez. Századok 572—574. l. — *Müller Fr.* megjegyzése. U. o. 679. l.
 495. *Harsányi István.* Debreczeni Ember Pál eddig ismeretlen kéziratai. Prot. Sz. 128—140. l. — *Zoványi Jenő.* Helyreiga-

- zítás. U. o. 246. l. — *Harsányi J.* Helyreigazítás. U. o. 341. l.
 — Helyesbítés. U. o. 461. l.
496. *Harsányi Lajos.* Karácson Imre emléke. Alkotm. 268. sz.
497. *Harsányi Pál.* Réthy László emlékezete. (1851—1914.)
 Numiz. Közl. 22—28. l. — Tört. Sz. 318. és Századok 107. l.
 — *H. P.* Arch. Ért. 158—163. l.
498. *Hellebrant Árpád.* A magyar történeti irodalom 1914-ben.
 Budapest, 1913. (8-r. 76 l.)
499. *Hubay Kálmán.* Emlékbeszéd Babocsay Izsák történetíró
 és Tarczal város néhai érdemes jegyzője emléktáblájának
 leleplezése alkalmára írta —. S.-A.-Ujhely, 1915. Zemplén-ny.
 (8-r. 21 l.) és Adal. Z. V. T. 175—190. l.
500. *Juhász Vincze.* Desericzky Imre élete és művei. (Művelő-
 destörténeti értekezések. 69. sz.) Budapest, 1915. Pesti kny.
 (8-r. 54 l.)
501. *Jurkovich Emil.* Plotschius besztercebányai krónikája. (1599—
 1608.) Besztercebánya és Vid. 41—46., 48—52. sz.
502. *K. Z. Nagy Géza.* (1855—1915.) Századok 225—227. l. —
 Turul 43. l.
503. *Kacziány Géza.* A magyar memoire-irodalomhoz. Könyvt.
 Sz. 181—185. l.
504. *Kállay Ubul.* Kopán krónikája. Turul 21—25. l.
505. *R. Kiss István.* Küküllei János munkájának kritikájához.
 Századok 515—534. l.
506. *Koszó János.* Fessler I. A. élete és szépirodalmi működése.
 (Német Philologiai Dolgozatok XIV.) Budapest, 1915.
 Pfeifer F. (8-r. 72 l.) 2 K 50 f. — Ism. *Heinrich Gusztáv.* E.
 Ph. K. 737. l. — *Klima Lajos.* M. Középisk. 293—295. l.
507. *Laurentzi Vilmos.* A jövő középiskolájának történeti fel-
 fogása. Brassói áll. főreálisk. 1914—15. értes. 6—21. l.
508. *Lehoczky Tivadar.* (1830. okt. 5—1915. nov. 25.) Száza-
 dok 679. l.
509. *Lukcsics Pál.* Schwartner Márton élete. 1914. — Ism. *w—r.*
 E. Ph. K. 797. l. — *P.* Századok 549. l.
510. Magyar történetkutató Konstantinápolyban. Századok
 566—570. l.
511. *Pelz Béla.* A Magyar Történelmi Társaság és a Történelmi Társaság
 tálommutatója. 1914. — Ism. *D.* Századok 90. l. — Turul 50. l.
512. *Pocza István.* Gvadányi mint történetíró. Kalazantinum 6. sz.
 (Pulszky F.) 513. *Berzeviczy Albert, Marczali Henrik és Nagy Géza.*
 Pulszky Ferencz százados emlékünnepe. (Emlékbeszéd a
 M. T. Akadémia elhunyt tagjai felett XVI. 16.) Budapest,
 1915. Akadémia (8-r. 86 l.) 2 K.
514. *Marczali, Heinrich.* Franz von Pulszky. 1814—1897. Ung.
 Rundschau 630—673. l.

515. *Sas Andor*. Gvadányi és az oroszok. Népművelés 211—216. l.
516. *Srs. Forgách Ferencz* kortörténelmének pécsi kézirata. Századok 222. l.
517. *Thallóczy, Ludwig v.* Johann Christian von Engel und seine Korrespondenz. 1770—1814. Zur hundertsten Wiederkehr seines Todesstages. Ung. Rundschau 247—385. l. (Külön is megjelent.)
518. *Tóth László*. Palma élete. 1914. — *Ism. Váczy János*. E. Ph. K. 666. l.
519. *Ujhelyi Péter*. Rónai Horváth Jenő. 1852—1915. — *Tört. Sz.* 473—475. l. — *Szendrei János*. Századok 227. l.
520. *Szölgvény Ferencz*. Vaszary Kolos emlékének. M. Középisk. 193—195. l. — *Sörös Pongrácz*. U. o. 196—205. l. — *Vas. Ujs.* 37. sz. — Századok 462. l.
521. *Veszprémy Dezső*. Tali és Széchi-szigeti Thaly Kálmán dr. életrajza. Pozsony, 1915. Angermayer-ny. (8-r. 60 l.)
- (*Vámbéry*.) 522. *Munkácsy, Bernhard*. Professor Hermann Vámbéry. 1832—1913. Ung. Rundschau 88—113., 386—409. l.
- 523. *Goldziher Ignác*. Vámbéry Ármin tiszt. tag emlékezete. (A M. T. Akadémia elhunyt tagjai felett tartott emlékbeszédok XVII. 6.) Budapest, 1915. Akadémia (8-r. 18 l.) 60 f.

2. Történet általában.

- V. ö. 88. 143. 221. 226. 413.
524. *Apponyi Albert gr.* A magyar nemzet természetszerű elhelyezkedése a világpolitikában. Bp. Sz. 161. köt. 182—207. l. és B. H. 27. sz.
525. *Apponyi, le Comte Albert*. La Hongrie et les grands courants de la politique mondiale. Revue de Hongrie Tom. XV. No. 13.
526. *Csekey István*. A dualizmus a miniszterelnök újévi beszédében. M. Figy. I. 83—90. l.
527. *Cserny, Karl v.* Deutsch-ungarische Beziehungen. Mit einem Vorworte des Grafen Stefan Tisza. Leipzig, 1915. I. A. Barth (8-r. 31 l.) — *Ism. y. u.* Századok 550. l.
528. *Halász Imre*. Bismarck és Magyarország. Nyugat II. 702—710. l.
529. *Kmety Károly*. Nemzeti szimbolumaink térfoglalása. M. Kultúra II. 353—362. l.
530. *Kohut Adolf*. Bismarck és Magyarország. Budapest, 1915. Athenaeum (8-r. 160 l.) 2 K 40 f.
531. *Pasteiner Iván*. A magyar politika-tudomány. 1914. — *Ism. Illés József*. *Tört. Sz.* 268—271. l.
532. *Szádeczky K. Lajos*. Lengyel-magyar vonatkozások a történelemben. Bp. Sz. 162. köt. 202—219. l.

3. Részletes történet 1301-ig.

- V. ö. 869. 908. 927. 938. 959. 1030. 1048.
533. *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* VII. 1290—1300. *Zagrabiae*. — Ism. *Tarczay Erzsébet*. Századok 412—415. l.
- 533a. *Czimer Károly*. Az Árpád-házi királyok várjobbágysai. 1914. — *Czimer K. válasza Hóman Bálint bírálatára*. Hadtört. Közl. 411—415. l. — *Hóman B. felelete*. U. o. 532. l.
534. *Fraknói Vilmos*. IV. Béla állítólagos szicíliai királysága. Tört. Sz. 261. l.
535. *Fraknói, W.* Béla IV. König von Sizilien? Ung. Rundschau. 527. l.
536. *Gyarmathy Sándor*. Árpádházi Béla herczeg sírja a Margitszigeten. B. H. 163. sz.
537. *K. A.* Béla ukrainai herczeg. B. H. 173. sz.
538. *K. A.* Magyar ukrainai király. B. H. 201. sz.
539. *Karácsonyi János*. Kálmán király rokonsága a horvát királyi családdal. Századok 133—141. l.
540. *Lovas Elemér*. Árpádházi boldog Margit születése és halála ideje. Kath. Sz. 917—922. l.
541. *Marczali, Heinrich*. Wahrheit und Dichtung in der Botondsage. P. Lloyd 340. sz.
542. *Magdiics Ignác*. Árpádházi b. Margit kolostora. Alkotm. 193. sz.
543. *Moravcsik Gyula*. A csodaszarvas mondája a bizánczi íróknál. 1914. — Ism. *Király György*. Irod. tört. Közl. 123. l. — *Heinrich Károly*. Ung. Rundschau 204—206. l.
544. *Sufflay, Milan v.* Zu den ältesten kroatisch-ungarischen Beziehungen. Ung. Rundschau 883—896. l.
545. *Supka Géza*. Ma-gya-r a kínai krónikákban. Arch. Ért. 137—143. l.
546. *Szilárd Leó*. Szent László a régi magyar irodalomban. 1914. — Ism. *Alszeghy Zsolt*. E. Ph. K. 768. l. — *Agner Lajos*. Irodalomtört. 60. l.
547. *Várkonyi Titusz*. Béla herczeg sírja a Margitszigeten. Vas. Ujs. 27. sz.

4. 1302—1526.

- V. ö. 767. 770. 874.
548. *Áldásy, Anton*. Die Gesandtschaft des ungar. Reichstages an Ladislaus V., 1452. Ung. Rundschau 186—193. l.
549. *Beatrix magy. királyné életére vonatkozó okiratok*. Kiadta *Berzeviczy Albert*. 1914. — Ism. *Csánki Dezső*. Századok 175—180. l. — *d. Bp. Sz.* 162. köt. 309—312. l. — *Ortway Tivadar*. Tört. Sz. 451—453. l.
- (*Hunyadiak.*) 550. *Fraknói Vilmos*. Mátyás király megbízásából nyomtatott politikai röpirat. M. Könyvsz. 1—4. l.
- 551. *Fraknói Vilmos*. Mátyás törekvései a császári trónra. 1914 — Ism. *Tóth Zoltán*. Századok 70—72. l.

- 552. *Fraknói, Wilhelm.* König Matthias Corvinus und der deutsche Kaiserthron. Ung. Rundschau 1—27. l.
- 553. *Fraknói, Wilhelm.* König Mathias und die Hohenzollern. Ung. Rundschau 535—630. l.
- 554. *Fraknói Vilmos.* Az 1472-iki zerbsti szövetség. (Helyreigazítás.) Tört. Sz. 115—118. l.
- 555. Mátyás király és a Hohenzollern-ház. Temesv. Hirl. 1. sz. (Fraknói munkájának részletes ismertetése.)
- 556. *Oszwald F. Arisztid.* Hunyadi a »fehér lovag«. Századok 676—678. l.
- 557. *Thallóczy Lajos.* Bosznia, mint Mátyás király foglalmánya. Tört. Sz. 515—544. l.
- 558. *Thallóczy Lajos.* Mátyás király első két török hadjárata. (1463—1464.) Hadtört. Közl. 362—396. l.
- 559. *Thallóczy Lajos.* Mátyás király bosnyák politikája. Bp. Sz. 164. köt. 1—23. l.
- 560. *Kemény Lajos.* Ráskay Gáspár. Századok 343—345. l.
- 561. *Laszowski, Emil.* Admontska stika sv. Heme: Beatrice Frankopanka. Hrvatska Prosvjeta 1—4. sz.
- 562. *Mandl Bernát.* Két régi okirat. Izr. m. irod. társ. Évkönyv 251—257. l. (1. A Kismartonban lakó Hirtl 1511. ápr. 7-ikén Bécsben kiállított lemondó levele. 2. Miksa császár 1511. júl. 19-ikén kelt oklevele.)
- {*Mária királyné.*} 563. *Harsányi István.* Mária királyné »igazhívósége«. Sárosp. Ref. Lapok 4—5. sz.
- 564. *Ortway Tivadar.* Mária, II. Lajos magyar király neje. 1914. — *Ism. Áldásy Antal.* Kath. Sz. 434—436. l. — *Éöttevényi Nagy Olivér.* M. Figy. II. 285—296. l. — *Szabó Dezső.* Századok 535—540. l. — *ri.* Prot. Sz. 238—241. l.
- 565. *Ortway Tivadar.* Habsburgi Mária és férje, II. Lajos magyar király kath. igazhívóságának kérdése. 1913. — *Ism. ri.* Prot. Sz. 238—241. l.
- 566. *Moór Elemér.* A Toldi-monda és német kapcsolatai. 1914. — *Ism. Berze Nagy János.* Irod. tört. Közl. 489—492. l.

5. 1526—1711.

- V. ö. 210. 483. 490. 921. 939. 956. 961. 982. 1015.
- 567. A budai pasák magyar nyelvű levelezése. I. 1553—1589. Szerkesztették Takáts Sándor, Eckhardt Ferencz, Szekfü Gyula. Budapest, 1915. Akadémia (8-r. VI, 546 l.) 12 K. — *Ism. P—r. J. Neues P. Journ.* 294. sz.
- {*Bethlen G.*} 568. *Bethlen Gábor* levelei Illésházy Gáspárhoz. 1619—1629. Szerkesztette Szádeczky Lajos. (Magy. Tört. Tár 27. köt.) Budapest, 1915. Akadémia (8-r. XII, 132 l.) 4 K.

- 569. *Szádeczky Kardos Lajos*. Bethlen Gábor és Trencsén vármegye. (1619—1629.) Századok 353—370., 479—514. l. Külön is 8-r. 56 l.
- 570. *Botto, Julius*. Z uhorskej diplomacie 16. storočia. Slov. Pohľady 459—478. l.
- 571. *Dongó Gy. Géza*. Magyar rabok és rabnők török-tatár fog-ságban. Adal. Z. V. T. 81—83., 146—148., 263—266. l.
- 572. *Duldner, Julius*. Die Rede des Christian Schesäus auf der Synode in Birtihalm. Korrr. Bl. Ver. Siebenb. Landeskr. 45—55. l.
- 573. *Csanády László*. Telekesy István. Eger, 1912. — Ism. *Juhász Kálmán*. M. Kultura II. 537. l.
- 574. *Horvat, Rudolf*. Banovanje Petra Erdeda. Hrvatska Pros-vjeta 2. sz. (1556—67. horvát eseményekről.)
- 575. *Ivic, Aleksa*. Istorija Srba u Ugarskoj od pada Smedereva do seobe pod Carnoivicem. (1459—1690.) Zagreb, 1914. — Ism. *Sufflay Milán*. Századok 544. l.
- 576. *Márki Sándor*. Dósa György. 1913. — Ism. *Závodszy Levente*. Századok 415—418. l.
- 577. *Németh Sándor*. Az 1681. évi országgyűlés. Budapest, 1915. Élet (8-r. 128 l.)
- 578. *Novák Lajos*. Pázmány Péter. 1570—1637. Budapest, 1915. Szt. Istv. Társ. (16-r. 48 l.) 24 f.
- 579. Oklevéltár, Török-magyar. Ford. Karácson Imre. 1914. — Ism. d. Bp. Sz. 163. köt. 153—156. l. — *Historikus*. Népoktatás 41—44. l.
- 580. *Păcătian, Teodor V.* Cartea de aur, san luptele politice nationale ale Romanilor de sat corana Ungara. Vol. VIII. Sibiu, Tip. arhidies. 1915. (8-r. VIII, 861 l.) 12 K. — Ism. *Goldis V.* Romanul 160. sz.
- 581. *Payr Sándor*. Bocskay hadai Sopronban 1605. Sopron, 1914. — Ism. G. J. Századok 436. l.
- 582. *II. Petróczy István* és Révay Erzsébet levelei. A zay-ugróczy Zay-könyvtárból. Közli H. Ösvény 218—235. l. (Eleje a mult évfolyamban.)
- 583. *Pröhle Vilmos*. Török-magyar barátkozás II. Lipót korában. P. N. 318. sz.
- (*Rákóczi*.) 584. *Brisits Frigyes*. Szent Ágoston és Rákóczi Ferencz vallomásai. Pécs, 1914. — Ism. *Király György*. Irod. tört. Közl. 252. l.
- 585. *Dóczy Lajos*. Régi írásokból. Ellenségvárás hajdan. Udvarhelyi Híradó 38. sz. (Rákóczi Ferencz 1657. febr. 20-iki levele Udvarhelyszék rendihez.)
- 586. *Hengelmüller, Frh. v. Franz Rákóczi I.* 1913. — Ism. *Mayer Theodor*. Mitteil. d. Inst. österr. Gesch. 36. Bd. 375—378. l. — *Márki Sándor*. Századok 307—315. l.
- 587. *Márki Sándor*. Rákóczi adriai tervei. (Magyar Adria-Könyvtár 9.) Budapest, 1915. Ráth (8-r. 52 l.) 50 f.
- 588. *Saussure César*... törökországi levelei. Ford. Thaly Kálmán. — Ism. *Rácz Lajos*. Deutsche Lit. Ztg. 41. sz.

- 589. *Schöner Ferencz*. Munkáctól Rodostóig. 1914. — *Ism. szj. Kath. Sz.* 1078. l.
- 590. Szegény bujdosó magyarok 1709-ben. (Kemény Simon levele Szent-Iványi alispánhoz.) Közli *Dongó Gy. Géza*. *Adal. Z. V. T.* 149—151. l.
- 591. *Szekfü Gyula*. A száműzött Rákóczi. 1913. — *Ism. Eckhart Ferencz*. *Mitteil. Inst. österr. Gesch.* 36. köt. 378—392. l.
- 592. *Vargha Damján*. II. Rákóczi Ferencz vallásos buzgalma. Budapest, 1915. Szt. Istv. Társ. (8-r. 32 l.) 16 f.
- 593. *Weber Artur*. Kuruczgúnyoló német költemény 1705-ből. *Tört. Sz.* 582—585. l.
- 594. *Weber, Arthur*. Ein deutsches Schmahgedicht auf die Kurutzen. *Ung. Rundschau* 942—946. l.
- 595. *Takáts Sándor*. Rajzok a török világból. 1—2. kötet. Budapest, 1915. Akadémia. (8-r. VIII, 438 1 ; 463 l.) — *Ism. B. H.* 358. sz.
- 596. *Takáts Sándor*. Vezér Szokolli Musztafa basa. (A nagy Musztafa.) Bp. Sz. 162. köt. 40—65. l.
- 597. *Takáts, Alexander. v.* Vezér Szokolli Musztafa Pascha. (Der grosse Musztafa.) *Ung. Rundschau* 788—813. l.
- 598. *Takáts Sándor*. Oroszlán basa. *Tört. Sz.* 51—70. l.
- 599. *Takáts Sándor*. Erdődi Pálffy Tamás. (1534—1581.) Hadtört. Közli. 85—118. l.
- 600. *Takáts Sándor*. Csáky szalmája. Az Ujs. 274. sz. (Csáky Lászlóról.)
- 601. *Takáts Sándor*. Bebek György rabsága. Az Ujs. 21. sz.
- 602. *Takáts Sándor*. A míg fiatal volt. Az Ujs. 343. sz. (Forgách Ádám.)
- 603. *Takáts Sándor*. A vérbosszú. Az Ujs. 182. sz. (Székely Antal XVI. száz. vitéz tetteiről.)
- 604. *Takáts Sándor*. Barátságajánló török levelek. Az Ujs. 54. sz.
- 605. *Zayzon Sándor*. Károlyi és a szatmári béke. Századok 34—49., 142—161., 258—273. l. (Külön is 8-r. 53 l.)
- (Zrinyi M.) 606. *Beöthy Zsolt*. Zrinyi Miklós emléke. Bp. Sz. 161. 444—449. l.
- 607. *Horvát, Rudolf*. Kako je Nikola Zrinski postao vitezom reda zlatnoga runa? *Novosti* 109. sz.
- 608. *Laszowski i Dezelic*. Pomilovanje Petra Zrinskoga i Franjo K. Frankopana g. 1687. *Hrvatska Prosvjeta* 6—7. sz.
- 609. *Takáts Sándor*. Zrinyi Miklós ismeretlen levelei. Bp. Sz. 164. köt. 49—81., 201—228. l.
- V. ö. 962.

6. 1712—1849.

- V. ö. 225. 928. 940. 955. 956 1031. 1033.
- 610. *Berzeviczy Albert*. Visszaemlékezés 1849-re. Török-magy. Almanach 16—20. l.

611. *Dongó Gy. Géza.* Kossuth Lajosnak zempléni prókátortársai 1828-ban. Adal. Z. V. T. 128—130. l.
612. *Dongó Gy. Géza.* A falra festett orosz-ördög Sztropkón, 1794-ben. Adal. Z. V. T. 190—192. l.
613. *Fest Sándor.* Bécsi angol diplomaták Magyarországon. Uránia 203. l. (Sir R. M. Keith 1730—95.; 2. Sir Nathaniel William Wraxall 1751—1831.)
- (Görgei.) 614. *Kacziány Géza.* Görgei. M—g. 188., 191., 195., 198., 202., 205., 209., 212., 216., 219., 223., 226. sz. — (Önállóan is megjelent 8-r. VIII, 151 l.) 2 K.
- 615. *L. K. Görgei. M. Figy. I.* 233. l.
- 616. *Lovik, Karl.* Görgey und Benedek. P. Lloyd 31. sz.
- 617. *M. M. Görgei* Artur 97-ik születésnapján. Orsz.-Világ 5. sz.
- 618. *Szemere Bertalan.* Görgei Arthur. Politikai jellemrajz a magyar szabadságharczból. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Kacziány Géza.* M—g. 273., 275., 282., 289., 296., 303., 310., 317., 324., 331., 338. sz. (Önállóan is megjelent.)
619. *Hendel Ödön.* Negyvennyolczas közhonvédből olasz tábornok. (Eberhardt Károly 1825. I. 28. — 1906. XII. 8 képpel.) Vas. Ujs. 27. sz.
620. *Karácson, Emerich.* Die Pforte und Ungarn im Jahre 1788. Ung. Rundschau 79—87. l.
621. *Kardos Lajos.* Petőfi kapitánya. Uránia 345. l.
622. *R. Kiss István.* II. József és Szilágyi Sámuel tiszántúli püspök. Prot. Sz. 31—40. l.
- (Kossuth.) 623. *Kossuth Lajos* ismeretlen levele Görgeihez muni-cióhiány ügyében 26/VI. 49. Az Est 193. sz.
- 624. *Kossuth* widdini levele. Az eredeti kéziratból először adva ki, bevezetésekkel és jegyzetekkel ellátta *Kacziány Géza.* M—g. 233—240., 247., 254. sz.
- 625. *Székely Artur.* A német-osztrák-magyar gazdasági szövetség gondolata és Kossuth Lajos. Nyugat II. 849—854. l.
- 626. *Taft, B. F.* Hungary and Kossuth. M—g. 192. sz. (Az amerikai Magyar Népszava után.)
627. *L. J.* A régi időkben — a mai időkre illik. Zalai Közl. 97. sz. (Gr. Zichy Ferencz veszpr. főispánnak Pordán Sámuelhez 1800. márcz. 10-én intézett levele, melyben a megyét felszólítja, hogy a katonaságot élelemmel és hópénzzel lássa el.)
- (Mária Terézia.) 628. *Mária Terézia* leveleiből. Ford. Bárczay Gusztávné. Népművelés 368—381. l.
- 629. *Fabó Bertalan.* Német-zsidó krónikások Mária Teréziáról és az ő magyar huszárjairól. Izr. m. irod. társ. Évkönyv 237.—251. l.
- (Nemesi fölkelés.) 630. *Angyal Dávid.* Az 1800-iki nemesi fölkelés történetéhez. Hadtört. Közl. 354—361. l.

- 631. *Benkő Imre*. Az utolsó nemesi fölkelés és Nagykőrös. Nagy-kőrösi Hírl. 12—16., 19—26. sz.
- 632. *Gyalokay Jenő*. A biharvármegyei insurgenssereg megalakulása 1800-ban. Hadtört. Közl. 527—531. l.
- 633. Nyílt levél Steinacker Harold úrhoz. Századok 220—22. l. (Timon. Ung. Verfassungs- u. Rechtsgeschichte cz. munka bírálatáról.)
- (*Pragmatica Sanctio*.) 634. *Bernatzik, Edmund*. Neues über die pragmatische Sanction. Wien, 1915. — Ism. *Marczali Henrik*. Bp. Sz. 164. köt. 190—200. l. és Az Ujs. 303. sz.
- 635. *Csekey István*. Az 1741: II. törvényczikk történetéhez és közjogi jelentéséhez. Századok 371—386. l. — *Eckhart Ferencz* megjegyzése. U. o. 570—572. l.
- 636. *Klaic, Vjekoslav*. Hrvatska pragmatička sankcija. Rad jugosl. Akad. 206. knj. 61—135. l.
- 637. *Schröder Béla*. A Martinovics-ereklyék. M—g. 24. sz.
- 638. *Schuy Gilbert*. Bacsányi János és I. Napoleon 1809-iki proclamatiója a magyarokhoz. 1914. — Ism. *Király György*. Irod. tört. Közl. 125. l.
- 639. *Sörös Pongrácz*. Guzmics Izidor az 1832—1836-iki országgyűlésen. Pannonhalmi főisk. 1914—15. évkönyve 90—107. l. (*Supplex Libellus Valachorum*.) 640. *Păclișan, Zenovie*. Ceva despre edițiile lui »Supplex Libellus Valachorum«. Cultura Crestina 22—24. l.
- 641. *Păclișan, Z.* Activitatea politică a Românilor ardeleni din anul 1790. Unirea 8—12. sz.
- 642. *Păclișan, Z.* Atitudinea lui Ioan Bob față de Supplex Libellus în diéta din Cluj. Unirea 33. sz.
- 643. *Păclișan, Z.* Supplex Libellus Valachorum. Cultura Crestina 1. sz.
- (*Szabadságharcz*.) 644. *Farkas Emőd*. A Kossuth-huszárok hőse. (Horváth Ignác alezredes.) P. H. 107. sz.
- 645. *Dongó Gy. Géza*. Zemplén Csáky-ágyúí 1848-ban. Adal. Z. V. T. 96. l.
- 646. *Garai Antal*. Párisi és hazai forradalmi emlékeim. 1848—49. Gyoma, 1914. — Ism. *Kozma Andor*. Az Ujs. 218. sz.
- 647. *Gyalokay Jenő*. Az erdélyi hadsereg az oroszok betörése idején. (1849. jún. 19—20.) Tört. Sz. 71—114. l.
- 648. *Gyalokay Jenő*. A perlaszi tábor megvétele. (1848. szeptember 2.) Századok 274—287. l.
- 649. *Hittrich Ödön*. Ünnepi beszéd 1915. márczius 15. Budap. ág. ev. főgym. 1914/1915. ért. 5—8. l.
- 650. *Markó Miklós*. Az első vörös ördögök. (Az 1848—49-ik főtí Károlyi honvédhuszárezred története.) Orsz.-Világ 5. sz.
- 651. *Markó Miklós*. Paskievics tábornagy dicsérete az 1848—49-iki magyar honvédtüzérségről. Orsz.-Világ 11. sz.
- 652. *Pethő Sándor*. Oroszok és magyarok csatái 1849-ben. Alkotm. 170. sz.

- 653. Z. L. Az oroszok 1849-iki betöréséhez. Hadtört. Közl. 236. l.
- 654. *Zsedényi Aladár*. Szabadságharczunk 1848/49-ben. (Uránia m. tud. egyll. népszerű tudom. felolvasások. 51.) Budapest, 1915. Hornyánszky V. (8-r. 23 l.)
- 655. Z. L. A premontrei guerilla. Hadtört. Közl. 237. l. (Répássy Flóris.)
- V. ö. 952.
- (Széchenyi István.) 656. *Andrássy Gyula gr.* Széchenyi emlékezete. Az Ujs. 39. sz.
- 657. *Friedreich István*. Gróf Széchenyi István élete. I. közt. 1791—1840. II. köt. 1840—1860. Budapest, 1915. Sz. Istv. Társ. (8-r. VIII, 440 ; VII, 282 l.) 20 kor. — I. köt. ism. *Császár Elemér*. Irodalomtört. Közl. 485—488. l. — *Friedreich Endre*. Alkotm. 120. sz. — *Imre Sándor*. Irodalomtört. 183—185. l. — *Túri Béla*. Alkotm. 6. sz. — *Morvay Győző*. M. Kultúra I. 277—280. l. — II. köt. ism. *Morvay Gy.* U. o. II. 480—482. l. — (t. b.) »Széchenyi tragikuma« czímmel. Alkotm. 280. sz. — A két köt. ism. *Túri Béla*. Kath. Sz. 864—870. l.
- 658. *Weber Artúr*. Adalékok gróf Széchenyi István életéhez. Tört. Sz. 423—425. l.
- (Szemere B.) 659. *Szemere Bertalan* ismeretlen levelei. Közl. Pásztor Árpád. M. Figy. I. 131—140. l.
- 660. *Závodszy Levente*. Szemere Bertalan Magyarország világpolitikai feladatairól. Századok 241—257. l.
- 661. *Thallóczy Lajos*. 1814—1914. (Olcsó Könyvtár 1770—71.) Budapest, 1915. Franklin. (16-r. 38 l.) 40 fill. és Századok 113—132. l. Németül Kelet Népe 8. sz.
- 662. *Thallóczy, Louis de*. Coup d'oeil sur le dernier siècle de l'histoire de Hongrie. (1814—1914.) Revue de Hongrie Tom. XVI. No. 22.

7. 1850-től napjainkig.

- V. ö. 189.
- (Andrássy.) 663. *Andrássy Gyula*, a magyar-osztrák-német szövetség megeremtője. Vasárnapi Könyv 9—12. sz.
- 664. (L. L.) Az idősebbik Andrássy. P. Napló 55. sz.
- 665. *Szterényi József*. Andrássy Gyula gróf Balkán-politikája. M. H. 172. sz.
- 666. *Balogh Pál*. Olasz hadjáratunk vége 1866-ban. Az Ujs. 238. sz.
- 667. *Boross László*. Külpolitikánk 1912—1915. (Berchtold Lipót gróf.) Uj Nemzedék 8. sz.
- 668. *Borosnyay Károly*. A márcziusi hősök. Szegedi áll. főgym. 1914—15. értes. 35—41. l.
- 669. *Dukat, Vladoje*. Fra Grge Martić i Vilim Korajac. Rad jugosl. Akad. 206. Knj. 142—147. l. (Martić levelei 1875—1877-ből.)

- (Eötvös.) 670. *Andrássy Gyula gr.* Báró Eötvös József és a német szövetség politikája. Tört. Sz. 406—416. l.
 — 671. *Andrássy Gyula gr.* Eötvös József báróról. Az Ujs. 34. sz.
 — 672. *Bođor Aladár.* Eötvös. (Szekszárdi főgimn. 1913—14. értés.)
 — Ism. *Király György.* E. Ph. K. 770. l.
 673. *B. Kemény Zsigmond* levelei Pusztakamaráson. Közli Papp Ferencz. Irod. tört. Közl. 229—241. 359—371. 458—466. l.
 674. *Lengyel Ernő.* A reform-kor külföldi írói. M. Figy. I. 297—303. l. (Pardoe : The City of the Magyar. Walph K. munkáiból szemelvények.)
 675. *Marczali Henrik.* Külpolitikánk történeti alapon. M. Figy. I. 401—413. l.
 676. *Móricz Pál.* A czinkotai grófnő. (A vértanú Batthyány Lajos leányáról.) M—g. 331. sz.
 677. *Nyáry Albert br.* Magyarország és Lengyelország. A Cél 346—350. l.
 678. Az osztrák-magyar-német szövetség előzményei. Világ 52. sz.
 679. *Wertheimer, Eduard v.* Eine ungedruckte Charakteristik des Baron Nikolaus Wesselényi. Ung. Rundschau 113—131. l.
 680. *Wertheimer Ede.* Új adatok a magyar ó-conservatívek történetéhez. Tört. Sz. 545—574. l.
 681. *Wertheimer, Ed. v.* Neue Beiträge zur Geschichte der ungarischen Altkonservativen. Ung. Rundschau 848—873. l.

8. 1914/16 világháború.

V. ö. 354.

682. *Andrássy Gyula gróf és a lengyelek.* M. H. 270. sz. (Hozzászólások gr. Andrássy nézetéhez.)
 683. *Andrássy Gyula gr.* Németországgal való szövetségünk kimélyítése. M. H. 310. sz.
 684. *Andrássy Gyula gr.* A világháború és a dualizmus. M. H. 230. sz.
 685. *Apponyi Albert.* A háború és a nemzeti politika. (Hadi beszédek I.) Budapest, 1915. Pallas. (8-r. 21 l.)
 686. *Apponyi Albert gr.* A magyar nemzet természetszerű elhelyezkedése a világpolitikában. Bp. Sz. 161. köt. 182—207. l. Külön is. Budapest, 1915. Franklin. (8-r. 28 l.)
 687. *Apponyi, Albert.* Die naturgemässe Stellungnahme Ungarns in der Weltpolitik. P. Lloyd. Külön is. Budapest, 1915. (8-r. 35 lap.)
 688. *Beyend Mihlós.* Harcztéri naplótöredékek. Az Ujs. és P. H. különböző számaiban. 1916-ban együtt kiadva : Harcztéri naplója czímen, Singer-Wolfner.
 689. *Chlumecky, Leopold. Frh. v.* Die Agonie des Dreibundes. 1915. — Ism. *Huszár Imre.* M. Figy. III. 352—360. l.
 690. *Czettler Jenő.* A földművelő Magyarország és a háború Bp. Sz. 162. köt. 220—242. l. Külön is. Budapest, 1915. Franklin (8-r. 25 l.)

691. *Darabanth* : Vitejia crvilor noştri la Ivangorod. Romanul 196. sz.
692. *Dénes Sándor*. Egy komitácsi újságíró feljegyzései. Szatmárnémeti, 1915. Huszár Aladár ny. (8-r. 178 l.)
693. *Dókus Gyula*. Felső-Zemplén és az orosz betörés. (— alispán jelentéséből kivonat.) Adal. Z. V. T. 193—205. l.
694. *Du Bois, Fr.* Les buts de la Triple-Entente. Revue de Hongrie Tom. XV. No. 20.
695. *Emléklap*. Ifj. báró Szentkereszty György 1892—1915. Budapest, Szénágy B. (4-r. 8 l. — 1 fénykép és 1 levél.)
696. *Farkasházi Farkasházy Sándor* cs. és kir. vadászkapitány. 1879—1914. Gyula, 1915. Dobay János ny. (8-r. 11 l.)
697. *Fényes László* könyve a szerb harctérről. Budapest, 1915. Athenaeum. (8-r. 227 l.)
698. *Fenyő Miksa*. A vámszövetség formái. A német-magyar-osztrák gazdasági közeledés terve alkalmából. Budapest, 1915. Nyugat, Magyar gyáripár kiadása. (8-r. 32 l.)
699. *Fodor Oszkár*. Magyarország és a középeurópai vámunió. Budapest, 1915. Róvó Aladár. (8-r. 29 l.)
700. *Fraknói Vilmos*. Tanulmányok a hármasszövetség történetéhez. Bp. Sz. 164. köt. 321—367. l.
701. *Franyó Zoltán*. A kárpáti harczokról. Budapest, 1915. Athenaeum. (8-r. 211, 1 l.)
702. *Füzesséry István, (fabinyi.)* Világégés. Haditudósítások. Budapest, 1915. Wodianer. (8-r. 144 l.)
703. *Gáspár Artur*. Dinasztíánk a haza védelmében. 1914—1915. Budapest, 1915. Athenaeum. (8-r. 221, 1 l. + 22 kmell.)
704. *Göndör Ferencz* : A háború nyomában. Budapest, 1915. Nap ny. (8-r. 208 l.)
705. *Hantos Elemér*. A monarchia pénzügyi harczkészsége, mozgósítása és hadviselése. Budapest, 1914. Grill. (8-r. 154 l.) Magyar közgazdasági köt. 17.
706. *Hanvay Zoltán*. Belgrád—Valjevó ; Lodz—Limanova, és még egyről-másról. Rimaszombat, 1915. Rábely Miklós. (8-r. 24 l.)
707. *Herczeg Géza*. Sarajevótól Lodzig. Budapest, 1915. Nap ny. (8-r. 192 l.)
708. *Herrmann Antal*. Románia, Magyarország és a világháború. Brassói Lapok. (1915. jan. 30., 31., febr. 2., 4., 5., 6.) Külön is. Brassó, 1915. (8-r. 14 l.)
709. *Horváth Cyrill*. A hadviselő országok a régi magyar irodalomban. Népművelés 42—47. l.
710. *Horváth Jenő*. Magyarország az európai szövetségben. M. Figy. IV. 339—344. l.

711. *Horváth Lajos*. Székelyek a világháborúban. Székelyudvarhely, 1915. Betegh Pál-ny. (8-r. 57, 2 l.)
712. *Katona Béla*. Gazdasági érdekeink és a háború. Budapest, 1914. Athenaeum. (8-r. 21 l.)
713. *Khuen-Héderváry, Le comte Charles*. L'Autriche-Hongrie et la guerre générale. Revue de Hongrie Tom. XVI. No. 29.
714. *Kiss Mór*. Varsó—Ivángorod. Kolozsvár, 1915. Egyesült kny. (8-r. 21 l.)
715. *Klein Izrael*. Muszkajárás Máramarosszigeten 1914. október 3—6-ig. Máramarossziget, 1915. Berger Miksa utóda ny. (8-r. 79 l.)
716. *Kovács Sándor*. A magyarság történelmi helye a világháborúban. — Eötvös-köri háborús előadása. (Az Eötvös József-kör kiadványai 1.) Pozsony, 1915. Budapest, Hornyánszky V.-ny. (8-r. 18 l.) 50 fillér.
717. *Krónikás*. Napról-napra. Debrecz. Protest. Lap. 2., 6., 8., 10., 11., 18., 19., 22., 25., 29. sz.
718. *Landauer Béla*. A nagy esztendő. Egy haditudósító naplójából 1914—15. Budapest, 1915. Németh. (8-r. 219 l.) 2 K 50 fill.
719. *Lengyel Gyula*. Ágyúfüst alatt. Miskolcz, 1915. Klein és Ludvig. (8-r. 87 l.)
720. *Madelung, Aage*. Hadi naplóm. Ford. ifj. Bókay János. Budapest, 1915. Athenaeum. (8-r. 222 l.)
721. Magyar lovas urak zarándoklata Aachenbe 1916-ban. Nagybcskerek, Pleitz-ny. (4-r. 10 l.)
722. Magyar-Török Almanach. Szerk. *Mezei István*. Budapest, 1915. Athenaeum. (8-r. IV, 234 l.)
723. *Marczali, Heinrich*. Geschichtliches vom Kriegsschauplatze. P. Lloyd 277. sz.
724. *Márki Sándor*. Magyar uralom az Adrián. Budapest, 1915. »Élet.« (Magyar Adria Könyvtár 6. sz. 8-r. 47, 1 l.)
725. Marosvásárhely és a háború. 1914—15. I. könyv. Szerkesztette *Oroszlány Gábor*. Marosvásárhely, 1915. Grün S. ny. (4-r. 80 l.)
726. *Nagy Endre*. Csataképek. Budapest, Singer és Wolfner. 1915. (8. r. 192 l.)
727. *Pályi (Ede)*. Deutschland und Ungarn. Leipzig, 1915. (Zwischen Krieg und Frieden 19.)
728. *Pekár Gyula*. Nemzeti értékek a világháborúban. M. Figy. II. 432—444. l.
729. *Pilch Jenő*. Ausztria és Magyarország hadserege. (Magyar Könyvtár 752—753.) Budapest, Franklin. (8-r. 96 l.)
730. *Popa, I.* Eroul căpitan Ivan Goga. Romanul 177. sz.
731. *Rudinszky József*. A Mrzli vrh-i csata. Alkotm. 323. sz.

732. *Szittyá Emil.* Ausztria, Magyarország és a Balkán-kérdés. Új Nemzedék 2. sz.
733. *Szomory Emil.* Havasi gyopár és egyéb levelek az olasz harctérről. Budapest, 1915. Athenaeum. (Modern Könyvtár 468—70. 8-r. 77 l.)
734. *Tisza István gr.* A háború hatása a nemzetre. Bp. Sz. 161. köt. 1—10. l.
735. *Rákosi Jenő.* A magyar jövő. B. H. 76. sz.
736. *Réz Mihály.* A monarchia jövője. M. Figy. III. 13—22. l.
737. *Réz Mihály.* Németország és Magyarország. M. Figy. I. 321—338. l.
738. *Sz. Gy.* Harctéri felvételek Sáros és Zemplén vármegyéből. Múz. Könyvt. Ért. 172. l.
739. Szónya Károly emlékezete 1914. évi október hó 3. Kolozsvár, 1915. Gombos Ferencz. (8-r. 12 4 + 2 mell. l.)
740. *Ugron János.* Önvédelmi harczunk. Székelyudvarhely, Becsek D. Fia. (8-r. 15 l.)

9. Művelődéstörténet.

- V. ö. 543. 545. 566. 567. 579. 583. 595. 604. 625. 661. 662. 705. 1002. 1003. 1004. 1014. 1034. 1035.
741. *Alapi Gyula.* Ki volt az »Aranyember«. Komáromi Ujs. 36. sz. (Domonkos János kereskedő.)
742. Antrax: Pagini vechi. Romanul 181. és 182. sz. (Townson angol tudós leírása a magyarországi oláhokról. 1793.)
- (Babona.) 743. *Alapi Gyula.* Bűbájosok... Komárom vármegyében. 1914. — Ism. *Szentiványi Gyula.* Múz. Könyvt. Ért. 180. l.
- 744. *Nyáry Albert br.* XVII. századi ráolvasások és kuruzslószokások. Ethnogr. 40—44. l.
- 745. *Roska Márton.* A magyarköblösi oláhság fogadalmi és babonás napjairól. Dolgoz. az Erd. Múz. rég.-tárból. VI. 1. szám.
- (Bányászat.) 746. Két adat a szepesi bányatörténethez. 1. Gölniczbánya 1487. júl. 29. Gölniczbánya és Szomolnok bányavárosok bírójának ítélete Durholcz Pál kassai bíró és Rozsnyó város tanácsa közt felmerült ügyben. 2. Kassa, 1525. Kassa levele Szapolyai György főispánhoz, hogy a város a Szapolyaiaktól bérelt szomolnoki bányáját csak úgy művelheti eredményesen, ha Szapolyai a kitermelt ezüst márkájának az árát felemeli. Közli *Kemény Lajos.* Közl. Sz. vm. m. 42—43. l.
- (Boszorkányság.) 747. *Baranyay József.* A nagymegyeri boszorkányok. Komáromi Hírl. 47. sz.
- 748. *Bojnicic, Ivan.* Novi prilozii za povijest progona vjestica. Vjesnik 155—172. l.

- 749. *Tarczay Erzsébet*. Boszorkányüldözés Horvátországban. Századok 162—174. l.
- 750. *Tarczai, Elisabeth*. Hexenprozesse in Kroatien. Ung. Rundschau. 193—203. l.
- 751. *Teutsch, Fr.* Sächsische Hexenprozesse. Archiv. Ver. Siebenb. Landesk. 39. köt. 709—803. l.
- 752. *Buday László*. Népünk műveltsége. (Kivonat.) Akad. Ért. 78—83. l.
- 753. *Csekey István*. A nőági trónöröklés Horvát-Szlavonországban. M. Figy. IV. 161—180. l.
- (Czéh.) 754. *Kemény Lajos*. Mézeskalácsos czéheink multjához. Ethnogr. 327—329. l.
- 755. *Koller Gusztáv*. A soproni czéhek életéből. (A XVI. és XVII. században.) Budapest, 1915. Markovics és Garai ny. (8-r. IV, 72 l.)
- 756. *Kuhárszky László*. A czéhek Magyarországon. Sajóvidék 18—23., 25., 28., 30. sz.
- 757. *Rajka Géza*. A kolozsvári szabóczéh története a XV—XVII. században. Kolozsvár, 1913. — Ism. *Kelemen Lajos*. Kereszt. Magvető 311. l.
- 758. *Valentényi Gáspár*. A czéhes mester. (Iparosok olvasótára. XXI. köt. 6., 7. sz. 19—35. l.)
- 759. *Erdélyi László*. Magyar művelődéstörténet. I. korszak. Ősi művelődés Kr. u. 1000-ig. Kolozsvár, 1915. Gibbon. (8-r. XX, 233 l.) 4 K. — Ism. *Cséplő István*. Alkotm. 134. sz. — *Kiss Albin*. Kath. Sz. 553. l. — *K. J. Dunántúli Prot.* Lap 51. sz. — *Takáts György*. M. Középisk. 288—290. l. — *Zákonyi Mihály*. M. Kultura II. 62. l.
- 760. *Erdélyi László*. Magyarország legrégibb földrajza. Földr. Közl. 431—442. l.
- 761. *Fest, Alexander*. Ungarn in der englischen Literatur. (1700—1848.) Ung. Rundschau 777—788. l.
- (Földbirtok.) 762. A regéczi uradalom rendtartása 1632-ből. Közli *Kemény Lajos*. Adal. Z. V. T. 136—140. l.
- 763. *Laszowsky, E.* Urbar vinodolskih imanja knezova Zrinskih. Vjesnik 72—108. l.
- 764. *Fürst Aladár*. Szombat és szombatosság. Izr. m. irod. társ. Évkönyv 145—179. l.
- 765. *Gigante, Silvino*. Vecchi contratti nuziali. (Contributi alla storia di Fiume.) Fiume, 1915. E. Mohovich-ny. (8-r. 12 l.)
- 766. *Gombos F. Albin*. A lovagság. (Uránia m. tud. egyll. Népszerű tudományos felolvasások. 165) Budapest, 1915. Hornyánszky-nyomda. (8-r. 23 l.)
- 767. *Gulyás Pál*. Mátyás király könyvtára. Bp. Sz. 164. köt. 262—274., 427—447. l.

768. *Haraszti Károly*. Hirdető organumok most és a mult század elején. Keresk. Szakoktatás 23. évf. 171—173. l.
769. *Harsányi István*. Adalékok a magyar népszokások történetéhez. Ethnogr. 129. l.
770. *Hellebrant Árpád*. Mátyás király törvénykönyvének nyomtatási helye. Akad. Ért. 222 l.
771. *Horvat, Rudolf*. Provijest »skrinje privilegija« a hrv. zem. arkivu. Vjesnik 173—176. l.
- (Ipar.) 772. *Gárdonyi Albert*. Javaslat a szövőipar meghonosítására a XVIII. századi Budán. Századok 288—303. l.
- 773. *Pereszlényi Pál*. Kossuth Lajos iparpolitikai jegyzetei. Az Ujs. 289. sz.
774. *Kacziány Géza*. Magyarország 200 év előtt. Alkotm. 265. sz. (Montagu benyomásairól.)
775. *Kauzer József*. A magyar építőművészeti stílus eszméje. (Visszaemlékezés Feszl Frigyesre és a fővárosi Vigadó építésére. 1859—1865.) P. H. 66. l.
- (Kereskedelem.) 776. *Borsiczky Béla*. A politikai változások befolyása Magyarország kereskedelmi útjaira a XIV—XV. században. 1914. — Ism. y. Századok 659. l.
- 777. *Czebe Gyula*. Görög kereskedők nyugtái Bornemisza Anna gazdasági naplóiban. Századok 456—462. l.
- 778. *Kerekes György*. Egy lőcsei kereskedő Adósok könyve (Schuldt Register) 1640—41-ből. Keresk. Szakoktatás 23. évf. 167—170. l.
- 779. *Kerekes György*. A kassai kereskedők életéből harmadfélszázad. 1913. — Ism. *Kemény Lajos*. Századok 432—434. l.
- (Kertészet.) 780. *Takáts Sándor*. Az első tulipánok hazánkban. Az Ujs. 153. sz.
- 781. *Takáts Sándor*. Kertjeink a XVII. század első felében. Bp. Sz. 163. köt. 161—188. l.
782. *Kidric, Francé*. Framasonske lože hrvaških zemelj Napoleonove Ilirije i poročilih dunajskega policijskega arhiva. Rad jugosl. Akad. 206 knj. 25—60. l.
783. *Kolendic, Petar*. Fra Gapao Posilovic i njegovo »Nasladenje«. Rad jugose. Akad. 206. knj. 168—217. l.
- (Közlekedés.) 784. *Földes, Béla*. Ein unbekanntes Memorandum Friedrich Lists über das Verkehrswesen Ungarns. Ung. Rundschau 487—492. l.
- 785. *Sieghart, Rudolf*. Die Denkschrift Friedrichs Lists über die Verbesserung des ungarischen Transportwesens. Ung. Rundschau 745—777. l.
786. *Kuhárszky László*. A Lipót-rend. P. H. 238. sz.
787. *Lábán Antal*. A magyarság angol világításban — hetvenöt évvel ezelőtt. M. Figy. II. 389—392. (Miss Pardroe tapasztalatait ismerteti.)

788. *Láng Lajos* b. A statisztika története. 1914. — *Ism. Fekete Miklós*. Bp. Sz. 161. köt. 155—160. l. és M. Figy. IV. 316—318. l.
789. *Lupaş János*. Baritiu György, az erdélyi román hírlapirodalom megalapítója. Tört. Sz. 382—405. l. (Külön is.) — *Ism. M. I. Transilvania* 93. l.
- (*Malom*.) 790. A karászi Gara-malom. (Szabolcs megyében.) Arch. Ért. 136. l.
- 791. *Lambrecht Kálmán*. A magyar malmok könyve. Történeti anyag. (Iparosok olvasótára. XXI. 8—9. sz.) Budapest, 1915. Lampel K. (8-r. 99 l.) 1 K 20 fillér.
792. *Máriássy János* osztálylevele. (1738.) Közli Korponay Kornél. Közl. Sz. vm. m. 39—41. l.
793. *Markó Miklós*. A Marczibányi-alapítványok emlékezete. Orsz.-Világ 33. sz.
794. *Maróti Károly*. A »vasharczos« őseiről. Uránia 311—315. l.
795. *Morascher, Otto*. Eine Kriegsanzleihe im Jahre 1703. Siebenb. Deutsch. Tagbl. 12773—74. sz.
- (*Oktatás*.) 796. *B. J.* Főgimnáziumunk rövid története. Zalai Közl. 87—88. sz.
- 797. *Császár Mihály*. Az Academia Istropolitana. 1914. — *Ism. Keller Imre*. Századok 427—429. l. — *K. Magy. Középisk.* 111—113. l. — *ri. Prot. Sz.* 339. l. — *Szelényi Ödön*. Theol. Szaklap 155. l. — Könyvtári Sz. 34—35. l.
- 798. *Császár, Mich.* Academia Istropolitana. Die Universität des Königs Mathias zu Pozsony. Ung. Rundschau 907—917. l.
- 799. *Csomor Lajos*. A sárospataki kollégium bajai 1724—25-ben. Adal. Z. V. T. 123—126., 237—240. l.
- 800. *Ellend József*. A sárospataki főiskola egy évszázaddal ezelőtt. (Századok 1914. 7—10. füz.) *Bir. Szinyei Gerzson*. Sárosp. Ref. Lapok 10—11. sz. — Ellend válasza. Ú. o. 12—14. sz. — Szinyei viszonzválasza. Ú. o. 18. sz.
- 801. *Fontes rerum hungaricarum*. Magyar történelmi források. I. Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium. — A páduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai. (1264—1864.) Gyűjtötte és közrebocsátja *Veress Endre*. Budapest, 1915. Stephaneum. (8-r. XVIII, 344 l.) 10 K.
- 802. *Kétszery Lajos*. A piaristák Szigeten a XIX. sz. első felében. Máramaroszigeti kath. főgimn. 1914—15. értes. 3—16. l. — *Ism. Gagyí Jenő*. Századok 90. l.
- 803. *Kőhalmi Mihály Szevér*. A főgimnázium története. Szilágyosomlyói r. k. főgym. 1914/15. értes. 3—167. l.
- 804. *Lupaş, Joan*. Pentru ce a trebuit să plece Gheorghe Lazar din Ardeal? Romanul 101. sz.
- 805. *Lupaş, Joan*. Câteva date privitoare la fostul director al scoalelor romanesti din Ardeal: Rodu Tempea. Romanul 18. sz.
- 806. *Markó Miklós*. A kőszegi katonai alreáliskola jubileuma. Orsz.-Világ 36. sz.

- 807. *Németh Ambrus*. A győri királyi jogakadémia története 1867-től 1892-ig. Győr, 1915. Egyházm. ny. (8-r. 107 l.)
- 808. *Pallmann Péter*. A magyar piaristák II. József uralkodása alatt. 1914. — Ism. *Wéber Pál*. Kath. Sz. 557. l. — *P. Századok* 190. l. — *Perényi Imre*. Egyh. Közl. 9. sz. — *Patek Ferencz*. Kath. Nevelés 140. l. — *Zibolen Endre*. M. Középisk. 113—115. l.
- 809. A sárospataki ref. kollégium emlékirata 1714-ből. Közli *Dongó Gy. Géza*. Adal. Z. V. T. 72—74. l.
- 810. *Șotropa, V. și Drăgănu, N.* Istoriă scoalelor nășăudene. 1913. — Ism. *Gagyí Jenő*. Századok 434—436. l.
- 811. *Szelényi Ödön*. Régi nevelőintézetek a Szepességen. Közl. Sz. vm. m. 16—23. l.
- 812. *Szelényi Ödön*. Paedagogiai törekvések Magyarországon. (1770—1848-ig.) Uránia 277—285. l.
- 813. *Temesváry János*. A gyulafehérvári gymnasium jezsuita igazgatói. (1716—1772.) Közművelődés 39—41. sz.
- 814. *Veress Endre*. A Sennyey-fiúk külföldi iskoláztatása. Századok 50—69. l. (Külön is 8-r. 24 l.)
- V. ö. 971. 973. 974.
- 815. *Párkányi Dezső*. Magyar orvosok és orvostudomány a XVII. században. 1913. — Ism. *Ernyey József*. Századok 651—656. l.
- (Péruz.) 816. *Balogh Albin*. Adalék a magyar pénztörténethez I. Károly idején. Pannonhalmi főisk. 1914/15. évkönyve 108—160. l.
- 817. *Hómann Bálint*. Csák Máté állítólagos pénzverése és egy »trieri» oklevél. Turul 33. l.
- 818. *Roska Márton*. A magyarköblösi oláhság juh- és kecsketulajdonjegyekről. Dolgoz. az Erd. Múz. rég.-tárból. VI. 1. sz.
- 819. *Roth, Victor*. Die Kulturleistungen der Siebenbürger Sachsen in Vergangenheit und Gegenwart. (Deutsche Kultur in der Welt. — Külön is 4-r. 11 l.)
- (Sajtó.) 820. *Baranyay József*. A komáromi nyomdászat 1914. — Ism. *Szentiványi Gyula*. Múz. Kvt. Értes. 181. l. — *Zsigovits Béla*. Kath. Sz. 784. l.
- 821. *Pitroff Pál*. A győri sajtó története. (1728—1850.) Győr, 1915. Nitsmann-ny. (8-r. 150 l.) 6 K.
- 822. *Gárdonyi Albert*. Könyvcenzura és ritka könyvek. Könyvt. Sz. 49—57. l.
- 823. *Steinhofér Károly*. A könyv története. I. rész. A magyar könyvnyomtatás és könyvkereskedelem rövid története a legrégibb időktől napjainkig. (Iparosok olvasótára. 21. évf. 1—3.) Budapest, 1915. Lampel R. (8-r. 124 l.) 1 K 80 fillér.
- 824. *Sebestyén Gyula*. A magyar rovásfírás hiteles emlékei. Budapest, 1915. Akadémia. (4-r. 473 l.) 30 K.
- (Színészet.) 825. *Czobor Alfréd*. A kassai színészet története. Tört. Közl. A. T. vm. m. V. 1—16. l.

- 826. (J.) Unser Theater vor 87. Jahren. Siebenb. Deutsch. Tagbl. 12777. sz.
- 827. (J.) Aus vergilbten Theaterpapieren. U. o. 12792. sz.
- 828. *Kádár Jolán*. A budai és pesti német színészet története 1812-ig. Budapest, 1914. — *Ism. Király György*. Irod. tört. Közl. 124. l. — *Klíma Lajos*. M. Középisk. 39. l. — *V. Irodalomtört.* 153. l. — *Zolnai Béla*. E. Ph. K. 475—477. l.
- 829. *Pataki József*. Pest-Buda régi játékszíneiről. P. N. 276. sz.
- 830. *Takáts Sándor*. A vitézlő madarak. Az Ujs. 298. sz. (A daruk szeretete a XVI—XVII. száz.-ban.)
- 831. *Takáts Sándor*. A régi magyar dinnyeszedet. Az Ujs. 237. sz. (Társadalom.) — 832. *Erdélyi László*. Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései. (Kolozsvári értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből 6. sz.) Budapest, 1915. Franklin. (8-r. 177 l.) Megjelent a Tört. Sz. 1914/15. évf.-ban is.
- 833. *Gregorich Izidor*. Társadalom és művelődés Nagy Lajos életrajzaiban. Kolozsvár, 1915. (8-r. 67 l.) — *Ism. Századok* 664 lap.
- 834. *Jánossy István*. A magyar jobbágyság Mátyás korában. Komárom, 1914. Szt. István-ny. (8-r. 51, 1 l.)
- V. ö. 533a.
- (Telepítés.) 835. *Bodor Antal*. Délmagyarországi telepítések története és hatása a mai közállapotokra. Budapest, 1914. — *Ism. m. e. Földr. Közlem.* 317—319. l.
- 836. *Győrffy István*. A feketekőrösvölgyi magyarság települése. 1914. — *Ism. Gagyí Jenő*. Századok 546—549. l.
- 837. *Győrffy István*. Dél-Bihar népesedési és nemzetiségi viszonyai negyedfélszáz év óta. Földr. Közlem. 257—293. l. (Külön is megjelent. 8-r. 37 l.) — *Ism. Gagyí Jenő*. Századok 546—549. l.
- 838. *Möhl Adolf*. Horvátok bevándorlása 1533-ban. (A Sz. Istv. Társ. tud. és irod. oszt. felolvasó üléseiből. 92. sz.) Budapest, Sz. Istv. Társ. 1915. (8-r. 34 l.) 1 K. — *Ism. T. L. Századok*. 663. l.
- 839. *Vonház, Stefán*. Die deutsche Ansiedelung im Komitat Szatmár. Ung. Rundschau 54—79., 432—460. l.
- 840. *Thallóczy Lajos*. A bosnyák-hercegovinai »beg« címéről. Turul 1—17. l. (Külön is 4-r. 17 l.)
- 841. *Váczy János*. Irodalmi és közállapotaink a XIX. század elején. (Kivonat.) Akad. Ért. 113—116. l.
- (Vám.) 842. *Eckhart Ferencz*. A közös vámterület történetéről. Századok 465—478. l.
- 843. *Eckhart, Franz*. Zur Geschichte des gemeinsamen Zollgebietes. Ung. Rundschau 896—907. l.
- 844. *Végh Gyula*. A képrombolók. 1915. — *Ism. d. i. M. Figy.* II. 234—236. l. — *r. i. Prot. Sz.* 147—149. l.

- (Végrendelet.) 845. Büttösi Györgyné sz. Deák Zsuzsánna végrendelete. 1734. Közli *Herpay Gábor*. Debreczeni Prot. Lap 25. sz.
846. *Weiss, Leo*. Beiträge zur Geschichte der mittelalterlichen Stadtwirtschaft in Ungarn. 1914. — *Ism. D. S. Századok* 188—190. l.
- (Zsidók.) 847. *Bernstein Béla*. A zsidók története Vas megyében. *M. Zsidó Sz.* 9—24., 89—99. l.
- 848. *Edelstein Bertalan*. A budai zsidó hitközség katonája 1809-ben. Budai izr. hitközs. értes. 1—2. sz.
- 849. *Weisz Miksa*. Történeti és kulturtörténeti emlékek a magyar zsidó múzeumban. *Múlt és Jövő* 286—290. l.
850. *Zoványi Jenő*. Szeremley Gábor és a helytartótanács. Prot. Sz. 164—171. l.
851. Zsigmond herczeg budai számadásai. Közzéteszi *Divéki Adorján*. 1913. — *Ism. Turul* 50. l.

10. Egyháztörténet.

- V. ö. 540. 542. 563. 565. 573. 578. 592. 976. 979. 1037. 1041.
852. *Auner, C.* Episcopia de Baia. Revista catolica 1. sz. — *Ism. Bulletin Inst. it.* 8., 9. sz.
853. *Baumgartner Alán*. A kerzi apátság a középkorban. Budapest, 1915. Stephaneum. (8-r. 122 l.) — *Ism. Patek Ferencz. Századok* 656 l.
854. *Bellaagh Aladár*. Vaszary bíboros nyolcz elődje a primási s az esztergomi érseki széken. *P. H.* 254. sz.
855. *Benedek*. Emlékek egy apátság hajdanából. Esztergom, 52. sz. (Garamszentbenedek.)
856. *Biró Venczel*. A római katolikusok helyzete és hitélete Erdélyben a jezsuiták első betelepítése idején. (1579—1588.) 1914. — *Ism. Szittay Dénes. M. Kultura* I. 41—43. l. — *R. Századok* 191. l.
857. *Bonkáló Sándor*. Szláv kérdések. V. A právoszlávia és a nemzetiségi mozgalmak. (A monarchiánkban lakó právoszláv vallású szlávok egyházi élete.) *M. Figy.* I. 354—371. l. — 2. (A bosznia-hercegovinai metropolita.) *U. o.* 422—433. l.
858. *Boros János*. Az unió. (Hitegyesülés kezdete Lugoson és Jakabffy Miklós táblabíró működése.) Lugos, 1915. (8-r. 112 l.)
859. *Chobot Ferencz*. A váci egyházmegye történeti névtára. Vác, Pestvidéki ny. 1915. (8-r.) 6 kor. — *Ism. Liebner János. M. Kultura* II. 534—536. l. — *Boroviczény Nándor. Egyh. Közl.* 42. sz. — *drj. Havi Közl.* 869. l. — *V. B. Alkotm.* 303. sz.
860. *Dragomir, Silviu*. Cei dintai patrionici ai unirii. Nagyszebeni gör. kel. román theol.-pedag. intéz. 1914—15. értes. 3—41. l.
861. *Fallenbüchl Ferencz*. A scheyern-i benczés kolostor magyar mondai hagyománya. *Egyh. Közl.* 43., 44. sz.
862. *Haiczl Kálmán*. A garamszentbenedeki apátság története. 1913. — *Ism. Mátrai Győző. Religio* 437—441. l.

863. Haynald Lajos kalocsai bíboros érsek élete. Születésének 100-ik évfordulója alkalmából. Kiadatlan levelek és feljegyzések nyomán. (Ifjúkora.) Kalocsai ér. főgym. 1914/15. értes. 3—43. l.
- 863a. *Horváth Ádám*. Szent Benedek élete és rendjének története Magyarországon. Győr. 1915. Egyházm. ny. (8. r. 192, 2 l.)
864. *Juhász Kálmán*. Mily jelentősége volt a licentiatusok működésének Dél-Magyarországon. Havi Közl. 770—773., 849—852. hasáb.
865. *Karácsonyi János*. Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig. Nagyvárad, 1915. (8-r. VI, 499 l.) 4 kor. — *Ism. Cséplő István*. Alkotm. 107. sz. — *Lukcsics József*. Kath. Sz. 446. l. — *Patek Ferencz*. Századok 540—544. l. — *Sörös Pongrácz*. M. Kultura I. 320—322. l. — *Păclișanu Zenovie*. Cultura Crestina 186—190. l.
866. *Karalevskij, I. Ch.* Bernardino Quirini, episcop de Argeș. Revista Cătolică 1. sz. — *Ism. Bulletin* stb. 8., 9. sz.
867. *Krämer Tamás*. A protestáns vallás terjedésének okai hazánkban 1551-ig. Temesvár, 1915. Csanádegyh. ny. (8-r. 148 l.)
868. *Lupaș, Joan*. Pribegia prin Ardeal a mitropolitului Varlaam al Ungrova a chiei 1679—80. Gazette Transilv. 64. sz.
869. *Lupás, I.* Odăjdile mitropolitaului Sava Brancovici. Telegr. Roman. 1915. Husvéti szám.
870. *Mikulik József*. A gömöri ág. hitv. evang. esperesség története. 1520—1741. Közli *Kovács Sándor*. Theol. Szaklap 81—116. l. (Eleje a mult évi folyamban).
871. *Németh Ambrus*. Szent Kamill-rendi szerzetesek Győrött. (1761—1786.) A Sz. Istv. Társ. tud. és irod. oszt. felolvasó üléseiből 91. sz.) Budapest, 1915. Sz. Istv. Társ. (8-r. 35 l.) 1 korona.
872. *Obál Béla*. Az egyház és a városok a reformatio előtt. 1914. — *Ism. Schmidt Kár. Jenő*. Theol. Szaklap 302. l.
873. *Păclișanu, Zenovie*. Cum ar trebui scrisa istoria unirii? Cultura Crestina 271—274. l.
874. *Păclișan, Z.* Decretul lui Vladislau II. Unirea 2. sz.
875. *Patek, Franz*. Die Jesuiten in Ungarn. Ungar. Rundschau 143—148. l.
876. *Pogány Frigyes*. A magyar cziszterci-rend jubileumi éve. M. Kultura I. 97—105., 153—165. l.
877. *Pop, Zaharia*. Cele mai vechi urme de creștinism la Dunărea de jos. Cultura Crestina 431—439. l.
878. *Pruzsinszky Pál*. Hitünk hősei a XVI. században. Budapest, 1914. — *Ism. Prot. Sz.* 151. l. — *Faragó Béla*. Theol. Szaklap 151. l.

879. *Richter Mátyás*. A németprónai származású papok. 1914. —
Ism. *Potyondy Imre*. Religio 292. l.
880. *Sárközy Lajos*. A katolikus papság fegyelmének története Magyarországon. Veszprém, 1915. Egyh. ny. (8-r. 125 lap.)
881. *Schuller, Richard*. Der »Diaconus Barcensis« des Marcus Fronius. (1659—1713.) Kirchl. Blätter VII. 33—35. sz.
882. *Schullerus, Adolf*. Volkstümliche Heiligenverehrung in Luxemburg und in Siebenbürgen. Ein Beitrag zur Frage der Herkunft der Siebenbürger Sachsen. Kirchl. Blätter VII. 38., 39. szám.
883. *Srs. Oláh Miklós* győri kanonoksága. Századok 678. l.
884. *Szittyay Dénes*. Egy magyar hithirdető a Pombal-féle egyházüldözés rémnapjaiból. M. Kultura II. 418—427., 468—476., 518—522. l. (Fáy Dávid Alajos jéz. t. atya emlékezete. Meghalt 1767.)
885. *Tásiedanu, Stefan*. Unirea Bihorului din 1737. Cultura Crestina 291—300., 329—340., 369—380. l. (Válaszol Gruianak a Rev. Teol. 1914. I., 2. sz.-ban megjelent cikkére.)
886. *Temesváry János*. Erdély választott püspökei. II. 1914. — Ism. Századok 662. l. — *Lukcsics József*. Kath. Sz. 558. l. — *Juhász Kálmán*. M. Kultura II. 393—395. l.
887. *Tóth Tihamér*. A magyarországi kath. egyház joga vagyonához. 1914. — Ism. *Dolenecz József*. Religio 148—152. l.
888. *Vacarescu, Alexandra*. Icoane din viața poporului roman din Bihor 1700—1748. Romanul 84. sz.
889. *Váradi Antal*. A Dicheuseeges Zent Job keez. Az Ujs. 231. sz.
890. *Velics László*. Vázlatok a magyar jezsuiták multjából. 1—3. füz. — Ism. *Döry Ferencz*. M. Kultura II. 59—61. l.
891. *Zsilinszky Mihály*. Visszapillantás a hazai ev. egyháznak XVI. századbeli zsinataira. Theol. Szaklap 204—232. l. (Külön is. Budapest, Kókai. 8-r. 31 l.) 60 fillér.

11. Hadtörténelem.

- V. ö. 558. 581. 585. 599. 603. 623. 627. 629. 630—632. 644—655. 666. 1005—1007.
892. *Bodó*. Megyei hadtörténelmi osztályok létesítése. Hadsereg 15. sz.
893. *Bodó*. Magyar hadimúzeum és levéltár. Hadsereg 7. sz.
894. *Bodócs István*. A régi és a modern lőszerekről. Uránia 92—101. lap.
895. *Bölcskey Ödön*. A főpapok jótekonysága a hadügy terén. M. Kultura I. 385—393., 440—444., 494—503., 541—547. l.
896. *Darkó Jenő*. Bölcs Leó taktikájának hitelessége magyar történeti szempontból. (Értekezések a nyelv- és széptudomá-

- nyok köréből. XXIII. köt. 4. sz.) Budapest, 1915. Akadémia. (8-r. 121 l.) 2 K 60 fillér.
897. *Daróczy Zoltán*. Tekintetes Györkönyi compossessor urak helyett-álítatott három Insurgens katonára tett költségnek följedése. (1798.) Hadtört. Közl. 234—236. l.
898. *Dékány Kálmán*. Gróf Teleki Sámuel fegyvergyűjteménye. Hadtört. Közl. 219—225. l.
899. *Divald Kornél*. A háború emlékei és múzeumaink. Múz. és Kvt. Ért. 166—170. l.
900. *Fall Endre*. Gyalu vára. Temesvár, Hunyadi ny. (8-r. 35 lap.)
901. *Fest Aladár*. Báró Dévay Pál altábornagy. (1735—1800.) (Magyar Történelmi Életrajzok XXXI. 1—5.) Budapest, 1915. (8-r. 413 l.) 16 kor.
902. *Gáspár Artúr*. Dinasztiánk a haza védelmében. 1914—15. Budapest, 1915. Athenaeum. (8-r. 221 l.) 4 kor. 60 fillér. — Ism. *Lakatos László*. M. H. 137. sz. és Nyugat II. 863. l.
903. Hadbírósaági ítélet 1708-ból. Közli Kármay Ödön. Hadtört. Közl. 534—536. l.
904. Hadseregünk tábornagyai. Hadsereg 2. sz.
905. Hadtörténelmi okmánytár. 1. Török szökevény vallomása. 1555. máj. 30. 2. Miksa főherczeg a lévai helyőrséget értesíti, hogy a király a várat Dobó Istvánra bízta. 3. Horváth Bertalan feltételei, melyek alatt a lévai prefektusságot elfogadja. (1554.) Közli *Kármay Ödön*. Hadtört. Közl. 242—249. l.
906. *Halaváts Gyula*. Doborka vára és a Nagyszeben környéki templomerődök. Hadtört. Közl. 188—212. l. (Külön is. 8-r. 25 lap.)
907. *Hamvas József*. Régi magyar hadvezérek. Pozsony vm. Népoktatása IV. 6—7. sz.
908. *Hodinka Antal*. Árpádházi királyaink oroszországi hadjáratai. Komáromi Ujs. 10—12. sz.
909. *Jakson Heines*. A Markó-család jelenlegi és egykori katonái. Orsz.-Világ 8. sz.
910. *Jorga, N.* Carpații în lupte. Românul 208. sz. (Magyaroknak a Déli-Kárpátokon való átkeléséről. 1272—1778.)
911. *K. J.* A dunai flotta történetéből. P. H. 87. sz.
912. *Kármay Ödön*. Eger 1690-iki tüzésége. Hadtört. Közl. 416—427. l.
913. *Kármay Ödön*. Foglyok váltságdíja. Hadtört. Közl. 523. l. (1557. 1665-ből.)
914. *Kemény Lajos*. Kassa 1706-ik évi ostromához. Tört. Közl. A. T. v. m. V. 43. l. és Uránia 226—228. l.
915. *Kemény Lajos*. Hadi rendtartás 1607-ből. Hadtört. Közl. 229—231. l.

916. *Kemény Lajos*. Kassai puskaportörő malom. Hadtört. Közl. 524—526. l.
917. *Kerekes György*. Kassa város háborús rendelete 1650-ben. Uránia 183—184. l. és Zalai Közl. 66., 67. sz.
918. A Khevenhüller-féle hadi utasítás. Közli *Szendrei János*. Hadtört. Közl. 266—296., 435—439., 546—552. l.
919. *Kiss István*. A simontornyai vár rövid története. Szekszárd, Molnár-ny. 1915. (8-r. 31 l.) (Megjelent a Tolnavármegye 16—18. sz.-ban is.)
920. *Komáromy András*. Perényi Miklós egri várparancsnok. Hadtört. Közl. 119—157., 496—516. l.
921. *Kropf Lajos*. Francia adatok az 1664. évi szentgotthardi csatához. Hadtört. Közl. 158—174., 334—353. l.
922. *Leitner Pál*. A 32-es ezred történetéből. Erzsébetfalvi Közl. 21—32. sz.
923. *Ligeti Sámuel*. Nemzeti hadrendszerünk. Temesv. Hírl. 164., 173. sz.
924. *Lovik Károly*. Benedek tragikuma. M. Figy. I. 184—196. l.
925. A magyar lovasság regulamentuma. 1772. Közli *Tóth Zoltán*. Hadtört. Közl. 250—266., 428—434., 537—546. l.
926. A magyar zsidó hadi archivum. Mult és Jövő 154., 196. l.
927. A magyarság legrégibb harcrai az oroszokkal. Zalai Közl. 97. sz.
928. *Marczali Henrik*. A hadsereg élelmezése az 1788—90-iki háborúban. Századok 1—33. l.
929. *Markó Miklós*. Huszárezredeink multjából. (A tizenhat közös huszárezred hőstettei.) Orsz.-Világ 10. sz.
930. *Markó Miklós*. Egy ismeretlen török-magyar hadimúzeum. (A fraknoi vár története.) Orsz.-Világ 31. sz.
931. *Markó Miklós*. A magyar gyalogezredek multjából. Orsz.-Világ 3. sz.
932. *Markó Miklós*. A kassai 34-es gyalogezred történetéből. Orsz.-Világ 7. sz.
933. *Markó Miklós*. A Markó-család jelenlegi és egykori katonái. Orsz.-Világ 8. sz.
934. *Markó Miklós*. A kik a legtöbb katonát adták. Orsz.-Világ 15. sz. (Bonyhádi Perczel-család.)
935. *Markó Miklós*. A négyes huszárok és Simonyi óbester. Orsz.-Világ 18. sz.
936. *Markó Miklós*. A Nádor-huszárok. Orsz.-Világ 20. sz.
937. *Markó Miklós*. A Komárom és Nyitra vármegyei 12. cs. és kir. gyalogezred. Orsz.-Világ 24. sz.
938. *Mauks Ernő*. Magyar-orosz harcok régen. Alkotm. 17. sz. (Árpádházi királyok idejében.)
939. *Merényi Lajos*. Adatok az 1644-ik évi hadjárathoz. Hadtört. Közl. 404—410. l.
940. *Móricz Pál*. Régi magyar vitézek. (A Mária Terézia katonai-rend lovagjai.) Új Nemzedék 13., 17., 18., 20., 21., 23., 24. sz. és Temesv. Hírl. 77., 95., 101., 113. sz.

941. *K. Nagy Sándor*. A régi hadsereg. Csendőrségi Lapok 26—30. sz. (Külön is 8-r. 37, 1 l.)
942. *Olchváry Ödön*. Magyar hadi levéltár, magyar hadi múzeum. B. H. 169. sz.
943. *Olchváry Ödön*. Kérelem a magyar hadtörténet-írás érdekében. Hadsereg 2. sz.
944. *Pekár Gyula*. Tóth báró brigadéros: a Dardanellák első megerősítője. 1770—1779. B. H. 270. sz.
945. *Pilch Jenő*. Ausztria és Magyarország hadserege. (Magyar Könyvtár 752—753. sz.) Budapest, 1915. Lampel R. (16-r. 96 l.) 60 fillér.
946. *Relković Nêda*. Portyázó csapatok Ujbányán a XVII. század elején. Hadtört. Közl. 231. l.
947. *Relle Pál*. Katonáink a háborúban. Budapest, A Könyvkiadóhiv. 1915. (8-r. 80 l.)
948. *Rónay Jenő*. Hadiflottánk szerepe az elmúlt század háborúiban. M. Figy. I. 197—202. l. és A Tenger 70—75. l.
949. *Sárándy István*. A hadicsel hajdan és most. Alkotm. 63. sz.
950. *Sebestyén József*. A szendrői tábor rendjét szabályozó edictum. Hadtört. Közl. 226—228. l.
951. *Seemann Gábor*. Hazánk középkori várkútjai. 1914. — Ism. Századok 325. l.
952. *Szkunzevics Kornél*. Episodok a magyar hadjáratból. Iszakov Vasziljevics Miklós emlékiratai. II—III. A komáromi küldetés. Tört. Sz. 146—154., 304—315. l.
953. *Takáts Sándor*. Ráthoti Gyulaffy László. Hadtört. Közl. 472—495. l.
954. *Thurzó Kálmán*. Fogarasi Nádasdy Ferencz gróf tábornagy, a katonai Mária Terézia-rend nagykeresztése. (1709—1783.) Élet és jellemrajz. Hadtört. Közl. 1—58., 301—333., 443—471. l.
955. *Tóth Zoltán*. Kurucz-sorozás 1753-ban. Hadtört. Közl. 517—522. l.
956. *Ujhelyi Péter*. Az állandó hadsereg története. I. Lipót korától Mária Terézia haláláig (1657—1780.) Budapest, 1914. (8-r. IV, 373 l.) 12 k. — Ism. (p. s.) Új Nemzedék 29. sz.
957. *Ujhelyi Péter*. Hadseregünk megalakulása és bölcsőköre. (Magyar Könyvtár 769—770.) Budapest, 1915. Lampel R. (16-r. 82 l.) 60 fillér. — Ism. Uránia 306. l.
958. *Ujhelyi Péter*. Igazságszolgáltatás a hajdani hadseregeknél. M. Figy. I. 224—232. l.
959. *Wertner Mór*. Magyar segítőcsapat a göllheimi csatában. (1298. július 2.) Hadtört. Közl. 59—84. l.
960. *Zákonyi Mihály*. Hadbavonult katonák családjainak ellátása II. József korában. Hadtört. Közl. 397—403. l.

961. *Závodszy Levente*. Sobieski litvánjai a kurucz Trencsén megyében. Hadtört. Közl. 175—187. l.
962. Zrinyi Miklós a hadviselésről. Vas. Ujs. 41. sz. és Temesv. Hirl. 235. sz.
963. *Zulawski Andor*. A komáromi és Nyitra vármegyei 12. cs. és kir. gyalogezred. Orsz.-Világ 24. sz.
964. *Zulavski Andor*. A Komárom és Nyitra vármegyei cs. és kir. 12-ik gyalogezred rövid története. Komárom, 1915. Jókai-ny. (8-r. 19 l.) 50 fillér. — Ism. Komár. Ujs. 24. sz.
965. *Zulavski, Andor v.* Auszug aus der Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regiments Parmann No. 12. Komárom, 1915. Jókai Buchdr. (8-r. 24 l.)

12. Megyék, városok stb.

- (Abauj-Torna vm.) 966. *Kemény Lajos*. Abauj-Torna vármegye története. 1527—1648. Tört. Közl. A. T. v. m. 1915. évf. Megjelent külön is. Abauj-Torna vármegye történelmi monographiája. II. köt. 2. r. Kassa, 1915. Kassai nyomda r. t. (8-r. 100 l.)
- V. ö. 1053. 1060.
- (Ajtöny.) V. ö. 1106.
- (Arad.) 967. Arad vármegye monographiája. III. köt. 1—2. 1912—13. — Ism. *Márki Sándor*. Tört. Sz. 126. l.
- (Argyas.) V. ö. 866.
- (Bács.) V. ö. 1124.
- (Bácska.) V. ö. 1055.
- (Baška.) V. ö. 1095.
- (Békésszarvas.) V. ö. 1094.
- (Berczel.) V. ö. 1098.
- (Berethalom.) V. ö. 572.
- (Besztercebánya.) V. ö. 501.
- (Bihar vm.) V. ö. 632. 837. 885. 888.
- (Borodnok.) 968. *Karácsonyi, Johann*. Das Land Borodnok. Ung. Rundschau 131—136. l.
- (Brassó.) 969. Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. Herausgegeben auf Kosten der Stadt Brassó von dem mit der Herausgabe betrauten Ausschuss. VI. Bd. Brassó, 1915. Druck v. Br. Schneider u. Feminger. (8-r. LIX, 772 l.)
- (Budapest.) 970. Fáy András és Vörösmarty Mihály menekülése a pesti nagy árvíz elől. P. H. 80. sz. (Szemere Pál levele Bártfay Lászlóhoz. 1838. ápr. 2.)
- 971. *Friedreich Endre*. A budapesti piarista telek története. 1914. — Ism. P. Századok 89. l. — *Kiss Albin*. M. Középisk. 32—34. l. — M. Iparművészet 49. l.
- 972. *Katzer Nándor*. A Budapest-országúti róm. kath. plébánia keletkezése, katonai és népesedési mozgalma. 1915. Budapest, Bagó-ny. (8-r. 22, 2 l.)

- 973. *Magyar Elek*. Egy híres iskola reneszánsza. (A piaristák új palotája Budapesten. A régi ház aktáiból.) M—g. 94—95. sz.
- 974. *Magyar Elek*. A piaristák öreg házában. M—g. 73. sz.
- 975. *Nádai Pál*. A nyulak szigete. Új Idők 28. sz.
- 976. *Nemes Antal*. A 900 éves budavári egyház. Egyh. Közl. 34—35. sz.
- 977. *Prinz Gyula*. Budapest földrajza. 1914. — *Milleker Rezső*. Városok földrajza és Prinz Gyula »Budapest földrajza«. Földr. Közl. 225—246. l. — *Prinz Gyula* válasza. U. o. 392—401. l. — *Milleker R.* felelete. U. o. 401—402. l. — *Bátky Zsigmond*. Néhány megjegyzés Prinz Gyula válaszára. U. o. 402—415. l.
- 978. *Purjesz, Ignaz*. Beiträge zur Geschichte der Gründung des Sankt Rochusspitals im XVIII. Jahrhundert. — *Ism. Századok* 191. sz.
- 979. *Szokolay Antal*. A budapesti koronázó főtemplom multjából. Alkotm. 219. sz.
- 980. *Váradi Antal*. Pest ostroma. (1542.) Az Ujs. 5. sz.
- 981. *Váradi Antal*. A mulató régi Pest. Az Ujs. 23. sz.
- 982. *Váradi Antal*. Bocskai Pesten. (1605.) Az Ujs. 267. sz.
- 983. *Váradi Antal*. Régi városrészek. (Budavár száz év előtti képe.) Az Ujs. 326. sz.
- V. ö. 772. 828. 829. 845. 851.
- (Csanád vm.) V. ö. 1052.
- (Debreczen.) 984. *Koncz Ákos* és *Herpay Gábor*. Debreczen szab. kir. városi rangra emelésének története. Debreczen, 1915. Városi ny. (8-r. 92, 1 l.)
- 985. *Zoltai Lajos*. Emlékezzünk régiekről. (Köztörténeti feljegyzések Debreczen város régi jegyzőkönyveiből.) Debreczeni Prot. Lap 11. sz.
- V. ö. 1111., 1136.
- (Délmagyarország.) 985a. *Milleker Bódog*. Délmagyarország középkori földrajza. Temesvár, 1915. Csanád egyh. ny. (8-r. 271 l.)
- (Dévény.) 986. *Zavadil, Jos.* Velehrady, Devin a Nitra. Kremsier, 1912. — *Ism. Ivanič József*. Tört. Sz. 273. l.
- (Doborka.) V. ö. 906.
- (Drégely.) 987. r. Die Burg Drégely. Westung. Grenzbote 14849—51. sz.
- (Drežnik.) 988. *Laszowski, Emil*. Drežnik. Hrvatska Prosvjeta 8. sz.
- (Dunaszekcső.) V. ö. 1116.
- (Eger.) V. ö. 912., 920.
- (Eperjes.) 989. *Dziák Sándor*. Eperjes város topografiai növekedése és társadalmának átalakulása 1850-től. Budapest, 1915. (8-r. 63 l.) — *Ism. Századok* 437. l.
- (Erdély.) 990. Fontes rerum Transylvanicarum. Ed. A. Veress. II., III., IV. — *Ism. Lukács József*. Kath. Sz. 326—329. l.
- 991. *Marțian, I.* Contribuiri la Toponimia Ardealului. Transilvania 60—64. l.
- 992. *Müller, Georg*. Siebenbürgens Stühle, Distrikte und Komitate vor dem Jahre 1848, beziehungsweise in den Jahren 1861—

- 1876 nach den Jurisdiktionen bearbeitet. Hermannstadt, 1914.
4 Bl. Masstab. 1—300.000. — *Ism. Ct. Korr. Bl. Ver.* siebenb
Landesk. 40. l.
- V. ö. 804 856. 868. 882. 886. 1087.
(Esztergom.) V. ö. 854.
- (Eszterháza.) 993. *Markó Miklós*. A magyar Versailles. (A világ-
hírú sopronmegyei eszterházai kastély keletkezése és fénykora.)
Orsz.-Világ 32. sz.
- (Fiume.) 994. *Gigante Silvio*. A velenczeiek Fiumében. A Tenger
349—359. l.
- 995. *Strohal, R.* Tri stare hrvatske isprave iz Rijeke. *Vjesnik*
109—119. l.
- 996. *Susmel Ede*. Fiume története. A Tenger 293—305. l.
(Fraknó vára.) V. ö. 930.
- (Garamszentbenedek.) V. ö. 765. 855. 862.
- (Gödöllő.) 997. *Váradi, Anton*. Gödöllő. *N. P. Journ.* 225. sz.
- (Gölniczbánya.) V. ö. 746.
- (Gömör.) V. ö. 870. 1056.
- (Gyalu.) V. ö. 900.
- (Győr.) V. ö. 807. 821. 871. 883. 1112.
- (Gyulafehérvár.) V. ö. 813.
- (Jajcza.) 998. *Thallóczy Lajos*. Jajcza. (Bánság, vár és város tör-
ténete. 1450—1527.) Budapest, 1915. Hornyánszky V. (8-r.
360 l.) 5 kor.
- 999. *Codex diplomaticus partium regno Hungariae annexarum.*
(Banatus, castrum et oppidum Jajcza.) Magyarország mellék-
tartományainak oklevéltára. IV. köt. Jajcza. (Bánság, vár és
város története. 1450—1527.) Irta *Thallóczy Lajos*. Az ok-
levéltárát szerkesztette *Horváth Sándor*. (Magyar történelmi
emlékek. I. osztály. Okmánytárak. 40. köt.) Budapest, 1915.
Akadémia. (8-r. CCCLXXX. 442 l.) 20 kor.
- (Jolsva.) 1000. *S. Szabó József*. Néhány nap Jolsva történetéből.
Gömör-Kishont 39—40. sz.
- (Karánsebes.) 1001. *Fludorovics Zsigmond*. Karánsebes. Temesv.
Hírl. 122. sz.
- (Kárász.) V. ö. 790.
- (Kassa.) 1002. *K. L.* Kassa város kocsisának fizetése. *Tört. Közl.*
A. T. vm. m. V. 46. l. (1710.)
- 1003. *Kerekes György*. A kassai polgárok zaklatása a XVII.
század közepén. (Adalékok a magyar városfejlődés akadá-
lyaihoz. Iparosok olvasótára. XXI. köt. 10. sz.) Budapest,
1915. Lampel R. (8-r. 48 l.) 60 fillér.
- V. ö. 746. 825. 914. 916. 917. 932.
- (Kercz.) V. ö. 853.
- (Kolozsvár.) V. ö. 757.
- (Komárom vm.) 1004. *Szabó Dénes (Edelényi)*. Komárom vármegye
népessége 1715—1910. Komárom 41—44. l.
- V. ö. 743. 820. 937. 963. 964. 965. 1137.
- (Komárom.) 1005. *Baranyay József*. Komárom bevétele 1317-ben
Komáromi Ujs. 19. sz.

- 1006. *Krudy Gyula*. A mikor Komáromot ostromolták. Komáromi Ujs. 1. sz.
- 1007. *Szinnyey József id.* Végső küzdelmek Komárom körül. Komáromi Ujs. 28. sz.
- V. ö. 952.
- (Korlátókő.) 1008. r. Burg Korlátókő. Westungar. Grenzbote 14842—43.
- (Kőrös, Fekete.) V. ö. 836.
- (Kőszeg.) V. ö. 806.
- (Léva.) V. ö. 905.
- (Lőcse.) 1009. *Hajnóczi R. József*. Lőcse városa 1786-ban. (Helytörténeti tanulmány Korabinsky Lexikona nyomán.) Közl. Sz. vm. m. 24—38. l.
- V. ö. 778., 1009.
- (Lugos.) V. ö. 858.
- (Macsó.) 1010. *Szentpétery Imre*. A macsói bánság. Uránia 50—55. l.
- 1011. *Szentpétery, Emerich*. Das Banat von Machow (Macsó). Ung. Rundschau 872—883. l.
- (Magyarköblös.) V. ö. 745. 818.
- (Máramarossziget.) V. ö. 715. 802.
- (Marosvásárhely.) V. ö. 725. 1093.
- (Medgyes.) 1012. *Graeser, Daniel*. Friedrich Binder von Biedersfeld, Bürgermeister d. k. freien Stadt u. des Stuhles Mediasch. Mediasch. Wochenbl. 1137—41. sz.
- V. ö. 1015.
- (Miava.) 1013. *Bodnár, Julius*. Myjava. 1911. — Ism. S. J. Slov. Pohľady 291—303. l.
- (Miszlókai.) 1014. *K. L.* A miszlókai sz. János-hármor. Tört. Közl. A. T. vm. m. V. 45. l. (Juhos Gyula levele 1848. júl. 8.)
- (Miskolcz.) V. ö. 1128.
- (Nagyhőrcsök puszta.) V. ö. 1122.
- (Nagykőrös.) V. ö. 631.
- (Nagygyeny.) V. ö. 747.
- (Nagy-Selyk.) 1015. *Scharsius, Thomas*. Aufzeichnung des Marktschelker Pfarrers —. (1705—1708.) über den Kurutzenaufstand in Siebenbürgen in den Jahren 1704 und 1705. (Belagerung von Mediasch u. Verwüstung von Marktschelken.) Veröffentlicht v. Martin Müller. Kirchl. Blätter VII. 23. sz.
- (Nagyszeben.) V. ö. 906.
- (Nagyszentmiklós.) V. ö. 1083. 1097. 1100. 1101. 1107.
- (Naszód.) V. ö. 810.
- (Németpróna.) V. ö. 879.
- (Nyitra vm.) V. ö. 937. 963. 964. 986. 1058.
- (Olaszliszka.) 1016. *Gagyhy Károly*. Szemelvények Olaszliszka ref. egyházának leveles almáriumából. Adal. Z. V. T. 60—63., 115—119., 242—250. l.
- (Pancsova.) 1017. *Fülöp Kálmán*. Pancsova multjából. Pancsovai áll. főgym. 1914/15. értes. 9—14. l.
- (Perlasz.) V. ö. 648.
- (Pozsony vm.) V. ö. 797. 798.
- (Pozsony.) 1018. *Kumlik, Emil*. Die Grafen von Pozsony. Pressb. Ztg. 357. reg. sz.

- 1019. *Pelikán, Karl*. Pozsony im Jahre 1814. Pressb. Ztg. 1. sz.
 (Radna-völgy.) 1020. *Motogna, Victor*. Contributii la istoria
 Romănilor din Valea Rodnei. Transilvania 13—32. l.
 (Raholcza.) 1021. *Szabó Gy.* Orahovičke gradine. Vjesnik hrv.
 arheol., društva. XIII. köt.
 (Rákos.) 1022. *Š. J.* Či sa uhorské snemy zvaly rákošom. Slov. Pohľady
 124—126. l.
 (Regéc.) V. ö. 762.
 (Rozsnyó.) V. ö. 746.
 (Sáros vm.) V. ö. 738. 1091.
 (Sárospatak.) 1023. Sárospatak várának és városának helyrajza
 1759-ből. Közli *Dongó Gy. Géza*. Adal. Z. V. T. 85—87. l.
 — V. ö. 799. 800. 809.
 (Sátorlajaujhely.) 1024. Sátorlajaujhely város törvényei a XVII.
 évszázban. Közli *Dongó Gy. Géza*. Adal. Z. V. T. 80., 142—
 145., 261—263. l.
 — 1025. Ujhelyi diákok katonásdija 1847-ben. Adal. Z. V. T.
 287. l.
 (Semse.) 1026. Kozákjárás Semsén. Tört. Közl. A. T. vm. m.
 V. 42. l. (Semsey Miklós levele 1620.)
 (Simontornya.) V. ö. 919.
 (Somogy vm.) V. ö. 1051.
 (Sopron.) 1027. *Mihályi Ernő*. Sopron renaissance- és barokk-
 stílusban épült házai. (Soproni benedekrendi főgym. 1914/15.
 értes. 3—74. l. Külön is megjelent. Sopron, 1915. Röttig-ny.
 8-r. 74 l.) — Ism. *Szentiványi Gyula*. Múz. Kövt. Értes. 179. l.
 — V. ö. 755.
 (Szabolcs vm.) 1028. *Bernstein Béla*. Szabolcs vármegye utolsó fő-
 rabbija. Izr. m. irod. társ. Évkönyv 258—272. l.
 (Szatmár.) V. ö. 839.
 (Szendrő.) V. ö. 950.
 (Szentcs.) 1029. *Sima László*. Szentcs város története I. köt.
 Szentcs, 1914. Vajda-ny. (8-r. 548, 11 l.)
 (Szentgotthárd.) V. ö. 921.
 (Szepes vm.) 1030. *Förster Jenő*. Szepes vármegye a tatárjárás
 előtt. Közl. Sz. vm. m. 1—15. l.
 — V. ö. 746. 811. 1130.
 (Szerémség.) V. ö. 1110.
 (Szilágysomlyó.) V. ö. 803.
 (Szomolnok.) V. ö. 746.
 (Szőny.) V. ö. 1081.
 (Sztropkó.) 1031. *Unghváry Ede*. Hadmozgalmak Sztropkó vára
 körül 1703—1705-ig. Adal. Z. V. T. 166—169. l.
 — V. ö. 612.
 (Tarczal.) V. ö. 499.
 (Temes vm.) 1032. *Ortvay Tivadar*. Temes vármegye és Temesvár
 város története. 1914. — Ism. *Téglás Gábor*. Századok 422—427. l.
 — *Magony József*. Délmagyar. Közl. 77. sz.

- (Tokaj.) 1033. *Dongó Gy. Géza*. Paléták Tokaj várának 1703. évi blokádjához. Adal. Z. V. T. 76—79. l.
- 1034. A Tokaj-Hegyalja szőlőrendtartása 1641-ből. Közli *Dongó Gy. Géza*. Adal. Z. V. T. 155—161., 266—269. l.
- (Tolcsva.) 1035. *Ns. Torday János* tolcsvai főbírónak 1766. évi számadásából. Közli *Dongó Gy. Géza*. Adal. Z. V. T. 169., 271. l. (Eleje a XVII. évfolyamban.)
- (Trencsén vm.) V. ö. 569. 961.
- (Udvarhelyszék.) V. ö. 585.
- (Ujbánya.) V. ö. 946.
- (Vác.) V. ö. 859. 1056.
- (Vas vm.) V. ö. 847.
- (Vereb.) V. ö. 1096.
- (Verőcze vm.) 1036. *Bösendorfer, Josif*. Prvi dani u životu županije virovitičke poslije reinkorporacije. (1745—1749.) Rad Jugosl. Akad. 206. knj. 148—167. l.
- (Veszprém vm.) V. ö. 627. 963. 964.
- (Veszprém.) V. ö. 1139.
- (Vitkócz.) 1037. Vitkócz ősrégi temploma. Nyitrabajnai fiútanintézet 1914/15. értes. 3—7. l.
- (Vizakna.) V. ö. 1103.
- (Zágráb.) 1038. *Barlé, Jan*. Stari portal Zagrebačke prostonolne crkve. Vjesnik hrv. archeol. društva XIII. köt.
- (Zalaegerszeg.) V. ö. 796.
- (Zalaszentgrót.) 1039. *Mező Ferencz*. Deák Ferencz viszonya Zalaszentgróthoz. Nagy S. ny. 1914. (8-r.)
- (Zemplén vm.) 1040. Alkalmi feliratok és beszédek Zemplén vármegye jegyzőkönyveiben. Közli *Spisovszky Imre*. Adal. Z. V. T. 89., 161—165., 272—274. l.
- 1041. *Dongó Gy. Géza*. A római »Szentlélek-Társulat«-nak zempléni beiratkozottjai. (1475—1500.) Adal. Z. V. T. 57—60. l.
- 1042. *Dongó Gy. Géza*. Zemplén vármegyének palétás helységei 1707-ben. Adal. Z. V. T. 64—72., 120—123., 250—257. l.
- 1043. *Dongó Gy. Géza*. Zempléni levelek a »Codex Diplomaticus Patrius Hungariae« köteteiben. Adal. Z. V. T. 39—42., 99—102., 212—220. l.
- 1044. *Dongó Gy. Géza*. Zemplén a »Codex Diplomaticus Hungariae« lapjain. (1201—1300.) U. o. 42—46., 104—107., 205—212. l.
- 1045. *Dongó Gy. Géza*. Adatok Zemplén vármegye topológiájához. Adal. Z. V. T. 75., 126—128., 240—242. l.
- 1046. *Dongó Gy. Géza*. Zempléni közokiratok a Zichy-kódexben. Adal. Z. V. T. 47—55., 108—112., 220—226. l.
- 1047. *Dongó Gy. Géza*. Zemplén a Sztáray-kódexben. U. o. 56., 112—114., 227—229. l.

- 1048. A tatár ellen felkelt zempléni nemesség. Adal. Z. V. T. 286. l.
- 1049. Zempléni vonatkozású iratok Kassa város levéltárában. 1403—1448. Közli *Kemény Lajos*. Adal. Z. V. T. 114. l.
- (1528., 1530., 1554., 1567., 1576.) U. o. 230—233. l.
- V. ö. 611. 693. 738. 1054. 1055.

13. Genealogia. Családtörténet.

- 1050. *Alapi Gyula*. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírás. Levéltárosok Lapja 1., 2. sz.
- 1051. *Baranyai Béla*. Somogy vármegye nemes családai. 1914. — Ism. *Sárközy Imre*. Turul 45. l.
- 1052. *Barcsa János* és *Sümeghy Dezső*. Nemes családok Csanád vármegyében. 1913. — Ism. *Demkó Kálmán*. Századok 77—80. l.
- 1053. *Czobor Alfréd*. Abauj vármegyében kihirdetett címeres nemeslevelek. (1564—1711.) Tört. Közl. A. T. vm. m. V. évf. 38—41. l. (Eleje a IV. évfolyamban.)
- 1054. *Dongó Gy. Géza*. Zemplén vármegye nemeseinek mutatókönyvéből. (1240—1699.) Adal. Z. V. T. 84., 151—155., 269—271. l.
- 1055. *Dudás Gyula*. Zempléni magyar nemesek Bácskában. Bács-Bodrog vm. Tört. Társ. Évkönyve 31. évf. 30. l.
- 1056. *Farkasfalvi Imre*, *id.* A gömöriek Vácson. Gömör-Kishont 33. sz. (Gömöri családokról.)
- 1057. *Kempelen Béla*. Magyar nemes családok. 9. köt. Raaperger—Syxt. Budapest, 1915. Grill V. (8-r. VII, 484 l.) 20 K.
- 1058. *Romhányi János*. Nemességigazolás Nyitra vármegyében 1754—55-ben. Levéltárosok Lapja 1., 2. sz.
- 1059. *Šišić, N.* Genealoški priloki o hrvatskoj narodnoj dinastiji. Vjesnik hrv. archeol. društva. XIII. köt.
- (*Baksay*.) 1060. *Révész Kálmán*. Baksay Sándor abauji őseiről. Prot. Egyh. Isk. Lap 29. sz.
- (*Batthyány gr.*) V. ö. 676.
- (*Bebek*.) V. ö. 601.
- (*Borbély*.) 1061. *Kempelen Béla*. A Váradi-Borbély-család. Levéltárosok Lapja 1., 2. sz.
- (*Czobor*.) 1062. *Iványi István*. A Czobor-családról. Bács-Bodrog vm. Tört. Társ. Évkönyve 31. évf. 25—27. l.
- (*Dániel br.*) 1063. *Kelemen Lajos*. Legidősebb vargyasi báró Dániel Gábor. (1824—1915.) Kereszt. Magvető. 53—56. l.
- 1064. *Kelemen Lajos*. Újabb adattár a Vargyasi Dániel-család történetéhez. 1913. — Ism. *ri.* Prot. Sz. 459—461. l.
- 1065. *Id. báró Dániel Gábor*. (1824—1915.) Századok 223—225. l. — Turul 45. l.
- (*Deák*.) V. ö. 845.

- (Dévay.) V. ö. 901.
 (Dubraviczky.) 1066. *Benkő Imre*. A dubraviczai Dubraviczky-család története. II. rész. Budapest, 1914. (4-r. 31 l.)
 (Farkasházy.) V. ö. 696.
 (Forgách.) V. ö. 602.
 (Frimont.) 1067. *Gyalokay Jenő*. Adatok Palotai Frimont János gróf élettörténetéhez. Hadtört. Közl. 213—218. l.
 (Gyulaffy.) V. ö. 953.
 (Illésházy.) V. ö. 568.
 (Jakabffy.) V. ö. 858.
 (Károlyi gr.) 1068. *Éble Gábor*. A nagy-károlyi gr. Károlyi-család leszármazása. 1913. — *Ism. Holub József*. Turul 46—49. l. — *Madzsar Imre*. Tört. Sz. 440—442. l.
 — V. ö. 605.
 (Kemény br.) V. ö. 673.
 (Kondé.) 1069. *Wertner Mór*. A Kondé-család. Turul 34—36. l.
 (Markó.) V. ö. 909., 933.
 (Miczky.) 1070. *Szabó Dénes*. A kismányai Miczky-család. Levéltárosok Lapja 1., 2. sz.
 (Miske.) 1071. *Kis Bálint*. A magyarcsesztvei Miske-család. Turul 26—32. l.
 (Nádasdy.) V. ö. 954.
 (Palásthy.) 1072. *Rexa Dezső*. Emlékezetre méltó dolgok könyvecskéje. Turul 37—40. l.
 (Pálffy.) V. ö. 599.
 (Perczel.) V. ö. 934.
 (Perényi.) V. ö. 920.
 (Petrőczy.) V. ö. 582.
 (Radvánszky.) 1073. *R. K. I.* Radvánszky György házassági pöre. Debreczeni Prot. Lap 51. sz.
 (Révai.) V. ö. 582.
 (Sennyey.) 1074. *Dongó Gy. Géza*. Rákóczi-kori paléták Sennyey István báró élettörténetéhez. Adal. Z. V. T. 94. l.
 — 1075. *Lojda József*. Adatok a br. Sennyey-család történetéhez. Adal. Z. V. T. 89. l. (Ismerteti *Veress É.* A kis Sennyey-fiúk külföldi iskoláztatása cz. művét.)
 — V. ö. 814.
 (Szapolyai.) V. ö. 746.
 (Székely.) V. ö. 603.
 (Szentkereszty.) V. ö. 695.
 (Szeremley.) V. ö. 850.
 (Szónya.) V. ö. 739.
 (Tóth br.) V. ö. 944.
 (Thuránszky.) 1076. *Thuránszky László*. A Thurapataki és Komjathnai Thuránszky-család. Adal. Z. V. T. 1—39., 131—136. l.
 (Verzár.) 1077. *Éble Gábor*. A szamosujvári Verzár-család. Levéltári és anyakönyvi hiteles adatok alapján. Budapest, 1915.

- Rényi K. (8-r. 74 l.) 10 K. — *Ism. k. g. P. N.* 297. sz. — *k. g. Alkotm.* 302. sz. — *yl. Századok* 660—662. l.
- (Viczmándy.) 1078. *Viczmándi Tamás (butkai)*. A Viczmándy-család története. Budapest, 1915. Franklin. (8-r. 114 l.) 5 K. — *Ism. Ó. Adal. Z. V. T.* 170—174., 276—280. l.
- (Vranyczany.) 1079. *Vranyczany v. Dobronoić, Giorgio Br.* Zur Geschichte der Familie Vranyczany. Fiume, 1912. — *Ism. Iva-niĉ József.* Tört. Sz. 125. l.
- (Zichy-család.) 1080. Zichy-család (A zichi és vásonkeői gróf) idősb ágának okmánytára. Codex Diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő. Szerk. *Kammerer Ernő és Döry Ferencz.* XI. kötet. Budapest. Tört. Társ. (8-r. XXXII, 579 l.)
- V. ö. 627.

14. Régészet.

1081. *Alapi Gyula*. A szőnyi hamis csont régiségek. Múz. Könyvt. Ért. 29—40. l.
1082. *Alapi Gyula*. Brigetio. Komárom 1—9. l.
1083. Az »Attila-kincs« feliratainak ügye. 1. *Németh Gyula* : A nagyszentmiklósi feliratokhoz. — 2. *Sebestyén Gyula* : Suum cuique. — 3. *Mészáros Gyula* : Válasz Németh Gyulának. — 4. *Sebestyén Gyula* : A nagyszentmiklósi kincs revíziója. Ethnogr. 216—229. l.
1084. *Bartucz Lajos*. Embertan és régészet. Arch. Ért. 1—10. l. (Külön is. 8-r. 10 l.)
1085. *Bossányi József*. Díszelőadás a vindonissai amphitheatrum-ban 298. évben Kr. u. Privigyei kegyesr. főgym. 1914/15. ért. 3—13. l.
1086. *Buday Árpád*. Porolissumból. Dolgoz. az Erd. Múz. rég.-tárból. VI. 1. sz.
1087. *Caliani, Augustin*. Urmele domniei romane în Ardeal. Balázsfalvi gör. kath. főisk. 1914/15. ért. 3—68. l. és Unirea 80—84. sz.
1088. *Ferenczy Sándor*. Archaeologia a harcztéren. Dolgozat. az Erd. Múz. rég.-tárból. VI. 2.
1089. *Finály Gábor (Kendi)*. Római utak a Dunán túl. Uránia 221—225. l.
1090. *Finály Gábor (Kendi)*. A magyar tengerpart az ó-korban. A Tenger 321—326. l.
1091. *Janicssek József*. Régészeti tarlózatok Sáros megyéből. Arch. Ért. 153—155. l.
1092. *Kemény Lajos*. Ujkeresztény cserépedények. Arch. Ért. 155. l.

1093. *Kovács István*. A marosvásárhelyi őskori telep, szkytha- és népvándorláskori temető. Dolgoz. az Erd. Múz. rég.-tárból. VI. 2.
1094. *Krcsmárik Endre ifj.* A békésszarvasi őstelepek. Arch. Ért. 11—44. l.
1095. *Marosi Arnold*. Glagolita-felirat a Baška közelében levő Szent Lucia-templomban, Krk szigetén. Arch. Ért. 143—147. l.
1096. *Marosi Arnold*. Verebi régiségek. (Fehér m.) Arch. Ért. 156. l.
1097. *Mészáros Gyula*. A nagyszentmiklósi kincs rovásos feliratának megfejtése. Ethnogr. 1—21. l.
1098. *Nagy Géza*. A berczeli (Szabolcs m.) szkita-lelet. Arch. Ért. 135. l.
1099. *Nagy, Géza*. Zur Frage der künstlichen Hügel in Ungarn. Ung. Rundschau 409—432. l.
1100. *Németh Gyula*. A nagyszentmiklósi feliratokhoz. E. Ph. K. 459—497. l.
1101. *Nyáry Albert br.* Attila kincse. B. H. 92. sz.
1102. *Paulovics István*. Alexandriai istenségek tiszteletének emlékei a magyarországi rómaiságban. Budapest, 1915. Heiszler és Kószol ny. (8-r. 57 l.)
1103. *Pósta Béla*. A vizaknai kehely. Dolgoz. az Erd. Múz. rég.-tárból. VI. 2.
1104. *Roska Márton*. Kelta sírok és egyéb emlékek. Dolgoz. az Erd. Múz. rég.-tárból. VI. 1. sz.
1105. *Roska Márton*. Adatok a magyarországi zsinegdíszes agyagművesség kérdéséhez. Dolgoz. az Erd. Múz. rég.-tárból. VI. 1. füz.
1106. *Roska Márton*. Római-kori villa Ajton (Kolozs m.) határában. Dolgoz. az Erd. Múz. rég.-tárból. VI. 1. sz.
1107. *Supka Géza*. A nagyszentmiklósi kincs revíziója. Arch. Ért. 50—64. l.
1108. *Szádeczky K. Lajos*. Magyar emlékek Krakóban. (A lengyel királyok síremlékei.) Az Újs. 300. sz.
1109. *Téglás István*. Potaissai feliratok és domborművek. Arch. Ért. 44—49. l.
1110. *Tömörkény István*. Régészeti telephelyek a Szerémségben. Múz. Könyvt. Ért. 170. l.
1111. *Zoltai Lajos*. Debreczen szab. kir. város múzeuma. Arch. Ért. 115—134. l.

15. Éremtan.

- III2. *Börzsönyi Arnold.* A győri főgymnáziumi múzeum és a környékbeli kincsleletek. Numiz. Közl. 97—100. l.
- III3. *Dessewffy Miklós gr.* Ujabb adatok a koisztobókus pénzek csoportjához. Numiz. Közl. 12—14. l.
- III4. *Dessewffy Miklós gr.* A dunántúli ... barbárok ... érmei. U. o. 61. l.
- III5. Az éremkedvelők egyesületének hadiérme. Művészet 262. l.
- III6. *Gohl Ödön.* A dunaszekcsői barbárpénzlelet. Numiz. Közl. 2—10. l.
- III7. *Gohl Ödön.* Háborús emlékek. Numiz. Közl. 15—18., 51—55., 101—107. l.
- III8. *Gohl Ödön.* Gróf Dessewffy Miklós barbár pénzei. Numiz. Közl. 58—61. l.
- III9. *G—n.* Pár szó a barbárpénzek mellékjegyeiről. U. o. 62—64. l.
- III20. *Gohl Ödön.* Barbárpénzek prototipusai. Numiz. Közl. 81—88. l.
- III21. *Gohl Ödön.* Magyar egyházi emlékérmek. Numiz. Közl. 107—118. l.
- III22. *Gohl Ödön.* A Nagyhörcsök-pusztai barbár pénzlelet. Numiz. Közl. 123—127. l.
- III23. *Gonda Béla ifj.* Magyar hadijelvények és érmek. M. Iparművészet 239—241. l.
- III24. *Gubitzka Kálmán.* A bácsi Árpád-házi éremlelet. Bács-Bodrog vm. Tört. Társ. Évkönyve. 31. évf. 9—24. l.
- III25. *Harsányi Pál.* Adatok a C. N. H. III. kötetéhez. Numiz. Közl. 41—48., 89—96., 129—136. l.
- III26. *Kemény Lajos.* Egy XVIII. századbéli kincslelet. Numiz. Közl. 127. l.
- III27. *László József.* Nyugati pénznemek hazánkban a XIII. században. Tört. Sz. 227—260., 353—381. l. (Külön is 8-r. 65 lap.)
- III28. *Leszlik Andor.* A miskolci kalapos-czéh bárczái. Numiz. Közl. 57. l.
- III29. *Mahler Ede.* Az úgynevezett »Sinion-féle zsidóérmek« kronológiájához. Numiz. Közl. 121—123. l.
- III30. *Neubauer Zoltán.* A »Szepesi Takarékpénztár« szükségbankói. Numiz. Közl. 10—12. l.
- III31. *Réthy László.* XIV. Lajos körmöczi érme. Numiz. Közl. 1. lap.
- III32. *Ruzička, Leon.* Die Münzen von Serdica. 1914. — Ism. Ötvös Gábor. Numiz. Közl. 72—74. l.

1133. *Schöttle, Gustav*. Geld und Münze im Volksaberglauben. 1913.
— *Ism. Ötvös Gábor*. Numiz. Közl. 19—22. l.
1134. *Szablya János*. Modern érmek a »Kéve« müncheni kiállításán. Numiz. Közl. 49—51. l.
1135. *Szablya János*. A »Kéve« művészegyesület hadiérme. U. o. 55—57. l.
1136. *Zoltai Lajos*. A debreczeni kollégium éremtárának keletkezése és a Kazay-féle gyűjtemény. Numiz. Közl. 137—143. l.

16. Diplomatika. Czimertan. Pecséttan. Kortan.

1137. *Alapi Gyula*. Komárom vármegye levéltárának középkori oklevelei. Komárom 10—40. l.
1138. *Csoma József*. Lovagrendkeresztek a magyar heraldikában. Turul 17—21. l.
1139. *Czebe Gyula*. A veszprémi oklevél görög szövegének hitele. (Kivonat.) Akad. Ért. 537—548. l.
1140. *Eckhart Ferencz*. A magyar kamarai levéltár szervezése a XVIII. században. M. Könyvsz. 151—169. l.
1141. *Eckhart, Franz*. Das erste staatliche Archiv Ungarns. Ung. Rundschau 528—534. l.
1142. *Eckhart, Franz*. Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter. 1914. — *Ism. Hóman Bálint*. Tört. Sz. 586—590. l.
1143. *Góbi Imre*. A magyarországi ág. hitv. ev. egyetemes egyház levéltárának jegyzéke. Elenchus archivi generalis ecclesiae ev. aug. conf. in Hungaria. II. köt.: Kéziratok. Budapest, 1915 Ifj. Kellner E. ny. (8-r. 58 l.)
1144. *Herpay Gábor*. A városi magánlevéltár megnyitása. Debreceni Prot. Lap 28. sz.
1145. *Kemény Lajos*. Egy vitéz katona czímerlevele. Hadtört. Közl. 228. l.
1146. *Kempelen Béla*. Magyar nemes családok czímerei. I. 1914.
— *Ism. Dóry Ferencz*. Századok 184—188. l.
1147. *Mandl Bernát*. Zsidó pecsétek és érmek. Mult és Jövő 304—306. l.
1148. Magyarország czímeres könyve I. 1913. — *Ism. Dóry Ferencz*. Századok 73—77. l.

916. szeptember havában tagdíjat fizettek:

1915-re: Vikár Béla. Összesen 10 koronát.

1916-ra: Kecskeméti róm. kath. főgymnasium, dr. Kossán
Magyarszalontai községi polgári leányiskola, dr. Sebestyén Irén
Anna, Ujverbászi községi főgymnasium, Zágrábi Máv. felső
iskola (10 K 80 f.). Összesen 70 korona 80 fillér.

Mindösszesen 80 korona 80 fillér.

916. október havában fizettek:

alapítványt:

Dr. Hóman Bálint (főnapló 101. l. 60. t. a.) 51 K 50 fillér,
Br. Gerliczy Félix 200 K.

tagdíjakat:

1914-re: Balkányi Ernő. Összesen 10 K.

1915-re: Dr. Angyal Dávid 7 K 73 f. Balkányi Ernő. Összesen 17 K 73 f.

1916-ra: Dr. Angyal Dávid, Balkányi Ernő, dr. Borsányi Árpád,
dr. Budó Jusztin, dr. Czimer Károly 5 K, Ernst Sándor, udvarhelyi
Jelméry Lajos, dr. Györffy István, dr. Holub József, Németh József
5 K, dr. Stokka Tankréd, Vojnits Simon. Összesen 117 K. — Mind-
összesen 144 K 73 fillér.

Cserhalmi Sámuel, pénztárnok.

MAGYAR KIRÁLYI ÁLLAMVASUTAK

277136/1916. F. IV. a. A magyar királyi államvasutak igazgatósága
értesíti az utazóközönséget, hogy a m. kir. ministeriumnak 1916. évi
november hó 21. napján kelt 3861/1916. M. E. számú rendelete alapján
a magyar szent korona országainak területén kívül fekvő helyekre, ug-
yszintén az ország belsejében fekvő, az Országos Közélelmézési Hivatal
által jelölt és a »Budapesti Közlöny«-ben mindenkor közölt vasúti és
hajóállomásokra rendelt

utipodgyászdarabokat

— ideértve a katonai személyek által menetlevél, nyílt parancs stb. uta-
zási igazolvány alapján feladott podgyásküldeményeket is — az erre
kijelölt és közhírré tett állomásokon a feladás előtt, az egyéb állomá-
sokon feladott podgyászdarabokat pedig az ország határain belül fekvő
arra kijelölt vizsgálóállomáson a vizsgálattal megbízott hatósági közegek
megvizsgálják.

Az utas köteles podgyászának vizsgálatánál jelen le. Ha a fél
ezt elmulasztja, a következményeket viseli.

A magyar királyi államvasutak igazgatósága figyelmezteti az utazó
közönséget, hogy a szállítási igazolvány kötelezettsége alá tartozó termé-
nyeket és csikkekét podgyásként még szállítási igazolvány mellett sem
szabad szállítani. E csikkek csakis fuvarlevéllel adhatók fel.

A kézipodgyászdarabok megvizsgálása a vasúti kocsizakaszokban,
illetőleg a hajón történik.

Budapest, 1916. évi november hó.

A magyar királyi államvasutak igazgatósága.

A Magyar Történeti Életrajzok

1916. évi folyama

Br. Jósika Miklós életrajzát

fogja hozni dr. Dézsi Lajostól.

**Előfizetés
tagoknak
10,— nem
tagoknak
16 korona.**

A kötet azonkívül, hogy részletes életrajzát adja a magyar regényírás egyik úttörőjének, időszerű is annyiban, hogy behatóan foglalkozik a galicziai (1812), olaszországi (1814) és franciaországi (1815) hadjárattal is.

➡ Most jelent meg! ➡

Most jelent meg!

Diplomáciai

okmányok

Bevezette és összefüggésük szerint feldolgozta

DR. NÉMET ALFRÉD

miniszterelnökségi miniszteri titkár.

ÁRA 8 KOR.

**Minden könyv-
kereskedésben
kapható! ❀❀❀**

Az osztrák-magyar vöröskönyv, a német fehérekönyv, az angol kékkönyv, a francia sárgakönyv, az orosz narancssárgakönyv, a belga szürkekönyv és a szerb kékkönyv hivatalos okiratai.